

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XXIV No. I

2025

GASUN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

ISSN: 1303-0094

e-ISSN: 2149-5459

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Gaziantep University

Journal of Social Sciences

GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Sait Mesut DOĞAN

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Yavuz Sinan ULU

Assistant Editors

PhD. Candidate Cansu YASAV
Graduate Student Sema ERSERİN

Section Editors

Prof. İsmail BAYKARA

Prof. İbrahim Halil EKŞİ

Prof. Mehmet EROL

Prof. Senem KURTAR

Prof. Atıncı OLCAY

Assoc. Prof. Ayhan ÖZER

Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK

Assoc. Prof. Mesut ŞÖHRET

Assoc. Prof. Mustafa CAN

Assoc. Prof. Ferihan AYZAZ

Assoc. Prof. Zeynep Serap TEKTEN

Asst. Prof. Ela İpek GÜNDÜZ

Asst. Prof. Muhyettin İĞDE

Asst. Prof. Ragıp KALELİOĞLU

Asst. Prof. Gülşah Gaye FİDAN

Asst. Prof. Meltem MUŞLU

Asst. Prof. Eray Sinan DEMİRHAN

Editorial Board

Prof. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI

Prof. Mehmet ÇELİKEL

Prof. Nuri YAVAN

Prof. Mustafa Burak GÜRBÜZ

Prof. Zekiye ANTAKYALIOĞLU

Assoc. Prof. Uğur UZUNKAYA

Assoc. Prof. Erol ERKAN

Assoc. Prof. Burhan KILIÇ

Assoc. Prof. Meltem KARADAĞ

Assoc. Prof. Naile ASKER

Assoc. Prof. İsmail YILMAZ

Asst. Prof. Hamidreza SOHRABIABAD

Vol. 24, Issue I, January 2025

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XXIV Issue I, 2025

Reviewers List

Asst. Prof. Abdulalim ADIGÜZEL	Assoc. Prof. Kubilay ATİK
Assoc. Prof. Abdulhamit KAVAK	Asst. Prof. Kyriaki ASIATIDOU
Rest. Asst. Ali DOĞDU	Asst. Prof. Levent YIKICI
Assoc. Prof. Aslı YİĞİT	Asst. Prof. Medet İĞDE
Assoc. Prof. Ayşe Beyza ERCAN	Prof. Mehmet Ali ERYURT
Assoc. Prof. Bahar KAYIHAN	Prof. Mehmet ALPTEKİN
Prof. Bahattin DEMİRTAŞ	Assoc. Prof. Mehmet DÜZGÜN
Asst. Prof. Barış AĞIR	Asst. Prof. Muhabbet ÇELİK
Assoc. Prof. Cevdet AVCI	Assoc. Prof. Mustafa AÇA
Asst. Prof. Emre DÜZGÜN	Assoc. Prof. Mustafa AKKUŞ
Assoc. Prof. Engin COŞKUN	Asst. Prof. Mustafa Özer ÖZKANTAR
Prof. Ercüment YILDIRIM	Assoc. Prof. Mürüvvet Türken ÇAKIR
Asst. Prof. Erdiñç YILMAZ	Assoc. Prof. Nebile ÖZMEN
Assoc. Prof. Ersan EROL	Assoc. Prof. Oğuz KARA
Assoc. Prof. Esra ÇIKMAZ	Asst. Prof. Olena BOYLU
Assoc. Prof. Fırat ADIYAMAN	Prof. Ozan ÖRMECİ
Assoc. Prof. Filiz ÇOPUROĞLU	Asst. Prof. Özcan ÖZKAN
Assoc. Prof. Füsün ÇELEBİ BOZ	Prof. Recep ASLAN
Asst. Prof. Gül VARLI KARAARSLAN	Prof. Serhat KUZUCU
Dr. Hakan GÜVENER	Prof. Seyfi YILDIRIM
Asst. Prof. Haluk AKARSU	Assoc. Prof. Süleyman FİDAN
Assoc. Prof. İbrahim ÇEKİÇ	Assoc. Prof. Turgay KABAK
Lec. İklim Elif UMUT	Assoc. Prof. Turgay MÜNYAS
Assoc. Prof. İlkey GÜLERYÜZ	Assoc. Prof. Zafer CEYLAN

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XXIV Issue I

2025

CONTENT

Editör'den / From Editor

Yavuz Sinan ULU

THEOLOGY

- Erken Dönem Ravi Değerlendirmelerine Sosyokültürel Bazı Yaklaşımlar** 1-15
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Veli TATAR

COMMUNICATION

- Sigara Karşıtı Kamu Spotlarının Genişletilmiş Paralel Süreç Modeli ve**
Ayrıntılandırma Olasılığı Modeli Çerçevesinde Değerlendirilmesi 16-34
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Adil BİCAL

- İletişim Teknolojilerinin Toplumsal Dinamikleri: Habermas ve**
Castells'in Teorik Yaklaşımlarının Karşılaştırılması 35-55
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ali ÖZTÜRK

ART

- Jean Baudrillard'ın Simülasyon Evreninin Film Simülakrları:**
David Fincher Sinemasından Üç Örnek 56-75
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Emre DOĞAN & M. Talha ALTINKAYA

20. Yüzyıl Bestekârlarından Leon Hancıyan ve Karcıgar Makamındaki Eserlerinin Makamsal Tahlili (Research Article/Araştırma Makalesi) Seda YALMAN	76-95
---	-------

TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Osmaniye Çocuk Folklorunda Bitkiler (Research Article/Araştırma Makalesi) Ali DOĞANER	96-109
Türkiye’de Kına Gecesi Bohça Götürme Geleneği ve Toplumsal İşlevi (Research Article/Araştırma Makalesi) Mustafa EREN	110-119
Anadolu Kültüründe Ölüm Algısı: Sosyolojik ve Folklorik Açından İyi ve Kötü Ölüm (Research Article/Araştırma Makalesi) Mutlu ÖZGEN	120-140

ENGLISH LANGUAGE AND LITERATURE

Fragments of the Urban Space: A Psychogeographical Reading of Szirtes’s Poetry (Research Article/Araştırma Makalesi) Emre ÇAKAR	141-151
The Weight of Conformity: Unpacking the Model Minority in Chang-rae Lee’s <i>Native Speaker</i> (Research Article/Araştırma Makalesi) Vahit YAŞAYAN	152-165

HISTORY

Çuci Han’ın Tespit Edilen Evlilikleri ve Bu Evliliklerinden Doğan Çocukları (Research Article/Araştırma Makalesi) Çetin KAYA	166-177
Roma’nın Doğu Sınır Birliklerinde Lojistik Unsur Olarak Yük ve Binek Hayvanlarının Temin Yöntemleri ve Kullanım Alanları (Research Article/Araştırma Makalesi) Abdurrahman UZUNASLAN & Erdal KAYA	178-196

**Türk Ordusunun Modernizasyonunda Amerikan Etkisi:
M1 Garand Piyade Tüfeklerinin Türk Silahlı Kuvvetleri Envanterine
Girişi Üzerine Bir Değerlendirme** 197-215
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ali Serdar METE

**Büyükelçilik Raporlarına Göre Sovyetler Birliği'nin
Türkiye'ye Bakışı (1950-1960)** 216-241
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Betül TEKİNSOY

ECONOMICS

**Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Türkiye'de Çevre Ekonomisine Yönelik
Yapılan Harcamaların Değerlendirilmesine Yönelik Yeni Bir Yaklaşım** 242-251
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nuh OKUMUŞ

**The Impact of Education on Happiness and Wellbeing in a
Middle-Income Country: The Case of Turkey** 252-272
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mustafa ÖZER & Jan FIDRMUC

BUSINESS & FINANCE

**Historical Evolution of Supply Chain Management in The VUCA Age:
Sustainable, LARG and Digital Supply Chain Managements** 273-293
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nuri Özgür DOĞAN & Serkan DERİCİ

İşletmelerde İsrarla Mücadelede Yeşil Yönetim Uygulamalarının Rolü 294-311
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Zeynep KURT & Ayşehan ÇAKICI

**Türkiye'de Toplam Para Arzı ve Nominal Faiz Oranlarının Tüketici Fiyat
Enflasyonu Üzerindeki Etkileri: Johansen Eşbütünleşme Testi ve
Vektör Hata Düzeltme Modeliyle Bir Değerlendirme** 312-336
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ersin SÜN BÜL

**İç Kontrol Sisteminin Çalışan Verimliliği Üzerindeki Etkisine Yönelik
Bir Araştırma** 337-362
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İpek YAYLALI

POLITICAL SCIENCES AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Destabilizing Hegemony: Fostering Uncertainty to Sustain Russian Status with Multipolarity** 363-379
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Muhammet KOÇAK & Mirsad KRIJESTORAC & Nikoloz ESITASHVILI

TOURISM, HOSPITALITY AND SPORTS

- Doğa Turizminde Yeni Eğilim: Modern Kampçılık Açıcılık Eğitimi Alan Bireylerin Aşırı Yemek Yapma Korkusu (Mageirofobi) Düzeylerinin İncelenmesi** 380-408
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İhsan KAZKONDU
- Restaurant Atmosphere and Behavioral Intention** 409-425
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Esra ÖZATA ŞAHİN & İrfan YAZICIOĞLU

WORLD LANGUAGES, LITERATURES AND CULTURE

- İbn Derrâc'ın Şiirlerinde Çiçek Tasviri** 426-443
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gamze YÜCETÜRK KURTULMUŞ

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 2025 yılı ilk sayısından herkese merhaba! Öncelikle 2025 yılı için akademi dünyasına verimli bir yıl diliyor, dergi ekibi olarak otuz yılı aşkın süredir olduğu gibi bu yıl da ülkemize ve bilim dünyasına azim ve kararlılıkla katkı sunmayı srdreeimize inanıyoruz. Ocak sayısı hazırlıklarımızı sürdürürken Bolu'dan gelen acı haberle yüreğimiz dağlandı. Otel yangınında vefat eden yetmiş sekiz vatandaşımıza Allah'tan rahmet, yakınlarına baş sağlığı ve sabır diliyor; böylesi felaketlerin bir daha yaşanmamasını temenni ediyoruz. Bu vesileyle Ocak 2025 sayımızı yangında hayatını kaybeden vatandaşlarımıza ithaf ediyoruz.

Bu sayımızda İşletme Finans ve Tarih'ten dörder; Türk Dili ve Edebiyatı'ndan ; Turizm Otelcilik, Konaklama ve Spor, İktisat, İletişim, Sanat, İngiliz Dili ve Edebiyatı alanlarından ikişer, İlahiyat, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ve Dünya Dilleri ve Edebiyatı'ndan birer tane olmak üzere toplam on bir alandan yirmi dört makale yer almaktadır. Dört lke, yirmi iki Şehir ve yirmi sekiz üniversiteden otuz bir araştırmacının kaleme aldığı yirmi dört makaleden on sekizi Türkçe, altısı ise İngilizce olarak yazılmıştır.

İlahiyat alanında Veli Tatar, erken dönem Ravi değerlendirmelerini sosyokültürel açıdan ele alırken; Dünya Dilleri ve Edebiyatları alanında Gamze Yücetürk Kurtulmuş, Arap edebiyatında doğa tasviri, bunun birer parçası olan nevriyyat ile zahriyyat türü Şiirler ve İbn Derrac hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra Şairin divanındaki zahriyyat türüne giren iek isimlerini tespit etmiş ve böylece bu çiçeklerin farklı benzetme ve anlatımlarla Şiirde işleniş amaçlarını ve sembolik değerlerini açıklamıştır.

İletişim alanında Adil Bical; Sigara karşıtı kampanyaların halk sağlığı üzerindeki etkisini irdelemeyi amaçladığı çalışmasında, Türkiye'de 2008-2024 yılları arasında yayımlanan sigara karşıtı kamu spotlarını Genişletilmiş Paralel Süreç Modeli (EPPM) ve Ayrıntılandırma Olasılığı Modeli (ELM) erevesinde analiz etmiştir. Ali ztrk ise makalesinde iletişim teknolojilerinin toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerini ele alan Jürgen Habermas ve Manuel Castells'in teorilerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir.

Türk Dili ve Edebiyatı alanında Ali Doğaner, Osmaniye ocuk folklorunda bitkilerin yerini tespit edip yaşanan değişimleri analiz etmeyi amaçlamıştır. Mutlu zgen; Anadolu kültüründe ölüm algısını irdelediği çalışmasında, ölümün toplumsal kabulünü ve ritüellerin önemini vurgulayarak, toplumsal dayanışma ve bireysel yas süreçlerine dair derinlemesine bir analiz sunmaktadır. Mustafa Eren evlenme geleneklerinden birisi olan bohça götürmenin ve özellikle kına gecesinde kız evinden erkek evine götürülen bohçanın Türkiye'nin farklı bölgelerindeki usulleri ve ritüellerini işlevleriyle beraber araştırıp incelemiştir.

İngiliz Dili ve Edebiyatı alanında Emre akar, psikocoğrafik bir inceleme yoluyla kentsel mekânlar ve bireysel kimlik arasındaki karşılıklı ve karmaşık etkileşimi George Szirtes'in seçilmiş Şiirleri üzerinden değerlendirmiştir. Vahit Yaşayan, Chang-rae Lee'nin *Native Speaker* adlı romanını incelediği çalışmasında Koreli Amerikalı karakterlerin farklı bireysel hedeflerine rağmen, ortak noktalarının Asyalı Amerikalılar için kalıplaşmış örnek azınlık miti ile olan bağlantıları olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarih alanında etin Kaya, çalışmasında ui Han'ın biyografisi ve ailesine ilişkin yeni bilgi ve bulgular ortaya koymuştur. Betül Tekinsoy, 1950-1960 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkileri ve Sovyetlerin Türkiye'ye bakışını Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen Büyükelçilik raporları başta olmak üzere diğer elçilik ve kurumlardan gönderilen raporlar çerçevesinde ele almıştır. Erdal Kaya ve Abdurrahman Uzunasan, Roma'nın doğuda yaptığı askerî operasyonlar sırasında, sınır birliklerinin ihtiyaç duyduğu yk ve binek hayvanlarının hangi yöntemlerle tedarik edildiğine ilişkin ayrıntıları; antik kaynaklar, epigrafik materyaller ve modern literatür ışığında açığa çıkarmışlardır. Ali Serdar Mete ise M1 Garand Piyade Tüfeğini merkeze alarak Türk ordusunda Amerikan etkisinin doğuşu incelemiştir.

İktisat alanında; Mustafa zer ve Jan Fidrmuc; Türkiye'de 1997 yılında yürürlüğe giren ve zorunlu eğitimi beş yıldan sekiz yıla çıkaran eğitim reformunu kullanarak eğitim ile mutluluk arasındaki nedensel ilişkiyi analiz etmişlerdir. Nuh Okumuş ise çalışmasında sürdürülebilir kalkınma kapsamında Türkiye'de evre ekonomisine yönelik yapılan harcamaların değerlendirilmesine yönelik yeni bir yaklaşım önermektedir.

İşletme Finans alanında Zeynep Kurt ve Aışehan akıcı, işletmelerde israfla mücadelede yeşil yönetim uygulamalarının rolünü irdelemişlerdir. İpek Yaylalı, iç kontrol sisteminin çalışan verimliliği üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma yapmıştır. Serkan Derici ve Nuri zgr Doğan; çalışmalarında tedarik zinciri yönetiminin tarihsel gelişimi, endüstriyel devrimler ve bunların birbirleriyle olan etkileşimine

odaklanmışlardır. Ersin Sünbül ise makalesinde Türkiye’de toplam para arzı ve nominal faiz oranlarının tüketici fiyat enflasyonu üzerindeki etkilerini analiz etmiştir.

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında Muhammet Koçak, Mirsad Krijestorac ve Nikoloz Esitashvili çalışmalarında “Rusya'nın, siber saldırılar ve zorlayıcı askerî güç kullanımında ABD hegemonyasına meydan okuma stratejisi nedir?” sorusuna cevap aramışlardır.

Turizm Otelcilik, Konaklama ve Spor alanında Esra Özata Şahin ve İrfan Yazıcıoğlu makalelerinde satın alma sonrasında restoran atmosferinin davranışsal niyet üzerindeki etkisini incelemişlerdir. İhsan Kazkondur’un çalışması ise aşçılık eğitimi alan bireylerde mageirofobi düzeyini belirlemeyi, ilişkili faktörleri tespit etmeyi ve çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır.

Sanat alanında Emre Doğan ve M. Talha Altınkaya; Amerikalı yönetmen David Fincher’ın *Zodiac* (2007), *Sosyal Ağ* (*The Social Network*, 2010) ve *Ejderha Dövmeli Kız* (*The Girl with the Dragon Tattoo*, 2011) filmlerini, Baudrillard felsefesinin sinemasal ve sinematografik bir çıktısı olarak düşünülebilecek film simülakları kavramı üzerinden çözümlenmiş ve bu filmler üzerinden Fincher sinemasının Baudrillardcı bir eleştirisini yapmışlardır. Seda Yalman’ın araştırması, Türk Müsikîsinin yaygınlaşmasına önemli katkılarda bulunan Leon Hancıyan’ın şarkı formunda bestelenen Karcıgar makamındaki üç eserin makam unsurları açısından tahlilini ve de hayatına, eserlerine yönelik bilgilere ilişkin değerlendirmeleri kapsamaktadır.

Bu sayının hazırlanmasında büyük emekleri olan editör yardımcılarımız Cansu Yasav’a ve Sema Erserin’e, yayın kurulumuzun muhterem üyelerine, değerli alan editörlerimize, kıymetli yazarlara ve makaleleri objektif olarak değerlendirerek görüş ve yorumlarıyla sayımıza destek olan saygıdeğer hakemlerimize teşekkürü bir borç biliriz. Nisan 2025 sayısında görüşmek ümidiyle...

Doç. Dr. Yavuz Sinan ULU
Baş Editör

From Editor

Hello everyone from the first issue of Gaziantep University Journal of Social Sciences for the year 2025! First of all, we wish the academic world a productive year for the year 2025, and as the journal team, we believe that we will continue to contribute to our country and the world of science with determination and determination this year, as we have been doing for more than thirty years. As we continued our preparations for the January issue, we were heartbroken by the painful news from Bolu. We wish Allah's mercy to our seventy-eight citizens who died in the hotel fire, condolences and patience to their relatives, and hope that such disasters will never happen again. On this occasion, we dedicate our January 2025 issue to our citizens who lost their lives in the fire.

In this issue, there are twenty-four articles from eleven fields: four each from Business, Finance and History; three from Turkish Language and Literature; two each from Tourism, Hotel Management, Hospitality and Sports, Economics, Communication, Art, English Language and Literature, Theology, Political Science and International Relations and World Languages and Literature. Of the twenty-four articles written by thirty-one researchers from four countries, twenty-two cities and twenty-eight universities, eighteen were written in Turkish and six were written in English.

In the field of Theology, Veli Tatar deals with early Ravi evaluations from a sociocultural perspective; in the field of World Languages and Literatures, Gamze Yüçetürk Kurtulmuş, after giving a brief information about the depiction of nature in Arabic literature, the poems in the genre of nahriyyât and zahriyyât, and Ibn Derrâc, identifies the names of flowers in the genre of zahriyyât in the poet's divan and thus explains the purposes and symbolic values of these flowers in poetry with different similes and expressions.

In the field of communication, Adil Bical analyzed anti-smoking public service announcements broadcasted between 2008 and 2024 in Turkey within the framework of the Extended Parallel Process Model (EPPM) and Elaboration Likelihood Model (ELM) in his study aiming to examine the impact of anti-smoking campaigns on public health. In his article, Ali Öztürk comparatively analyzed the theories of Jürgen Habermas and Manuel Castells on the effects of communication technologies on social dynamics.

In the field of Turkish Language and Literature, Ali Doğaner aimed to identify the place of plants in Osmaniye children's folklore and analyze the changes. Mutlu Özgen, in his study on the perception of death in Anatolian culture, emphasizes the social acceptance of death and the importance of rituals, and offers an in-depth analysis of social solidarity and individual mourning processes. Mustafa Eren investigates the procedures and rituals of taking a bundle, which is one of the marriage traditions, and especially the bundle taken from the girl's house to the boy's house on the henna night in different regions of Turkey, together with its functions.

In the field of English Language and Literature, Emre Çakar, through a psychogeographical analysis, evaluated the reciprocal and complex interaction between urban spaces and individual identity through selected poems of George Szirtes. Vahit Yaşayan, in his study of Chang-rae Lee's novel *Native Speaker*, reveals that despite the different individual goals of the Korean American characters, what they have in common is their connection to the stereotypical model minority myth for Asian Americans.

In the field of history, Çetin Kaya presented new information and findings on the biography and family of Chuchi Khan. Betül Tekinsoy examines Turkish-Soviet relations between 1950-1960 and the Soviet view of Turkey within the framework of the Embassy reports sent to the Ministry of Foreign Affairs, as well as reports sent from other embassies and institutions. Erdal Kaya and Abdurrahman Uzunaslan reveal the details on the methods of procurement of the beasts of burden and riding animals needed by the border troops during Rome's military operations in the east, in the light of ancient sources, epigraphic materials and modern literature. Ali Serdar Mete examined the emergence of American influence in the Turkish army, focusing on the M1 Garand Infantry Rifle.

In the field of Economics, Mustafa Özer and Jan Fidrmuc analyzed the causal relationship between education and happiness using the 1997 education reform in Turkey, which increased compulsory education from five to eight years. Nuh Okumuş, on the other hand, proposes a new approach to evaluate the expenditures on environmental economics in Turkey within the scope of sustainable development.

In the field of Business Finance, Zeynep Kurt and Ayşehan Çakıcı examined the role of green management practices in combating waste in enterprises. İpek Yaylalı conducted a research on the impact of internal control

system on employee productivity. Serkan Derici and Nuri Özgür Doğan focused on the historical development of supply chain management, industrial revolutions and their interactions with each other. Ersin Sünbül analyzed the effects of aggregate money supply and nominal interest rates on consumer price inflation in Turkey.

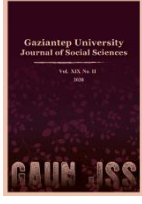
In the field of Political Science and International Relations, Muhammet Koçak, Mirsad Krijestorac and Nikoloz Esitashvili sought to answer the question “What is Russia's strategy to challenge US hegemony through cyber-attacks and the use of coercive military force?”.

In the field of Tourism, Hospitality and Sports, Esra Özata Şahin and İrfan Yazıcıoğlu examined the effect of restaurant atmosphere on behavioral intention after purchase. İhsan Kazkondu's study aims to determine the level of mageiophobia in individuals receiving culinary education, to identify related factors and to offer solutions.

In the field of art, Emre Doğan and M. Talha Altunkaya analyzed American director David Fincher's films Zodiac (2007), The Social Network (2010) and The Girl with the Dragon Tattoo (2011) through the concept of film simulacra, which can be considered as a cinematic and cinematographic output of Baudrillard's philosophy, and made a Baudrillardian criticism of Fincher's cinema through these films. Seda Yalman's research covers the analysis of Leon Hancıyan, who made significant contributions to the popularization of Turkish Music, in terms of makam elements of his three works in the makam of Karcığar composed in song form, as well as evaluations on information about his life and works.

We would like to thank our assistant editors Cansu Yasav and Sema Erserin for their great efforts in the preparation of this issue, the esteemed members of our editorial board, our valuable field editors, our esteemed authors, and our esteemed referees who objectively evaluated the articles and supported our issue with their opinions and comments. Hope to see you in the April 2025 issue...

Assoc. Prof. Yavuz Sinan ULU
Chief Editor

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Erken Dönem Ravi Değerlendirmelerine Sosyokültürel Bazı Yaklaşımlar

Some Socio-Cultural Approaches to Early Ravi Evaluations

Veli TATAR^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Şırnak / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3692-8786

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Eylül 2024

Kabul tarihi: 5 Ocak 2025

Anahtar Kelimeler:

Hadis,
Ravi,
Cerh ve ta'dil,
Kriter,
Bölgesellik.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 29, 2024

Accepted: January 5, 2025

Keywords:

Hadith,
Ravi,
Jarh and ta'dil,
Criterion,
Territoriality.

ÖZ

Hadis ilminin bir terimi olarak cerh ve ta'dil, bir raviyi rivayetinin kabulünü veya reddini gerektiren sıfatlarla nitelenmek manasına gelmektedir. Bu ilim ayrıca hadisleri birbirine aktaran ravilerin cerhi ve tadilinde kullanılan lafızları ele alan bir ilimdir. Cerh ve ta'dil ilmi İslam dininin ikinci temel kaynağı olan hadislerin hata ve yalandan uzak tutulması için takip edilen bir alandır. Bunun için ravilerin biyografilerini ele alan ciltler dolusu eser telif edilmiştir. Hadis alimleri bir raviyi tenkit ederken bazı kriterler belirlemiş, daha sonra gelen münekkitler bu kriterler bağlamında ravileri cerh ya da ta'dil etmiştir. Cerh ve ta'dil için belirlenen genel kriterler dışında onların değerlendirildiği bazı kıstaslar da mevcuttur. Bu kıstaslar için herhangi bir sistem oluşturulmamış olsa da kaynaklarda buna dair erken döneme ait birtakım uygulamalara rastlanmaktadır. Sadece aynı bölge, ırk ve mezhebe mensup olması ön görülerek hadislerin tercih edilmesi şeklinde ele alacağımız bu kıstasların hadis ilminde bazı problemleri beraberinde getirdiğini düşünmekteyiz. Çalışmamızın amacı bu problemlerin neler olabileceğini tespit etmeye yöneliktir. Bir başka deyişle bir ravinin başka bir raviyi niçin tenkit ettiğinden ziyade, cerh ve ta'dil kriterleri dışında niçin sika kabul edildiğidir. Neticede ravi değerlendirmelerinde münekkit âlimler tarafından asırlarca uygulanan cerh ve tadil hükümleri pek dikkate alınmadan aynı şehre, etnik unsura, mezhebe mensup olduğu gerekçesiyle ravinin hadislerinin tercih edilmesi şeklinde kullanabileceğimiz ravi dayanaklarının, hadis ilmi açısından doğru sonuçlara götürüp götürmeyeceği tartışmalı bir husustur. Çalışmamızda sonraki araştırmalara konu olmak ve çözüm önerileri sunmaya katkı sağlamak adına, sosyokültürel yapıyla da yakından ilgili olan bu kıstasların meydana çıkardığı problemlerin neler olabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

As a term in the science of hadith, cerh and ta'dil mean to describe a narrator with adjectives that require the acceptance of his narration. This science is also a science that deals with the words used in the correction and amendment of the narrators who convey the hadiths to each other. The science of jarh and ta'dil is a field followed in order to keep the hadiths, which are the second basic source of the Islamic religion, away from errors and lies. Apart from the cancellation and amendment criteria, some criteria by which the narrators were evaluated were also determined later. We found it appropriate to use the term narrator references for these criteria. The aim of our study is to determine what these problems might be. In other words, it is not why a narrator criticizes another narrator, but why it is accepted as sika apart from the criteria of cerh and ta'dil. As a result, it is obvious that the narrator references we use, such as preferring the narrator's hadiths just because they belong to the same city, ethnic element, or sect, without taking into account the provisions of prejudice and amendment that have been applied for centuries by critical scholars in the evaluation of narrators, will not lead to correct results in terms of hadith science. In our study, we tried to determine what the problems caused by Ravi references might be in order to be the subject of subsequent research and to contribute to offering solutions.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: velitatar13@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The character of a narrator, his mentality, the political, intellectual, scientific and socio-cultural structure he lives in affect the evaluations made about him. As a matter of fact, basic criteria have been determined for a narrator who narrates hadiths. While determining these criteria, Ravi has determined some approaches, influenced by the evaluation method, that is, the basic criteria, as well as the regional characteristics of the environment in which he lives. Among these, as will be discussed in more detail later, there were hadith scholars who considered belonging to the same city, sect, ethnic element and intellectual structure as a reason for preference. We would like to point out that some socio-cultural criteria, rather than the rules of *cerh* and *ta'dil*, are generally not considered by hadith scholars within a certain system. Although there are different opinions about the acceptability of these criteria, it seems that such an impression is not addressed in itself.

The main points of the narrators who narrate the hadiths, the rare approaches that the narrators accept when receiving hadiths other than the provisions of prejudice and modification, the socio-cultural reasons why they consider the narrators whose hadiths they accept as trustworthy, the narrator's belonging to the same region, ethnic element, intellectual structure, etc. while accepting his hadiths. It has been observed that such a study is necessary to address the reasons for choosing to be a member. The reasons for these preferences, other than the cancellation and amendment criteria mentioned above, may vary. For example, if the hadith of a narrator is preferred because he belongs to the same ethnic element as himself, then the basis of the narrator is the ethnic element. On the other hand, if the hadith is preferred because the narrator is a fellow countryman, the basis of the narrator is the region. In order to look at the issue from a broad perspective, according to Ahl al-Hadith, it is necessary to mention the reference reasons other than the criteria of *cerh* and amendment in the evaluation of narrators. Numerous studies have been conducted on Ravi evaluations, both in the early and contemporary periods. The formation of rical literature in the classical period is also the product of an intense effort to evaluate narrators. Apart from the basic criteria determined by hadith scholars, there are few studies on accepting belonging to the same city, sect or ethnic group as a reason for preference. Among the scholars who indirectly touched on this issue are Hâkim en-Nîsâbûrî (d. 405/1014) and Ömer b. There is Reslân Bulkînî (d. 805/1403). Hakim, in his *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, and Bulkînî, in his *Mehâsinü'l-İstîlâh fî tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh*, included the subject of "the weakest of the isnads" as the opposite of the most sound one. They especially distributed the weakest isnads according to regions. A similar study on the subject in our country is the *Geography of Hadith Narration* written by Hüseyin Akgün. In his work, the author gives information about the transfer of hadiths to different Islamic regions over time, the hadith culture formed in these regions, and the distribution of narrators to the regions.

On the other hand, Muhammed Enes Topgül touched upon the subject under some headings in his work titled *From Narrative to Narrator, Between the Lines of the Isnad and Reading the Isnad*, while Abdullah Karahan partially included these criteria in narrator evaluations in his work titled *Reliability in Hadith Narrators*. In this study, we will try to determine what the results of the evaluations will be in the context of the reasons for preference mentioned above, apart from the basic criteria in the evaluation of narrators, thus, when evaluating the narrators, we will only focus on whether these reasons for preference are valid or not.

One of the negative aspects of the evaluations of narrators made outside the criteria of *cerh* and *ta'dil* is that the evaluations made by experts in the field of *rijal* are accepted immediately, without taking into consideration the possibility that they may make mistakes, and excessive trust is placed in them. Failure to pass the basic evaluation criteria of narrators whose narrations are accepted without question just because they belong to their own region, the same sect, intellectual structure and ethnic element can lead to unhealthy results. Therefore, it has been concluded that the hadith and rical literature should be re-scanned and evaluated according to the criteria of *cerh* and *ta'dil*, and the narrators recorded as *sika* in the context of the above-mentioned criteria should be re-evaluated.

Giriş

Bir ravinin karakteri, düşünce yapısı, içinde yaşadığı siyasi, fikrî, ilmî ve sosyokültürel yapı, onun hakkında yapılan değerlendirmelere etki etmektedir. Hadis alimleri tarih boyunca hadis nakleden bir ravi için temel kriterler belirlemiştir. Bu kriterleri belirlerken ravi değerlendirme metodunun yani temel kriterlerin yanı sıra içinde yaşadığı ortamın bölgesel özelliklerinden de etkilenecek birtakım yaklaşımlar sergilemiştir. Bunlar arasında ileride daha geniş bir şekilde yer verileceği gibi aynı şehre, mezhebe, etnik unsura ve fikrî yapıya mensup olmayı bir nevi tercih sebebi olarak kabul eden hadis alimleri olmuştur.

Cerh ve ta'dil kurallarından ziyade belirlenen bazı sosyokültürel kriterlerin genel olarak muhaddisler tarafından belli bir sistem dahilinde ele alındığına rastlanmadığını belirtmek isteriz. Bu kriterlerin kabul edilebilirliği konusunda farklı görüşler olsa da bizatihi böyle bir izlenimin ele alınmadığı görülmektedir.

Hadisleri rivayet eden ravilerin dayanak noktaları, ravilerin hadis alırken cerh ve ta'dil hükümleri dışında kabul ettikleri nadir yaklaşımlar, hadislerini kabul ettikleri ravileri sika görmelerinin sosyokültürel sebepleri, ravinin rivayeti kabul edilirken onun aynı bölgeye, etnik unsura, fikrî yapıya, vs. mensup olmayı tercih etmenin sebeplerini ele almak üzere böyle bir çalışmanın gerekliliği gözlemlenmiştir.

Yukarıda zikredilen cerh ve ta'dil kriterleri dışındaki bu tercih sebepleri, değişkenlik arz edebilmektedir. Mesela bir ravi kendisi ile aynı etnik unsura mensup olduğu için o ravinin hadisi tercih ediliyorsa burada ravi dayanağı etnik unsur olur. Öte taraftan ravi kendisi ile hemşeri olduğu için hadisi tercih ediliyorsa burada ravi dayanağı bölgedir. Meseleye geniş bir perspektiften bakabilmek için ehl-i hadis'e göre ravi değerlendirmelerinde cerh ve tadil kriterleri dışındaki referans sebeplerine değinmek gerekir.

Ravi değerlendirmeleri ile ilgili hem erken hem de çağdaş dönemde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Klasik dönemde rical edebiyatının oluşumu da yoğun bir ravi değerlendirme çabasının ürünüdür. Hadis alimlerinin belirlemiş olduğu temel kriterler dışında aynı şehre, mezhebe veya etnik unsura mensup olmayı tercih sebebi olarak kabul etme ile ilgili çalışmaların sayısı azdır. Bu hususa dolaylı olarak değinen alimlerden Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve Ömer b. Reslân Bulkînî (ö. 805/1403) bulunmaktadır. Hâkim, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis*'inde, Bulkînî ise *Mehâsinü'l-İstulâh fî tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh*'ında isnadların en sahihinin zıddı olarak "isnadların en zayıfı" konusuna yer vermişlerdir. Onlar özellikle isnadların en zayıfının bölgelere göre dağılımını yapmışlardır (Hâkim, 1977, s. 11).

Ülkemizde konu ile alakalı benzer bir çalışma Hüseyin Akgün'ün kaleme aldığı *Hadis Rivayet Coğrafyası* eseridir. Müellif eserinde hadislerin zaman içerisinde farklı İslâm beldelerine intikali, bu bölgelerde oluşan hadis kültürü, ravilerin bölgelere dağılımı hakkında bilgi vermektedir. Öte taraftan Abdullah Karahan *Hadis Ravilerinde Güvenilirlik* adlı eserinde ravi değerlendirmelerindeki bu kriterlere kısmen yer vermiştir. Bu çalışmada ise, ravi değerlendirmelerindeki temel kriterler dışında yukarıda zikredilen tercih sebepleri bağlamında yapılan değerlendirmelerin sonuçlarının ne olacağı tespit edilmeye çalışılacak, böylece raviler değerlendirilirken sadece bu tercih sebeplerinin geçerli olup olmadığı üzerinde durulacaktır.

Cerh ve Ta'dil Kuralları Dışında Hadis Alma Yaklaşımlarının Sebepleri

Ravi değerlendirmelerinde esas alınan en önemli kıstas, ravileri cerh ve ta'dil süzgecinden geçirmek olmuştur. Bir ravinin adalet ve zaptını engelleyen herhangi bir kusur taşınması durumunda o ravi, münekkitt alimlerce tenkide maruz kalmaktadır. Bu kriterler erken dönem hadis alimleri tarafından bazı tecrübelerle belirlenmiş, süreç içerisinde hadisçiler tarafından daha da geliştirilmiştir. Hadis alimleri, seleflerinin genel kurallarını benimsemekle

birlikte kendilerine has belirledikleri kıstaslar da olmuştur. Nitekim her münekkit genel kurallarla beraber belirlediği kriterlere göre sened tenkidi yapmakta ve ravileri değerlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında her münekkidin kendi değerlendirmesinin sağlam bir değerlendirme olduğunu düşünmesi mümkündür. Tıpkı her hadisçinin kendi eserinin en sağlam eser olduğunu düşünmesi gibi. İbn Haldun'a (ö. 808/1406) göre her müellif kendi telif ettiği eserlerdeki hadislerin sahih olduğunu düşünmekteydi (İbn Haldûn, çev. ts., s.800).

Bazı münekkitler tarafından ravi değerlendirmede cerh ve ta'dil hükümleri dışında referans olarak kullanılan birtakım yaklaşım biçimleri ortaya çıkarılmıştır. Bu yaklaşım biçimlerinin objektif bir değerlendirmeden uzak olduğuna işaret eden Abdurrahman el-Muallimî (ö. 1386/1966) şöyle demektedir: "Bir kimse, şahsi eğilimlerine uygun veya ihtilafa açık olan bir meselede şahsi görüş ortaya koyacağı zaman düşüncesi, kendi nefesine uygun olana meyleder" (Güner, 2004, s. 1).

Cerh ve ta'dil kriterleri dışında ravi değerlendirmelerinin sebeplerini farklı şekillerde kategorize etmek mümkün olmakla beraber ravi değerlendirmelerindeki dayanakları ileride daha geniş bir şekilde ele alacağımız gibi ravinin zengin olması, hoca talebe ilişkisi, bölgesellik, aynı etnik unsura mensup olma, hemşeri olma, aynı mezhebe veya ideolojik yapıya sahip olma gibi sebepler sayılabilir. Bu konu aynı zamanda rical tenkidinin subjektifliği alanına girmektedir. Nitekim rical tenkidinde raviler hakkında değerlendirmede bulunurken subjektif birtakım kararlar da verilebilmiştir. Zira bir münekkit bir raviyi araştırırken kişisel duygularından, inanç ve değer yargularından kendisini soyutlaması mümkün gözükmemektedir.

İleride de görüleceği üzere bu tür ravi değerlendirmelerinin olumsuz sebepleri arasında saydığımız bölgesellik/aynı şehre mensup olma hususunu farklı bir perspektiften olumlu sebepler arasında zikretmek mümkündür. Ravi değerlendirmelerinde referans alınan bu sebeplere geçmeden önce rivayette bölgeselliğin etkisine değinmeye çalışalım.

Ravi Değerlendirmesinde Bölgesellik ve Teferrüd

Ravi değerlendirmesinde bölgeselliğin etkisinden bahsedilebilir. Bölgesellikten kasıt bir hadisin sadece bir belde bilmesi, o hadisin çoğunlukla belde alimleri tarafından kabul edilmesidir. Yani sadece bir belde bilinen hadislerin isnadında yer alan ravilerin de bir nevi sika kabul edilmeleridir. Bu husus her hadis için söylenirse de kısmen böyle bir durum söz konusudur. Konunun teferrüd ile de bir ilgisi bulunmaktadır. Hadislerin bir belde bilmesine aynı zamanda teferrüd denilmiştir. Alimler bunun için *teferrede bihâ ehl-u Mısr*, *teferrede bihî ehlü'l-Medine* gibi ifadeler kullanmışlardır. (Akgün, 2019, s. 192). Hadis rivayetinde bölgesellik ile ilgili erken dönemde bazı eserler telif edilmiştir. Bunlar arasında Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Kitâbü't-teferrüd*, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Kitâbu mâ inferede bihi ehlü'l-Medine mine's-sünen*, *Kitâbu mâ inferede bihi ehlü'l-Mekke mine's-sünen* ve konu ile ilgili başka eserler yer alır. Râmhürmûzi (ö. 360/971) ile Hâkim en-Nisâbüri de (ö. 405/1014) eserlerinde teferrüd ile ilgili bölümlere yer vermektedir (Hâkim, 1977, s. 96-100).

Ravi değerlendirmesine konu olan bölgeselliğin, teferrüd ile karıştırılmaması için aralarındaki ilişkiye, benzer ve farklı yönlerine değinmekte fayda görmekteyiz. Öncelikle teferrüdün kısımlarına değinmek, aradaki bu farkı göstermek için bir ön izlenim sunacaktır. Senedin bir yerinde ravi sayısı tek kişiye düşen ya da sened veya metindeki bir özellik sebebiyle diğer rivayetlerden farklı olan hadis anlamına gelen teferrüd, ferd-i mutlak ve ferd-i nisbi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Polat, 1995, s. 368). Ferd-i mutlak ravinin sahâbe veya tabiîn tabakasında teke inmesi iken ferd-i nisbi ravinin herhangi bir yönden tek kalması ya da diğerlerinden farklı olmasıdır. Ferd-i nisbî'nin en çok görülen türlerinden birisi de hadisi sadece bir belde/şehir veya ülkede yaşayan toplumun rivayet etmesidir. Bir şehre yerleşmiş olan bir

râvinin sadece orada hadis rivayet etmesi sebebiyle o bölgede bilinen, ayrıca *Şamlılar'ın hadisi*, *Kufeliler'in hadisi* gibi ifadelerle anılan tabirler ortaya çıkmıştır (Polat, 1995, s. 368).

Hadislerdeki teferrüd, bir belde halkının başka beldelerdeki ravilerden duymasıyla olabileceği gibi bir şehir mensubunun bir kişiden rivayetiyle de meydana gelebilir. Bu bağlamda konumuzu en çok ferd-i nisbi ile ilişkilendirebiliriz. Nitekim ferdin bu türünün en çok görülen biçimlerinden birisi de hadisi sadece bir belde, şehir ya da ülke halkının rivayet etmesidir. Yukarıda da belirtildiği üzere herhangi bir şehre yerleşmiş olan bir ravinin sadece orada rivayette bulunması sebebiyle yalnız o bölgede bilinen hadisler ortaya çıkmıştır. Bu şekilde rivayet edilen hadisler “efrâdü'l-büldân” denilmiştir. Örnek verecek olursak Hz. Ali'nin Hz. Peygamber adına kurban kestiğini haber veren hadisin bütün ravilerinin Kûfeli olması bu hususu teyit etmektedir (Hâkim, 1977, s. 97). Farklı kültürel yapıya bağlı İslam beldelerinde rivayet edilen hadislerin nakledildiği bu bölgelere göre tasnif edilmesiyle oluşturulan hadis mecmualarına “büldâniyye” denilmiştir (Uğur, 2018, s. 94). Bu bağlamda bölgesel olarak ravi değerlendirmelerinin kısmen ferd-i nisbi'nin alanına girdiği söylenebilir.

Hadisler arasında en sahih olanı belirlenirken bölgeselliğin etkisi büyük oranda olmuştur. Cerh ve ta'dîl kriterlerinin yanı sıra herhangi bir bölgeye ait isnadların başka bölgelere ait isnatlara öncelenmesinin bölgesel olarak ravi değerlendirmesine girdiğini söylememiz mümkündür. Başta Hicaz ve Irak bölgeleri olmak üzere, bölgeciliğin hadis değerlendirmesi üzerindeki etkisine değinmekte fayda görmekteyiz. Ancak öncesinde hadisler değerlendirilirken kıstas olarak alınan bölgelere değinmek, konuya bütüncül bir gözle bakmamıza katkı sunacaktır. Özellikle Hâkim'in *Marife*'sinde meşhur sikaları belde belde sayması göz önüne alınarak ravi referanslarının etkin olduğu bölgeleri şöyle sıralayabiliriz;

Hicaz Bölgesi

Bazı âlimler Hicaz bölgesinin, hadislerin bir nevi doğuş bölgesi olduğundan buradaki tariklerin en sahih isnadlar, hadislerin de en sahih hadisler olduğunu belirtmişlerdir. Bunlardan birisi olan Mâlik b. Enes (ö. 179/795) bu hususta “Hadis Hicaz bölgesinden çıkınca iliği kesilmiştir” demektedir. İmam Şâfiî de (ö. 204/820) Hicaz bölgesinde aslı mevcut olmayan bir hadisin gerçekte de aslı bulunmadığını düşünmektedir. Bu nedenle Irak bölgesinden gelip ancak Hicaz bölgesinde aslı olmayan bir hadisin kabul edilemeyeceği kanaatindedir (Suyûtî, ts., s. 88). Ancak bu husus İmam Şâfiî'nin Iraklılardan hiç hadis almadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim *el-Ümm* eserinde Iraklı ravilerden nakillerde bulunmaktadır. Malik ve Şâfiî'nin biraz da mübalağaya kaçan bu sözleri sarf etmelerinin sebebi, muhtemelen Hicaz bölgesinin bilhassa Medine'nin hadis rivayetinde merkezi konumda olduğunu göstermek içindir.

Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) gibi münekkitler hiçbir ravinin hadisini Hicazlı ravilerin hadislerine öncelemezdi. Hatta Hicazda bulunmayan hadisleri hadis olarak kabul etmeyecek bir anlayış hakimdi. Bu anlayışa sahip olanlardan bazıları mübalağa yaparken bazıları da bölgeselliğin önemine dikkat çekmeye çalışmaktadır. Benzer bir hususa değinen Mi'sar b. Kidam (ö. 155/772) şöyle demiştir: Habîb b. Ebû Sâbit'e (ö. 119/737) “Hicazlılar mı yoksa Iraklılar mı sünneti daha iyi bilir?” diye sordum “tabî ki Hicazlılar” dedi (Beyhâki, 1991, s. 150). Abdullah b. el-Mübârek şöyle demiştir: “Hadislerin en sahihi Medinelilerinkidir, onların isnadları Hz. Peygamber'e daha yakındır.” (Hatîb, ts., s. 286).

Hatîb el-Bağdâdî de (ö. 463/1071) isnadları en güvenilir hadislerin, Mekke ve Medine ehline ait olduğunu belirtmekte, bu bölgelerde tedlis, yalan ve hadis uydurmacılığının yok denecek kadar az olduğunu söylemektedir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) alimlerin, Medine ehlinin naklettiği hadislerin en sahih rivayetler olduğu üzerinde ittifak ettiklerini, ondan sonra Basralıların, daha sonra Şamlıların geldiğini belirtmektedir (Suyûtî, ts., s. 90).

Netice itibarıyla Hicaz bölgesinde yerleşik müşterek bir toplum yapısının olması ve hadislerin ana vatanı olması da bu bölgeyi hadis rivayeti konusunda diğer bölgelerden daha öncelikli kılmıştır. Bilhassa Hz. Peygamber döneminden beri uygulanagelen amelin temelinde ise hadisler vardır. Bu bölgede yaşayan bütün Müslümanların birbirlerine benzer karakteristik özelliklere sahip olması da bu hususu teyit etmektedir.

Irak Bölgesi

İslam coğrafyasının büyümesi, farklı kültür ve medeniyetlere sahip milletlerin Müslüman olması, İslam dininde reye dayalı hükümlerin verilmesine olanak sağladı. Nitekim bu değişimin öncü bölgelerinin başında Irak gelmektedir. Iraklıların naklettikleri hadislere çoğu kez ihtiyatla yaklaşılmıştır. Bu konu hakkında İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), “Iraklı birinden bir hadis duyduğunda onu iki kez araştır” derken, Tâvus b. Keysan da (ö. 106/725) “Bir Iraklı sana yüz hadis rivayet etse de doksan dokuzunu at” demiştir. Konu hakkında Hişâm b. Urve de (ö. 146/763) “Iraklı biri sana bin hadis aktarsa da dokuzyüz doksanı at, gerisine de kuşku ile yaklaş” demektedir. Irak’a bağlı merkezlerden birisi olan Basra ehlinin gelen rivayetlerin isnadları açık, hadislerinin ameli yönü sabit olmakla birlikte hataları da çoktur (Suyûtî, ts., s. 90).

Öte taraftan Basralıların da başkalarında bulunmayan nakledilmiş sabit sünnetleri vardır, rivayetleri çoktur. Kûfelilerin hadisleri de onların ki gibi çoktur. Ancak onların rivayetlerinde kusur çoktur ve illetli olmayan hadisleri azdır. Bütün bu bilgilerden hareketle Irak bölgesinde rivayet edilen hadislerin diğer bölgelere göre çok rağbet görmediği anlaşılmaktadır.

Şam Bölgesi

Şam bölgesinde rivayet edilen hadislere ne Hicazda nakledilenler gibi sahih gözle bakılmış, ne de Irak bölgesindekiler gibi kuşku ile yaklaşılmıştır. Şamlıların naklettiği hadisler arasında çok sayıda mürsel ve maktû rivayetler bulunmaktadır. Sikaların naklettiği muttasıl rivayetler sahih olup mev’izelerle ilgili olanlar ise çoğunluktadır (Suyûtî, ts., s. 90).

Rical alimleri Şamlıların hadislerinin çoğunun mürsel ve munkatı olduğunu, isnadlarında sika ravilerin yer aldığını ve senedi muttasıl olan tariklerin de bulunduğunu belirtmişlerdir. Öte taraftan Şam bölgesinde nakledilen hadislerin çoğunluğu ahlak ve nasihat konularını kapsamaktadır. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) konu hakkında şöyle bir ifade kullanmaktadır: “Hadis ilminde uzmanlaşan kimseler hadislerin en sahihinin Medinelilerin, sonra Basralıların, daha sonra da Şamlıların rivayet ettikleri hadisler olduğunda ittifak etmiştir” (Zerkeşî, 1998, s. 152). Böylece bölgesel olarak hadislerin sıhhati dereceye tabi tutulduğunda Şam’da rivayet edilen hadislerin Medine ve Basra bölgesinden sonra üçüncü sırada yer aldığı belirtilmiştir. Ancak yine de bütün bunlardan ravilerine bakılmadığı, sadece bölgesine bakılarak hüküm verildiği anlamı çıkmamaktadır. Ravilerine bakıldıktan sonra bu tür sonuçların çıkması normal karşılanmaktadır.

Yemen Bölgesi

Hadis rivayeti alanında Yemen’in önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim Allah Rasûlü Muaz b. Cebel’i Yemen’e İslam dinini anlatmak üzere göndermiştir. Sahabenin Kur’ân’ı Kerim’i ve Hz. Peygamber’in sünnetini yaymak üzere ilk defa gitmiş oldukları bölgelerin başında Yemen gelir. Hadis alimleri Yemen’de rivayet edilen hadislerin sıhhati konusunda da görüş beyan etmişlerdir. Yemenlilerin de sağlam rivayetleri ve sahih tariklerinin olduğunu ancak bunların sayısının az olduğunu söylemişlerdir. Bunun sebebi ise onların da bir nevi Hicaz bölgesine dayanmış olmalarıdır. Yemen ehlinin rivayetlerinin ceyyid, tariklerinin sahih, ancak

sayılarının az olduğu belirtilmiştir. Ayrıca mercilerinin de Hicazlılara dayandığı belirtilmiştir (Suyûtî, ts., s. 90).

Görüldüğü üzere alimlerin, bazen bölgesel nisbelerle yani yaşadığı şehrin ismi ile nispet edilmekle vermeye çalıştıkları mesajlar vardır. Hâl böyle olunca alimlerin hadis rivayeti açısından ravilere yönelik bölgesel yaklaşımları önemli olmuştur. Bu hususta Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) şu sözü konuyu açığa kavuşturmuştur: “Eğer sahih bir hadis ve sağlam bir isnad arıyorsan Ehl-i Hicaz'a, Hac ile ilgili hadis arıyorsan Mekke ehline, meğazi ile ilgili hadis arıyorsan Şam ehline, bir şeyin hakkını batıl olan bir şeyden ayırmak için Irak ehline yönelmelisin” (İbn Asâkir, 1995, s. 329).

Akgün'ün tespitine göre Hicri ilk erken dönemde ravilerin sika kabul edilmesinde tercih sebebi olan bölgeselliğin oluşmasına olanak sağlayan birtakım sebepler vardır. Bu sebepler arasında sahabenin değişik coğrafyalara dağılması, ulaşım, iletişim ve eğitim sınırlılığı, ravinin kendi şehrindeki rivayetleri daha güvenilir bulması, sistematik bir rivayetin olmaması, ravinin garib rivayetleri tercih etmesi, bazı bölgelerin belli konularda ön planda olması zikredilebilir (Akgün, 2019, s. 197). Bu tespitlerin bölgeselliğin nedenleri arasında zikredilmesi gerektiği yönündeki iddiaya katılmakla beraber mezkûr sebeplerin sadece bunlardan kaynaklanmadığı, aynı zamanda siyasi, fikrî ve kültürel yapıya sahip olmak gibi hususların da etki ettiği söylenebilir.

Cerh ve Ta'dîl Kriterleri Dışında Hadis Alma Yolları

Hadisleri nakleden ravilerin rivayete ehil olup olmadığını inceleyen cerh ve ta'dîl kriterleri dışında sistematik olmayan birtakım hadis alma yollarından bahsetmemiz mümkündür. Bazı hadis ravilerinin münekkitler tarafından spesifik olarak sika kabul edilmesinde cerh veya ta'dîl hükümleri dışındaki birtakım yollara başvurulduğu görülmektedir. Mesela yaşadığı bölgenin alimleri tarafından değerlendirmeye tabi tutulan, bir başka deyişle hemşeri olan ravilerin, birbirlerini sika olarak değerlendirdikleri görülmektedir (Hatîb, ts., s. 299). Aynı şekilde aynı etnik unsur, aile, şehir veya fikrî yapıya mensup olmak, hoca-talebe ilişkisi ve zengin olmak gibi hasletler, münekkidin raviyi cerh değil ta'dîl etmesine fırsat tanımıştır. Ravilerin sadece kendi bölgesindeki alimleri sika kabul etmeleri, diğer bölgelerdeki ravilerin çoğu kez haksız yere cerh edilmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla burada taassubun izlerine rastlanılmaktadır.

Bazı âlimler de ravilerin cerh ve ta'dîl bakımından durumunun kendi beldelerindeki alimler tarafından daha iyi bilineceğini kabul etmişlerdir (Akgün, 2019, s. 217). Öte taraftan bir alimin kendi bölgesindeki ravileri bilmesi tabii olduğu gibi, onu tanımadığı kişilere öncelemesi de normal bir durumdur. Tanımadığı ravinin rivayetini almaması, bölgesellikten ziyade bilgiden kaynaklıdır. Bu bağlamda kendilerini cerh ve tadil bakımından değerlendirenlerin de kendi hemşerileri olması gerektiğini belirtmeye çalıştıkları görülmektedir.

En Sahih İsnadı Belirlemek

Ravi değerlendirmelerinde esas alınan kriterlerin belirlenmesi münekkitlere göre farklılık arz etmektedir. Ravi değerlendirmelerinin kısmen ictihadi olduğuna daha önce değinmiştik. Bazı münekkitlerin cerh ettiği bir raviyi kimi münekkitler tevsik edebilir. Mesela Buhârî'nin hem muasarat hem de lika şartını belirlemesi, Müslim'in '*an* sigasıyla rivayet edilen hadisler için sadece muasaratı şart koşması, yine bireysel bazda hadis alma kriterleri arasında sayılabilir.

Çok nadir de olsa kimi münekkitler en sahih isnadı belirlerken isnadda yer alan ravilerin o münekkitlerle aynı bölgenin insanı olması veya aynı ideolojik fikre sahip olması da burada etkili olmuştur. Buna aynı etnik unsura sahip olmaları hususunu da ekleyebiliriz. Ancak

münekkitlerin çoğunluğu buna itibar etmez ve bir değer atfetmez. Neticede ravi tevsik edilirken, bireysel eksiklikleri veya hataları göz önünde bulundurulmadan sadece bölge, etnik unsur veya düşünce yapısı dikkate alınarak değerlendirildiğinde bu husus, cerh ve ta'dil dışında bazı tercih yollarının uygulandığını göstermektedir.

İlk asırlarda en sahih hadis belirlenirken veya ihtilafli iki hadis karşısında tercih edilen hadis, genel itibarıyla muhaddisin kendi beldesinde rivayet edilen hadis olmuştur. Bunun sebebine değinen Şah Veliyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) şöyle demektedir: “Zira kişi, kendi memleketindeki alimlerin görüşlerinin sahih ve kuvvetlisini zayıf olanından ayırmada daha bilgili, onlara uygun olan esasları belirlemede daha yetkindir.” (Dihlevî, 2005, s. 531; Özpınar, 2005, s. 215).

En sahih isnad belirlenirken, cerh ve ta'dilde uzmanlaşmış kimselerin yapmış oldukları değerlendirmelerin kabul edildiği görülmektedir. Öyle ki bu güven bazen mübalağaya kaçan değerlendirmelere sebep olmuştur. Mesela alimlerin birbirleri hakkındaki buna yönelik övmeler, bu kapsamda değerlendirilebilir. İmam Şafî'nin “Mâlik ve Süfyân olmasaydı Hicaz ilmi yok olurdu.” (Râzî, 1952, 1/32). Sözü buna örnek gösterilebilir. Keza mihnede sebat göstererek muhaliflerine karşı kazanç elde eden Ahmed b. Hanbel hakkında da benzer sözler sarfedilmiştir. Örneğin İbn Râhûye'nin (ö. 238/853) “Ahmed Allah ile mahlukatı arasında bir hüccettir.” ifadesi ile “Ahmed kendisini feda etmeseydi İslam elden gidecekti” (Zehebî, 1985, s. 196) sözü, Ahmed b. Hanbel'i övmeye mübalağaya gidildiğini göstermektedir. Buna benzer örnekler özellikle rical literatüründe çokça geçmektedir. Bu alimlere duyulan aşırı güven, güvenen kişinin o alimle ya aynı beldeye ya da aynı görüşe mensup olmasından kaynaklandığı ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Raviler hakkında yapılan bu tür değerlendirmelerin altında Arap kültüründe mübalağaya önem verilmesi yatmaktadır. Arap kültüründen rical ilmine tesir eden bu tür mübalağalı anlatımlar, ravi değerlendirmelerinde de kendisini göstermektedir (Karahana, 2018, s. 164). Nitekim bazı raviler cerh edilirken, deccal, şeytan, fitneci, dinden çıkmış şeklinde çok sert ithamlarda bulunduğu gibi överken neredeyse ravinin göğe yükseltildiği durumlar da olmuştur.

Aynı Etnik Unsura Mensup Olmak

Bütün hadis ravileri her Müslüman birey gibi bir toplum içinde yaşamakta, o toplumun siyasi, fikrî ve sosyokültürel yapısından etkilenmektedir. Toplum içindeki birtakım gelenekler, statüler, insani ilişkiler vb. unsurlar, insanların davranışlarını etkilemekte ve bu özellikler doğrultusunda hareket etmesini sağlamaktadır (Karahana, 2018, s. 168). Böylece insan farkında olsun veya olmasın toplumun onu yönlendirdiği gibi hareket etmekte, içinde yaşadığı kültüre uygun davranış modelleri sergilemektedir.

İslam dini her ne kadar Arabistan'da inmiş ve başlangıçta Araplar arasında yayılmış olsa da hem fetihler hem de ilmi yolculuklarla Arap olmayan toplumlar da Müslüman olmuşlardır. Dolayısıyla farklı ırk, kültür ve medeniyetlere sahip olan insanlar da İslam dairesine dahil olmuş ve İslam kültürü ile tanışmıştır. Bu sebeple İslam'ı herhangi bir etnik unsura bağlamak onun evrenselliğine ters düşmektedir (Tatar, 2023, s. 124).

Emeviler döneminde Arapların kendi ırklarından olmayan mevâlilere ikinci sınıf gözüyle baktıkları, onları hor gördükleri, onların kadınları ile evlenmedikleri, arkalarında namaz kılmadıkları ve onlarla aynı sofrada oturmadıkları yönünde rivayetler aktarılmaktadır (Zeydan, çev. 2020, s. 629; İbn Abdürabbih, 1983, s. 361). Abbasiler döneminde ise Araplarla mevâliler arasındaki eşitsizlik politikası sona ermiş, onlar üzerindeki baskı bitmiştir. Hatta Me'mûn (813/1410-833/1430) döneminde mevâliler, devletin önemli kademelerine getirilmiş ve Araplardan daha önemli konumlar elde etmişlerdir (Emin, 2010, s. 27; Öztürk, 2012, s. 117).

Kendisi ile aynı etnik unsura sahip olduğu için muhaddislerden hadis alan az sayıda hadis alimi vardır. Bu muhaddislerden birisi de hadisleri ilk defa tedvin eden İbn Şihab ez-Zührî'dir. Ona “Neden mevâlîden hadis rivayet etmiyorsun?” denilince o, “Muhacirlerin ve ensarın çocuklarıyla karşılaşınca onlara ihtiyacım kalmadı.” şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir (Zehebî, 1985, s. 344). Zührî'nin hadis alma kriterlerinin tamamen böyle olduğu da söylenemez. Ancak yukarıda zikredildiği gibi bazı rivayetler, onun hadis aldığı ravilerin çoğunun kendisiyle aynı etnik unsura mensup olduğunu göstermektedir. Neticede bu Zührî'nin yaklaşımıdır. Zira onun döneminde mevâlîden hadis alan muhaddislerin sayısı çoktur.

Zührî döneminde bazı muhaddisler, sadece aynı etnik unsura mensup olan ravilerden hadis rivayet ederken, sonraki dönemde bilhassa üçüncü asırdan itibaren ilmin geniş bölgelere yayılması, Kütüb-i Sitte gibi temel kaynakların müelliflerinin Arap olmayışı gibi hususlar sebebiyle bu uygulamanın sonlandığını görmekteyiz. Etnik unsurdan ziyade aynı şehre mensup olma hususu daha çok ravi dayanaklarına konu olmuştur.

Aynı Şehre Mensup Olmak

Ravi değerlendirmelerine sebep olan etkenler arasında rivayeti tercih edilen ravi ile rivayetini nakleden kimsenin aynı bölgeye, beldeye veya şehre mensup olmaları, yani hemşehri olmaları yer alır. Nitekim çok nadir de olsa bazı münekkitler, kendileri ile hemşehri olan ravilerin rivayetlerinin makbul, onların da güvenilir olduklarını belirtmişlerdir. Buna gerekçe olarak da aynı şehre mensup olmalarını göstermektedirler. Buna örnek verecek olursak; Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Cami* adlı eserinde Ahmed b. Said ed-Darimî'den (ö. 253/867) naklettiğine göre Mahmûd b. Geylân (ö. 239/853) şöyle demiştir: “Vekî' b. el-Cerrâh'a *Hişam b. Urve* → (*Hişam'ın*) *babası* → Hz. *Âişe*; *Eflah b. Humejd* → *Kâsım* → Hz. *Âişe*; *Süfyân (-Mansur b. el-Mu'temir)* → *İbrahim (en-Nehâî)* → *Esved (b. Yezîd)* → Hz. *Âişe* isnadlarından hangisi sana göre daha iyidir?” diye soruldu. O “Kendi memleketimizin alimlerine hiç kimseyi denk tutmayız...” cevabını verdi (Hatîb, ts., s. 299). Yani “*Süfyân* → *Mansûr* → *İbrahim* → *Esved* → Hz. *Âişe*” senedini tercih etmiştir. Kendisine bu isnadlar arasında tercih hakkı verilirken o aynı memlekete sahip olma unsurunu referans göstererek kendi hemşehrilerinden oluşan isnadı tercih ettiğini beyan etmiştir. Öte taraftan burada kendi bölgesinin ravilerini öncelenmesi, diğerlerini zayıf kabul ettiğini göstermez. Kendi beldesini daha iyi bilmesiyle ilgisi de bulunmaktadır. Dolayısıyla buradan yola çıkarak referanslar, hadis ilmını etkilemiştir diyemeyiz. Bu husus bize ravi ve isnad tercihinin sebebinin aynı bölgeye mensup olmalarını, değerlendirmenin sübjektif bir şekilde yapıldığını göstermektedir.

Her bölgenin tercih etmiş olduğu ve kendilerince en sağlam kabul ettikleri isnadlar var olmuştur. Mesela Ahmed b. Sâlih el-Mısri (ö. 248/862): “Medinelilerin en sağlam isnadı “*İsmâil b. Ebû Hakîm* → *Âbîde b. Süfyân* → *Ebû Hureyre*” isnadıdır” diyerek Medine'nin genel olarak bu isnadı tercih ettiğini bildirmiştir (İbn Şâhîn, 1984, s. 27). Aynı şekilde Hâkim en-Nisâbüri, Mekkelilerin en sahih isnadının “*Süfyân b. Uyeyne* → *Amr b. Dinâr – Câbir*” isnadı olduğunu belirtir (Hâkim, 1977, s. 55). Yemenlilerin en sahih isnadının “*Ma'mer b. Râşid* → *Hemmam b. Münebbih* → *Ebû Hureyre*”, Mısırlıların en sahih isnadının: “*Leys b. Sa'd* → *Yezîd b. Ebû Habîb* → *Ebu'l Hayr (Mersed b. Abdullah)* → *Ukbe b. Âmir*”, Horasanlıların en sahih isnadının “*Hüseyn b. Vâkid* → *Abdullah b. Büreyde* → *babası*”, Şamlıların en sahih isnadının “*Ezâî* → *Hassan b. Atıyye* → *Sahâbe*” olduğunu bildirmiştir. Konu ile ilgili bir örnek de İbn Hacer'in (ö. 852/1449) aktardığı şu sözdür: “Bazı Şamlı hadis alimleri ‘*Saîd b. Abdulaziz* → *Rebia b. Yezîd* → *Ebû İdris el-Havlânî* → *Ebû Zer*’ isnadını tercih etmişlerdir (Suyûtî, ts., s. 88). Bütün bunlarla beraber bu husus sadece o bölgeye mensup olmaya bağlanamaz.

Ravilerden hadis alınırken onların hemşehri olmasını tercih etme sebebi olarak gösteren bir örnek de şöyle verilebilir; Harûnü'r-Reşîd (786/1384-809/1406) İmam Mâlik'e Hz. Ali ile İbn Abbâs'ın görüşlerine *Muvatta'*da yer vermemesinin sebebini sorunca o, "O ikisi bizim hemşehrimiz değildi. O ikisinin talebeleriyle görüşemedim" cevabını vermiştir (Zürkânî, 2003, s. 63).

Büyük şehirlerdeki alimler, hemşehrileri olan alimlerin ilişkilerine ve biyografilerine dayanarak kentlerinin kültürel mirası hakkında bilgi toplamışlardır. Bu tür bir çalışma, şüphe yok ki orada çalışan ve yerleşen alimlerin yanı sıra şehrin de itibarını artırmış olmalıdır. Hadisçilerin yoğun araştırmasına konu olan şehirler arasında Bağdat, Şam, İsfahan, Nişabur, Mekke, Medine, Merv ve Kâhire en başta gelen beldeler arasında yer alır (Şentürk, 2018, s. 137). Yoğun ilim faaliyetleri ile hadis rivayetlerinin buralarda olması, bu beldeleri ilim merkezleri hâline getirmiştir. Dolayısıyla bu şehirlerde oturan alimler, kendi beldelerinde rivayet edilen hadisleri diğer bölgelerdeki rivayetlere öncelidiler.

Hadis rivayeti konusunda şehirleri öncü yapan etkenler arasında nisbelerin de önemli bir yeri olmuştur. Nitekim *Sünen* sahibi Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892), bazı raviler hakkında değerlendirme yaparken cerh veya ta'dîl anlamında daha çok bir mesaj niteliğinde nisbeler kullanmıştır. Mesela Ebû Hâlid hakkında bilgi verirken ona Ebû Hâlid el-Vâlibî dendiğini, isminin Hurmuz ve Kûfeli olduğunu belirtmiştir (Tirmizî, 1998, s. 328). Tirmizî'nin burada ismi kapalı zikredilen bir raviyi tanıtırken o ravinin Kûfeli olduğunu vurgulaması, tanınması yönünden memleketini belirtmenin yanı sıra, Kûfelilerin hadis rivayetindeki konumunu göstermek açısından da bir mesaj niteliğindedir. Bölgesel nisbeler, yalnızca tanınma ifadeleri değil, bazen de hadis rivayetinde konum belirtme vazifesi görürler. Örneğin Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892) bir hadis hakkında isnadının zayıf olduğunu, ardından Maşrıklıların isnadı olduğunu bildirmektedir (Tirmizî, 1998, s. 328). Bilhassa zayıf bir isnad olduğunu zikrederken hemen ardından Maşrıklılara ait bir isnad olduğunu belirtmesi, muhtemelen zayıf hükmünü belirtmek içindir. Maşrıkıyyun/Maşrıklılar ifadesiyle Kûfelileri ve Basralıları kastetmiştir. Ahmed Muhammed Şâkir (1892-1958) bunun anlaşılmayan bir ifade olduğunu söylemiştir (Tirmizî, 1998, s. 328). Ancak Tirmizî, fitne olaylarının cereyan ettiği yerler olduğu için, rivayetinde tek kalan bu bölgedeki ravilerin rivayetlerine biraz daha ihtiyatla yaklaşılması gerektiğine dikkat çekmektedir. (Tirmizî, 1998, s. 328). Dolayısıyla bu tabirin burada bir tenkit ve uyarı ifadesi olduğu söylenebilir.

Konu ile ilgili başka bir örnek yine Tirmizî hakkında verilebilir. Nitekim o, bir hadis hakkında, "Bu hadisin isnadı meçhuldür ve ravilerden Abdulmun'im Basralıdır (Şeyhun Basriyyun)" değerlendirmesinde bulunarak ravinin Basralı olduğunu bildirmektedir. Ancak isnadın zayıf oluşunu bildirirken hemen ardından "Abdulmun'im de Basralıdır" ifadesini kullanması, bu hususun zayıflık alameti olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Tirmizî'nin bu ifadeyi kullanması normal bir durum olsa da aynı zamanda zayıflık alameti için kullanmış olması da imkân dahilindedir (Ağırman, 2019, s. 72). Eğer durum böyle ise bu husus da bazı muhaddislerin kendi beldelerinden olmamayı zayıflık kriteri olarak saydıklarını göstermektedir.

Yukarıda zikredilen örneklerden anlaşıldığına göre rivayetinde tek kalan bazı raviler değerlendirilirken "fulan şuralıdır" şeklinde geçen ifadeler, mensup olduğu bölgeye göre, ravi için cerh ya da ta'dîl anlamı taşıyabilmektedir. Nisbeler, özellikle ismi kapalı geçilip daha sonra kim olduğu tespit edilen bir ravinin naklettiği hadisleri araştırıp incelerken, mensup olduğu beldeye göre daha farklı bir yaklaşımın öncelenmesi gerektiğini ifade eder (Ağırman, 2019, s. 73). Dolayısıyla nisbelerin bölgelere tesiri, hadis rivayetlerinde bölge esaslı nakillerde etkisini göstermiştir. Mesela Hicaz bölgesinde nakledilen hadisler tercih edildiğinde, ravilerin dayanak

noktası Hicaz bölgesi olurken referans sebebi ve hareket noktası hadislerin Hicaz bölgesinden çıkması olmuştur. Aynı şey Irak, Şam ve Mısır gibi bölgeler için de geçerlidir.

Bölgesellik konusunda Medine'nin ayrı bir yeri bulunmaktaydı. Özellikle hadisle iştigal eden sahabe ve tabiîn, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadis öğrenmek için Medine'ye gelir, hadisi merkezinden almaya çalışırdı. Çünkü Medine ilmin merkezi olduğu için orada rivayet edilen hadisler genel itibarıyla sahih olarak algılanmaktaydı (Akgün, 2019, s. 193). Bunda Medine'de yerleşik hâle gelen sünnetin hayatın tüm alanlarına yayılmış olmasının etkisi vardır. Böylece Medine'de rivayet edilen hadisler, diğer bölgelerde nakledilen hadislere tercih edilmiştir.

Cerh ve ta'dîl kuralları dışında aynı şehre mensup olma kriterinin ihtilafu'l-hadis alanına da girdiğini görmekteyiz. Nitekim bazı hadisler arasında ihtilaf görülmesinin, rivayet edildiği şehirlerin sosyokültürel yapısı ile alakalı olduğu malumdur. Mesela namazı kadın, köpek ve eşeğin bozması ile ilgili hadisi Iraklılar rivayet ederken Hicaz bölgesindekiler bu rivayetin aksini nakletmişlerdir (Akgün, 2019, s. 196). Burada ihtilafu'l-hadis terimi ile birlikte ihtilafu'l-bilâd ifadesi de kullanılabilir.

Bu bağlamda hadis rivayetinde bile aynı şehre mensup olmayı şart koşan âlimlere rastlamaktayız. Onların bir kısmı zaman zaman kendi beldesinden olmayan kimselere hadis rivayet etmemişlerdir. Konu ile ilgili Ahmed b. Ebi'l-Havârî ed-Dımaşkî'nin (ö. 246/860) başından geçen şu hâdise örnek olarak verilebilir. O şöyle anlatmaktadır: "Kûfe'ye geldim, orada Ebû Bekr b. Ayyâş el-Kûfî (ö. 194/810) ile karşılaştım. Ona, 'bana hadis rivayet et, ben gurbette olan birisiyim' deyince o, 'Beldemin halkı kendilerine rivayette bulunmam konusunda senden daha çok hak sahibidir' şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine ben de Şamlı olduğumu söyledim, o ise, 'bu durumda sen rivayet edilmeye daha da uzaksın' dedi." (Hatîb, ts., s. 137).

Ayrıca hadislerin alınmamasının siyasi birtakım sebepleri de olmuştur. Mesela Basralı Katâde, Kûfe'ye geldiğinde Hz. Ali'yi sevmediği gerekçesiyle ondan hadis almak isteyenleri engellemişlerdir (Zehebî, 1985, s. 272). Kûfe'de Şîlik yaygın olmakla beraber Basralılar Ali aleyhtarlığı ile bilindikleri için Basralıların Hz. Ali'den Kûfelilerin de Hz. Osman'dan rivayetleri çok azdır (Akgün, 2019, s. 216). Bu husus bölgecilikle beraber tarafgirliğin de göz önüne alındığını göstermektedir.

Aynı Mezhebe Mensup Olmak

Ravilerin cerh veya tevsik edilmesinde aynı veya ayrı mezheplere mensup olmaları hususu da kısmen etkili olmuştur. Nitekim bazı münekkitlerin ravileri incelerken her ne kadar belirtmeseler de onlarla aynı mezhebe mensup olmayı da ölçüt aldıkları görülmektedir. Kendisi ile aynı mezhebe mensup olan raviyi güvenilir, ayrı mezhebe mensup olan raviyi ise cerh ettiği durumlar olmuştur. Bu şekilde tevsik edilen ravinin güvenilir kabul edilmesindeki referansın aynı mezhebe mensup olması olduğu görülmektedir. Bu hususun bilhassa ehl-i hadis ve ehl-i rey arasında vukû bulan tartışmalardan meydana geldiği görülmektedir.

Ehli-hadis ve ehl-i rey eksenli tartışmalardan kaynaklanan rivayet farklılıklarına İmam Mâlik'in ehl-i rey hakkındaki "onlara ehl-i kitab gibi davranın, ne tasdik edin ne de yalanlayın. Sadece 'bize ve size indirilene iman ettik, sizin ve bizim ilahımız aynıdır' deyin" sözü örnek olarak verilebilir (Zehebî, 1985, s. 68; Tatar, 2023, s. 48). İmam Mâlik'in ehl-i hadis mensup olmakla beraber ehl-i rey hakkında sarf ettiği bu sözün fikri yapılanmadan kaynaklandığını söylememiz mümkündür.

Cerh ve ta'dîl kuralları dışında ravi değerlendirmeleri içerisinde sayılan hususlardan birisi olan mezhepçilik, bölgesel olduğu gibi aynı şehirdeki âlimler arasında da olmuştur. Mesela ehl-i reye mensup âlimlerin ve bu görüşün yoğun olduğu Irak bölgesindeki Bağdat'ta

hem ehl-i hadis'e hem de ehl-i rey'e mensup âlimlerin var oluşu bunu göstermektedir. Erken dönemde koyu bir ehl-i hadis müntesibi olan Ahmed b. Hanbel'in Bağdat'ta yaşaması buna örnek gösterilebilir. Hatta Ahmed b. Hanbel kendisi gibi Iraklı olan Ebû Hanîfe ile aynı ortamda oturmayı cerh sebebi saymıştır. Bu bağlamda Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hanîfe'ye gösterdiği bu tavrın onun ehl-i reye mensup olmasından kaynaklandığı malumdur (Buhârî, 1983, s. 54). Öte taraftan Ahmed b. Hanbel rey kullandıkları için Şafî'nin (ö. 204/820) *er-Risâle* eseri ile Kasım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) telif ettiği *Garîbü'l-Hadîs* eserini tenkit etmiştir (Özpinar, 2018, s. 142).

Aynı şekilde Ebû İshâk el-Cüzecânî'nin (ö. 259/873) Kûfeli muhaddisler hakkında yapmış olduğu cerh değerlendirmesi, onun Kûfe ehline karşı mutaassıp olduğu gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Abdullah Karahan onun Nâsıbî olduğunu, Kûfe'dekilerin de Şîi olduğunu, bu sebeple o şehirde yaşayan herkesi ayırım yapmadan cerh ettiğini bildirmektedir. Bunu yaparken de Şîilikle itham edilen kişinin tercemesine bakmadığı, mezhebinin propagandasını yapıp yapmadığına bakmadan cerh ettiği görülmektedir (Karahan, 2018, s. 136). Bu da raviyi değerlendirirken mezhepsel doktrinlerin etkisinde kaldığını göstermektedir. Nitekim bu şekilde hadis kriterlerinden ayrı olarak yapılan ravi değerlendirmelerinin sağlıklı olmadığı anlaşılmaktadır.

Rical eserleri incelendiğinde rey ve hadis ekolü müntesibi hadisçilerin birbirlerini tenkit ettiklerini, ancak aynı mezhebe mensup olan muhaddisleri ise eserlerinde övdüklerini görürüz. Az da olsa bazı hadisçilerin böyle bir değerlendirmede bulunmaları, kendi mezheplerine bağlı kalmalarına bağlanabilir. Bir mezhebe duyulan bağlılık, hadis metodolojisinden uzak bir şekilde ravi değerlendirmelerine sebep olmuş ve aynı mezhebe bağlı olan raviler tadil edilirken diğer mezheplere mensup olan raviler cerh edilmeye sebep olmuştur. Bu tür yaklaşımlar bulursa da tek başına ravi değerlendirmelerinde etkin ve yeterli olduğu söylenemez. Farklı mezheplere mensup dahi olmayan ravilerin de hadislerinin alındığı bir realitedir.

Zengin Olmak

Tarih boyunca hadis alimleri, hadis alanında uzmanlaşmak, yazılı bir kültür bırakabilmek için ailelerinden ve mal varlıklarından feragat edebilmişlerdir. Ekonomik yönden zengin olan bazı muhaddisler, bu yolda servetlerini harcamış, fakir olanlar ise yaşamlarının geniş bir bölümünü ilimle, geriye kalan kısmını da geçimlerini tedarik etmekle geçirmişlerdir (Tatar, 2023, s. 158).

Nitekim hadis ilmi uğruna İbn Şihâb ez-Zührî'nin çok fazla para sarf ettiği nakledilmektedir. Kaynaklarda Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) hadis ilmi için 40.000 dinar harcadığı, onun zenginliğe karşı olmadığı, başkalarına el açıp dilenmemek için ilmin yanında ticaretle de uğraştığı, ayrıca hadis talebelerini ve fakirleri koruyup gözettiği, yılda bir yüz bin dirhem dağıttığı aktarılmaktadır (İbn Asâkîr, 1995, s. 385; Zehebî, ts., s. 217). Diğer taraftan Hişâm b. Ubeydullâh'ın (ö. 221/836) hadis uğruna 700.000 gümüş sarf ettiği; Hatîb el-Bağdâdî'nin sadece hadis ilmi ile meşgul olanlara 200 altın verdiği yönelik bilgiler kaynaklarda yer almaktadır (Abdulkâdir, 1991, s. 206). Yahyâ b. Maîn'in de (ö. 233/848), babasından kendisine miras kalan büyük meblağda mal ve parayı hadis uğruna harcadığı nakledilmektedir (Nevevî, ts., s. 718). Bu şekilde hadis alimleri arasında zengin olup hadis ilmi için mallarını sarf etmekten geri durmayan birçok muhaddis olmuştur.

Hadisçiler arasında maddi imkânı olmayan âlimlerin çoğunlukta olması, muhaddislerin genel itibarıyla fakir olduğu şeklinde bir algıya sebep olduysa da yukarıda zikrettiğimiz gibi zengin muhaddisler de olmuştur. Ancak hadis ilmi ile uğraşmanın getirdiği meşakkatler, zorlu rihle yolculuklarında harcanan masraflar da fakirliğe sebep olabilmekteydi. Hadis ilmi ile ilgilenenlerin genel olarak zengin olmadığı hususu, Şu'be b. el-Haccâc'ın (ö. 160/776) "Hadisi

talep eden kimse, fakir düşer” sözünden anlaşılmaktadır (İbn Abdülber, ts., s. 123). Dolayısıyla tarih boyunca hadis alimlerinin çoğunluğunun ekonomik yönden fakir olduğu, bir kısmının da zengin olduğu söylenebilir.

Bir kanaate göre ekonomik yönden mala ihtiyacı olmayan zengin hadisçilerin aktardıkları hadisler daha sahihtir. Bu kanaate sahip olanlara göre zengin bir kimse herhangi bir ihtiyacını gidermek için yalan söylemez. Şu’be b. Haccâc yalan söylemeye muhtaç olmayacağı düşüncesi ile ekonomik yönden zengin ravilerden hadis nakletmeyi teşvik etmiştir (Sâlih, çev. 2016, s. 45). Başka bir rivayette Şu’be’nin “Ziyâd b. Mıhrâk’tan hadis yazınız, zira o zengindir, yalan söylemez” dediği aktarılır (Mizzî, 1980, s. 508). Aynı şekilde Şu’be, Ali b. Âsım’a, zengin olan Umâra b. Hafsa’dan hadis rivayet edilebileceğini tavsiye edince Ali b. Âsım bu görüşüne karşı çıkmış ve “yalan söyleyen birçok zengin gördük” demiştir. Ancak Şu’be’nin her defasında “fakirlerden bir şey yazmayınız” dediği nakledilmiştir (Hatîb, ts., s. 174).

Hadis alınabilme özelliklerinden zengin olmak yaklaşımının referans olarak alınmasının sebeplerinden birisi de ücretle hadis rivayetinin önüne geçebilmek olmuştur. Nitekim kendi geçimlerini sağlayabilmek adına bazı hadis alimleri, ücret mukabilinde hadis rivayetinde bulunmuşlardır. Bazı münekkitler ücretle hadis rivayetinin caiz olduğunu söylerken genel itibarıyla bu şekilde hadis rivayet edilmesinin uygun olmadığı görüşü hakimdir. Böylece ücretle hadis rivayet eden raviler cerh maruz kalabilmişlerdir. Öte taraftan Buhârî gibi hadis otoriteleri Ebû Nuaym (ö. 430/1038) gibi ücretle hadis rivayet eden sika ravilerden hadis alabilmişlerdir (Buhârî, 2009, s. 39).

Nitekim zengin olma özelliğinin raviye sika olma özelliğini vermediği malumdur. Muhtemelen Şu’be’nin zengin olan ravilerin fakir olanlara tercih edilmesi yönündeki tavsiyesi sika olan raviler için geçerlidir. Aksi halde zengin olup cerh edilen bir ravinin fakir ve sika olan bir raviye tercih edilmesinin elle tutulur bir mantığı bulunmamaktadır. Zira cerh edilen bir ravinin sika bir raviye tercih edilmesi hadis alım kriterlerine ters düşmektedir.

Sonuç

Bir ravinin karakteri, düşünce yapısı, içinde yaşadığı sosyokültürel ortam, fikrî yapısı, değer yargıları ve temel tercihleri, ravi değerlendirmelerine tesir eder. Bir muhaddis, hadislerini aldığı ravi için belirlemiş olduğu temel kriterleri ortaya koyarken içinde olduğu ortamın psikolojisine göre hareket edebilmektedir. Dolayısıyla ravi değerlendirmede genel kriterlerin dışında aynı şehre, mezhebe, etnik unsura ve fikri yapıya mensup olmayı tercih olarak belirleyen hadis alimleri olmuştur.

Ravi değerlendirmede referans olarak kullanılan aynı şehre, mezhebe, etnik unsura ve sosyokültürel yapıya mensup olma gibi tercihlerin objektif bir değerlendirmeden uzak olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla ravi değerlendirmede tercih edilen bu referanslar, ilmin evrenselliği de göz önünde bulundurulmadığından sağlıklı sonuçlara götürmediği görülmektedir. Ehl-i hadise mensup bir tenkitçinin, ehl-i reye mensup ravileri daha çok eleştirmesi, Hicaz bölgesindeki münekkitlerin genelde Irak bölgesindeki ravileri tenkit edip kendi bölgesindeki ravileri sika kabul etmesi gibi hususlar, aynı mezhebe veya fikri yapıya sahip olmanın tercih edildiği sonucunu doğurmaktadır.

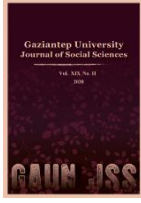
Öte taraftan bazı hadis alimlerin zengin olan ravilerin fakir olanlara tercih edilmesi gerektiği yönündeki tavsiyelerinin ise sika raviler arasında olduğu ihtimali yüksektir. Aksi halde cerh edilmiş zengin bir ravinin, sika olup fakir olan bir raviye tercih edilmesi, ravi değerlendirme kriterlerine ters düşmektedir. Bu bağlamda tercihe bırakılan iki sika ravi arasında yalana ihtiyacı olmayacağı gerekçesiyle zengin ravinin tercih edilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Cerh ve ta'dîl kriterleri dışında yapılan ravi değerlendirmelerinin olumsuz yönlerinden birisi de rical alanında uzmanlaşmış kimselerin hata yapabilecekleri ihtimali göz önünde bulundurulmadan, yapmış oldukları değerlendirmelerin hemen kabul edilmeleri ve onlara aşırı güven duyulmasıdır. Sırf kendi bölgesine, aynı mezhebe, fikri yapıya ve etnik unsura sahip oldukları gerekçesiyle rivayetleri sorgusuz bir şekilde kabul edilen ravilerin temel değerlendirme kriterlerinden geçirilmemesi sağlıksız sonuçlara götürebilmektedir. Dolayısıyla hadis ve rical literatürünün tekrar taranarak cerh ve ta'dîl kriterlerine göre değerlendirilip yukarıda zikredilen kıstaslar bağlamında sika olarak kaydedilen ravilerin tekrar değerlendirme süzgecinden geçirilmeleri gerektiği sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed. (1991). *Cevâhirü'l-mardıyye fî tabakâti'l-hanefiyye*. Riyad: Dâru'l-Âsime.
- Ağırman, C. (2019). *Hadis kaynaklarının dili*. İstanbul: Rağbet Yayınla.
- Akgün, H. (2019). *Hadis rivayet coğrafyası*, İstanbul: IFAV Yayınları.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. (1991). *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. (Abdulmu'tî Emîn Kal'ecî, thk). Beyrut: Dâru Kuteybe.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. (2009). *Sahîhu'l-Buhârî*. (Mahmud Muhammed Nassar, thk). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. (1983). *Kurretü'l-ayneyn bi-ref'i'l-yedeyn fi's-salât*. (Ahmed Şerif, thk). Kuveyt: Dâru'l-Erkam.
- Dihlevî, Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm. (2005). *Hüccetullâhi'l-bâliğa*. (Seyyid Sâbık, thk). Beyrut: Dâru'l-Cebel.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. (ts.). *es-Sünen*. (Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, thk). Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye.
- Emin, A. (2010). *Duha'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Güner, O. (2004). Rical tenkidi sisteminin temel karakteristiği ve aktüel değeri. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2 (1), 127-137.
- Hâkim en-Nisâbüri, Muhammed b. Abdillâh. (1977). *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*. (Seyyid Muazzam Hüseyn, thk). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hatîb, Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. (ts.). *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hatîb, Ahmed b. Alî b. Sâbit. (ts.). *Şerefü ashâbi'l-hadîs*. (Muhammed Saîd Hatiboğlu, thk.). Ankara: Dâru İhyâu's-Sünneti'n-Nebeviyye.
- Hatîb, Ahmed b. Alî b. Sâbit. (ts.). *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. (İbrahim Hamdi el-Medeni, thk). Medine: Mektebetu'l-İlmiyye.
- Hatîb, Ahmed b. Alî b. Sâbit. (ts.). *el-Câmiu li ahlâki'r-râvî veâdâbi's-sâmî*. (Mahmûd et-Tahhân, thk). Riyad: Mektebetu'l-Meârif.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. (1983). *İkdü'l-ferîd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Asâkîr, Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. (1995). *Târîhu Dimaşk*, (Amr b. Gurâme thk). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Haldûn, A. (ts.). *Mukaddime*. (Süleyman Uludağ, çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Şâhin, Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. (1984). *Târîhu esmâ'i's-sikât*. (Subhî es-Sâmerrâî, thk). Kuveyt: Dâru's-Selefiyye.
- Karahan, A. (2018). *Hadis ravilerinde güvenilirlik*. İstanbul: MÜİFV Yayınları.
- Mizzî, Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. (1980). *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. (Beşşâr Avvâd Ma'rûf, thk). Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.

- Nevevî, Yahyâ b. Şeref b. Mürî. (ts.). *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. (Mustafa Abdulkadir Atâ, thk). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Polat, S. (1995). Ferd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Râzî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs.(1952). *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs.
- Sâlih, S. (2016). *Hadis ilimleri ve hadis ıstılahları*. (M. Yaşar Kandemir, çev.). İstanbul: IFAV Yayınları.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (ts.). *Tedribü'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*. (Nazar Muhammed el-Firyâbî, thk). t.y.: Dâru Taybe.
- Şentürk, R. (2018). *Toplumsal hafıza –hadis rivayeti ağı-*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tatar, V. (2023). *Sosyokültürel bağlamda hadis tasnifi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre. (1998). *es-Sünen*. (Beşşar Avvâd Ma'rûf, thk). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Özpinar, Ö. (2005). *Hadis edebiyatının oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, M. (2012). *Mevâlinin Hadis İlmindeki Yeri*. İstanbul: Yedirenk Yayınları.
- Uğur, M. (2018). *Ansiklopedik hadis terimleri sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yemânî, Abdurrahman b. Yahyâ b. Ali. (1986). *et-Tenkîl limâ verede fî te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtîl*. (Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, thk). t.y.: Mektebetu'l-İslâmî.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. (1985). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. (Şuayb el-Arnaût, thk). Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. (ts.). *el-İber fî haberi men ğaber*. (Muhammed es-Saîd b. Besyûnî, thk). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. (1998). *en-Nüket alâ mukaddimetu İbnü's-Salâh*. (Zeynelabidîn b. Muhammed, thk). Riyad: Edvâu's-Selef.
- Zeydan, C. (2020). *İslam uygarlıkları tarihi*. (Nejdet Gök, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf. (2003). *Şerhu'l-muvatta'*. (Tâhâ Abdurraûf Sa'd, thk). Kahire: Mektebetu's-Sekâfiyyetu'd-Dîniyye.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sigara Karşıtı Kamu Spotlarının Genişletilmiş Paralel Süreç Modeli ve Ayrıntılandırma Olasılığı Modeli Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Evaluating Anti-Smoking Public Service Announcements Using the Extended Parallel Process Model and Elaboration Likelihood Model

Adil BİCAL^{a*}

^a Doç. Dr., Gaziantepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 000-0001-6139-5497

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Eylül 2024

Kabul tarihi: 4 Aralık 2024

Anahtar Kelimeler:

Kamu spotları,
Sigara karşıtı kampanyalar,
Genişletilmiş Paralel Süreç Modeli,
Ayrıntılandırma Olasılığı Modeli.

ÖZ

Türkiye’de sigara ve tütün kullanımını azaltmaya yönelik uzun süredir yürütülen çabalara karşın, bu sorun halk sağlığı açısından önemli bir problem olmaya devam etmektedir. Bu doğrultuda, sigara ve tütün kullanımının sağlık üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmek amacıyla kamu spotları aracılığıyla toplumsal farkındalık oluşturulmaya çalışılmaktadır. Sigara karşıtı kampanyaların halk sağlığına yönelik bu kritik sorunu ele alma biçimlerinin incelenmesi, kampanyaların etkinliğini değerlendirme açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de 2008-2024 yılları arasında yayınlanan sigara karşıtı kamu spotlarının Genişletilmiş Paralel Süreç Modeli (EPPM) ve Ayrıntılandırma Olasılığı Modeli (ELM) çerçevesinde analizini sunmaktadır. Bulgular, kamu spotlarının izleyicilere yönelik ikna stratejilerinde ağırlıklı olarak tehdit ve yeterlilik unsurlarına dayandığını ortaya koymaktadır. Kampanyaların %90,5’inde birden fazla tehdit bileşeninin birlikte kullanıldığı ve %95,2’inde algılanan ciddiyetin fiziksel sağlık sonuçlarıyla ilişkilendirildiği görülmüştür. Ayrıca, yeterlilik unsurları %69,05 oranında bulunmakta olup, sigarayı bırakmanın mümkün olduğuna dair öz yeterlilik mesajları ile desteklenmektedir. İkna stratejilerinin incelendiği ELM çerçevesinde ise, kampanyaların %88,1’inde çevresel ipuçlarının tercih edilerek izleyicilerin mesajları yüzeysel şekilde algılamalarının hedeflendiği, rasyonel argümanlara dayalı merkezi yolun ise %40,5 oranında kullanıldığı saptanmıştır. Duygusal çekiciliklerin özellikle olumsuz duygular (korku %52,4, endişe %35,7) üzerine yoğunlaştığı ve kampanyaların %90,5’inin izleyiciye bu duygularla ulaşmayı amaçladığı belirlenmiştir. Rasyonel çekicilikler ise %78,6 oranında kullanılmış olup, en sık başvurulan yöntem %50 oranında akıl yürütme olmuştur. Bu bulgular, Türkiye’deki sigara karşıtı kamu spotlarının izleyicileri hem duygusal hem de rasyonel düzeyde etkilemeye çalıştığını, ancak EPPM kapsamında tehdit ve yeterlilik unsurlarına yoğun vurgu yaparken, ELM çerçevesinde daha çok çevresel ipuçlarına dayalı yüzeysel işleme stratejilerinin tercih edildiğini göstermektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 24, 2024

Accepted: December 4, 2024

Keywords:

Public service announcements,
Anti-smoking campaigns,
Extended Parallel Process Model,
Elaboration Likelihood Model.

ABSTRACT

Despite long-standing efforts to reduce smoking and tobacco use in Turkey, this issue continues to pose a significant public health problem. In this context, public service announcements have been utilized to raise awareness about the adverse health effects of smoking and tobacco use. Analyzing the strategies employed by anti-smoking campaigns in addressing this critical public health concern has become essential for assessing their effectiveness. This study presents an analysis of anti-smoking public service announcements broadcasted in Turkey between 2008 and 2024, framed within the Extended Parallel Process Model (EPPM) and the Elaboration Likelihood Model (ELM). The findings reveal that the persuasive strategies of these campaigns primarily rely on threat and efficacy components. It was found that 90.5% of the campaigns utilized multiple threat components simultaneously, and 95.2% of them associated perceived severity with physical health outcomes. Furthermore, efficacy components were present in 69.05% of the campaigns, supported by self-efficacy messages indicating that quitting smoking is possible. Within the context of ELM, it was observed that 88.1% of the campaigns employed environmental cues to facilitate a superficial processing of messages, while the central route, involving rational arguments, was utilized only 40.5% of the time. Emotional appeals were predominantly based on negative emotions (fear at 52.4%, anxiety at 35.7%), with 90.5% of campaigns aiming to engage the audience through these emotions. Rational appeals were present in 78.6% of the campaigns, with reasoning being the most frequently employed strategy at 50%. These findings indicate that anti-smoking public service announcements in Turkey aim to impact viewers on both emotional and rational levels, while emphasizing threat and efficacy components within the EPPM framework and predominantly utilizing superficial processing strategies based on environmental cues within the ELM framework.

EXTENDED ABSTRACT

Despite ongoing efforts to reduce tobacco use in Turkey, smoking remains a significant public health concern. Since 2010, the smoking rate among the general population increased from 25.4% to 28.3%, eventually stabilizing after 2014 (TUİK). This persistence of tobacco consumption highlights the necessity for effective anti-smoking campaigns. Globally, public health campaigns, supported by public service announcements (PSAs), have been implemented to curb smoking rates. In Turkey, the Radio and Television Supreme Council (RTÜK) and the Ministry of Health collaborate on PSAs aimed at raising public awareness about the dangers of smoking.

Anti-smoking PSAs often employ emotional appeals, such as fear or hope, to promote behavior change. However, research on their effectiveness yields mixed results. While some studies indicate that these PSAs motivate individuals to quit smoking, others argue that they provoke negative attitudes and fail to persuade the audience (Baha vd., 2018; Becerikli, 2013; Emiroğlu vd., 2014; Yaman ve Göçkan, 2015). To enhance the persuasive power of PSAs, grounding them in established communication and persuasion models is essential. This study aims to evaluate the effects of anti-smoking PSAs broadcast in Turkey between 2008 and 2024 and examine the strategies used to influence audience behavior change. The theoretical framework is based on two key models: the Extended Parallel Process Model (EPPM) and the Elaboration Likelihood Model (ELM).

EPPM focuses on two components: perceived threat and perceived efficacy (Witte, 1992). Perceived threat involves the awareness of the negative health impacts of smoking. Anti-smoking PSAs reinforce these beliefs by highlighting the serious health consequences of smoking. The emphasis on such consequences aims to increase the audience's perception of the threat posed by smoking. Perceived efficacy, on the other hand, pertains to individuals' confidence in their ability to quit smoking. PSAs should offer effective quitting strategies and foster belief in the audience that they can successfully quit. By enhancing individuals' sense of self-efficacy, PSAs contribute to behavior change. ELM examines how individuals process messages through two main routes (Petty ve Cacioppo, 1986): the central and peripheral routes. The central route involves careful evaluation of message arguments, such as the scientific data and health risks associated with smoking, which can lead to long-term behavior change. The peripheral route relies on superficial cues like celebrity endorsements or emotional appeals, which may generate more immediate but potentially short-lived responses.

To assess the practical application of these models in Turkish anti-smoking campaigns, this study analyzes anti-smoking PSAs aired between 2008 and 2024 using content analysis. PSAs are coded based on perceived threat (severity and susceptibility), perceived efficacy (response efficacy and self-efficacy), central and peripheral route strategies, and additional categories like message framing, speaker types, and message appeals.

The findings reveal that anti-smoking PSAs in Turkey heavily emphasize threat components, particularly perceived severity. In 95.2% of the analyzed content, the serious health risks of smoking are highlighted, with 90.5% focusing on physical consequences. Statistical data is frequently used to increase perceived susceptibility, aiming to raise awareness of smoking-related dangers. Perceived efficacy elements are present in 69.05% of the PSAs, promoting the message that quitting is achievable. However, response efficacy appears less frequently (47.6%), often linked to technological or medical solutions. In 60% of the PSAs, both efficacy components are present, demonstrating an effort to instill confidence in the audience's ability to quit smoking.

Analysis within the ELM framework shows that 88.1% of PSAs rely on peripheral route strategies, suggesting that emotional appeals and attention-grabbing visuals dominate these campaigns. Only 40.5% of PSAs use central route strategies, where scientific data and rational arguments about quitting smoking are presented. In these cases, the audience is more likely to engage in long-term behavior change. In line with the heavy reliance on peripheral cues, emotional appeals are present in all PSAs, with negative emotions such as fear featuring prominently in 90.5% of the content. Among these, fear is the most frequently used emotion, appearing in 52.4% of PSAs, aiming to provoke strong aversions to smoking. While negative emotions are dominant, positive emotions appear less frequently, in only 33.3% of the analyzed content. Additionally, rational appeals complement these emotional strategies, with 78.6% of PSAs incorporating logical arguments alongside emotional cues. Moreover, the majority (88.1%) of the PSAs employ voiceovers, with expert opinions rarely used (2.4%). Interestingly, no PSAs feature celebrities, suggesting a focus on generic and anonymous messaging over celebrity endorsement. The analysis reveals that anti-smoking PSAs in Turkey heavily rely on perceived threat and peripheral route strategies. While the use of fear-based messaging is prevalent, PSAs could be more effective by balancing threat with stronger efficacy components.

Giriş

Türkiye'de sigara ve diğer tütün ürünlerinin tüketimini azaltmaya yönelik kapsamlı stratejiler uygulanmasına rağmen, bu sorun devam etmekte ve henüz tamamen çözülememiştir. Gelişmiş ülkelerde sigara kullanım oranları 1970'lerde azalmaya başlarken, Türkiye'deki eğilim bunun tersine bir seyir izlemiştir. Dünya Bankası'nın raporlarına göre, 1990 ile 1997 yılları arasında Türkiye, sigara tüketimindeki en hızlı artış gösteren ülkeler arasında Endonezya'nın ardından ikinci sırada yer almıştır. Bu eğilim, Sağlık Bakanlığı tarafından sağlanan verilerle de desteklenmektedir; 1988 yılında 15 yaş ve üzerindeki bireylerde sigara içme oranı %43,6 iken, bu oranın 1997 yılında %50'ye yaklaştığı belirtilmiştir (Türk Psikiyatri Derneği, 2024). Buna karşılık, 2000'li yıllardan itibaren, sigarayı bırakmayı teşvik etmek ve tütün ürünlerinin tüketiminin daha fazla yayılmasını önlemek amacıyla çeşitli girişimler uygulanmaya başlanmıştır. Bu girişimler hem iletişim kampanyaları hem de yasal düzenlemelerin yürürlüğe girmesi yoluyla uygulanmıştır. Bu girişimlerden kaynaklanan sigara tüketimindeki düşüşe rağmen, tütün kullanımı Türkiye'de önemli bir halk sağlığı sorunu olmaya devam etmektedir. Özellikle, genel nüfusta sigara içme oranının 2010 yılından bu yana %25,4'ten %28,3'e yükseldiği ve bu artışın 2014 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde devam ettiği bildirilmiştir (TÜİK, 2022). Bu durum sadece aktif sigara içiciliğinin yaygınlığını artırmakla kalmamakta, aynı zamanda pasif içiciliğin neden olduğu başta kanser ve kalp hastalıkları olmak üzere ciddi sağlık sorunlarında da artışa yol açmaktadır. Her yıl Türkiye'de yaklaşık 83.000 erken ölüme sigaranın neden olduğu (Yeşilay, 2024) dikkate alındığında, bu sorunun ülke genelinde ciddi bir halk sağlığı meselesi olarak ele alınması gerektiği açıkça görülmektedir.

Sigara karşıtı kampanyalar, uzun bir süredir bu önemli sorunla mücadeleye yönelik küresel halk sağlığı politikalarının ayrılmaz bir bileşenini oluşturmaktadır. Türkiye'de de Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ve Sağlık Bakanlığı iş birliğiyle hazırlanan kamu spotları, sigara kullanımının sağlık üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmekte, sigaranın olumsuz etkileri konusunda farkındalık oluşturmakta ve bireyleri sigarayı bırakmaya teşvik etmektedir. 1996 yılında yürürlüğe giren 4207 sayılı Tütün Mamullerinin Zararlarının Önlenmesine İlişkin Kanun kapsamında televizyon kanallarına ayda en az 90 dakika tütün mamullerine karşı eğitici ve önleyici yayın yapma zorunluluğu getirilmiştir (Ataşcı ve Canöz, 2019). Bu yasal düzenlemeler ve farkındalık artırıcı çabalar, sigara kullanım oranlarını düşürmede belirli bir başarı sağlamış olsa da (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023; TÜİK, 2022), kamu spotlarının ne ölçüde etkili olduğu ve hangi stratejilerin daha ikna edici olduğu akademik literatürde hâlen tartışma konusudur.

Bu tartışmalar, sigara karşıtı kamu spotlarının izleyicilerde davranış değişikliği yaratma potansiyeli üzerine yoğunlaşmaktadır. Kamu spotları genellikle bireylerde korku, tehdit ve umut gibi duygusal içeriklere başvurarak etkilerini artırmayı hedeflemektedir. Ancak bu tür kamu spotlarının etkinliği üzerine yapılan çalışmalar tartışmalar ortaya koymaktadır. Bazı araştırmalar, bu kampanyaların bireyleri sigarayı bırakmaya motive ettiğini öne sürerken (Baha vd., 2018; Becerikli, 2013; Emiroğlu vd., 2014; İnce ve Koçak, 2018), diğer çalışmalar izleyicilerin mesajlara karşı olumsuz tutum geliştirdiğini ve kampanyaların yeterince ikna edici olmadığını savunmaktadır (Becerikli, 2013; Yaman ve Göçkan, 2015).

Bu bağlamda, Genişletilmiş Paralel Süreç Modeli (Extended Parallel Process Model-EPPM) ve Ayrıntılandırma Olasılığı Modeli (Elaboration Likelihood Model-ELM), kamu spotlarının hedef kitle üzerindeki etkilerini değerlendirmede sıklıkla başvurulan iki temel teorik çerçeve olarak öne çıkmaktadır (Basil vd., 2013; Jung ve Brann, 2014; Krajewski vd., 2019; Vincenzo vd., 2022; Zhang vd., 2017). EPPM, korku temelli mesajların etkinliğini iki temel unsur üzerinden değerlendirmektedir (Witte, 1992): algılanan tehdit ve algılanan yeterlilik.

Algılanan tehdit, bireylerin sigara kullanımının sağlıklarına y6nelik olumsuz etkilerini fark etmeleriyle ilgilidir. EPPM'ye g6re, sigara karşıtı kamu spotları bu tehdit algısını g6çlendirmeyi hedeflemelidir. 6te yandan, algılanan yeterlilik, bireylerin bu tehditle nasıl m6cadele edeceklerine dair inançlarını ifade etmektedir. EPPM'ye g6re, kamu spotları sigaranın potansiyel zararlarını vurgulayan mesajlar kullanırken, aynı zamanda bireylere sigarayı bırakma s6recinde bu tehdidi karşılamamanın etkili yollarını sunmalı ve bu s6recin sağlıklarını koruyacağına dair inançlarını pekiştirmelidir.

ELM ise, mesajların bireyler tarafından nasıl algılandığını ve işlendiğini anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Bu model, izleyicilerin mesajları merkezi ve çevresel olmak üzere iki ana yolla nasıl işlediklerine dair bir açıklama sunmaktadır (Petty ve Cacioppo, 1986). Merkezi yol, bireylerin bir mesajda sunulan arg6manlar üzerinde derinlemesine d6şündüğü ve dikkatli bir değerlendirme yaptığı bir s6reçtir. 6rneğin, sigara karşıtı kamu spotları sağlık riskleri, bilimsel veriler ve kişisel tanıklıklar gibi ikna edici arg6manlar sunduğunda, izleyiciler bu mesajları merkezi yol üzerinden işlemeye daha meyilli olabilir ve bu da potansiyel olarak uzun vadeli davranış değişikliğine yol açaabilir. 6te yandan, mesaj y6zeyssel ipuçlarına dayandığında çevresel yol daha yaygın olabilir ve izleyiciler mesajı daha az titizlikle değerlendirebilir. Çevresel ipuçlarına 6rnek olarak 6nl6lerin kullanımı, duygusal çekicilik ya da korku temalı g6rseller verilebilir.

Sonuç olarak, kamu spotlarının etkinliğinin EPPM ve ELM çerçevesinde analizi bu çalışmanın ana odak noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, 2008-2024 yılları arasında T6rkiye'de yayımlanan sigara karşıtı televizyon reklamları incelenmektedir. Çalışmada, kamu spotlarının içeriği, algılanan tehdit bileşenleri (ciddiyet ve duyarlılık) ile algılanan yeterlilik unsurları (tepki yeterliliği ve 6z yeterlilik) açaısından değerlendirilmektedir. Ayrıca, merkezi ve çevresel yol stratejileri, mesaj çerçeveleme teknikleri, konuşmacı t6rleri ve mesaj çekiciliği gibi ek kategorileri kapsayan kapsamlı bir kodlama s6reci y6r6t6lmektedir. Bu unsurların kampanyalarda kullanımı da ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Bu yaklaşım, sigara karşıtı kampanyaların etkisinin daha derinlemesine anlaşılması ve iyileştirilmesi için değerli bilgiler sağlamayı amaçlamaktadır.

Literat6r

Bu b6l6mde 6ncelikle kamu spotlarının sağlık iletişimi bağlamındaki rol6 ve etkileri 6zerine mevcut literat6rdeki bulgular kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Ardından çalışmanın teorik çerçevesi açaıklanmaktadır.

Sigara ve T6t6n 6r6nlerinin T6ketimine Karşı Kamu Spotları

Kamu spotları, toplumun geniş kesimlerine ulaşarak belirli davranış değerliklerini teşvik etmeyi amaçlayan etkili iletişim araçları olarak tanımlanmaktadır. 6zellikle t6t6n ve sigara kullanımının azaltılması gibi sağlık açaısından kritik 6neme sahip konularda sıkça kullanılan bu t6r yayınlar, Radyo Televizyon 6st Kurulu (RT6K) tarafından kamu yararına bilgilendirici ve eğitici yayınlar olarak kabul edilmektedir (RT6K, 2024). 4207 sayılı T6t6n Mamullerinin Zararlarının 6nlenmesine İlişkin Yasa (2017) çerçevesinde, televizyon kanallarına ayda en az 90 dakika t6t6n karşıtı yayın yapma zorunluluğu getirilmesi, bu t6r kamu spotlarının 6nemini daha da artırmıştır (Ataşcı ve Can6z, 2019). D6nya Sağlık 6rg6t6'n6n (WHO) raporlarına g6re, T6rkiye, sigara kullanımına karşı m6cadelede kamu spotlarını etkin bir biçimde kullanan 6lkeler arasında yer almaktadır (BBC News T6rkçe, 2023). Bu kampanyalar, genellikle kamu spotlarıyla desteklenen diğer yasal d6zenlemelerle bir arada, bireyleri daha sağlıklı yaşam tarzlarına y6nlendirmeyi hedeflemektedir.

Literatürdeki araştırmalar, kamu spotlarının sigara tüketimini azaltma potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Paek, Reid, vd., 2010). Ancak, Türkiye'de ve diğerk ülkelerde yapılan son çalışmalar tartışmalı bulgular ortaya koymuştur. Örneğın, yakın zamanda yapılan bir çalışmada, katılımcıların yaklaşık üçte biri sigara karşıtı kamu spotlarının sigarayı bırakma kararlarında motive edici bir faktör olduğunu belirtmiştir (İnce ve Koçak, 2018). Benzer şekilde, Emiroğlu vd. (2014) çalışmalarında katılımcıların yarısından fazlasının kamu spotlarını sigarayı bırakma konusunda faydalı ve teşvik edici bulunduğunu bildirmiştir. Buna karşın, Baha vd. (2018) katılımcıların yalnızca %12,9'unun kamu spotlarını sigarayı bırakma konusunda faydalı bulunduğunu bildirmiştir. Mevcut literatür, kamu spotlarının sigarayı bırakmayı teşvik etmede genellikle etkisiz olduğunu göstermektedir. Örneğın, Yaman ve Göçkan (2015 tarafından Afyon ilinde gerçekleştirilen bir araştırmada, kadınların kamu spotlarına daha olumlu yaklaştığı, erkeklerin ise bu yayınların kalitesinin artırılması gerektiğini düşündüğü bulunmuştur. Canpolat (2019) benzer bulgular elde ederek, kamu spotlarının sigara kullanan bireyler üzerinde beklenen etkileri yaratmadığını göstermiştir.

Türkiye'de yapılan diğerk ampirik çalışmalar da genel olarak kamu spotlarının etkili olmadığı yönündeki bulguları desteklemektedir. Becerikli (2013), "Sigara Pişmanlıktır" kamu spotuna yönelik bir alımlama analizi yapmış ve katılımcıların bu spotları neden başarısız bulduklarını tartışmıştır. Yazar, bu spotlarda kullanılan mesaj stratejilerinin etkinliğinin belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Genç bir kitleyi hedeflemesine rağmen, yaşlı bireylerin temsil edilmesi, korku temasına aşırı vurgu yapılması ve diğerk önemli faktörlerin göz ardı edilmesi, katılımcıların bu mesajları inandırıcı bulmamasına neden olmuştur. Arğın (2020), izleyicilerin bu yayınlardan etkilendiğini ancak sigarayı bırakma konusunda yeterince teşvik edici olmadıklarını ifade etmektedir. Ayrıca, paralel bir çalışmada, katılımcılar kamu spotlarını bilgilendirici bulsalar da ikna edici etkinlikten yoksun olduklarını belirtmişlerdir (Akova, 2017). Bu bulgular, kamu spotlarının bilgilendirici olmasına rağmen ikna edici kapasitelerinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, ikna edici stratejilerden yararlanan daha etkili kampanyalar geliştirmek için daha kapsamlı bir teorik çerçeve gereklidir.

Teorik Çerçeve

Bu çalışma, sigara karşıtı iletişim kampanyalarının hedef kitleyi ikna etme sürecinde rol oynayan temel bileşenlerin anlaşılmasının önemini vurgulamaktadır. Mevcut literatür incelendiğinde, araştırmaların genellikle keşfedici veya betimleyici yaklaşımlarla ele alındığı görülmektedir (Arğın, 2020; Ataşacı ve Canöz, 2019; Baha vd., 2018; Becerikli, 2013; Canpolat, 2019; Emiroğlu vd., 2014). Ancak, özellikle tütün ve sigara kullanımını azaltmayı amaçlayan kamu spotlarının, teorik bir çerçeveye oturtulmasının, daha etkili ve ikna edici iletişim stratejilerinin geliştirilmesi açısından kritik olduğu anlaşılmaktadır. Çevre, trafik ve diğerk sosyal konulardaki kamu spotlarının teorik altyapısına yönelik çeşitli çalışmalar mevcut olsa da (Hoog vd., 2007; Krajewski vd., 2019; Niederdeppe vd., 2007; Paek, Kim, vd., 2010; R. Shi ve Hazen, 2012), sigara karşıtı kampanyalarda bu tür teorik modellerin kullanıldığı ampirik araştırmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda bu araştırma, sigara ve tütün ürünlerine karşı yayımlanan kamu spotlarını incelemek için EPPM (Witte, 1992, 1994); Witte, 1992, 1994) ve ELM (Petty ve Cacioppo, 1986) temel alınarak yapılandırılmıştır.

Genişletilmiş Paralel Süreç Modeli

EPPM, uzun yıllardır sağlık iletişiminde kullanılan etkili modellerden biri olarak kabul edilmektedir (Casais ve Proençaa, 2022; Krajewski vd., 2019; So, 2013), Bu model, korku temelli mesajların etkili olabilmesi için algılanan tehdit ve algılanan yeterlilik olmak üzere iki temel unsurun belirleyici olduğunu öne sürmektedir (Witte, 1992). Algılanan tehdit, duyarlılık (susceptibility) ve ciddiyet (severity) olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Duyarlılık,

bireyin tehditten kişisel olarak etkilenme olasılığına dair inancını ifade ederken, ciddiyet ise tehdidin ne kadar ciddi olduğuna dair algıyı yansıtmaktadır. Örneğin, sigara içen bir bireyin sigaranın sağlığına zarar vereceğine inanması duyarlılığı, sigaranın ciddi sağlık sorunlarına veya ölüme yol açabileceğine dair inancı ise ciddiyete işaret etmektedir. Algılanan yeterlilik ise bireyin tehdit ile başa çıkabileceğine dair inancını ifade etmekte ve iki alt bileşene ayrılmaktadır: tepki yeterliliği (response efficacy) ve öz yeterlik (self-efficacy). Tepki yeterliliği, önerilen çözümün tehdidi ele almadaki etkinliğini değerlendirir. Örneğin, sigarayı bırakmanın sağlık üzerindeki olumlu etkilerine olan inanç tepki yeterliliği ile ilişkilidir. Öz yeterlilik ise kişinin önerilen eylemi gerçekleştirme kapasitesine olan inancıdır ve “sigarayı bırakabilirim” düşüncesiyle temsil edilir.

EPPM, bireylerin korku temelli mesajlara verdikleri tepkilerin iki temel süreçten biriyle sonuçlanacağını öngörmektedir (Witte, 1992, 1994): tehlike kontrolü (danger control) veya korku kontrolü (fear control). Tehlike kontrol süreçleri öncelikle bilişsel olup, farkındalığı ve ilgiyi etkiler. Ancak önerilen yanıtla (yeterlilik) mesaj kabulü arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Önerilen başa çıkma yollarının yeterliliği ve uygulanabilirliğine yönelik mesajlar, bireylerin mesajı kabul etmelerinde kritik rol oynamaktadır (Witte, 1994). Korku kontrol süreçleri ise daha çok duygusal mekanizmalarla ilgilidir. Algılanan tehdidin büyüklüğü, ifade edilen korkunun derecesini artırmakta; ancak bu korkunun olumlu ya da olumsuz bir tepkiye dönüşmesi, büyük ölçüde algılanan yeterliliğe bağlıdır. Korku ve tehdit algılarının, korku çağrılarında verilen tepkilerin yoğunluğunu artırırken, algılanan yeterlilik ise bireylerin bu korkuya nasıl tepki vereceğini belirlemektedir (Witte, 1994).

Algılanan tehdit ve algılanan yeterlilik her ikisi de yüksek olduğunda, bireyler tehlikeyi bilişsel olarak yönetir ve önerilen davranışı yerine getirerek tehdidi azaltmaya çalışırlar. Bu, tehlike kontrol sürecini başlatır ve genellikle davranış değişikliği ile sonuçlanır (Witte, 1992). Örneğin, sigara karşıtı bir kamu spotu hem sigarayla ilişkili sağlık riskleri (algılanan tehdit) hem de sigarayı bırakmanın bu riskleri azaltacağı (algılanan etkinlik) hakkında ikna edici bir mesaj sunduğunda, bireylerin sigarayı bırakma olasılığı daha yüksektir. Ancak, algılanan tehdit yüksek, fakat algılanan yeterlilik düşük olduğunda, bireyler önerilen davranışı gerçekleştirmezler ve duygusal tepkiler geliştirirler. Bu durum, korku kontrol süreci olarak adlandırılır (Witte, 1992). Korku kontrol sürecine giren bireyler, önerilen çözümün etkili olmadığına inandıkları için ya mesajı görmezden gelirler ya da savunmacı davranışlar sergileyerek bilgiye karşı direnç geliştirirler (Maloney vd., 2011). Örnek vermek gerekirse, sigarayı bırakmanın çok zor olduğunu düşünen bir kişi, kamu spotlarındaki korkutucu sağlık mesajlarına rağmen mevcut sigara içme alışkanlıklarını sürdürebilir. Diğer yandan, algılanan tehdit asgari düzeyde olduğunda, bireyler mesajı işleme motivasyonundan yoksun kalır ve bu durumda mesajın etkisi düşük düzeyde gerçekleşir (Witte, 1992). Sonuç olarak, kamu spotlarının tekrar tekrar sunulması ya da tehdit seviyesinin sürekli olarak düşük tutulması, bireylerin zamanla mesaja kayıtsız kalmasına neden olabilir (Leshner ve Cheng, 2009). Bu nedenle, sigara karşıtı kampanyalarda hem tehdit algısını vurgulamak hem de bireylere tehdidi azaltmak için etkili stratejiler sunması, davranış değişikliği için gereklidir.

AS1: Sigara karşıtı kamu spotlarında algılanan ciddiyet, algılanan duyarlılık, tepki yeterliliği ve öz yeterlilik kavramları nasıl temsil edilmektedir?

AS2: Sigara karşıtı kamu spotlarında tehdit mesajları ve yeterlilik ne düzeydedir?

Ayrıntılandırma Olasılığı Modeli

EPPM, mesajların içerdiği bilgi ve tehdit unsurlarına odaklanarak alıcıların nasıl tepki vereceğini anlamaya çalışırken, ELM bu mesajların bireyler üzerinde hangi bilişsel ve duygusal ikna mekanizmalarını harekete geçirdiğini ve bu süreçte hangi faktörlerin davranış değişikliğini

tetiklediğini ele almaktadır. ELM, ikna sürecinin iki ana yolla gerçekleştiğini öne sürmektedir (Petty ve Cacioppo, 1986): merkezi yol ve çevresel yol. Merkezi yol, bireylerin mesajın içeriğine derinlemesine odaklandığı ve dikkatlice değerlendirme yaptığı durumlarda devreye girmektedir. Bu durumda bireyler, mesajdaki güçlü argümanları ve sağlanan bilgileri inceleyerek, uzun vadeli tutum ve davranış değişiklikleri gerçekleştirir. Örneğin, sigara karşıtı kampanyalarda sağlık riskleri, kişisel deneyimler veya bilimsel verilerin sunulması, bireylerin merkezi yol üzerinden mesajı işleyerek kalıcı bir tutum değişikliği yaşamasına katkı sağlayabilir. Literatürde yapılan araştırmalar, merkezi yolun etkisinin güçlü argümanlar aracılığıyla daha kalıcı ve etkili sonuçlar doğurduğunu ortaya koymuştur (Krajewski vd., 2019; Massaro vd., 1988; Rucker ve Petty, 2006).

Buna karşılık, çevresel yol mesajın içeriğinden ziyade yüzeysel ipuçlarına bağlıdır ve bu nedenle izleyicinin mesajı daha az dikkatle değerlendirdiği durumlarda etkilidir. Çevresel ipuçları arasında mesajın kaynağının güvenilirliği, ünlülerin kullanımı veya duygusal çekicilikler (korku, mizah vb.) yer alır. Örneğin, sigara karşıtı kampanyalarda ünlü kişilerin kullanılması veya korku temalı görsellerin yer alması izleyicilerin dikkatini çekebilir; ancak bu durumda ikna, daha çok yüzeysel ipuçlarına dayanır. Çevresel yolun etkisi genellikle kısa vadeli tutum değişiklikleri ile sınırlıdır ve uzun vadeli davranış değişiklikleri yaratmak için yetersiz kalabilir (O'Keefe, 2008).

AS3: Sigara karşıtı kamu spotlarında çevresel mi yoksa merkezi rota ipuçları mı daha baskındır?

Kamu Spotlarının İçerik ve Mesaj Stratejileri

Kamu spotlarında kullanılan içerik ve mesaj stratejileri, hedef kitlenin davranışlarını etkilemek ve toplumsal bir değişim yaratmak amacıyla hem duygusal hem de bilişsel yaklaşımları kapsamaktadır. Özellikle sigara karşıtı sağlık iletişimi kampanyalarında sıklıkla kullanılan korku ve tehdit temelli mesajlar, bireylerde hem olumlu hem de olumsuz duygular uyandırarak etkili sonuçlar elde etmeyi amaçlamaktadır (Beaudoin, 2002; Paek, Kim, vd., 2010; Zhang vd., 2017). Yapılan araştırmalar, bu tür mesajların karmaşık etkiler yaratabildiğini, ancak özellikle korku ve suçluluk gibi duygusal çağrışımların ikna edici olabileceğini göstermektedir (Wong vd., 2015; Yousef vd., 2021). Kamu spotlarında kullanılan mesajlar, bireysel düzeydeki davranışları hedef alabileceği gibi, topluluk veya aile gibi daha geniş grupları da kapsayabilir. Bu mesajların amacı, belirli bir davranışın potansiyel faydalarını veya gerçekleştirilmemesi durumunda ortaya çıkabilecek kayıpları vurgulayarak etkili olmaktır. Kazanç çerçeveli mesajlar, bir davranışın avantajlarını (örneğin, uzun yaşam ve sağlık yararları) öne çıkarırken, kayıp çerçeveli mesajlar ise o davranışın yapılmaması durumunda oluşabilecek olumsuz sonuçları (örneğin, erken ölüm, sağlık sorunları) vurgulamaktadır (Leshner ve Cheng, 2009; Stephenson, 2003).

Kamu spotlarında yaygın olarak kullanılan bir strateji de bireylerde suçluluk, korku, öfke ya da tiksinti gibi güçlü duygusal tepkiler uyandırmak üzere tasarlanan olumsuz duygusal mesaj çekiciliklerinin kullanılmasıdır. Bu tür mesajların amacı, izleyicileri olumsuz sağlık sonuçlarından kaçınmaya teşvik etmektir (Casais ve Proença, 2022). Araştırmalar, korku ve tehdit temelli mesajların savunmacı tepkiler ortaya çıkarabileceğini, ancak etkili bir şekilde yönetildiklerinde etkinliklerinin arttığını göstermektedir (Leshner ve Cheng, 2009). Özellikle, korku kontrolü ile tehdit mesajları arasında doğru bir denge kurulduğunda, bu tür mesajların kabul görme olasılığı artmaktadır (Krajewski vd., 2019).

Son yıllarda, kamu spotlarında olumsuz duygusal stratejilerin aşırı kullanımına yönelik eleştiriler, pozitif duygusal yaklaşımlara olan ilgiyi artırmıştır. Bu tür stratejiler, izleyicilerin başa çıkma mekanizmalarını harekete geçirerek önerilen davranışa yönelmelerini teşvik etmeyi

amaçlamaktadır (Yousef vd., 2021). Olumlu duygusal stratejiler genellikle mizah, umut, fayda vurgusu ve sosyal model kullanımı gibi unsurları içermektedir. Örneğin, sigarayı bırakan bir kişinin, daha sağlıklı bir yaşam sürmesi, spor performansının artması veya sigara dumanından rahatsız olan sevdiklerinin takdirini kazanması gibi olumlu sonuçlar sunulabilir. Ayrıca, korku, suçluluk ve umut gibi farklı duygusal unsurların bir araya getirilmesinin, davranış değişikliğini teşvik etmek ve sağlık davranışlarıyla ilgili algı ve motivasyonları olumlu yönde etkilemek için etkili bir yaklaşım olduğu gösterilmiştir. Bu yöntemin bireylerden daha az savunmacı tepkiler ortaya çıkardığı görülmüştür (Casais ve Proença, 2022; Cho ve Salmon, 2007). Bu tür bir kampanyada, sigara kullanımının ölümcül sağlık sonuçlarına yol açabileceği korkutucu bir mesaj verilerek izleyicilerde ciddi bir tehdit algısı yaratılır. Örneğin, sigara kullanımının yarattığı sosyal dışlanma veya fiziksel sorunlar dile getirilir ve ardından sigaranın bırakılmasıyla ortaya çıkan olumlu bir sonuç tasvir edilir.

Son olarak, mesajın iletilme şekli ve mesaj kaynağının kimliği, kamu spotlarının etkisini belirleyen kritik faktörler arasında yer alır. Mesaj kaynağının kimliği, izleyicilerin mesajı nasıl algıladığı ve işlediği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin, güvenilir bir sözcünün kullanılması, bir ünlünün mesajı seslendirmesi ya da kampanyayı yürüten kuruluşun inandırıcılığı mesajın etkisini artırabilir. Eğer bir sözcü kullanılıyorsa, bu kişinin yaşı, cinsiyeti, ırkı ve uzmanlık durumu, izleyicinin mesajı değerlendirmesinde önemli bir rol oynar (O'Keefe, 2009; Skubisz vd., 2016). Dolayısıyla, mesajın kim tarafından ve nasıl iletildiği, kamu spotlarının etkisini artırmada temel stratejik unsurlar arasında yer almaktadır.

AS4: Sigara karşıtı kamu spotlarında duygusal ve rasyonel çekicilikler ne düzeyde yer almaktadır?

AS5: Sigara karşıtı kamu spotlarında reklam çerçeveleri ne düzeyde yer almaktadır?

AS6: Sigara karşıtı kamu spotlarında sözcü türleri ne düzeyde yer almaktadır?

AS7: Sigara karşıtı kamu spotlarında duygusal ve rasyonel çekicilikler ile EPPM ve ELM bileşenleri ne kadar ilişkilidir?

Yöntem

Bu çalışmada, sigara karşıtı kamu spotlarının incelenmesi amacıyla nicel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Krippendorff'a (2019) göre, içerik analizi, metinleri bir gerçeklik olarak değerlendirerek, bu metinlerin başka bir kişi için taşıdığı anlamı ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, içerik analizi, mesaj içeriğindeki frekansları ve kalıpları belirleyerek, çalışmanın amacına uygun bir araştırma aracı sunmaktadır. Araştırma sürecinde, önceden tanımlanmış bir kodlama çerçevesi oluşturulmuş ve bu çerçeveye dayanarak analiz gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, kamu spotlarındaki ana mesajların ve temaların belirlenmesine olanak tanımıştır.

Örneklem

Araştırmanın amacı, EPPM ve ELM çerçevesinde Türkiye'de yayınlanan sigara karşıtı kamu spotlarını (PSA) analiz etmektir. Bu kapsamda, 10 Temmuz - 20 Eylül 2024 tarihleri arasında, Türkiye'de geçmişten günümüze yayınlanan tüm sigara karşıtı kamu spotlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Veriler, RTÜK (www.rtuk.gov.tr), Sağlık Bakanlığı (www.sggm.saglik.gov.tr) ve Yeşilay'ın (www.yesilay.org.tr) resmi web siteleri ve YouTube (www.youtube.com.tr) hesapları aracılığıyla toplanmıştır. Ancak bu kaynaklardaki verilerin yetersiz olması nedeniyle YouTube üzerinden "sigara" ve "tütün" kelimeleri ile "kamu spotu" terimi birleştirilerek Boolean arama dizgileri oluşturulmuş ve arama yapılmıştır. Bu işlem sonucunda, daha önce yayınlanmış tütün ve sigara kullanımı ile ilgili kamu spotlarından bir örneklem oluşturulmuştur. Kamu spotlarını yayınlayan kuruluşların listesi Tablo 1'de

sunulmaktadır. İçerik analizi kapsamında, ilgili kurumlar tarafından yayımlanan tüm kamu spotları dikkate alınmıştır. İlk etapta toplamda 92 video indirilmiştir. Ardından, farklı hesaplardan indirilmiş olan ve aynı içeriği taşıyan, ayrıca amatör hesaplar veya sivil toplum kuruluşları tarafından üretilen ancak yayınlanmayan videolar çıkarılmıştır. Nihayetinde, toplam 42 video içerik analizine tabi tutulmuştur; en eski tarihli video 2008 yılına aitken, en son yayımlanan video ise 2024 yılına aittir.

Tablo 1: Türkiye'de Sigara Karşıtı Kamu Spotlarını Yayınlayan Kuruluşlar ve İlgili Kamu Spotu Sayıları

Kuruluşlar	Kamu Spotu Sayısı
Yeşilay	19
Sağlık Bakanlığı	12
TAPDK	6
Çocukları Tütün ve Salgınların Zararlarından Koruma İnisiyatifi	2
Madde Bağımlılığı, Toksikoloji ve İlaç Bilimleri Enstitüsü (BATI)	1
Sigarayla Savaşanlar Derneği (SSV)	1
Kuruluş Belirlenemedi	1

Kodlama Kategorileri

Sigara karşıtı kamu spotları, EPPM modelinin dört ana bileşeni üzerinden sistematik bir biçimde kodlanmıştır: algılanan ciddiyet, algılanan duyarlılık, tepki yeterliliği ve öz-yeterlilik. Algılanan ciddiyet, sigara kullanımının olumsuz sonuçlarına ilişkin mesajları içermekte olup, bu mesajlar fiziksel, ekonomik, yasal ve sosyal sonuçlar gibi kategorilere ayrılmaktadır. Örneğin, sigara kullanımına bağlı hastalıklar ve ölümler fiziksel sonuçlar arasında yer alırken, sigara kullanımının birey ve toplum üzerindeki maliyetleri ekonomik sonuçlar olarak tanımlanabilir. Algılanan duyarlılık, bireylerin sigara içme davranışlarının neden olabileceği risklerin gerçek, varsayımsal veya istatistiksel örneklerini ifade etmektedir. Tepki yeterliliği, sigara bırakmayı teşvik eden yasal düzenlemeler, teknolojik araçlar ve sağlık programlarının etkinliğiyle ilgili mesajlarla değerlendirilmektedir. Öz-yeterlilik ise sigarayı bırakmanın mümkün olduğu yönündeki mesajlar ve yardım yollarını öneren içeriklerle kodlanmaktadır.

ELM kapsamında kamu spotları merkezi yol ve çevresel yol stratejilerine göre kodlanmıştır. Mesajlarda somut açıklamalar ve istatistikler gibi açık argümanların kullanılması merkezi yoldan ikna çabası olarak yorumlanırken; ünlülerin varlığı, duygusal çekicilik ve yüzeysel unsurların kullanılması çevresel yoldan iknanın amaçlandığı şeklinde işaretlenmiştir. Mesaj çekicilikleri ise negatif duygular (korku, pişmanlık) ve pozitif duygular (umut, mutluluk) gibi duygusal çağrışımlarla, ya da mantıksal ve rasyonel açıklamalarla yapılmaktadır. Reklam çerçevesi açısından, kamu spotları animasyon, tanıklık, dramatizasyon veya otoriter uzman görüşleri gibi çeşitli formatlarda sunulabilmektedir. Spotlarda dış ses, uzmanlar, sıradan bireyler veya ünlü onayı gibi farklı sözcü türlerinin kullanımı da dikkate alınmaktadır.

EPPM kategorileri oluşturulurken, Jung ve Brann (2014), Shi ve Hazen (2012) ile Krajewski vd. (2019) çalışmalarından yararlanılmıştır. ELM kategorileri için Bical ve Yılmaz'ın (2017) kriterleri esas alınmıştır. Diğer kategoriler ise bu çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur. Tablo 2'de gösterilen unsurların her biri kamu spotunda mevcut ya da mevcut değil şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 2: Kodlama Kategorileri

Değişkenler	Açıklama
EPPM	
<i>Algılanan ciddiyet</i>	Sigara kullanımının olumsuz sonuçlarına ilişkin mesajları içermektedir.
Fiziksel sonuçlar	Sigara kullanımına bağlı ölüm, hastalık ve sağlık vb. sorunlarının sözlü ve görsel mesajlarla gösterilmesi (Örn., nefes darlığı çeken bireyler).

Ekonomik sonuçlar	Sigara kullanımının birey ve topluma getirdiği maliyetlerden sözlü ve görsel mesajlarla söz edilmesi.
Yasal sonuçlar	Sigara kullanımının yasal sonuçlarına ve cezalara işaret edilmesi.
Sosyal sonuçlar	Sigaranın iş, aile ve sosyal hayata etkilerinin vurgulanması (Örn., pasif içiciliğin çocuklara zararlarından söz etmek).
<i>Algılanan duyarlılık</i>	Sigara içmenin riskleri veya sağlık sorunları yaşama olasılığını vurgulamaktadır.
Gerçek örnekler	Gerçek hayattan sigara içmenin sonuçlarıyla ilgili tanıklara başvurmak.
Varsayımsal örnek	Sigaranın olası sonuçlarına dair kurgusal örnekler vermek.
İstatistiki örnekler	Sigaranın sağlık risklerine dair bilimsel verilerin sunulması (Örn., kanser riskinin artması).
<i>Tepki yeterliliği</i>	Sigarayı azaltmayı veya bırakmayı teşvik eden araçların, kaynakların veya destek programlarının iletilip iletilmediğine göre değerlendirilebilir.
Yasal düzenlemeler	Örneğin, kapalı alanlarda sigara içmeyi yasaklayan kanunlardan söz edilmesi.
Teknoloji	Sigara bırakma uygulamaları veya web sitelerine yönlendirilmesi.
Sigara karşıtı sağlık programlarının başarısı	Sigarayı bırakmaya teşvik eden halk sağlığı kampanyalarından söz edilmesi.
Sigara bırakmanın yarattığı olumlu sonuçlar	Mesajda belirli bir sağlık davranışının etkinliğinden söz edilmesi (Örn., "Sigarayı bıraktım, artık daha iyi nefes alıyorum").
<i>Öz-yeterlilik</i>	Kamu spotlarının izleyicilerin öz-yeterliliklerini, yani sigaradan uzak durma veya bırakma yeteneklerini artırmayı hedefleyip hedeflemediğini belirtmektedir.
Sigara bırakmanın mümkün olduğu yönündeki basit mesajlar.	
Sigara bırakmaya yönelik yardıma, tedaviye, bilgiye erişim yolları önermek.	
Özgüveni teşvik eden sözlü ve görsel mesajlar vermek.	
ELM	
<i>Merkezi Yol</i>	Somut açıklamalar ve istatistiklerle desteklenen, derin düşünmeye yönelten ikna yöntemleri (Örn., sigaranın sağlık etkilerinin istatistiklerle sunulması).
<i>Çevresel Yol</i>	Yüzeysel unsurlar ve duygusal çekicilik üzerinden ikna (Örn., sunum kalitesi, görsel çekicilik, akılda kalıcı sloganlar).
Mesaj Çekicilikleri	
<i>Negatif Duygular</i>	Üzüntü, korku, suçluluk, öfke gibi olumsuz duygular.
<i>Pozitif Duygular</i>	Mutluluk, sevgi, empati, umut gibi olumlu duygular.
<i>Rasyonel Çekicilikler</i>	Mantıksal bilgi, gerçeklerin sunumu ve akıl yürütmeye dayalı mesajlar.
Reklam Çerçevesi	
<i>Animasyon</i>	Animasyon karakterlerinin yer aldığı spotlar.
<i>Yaşamdan Kesit</i>	Sigara kullanımının sorunlarını ve çözümlerini adım adım gösteren spotlar.
<i>Tanıklık</i>	Sigara içen ya da bırakmış kişilerin deneyimlerini paylaştığı spotlar.
<i>Fantezi</i>	Gerçeklikten uzak veya hayali durumları içeren, sigaranın etkilerini düşündürülen spotlar.
<i>Bilgilendirici</i>	Sigaranın zararları hakkında doğrudan bilgi veren, mantıksal ve rasyonel açıklamalar içeren spotlar.
<i>Dramatizasyon</i>	Sigaranın trajik sonuçlarını duygusal bir şekilde sunan spotlar.
<i>Otoriter</i>	Uzmanların veya sağlık otoritelerinin yer aldığı spotlar.
<i>Demonstrasyon</i>	Sigara içmenin veya bırakmanın sonuçlarını doğrudan gösteren spotlar.
Kaynak/Sözcü Türleri	
<i>Dış ses</i>	Anlatıcının sigara karşıtı mesajı seslendirdiği spotlar.
<i>Uzmanlar</i>	Doktorlar, iş insanları gibi uzmanların yer aldığı spotlar.
<i>Sıradan Kişiler</i>	Sigara bırakmış bireylerin yer aldığı spotlar. Kaynak konuşabilir ya da sadece eylemde bulunabilir.
<i>Ünlü Onayı</i>	Dini liderler, politikacılar, müzisyenler, sporcular gibi ünlü kişilerin yer aldığı spotlar. Ünlü, reklamda görünebilir ya da seslendirme yapabilir.

Analiz Süreci

Veriler, Excel yazılımına aktarılmış ve SPSS 23 sürümü kullanılarak detaylı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, EPPM çerçevesinde algılanan ciddiyet, algılanan duyarlılık, tepki yeterliliği ve öz-yeterlilik; ELM kapsamında ise merkezi ve çevresel yollar; ayrıca

kaynak/sözcü türleri, reklam çerçevesi ile duygusal ve rasyonel çekicilik değişkenleri temel alınarak kategoriler oluşturulmuştur. EPPM, bir içeriğin tehdit unsurları (algılanan ciddiyet ve algılanan duyarlılık) ile yeterlilik unsurlarına (tepki yeterliliği ve öz-yeterlilik) odaklanmaktadır. Bu model doğrultusunda, kamu spotlarının hangi unsurlara daha fazla vurgu yaptığını analiz edebilmek amacıyla tehdit ve yeterlilik başlıkları altında iki ayrı değişken kategorisi geliştirilmiştir. Bu değişkenlerde iki bileşenin bir arada sunulduğu mesajlar “2”, sadece tek bileşenin yer aldığı mesajlar “1” olarak kodlanmıştır. Bu kategoriler, içeriklerin tehdit bileşenlerine mi yoksa yeterlilik mesajlarına mı daha fazla odaklandığını anlamaya yönelik sistematik bir analiz sağlamaktadır. Mesaj çekicilikleri ile ELM ve EPPM bileşenlerinin ilişkisi çapraz tablo ile incelenmiştir. Örneklem boyutu küçük olduğu için Fisher'in kesin olasılık testi kullanılmıştır.

Bulgular

Tablo 3'te EPPM kapsamında tütün ve sigara karşıtı kamu spotlarının analizi, tehdit bileşenlerinin yoğun bir şekilde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Tehdit bileşenlerinden algılanan ciddiyet, içeriklerin %95,2'sinde yer almış ve fiziksel sonuçlar en sık vurgulanan unsur olarak öne çıkmıştır (%90,5). Algılanan duyarlılık ise tüm içeriklerde (%100) bulunmuş ve varsayımsal ile istatistiksel örnekler, duyarlılığı artırmak amacıyla yoğun biçimde kullanılmıştır. Yeterlilik unsurları incelendiğinde, tepki yeterliliği içeriklerin %69'unda temsil edilmiştir. Teknoloji (%47,6) ve sigara karşıtı sağlık programlarının (%26,2) sigara bırakmaya yardımcı olduğu mesajlar öne çıkmaktadır. Öz yeterlilik mesajları da aynı oranda (%69) yer almış ve sigara bırakmanın mümkün olduğuna yönelik mesajlar yer almıştır. Tehdit bileşenleri açısından, kampanyaların %90'ı iki tehdit bileşenini bir arada kullanırken, yalnızca %9,5'i tek bir tehdit bileşenine odaklanmıştır. Bu bulgu, kamu spotlarının izleyiciye daha güçlü bir tehdit algısı sunmak amacıyla birden fazla tehdit unsurunu birlikte kullandığını göstermektedir. Yeterlilik bileşenleri açısından, bileşenini birlikte kullanırken, kampanyaların %10'u tek bir etkililik bileşenine odaklanmıştır; bu da sigara karşıtı kamu spotlarının bireylerin hem öz yeterlilik hem de tepki yeterliliği algılarını güçlendirmeye çalıştığını ortaya koymaktadır.

Veriler, kampanyalarda hem olumlu hem de olumsuz duygusal çağrışımların kullanıldığını göstermektedir. Kamu spotlarının tamamı, içeriklerinde en az bir duygusal çekiciliğe yer vermiştir (%100). Olumlu duygular daha sınırlı kullanılmış olup, %33,3'ünde en az bir olumlu duygu tespit edilmiştir. En sık kullanılan olumlu duygu mutluluk olmuştur (%23,8), ancak mizah hiç kullanılmamıştır. Olumsuz duygular kampanyalarda belirgin bir şekilde daha yaygındır; kamu spotlarının %90,5'i en az bir olumsuz duygu içermektedir. Korku, kampanyaların %52,4'ünde en sık kullanılan olumsuz duygu olmuştur; bunu endişe (%35,7), rahatsızlık (%28,6) ve üzüntü (%21,4) takip etmiştir. Hem pozitif hem de negatif duyguların bir arada kullanıldığı durumlar ise sınırlı kalmıştır (%11,9). Rasyonel çekicilikler de kampanyalarda önemli bir rol oynamaktadır. Vakaların %78,6'sında en az bir rasyonel çekicilik unsuru bulunmuştur. En sık kullanılan rasyonel çekicilik, %50,0 oranında yer alan akıl yürütmedir. Hem rasyonel hem de duygusal çekiciliklerin bir arada kullanıldığı durumlar oldukça yaygındır (%71,4).

Tablo 3: Teorik değişkenlerin frekansları

Değişkenler	n	%	Değişkenler	n	%
EPPM			Reklam Çerçevesi		
<i>Algılanan Ciddiyet (En az bir)</i>	40	95,2	Animasyon	17	40,5
Fiziksel sonuçlar	38	90,5	Yaşamdan Kesit	22	52,4
Ekonomik sonuçlar	3	7,1	Tanıklık	12	28,6
Yasal sonuçlar	3	7,1	Fantezi	1	2,4
Sosyal sonuçlar	11	26,2	Bilgilendirici	22	52,4

<i>Algılanan Duyarlılık (En az bir)</i>	42	100	Dramatizasyon	17	40,5
Gerçek yaşam örnekler	15	35,7	Otoriter	1	2,4
Varsayımsal örnekler	22	52,4	Demonstrasyon	12	28,6
İstatistikî örnekler	9	21,4	Duygusal ve Rasyonel Çekicilikler		
<i>Tepki Yeterliliği (En az bir)</i>	29	69,0	<i>Hem rasyonel hem duygusal birlikte</i>	30	71,4
Yasal düzenlemeler	2	4,8	<i>Hem pozitif hem negatif duygular birlikte</i>	5	11,9
Teknoloji	20	47,6	<i>Pozitif Duygular (En az bir)</i>	14	33,3
Sigara karşıtı sağlık programları	11	26,2	Mutluluk	10	23,8
Olumlu sonuçlar	9	21,4	Coşku	4	9,5
<i>Öz Yeterlilik (En az bir)</i>	29	69,0	Rahatlık	5	11,9
Sigara bırakmak mümkün	6	14,3	Mizah	0	0,0
Yardım/televa erişimi veya çözüm yollarını gösterimi	15	35,7	Empati	8	19,0
Özgüveni teşviki	19	45,2	Sevgi	8	19,0
<i>Tehdit (Ciddiyet + Duyarlılık)</i>			<i>Negatif Duygular (En az bir)</i>	38	90,4
1	2	9,5	Üzüntü	9	21,4
2	40	90,5	Rahatsızlık	12	28,6
<i>Yeterlilik (Tepki yeterliliği + Öz yeterlilik)</i>			Korku	22	52,4
1	2	10	Suçluluk	7	16,7
2	27	60	Pişmanlık	2	4,8
ELM			Endişe	15	35,7
Merkezi Yol	17	40,5	<i>Rasyonel Çekicilikler (En az bir)</i>	33	78,5
Çevresel Yol	37	88,1	Mantıksal bilgi	11	26,2
Merkezi ve Çevresel birlikte	12	28,6	Akıll yürütme	21	50,0
Kaynak/Sözcü Türleri			Gerçeklerin sunumu	8	19,0
Dış ses	37	88,1			
Uzmanlar	1	2,4			
Sıradan Kişiler	15	35,7			
Ünlü Onayı	0	0,0			

Diğer yandan, ELM çerçevesinde yapılan analizler, kamu spotlarının %88,1'inde, izleyicilerin mesajları daha yüzeysel bir şekilde algılamalarını sağlayan çevresel ipuçları tercih edilmiştir. Çevresel ipuçlarının yoğun kullanımı, bu kampanyaların izleyiciler üzerinde hızlı bir etki yaratmak ve duygusal tepkiler ortaya çıkarmak amacıyla tasarlandığını düşündürmektedir. Buna karşılık, merkezi yolun kullanımı daha sınırlı kalmış ve kamu spotlarının %40,5'inde yer almıştır. Merkezi yolun tercih edildiği durumlarda, izleyicilerin sigara bırakma konusundaki rasyonel argümanlara ve bilimsel bilgilere daha fazla odaklandığı görülmektedir (Bkz. Tablo 4). Bazı kampanyalarda ise (%28,6) her iki yolun birlikte kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Tablo 4 sonuçları, sigara karşıtı kamu spotlarında kullanılan EPPM bileşenlerinin rasyonel ve duygusal unsurlarla nasıl ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Algılanan ciddiyet, kamu spotlarının %97,4'ünde olumsuz duygularla, %76,3'ünde ise rasyonel mesajlarla ilişkili bulunmuştur. Benzer şekilde, algılanan duyarlılık %90,5 oranında negatif duygularla bağlantılıyken, rasyonel mesajlarla da %78,6 oranında ilişkilendirilmiştir. Tepki yeterliliği ve öz yeterlilik bileşenleri de yüksek oranlarda rasyonel mesajlarla (%93,1 ve %89,7) ve daha düşük oranlarda pozitif duygularla (%41,4 ve %44,8) ilişkili bulunmuştur. Tehdit bileşenleri açısından en az bir tehdit unsurunun %97,4 oranında negatif duygularla, %76,3 oranında ise rasyonel mesajlarla sunulduğu görülmektedir. ELM değişkenleri açısından, merkezi yol %100 oranında negatif duygularla ilişkilendirilirken, çevresel yol %89,2 oranında negatif duygularla ilişkilendirilmiştir.

Tablo 4: Duygusal ve rasyonel çekiciliklere göre EPPM ve ELM

Değişkenler	Duygusal ve Rasyonel Çekicilikler				
	Rasyonel Çekicilikler	Hem rasyonel hem duygusal birlikte	Hem pozitif hem negatif duygular birlikte	Negatif Duygular	Pozitif Duygular
	% (n)	% (n)	% (n)	% (n)	% (n)
EPPM					
Algılanan Ciddiyet	76,3 (29)	76,3 (29)*	2,6 (1)	97,4 (37)***	26,3 (10)**
Algılanan Duyarlılık	78,6 (33)	71,4 (30)	2,4 (1)	90,5 (38)	33,3 (14)
Tepki Yeterliliği	93,1 (27)**	82,8 (24)*	0	86,2 (25)	41,4 (12)
Öz Yeterlilik	89,7 (26)*	79,3 (23)	0	86,2 (25)	44,8 (13)*
Tehdit (Ciddiyet + Duyarlılık)					
1	76,3 (29)	76,3 (29)	2,6 (1)	97,4 (37)***	26,3 (10)**
2	100,0 (4)	25 (1)	0	25 (1)***	100,0 (4)**
Yeterlilik (Tepki yeterliliği + Öz yeterlilik)					
1	92,3 (24)**	80,8 (21)*	0	84,6 (22)	46,2 (12)
2	83,3 (5)**	83,3 (5)*	0	100,0 (6)	16,7 (1)
ELM					
Merkezi Yol	82,4 (14)	82,4 (14)	5,9 (1)	100 (17)	29,4 (5)
Çevresel Yol	75,7 (28)	67,6 (25)	0 (0)	89,2 (33)	29,7 (11)

*p < .05.

**p < .01.

***p < .001.

Bulguların gösterdiği dikkat çekici sonuçlar arasında, sigara karşıtı kamu spotlarında %88,1 oranında kaynak veya sözcü olarak “dış ses” kullanımının tercih edilmesidir. Bu, kamu spotlarının büyük çoğunluğunun anonim dış seslerle desteklendiğini ve belirli bir sözcü kullanılmadığını göstermektedir. Ayrıca, uzmanların kaynak rolünde yalnızca %2,4 oranında tercih edilmesi, sigara karşıtı mesajların uzman görüşlerinden ziyade dış ses veya sıradan kişiler aracılığıyla iletildiğini ortaya koymaktadır. Hiçbir kamu spotunda ünlü kullanılmamış olması, kamu spotlarının mesajın inandırıcılığını artırmak için farklı stratejiler kullandığını göstermektedir.

Son olarak reklam çerçevelerine bakıldığında, en çok kullanılan çerçeveler “yaşamdan kesit” (%52,4) ve “bilgilendirici” (%52,4) olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgular, kamu spotlarının gerçek yaşamdan örnekler sunarak izleyiciye doğrudan bilgi vermeyi amaçladığını göstermektedir. Animasyon ve dramatizasyonun %40,5’lik kullanım oranıyla tercih edilmesi, bazı kamu spotlarının dikkat çekmek için yaratıcı teknikler kullandığını göstermektedir. Bununla birlikte, otoriter (%2,4) ve fantastik (%2,4) çerçevelerin seyrek kullanımı, kamu spotlarının genellikle gerçekçi ve bilgilendirici bir çerçevede kaldığını ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Tehdidin Baskınlığı ve Yeterliliğin Eksikliği

Araştırma bulguları, sigara ve diğer tütün ürünlerinin kullanımına bağlı fiziksel sonuçların (%90,5), sigara karşıtı kamu spotlarında tehdit unsuru olarak en sık vurgulanan temalar arasında yer aldığını göstermektedir. Bu tür mesajlar, özellikle de olumsuz sonuçları kayıp çerçeveli bir yaklaşımla sunanlar, bilişsel farkındalığı artırmakta ve mesajın hatırlanmasını kolaylaştırmaktadır. İzleyicilerin sigara karşıtı mesajları ne kadar yoğun hissettikleri, bilişsel faaliyetlerin o kadar artmasına ve mesajın akılda kalma oranının

yükselmesine neden olmaktadır (Leshner ve Cheng, 2009). Bu durum, mesajların daha derinlemesine işlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Tehdit unsurlarının genellikle negatif duygularla güçlü bir ilişki içerisinde olduğu gözlemlenmiştir (Bkz. Tablo 4). Algılanan ciddiyet ve duyarlılık gibi faktörler, kamu spotlarının büyük çoğunluğunda (%88,1 ve %90,5) yer almakta ve izleyicilerin tehdit algısını güçlendiren önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Negatif duyguların yaygınlığı, kamu spotlarının duygusal bir tepki uyandırmak üzere tasarlandığını göstermektedir. Önceki araştırmalar, korku ve rahatsızlık gibi negatif duyguların izleyicilerin dikkatini çekmede ve mesajların hatırlanmasında etkili olduğunu belirtmektedir (Niederdeppe vd., 2007). Bu durum, olumsuz duyguların kamu spotlarında oynadığı önemli rolün altını çizmektedir.

Buna karşılık, pozitif duyguların kullanımı nispeten sınırlıdır (%23,8) ve pozitif ile negatif duyguların birlikte kullanıldığı içeriklerin oranı oldukça düşük bulunmuştur (%2,4). Bu bulgu, pozitif ve negatif duyguların bir arada kullanılmasının ikna süreçlerinde tercih edilen bir strateji olmadığını ya da etkili bir yaklaşım olarak görülmediğini düşündürmektedir. Oysa bazı çalışmalarda, her iki duygu türünün bir arada kullanılmasının ikna sürecini güçlendirdiği ve izleyicilerin mesajı daha olumlu değerlendirdiği belirtilmektedir (Cho ve Salmon, 2007).

Önceki araştırmalar, sağlık tehdidinin ciddiyeti arttıkça, bireylerin mesajı dikkate alma olasılığını artırdığını vurgulamaktadır (Hoog vd., 2007). Bu çerçevede, sigara karşıtı kamu spotlarında izleyicilerin risk altında olduğunu vurgulayan duyarlılık mesajlarına yaygın biçimde yer verildiği görülmektedir. Bulgular, algılanan duyarlılığın tüm kamu spotlarında (%100) mevcut olduğunu ve izleyicilerin tehdit algısını artırmak için varsayımsal (%52,4), istatistiksel (%21,4) ve gerçek hayattan (%35,7) örneklerin sıklıkla kullanıldığını göstermektedir. Bu yüksek duyarlılık seviyeleri, önceki araştırmalarla da uyumlu olup (Stephenson, 2003), kamu spotlarının başarısında kritik bir rol oynamaktadır.

Kamu spotlarındaki duyarlılık algısının, izleyicilerle ilişkilendirilebilir anlatıların kullanılmasıyla sağlandığı söylenebilir. Gerçek hayattan kesitler (%52,4) ve tanıklar (%28,6) gibi reklam çerçevelerinin, izleyicilere mesajın kendileriyle ilgili olduğu hissini verdiği anlaşılmaktadır. Araştırmalar, sigara kullanımının olumsuz sonuçlarının izleyicilerin değer verdikleri kişi ve durumlarla ilişkilendirilmesinin, sigaraya yönelik olumsuz tutumları güçlendirdiğini göstermektedir (Purnamasari, 2017). Özellikle gerilim ve heyecan uyandıran mesajlar, duygusal tepkileri teşvik ederek reklam hafızasını artırmakta, mesajın işlenmesini kolaylaştırmakta ve hatırlanmasını sağlamaktadır (Niederdeppe vd., 2007; Stephenson, 2003).

EPPM'nin yeterlilik bileşenleri (tepki yeterliliği ve öz yeterlilik) ile negatif duygular arasında orta düzeyde bir ilişki gözlenmiştir (%59,5). Ancak, yeterlilik bileşenlerinin rasyonel mesajlarla daha yüksek oranda ilişkili olduğu görülmektedir (%64,3 ve %61,9). Bu bulgu, izleyicilerin kendilerini tehdit altında hissettiklerinde rasyonel çözüm önerilerini daha çok benimsediklerini ve yeterlilik algılarının güçlendiğini ortaya koymaktadır. Witte (1992) ve Stephenson'nun (2002) çalışmalarında, bireylerin yeterlilik duygusunun ikna edici mesajların etkinliğinde kritik bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Ancak, bu araştırmanın sonuçları, kamu spotlarında yeterlilik unsurlarının yeterince vurgulanmadığını ortaya koymaktadır. Tablo 3'de görüleceği üzere, kamu spotlarında tehdit unsurları %90'nın üstündeyken, yeterlilik mesajları %69'dür. Literatürde de sıkça belirtildiği gibi, tehdit mesajlarının etkili olabilmesi için yeterlilik unsurlarıyla desteklenmesi gerekmektedir (Maloney vd., 2011; Witte, 1992). Shi ve Smith (2016), yüksek tehdit ve yüksek yeterlilik düzeyine sahip mesajların davranış değişikliğini teşvik etmede daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Witte'ye göre (1992) ise tehdit mesajları yeterli yanıt yeterliliği ve öz-yeterlilik ile dengelenmediğinde bireyler korku kontrol süreçlerine geçip mesajı reddetme eğilimi gösterebilirler.

Elde edilen bulgular, sigara karşıtı kamu spotlarında tehdit unsurları yoğun biçimde gösterilirken, yeterlilik mesajlarının eksik kaldığı anlaşılmaktadır. Yanıt yeterliliği mesajlarının neredeyse yarısının (%47,6) teknolojiyle ilişkili olup, genellikle kamu spotlarının sonunda izleyiciyi bir web sitesine ya da telefon numarasına yönlendirdiği tespit edilmiştir. Ancak, bu tür mesajların kamu spotunun ana akışı içinde yer almaması, mesajın etkinliğini zayıflatmaktadır. Öz-yeterlilik mesajları ise daha yüksek bir oranda yer almıştır (%69), ancak yanıt yeterliliği düşük kaldığı için, izleyicilere tehditle başa çıkma konusunda yeterince yol gösterilmemiştir. Buna karşılık, sigara karşıtı kampanyalar, sigaranın zararlı etkilerini vurgulayarak ve bireylere bırakma yöntemleri hakkında bilgi vererek etkinliklerini artırabilir. Bu çalışmanın sonuçları, Türkiye'de yapılan araştırmaların bulgularıyla da desteklenmektedir. Sigara karşıtı kamu spotlarına maruz kalan bireyler arasında sigaranın zararlarına ilişkin farkındalık artmasına rağmen, sigarayı bırakma üzerinde herhangi bir etki gözlemlenmemiştir (Akova, 2017; Arğın, 2020; Yaman ve Göçkan, 2015). Daha önceki benzer çalışmaların da vurguladığı üzere (Vincenzo vd., 2022), izleyiciler sigara kullanımının ciddi sonuçlar doğurabileceğini bilse de bu sonuçların kendilerini nasıl etkileyeceği konusunda net bir algıya sahip olmadıkları ve sigarayı bırakma konusunda yeterli öz-yeterlilik hissetmedikleri için davranış değişikliğine gitmemektedirler. Sonuç olarak, sigara karşıtı kampanyaların yalnızca tehdit mesajlarına değil, aynı zamanda yeterlilik mesajlarına da odaklanması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Çevresel ve Merkezi İpuçları Arasındaki Denge

Bu çalışmanın bulguları, ELM çerçevesinde sigara karşıtı kampanyaların ikna stratejilerinin büyük ölçüde çevresel yola dayandığını göstermektedir. Verilere göre, kampanya içeriklerinin %88,1'inde çevresel yolun tercih edilmesi, bu kampanyaların izleyicilerin dikkatini çekmek amacıyla daha çok yüzeysel ipuçlarına—örneğin etkileyici görseller ve duygusal mesajlar gibi unsurlara—dayandığını ortaya koymaktadır. Tüm kamu spotlarında duygusal çekiciliklerin kullanılması ve bilgilendirici mesajlara daha az yer verilmesi, çevresel ipuçlarının yoğun bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Çevresel yol, izleyicilerin mesajları derinlemesine işlemeksizin daha yüzeysel ve hızlı bir şekilde değerlendirmelerine neden olmaktadır (Petty ve Cacioppo, 1986).

Ayrıca, sigara karşıtı kamu spotlarında genellikle benzer temaların ve mesaj çekiciliklerinin tekrarlandığı görülmektedir. Örneğin, kanser riski ve pasif içiciliğin zararları gibi temalar sıklıkla işlenmekte ve korku temelli mesajlar sıklıkla kullanılmaktadır (Akova, 2017; Arğın, 2020; Canpolat, 2019). Korku temelli mesajlar ya da sansasyonel görüntüler, izleyicilerin dikkatini çekmek için çevresel düzeyde etkili olabilir; ancak bu mesajlar, izleyiciler tarafından kişisel olarak inandırıcı bulunmadığında, reddedilme riski taşımaktadır (Raza vd., 2018). Korku temalı mesajlar, sigaranın zararları ve davranışın olası sonuçları konusunda farkındalık yaratabilse de aynı mesajlarla tekrar tekrar karşılaşan bireylerde bu mesajların etkisi azalmaktadır (Shi, 2016). Bu bağlamda, kamu spotlarında çevresel ipuçları başlangıçta dikkat çekse de uzun vadede kalıcı bir etki yaratmada sınırlı olacağı söylenebilir.

Araştırmamızda elde edilen bulgulara göre, sigara karşıtı kamu spotlarında merkezi yolun yalnızca %40,5 oranında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, mesajların izleyici üzerinde derinlemesine düşünme sürecini yeterince tetiklemediğini göstermektedir (Petty ve Cacioppo, 1986). Bununla birlikte, sigara karşıtı kamu spotlarında çevresel yolun ağırlıklı olarak kullanılması, mesajların hızlı bir şekilde iletilmesini kolaylaştırmayı ve izleyicilerin dikkatini çekmeyi amaçlamış olabilir. Bu durum, izleyicilerin mesajla ilgili yüksek motivasyon seviyelerine sahip oldukları varsayımıyla açıklanabilir. Türkiye'de yapılan araştırmanın sonuçları bu bulguları desteklemektedir. Sigara karşıtı kamu spotları farkındalık yaratma konusunda başarılı olsa da istenen uzun vadeli etkiyi yaratamamakta ve nihayetinde sigarayı

birakma konusunda beklenen sonuca ulaşmamaktadır (Arğın, 2020; Canpolat, 2019; Akova, 2017; Yaman ve Göçkan, 2015).

Negatif Duyguların Yaygınlığı

Sigara karşıtı kampanyalarda olumsuz duyguların, özellikle korku çekiciliğinin yoğun kullanımına ilişkin bulgular, literatürdeki önceki araştırmalarla tutarlılık göstermektedir (Biener vd., 2004; İnci vd., 2017; Paek, Kim, vd., 2010; J. J. Shi ve Smith, 2016). Bu çalışmada, negatif duyguları çağrıştıran mesajların sigara karşıtı kamu spotlarının %90'ında yer aldığı ve korkunun %52 ile en sık kullanılan mesaj çekiciliği olduğu görülmektedir. Negatif çekicilikler, sağlıksız davranışların risklerini ve maliyetlerini vurgulamak amacıyla kullanılırken, pozitif duygular, davranış değişikliğinin faydalarını ifade etmek için tercih edilmektedir. Önceki araştırmalar, negatif çekiciliklerin sağlıksız davranışların sonuçlarına dair farkındalığı artırmada etkili olduğunu gösterirken, mizah gibi pozitif çekiciliklerin de dikkat çekme ve olumlu duygular uyandırmadaki başarısını ortaya koymuştur (Paek, Kim, vd., 2010; Yousef vd., 2021). Bu bağlamda, pozitif duyguların kullanımı, sigarayı bırakmanın avantajlarına dikkat çekmek ve bireylerin öz yeterliliklerini desteklemek için kullanılabilir. Öte yandan, negatif duygular ve korku çekiciliği, tehdit unsurlarını vurgulayarak davranış değişikliğini teşvik etmede etkili bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca, sigara karşıtı kamu spotlarında rasyonel çekicilikler de sıklıkla kullanılmakta ve toplamın %78,5'ini oluşturmaktadır. Mantıksal bilgi ve akıl yürütme, özellikle bilinçli izleyicilere hitap etmekte ve sağlıksız davranışların sonuçlarını açıklamada etkili olmaktadır. Kampanyalarda rasyonel ve duygusal çekicilikler sıklıkla bir arada kullanılmış olup, rasyonel unsurlar %71,4 oranında duygusal mesajlarla desteklenmiştir. Petty ve Cacioppo'ya (1986) göre, merkezi yolla işlenen mesajlar uzun vadeli tutum değişikliklerine yol açma potansiyeline sahiptir. Çalışmamızda da merkezi yolla ikna hedefleyen mesajların %82,4'ünde rasyonel çekiciliklerin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, rasyonel çekiciliklerin izleyiciyi bilinçli düşünmeye yönlendirdiğini ve davranış değişikliğini desteklediğini göstermektedir.

Sigara Karşıtı Reklamlarda Kaynak Seçimi

Verilerin analizi, sigara karşıtı kamu spotlarının büyük çoğunluğunda (%88,1) “dış ses” kullanılarak mesajların izleyiciyle doğrudan iletişim kurulmadan, bir anlatıcı aracılığıyla aktarıldığını ortaya koymaktadır. Dış ses, izleyicinin dikkatini daha çok görsellere yönlendirmekle kalmayıp, mesajın otoriter ve objektif bir şekilde iletilmesine de katkı sağlamaktadır (O'Keefe, 2009). Bununla birlikte, sigara karşıtı kamu spotlarında uzmanların bilgi kaynağı olarak kullanılma oranının %2,4 gibi düşük bir seviyede olması, bu tür reklamların bilimsel ya da tıbbi verilerin sunulması açısından yetersiz olduğunu düşündürmektedir. Oysa sağlık temalı mesajlarda uzmanların kullanılması, mesajın izleyici tarafından daha güvenilir algılanmasına ve kabul edilme olasılığının artmasına katkı sağlayabilir (Krajewski vd., 2019). Uzman kullanımının düşük olduğu durumda izleyicilerin ikna edilmesi, çevresel ipuçlarından ziyade kaynağın sunduğu mantıksal argümanların gücüne ve güvenilirliğine bağlıdır. Bununla birlikte, algılanan duyarlılık ve yoğun negatif duygu kullanımının yanı sıra merkezi yol üzerinden ikna etmeye yönelik unsurların düşük olması, sigara karşıtı kamu spotlarının davranış değişikliğini teşvik etmek için daha çok hikaye anlatımı, olumsuz görseller ve diğer çevresel ipuçlarına dayandığını göstermektedir. Ayrıca, sıradan kişilerin kullanımı (%35,7) ve varsayımsal kanıtlar ile gerçek yaşamdan tanıklıklara başvurulması da bu bulguları desteklemektedir (Bkz. Tablo 3). Bu unsurlar, izleyicilerin bilişsel olarak ikna edilmesinden ziyade duygusal bir tutum değişikliği yaratmaya odaklanıldığını ortaya koymaktadır.

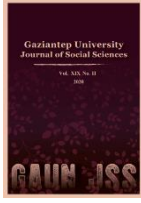
Son olarak, ünlü onayının kamu spotlarında hiç yer almadığı görülmektedir. Ünlüler, sahip oldukları imaj ve popülerlik sayesinde kamu spotlarına dikkat çekme ve mesajın daha etkili bir şekilde iletilmesini sağlama potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, özellikle sağlıkla ilgili kamu spotlarında sıkça ünlülerin yer aldığı görülmektedir. Ancak belirlenmeyen nedenlerden dolayı sigara karşıtı kamu spotlarında ünlü kullanımına hiç rastlanılmamakta, doktor veya hemşire gibi sağlıkla ilgili uzmanların gösterilmesi de oldukça azdır.

Kaynakça

- Akova, S. (2017). “Sigarayı Bırak, Hayatı Bırakma” sloganlı kamu spotları örneklemelerinin alımlama analizi yöntemi ile incelenmesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 15–36.
- Arğın, E. (2020). Yasal düzenlemelerin ve kamu spotlarının sigara bağımlıları üzerindeki etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1289–1314.
- Ataçı, N., Canöz, K. (2019). Televizyonda yayınlanan kamu spotlarının halkı bilgilendirmedeki yeri ve önemi: Konya örneğinde ampirik bir çalışma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 318–340.
- Baha, A., Ogan, N., Akpınar, E. (2018). Tıp fakültesi öğrencilerinde nikotin bağımlılığının ve kamu spotu reklamlarına olan tutumlarının değerlendirilmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 19(3), 45–50.
- Basil, M., Basil, D., Deshpande, S., Lavack, A. M. (2013). Applying the extended parallel process model to workplace safety messages. *Health Communication*, 28(1), 29–39.
- BBC News Türkçe. (2023, July 31). *Dünya Sağlık Örgütü: Türkiye, sigarayla mücadelede en iyi ülkelerden biri*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c3gmml54n7po>
- Beaudoin, C. E. (2002). Exploring antismoking ads: Appeals, themes, and consequences. *Journal of Health Communication*, 7(2), 123–137.
- Becerikli, S. Y. (2013). Sağlık iletişimi çalışmalarında alımlama analizinin kullanımı: Odak grup çalışması yoluyla kamu kampanyaları ve reklam metinlerine ilişkin çapraz bir okuma pratiği. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 0(43), 163–177.
- Biener, L., Ji, M., Gilpin, E. A., Albers, A. B. (2004). The impact of emotional tone, message, and broadcast parameters in youth anti-smoking advertisements. *Journal of Health Communication*, 9(3), 259–274. <https://doi.org/10.1080/10810730490447084>
- Canpolat, G. S. (2019). *Sigara kullanan ve sigara kullanmayı bırakmış bireylerin sigaraya karşı tutumlarının değişmesinde kamu spotlarının etkisi*. Hasan Kalyoncu Üniversitesi. <https://openaccess.hku.edu.tr/xmlui/handle/20.500.11782/1872>
- Casais, B., Proença, J. F. (2022). The use of positive and negative appeals in social advertising: A content analysis of television ads for preventing HIV/AIDS. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 19(3), 623–647.
- Cho, H., Salmon, C. (2007). Unintended effects of health communication campaigns. *Journal of Communication*, 57, 293–317.
- Emiroğlu, P. Ş., Taneri, P. E., Yapa, A. B., Göksal, E., Çakır, R., İrgil, E. (2014). Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinde sigara içme prevalansı ve etkileyen etmenler ile sigara yasağına karşı düşünceleri. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 40(2), 57–61.
- Hoog, N. de, Stroebe, W., Wit, J. B. F. de (2007). The impact of vulnerability to and severity of a health risk on processing and acceptance of fear-arousing communications: A meta-analysis. *Review of General Psychology*, 11(3), 258–285.
- İnce, M., Koçak, M. C. (2018). Sigarayı bırakmada, kitle iletişim araçlarında yer alan kamu spotlarının etkisi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 1–11.

- İnci, B., Sancar, O., H. Bostanci, S. (2017). Usage of health-themed public service announcements as a social marketing communication tool: A content analysis related to public service announcements in the republic of Turkey, ministry of health's web site. *Marketing and Branding Research*, 4(2), 148–168.
- Jung, T., Brann, M. (2014). Analyzing the extended parallel process model and health belief model constructs in texting while driving: news coverage in leading U.S. news media outlets. *International Journal of Health Promotion and Education*, 52(4), 210–221.
- Krajewski, J. M. T., Schumacher, A. C., Dalrymple, K. E. (2019). Just turn on the faucet: A content analysis of PSAs about the global water crisis on YouTube. *Environmental Communication*, 13(2), 255–275. <https://doi.org/10.1080/17524032.2017.1373137>
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An Introduction to Its Methodology*. SAGE Publications.
- Leshner, G., Cheng, I.-H. (2009). The effects of frame, appeal, and outcome extremity of antismoking messages on cognitive processing. *Health Communication*, 24(3), 219–227.
- Maloney, E. K., Lapinski, M. K., Witte, K. (2011). Fear appeals and persuasion: A review and update of the extended parallel process model. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(4), 206–219. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2011.00341.x>
- Massaro, D. W., Petty, R. E., Cacioppo, J. T. (1988). Communication and persuasion: Central and peripheral routes to attitude change. *The American Journal of Psychology*, 101(1), 155.
- Niederdeppe, J., Davis, K. C., Farrelly, M. C., Yarsevich, J. (2007). Stylistic features, need for sensation, and confirmed recall of national smoking prevention advertisements. *Journal of Communication*, 57(2), 272–292.
- O'Keefe, D. J. (2008). Elaboration Likelihood Model. W. Donsbach (Ed.), *The International encyclopedia of communication* içinde (151-170. ss). NY: Blackwell.
- O'Keefe, D. J. (2009). Persuasion: Theory & research. Nabi, R. L., & Oliver, M. B. (Ed.), *The SAGE handbook of media processes and effects* içinde (269-282. ss). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Paek, H.-J., Kim, K., Hove, T. (2010). Content analysis of antismoking videos on YouTube: Message sensation value, message appeals, and their relationships with viewer responses. *Health Education Research*, 25(6), 1085–1099.
- Paek, H.-J., Reid, L. N., Choi, H., Jeong, H. J. (2010). Promoting health (implicitly)? A longitudinal content analysis of implicit health information in cigarette advertising, 1954-2003. *Journal of Health Communication*, 15(7), 769–787.
- Petty, R. E., Cacioppo, J. T. (1986). *Communication and persuasion: Central and peripheral routes to attitude change*. Springer series in social psychology. NY: Springer-Verlag.
- Purnamasari, O. (2016). Persuasive communication model on anti-smoking PSA to support changing behavior. *The 2nd International Multidisciplinary Conference*, (1096-1107). Jakarta.
- Raza, S. H., Zia, A., Iftikhar, M. (2018). Interplay of direct anti-smoking public service advertisements and anti-smoking messages placement disclosures in movies with attitude to quit smoking. *Global Social Sciences Review*. 3(3), 332-353.
- RTÜK. (t.y.). *Öncelikli yayınlar ve kamu spotları*. <https://www.rtuk.gov.tr/kamu-spotlari-yonergesi/3795>
- Rucker, D. D., Petty, R. E. (2006). Increasing the effectiveness of communications to consumers: Recommendations based on elaboration likelihood and attitude certainty Perspectives. *Journal of Public Policy & Marketing*, 25(1), 39–52.
-

- Shi, J. J., Smith, S. W. (2016). The effects of fear appeal message repetition on perceived threat, perceived efficacy, and behavioral intention in the extended parallel process model. *Health Communication, 31*(3), 275–286.
- Shi, R., Hazen, M. D. (2012). Applying the extended parallel process model to examine posters in the 2008 Chinese annual anti-drug campaign. *Journal of Asian Pacific Communication, 22*(1), 60–77. <https://doi.org/10.1075/japc.22.1.04rui>
- Skubisz, C., Miller, A., Hinsberg, L., Kaur, S., Miller, G. A. (2016). Tips from former smokers: A content analysis of persuasive message features. *International Quarterly of Community Health Education, 37*(1), 13–20. <https://doi.org/10.1177/0272684X16685253>
- So, J. (2013). A further extension of the extended parallel process model (E-EPPM): Implications of cognitive appraisal theory of emotion and dispositional coping style. *Health Communication, 28*(1), 72–83. <https://doi.org/10.1080/10410236.2012.708633>
- Stephenson, M. T. (2003). Examining adolescents' responses to antimarijuana PSAs. *Human Communication Research, 29*(3), 343–369.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2023). *Rakamlarla Tütün Gerçeği*. <https://havanikoru.saglik.gov.tr/tuetuen-hakkinda/rakamlarla-tutun-gercegi.html>
- TÜİK. (2022). *Türkiye sağlık araştırması*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Saglik-Arastirmasi-2022-49747>
- Türkiye Psikiyatri Derneği. (t.y.). *Nikotin (Sigara) bağımlılığı*. <https://psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/46/nikotin-sigara-bagimlilik>
- Vincenzo, J. L., Patton, S. K., Lefler, L. L., McElfish, P. A., Wei, J., Curran, G. M. (2022). A qualitative study of older adults' facilitators, barriers, and cues to action to engage in falls prevention using health belief model constructs. *Archives of Gerontology and Geriatrics, 99*, 104610. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2021.104610>
- Witte, K. (1992). Putting the fear back into fear appeals: The extended parallel process model. *Communication Monographs, 59*(4), 329–349. <https://doi.org/10.1080/03637759209376276>
- Witte, K. (1994). Fear control and danger control: A test of the extended parallel process model (EPPM). *Communication Monographs, 61*(2), 113–134. <https://doi.org/10.1080/03637759409376328>
- Wong, N. C. H., Harrison, K. J., Harvell, L. A. (2015). Reactance and public health messages: The unintended dangers of anti-tobacco PSAs. *Studies in Media and Communication, 3*(2), 72–83.
- Yaman, F., Göçkan, I. (2015). Kamu spotu reklamlarının sigara kullanıcıları üzerindeki etkisi: Afyonkarahisar ilinde bir uygulama. *KAÜ İİBF Dergisi, 6*(11), 53–65.
- Yeşilay. (t.y.). *Tütün bağımlılığı ve sigara bağımlılığı*. <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/tutun-bagimlilik>
- Yousef, M., Dietrich, T., Torrisi, G. (2021). Positive, negative or both? Assessing emotional appeals effectiveness in anti-drink driving advertisements. *Social Marketing Quarterly, 27*(3), 195–212. <https://doi.org/10.1177/15245004211025068>
- Zhang, X., Baker, K., Pember, S., Bissell, K. (2017). Persuading me to eat healthy: A content analysis of YouTube public service announcements grounded in the health belief model. *Southern Communication Journal, 82*(1), 38–51. <https://doi.org/10.1080/1041794X.2016.1278259>

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İletişim Teknolojilerinin Toplumsal Dinamikleri: Habermas ve Castells'in Teorik Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

The Social Dynamics of Communication Technologies: A Comparative Analysis of Habermas and Castells' Theoretical Approaches

Ali ÖZTÜRK^{a*}

^a Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2753-4286

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 9 Ekim 2024

Kabul tarihi: 1 Ocak 2025

Anahtar Kelimeler:

İletişim teknolojileri,
Kamusal alan,
Ağ toplumu,
Jürgen Habermas,
Manuel Castells.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 9, 2024

Accepted: January 1, 2025

Keywords:

Communication technologies,
Public sphere,
Network society,
Jürgen Habermas,
Manuel Castells.

ÖZ

İletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, modern toplumların yapısında köklü dönüşümlere yol açmıştır. 20. yüzyılın sonlarından itibaren internetin ve dijital iletişim araçlarının yaygınlaşması, bireylerin, toplulukların ve devletlerin etkileşim biçimlerini yeniden şekillendirmiştir. Günümüzde bireyler arasındaki iletişim giderek daha fazla dijital platformlar aracılığıyla gerçekleşmekte, bu da yeni bir kamusal alanın oluşmasına ve geleneksel kamusal alanın yeniden tanımlanmasına neden olmaktadır. Bu makale, iletişim teknolojilerinin toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerini ele alan Jürgen Habermas ve Manuel Castells'in teorilerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Habermas, İletişimsel Eylem Teorisi ile kamusal alanın dönüşümünü analiz ederken, iletişim teknolojilerinin toplumsal katılımı artırma potansiyeline ve kamusal alanın ticarileşme riski gibi sorunlara odaklanır. Habermas'a göre dijital iletişim, bireylerin kamusal alana katılımını genişletebilir, ancak aynı zamanda ticarileşme ve özel çıkarların kamusal alanı kuşatması riski de taşır. Castells ise Ağ Toplumu teorisi ile dijital ağların toplumsal yapıları ve güç ilişkilerini yeniden şekillendirme gücünü vurgular. Özellikle dijital bölünmenin toplumsal eşitsizlikleri artırabileceğine dikkat çeken Castells, küresel iletişimin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini ele alır. Bu iki teori, iletişim teknolojilerinin demokratik süreçler ve toplumsal katılım üzerindeki çift yönlü etkilerini anlamada birbirini tamamlayıcı ve eleştirel perspektifler sunar. Çalışma, teorik analiz ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerini benimseyerek, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapıları nasıl dönüştürdüğünü çok boyutlu bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Teorik analiz, konuyu kuramsal çerçeveler içinde ele alarak kavramsal bir inceleme sunarken, karşılaştırmalı analiz, iki teorinin benzerlik ve farklılıklarını detaylandırarak anlamayı sağlar.

ABSTRACT

The rapid advancement of communication technologies has brought about profound transformations in the structure of modern societies. Since the late 20th century, the proliferation of the internet and digital communication tools has reshaped the ways individuals, communities, and nations interact. Today, communication increasingly occurs through digital platforms, leading to the emergence of a new public sphere and the redefinition of traditional public spaces. This paper comparatively examines the theories of Jürgen Habermas and Manuel Castells, both of whom have explored the impact of communication technologies on social dynamics. Habermas, through his theory of communicative action, analyzes the transformation of the public sphere, focusing on both the potential of communication technologies to enhance public participation and the risks of commercialization. According to Habermas, digital communication can broaden individual participation in the public sphere, but it also carries the risk of being dominated by commercial interests. Castells, on the other hand, emphasizes the power of digital networks to reshape social structures and power relations through his network society theory. Castells particularly highlights the potential for digital divides to exacerbate social inequalities and examines the impact of global communication on social structures. These two theories offer complementary and critical perspectives on the dual effects of communication technologies on democratic processes and social participation. This study aims to examine how communication technologies transform social structures through a multidimensional lens, employing theoretical and comparative analysis. While theoretical analysis provides a conceptual examination of the topic within theoretical frameworks, comparative analysis enables a detailed understanding of the similarities and differences between the two theories.

EXTENDED ABSTRACT

The rapid advancement of communication technologies has brought about profound transformations in the structure of modern societies. Particularly since the late 20th century, the widespread adoption of the internet and digital communication tools has reshaped the ways in which individuals, communities, and nations interact. This process has had a far-reaching impact on a broad spectrum of areas, from social relations and political participation to economic activities and cultural production. In today's world, communication between individuals increasingly occurs through digital platforms, giving rise to a new public sphere and redefining the traditional public sphere. This transformation profoundly influences how societies access information, engage in political participation, and conduct public discourse (Castells, 2013; Habermas, 2020). The impact of communication technologies on social structures has been the subject of intense academic debate. Theorists such as Jürgen Habermas and Manuel Castells have offered distinct theoretical frameworks to understand the transformations wrought by these technologies in modern societies. This paper provides a comparative analysis of two significant theoretical approaches that examine the impact of communication technologies on social dynamics: Jürgen Habermas's and Manuel Castells's theoretical perspectives. Habermas, within the framework of his theory of communicative action, focuses on how global communication technologies have transformed the public sphere. In this context, he highlights both the potential of communication technologies to enhance social participation and the risk of the commercialization of the public sphere. Conversely, Castells, with his concept of the network society, emphasizes the role of digital communication networks in reshaping social structures in a globalized world, while also drawing attention to the emerging digital divide. This paper aims to analyze the dual effects of communication technologies on social structures. The theoretical frameworks of Habermas and Castells offer valuable insights into understanding the impact of digital technologies on democratic processes, social participation, and power relations in modern societies. The paper examines how these two theoretical approaches complement each other and identifies the aspects in which they differ. The study seeks to provide a multidimensional analysis by employing theoretical analysis, literature review, and comparative analysis as its methodologies. To understand the impact of communication technologies on social transformations, this study will conduct a detailed examination of Habermas's theory of the public sphere and democratic participation and Castells's theory of network societies. By evaluating the theoretical contributions of both theorists, the study aims to clarify the impact of communication technologies on social life. The study will analyze the similarities and differences between Habermas's and Castells's theories to determine the extent to which these theories are effective in understanding the social impacts of communication technologies. A critical perspective will be adopted to evaluate the theories' ability to explain social impacts. The study will also reveal how Habermas's and Castells's theoretical frameworks complement and diverge from each other.

To understand the impact of communication technologies on social dynamics, this study will employ a comparative analysis method. The study aims to compare Jürgen Habermas's theory of communicative action and Manuel Castells's network society theory theoretically and empirically. In the first stage, a comprehensive theoretical framework will be constructed based on Habermas's and Castells's theories. This framework will be divided into two main sections. Habermas's theory of the public sphere will be used to examine the impact of communication technologies on the public sphere. Habermas's seminal works, particularly "The Structural Transformation of the Public Sphere" (2015) and "Between Facts and Norms" (1997), will provide the theoretical foundation for this section. Additionally, Castells's network society theory will be used to understand the impact of communication technologies on the transformation of social structures. Castells's works, such as "The Rise of the Network Society" (2013) and "The Power of Identity" (2016), will form the basis of this theory. The second stage will involve a comprehensive review of the existing academic literature on the social impacts of communication technologies. This stage aims to examine previous research conducted within the frameworks of both Habermas and Castells. The literature review will be conducted through relevant academic journals, books, conference papers, and reports. The literature review will cover a wide range of theoretical studies. Additionally, studies examining the impact of technologies on democratic processes, social participation, and the transformation of the public sphere will be included in the literature review. Stage 3: The third stage will involve a comparative analysis of Habermas's and Castells's theories. This analysis aims to reveal the different perspectives that both theories offer on the social impacts of communication technologies. Habermas's and Castells's theories will be compared in terms of their theoretical foundations, the social structures they address, and their approaches to communication technologies. This comparison will examine the perspectives offered by the two theories on issues such as the public sphere, democratic participation, network societies, and the transformation of socio-economic structures.

Giriş

İletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, modern toplumların yapısında köklü dönüşümlere neden olmuştur. Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren internet ve dijital iletişim araçlarının yaygınlaşması, bireyler, topluluklar ve devletler arasındaki etkileşim biçimlerini dönüştürmüştür. Bu süreç, toplumsal ilişkilerden siyasal katılıma, ekonomik faaliyetlerden kültürel üretime kadar geniş bir etki alanına sahiptir. Günümüz toplumunda bireyler arasındaki iletişim giderek daha fazla dijital platformlar üzerinden gerçekleşmekte; bu da yeni bir kamusal alanın oluşumuna ve geleneksel kamusal alanın yeniden tanımlanmasına yol açmaktadır. Bu dönüşüm, toplumların bilgiye erişim biçimlerini, siyasal katılım yöntemlerini ve kamusal tartışmaların niteliğini derinden etkilemektedir (Castells, 2013, s. 45; Habermas, 2020, s. 112). İletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkileri akademik literatürde yoğun olarak tartışılmıştır. Bu alanda özellikle Jürgen Habermas ve Manuel Castells gibi düşünürler, iletişim teknolojilerinin modern toplumlarda yarattığı dönüşümleri anlamak için farklı kuramsal çerçeveler geliştirmiştir. Habermas, iletişim teknolojilerinin kamusal alan üzerindeki etkilerini ve bu alanın demokratik toplumlar açısından taşıdığı önemi vurgularken, Castells bu teknolojilerin ağ toplumunu nasıl oluşturduğunu ve güç ilişkilerini nasıl dönüştürdüğünü analiz etmektedir (Habermas, 2015, s. 87; Castells, 2016, s. 50). Her iki düşünür de iletişim teknolojilerinin toplumsal dönüşümlere olan etkisini ele alırken farklı perspektifler sunmakta ve alanın derinlemesine incelenmesine olanak sağlamaktadır. Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı, demokratik katılım ve rasyonel tartışma bağlamında iletişim teknolojilerinin kamusal alandaki rolünü değerlendirirken; Castells'in Ağ Toplumu Kavramı, bu teknolojilerin toplumsal yapıları nasıl dönüştürdüğünü ve yeni bir toplumsal düzen inşa ettiğini öne sürmektedir (Habermas, 1989, s. 320; Castells, 2010, s. 28). Her iki kuram da modern iletişim teknolojilerinin toplumlar üzerindeki etkilerini anlamak için önemli teorik çerçeveler sunmakla birlikte, bu kuramlar arasındaki temel farklar ve benzerlikler toplumsal dönüşümlerin kavranmasında farklı perspektifler sağlamaktadır.

İletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkileri, internet ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte, kamusal alanın yeniden tanımlanmasına ve toplumsal güç dinamiklerinin değişmesine yol açmıştır (Shirky, 2011, 28-41). Bu bağlamda, Habermas ve Castells'in sunduğu kuramsal perspektifler, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini anlamak için kritik öneme sahiptir. Habermas'ın kuramı, demokratik toplumların işleyişini anlamak için önemli bir çerçeve sunarken, Castells'in Ağ Toplumu, bu teknolojilerin toplumsal güç ilişkilerini nasıl dönüştürdüğünü göstermektedir (Habermas, 2015, s. 223; Castells, 2016, s. 172). İletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini inceleyen akademik çalışmalar genellikle belirli bir teorik çerçevede ele alınmıştır. Örneğin, Castells'in Ağ Toplumu Teorisi üzerine yapılan çalışmalar, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini geniş bir ağ perspektifinden değerlendirmiştir (Castells, 2010, s. 34). Benzer şekilde, Habermas'ın Kamusal Alan ve İletişimsel Eylem teorileri üzerine yapılan çalışmalar, bu teknolojilerin kamusal tartışmalar ve demokratik süreçler üzerindeki etkilerini incelemiştir (Habermas, 1989, s. 352). Ancak bu çalışmalar çoğunlukla her iki düşünürün kuramlarını ayrı ayrı ele almış; iki kuram arasındaki benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmalı bir şekilde analiz eden çalışmalara daha az yer verilmiştir.

Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı ve Castells'in Ağ Toplumu, iletişim teknolojilerinin toplumsal dönüşümler üzerindeki etkilerini anlamak için tamamlayıcı ve karşıt bakış açıları sunmaktadır. Habermas'ın demokratik katılım ve kamusal tartışmalar bağlamında sunduğu teorik yaklaşım, iletişim teknolojilerinin demokratik toplumların işleyişindeki rolünü anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır (Habermas, 2015, s. 223). Öte yandan, Castells'in Ağ Toplumu Teorisi, iletişim teknolojilerinin toplumsal güç ilişkilerini ve yapılarını

nasıl dönüştürdüğünü analiz etmektedir (Castells, 2016, s. 172). Her iki düşünürün teorik perspektifleri, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini anlamak için kritik bir öneme sahiptir ve bu çalışmanın dayandığı temel kuramsal çerçeveleri oluşturmaktadır. Habermas ve Castells üzerine yapılan uluslararası ve ulusal çalışmalar, bu iki düşünürün toplumsal teorilerine yönelik geniş bir ilgi olduğunu göstermektedir. Uluslararası literatürde Habermas daha çok normatif bir demokratik model olarak eleştirilirken, Castells'in teorisi dijitalleşen dünyadaki toplumsal dinamikleri anlamak için bir araç olarak kullanılmıştır. Türkiye bağlamında ise, Habermas'ın teorisi medya ve siyaset üzerine çalışmalarda uygulanırken, Castells'in teorisi dijitalleşme ve sosyal hareketler bağlamında incelenmiştir.

Çalışmanın temel amacı, Habermas ve Castells'in iletişim teknolojileri üzerine geliştirdikleri kuramları karşılaştırarak, bu teknolojilerin toplumsal dönüşümler üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı, demokratik katılım ve rasyonel tartışma bağlamında iletişim teknolojilerinin kamusal alandaki rolünü değerlendirirken; Castells'in Ağ Toplumu, bu teknolojilerin toplumsal yapıları nasıl dönüştürdüğünü ve yeni bir toplumsal düzen inşa ettiğini öne sürmektedir (Habermas, 1989, s. 320; Castells, 2010, s. 28). Her iki kuram da modern iletişim teknolojilerinin toplumlar üzerindeki etkilerini anlamak için önemli teorik çerçeveler sunmakla birlikte, bu kuramlar arasındaki temel farklar ve benzerlikler toplumsal dönüşümlerin kavranmasında farklı perspektifler sağlamaktadır. Bu çalışmada, söz konusu iki kuram karşılaştırmalı olarak analiz edilecek ve iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Çalışmanın önemi, Habermas ve Castells'in kuramlarını karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak, iletişim teknolojilerinin toplumsal dönüşümler üzerindeki etkilerini daha bütüncül bir bakış açısıyla analiz etmeye dayanır. Literatürde yer alan önceki çalışmalar genellikle bu kuramları ayrı ayrı ele almış, karşılaştırmalı analizlere ise sınırlı düzeyde odaklanmıştır. Dolayısıyla, bu çalışma, iki düşünürün kuramlarını karşılaştırarak alanyazına yeni bir perspektif sunmayı ve iletişim teknolojilerinin toplumsal dönüşümler üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik daha kapsamlı bir çerçeve geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu çalışmada, literatür taraması ve kuramsal karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır. İlk olarak, Habermas ve Castells'in teorileri ayrıntılı bir şekilde ele alınarak, bu teorilerin iletişim teknolojileri bağlamında öne sürdükleri temel argümanlar analiz edilmiştir. Ardından, teoriler karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirilmiş ve iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkileri üzerine kapsamlı bir tartışma yürütülmüştür. Bu süreçte, her iki kuramcının görüşlerinin benzerlikleri ve farklılıkları detaylandırılmış; bu sayede iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerine dair daha derinlikli bir anlayış geliştirilmesi hedeflenmiştir. Yapılan analiz, iletişim teknolojilerinin toplumlar üzerindeki etkilerini açıklamak için teorik ve pratik bir çerçeve sunarak, modern iletişim teknolojilerinin toplumsal dönüşümleri nasıl şekillendirdiğine dair yeni perspektiflerin oluşumuna katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

İletişim Kuramlarının Tarihsel Gelişimi ve Toplumsal Etkileri

İletişim kuramları, insanların bireysel, toplumsal ve kültürel bağlamlarda bilgi alışverişini anlamlandırma, mesajları çözümlenme ve iletişimin işleyişini kavrama çabasının bir sonucudur. Bu kuramlar, tarihsel süreçte toplumların sosyokültürel yapıları ve teknolojik gelişmelere paralel olarak gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Her bir kuram, iletişim sürecini farklı bir açıdan ele alarak iletişimin bireyler, toplum ve kültür üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Bu metinde, iletişim kuramlarının tarihsel süreç içinde nasıl geliştiği ve toplumsal yapı üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

İletişim kuramlarının kökeni, Antik Yunan düşüncesine kadar uzanır. Aristoteles, "Retorik" adlı eserinde iletişimi ikna sanatı olarak tanımlamış, etkili bir konuşmanın üç temel unsura dayandığını belirtmiştir: ethos (karakter), logos (mantık) ve pathos (duygu) (Aristoteles,

2000: 45). Bu yaklaşım, iletişimin yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda psikolojik bir etkileşim süreci olduğunu vurgular. Aristoteles'in bu çalışmaları, özellikle ikna iletişiminin temel prensiplerini anlamaya katkı sağlamış ve günümüz iletişim kuramlarının temellerini oluşturmuştur. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları, iletişimin bilimsel bir disiplin olarak ele alındığı dönemdir (Luhmann, 1996, s. 139-142). Bu dönemde, toplumsal yapılar, sanayi devrimi ve kentleşmenin etkisiyle hızla dönüşmüş, kitle iletişim araçları yaygınlaşmıştır. İlk sistematik iletişim modellerinden biri, Harold Lasswell tarafından ortaya atılmıştır. Lasswell, iletişim sürecini "Kim, neyi, hangi kanaldan, kime ve ne etkiyle iletiyor?" soruları çerçevesinde analiz ederek, iletişimi beş temel unsurdan oluşan bir süreç olarak tanımlamıştır (Lasswell, 2006, ss. 84-95). Lasswell'in bu modeli, iletişim sürecinin bileşenlerini ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve daha sonraki iletişim modelleri için temel oluşturmuştur. 1940'lerde Claude Shannon ve Warren Weaver, iletişimi teknik bir süreç olarak ele alarak "Matematiksel İletişim Modeli"ni geliştirmiştir. Bu model, iletişimi bir verici ve alıcı arasındaki mesaj alışverişi olarak tanımlar ve iletişim sürecinde gürültü faktörünün etkisini vurgular (Shannon ve Weaver, 1963, s. 10). Shannon ve Weaver'ın yaklaşımı, iletişimin yalnızca anlam alışverişi olmadığını, aynı zamanda fiziksel ve teknik engellerle karşılaşabileceğini ortaya koyarak, iletişimde mesajın iletim kalitesinin önemine dikkat çeker. Bu model, iletişimin teknik boyutlarını analiz etmek için önemli bir araç olmuştur ve özellikle medya çalışmalarında kullanılmıştır. 1950'lerde Paul Lazarsfeld ve Elihu Katz tarafından geliştirilen "İki Aşamalı Akış Modeli," kitle iletişim araçlarının toplumsal etkisini daha dolaylı bir çerçevede ele almıştır. Bu modele göre, medya mesajları önce "görüş önderleri" adı verilen kişiler tarafından alınmakta ve sonrasında topluma aktarılmaktadır (Katz & Lazarsfeld, 2005, s. 82). Görüş önderlerinin toplum üzerindeki etkisini açıklayan bu model, medya mesajlarının toplumsal yapılar ve bireysel etkileşimler çerçevesinde nasıl şekillendiğini gösterir. Bu bakış açısı, bireylerin medya mesajlarını doğrudan alıcılar olarak değil, dolaylı olarak etkilendiğini savunan bir çerçeve sunar. 1960'lerde Birmingham Kültürel Çalışmalar Okulu'nun katkıları, medya ve kültür ilişkisini analiz etmek için önemli bir adım olmuştur. Stuart Hall'un geliştirdiği "Kodlama ve Kod Çözme Modeli," medya mesajlarının sabit bir anlam içermediğini ve izleyicilerin sosyokültürel bağlarına göre mesajları farklı şekillerde yorumlayabileceğini öne sürmüştür (Hall, 1980, s. 61). Hall, medyayı anlamlandırma sürecinde izleyicilerin aktif rol oynadığını savunarak, medya okuryazarlığının önemine işaret etmiştir. Bu yaklaşım, medya çalışmalarında bireylerin kültürel ve toplumsal konumlarına göre farklı anlamlar çıkarabileceğini vurgulamış ve izleyicilerin medya içerikleri üzerindeki etkilerini incelemeye olanak tanımıştır.

Marshall McLuhan, iletişim kuramlarına yeni bir bakış açısı getirerek, "araç mesajdır" ifadesi ile iletişim araçlarının bireylerin algısını şekillendirdiğini savunmuştur. McLuhan'a göre, iletişim araçlarının kendine özgü etkileri vardır ve bu etkiler, iletilen içerikten bağımsız olarak bireylerin algısını şekillendirir (McLuhan, 1964, s. 75). Bu görüş, medya araçlarının sosyokültürel yapı üzerindeki etkisini analiz etmek için önemlidir. Özellikle televizyon gibi görsel medyanın toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini ele alarak, medya teknolojilerinin toplumsal algıyı nasıl dönüştürdüğünü göstermiştir (Innis, 1999, ss. 33-40.; Williams, 2003, ss. 9-15). Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Teorisi, kitle iletişim araçlarının bireyler üzerindeki etkisini, kapitalist toplumun yapılarını koruma aracı olarak analiz etmiştir. Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse ve Jürgen Habermas gibi teorisyenler, kitle iletişim araçlarının kapitalist toplumlarda ideolojik kontrol aracı olarak kullanıldığını savunmuşlardır. Adorno ve Horkheimer'in "Kültür Endüstrisi" Kavramı, medyanın kitlesel tüketim kültürünü yaymak ve toplumsal statükoyu sürdürmek için işlevselleştirildiğini ifade eder (Adorno & Horkheimer, 2010, s. 91). Habermas ise, Kamusal Alan Kavramı'nı geliştirerek, modern toplumlarda medya ve kamusal tartışmaların rolünü incelemiş; medyanın ticarileşmesinin kamusal alanın işlevini tehdit ettiğini öne sürmüştür (Habermas, 2015, s. 78). Bu yaklaşım,

medyanın ideolojik yapılar üzerindeki etkisini vurgular ve toplumsal yapıları eleştirel bir perspektiften ele alır. 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerde Jean Baudrillard, medya ve gerçeklik ilişkisini ele alarak "simülasyon" ve "hipergerçeklik" kavramlarını geliştirmiştir. Baudrillard'a göre medya, gerçekliğin bir yansımasını değil, kendi gerçekliğini yaratarak bir simülasyon dünyası oluşturur (Baudrillard, 1981, s. 92). Bu kavramlar, günümüzde sosyal medya ve dijital içeriklerin bireylerin gerçeklik algısını nasıl dönüştürdüğünü anlamak açısından önemlidir. Baudrillard, medyanın gerçekliğin yerini aldığını ve toplumsal simülasyonların insanlar üzerindeki etkilerini vurgulamıştır.

21. yüzyılda, Manuel Castells'in geliştirdiği Ağ Toplumu Teorisi, dijital teknolojilerin toplumsal yapılar üzerindeki dönüştürücü etkilerini analiz eder. Castells'e göre, dijitalleşme ve bilgi teknolojileri, toplumsal yapılar üzerinde köklü değişiklikler yaratarak bireylerin kimliklerini, sosyalleşme biçimlerini ve bilgiye erişim süreçlerini yeniden tanımlar (Castells, 2010, ss. 21-24). Bu yaklaşım, dijital medyanın bireyler arası etkileşimi nasıl dönüştürdüğünü anlamak için önemlidir ve iletişim süreçlerinin küresel ölçekte yeniden yapılandığını göstermektedir (Meyrowitz, 1986, s.12). Sonuç olarak, iletişim kuramları tarih boyunca toplumsal ve teknolojik değişimlere paralel olarak dönüşmüş ve iletişimin bireyler, toplum ve kültür üzerindeki etkilerini çeşitli bakış açılarından ele almıştır. İletişim kuramları, toplumun sosyokültürel yapısını anlamak için güçlü araçlar sunarak, iletişimin bireyler ve toplumlar üzerindeki derin etkilerini analiz etmeye olanak tanır (Innis, 2012, s. 13). Günümüzde dijitalleşmenin etkisiyle iletişim kuramları daha dinamik bir yapı kazanmış ve dijital medyanın toplumsal dinamikleri dönüştürdüğü yeni bir perspektif sunmaktadır.

Jürgen Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı

Habermas, iletişim ve toplumsal yapılar arasındaki etkileşimi inceleyen, modern toplumlarda demokratik katılımın ve rasyonel tartışmanın merkezi önemine vurgu yapan önde gelen bir sosyal teorisyendir. Habermas'ın teorik çerçevesi, bireylerin kamusal alan içerisindeki etkileşimlerini ve bu süreçlerin demokratik toplumsal yapıların işleyişine olan etkilerini ele almaktadır. Özellikle rasyonel tartışmaların, toplumsal uzlaşının sağlanmasında ve demokratik süreçlerin işlerliğinde belirleyici bir rol oynadığını savunmaktadır. Habermas'a göre kamusal alan, bireylerin siyasal meseleler üzerine fikirlerini özgürce ifade edebildiği, bu meseleleri rasyonel bir şekilde tartışabildiği ve bu tartışmaların demokratik süreçleri yönlendirdiği bir ortamdır. Kamusal alan, bireylerin yalnızca özel çıkarlarını değil, aynı zamanda kamusal yararı gözeterek tartışmalar yapmasını mümkün kılar. Bu bağlamda, rasyonel tartışma yalnızca bireylerin kendilerini ifade etmelerine değil, aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin sağlanmasına da katkı sunar. Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı, demokratik toplumların temel işleyiş mekanizmalarını anlamak için önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır.

Habermas'ın kamusal alan ve iletişim teknolojilerine ilişkin görüşleri, özellikle modern toplumlarda yaşanan toplumsal dönüşümleri ve demokratik süreçlerin evrimini analiz etmede kritik bir öneme sahiptir. İletişim teknolojilerinin kamusal alan üzerindeki etkileri, bireylerin kamusal tartışmalara katılım biçimlerini dönüştürmekte ve demokratik süreçlerin niteliğini yeniden şekillendirmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, Habermas'ın kamusal alan ve rasyonel tartışma anlayışını detaylandırarak, iletişim teknolojilerinin bu alan üzerindeki etkilerini incelenmektedir.

Kamusal Alanın Tanımı ve Önemi

Jürgen Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı, modern toplumların demokratik yapısını anlamak için önemli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Habermas, kamusal alanı, bireylerin toplumsal ve siyasal meseleleri tartışmak üzere bir araya geldiği, eşitlikçi bir tartışma zemini olarak tanımlar. Bu alan, devletin ve özel alanın dışında, kamusal çıkarların tartışıldığı bir

forum olarak işlev görür (Habermas, 2015, s. 137). Habermas'a göre, kamusal alan, bireylerin özgürce fikirlerini ifade ettiği ve toplumsal meseleler üzerinde rasyonel bir biçimde tartıştığı bir ortam sunar. Bu bağlamda, kamusal alan, demokratik bir toplumda vatandaşların rasyonel tartışmalar aracılığıyla ortak kararlar almasını sağlayan bir mekân olarak öne çıkmaktadır.

Habermas, kamusal alanın işlevini, toplumun çeşitli kesimlerinin sesini duyurabileceği ve siyasal karar alma süreçlerine etki edebileceği bir ortam yaratmak olarak görmektedir (Neuman, 1991, s. 54). Bu bağlamda, kamusal alanın en önemli özelliklerinden biri, bireyler arasındaki iletişimi eşitlik temelinde organize etmesidir. Rasyonel tartışma ve eleştirel düşünce, kamusal alanın işleyişinde belirleyici faktörlerdir. Habermas'a göre, bu alan, yalnızca bireysel düşüncelerin paylaşılmasını değil, aynı zamanda toplumsal konsensüsün oluşmasını da sağlar (Habermas, 2020, s. 112). Kamusal alanın demokratik toplumlar için önemi, vatandaşların siyasal süreçlere katılımını artırma kapasitesinde yatmaktadır. Habermas, iletişimsel eylem kuramı çerçevesinde, kamusal alandaki tartışmaların rasyonel temellere dayanmasının önemine vurgu yapar. Ona göre, bu tür tartışmalar, bireylerin ortak bir anlayış ve uzlaşmaya varmasını mümkün kılar (Habermas, 2015, s. 142). Dolayısıyla, kamusal alan, sadece bir tartışma mekânı olmanın ötesinde, toplumsal uzlaşının ve siyasal meşruiyetin temelini oluşturan bir sosyal çevredir. Habermas, modern toplumlarda kamusal alanın dönüşüm geçirdiğini belirtir. Özellikle medya ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, kamusal alanın yapısını ve işleyişini derinden etkilemiştir. Medyanın ticarileşmesi ve bilgi akışının belirli grupların kontrolü altına girmesi, kamusal tartışmaların niteliğini tehdit etmektedir (Habermas, 2020, s. 210). Buna karşılık, dijitalleşmenin ve sosyal medyanın yükselişi, kamusal alanı yeniden canlandırma potansiyeli taşıyan unsurlar olarak değerlendirilebilir (Neuman, 1991, s. 92). Ancak bu yeni dijital platformlar, aynı zamanda bilgi kirliliği ve kutuplaşma gibi riskleri de beraberinde getirmektedir.

Habermas'a Göre İletişim Teknolojilerinin Kamusal Alan Üzerindeki Etkileri

Jürgen Habermas, iletişim teknolojilerinin kamusal alan üzerindeki etkilerini incelerken bu etkileri iki temel boyutta ele alır: güçlendirme ve zayıflatma. Habermas'a göre güçlendirme boyutu, iletişim teknolojileri kamusal alanın genişlemesine ve daha kapsayıcı bir nitelik kazanmasına katkı sağlayabilir. Özellikle internet ve sosyal medya platformları, bireylerin fikirlerini özgürce ifade edebileceği ve çeşitli görüşlerin dile getirilebileceği bir zemin oluşturur (Habermas, 2006, s. 68). Bu platformlar, kamusal tartışmalara daha fazla insanın katılmasına olanak tanıyarak, demokratik bir diyalog ortamı yaratabilir. Ayrıca, bilgiye erişimin kolaylaşması, bireylerin daha bilinçli ve bilgiye dayalı tartışmalar yapmasına olanak sağlar. Habermas, bu gelişmelerin, rasyonel iletişimin güçlenmesine ve sivil toplumun demokratik süreçlere daha aktif katılımına katkıda bulunabileceğini belirtir (Peters, 2015). Öte yandan, Habermas, iletişim teknolojilerinin kamusal alanı zayıflatabilecek riskler de taşıdığını vurgular. Dijital platformlar, bireylerin rasyonel tartışma yerine duygusal tepkilere dayalı iletişim kurmalarına zemin hazırlayabilir. Ayrıca, algoritmaların ve ticari çıkarların etkisiyle filtre balonlarının ve yankı odalarının oluşması, bireylerin yalnızca kendi görüşlerini pekiştiren içeriklere maruz kalmasına yol açabilir. Bu durum, toplumdaki farklı kesimlerin birbirleriyle anlamlı bir diyalog kurmasını zorlaştırır ve kamusal alanın parçalanmasına neden olabilir. Habermas, medyanın ticarileşmesi ve dijital teknolojilerin ekonomik güdülerle şekillenmesi gibi faktörlerin de kamusal alanın niteliğini olumsuz yönde etkileyebileceğini dile getirir (Habermas, 1991, s. 90).

Habermas, Sivil Toplum ve Demokratik Katılım

Jürgen Habermas, modern toplumlarda demokratik katılımın temel dinamiklerini açıklarken sivil toplumun rolüne ve kamusal alanın işleyişine büyük bir önem atfetmiştir.

Habermas'a göre, sivil toplum, bireylerin bir araya gelerek siyasal ve toplumsal meseleleri tartıştığı, kamuoyunun oluştuğu ve demokratik katılımın teşvik edildiği bir alanı temsil eder (Habermas, 2006, s. 103). Bu bağlamda, sivil toplum, devlet ile bireyler arasında bir köprü işlevi görerek, kamusal tartışmalar yoluyla demokratik süreçlerin daha şeffaf ve katılımcı bir şekilde işlenmesini sağlar.

Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı'nda, sivil toplum aktörlerinin, demokratik katılımın güçlendirilmesinde oynadığı rol belirleyicidir. Habermas, rasyonel tartışma yoluyla toplumsal uzlaşının sağlanabileceğini ve demokratik bir kamusal alanın inşa edilebileceğini savunur. Bu süreçte, sivil toplum aktörleri, bireylerin kamusal tartışmalara aktif bir şekilde katılmasını mümkün kılarak, demokratik mekanizmaların işlerliğini destekler. Özellikle sivil toplum örgütleri, medya ve diğer iletişim araçları, bireylerin seslerini duyurabilmesine ve toplumsal meselelerde görüşlerini ifade edebilmesine olanak tanır. Bununla birlikte, Habermas, sivil toplumun demokratik katılım üzerindeki etkilerinin tamamen olumlu olmayabileceğini ve bu alanın manipülasyona ve çıkar çatışmalarına açık bir yapıya sahip olabileceğini ifade etmektedir (Habermas, 1998, s. 174). Özellikle piyasa odaklı medya sistemlerinin etkisi, kamuoyunun rasyonel tartışma temelli oluşumunu zayıflatabilir. Habermas, bu durumu "kamusal alanın sömürgeleştirilmesi" olarak adlandırmakta ve bu tür süreçlerin demokratik katılımı baltalayabileceğini vurgulamaktadır. Habermas'a göre ideal bir demokratik süreç, sivil toplumun aktif katılımını gerektirir. Bu katılımın sağlanabilmesi için bireylerin bilgiye erişim olanaklarının artırılması, ifade özgürlüğünün korunması ve medyanın tarafsız bir şekilde işlev görmesi önemlidir (Habermas, 1991, s. 92). Böyle bir ortamda, bireyler ve gruplar arasında rasyonel tartışmalar yoluyla ortak bir kamusal akıl geliştirilerek, toplumsal uzlaşma ve demokratik karar alma süreçleri desteklenebilir. Sonuç olarak, Habermas'ın sivil toplum ve demokratik katılım anlayışı, modern demokrasilerin işleyişini anlamada önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Sivil toplum, demokratik süreçlerin temel dinamiklerinden biri olarak, bireylerin katılımını teşvik etmekte ve toplumsal meselelerde rasyonel bir kamusal tartışma ortamı yaratılmasını mümkün kılmaktadır.

Manuel Castells'in İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Yapılar Kuramı

Manuel Castells, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini inceleyen ve bu bağlamda "ağ toplumları" kavramını geliştiren bir sosyal bilimcidir. Castells'in çalışmaları, dijital çağda bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumsal, ekonomik ve kültürel yapıları nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle, küreselleşme ve bilgi ekonomisi üzerine yaptığı analizlerde, iletişim teknolojilerinin ağlar aracılığıyla toplumsal yapıları yeniden şekillendirdiğini savunur. Castells, bu süreçlerin sadece ekonomik ilişkileri değil, aynı zamanda sosyal kimlikleri, kültürel dinamikleri ve toplumsal güç dengelerini de etkilediğini belirtir. Ağ Toplumları Teorisi, (Network Societies) modern toplumsal dönüşümlerin ve bilgi çağının temel dinamiklerini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Castells'in kuramı, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapıların organizasyonunu, bireylerin sosyal etkileşimlerini ve ekonomik ilişkileri nasıl dönüştürdüğünü açıklamak için kapsamlı bir analiz sağlamaktadır. Çalışmanın bu bölümü, Castells'in iletişim teknolojileri, toplumsal yapı ve ekonomik dönüşümler üzerindeki görüşlerini detaylandırarak, bu kuramın modern toplumlarda nasıl bir rol oynadığı incelenmektedir.

Ağ Toplumu Teorisi

Manuel Castells'in Ağ Toplumu Teorisi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki dönüştürücü etkilerini inceleyen önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Castells, bu teoriyi geliştirirken, modern toplumların bilgi çağında "ağlar" aracılığıyla organize olduğunu ileri sürmektedir. Bu ağlar, dijital ve sosyal platformlar üzerinden bireylerin,

kurumların ve sistemlerin birbirleriyle etkileşimde bulunduğu, iletişimin ve bilgi akışının merkezi bir rol oynadığı toplumsal yapıları tanımlar. Castells, ağ toplumlarının toplumların organizasyonunu yeniden şekillendirdiğini ve toplumsal ilişkilerde köklü değişikliklere yol açtığını ifade etmektedir (Castells, 2013).

Ağ Toplum Teorisi'nde, bilgi teknolojilerinin ve iletişim ağlarının toplumsal yapıları nasıl dönüştürdüğü önemli bir yer tutmaktadır. Castells, bu teknolojilerin toplumların işleyişine dair derin değişikliklere neden olduğunu ve toplumsal ilişkilerin evrimini hızlandığını vurgulamaktadır. Özellikle, geleneksel hiyerarşik yapılar yerine, esnek ve dinamik ağların egemen olduğu bir toplumsal düzenin ortaya çıktığını belirtir. Bu değişim, toplumsal organizasyonların ve ekonomik ilişkilerin yeniden yapılandırılmasında temel bir unsur olarak görülmektedir (Castells, 2013). Castells'e göre, ağ toplumlarında gücün yoğunlaştığı alanlar, ağların kontrolü ve yönetimiyle doğrudan ilişkilidir. Bu ağlar, yalnızca bilgi akışını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal ilişkiler, kültürel kimlikler ve politik süreçler için de bir merkez oluşturur. Bu bağlamda, ağlar, bireylerin dijital ve sosyal platformlar aracılığıyla yeni kimlikler inşa etmelerine, toplumsal bağlamda yeni roller üstlenmelerine ve kolektif hareketler oluşturabilmelerine olanak tanır. Ayrıca, ağlar, küresel düzeyde toplumsal hareketlerin ve politik değişimlerin ortaya çıkmasında belirleyici bir rol oynamaktadır (Castells, 2013, s. 120).

Castells'e Göre İletişim Teknolojilerinin Toplumsal Yapılar Üzerindeki Etkileri

Manuel Castells'in teorisi, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. Castells, özellikle internet ve mobil iletişim teknolojilerinin toplumsal organizasyonları ve bireylerin sosyal etkileşim biçimlerini nasıl dönüştürdüğüne odaklanmaktadır. Bu teknolojiler, bireyler arasında hızlı ve geniş ölçekli bilgi alışverişine olanak tanırken, aynı zamanda sosyal ağların ve toplumsal ilişkilerin yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır (Castells, 2013, s. 85). Castells'e göre, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkisi, üç temel boyutta incelenebilir. Bunlar, Ağ Toplum, Güç Dinamikleri ve Kültürel Dönüşüm'dür. İlk olarak, ağ toplumu, iletişim teknolojilerinin bireyler ve topluluklar arasındaki ilişkileri nasıl yeniden şekillendirdiğini ifade eder. Bu bağlamda, toplumsal organizasyonlar, geleneksel hiyerarşik yapıların yerini alarak daha esnek ve bağlantılı ağ yapıları ile şekillenmiştir. Bu ağ yapıları, bireylerin ve grupların daha hızlı ve etkin bir şekilde bilgi paylaşmasını ve organize olmasını sağlarken, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin küresel ölçekte genişlemesine ve çeşitlenmesine yol açmıştır. İkinci olarak, Castells, iletişim teknolojilerinin güç dinamikleri üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Geleneksel güç yapıları, merkezi kontrol mekanizmaları ve bürokratik hiyerarşiler üzerine kuruluyken, modern iletişim teknolojileri bu yapıların sarsılmasına ve dağıtık bir güç anlayışının mümkün olmasına olanak tanımıştır. Bu durum, toplumsal iktidar ilişkilerinin daha akışkan ve dinamik hâle gelmesine yol açmıştır. Bilgiye erişim ve paylaşımın hızlanması, bireylerin ve grupların toplumsal güç üzerinde daha fazla etkide bulunmalarını sağlamış, bu da demokratik süreçlerin genişlemesine ve toplumsal katılımın artmasına katkıda bulunmuştur (Castells, 2010, s. 113). Son olarak, Castells, iletişim teknolojilerinin kültürel dönüşüm üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Küresel iletişim ağları, kültürel ifadelerin ve kimliklerin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Dijital medya platformları, bireylerin ve toplulukların kendi kültürel anlatılarını oluşturma ve paylaşma kapasitelerini artırmış, bu da kültürel çeşitliliğin artmasına ve yerel kültürlerin küresel düzeyde temsil edilmesine olanak tanımıştır. Ancak, bu süreç aynı zamanda kültürel homojenleşme riskini de beraberinde getirmiştir; çünkü küresel iletişim ağları, belirli kültürel formların baskın hâle gelmesine ve yerel kültürlerin marjinalleşmesine yol açabilmektedir (Castells, 2013, s. 142).

Ekonomik Dönüşümler ve Küreselleşme

Manuel Castells, bilgi teknolojilerinin ekonomik dönüşümler üzerindeki etkilerini kapsamlı bir biçimde ele alırken, bu teknolojilerin üretim süreçleri ve ekonomik ilişkilerdeki köklü değişimleri ortaya koymaktadır. Castells, bilgi teknolojilerinin, ekonomik yapıları daha esnek, dinamik ve küresel bir biçime dönüştürdüğünü savunur. Bu dönüşümün en belirgin yansıması, küreselleşme olgusunun ekonomik sistemlerin daha entegre ve birbirine bağımlı hale gelmesini sağlamış olmasıdır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, uluslararası ticaretin ve ekonomik ilişkilerin daha karmaşık, çok katmanlı ve geniş ölçekli bir biçimde yapılandırılmasına olanak tanımıştır (Castells, 2013, s. 210). Castells'e göre, bilgi toplumlari, ekonomik faaliyetlerin küresel ölçekte organize edildiği toplumlardır. Bu toplumlarda, bilgi akışları ve iletişim ağları, ekonomik karar alma süreçlerinin temel yapı taşları olarak işlev görmektedir. Bilgi teknolojilerinin sunduğu hız ve etkinlik, ekonomik ilişkilerin yeniden yapılandırılmasını sağlamış ve bu dönüşüm, uluslararası düzeyde daha karmaşık ve çok uluslu bir ekonomik yapının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özellikle üretim ve hizmet sektörlerinde, bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle büyük değişimler yaşanmış, bu değişimler ekonomik süreçlerin küresel ölçekte birbirine bağlı bir ağ üzerinden şekillenmesine olanak sağlamıştır (Mosco, 2009, s. 128). Bu bağlamda, bilgi toplumlari, yalnızca ekonomik ilişkilerin küreselleşmesini değil, aynı zamanda yerel ve ulusal ekonomilerin birbirine bağımlı hale gelmesini de ifade etmektedir. Küresel ekonomik ağlar, bilgi teknolojilerinin sağladığı olanaklarla daha verimli ve etkin bir şekilde işlerken, aynı zamanda bu ağlar arasında yerel değişkenliklerin de göz önünde bulundurulması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Böylece, bilgi teknolojilerinin ekonomik dönüşüme olan katkısı, sadece bir üretim sürecinin hızlandırılması değil, aynı zamanda ekonomik ilişkilerin dinamik ve çok boyutlu bir yapıya bürünmesini de mümkün kılmaktadır.

Toplumsal Kimlikler ve Kültürel Değişim

Manuel Castells'in toplumsal yapı ve iletişim teknolojileri üzerine geliştirdiği teori, kimlik inşası ve kültürel değişim süreçlerinin dijitalleşme bağlamında nasıl yeniden şekillendiğini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Castells, iletişim teknolojilerinin bireylerin ve toplulukların kimlik oluşturma pratiklerini derinden etkilediğini vurgular. Özellikle dijital medya ve internet, bireylerin kendi kimliklerini ifade etme, farklı toplumsal gruplarla etkileşim kurma ve yeni kimlik biçimleri geliştirme olanaklarını büyük ölçüde genişletmiştir. Bu bağlamda, toplumsal kimlikler giderek daha akışkan, çok katmanlı ve küresel ölçekte bir niteliğe bürünmektedir (Castells, 2010, s. 221). Castells, toplumsal kimliklerin üç temel kategoriye ayrılabilirliğini belirtir: Meşru Kimlik, Direnç Kimliği ve Proje Kimliği. Meşru kimlik, egemen kurumlar tarafından desteklenen ve toplum tarafından kabul gören kimlikleri ifade eder. Direnç kimliği ise, egemen güçlere karşı bir duruş sergileyen kimliklerdir ve genellikle marjinalleşmiş topluluklar tarafından benimsenir. Proje kimliği ise, bireylerin ve grupların kendi amaçları doğrultusunda oluşturdukları yeni kimlik biçimlerini ifade eder. İletişim teknolojileri, bu kimliklerin inşasında ve yayılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle internet ve sosyal medya platformları, bireylerin ve grupların kendi kimlik anlatılarını oluşturma ve küresel bir kitleye ulaştırma olanaklarını genişletmiştir.

Kültürel değişim bağlamında, Castells, iletişim teknolojilerinin küresel kültürün oluşumuna olan katkılarını dikkat çekmektedir. Dijital teknolojiler, kültürel ifadelerin ve pratiklerin hızla yayılmasını sağlayarak, yerel kültürlerin küresel düzeyde temsil edilmesine olanak tanımıştır. Bununla birlikte, bu süreç, kültürel homojenleşme riskini de beraberinde getirmiştir. Küresel iletişim ağları, belirli kültürel ürünlerin ve değerlerin baskın hâle gelmesine neden olabilir, bu da yerel kültürlerin zayıflamasına ya da asimilasyonuna yol açabilmektedir. Ancak Castells, bu sürecin çift yönlü olduğunu vurgular. Küresel iletişim ağları, aynı zamanda

yerel kültürlerin direncini ve çeşitliliğini koruma potansiyeline de sahiptir. Bireyler ve topluluklar, dijital teknolojileri kullanarak kendi kültürel anlatılarını oluşturabilir, yayabilir ve böylece kültürel çoğulculuğu destekleyebilirler. Bu bağlamda, Castells'in teorisi, iletişim teknolojilerinin hem kültürel değişime katkıda bulunan hem de kültürel kimliklerin korunmasına yardımcı olan değişken bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Castells, 2010, s. 404-409).

Sosyal Hareketler ve Toplumsal Değişim

Manuel Castells, sosyal hareketlerin ve toplumsal değişimin bilgi toplumlarında nasıl şekillendiğine dair önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Castells, bilgi toplumlarının sosyal hareketleri ve toplumsal değişimi nasıl dönüştürdüğünü analiz ederken, iletişim teknolojilerinin bu süreçler üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Castells'in teorisine göre, bilgi toplumları, sosyal hareketlerin örgütlenme biçimlerini ve toplumsal değişim süreçlerini köklü bir şekilde dönüştürmüştür. İletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, sosyal hareketlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını ve daha etkili bir şekilde örgütlenmesini sağlamıştır. İnternet ve sosyal medya platformları, toplumsal hareketlerin hızlı bir şekilde organize olmasını ve geniş bir etki alanı oluşturmasını mümkün kılmıştır. Bu teknolojiler, sosyal hareketlerin bilgi paylaşımını hızlandırmış, kaynakları daha verimli bir şekilde kullanmalarını sağlamış ve toplumsal adalet için mücadele eden grupların seslerini duyurmasına olanak tanımıştır (Castells, 2012, s. 162). Castells, sosyal hareketlerin bilgi toplumlarında çeşitli biçimlerde şekillendiğini ve bu hareketlerin toplumsal değişime nasıl katkıda bulunduğunu üç ana başlık altında inceler: ağ temelli hareketler, dijital aktivizm ve küresel sosyal hareketler. Ağ temelli hareketler, dijital iletişim araçları sayesinde merkezi olmayan ve daha esnek yapılar oluşturur. Bu tür hareketler, bireylerin ve grupların hızlı bir şekilde organize olmalarını ve yerel ile küresel düzeyde eylemler gerçekleştirmelerini sağlar. Dijital aktivizm, sosyal medya ve diğer çevrimiçi platformlar aracılığıyla yürütülen kampanyaları ifade eder. Bu tür aktivizm, toplumsal farkındalığı artırmada ve geniş bir kamuoyunu mobilize etmede önemli bir rol oynar. Küresel sosyal hareketler ise, dünya çapında geniş bir etki alanı oluşturarak, küresel adalet, insan hakları ve çevre sorunları gibi konularda ortak mücadeleler yürütür (Castells, 2005, s. 241; Castells, 2012, s. 179).

Habermas ve Castells'in Kuramlarının Karşılaştırılması

Jürgen Habermas ve Manuel Castells, modern toplumların iletişim teknolojileri ile etkileşim biçimlerini anlamada önemli katkılar sunmuş iki düşündürdür. İletişim teknolojilerinin toplumsal yapı, demokratik süreçler ve bireyler üzerindeki etkilerini inceleyen bu iki düşünürün yaklaşımları hem teorik hem de metodolojik açıdan farklılıklar ve benzerlikler taşımaktadır. Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı ile Castells'in Ağ Toplumu Teorisi, iletişim teknolojilerinin toplumsal dönüşümlerde oynadığı rolü anlamak için farklı perspektifler sunsa da bu kuramlar birbirlerini tamamlayıcı nitelikler de barındırır. Habermas'ın iletişimsel eylem ve kamusal alan üzerinden demokratik katılımın gerekliliklerini ele alan normatif yaklaşımı, Castells'in ağ yapılarının toplum üzerindeki dönüşümsel etkilerine dair daha yapılandırılmış ve küresel analizleriyle yan yana incelenebilir. Bu bağlamda, her iki kuramın temel kavramsal çerçevesi, toplumsal süreçlerin anlaşılmasında farklı fakat birbiriyle örtüşen boyutlar sunmaktadır.

Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı, modern toplumların demokratik işleyişini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Habermas'a göre, kamusal alan, bireylerin toplumsal meseleler hakkında rasyonel tartışmalar yaparak ortak bir anlayışa varabilecekleri bir platformdur (Habermas, 2015, s. 104). Bu alan, demokratik katılımın en önemli aracıdır; çünkü bireyler burada toplumsal sorunlar üzerine fikir alışverişinde bulunarak, kamuoyu oluşturur ve

toplumsal kararların şekillendirilmesine katkı sağlar. Habermas, kamusal alanın bu işlevinin, iletişimsel eylemin temelinde, yani bireylerin açık, özgür ve eşit bir şekilde katıldıkları tartışmalarda şekillendiğini savunur. Bu nedenle, kamusal alan, demokratik süreçlerin düzgün işleyebilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Habermas, iletişim teknolojilerinin bu süreci nasıl dönüştürdüğünü tartışırken, özellikle medya alanındaki değişimlere dikkat çeker. Modern medya, özellikle ticarileşme ve siyasal propaganda araçları olarak kullanılması, kamusal alanın zayıflamasına ve demokratik katılımın daralmasına yol açmaktadır. Medyanın ticarileşmesi, toplumsal meseleler üzerine yapılan rasyonel tartışmaları zayıflatmış ve kamuoyu oluşumunu manipüle edilebilir hâle getirmiştir. Medya şirketlerinin özel çıkarlarının, toplumsal faydaların önüne geçmesi, halkın kendini ifade etme biçimlerini sınırlamış ve kamusal alanın demokratik işlevini sorgulanabilir hâle getirmiştir. Habermas'a göre, kamusal alanın bu şekilde ticarileşmesi ve siyasetin aracı hâline gelmesi, demokratik süreçlerin derinliğini zayıflatmış, halkın gerçek katılımını sınırlamıştır.

Castells'in Ağ Toplumu Teorisi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki dönüştürücü etkilerini ele alırken, özellikle küresel ölçekteki etkileri vurgular. Castells'e göre, modern toplumlar artık yalnızca ulusal sınırlar içinde şekillenen toplumsal yapılar olarak değil, aynı zamanda küresel ağlar olarak yapılandırılmaktadır. Bu ağlar, ekonomik, politik ve toplumsal süreçlerin temel organizasyon biçimini oluşturur ve bireylerin, toplulukların ve kurumların küresel ölçekte etkileşimde bulunmalarını mümkün kılar (Castells, 2010, s. 156). Bu bağlamda, bilgi ve iletişim teknolojileri, toplumsal ilişkilerin yeniden şekillendirilmesine, güç dinamiklerinin değişmesine ve toplumların küresel düzeyde birbirine bağlı bir ağ yapısına evrilmesine olanak sağlamıştır. Castells, ağların bireyler arasındaki ilişkileri ve güç dinamiklerini köklü bir biçimde dönüştürdüğünü savunur. Bu ağlar, geleneksel toplumsal yapıların ötesine geçerek, bireylerin ve kurumların farklı coğrafi bölgelerden hızlı ve etkili bir şekilde etkileşimde bulunmalarını sağlar. Bilgi akışının hızlanması, sosyal hareketlerin örgütlenmesinde önemli bir rol oynar. Castells, küresel ağların bilgi paylaşımını hızlandırarak, daha önce marjinalleşmiş grupların seslerinin duyurulmasına imkân tanıdığını belirtir. İnternet ve dijital platformlar, toplumsal hareketlerin daha geniş kitlelere ulaşabilmesini ve daha etkili bir şekilde organize olabilmelerini sağlamıştır. Bu, özellikle sosyal adalet, insan hakları gibi konularda mücadele veren topluluklar için önemli bir olanak sunmaktadır.

Benzerlikler

Habermas ve Castells'in iletişim teknolojilerinin toplumsal yapı üzerindeki etkilerine yönelik teorileri, bu teknolojilerin toplumsal dönüşüm ve demokratik süreçlerdeki önemini kavramak için temel çerçeveler sunmaktadır. Her iki teorisyen de iletişimin toplumsal yaşamın merkezinde yer aldığını ve toplumsal yapılar üzerindeki dönüştürücü etkisini vurgulamıştır. İletişim teknolojilerinin demokratik süreçler üzerindeki ikili etkilerini ele alan bu iki düşünür, kuramlarını farklı dayanak noktalarına dayandırmış olsa da aralarında belirgin benzerlikler bulunmaktadır.

İlk olarak, Habermas ve Castells, iletişimin toplumsal yapıları şekillendiren merkezi bir araç olduğu konusunda ortak bir görüşe sahiptir. Habermas, iletişimsel eylem teorisi çerçevesinde, iletişimin toplumsal anlamların oluşturulmasında ve rasyonel tartışmaların gerçekleştirilmesinde kritik bir rol oynadığını belirtmiştir (Habermas, 2020, s. 45). Benzer şekilde, Castells, ağ toplumu kavramı çerçevesinde, ağların toplumsal ilişkilerin organizasyonunda temel bir unsur olduğunu savunmaktadır (Castells, 2010, s. 22). Her iki teorisyene göre de iletişim, yalnızca bilgi aktarımı için bir araç değil, aynı zamanda toplumsal yapıları şekillendiren ve yeniden yapılandıran bir güçtür. Bu ortak vurgu, iletişim teknolojilerinin toplumsal dönüşüm süreçlerindeki kritik rolüne dikkat çekmektedir. İkinci olarak, Habermas ve Castells, iletişim teknolojilerinin demokratik süreçler üzerindeki etkilerini

ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Habermas, medya aracılığıyla kamusal alanın dönüşümünü ve bu dönüşümün demokratik tartışmaların niteliğini nasıl etkilediğini tartışmıştır (Habermas, 2020, s. 88). Castells ise dijital ağların demokratik katılımı artırma potansiyeline ve bu süreçteki manipülasyon risklerine odaklanmıştır (Castells, 2010, s. 145). Her iki teorisyen, iletişim teknolojilerinin demokratik süreçler üzerindeki ikili etkilerine dikkat çekmiştir. Habermas, medya platformlarının ticari çıkarlar ve siyasi manipülasyonla kamusal alanın işlevselliğini zayıflatabileceğini vurgularken, Castells, dijital teknolojilerin demokratik katılımı artıracakları gibi bilgi kirliliği ve yanlış bilgilendirme yoluyla toplumsal yapıları olumsuz etkileyebileceğini ifade etmiştir.

Farklılıklar

Habermas ve Castells'in kuramları, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerine dair önemli benzerlikler taşısa da bu teoriler arasında temel kavramsal ve yöntemsel farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, teorisyenlerin toplumsal organizasyonu, iletişim teknolojilerinin rolünü ve demokratik süreçlere yaklaşımlarını nasıl kavramsallaştırdıklarıyla ilişkilidir.

İlk olarak, Habermas ve Castells'in toplumsal yapıların organizasyonuna dair yaklaşımları büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Habermas, modern toplumları, belirli hiyerarşik yapılarla organize olmuş sistemler olarak görmektedir. Ona göre, demokratik katılımın sağlanabilmesi için fiziksel ve kamusal alanların varlığı elzemdir. Habermas, kamusal alanı, toplumun farklı kesimlerinin bir araya geldiği, ortak sorunların tartışıldığı ve rasyonel diyalogların yürütüldüğü bir forum olarak tanımlamaktadır (Habermas, 2020, s. 65). Bu bağlamda, demokratik süreçlerin sağlıklı bir şekilde işlemesi için kamusal alanın korunması ve rasyonel tartışmaları teşvik edecek biçimde yapılandırılması gerektiğini vurgular. Öte yandan, Castells, modern toplumların artık hiyerarşik yapılar yerine esnek ve dinamik ağlar üzerinden organize olduğunu ileri sürmektedir. "Ağ Toplumu" kavramıyla Castells, toplumsal ilişkilerin dijital ve sosyal ağlar aracılığıyla şekillendiğini ve bilgi akışının bu ağların merkezinde yer aldığını savunur (Castells, 2010, s. 24). Castells'e göre toplumsal organizasyonun temel birimi "ağ"dır ve bu ağlar, Habermas'ın "kamusal alan" kavramından yapısal ve işlevsel olarak farklıdır. Habermas'ın daha statik ve fiziksel bir mekân olarak ele aldığı kamusal alan, Castells'in yaklaşımında dinamik, esnek ve dijital bir yapıya dönüşmüştür.

İkinci olarak, iletişim teknolojilerinin demokratik süreçler üzerindeki etkilerine dair yaklaşımları da farklılık göstermektedir. Habermas, iletişim teknolojilerinin, özellikle medyanın, kamusal alan üzerindeki etkilerini eleştirirken, bu teknolojilerin ticarileşme ve manipülasyon nedeniyle demokratik süreçlere zarar verebileceğini savunur (Habermas, 2020, s. 110). Habermas'a göre, medyanın ticarileşmesi, kamusal tartışmaların nitelik kaybetmesine ve bireylerin rasyonel katılımının zayıflamasına yol açabilir. Demokratik katılımın artırılabilmesi için kamusal alanın, bireylerin bilgiye eşit erişimini sağlayacak ve ticarileşmenin etkilerini sınırlandıracak biçimde yeniden yapılandırılması gerektiğini ifade eder. Castells ise iletişim teknolojilerinin demokratik süreçleri hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebileceğini öne sürer. Castells, dijital ağların demokratik katılımı artırma potansiyeline sahip olduğunu belirtmekle birlikte, bu ağların aynı zamanda bilgi manipülasyonu, sahte haberler ve dijital gözetim gibi tehditler barındırdığına dikkat çeker (Castells, 2010, s. 148). Castells'e göre, dijital ağların demokratik süreçlerdeki etkisi, bu ağların kimler tarafından ve nasıl kullanıldığıyla doğrudan ilişkilidir. Habermas'ın daha normatif bir çerçeve önerdiği bu alanda, Castells, dinamik ve çok yönlü bir perspektif sunmaktadır.

Son olarak, Habermas'ın normatif yaklaşımı ile Castells'in analitik yaklaşımı arasındaki fark, bu iki kuram arasındaki temel ayrımlardan bir diğerini oluşturur. Habermas, iletişim

teknolojilerinin demokratik süreçlere olumlu katkı sağlayabilmesi için ideal bir kamusal alan modeli ve normatif ilkeler önerirken, Castells, mevcut dijital ağların toplumsal etkilerini ampirik bir bakış açısıyla analiz etmeyi tercih etmektedir. Habermas, normatif bir hedef olarak rasyonel bir kamusal alanın inşasını önerirken, Castells'in odak noktası, dijital ağların toplumsal yapılar üzerindeki mevcut etkilerinin anlaşılmasıdır.

Habermas ve Castells Üzerine Akademik Çalışmalar

Jürgen Habermas ve Manuel Castells, modern toplumsal teori ve iletişim çalışmaları alanında küresel düzeyde büyük etkiler yaratmış, bu bağlamda pek çok akademik çalışmaya konu olmuş iki önemli figürdür. Habermas, özellikle kamusal alan, iletişimsel eylem teorisi ve modernleşme üzerine geliştirdiği kavramlarla sosyal bilimler ve siyaset felsefesi alanında geniş bir yankı uyandırmıştır. Castells ise ağ toplumu, enformasyon çağında toplumsal yapı ve iletişim teknolojilerinin toplumsal etkileri konularında teorik çerçeveler geliştirerek, bilgi teknolojilerinin sosyal yapı üzerindeki etkisini kapsamlı biçimde analiz etmiştir. Bu iki düşünür üzerine yapılan akademik çalışmalar, onların teorik yaklaşımlarını farklı bağlamlarda ele almış, yeni yorumlar ve eleştirilerle katkı sağlamıştır.

Habermas'ın teorileri üzerine çalışan önde gelen uluslararası akademisyenler ve araştırmacılar arasında Nancy Fraser, Seyla Benhabib, Craig Calhoun ve Chantal Mouffe gibi isimler yer almaktadır. Nancy Fraser, Habermas'ın kamusal alan teorisini tarihsel ve sınıfsal bağlamlarda genişleterek eleştirmiş ve alternatif kamusal alanlar (counterpublics) kavramını geliştirmiştir (Fraser, 1990, ss. 58-61). Fraser, modern toplumlarda kamusal alanın yalnızca bir üst sınıf ideolojisi üzerinden şekillendiğini savunmuş ve kamusal alanın çoklu yapısını vurgulamıştır. Seyla Benhabib, Habermas'ın iletişimsel eylem teorisini feminizm ve çokkültürcülük bağlamında değerlendirerek daha kapsayıcı bir teorik çerçeve oluşturmayı hedeflemiştir. Benhabib'in çalışmaları, özellikle kadınların kamusal alandaki rolü üzerine yeni bir perspektif sunmuştur (Benhabib, 1992, ss. 89-94). Craig Calhoun, Habermas'ın kamusal alan ve modernleşme kavramlarını tarihsel bir perspektifte değerlendirerek, bu kavramların farklı kültürel bağlamlara nasıl uyarlanabileceğini tartışmıştır (Calhoun, 1993, ss. 33-39). Chantal Mouffe ise Habermas'ın uzlaşma ve rasyonaliteye yaptığı vurgunun demokratik süreçlerdeki çatışma ve antagonizmayı göz ardı ettiğini savunarak, bu bağlamda agonistik bir demokrasi modeli önermiştir (Mouffe, 2009, ss. 33-39). Mouffe'ye göre, çatışma demokrasinin temel dinamiklerinden biridir ve Habermas'ın teorileri bu yönüyle eksiktir.

Castells üzerine yapılan uluslararası akademik çalışmalarda Saskia Sassen, Vincent Mosco ve Christian Fuchs gibi isimler dikkat çekmektedir. Saskia Sassen, Castells'in ağ toplumu teorisini küresel şehirler ve ekonomik eşitsizlikler bağlamında incelemiş ve küresel ağların yerel toplumlar üzerindeki etkilerini vurgulamıştır. Özellikle ekonomik küreselleşmenin yerel dinamiklerdeki dönüşümünü ele alan Sassen, bu süreçte sermaye hareketlerinin ve teknolojik altyapıların rolüne dikkat çekmiştir (Sassen, 2002, s. 22-35). Vincent Mosco ise Castells'in ağ toplumu kavramını dijital eşitsizlik ve güç ilişkileri perspektifinden eleştirerek dijitalleşmenin yalnızca özgürleştirici bir süreç olmadığına, aynı zamanda yeni kontrol mekanizmalarını güçlendirdiğine işaret etmiştir (Mosco, 2009, s. 85-98). Christian Fuchs, Castells'in dijitalleşme ve sosyal medya konusundaki iyimser yaklaşımını eleştirerek bu platformların ekonomik ve politik denetim aracı olarak nasıl kullanılabileceğini analiz etmiştir. Fuchs, özellikle dijital platformların ekonomik çıkarlar doğrultusunda şekillendiğini ve sosyal adalet açısından yeni eşitsizlikler yarattığını savunmuştur (Fuchs, 2014, s. 120-145).

Türkiye'de Habermas ve Castells'in iletişim ve toplumsal dönüşüm teorileri üzerine yapılan akademik çalışmalar, giderek artan bir ilgiyle ele alınmıştır. Bu kapsamda, Ünsal Oskay, Nilüfer Göle ve Nilüfer Timisi gibi akademisyenler, her iki düşünürün kavramsal

çerçevelerini Türkiye'nin toplumsal yapısı ve medya ekosistemi bağlamında değerlendirmiştir. Ünsal Oskay, kitle iletişim araçlarının kültürel ve ideolojik etkilerini tartışırken Habermas'ın kamusal alan kavramına referanslar sunmuştur (Oskay, 2014). Nilüfer Göle, modernleşme ve kamusal alan arasındaki ilişkiyi Türkiye'nin dinamikleri üzerinden yorumlarken, Habermas'ın teorik modelini eleştirel bir yaklaşımla genişletmiştir (Göle, 2011; Göle, 2017). Nilüfer Timisi (2003) ise, Türkiye'de medya ve kamusal alan ilişkisini Habermas'ın teorisi bağlamında incelemiş, neoliberal politikaların medya üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Sonuç olarak, Habermas ve Castells üzerine yapılan uluslararası ve ulusal çalışmalar, bu iki düşünürün teorilerinin çok çeşitli bağlamlarda uygulanabilirliğini ve eleştirisini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımlar, Habermas ve Castells'in teorik çerçevelerinin farklı coğrafyalarda ve disiplinlerde nasıl yankı bulduğunu göstermesi açısından zengin bir literatür oluşturmaktadır.

Habermas ve Castells'e Yönelik Eleştiriler

Jürgen Habermas ve Manuel Castells, modern toplumların yapısını ve iletişim teknolojilerinin toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerini anlamada önemli kuramlar geliştirmiştir. Ancak bu kuramlar, özellikle içerikleri ve toplumsal gerçekliği ele alış biçimleri açısından eleştirilerin odağı hâline gelmiştir. Her iki düşünürün yaklaşımları hem toplumsal yapılarla ilgili varsayımları hem de teknolojinin bu yapılar üzerindeki etkilerine yönelik analizlerinin sınırlılıkları bağlamında değerlendirilmiştir.

Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı, modern toplumlardaki iletişim süreçlerini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Habermas, kamusal alanı, bireylerin özel alanlarından çıkıp ortak meseleleri tartıştığı, rasyonel iletişim yoluyla toplumsal mutabakata vardığı bir alan olarak tanımlar (Habermas, 2015, s. 27). Ancak bu idealize edilmiş kavram, tarihsel ve sosyolojik gerçekliklerle uyumlu olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Nancy Fraser, Habermas'ın kamusal alan tanımını eleştirerek, bu alanın tarihsel olarak hiçbir zaman kapsayıcı bir yapı sergilemediğini belirtir. Fraser'a göre, kamusal alan burjuva erkeklerin egemen olduğu bir mekanizma olarak işlev görmüş; kadınlar, işçi sınıfı ve diğer azınlık gruplar, bu alanın dışında bırakılmıştır (Fraser, 1990, s. 61). Dolayısıyla, Habermas'ın kuramı, kamusal alanın sınıfsal, cinsiyetçi ve etnik eşitsizliklerle dolu tarihsel gerçekliğini göz ardı etmektedir. Ayrıca Fraser, alternatif kamusal alanların (örneğin feminist veya azınlık topluluklarına özgü alanların) varlığını dikkate alarak, Habermas'ın tekil ve idealize edilmiş bir kamusal alan anlayışını eleştirir. Habermas'ın medyaya ilişkin değerlendirmeleri de eleştirilmiştir. Habermas, modern medya yapılarını kamusal alanın yozlaşmasının bir aracı olarak görür ve ticarileşmiş medyanın kamusal alanı zayıflattığını savunur. Ancak, modern medya teorisyenleri bu bakış açısının indirgemeci olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin, Peter Dahlgren, medyanın yalnızca manipülatif bir araç olmadığını, aynı zamanda alternatif kamusal alanların yaratılmasında önemli bir rol oynadığını savunur (Dahlgren, 2005, s. 147). Sosyal medya ve çevrimiçi platformlar, bu alternatif alanların önemli bir örneğini oluşturur. Habermas, bu tür dijital alanların ortaya çıkışını kuramına tam anlamıyla entegre edememiştir. Sosyal medya platformları, bireylerin kamusal meseleler hakkında fikirlerini paylaşabildiği, tartışmalar yürütebildiği ve toplumsal hareketler başlatabildiği dijital kamusal alanlar yaratmıştır. Yine de, bu platformların kamusal alanları güçlendirdiği mi yoksa daha fazla bölünmeye yol açtığı mı sorusu tartışmalıdır. Papacharissi'ye göre, Habermas'ın kuramı bu yeni dijital yapıları açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Papacharissi, 2002, s. 9). Örneğin, sosyal medya platformları bir yandan bireylerin seslerini duyurmasına olanak tanırken, diğer yandan trol faaliyetleri, dezenformasyon ve kutuplaşma gibi sorunlara da neden olmaktadır. Bu bağlamda, Habermas'ın dijital çağdaki iletişim dinamiklerini göz ardı ettiği eleştirisi öne çıkmaktadır.

Manuel Castells, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki dönüştürücü etkilerini ele alan Ağ Toplulukları Teorisi ile, modern toplumların analizine yeni bir perspektif

kazandırmıştır. Castells, bilgi ve iletişim teknolojilerinin küresel çapta ağlar oluşturduğunu ve bu ağların toplumsal, ekonomik ve politik yapıları yeniden şekillendirdiğini ileri sürmektedir (Castells, 2013, s. 21). Ancak Castells'in yaklaşımı da eleştirilere maruz kalmıştır. Birinci eleştiri, Castells'in dijital ağlara ilişkin değerlendirmelerinin fazla iyimser olduğuna yöneliktir. Castells, dijital ağların demokratikleşmeyi teşvik edeceğini, bireyler arasında bilgi paylaşımını artıracak ve toplumsal eşitsizlikleri azaltacağını öne sürmüştür. Ancak bu görüş, dijital uçurum (digital divide) kavramıyla çelişmektedir. Dijital uçurum, bilgiye erişim konusunda bireyler ve topluluklar arasındaki eşitsizlikleri ifade eder. Van Dijk, bilgiye erişim ve dijital beceriler açısından toplumsal gruplar arasında ciddi farklılıklar bulunduğunu ve bu farklılıkların dijital ağların eşitsizlikleri azaltma potansiyelini sınırladığını savunmaktadır (Van Dijk, 2020, s. 34). İkinci eleştiri, Castells'in ekonomik yapılar ve sınıf dinamiklerine yönelik analizlerinin yetersiz olduğudur. Marxist eleştirmenler, Castells'in ağların ekonomik temelleri üzerindeki etkilerini ele alırken, sınıf mücadelesi ve ekonomik sömürü kavramlarını yeterince vurgulamadığını savunmaktadır. Christian Fuchs, Castells'in analizinde, ağların aslında mevcut toplumsal eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiğine yeterince yer verilmediğini belirtir (Fuchs, 2020, s. 89). Örneğin, küresel teknoloji şirketlerinin egemenliği, ağların demokratikleşme potansiyelini sınırlamakta ve ekonomik eşitsizlikleri pekiştirmektedir. Üçüncü bir eleştiri ise Castells'in ağ toplumlarını toplumsal yapının ana unsuru olarak görmesinin, toplumsal ilişkilerin çok boyutlu doğasını yeterince dikkate almadığıdır. Castells'in çalışmaları, bilgi ve iletişim teknolojilerinin önemini vurgularken, kültürel, politik ve ekonomik unsurların birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu tam olarak açıklamaz. Couldry ve Hepp, Castells'in yaklaşımını indirgemeci bulur ve toplumsal yapıların yalnızca ağlar üzerinden analiz edilemeyeceğini savunur (Couldry & Hepp, 2016, s. 56). Sonuç olarak, Habermas ve Castells'in kuramları, modern toplumların ve iletişim teknolojilerinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlasa da bu kuramların eleştirileri, toplumsal gerçekliğin daha geniş ve kapsayıcı bir şekilde incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Habermas'ın kamusal alan kuramı, tarihsel eşitsizlikler ve dijital çağın dinamikleri bağlamında eleştirilirken, Castells'in ağ toplumları teorisi, toplumsal ilişkilerin çok boyutlu yapısını göz ardı ettiği ve dijital eşitsizlikleri yeterince dikkate almadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, modern toplumların karmaşıklığını anlamak için birden fazla teorik yaklaşımı bir arada değerlendirme gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bulgular

Bu çalışma, Jürgen Habermas ve Manuel Castells'in iletişim teknolojileri ve toplumsal yapı üzerindeki etkilerini ele aldıkları kuramlarını kapsamlı bir şekilde karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Her iki kuramcı, iletişim teknolojilerinin toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemiş ve bu teknolojilerin toplumsal yapılar üzerinde hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabileceğine işaret etmiştir. Ancak, odaklandıkları konular ve yaklaşımları arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bulgular, bu kuramların benzerlikleri ve farklılıklarını detaylandırmakta ve her iki kuramın eleştirilerine de ışık tutmaktadır.

Hem Habermas hem de Castells, iletişim teknolojilerinin toplumsal yaşam üzerindeki derin etkilerini vurgulamaktadır. Her iki kuramcı da bu teknolojilerin toplumsal yapıların ve etkileşimlerin organizasyonunu önemli ölçüde etkilediğini belirtirler. Habermas, iletişim teknolojilerinin kamusal alanı genişletebileceğini ve demokratik katılımı artırabileceğini öne sürerken, Castells de iletişim teknolojilerinin ekonomik ve toplumsal yapıları dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Her iki kuramcı da teknolojilerin toplumsal etkileşimlerde hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabileceğini kabul ederler.

Habermas ve Castells'in kuramlarında, iletişim teknolojilerinin toplumsal etkilerine dair iki yönlü bir yaklaşım benimsenmektedir. Habermas, internet ve dijital medya gibi teknolojilerin demokratik katılımı artırma ve kamusal tartışmalara katkıda bulunma

potansiyelini vurgular. Bununla birlikte, dezenformasyon, manipülasyon ve kamusal alanın ticari çıkarlarca şekillendirilmesi gibi risklere dikkat çeker (Habermas, 2020, s. 45-50). Castells ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumsal ağları, ekonomik ilişkileri ve güç yapılarını dönüştürme kapasitesine odaklanır. Castells, bu teknolojilerin bireyler ve gruplar arasında sosyal ayrılmaya yol açabileceğini ve bilgi kirliliği yaratabileceğini ifade eder (Castells, 2012, s. 162-168). Bu iki düşünürün kuramları arasındaki temel fark, odaklandıkları konular ve perspektiflerdir. Habermas, özellikle kamusal alanın demokratik katılım üzerindeki rolünü ve rasyonel tartışmanın sağlanması için gerekli koşulları incelerken, Castells küreselleşmenin ve ekonomik yapıların dönüşümünü bilgi teknolojileri bağlamında ele almaktadır. Habermas, toplumsal iletişimde normatif bir çerçeve sunarken; Castells, teknolojik gelişmelerin neden olduğu yapısal değişimlere ve bu değişimlerin küresel düzeydeki etkilerine vurgu yapar.

Habermas'ın Kamusal Alan anlayışı, bireylerin eşit bir şekilde tartışmalara katıldığı ve toplumsal sorunlara çözümler aradığı bir mekân olarak tanımlanır. Bu bağlamda, iletişim teknolojilerinin kamusal alanı nasıl genişlettiği veya engellediği üzerinde durmaktadır. Castells'in teorisi ise, bilgi teknolojilerinin ekonomik süreçleri ve toplumsal yapıların organizasyonunu nasıl dönüştürdüğünü incelemektedir. Bilgi toplumları kavramı çerçevesinde, Castells, ekonomik ilişkilerin ve toplumsal ağların nasıl yeniden yapılandırıldığını açıklamaktadır. Bu bağlamda, Castells'in kuramı, teknolojilerin ekonomik ve toplumsal dönüşümler üzerindeki etkilerini daha geniş bir perspektiften ele almaktadır.

Habermas'ın teorisi, kamusal alan ve rasyonel tartışma kavramlarını merkeze alırken, Castells'in kuramı ağ toplumları ve küreselleşme kavramlarına odaklanmaktadır. Habermas, iletişim teknolojilerinin kamusal tartışmaları nasıl etkilediğini ve demokratik katılımı nasıl artırabileceğini analiz ederken, Castells, bilgi teknolojilerinin toplumsal ağları ve ekonomik ilişkileri nasıl yeniden yapılandırıldığını tartışmaktadır. Bu teorik yaklaşımlar, her iki kuramın da toplumsal etkileşimleri farklı açılardan ele aldığını göstermektedir. Habermas'ın kuramı, günümüzün karmaşık ve çok katmanlı iletişim ortamını tam olarak açıklamakta yetersiz kaldığı yönünde eleştirilmiştir. Özellikle, dijital çağın getirdiği hızlı bilgi akışı ve çoklu etkileşim biçimleri, Habermas'ın kamusal alan ve rasyonel tartışma anlayışını sorgulayan bir bağlam sunmaktadır. Sosyal medya ve internetin, kamusal tartışmaları nasıl etkilediği ve demokratik katılımı nasıl değiştirdiği konusundaki güncel dinamikler, Habermas'ın teorisinin uygulama alanında bazı sınırlamaları olduğunu göstermektedir (Kellner, 2000, ss. 90-113). Castells'in kuramı, teknolojik determinizm eğiliminde olmakla eleştirilmiştir. Castells'in teorisi, bilgi teknolojilerinin toplumsal yapı ve ekonomik dönüşümler üzerindeki etkilerini vurgularken, teknolojik determinasyonun toplumsal aktörlerin rolünü yeterince dikkate almadığı iddia edilmektedir. Bu durum, teknolojik determinizm eleştirilerine neden olur ve toplumsal aktörlerin ve politik süreçlerin rolünün göz ardı edilebileceğini göstermektedir.

Öneriler

Günümüzde iletişim teknolojileri, toplumsal yapıların ve etkileşimlerin şekillenmesinde temel bir rol oynamaktadır. Jürgen Habermas ve Manuel Castells'in kuramları, bu teknolojilerin toplumsal etkilerini anlamak için önemli teorik çerçeveler sunmaktadır. Ancak, bu kuramların daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması ve günümüz teknolojik ortamına uygulanabilirliğinin artırılması için çeşitli stratejiler ve yöntemler önerilmektedir. Bu bağlamda, empirik araştırmalar, disiplinler arası entegrasyon ve yeni teknolojilerin analizi, bu kuramların geliştirilmesi ve uygulanabilirliğinin artırılması açısından önemli yönlerdir.

Empirik Araştırmalar

Habermas ve Castells'in teorik çerçevelerinin ampirik araştırmalarla desteklenmesi, bu kuramların pratik ve gerçek dünyadaki geçerliliğini değerlendirmek açısından önemli bir

adımdır. Kuramların empirik verilerle test edilmesi, teorik yaklaşımların geçerliliğini sağlamlaştırmakta ve toplumsal dinamiklerin daha somut bir şekilde anlaşılmasını mümkün kılmaktadır.

Habermas'ın kamusal alan ve demokratik katılım üzerine geliştirdiği kuram, çeşitli empirik araştırma yöntemleriyle test edilebilir. Özellikle, sosyal medya platformlarındaki tartışma forumları ve kamusal tartışma alanlarının analiz edilmesi, Habermas'ın kuramının dijital çağdaki geçerliliğini ölçmek için kullanılabilir. Çalışmalar, bu platformların kamusal tartışmalara ve demokratik süreçlere nasıl katkıda bulunduğunu veya engellediğini ortaya koyabilir. Ayrıca, farklı ülkelerde ve kültürlerde yapılan karşılaştırmalı analizler, Habermas'ın teorisinin evrensel geçerliliğini değerlendirmeye yardımcı olabilir.

Castells'in ağ toplumları teorisi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumsal ve ekonomik yapıların dönüşümündeki rolünü anlamak için empirik verilerle desteklenebilir. Örneğin, küresel ekonomik ağların ve sosyal hareketlerin incelenmesi, Castells'in teorisinin geçerliliğini anlamak için önemli bir alan olabilir. Bu bağlamda, uluslararası ticaret verileri, sosyal medya etkileşimleri ve dijital ağların analizi, Castells'in kuramının pratik yansımalarını değerlendirmek için kullanılabilir. Ayrıca, belirli sektörlerdeki teknolojik değişimlerin toplumsal ve ekonomik etkileri üzerine yapılan vaka çalışmaları da bu kuramın kapsamını genişletebilir.

Farklı Disiplinlerle Entegrasyon

İletişim teknolojilerinin toplumsal etkilerini derinlemesine anlamak, yalnızca iletişim bilimleri ile sınırlı kalmayıp, sosyoloji, siyaset bilimi ve diğer sosyal bilim disiplinleriyle entegrasyonu gerektirmektedir. Bu tür bir disiplinler arası yaklaşım, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapıların dönüşümünde nasıl bir rol oynadığını daha geniş bir perspektiften incelemeye olanak tanır.

İletişim bilimleri, medyanın ve dijital teknolojilerin toplumsal etkileşimler üzerindeki etkilerini araştırırken, sosyoloji bu etkileşimlerin toplumsal normlar, değerler ve güç yapıları üzerindeki sonuçlarını analiz edebilir. Örneğin, Castells'in Ağ Toplumları kuramı, sosyolojik analizlerle birlikte ele alındığında, dijital ağların toplumsal kimlikleri nasıl yeniden şekillendirdiğini ve yeni toplumsal sınıflar yarattığını daha net bir şekilde ortaya koyabilir.

Siyaset bilimi de bu entegrasyonun önemli bir parçasını oluşturur, çünkü iletişim teknolojilerinin demokratik katılım üzerindeki etkileri, politik teorilerle birlikte değerlendirilmelidir. Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı, iletişim teknolojilerinin demokratik süreçleri nasıl dönüştürdüğünü anlamak için siyaset bilimi perspektifleriyle birleştirildiğinde, daha kapsamlı analizler sunabilir. Ayrıca, psikoloji ve kültürel çalışmalar gibi diğer sosyal bilim disiplinleri de bu entegrasyona katkıda bulunur. Psikoloji, bireylerin dijital ortamlarla etkileşimlerinin bilişsel ve duygusal boyutlarını araştırırken, kültürel çalışmalar, bu teknolojilerin kültürel kimlikler ve normlar üzerindeki etkilerini inceleyebilir. Bu disiplinlerin bir araya getirilmesi, iletişim teknolojilerinin bireysel ve toplumsal düzeydeki etkilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamamızı sağlar (Jenkins, 2006). Bu disiplinler arası yaklaşım, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini daha geniş bir çerçevede değerlendirmeye olanak tanır ve bu teknolojilerin toplum üzerindeki çok yönlü etkilerini daha doğru bir şekilde anlamamıza yardımcı olur.

Yeni Teknolojilerin Analizi

Yeni teknolojiler, toplumsal yapıların ve sosyal etkileşimlerin evriminde merkezi bir rol oynamaktadır. Bu teknolojilerin ortaya çıkışı, sadece bireyler arasındaki iletişim biçimlerini değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal yapıları da yeniden şekillendirmiştir. Manuel

Castells'in Ağ Toplumu kuramı, bu değişimi anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Yeni teknolojiler, bilgiye erişim hızını ve yayılımını artırarak, toplumsal güç dinamiklerini de etkilemektedir. Habermas, bu bağlamda, kamusal alanın dijital teknolojiler aracılığıyla genişlediğini ve demokratik katılımın daha erişilebilir hâle geldiğini savunur. Ancak, aynı teknolojiler, bilgi kirliliği ve dezenformasyon gibi yeni sorunlar da yaratmakta, bu da toplumsal yapıların istikrarını tehdit edebilmektedir (Zuboff, 2019, s. 45). Özellikle sosyal medya platformları ve mobil iletişim teknolojileri, toplumsal etkileşimlerin doğasını değiştirmiştir. Bu teknolojiler, bireylerin birbirleriyle ve topluluklarla etkileşim biçimlerini dönüştürmüş, hiyerarşik yapıları yatay hâle getirerek güç dinamiklerini yeniden dağıtmıştır. Bunun sonucunda, bireyler arasındaki etkileşimlerin daha kişisel ve aynı zamanda daha küresel bir hâle geldiği gözlemlenmektedir (Wellman & Haythornthwaite, 2002, s. 36).

Yeni teknolojilerin analizinde, teknolojik determinizmden kaçınmak ve bu teknolojilerin toplumsal bağlamlar içinde nasıl kullanıldığını ve dönüştürüldüğünü anlamak önemlidir (O'Neil, 2016, s. 62). Teknolojiler, kendi başlarına toplumsal değişime yol açmazlar; bu değişim, teknolojilerin nasıl kullanıldığı, hangi amaçlarla tasarlandığı ve toplumsal normlar ve değerlerle nasıl etkileşime girdiği ile şekillenir. Bu teknolojilerin toplumsal normları ve bireylerin gerçeklik algısını nasıl dönüştürdüğü üzerine yapılan çalışmalar, bu yeni teknolojilerin kuramsal çerçevelerle nasıl ilişkilendirilebileceğini gösterir (Horst & Miller, 2012, s. 84).

Sonuç

Bu çalışmada, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki etkileri Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı ve Castells'in Ağ Toplumu Kuramı çerçevesinde incelenmiştir. Her iki düşünür de modern iletişim teknolojilerinin toplumlar üzerindeki dönüştürücü etkilerini farklı perspektiflerden ele alarak önemli teorik katkılar sunmuştur. Habermas, iletişim teknolojilerinin kamusal alanın demokratik işlevi üzerindeki etkilerine odaklanırken, Castells bu teknolojilerin ağ toplumu bağlamında toplumsal güç ilişkilerini nasıl yeniden yapılandırıldığını analiz etmiştir.

Yapılan karşılaştırmalı analiz, bu iki kuramın toplumsal dönüşümleri anlamada birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu göstermiştir. Habermas'ın yaklaşımı, demokratik katılım ve rasyonel tartışma açısından iletişim teknolojilerinin rolünü vurgularken, Castells'in teorisi, ağ yapılarının bilgi akışını ve toplumsal dinamikleri nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, her iki teorinin ortak bir noktada buluştuğu görülmektedir: İletişim teknolojilerinin, bireyler ve topluluklar arasındaki etkileşim biçimlerini dönüştürerek toplumsal yapılar üzerinde derin etkiler yarattığı gerçeği. Bununla birlikte, her iki kuramın da teknolojinin etkilerini ele alış biçimleri, analiz ettikleri odak noktaları açısından farklılık göstermektedir.

İletişim teknolojileri, çağdaş toplumsal yaşamın temel dinamiklerini şekillendiren güçlü araçlardır. Bu teknolojilerin toplumsal dönüşümler üzerindeki etkileri, genellikle karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Jürgen Habermas ve Manuel Castells'in kuramları, iletişim teknolojilerinin toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini anlamak için önemli teorik çerçeveler sunar. Gelecekte iletişim teknolojilerinin gelişmeye devam edeceği ve toplumsal yaşamı daha derinden etkileyeceği öngörülmektedir. Bu bağlamda, iletişim teknolojilerinin toplumsal etkilerinin sürekli olarak araştırılması ve tartışılması gereklidir.

İletişim teknolojilerinin toplumsal dönüşümler üzerindeki etkileri, çok katmanlı ve karmaşıktır. Teknolojilerin, toplumsal yapıları ve bireylerin yaşam biçimlerini dönüştüren etkileri, genellikle birbirine bağlı ve karşılıklı etkileşim hâlidir. Bu karmaşıklık, teknolojilerin hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabilen çok boyutlu bir etkiye sahip olduğunu gösterir. Örneğin, sosyal medya platformları, bireylerin bilgiye erişimini ve sosyal

etkileşimlerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu platformlar, demokratik katılım ve kamusal tartışmalar açısından potansiyel faydalar sunsa da aynı zamanda bilgi dezenformasyonu ve sosyal bölünmelere yol açabilmektedir. Ayrıca, yapay zekâ ve otomasyon teknolojileri, iş gücü piyasalarını ve ekonomik yapıları yeniden şekillendirirken, sosyal eşitsizlikleri derinleştirebilmektedir. Bu etkilerin anlaşılması, iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki karmaşık etkilerini daha iyi değerlendirmeyi mümkün kılar.

Jürgen Habermas ve Manuel Castells, iletişim teknolojilerinin toplumsal etkilerini anlamak için önemli teorik çerçeveler sunmaktadırlar. Habermas'ın kamusal alan ve demokratik katılım konusundaki kuramı, iletişim teknolojilerinin kamusal tartışmalar üzerindeki etkilerini anlamada temel bir perspektif sağlamaktadır. Habermas, iletişim teknolojilerinin kamusal alanı genişletebileceğini ve demokratik katılımı artırabileceğini öngörmektedir. Ancak, bu teknolojilerin aynı zamanda dezenformasyon ve manipülasyon gibi sorunlara yol açabileceğini de vurgulamaktadır. Manuel Castells'in ağ toplumları teorisi ise, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik ve sosyal yapıların dönüşümündeki rolünü incelemektedir. Castells, teknolojilerin toplumsal ağları ve ekonomik ilişkileri yeniden yapılandırıldığını belirtir. Bu kuram, küreselleşme ve ekonomik dönüşüm süreçlerinin anlaşılmasında önemli bir temel sağlamaktadır. Her iki kuram da iletişim teknolojilerinin toplumsal etkilerini anlamada önemli bir çerçeve sunmakla birlikte, bu kuramların tek başına yeterli olmadığını belirtmek önemlidir. Gelecekte, bu teorik çerçeveleri farklı bağlamlarda test etmek veya yeni iletişim teknolojileri ışığında güncellemek, iletişim teknolojilerinin toplumsal etkilerini daha geniş bir perspektiften ele almak için gerekli olacaktır.

Kaynakça

- Adorno, T. W., Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın diyalektiği*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Aristoteles. (2023). *Retorik*. İstanbul: Say Yayınları.
- Baudrillard, J. (2024). *Simülakrlar ve simülasyon*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Benhabib, S. (1992). *Situating the self: Gender, community and postmodernism in contemporary ethics*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Benkler, Y. (2006). *The wealth of networks: how social production transforms markets and freedom*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Calhoun, C. (1993). *Habermas and the public sphere*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon Çağı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2nd ed.). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope*. Cambridge: Polity Press.
- Castells, M. (2013). *Ağ toplumunun yükselişi-enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür cilt 1*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2016). *İletişim gücü*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Couldry, N., Hepp, A. (2016). *The mediated construction of reality*. Polity Press.
- Couldry, N., Hepp, A. (2016). *The mediated construction of reality*. Cambridge: Polity Press.
- Dahlgren, P. (2005). The internet, public spheres, and political communication: Dispersion and deliberation. *Political Communication*, 22(2), 147-162.
- Foucault, M. (2022). *Bilginin arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. *Social Text*, (25/26), 56-80.
- Fuchs, C. (2020). *Sosyal medya: Eleştirel bir giriş*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Göle, N. (2011). *Modern mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2017). *İslamın yeni kamusal yüzleri*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Habermas, J. (1997). *Gerçekler ve normlar arasında: Hukuk ve demokrasi söylem teorisine katkıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Habermas, J. (2006). *The theory of communicative action*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (2015). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Habermas, J. (2020). *Bölünmüş batı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hall, S. (1980). *Encoding/decoding*. (S. Hall, D. Hobson, A. Lowe, & P. Willis) (Eds.), *Culture, Media, Language* (pp. 128-138). London: Routledge.
- Horst, H. A., Miller, D. (2012). *Digital anthropology*. London: Routledge.
- Innis, H. A. (1999). *The bias of communication*. Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division.
- Innis, H. A. (2012). *The strategy of culture*. Toronto: University of Toronto Press.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. New York: NYU Press.
- Katz, E., Lazarsfeld P. (2005). *Personal influence*. New York: Routledge.
- Kellner, D. (2000). Habermas, the public sphere, and democracy: A critical intervention. *The public*, 7(3), 90-113.
- Lasswell, H. D. (1948). *The structure and function of communication in society*. In L. Bryson (Ed.), *The Communication of Ideas* (pp. 37-51). New York: Harper.
- Lasswell, H. D. (2006). *The structure and function of communication in society*. In L. Bryson (Ed.), *The Communication of Ideas* (pp. 84-95.). New York: Harper.
- Luhmann, N. (1996). *Social systems*. Stanford, California: Stanford University Press.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding media: The extensions of man*. New York: McGraw-Hill.
- Meyrowitz, J. (1986). *No sense of place: The impact of electronic media on social behavior*. New York: Oxford University Press.
- Mosco, V. (2009). *The political economy of communication*. London: Sage Publication.
- Mouffe, C. (2009). *The democratic paradox*. London: Verso.
- Neuman, W. R. (1991). *The future of the mass audience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction*. New York: Crown Publishing Group.
- Oskay, Ü. (2014). *İletişimin abc'si*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Papacharissi, Z. (2002). *The virtual sphere: The internet as a public sphere*. *New Media & Society*, 4(1), 9-27.
- Papacharissi, Z. (2010). *A networked self*. New York: Routledge.
- Peters, J. D. (2015). *The marvelous clouds*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sassen, S. (2002). *The global city*. New Jersey: Princeton University Press.
- Shannon, C. E., Weaver, W. (1963). *The mathematical theory of communication*. Urbana, Illinois: University of Illinois Press.
- Shirky, C. (2011). The political power of social media: Technology, the public sphere, and political change. *Foreign Affairs*, 90(1), 28-41.
- Sunstein, C. R. (2017). *Republic*. Princeton University Press.
- Timisi, N. (2003). *Yeni iletişim teknolojileri ve demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Van Dijk, J. (2020). *The digital divide*. Cambridge: Polity Press.
- Wellman, B., Haythornthwaite, C. (2002). *The internet in everyday life*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Williams, R. (2003). *Televizyon, teknoloji ve kültürel biçim*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism*. New York: PublicAffairs.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Jean Baudrillard'ın Simülasyon Evreninin Film Simülakrları: David Fincher Sinemasından Üç Örnek

Film Simulacra of Jean Baudrillard's Simulation Universe: Three Examples from David Fincher Cinema

Emre DOĞAN^{a*} M. Talha ALTINKAYA^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Radyo, TV ve Sinema Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3965-2340

^b Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Kurgu Ses ve Görüntü Yönetimi Bölümü, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2872-5532

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Temmuz 2024

Kabul tarihi: 13 Kasım 2024

Anahtar Kelimeler:

Jean Baudrillard,
Simülasyon Kuramı,
David Fincher,
Film Simülakrları.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 19, 2024

Accepted: November 13, 2024

Keywords:

Jean Baudrillard,
Simulation Theory,
David Fincher,
Film Simulacra.

ÖZ

Jean Baudrillard yaratıcısı olduğu simülasyon kuramında İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı dünyasının simülasyon evreni ismi verilen yeni bir toplumsal düzene geçiş yaptığını, bu evrende gerçeğin öldüğünü ve yerine ona çok benzeyen simülakrların geçtiğini iddia etmiştir. Politikadan bilime, gündelik yaşam pratiklerinden medyaya pek çok mecrada eleştiri ve çözümleme yapan Baudrillard'ın metinleri içinde en çok değindiği konulardan biri de kendi ifadesiyle kusursuz cinayete kurban giden sanattır. Başta modern sanat olmak üzere sanat ve sanat dünyası temelinde gerçekleştirdiği eleştirilerinde sinemaya da yer veren Baudrillard, sinematografik illüzyonun kusursuzlaştırma yoluyla kaybedildiğini ve sinema filmlerinin adına film simülakrları denilebilecek bir tür sinema simülasyonuna dönüştürüldüğünü söylemiştir. Bu makalenin amacı, Amerikalı yönetmen David Fincher'ın *Zodiac* (2007), *Sosyal Ağ* (*The Social Network*, 2010) ve *Ejderha Dövmeli Kız* (*The Girl with the Dragon Tattoo*, 2011) filmlerini, Baudrillard felsefesinin sinemasal ve sinematografik bir çıktısı olarak düşünülebilecek film simülakrları kavramı üzerinden çözümlemek ve bu filmler üzerinden Fincher sinemasının Baudrillardcı bir eleştirisini yapmaktır. Çalışma deskriptif yöntemle kaleme alınmış, örnekleme oluşturan filmlerde ise film eleştirisi yaklaşımlarından mizansen eleştirisi kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuç, Fincher filmlerinin mizansen unsurları nedeniyle Baudrillard'ın simülasyon kuramı çerçevesinde ifade ettiği sinema eleştirilerinin bir çıktısı olan film simülakrları kavramının somut örnekleri olduğudur.

ABSTRACT

In his theory of simulation, Jean Baudrillard claimed that the post-World War II Western world has transitioned to a new social order called the simulation universe, in which reality is dead and replaced by simulacra that are very similar to it. Baudrillard, who criticizes and analyzes in many fields ranging from politics to science, from daily life practices to the media, one of the subjects he touches upon most in his texts is art, which, in his own words, is the victim of perfect murder. Baudrillard, also included cinema in his criticisms of art and the art world, especially modern art, said that the cinematographic illusion was lost through perfection and that cinema films were transformed into a kind of cinematic simulation that could be called film simulacra. The aim of this article is to analyze American director David Fincher's *Zodiac* (2007), *The Social Network* (2010) and *The Girl with the Dragon Tattoo* (2011) through the concept of film simulacra, which can be considered as a cinematic and cinematographic output of Baudrillard's philosophy, and to make a Baudrillardian critique of Fincher's cinema through these films. The study was written with the descriptive method, and mise-en-scene criticism, one of the approaches of film criticism, was used in the films constituting the sample. The conclusion of the article is that Fincher films are concrete examples of the concept of film simulacra, which is an output of Baudrillard's criticism of cinema expressed within the framework of simulation theory, due to their mise-en-scene elements.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: emrdogan@gelisim.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

As of the second half of the 20th century, the inter-societal paradigm began to transform, bringing with it an intellectual environment in which modern values were criticized and new ones were sought to replace them. This new way of understanding and comprehending, which thinkers often call the postmodern period or postmodernity, has brought harsh criticism to concepts such as the nation-state, national/monopoly capitalism, scientific rationalism and scientific method, which are a product of modernity, and has replaced them with concepts such as globalization, global capitalism, relativism and subjectivity. The French philosopher and sociologist Jean Baudrillard, one of the most influential thinkers of the postmodern period, who perceived these elements both formally and contextually, claimed that the post-World War II Western world has transitioned to a new social order called the simulation universe in his theory of simulation, although he refrained from using the term postmodern. Baudrillard claimed that in this universe, reality is dead and replaced by simulacra that resemble or try to resemble reality as if to damage the principle of reality. He has described this universe, which acts with a hyperrational logic and adopts a hyperreal form, and its characteristic features in a chain of works spanning 30 years with his criticisms and analyses in many channels from politics to science, from daily life practices to media. One of the subjects that Baudrillard frequently touches upon in his texts is art, which, in his own words, has fallen victim to the perfect murder and no longer has any reality, and therefore, no influence. Baudrillard, who frequently includes cinema in his criticisms of art and the art world, especially modern art, has claimed that the cinematographic illusion, which enables films to have the quality of art and has the potential to influence societies in this respect, has been lost through perfection. According to Baudrillard, in the universe of simulation, a kind of cinematic simulation, which can be called film simulacra, manifests itself instead of motion pictures that have the quality of art in the true sense of the word. Film simulacra, which are very similar to artistic motion pictures and have all their signs, are, like all simulacra, perfect with a hyperrational logic and hyperreal and far from the meaning that reality has. David Fincher, the second subject of this article after Baudrillard, is an American director who started his career as a music video and commercial director and has continued his career with feature films since the early 1990s. Fincher, whose filmography includes many cult films such as *Se7en* (1995), *Fight Club* (1999), *The Curious Case of Benjamin Button* (2008) and *The Social Network* (2010), is on the directorial pillar of cinema in terms of creativity and in this sense, he is one of the purest representatives of the art of directing. As a stylist director, Fincher, known for his technical competence, elaborate set designs and intricate editing, is one of the most daring directors in the use of developing cinema technology. As a director, Fincher's cinematic and cinematographic choices and especially his close relationship with cinema technology make his films exemplary in terms of Jean Baudrillard's philosophy and simulation theory. The aim of this article is to analyze David Fincher's films *Zodiac* (2007), *The Social Network* (2010) and *The Girl with the Dragon Tattoo* (2011) through the concept of film simulacra, which can be considered as an inference of Jean Baudrillard's criticism of cinema within the scope of simulation theory, and to make a Baudrillardian critique of Fincher's cinema in general terms. In this study, the compatibility of various scenes selected from Fincher's three aforementioned films with the concept of film simulacra will be evaluated and various inductions will be made through these scenes that reflect the characteristic features of Fincher's cinema. The study is written with the descriptive method. The aim of the descriptive method is to define and explain the examined issue in a broad framework, relatively far from standardization. In this context, it provides methodological opportunity for philosophical speculative thoughts that can be produced. In the films selected as a sample, mise-en-scene criticism, which helps to reveal the formal elements of the film among film criticism approaches, was used. The conclusion of the study is that as a result of David Fincher's search for technical and formal perfection, his films can be associated and even defined with the concept of film simulacrum as a cinematic output of Baudrillard's philosophy. Fincher's robotic camera movements, editing calculations and utilization of all the possibilities of cinematic technology are the main reasons for this situation.

Giriş

Sosyal bilimler ve felsefe alanında 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya atılan onlarca farklı kuramın ortak noktasında, modernite eleştirileri ve modern paradigmada kendini gösteren metamorfozlar bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın kabuk değiştiren yapısının düşünsel olarak tarif edilmesi ve rayına oturması sürecinde, Orta Çağ sonlarından itibaren olgunlaşmaya başlayan modern örgütlenme biçimlerinde yaşanan dönüşümlerin ifade edilmesi ve uzun yılların bir birikimi olarak görülen mevcut ilişkiler ağını sergileyen oluşmuş bütünlüğün ve birliğin altının oyulması konu edilmiş, içinde bulunulan bu yeni dünya teorik olarak izah edilmiştir (Say, 2003, s. 62).

Bu eleştirilerin ve teorilerin buluştuğu ortak nokta, adına postmodernite denilen yeni bir sürecin içine girildiğidir. İlk olarak kendini mimaride gösteren postmodernizmin zamanla toplumsallaşarak yeni bir yaşama biçimine dönüşmesiyle ortaya çıkan postmodernite, modernitenin kurguladığı ulus-devlet, ulusal/tekelci kapitalizm, bilimsel rasyonalizm ve bilimsel yöntem gibi unsurlara bir başkaldırı niteliğindedir ve küreselleşme, küresel kapitalizm, görecelilik ve öznellik gibi kavramları dolaşıma soktuğu/distrübe ettiği söylenmektedir. Batılı entelektüeller tarafından yaratılan bir ürün ve bir söylem olarak görülen postmodernite, moderniteden bir kopuş, modernitede bir kırılma, modernitenin muhafazakarlaşması ve modernitenin yeni bir versiyonu gibi farklı tanım çeşitlemelerini bünyesinde barındırmaktadır (Küçük, 2000, s. 27).

Bu döneme ve bu dönemin teorisinin biçimselliğine dair ifade edilen en kritik noktalardan biri de postmodernitenin (veya postmodern dönemin/postmodernlik) hiçbir kenarı, hiyerarşisi ve merkezi olmadığı fakat bir kültürel heteropi görüşüne izin verdiğidir (Connor, 2015, s. 35). Temelde çoğulculuk, heterojenlik ve yataylık gibi kavramları öne çıkaran postmodernite, -modernitenin aksine- içerik ve biçimin birbirlerine eriyik bir hâlde bulunduğu, iç içe geçtiği ve birbirlerini etkiledikleri bir yapıyı beraberinde getirmektedir. Bu durum, Lyotard'ın (1997, s. 12), postmoderniteyi dil oyunları üzerinden analiz ettiği açıklamasıyla bağdaştırılabilirken İhab Hassan'ın (2019, ss. 319-320), moderniteden postmoderniteye geçiş listesinde verdiği “modern sınırdan postmodern metinlerarasılığa”, “modern seçmeden postmodern birleştirmeye”, “modern kökten postmodern köksapa¹” ve “modern okunabilirlikten postmodern yazılabilirliğe” gibi pek çok geçişi de akla getirmektedir. Bu noktada ifade edilebilecek şey, postmodernitenin sadece yeni bir içerik değil yeni bir biçim de olduğudur. Zira, Hassan'ın da altını çizdiği gibi bu dönemde ortaya çıkan metinlerarasılık, birleştirme (eklektikizm veya melezleşme), köksap ve yazara göre yazılabilirlik gibi fikir ve kavramlar hem yeni bir üslubun habercisi olmuş hem de modern üslup ve genel olarak biçimsellik ile ifade edilemeyecek yeni düşünsel kurulumları inşa etmiştir. Kısacası, postmodernite ile birlikte düşünmenin ve felsefe yapmanın biçimi değişmiştir.

Postmodernite ile birlikte dönüşüm yaşayan biçimselliğe düşünce üretimi ve aktarımı bağlamında örnek düşünüldüğünde akla ilk gelen isimlerden biri de kuşkusuz Gilles Deleuze'dür. Klasik ve modern anlamıyla düşünme ve felsefe yapma biçiminde önemli kırılmalara neden olan Deleuze, “başı sonu belli olmayan” ve “ortadan başlayan” kendine has

¹ Deleuze ve Guattari'nin filozofisinde önemli bir yer tutan köksap kavramı, en farklı ve en benzer nesnelere, yerlere ve insanlar arasında oluşan bağlantıları; insanları birbirine bağlayan garip olaylar zincirini, daha önce burada bulunmuş olma duygusunu ve bedenlerin bir araya gelmesini tanımlar. Deleuze ve Guattari'nin terimi kullanımında köksap; ağsal, ilişkisel ve çapraz bir düşünce sürecini ve bu sürecin sabit bir varlık olarak inşasının izini sürmeden varoluş biçimini haritalandıran bir kavramdır (Colman, 2005, s. 231).

düşünce sisteminin ifade edilmesinde gerekli biçimselliğin yakalanabilmesi ve biçimiyle de içeriğine gönderme yaparak bütün yönleriyle sürekli yenilenen, bir farklılık ve değişim sergileyen ve kapalı sistemlerden oluşmayan postmodern dönemin düşünsel gerekliliklerine üslup olarak karşılık bulunabilmesi adına oldukça başarılı bir düşündürdür (Yücefer, 2016, ss. 5-6; Colebrook, 2013, s. 13). Bu noktada akla gelen ilk isimlerden verilebilecek bir diğer örnek ise Jacques Lacan'dır. Oldukça yüksek bir soyutlamayla inşa edilen atomize edilmiş düşüncelerine ürettiği biçimsellikle postmodernitenin içerik ve biçim konusunda yarattığı kırılmaya bir örnek teşkil eden Lacan'ın matematik ve psikanaliz arasında kurguladığı postmodern analogiler, bir çeşit "bilimi kötüye kullanma" olarak da nitelendirilmiştir (Sokal ve Bricmont, 2002, s. 53).

Postmodernite üzerine çalışmalar yapan veya postmodern dönemin analizi ve eleştirisi işiyle uğraşan onlarca düşünür ve sosyolog arasında Jean Baudrillard'ın içeriksel ve buna bağlı biçimsel konumu ise daha radikal bir nitelik göstermektedir. Postmodern dönemle birlikte değişim yaşayan gerçekliği, gerçeğin ölümü şeklinde tanımlayan ve postmodern kavramına oldukça mesafeli yaklaşan Baudrillard, kuramsal bir terör ve şiddet uygulayarak gerçeğin kuramsal ölümünü ilan etmiş ve eleştirmiştir.

Baudrillard, sosyal ya da insani bilimlerde bilinen normların dışında ya da ötesinde çözümlemeler yapan bir düşünce insanıdır. Emile Durkheim-Mauss ekolünün devamı olarak da görülen Baudrillard, bu ekolün toplumsal özellikler ve niteliklere sahip her olay ya da konu, toplumbilimin araştırma alanı içine girer ilkesinden hareketle striptiz, moda, ölüm vs. gibi hiç alışılmadık konuları kolaylıkla çözümleme alanı içine çekerek onlar hakkında söylev üretebilmektedir. Metinlerinde derin felsefi yorumlar olduğu gibi politikacılar, sanatçılar, aydınlar vs. ile dalga geçtiği bölümler de vardır (Adanır, 2010, s. 30).

Yukarıdaki paragrafta da ifade edildiği gibi Baudrillard'ın felsefe yapma biçimi ve felsefesine özne olarak seçtiği meseleler, alışılmışın oldukça dışındadır. Onun tercih ettiği bu biçimsellik içeriğe de gönderme yapmakta ve postmodern dünyanın (Baudrillard'a göre simülasyon evreninin) biçim (gösterge) temelli kurulumuna uygun bir biçimselliğe denk düşmektedir. Zira Baudrillard'a göre (2009, s. 129) Marx'ın eleştirisini yaptığı 19. yüzyılın dünyası ekonomi (ekonomik değiş tokuş değeri, para) temelli bir dünya iken 20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle gösterge (göstergeleşmiş değiş tokuş değeri, prestij vb.) temelli bir dünyaya geçiş yapılmıştır. Bu dünyada belirleyici olan ise kendi kendine gönderme yapan bir biçimseliktir.

Bu çalışmanın amacı, Baudrillard'ın sinemaya yönelttiği biçimsellik eleştirisini çalışmanın bir diğer öznesi olarak belirlenen David Fincher sineması üzerinden okumak ve bu eleştiriyi, David Fincher sinemasından seçilen üç film yani *Zodiac* (2007), *Sosyal Ağ* (*The Social Network*, 2010) ve *Ejderha Dövmeli Kız* (*The Girl with the Dragon Tattoo*, 2011) üzerinden örneklemektir. Bu sayede Baudrillard'ın sinema sanatı temelinde kurguladığı eleştirilerin somut bir örneğinin olduğuna dikkat çekilecek ve bu eleştirilerin estetik karşılığı kontrol edilecektir. Bu anlamda çalışmada ilk olarak Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı, bu kuramın sanatsal izdüşümü ve özellikle de sinemadaki yansımaları ifade edilecektir. Bu noktada Baudrillard felsefesinden bir çıkarsama olarak film simülakrı kavramının niteliği ortaya konulacak ve özellikleri belirlenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde David Fincher ve yönetmenlik anlayışı değerlendirilip bu çalışma için özne olarak belirlenişinin nedenleri sıralanacaktır. Daha sonrasında ise örneklem olarak seçilen üç filmin anlatı genelinde ve bazı sahneler özelinde analizi yapılacak ve Baudrillard'ın simülasyon evreninde sinemaya dair gerçekleştirdiği eleştirilerin karşılığı aranacaktır.

Çalışma; amacı, incelenen meseleyi standartizasyondan görece daha uzak bir biçimde, geniş bir çerçevede tanımlamak ve açıklamak olan deskriptif yöntemle kaleme alınmış, örneklem filmlerde ise film eleştirisi yaklaşımlarından mizansen eleştirisi kullanılmıştır.

Sinema görüntüsünün kameranın konumu, kamera hareketleri ve kurgudan bağımsız olan bütün özelliklerine karşılık gelen mizansen; aydınlatma, giysiler, dekorlar ve oyunculuğun niteliğiyle birlikte sahnede yer alan diğer şekil ve karakterleri içeren bir kavramdır (Corrigan, 2013, s. 81). Bu temel tanımdan hareketle mizansen eleştirisinin konu ve biçim arasındaki ilişkiyi yani yönetmenin nedenler ve nasıllar arasındaki bilinçli olduğu (nedensiz olmadığı) düşünülen tercihlerini çözümleyebilmek adına oldukça kullanışlı bir yaklaşım ve bir yöntem olduğu ortaya çıkmaktadır (Kabadayı, 2013, s. 114). Bu noktada, mizansen eleştirisinin önemini biçimle ilgili olan her şeyin içeriğe ve genel olarak filmin gerçeklik inşasına etkisinin çözümlenebilmesi ve kavranabilmesi olduğu söylenebilir. Zira filmler gerçeklik standartları konusunda mizansen kurulumu üzerinden yargılanmaktadır (Bordwell & Thompson, 2008, s. 113). Dolayısıyla David Fincher'ın biçimsel tercihlerini Baudrillard'ın kuramı üzerinden çözümleme ve eleştirme amacıyla hareket eden bu makalenin biçimin sinemanın gerçekliği algılama ve algılatma anlayışına yani görünmekte olana yöneltilen bakışa uyguladığı manipülasyonun altını çizdiği söylenebilir.

Simülasyon Evreni, Sanatın Ölümü ve Sinema

Bu çalışmanın odak noktalarından biri olan simülasyon kuramı, Jean Baudrillard tarafından 1970'li yıllardan 2000'li yıllara gelene kadar bir dizi çalışma neticesinde ortaya çıkmıştır. Temelde bir tüketim ideolojisi eleştirisi niteliği taşıyan bu kuram, Baudrillard her ne kadar postmodern/postmodernlik kavramlarının içi boş ve anlamsız kavramlar olduğunu ifade etse de bir postmodernlik eleştirisi hüviyeti taşımaktadır (Baudrillard, 2011, s. 11).

Simülasyon kuramının işaret ettiği eleştirel anlam bütününe geçmeden önce bu kuramın kavramsal dayanakları konumunda bulunan ve giriş bölümünde de kısaca bahsedilen modernite-postmodernite ikiliğinin detaylandırması gerekmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında kökeninin 15. ve 16. yüzyıldaki Rönesans ve Reform süreçlerine kadar dayandığı ifade edilen modernite, başta Aydınlanma ve Sanayi Devrimi olmak üzere Batı merkezli çeşitli düşünsel ve ekonomik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bilim temelli yeni bir kavrama ve yaşama biçimidir. Aydınlanma filozoflarının nesnel bilim, evrensel ahlak, evrensel yasa ve özerk bir sanat geliştirme çabalarının bir sonucu olan modernite, bir tasarı olarak çoğunlukla 18. yüzyılda biçimlendirilmiştir (Sarup, 2004, s. 205). Literatürde moderniteye dair yapılan tanımlara bakıldığında Touraine'nin (2002, s. 13) modernitenin (veya modernliğin) "insanın yaptığıyla bir olduğunun, dolayısıyla da bilim, teknoloji ya da yönetimin daha etkili kıldığı üretimle, toplumun yasayla örgütlenmesi ve çıkarların, ama aynı zamanda da tüm kısıtlamalardan kurtulma isteğinin harekete geçirdiği kişisel yaşam arasında bir denklik ilişkisinin olması gerektiğinin olumlanması" olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Veya bir başka çalışmada Giddens (2016, s. 63-67) modernitenin merkezinde kapitalizmin bulunduğunu ve hatta modern olan her şeyin kapitalizmle bağdaştırılabileceğini, kapitalist döngünün sorunsuz bir biçimde tamamlanabilmesi için denetleme ve kontrol işlevi göre ulus-devlet modelinin de kapitalizmle yakın bir ilişki içinde olduğunu belirtmiştir.

Görülebileceği gibi üstte aktarılan iki kapsayıcı pasajın ortak noktasında modernitenin bilimsel yöntem ve aklın bir çıktısı niteliğinde olan teknolojinin organize ettiği evrensel üretim ve yönetim biçimi ve bunun ortaya çıkardığı yeni liberal toplum modeli ve örgütlenmesi olduğu bulunmaktadır. Touraine'nin (2002, s. 17) akılcılaştırma ve özneleştirme ismini verdiği ve dinsel olanın (Tanrı'nın) yerine dünyevi olanı (bilimi) koyarak topluma ve bireye ait tüm süreçlerin bu ilke çerçevesinde organize edilmesi olarak ifade ettiği modernite, örneğin Sanayi Devrimi'yle birlikte kapitalist bir ülkü olarak ilerlemeye dayanan bir inançlar sistemini devreye sokmuş ve ekonomi sahasında da akılcı yaklaşımın izleğinde hareket etmiştir (Hobsbawm, 2001, s. 135).

Kendini ilk olarak mimaride gösteren postmodernizmin zamanla toplumsallaşması ve yeni bir kavrama biçimine dönüşmesiyle ortaya çıkan postmodernite ise modernitenin inşa ve ifade ettiği kavram, kurum ve ülkelerin 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan bilimsel ve tarihsel gelişmelerin akabinde irtifa kaybetmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Modernitenin tanımlanması ve özelliklerinin sıralanması hususunda varılan kısmi mutabakatın aksine düşünürler tarafından çok farklı tanımları yapılan postmodernite, Lyotard'a (1997, s. 144) göre "bir durgunlaşma dönemi", Jameson'a (2011, s. 29) göre "geç kapitalizmin kültürel mantığı" ve Eagleton'a (2011, s. 9) göre ise "klasik hakikat, akıl, kimlik ve nesnellik nosyonlarından, evrensel ilerleme ya da kurtuluş fikrinden, bilimsel açıklamanın başvurabileceği tekil çerçeveler, büyük anlatılar ya da nihai zeminlerden kuşku duyan bir düşünce" biçimidir. Modernitenin inşasında öne çıkarılan akıl, bilim, ulus-devlet, evrensellik, nesnellik gibi kavramların yerine küreselleşme, görecelilik ve öznellik gibi kavramları savunan postmodern düşünce, ilerlemeci modern anlayışın reddettiği gelip geçicilik, parçalanma, süreksizlik ve kargaşayı bütünüyle benimsemektedir (Harvey, 1997, s. 60).

Modernite ve postmoderniteye dair aktarılan görüş ve yorumların akabinde bu çalışmanın kavramsal çerçevesi konumunda bulunan simülasyon kuramına geçilebilir. Jean Baudrillard'ın yaratıcısı olduğu simülasyon kuramına göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı'da dolaşıma geçen tüketim ideolojisi, gerçeğin ölümüne sebep olmuştur. Sistem, kendi devamlılığını sağlayabilmek adına ölümüne sebep olduğu gerçeğin yerine ona çok benzeyen ve seri bir şekilde üretilebilen simülakrlarını koymuştur. Gerçeğin tüm göstergelerine sahip olan, "-mış gibi yapmayan" ve bu yüzden gerçeğiyle ayırdı neredeyse imkânsız olan simülakrlar, gerçeklik ilkesine zarar vermektedir (Baudrillard, 2011, s. 16). Bu durum, modernitenin akıl temelli rasyonel kurulumunun çöktüğünün bir göstergesidir. Tüketimin rasyoneliteni nötralize etmesi, modern toplumların ilkel toplumları anırtmasına, ilerleme ve gelişmişlik gibi kavramların anlamlarını yitirmesine neden olmaktadır.

Modernitenin rasyonelleştirici kültürleri, paradoksal bir biçimde, daha ilksel bir kültür mantığı, ebedi dönüş, insan kırılabilirliği tarafından yönlendirilirken, aynı zamanda ölümsüzlüğe ve kusursuzluğa doğru başka bir yönde hareket eder. Baudrillard bunu, bir kültürün dünyanın bayağı yanılması içine çöküşü, kendi kalıntıları içine çöken parlak yazgı ve alinyazısı kültürleri olarak teorileştirir -bayağı rastlantı ve kaos (Gane, 2008, s. 45).

Bu noktada kuramla ilgili iki kavramın daha altı çizilmelidir. Bu iki kavramdan ilki olan hiperrasyonelite, simülasyon evreninde rasyonelitenin dönüştüğü şey, simülasyon evreninin akıl çalıştırma mantığıdır. Moderniteyi ortaya çıkaran rasyonelitenin kendine tur bindirme hâli, tüketim mantığının etkisiyle sonuna kadar rasyonelleşmeye çalışan bir sistemin vardığı son noktadır. Rasyonelitenin akılcılık, irrasyonelitenin ise akıldışılık olarak adlandırıldığı bir denklemde bir çeşit akılcılık simülasyonu niteliğinde olan hiperrasyonelite, sistem ve toplumun rasyonel olduğu konusunda fikir birliğine vardığı eylemlerin tüketim aracılığıyla içinin boşaltılması, anlamsız birer göstergeler hâline gelmesidir. Buna -bağlama uygun olarak- alışveriş çılgınlığı üzerinden oluşturulabilecek bir senaryoyla örnek verilecek olunursa, bireyin ihtiyaçları dahilinde giymek için ayakkabı sahibi olmasının rasyonel bir hareket olduğu söylenebilir. Bireye doğuracağı fiziksel, fizyolojik ve dolayısıyla psikolojik zararlar nedeniyle ayakkabı almamanın ve giymemenin ise irrasyonel bir hareket olduğu ortadadır. Bu denklemde hiperrasyonel olan ise yüzlerce çift ayakkabı sahibi olmaktır. Zira bu noktada, alışveriş eyleminin nedenselliğinde ihtiyaçtan çok hedonizm, gösteriş ve prestij bulunmaktadır (Doğan, 2022, ss. 45-46).

Bahsi geçen ikinci kavram olan hiperrealite ise simülasyon evreninin biçimidir. Bu biçimsellik simülasyon evreninde şeylerin yok edilme şeklini teşkil etmektedir. Simülasyon evreninde realitenin yerini alan hiperrealite, anlamdan yoksun (veya Baudrillard'ın ifade ettiği

şekliyle anlama kısa devre yaptıran) mükemmel hâle getirilmiş (gerçekten daha gerçek olan) simülarklar yaratarak kendini göstermektedir. Bu, bir ortadan kayboluş hâlidir ve simülasyon evreninin ölüm metaforudur. “(...) Bu ölüm fiziki anlamda bir yok olma şeklinde değil, gerçekten daha çok gerçeğe benzeme, toplumsaldan daha çok toplumsala benzeme yani hiper gerçekleşme şeklinde bir ortadan kayboluştur” (Adanır, 2004, s. 28).

Kuramının sacayakları olarak simülasyon evreninin akıl çalıştırma mantığı hiperrasyonaliteyi ve bu evrenin gerçeklik biçimi hiperrealiteyi *Simülakrlar ve Simülasyon*'da Disneyland, Watergate Skandalı, Beaubourg (Pompidou Sanat Merkezi) gibi örnekler üzerinden çeşitlendirerek ve derecelendirerek açıklayan Baudrillard, verdiği örneklerde simülakrların işlevinin “artık her şeyin simülasyondan ibaret olduğunu gizlemek” olduğunu söylemektedir.

Batı uygarlığı ‘simgesel’ (yani içerik, ideolojik, politik, felsefi, kültürel düzeyde bir model olma özelliğini) anlamını yitirmiştir. Buna karşın, ‘maddi’ anlamda sahip olduklarını yitirmemek için bu bitmişliğini yadsımaya daha doğrusu gizlemeye gayret etmektedir. Simülasyon evreni, işte bu bitmişliğin gizlenmeye çalışıldığı evrenin kendisidir (Adanır, 2004, s. 19).

Baudrillard’ın simülasyon kuramı çerçevesinde ele aldığı politika, iktidar ve tarih gibi mesele ve disiplinlerin arasında en önemlilerinden biri de çoğunlukla çağdaş sanat üzerinden geliştirdiği sanat ve sanat dünyası eleştirileridir. Simülasyon evreninde kendini gösteren kusursuz cinayetler arasında özel bir konuma sahip olan sanatın ölümü, sanatçının üretimi olan sanat eseri nedeniyle arkasında iz bırakmaktadır (Baudrillard, 2012b, ss. 13-14). Temelde adına sanat denilen aşkın yaratım sürecinin bir çeşit içkin üretim sürecine dönüştüğünü ifade eden Baudrillard, simülasyon evreninde sanatın –diğer pek çok şey gibi- öldüğünü/öldürüldüğünü ve dolayısıyla bir tür ortadan kaybolma sanatına dönüştüğünü söylemiştir (Baudrillard, 2012c, s. 7). Ona göre adına ortadan kaybolma sanatı denilen şey, değerlerin, gerçeğin, ideolojilerin ve nihai amaçların çözümlenip gittiği noktadır (Baudrillard, 2012c, s. 13). Burada sanatın cisimleşmesi, anlık bir parıltıya indirgenmesi ve estetik değerlerin açık bir şekilde ticari bir metaya dönüştürülmesi söz konusudur (Baudrillard, 2012a, s. 128). Her türlü sanatsal üretim, bir değiş tokuş değeri ve bir gösterge olarak anında üretilmekte ve tabii tüketilmektedir (Baudrillard, 2009, s. 92).

Simülasyon evreninde sanat eserinin ticari bir metaya dönüşmesi, onun seri üretimle üretilebilir bir hâle gelmesinin hem sebebi hem de bir sonucudur. Artık seri hâlinde üretilebilen durumda olan yapının yitirdiği şey, aura ve estetik biçimdir. Baudrillard’a (2011, s. 145) göre orijinal yitirilmiştir ve artık aynı anda sınırsız sayıda çoğaltılabilmek için orijinale gerek bile duyulmamaktadır. Bu, aslında aşkın ve biricik bir süreç sonunda üretilmesi gereken sanat eserinin tüketim mantığı içinde eriyik hâle gelmesi ve sahip olduğu tüm ayrıcalıklı konumu kaybetmesidir.

Baudrillard’a göre simülasyon evreninde sanatın aldığı bu yeni konunun en önemli sonucu sanatın estetik illüzyonunu kaybetmesidir. Artık estetik illüzyona sahip olmayan sanat eseri, bireyleri ve toplumları etkileyebilme gücüne sahip değildir. İmge ve düş gücünün olmadığı bu sanat eserlerinde herhangi bir yaratıcı süreç de bulunmamaktadır. Zira sanatı “içinde yaşadığımız dünyayı oldukça abartılı bir şekilde sergileyen bir illüzyon veya onu deforme eden bir ayna” olarak tanımlayan Baudrillard, duyarsızlığa mahkûm edilmiş bu dünyada yani simülasyon evreninde sanatın duyarsızlığa duyarsızlık eklemekten başka bir çaresi olmadığını iddia etmiştir (Baudrillard, 2010, s. 204).

İfade edilen kuramsal çerçeveye sahip olan simülasyon kuramının sinema sanatı (ve alanı) özelinde üretilebilecek çeşitli çıktıları bulunmaktadır. Batı dünyasının pek çok alanda yaşadığı anlam ve gerçeklik kaybının kendini tüm sanat dallarında gösterdiğini ifade eden

Baudrillard, başta *Simülakrlar ve Simülasyon* ve *Sanat Dünyasının Kurduğu Komplo* olmak üzere pek çok metninde sinema filmlerine de çeşitli atıflarda bulunmuştur.

Baudrillard'ın film simülakrları olarak isimlendirilen sinema simülasyonu örneklerine dair altını çizdiği ilk önemli nokta, filmlerin kusursuzluğudur. Zira Baudrillard, kusuru gerçekliğin ve dolayısıyla estetik illüzyon üretiminin ön koşulu olarak kabul etmektedir. Ona göre sistem, gerçeğin ölümünü gizlemek adına gerçekten daha gerçek ve kusursuz simülakrlar üretmiştir (Baudrillard, 2011, s. 15). Baudrillard'ın tarihin kusursuz bir şekilde yansıtıldığını iddia ettiği sinema simülasyonu örneklemesindeki Roman Polanski'nin yönetmenliğini yaptığı *Çin Mahallesi* (*Chinatown*, 1974), Sydney Pollack'ın yönetmenliğini yaptığı *Akbabanın Üç Günü* (*Three Days of the Condor*, 1975), Stanley Kubrick'in yönetmenliğini yaptığı *Barry Lyndon* (1975), Bernardo Bertolucci'nin yönetmenliğini yaptığı *1900* (1976) ve Alan J. Pakura'nın yönetmenliğini yaptığı *Başkanın Bütün Adamları* (*All the President's Men*, 1976) gibi filmlerde tüm zehirli ışınlar temizlenmiş, gerekli ve yeterince malzeme kusursuz bir şekilde yerli yerine oturtulmuş ve herhangi bir sinematografik hataya düşülmemiştir (Baudrillard, 2011, ss. 75-76).

Bu noktada Baudrillard'ın ifade ettiği şekliyle kusursuzluk denen şeyin biçimsel bir yapıda seyrettiği ortaya çıkmaktadır. Işığın, kamera/lens hareketlerinin ve kurgunun tüm imkânlarının kullanıldığı bu yapımlar, Baudrillard'ın “şeylerin kendi kendilerini yansıtabilme kapasitesinden yoksun olmaları, sahip oldukları görüntülerin değiştirilmesine izin vermeleri” olarak tanımladığı estetik illüzyon açısından büyük bir yoksunluk çekmektedir (Baudrillard, 2005, s. 22). Zira bu filmler, kendi kendilerini yansıtabilme konusunda doruk noktasına ulaşmış yapımlardır ve bu kusursuzluk hâli, insani bir edim olarak sanat ve sanatın gerçeklikle olan ilişkisi adına endişe verici seviyeye ulaşmıştır.

Bu yapıtları izlerken insanın gerçek filmlerden çok kusursuz benzerler, kombinatuvar (ya da McLuhancı anlamda mozaik) bir kültürün getirdiği olağanüstü kurgulama olanakları, muazzam foto, kino ya da sentetik tarihî görüntülerle karşı karşıya olduğuna inanası gelmektedir (Baudrillard, 2011, s. 75).

Bahsi geçen kusursuzluğun ortaya çıkardığı gerçekten daha gerçek olma durumu yani gerçeğin ve dolayısıyla estetik illüzyonun ortadan kalkması hâli, yapıtları her ne kadar daha yetkin kılmak adına yapılmış olsa da tam tersi bir neticeyle karşılaşmaktadır. Gerçeğin ölümünü gizlemek adına onu katlayarak hipergerçeğe dönüştüren simülasyon evreninin estetik konusunda da benzer bir politikayla hareket etmesi sonucunda ortaya çıkan bu durum, bu dönemde dolaşıma geçen hiperrasyonel bir aklın getirisi ve bir neticesidir. Baudrillard'a (2002, s. 172) göre “gerçeğin genetik manipülasyon ve klonlama yoluyla sağlanacak ölümsüzlüğü ve kusursuzluğu ise, hiçbir zaman ara formülden, yüksek güce çıkarılmış türün vasatlığından başka bir şey olamayacaktır.”

Baudrillard tarafından ifade edilen kusursuzluk sorunsalının diğer boyutunda ise, sinemanın teknoloji ile ilişkisi bulunmaktadır. İzleyiciye oldukça gerçekçi ve kusursuz bir deneyim sunmayı amaçlayan sinema teknolojilerine ve/veya post-sinema gelişmelerine şüpheyle yaklaşan Baudrillard, kendi kendilerini yansıtabilme konusunda teknolojiden faydalanan imgelerin estetik illüzyon yaratma gücünün elinden alındığını ifade etmiştir. Zira Baudrillard'a (2005, s. 17) göre imge, dünyanın iki boyutlu soyut bir görüntüsünü sunmalıdır. Bu iki boyutluluk, gerçek dünyayı ve gerçek dünyaya ait boyutları devre dışı bırakarak estetik illüzyon duygusu yaratmaktadır. Oysa bugünün sinema teknolojisiyle yaratılan sanal görüntü izleyiciyi imgenin içine çekmeye çalışmakta ve üç boyutlu gerçekçi bir imgeyi yeniden yaratmaktadır ki estetik illüzyonu yok eden de budur. Bu durumun imgesellikle ve dolayısıyla yaratıcılıkla açıklanabilir bir tarafı bulunmamaktadır. “Bu, olsa olsa taklitçi, holograma benzeyen ve yaratılanı-yeniden üreten bir illüzyondur. Yeniden üretim teknolojisine, gerçeğin sanal düzeyde yeniden üretimine kusursuz bir biçim kazandırılarak illüzyon duygusuna son

verilmektedir”. Görülebileceği gibi Baudrillard, sinema ve sinematik imge konusunda klasik bir biçimci bakışını anımsatan bir tavırla dünyanın gerçek görünüşünden uzaklaşılın yaratımları estetik illüzyon konusunda zengin bulmakta ve özellikle de teknolojinin müdahalesiyle gerçeğe çok benzeyen imgeler yaratan sinema filmlerini estetik illüzyonu öldürmekle suçlamaktadır (Özarslan, 2015, s. 205).

Burada ifade edilmesi gereken bir diğer nokta, sinema teknolojisinin gelişimiyle ortaya çıkan bu yeni sinemanın anlatı diline Baudrillard’ın yaklaşımıdır. 1990’lı yıllarda izleyiciyle buluşan David Lynch’in yönetmenliğini yaptığı *Vahşi Duygular* (*Wild at Heart*, 1990), Joel Coen ve Ethan Coen’in yönetmenliğini yaptığı *Barton Fink* (1991) ve Paul Verhoeven’in yönetmenliğini yaptığı *Temel İçgüdü* (*Basic Instinct*, 1992) gibi filmleri kendi kendilerini içeriden yıkan ve sinematografik illüzyonun yitirilmiş olduğunun bir kanıt niteliği taşıyan yapımlar olarak niteleyen Baudrillard, bu filmlerin metinlerarası (ve tabii aynı zamanda filmlerarası) göndermeler yapmaktan başka bir şey yapmayan, lüzumsuz repliklerden oluşan, ileri teknoloji ürünleri olduğunu ifade etmiştir. Baudrillard’ın sinemayı içten içe çürüten bir hastalığa benzettiği bu filmler, gereksiz teknolojik ustalıklarla, özel efektlerle ve klişelerle bezeli yapımlardır. Bu filmler, “hiçbir anlama sahip olmayan imgelere çılgın bir hareketlilik kazandırarak ve değişik eğilimleri bir araya getirerek yitirilen düş gücünü daha da zayıflatmaktan başka bir şey yapmamaktadırlar” (Baudrillard, 2005, ss. 18-19). Baudrillard’ın imgelere acı çektirilmesi olarak tanımladığı bu filmlerde senaryo alaycı bir parodiye benzemekte, pornografik filmlerde sunulan gerçekçi ayrıntılar göze batmaktadır (Baudrillard, 2005, ss. 15-16).

Baudrillard’ın örneklem olarak seçtiği *Vahşi Duygular*, *Barton Fink* ve *Temel İçgüdü* gibi filmlere ve bu filmlerle ilgili altını çizdiği unsurlara, Baudrillardcı bakış açısından bir anlığına uzaklaşarak bakıldığında bu yapıtların postmodern sinema örnekleri olduğu görülmektedir. Özellikle de Baudrillard’ın vurguladığı sürekli göndermeler yapma, gereksiz repliklerle dolu olma, parodi ve pornografik gerçeklik detayları postmodern sinemanın bilinen özellikleridir (Büyükdüvenci ve Öztürk, 2014, ss. 13-34). Baudrillard, her ne kadar postmodern, postmodernizm ve postmodernite gibi kavramları kullanma konusunda olumsuz bir yaklaşım içinde olsa da sinemaya yaklaşımının –tıpkı biçimci tavrında olduğu gibi- klasik ve modern bir hüviyet taşıdığı ve postmodern olanı kritize ettiği ortadadır. Burada (ve Baudrillard’ın felsefesinin hemen her alanında) ortaya çıkan temel fark, postmodern düşüncede bir yeni yönelim olarak açıklanan bu sinemasal/estetik tarzın Baudrillard tarafından ölmüş gerçeğin bir sunumu olarak nitelendirilmesidir.

Baudrillard’ın kaybolan sinematografik illüzyona dair düşüncelerine geri dönülecek olunursa; karakterlerin ironi ve espri dolu replikleri tek seferde kusursuz bir tonlamayla söyledikleri, tüm aksiyonları herhangi bir sakarlıktan uzak bir şekilde başarıyla gerçekleştirdikleri ve erotizmi kusursuz bir şekilde sundukları bu filmler, Baudrillard’ın hipermarketler için ifade ettiği “bakışlarımızı etkileyebilecek bir rölyef, bir perspektif, bir ufuk noktasından yoksun olma” ve “düzenlenme biçimi nedeniyle art arda gelen ve eşdeğerli göstergelere benzeyen reklam panoları ve ürünlerden oluşan total bir ekrana benzeme” gibi durumlarla kesişimler içermektedir (Baudrillard, 2011, s. 112). Zira bu filmlerde seyirciye nefes aldırarak herhangi bir boşluk veya duraksama olmadığı gibi mizansende öykünün geneli ve sonu ile ilgili olmayan herhangi bir nesne kullanımına da yer yoktur. Her şey kusursuz bir şekilde dizayn edilmiş, her detay ortak amaca hizmet etmesi amacıyla yerleştirilmiştir. “Her şey programlı bir şekilde seyircinin bir illüzyon gösterisine tanık olduğu duygusunu yaşamasını engellemek amacıyla yapılmış gibidir. Seyirciden sanki her türlü sinematografik illüzyon duygusunu ortadan kaldıran bu abartılı sinematografik gösteriye yalnızca tanıklık etmesi istenmektedir” (Baudrillard, 2005, s. 16).

Baudrillard'ın ifade ettiği sinema sanatında estetik illüzyonun yitirilmesi/öldürülmesi ve/veya film simülakrları ile ilgili aktarılan bu yorum, görüş ve değerlendirmelerin sonucunda ortaya çıkan kuramsal çerçeveyi maddeler hâline özetlemek gerekirse şöyle bir sıralama gerçekleştirilebilir:

- Film simülakrları, biçimsel açıdan hatasız ve kusursuz niteliğe sahiptirler/sahip olmayı arzulamaktadırlar.
- Film simülakrları, sinematografik imgeye hipergerçekçi bir görünüm kazandırmaya çalışmaktadırlar.
- Film simülakrları, kusursuz ve gerçekçi (hipergerçekçi) bir görünüm ve imgesellik için teknolojiyle, özellikle de sinema teknolojisiyle organik bir bağ kurmaktadırlar.

Bir Simülasyon Evreni Olarak David Fincher Sineması

Baudrillard'ın simülasyon kuramı ve bu kuramın sinemayla ilişkisi özelinde üretilebilecek bir kavramsal çıktı olarak film simülakrı kavramı, bu makalede Amerikalı yönetmen David Fincher sineması üzerinden örneklendirilecektir. Bu noktada ilk olarak yönetmen David Fincher, filmografisi ve sinema anlayışının değerlendirilmesi gerekmektedir.

1962 yılında Denver'da doğan David Fincher, büyüdüğü San Anselmo, Kaliforniya'da yönetmen George Lucas'ın komşusu olması nedeniyle genç yaşta filmlere ilgi duymaya başlamıştır. Yine genç yaşta Lucas'ın özel efekt stüdyosu Industrial Light & Magic'te kameraman yardımcısı olarak işe başlayan Fincher, 1980'lerin ortalarında reklam filmleri yönetmeye başlamış ve kısa sürede klip yönetmeni olarak başarılı bir kariyere adım atmıştır. 1980'li ve 90'lı yılların en ikonik şarkı kliplerini yöneten Fincher, ayrıntılı set tasarımları ve ustalıkla kamera kullanımı gibi belirgin sinematik özellikleriyle dikkat çekmiştir (Augustyn, 2024). David Fincher, kronolojik sırayla gidilirse 1992 yılında gösterime giren *Yaratık 3* filmiyle ilk kez sinema filmi yönetmenliği deneyimi yaşamıştır. 1995 yılı yapımlı *Yedi (Se7en)*, 1997 yılı gösterime giren *Oyun (The Game)*, 1999 yılında gösterime giren *Dövüş Kulübü (Fight Club)*, 2002 yılında gösterime giren *Panik Odası (Panic Room)*, 2007 yılında vizyona giren *Zodiac*, 2008 yılında vizyona giren *Benjamin Buton'un Tuhaf Hikâyesi (The Curious Case of Benjamin Button)*, 2010 yılında gösterime giren *Sosyal Ağ (The Social Network)*, 2011 yılında vizyona giren *The Girl with the Dragon Tattoo (Ejderha Dövmeli Kız)*, 2014 yılında vizyona giren *Kayıp Kız (Gone Girl)*, 2020 yılında vizyona giren *Mank* ve 2023 yılında vizyona giren *The Killer* gibi filmlerin yönetmenliğini yapmıştır.

Aktarılan biyografik ve filmografik bilgilerin akabinde David Fincher sinemasının karakteristik özelliklerine genel bir bakış atıldığında ilk olarak ifade edilmesi gereken nokta, biçimci bir sinemanın göze çarptığıdır. Yönetmenliğini yaptığı filmlerin hiçbirinin senaristi olmayan Fincher, yönetmenlik sanatının en arı temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. Fincher'ın tarzıyla ilgili ifade edilenler, sinemada yaratıcılığın yönetmenlik sacayağındaki en önemli figürlerinden biri olduğunu kanıtlar niteliktedir. Örneğin, Fincher'ın yönetmenlik tarzının otokratik eğilimlere ve oldukça detaycı bir çalışma biçimine sahip olduğu belirtilir. Fincher, film yapımının her yönünü mikro düzeyde yönetmeyi tercih eden bir auteur yönetmendir (Brooks, 2002). O, filmlere karmaşık matematik problemleri gibi yaklaşmaktadır. *Zodiac* filminde kurgucu olarak çalışan Angus Wall, Fincher filmlerinin kurgusunu yapmanın İsviçre saatini bir araya getirmek gibi olduğunu söylemiştir (Mockenhaupt, 2007). Fincher'ın detaycılığı ve kusursuzu arayan anlayışı, film yapım sürecinin tamamına ve çekim sürecinin tüm unsurlarına sirayet etmiştir. "Fincher görkemli kompozisyonları, insanüstü detaycılığı ve oyuncularını ciddiyetten arındırmak ve tam olarak aradığı performansı yakalamak için sonsuz, titiz çekimlere sokmasıyla ünlüdür; filmleri ilk bakışta neredeyse didaktik, neşesiz ve sert görünebilir" (Fennesey & Ryan, 2014).

David Fincher sinemasıyla ilgili ifade edilebilecek bir diğer nokta, biçim konusunda çeşitli idfikslerle sahip bir yönetmen olduğu, kendi tarzına ve tarzının gerekliliklerine içeriğe rağmen sadık kaldığıdır. Bu bağlamda ona yöneltilen temel eleştiri de ortaya çıkmaktadır: Birçok eleştirmene göre Fincher, içerik yerine biçime, öz yerine üsluba öncelik veren bir yönetmendir. Onun filmografisinde karşılaşılan yavaş, ileri hareketli vinç çekimlerinde Dario Argento'nun, bir kameranın neler yapabileceğine dair merakında De Palma'nın, çekimlerin aşırı, bazılarında göre saplantılı planlanması ve uygulanmasında ve özellikle de oyuncuların - tesadüfi görünebilecek noktaya kadar- titiz hazırlığı konusunda Hitchcock'un etkileri görülür (Browning, 2010, ss. 177-178). Onun bu biçimciliği, müzik klipi ve reklam geçmişiyle ilişkilendirilebilir ki bu da sıklıkla bir eleştiri konusudur. Bu eleştiri, onun yüzeysel bir biçimi ve biçimsel estetiği devam ettirdiği yönünde geliştirilmektedir. Fincher'ın daha kısa olan bu film formlarıyla olan bu deneyimi, üç dakikalık bir pop şarkısına dayanan farklı bir hikâye anlatma ritmine duyarlılık göstermesine ve son teknoloji görsel efektlerle her daim iletişim hâlinde kalmasına neden olmaktadır (Browning, 2010, ss. VII-IX). Onun sineması, bu anlamda oyun estetiğini ve biçimini çağrıştırmaktadır (Kuchera, 2017).

Bu noktada David Fincher sinemasının teknolojiyle olan yakın ilişkisi de ele alınmalıdır. Sinema teknolojisinde yaşanan gelişmeleri yakından takip eden ve bunları özellikle görsel efekt bağlamında anlatıyı geliştirebilme adına kullanan bir yönetmen olan Fincher, müzik klipi ve reklam filmi yönetmenliğinden kalma alışkanlıklarını bu bağlamda da uzun metrajlı filmlerine yansıtmaktadır.

David Fincher, yönetmen koltuğuna oturmadan önce Star Wars ve Indiana Jones gibi görsel efektlerin yoğun olarak kullanıldığı filmlerin kamera arkasında görev yapmış ve bu tekniklerin kullanımına son derece hâkim bir isim. Görsel efekt dediğimizde aklımıza David Fincher gelmez ancak, takıntı seviyesindeki detaycılığı sebebiyle filmlerinde en sıradan sahnelerde bile sayısız görsel efekt kullanılmaktadır. Fincher gibi kadrajlarındaki her detaya büyük önem veren yönetmenin sinemasına yansımaları da hâliyle son derece çarpıcı oluyor. Filmlerinde kullanılan görsel efektlerin bazıları, tekrar tekrar çekilmesi gerekebilecek sahnelerde pratik amaçla kullanılsa da, önemli bir kısmı filmin anlatısını güçlendirmek için doğru zaman ve mekân detaylarını yaratmak için kullanılır (Kutlular, 2022, ss. 155-156).

Buna örnek vermek gerekirse –bu çalışmanın örneklem filmlerinden biri olan- *Zodiac* ele alınabilir. “Bir dönem filmi olan *Zodiac*'ta olayların geçtiği tarihteki yapıların, dolayısıyla da atmosferin yaratılması noktasında görsel efektler kilit bir rol oynamaktadır. Filmde dış mekân çekimlerinden, bir cinayet sahnesinde oyuncuların üzerine sıçrayan kana kadar birçok detayın CGI teknikleriyle yaratıldığı bilinmektedir” (Kutlular, 2022, s. 156). Bunun yanında ilerleyen bölümlerde de analizi yapılacak olan Transamerica Pyramid binasının inşaatının timelapse sekansı verilebilecek bir diğer önemli örnektir. Görsel efektlerle üretilen bu sahnede, Transamerica Pyramid binasının inşa edildiği 1969 ve 1972 yılları arasındaki süre, time-lapse çekimle gösterilmektedir. 1972 yılından 2018 yılına kadar San Francisco bölgesinin en yüksek yapısı olma özelliğini taşıyan bu binayla Fincher, “toplumun hafızasındaki bir imajı alıp, fotoğraf makinası teknolojisini kullanan bir tekniği bilgisayarda görsel efekt olarak” –tıpkı bir aldatma ustası gibi- sunmuştur (Liptak, 2017).

David Fincher'a ve sinemasına (sinemasının biçimsel unsurlarına) dair aktarılan bu bilgi ve yorumların ardından mizansen eleştirisi işlemine geçilebilir. Bu bağlamda bu çalışmada Fincher sinemasından örneklem olarak üç film seçilmiştir. Bu üç film, *Zodiac* (2007)², *Sosyal*

² *Zodiac*, 1960'lı yılların sonundan 1970'li yılların ortasına kadar A.B.D.'nin California eyaletinin çeşitli şehirlerinde işlediği esrarengiz cinayetlerle ve polisle mektuplar aracılığıyla kurduğu diyalogla halk için büyük

Ağ (2010)³ ve *Ejderha Dövmeli Kız* (2011)⁴'dir. Bu filmlerin seçilmesinin ilk nedeni, bir önceki bölümde Jean Baudrillard'ın sanat eleştirisinin sinema izdüşümüne dair ifade ettiği noktaların bu filmlerde –en azından çözümlenme için seçilen sahneler özelinde- açık bir şekilde kendini göstermesidir.

Bu üç filmin örneklem olarak seçilmesinin bir diğer nedeni ise söz konusu filmlerin Fincher sinemasının tamamını temsil edebilecek bir biçimselliğe sahip olmasıdır. Mizansen eleştirisinin bir gerekliliği konumunda bulunan bu biçimsellik, -daha önce de ifade edildiği gibi- yönetmenin “dekor/mekân, aydınlatma, kostümler, saç, makyaj ve karakterlerin hareketleri olmak üzere perdede görünen tüm öğelerine” dair yaptığı tercihlerin irdelenebilmesi adına kritik bir noktada durmaktadır (Kabadayı, 2013, s. 113). Bu irdeleme, yönetmenin anlam üretiminde biçimsel unsurları nasıl dizayn ve organize ettiğinin anlaşılabilmesini sağlayacaktır. Zira filmin biçimsel unsurlarına odaklanan mizansen eleştirisi, mizansenin bir amaç doğrultusunda bir şeyleri gösteren veya bir şeyleri gizleyen ve izleyiciyi nesnelere niye bir başka şekilde değil de bu şekilde yerleştirildiğini anlamak için düşünmeye zorlayan yapısını hedef almaktadır (Arnheim, 2002, s. 56). Bu bağlamda, bu çalışma salt bir estetik değerlendirmesinden ziyade biçimsel tercihlerin anlamsal çıktılarını odaklandığı ve bu çıktılarının Baudrillard'ın simülasyon kuramının ışığında ne gibi yorumlara tekabül ettiğiyle ilgilendiği için bir film eleştirisi yaklaşımı olarak mizansen eleştirisinin çalışma için uygun metodoloji olduğu sonucuna varılmaktadır.

Film çözümlenmeleri sırasında mizansenin tüm unsurlarının eleştirisinden ziyade amaçlı bir seçim gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen amaçlı seçim, Baudrillard'ın simülasyon kuramının sanat (veya sanat dünyası) eleştirisinin sinema izdüşümünde ifade ettiği noktaların bir çıktısı niteliğinde olan film simülakrı kavramının çalışmanın ilk bölümünün sonunda maddeler hâlinde sıralanan kuramsal çerçevesi temelinde gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevenin kapsamında ise film simülakrlarının biçimsel açıdan hatasız ve kusursuz niteliğe sahip olmaları veya bunu arzulamaları, film simülakrlarının sinematografik imgeye hipergerçekçi bir görünüm kazandırmaya çalışmaları ve kusursuz ve gerçekçi (hipergerçekçi) bir imgesellik için teknolojiyle, özellikle de sinema teknolojisiyle organik bir bağ kurmaları bulunmaktadır. Buna göre örneklem filmlerde biçimsel kusursuzluk arayışı, gerçekçilik ve sinema teknolojisinin kullanımı üzerinden değerlendirmeler gerçekleştirilecektir. Film çözümlenmeleri, *Zodiac* filminde mekân tercihleri, kamera kullanımı ve kurgu, *Sosyal Ağ* filminde karakterlerin hareketleri, aydınlatma ve filtre tercihleri ve *Ejderha Dövmeli Kız* filminde ise jenerik tasarımı alt-başlıklarıyla gerçekleştirilmiştir.

koru ve paniğe neden olan seri katil *Zodiac*'ın karikatürist Robert Graysmith, gazeteci Paul Avery ve dedektif Dave Toschi tarafından yürütülen soruşturmasını merkezine almaktadır. Karikatürist Robert Graysmith'in kendi imkânlarıyla bizzat sürdürdüğü soruşturmanın sonucunda kaleme almış olduğu aynı adlı eserden uyarlanan *Zodiac*'ın başrollerinde Jake Gyllenhaal, Mark Ruffalo ve Robert Downey Jr. yer almaktadır.

³*Sosyal Ağ*, ünlü sosyal medya sitesi Facebook'un kurulma hikâyesini merkezine almaktadır. Harvard'ta öğrenci olan Mark Zuckerberg'in üniversite içinde ünlü olmasını sağlayacak hackerlık faaliyetleri, Facebook'un kurulma süreçleri ve en yakın arkadaşlarıyla giriştiği tazminat davalarını beyazperdeye taşıyan filmin başrollerini Jesse Eisenberg, Andrew Garfield ve Justin Timberlake paylaşmaktadır.

⁴*Ejderha Dövmeli Kız*, gazeteci Mikael Blomkvist'in 40 yıl önce ortadan kaybolan genç bir kızın soruşturmasını kabul etmesi ve hacker Lisbeth Salander'la birlikte yaşadıklarını konu almaktadır. Film, Stieg Larsson'un aynı isimli romanından uyarlanmıştır. Filmin başrollerinde Daniel Craig, Rooney Mara, Christopher Plummer ve Stellan Skarsgård bulunmaktadır.

Film Çözümlenmeleri

Mekân, Kamera Kullanımı ve Kurgu

Mizansenin ana unsurları olan dekor, kostüm ve mekâna dair örneklemin ilk filmi olan 2007 yılı yapımlı *Zodiac*'in ele alınması gereken ilk noktası, bir dönem filmi olarak döneminin estetiğine ve tarihsel koşullarına referans verme ve bunları yansıtmada konusunda gösterdiği itinalı yaklaşımıdır. Zira filmlerde gerçekliği inşa etmek de normal gerçekliği aşmak da mizansen yaratımıyla ilişkilidir (Bordwell & Thompson, 2008, s. 113). Filmde kullanılan/tercih edilen ve mizansen ana unsurları olarak kabul edilen dekorlar, kostümler ve mekânlar tıpkı Baudrillard'ın Peter Bogdanovich'in yönetmenliğini yaptığı *Son Gösteri (The Last Picture Show, 1971)* filmi dalgınlıkla 1950'li yıllara ait özgün bir prodüksiyon olduğunu sanması gibi bir yanılgı yaratacak düzeyde detaylı bir görünüm içerisindedir (Baudrillard, 2011, s. 75). Filmde zaman geçişinin –yukarıda da bahsedildiği gibi- Transamerica Pyramid binasının inşaatının görsel efektlerle hazırlanmış time-lapse çekimiyle aktarılması da (Şekil 1) bahsi geçen hikâyenin dönemine dair verilen referanslardan biridir. *Zodiac*, tarihin retro bir senaryo olarak hiperreal ve kusursuz bir biçimde canlandırılmasına açık bir örnek teşkil etmektedir. Bu durum, yani Baudrillard'ın ifade ettiği şekliyle “tarihin sinema aracılığıyla yeniden şıngalanmaya çalışılması”, bilinçlenmeden ziyade yitirilmiş bir gönderenler sistemine duyulan özlemlerle ilişkilidir (Baudrillard, 2011, s. 74). Baudrillard, tarihin sinemada bu şekilde kusursuz bir biçimde temsil edilmesinin tarihin ölümünün bir kanıtı olduğunu, filmin bir çeşit tarih simülasyonuna dönüştüğünü ve estetik illüzyon duygusundan yoksun kaldığını ifade etmektedir (Baudrillard, 2011, ss. 74-75).

Şekil 1: *Zodiac* filminde Transamerica Pyramid Binasının İnşası (Fincher, 2007).

Zodiac'la ilgili mizansen eleştirisi bağlamında ifade edilmesi gereken bir diğer konu, filmin kamera hareketleri ve kurgusudur. Çoğunlukla mizansen öğelerinden biri olarak görülmeyen ve hatta sinema estetiğiyle ilgili klasik metinlerde mizansen tanımlarının dışında bırakılarak yapıldığı kamera hareketleri ve kurgu, konu mizansenin ana unsurlarından mekân tasarımı olduğunda devreye girmektedir çünkü mizansen, mekânın sahne düzenlemesiyle ilgilidir ve mekân, kamera için oluşturulmaktadır (Corrigan, 2013, s. 90). Bu bağlamda *Zodiac*'ın mizansen yaratımında dikkat çeken en önemli unsur, kamera hareketlerinin ve buna bağlı olarak kurgunun büyük bir titizlikle tasarlanmış olması ve herhangi bir devamlılık hatasının (veya diğer herhangi bir sinematografik hatanın) göze çarpmamasıdır. Filmde sadece bir kere (dedektif Toschi'nin kendi adına ilk *Zodiac* cinayetiyle karşılaştığı sahnede) tripot, crane, jib veya benzeri kamera sabitleyicilerden çıkarılan kamera, tüm hikâye boyunca ya hiç hareket etmeden kalır ya da robotik derecede pürüzsüz ve çoğunlukla yavaş hareketler ve çevrilmeler yapar. Bu anlamda *Zodiac*'taki (ve aslında tüm Fincher filmlerindeki) kamera hareketlerinin bir animasyon filmi veya bir oyun animasyonunu anımsırdığı ifade edilebilir ki –

daha önce de belirtildiği gibi- bu anıştırma, Fincher sinemasının tamamı için söylenen bir görüş veya bir eleştiridir (Kuchera, 2017). Buna örnek olarak taksi cinayeti sahnesi (Şekil 2) ele alınabilir. Zodiac'ın (dedektif Dave Toschi'nin soruşturmasına dahil olduğu vakasında) taksisine aldığı kurbanıyla yaptığı kısa süreli yolculuğun taksinin üstünden 90 derecelik dik bir açıyla takip edildiği bu sahnede kamera, arabanın en küçük hareketine bile duyarlılık göstermektedir. Bir sinema filminden ziyade bir bilgisayar oyununu anımsatan bu sahnenin film genel görüntü yönetmenliği anlayışına göre bile radikal bir biçimselliğe sahip olduğu söylenebilir.

Şekil 2: Zodiac Filminde Taksi Sahnesi (Fincher, 2007).

Yukarıda verilen örnekte de görülebileceği gibi *Zodiac*'ın yer yer radikal bir noktada kendini gösteren biçimselliğine dair ifade edilmesi gereken bir diğer nokta ise yine mekân seçimi ve tasarımına bağlı olarak filmin kurgusunda göze çarpan zaman-hareket uyumudur. Herhangi bir devamlılık hatası, atlama veya yanlışlığın olmadığı filmin kurgusunda saniyelik detaylar bile hesaplanmış görünmektedir. Buna örnek olarak filmin giriş jeneriğinin aktığı ve ilk Zodiac mektubunun gazeteye ulaştığı sekans (Şekil 3) ele alınabilir. Bu sekansa mektupların dağıtıldığı el arabasına (kırmızı kutu içinde) sabit bir biçimde, ele arabasıyla birlikte gazete binasının koridorlarında yani filmin önemli bir bölümünün geçtiği mekânda dolaşan kameranın Paul Avery'yi ve sohbet eden arkadaşlarını kadrajına almasından sonra karikatürist Robert Graysmith'in planına geçildiğinde kadrajın sol yanında görülmeye devam etmesi, bahsi geçen saniyelik detayların bile büyük bir titizlikle hazırlandığının önemli bir kanıtıdır. Üstelik bu sekansın aynı anda birden fazla kamerayla çekilemeyecek bir mizansene sahip olması ve bunun açıkça belli edilmesi de yönetmen Fincher'ın bu konuda oldukça titiz ve hatta meydan okumacı davrandığı görüşünü pekiştirmektedir. *Zodiac*, Baudrillardcı bir söylemle gerçekten daha gerçek olmaya yani hiperreal görünmeye çalışmakta ve gerçeklik ilkesine zarar veren bu tercihlerin hatasızlığı konusunda ciddi bir çaba sarf etmektedir.

Şekil 3: Zodiac Filminin Giriş Sahnesi (Fincher, 2007).

Karakterlerin Hareketleri, Aydınlatma ve Filtre Tercihleri

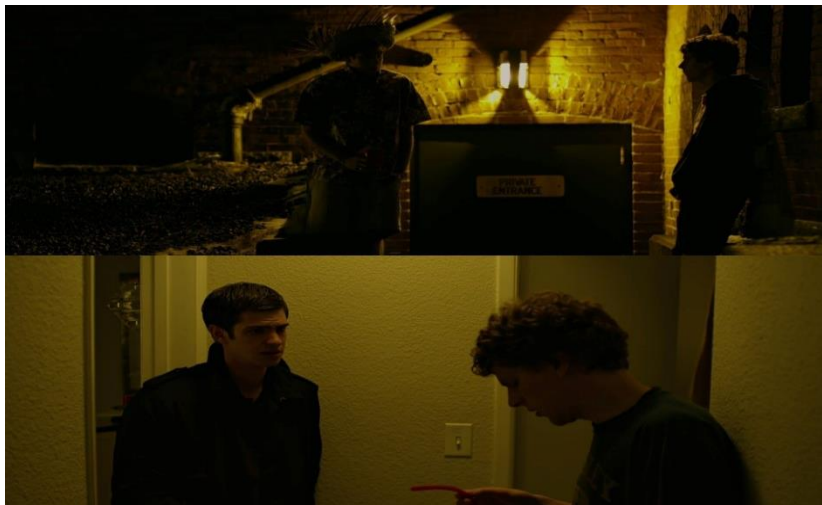
Bu çalışmanın örnekleminin ikinci filmi olan 2010 yılı yapımlı *Sosyal Ağ* da tıpkı *Zodiac* gibi bir dönem filmi olarak 2000’li yılların ilk bölümüne uygun dekor, kostüm ve mekân seçiminde detaycı bir görünüm içerisindedir. *Sosyal Ağ* da tıpkı *Zodiac* gibi robotik ve neredeyse animasyon film ve/veya oyun estetiğini anıştıran kamera hareketlerine/çevrinmelerine sahiptir ve *Sosyal Ağ* da montaj konusunda tıpkı *Zodiac* gibi saniyelik hesaplar üzerinden hipergerçekçi bir estetiğe gönderme yapmaktadır. *Sosyal Ağ*, konuya Baudrillardcı yaklaşmayan pek çok sinema yazarı ve yönetmenine göre imgenin kusursuzlaştırılması açısından David Fincher sinemasının zirve noktasıdır. Örneğin, Amerikalı yönetmen Quentin Tarantino’ya göre *Sosyal Ağ* 2010’lu yılların en iyi filmidir (Shoard, 2020).

Sosyal Ağ filminde mizansen eleştirisi yaklaşımının odağına aldığı unsurlar bağlamında üzerinde durulması gereken asıl nokta, bir konuşan kafalar filmi olması yani sadece diyaloglar üzerinden inşa edilen, düşük tempolu (fakat yüksek ritimli) bir anlatıya sahip olmasıdır. Filmin lineer olmayan anlatısının temelde iki dava ve pek çok masa konuşmasından ibaret olmasının (Şekil 4) ve bunun paralel bir kurguyla izleyiciye sunulmasının getirdiği diyalog yoğunluğu ve akıştaki kesintisizlik, izleyicinin karakterleri, karakterler arasındaki ilişkileri ve diyalogları takip etmesinin oldukça güçleştiği bir yapıyı beraberinde getirmektedir. İzleyicilerin herhangi bir duraksama olmadan ironi ve yoğunlukla kaleme alınmış diyalogları dakikalar boyunca izlemek zorunda kalması (filmin girişinde diyaloglarla birlikte blog yazar Mark Zuckerberg karakterinin yazdıkları hesaba katılmalıdır), karakterlerin sürekli dönüşüm yaşayan ilişki durumlarının kavranabilmesini ve filmin genel anlatı akışının takip edilebilmesini zorlaştırmaktadır. Bu tercih ve bu tercihin sonucunda ortaya çıkan netice, Baudrillard’ın kaybolan sinematografik illüzyonla ilgili ifade ettiği eleştirilerle ilişkilendirilebilir bir durumu yaratmaktadır. Zira Baudrillard’a (2005, s. 16) göre, estetik illüzyonunu kaybetmiş filmlerde en ufak bir boşluğa, atlayıp sıçramaya, hataya ve sessizliğe izin verilmemektedir. Baudrillard’ın faydasız bulunduğu bu kusursuzlaştırma işlemi sonrasında bu tarz filmlerden alınan keyif, estetikle ilişkisiz “cool”, soğuk, işlemsel, denklemsel ve güdümlenmiştir (Baudrillard, 2011, s. 76).

Şekil 4: Sosyal Ağ Filmindeki Masa Başı Sahneleri (Fincher, 2010).

Sosyal Ağ üzerinden David Fincher sinemasıyla ilgili mizansen eleştirisi üzerinden değerlendirilmesi gereken bir diğer nokta, filtre tercihleriyle ilgilidir. Filmlerinde genellikle bir veya iki rengin baskın olduğu filtreler kullanan Fincher, kariyerinin ilk yıllarında ve ilk filmlerinde değişimler gösteren çeşitli renk ve renk tonları tercih etmiştir. Örneğin, bir kara film örneği olarak kabul edilen *Yedi*'de ağırlıklı olarak siyah ve kahverengi tonlarını kullanan Fincher, daha sonraları sarı-yeşil filtreye geçiş yapmış ve görüntüleri bu iki renk temelinde yumuşatarak estetize etmeye çalışmıştır. Fincher, *Sosyal Ağ*'da da benzer biçimsel bir tercihte bulunmuş ve filmin Harvard-Silikon Vadisi aurasını düşük kontrastlı bir sarı-yeşil filtreye (Şekil 5) aktarmaya çalışmıştır. Bu durum, Fincher sinemasının biçimsel kusursuzluk ve kusursuz standartizasyon arayışının bir sonucu olarak görülebilir. Zira Fincher, renkler üzerinde baskın bir filtre kullanarak mizansen içerisinde uyumsuzluk yaratacak veya uyumsuz görünecek tüm unsurları standartize etmeye çalışmıştır. Bu da –yukarıda da ifade edildiği gibi- Baudrillard'ın sinema üzerine geliştirdiği eleştirinin sacayaklarından birini oluşturmaktadır.

Şekil 5: Sosyal Ağ Filminde Filtre Kullanımı Örnek Sahneleri (Fincher, 2010).

Jenerik Tasarımı

Çalışmanın örneklemini oluşturan son film olan 2011 yılı yapımlı *Ejderha Dövmeli Kız*'ın mizansen eleştirisi için seçilen sahnesinin değerlendirilmesine geçilmeden önce söylenmesi gereken ilk şey, *Zodiac* ve *Sosyal Ağ* ilgili ifade edilen tüm değerlendirmelerin – tıpkı diğer filmlerde olduğu gibi- *Ejderha Dövmeli Kız* için de geçerli olduğudur. Teknik yeterlilik, kamera kullanımı ve kurgu konusundaki detaycılık, filtre tercihleri ve diyalog yoğunluğu açısından *Ejderha Dövmeli Kız* da Baudrillard'ın altını çizdiği şekliyle sinematografik illüzyonun ölümüne neden olabilecek kadar kusursuz bir görünüm içerisindedir. Bu anlamda verilen diğer iki örnek üzerinden de gidilerek Fincher filminin biçimsel tercihlerinin benzerlikler taşıdığı, teknik yeterlilik açısından da belirli bir standarda sahip olduğu söylenebilir.

Diğer iki örneklem filmi için geçerli olan değerlendirmelerin *Ejderha Dövmeli Kız* için de geçerli olması bu filmde değerlendirilmesi gereken asıl nokta olan filmin giriş jeneriğine odaklanılmasını sağlamaktadır. Filmin öykü akışına gönderme yapan fakat estetik açıdan bunlardan da ayrı bir noktada duran bu jenerik tasarımı (Şekil 6), parlak siyah ve gri renklerin ağırlıkta olduğu ve Led Zeppelin'in 1970 yılında çıkardığı *Immigrant Song* şarkısının eşliğinde izleyiciyle buluşan bir klip niteliğindedir. David Fincher'ın *Yedi* ve *Dövüş Kulübü* gibi filmlerinde de tercih ettiği bu giriş jeneriği tarzı, onun klip yönetmeni geçmişiyle ilişkilendirilebilir bir noktadadır. Lisbeth Salander karakterinin ruhsal gelişiminin soyut bir anlatıyla aktarılması olarak tanımlanabilecek bu klip, siberpunk bir estetikle filmin uyarlandığı romana, filme ve pek çok politik unsura gönderme yapmaktadır. Filmin konsantre bir özeti niteliğindeki bu bölümün yapımında 3ds Max, Softimage, Digital Fusion, Real Flow, Sony Vegas, Zbrush, Mudbox ve VRAY gibi sinema teknolojisinin en gelişmiş yazılımları kullanılmıştır (Motionographer, 2012). Baudrillard'ın sinematografik illüzyonun yok edilmesinde teknolojiyle kurulan organik ilişki temelinde gerçekleştirdiği eleştirilerle ilişkilendirilebilecek durumda olan bu klip, Fincher'ın insan nedenli kusur ihtimallerini ortadan kaldırma arayışının salt bir tezahürü niteliğindedir.

Şekil 6: Ejderha Dövmeli Kız Filminin Giriş Jeneriği (Fincher, 2011).

Sonuç

Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramının tüketim ideolojisine yaklaşımındaki özgün tavrı, sağduyulu bir zihin yapısının kavramakta güçlük çekebileceği bir muğlaklık ve ironi içermektedir. Baudrillard, kuramında sadece politika, iktidar, tarih veya bilim gibi üst-başlıklara değil, sanata da muğlaklıklar ve ironi içeren özgün tarzıyla eğilmekte ve çoğunlukla değerlendirme dışı bırakılan verileri analiz etmektedir.

Baudrillard'ın temelde modern sanat üzerinden gerçekleştirdiği eleştirisi sinemayı da kapsama alanı içine almaktadır. Sinema sanatında eleştirilerini sinematografik illüzyonun kaybolması ekseninde inşa eden Baudrillard; kusursuzlaşan mizansenler, hipergerçekçi bir şekilde üretilen imgeler ve sinema teknolojisinin gelişiminin sanatsal yaratıcılığa etkileri başlıkları altında bir dizi eleştirel görüş ortaya koymuştur. Tüm bu eleştiriler, film simülakrı ismi verilebilecek bir çıkıya işaret etmekte, aslında yetkinlik ve gelişim olarak nitelendirilebilecek pek çok unsurun sinemaya zarar vermekle suçlanmasına neden olmaktadır. Baudrillard, bu yeni biçimselliğin sanatın ölümüne bir kanıt niteliğinde olduğunu düşünmektedir.

Çalışmanın diğer öznesi olan David Fincher ve sineması, Baudrillard'ın simülasyon evreninde sinema eleştirileri için altını çizdiği unsurlarla ve verdiği örneklerle çeşitli kesimler içermektedir. Biçimsel ve teknik anlamda kusursuzluk arayışı ve sinema teknolojisiyle girilen yakın ilişki açısından Fincher filmleri, Baudrillard'ın yitirilen sinematografik illüzyon konusu üstünde sıkça durduğu temel eleştiri noktalarını biçimsel olarak tekrar etmektedir. Öyle ki Baudrillard'ın sinema filmleri eleştirisinde ifade ettiği hemen her şey, -en azından örneklem olarak değerlendirilen- Fincher filmlerinde mevcuttur.

Bu çalışmada değerlendirmeye alınan ve mekân, kamera hareketleri ve kurgu üzerinden çözümlenen *Zodiac*, tarihin retro bir senaryoya dönüştürülerek biçimsel bir kusursuzlukla temsil edilmesi, robotik derecede pürüzsüz kamera hareketleri ve kurgusuyla Baudrillard'ın eleştirilerine örnek oluşturmaktadır. Çalışmanın diğer örneklem filmi olan ve karakterlerin hareketleri, aydınlatma ve filtre tercihleri üzerinden değerlendirilen *Sosyal Ağ*, *Zodiac*'la ilgili söylenen hemen her şeyi taşımanın yanında izleyicinin takip etmesinin olanaksız olduğu diyalog yoğunluğu ve filtre tercihleriyle dikkat çekmektedir. Örneklemin son filmi olan ve jenerik tasarımı üzerinden çözümlenen *Ejderha Dövmeli Kız* ise yine ilk iki filmde değerlendirilen tüm unsurlara sahip olmanın yanında kusursuz bir estetikle bezenmiş, klip tarzı giriş jeneriğiyle bu eleştiri zincirini tamamlamaktadır.

Sonuç olarak David Fincher sinemasının yukarıda sıralanan özellikleri nedeniyle Baudrillard'ın simülasyon kuramı çerçevesinde ifade ettiği sinema eleştirilerinin bir çıktısı niteliğinde olan film simülakrları kavramının somut bir örneği olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Adanır, O. (2004). *Baudrillard'ın simülasyon kuramı üzerine notlar ve söyleşiler*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Adanır, O. (2010). *Baudrillard'ın metinlerindeki özgünlük üzerine*. Adanır, O. (Ed.). *Baudrillard* (1. Baskı, s. 29-35). İstanbul: Say Yayınları.
- Arnheim, R. (2002). *Sanat olarak sinema*. (Ünal, R. Çev.). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Augustyn, A. (2024, 20 Şubat). David Fincher. *Britannica*. Erişim adresi: www.britannica.com/biography/David-Fincher.
- Baudrillard, J. (2002). *Tam ekran*. (Gülmez, B. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2005). *Sanat dünyasının kurduğu komplo*. (Adanır, O. Çev.). Erişim adresi: <https://docs.google.com/file/d/0BxRmz7bMCFBSeGRCOEtfVXRkZXc/edit?usp%20>

- %E2%80%A6%5Cu003ddrive_web&pli=1&resourcekey=0--
sjyRRwnY3CrjosxecN85Q.
- Baudrillard, J. (2009). *Gösterge ekonomi politiği hakkında bir eleştiri*. (Adanır, O. ve Bilgin, A. Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2010). *İllüzyon, yitirilen illüzyon ve estetik*. Adanır, O. (Ed.). *Baudrillard* (1. Baskı, s. 195-219). İstanbul: Say Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon*. (Adanır, O. Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2012a). *İmkansız takas*. (Sönmezay, A. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2012b). *Kusursuz cinayet*. (Sevil, N. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2012c). *Neden her şey hala yok olup gitmedi?*. (Adanır, O. Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Bordwell, D., Thompson, K. (2008). *Film art: An introduction*. New York: McGraw-Hill.
- Brooks, X. (2002, 24 Nisan). Directing is masochism. *The Guardian*. Erişim adresi: www.theguardian.com/culture/2002/apr/24/artsfeatures2.
- Browning, M. (2010). *David Fincher: Films that scar*. California: Praeger.
- Brunetti, D., Chaffin, C., De Luca, M. ve Rudin, S. (Yapımcı), Fincher, D. (Yönetmen). (2010). *The social network* [Sinema filmi]. A.B.D.: Columbia Pictures, Michael De Luca Productions, Relativity Media, Scott Rudin Productions, Trigger Street Productions.
- Büyükdüvenci, S., Öztürk, S. R. (2014). *Postmodernizm ve sinema*. Büyükdüvenci, S. ve Öztürk, S. R. (Ed.). *Postmodernizm ve sinema* (1. Baskı, s. 13-36). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Chaffin, C., Rudin, S., Søndberg, O. ve Stærmoose, S. (Yapımcı), Fincher, D. (Yönetmen). (2011). *The girl with dragon tattoo* [Sinema filmi]. Almanya, A.B.D., Birleşik Krallık, İsveç: Columbia Pictures, Metro-Goldwyn-Mayer, Scott Rudin Productions, Yellow Bird.
- Chaffin, C., Fischer, B. J., Medavoy, M., Messer, A. W., Vanderbilt, J. (Yapımcı), Fincher, D. (Yönetmen). (2007). *Zodiac* [Sinema filmi]. A.B.D.: Phoenix Pictures.
- Colebrook, C. (2013). *Gilles Deleuze*. (Soydemir, C. Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Colman, F. (2005). *Rhizome*. Parr, A. (Ed.). *The Deleuze dictionary* (1. Baskı, s. 231-233). Edinburg: Edinburg University Press.
- Connor, S. (2015). *Postmodernist kültür: Çağdaş olanın kuramlarına bir giriş*. (Şahiner, D. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Corrigan, T. (2013). *Film eleştirisi elkitabı*. (Gürata, A. Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Deleuze, G. (2003). *İki konferans*. (Baker, U. Çev.). İstanbul: Norgunk Yayınları.
- Doğan, E. (2022). Costa-Gavras'ın Le Couperet ve Erdem Tepegöz'ün Zerre filmlerinde hiperrasyonizm ve işsizlik ilişkisi üzerinden zihniyet dünyaları karşılaştırması. *ART/Icle: Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2 (1), 36-55.
- Eagleton, T. (2011). *Postmodernizmin yanılsamaları*. (Küçük, M. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fennese, S., Ryan, C. (2014, 3 Ekim). David Fincher's misdirections: The movies inside his movies. *Grantland*. Erişim adresi: www.grantland.com/hollywood-prospectus/david-fincher-career-arc-gone-girl-zodiac-social-network-dragon-tattoo-benjamin-button-genre/.
- Gane, M. (2008). *Jean Baudrillard: Radikal belirsizlik*. (Utku, A. ve Toker, S. Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Giddens, A. (2016). *Modernliğin sonuçları*. (Kuşdil, E. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Girgin, Ü. H. (2019). Simülasyon evrenine özgü sinema. *SineFilozofi Dergisi*, 4 (8), 195-225.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*. (Savran, S. Çev.). İstanbul: Metin Yayınları.

- Hassan, I. (2019). *Orpheus'un parçalanışı: Postmodern bir edebiyata doğru*. (Aras, E. Çev.). Ankara: Hece Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2001). *Tarih üzerine*. (Akinhay, O. Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Jameson, F. (2011). *Postmodernizm ya da geç kapitalizmin kültürel mantığı*. (Plümer, N. & Gölcü, A. Çev.). Ankara: Nirengi Kitap.
- Kabadayı, L. (2013). *Film eleştirisi: Kuramsal çerçeve ve sinemamızdan örnek çözümler*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kuchera, B. (2017, 10 Kasım). How the director of The Social Network makes his movies look like games. *Polygon*. Erişim adresi: www.polygon.com/2017/11/10/16634700/david-fincher-camera-movement.
- Kutlular, H. G. (2022). Zamani atlamak. *SineFilozofi Dergisi*, 7 (13), 156-157.
- Küçük, M. (2000). *Postmodernin modern karakteri ya da dönemleştirmenin ironisi*. Küçük, M. (Ed.). *Modernite versus postmodernite* (1. Baskı, s. 21-54). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Liptak, A. (2017, 26 Mayıs). There's a surprising amount of CGI in David Fincher's films. *The Verge*. Erişim adresi: <https://www.theverge.com/2017/5/26/15701750/david-fincher-cgi-filmmaking-kaptain-kristian-watch>.
- Lyotard, F. (1997). *Postmodern durum*. (Çiğdem, A. Çev.). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Mockenhaupt, B. (2007, 1 Mart). The curious case of David Fincher. *Esquire*. Erişim adresi: <https://www.esquire.com/news-politics/a2155/esq0307fincher>.
- Motionographer (2012, 16 Ocak). Blur talks: "The Girl with the Dragon Tattoo" titles. *Motionographer*. Erişim adresi: <https://motionographer.com/2012/01/16/blur-talks-the-girl-with-the-dragon-tattoo-titles/>.
- Özarslan, Z. (2015). *Siegfried Kracauer*. Özarslan, Z. (Ed.). *Sinema kuramları I: Beyazperdeyi aydınlatan kuramcılar* (1. Baskı, s. 185-220). İstanbul: Su Yayınevi.
- Sarup, M. (2004). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm*. (Güçlü, A. Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Say, Ö. (2023). 20. yüzyılda yaşanan sosyal değişme dinamikleri ve kültürel çözümler açısından küreselleşme. *Sosyoloji Konferansları*, 26, 61-76.
- Sokal, A. & Bricmont, J. (2002). *Son moda saçmalar: Postmodern aydınların bilimi kötüye kullanmaları*. (Baydur, M. ve Onaran, O. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shoard, C. (2020, 29 Mayıs). Quentin Tarantino: The Social Network is 'hands down' the best film of 2010s. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/film/2020/may/29/quentin-tarantino-the-social-network-best-film-of-2010s>.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin eleştirisi*. (Tufan, H. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yücefer, H. (2016). *Gilles Deleuze: Ortadan başlamak*. Yücefer, H. (Ed.). *Gilles Deleuze: Ortadan başlamak* (1. Baskı, s. 5-10). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

20. Yüzyıl Bestekârlarından Leon Hancıyan ve Karcıgar Makamındaki Eserlerinin Makamsal Tahlili

Maqam Analysis of Leon Hancıyan, One of the 20th Century Composers, and His Works in the Karcıgar Maqam

Seda YALMAN^{a*}

^a Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Türk Müziği Ana Sanat Dalı, Malatya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8035-8031

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Haziran 2024

Kabul tarihi: 24 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

Leon Hancıyan,

Makam analizi,

Şarkı.

ÖZ

20. Yüzyıl Türk Müziğinin bestekârlarından olan Leon Hancıyan birçok formda eser besteleyerek klasik Türk Müziği repertuarının gelişip zenginleşmesine büyük katkılarda bulunmuş önemli bir musikişinastır. Müziğinin inceliklerini, nazari ve pratik yönlerini kendi kendine öğrenmesinin yanı sıra, bildiği eserlerin fazlalığıyla tanınmıştır. O dönemin yetişmiş ve ün yapmış musikişinastlarının büyük çoğunluğunun ders aldığı Leon Hancıyan, 19. ve 20. yy. başlarında yaşamış olan birtakım bestecilerimizin çalışmalarına nitelikli bir kaynak olmuştur. Bu araştırma Türk Müziğinin yaygınlaşmasına önemli katkılarda bulunan Leon Hancıyan'ın şarkı formunda bestelenen Karcıgar makamındaki üç eserinin makam unsurları açısından tahlilini ve de hayatına, eserlerine yönelik bilgilere ilişkin değerlendirmeleri kapsamaktadır. Nitel araştırma yöntemi ile incelenen bu çalışmada ulaşılan veriler, doküman tahlili ile yüzde hesabı ve makam tahlili yapılarak incelenmiştir. Araştırmada, Onur Akdoğan'ın makam analizi yöntemi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda Hancıyan'ın en çok Şarkı formunda eserinin bulunduğu, eserlerinde en çok Aksak Semai usulünü işlediği ve makam olarak en çok Suzinak makamını ele aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Hancıyan'ın makamsal tavrının anlaşılması bakımından örnek alınan Karcıgar makamındaki eserleri makam unsurları yönünden tarih içerisindeki nazari tarifler ile mukayese edilmiştir. Bu karşılaştırmada Hancıyan'ın eserlerinin Kantemiroğlu'nun tarifi ile tam olarak uyum göstermediği, İsmail Hakkı Bey, Ekrem Karadeniz ve Tanburi Cemil Bey' in tarifleri ile çoğunlukla benzerlik gösterdiği, Rauf Yekta, Suphi Ezgi ve Hüseyin Sadeddin Arel'in tariflerinin de makam seyrinin anlaşılması bakımından önem arz eden perdelere bahsetmemesi yönüyle yetersiz kaldığı belirlenmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 13, 2024

Accepted: October 24, 2024

Keywords:

Leon Hancıyan,

Maqam analysis,

Song.

ABSTRACT

Leon Hancıyan, one of the composers of 20th century Turkish Music, is an important musician who has made great contributions to the development and enrichment of the classical Turkish Music repertoire by composing works in many forms. In addition to learning the subtleties, theoretical and practical aspects of music on his own, he is known for the abundance of works he knows. Leon Hancıyan, who was taken lessons by the majority of the musicians who were educated and became famous in that period, has been a qualified source for the works of some of our composers who lived in the early 19th and 20th centuries. This research includes the analysis of three works of Leon Hancıyan, who made significant contributions to the spread of Turkish Music, in Karcıgar makam, in terms of makam elements and evaluations regarding information about his life and works. The data obtained in this study, which was examined with the qualitative research method, were examined by document analysis, percentage calculation and makam analysis. In the research, Onur Akdoğan's makam analysis method was applied. As a result of the research, it was determined that Hancıyan had the most works in the Şarkı form, that he mostly worked on the Aksak Semai usul in his works, and that he mostly dealt with the Suzinak makam as a makam. In addition, Hancıyan's works in the Karcıgar makam, which was taken as an example in terms of understanding his makam attitude, were compared with the theoretical descriptions throughout history in terms of makam elements. In this comparison, it was determined that Hancıyan's works did not fully comply with Kantemiroğlu's description, that they mostly resembled the descriptions of İsmail Hakkı Bey, Ekrem Karadeniz and Tanburi Cemil Bey, and that the descriptions of Rauf Yekta, Suphi Ezgi and Hüseyin Sadeddin Arel were inadequate in terms of not mentioning the tones that are important in terms of understanding the makam progression.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: s.mandollu@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Turkish music, 20th century at the beginning of the 19th century, it included modern innovations along with its tradition. During this period, musical associations as well as educational and performance institutions were established in order to encourage public participation in music.

The melodic and rhythmic structure of Western music is reflected in the works. Regular musical activities in mansions and houses have become popular, and fasıl music has developed significantly.

During this period, Turkish Musical works moved to a different dimension in terms of structure. Works in the "large form" such as heavy semai, Yürük semai, beste, which have long chanting parts and where the syllables are composed with long melodic structures, have been replaced over time by works that can be performed more quickly, where the syllables are composed with either one or at most a few notes transferred to works. Works composed especially in the form of romantic songs gained importance in this period and were measured by smaller rhythms in structure. In this context, Suphi Ezgi expressed the song as follows: "The melodies of poems with four/five/six lines, usually performed without chanting, are called songs. Although it was seen in the magazines that in the past, songs in large scales such as Zincir, Türkîdarb, Berefşan, Sakil, Devrikebir, Darbı fetih were made, the songs we have today are measured in small rhythms such as Sofyan, Aksak, Türk Aksağı, Aksak Semai" (Ezgi, 1933, p.221).

20th century Great composers were trained in this region and made valuable contributions to Turkish Music by producing important works. Leon Hancıyan, one of the most important musicians of the 20th century in his time, became one of the important building blocks with the works he composed in various genres and his contributions to music. He taught many musicians who were educated in his time, became famous, were interested in performing and composing. 19th and 20th centuries. Leon Hancıyan, who is known as a serious bibliography of the works of many composers who lived in his era, has also been the source of many works of Hacı Arif Bey.

In this study, while Leon Hancıyan's life and musicality are examined and explained, an examination is made in terms of the modes and procedures he used in his compositions. As an example of his modal style, a maqam analysis of his composition in Song form and Karcıgar maqam was made.

The sub-problems identified in the research are as follows;

- Which type of form was most used in Leon Hancıyan's works?
- Which makams were used most in Leon Hancıyan's works?
- Which methods were used most in Leon Hancıyan's works?
- Which quartets, quintets, flavors and transitions were used in the sample works of the composer?
- Are the maqam elements of the composer's exemplary works in the Karcıgar maqam similar to the theoretical descriptions made throughout history?

While Leon Hancıyan's life and musicality are examined and explained in the research, the maqams, forms and modes he used in his compositions are classified in a table and it is aimed to reveal in which maqam, form and style he composed the most and least. In addition, in order to be an example for determining the composer's maqam attitude, his well-known work in the Song form in the Karcıgar maqam, "I Don't Know Where in Safâ Neş'e Bu Ömrün", and his other two works in the Song form in the Karcıgar maqam should be analyzed in mode and compared with the theoretical definitions of the maqam in question throughout history. is targeted.

The research is important in terms of the lack of sufficient resources regarding Leon Hancıyan's works and understanding the composer's approach to the theory of the Karcıgar mode.

Onur Akdoğu's maqam analysis technique was used in the analysis of the works in the Karcıgar maqam, which were analyzed in terms of maqam in the study. Akdoğu (1996, p.126-127) stated that the maqam analysis of a work can be achieved by determining the maqam series, quartets, quintets, flavors and transitions used in the work, and by determining the suitability of the maqam in question with classical navigational features.

As a result of the study, it was determined that Leon Hancıyan composed the most songs in the Song form in terms of form, used the Aksak Semai style the most in terms of style in his works, and performed the Suzinak mode the most among the Turkish music modes.

As a result of the research, it was determined that Leon Hancıyan composed the most songs in the Song form in terms of form, used the Aksak Semai style the most in terms of style in his works, and performed the Suzinak mode the most among the Turkish music modes.

When Hancıyan's works in the Karcıgar maqam, which are taken as an example in terms of understanding his maqam style, are analyzed in maqam, the maqam is generally entered around the Neva fret, the deciding tone of the works is the Dügâh fret, and their equipment includes coma flat (Segâh fret) for the si fret and balance flat (Hisar fret) for the mi fret.) and it was seen that he took the balance sharp (Eviç pitch) for the f pitch. The works have expanded in tone to the Treble Çargâh pitch. When we look at the flavors in the work, it is seen that people like Hicazli in Neva, Nikrizli in Çargâh, Buselikli in Gerdaniye, Uşşaklı in Dügâh. When compared to theoretical explanations throughout history in terms of maqam elements, it does not fully comply with Kantemiroğlu's description, it mostly resembles the explanations of İsmail Hakkı Bey, Ekrem Karadeniz and Tanburi Cemil Bey, and in the explanations of Rauf Yekta, Suphi Ezgi and Hüseyin Sadeddin Arel, it is not compatible with the description of the maqam. There is no mention of curtains. It is important to understand the maqam flow. It was determined that this issue was insufficient.

Giriş

Türk müziği, 20. yüzyılın başında gelenekselliğiyle beraber çağdaş yenilikleri de içinde barındırmıştır. Bu dönemde halkın musikiye katılımını teşvik etmek gayesiyle eğitim ve icra kurumlarının yanı sıra mûsikî dernekleri kurulmuştur.

Batı müziğinin melodik ve ritmik olan yapısı eserlere aksettirilmiştir. Konak ve evlerde düzenli müzik faaliyetleri popüler hâle gelmiş, fasıl müziği önemli ölçüde gelişim göstermiştir.

Bu dönemde Türk Mûsikî eserleri yapı bakımından farklı bir boyuta taşınmıştır. Terennüm kısmı uzun olan, heceler uzun süren ezgisel yapılar ile bestelenmiş olduğu ağır semai, yürük semai, beste gibi “büyük formdaki” eserler zaman içerisinde yerlerini daha hızlı bir biçimde icra edilebilen, heceler ya bir ya da en çok birkaç nota ile bestelenmiş olduğu eserlere devretmiştir. Özellikle romantik şarkı formunda bestelenmiş eserler bu dönemde önem kazanmış ve yapı olarak daha küçük usullerle ölçülmüştür. Suphi Ezgi bu bağlamda şarkıyı şu şekilde ifade etmiştir: “Dört/beş/altı mısralı şiirlerin ekseriya terennümsüz olarak yapılan ezgilerine şarkı adı verilmiştir. Eski zamanlarda Zincir, Türkîdarb, Berefşan, Sakîl, Devrikebir, Darbı fetih gibi büyük ölçülerde şarkılar yapılmış olduğu mecmualarda görülmüş ise de bugün elimizde mevcut şarkılar Sofyan, Aksak, Türk Aksağı, Aksak Semai gibi ufak usullerle ölçülmüştür” (Ezgi, 1933, s.221).

20. yy.’da büyük bestekârlar yetişmiş ve önemli eserler üreterek Türk Müziğine kıymetli katkılarda bulunmuşlardır. Kendi dönemi 20. yüzyılın en önemli musikişinaslarından birisi olan Leon Hancıyan da çeşitli türde bestelediği eserleri ve musikiye olan katkılarıyla önemli yapı taşlarından birisi olmuştur. Döneminde yetişmiş, ün yapmış, icracılık ve bestekârlık ile ilgilenmiş çoğu musikişinasa hocalık yapmıştır. 19. ile 20. yy. başlarında yaşayan birçok bestekârın eserleri yönünden ciddi bir kaynakça niteliği ile bilinmekte olan Leon Hancıyan, Hacı Arif Bey’ in birçok eserine de kaynaklık etmiştir.

Resim 1: Leon Hancıyan

Bu çalışmada Leon Hancıyan’ın hayatı ve musikişinaslığı incelenip anlatılırken, bestelerinde kullandığı makamlar, formlar ve usuller tablo hâlinde sınıflandırılarak en çok ve en az hangi makam, form ve usulde beste yaptığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca bestekârın makamsal tavrının belirlenmesine örnek olması açısından Karcıgar makamında olan Şarkı formundaki çok bilinen eseri “Bilmem ki Safâ Neş’e Bu Ömrün Neresinde” eseri ve

Karcıgar makamında olan Şarkı formundaki diğer iki eseri makamsal olarak tahlil edilip söz konusu olan makamın tarih içerisindeki nazari tanımlarıyla karşılaştırılması hedeflenmektedir.

Araştırma, Leon Hancıyan'ın eserlerine ilişkin yeterli kaynak bulunmaması ve bestekârın Karcıgar makamının nazariyatına yaklaşımını anlamak açısından önemlidir.

Araştırmanın belirlenen alt problemleri ise şu şekildedir;

1. Leon Hancıyan'ın eserlerinde en çok hangi form çeşidi kullanılmıştır?
2. Leon Hancıyan'ın eserlerinde en çok hangi makamlar kullanılmıştır?
3. Leon Hancıyan'ın eserlerinde en çok hangi usuller kullanılmıştır?
4. Bestekârın örnek verilen eserleri içerisinde hangi dörtlü, beşli, çeşni ve geçkiler kullanılmıştır?
5. Bestekârın örnek verilen Karcıgar makamındaki eserlerinin makam unsurlarının tarih içerisinde yapılan nazari tarifler ile benzerliği bulunmakta mıdır?

Leon Hancıyan'ın Hayatı

İstanbul Hasköy'de Çıksalın semtinde doğmuş olan Leon Hancıyan, 1833'te hayata gözlerini açtığını söylemiş olsa da çeşitli kaynaklarda 1841, 1857 ve 1860'ta dünyaya geldiğine yönelik görüşler bulunmaktadır. Hancıyan küçükken ailesi İstanbul Üsküdar'a taşınmıştır. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra dördüncü yıl Mekteb-i Tıbbiyye'yi bırakarak 1877-1878 Osmanlı ve Rus savaşına doktor olarak dahil olmuştur ve yüzbaşı rütbesine yükseltilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid devrinin baskıcı tutumlarına katlanamayıp Bulgaristan'a kaçmıştır. Bulgaristan'da yaşadığı dönemde Sofya Konservatuvarı'nda bulunarak Türk Mûsikîsi dersleri vermiştir. İstanbul'a döndükten sonra tüm zamanını mûsikî çalışmalarına ayırmıştır.

Darülbeydi ve Darülelhan'ın kurucuları arasında yer almıştır (Songur, 1999, s. 20). Bir dönem Ermeni kiliselerinde koristlik görevini üstlenmiş ve Şark Musiki Cemiyeti'nin başkanlığını yapmıştır. Ancak son yıllarında yaşadığı zorluklarla mücadele ederken, 11 Temmuz 1947'de Bakırköy Akıl ve Ruh Hastalıkları Hastanesi'nde vefat etmiştir. Naaşı aynı semtteki Ermeni mezarlığına defnedilmiştir.

Musikişinaslığı

Leon Hancıyan, mûsikîye duymuş olduğu alaka münasebetiyle ordudan ayrılarak hayatının geri kalanını mûsikîye adamıştır. Gerek sarayda gerekse de Darülbeydi ve Darülelhan gibi yerlerde mûsikî dersleri vermiştir. Farklı kültürlere olan merakıyla Mısır, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkeleri ziyaret etmiş ve Batı müziğinin yanı sıra Çin ve Japon müziği gibi farklı etnik kökenli müziklerle de ilgilenmiştir. Bir ses icracısı olmasının yanı sıra piyano ve keman da icra etmiştir (Papazyan, 1975, s. 19-20). Kısmen ud icra ettiği de söylenmektedir (Ak, 2014, s. 224). Bildiği çok sayıda eserle tanınmıştır.

İlk müzik derslerini papaz Kapriyel'den almış ve Hamparsum notasını öğrenmiş olan Hancıyan, Türk müziğine olan ilgisini Zekai Dede, Mutafzade Ahmed Efendi ve Yağlıkçı-zade Ahmed Efendi gibi ustalardan meşk yöntemi ile geliştirmiştir. Hatta Dellal-zade İsmail Efendi ve Dede Efendi gibi önemli isimleri tanıdığını iddia etmiştir.

Çağdaşları arasında Hacı Arif Bey'in yanı sıra birçok musikişinasla dostluk kurmuştur. Saraydan uzak kaldığı dönemlerde Hacı Arif Bey'e maddi sıkıntılarında destek olmuştur. Kazanmış olduğu haklı şöhret, üst düzey şahsiyetlerle tanışmasına, saraylarda ve konaklarda düzenlenen mûsikî meclislerine katılmasına olanak sağlamıştır. İtibarlı kişilerin yakın dostlarına, şehzadelere keman ve ud eğitimi vermiştir. Bu zamanda yetişen adından söz ettiren bestecilik yapan musikişinasların neredeyse tamamının Leon Hancıyan'dan ders aldığı söylenilebilir. 19. yy. ve 20. yy.'ın ilk zamanlarında hayatta olan bestecilerimizin bir kısmı için güvenilir bir kaynak olarak kabul edildiği bilinmektedir. Hamparsum notasını pek iyi seviyede bildiğinden dolayı ezberine aldığı her eseri bu notaya aktararak unutulmasının önüne geçmiştir.

Hacı Arif Bey'in başta olmak üzere birçok kişinin çoğu eseri ya şahsından alınmış ya da onun arşivinden edinilmiştir (Özalp, 2000, s. 89).

Besteleri

Bestekâr eserlerinde Suzinak, Hicaz, Hicazkâr, Nihavent, Karcıgar, Ferahfeza, Suzidil, Hüseyini, Neva, Nişaburek, Şehnaz Buselik, Beyati Araban, Ferahnak, Gülizar, Hüzzam, Yegâh, Tahir Buselik gibi birçok farklı makam ve form kullanmıştır. Bu gibi makamlarda ve farklı formlarda eserler besteleyerek mûsikîye önemli katkılarda bulunmuştur.

Tablo 1: Leon Hancıyan'ın Bestelerinin Form Yapıları, Usûlleri ve Güftekârları

BESTE ADI	MAKAM	GÜFTEKÂR	FORMU	USULÜ
Aceb Nazende Şuh-i Dil Sitansın	Suzinak	Nedim	Şarkı	Devr-i Hindi
Ah Felek Yıktın Dil-i (Abadımı-naşadımı)	Hicaz	Recaizade Mahmut Ekrem	Şarkı	Ağır Aksak
Ak Düşse Değil Kalmasa Bir Tel O Başında	Hicazkâr	?	Şarkı	Aksak
Bilmeden Esrarını Düştüm Ateş-i Aşka	Nihavent	?	Şarkı	Semai
Bilmem Ki Safa Neşe Bu Ömrün Neresinde	Karcıgar	Ahmet Rasim Bey	Şarkı	Türk Aksağı
Bugün Ey Meh Senin ile Gidelim	Ferahfeza	?	Şarkı	Türk Aksağı
Cana Gam-ı Aşkınla Perişan Gezer Oldum	Suzidil	?	Şarkı	Curcuna
Çoktan Beri Ey Bülbül-i Gülzar-ı Letafet	Karcıgar	?	Şarkı	Aksak
Elverir Cevrin Biraz Da Canib-i İltafa Gel	Suzinak	?	Şarkı	Müsemmen
Feleğin Ettikleri Canıma Kar Eyledi	Hicazkâr	?	Şarkı	Curcuna
Gör Bana Felek Neyledi	Hüseyini	?	Şarkı	Yürük Semai
Güzelsin Şah-ı Hubansın	Hicazkâr	?	Şarkı	Ağır Aksak
Medhal	Neva	-	Medhal	Düyek
Ne Hicre Takati Ne Vasla Kabiliyeti Var	Nihavent	?	Şarkı	Curcuna
Nihan Ettim Seni Sinem'de Ey Meh-Pare Canımsın	Hicazkâr	?	Ağır Semai	Aksak Semai
Peşrev	Nişaburek	-	Peşrev	Muhammes
Peşrev	Şehnaz Buselik	-	Peşrev	Muhammes
Peşrev	Suzinak	-	Peşrev	Muhammes
Sayd Eden Bu Kalb-i Meftunumu Çifte Benlidir	Hicaz	?	Şarkı	Müsemmen
Saz Semaisi	Beyati Araban	-	Saz Semaisi	Aksak Semai
Saz Semaisi	Ferahnak	-	Saz Semaisi	Aksak Semai

Saz Semaisi	Gülizar	-	Saz Semaisi	Aksak Semai
Saz Semaisi	Hicazkar	-	Saz Semaisi	Aksak Semai
Saz Semaisi	Hüseyini	-	Saz Semaisi	Aksak Semai
Saz Semaisi	Şehnaz Buselik	-	Saz Semaisi	Aksak Semai
Saz Semaisi	Suzidil	-	Saz Semaisi	Aksak Semai
Saz Semaisi	Suzinak	-	Saz Semaisi	Aksak
Şema-i Dildare Yaktım Gönülümü Sad Ah ile	Suzinak	-	Şarkı	Curcuna
Senden Yine Cana Sana Feryad Edeyim Ben	Hüzzam	-	Şarkı	Aksak
Yarın Bu Kadar Cevri Gelir Miydi Hayale	Yegâh	-	Şarkı	Aksak
Yetişir Kalmadı Takat Firkate	Karcıgar	-	Şarkı	Aksak
Zahm-dar-ı Hasretim Dağımla Yarem Dağlarım	Tahir Buselik	-	Beste	Devr-i Kebir

Leon Hancıyan'ın Bestelerinde Kullandığı Formlar

Şarkı Formu

Yavaşca'ya (2002, s.124) göre şarkı formu; Türk musikisinde bulunan küçük form yapısında olan eserler arasında en ehemmiyetlisidir. “Şarkı formunda beste yapmak için ele alınan güfteler genel olarak 4 mısralıdır. Bestekârlar güftenin 1. mısrası için bir müzik cümlesi, 2. mısrası için başka bir müzik cümlesi, 3. mısrası için daha farklı bir müzik cümlesi ve 4. mısrası içinse 2. mısrada işledikleri müzik cümlesini işlemişlerdir. Klasik Türk müziği literatüründe 1. müzik cümlesine “zemin”, 2. müzik cümlesine “nakarat”, 3. müzik cümlesine “meyan” ve 4. müzik cümlesine yine “nakarat” denir. Buna göre şarkı formu: “Zemin + Nakarat + Meyan + Nakarat” şeklinde olur” (Akbulut, 1990, s.12–13).

Türk musikisinde “şarkı” formunun 150’den fazla pek çok türü vardır. Yaygın olarak kullanılan 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12 mısralı olanlarına şu isimler verilmiştir: 4 mısralı olan “murabbaa”, 5 mısralı olan, “muhammes”, 6 mısralı olan “müseddes”, 7 mısralı olan “müsebbâ”, 8 mısralı olan “müsemmen”, 9 mısralı olan “mütessâ”, 10 mısralı olan “muaşşer”, 12 mısralı olan “isnâaşer” adındadır (Özkan, 2013, s.111).

Beste Formu

Farsça kökenine bakıldığında “bağlanmış” manasını taşıyan beste, nağme ve sözlerin birbirine bağlanması anlamını karşılamaktadır (Özkan, 2013, s.105). Klasik Türk mûsikisinde ve fasıllarda Kâr’dan sonra gelen bir form türüdür. İcranın yapıldığı makamda kâr formu olmadığında, bulunduğu sıra peşrev formunun ardından gelen ilk sıradır (Yavaşca, 2002, s.474).

Bestelerin sözleri daima divan edebiyatının “gazel” türünden alınmış olup, dört mısradan oluşmaktadır. Dört mısradan oluşan, bu sebeple “dörtlü” manasına gelen besteye de “murabba beste” denilmektedir (Özkan, 2013, s.105).

Murabba besteler genel olarak dört bölümden (hânedan) meydana gelmektedir. Her bölümün sonunda bir terennüm bulunur, ancak bazen terennümsüz olanları da vardır. Dolayısıyla, murabba besteleri "terennümlü" ve "terennümsüz" olarak sınıflandırmak mümkündür (Yavaşca, 2002, s.474). Murabba beste türünden sonra bestenin bir de “nakış beste” türü vardır.

Bu tür bestelerde kuruluş genellikle iki hanedir. Birinci hanede, dört mısralı şiirin bir ve ikinci mısralarına bağlı terennüm yer alır. İkinci hanede ise üç ve dördüncü mısralar terennüme bağlanıp karara gider. Bu tarzda genellikle mısralar kısa, terennümler ise renkli, süslü ve uzun tutulur. Bazı nakış bestelerde iki mısra ile yetinilir. Birinci mısradan sonra uzun ve karara giden bir terennüm yer alır. Miyan hanede ise ikinci mısra söylenir, onu da son karara giden uzun bir terennüm takip eder. Bazı nakış besteler vardır ki ufak da olsa yapı değişiklikleri gösterirler (Yavaşca, 2002, s. 489).

Besteler genelde büyük usullerle ölçülmüşlerdir. Bazı besteler ise küçük usuldedir. Fakat besteler aksak usulde hiçbir zaman yazılmamıştır. Ağır usulde olanlar Birinci Beste olarak adlandırılırken, daha yürük usulde olanlar da İkinci Beste olarak tanımlanmaktadır (Özkan, 2013, s.105).

Peşrev (Pişrev)

Saz eserlerinin en büyük formu olan peşrev, Farsçadaki piş (ön) ve rev (giden) kelimelerinden gelmektedir ve buradan hareketle önde giden anlamını karşılamaktadır. Bu anlamdan gelen peşrevler fasıllarda da en başta çalınan saz eserleridir. Her bir bölümüne “hâne” denilir. Hânelerin sonunda da “teslim” yahut “mülazime” adı verilen, nağmeleri değişiklik göstermeyen bir bölüm vardır. Günümüzde genellikle “teslim” adı kullanılmaktadır. Peşrevlere verilen isimler, 1. Hâne’ de kullanılan makamların adından gelmektedir. Diğer bölümlerde farklı makamlara geçişler olabilir, ancak sonunda başlangıçtaki makama geri dönülür. Yaygın olarak peşrevlerin hâne sayısı 4 olsa da 2,5,6 hâneli peşrevler de az sayıda bulunmaktadır. Birtakım peşrevlerde 1. Hâne teslim olarak kullanılır ve her bir hâne’nin sonunda 1.hâne icra edilir (Özkan, 2013, s.98).

Ağır Semai

Ağır Semai formu klasik fasıllarda İkinci Beste sonrasında gelir. Her yönüyle Beste formuna benzerken, bir tek farklı yönü 6/4’lük olan Sengin Semâi, 6/2’lik olan Ağır Sengin Semâi, 10/8’lik olan Aksak Semâi, 10/4’lük olan Ağır Aksak Semâi usulünden mutlaka birinden olmalıdır. Besteler gibi Ağır Semâilerin de “Nakış Ağır Semai” türü vardır. Ağır semâilerde meyan yoktur ve bazı çeşitlerinde Terennüm vezinli kafiyelidir. Bu türler de genellikle “Nakış Ağır Semai” çeşidinde görülmektedir (Özkan, 2013, s.107).

Saz Semaisi

Türk müziğinde saz eserlerinin bir türü olan bu form, hane ve teslim kısımlarından meydana gelmektedir. Bu türün belirgin özelliği, aksak semai yani 10/8’lik usul ile bestelenmiş olmasıdır. Ayrıyeten, dördüncü hanede usul değişikliği yapmak da gelenek hâline gelmiştir (Akdoğan, 1995, s.285).

Saz semaisi hemen hemen her açıdan “peşrev” formu gibidir. Hem hâne ve mülâzime (teslim) bağlantısı hem de yarım karar ve tam karar açısından tamamen Peşrev ile aynı kurallara sahiptir. Fakat saz semailerinin baştan üç hânesi 10/8’lik Aksak Semai usulünde olmak zorundadır. Dördüncü hânesi ise daha hareketli olup, farklı olan bir usulde olmak zaruretindedir. Fakat 4.Hâne’de usul geçkisi yapmamış olan saz semailerini çeşitleri de vardır. Saz Semailerini Klasik fasıllarda en sonda çalınır (Özkan, 2013, s.99).

Saz Semaisi, tıpkı batı müziğinde olan konçerto formu gibi, enstrümanın tüm teknik niteliklerini aksettirir ve çalma tekniklerinde daha çok acelite gerektirir. Bu nedenle Türk müziğindeki Saz eseri türlerinden bir tanesi olan saz semaisi türünün ehemmiyeti epey fazladır (Kahyaoglu, 2011, s. 126).

Medhal

Ali Rıfat Çağatay tarafından geliştirilen bir saz eseri formu olan medhal, genellikle fasıl başlarında çalınmak üzere tasarlanmıştır ve peşrevin yerini almak amacıyla kullanılır. Bu eser

formunun peşrevden farkı, daha serbest bir yapıya sahip olmasıdır. Belirli bir hâne veya mülâzime bölünmesi bulunmadığı gibi, usulsüz olabilme ve kısa bir yapıda olma gibi özellikleri vardır. Bu nedenle, taksim veya bir hâne gibi peşrev yerine kullanılabilir. Ancak, Türk Musikisi'nde köklü bir tür olarak kabul edilmemiştir (Öztuna, 1974, s.16).

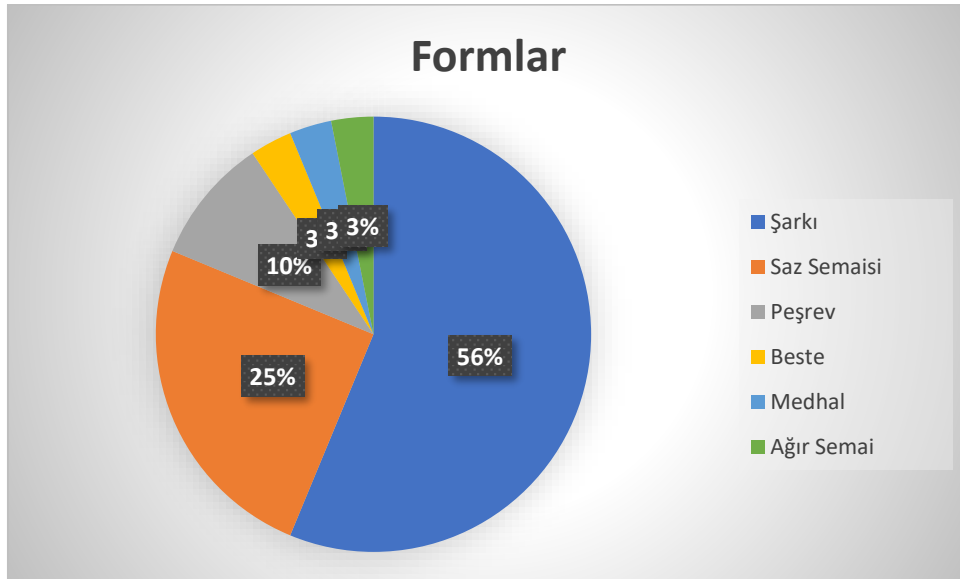
Yöntem

Araştırma, nitel bir yöntem ile ölçülmüş ve eserler doküman analizi tekniği ile tahlil edilmiştir. Büyüköztürk vd. (2017, s. 258-259) doküman analizi yönteminin, farklı kaynaklardan bir araya getirilen verilerin ilk başta analiz edilip kodlandığını ve sonrasında bu kodlamaların sentezlenerek bulgulara varıldığını açıklamıştır. Bu süreçte, sınırlı ölçüde istatistiksel tekniklerin kullanıldığı, ancak genellikle betimlemelerin esas alındığı belirtilmiştir. Ayrıca, nitel araştırmalarda elde edilen verilerin genel olarak içerik analizi yöntemi ile düzenlendiğini, bu yöntemin ise çoğunlukla sosyal bilimler dalında yazılmış olan metinler için ve belli başlı kurallar özelinde uygulandığını vurgulamıştır.

Çalışmada makamsal açıdan tahlil edilen Karcıgar makamındaki eserlerin analizinde Onur Akdoğu'nun makam analizi tekniği kullanılmıştır. Akdoğu (1996, s.126-127) bir eserin makamsal tahlilinin eserde işlenen makam dizileri, dörtlü, beşli, çeşni ve geçkilerin belirlenmesiyle, söz konusu makamın klasik seyir özelliklerine uygunluğunun tespit edilmesiyle gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.

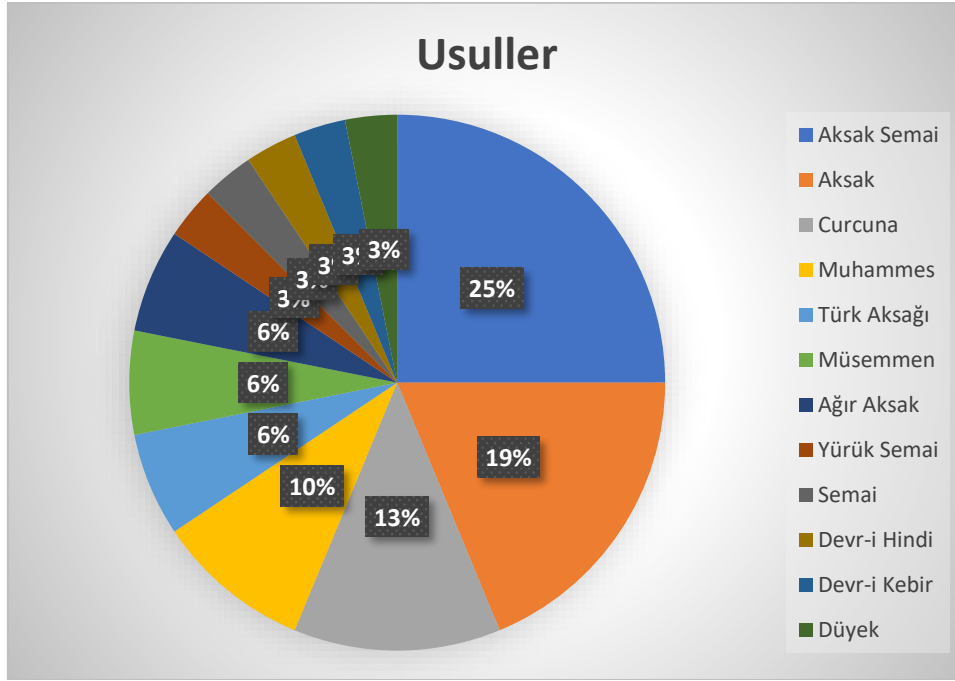
Konu ile alakalı bahsi geçen yöntem ile ilgili olan eserler tahlil edilip, tarih içerisindeki nazari tanımlarla ilgili makamın makam unsurlarının karşılaştırılması tablo hâlinde gösterilmiştir.

Bulgular ve Yorum

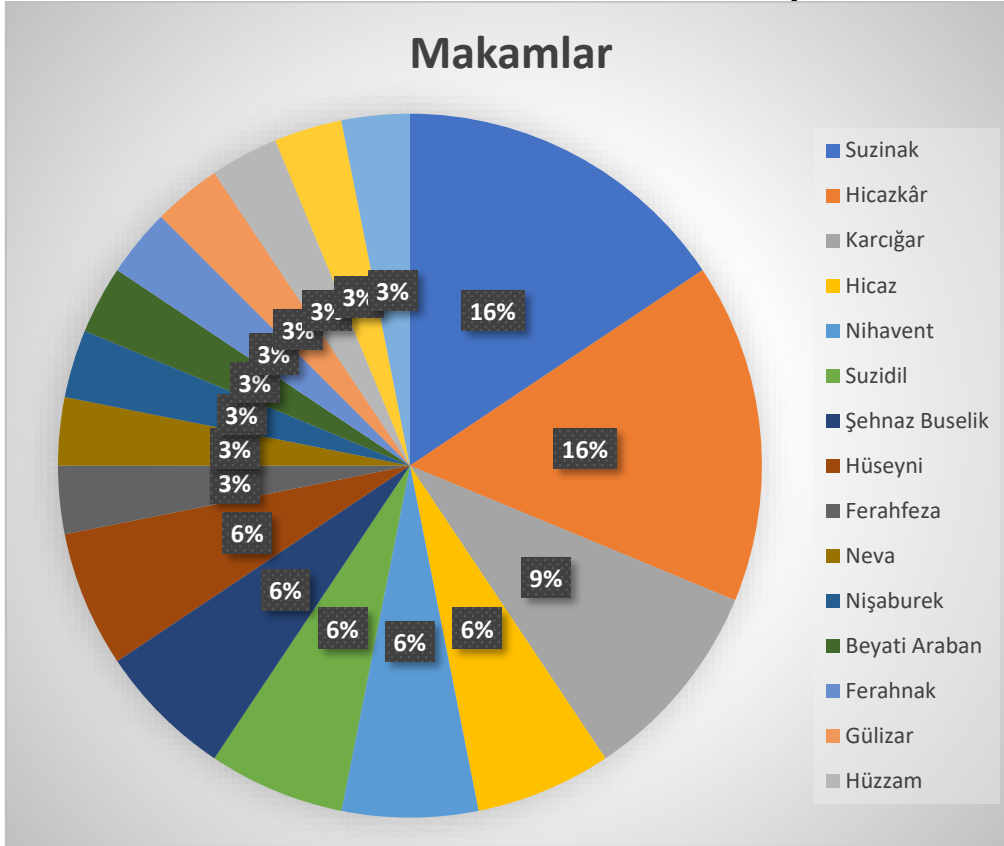
Şekil 1: Bestekârın eserlerinde kullandığı form türlerinin yüzdesi

Leon Hancıyan eserlerinde %56 oranı ile Şarkı formunu onun ardından %25 oranında Saz Semaisini, %10 oranında Peşrev formunu, %3 oranında Beste formunu, %3 oranında Medhâl formunu ve %3 oranında Ağır Semai formunu kullanmıştır.

Şekil 2: Bestekârın eserlerinde kullandığı usullerin yüzdesi

Leon Hancıyan eserlerinde %25 ile Aksak Semai usulünü onu takiben %19 oranında Aksak usulünü, %13 oranında Curcuna usulünü, %10 oranında Muhammes usulünü, %6 oranında Türk Aksağı usulünü, %6 oranında Müsemmen usulünü, %6 oranında Ağır Aksak usulünü, %3 oranında Yürük Semai usulünü, %3 oranında Semai usulünü, %3 oranında Devr-i Hindi usulünü, %3 oranında Devr-i Kebir usulünü, %3 oranında Düyek usulünü kullanmıştır.

Şekil 3: Bestekârın eserlerinde kullandığı makamların yüzdesi

Hancıyan, 17 farklı makamda eser bestelemiştir. Suzinak makamında 5 eser besteleyerek %16 oranın da Suzinak makamını kullanmıştır. Yine %16'lık bir oran ile Hicazkâr makamında 5 eser bestelemiştir. Ardından %9 oranında 3 eser ile Karcıgar makamında, %6 oranında 2 eser ile Hicaz makamında, %6 oranında 2 eser ile Nihavent makamında, %6 oranında 2 eser ile Suzidil makamında, %6 oranında 2 eser ile Şehnaz Buselik makamında, %6 oranında 2 eser ile Hüseyini makamında, %3 oranında 1 eser ile Ferahfeza makamında, %3 oranında 1 eser ile Neva makamında, %3 oranında 1 eser ile Nişaburek makamında, %3 oranında 1 eser ile Beyati Araban makamında, %3 oranında 1 eser ile Ferahnak makamında, %3 oranında 1 eser ile Gülizar makamında, %3 oranında 1 eser ile Hüzzam makamında, %3 oranında 1 eser ile Yegâh makamında, %3 oranında 1 eser ile Tahir Buselik makamında beste yapmıştır.

Şarkı Formundaki Karcıgar Eserlerin Makamsal Analizi

Bilmem ki Safâ Neş'e Bu Ömrün Neresinde

Eserin zeminine Çargâh perdesinden giriş yapılmış olup Neva perdesi civarında dolaşarak Neva üzerinde Hicaz beşlisinin ilk üç derecesi ile kalış yapılmıştır. Ardından üç ve dördüncü ölçülerde Karcıgar makamı seslerinde gezinerek inici bir hareketle karar perdesi olan Dügâh perdesi üzerinde Uşşak dörtlüsü ile tam karar yapılmıştır. Beşinci ve altıncı ölçüde Neva perdesinden hareketle Sünbüle perdesine kadar gidip Neva perdesine düşülmüştür. Sonrasında Muhayyer perdesinden birinci dolaptaki Dügâh perdesine kadar gelinerek Uşşak dörtlüsü ile kalış yapılmıştır. İkinci dolapta ise Neva perdesi üzerinde Hicaz beşlisi ile Muhayyer perdesine kadar çıkılarak Muhayyer perdesi ile nakarat kısmına bağlanılmıştır.

Nakaratta Tiz Çargâh perdesinden Çargâh perdesine gelinip Çargâh'ta Nikriz'li, devamında da Dügâh perdesinde gelinerek Uşşak dörtlüsü ile tam karar yapılmıştır. Gerdaniye perdesinden Çargâha düşerek Nikriz duyurduktan sonra Uşşak dörtlüsü ile Dügâh perdesinde kalış yapıp birinci dolapta Neva'da Hicaz beşlisini gösterip Muhayyer perdesine kadar çıkmış, ikinci dolapta ise çıkıcı bir şekilde yerinde Hüseyini beşlisi ile Hüseyini perdesine varılmıştır.

Eserin devamında Karcıgar makamında gelenekselleşmiş olan Hüseyini perdesinden Hisar perdesine yapılan geçiş ile Neva perdesine düşülmüştür. Hisar perdesinden inici bir şekilde Dügâh perdesine Uşşak dörtlüsü ile düşülerek Dügâh perdesi vurgulanmıştır. Neva perdesinden Sünbüle perdesine kadar çıkılmış ve Neva'da Hicaz beşlisi ile Neva perdesine düşülmüştür. Neva perdesinden Muhayyer perdesine atlanarak Neva'da Hicaz beşlisi gösterilmiş ve Muhayyer perdesine çıkılarak nakarat kısmına bağlanılmıştır.

Aranagme kısmında Hisar perdesinden hareketle Karcıgar makamı seslerinde karışık gezinilip Sünbüle perdesine kadar çıkılmış ve Neva perdesine gelinerek Neva'da Hicâz beşlisi gösterilmiştir. Tekrardan Karcıgar makamı seslerinde gezinilip Uşşak dörtlüsü ile Dügâh'ta tam karar yapılmıştır.

Bilmem ki safâ neş'e bu ömrün neresinde

*Beste: Leon Hacıyan
Güfte: Ahmet Râsım Bey*

Türk Aksağı

Aranâğme

Şekil 4: Bilmem ki Safâ Neş'e Bu Ömrün Neresinde

Yetişir Kalmadı Takat Yetişir Firkatine

Eserin zeminine Çargâh perdesinden giriş yapılmış olup Eviç perdesine kadar çıkılarak Uşşak dörtlüsü ile Dügâh perdesine gelerek kalış yapılmıştır. Ardından üçüncü ölçüde Hisar perdesinden Gerdaniye perdesine kadar çıkılıp Çargâh perdesine doğru gelinerek Çargâh'ta Nikriz gösterilmiştir. Dördüncü ölçüde Çargâh perdesinden Gerdaniye perdesine atlanılıp Sünbüle perdesine kadar gidilerek Sünbüle ve Neva perdesi arasındaki seslerde dolaşılıp Neva'da Hicaz dörtlüsünü gösterip Gerdaniye'de kalış yapılmıştır. Buradan Muhayyer perdesine geçerek Muhayyer ve Çargâh perdesi arasındaki seslerde karışık gezinilip onuncu ölçüde Çargâh üzerinde Nikriz'li kalış yapılmıştır.

Eserin nakarat kısmına Hisar perdesi ile başlanılıp Neva ve Muhayyer perdesi arasındaki seslerde gezinilerek Gerdaniye perdesinde bir kalış yapılmıştır. Gerdaniye perdesinden devam edilerek Çargâh'ta Nikriz gösterilmiş ardından Neva'da Hicaz beşlisinin seslerinde gezinilip Gerdaniye üzerinde Buselik dörtlüsünün ilk üç derecesi duyurulmuştur. Devamında Neva'da Hicaz beşlisinin seslerinde gezinilip Neva üzerinde Hicaz'lı kalış yapılmıştır. Neva perdesinden Dügâh perdesine perde perde gelerek Uşşak dörtlüsü ile kalış yapılmıştır.

Yirmi üçüncü ölçüde Gerdaniye perdesine atlayarak bu perde vurgulanmış buradan hareketle Neva'da Hicaz seslerinde dolaşılıp Segâh perdesine kadar düşülüp Çargâh'ta kalış sağlanmıştır. Ardından Tiz Çargâh ve Segâh sesleri arasında gezinilip Segâh perdesindeki

Hüzzam beşlisi gösterilmiş sonrasında Dügâh perdesine Uşşak dörtlüsü ile düşülmüştür. Hisar perdesine atlanıp Neva perdesinde kalış sağlanmıştır.

Yirmi altıncı ölçüde Hisar perdesine geçilip Eviç ve Segâh arasındaki seslerde dolaşmış Çargâh perdesinde vurgulu bir kalış yapılmıştır. Gerdaniye perdesine atlanılarak Eviç'te Segâh dörtlüsünün ilk üç derecesi duyurulmuş, Tiz Çargâh perdesine kadar genişleme gösterilerek Buselik dörtlüsü ile Gerdaniye perdesine gelinip bir kalış sağlanmıştır. Ardından Muhayyer perdesinde Kürdi çeşnisi duyurulup burada da bir kalış sağlanmıştır. İnci nağmelerle Neva'da Hicaz beşlisinin sesleriyle gezinip ardından Segâh perdesine Hüzzam'lı gelip bir kalış yapılmıştır. Otuz beşinci ölçüde Segâh perdesinden Neva perdesine atlayıp bu perde üzerinde bir kalış sağlanmıştır. Devamında Karcıgar makamının dizisinde karışık gezinilerek Çargâh perdesi vurgulanmıştır. Dügâh perdesinde Uşşak dörtlüsü ile tam karar yapılmıştır.

Eserin son bölümüne Çargâh perdesi ile başlanılmış Eviç ve Dügâh perdesi arasındaki seslerde gezinilip Uşşak dörtlüsü ile Dügâh perdesinde karar verilmiştir. Hisar perdesine geçilip Çargâh'ta Nikriz'li kalış yapılmıştır. Sünbüle ve Neva perdeleri arasında gezinip Neva'da kalış gösterilmiştir. Sünbüle perdesi ve Rast perdesi arasındaki seslerde dolaşılıp Uşşak dörtlüsü ile Dügâh perdesine gelerek tam karar sağlanmıştır.

Yetiştir Kalmadı Takat Yetiştir Firkatine

Aksak

Leon Hancıyan

The musical score is presented in 12 staves. The first staff starts with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 3/8 time signature. The melody is composed of eighth and sixteenth notes, with several triplet markings (indicated by a '3' over a bracket) throughout. The piece concludes with a double bar line and a repeat sign.

1

Şekil 5: Yetiştir Kalmadı Takat Yetiştir Firkatine (1)

The image displays a musical score for the piece 'Yetişir Kalmadı Takat Yetişir Firkatine (2)'. The score is written in a single system with 12 staves, all in treble clef. The key signature is one sharp (F#), and the time signature is 4/4. The music is characterized by a complex, rhythmic melody with frequent triplet patterns, indicated by a '3' over a group of notes. The score includes various musical notations such as slurs, accents, and dynamic markings. A double bar line with a repeat sign (two dots) is present at the end of the 10th staff. The piece concludes with a final double bar line and repeat sign at the end of the 12th staff.

Çoktan Beri Ey Bülbül-i Gülzar-ı Letafet

Eserin zeminine Çargâh perdesinden başlanılıp Muhayyer perdesine kadar çıkılmış, Uşşak dörtlüsü ile Dügâh perdesine gelinmiştir. Dügâh perdesinden Çargâh perdesine gelinerek burada bir kalış sağlanmıştır. Gerdaniye perdesinden Çargâh perdesine düşülerek Çargâh'ta Nikriz gösterilmiştir. Ardından Muhayyer perdesine kadar çıkılıp Neva perdesine inerek Neva'da Hicaz beşlisi gösterilmiştir. Muhayyer perdesine geçiş yapıp Gerdaniye perdesine Buselik dörtlüsü ile gelinmiştir. Sonrasında Sünbüle perdesine kadar çıkılıp sekizinci ölçüdeki Neva perdesine doğru gelinmiş burada Hicaz'lı bir kalış sağlanmıştır.

Sekizinci ölçüde Neva perdesinden Gerdaniye perdesine atlanılıp devamında Tiz Çargâh perdesine kadar genişleme gösterilmiş ve Gerdaniye perdesinde Buselik dörtlüsü ile kalış sağlanmıştır. Onuncu ölçüde Çargâh perdesine gelinip Dügâh perdesine düşülmüştür. Eviç perdesine atlanılarak Muhayyer perdesine kadar gidilmiş, Hisar perdesine düşülüp söz konusu makamın seslerinde karışık gezinilip Dügâh perdesinde Uşşak çeşnili kalış sağlanmıştır. On ikinci ölçüde Dügâh perdesindeki kalışın ardından Hisar perdesine atlanılıp Muhayyer perdesine kadar çıkılmıştır. Hicaz çeşnisi ile Neva perdesine gelinip Sünbüle perdesine kadar genişleme gösterilerek Eviç perdesi yerine Acem, Hisar perdesi yerine de Hüseyini perdesi kullanılarak on beşinci ölçüde Hüseyini perdesinde bir kalış sağlanmıştır.

On altı ölçüye gelindiğinde Çargâh-Gerdaniye arasında gezinip Çargâh'ta Nikriz'li kalış yapılmıştır. Ardından Muhayyer perdesinden Neva perdesine Hicaz beşlisi ile gelinmiştir. Neva perdesinden Muhayyer perdesine atlanılıp Tiz Çargâh perdesine kadar genişleme gösterilmiş, Gerdaniye'de Buselik'li ardından da Neva'da Hicaz'lı kalışlar yapılmıştır. Tiz Çargâh ve Dügâh arasındaki seslerde karışık gezinilip Dügâh perdesinde Uşşak dörtlüsü ile karar verilmiştir.

Yirmi beşinci ölçüde Çargâh perdesinden Dügâh perdesine gidilip ardından da Gerdâniye perdesine atlanılmış, Çargâh perdesi üzerine gelinerek Nikriz'li kalış yapılmıştır. Bu perdeden Neva perdesine geçilerek Neva perdesi vurgulu bir şekilde gösterilmiştir.

Otuzuncu ölçüde Nevada Hicaz beşlisi gösterilmiş, devamında Çargâh'ta Nikriz gösterilerek otuz üçüncü ölçüde Neva'da Hicaz'lı kalış yapılmıştır. Eserin devamında da Karcıgar makamı dizisinin seslerinde karışık gezinilmiş, Tiz Çargâh perdesine kadar genişleme gösterilip son bölümünde Dügâh'ta Uşşak dörtlüsü ile yedenli karar sağlanmıştır.

Çoktan Beri Ey Bülbül-i Gülzar-ı Letafet

Aksak

Leon Hancıyan

The musical score is a single melodic line in 3/8 time, D major. It consists of 14 staves of music. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 3/8 time signature. The music is a single melodic line with various rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests. The score ends with a double bar line and a repeat sign.

1

Şekil 7: Çoktan Beri Ey Bülbül-i Gülzar-ı Letafet (1)

Şekil 8: Çoktan Beri Ey Bülbül-i Gülzar-ı Letafet (2)

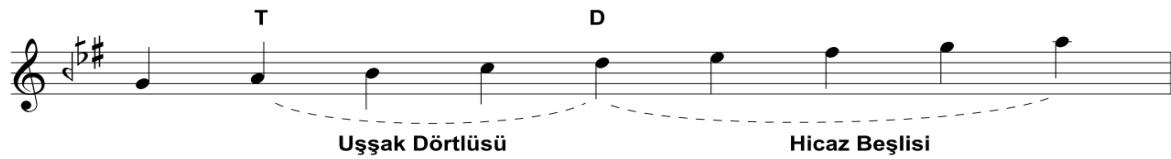
Karcıġar Makamındaki Eserlerin Makam Unsurlarının Tarih İçerisindeki Nazari İfadelerle Karşılaştırılması

Kantemiroġlu'na göre Karcıġar makamı Şu Şekildedir:

Gerdāniye perdesinden hareket edip ev perdesini atlar ve acem perdesine düşer. Acemden hüseyini perdesini atlayıp bayāti perdesine basar. Bayātiden, nevāya ve argāha indikten sonra gene nevā perdesine dönüp orada karar verir. Msikciler beyninde bu terkib hakkında ihtilaf vardır (Tura, 2001, s. 11).

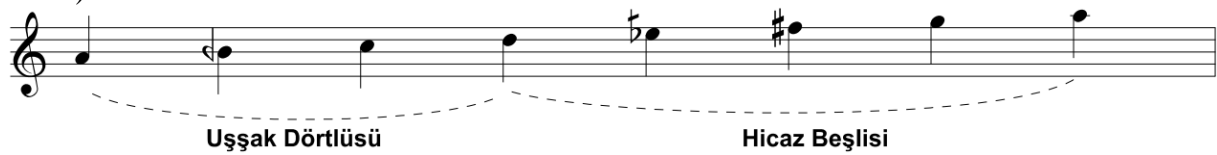
İsmail Hakkı Bey Karcıġar makamını Şöyle ele almıştır; öncelikle Hüzzam makamının seyrini yapıp, makamın karar sesi olan dġah perdesine gelerek kalış yapar (Kaygusuz, 2006, s. 63).

Rauf Yektā, sistemci okuldan aldıġı düŐünceye uyum saġlayarak, iki uygun dörtlü ve bir taniniden meydana gelen bir Karcıġar dizi ele almaktadır (Nasuhioġlu, 1986, s. 74).

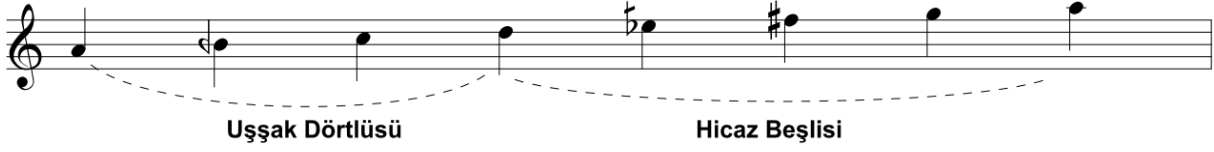
Şekil 9: Rauf Yektā Bey'e göre Karcıġar makamı dizisi

Suphi Ezgi makamı Şu Şekilde ifade etmektedir; Karcıġar makamı pest bölümde bir UŞŞak dörtlüsüne tiz bölümde bir Hicāz beşlisinin eklenmesinden oluşmuştur (Ezgi, 1933, s.124).

Şekil 10: Suphi Ezgi'ye göre Karcıġar makamı dizisi

Hüseyin Sadeddin Arel de Ezgi'nin tarifini destekler nitelikte bir tanım yapmış olup, düğâh kararlı makamın dizisinin bir Uşşâk dörtlüsünün tiz kısmına bir Hicâz beşlisinin ilave edilmesiyle meydana geldiğini belirtmiştir. Arel'e göre makamın seyir karakteri inici-çıkıcı bir yapıya sahiptir (Akdoğan, 1993, s.51).

Şekil 11: Hüseyin Sadeddin Arel'e göre Karacığâr makamı dizisi

Tanburi Cemil Bey'e göre Karacığâr makamı şöyledir; Karacığâr makamının kararı düğâh perdesidir. Makamın seyrine düğâh ve neva perdelerinden başlanılır. Zemin kısmı ve kararı muhayyer perdesi ve rast perdesi arasındaki dolaşımlardan oluşur. Meyan kısmının icrası ise ise neva ve tiz neva perdeleri arasında yapılır (Cevher, 1993, s.50).

Ekrem Karadeniz'e göre Karacığâr makamı şu şekildedir; Makamın gezinimine çargâh ve neva perdelerinden başlanılır. Ardından hisar perdesi, evç perdesi, gerdaniye perdesi, muhayyer perdesi ve kısmen de tiz segâh perdesi ve tiz neva perdesine kadar çıkar. Sonrasında bu perdelerden neva perdesine kadar gelir ve burada kısaca bir kalış yapar. Karara doğru giderken çargâh perdesi ve uşşak perdesini alır ve düğâh perdesinde karar verir. Bazen karar esnasında rast perdesi de kullanılır (Karadeniz, 1983, s.101).

Tablo 2: Karacığâr Makamındaki Eserlerin Makam Unsurlarının Tarih İçerisindeki Nazari İfadelerle Karşılaştırılması

	Başlangıç perdesi		Karar Perdesi		Seyir Açısından		Perde Açısından		Yeterli Değil
	VAR	YOK	VAR	YOK	VAR	YOK	VAR	YOK	
Kantemiroğlu		+		+		+		+	
İsmail Hakkı Bey	+		+		+		+		
Rauf Yektâ									+
Suphi Ezgi									+
Hüseyin Sadeddin Arel									+
Tanburi Cemil Bey	+		+		+		+		
Ekrem Karadeniz	+		+		+		+		

- Kantemiroğlu tarifine göre makamın seyrine Gerdaniye perdesinden başlanılıp, Acem ve Bayati perdeleri ile Neva perdesine varılıp bu perdede karar yapılmaktadır. Karacığâr makamının bu tarifine göre Hancıyan'ın eserlerindeki makam unsurları tam olarak uyum göstermemektedir.
- İsmail Hakkı Bey'in makam tarifine göre Karacığâr makamı seyre ilk başta Hüzzam makamı ile başlayıp, bu seyrin ardından Düğâh perdesi ile karar yapmaktadır. İsmail

Hakkı Bey'in bu tarifi Hancıyan'ın Karcıgar makamındaki eserleri ile karşılaştırıldığında makamın unsurları uyum göstermektedir.

- Ekrem Karadeniz ve Tanburi Cemil Bey'in makam tariflerinde makama Neva perdesi civarından başlanılmakta olup, Neva perdesi üzerinde sıkça kalışlar yapılmaktadır. Makamın seyri esnasında Tiz Neva perdesine kadar çıkılıp, Dügâh perdesinde karar verilmektedir. Karcıgar makamının verilmiş olan bu tariflerinde Hancıyan'ın eseri ile mukayese yapıldığında tiz bölgede genişleme yapılan ses dışında makam seyrinin uyum gösterdiği belirlenmiştir.
- Rauf Yektâ, Suphi Ezgi ve Hüseyin Sadeddin Arel makam anlatımlarını dörtlü-beşli/dizi yaklaşımı ile ifade etmektedirler. Bu doğrultuda makamın seyir karakteri inici-çıkıcı özelliğe sahiptir. Dizisi Uşşak dörtlüsüne Neva perdesinde Hicaz beşlisinin ilave edilmesinden oluşmaktadır. Makamın seyri esnasında perde açısından önem taşıyacak perdelerden bahsedilmemiştir. Bu açıdan nazari anlatımlarda söz konusu olan bilgilerin makamın seyrinin kavranılmasında önem arz ettiği kadar yetersiz olduğu saptanmıştır.

Sonuç

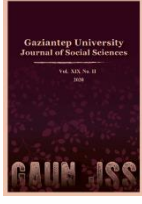
Araştırmanın sonucunda Leon Hancıyan'ın, form bakımından en fazla Şarkı formunda eser bestelediği, eserlerinde usul açısından en fazla Aksak Semai usulünü kullandığı ve Türk musikisi makamlarından en fazla Suzinak makamını işlediği tespit edilmiştir.

Ayrıca Hancıyan'ın makamsal üslubunun anlaşılması açısından eserleri arasından random olarak örnek alınan Karcıgar makamındaki eserleri makam analizi edildiğinde makama genel olarak Neva perdesi civarından giriş yapılıp, eserlerin karar sesinin Dügâh perdesi olduğu, donanımında si perdesi için koma bemolü (Segâh perdesi), mi perdesi için bakiye bemolü (Hisar perdesi) ve fa perdesi için de bakiye diyezi (Eviç perdesi) aldığı görülmüştür. Eserler seyir olarak Tiz Çargâh perdesine kadar genişleme göstermiştir. Eser içerisindeki çeşnilere bakıldığında Neva'da Hicaz'lı, Çargâh'ta Nikriz'li, Gerdaniye'de Buselik'li, Dügâh'ta Uşşaklı gibi kalışlar yapıldığı görülmüştür. Makam unsurları yönünden tarih içerisindeki nazari tarifler ile mukayese edildiğinde Kantemiroğlu'nun tarifi ile tam olarak uyum göstermediği, İsmail Hakkı Bey, Ekrem Karadeniz ve Tanburi Cemil Bey' in tarifleri ile çoğunlukla benzerlik gösterdiği, Rauf Yektâ, Suphi Ezgi ve Hüseyin Sadeddin Arel'in tariflerinin de makam seyrinin anlaşılması bakımından önem arz eden perdelerden bahsetmemesi yönüyle yetersiz kaldığı belirlenmiştir.

Kaynakça

- Ak, A. Ş. (2014). *Türk musikîsi tarihi* (3. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akbulut, Y. (1990). *Klasik Türk müziği şarkı formunda usûl-aruz vezni ilişkisi*, (Yayınlanmış Sanatta Yeterlik Tezi), S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Akdoğu, O. (1993). *Hüseyin Sâdetdin Arel Türk mûsikîsi nazariyatı dersleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akdoğu, O. (1996). *Türk Müziği'nde türler ve biçimler*. Ege Üniversitesi Basımevi.
- Akdoğu, O. (2003). *Türk Müziği'nde türler ve biçimler* (3. Baskı). İzmir.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2018). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (25. Baskı). Pegem Yayınları.
- Ezgi, S. (1933). *Nazarî ve amelî Türk mûsikîsi*, İstanbul: Milli Mecmua Matbaası.
- Kahyaoğlu, Y. (2011). *Kanun sazı öğretiminde klasik Türk müziği saz eseri formlarının fonksiyonlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi), İnönü Üniversitesi/ Müzik Anabilim Dalı, Malatya.

-
- Kaygusuz, N. (2006). *Muallim İsmail Hakkı Bey ve mûsikî tekâmül dersleri*, İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları.
- Nasuhioğlu, O. (1986). *Türk musikisi "Rauf Yekta Bey*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Özalp, M. N. (2000). *Türk musikisi tarihi*, Ankara: TRT Müzik Dairesi Yayını I.
- Özkan, İ. H. (2013). *Türk mûsikîsi nazariyatı ve usulleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Öztuna, Y. (1974). *Türk mûsikîsi ansiklopedisi*. C.I. Milli Eğitim Basım Evi.
- Papazyan, H. (1975). *100 yılda Türk opereti, (1872-1972)*, İstanbul: Oya Matbaası.
- Songur, S. (1999). *Ermeni asıllı bestekar ve icracılarımızın hayatları, musikimizdeki yeri ve etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tura, Y. (2001). *Kantemiroğlu kitâbu 'ilmi'l-mûsikî 'alâ vechi'l-hurûfât* (1. Bs., C.I). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yavaşca, A. (2002). *Türk Musikisi'nde kompozisyon ve beste biçimleri*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Osmaniye Çocuk Folklorunda Bitkiler

Plants in Osmaniye Children's Folklore

Ali DOĞANER^{a*}

^a Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Osmaniye / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4600-8350

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 6 Mart 2024

Kabul tarihi: 23 Ağustos 2024

Anahtar Kelimeler:

Osmaniye ili,
Çocuk folkloru,
Çocuk oyunları,
Bitki,
Oyuncak.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 6, 2024

Accepted: August 23, 2024

Keywords:

Osmaniye province,
Children's folklore,
Children's games,
Plant,
Toys.

ÖZ

Çocuk folklorunda oyunlar, önemli bir yer tutmaktadır. Oyun kültürü içerisinde bitkilerin özel bir yeri vardır. Köy ortamında geniş bahçeleri olan müstakil evlerde doğayla iç içe yaşayan çocuklar, bitkilere kolayca ulaşabilmişlerdir. Bitkiler insanların geçmişle bağ kurmasını sağlar. Çocukluk yıllarını, oynanan oyunları, yapılan oyuncakları, oyun arkadaşlarını hatırlatır. Oyunda kullanılan bitkiler, doğada her çocuğun kolay bir şekilde erişebileceği bolluk ve çeşitliliktedir. Bu malzemeleri işleyen çocukların zihinsel faaliyetleri ve el becerileri gelişir. Bitkileri, ayırt edici özellikleriyle birlikte tanır. Doğayı ve doğadaki bitkileri koruma konusunda bilinç sahibi olur. Osmaniye'de özellikle ilkbahar mevsiminde çocukların bitkilerle ilişkisi artar. Günlerin uzaması, havaların ısınması ve bitkilerin yeşerip çiçek açmasıyla uygun şartlar oluşur. Yaz mevsiminde yaylaya gidebilen çocuklar farklı bitkilere erişerek oyunlarına devam edebilmektedir. Sanayileşme, kentleşme, köyden kente göç, tarım ve hayvancılık yapan nüfusun azalması, konargöçer yaşam biçiminden yerleşik hayata geçişle birlikte çocuklar doğadaki bitkilerden uzaklaşmışlardır. Geleneksel olarak öğrendikleri, kendi başlarına tasarlayıp ürettikleri oyuncaklar, yerini satın alınan atölye ve fabrika ürünü ahşap ya da farklı malzemelerden üretilen oyuncaklara bırakmıştır. Osmaniye çocuk folklorunda bitkiler; oyuncak, oyun ve aktivite aracı yapımında kullanılmaktadır. Çocuk oyun isimlerinde, tekerlemelerde ve oyun içeriklerinde çeşitli bitki adlarına başvurulmaktadır. Oyun olarak süslenmede, süs eşyaları yapmada bitkiler kullanılmakta ve bitkilerle niyet fal oyunları oynanmaktadır. Bitkiler yiyecek çeşidi olarak da önemli bir yere sahiptir. Osmaniye çocuk folklorunda bitkilerin yerini tespit edip yaşanan değişimleri analiz etmenin amaçlandığı bu makalede literatür taraması yapılmış, alan araştırmasında gözlem ve görüşme teknikleriyle bilgiler elde edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde nitel araştırma yöntemi takip edilmiştir.

ABSTRACT

Games have an important place in children's folklore. Plants have a special place in game culture. Children living in touch with nature in detached houses with large gardens in a village environment had easy access to plants. Plants allow people to connect with the past. It reminds us of childhood, the games we played, the toys we made, and our playmates. The plants used in the game are abundant and diverse in nature, easily accessible to every child. Children who process these materials develop mental activities and manual skills. Recognize plants with their distinctive features. Become conscious about protecting nature and plants in nature. In Osmaniye, especially in spring, children's relationship with plants increases. As the days get longer, the weather gets warmer, and the plants turn green and bloom, suitable conditions are created. Children who can go to the plateau in the summer can continue their games by accessing different plants. With industrialization, urbanization, migration from village to city, decrease in the population engaged in agriculture and animal husbandry, and the transition from nomadic lifestyle to settled life, children have moved away from plants in nature. The toys they traditionally learned, designed and produced on their own have been replaced by toys made of wood or other materials purchased from workshops and factories. Plants in Osmaniye children's folklore; it is used in the production of toys, games and activity tools. Various plant names are used in children's play names, nursery rhymes and game contents. As a game, plants are used to decorate and make ornaments, and fortune-telling games are played with plants. Plants also have an important place as a type of food. In preparing the article, a literature review was conducted, and observation and interview techniques were used in the field study. Qualitative research method was followed in the evaluation of the data.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: adoganer80@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Children living in villages and rural areas find a suitable environment and play materials in nature. When children use nature as a play space and plants as play tools and materials, they become integrated with nature. Plants used in children's games and toy making provide information about the vegetation characteristics of that region. The plant presence of the place where the child lives has a significant impact on his play. Children produce games and toys according to the natural flora (flora) of the place where they live or the products grown.

Trees, flowers and herbs fulfill important functions in children's games and toys. Trees: It makes the space clear and has a center feature. The bark, branches, leaves, flowers, fruits, fruit seeds, seeds of various trees and the wood produced from trees, garbage, sticks, sticks, wands, laths, plywood, are used as play and toy materials.

In their early periods, people practiced hunting and gathering. It can be thought that children also engaged in hunting and gathering activities on their own or with adults, or at least helped their elders in these activities. With industrialization, urbanization, migration from village to city, decrease in the population engaged in agriculture and animal husbandry, and the transition from nomadic lifestyle to settled life, people have moved away from nature and started to spend more time in closed areas. Digital culture, television, radio and the internet have squeezed people into narrow spaces.

Plants in Osmaniye children's folklore; It is used in the production of toys, games and activity tools. Various plant names are used in children's play names, nursery rhymes and game contents. Various games are played with plants. Plants are used to decorate and make ornaments, and intention and fortune telling games are played with plants. Plants that are eaten, drunk, tasted and chewed have an important place in children's acquisition of nutritional habits. In preparing the article, a literature review was conducted, and observation and interview techniques were used in the field study. The subject is introduced by giving examples of various applications related to plants.

According to the results of the research, children's games and activities with plants have decreased from past to present. Migration from rural areas and villages to cities was effective in the emergence of this situation. Children living together with plants in rural and village environments could not find the same environment when they came to the city. It has become difficult to reach areas in the city center and surrounding areas (picnic areas, parks, forests) in a short time, easily and safely with groups of friends. Plant species and diversity have decreased in cities. In parallel with the absence of plants or the decrease in their species, games and toys related to plants have disappeared or their diversity has decreased.

Since there were no workshop or industrially produced toys that they could buy ready-made, children had to make their own toys to play with. Over time, children's handmade toys were replaced by wooden toys produced in workshops or factories, or play tools produced from various materials.

Plants are one of the tools that enable people to connect with the past. It reminds us of childhood, the games we played, the toys we made, and our playmates. It is important in terms of creating a common memory and memory. It becomes one of the main topics of conversation in later ages. Plants take people back to their childhood years and the common memories they shared with their friends at that time.

There are enough play materials in nature for children of families with various income levels. Procuring materials is easy and free. There is no sadness or boredom when something breaks during the game or does not turn out as desired; A new one is immediately found and rebuilt. Vegetable waste does not pollute the environment like other play materials.

Producing toys from a wide variety of plants and playing a variety of games with plants shows the richness of children's imaginations. Toys made from plants are toys that he designed himself, produced himself, produced for himself, and played with himself. Therefore, it has its own characteristics. Efforts are made to add features that are different from similar ones. During its construction, mental activities and manual skills develop; Because he works hard, he takes more ownership of the toy.

Children engage in physical activity by climbing trees, hanging from trees, and bending tree branches. In this way, their muscles develop, they overcome their fear of heights, and they learn to balance. Children who use plants for decoration develop their aesthetic sense. Love for nature, trees and flowers are formed. They become conscious about protecting nature and plants in nature.

Recognize various properties of plants (names, flexibility, durability, colors, smell, structure, heavy/light, hard/soft, taste, adhesion, foaming in water, etc.). By sharing this information with other children, it ensures that it is passed on to future generations. In addition, they get the opportunity to get to know other creatures in nature while playing with plants. He sees that plants are important for all living things.

Children learn through experience that plants are an important source of food. They gain the habit of natural nutrition. They learn to share their food and make sacrifices. They can continue the eating habits they acquired with their friends during childhood in later ages.

The protection of nature and plants in nature will also determine the existence of games related to them. In order for these games to continue, nature and plants must be protected first. It is not possible to play these games in areas where everything is covered with concrete. Children who have the opportunity to play games related to plants are away from the closed environment and digital games.

Giriş

Çocuk oyun ve oyuncaklarında ağaçlar, çiçekler, otlar önemli işlevleri yerine getirir. Çeşitli ağaçların kabukları, dalları, yaprakları, çiçekleri, meyveleri, meyve çekirdekleri, tohumları ve ağaçtan üretilen genel olarak ahşap olarak adlandırılan tahta, çöp, çubuk, sopa, değnek, çita, kontrplak ile oyunlar oynanır. Bunların yanında çeşitli otlar, çiçekler, bitki kökleri de oyun malzemesi olarak kullanılmaktadır. Türk folkloruyla ilgili önemli bilgiler içeren, 11. yüzyılda yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserde bitkilerle ilgili çelik çomak ve bandal (Aydın, 1995, s. 511) adlı oyunlara yer verilmiştir.

İnsanlar tarihsel olarak ilk dönemlerinde avcılık ve toplayıcılık yapmıştır. Çocukların da kendi başlarına ya da yetişkinlerle birlikte avlanma ve toplama faaliyeti içinde oldukları, en azından bu faaliyetlerde büyüklerine yardımcı oldukları düşünülebilir. Sanayileşme, kentleşme, köyden kente göç, tarım ve hayvancılık yapan nüfusun azalması, konargöçer yaşam biçiminden yerleşik hayata geçişle birlikte insan doğadan uzaklaşmış, kapalı alanda daha çok vakit geçirmeye başlamıştır. Dijital kültür, televizyon, radyo, internet, insanları dar mekânlara sıkıştırmıştır. Bitkilerle oyun oynayabilmek için kapalı ortamdan (ev, oda, sınıf, vs.) çıkılıp doğayla iç içe olunması gerekmektedir.

Güvenç (1997, s. 18) “çocuk kültürü”nü “ergenlik çağına (12-13 yaşına) kadar eğitimle, yani bir toplum içinde yaşayarak öğrendiklerinin, edindiklerinin, kültürün ona kattıklarının tümü” olarak açıklamıştır. And'a (1997, s. 397) göre, kültürün kökeninde oyun vardır ve çocuk kültürünün de en önemli ögesi oyundur.

Çocuk ve oyun kavramları çoğu zaman birlikte düşünülür, bunlardan biri söylendiğinde diğeri akla gelir. Gökşen, oyunun çocuklar için önemini; “Oyun, çocuğun beslenmeden sonra en temel ihtiyaçlarının başında gelir. Bundan dolayıdır ki çocuk, hemen her hâl ve şart altında, ne yapar yapar oynayacak bir şeyler ile oynayacak bir yer ve zaman bulur.” (2014, s. 230) cümleleriyle ortaya koyar. Bununla birlikte köyde, kırsalda yaşayan çocuklar kentte yaşayan akranlarına göre çevrelerinde oyun için daha uygun bir ortam, daha çeşitli oyun malzemesi bulur.

Çocuklar doğayı oyun mekânı, bitkileri de oyun aracı ve malzemesi olarak kullandığında tabiatla bütünleşir. Özdemir'e göre, “Çocuklar doğanın içinde, doğayı oyunlarına taşıyarak veya oyunlaştırarak ve oyunlarının bir parçası hâline getirerek tanır, anlar ve yorumlarlar” (2021, s. 99). Çocuk oyunlarında ve oyuncak yapımında kullanılan bitkiler, o yörenin bitki örtüsü karakteristiği hakkında bilgi vermektedir.

Çocuğun yaşadığı yerin bitki varlığı oyunları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çocuklar, yaşadıkları yerin doğal bitki örtüsüne (flora) ya da yetiştirilen ürünlere göre oyunlar ve oyuncaklar üretirler. “Çocukların, ağaçların ve yeşilliğin olmadığı oyun alanlarıyla karşılaştırıldığında, bitkilerin olduğu yerlerde daha fazla fiziksel, inşacı ve simgesel oyun oynadıkları görülmektedir” (Onur, 2016, s. 216). Ersoy ise bu durumu, “Kültürü şekillendiren önemli etkenlerden birisi fiziki mekândır. Mekânın yapısı kültürel üretim-tüketim tarzlarını da şekillendirir.” (2021, s. 210) cümlesiyle ifade etmiştir.

Yetişkinlerin bitkilere bakışı, çocuklardan farklıdır. Onlar bitkileri yiyecek, yakacak, barınma (çadır, ev yapımı), ev eşyaları, ilaç, ip, boya yapımında, çeşitli büyüsel uygulamalarda vs. pratik amaçlarla kullanmaktadır. Doğada kendiliğinden yetişen ya da kendi yetiştirdikleri bitkileri toplayıp satarak gelir elde ederler. Bunun yanında, ticari amaçla çocuklara yönelik sapan, topaç, uçurtma, oyuncak beşik yapabilirler.

Büyükler, bitkilerle ilgili faaliyetlerinde çocuklara yardımcı olup yol gösterebilirler. Ancak bunlar, çocuğu pasif duruma ya da tüketici konumuna getirmemelidir. Nutku (2006, s.

96)'nun tespitine göre, "Sözle olsun, nesnelere olsun, çocuğa gereğinden çok yardımda bulunmak onları hem oyundan koparır hem de yaratıcılıklarını zedeler. ocuk kendisi birtakım bulgulara gitmediği sürece yapılan işe olan ilgisini kaybeder".

Oyun zamanı olarak bakıldığında bitkilerle oyunların ilkbahar mevsiminde daha yoğun olduğu görülür. Havanın ısınması, bitkilerin yeŐermesi, çiçeklerin aması, günlerin uzaması çocukların bitkilere olan ilgisini artırır. Yaz aylarında yaylaya gidebilen çocuklar farklı bitkilere erişerek oyunlarına devam etmektedir. Kışın bazı bitkilerle oyun devam eder. Bitkilerin mevsimi geçtiğinde oyuncak yapımı durur. Çocuklar zamanı; patlangaç zamanı, dardağan zamanı gibi doğadaki bitkilerin varlığına göre adlandırırılar.

İnsan, diğer canlılarla birlikte doğanın bir parçasıdır. Meyve bahçeleri, orman gibi ağaçlık alanlar oyun için doğal bir ortam oluşturur. Çimenlik alanlar koŐma, yuvarlanma, zıplama, eğilip kalkma, kısaca oyun oynama isteği uyandırdığı gibi burada oyun oynamak daha eğlenceli olur. Yaz sıcaklarında ağaç gölgeleri, çocukların doğal oyun alanlarıdır.

Oyunlarda önemli bir yer tutan ağaçlar; meknı belirginleŐtirir, bir merkez özelliği taşır. İki ağaç arasında ya da belirlenen bir ağaca kadar koŐu yarışı yapılır. Gövdesinde kovuk olan ağaçlar çocuklara doğal bir ev oluşturur. Saklambaç oyununda ağaçlar, gizlenmek için kullanılır. Oyuncular, ağaçların arkasında durarak ya da dallarına çıkararak saklanabilir. Ebe, oyuncuların saklanması için ağaca kafasını dayayıp sayar. Köşe kapmaca oyunu kare Şeklinde kümelenen dört ağaç arasında oynanabilmektedir.

Boratav'a göre oyun, "ocukların ve daha az ölçüde büyüklerin -günlük geçim didinmelerinden ayırabildikleri boş zamanlarında- herhangi bir üretim çabasını ya da başka çeŐitten bir hizmeti zorunlu kılmadan, sadece eğlenme yolu ile dinlenmelerini sağlayan eylemlerdir" (1999, s. 232). Çocukların iÇlerinde; büyüklerin zorlaması olmadan kendi istekleriyle yapması, istedikleri zaman bırakmaları, çok müdahale edilmemesi gibi hususlar önemlidir. Örneğin, ocuğun arkadaşlarıyla birlikte büyüklerinden izin almadan karpuz toplayıp yemeleri bir eğlenme biçimi olarak görülebilir. Aynı eylem, bir tarım iŐçisi olarak yapıldığında oyun olmaktan çıkar. Çünkü zorunluluk, kontrol gibi faktörler söz konusu olmuştur.

Çocukların aileleriyle birlikte gelir elde etmek için yer fıŐıđı, pamuk, patates vs. toplama gibi işlerini, oyun olarak değerlendirmek mümkün değildir. Kendi başlarına karar verip yaptıkları ve bunun sonucunda az bir gelir elde ettikleri faaliyetler oyun olarak görülebilir. Örneğin, ocuklar bir araya gelip kapari toplamaya gitmekte ama yarıŐa dönüŐerek herkes daha fazla toplamaya çalışmaktadır. Topladıkları kaparileri oyuncak, yiyecek aldıkları bakkallara satabilmektedir. Bu konuda aralarında ŐakalaŐmalar da olabilmektedir. Kapari gibi diğer bitki tohumlarının da satılabileceği söylenmiŐ, çocuklar toplamaya başladığında fikri ortaya atan kişi böyle bir Şey olmadığını gülerek açıklamıştır.

Çocukların bitki adlandırmaları Türk ad bilimi (onomastik) açısından değerlendirildiğinde, bitkilerin oyun tecrübelerinden öğrenilen bitki özelliklerine göre yapıldığı görülmektedir. Dalı ve yaprakları kırıldığında elde pis bir koku bırakan ağaca osuruk ağacı, boyası çıkan ota boyalı ot, ses çıkaran ota zil otu, titreyen ota titirdeyik, saat gibi dönen çiçeğe saat bitkisi, gelin gibi süslü olan çiçeğe gelincik, zımpara gibi olan ota kanatma otu, üzerindeki tabaka alındığında farklı bir renk alan çiçeğe knek döndüren, sakız gibi iğneden bitkiye sakız otu denmektedir.

Çocuklar bitkilerle oynarken ağaçlara ve meyvelerine zarar verebilmektedir. Mevsimi dışında portakal, nar, zeytin, yenidünya, ceviz vd. olgunlaşmadan çocuklar tarafından koparılabilir. Çeşitli kesici aletlerle bitkiler yontulabilmekte, yeni dikilen fidanlar kök

salmadan sökülebilmekte, parklardaki çiçekler koparılabilmektedir. Bu durumda büyükler ve görevli kişiler tarafından uyarılabilmektedirler.

Doğada bitkilerle oyun esnasında yaralanma hadiseleri de yaşanabilmektedir. Meyve toplamak ya da eğlenmek amacıyla ağaca çıktıklarında düşüp yaralanmaları (kırık, çıkık) söz konusu olabilmektedir. Ağaçların arasında koşan çocuklardan önde giden, ağaç dalını çekip bırakmasıyla arkasından gelene zarar verebilmektedir. Isırganın özelliğini bilmeyen çocuklar ısırgana eliyle, ayağıyla temas ettiğinde canı yanıp ağlayabilmektedir. Dikenli bitkiler el ve ayaklarına bataabilmektedir. Kamışla oynarken elleri, ayakları kesilebilmektedir. Kene, yılan, akrep gibi zarar verebilecek canlılarla karşılaşılabilir. Yaşanan bazı olumsuzluklara rağmen çocuklar zamanla doğadaki bitki ve diğer canlıların özelliklerini öğrenip tekrar aynı hataları yapmayacaklardır. Büyüklerinden yardım alarak, bilgi ve tecrübelerini geliştirerek daha bilinçli hâle geleceklerdir.

Osmaniye çocuk folklorunda bitkilerin yeri tespit edilerek konuyla ilgili literatüre katkıda bulunmanın amaçlandığı bu çalışmada örnekleme yönteminden hareketle ayrıntılı bilgiler verilerek uygulanabilir ve sürdürülebilir niteliklerin devamı sağlanmak istenmiştir. Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu onayının alınmasıyla birlikte çalışmada yazılı kaynaklarla sınırlı kalınmamış, sözlü kaynaklardan görüşme ve gözlem yöntemleriyle elde edilen verilerden yola çıkılarak uygulamaların geçmişteki ve günümüzdeki durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Osmaniye çocuk oyunları isimlerinde, tekerlemelerde ve oyun içeriklerinde çeşitli bitki adlarına başvurulmaktadır. Çocuk folklorunda bitkiler; oyuncak, oyun ve aktivite aracı yapımında kullanılmaktadır. Bitkilerle çeşitli oyunlar oynanmaktadır. Oyun olarak süslenmede ve süs eşyaları yapmada bitkiler kullanılmakta ve bitkilerle niyet ve fal oyunları oynanmaktadır. Yenen, içilen, tadılan ve çiğnenen bitkiler, ayrı bir başlık altında değerlendirilebilir.

Oyunlarda Bitki Adlarının Kullanımı

Osmaniye çocuk oyunları isimlerinde, tekerlemelerde, oyun içeriklerinde çeşitli bitki adları kullanılmaktadır. Küşkü, kazık, kös, çelik-çomak oyunları kullanılan malzemeden isimlerini alan oyunlardır. Tek elma oyunu, oyunda söylenen sözden adını almıştır. Çayır Çimen Patladı adlı oyun hem kullanılan malzemeden hem de oyunda söylenen sözden ismini almıştır.

Oyunlarda bitki adları kullanılmaktadır. Tek elma adlı oyunda bir daire çizilir, bir kişi de ebe olur. Ebe daireden çıkarken “tek elma” deyip tek ayağı üzerinde diğer oyuncuları yakalamaya çalışır. Hımbıl oyununda dört adet kâğıda çeşitli meyve adları yazılır. İsim-Şehir oyununda oyuncular belirli harflerle başlayan bitki isimleri de bulmaya çalışır. Diğer oyunculardan farklı bir isim yazdıklarında daha çok puan alırlar. Oyunda bitki isimlerini bilmek zorunlu ve avantaj sağlayan bir durumdur. Aç Kapıyı Bezirgânbaşı adlı oyunda bezirgân seçilen oyuncular kendilerine seçtikleri takma adlar arasında meyve, sebze, çiçek gibi bitki adları da vardır (KK-3).

Osmaniye çocuk oyunlarında söylenen sayısmaca ve tekerlemelerde meyve isimleri kullanılır. “Portakalı soydum/Baş ucuma koydum” ve “Daldan elma düşürdüm/Elmamı yediler” sayısmacalara; “Kutu kutu pense/Elmamı yerse” tekerlemeye örnek olarak verilebilir. Saklambaç oyununda, “Elma derssem çık, armut derssem çıkma.” denir. Akşam olduğunda oyunu bitirmek için, “Çağla, herkes evine dağıla” tekerlemesi söylenir.

Bitkilerden Oyuncak, Oyun ve Aktivite Aracı Yapımı

Kız çocukları, evcilik oyunlarında bitkilerden oyuncak bebek yaparlar. Mısır koçanından yapılan bebeklerde koçanı püsküllü olanlar kız, püskülü kesilmiş olan erkek çocuk olur. Kimin bebeğinin saçları daha güzel olmuş diye yarış yapılır. Büyük koçandan anne baba, küçüklerden çocuk veya kardeş yapılır (KK-3). Düğün töreni, çiçeklerle canlandırılır. Gelincikten (pampal) ve nar çiçeklerinin üst üste dizilmesiyle gelin, damat ve seyirciler yapılır. Nar çiçeklerinin elbiseli gibi olanı gelin, daha zayıf olanı damat, tek tek olanlar ise seyirci olur (KK-5). Bu oyunlarda bitkilerden çeşitli mutfak eşyaları ve yiyecekler yapılır. Pıtrak tohumlarından sepet örülür. Karpuz kabuğundan kova, tencere yapılır. Karpuz ortadan ikiye kesilir. Karpuz, kaşıkla sıyırarak sıyırarak yendikten sonra içi yıkanır. Karpuz, bir ucundan diğer ucuna tel geçirilerek kova hâline getirilir. Çiçek ve otlardan, oyun icabı yemekler yapılır. Sarma yapmak için dut yaprakları toplanıp yıkanır. İç harcı olarak çamur ya da toprak konulup sarılır.

Ahşap çomçadan olan bebeğin, ağaç parçası “t” şeklinde bağlanarak kolları yapılır. Çomça, gelin gibi süslenerek yağmur yağdırma töreninde kullanılır. Bunun yanında, soğan, sarımsak, pırasa gibi saçakları olan bitki köklerinden de bebek yapılır. Kök kısmı kafa, saçaklar da bebeğin saçları olur.

Çam kabuğu (kızıl kabuk), bıçakla kesilerek otomobil, traktör, gemi, kayık yapılır. Yumuşak bir yapısı olduğundan kesmede ve şekil vermede zorluk yaşanmaz. Kabuktan yapılan kayığa, çubuk direk dikilir. Çocuklar kayıklarını yarıştırlar, ellerine aldıkları sopalarla kayıklarına suda yol açarlar. Yere dökülen incir kozalaklarına çubuklar saplanarak oyuncak araba yapılır. Arabalara incir kozalağından, turunçtan tekerlek yapılır. Tekerlekleri çam ağacından ya da bilyeden (rulman) tahta araba oluşturulur. Bir tahta parçasının dört kenarına plastik su şişesi kapağı çivilenir. Tahtanın üst kısmına bir çivi çakılır. Çiviye ip bağlanır, ipten çekilerek araç sürülür.

Osmaniye’de bahçeleri sulamak için yol kenarlarında arklar olurdu. Bu arklarda çocuklar dilim hâlindeki karpuz kabuklarını yarıştırlar. Kimin kabuğu daha hızlı gidecek diye karpuz kabuklarını koşarak takip ederler. Ayrıca, bu arklarda set yapılarak biriken suda karpuz, kavun vs. soğutulmaya çalışılır. Set yıkıldığında karpuzu yakalamak için çocuklar arasında bir telaş başlar.

Ağaçların engin dallarına at gibi binilerek yaylanılır (KK-1). Atçılık adı verilen oyunda değnek ya da kamıştan at yapılarak üzerine biniyormuş gibi yapılır. Bir eliyle değnek tutulur, diğer elinde ince bir dal kırbaç olarak kullanılır. Düziçi’nde oklavayı ata biner gibi bacak aralarına alan çocukların cinleneceklerine inanılır (KK-6).

Patlıcandan oyuncak eşek yapılır. Patlıcanın saplı kısmı eşeğin kafası, toprak kısmı arkası olur. Saplı kısma incirden kafa, dikenden kulak yapılır. Küçük bir ottan kuyruk, çöplerden ayak yapılır (KK-3).

Okul derslerinde eğitim araç gereci olarak çeşitli bitkiler kullanılmaktadır. Satın alınan eva küpler henüz yokken patates baskısı (yıldız, kare, dikdörtgen, papatya deseni vs.) yapılır. Evden getirilen fasulyeler matematik derslerinde sayı sayma, toplama, çıkarma vs. öğrenmede kullanılır. Ayrıca, aynı uzunluktaki ince nar çubuklarından sayı çubukları yapılır. Zamanla fasulyelerin ve nar çubuklarının yerini plastikten üretilenler almıştır (KK-1).

Meyve çekirdekleri (kayısı, erik, şeftali gibi) toprağa gömülerek yeşertmeye çalışılır. Çocuklar bu ağaçları sahiplenir, bakımını yaparlar; büyüyüp meyve verdiğinde mutlu olurlar. Buğday, fasulye, nohut, mercimek vs. ıslak pamuk içine konarak çimlendirilir. Günümüzde “çim adam” adı altında kırtasiyelerde hazır olarak satılmaktadır.

Topaç (kiriştek) önceleri çocuklar tarafından yapılmaktaydı. Ortasında bulunan nal çivisi satın alınır ya da eskiyip atılmış nal çivileri kullanılırdı. Daha sonra bakkallardan topaç satın alınmaya başlanmıştır. Ayrıca, okalıptus ağacı tohumları topaç gibi çevrilir. Meşe tohumlarına (palıt) çöp saplanarak topaç yapılır. Kiminki daha uzun süre dönecek, diye yarışılır.

Yazın yaylaya gidildiğinde gıncırdak (gingılıbiç, gingılıç, gingilic, gıncırac, cıngırtlak, cızzan, cızcan) yapılır. Bunun için, ardiç ağacından göbek yapılarak yere çakılır. Uzun bir ağacın tam ortası delgi demiriyle delinerek yerdeki göbeğe geçirilir. Çocuklar karşılıklı binerek dönerler. Cambaz ya da Gıçgıç adı verilen oyunda ise uzun, çatallı iki ağaç alınır ve çatallara basıp ayak olarak kullanılarak yürümeye çalışılır (Doğaner, 2013, s. 240, 243; KK-10). Ayrıca, uzun (çelik) ve kısa (çomak) sopa ile çelik çomak oyunu oynanır.

Sağlam ağaçların kabukları soyulup kenarları düzlenerek değnek yapılır. Değnekle sudan, çamurdan uzun atlama şeklinde geçilir. Çocuklar bunu oyun olarak yaparken tarla sulayanlar (çocuklar da olabilir) çamurdan, sudan geçmek için kürekle bu şekilde karşıya atarlar (KK-2). Değnek dik bir şekilde avuç içinde ya da işaret parmağı ucunda uzun süre devrilmeden dengede tutulmaya çalışılır. Otomobil ya da bisiklet lastikleri değnek yardımıyla sürülür. Düz bir ağacın kenarları cam kırıklarıyla sıyrılarak oklava yapılabilir. Ekmek yapmak için her evde oklava olur. Erkek çocuklar oklavalarla bilardo oynarlar. Masanın kenarları kalaslarla çevrilerek bilardo masası oluşturulur. Üç adet plastik masa topuyla bilardo oynanır. Masanın ortasına bir engel konarak masa topu oynanır. Ayrıca, anneler ekmek, bazlama yaparken özellikle kız çocukları küçük oklavalarla hamur açmaya çalışırlar.

Bitkilerden düdük, kaval ve bağlama gibi çeşitli çalgılar yapılabilmektedir. Böylece bitkiler, çocukların müziğe ilgi ve kabiliyetlerinin olup olmadığının belirlenmesinde önemli bir araç olarak görülebilir. Söğüt, kavak, dut, hartlap ağaçları ile soğan ve kabak dalından düdük yapılır. Örneğin, dut ağacının budaksız ince dallarına bıçakla yavaş yavaş zedeledikten vurulduğunda kabuk atar ve içi boş olan kabuktan düdük yapılır (KK-1, KK-10). Olgunlaşmış patlıcanın sapı iğneyle delinir, üflendiğinde düdük gibi ses çıkarır. Ekin ve ekin benzeri otların sapından düdük yapılır. Ortası delik olan bu otun ucu birleştirilerek düdük olur. Otun, soluk borusuna kaçma tehlikesi vardır (KK-1). Bu şekildeki otlara, düdük otu adı verilmektedir. Ozan Duranoğlu (Mahmut Eynallı) ilkokul yıllarında süpürgelik bitkisinden bağlama yapar. Süpürgeliğin tel tel olan lifleri bıçak yardımıyla ortaya çıkarılır ve altlarına eşik konularak ses çıkaran ilkel bir bağlama hâline getirilir (Doğaner, 2019, s. 33). Todun (berdi) adı verilen içi dolu kamışın telleri bıçakla çıkarılır, uçlarına çubuk tutturulur. Kanuna benzer müzik aleti yapılır. Her bir telin sesi farklı çıkar (KK-10).

Sopalarla cirit atılır. Kim daha uzağa atacak yarışması yapılır. Küşkü adı verilen ucu sivriltelen kısa çubuklar, yumuşak ya da çamur hâldeki toprağa saplanır. Diğer oyuncular kendi çubuklarını atarak hem saptlamaya hem de rakip oyuncunun çubuklarını vurup devirmeye çalışırlar. Kazık ve kös oyunu (Doğaner, 2013, s. 242, 243) benzer özellikteki oyunlardır.

Ağaç kabuklarından ve bitki köklerinden pervane (fırfır) yapılır. Çukurova bölgesinde yaygın olarak yetişen okalıptus ağacının kavlayan kabukları ya da çamın kızıl kabuğundan (gamga) koparılan parça, tam ortasından küçük bir çöple delinerek fırfır yapılır. Koşarak, rüzgâra tutularak döndürülür. Kabukta iki delik açılıp ip geçirilerek de fırfır yapılabilir. Bu durumda rüzgâra ihtiyaç kalmaz. Fırfır hızlı döndürülerek ses çıkarılmaya çalışılır. Kiriş adlı bitkinin göbeği ikiye ayrılır. İçine, çöpten çivi geçirilerek pervane yapılır. Rüzgâra karşı tutulduğunda döner (Doğaner, 2013, s. 240). Ebelik çöpünden pervane yapılır. Ortasına mil/çubuk takılır. Suyun üzerine konur. Kimin dolabı/pervanesi daha hızlı dönüyor, yarışması yapılır (KK-9).

Çocuklar kendilerine dallardan, ağaçlardan yuva adını verdikleri kulübe yaparlar. 3-4 arkadaş içine saklanır. Hayma ve yuva yaparken ağaçları bağlamak için uzun sürgün veren otlardan, ağaç kabuklarından faydalanılır. Çubuk kullanılarak minyatür evler de yapılır. Üzeri otlarla kapatılarak çatı yapılır. Daha sonra bu tür etkinlikler özellikle okul ortamında kibrit çöpüyle yapılmaya başlanmıştır.

Çeşitli bitkilerin tohum ve meyveleri oyunda savaş aracı olarak kullanılır. Pıtrak, turunç, kozalak, incir (olgunlaşmadan dökülenler) savaşı yapılır. Haşlanmış mısır yendikten sonra kalan somağın ucuna çivi, çuvaldız, diken; arkasına tavuk tüyleri saplanarak dart yapılır. Ağaçlara ya da toprağa atış yapılır. En uzağa atma yarışı düzenlenir. Turunç meyveleri, top gibi kullanılır. Çocuklar futbol oynamaya ilk turunçla başlar. Kiremit yıkmaç oyununda üst üste dizilen kiremitler turunç atılarak devrilmeye çalışılır (KK-1).

Tahtadan ya da ağaç dalından silah yapılır. İki tahta ya da ağaç çivi ile tutturulur. Böylece silahın namlusu ve kabzası yapılmış olur. Silah kullanırken “tak tak”, ben seni vurdum, denir. Sopaları olan çocuklar kılıççılık oyunu oynar. Çocukların hayal dünyasında çiriş düşman askeri olur, kılıçla vurup eğmeye çalışır. O eğildikten sonra diğer çirişlere geçilir (KK-7). Bu oyunun oynanmasında, izlenen tarihî film ve dizilerin etkisi vardır. Esnek ve dayanıklı olan nar çubuğundan ok ve yay yapılır. Okun ucuna kara diken takılabilir (KK-1). Gövdesi incir, nar, ağcak (zakkum) veya sağlam bir ağaçtan yapılan ve basit bir silah olan patlangaç elde edilir. Mermi olarak, öncelikle dağdağan denen ağacın tohumu, yabani papatyanın (yoğurt çiçeği) sarı kısmı, bunlar bulunmazsa gazete kâğıdı çığnenip basılır. Murt bitkisinin ucu iyi topuz olduğundan bastırıldığında iyi patlatılır (Arı, 2021, s. 236, KK-10). İnce kamışın içleri temizlendikten sonra yaklaşık bir karış uzunluğunda kesilir. İçine kâğıt parçası, menengiç, dağdağan tohumu konup üfleme suretiyle fırlatılır. Daha sonra kamış yerine plastikten yapılan uçlu kalemler kullanılmaya başlanmıştır (KK-4).

Çocukların kendi yaptıkları çatal (sapan) olur. Çatalın ortası bıçakla yontularak şekil verilir, uçları ipe bağlanıp düz hâle getirilir. Lastiğın takılacağı şekilde iki uca da yer açılır. Çatal kuruluğunda lastik ve meşin takılabilir. Çocuklar birbirlerinin çatalına atış yaparak kırmaya çalışır.

Kamış ya da hafif bir ağaçla olta yapılır. Misinası bakkallardan satın alınır. Bunun yanı sıra, balık tutmak için bent kurularak, havuz oluşturulur. Tesbih ağacı tohumu ezilip suya atıldığında bayılan balıklar, suyun yüzüne çıkar (KK-8). Kamış kesilip güneşte kurumaya bırakılır. Kuruduktan sonra dikey olarak kesilir ve ipe tutturularak uçurtma kasnağı yapılır.

Bitkilerle Oyunlar

Bitkilerle oyunlarda, onların özellikleri dikkate alınır. Oyun alanı, otlarla çizilerek belirlenebilir. Sıçan Yedirtmeç oyununda beton ya da tahtaya kare, karenin içine de artı şekli otla çizilir. Seksek, daire, misket gibi oyunlarda kullanılan çizgi, çubukla çizilir. Taşla oynanan oyunlarda, oyunculara ait taşların karışmaması için birininki ağaç, diğerininki taş; birininki fasulye, diğerininki nohut olabilir (Doğaner, 2013, s. 241).

İp atlama oyununda üç kişi bulunamamışsa iki kişi varsa ipin bir ucu ağaca bağlanır diğer ucundan tutan kişi ipi sallar. Ağaç dallarına salıncak, iki ağaç arasına hamak kurulur. Ağaca tırmanıp kuş yuvasına bakılır. Yere düşen yavru kuşlar alınıp yuvaya konur. Ağaç dallarına asılarak barfiks çekilir ya da düşmeden uzun süre kalmaya çalışılır. Duvara çıkıp ağaç dalına tutularak atlanmak suretiyle “tarzancılık” oynanır. Bu oyunda televizyon ve sinemanın etkisi görülmektedir.

Çobançantası adlı bitkinin ince dalları koparılmadan aşağı doğru eğilir. Bitki sallanır ve zil sesi çıkarılır. Zil otunun tohumları vardır. Bitki sallandığında zil gibi ses çıkar (KK-2).

Titirdevik adlı bitki toplanıp buket yapılır. Kendi kendine titrer ve dokununca ses çıkarır. Bu bitkinin her dalı farklı bir renge boyanıp süs olarak da kullanılabilir (KK-2, KK-3).

Tesbih ağacı tohumu suyla temas ettiğinde köpürür. Çocuklar tarafından elde köpükler oluşturulur (KK-3). Ağaçlardaki kav toplanıp yakılır (KK-1). Dükkal, it soğanı gibi adlar verilen soğanlı kökünün ezilmesi ya da kesilmesiyle ortaya çıkan yapışkan, tutkal olarak kullanılır (KK-2, KK-10). Kâğıt ve uçurtma kabı yapıştırmada faydalanılır. Ayrıca, kıyafetlere yapışan sarmaşık türünden otlar vardır. Bunlardan koparılan parçalar diğerinin üzerine atılır, pıtrak gibi yapışır.

“Kadirli yöresinde bir bahar çiçeğine ‘Dön Karacaoğlan çiçeği’ denilmektedir. Bu çiçeğin iğneli kısmı pampaldan (gelincik) yapılan gelinin başına takılır, kıvrım kıvrım olur. Ayrıca gelinin yanına bir de damat yapılır. Bu oyuna ‘Dön Karacaoğlan Oyunu’ denir” (Can, 2018, s. 428). Kadirli’de bu ota Karabaş da denmektedir. Çocuklar “dön Karabaş” dediğinde, ot dönmeye başlar. Ayrıca, siyah ve kıvrımlı bir ot başparmağın eklem yerine sıkıştırılır ve kendiliğinden döner. Kiminki daha uzun süre dönecek, yarışı yapılır. Saat bitkisi otu kurduğunda koparılır. Kıyafetlerinin üzerine saplandığında bitki kendiliğinden saat gibi dönmeye başlar. Küçük çam ağacı yaprağı, başparmağın eklem yerine sıkıştırılır. Kiminki daha uzun süre düşmeden kalacak yarışı yapılır.

Çayır Çimen Patladı adlı oyun, genelde ilkbaharda ve yeşilliklerin, çimenliklerin olduğu zamanlarda oynanır. Çimenlerin üstüne daire düzeninde oturulur. Sonra herkes yerden çimen yolmaya başlar. Üçe kadar sayılır, koparılan yeşilliklerle beraber eller arkaya götürülür. Herkes elindeki çimenleri, birden üçe sayılana kadar görmeden temizlemeye çalışır. Sonra eller öne doğru açılır, ellerde çimen kalıp kalmadığına bakılır. Hep birlikte “Çayır çimen, çayır çimen/ Kimin elinde ot varsa/ Onun ayakkabısı saklanacak” tekerlemesi söylenir. Oyunda iki veya daha fazla kişinin elinde çimen görülürse en büyük ve en fazla çimen parçası kimin elindeyse o ebe olur. Çimen, kişinin elinde görülür görülmez çayır çimen patladı denir ve ayakkabısının bir teki saklanır (KK-3).

Könçek döndüren adı verilen çiçeğin dışındaki pembe kısım sıyrılır. Böylece elbisesi değişmiş olur (KK-6). Balıkağzı (aslanağzı) çiçeğine iki parmakla bastırılarak ağız gibi açılıp kapatılır. Gül, gelincik, dut vs. yaprakları dik durumdaki yumruk üzerine konur. Diğer elle vurularak patlatılır.

Zımpara özelliğinde olan kanatma otu, sürülerek eller kanatılır (KK-1). Pisi pisi otu (yalancı buğday) adı verilen buğday başağına benzer ot bileğe konur, uzun kollu kıyafetin altında ilerler. Daha hızlı ilerlemesi için kıyafete elle sürülüp elektriklenme sağlanır. Karahindiba bitkisi koparılıp üfürüldüğünde beyaz renkteki uç kısmı dağılarak uçar.

Okaliptus tohumunun yere düşen huni şeklindeki kuru kabukları toplanır, iç içe dizilir. Kiminki daha uzun oldu, yarışması yapılır. Okaliptus ağacının toplanan yaprakları, oyunlarda para olarak kullanılır. Yaprakların kokusu, oynayan çocukların hoşuna gider.

Eskiden Osmaniye’nin her yeri çağla ağaçlarıyla kaplıydı. Bakkala çağla çekirdekleri satılırdı. Çekirdekler yassı bir taş üzerinden bırakılır, daha aşığıda sıralanan çekirdeklere değerse atan kişi çekirdeklerin tamamını alırdı (KK-9).

Ormanlık, çalılık alanda yürümek, yön bulmaya çalışmak macera olarak görülür. Sulama kanallarında, çayda yıkanırken kıyıda otlardan, ağaç dallarından tutulur. Kıyıda ot ve dallar akıntıya kapılmayı engeller, sudan çıkmayı kolaylaştırır.

Dardağanı ağızına alan çocuklar, arkadaşlarına burnumu çıtlatacağım der. Burnunu hafifçe eğerken ağızında sakladığı dardağanı çıtlatılır. Böylece, karşıdaki kişi kandırılmaya

çalışılır (KK-1). Çocuklara üzüm, erik yedirmek için “Hadi burnunu çıtlat.” diyerek teşvik edilir.

Ağaçların sararmış yaprakları döküldüğünde bir yere yığılır ve üzerine atlanır, üzerinde yatılır (KK-1). Yaşlı, kuruyan çamların dış kabuğu kızak olarak kullanılır. Kızakların üzerine oturulup kayılır. Çam ağaçlarının nohut büyüğündeki kozalakları ve çam pürleri döküldüğünde beton zemin kaygan bir hâl alır. Çocuklar koşarak bir ayaklarıyla fren yapıp kayarlar. Çocuklardan biri bu tür zeminlerde yere çömelerek iki elini uzatır, ayakta olan arkadaşı iki elinden tutup hızlıca sürükleyerek kaymasını sağlar. Bunu sırayla yaparlar. Çam ormanlarında da bayırdan aşağı kayılır.

Süslenmede ve Süs Eşyaları Yapımında Bitkiler

Osmaniye’de, yere dökülen portakal çiçekleri bir tabağa toplanır ve iğne kullanılarak ipliğe dizilir. Öğrenciler, öğretmenlerine hediye eder. Bileklik, kolye, yüzük olarak takılır. Motorlu araçların içine, dikiz aynasına asılır.

Hediyelik olarak doğadaki çiçekler toplanır. Bunlar 10 Kasım törenlerinde Atatürk büstüne ya da bir masa üzerine konan Atatürk fotoğrafının çerçevesine bırakılır. 24 Kasım’da öğretmenlere götürülür. Anneler Günü’nde, çocuklar anneleri için çiçek toplar. Toplanan çiçeklere sarmaşık cinsi otlarla bağ yapılır.

Karpuz kabuğundan maske yapılır. Bunun için, karpuz dik olarak ortadan ikiye kesilir. İçi boşaltılan kabuğunda göz, ağız ve burun boşlukları açılır. Çam ağacının iğne yapraklarından hasır örülür. İki yapraktan biri çıkarılıp yerine diğeri sokularak zincir oluşturulur ve bunlar kolye, bileklik olarak kullanılabilir. Çiriş otundan etek, şapka örülür. Küçük çam kozalakları bir karton üzerine tutkalla yapıştırılır, çevresi de şifonla çevrilererek duvar süsü yapılır. Kibrit çubuklarından fotoğraf çerçevesi yapılır.

Siyah tozu olan ot koparılıp ele, yüze şekil çizilir. Erkekler bıyık yaparlar. Bunun yanı sıra, mısır somağı püskülünden bıyık yapılır (KK-1). Gül hatmi çiçeğinin yapraklarının dipleri tırnakla açılarak alın ve yanaklara yapıştırılır. Horoz ibiği gibi görünür.

Kız çocukları papatyadan taç, bileklik, kolye ve yüzük yaparlar. Kulaklarının arkasına çiçek sokarlar. Kiraz salkımlarını, küpeli çiçeğini kulaklarına takarlar. Gelincik (pampal) yaprakları ile tırnaklar kaplanır, oje olarak kullanılır.

Niyet ve Fal Oyunlarında Bitkiler

Çocuk folklorunda bitkiler, oyun gayesiyle niyet ve fal amaçlı kullanılabilir. Boratav’a (1999, s. 239) göre, “Niyet ve fal oyunlarında akıldan geçirilen bir olgunun gerçek olup olmadığını anlama, kesin bilinmeyen bir şeyi öğrenme, gelecekte haber alma amacı güdülür.”

Papatya falında, papatya çiçekleri toplanır. Bir kişi niyet edilip yapraklar, “seviyor, sevmiyor” sözleri söylenerek koparılır. En son kalan yaprakta hangi söz denk gelmişse onun olduğu düşünülür. Sevgilinin anlamını bilmeyen daha küçük yaşta çocuklar bunu sıradan bir oyun olarak oynar.

Yonca otları genellikle üç yapraklı olur. Çocuklar, şans ve uğur getirdiğine inanılan dört yapraklı yonca ararlar. İlk önce kimin bulacağı konusunda aralarında yarışır. Bulunan dört yapraklı yoncalar ile papatya ve gül yaprakları defterin, kitabın arasında kurutulur.

Eşek çirişiyle lades oynanır. Eşek çirişi gövdesinde 5-6 dal olur. Herkesin birer çengelli dalı olur. İki kişi kirişlerin dallarını birbirine takarak diğeri koparmaya çalışır. Kiminki

kırılmışsa o kaybeder. Toplamda kimin çirişisi daha az kırılmışsa oyunu o kazanmış olur (KK-7).

Erik ve çağla meyveleri yeşilken çekirdeği sertleşmeden, çekirdeğin dışı zar hâlindeyken eriği ya da çağlayı yedikten sonra çocuklar birbirlerine kız mı oğlan mı, diye sorar. Çekirdeğin içindeki sıvı dışarı püskürürse oğlan, püskürmezse hava varsa kız denir (KK-1).

Hurma çekirdeği dik olarak ikiye bölünür. İçindeki şekle göre “erkek, kız” tahminlerinde bulunulur. Gelincik, tomurcuk hâlindeyken koparılır. İçi beyazsa erkek, kırmızı çıkarsa kız çocuğu olacağı söylenir.

Yenen, İçilen, Tadılan ve Çiğnenen Bitkiler

Çocuklar çeşitli meyve ve otların tadına bakarak ekşi, tatlı, acı olup olmadığını anlar. Meyvenin olgunlaşp olgunlaşmadığını, hangi türünün daha tatlı olduğunu farkına varırlar. Bitkilerin toplanmasında çoğu zaman çocuklar aktif rol üstlenirler, topladıklarını da kendileri tüketirler.

Haşlanmış mısır yenirken boyuna ya da enine bir sıra atlanarak desen oluşturulur. Talaş içinde saklanan yatak portakalı elde iyice yumuşatılır, ardından sap ya da uç kısmından delinerek somurulur. Buna somurgaç da denmektedir (KK-1). Portakal, bıçakla soyulacaksa, kabuğun bölünmemesine, tek parça olarak çıkarılmasına dikkat edilir. Kabuklar, sobanın üzerine konarak odanın güzel kokması sağlanır. Bu konuda, mevcut şartlara göre yeni fikirler üretilebilmektedir. Portakal kabuklarına, kurabiye kalıplarıyla yıldız, kalp vd. şekilleri verilip kokusu için kalorifer peteklerine de konulabilmekte ya da kabuklar, ipe geçirilerek bir yere asılabilmektedir.

Şekerli aroması olan çiçekler somurulur. Öncesinde içinde karınca, sinek var mı diye kontrol edilir. Mor salkım çiçeğinin arkası emilir. Satın alınan şeker kamışları emilir. Çamın kabuğu soyulur, kamalak adı verilen şekerli reçine kısmı emilir (KK-1). Bu yapıldığında ağaçlar zarar görür ve kuruyabilir.

Böğürtlen, pabuç inciri toplanır. İncir, dut, portakal, kiraz, erik ağaçlarına tırmanıp ağacın üzerinde ya da dalını eğerek yerden, meyveleri yenir. Çocuklar ağaca çıkarken birbirlerine yardımcı olurlar, cesaret verirler. Aralarında iş birliği yaparak biri dalı eğerken diğeri toplar; ağaca çıkabilenler çıkamayanlara topladıklarından atar.

Yaylada, ormanda kendiliğinden yetişen ağaçlardan fındık, ceviz toplamaya gidilir. Baharda çıkan bitkileri kangal, kenger, eşek kulağı vs. toplayıp yerler. Yol kenarlarında, tarla sınırlarında bu tür bitkileri bulmaya çalışırlar. Böğürtlenin yeni filizleri koparılır, soyulup yenir. Akasya (kral ağacı) çiçeği yenir (KK-1). Oyun malzemesi olarak da kullanılan meşe palıtı toplanır, pişirilip yenir.

Karpuz çekirdeği, kuruyemiş olarak yenebilmektedir. Kayısı çekirdekleri taşla kırılarak yenir (KK-1). Buğday tarlalarının firezi yakıldığında çocuklar buğday başaklarının içindeki kavrulmuş buğdayları çıkarıp yerler.

Yer elması dikilir. Kabukları filiz verecek kısımlarından kalınca soyulur ve tekrar toprağa gömülür. Küçük olan elmalar da tekrar gömülür. Ertesi yıl bunlar olgunlaşp. Çiçeği kuruduğunda elmanın sökülebileceği anlaşılır.

Diğer canlıları beslemek için de dal, yaprak koparılmaktadır. Evde ipek böceği, tavşan, kurbanlık hayvanlar vs. bu şekilde beslenmektedir.

Koruk hâlindeki üzüm tuzlanır ve üstüne de tülbent çekilerek telleme yapılır. Bu sırada, “Tel tel telleme/Kaynananın ... elleme” tekerlemesi söylenir (KK-1). Üzüm toplarken usta atıcılar sapanla salkımın kök kısmından vurur. Salkım yere düşmeden birisi yakalamaya çalışır.

Osmaniye’de yaylalarda su dolu kaplar içerisinde kenger sakızı satılır. Tadını bilmeyen ya da deneyip beğenen çocuklar bu sakızdan alıp çiğner. Tadı farklı ve ilk çiğnendiğinde oldukça sert olan bu sakızı beğenmeyen çocuklar da olur. Erik, kayısı ağaçları müşlenir. Ağaç gövdesindeki müş (muş) adı verilen reçineler koparılarak sakız gibi çiğnenir (KK-1, KK-5). Dövme kırıkları, sakız otu adlı bitki çiğnenir (KK-5).

İncir toplamak için bir pet şişe alt kısmından kesilerek kapak kısmından düz bir sopaya ya da kamışa geçirilir. Kamış daha hafif olduğundan kullanışlı olur. İncir ağacına örgü sepetler alınarak çıkılır. Sepetin kulpuna karağı adı verilen çengel şeklindeki ağaç kolu bağlanır ve dala asılır. Sepetin tabanına ve üstüne incir yaprağı döşenir.

Çeşitli bitkiler, tütün gibi kullanılmaya çalışılır. Okunan kitap ve izlenen filmlerdeki kahramanlardan ya da büyüklerinden etkilenerek onlar gibi davranmaya çalışan çocuklar alışkanlık kazanabilmektedir (KK-1).

23 Nisan törenlerinde elma yeme yarışması yapılır. Yarışmada, elmalar sap kısmından iple asılır. Yarışmacılar elleri arkada bağı şekilde elmaları omuzlarıyla sıkıştırıp ısırmaya çalışır. Elmayı ilk önce yiyen kişi oyunun kazananı olur.

Sonuç

Çocukların bitkilerle oyun ve aktiviteleri geçmişten günümüze azalmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında kırsal alan ve köyden kente göç etkili olmuştur. Kır ve köy ortamında bitkilerle iç içe yaşayan çocuklar kente geldiğinde aynı ortamı bulamamıştır. Kent merkezi ve çevresindeki belirli bölgelerde (piknik yerleri, parklar, orman) bulunan alanlara, arkadaş gruplarıyla kısa sürede, kolay, güvenli bir biçimde ulaşması güçleşmiştir. Kentlerde bitki türleri ve çeşitliliği azalmıştır. Bitkinin olmaması ya da türlerinin azalmasına paralel olarak bitkilerle ilgili oyun ve oyuncaklar kaybolmuş ya da çeşitliliği azalmıştır.

Hazır olarak satın alabilecekleri atölye ya da sanayi üretimi oyuncakları olmadığından çocuklar oynayacağı oyuncakları kendileri yapmak durumunda kalmışlardır. Çocukların el ürünü oyuncakları zamanla yerlerini atölyede, fabrikada üretilen ahşap oyuncaklara ya da çeşitli malzemelerden üretilen oyun araçlarına bırakmıştır.

Bitkiler insanların geçmişle bağ kurmasını sağlayan araçlardan biridir. Çocukluk yıllarını, oynanan oyunları, yapılan oyuncakları, oyun arkadaşlarını hatırlatır. Ortak bir anı ve hafıza oluşturması bakımından önemlidir. İleriki yaşlarda sohbetlerin başlıca konularından birisi olur. Bitkiler, insanları çocukluk yıllarına, o dönemde arkadaşlarıyla paylaştığı ortak anılara götürmektedir.

Oyun malzemeleri doğada çeşitli gelir düzeyine sahip ailelerin çocukları için yeterince vardır. Malzeme temini kolay ve ücretsizdir. Oyun sırasında kırıldığında, istenildiği gibi olmadığına üzüntü, can sıkıntısı duyulmaz; hemen yenisi bulunup tekrar yapılır. Bitkisel atıklar, diğer oyun malzemeleri gibi çevreyi kirletmemektedir.

Çok çeşitli bitkilerden oyuncak üretmeleri, bitkilerle çok çeşitli oyunlar oynamaları çocukların hayal dünyalarının zenginliğini gösterir. Bitkilerden yapılan oyuncaklar çocuğun kendi tasarladığı, kendi ürettiği, kendisi için ürettiği, kendi oynadığı oyuncaklardır. Dolayısıyla kendine ait özellikler taşır. Bitkilerden oyuncak yapmak zihinsel faaliyetleri, el becerisini geliştirir. Çocuk; yapımında emek ettiği için de oyuncuğını daha çok sahiplenir, oyuncaklarından çabucak sıkılıp yenisini talep etmez.

Çocuklar ağaçlara tırmanarak, ağaçlardan sarkarak, ağaç dallarını eğerek fiziksel aktivite yapmış olurlar. Böylece kasları gelişir, yükseklik korkusunu yener, dengede durmayı

öğrenirler. Bitkileri süs, süsleme için kullanan çocukların estetik duygusu gelişir. Doğa, ağaç, çiçek sevgisi oluşur. Doğayı ve doğadaki bitkileri koruma konusunda bilinç sahibi olur. Bitkilerin çeşitli özelliklerini (isimleri, esnekliği, sağlamlığı, renkleri, kokusu, yapısı, ağır/hafif oluşu, sert/yumuşak, tadı, yapışması, suda köpürmesi vd.) tanır. Bu bilgileri diğer çocuklarla paylaşarak gelecek nesillere aktarılmasını sağlar. Bunun yanında bitkilerle oyun sırasında doğadaki diğer canlıları da tanıma fırsatı bulur. Tüm canlılar için bitkilerin önemli olduğunu görür.

Çocuklar, bitkilerin önemli bir besin kaynağı olduğunu yaşayarak öğrenirler. Doğal beslenme alışkanlığı kazanırlar. Yiyeceğini paylaşmayı, özveride bulunmayı öğrenirler. Çocukluk döneminde arkadaşlarıyla birlikte edindikleri yeme alışkanlığını ileriki yaşlarda da sürdürülebilirler.

Bitkilerle oynamak isteyenlerin gruplara ayrılması, çoğu zaman söz konusu olmaz. Bu yüzden de sayışmaca yapmaya gerek kalmaz. Bu oyunlar, karşılıklı değil birlikte oynanır. Oyunlarda bireysellik ve rekabetten çok, toplumsallık, paylaşma ve iş birliği öne çıkmaktadır.

Doğanın, doğadaki bitkilerin korunması bunlarla ilgili oyunların varlığını da belirleyecektir. Bu oyunların devamı için en başta tabiatın, bitkilerin korunması gerekir. Her yerin betonla kaplandığı alanlarda bu oyunları oynamanın imkânı yoktur. Bitkilerle ilgili oyunları oynama imkânına kavuşan çocuklar, kapalı ortamdaki ve bununla birlikte dijital oyunlardan da uzaklaşmış olurlar.

Kaynakça

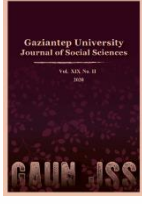
Yazılı Kaynaklar

- And, M. (1997). Geleneksel kültürde çocuğun yeri ve anlamı. Onur, B. (Haz.), *Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri* (s. 397-405). Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Arı, N. (2021). *1950'li-60'lı yıllarda Osmaniye'de çocuk olmak*. Osmaniye: Hasret.
- Aydın, E. (1995). Divanü Lûgat-it-Türk'te çocuk oyunları. *Türk Kültürü Dergisi*, 33 (388), 510-512.
- Boratav, P. N. (1999). *100 soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek.
- Can, İ. (2018). *Kadirli bohçası*. Adana: Ekrem.
- Doğaner, A. (2013). *Çukurova bölgesi konargöçerlerinde halk kültürü ve halk edebiyatı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Doğaner, A. (2019). *Ozan Duranoğlu (hayatı-sanatı-şiiirleri)*. Adana: Karahan.
- Ersoy, R. (2021). Şehirleşme elektronik kültür ortamı sürecinde Osmaniye çocuk oyunları. Avcı, C. (Ed.). *Gelenekten Geleceğe Türk Kültür Dünyası* (s. 210-220). İstanbul: Ötügen Neşriyat A.Ş.
- Gökşen, C. (2014). Oyunların çocukların gelişimine katkıları ve Gaziantep çocuk oyunları. A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 52, s. 229-259.
- Güvenç, B. (1997). Çocuk ve kültür. Onur, B. (Haz.), *I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri* (s. 15-30). Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Nutku, Ö. (2006). *Oyun, çocuk, tiyatro*. İstanbul: Özgür.
- Onur, B. (2016). *Çocuk, çevre, doğa: çevre ve yurttaşlık eğitimi*. Ankara: İmge.
- Özdemir, N. (2021). *Çocuk oyunları ve doğa*. Uyaniker, N. ve Ayaz, B. (Ed.), *Çocuk Folkloru Kitabı* (s. 87-115). Çanakkale: Paradigma Akademi.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Necdet Arı, 1956-Osmaniye doğumlu, üniversite mezunu, emekli öğretim görevlisi ile 13.01.2021'de yapılan görüşme.

-
- KK-2: Osman İla, 1956-Osmaniye/Türkmen beldesi doğumlu, lise mezunu emekli ile 16.11.2021’de yapılan görüşme.
- KK-3: Atife İla, 1958-Osmaniye/Dereli köyü doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı ile 16.11.2021’de yapılan görüşme.
- KK-4: İbrahim Tonbalak, 1953-Erzin/Gökdere köyü 1953, ön lisans mezunu emekli ile 17.03.2023’te yapılan görüşme.
- KK-5: Seval Tonbalak, 1955-Erzin/Gökdere köyü doğumlu, lise mezunu emekli ebe ile 03.02.2022’de yapılan görüşme.
- KK-6: Zeynep Canlı, 1970-Düziçi/Böcekli beldesi, okuma yazması yok, ev hanımı ile 27.04.2021’de yapılan görüşme.
- KK-7: Halil Canlı, 1994-Düziçi doğumlu, üniversite mezunu öğretmen ile 27.04.2021’de yapılan görüşme.
- KK-8: Davut Bülbül, 1973-Bahçe doğumlu, üniversite mezunu öğretmenle 27.04.2021’de yapılan görüşme.
- KK-9: Baki Teke, 1950-Osmaniye/Zorkun Yaylası doğumlu, üniversite mezunu esnaf ile 18.05.2021’de yapılan görüşme.
- KK-10: İlyas Yüce, 1960-Osmaniye/Karacalar köyü doğumlu, enstitü mezunu emekli öğretmen ile 21.03.2021’de yapılan görüşme.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Kına Gecesi Bohça Götürme Geleneği ve Toplumsal İşlevi

The Tradition of Taking a Bundle to the Henna Night in Türkiye and Its Social Function

Mustafa EREN^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4153-2671

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Temmuz 2024

Kabul tarihi: 8 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

Evlenme,

Düğün,

Bohça götürme,

Kına gecesi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 30, 2024

Accepted: October 8, 2024

Keywords:

Marriage,

Wedding,

Bundle take away,

Henna night.

ÖZ

Genel olarak bir ihtiyaçtan doğduğu ve belli bir amaca, inanışa yönelik olduğu açıktır. Bugün bize anlamsız gibi gelen birçok geleneğin aslında başlangıçta insanları bir arada tutan, mutlu eden, geleceğin şekillenmesini sağlayan yönlerinin olduğu görülmektedir. Doğum ve ölümün yanında hayatın üç önemli aşamasından biri olan evlenme ile ilgili her toplumun kendine has geleneklerinin olduğu bilinmektedir. Bu aşamalarda uygulanan gelenekler genellikle yeni girilen bu dönemlere alışma, bereket ve kötülüklerden korunma ile ilgilidir. Evlenme, tanışmadan düğüne ve hatta düğünden sonrasına kadar uzanan geniş bir süreci ifade eder. Evlenmenin her aşamasında gelenekten gelen usuller ve ritüeller yer alır. Türk coğrafyası, evlenme gelenekleri açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Bu geleneklerden bir tanesi Türkiye'nin hemen her yöresinde görülen bohça götürme geleneğidir. Hediyeleşmek ve yakınlaşmak amaçlı bohça götürme geleneğinin evlenmenin kız istemeden düğüne kadar hemen her aşamasında uygulandığı görülmektedir. Oldukça yaygın ve geniş kapsamlı bu geleneğin kına gecelerinde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kına gecelerinde kız evinden erkek evine götürülen bohçalar, eğlence temelli halk oyunlarına dönüşmüştür. Bu oyunlarda hem yeni kurulacak ailenin temelleri atılır hem de kız ve erkek tarafının aileleri arasındaki akrabalık bağları güçlendirilmeye çalışılır. Bu geleneğin eğlendirme, sosyal ve ahlaki kuralları öğretme, toplum tarafından kabul edilmiş davranış örüntülerini sürdürme gibi işlevleri vardır. Bu çalışmada, evlenme geleneklerinden birisi olan bohça götürmenin ve özellikle kına gecesinde kız evinden erkek evine götürülen bohçanın Türkiye'nin farklı bölgelerindeki usulleri ve ritüelleri işlevleriyle beraber araştırılıp incelenmiştir. İncelenen örnekler konuya yönelik literatürdeki verilerden, kişisel gözlemlerden ve kaynak kişilerden elde edilmiştir.

ABSTRACT

It is clear that traditions are born out of a need and are aimed at a certain purpose and belief. Today, it is seen that many traditions that seem meaningless to us actually have aspects that keep people together, make them happy and shape the future. It is known that every society has its own traditions regarding marriage, which is one of the three important stages of life, along with birth and death. The traditions applied in these stages are generally related to getting used to these new periods, abundance and protection from evil. Marriage refers to a wide process that extends from meeting to wedding and even after the wedding. There are methods and rituals that come from tradition at every stage of marriage. Turkish geography has a rich content in terms of marriage traditions. One of these traditions is the tradition of taking a bundle, which is seen in almost every region of Türkiye. It is seen that the tradition of taking a bundle for the purpose of exchanging gifts and getting closer is applied at almost every stage of marriage, from asking for the girl's hand in marriage to the wedding. This tradition, which is quite widespread and comprehensive, has a special place and importance in henna nights. The bundles taken from the girl's house to the boy's house at henna nights have turned into folk dances based on entertainment. In these games, both the foundations of the new family are laid and the kinship ties between the families of the girl and the boy are tried to be strengthened. This tradition has functions such as entertaining, teaching social and moral rules, maintaining socially accepted patterns of behavior. In this study, the methods and rituals of taking a bundle, which is one of the marriage traditions, and especially the bundle taken from the girl's house to the boy's house on the henna night, in different regions of Türkiye were researched and examined together with their functions. The examples examined were obtained from data in the literature on the subject, personal observations and resource persons.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: kutaymustafa@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Culture, which brings the nation together and ensures its continuity, has a structure that also includes traditions and customs. Traditions, as a part of culture, express rituals and habits coming from the past. Every society has its own traditions and these traditions are encountered in almost every field of folklore such as "handicraft tradition, cuisine and nutrition tradition, children's game tradition, mani singing tradition, wedding tradition". These traditions are passed on to future generations by word of mouth, writing or behavior.

It is clear that traditions arise from a need and are aimed at a certain purpose and belief. It is seen that many traditions that seem meaningless to us today actually have aspects that keep people together, make them happy and shape the future. It is known that every society has its own traditions regarding marriage, which is one of the three important stages of life, along with birth and death. The traditions applied at these stages are generally related to getting used to these new periods, abundance and protection from evil. Marriage refers to a wide process that extends from meeting to the wedding and even after the wedding. There are traditional methods and rituals in every stage of marriage. Turkish geography has a rich content in terms of marriage traditions. One of these traditions is the tradition of taking a bundle, which is seen in almost every region of Türkiye. It is seen that the tradition of taking a bundle for the purpose of exchanging gifts and getting closer is applied in almost every stage of marriage, from the time the girl asks for the hand to the wedding.

A bundle is a four-sided cloth, usually decorated with hand-embroidered patterns, containing various gifts. The bundles sent from the girl's house to the boy's house are called "groom's bundle", and the bundles sent from the boy's house to the girl's house are called "bride's bundle". There is a tradition of taking a bundle almost everywhere in Türkiye. The basis of this tradition is the exchange of gifts to please each other. This pleasing of the heart includes not only the groom and the bride, but also the groom and the bride's mother, father and siblings, as well as other close relatives.

Gift-giving is present in almost every stage of life and interpersonal relationships. Birth celebrations, circumcision ceremonies, birthdays, military farewells, engagements, and weddings are some of the main areas where gift-giving is done. It is known that in the Turkish world, various gifts such as "gold, money, clothing, ram, lamb, rooster, chicken" are given to the girl and the boy from the time the girl asks for permission, when the first foundations of the newly established home are laid. Among these are the sending of a ram by the boy to the family of the engaged girl on the Eid al-Adha, and the gifts in the saddlebags sent to the girl's side after the engagement. It is known that in the past, these gifts were carried in saddlebags on horseback. With the advent of motor vehicles, saddlebags turned into bundles, and in time, bundles were replaced by products such as trays, chests, bags and suitcases. However, the tradition of carrying bundles continues to be used to include these products. Apart from all these, it is known that the tradition known as "taking a bundle, holding a table, taking a nightgown" in Ordu and Tokat regions, "taking a chicken" in Bursa region and seen in many parts of Anatolia, has its own rituals.

This tradition, generally known as "taking a bundle", is a tradition that corresponds to the name given to the gifts taken from the groom's house to the girl's house or from the girl's house to the boy's house after the engagement of the girl and the boy. Since these gifts are taken in a bundle, the tradition is called the tradition of taking a bundle. Taking a bundle can be done at any time during the wedding stages, but it is also seen that this practice is usually done on henna nights. The bundles taken on henna nights have their own rituals and entertainments. These rituals have transformed into entertainment-based folk dances over time. Among these, requests such as "asking the groom to catch and bring flies and roosters, and asking him to turn a glass full of water from the inside to the outside of his hand without spilling" in return for the bundle are noteworthy.

This bundle allows the families of the girl's and the boy's sides to get to know each other closely. In addition, this bundle is intended to lay the foundations of the new family through collective labor and to support the new family financially and spiritually. The bundle taken at the henna night represents a new home and hearth. Because the rituals performed here are mostly symbolized on the foundations of the first home built on the bundle.

In this study, the methods and rituals of taking a bundle, which is one of the marriage traditions, and especially the bundle taken from the bride's house to the groom's house on the henna night, were investigated and examined together with their functions in different regions of Türkiye. The examples examined were obtained from data in the literature on the subject, personal observations and resource persons.

As a result, it is seen that this tradition is practiced almost everywhere in Türkiye, especially in the Sivas, Kırşehir, Niğde, Bartın, Bursa, Giresun and Ordu regions, where it has functions such as laying the foundations of the new family, strengthening the kinship relations of the girls and boys, entertaining, teaching social and moral rules, maintaining socially accepted patterns of behavior.

Giriş

Milleti bir araya getiren ve devamını sağlayan kültür, gelenek ve görenekleri de içine alan bir yapıya sahiptir. Gelenekler, kültürün bir parçası olarak geçmişten gelen ritüel ve alışkanlıkları ifade eder. Her toplumun kendine özgü gelenekleri vardır ve bu gelenekler “el sanatları geleneği, mutfak ve beslenme geleneği, çocuk oyunları geleneği, mâni söyleme geleneği, düğün geleneği” gibi halk biliminin hemen her alanında karşımıza çıkar. Bu gelenekler gelecek nesillere sözlü, yazılı veya davranışlarla aktarılır.

Geleneklerin bir ihtiyaçtan doğduğu ve belli bir amaca, inanışa yönelik olduğu açıktır. Bugün bize anlamsız gibi gelen birçok geleneğin aslında başlangıçta insanları bir arada tutan, mutlu eden geleceğin şekillenmesini sağlayan yönlerinin olduğu görülmektedir. Zamanla bu yönleri unutulmuş gelenekler anlamsızlaşıp yok olurlar. Hobsbawm ve Ranger, geleneklerin sonradan ortaya çıktığını ve her birinin bir ihtiyacı karşılamak için icat edildiğini belirtir. Bu ihtiyaç ortadan kalktığında ise o ihtiyacı karşılayan gelenekler de zamanla yok olmaktadır. Bu gelenekler çoğunlukla ritüel temelli ve sembolik anlamları olan etkinliklerdir. Toplumsal değerleri ve kuralları insanlara aktarmak için bir araç olarak kullanılırlar (Hobsbawm ve Ranger, 2006, s. 1-2).

Bu tanımlamalar bize bazı geleneklerin çağın şartlarına uyumlanamayarak yok olduğunu, bazılarının ise ihtiyaçlara göre yeniden ortaya çıktığını göstermektedir. Bu ifadeler geleneklerin her birinin aslında toplumsal yaşamda bir işlevinin olduğunu da gösterir. Bascom bu işlevleri; “eğlence, kültürün onaylanması ve ritüelleri gözlemleyen ve icra edenlerin ritüellerinin ve kurumlarının doğrulanması, eğitim, kabul edilmiş davranış örüntülerini sürdürme” olarak nitelendirmektedir (Bascom, 2005, s. 138-141). Bu geleneklerin büyük bir kısmı insan yaşamının en önemli evreleri olarak kabul edilen ve geçiş dönemleri olarak adlandırılan doğum, evlenme ve ölüm aşamalarında icra edilir. Geçiş dönemleri, bu döneme giren bireyler için hazırlık ve alıştırma, bereket ve kötülüklerden korunma temelli gelenekleri barındırır. Bu geçiş dönemlerinden birisi olan evlenme, evlilik çağından itibaren düğün sonrası akraba ziyaretine kadar geniş bir süreyi kapsar. Bu süre zarfında birçok gelenek uygulanır. İşte bu geleneklerden birisi de düğün törenlerinin içinde yer alan bohça götürme geleneğidir. Bu geleneğin temelinde hediyeleşmek yatmaktadır.

Hediyeleşmek yaşamın ve insanlar arası ilişkilerin hemen her safhasında yer almaktadır. Doğum sevinci, sünnet merasimleri, doğum günleri, asker uğurlamaları, söz, nişan ve düğün gibi kutlamalar hediyeleşmelerin yapıldığı belli başlı alanlardandır. Türk dünyasında yeni kurulacak yuvanın ilk temellerinin atıldığı kız istemeden itibaren kıza ve erkeğe “altın, para, kılık kıyafet, koç, kuzu, horoz, tavuk” gibi çeşitli hediyelerin verildiği bilinmektedir. Nişanlı olan kızın ailesine Kurban Bayramı’nda erkek tarafından koç gönderilmesi, sözden sonra yine kız tarafına gönderilen heybe dolusu hediyeler bunlar arasındadır. Bütün bunlardan başka özellikle kına gecelerinde Ordu, Giresun ve Tokat yöresinde “bohça götürme, sofraya tutma, gecelik götürme, kız kardeşi gitme”; Bursa yöresinde “tavuk alma” diğer yörelerde “sini dönmesi, dastar götürme” gibi adlarla anılan ve Anadolu’nun birçok yerinde görülen geleneğin kendine has ritüellerinin olduğu bilinmektedir.

Genel olarak “bohça götürme” adıyla anılan bu gelenek, kız ile erkeğin sözlenmelerinin ardından erkek evinden kız evine veya kız evinden erkek evine hediyeler götürülmesi şeklindedir. Hediyeler bir bohça içinde götürüldüğünden gelenek “bohça götürme” olarak adlandırılmıştır. Bohça götürme söz ile düğün aşamalarının herhangi bir anında olabilir; ancak kına gecelerinde götürülen bohçaların kendine has ritüel ve eğlenceleri bulunmaktadır.

Bohça Götürme Geleneği

Bohça, içerisinde çeşitli hediyelerin bulunduğu genellikle el işlemeli desenlerle süslenmiş dört köşeli bir bezdir. Sözden başlayarak düğünün hemen her evresinde bir bohça içinde karşılıklı hediyeler gönderilir. Eskiden bu hediyelerin at sırtındaki heybelerle götürüldüğü de bilinmektedir. Zamanla bohçanın yerini tepsi, sandık, çanta, bavul gibi ürünler almıştır. Ancak bohça götürme geleneği bu ürünleri de kapsayacak şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Kız evinden erkek evine giden bohçalara “damat bohçası”, erkek evinden kız evine gönderilen bohçalara ise “gelin bohçası” adları verilmektedir. Türkiye’nin hemen her yerinde bohça götürme geleneği bulunmaktadır. Bu geleneğin temelinde birbirinin gönlünü hoş etmek için hediyeleşme yatar. Bu eylemle sadece damat ile gelinin değil damadın ve gelinin başta anne, baba ve kardeşleri olmak üzere diğer yakın akrabalarının da gönülleri hoş tutulmaya çalışılır.

Doğu ve Güneydoğu’da sağdıç, damadın giysilerini bir bohça içinde getirir. İmam tarafından okunan bir duadan sonra sağdıç, damadın ayağına basar ve besmele okuyarak giysileri giydirir. Bohçanın içinde imama verilecek bahşiş de bulunur (Muallim Hasan Basri, 1979, s. 14). Gaziantep yöresinde güveye (damada) kız tarafından giden hediyeye “yanıt” adı verilir. Bu hediye kız, oğlan evine giderken götürür. Ayrıca yörede kız tarafından erkek tarafına düğüne bir hafta kala hediye gönderilir. Bu hediyeler damadın anne, baba ve akrabaları için hazırlanır (Arsunar, 1962, s. 19). Gaziantep yöresinde gelin, damadın evine getirilmeden önce akraba evine götürülür. Erkek evinde uzun sofralar kurulur. Davetliler burada yemek yer ve sofrada oturanlar bahşişler verir. Gelinin baba evinden gelen hediye sandığı ortaya konulup açılır ve içinden çıkan yağlık, tütün kesesi, çorap gibi hediyeler “okuntulu (davetli)” olan misafirlere dağıtılır (Arsunar, 1962, s. 51, 52).

Sivas yöresinde nişandan bir gün sonra kız tarafından erkek tarafına içinde kıyafet ve yiyeceklerin olduğu “sini dönmesi” denilen hediyeler gönderilir. Ramazan ayında ise oğlan tarafından kız tarafına iftarlık ve bayramlık denilen yine kıyafet ve yiyeceklerden oluşan hediyeler, Kurban Bayramı’nda ise süslenmiş, üzerine içi hediye dolu heybeler takılmış bir kurbanlık koç, mezarlık ve türbelerde gezdirildikten sonra gönderilir. Kız tarafı ise bu hediyelere karşılık bir sini hurma tatlısı hediye eder (Aker, 2017, s. 30).

Konya yöresinde içerisinde elbise benzeri hediyeler bulunan ve nişan sandığı denilen bir sandık, oğlan tarafından kız tarafına yirmi otuz kişilik bir erkek grubu tarafından götürülür (Koşay, 1944, s. 88). Tokat ilinin Reşadiye ilçesinde kız istemede kız tarafına; içerisinde fındık, ceviz, börek gibi yiyecekler bulunan bohça götürülür. Kız tarafı da bu bohçaya bir şeyler koyup geri gönderir. Nişanda erkek evi bohça getirir, kız evi de oğlan evine içerisinde çorap, mendil gibi hediyelerin bulunduğu bohçayı götürür. Buna “dastar götürme” denir. Nişanlılık süresince damat evi, kız evinin tarla işlerine yardımcı olur. Buna “güveylik ırgadı” denir. Dinî bayramlarda erkek tarafından kız tarafına “bayramlık” adı altında giyecek hediyeler gönderilir. Genç kız ise damada “yağlık ve kese” adlı işlemler yaparak çeyiz hazırlar (Komisyon, 1998, s. 255).

Kütahya’da bohça ritüeli “yavuklanma” ve “şerbet” de denilen nişanda görülür. Oğlan evi kız evine gider, kız istenir. Hoca kadın dua eder ve kız evinden tek nikâhlı bir gelin, ağır sırmalı bohça içinde getirdiği tülbentleri oğlanın anasının başına koyar. Bu bohça karşılığında oğlanın anası nişan yüzüğünü bohçayı veren kadına verir. Bu bohça açılmadan oğlan tarafının akrabalarının başının üzerinde “darısı evinize olsun” denilerek gezdirilir. Sonra bohça açılır ve bohçada bulunan işlemeli tülbent ve yazmalar güveyi, kayınpeder ve damadın akrabalarına dağıtılır. Ardından şerbet içilir. Oğlan tarafı bohçanın ağırlığına göre geline “elmas yüzük” takar ve bohçayı alarak oradan ayrılır (Erdem, 1948, s. 17-19).

Eskişehir’de özellikle Kırım Tatar kültürünün yaygın olduğu Mesudiye ve Şerefiye Köylerinde bohça, düğünün hemen her aşamasında yer alır. Mesudiye Köyü’nde söz töreninde kıza ve erkeğe karşılıklı hediyeler verilir. Kız tarafı damada ve damadın anne babasına içerisinde gömlek, kravat, iç çamaşırı, havlu, çember, namaz örtüsü gibi hediyeler bulunan bohça verir. Aynı uygulamayı oğlan tarafı da kız tarafına yapar. Bu gelenek nişanda da devam etmekte her iki taraf da birbirine bohça içinde hediyeler vermektedir (Sütçü ve Özçelik, 2017, s. 124, 125). Şerefiye Köyü’nde ise her iki taraf birbirine bu bohçalardan başka kolonya, şeker ve sigara da hediye etmekte ve bohçaların üzerine çörek otu serpilmiştir (Sütçü ve Özçelik, 2017, s. 236, 237). Bohçaya çörek otu serpmenin nazardan korunma, bolluk ve bereketle ilgili olduğu söylenebilir. Manisa yöresinde de sözden itibaren kız ve erkek evi birbirine bohçalar gönderir. Bohçalar, küçük tepsilerin üzerine tüller bağlanarak yapılır. Bu tepsilerde ayrı ayrı kıyafet, meyve, çerez ve tatlı gibi hediyeler bulunur.

Kına Gecesi Bohça Götürme Geleneği

Bohça götürmenin düğünün hemen her aşamasında kız tarafından erkek tarafına veya erkek tarafından kız tarafına hediyeleşmek maksatlı yapıldığı görülmektedir. Bunun yanında kına gecesinde kız tarafından erkek tarafına götürülen bohçanın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu bohçaya “gecelik götürme, sofratutma, kız kardeşi gitme, tavuk alma” gibi adlar da verilir. Bu bohça, kız ve erkek tarafının ailelerinin birbirlerini yakından tanımalarına olanak sağlamaktadır. Ayrıca bu bohça, yeni kurulacak ailenin temellerini imece usulüyle birlikte atma ve yeni aileyi maddi ve manevi destekleme amaçlıdır. Kına gecesinde götürülen bohça, yeni bir yuvayı ve ocağı temsil eder. Çünkü burada uygulanan ritüeller çoğunlukla bohçanın üzerine kurulan ilk yuvanın temelleri olarak sembolleştirilmiştir.

Sivas yöresinde kız tarafının hazırladığı damat bohçası, kına gecesinin düzenleneceği çarşamba sabahı, damat hamama giderken damada gönderilir. Bohçanın içinde bir takım çamaşır ve hamam takımı bulunur. Damat bunları getirene bahşiş verir (Aşkun, 2006, s. 42). Ayrıca kına gecesinde kız tarafından erkek tarafına da kına getirenler olur. Bunlar genellikle kadınlardır ve damattan bahşiş alarak eline kına yakarlar (Aşkun, 2006, s. 45). Kırşehir’de kına gecesi kız evinde geline kına yakılandan sonra bir tasa kına konularak mendillerle beraber oğlan evine gönderilir. Bu kınayı oğlan evine götürülere hediyeler verilir. Oğlanın eline kına yakılarak eli gelen mendillerle sarılır (Koşay, 1944, s. 179). Niğde’de kına günü kız evinden oğlan evine içinde damada hediye olarak hazırlanan kıyafetlerin ve yoğrulmuş kınanın olduğu bir bohça gelir. Damada bu elbiseler giydirilir ve damadın eline kına yakılır (Koşay, 1944, s. 183). Nevşehir ilinin Ürgüp ilçesinde de kına gecesinde bohça götürmeye benzer bir gelenek vardır. Yörede, kına gecelerinde kız evinden erkek evine kına ve “nahıl ağaç” denilen süslenmiş bir ağaç gönderilir. Burada da damat bahşiş vererek nahıl ağacı teslim alır (Önder, 1956; akt. Artun, 2009, s. 171).

Bohça götürme geleneğinin farklı adlarla Anadolu coğrafyasında yaşadığı görülmektedir. Bu geleneğin benzerleri; Bartın’da “tavukçu olma”, Bursa’da “tavuk alma” olarak nitelendirilmektedir. Bartın yöresinde kına günü ve gecesi kız evinin kadınları çalgılar eşliğinde damadın evine giderek burada ağırlandılar. Erkek evine giden kadınlar buradan kınacılarla birlikte kına için tekrar kız evine dönerler. Kına yakılandan sonra ise tekrar damadın evine gidilir (Çalışkan, 2019, s. 429). Bursa yöresinde bu geleneğin “tavuk alma” olarak adlandırıldığı Akgün tarafından belirtilmektedir. Bu geleneğe göre geline kına yakıldıktan sonra, önce kız evinden erkek evine sonra erkek evinden kız evine müzik eşliğinde gidilir ve yiyecek içecekler alınır. Özellikle tavuk ikram edildiğinden dolayı geleneğin adı “tavuk alma” olmuştur. Tavuk almada eğlence amaçlı çeşitli etkinlikler düzenlenir. Damat ve gelin kılığına bürünmüş kişilerle bu ziyaretler yapılır. Eğlencede genellikle gelinin ve damadın yakın arkadaşları bulunur (Akgün, 2020, s. 161).

Giresun yöresinde kına gecesi kız tarafından erkek tarafına bohça götürmeye “kız kardeşi gitme, güvey asma, şişlikçi” gibi isimler verilir. Kız tarafının erkekleri ve gelinin kız kardeşi kına yakma ritüelinden sonra erkek tarafına gider. Gelenlere ziyafet sofraları kurulur. Burada damattan çeşitli isteklerde bulunulur. Bunlar arasında, “sinek yakalayıp getirme, horoz getirme” gibi istekler dikkat çekicidir. Kız tarafı ayrıca damada tuzlu yemek yedirmeye çalışır; damadın elbisesini keser (Melikoğlu, 2018, s. 412).

Ordu yöresinde de bu gelenek, kendine has ritüelleriyle yaygın olarak uygulanmaktadır. Yörenin Ulubey, Aybastı, Kabataş, Perşembe gibi bazı ilçelerinde kına gecesinde kınanın yakılmasının ardından kız tarafından erkek tarafına içinde kılık kıyafet gibi çeşitli hediyelerin olduğu bir bohça götürülür. Buna “bohça götürme, gecelik götürme veya sofraya tutma” adları verilir.

Aybastı ve Kabataş yöresinde düğünün ikinci gecesi kına gecesidir. Kına gecesinde geline kına yakılır. Eğlenceler yapılır, oyunlar oynanır. Kınadan önce kız evinden erkek evine içerisinde damada hediyeler bulunan bir bohça gelinin kardeşleri, amcası, dayısı ve yakınlarının yer aldığı bir grup tarafından götürülür. Buna; bohça götürme, gecelik götürme veya sofraya tutma adı verilir. Bohça götüren kişiler gelenekleri bilen tecrübeli kişilerdir. İçlerinden birisi kâhyalık yapar. Bohçayı gelinin kardeşi taşır ve bahşiş almadan vermez. Bu gelenlere damadın evinde güzel bir sofraya kurulur. Kâhya, sofraya oturunca elindeki çatalı veya kaşığı pilav tepsisinin ortasına ters bir vaziyette diker ve:

-Bu iş böyle olmaz, sizden isteklerimiz var, yapmazsanız yemeği yemeyiz, der. Buna sofraya tutma adı verilir. Kâhya, isteklerini tek tek sıralar. İlk önce boynuzlu ve canlı koç ister. Erkek evindekiler buna hazırlıklıdır. Tarladan kopardıkları bir kabağa çalidan boynuz ve kuyruk takarak sofraya getirirler. Onu orada hoplatarak canlı olduğunu söylerler. Kız evi ikinci olarak canlı balık ister. Erkek evi bir tabak suyun içerisinde konulmuş fasulye turşusu getirir.

Damattan da bazı isteklerde bulunulur. Su dolu bir bardak damadın elinin dışına konularak bunu dökmeden elinin içine alması istenir. Böylece istekler uzar gider. Her denilen ve istenen yapılmak zorundadır. Yoksa o yemek yenmez ve bohça teslim edilmez.

Ardından bu misafirlere içerisinde “meyve çeşitleri, fındık, kızartılmış tavuk (ayakları bağlı ve sırtüstü vaziyette yatırılmış), sigara paketleri” gibi şeyler olan bir tepsi getirilir. Kâhya, bu tepsiyi beğenmez ve başka şeyler de ister. Bir nevi işi yokuşa sürer. İstekleri yerine gelince tepsideki ayağı bağlı vaziyette kızartılmış tavuğun ayaklarını çözer ve tavuğun içine aşçı bahşişi denilen bir miktar para koyar:

-Tavuğu aşçı parçalasın da yiyelim diyerek, aşçıya gönderir. Aşçı bahşişini alır ve tavuğu dilimlere ayırarak tekrar tepsiye gönderir. Bu işlemin ardından orada bulunan izleyicilere de ikram edilerek tavuk ve diğer yiyecekler yenir.

Yemek, tavuk ve meyveler yenenden sonra bir masanın başına geçilerek damat ve akrabaları kâhya tarafından oraya çağırılır. Kâhya:

-Yeni evlenecek gençlere bir ev yapalım bunların evi yok, der.

Evin temelini temsil eden parayı, damadın babasından alıp temsili olarak masanın üzerine koyar. “Duvarlar anneden”, “birinci katın betonu amcadan”, “pencereler dayıdan” şeklinde kalabalığın durumuna göre kâhya uzatıp gider ve en sonunda çatıyı da birisine yaptırır

masanın üzerindeki damada teslim eder. Bohçayı da verip kız evinden gelenler oradan ayrılırlar (KK.1, KK.2).¹

Ordu ilinin Perşembe ilçesinde ise bohça götürmeye “gecelik götürme” adı verilir. Bu ad bohçanın gece götürülmesinden dolayı verilmiştir. Yörede geleneksel düğünler salı günü başlar, cumartesi günü davul, zurna ekibi gelerek ortamı şenlendirir. Kız evinde kına yakıldıktan sonra kız evinden erkek evine “gecelikçi” denilen bir ekip gider. Bu ekipte kızın kardeşleri, amcaları, dayıları ve yakın akrabaları bulunur. İçerisinde damada hediyelerin yer aldığı bohçalar bir bavula konur. Gecelikçiler büyük bir hürmet ve saygıyla karşılanırlar. Onlar gelirken çoğu kez silahlar atılır. Evin önceden hazırlanmış ve süslenmiş en güzel odasına misafir edilirler. Damat elinde büyük bir siniyle odaya girer. Bu sinide gecelikçiler için hazırlanmış yiyecekler, çerezler, içkiler ve sigaralar bulunur. Bavul ve bavulun anahtarı yapılan pazarlıklar sonucu damada verilir. Bu pazarlıkta genellikle kızın kardeşine bahşiş olarak para verilir. Ardından gelen bir leğen ve ibrikle gecelikçilerin elleri yıkatılır. Gecelikçiler bu işi biraz uzatarak eğlenceye döker. Bu esnada damattan ve orada bulunanlardan bahşiş isterler. El yıkamadan sonra sofraya oturulur. Gecelikçiler kaşıklarını yemeğin üzerine bırakarak çeşitli isteklerde bulunurlar. Kızırtılmış piliç, canlı horoz, koç, kavun, karpuz bu istekler arasındadır. Erkek evi bu geleneği bildiği için önceden hazırlıklıdır ve her isteği yerine getirir. Yemeğin ardından çalgılı oyunlar oynanır ve gecelikçi ekibi yolcu edilir (İşbakan, 2004, s. 116-119). Perşembe ilçesinin Kırılı Mahallesi’nde ise, ilk önce kız tarafı getirdiği bavulun dört köşesine ve ortasına para koyar, erkek tarafı da bavulun üzerine aynı oranda para koymak zorundadır. Kâhya, bavulun üzerine dizdikleri paranın karşılığında “Buranın noksanı var tek boynuzlu beyaz bir koç getirin”, gibi isteklerde de bulunur. Ardından kız tarafı, kendi koyduğu parayı alır ve geri kalanını damada iade eder.

Ordu ili Ulubey ilçesinde bohça götürme geleneğine; “gecelik götürme, sofraya tutma, bohça götürme” gibi adlar verilir. Kız evinde yapılan kına gecesinin ardından, kız evinden bir grup, gelinin hazırladığı bohçayı, erkek evine götürür. Bu bohçanın içerisinde gelinin damadın babası, annesi, amcası, halası vs. için hazırladığı işlemeli kıyafetler yer alır. Bohça karşılığında erkek evinden “canlı öküz”, “canlı balık”, “öte geçe kaya, beri geçe kaya, ortada sarı maya”, “kabak koç” gibi isteklerde bulunulur. Bunlar temsili olarak sırasıyla “üzerine çubuktan boynuz yapılmış kabak, fasulye turşusu, yumurta ve damadı” temsil eder. Ardından kâhya yönetiminde bir gösteri başlar. Masanın üzerine konulan bohça, bir araç olarak kullanılır ve bu bohçanın üzerine sembolik olarak bahşişlerle bir ev kurulur. İlk önce evin temelleri sonra odalar sonra evin çatısı derken televizyon ve buzdolabı gibi eşyalar da temsili olarak bohçanın üzerine para olarak konur. Artık yeni ailenin yuvası oluşturulmuştur. Kâhya, özellikle damadın anne ve babasından yeni ailenin geçimini sağlaması için geline ve damada verilmek üzere inek, dana, bağ, bahçe gibi sözleri de alarak gösteriyi bitirir. Ardından tüm toplanan paraları ve bohçayı damada teslim ederek oradan ayrılırlar (Eren, 2022, s. 59, 60).

Ordu ilinin Mesudiye ilçesinde ise götürülen bohçaların ağzı bağlanmaz, eğer bağlanırsa gelin ile damadın gerdek gecesi bağlanacağı, dolayısıyla bu gece birlikte olamayacaklarına inanılır. Bohça ile ilgili bu geleneğin, düğünün hemen her aşamasında kapıların kilitlememesi ve herhangi bir şeye düğüm atılmaması inanişıyla da yaşadığı görülmektedir.

Türk halk kültüründe evlilik ve düğün ile ilgili birçok geleneğin bulunduğu bilinmektedir. Bu gelenekler, içinde birer inanış barındıran uygulamalar olarak da

¹ Bu bilgilerde; kaynak kişilerin yanında 2000’li yıllarda yörede öğretmenlik yaparken yaptığımız gözlemlerden de faydalanılmıştır.

değerlendirilebilir. Bu uygulamaların çoğunlukla dinsel ve büyüsel inanış vasıfları vardır. Bu da onların birer gelenek olarak uygulanmasının dinsel ve büyüsel olarak fayda getireceğine inanılmasına sebep olur. Dolayısıyla düğünlerdeki bu uygulamalar; “bereket, zenginlik, kut, iyi huylu ve geçimli olma, doğurgan olma, dayanıklılık, yuvada kalıcı olma, büyüklere saygılı olma” gibi inanış ve düşüncelerle icra edilir ve geleceğe aktarılırlar (Yolcu, 2021, s. 381).

Evlilik ve düğünün aşamalarından biri olan kına gecelerinde uygulanan kına gecesi bohça götürme geleneğinin temelinde ise hediyeleşmenin ve dolayısıyla aile ve akrabalık bağlarının güçlendirilmesinin yattığı görülmektedir. Bu geleneğin icrasında ortaya çıkan uygulamalar ise yeni kurulacak ailenin temellerinin atılması ve damat ile gelinin yeni akrabalarıyla kaynaşması amaçlıdır. Burada uygulanan geleneklerin temel işlevinin eğlence olduğu görülmektedir. Bohça götürme aşamalarında eğlence temelli etkinlikler düzenlenmektedir. Bunun yanında bu etkinliklerle, toplum tarafından kabul gören davranışların ve inanışların devam ettirildiği, sosyal ve ahlaki kuralların öğretildiği görülmektedir. Tüm bunlar folklorun; eğlence, eğitime ve kabul edilmiş davranış örüntülerini sürdürme işleviyle ilgilidir.

Sonuç

Toplumları bir araya getiren onların maddi ve manevi bütün yönlerini içine alan kültür, sıradan bir topluluğu millet yapan ortak değerler olarak bilinmektedir. Kültür, sözlü, yazılı ve davranış yoluyla gelecek nesillere aktarılır ve bu aktarımlar geleneği oluşturur. Bu geleneklerin büyük bir kısmı insan yaşamının en önemli evreleri olarak kabul edilen ve geçiş dönemleri olarak adlandırılan doğum, evlenme ve ölüm aşamalarında icra edilir. Geçiş dönemleri, bu döneme giren bireyler için hazırlık ve alıştırma, bereket ve kötülüklerden korunma temelli gelenekleri barındırır. Bu geçiş dönemlerinden birisi olan evlenme, evlilik çağından itibaren düğün sonrası akraba ziyaretine kadar geniş bir süreyi kapsar. Evliliğin bu uzun süren aşamalarında gerek ailelerin birbirini tanması gerek yeni kurulacak ailenin bolluk ve bereketle donanması için bazı gelenekler uygulanır. İşte bu geleneklerden birisi de düğün törenlerinin içinde yer alan bohça götürme geleneğidir. Bu geleneğinin temelinde hediyeleşmek yatmaktadır. Eskiden bu hediyelerin at sırtındaki heybelerle götürüldüğü bilinmektedir. Motorlu taşıtların ortaya çıkmasıyla heybeler bohçaya dönüşmüş, zamanla bohçanın yerini de tepsi, sandık, çanta, bavul gibi ürünler almıştır. Ancak bohça götürme geleneği bu ürünleri de kapsayacak şekilde devam etmektedir. Bu geleneğin kına gecelerinde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kına gecelerinde kız tarafından erkek tarafına götürülen bohçalar, birtakım ritüel ve eğlenceleri de içlerinde barındırırlar.

Kına gecesi bir nevi kız evinin eğlencesi olarak bilinmektedir. Bu gece, kız evinde çalgı eşliğinde eğlenceler yapılır. Erkek evi, kına gecesinde kız evine nazaran daha hareketsizdir. Erkek evinde hareketi sağlayan ve burayı eğlenceye dahil eden yine kız evidir. Kına merasiminden sonra kız evinden erkek evine giden bir grup, erkek evini şenlendirir. Bu da bohça yani gecelik götürmeyle olur. Bohça götürmenin Türkiye'nin farklı yerlerinde benzer uygulamalarının olduğu görülmektedir. Ordu ve Tokat yöresinde “bohça götürme, sofraya tutma, gecelik götürme”; Bursa yöresinde “tavuk alma” adıyla anılan ve Anadolu'nun birçok yerinde görülen geleneğin kendine has ritüellerinin ve eğlencelerinin olduğu bilinmektedir. Bu ritüeller zamanla eğlence temelli halk oyunlarına dönüşmüştür ve folklorun eğlence işleviyle ilgilidir. Bunlar arasında bohça karşılığında damattan “sinek ve horoz yakalayıp getirmesini isteme, su dolu bir bardağı dökmeden elinin içinden dışına çevirmesini isteme” gibi istekler dikkat çekicidir. Ayrıca yeni aileye bahşişlerle sembolik bir ev kurma gibi halk oyunlarını andıran uygulamalar yine eğlence temelli etkinlikler arasındadır.

Bohça götürmenin folklorun işlevlerinden biri olan eğitim işlevini de karşıladığı görülmektedir. Bohça verilmeden önce erkek evinden “öte geçe kaya, beri geçe kaya, ortada sarı maya (yumurta)” gibi bilmecelerle ve “canlı öküz, kabak koç” gibi sembollerle bir şeyler istemek orada bulunan halkın ait olduğu toplumun geleneklerini bilip bilmediğini sorgulamak amaçlıdır. Burada bulunanlar, bohça götürme ritüellerinden hareketle ait oldukları toplumun geleneklerini, sosyal ve ahlaki kurallarını öğrenerek başka düğünlerde gelecek nesillere aktarırlar.

Bohçaya dualar okunması, üzerine nazar ve bereket amaçlı çörek otu serpilmesi, akrabaların başında gezdirilerek “darısı evinize olsun” gibi dileklerde bulunulması, ağzının bağlanmaması gibi etkinlikler folklorun işlevlerinden toplum tarafından kabul edilmiş davranış örüntülerini sürdürme ile alakalıdır. Çünkü bohça ile ilgili nazar, bereket, uğur temelli bu inanışlar toplum tarafından doğru ve gerçek olarak kabul edilir ve halk inanışı olarak uygulanmaya devam edilir.

Tüm bunların yanında bu bohçalar, kız ve erkek tarafının ailelerinin birbirlerini yakından tanımalarına olanak sağlamaktadır. Ayrıca bu gelenek, yeni kurulacak ailenin temellerini imece usulüyle birlikte atma ve yeni aileyi maddi ve manevi destekleme amaçlıdır. Kına gecesinde götürülen bohça, yeni bir yuvayı ve ocağı temsil eder. Çünkü burada uygulanan ritüeller çoğunlukla bohçanın üzerine kurulan ilk yuvanın temelleri üzerine sembolleştirilmiştir.

Sonuç olarak bu geleneğin; yeni kurulacak ailenin temellerini sağlam bir şekilde atma, kız ve erkek tarafının akrabalık ilişkilerini güçlendirme, eğlendirme, sosyal ve ahlaki kuralları öğretme (eğitim), toplum tarafından kabul edilmiş davranış örüntülerini sürdürme gibi işlevlerinin olduğu; Sivas, Kırşehir, Niğde, Bartın, Bursa, Giresun ve Ordu yöreleri başta olmak üzere Türkiye'nin hemen her yerinde uygulandığı görülmektedir. Toplumun en önemli yapı taşı olan ailenin daha sağlam temellere oturması için insanları bir arada tutan bohça götürme ve benzeri geleneklerin korunup yaşatılması gerekmektedir. Son yıllarda yaygınlık kazanan somut olmayan kültürel miras çalışmaları kapsamında bu ve benzeri gelenekler incelenip değerlendirilmelidir.

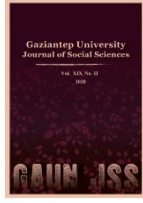
Kaynakça

- Aker, S. (2017). *Sivas düğün adetleri ve düğün giyimleri*. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Akgün, S. (2020). Geleneğin geleceğe aktarımında evlilik öncesi âdetler: Bursa şehri kına geci tavuk alma örneği. *SUTAD* (48), 155-171. <https://doi.org/10.21563/sutad.856457>
- Arsunar, F. (1962). *Gaziantep folkloru*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Artun, E. (2009). *Türk halkbilimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aşkun, V. C. (2006). *Sivas folkloru I, II*. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Bascom, W. R. (2005). *Folklorun dört işlevi*. (Çalış, F. Çev.). Oğuz, M. Ö ve Gürçayır, S. (Ed.). *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar 2*. (s. 125-151). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Çalışkan, Ş. S. E. (2019). Bartın'da düğün geleneklerinin dünü ve bugünü. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 8(1), 413-445.
- Erdem, H. K. (1948). *Kütahya düğünleri*. Kütahya: Kütahya İl Basımevi.
- Eren, M. (2022). *Ulubey (Ordu) yöresinden örneklerle Türk halk kültürü*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Hobsbawm, E., Ranger, T. (2006). *Geleneğin icadı*. (Şahin, M. M. Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- İşbakan, A. (2004). *Haydar'dan Ramazan'a Ordu'da bir köy*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

-
- Komisyon. (1998). *Dünden bugüne Reşadiye*. Ankara: Reşadiye Kaymakamlığı Köylere Hizmet Birliği Yayınları.
- Koşay, H. Z. (1944). *Türkiye Türk düşünleri üzerine mukayeseli malzeme*. Ankara: Maarif Matbaası.
- Melikoğlu, A. (2018). *Giresun ili halkbilim monografisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Muallim Hasan Basri. (1979). *Anadolu köy düşünleri*. Sernikli, G. (Haz). Ankara: ODTÜ THBT Yayınları.
- Sütçü, Ç., Özçelik, F. (2017). *Kırım Türkleri Eskişehir’de Kırım kültürünün folklorik olarak incelenmesi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Yolcu, M.A. (2021). *Evlilikle ilgili inanış ve uygulamalar*. Aça, M. (Ed.). *Halk bilimi el kitabı*. (s. 373-388). Ankara: Nobel Yayınları.

Sözlü Kaynaklar

- KK.1) Eselioğlu, Tuna, 01.04.1971 Ordu ili Aybastı ilçesi doğumlu, lisans mezunu, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Ordu’da ikamet ediyor. (Görüşme tarihi: 03.09.2017, Altınordu).
- KK.2) Maytalman, Arif, 01.01.1971 Ordu ili Kabataş ilçesi doğumlu, lisans mezunu, Halk Eğitim Müdürü, İstanbul’da ikamet ediyor. (Görüşme tarihi: 03.09.2017, Altınordu).
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Anadolu Kültüründe Ölüm Algısı: Sosyolojik ve Folklorik Açıdan İyi ve Kötü Ölüm

Death Perception in Anatolian Culture: Good and Bad Death from Sociological and Folkloric Perspective

Mutlu ÖZGEN^{a*}

^a Öğr. Gör. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Seçmeli Eğitim Merkezi, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1174-8319

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Haziran 2024

Kabul tarihi: 8 Ekim 2024

Anahtar Kelimeler:

İyi ölüm,

Kötü ölüm,

Sosyoloji,

Halk Bilimi,

Mezar taşı.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 30, 2024

Accepted: October 8, 2024

Keywords:

Good death,

Bad death,

Sociology,

Folklore,

Tombstone.

ÖZ

Bu çalışma, ölümün gerçekleşme biçimlerinin sosyoloji ve halk bilimi üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemektedir. Sosyolojik açıdan ölüm, "iyi ölüm" ve "kötü ölüm" olarak sınıflandırılırken, halk bilimi açısından "sıralı" ve "sırasız" ya da "hayırlı" ve "hayırlı" ölüm olarak tanımlanır. İyi ölüm, kişinin acı çekmeden ve sevdiğiyle vedalaşarak ölmesi olarak kabul edilirken, kötü ölüm, ani ve beklenmedik, acı verici koşullar altında gerçekleşen ölüm olarak kabul edilir. Sıralı ölüm, yaşlıların gençlerden önce ölmesi anlamına gelirken, sırasız ölüm, gençlerin yaşlılardan önce ölmesi anlamına gelir. Anadolu kültüründe ölümün dilsel ve sembolik temsilleri incelenmiş; ölüm, dini ve manevi ifadelerle vurgulanırken, argo ifadeler de ölümün günlük hayattaki yerini yansıtır. Ölüm duyuruları cami minarelerinden okunan salâlarla yapılır, bu süreç yas tutma ritüellerini başlatır ve toplumsal dayanışmayı güçlendirir. Mezar taşları, ölümün kalıcı sembolleri olarak, ölen kişinin biyografisini ve ölüm sebebini yansıtır. Bu taşlar, toplumun ölümle ilgili inanç ve değerlerini nesilden nesile aktarır. Ölümün gerçekleşme biçimi bireyler ve aileler için büyük önem taşır; bu nedenle ölümle ilgili ritüeller ve yas tutma süreçleri çalışmanın odak noktalarını oluşturur. Sosyolojik ve halk bilimsel perspektiflerle ölümün toplumsal kabulü ve ritüellerin önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ölümün iyi ya da kötü olarak sınıflandırılması, bu sürecin toplumsal ve bireysel düzeydeki etkilerini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Çalışma, ölümün toplumsal kabulünü ve ritüellerin önemini vurgulayarak, toplumsal dayanışma ve bireysel yas süreçlerine dair derinlemesine bir analiz sunmaktadır.

ABSTRACT

This study deeply examines the impacts of modes of death on sociology and folklore. Sociologically, death is classified as "good death" and "bad death," while in folklore, it is defined as "timely" and "untimely" or "auspicious" and "inauspicious" death. A good death is accepted as dying without suffering and saying goodbye to loved ones, whereas a bad death occurs under sudden, unexpected, and painful conditions. Timely death means the elderly dying before the young, while untimely death means the young dying before the elderly. The linguistic and symbolic representations of death in Anatolian culture are explored; death is emphasized with religious and spiritual expressions, while slang terms reflect its place in daily life. Death announcements are made through the call of salâ from mosque minarets, initiating mourning rituals and strengthening social solidarity. Tombstones, as permanent symbols of death, reflect the biography and cause of death of the deceased. These stones transmit beliefs and values related to death across generations. The manner of death holds great significance for individuals and families; thus, rituals and mourning processes are focal points of the study. Sociological and folkloric perspectives aim to reveal the social acceptance of death and the importance of rituals. Classifying death as good or bad provides an important framework for understanding the impacts of this process on both social and individual levels. The study emphasizes the social acceptance of death and the importance of rituals, offering an in-depth analysis of social solidarity and individual mourning processes.

EXTENDED ABSTRACT

This study explores in depth the sociological and folkloric dimensions of death, examining how society deals with death and its effects on individuals. From a sociological perspective, death can be sudden and ordinary. Sudden deaths are considered unexpected and traumatic, while ordinary deaths usually occur due to old age or long-term illness and are seen as more acceptable. A good death is defined as dying peacefully, without suffering, and having the chance to say goodbye to loved ones. This kind of death allows the individual to spend the last moments of life meaningfully and comfortably. In contrast, a bad death occurs under painful and sudden circumstances, leaving loved ones without closure and causing deep trauma in society. From a folklore perspective, death is divided into “sequential” and “unsequential.” Sequential death, where the old die before the young, is seen as natural and socially acceptable, preserving the traditional societal structure. Unsequential death, where the young die before the old, causes deep social trauma and prolonged mourning processes. The way death occurs leaves lasting traces in the collective memory, transmitted through rituals and symbols. Death rituals are significant cultural elements that express how individuals and societies deal with death. The *salâh* read from mosque minarets inform the community about the deceased’s identity, age, gender, and manner of death. These rituals allow individuals to share their pain, strengthen social solidarity, and facilitate mourning. Traditional and modern tools used to announce death reflect society’s changing dynamics, from newspapers to radio and internet announcements, ensuring social acceptance and sharing of death. *Salâhs* perpetuate the memory of the deceased, transforming mourning into a social experience. Gravestones hold an important place in social memory as permanent representations of death. These stones convey the biography of the deceased and the cause of death, sometimes with poems and short expressions. Gravestones, reflecting societal beliefs and values about death, are passed down from generation to generation. Symbols engraved on tombstones emphasize the nature of death and its impact on society. For example, vehicle figures on tombstones of traffic accident victims or weapon symbols for murder victims show how death is remembered socially and how mourning is shaped. Gravestones embody individual and social dimensions of death, reflecting how society copes with this process. In Anatolian culture, death is enriched with linguistic and symbolic representations. Religious expressions emphasize the spiritual dimension of death, shaping societal perceptions and mourning patterns. Phrases like “the mercy of God” or “drinking the death sherbet”, indicate that death is accepted as part of a divine order. In Alevi culture, expressions like “walking to the right” or “changing one’s underwear” show death as a transition to another dimension. Slang expressions among people reflect that death is part of daily life, humorously expressed to alleviate its impact. Phrases like “He kicked the bucket” or “He went to the village of Tahtalı” trivialize death, enhancing social solidarity. “He has reached his mercy” or “He drank the sherbet of death” In Anatolian folk culture, a “good death” is known as “death in order,” referring to the peaceful passing of the elderly. Society accepts elderly death as inevitable, easing acceptance. Prayers like “bed for three days, earth for the fourth” convey the ideal death scenario, considered auspicious. A good death brings peace to the individual and their loved ones, enabling them to say goodbye and process grief more easily. It reflects the values contributed by the individual to society during their lifetime. Conversely, “bad deaths” profoundly impact society and are categorized in various ways. Terms like “sad death” and “death out of order” describe such deaths. Sudden and unexpected deaths due to natural disasters, traffic accidents, or diseases leave lasting scars in the community’s memory, complicating the grieving process. Gravestones often bear symbols representing these tragic deaths, highlighting society’s emotional reactions and coping mechanisms. Child deaths and deaths at a young age are particularly painful and traumatic. Toys and other items left on children’s graves show society’s sensitivity to such losses, attempting to make sense of the grieving process. Symbols and inscriptions on these graves emphasize that death is not only an individual loss but also a social trauma, shattering societal hopes for the future and resulting in prolonged mourning. Bad deaths include events like suicide, road traffic accidents, natural disasters, epidemics, and assassinations. Suicide, not widely accepted by society, complicates the grieving process. Gravestones of suicide victims usually do not indicate this fact, reflecting societal perceptions. Deaths from traffic accidents and natural disasters, termed “exemplary,” have traumatic effects as individuals die before saying goodbye. Mass deaths from natural disasters leave deep societal traces, remembered through rituals and commemorations. Disasters like earthquakes lead to mass graves and varied commemoration methods. Death rituals and mourning processes significantly shape attitudes towards death in Anatolia. Announcements through mass media platforms like *salâhs*, newspaper announcements, radio, and the internet reflect beliefs and perceptions surrounding death, promoting social solidarity and providing outlets to share pain. Mourning mirrors societal values and beliefs about death, aiding individuals in managing emotional responses and finding meaning in their losses. Death is a significant aspect of human life, impacting individuals and societies in various ways. Perceptions of death as good or bad are influenced by social values and beliefs. A good death is seen as a peaceful passing without suffering, while a bad death is sudden and painful. Death rituals and mourning practices foster social unity and provide spiritual solace. Linguistic and symbolic representations of death offer insights into these rituals, emphasizing societal acceptance of death and related practices. Death is not just an individual experience but a social event given meaning through rituals and customs, shaping understanding and coping mechanisms. Acceptance of death, as outlined in the Qur’anic verse “Every living thing will taste death,” influences attitudes and responses towards death among individuals and societies. Overall, this study sheds light on the sociological and folkloric dimensions of death, emphasizing social acceptance, rituals, and mourning practices.

Giriş

Biyolojik bir gerçeklik olması yanı sıra toplumsal bir olgu olan ölüm, Türkler için hayatın doğal bir parçası olarak görülmektedir. İslamiyet ile değişime uğrayan ölüm etrafındaki ritüeller, Türkiye'nin farklı bölgelerinde bir takım değişikliğe uğrasa da ritüeller hemen hemen aynıdır. Cenaze hazırlığı, cenaze namazı, defin, taziye, yas dönemi gibi evrelerden oluşan ölümle ilgili bu ritüeller hem dini inanışlar hem de yerel adetlerle şekillenmektedir. Türkiye'de cenazeye katılmak, merhumun yakınlarına destek olmak ve toplumsal dayanışmayı göstermek açısından büyük bir öneme sahiptir. Ölüm etrafındaki ritüeller "bireyin toplumsal statü ve rollerini" (Avcı, 2021, s. 1493) değiştirmektedir. Hem bireysel hem de karşılıklı etkileşimle grup bilinci ve toplumsal kimlikte çeşitli gelişmelere sebep olmaktadır.

Bu çalışma, ölümün gerçekleşme biçimlerinin sosyoloji ve halk bilimi üzerindeki yansımalarını ele alarak, bu sürecin toplumsal ve kültürel boyutlarını incelemektedir. Sosyolojide ölüm, ani ya da olağan şekilde gerçekleşebilir. Ani ölümler genellikle beklenmedik ve travmatik olarak kabul edilirken, olağan ölümler yaşlılık ya da uzun süreli hastalıkların sonucu olarak görülür. Sosyolojik perspektiften, ölümün gerçekleşme şekli, "iyi ölüm" ve "kötü ölüm" olarak sınıflandırılır. İyi ölüm, genellikle kişinin acı çekmeden ve sevdikleriyle vedalaşarak ölmesi olarak tanımlanırken, kötü ölüm, ani ve beklenmedik bir şekilde, acı verici koşullar altında gerçekleşen ölüm olarak kabul edilir. Halk bilimi açısından ise ölüm, "sıralı" ve "sırasız" ya da "hayırlı" ve "hayıflı" ölüm olarak tanımlanır. Sıralı ölüm, yaşlıların gençlerden önce ölmesi olarak kabul edilirken, sırasız ölüm, gençlerin yaşlılardan önce ölmesi anlamına gelir. Hayırlı ölüm, kişinin huzurlu bir şekilde ölmesi olarak görülürken, hayıflı ölüm, kişinin acı çekerek veya beklenmedik bir şekilde ölmesi olarak tanımlanır. Bu tanımlar, ölümün bireysel ve toplumsal boyutlarını anlamak için önemli ipuçları sunar. Ölümün toplumsal boyutu, ölüm ritüelleri ve yas tutma süreçlerinde açıkça görülür. Ölümün duyurulması, cami minarelerinden okunan Salâ, gazete ilanları, radyo ve internet gibi kitle iletişim araçları ile yapılır. Bu duyurular, ölen kişinin kimliği, cinsiyeti, yaşı ve ölüm şekli gibi bilgileri içerir ve toplumsal hafızada yer eder. Ölümün toplumsal olarak kabulü ve paylaşımı, yas tutma ritüelleri aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu ritüeller, toplumsal dayanışmayı güçlendirir ve bireylerin acılarını paylaşmalarına olanak tanır. Mezar taşları, ölümün kalıcı bir şekilde dile getirildiği önemli sembollerdir. Bu taşlar, ölen kişinin biyografisini ve ölüm sebebini bazen bir şiirle, bazen de bir kelime ile ifade eder. Mezar taşı kitabelerinde, ölenin kimliği, doğum ve ölüm tarihleri, bazen de ölüm sebebi belirtilir. Bu kitabeler, toplumun ölümle ilgili inanç ve değerlerini yansıtır ve ölümün mahrem detaylarını nesilden nesile aktarır. Ölümün gerçekleşme biçimi, bireyler ve aileler için büyük bir öneme sahiptir. Ölümün şekli, bireyin yaşamının son anlarını nasıl geçirdiğini, sevdikleriyle vedalaşıp vedalaşmadığını belirler. Bu nedenle, ölümün bireysel ve toplumsal boyutları, ölümle ilgili ritüeller ve yas tutma süreçleri, bu çalışmanın odak noktalarını oluşturur.

Çalışma, sosyolojik ve halk bilimsel perspektiflerden hareketle, ölümün toplumsal kabulünü ve bu süreçteki ritüellerin önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, sosyolojide "iyi" ve "kötü" ölüm olarak adlandırılan; halkın söylem ve belleğinde ise "hayıflı", "zamansız", "sıralı" ve "sırasız" ölüm biçimlerine yer verilmiştir. Ölümün toplumsal yönünü oluşturan, ölen kişinin isminin ve cinsiyetinin vurgulandığı dini ve seküler ritüellerle duyurulan ölüm ilanları incelenmiştir. Örnekler arasında cami minarelerinden okunan Salâ, gazete, televizyon, radyo ve internet gibi kitle iletişim araçları ile verilen ölüm ilanları bulunmaktadır. Ayrıca, mezar taşlarında yer alan kitabelerde ölümün nasıl kalıcı bir şekilde dile getirildiği de ele alınmıştır. Ölüm olayının iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesinden önce yaşanan süreçlerin incelenmesi önemlidir.

Anadolu Kültüründe Ölümün Dilsel ve Sembolik Temsilleri

Anadolu’da ölüm kavramının farklı ifadelerle dile getirilmesi, toplumsal ve kültürel bağlamın ölüm algısındaki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. “Vefat etmek” gibi dini ifadeler, ölümün manevi boyutunu ön plana çıkarır. Aynı zamanda bu ifadeler, dini inançların bir yansıması olarak ölen kişiye ve çevresine gösterilen saygının, duygusal bağların nasıl şekillendiğini ölüm konusundaki toplumsal duyarlılığı vurgular. Örneğin, “Rahmeti rahmana kavuştu” veya “İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi raciun”¹ “Ecel şerbetini içti”, “Vadesi bu kadarmış”, “Sizlere ömür”, “Kandildeki yağ bitti”, “Hayatın öte yakasına geçti” gibi dini içerikli deyimler, ölümün kaçınılmazlığını ve bu sürecin ilahi bir düzenin parçası olarak kabulünü yansıtır. Şehitlik kavramı ise hem milli hem de dini değerlerle derinlemesine bağlantılıdır. “Vatan sağ olsun”, “Şahadetin mübarek olsun yiğidim” gibi ifadelerle bu bağlantı pekiştirilir. Öte yandan, Alevi kültüründeki “hakka yürümek” “don değiştirmek”, “kırklara karışmak” veya “sır olmak” gibi ifadeler, ölümün bir son değil, başka bir boyuta geçiş olarak algılandığını gösterir. Bu ifadeler, ölümün metafiziksel boyutunu ve devam eden bir sürecin parçası olduğunu vurgular. Halk arasında kullanılan argo ifadeler ise, ölümün günlük hayattaki yerini ve insanların bu kaçınılmaz olguyla nasıl başa çıktığını gösterir. “Nalları dikti”, “İmamın kayığına bindi”, “mortu çekti” veya “Tahtalı köye gitti” gibi ifadeler, ölümün sıradanlaştırılması ve mizahi bir dille ifade edilmesi yoluyla, toplumun bu olguyu hafifletme çabasını yansıtır.

Ölüm kavramının farklı kültürel ve dilsel temsilleri; toplumsal, dini ve kişisel perspektiflerin bir yansımasıdır. Ölümün nazik, manevi, milli ve argo dillerle ifade edilmesi, toplumsal değerlerin ve inançların bu süreç üzerindeki etkisini ortaya koyar. Bu bağlamda, dilin ölüm olgusuna yüklenen anlamları deşifre etmedeki rolü, toplumsal ve kültürel kimliklerin anlaşılmasında önemli bir araçtır.

Anadolu’da Ölüm Olayının Duyurulma Biçimleri

Anadolu’da ölüm nedeninin halk tarafından yorumlanma ve sorgulanma süreci ölen kişinin kimliğinin açıklandığı ölüm duyurusu ile başlar. Yaşanan ölümün niteliği, yani iyi mi, kötü mü, sıralı mı, sırasız mı, hayırlı mı yoksa hayıflı mı olduğu bu duyuruyla birlikte halk tarafından değerlendirilir.

Sedat Veyis Örnek’e göre Anadolu’da ölüm olayının duyurulması genellikle aşağıda belirtilen biçimlerde yapılmaktadır:

1. Komşular tarafından
2. Camilerde sela verdirerek
3. Belediye ya da muhtarlık hoparlöründen anons ettirmek
4. Telefon edilerek, telgraf çekilerek
5. Radyo ve televizyondan yararlanarak (1977, s. 213).

Ölüm Olayının Komşular Tarafından Duyurulması: Ölüm olayının en alışılmış duyurulma şekli, cami minarelerinden okunan sela yoluyla olsa da sela öncesinde ölümün gerçekleşmesinden itibaren ölü evinden yükselen ağıtlar ve bağırlarla yakındaki komşular acı veren gerçeklikle yüzleşir ve paylaşma isteği duyarlar. Komşular, ölü evine toplanarak ölenin yakınlarının acılarına ortak olmaya, onları teselli etmeye ve cenazenin duyurulması ile defin için hazırlık yapmaya yardımcı olurlar. Sedat Veyis Örnek’e göre Anadolu’da ölüm olayının duyurulmasının en doğal biçimi, ölenin geride bıraktıklarının ağlamalarıyla olmaktadır: “Olayı

¹ “Bizim bütün varlığımız Allah’ındır ve biz ancak O’na dönüyoruz” (Bakara 2/156) (URL-1).

duyan komşular, ölü evine toplanarak ölenin yakınlarının acılarına ortak olmaya, onları avutmaya ve ilk hazırlıkları yapmaya yardımcı olurlar. Bu arada komşular, ölü sahibi acısıyla uğraşırken gerekli yerlere olayı haber verirler” (1977, s. 213).

Sela ile Duyurulması: Anadolu’da ölüm haberi en yaygın olarak cami minarelerinden okunan selalarla duyurulur. Ölümün söz ve dua ile topluma duyurulduğu selada, ölen kişinin ismi zikredildikten sonra ikamet ettiği mahalle ve mensubu olduğu ailenin ve akrabalarının isimleri belirtilir. Sela, cenazenin kalkacağı cami, namaz vakti ve defin edileceği mezarlık bilgilerini içerecek şekilde detaylandırılır: “Selayı duyan kimse, birinin öldüğünü anlayarak ölenin kimliğini soruşturur.” (Örnek, 1977, s. 213). Ancak, ölüm nedeni, yaşı ve nerede öldüğü gibi özel durumlara ise aile mahremiyetini koruma düşüncesiyle, sela esnasında değinilmez.

Eğer vefat eden kadınsa, kadının ölüm haberinin erkekler üzerinden verilmesi konusunda geleneksel değer yargıları ve kalıp davranışlar belirleyici olmaktadır. Bölgeden bölgeye değişmekle birlikte Anadolu’nun pek çok yerinde uygulamaya riayet edilmektedir. Camilerinden okunan kadın selalarında, merhumenin bilgileri, en yakın sosyal çevresinde, ailesinde en bilinen en az bir ya da birkaç erkek üzerinden verilmektedir: “Merhum İbrahim Toplu’nun eşi, merhum Ömer Sancak’ın kızı Şaziye Toplu Vefat Etmiştir. Cenazesi öğle namazına müteakiben İstanbul Ataköy’den kaldırılacaktır” (Yılmaz, 2017, s. 321).

Ölüm haberinin duyurulmasında hem dini hem de toplumsal bir işlevi olan cenaze selasının kapsamı, sınırı, nasıl verileceği, hangi bilgilerin paylaşılacağına dair hususlar, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ilgili mevzuatında da açıkça belirtilmiştir: “Ancak, bazı cenazeler için uzun veya kısa övücü sözler de ilave edilerek yurttaşlar arasında ayırım yapılması uygun değildir. Bu itibarla; cenaze için salâ verildikten sonra ölen kişinin kimliğinin duyurulmasının âdet olduğu yerlerde, vefat edenin adı, soyadı ve memleketinin söylenmesi ile yetinilecek, övgü amacıyla da olsa vatandaşlar arasında ekonomik ve sosyal yönden bir ayırım yapıldığını çağrıştıracak sözler kullanılmayacaktır.” (URL-2).

Selanın bir diğer önemli işlevi de ölen kişinin kimliğinin yanında, ölüm nedeni ile ilgili halk arasında sorgulama sürecini başlatmış olmasıdır. Mahallede ya da çarşıda cami minaresinden yükselen sela sesi, ölümü haberdar ederken, selanın sonunda verilen ölenin künyesi ölümün halk arasındaki sorgulanma sürecinin de başlangıcını oluşturur. Ölen kişinin kimlik bilgilerinin ardından ölümün iyi ya da kötü ölüm olup olmadığı sorgulanmaya başlar. Öncelikle ölen kişinin genç mi yaşlı mı olduğu sorusuna cevap aranır. Genç yaşta vefat ettiyse, bu durum sırasız ölüm olarak kabul edilir ve ardından ölüm sebebi sorgulanır. Eğer ölüm, kaza ya da amansız bir hastalık sonucu gerçekleşmişse, bu durum halkın belleğinde hayıflı ölüm olarak yer eder.

Tellal Bağırma / Belediye Hoparlöründen Anons Ettirmek: Halk arasında ölüm haberini getiren ya da duyuranlar için “kara haber getiren” ifadesi kullanılmaktadır. Geçmişte şehirlerde, tellal bağırmanın yaygın olduğu dönemlerde ölüm haberleri de tellallar aracılığıyla yapılmıştır. Ücret karşılığı çalışan tellalların yanı sıra *Belediye tellalları* (Özgen, 2020, s. 124) tıpkı ücretli tellallar gibi mahalle aralarında, şehrin merkezi yerlerinde, çarşı ve pazar gibi alanlarda dolaşarak ölen kişinin kimliği, defin yeri ve cenazenin kalkacağı cami hakkında halkı bilgilendirmiştir. Kasaba ve köylerde de benzer şekilde tellal aracılığıyla ölüm olayı duyurulmuştur. Ancak günümüzde, tellal tutma gibi geleneksel haberleşme yöntemlerinin yerini belediye anonsları almıştır. Ayrıca belediye hoparlörleri aracılığıyla da ölüm olayı ve ölenin kimliği halka duyurulur. Ancak bu duyurma işi daha çok zenginler, “itibarlılar” ve tanınmış kimseler için yapılmaktadır (Örnek, 1971, s. 41).

Kitle İletişim Araçlarıyla Ölüm Olayının Duyurulması: Selalar, gazete ve televizyon ilanları, çekilen telgraflar ve edilen telefonlar gibi kitle iletişim araçlarıyla yapılan ölüm

duyurularının ortak özelliği, sadece ölüm haberinin iletilmesi ve ölen kişinin kimliğinin paylaşılmasıdır. Ölüm olayının duyurulmasında teknoloji olanaklarından yararlanılsa da ölüm nedeni gibi mahrem konuların ihlal edilmemesine özen gösterilmiştir. Geleneksel usuller, ölümün iyi ya da kötü olduğuna dair bilgilerin paylaşılması konusunda belirleyici olmuştur. Toplumda ölümün mahrem bir durum olarak kabul edilmesi, sözlü veya yazılı şekilde yapılan ölüm ilanlarında, vefat eden kişinin ölüm sebebi ile ilgili bilgi paylaşım kararının ailesine bırakılmasına yol açmıştır.

Gazete İlanları: Gazete ilanları, ölüm ilanlarının önemli bir bileşenini oluşturur. Ölüm mahremiyetinin korunması amacı, yalnızca sela uygulamalarında değil, gazetelerde yayımlanan ölüm ilanlarında da titizlikle gözetilmektedir. Bu bağlamda, merhum veya merhumenin ölüm nedeni gibi özel bilgilerin kamuoyu ile paylaşımı, tamamen ailenin tercihine bırakılmaktadır. Gazetelere verilen ölüm ilanlarının boyutu, merhumun toplumsal statüsü ve zenginliği gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. (Foto.1). Bu ilanlar hem ölen kişinin yakınları hem de çalıştığı kurumlar tarafından verilebilmektedir. Bu durumu Sedat Veyis Örnek şu cümlelerle özetlemektedir: Gazetelere ilan vermek yoluyla olayı duyurma daha çok büyük kentlerde görülmektedir. Gerek büyük kentlerdeki nüfus yoğunluğu gerekse ölüm ilanı vermenin giderek bir çeşit “moda olması” bu tür duyurmayı yaygın bir duruma getirmiştir. Ölenin zenginliği, toplum içindeki yeri vb. gazetelere verilen ilanların büyüklüğünü, küçüklüğünü belirlemektedir. Bu ilanlar ölenin yakınları tarafından verildiği gibi, ölenin çalıştığı kurumlar tarafından da verilmektedir” (Örnek, 1971, s. 41).

Telefon ve Yıldırım Telgraf Yoluyla Ölüm Haberinin Bildirilmesi: Teknolojik gelişmeler, ölüm haberlerinin uzak mesafedeki yakınlarla iletilme şeklini dönüştürmüştür. Bir dönem, ölüm haberini iletmek için “yıldırım telgraf çekmek” yöntemi tercih edilmiştir. Yıldırım telgraf ve telefonla haber verilmesinde kullanılan dil ve üslup; “babam/annen çok hasta, acilen gel”, “annen ağırlaştı, gelmen iyi olur” gibi ifadelerle sınırlı kalmış, doğrudan ölüm haberi verilmemiş, yalnızca mevcut durum karşı tarafa bildirilmiştir. Zamanla, telefonun hayatımıza girmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte, ölüm haberleri telefon aracılığıyla bildirilmeye başlanmıştır. Uzak akrabalara ölüm haberi telefonla verilirken, “doğrudan ‘öldü’ demek yerine “hastalandı” demek tercih edilmiştir (Artun, 2015, s. 234).

Televizyon-Radyo Haberleri: Günümüzde gazeteler, televizyonlar ve internet gibi kitle iletişim araçları, özellikle politikacılar, sanatçılar, iş dünyasından önemli şahsiyetler ve popüler figürlerin ölümlerini yalnızca “ilan” niteliğinde değil, aynı zamanda haber değeri taşıyan olaylar olarak değerlendirmektedir. Bu ölümler, sahip oldukları statü ve toplumdaki tanınırlıkları nedeniyle yüksek reyting potansiyeline sahip olup, medya organları tarafından büyük bir ilgiyle takip edilmektedir. Topluma mal olmuş bu kişilerle ilgili gelişmeler, radyo ve televizyonlar için hem haber hem de reyting değeri taşımakta, ana haber bültenlerinde “Son Dakika”, “Sıcak Gelişme” veya “Flaş Haber” başlıklarıyla sunularak izleyicinin ilgisi artırılmaktadır. Ünlülerin ölümleri, basın ve medya dünyasında önemli bir haber niteliği taşıırken, “Nasıl Yaşarsanız Öyle Ölürsünüz” sözünü hatırlatarak kamuoyuna aktarılmaktadır. Bu bağlamda, ünlülerin ölüm haberlerini diğer ölümlerden ayıran temel özellik, ölüm sebeplerinin de kamuoyuyla paylaşılmasıdır. Ölüm ilanları, toplumsal gerçeklik ve medyanın ilgisi doğrultusunda şekillenmektedir (Foto 2-3).

İnternet ve Sosyal Medya Üzerinden Ölüm Haberinin Paylaşılması: Günümüzde internetin hayatımızın ayrılmaz bir parçası hâline gelmesiyle birlikte, ünlü kişilerin hayatlarına duyulan ilginin artması, olumlu ya da olumsuz tüm haberlerin yoğun yorumlar almasına neden olmaktadır. Ünlülerin evlenme, boşanma gibi özel hayatlarına ilişkin haberler eleştirel yorumlarla karşılanırken, ölüm haberlerinde ise “ölen kişinin arkasından konuşulmaz” inancı hâkimdir ve yorumlar genellikle başsağlığı mesajlarıyla sınırlı kalmaktadır. Bu durum, ölen

kişinin her şeyden önce bir insan olduğunun unutulmadığını göstermektedir. Benzer şekilde, sosyal medya platformlarında da bu tür uygulamaların yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Özellikle gurbette yaşayanlar, memleket özlemlerini köy, kasaba ve şehirlerine ait sosyal medya hesapları aracılığıyla gidermekte ve bu hesaplar üzerinden memleketlerindeki gelişmeleri takip etme imkânı bulmaktadır. Bu hesaplar aracılığıyla memleketteki ölüm haberleri paylaşmakta ve cenaze süreçleri hakkında bilgi verilmektedir. Geçmişte, gurbette yaşayanlar mektup ve telefon aracılığıyla öğrenmeye çalıştıkları “memlekette ölen yiten hasta var mı?” sorusunun cevabını artık sosyal medya paylaşımları üzerinden almaktadır. Son yıllarda hızla yayılan bir diğer trend ise, hastane odasında veya evde ölüm döşeğindeki kişinin fotoğraflarının “dua isteği ile” paylaşılmasıdır. Vefat eden kişinin ölüm döşeğindeki hâli, yakınları tarafından selfie çekilerek, “annemiz/babamız hakkın rahmetine kavuştu” şeklinde duyurulmakta ve bu paylaşımlar aracılığıyla ölümlerine dua istenmektedir. Ancak bu uygulama, ölümün mahremiyeti ilkesinin ihlali anlamına gelmektedir.

Ölüm Biçiminin Sorgulanma ve Yorumlanma Süreci

Ölüm olayının duyurulmasının ardından, ölümün gerçekleşme süreci ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte, selalar, belediye anonsları, tellal bağırtmaları ve gazetelerde yayımlanan ölüm ilanları dikkat çeker. Bu duyurular, genellikle yalnızca vefat eden kişinin ölüm haberini paylaşır. Ölümle ilgili “iyi/kötü, sıralı/sırasız” gibi toplumsal tutumlar ve yorumlar, cenaze törenleri ve ölüm sonrası süreçlerde daha belirgin hâle gelir. Van Genep, ölüm ritüellerinin toplumsal ve kültürel bağlamda ne kadar önemli olduğunu vurgular. Ona göre, “geçiş ritleri arasında en dramatik olanı, ölüm ritüelleridir” (Genep, 1981, s. 18). Bu ritüeller, ölümün toplumsal kabulünü ve paylaşımını sağlamada kritik bir rol oynar. İyi bir ölüm, genellikle acısız, kimseye yük olmayan ve dini ritüellerle uyumlu bir şekilde gerçekleşen ölüm olarak tanımlanır. Bu tanım, aynı zamanda toplumun ölüme bakış açısını ve ölüm karşısındaki beklentilerini de yansıtır. “Kolektif ölüm biçimleri, salgın hastalıklar, doğal felaketler ve savaşlar gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkar” (Thomas, 1991, s. 11).

Sosyolog Allan Kellehear, ölmenin sosyal tarihini inceleyen çalışmalarında, ölümün toplumsal yönlerini ve toplum içinde nasıl anlamlandırıldığını detaylı bir şekilde ele alır. Kellehear’a göre, nasıl yaşadığımız kadar nasıl öldüğümüz de önemlidir. Ölme biçimleri, toplumun kolektif hafızasını ve yaşamını doğrudan etkiler. İyi ve kötü kavramları üzerinden, ölümün toplumsal boyutuna ve işlevine vurgu yapar. İyi ölümün yapıcı ve onarıcı özellikleri üzerinde dururken, kötü ölümün korkutucu, iz bırakıcı ve toplumun hafızasını nasıl şekillendirdiğine dikkat çeker (Kellehear, 2007, s. 143). Bu bağlamda, ölümün sadece biyolojik bir son değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir olgu olduğunu ortaya koyar. “Ölümü sosyolojik bağlamıyla ele almak demek, aynı zamanda onu dinsel alandan çıkartarak doğrudan toplumsal bağlamın merkezine koymak demektir” (Sağır, 2014, s. 93). Ölüm bireysel olarak tecrübe edilen bir gerçeklik olsa da ölüm olayının duyurulması ve ölüm olayının yaratmış olduğu etki toplumsaldır.

Anadolu Halk Kültüründe İyi Ölüm Biçimleri

Allan Kellehear’ın çalışmaları, ölüm kavramının kültürel bağlamda nasıl ele alındığını ve toplumların bu sürece nasıl anlam yüklediğini analiz etmektedir. Kellehear’e göre, iyi ölüm, toplumun beklentilerini karşılayarak ölümü olabildiğince olumlu ve anlamlı bir sürece dönüştürmeyi amaçlar. Bu süreçte, toplumun ölüm ve ölme üzerine yaptığı ahlaki değerlendirmeler önemli bir rol oynar (Kellehear, 2012, s. 142). İyi ölüm kavramı, toplumun ahlaki değerleri ve ölümle ilgili beklentileri doğrultusunda idealize edilmiş bir ölüm biçimi olarak tanımlanır. Kellehear’ın iyi ve kötü ölüm kavramlarını sosyolojik perspektiften ele alması, Anadolu halk kültüründe iyi ölümün “Sıralı ölüm”, kötü ölümün ise “Zamansız / Hayıflı

ölüm” olarak adlandırılmasıyla örtüşmektedir. Anadolu insanı, hayırlı ve sağlıklı bir ömür dileğinin yanı sıra, ölümün de hayırlısını nasip etmesi için Allah’a dua etmiştir. Anadolu’da iyi ölüm kavramı, genellikle belli bir yaşın üzerinde, hayatı tecrübe etmiş yaşlı bireylerin ölümü için kullanılan “sıralı ölüm” kavramıyla ifade edilir. Sıralı ölüm, toplum tarafından olağan karşılanan ve kolay kabullenilen bir durum olup, genellikle fazla acı çekirtmeyen, hayırlı bir ölüm olarak kabul edilir. Yaşlı bireylerin ölümü, “Ölenin yaşı da epeyce vardı, ileri yaştaydı zaten” gibi ifadelerle toplum tarafından normal karşılanır ve iyi ölüm olarak görülür. Orta Anadolu’da sıralı ölüm, halk arasında “Keşik” olarak adlandırılmaktadır. “Keşik, Sivas’ta da olduğu gibi, Orta Anadolu ve diğer bazı yörelerimizde sıra, nöbet anlamına gelir. Halk, ölümün herkes için kaçınılmaz oluşunu, sıranın da bir gün, her insana geleceği düşüncesi ile ölüm yerine keşik sözcüğünü kullanmıştır. Keşiğini savmak, sırasını savmak, ölmek anlamında kullanılan bir ifadedir” (Üçer, 2001, s. 507).

Bu tespitlerden hareketle Anadolu’da sela okunurken halk arasında sıkça kullanılan, “Sırası / günü gelen teker teker gidiyor” sözünün kökeni keşikten gelmektedir. Yaşanan sıralı ölümle ilgili olarak halk arasında; “Ölüm de bir nimet, ya çok çekseydi.”, “Allah çok çekirtmedi. Kimseye yük olmadı.”, “Artık acıları sonsuza dek dindi.”, “Namazını kılarken öldü”, “Gece yatağında abdestli olarak öldü”, “Allah’ın sevdiği kuluymuş ki şu mübarek günlerde (Üç aylar, Kandil, Ramazan, Bayram) toprağına kavuştu.” şeklindeki ifadeler, ölümün “iyi ve temiz ölüm” olarak yorumlanmasına neden olur. Bu tür yorumlar, genellikle cenaze törenlerinde ve defin olayından sonra ölü yakınlarının daha fazla üzülmemesi amacıyla halk arasında manevi teselli olarak sıklıkla dile getirilir. Anadolu’da yaşlanan bireyler, Allah’a dua ederken önce sağlık, ardından hayırlı ve sıralı ölüm istemektedir. “Allah sıralı ölüm versin” duası, aynı zamanda “Allah kimseye evlat acısı vermesin” anlamında kullanılır ve özellikle ebeveynler tarafından sıkça dile getirilir.

Üç Gün Yatak Dördüncü Gün Toprak: Anadolu’da halk arasında “ideal ölüm” olarak kabul edilen ve yaygın şekilde kullanılan “Üç Gün Yatak Dördüncü Gün Toprak” duası, Kellehear’ın tanımladığı iyi ölüm örneklerinden biridir. Bu dua, ileri yaştaki bireylerin hayatlarını hayırlı bir şekilde tamamlamak için; “kimsenin eline kalmadan, kimseye yük olmadan, kimseyi bıktırmadan, oğlum kızım dedirtmeden, kapılardan baktırmadan üç gün yatak dördüncü gün toprakla emanetini al Yarabbi!” şeklinde ifade edilir.

Ünlü tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı, bir söyleşide Allah’tan istediği ideal ölümü, rahmetli annesinin duasından örnek vererek anlatmıştır. Konyalı’nın ifadesi şöyledir: “Efendim, rahmetli anacığım derdi ki: Üç gün yatak, dördüncü gün toprak! Onun duasını Allah kabul etti. Ben de rahmetli anamın duasını kendim için ediyorum. Cenabı Hak duamı kabul etsin. İnsan eti ağırdır. El ayak muhtacı kalmadan, ona buna yük olmadan, üç gün yatak, dördüncü gün toprakta olmak istiyorum! Ben hayrımı hasenatımı yaptım. Fatıha’dan başka bir şey beklemiyorum. Ölmekten korkmuyorum. Kabre girip de toprağına uzanınca, sanki bir asırlık yorgunluktan kurtulup dinlenecekmişim gibi geliyor. Doksan iki yaşındayım. Rahmet-i Rahman denizinin kenarındayım. Kandilde yağ bitmek üzere! Cenabı Hakkın rahmetine ve Hazreti Peygamberin şefaatine güveniyorum” (Özdamar, 1997, s. 14). İbrahim Hakkı Konyalı, bu röportajını verdikten üç yıl sonra, 20 Ağustos 1984’te, bir kitap çalışması için gittiği Akşehir’de, belediye başkanının makam odasında otururken, duasına uygun şekilde, kimseye yük olmadan ve üç gün bile yatakta kalmadan vefat etmiştir. Kellehear’ın sosyolojik bakış açısıyla, Konyalı “iyi bir ölümle” ruhunu teslim etmiştir.

Allah İki İyilikten Birini Versin: Anadolu’da sıkça yapılan ve derin bir manevi anlam taşıyan dualardan biri “Allah İki İyilikten Birini Versin” şeklindedir. Bu dua, özellikle ağır bakım gerektiren hastalar için yapılır ve ölümün de bir iyilik olarak kabul edilebileceğini ifade

eder. Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde, bu ifade “ağır hasta ya ölsün kurtulsun ya iyi olsun” anlamında kullanılan bir söz olarak tanımlanmıştır (URL-3).

Halk arasında yaygın olarak kullanılan “Allah’ın gücüne gitmesin de çok çekmesin, çektirmesin Allah iki rahmetinden birini versin” şeklindeki dualar, Anadolu insanının yaşamın her aşamasında olduğu gibi, ölüm anında da Allah’a hayırlı bir son için dua ettiklerini gösterir. Bu tür dualar, ölümün korkulan bir durum olmadığı, aksine hayırlı bir kapı olduğu gerçeğini ortaya koyar ve ölümün bir nimet ve nasip işi olduğunu vurgular. Bu bağlamda, Hz. Peygamber Efendimiz (asm) şöyle buyurur: “Sizden hiç kimse, maruz kaldığı bir zarar sebebiyle, ölümü temenni etmesin. Mutlaka onu yapmak mecburiyeti hissederse, bari şöyle söylesin: ‘Rabbim! Hakkımda hayat hayırlı ise yaşat. Ölüm hayırlı ise canımı al’ (Buhari, Merda, 19). Eğer bu dua, ağır hastalıklardan muzdarip bir kişi için yapılırsa, ‘Allah’ım! Bu hastamız hakkında hayat hayırlı ise yaşat. Ölüm hayırlı ise canımı al’ şeklinde ifade edilir” (URL-4). Bu dualar, ölümün kaçınılmaz doğasına rağmen, bireylerin ve ailelerinin bu süreci manevi bir çerçevede kabul etmelerine yardımcı olur. Ölüm, hayatın doğal bir parçası olarak görülür ve bu tür dualar hem bireylere hem de ailelerine manevi destek sağlar.

Anadolu Halk Kültüründe Kötü Ölüm Biçimleri

Ölümün hem toplum hem de aile üzerinde derin izler bırakmasında ölümün gerçekleşme biçimi etkili olmaktadır. Ölümün, aile ve toplumdaki yıkıcı etkilerini, ölümün iyi ya da kötü ölüm olması belirlemektedir. Bu analiz, Anadolu’da kötü ölüm biçimlerinin, toplumsal ve kültürel bağlamda nasıl algılandığını ve farklı inanç sistemlerinin bu algılar üzerindeki etkilerini göstermeyi amaçlamaktadır. Kötü ölüm, bireysel ve toplumsal düzeyde derin etkiler yaratır ve bu etkiler, mezar taşlarından dini ritüellere kadar geniş bir yelpazede kendini gösterir. Ölümün aile ve toplum üzerindeki yıkıcı etkileri, ölümün gerçekleşme biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Ölümün iyi ya da kötü olması, bu etkilerin derinliğini belirlemektedir. Sosyolog Kellehear’ın “kötü ölüm” olarak tanımladığı ölüm biçimleri, Anadolu halk kültüründe gerçekleşme şekline göre; “Hayıflı Ölüm” ve “Sırasız Ölüm” olmak üzere iki önemli kavrama karşılık gelmektedir.

Hayıflı Ölüm

Ani ve beklenmedik ölümler, bireylerin sevdikleriyle vedalaşma fırsatı bulamaması nedeniyle özellikle travmatik ve yaralayıcıdır. Yangın, deprem, boğulma ve sel gibi doğal afetlerin yanı sıra, trafik kazaları, maden ocağı patlamaları ve uçak veya gemi kazaları gibi olaylar, ani gerçekleşmeleri sebebiyle ölümü daha da kötü hâle getirmekte ve ölümün yarattığı travmayı derinleştirmektedir. Bu tür ölümlerde sevdiklerinin son kez vedalaşma imkânı bulamaması ve cesetlerin bulunamaması, ziyaret edilebilecek bir mezarın olmaması yaşanan acının etkisini artırmaktadır. Kellehear’ın kötü ölüm olarak tanımladığı bu tür ölümler Anadolu’da halk arasında “hayıflı ölümler” olarak adlandırılmaktadır. Sevdikleriyle vedalaşamayanlar için tek teselli, mezar yerlerinin belli olmasıdır. Özellikle deprem bölgelerinde göçük altında kalan yakınlarını arayanların acısı ve belirsizliği, “Dirisinden vazgeçtik, en azından ölüsünü bulsunlar da gideceğimiz bir mezarı belli olsun.” düşüncesine dönüşmektedir. Bu durum, mezarın önemini ve asıl işlevini de ortaya koymaktadır. Sağır (2014) bu durumu şöyle açıklar: “Mezar ziyaret yeridir. Mezar yerinin belli olması, gömülmenin önemli bir psikolojik ve toplumsal rahatlama mekanizması olmasından kaynaklanmaktadır” (s. 357). Mezar yerinin ziyaret edilmesiyle ölümün yarattığı acı, yerini huzura bırakır; geride kalan boşluk ise mezar yerinin bilinmesiyle psikolojik olarak dolmaktadır. Ziyaret esnasında ve sonrasında yaşanan huzur, mezarlık ziyaretlerinin insanlar için ne denli önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Anadolu’da bazı meslek gruplarının kötü bir ölümle karşılaşacağına dair yaygın bir inanış bulunmaktadır. Özellikle, işlerini dürüst olmayan yöntemlerle yürüten ve çalışanlarının haklarını yiyen müteahhitlerin sonlarının iflasla sonuçlandığı ya da trafik kazası, amansız hastalık gibi nedenlerle yataklarında huzurlu bir şekilde ölmedikleri düşünülmektedir. Ölüm, özellikle kötü ve acı veren hayıflı ölümler, birçok açıdan ibret verici olsa da bu durumlardan ders çıkarılması sıklıkla ihmal edilmektedir. Bu çerçevede, kötü ölüm kavramı hem bireysel hem de toplumsal hafızada kalıcı etkilere sahip olup, yaşanan kaybın toplum üzerindeki etkilerini şekillendirmektedir.

Anadolu’da, gerçekleşme biçimlerine göre “Hayıflı” veya “Sırasız” ölüm olarak adlandırılan başlıca kötü ölüm biçimleri şunlardır:

Hayıflı Ölüm Biçimleri:

1. İntihar Ederek Ölmek
2. Trafik Kazaları, Silahla veya Kesici Aletlerle Yaralanma Sonucu Yaşanan Ölüm
3. Doğal Afetler Sonucu Yaşanan Ölüm
4. Salgın Hastalıklar Nedeniyle Meydana Gelen Ölüm
5. İdam, Suikast, Soykırım ve Katliam Yoluyla Yaşanan Ölümler

Doğal afetler, bulaşıcı hastalıklar, salgınlar, trafik kazaları, silah veya kesici aletlerle yaralanma gibi nedenlerle meydana gelen ani ölümlerin en belirgin iki özelliği, ölümün aile ve yakın çevresinde derin bir travma yaratması ve kabullenme sürecinin zorluğudur. Bu duygular genellikle mezar taşlarına yazılı metinler ya da görseller aracılığıyla işlenmektedir. Kötü ölüm olarak adlandırılan bu ölümler, mezar taşları aracılığıyla sessizce topluma iletilir. Bu sayede, ölümün niteliği ve nedeni toplumsal bellekte kalıcı hâle gelir. Örneğin, trafik kazasında hayatını kaybedenlerin mezar taşlarında araç figürleri, cinayet sonucu ölenlerin mezar taşlarında tabanca veya bıçak gibi figürler, kalp hastalığından ölenlerin mezar taşlarında kalp resmi yer alır. Bu uygulamalar, ölümün toplumsal bellekte nasıl yer bulduğunu ve hangi anlamlar yüklendiğini göstermektedir. Bu ölümlerin sosyal ve kültürel etkileri, mezar taşlarından dini ritüellere kadar geniş bir yelpazede kendini göstermekte ve toplumsal travmanın anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Ancak, intihar vakaları bu durumun dışında kalmaktadır. Toplum ve inanç sistemlerinin intihara karşı olumsuz bakış açısı nedeniyle, aileler ve yakınları acılarını içlerine gömer ve mezar taşlarına intiharı teşvik edici ifadeler veya semboller koymazlar. Bu, intiharın toplumsal kabul görmeyen bir ölüm şekli olduğunu göstermektedir.

İntihar Ederek Ölmek: İntihar ederek hayatını sonlandıran kişilerin ölümleri, Kellehear’ın belirttiği üzere kötü ölüm grubuna girmektedir. Birçok din ve inanç sisteminde intihar yasaklanmış olup, intihar eden kişinin imansız olarak öldüğüne dair yaygın bir inanç mevcuttur. Halk arasında, “Allah’ın verdiği canı, vakti geldiğinde yalnızca O alır” inancına karşı gelmek olarak görülen intihar, kişinin cenaze namazına katılıp katılmama konusunda tereddütlere yol açar. Ancak, “artık Allah ile onun arasında” düşüncesiyle hareket edilerek son vazifeler yerine getirilse de intiharın kötü ölüm kapsamına girmesi engellenememiştir.

Alevilik inancına göre, intihar ederek ölmek, “yolu incitecek” davranışlardan biri olarak kabul edilmektedir. İntihar, düşkünlük sebeplerinden biri olduğu için bu yolla ölen kişinin cenazesi, dede tarafından dualanmaz ve kişinin ruhunun sürüngen olarak yeniden doğacağına dair yaygın bir inanç söz konusudur.² Görgü Ceminde düşkün bırakılan ve düşkünlük süresi devam ederken yolda kalmış olarak ölen kişinin cenazesi için de benzer ceza geçerlidir. Düşkün

² Bkz. Özgen, M. (2023). Anıya bacılılarda ruhun tebdil-i kıyafeti: tenasüh. Emine Gürsoy Naskali (Ed.). *Tebdil-i Kıyafet Kitabı* (s. 51-67). Çanakkale: Paradigma Akademi.

kalarak ölmek, intihar edip *yolda kalarak* ölmek gibi her iki ölüm şekli de Kellehear'ın belirttiği kötü ölüm grubu içine girmektedir. İntihar eden bir kişinin mezar taşı, genellikle toplumun bu olaya bakış açısını yansıtan sembollerle süslenmez, bu da intiharın toplumsal kabul görmeyen bir ölüm şekli olduğunu gösterir.

Trafik Kazaları ve Şiddet İçeren Ölüm Biçimleri: Halk arasında “hayıflı ölüm” olarak adlandırılan kötü ölümler, toplumun belleğinde kalıcı bir etki bırakmaktadır. Bu durum mezar taşlarına hem yazılı hem de görsel sembollerle işlenir. Özellikle çeşitli kazalar (uçak, gemi, trafik, maden ocağı patlamaları gibi) ile kesici-delici aletler ve patlayıcı silahlarla meydana gelen ölümler, mezar taşlarına kalıcı olarak işlenmiştir. Mezar taşları, ölümün toplumsal ve bireysel boyutlarının kalıcı bir ifadesi olarak önemli bir rol oynar. Ölen kişinin kimliği ve ölüm biçimi hakkında bilgi veren sembolik araçlar olan bu taşlar, ölümün toplumsal kabulünü ve yas sürecini somutlaştırır. Toplum, ölüm olaylarını mezar taşları aracılığıyla kalıcı hâle getirir ve gelecek nesillere aktarır. Bu taşlar, ölümün neden olduğu acının ve yasin sembolik bir ifadesi olarak hizmet eder. Mezar taşları, ölümün toplumsal ve bireysel boyutlarını anlamak için önemli ipuçları sunar.

Mezar taşları, toplumsal belleğin önemli bir parçasıdır. Üzerlerindeki yazılar ve semboller, sadece bireyin kimliğini ve ölüm nedenini değil, aynı zamanda toplumun ölümle ilgili inanç ve değerlerini yansıtır. Örneğin, bir trafik kazasında hayatını kaybeden kişinin mezar taşında araç figürü, silahla yaralama ile ölen kişinin mezar taşında ise silah sembolü bulunabilir. Bu semboller, ölümün niteliğini ve toplumda yarattığı etkiyi vurgular. Bu tür ölümlerin işleniş konusunda dikkat çekici bir örnek, 3 Mart 1974'te THY'nin Paris-Londra seferini yaparken Paris'in kuzeyindeki Ermenonville ormanına düşen Ankara uçağında hostes olarak görev yapan Rona Altınay'a ait mezar taşıdır. Havacılık tarihinin en büyük kazasında hayatını kaybeden Hostes Rona Altınay'ın İstanbul Aşiyân Mezarlığı'ndaki mezarı, düşen uçak şeklinde yapılan mezar taşı ile dikkat çekmektedir. Bu mezar taşı hem hosteslik mesleğini hem de hayatını kaybettiği uçak kazasını simgeler (URL-6; Foto.4).

Şanlıurfa'daki Bediüzzaman Mezarlığındaki mezar taşlarında da benzer detaylar görülmektedir. Ölen kişinin ölüm nedenine dair her bir detay, mezar taşlarına çizilmiştir. Trafik kazalarında hayatını kaybedenlerin mezar taşlarında, kazanın gerçekleştiği araçların (otobüs, kamyon veya otomobil) figürleri ölüm sebebinin belirtildiği satırların yanında görsel olarak işlenmiştir: “Ölüm nedenleri arasında en sık kazalardır. Bunlar arasında en yaygın olan binek arabalarıyla gerçekleşen kazalardır; bunu kamyon, tır, bisiklet, motosiklet, traktör gibi diğer araçlarla gerçekleşen kazalar takip etmektedir. (Erdal ve Altunek, 2014, s. 85) (Foto.5) Cinayet sonucu ölenlerin mezar taşlarında ise tabanca, mermi veya bıçak gibi figürler bulunmaktadır: “Şanlıurfa mezarlıklarında karşımıza çıkan bir başka olgu, mezar taşlarında tüfek, tabanca, kama, bıçak, balta, mil gibi çeşitli kesici, delici ve ateşli silahların sembolize edilmesidir. Bu türden çizimlerin kişinin hangi yolla öldürüldüğüne işaret ettiğini söylemek mümkündür. Elektrik çarpması, trafik kazaları gibi ölüme neden olan durumların mezar taşına çizimle ya da yazıyla kazındığı dikkate alındığında, silahlara ilişkin çizimlerin de çoğunlukla ölüm nedenini yansıttığı söylenebilir. Nitekim bazı mezarlarda tabancanın yanı sıra kişinin kaç mermi ile öldürüldüğünün göstergesi olarak çeşitli sayıda mermiler sembolize edilmiş ve bazılarının mezar taşında kurşun veya bıçak yarasıyla öldüğü belirtilmiştir” (Erdal ve Altunek, 2014, s. 83) (Foto.6).

Mezar taşlarına işlenen bu görsel detaylar, ölen kişinin ölüm biçimini ve yaşadığı kötü ölümü temsil eden önemli belgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulama, ani ölümlerin aile ve toplumda derin acılar yarattığını ve bu acıların mezar taşlarına işlenen figürlerle somutlaştırıldığını ortaya koymaktadır. Özellikle şiddet sonucu meydana gelen ölümler, “Allah'ın verdiği cana kul eliyle kıyılması” ve “hayatın ani ve hayıflı bir şekilde sona ermesi”

şeklinde toplumsal bellekte derin izler bırakmaktadır. Bu yönüyle mezar taşları, ölen kişinin hayat hikâyesini ve ölüm biçimini topluma anlatan sessiz tanıklardır. Ölümün bireysel ve toplumsal boyutları, mezar taşlarındaki yazılar ve semboller aracılığıyla ifade edilir. Bu taşlar, aynı zamanda yas sürecinin bir parçasıdır ve geride kalanlar için bir teselli kaynağı olabilir. Mezar taşlarında yer alan ifadeler, ölümün sadece biyolojik bir son değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olduğunu gösterir.

Doğal Afetler Sonucu Yaşanan Ölümler: Doğal afetler sonucu gerçekleşen ölümler, toplumda “hayıflı ölüm” olarak adlandırılan kötü ölümler kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu ölümler, halk arasında derin izler bırakarak hafızalarda kalıcı bir yer edinir. İnanç sistemimize göre deprem, yangın ve sel gibi afetlerde hayatını kaybedenler şehit kabul edilse de bu kayıpların ardından yaşanan travma ve ritüeller, toplumsal bellekte farklı bir anlam kazanmaktadır.

Son yıllarda Türkiye’yi etkileyen ve 11 ili kapsayan büyük deprem felaketinde, enkaz altında kalarak hayatını kaybeden yaklaşık 55 bin kişinin ölümü ve defin biçimleri, hayıflı ölüm kavramını somutlaştırmıştır. Bu felaketin ardından oluşturulan “deprem mezarlıkları”, toplumsal hafızada bu trajedilerin izlerini taşır. Özellikle Malatya, Adıyaman, Hatay ve Osmaniye gibi illerde, depremden sonra yaşanan su kesintisi ve kefen eksikliği nedeniyle cenazeler teyemmümla abdest aldırılarak, battaniye veya ceset torbalarına sarılarak toplu mezarlara defnedilmiştir. Bu durum, halk arasında “Allah ölümün de hayırlısını versin, nasip etmezse bir top kefeni bile nasip etmez” sözünün doğruluğunu bir kez daha hatırlatmıştır. Mezar taşlarına işlenen “deprem saati” gibi detaylar, bu ölümlerin zamansız ve trajik doğasını vurgular. Adıyaman’ın Gölbaşı ilçesindeki mezarlarda, depremin gerçekleştiği saat olan 04.17’nin mezar taşlarına işlenmesi, bu trajik anın kalıcı bir hatırlatıcısı olmuştur. (Foto.7) Deprem bölgesindeki mezarlar, üzerlerine bırakılan objelerle, yarım kalan hayatlara ve hikayelere sessiz tanıklık etmektedir. Bu uygulamalar, sadece bireysel kayıpları değil, aynı zamanda toplumsal acının ve belirsizliğin somut ifadeleri olarak karşımıza çıkar. Deprem gibi doğal afetlerin yol açtığı ölümler, toplumsal bellekte derin izler bırakarak, halkın inançları, kültürel değerleri ve sosyal normları çerçevesinde çeşitli ritüellerle anılmakta ve yaşatılmaktadır.

Salgın Hastalıklar Nedeniyle Meydana Gelen Ölümler: Salgın hastalık nedeniyle meydana gelen ölümler, toplumsal normlara ve inanç sistemlerine ters düştüğü için kötü ölüm olarak kabul edilmekte ve derin sosyolojik etkiler yaratmaktadır. Bu ölümler, bireylerin ve toplumların ritüelistik pratiklerinde ve toplumsal bellekte kalıcı izler bırakmaktadır. Halk arasında, ölenin kimliği ve ölümü tecrübe etme şekline göre; “hayıflı şekilde”, “sırasız oldu”, “gençliğine doyamadı” veya “ansızın gidiverdi” gibi tanımlamalarla anılmaktadır. Bu tanımlamalar, vefat eden kişinin mezarının ve mezarlığının da kimliğini belirlemektedir. Bulaşıcı ve çaresiz bir hastalığın pençesinden kurtulamayarak hayata veda eden insanların mezar taşlarında, ölümüne sebep olan durum sıklıkla dile getirilmiştir. Hayatın baharında veda ettiği de hastalık üzerinden vurgulanarak kitabe üzerinde belirtilir.

Örneğin, Üsküdar Büyük Selimiye Cami haziresindeki çaresiz hastalıktan dolayı, H.1252 / M.1836 Muharrem ayında göçen Hayriye’nin acısı ailesi tarafından mezar taşının kitabesine dökülmüştür:

Ah Hayriyem senin için dideler kan ağlasun
Dideler diller değil can ağlasun can Ağlasun
Gül yüzün gonca femin nergis Yâd eyleyip
Kisveyi dildûların için sünbülîstan Ağlasun
Bulamadım bir çare rûhânî ve cismânî sana
Derdini andıkça ben âlemde dûn Ağlasun

Sen ciğerparem cinanbağında gül güller gibi
 Derdi hasretle baban biçare her an ağlasun
 Lillahil Fâtiha sene 1252 fi Muharrem. (Daşdemir, 2011, s. 18). (Foto.8)

Bulaşıcı ve çaresiz bir hastalığın pençesinden kurtulamayarak hayata veda eden insanların mezar taşlarında ölümüne sebep olan durum sıklıkla dile getirilmiştir. Hayatın baharında veda ettiği de hastalık üzerinden vurgulanarak kitabe üzerinde belirtilir.

Sivas valisi Muammer Bey'in genç yaşta Verem 'den ölen eşi Faika Hanım için yazılan mezar taşı, insanın ölüm karşısındaki hislerini ve Osmanlı döneminde kaleme alınmış en romantik mezar taşı olarak dikkat çeker. Günümüzde Tokat Müzesi'nde taş eserler sergisyonunda sergilenen Faika Hanım'ın mezar taşı şu şekildedir:

Merhumeyi ölümden önce Verem soldurdu
 Burada Sivas valisi Faika Hanım yatmaktadır. Her şey geçer Tanrı Bakidir.

Ey Tenha Türk Kadını, Hayatımın yoldaşı
 Sen mi varsın altında kaldırsam bu taşı
 Yok sen yoksun cismin var Zulmet dolu bu yerde
 Sen bir ruhsun gülersin yıldızlarla göklerde
 Ay doğdukça ruhunu hissettirir bu yerler
 Söyler benim hüznümü ağladıkça bülbüller

Ruhun gibi muazzez hatıralar bıraktın,
 Milletine İskender, Demir Yaşar bıraktın
 ...millet yolunda senden bize örnektir
 Onda çarpar yüreğin sen ölmedin demektir.
 Artık şenim Faika'm layık değil gözyaşı
 Fatiha ile okusun görüp geçen bu taşı. (Özgen, 2005, s. 12) (Foto.9)

2020 yılında başlayan ve iki yıldan uzun süren Covid-19 salgını sürecinde hayatını kaybedenlerin cenaze törenleri pandemi önlemleri sebebiyle ya hiç yapılamamış ya da az sayıda katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Salgın endişesi nedeniyle sevdikleri tarafından kabre dahi indirilemeyen, tabutla defnedilen bu insanların ölüm biçimleri, halkın belleğinde hayıflı ölüm olarak anılmıştır. Bu durum, Kellahear'ın sosyolojik bakış açısıyla da kötü ölüm olarak karşılık bulmaktadır. Covid-19 salgını nedeniyle vefat edenlerin ölüm biçimleri, defin edileceği mezarlıkların kimliğini ve mevkisini de belirlemiştir. Salgını önlemek amacıyla diğer mezarlıklardan ayrı ve uzak yerlerde hususi olarak "covid mezarlıkları" oluşturulması, bir yerde yaşanan ölüm biçiminin kötü/hayıflı ölüm olduğu gerçeğini ortaya koyan önemli bir detaydır. Pandemi sürecinde yaşanan ölümler ve akabinde uygulanan sıkı tedbirler, COVID ölümlerinin toplumda nasıl algılandığını ve ritüellerin nasıl şekillendiğini göstermesi açısından da önemlidir. Her ölüm görünürde bireysel olsa da pandemi doğal afetler gibi olağanüstü durumlarda yaşandığında, bireysellikten çıkarak toplumsal bellekte derin izler bırakmıştır.

Bu yönüyle pandemi, doğal afet gibi toplumsal kökenli ölümler hem gerçekleşme biçimleri hem de sonuçları ile toplumda kendine mahsus bir kabul edilmiş biçimi oluşturmuştur. Yaşanan ölümün zamansız ve üzüntü yaratan yönü, toplumda derin travmalar yaratmıştır. Halk arasında bu tür ölümler genellikle "kötü ölüm" olarak nitelendirilir. Kötü ölüm biçimlerinin sınıflandırılması ve bu ölümlerin sosyal ve kültürel etkilerini incelemek, toplumsal travmanın anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Özetle, salgın ve amansız hastalıklar nedeniyle meydana gelen ölümler, toplumun inanç ve kültürel yapısına aykırı düşen, zamansız ve sırasız ölümler olarak nitelendirilebilir. Bu tür ölümler, derin toplumsal travmalara yol açmakta ve ritüelistik pratiklerde kendini göstermektedir. Anadolu'da kötü ölümün sosyal ve kültürel yansımalarını anlamak, bu ölümlerin toplumsal etkilerini daha iyi kavramamıza katkı sağlayacaktır.

İdam, Suikast ve Soykırım Gibi Politik Ölümlerin Toplumsal Belleğe Etkisi: Sosyolog Allan Kellehear, “kötü ölüm” kavramını, ölümün korkutucu, ani, acı verici veya aşağılayıcı bir biçimde gerçekleştiği durumlar için kullanır. Politik ölümler bu bağlamda kötü ölüm biçimlerinin en çarpıcı örneklerindedir. İdam, soykırım ve suikastlar, yalnızca bireyler için değil, topluluklar için de bu türden kötü ölümler olarak kabul edilir (Kellehear, 2007, s. 143). Adnan Menderes’in idamı, toplumsal bellek açısından bir kötü ölüm örneği olarak ele alınabilir. Bu idam, sadece bireyin trajik sonunu değil, aynı zamanda bir dönemin ve politik rejimin sonunu simgeler. Politik ölümler, toplumların kolektif belleğinde derin izler bırakarak, tarihsel ve kültürel travmaların oluşmasına neden olur. Bu tür olaylar hem bireysel hem de toplumsal hafızada kalıcı değişiklikler yaratır ve toplumların kimlik oluşumunu derinden etkiler.

İdamın Toplumsal Belleğe Etkisi: İdam cezası, tarih boyunca adaletin sağlanması ve suçun önlenmesi amacıyla uygulanmış en ağır cezalardan biridir. Ancak, idam cezasının uygulanması, toplumlarda derin etik ve hukuki tartışmalara yol açmıştır. Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde kadın mahkûmlara verilen idam cezaları üzerine yapılan çalışmalar, bu cezaların toplumsal hafıza üzerindeki etkilerini göstermektedir. 1931’de Hüseyin kızı Fatmana ile başlayıp 1971’de Kadriye Partici ile son bulan idam kararları, kadınların suç ve ceza bağlamında nasıl algılandığını ve toplumsal bellekte nasıl yer aldığını ortaya koyar (Demirdal, 2018, s. 57-72).

Adnan Menderes’in idamı, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde derin izler bırakan bir başka önemli olaydır. 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından Demokrat Parti’nin lideri ve Türkiye Başbakanı olan Adnan Menderes, Yassıada Mahkemelerinde yargılanmış ve 17 Eylül 1961’de idam edilmiştir. Menderes’in idam edilmesi, toplumsal bellekte derin iz bıraktığı gibi Anadolu’nun pek çok yerinde büyük bir üzüntü ve tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle de Menderes ve arkadaşlarının idamlarına karar verildiği ve infazlarının gerçekleştirildiği 16-17 Eylül 1961, halkın zihninde ve yaşamında “Bellek Taşı” olarak yer etmiştir: “Menderes ve arkadaşlarının idam edildiğini radyodan öğrendiğimizde, bağdaydık. Bağ bozumunda üzüm topluyorduk. Aldığımız haber hepimizi derinden etkilemişti. İdam kelimesi beni etkilemiş olacak ki asmanın dalındaki salkım salkım üzümün rüzgârdaki sallanışları bana Menderes ve arkadaşlarının dar ağacındaki hâllerini anımsatmıştı. Asma dalında sallanan üzüm misaliydi yaşananlar. Çok azap verici bir şeydi. Her bağ bozumu döneminde asma dalında üzüm salkımı görsem bağ bozumu denilsin o kara gün aklıma gelir” (Özgen, 2022, s. 89). Anadolu insanı, idam cezasının adaletsiz bir şekilde uygulanmasına genellikle derin bir tepki göstermiştir. Bu olay, halkın demokrasiye olan inancını zedelemiş, yalnızca toplumun belleğinde değil Türkiye’nin siyasi tarihinde de kalıcı bir travma yaratmıştır. Bu olay, Menderes’in siyasi karakteri ve 27 Mayıs darbesinin nedenleri bağlamında hâlen tartışılmaktadır (Topçu & Topçu, 2017, s. 59-80; Çetinkaya, 2020, s. 112-130).

Soykırımın Toplumsal Belleğe Etkisi: Soykırım, topluluklara yönelik sistematik yok etme girişimidir ve toplumsal hafızada derin travmalar bırakır. Bosna-Hersek’teki soykırım, uluslararası alanda büyük yankı uyandırmış ve adalet arayışları, Uluslararası Adalet Divanı’nda devam etmiştir. Bu süreçler, mağdur toplumların kolektif belleğinde adaletin sağlanması ve geçmişin hesaplaşılması açısından önemlidir. Türkiye’de, Ermeni Soykırımı tartışmaları da benzer şekilde toplumun belleğinde yer edinmiştir. 1915 olayları hem Türkiye hem de Ermeni diasporası için hassas bir konu olarak kalmıştır. Bu olaylar, yalnızca politik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal hafızada da derin izler bırakmıştır (Demirdal, 2018, s. 57-72).

Suikastların Toplumsal Belleğe Etkisi: Suikastlar, genellikle politik liderleri hedef alarak toplumun yönelimini ve kaderini değiştiren olaylardır. Tanzimat Dönemi’nde gerçekleşen Kuleli Vakası, Osmanlı İmparatorluğu’nda reform hareketlerine karşı bir tepki

olarak ortaya çıkmıştır. Bu suikast girişimi, dönemin politik atmosferini ve toplumun tepkilerini yansıtan önemli bir olaydır (Düzen, 2017, s. 107-128). Cumhuriyet döneminde ise, İzmir Suikastı, Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik ciddi bir tehdit olarak tarihe geçmiştir. Bu olay, yalnızca siyasi bir kriz değil, aynı zamanda Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır. Suikastın ardından yapılan yargılamalar ve idam cezaları, Türkiye'nin toplumsal belleğinde derin izler bırakmıştır (Avcı, 1995, s. 89-103). Politik ölümler, toplumların kolektif belleğinde derin ve kalıcı etkiler bırakır. İdam, soykırım ve suikast gibi olaylar, toplumların adalet, insan hakları ve kimlik algılarını şekillendirir. Türkiye ve dünya genelindeki örnekler, bu tür olayların toplumsal hafızada nasıl yer edindiğini ve bu hafızanın geleceğe nasıl aktarıldığını göstermektedir. Bu analiz, Anadolu'da kötü ölümün sosyal ve kültürel yansımalarını anlamak ve bu tür ölümlerin toplumsal etkilerini daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır. Sonuç olarak, kötü ölüm biçimlerinin toplum üzerindeki etkilerini incelemek, bu ölümlerin yarattığı travmaların anlaşılmasına katkı sağlar. Ölümün gerçekleşme biçimi, bireylerin ve toplumların ritüelistik pratiklerinde ve belleklerinde kalıcı izler bırakmaktadır.

Sırasız Ölüm

Anadolu'da, çocukluk veya gençlik döneminde ölen bireylerin ölümüne "Zamansız/Sırasız Ölüm" denilmektedir. Toplum belleğinde, özellikle sırasız ölüm en acı verici ve kötü ölüm türü olarak yer alır. Halk arasında "Allah sıralı ölüm versin" veya "Allah evlat acısı tattırmasın" gibi dualarla, bu tür ölümlerin yaşanmaması için dileklerde bulunmaktadır. Acı ve sarsıntı, özellikle de zamansız ve trajik ölümler söz konusu olduğunda doruğa ulaşmaktadır. Zamansız ölümden kast edilen çocukların ve henüz ömrünün baharında olan gençlerin ölümüdür. Ölenlerin arkasından yakılan ağıtlar içerisinde en acıklı olanların çocuklar ve gençler için yakılanların olması da bu nedendir (Aça, 2019, s. 392).

Kellehear'a göre, kültürel farklılıklara rağmen yalnız ölmek, genç yaşta ölmek, arkadaş, aile ve evden uzakta ölmek veya intihar etmek çeşitli kültürlerde kötü ölüm olarak kabul edilmektedir: "Bugün bile kültürler arasında yalnız ölme, erken (yaşlı olmadan) ölme, arkadaş, aile ve evden uzakta ölme kötü ölüm olarak kabul edilmektedir. Bu kötü ölümlere can çekişerek ölenler, çocukken ölenler, ani bir biçimde ölenler ya da topluluğun dini inançlarını, törelerini ihlal ederek veya bunlara karşı koyarak ölenler eklenebilir" (Kellehear, 2012, s. 149) Bu bağlamda, kötü ölüm kavramı hem bireysel hem de toplumsal hafızada kalıcı etkilere sahiptir ve yaşanan kaybın toplum üzerindeki etkilerini şekillendirir.

Genç Yaştaki Ölüm: Genç yaşta yaşanan ölümler, toplumda derin izler bırakan ve büyük acılar yaratan ölümler arasındadır. Hayatının baharında, hayalleri yarım kalmış bir şekilde veda eden gençlerin ölümleri, sadece aile bireylerini değil, tüm toplumu derinden etkilemektedir. Bu tür ölümlerde cenaze ritüelleri, genç bireyin yaşamının yarıda kaldığını simgelemek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Tahtacılar da genç ölünün akrabaları, tabutun ardından ipekli ve renkli bayraklarla giderler (Boratav, 2016, s.222). Genç yaşta ölenin tabutu süslenir. Örneğin, genç kızların tabutlarının üzerine gelin teli, duvak, gelinlik örtmek veya erkeklerin tabutlarının üzerine damatlık kıyafetleri koymak bu tür uygulamalara örnektir. Genç ölümlerinde hayata doymamışlık, derin bir üzüntü, acı ve hayıflanma hissi ön plandadır. Bu durum, zaman zaman şikayetçi bir hisle ifade edilmekte ve toplumsal tahammülsüzlüğe sebebiyet verebilmektedir (Açıkgöz, 2012, s. 269).

Çocuk Ölümü: Çocuk ölümleri, toplumda en çok acı yaratan sırasız ölüm çeşitlerinden biridir. Özellikle anne ve babaların evlat acısıyla sınındıkları bu ölümler, geride silinmez acı izler bırakır: "Anne karnında ölen ya da doğduktan sonra kısa bir zaman sonra dünyaya veda eden çocukların ölümleri her zaman hazin olmuştur. Anneden başlayarak herkesi derinden etkileyen bir ölümdür çocuğun ölümü" (Samsakçı, 2017, s. 145). Kellehear'ın

deyimiyle, en çok sakınılan kötü ölüm çeşitlerinden biridir. Küçük tabutlar ve mezarlar, ölümün ve mezarlığın bir ibret vesikası olduğunu güçlü bir şekilde hissettirir. Çocuk mezarlarının ziyareti sırasında insanlar derin düşüncelere dalar ve ölümün kaçınılmazlığına dair farkındalıkları artar. Mezar taşı metinlerinde çocuk yaşta ölenler için “El Masum, açılmamış gonca, yuvadan uçan kuş, tazeliğine ve gençliğine doyamamak, muradına erememek” gibi ifadeler sıklıkla kullanılır.

İbrahim Hakkı Konyalı, mezarlıkların özellikle de kitabelerinin yaşayanlar için birer ibret vesikası olduğunu belirtmiştir. İstanbul Beylerbeyi’ndeki Küplüce Mezarlığı’nda Rus bir çocuğa ait mezarla ilgili olarak yaptığı tespitlerde, “Allah’a kavuşan genç ve körpe ruhlar Allah katında her şeyden üstün olur. Çocuk mezarlarında çoğu zaman kitabe değil mezar konuşur. Küçücük boyutu ile bir çocuk mezarı, biz fanilere bu dünyanın geçiciliğini ve ölümün gerçekliğini en kallavi adamın mezar taşı kitabesinden daha etkili hatırlatır” demiştir (İHKK No: 1024). (Foto.10)

Çocuk mezarlarına oyuncak, patik, rüzgâr gülü, emzik, futbol topu, futbol forması, okul önlüğü gibi eşyaların bırakılması, ölümün soğuk ve acı veren yüzünü çocuk masumiyeti ile birleştirerek duygusal bir etki yaratır. Özellikle depresyon sonucunda vefat etmiş çocukların mezarlarına bırakılan eşyalar, “hep çocuk olarak kalacak” gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu tür mezar ziyaretleri sırasında insanlar derin bir duygusal bağ kurmakta ve kayıplarının acısını daha yoğun hissetmektedir. (Foto.11) Çocuk yaşta ölenlerin mezarlarının üzerine oyuncak, patik, rüzgârgülü, emzik, futbol topu, futbol forması, okul önlüğü, en sevdiği giysi konulmaktadır. Çocuğa ait eşyalar, ölümün soğuk ve acı veren yüzünü çocuk masumiyetinin birleştirildiği adreslerden biri olmuştur. Özellikle deprem sonucunda vefat etmiş çocukların mezarları üzerine bırakılan eşyalar, “hep çocuk olarak kalacak” gerçeğini ortaya koymaktadır: “Mezarlardaki kıyafet ve oyuncaklar yürek dağladığı kadar görenleri duygulandırıyor. Depremde hayatını kaybedenlerin mezarlarının üzerine konulan kıyafet ve bazı eşyalar ise görenleri duygulandırıyor. Hayatını kaybedenlerin yakınları, eşlerinin, çocuklarının, akrabalarının kullandığı eşyaları mezarların üzerine ya da yanına bırakıyor. Kimi depremedeler, yakınlarının mezar tahtasına tuttuğu takımın formasını, kullandığı beresini, eldivenini, gömleğini asarken kimisi de mezarın üstüne başörtüsü koyuyor. Bazı depremedelerin de mezarların başına çocuklarının giydiği ayakkabıyı, oyuncuğu koyduğu, bazılarının da şeker bıraktığı görüldü” (URL-5).

Hayatı tanımadan, tam anlamıyla yaşamadan hayata veda eden çocukların mezarları, geride bıraktıkları anne ve babalarının yaralı yüreklerindeki acının dile getirildiği yerlerdir. Ölümün yarattığı acıyı hafifletmek ve hep özlemi duyulacak boşluğu hissedilen çocukları için anne ve babalar, kitabeye dökmüşlerdir. Üsküdar Büyük Selimiye Camisi’nin haziresinde, çocuk yaşta zamansız ölümü ile ailesini yasa boğan *Malik Paşa’nın torunu Mazlum Bey’e* ait mezar taşı kitabesi:

Bir kuş idim uçtum yuvadan
Ecel ayırdı beni anadan babadan
Mîr-i mîran-ı kirâm ve mealî-î ...
Ve Yanyarı eşref hanedanından
Saâdetlü Malik Paşa
Hazretleri’nin hafidi merhûm
Mazlum Bey’in rûhuna Fâtiha
Sene 1276 (M. 1859). (Daşdemir, 2011, s. 26) (Foto.12)

Üsküdar Büyük Selimiye Camisi’nin haziresinde, çocuk yaşta zamansız ölümü ile ailesini yasa boğan *Ahmed Nazif Efendi’nin torunu Emine Hanım’a* ait mezar taşı kitabesi:

Huve’l-Bâkî”

Şol bülbül-i gülzâr-ı cennet
 Bizleri yâktı onları firkat
 Merhum Ahmed Nazif Efendi'nin
 Hafidesi merhûme
 Emine- Hanım rûhîçün Fâtiha
 H. 1236 / M. 1825 (Daşdemir, 2011, s. 23) (Foto.13)

Ana kucağından toprak ananın kucağına çocuğunu teslim etmiş nice analar, duygularını soğuk taşlara yazarak o duyguları ölümsüz kılmışlardır. İki yaşında vefat eden *Necla'nın* mezar taşı örneği:

Yat yavrum küçük mezarda
 Çürüdün unutmuyor
 Unudur mu acaba
 Annen seni cihanda?
 Tomurcuk bir gül idin Buramda
 Şahin-zade Ahmed Nuri Beğ'in Kızı
 İki yaşında Neclâ ruhuna Fatiha /1927 (Açıkgöz, 2012, s. 269)

Bu tür ölümler, toplumda derin travmalar yaratır ve sıklıkla “kötü ölüm” olarak nitelendirilir. Kötü ölüm, bireylerin ve toplumların inanç sistemlerine, kültürel değerlerine ve sosyal normlarına aykırı şekillerde gerçekleşen ölümler olarak tanımlanabilir. Bu ölümler, toplumun ortak bilinçaltında olumsuz bir algı oluşturur ve bu algı, mezar taşlarından dini ritüellere kadar yansır. Halk arasında ilahi zamanlamaya bağlı ölüm olarak bilinen ölüm biçiminde, herkesin yaşam süresi ve ölüm saati ilahi bir plana bağlıdır. Bu bağlamda, “Vadesi yetmediği için ölmeyenler için onun zamanı hâlen işliyor” ve “Bu onun zamanıydı. Vadesi buraya kadar yetmiş” gibi ifadelerle hem iyi ve sıralı ölüm hem de sırasız ve kötü ölüm zamanlaması açıklanmaktadır. Aslında, her iki ölüm türü de ilahi bir zamana tabidir ve bu ilahi zamanlama, ölümün temelinde yatan gerçektir.

Kutsal kitaplarda da ölümün kaçınılmaz olduğu ve ilahi bir zamanlamaya tabi olduğu şu şekilde ifade edilmiştir:

“Her ümmet için bir ecel vardır. Onların ecelleri gelince ne bir saat ertelenebilirler ne de öne alınabilirler” (URL-7).

“Oysa Allah, kendi eceli gelmiş bulunan hiçbir kimseyi kesinlikle ertelemez. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır” (URL-8).

Her ölümün kendi ilahi zamanlamasında gerçekleşmesi, ölümü ilahi bir hakikat olarak gören Hz. Mevlana'nın şu sözlerini akıllara getirmektedir: *“Oğul! Herkesin ölümü kendi rengindedir. Allah'a vuslat olduğunu düşünmeden ölümden nefret edenlere ve ölüme düşman olanlara, ölüm korkunç bir düşman gibi görünür. Ölüme dost olanların karşısına da dost gibi çıkar” (URL-9).*

İlahi zamanlama³ kavramı, ölüm dışında doğum, evlilik, kısmet ve iş bulma gibi insan yaşamını doğrudan etkileyen olayların gerçekleşme sürecinde de kullanılır. Özellikle gecikmelerin nedenini açıklarken halk arasında sıkça “vakti saatini bekliyor”, “vakti saati henüz gelmemiş” ve “Her nasip vaktine esirdir” gibi ifadeler kullanılır. Bu ifadeler, ilahi

³ İlahi zamanlamanın en önemli olduğu alanlardan biri de astrolojidir. Özellikle astrologlar burç tespiti ve astroloji haritasının çıkarılmasında doğum saatinin önemine vurgu yaparlar. Gündelik hayatın koşturmacası içindeki her bir aşamada olduğu gibi, doğum da ölüm de rızık sahibi olmada da her durum kendi ilahi zamanlamasını bekler.

zamanlamanın önemini vurgular. Ölüm nedeni, ölenin kimliği, yaşı ve cinsiyeti kadar, ölümün iyi ya da kötü olup olmadığını belirlemede de önemli bir rol oynar. Bu bilgi ve tespitler ışığında, “Allah’a kavuşmak” olarak görülen ölüm, gerçekleşme şekline göre halkın belleğinde, söyleminde ve inancında çeşitli karşılıklar bulur.

Sonuç

Ölüm, insan yaşamının kaçınılmaz bir sonu olarak, bireyler ve toplumlar üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Bu çalışmada, ölümün sosyolojik ve halk bilimsel perspektiflerden nasıl ele alındığı, ölümün toplumsal ve kültürel bağlamda nasıl anlamlandırıldığı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ölümün iyi ya da kötü olarak sınıflandırılması, ölümün gerçekleşme biçimine ve bu süreçteki toplumsal tepkilere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu iki ana kategori, ölümün bireyler ve toplumlar üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ölümün kaçınılmazlığı, bireyler ve toplumlar üzerinde derin psikolojik ve sosyolojik etkiler yaratır. Kur’an’da yer alan “Her canlı ölümü tadacaktır” ayeti, ölümün kaçınılmazlığını ve ilahi bir emir olarak kabul edilmesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir. Bu kabul, bireylerin ve toplumların ölüm karşısındaki tutumlarını ve tepkilerini şekillendirir. Ölüm, bireysel bir deneyim olmasının ötesinde, toplumsal bir olay olarak da değerlendirilir ve bu bağlamda çeşitli ritüeller ve yas tutma pratikleriyle anlamlandırılır. Ölümün duyurulması ve yas tutma süreçleri, ölen kişinin kimliği, yaşı, cinsiyeti gibi faktörlere göre şekillenir ve toplumun ölümle ilgili inanç ve değerlerini yansıtır. İyi ölüm, genellikle bireyin acı çekmeden, sevdikleriyle vedalaşarak ve huzurlu bir şekilde ölmesi olarak tanımlanır. Bu tür ölümler, toplum tarafından daha kolay kabul edilir ve yas tutma süreçleri daha az travmatik geçer. İyi ölüm kavramı, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve bireylerin manevi huzurunu pekiştiren bir olgu olarak da değerlendirilir. Anadolu kültüründe, yaşlı bireylerin sıralı bir şekilde ölmesi, iyi ölüm olarak kabul edilir ve bu tür ölümler, toplumun genel kabulüne uygun olarak gerçekleşir. Yaşlı bireylerin ölümü, “Sıralı ölüm” olarak adlandırılır ve toplum tarafından olağan karşılanır. Öte yandan, kötü ölüm, ani ve beklenmedik bir şekilde, acı verici koşullar altında gerçekleşen ölüm olarak tanımlanır. Kötü ölüm, bireyler ve toplumlar üzerinde derin travmalar yaratır ve bu tür ölümler, yas tutma süreçlerinde daha büyük zorluklar yaşanmasına neden olur. Kötü ölümler, halk arasında “hayıflı ölüm” veya “sırasız ölüm” olarak adlandırılır. Bu tür ölümler, toplumda derin izler bırakarak hafızalarda kalıcı bir yer edinir. Özellikle genç yaşta ve ani gerçekleşen ölümler, sırasız ölüm olarak nitelendirilir ve bu ölümler, toplumda büyük bir üzüntü ve travma yaratır.

Anadolu kültüründe, ölümün dilsel ve sembolik temsilleri, ölümün toplumsal ve kültürel bağlamda nasıl algılandığını ortaya koyar. “Vefat etmek” gibi ifadeler, ölümün manevi boyutunu ve toplumsal duyarlılığı yansıtır. Aynı zamanda, mezar taşlarına yazılan kitabeler ve ölüm ilanlarında kullanılan dil, ölümün nasıl kabul edildiğini ve toplumsal bellekte nasıl yer bulduğunu gösterir. Ölümün duyurulması sürecinde, cami minarelerinden okunan selalar, gazetelerde verilen ilanlar ve kitle iletişim araçlarıyla yapılan duyurular, ölümün toplumsal bir olgu olarak kabul edilmesini ve paylaşılmasını sağlar. Ölüm ritüelleri, bireylerin ve toplumların acılarını paylaşmalarına ve yas sürecini daha kolay atlattıklarına yardımcı olur. Yas tutma ritüelleri, toplumsal dayanışmayı güçlendirir ve bireylerin manevi huzurunu pekiştirir. Ölümün toplumsal olarak kabulü ve paylaşımı, yas tutma ritüelleri aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu ritüeller, toplumsal dayanışmayı güçlendirir ve bireylerin acılarını paylaşmalarına olanak tanır. Ölümün gerçekleşme biçimi, bireyler ve toplumlar üzerinde derin etkiler bırakır ve bu etkiler, ölüm ritüelleri ve yas tutma süreçlerinde açıkça görülür. Kötü ölümler, özellikle halk arasında “hayıflı ölüm” olarak adlandırılan türler, mezar taşlarına hem yazılı hem de görsel sembollerle işlenmektedir. Bu ölümler arasında trafik kazaları, doğal afetler, salgın hastalıklar ve ani ölümler önemli bir yer tutmaktadır. Toplumda bu tür ölümler, zihinde daha kalıcı bir etki

birakmakta ve bu durum mezar taşlarına da yansımaktadır. Doğal afetler sonucu gerçekleşen ölümler, toplumda “hayıflı ölüm” olarak adlandırılan kötü ölümler kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu ölümler, halk arasında derin izler bırakarak hafızalarda kalıcı bir yer edinir. Salgın hastalık nedeniyle meydana gelen ölümler, toplumsal normlara ve inanç sistemlerine ters düştüğü için kötü ölüm olarak kabul edilmekte ve derin sosyolojik etkiler yaratmaktadır. Bu ölümler, bireylerin ve toplumların ritüelistik pratiklerinde ve toplumsal bellekte kalıcı izler bırakmaktadır. Halk arasında ölenin kimliği ve ölümü tecrübe etme şekline göre, “hayıflı şekilde”, “sırasız oldu”, “gençliğine doyamadı” veya “ansızın gidiverdi” gibi tanımlamalarla anılmaktadır. İntihar ederek hayatını sonlandıran kişilerin ölümleri, kötü ölüm grubuna girmektedir. Birçok din ve inanç sisteminde intihar yasaklanmış olup, intihar eden kişinin imansız olarak öldüğüne dair yaygın bir inanç mevcuttur. Halk arasında “Allah’ın verdiği canı vakti geldiğinde yalnızca O alır” inancına karşı gelmek olarak görülen intihar, kişinin cenaze namazına katılıp katılmama konusunda tereddütlere yol açar.

Kötü ölüm biçimleri, toplumların kolektif belleğinde derin ve kalıcı etkiler bırakır. İdam, soykırım ve suikast gibi politik ölümler, yalnızca bireyler için değil, aynı zamanda topluluklar için de bu türden kötü ölümler olarak kabul edilir. Bu tür olaylar hem bireysel hem de toplumsal hafızada kalıcı değişiklikler yaratır ve toplumların kimlik oluşumunu derinden etkiler. Bu bağlamda, kötü ölüm biçimlerinin toplum üzerindeki etkilerini incelemek, bu ölümlerin yarattığı travmaların anlaşılmasına katkı sağlar. Böylece ölümün gerçekleşme biçimi, bireyler ve toplumlar üzerinde derin etkiler bırakır ve bu etkiler, ölüm ritüelleri ve yas tutma süreçlerinde açıkça görülür. Ölümün nasıl gerçekleştiği ve buna bağlı olarak verilen tepkiler, toplumun ölümle ilgili inanç ve değerlerini yansıtır. Ölümün dilsel ve sembolik temsilleri, toplumsal ve kültürel bağlamın ölüm algısındaki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. İyi ve kötü ölüm kavramları, ölümün bireysel ve toplumsal boyutlarını anlamak için önemli ipuçları sunar. Bu çalışma, sosyolojik ve halk bilimsel perspektiflerden hareketle, ölümün toplumsal kabulünü ve bu süreçteki ritüellerin önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ölüm, yaşamın kaçınılmaz bir sonu olarak, bireyler ve toplumlar üzerinde derin etkiler bırakmakta ve bu etkiler, ölüm ritüelleri ve yas tutma süreçlerinde açıkça görülmektedir.

Kaynakça

- Aça, M. (2019). Ölümle ilgili inanış ve uygulamalar. M. Aça (Ed.). *Halk bilimi el kitabı* (s. 346-439). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Açıkgöz, N. (2012). Mezar taşı metinlerinde ölüm. Emine Gürsoy Naskali (Ed.). *Defin kitabı* (s. 265-283). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Artun, E. (2015). *Türk halkbilimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Avcı, C. (1995). İzmir suikastı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, X (28), 89-103.
- Avcı, C. (2021). Öndüç hediye: Gaziantep’te yataküstü geleneği ve işlevleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1491-1505.
- Boratav, P. N. (2016). *100 soruda Türk folkloru*. Ankara: BilgeSu.
- Çetinkaya, S. G. (2020). Adnan Menderes’in siyasal karakteri ve 27 Mayıs. *Journal of Universal History Studies*, 3, 112-130.
- Daşdemir, S. (2011). *İstanbul Selimiye Cami haziresi*. YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=ABUiEdR0rUT-1CDg3w3lgg&no=0jQCB1zonDC64iD2YQdDOW>)
- Demirdal, M. B. (2018). Uluslararası insan hakları hukukunda ölüm cezasının kaldırılması ve Türkiye’deki süreç. *Politik Ekonomik Kuram*, 2 (1), 57-72.
- Düzen, C. (2017). Tanzimat dönemine karşı bir suikast teşebbüsü Kuleli Vak’ası. *Trakya University Journal of Social Science*, 19 (1), 107-128.

- Erdal Y. S. ve Altuntek, N. S. (2014). Bediüzzaman Mezarlığı'nda ölüm: Toplumsal/kültürel görünüm. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(1), 71-100.
- Kellehear, A. (2012). *Ölümün toplumsal tarihi*. (Çev. Tuğçe Kılınç). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kellehear, A. (2007). *A social history of dying*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Örnek, S. V. (1977). *Türk halk bilimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Örnek, S. V. (1971). *Anadolu folklorunda ölüm*. Ankara: DTCF Yayınları.
- Özdamar, M. (1997). *İbrahim Hakkı Konyalı ve Konyalı Kütüphanesi yazmalar kataloğu*. İstanbul: Kırk Kandil Yayınları.
- Özgen, M. (2023). Anşa bacılılarda ruhun tebdil-i kıyafeti: tenasüh. Emine Gürsoy Naskali (Ed.). *Tebdil-i Kıyafet Kitabı* (s. 51-67). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Özgen, M. (2022). Anadolu halk kültüründe radyo. Emine Gürsoy Naskali (Ed.). *Radyo Kitabı* (s. 75-110). İstanbul: Kitabevi.
- Özgen, M. (2020). Tokat'ta tellal ve mezar. Emine Gürsoy Naskali (Ed.). *Müzayede Kitabı* (s. 121-150). İstanbul: Kitabevi.
- Özgen, M. (2005). Tokat'ta mezar taşları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 225, 10-14.
- Sağır, A. (2014). *Ölüm sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi
- Samsakçı, M. (2017). Ölüme açılan estetik kapı Türk mezar taşı edebiyatı. İstanbul: Kitabevi.
- Thomas, L. V. (1991). *Ölüm*. (Işın Gürbüz Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topçu, İ. ve Topçu, S. A. (2017). Adnan Menderes'in yargılanması ve idamı. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, 59-80.
- Üçer, M. (2001). Beşik eşik keşik Sivas'ta ölümle ilgili inanışlar sözlü gelenek ve Sivas mezarlıkları. *Erdem*, 13 (39), 507-542.
- Van Gennep, A. (1981). *Les Rites de passage, Etude systematique des rites*. Paris: Editions A. et J. Picard.
- Yılmaz H. ve Çavuş, M. (2017). Toplumsal cinsiyet ve kadına son görev: kadın salâları. Hakan Yalap (Ed.). *1. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyum Bildiri Tam Metin Kitabı* (s. 318-323). Nevşehir.

Arşiv Kayıtları

İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi Arşivi (İHKK No: 1024).

İnternet Kaynakları

- URL-1: <https://www.kuranvemeali.com/bakara-suresi/155-ayeti-tefsiri>. (Erişim Tarihi: 12.05.2024)
- URL-2: T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı, 06.08.2017 tarih ve B.02.1.DİB.0.65.02-010.06.02-920 sayılı genelge <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR> (Erişim Tarihi: 12.05.2024)
- URL-3: [https://sozluk.gov.tr/?ara=Allah iki iyilikten birini versin](https://sozluk.gov.tr/?ara=Allah%20iki%20iyilikten%20birini%20versin) (Erişim Tarihi: 12.05.2024)
- URL-4: <https://sorularlailslamiyet.com/allah-cok-cektirmesin-allah-iki-iyilikten-birini-versin-demek-dogru-mu> (Erişim Tarihi: 12.05.2024)
- URL-5: <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/depremde-yiten-canlarin-mezarlarindaki-esyalar-duygulandiriyor/2836876> (Erişim Tarihi: 12.05.2024)
- URL-6: <https://www.kendigezen.net/HD/149/Hostes-Rona-Altinay-Mezari> (Erişim Tarihi: 25.05.2024)
- URL-7: <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/A%27râf-suresi/988/34-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 12.05.2024)
- URL-8: <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Münâfikûn-suresi/5197/9-11-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 12.05.2024)

-
- URL-9: <https://www.islamveihsan.com/hz-mevlanaya-gore-olum.html> (Erişim Tarihi: 12.05.2024)
- URL-10: <https://www.hurriyetvefatilani.net/hurriyet-gazetesi-olum-ilanlari> (Erişim Tarihi: 25.05.2024)
- URL-11: <https://www.gazette.com.tr/Haber/turkiye/unlu-sunucu-metin-uca-hayatini-kaybetti-96628> (Erişim Tarihi: 25.05.2024)
- URL-12: <https://www.ulusal.com.tr/haber/8596027/tarik-akani-kaybettik>. (Erişim Tarihi: 25.05.2024)
- URL-13: <https://eksiup.com/p/mv405826abyk> (Erişim Tarihi: 25.05.2024)
- URL-14: <https://m.haber7.com/unlulerin-dunyasi/haber/2382532-harun-kolcak-hayatini-kaybetti>. (Erişim Tarihi: 25.05.2024)
- URL-15: <https://www.aa.com.tr/tr/6-subat-depremlerinin-birinci-yili/depremde-hayatini-kaybeden-cocuklarin-mezarlarina-oyuncak-ve-balon-birakildi/3128942> (Erişim Tarihi: 25.05.2024)
-

Ekler

Foto 1: Gazetelere verilen Ölüm İlanı Örnekleri (URL-10)

METİN UCA NEDEN ÖLDÜ?

Dilovası ilçesinde geçirdiği trafik kazasının ardından yoğun bakımda tedavisi devam eden **ünlü sunucu Metin Uca hayatını kaybetti**. Ünlü televizyon programcısı ve sunucu Metin Uca, geçtiğimiz günlerde **Kocaeli**'nin Dilovası ilçesinde geçirdiği kazanın ardından Kartal Lütfi Kırdar Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde tedavi altına alınmıştı. Yoğun bakımda tedavisi süren Uca saat 01.30 sıralarında hayatını kaybetti.

Tarık Akan'ı kaybettik

O Yeşilçam'da bazen bir jön, bazen evin şımarık çocuğu bazen de devrimci olarak sevenlerinin karşısına çıkan bir sanatçıydı. Toplumsal olaylara karşı barikatların en önünde saat tuff usta aktör Tarık Akan. Ve 66 yaşında hayata gözlerini yumdu. Tarık Akan, pazar günü Teşvikiye Camii'nde kılınacak cenaze namazının ardından Bakırköy'deki aile kabristanına defnedilecek

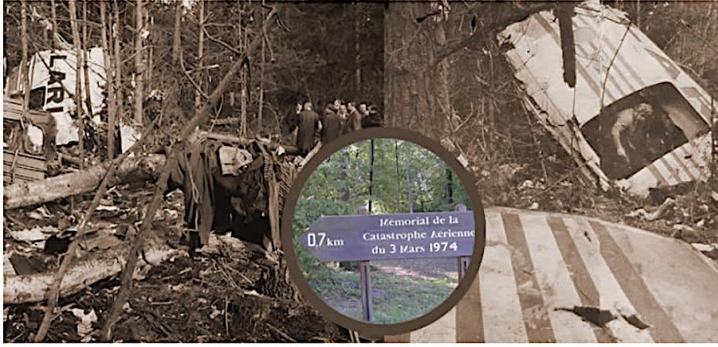
Reklam

Çok Okunanlar

Foto 2: "Sıcak Gelişme" veya "Flaş Haber" başlıklarıyla sunulan Basında çıkan Ünlülerin Ölüm Haberi Örnekler (URL -11 /URL- 12)

Foto 3: Sıcak Gelişme” veya “Flaş Haber” başlıklarıyla sunulan Basında çıkan Ünlülerin Ölüm Haberi Örnekler (URL-13 / URL-14)

THY 18 Mayıs 1974'te gazetelere şu ilanı verdi:

3 Mart 1974'te Paris'te elim uçak kazası sonucunda hayatını kaybeden Fatma Rona Altınay'ın cenazesi 18 Mayıs 1974 Cumartesi Teşvikiye Camiinde kılınacak öğle namazını müteakip Aşiyan Mezarlığı'nda toprağa verilecektir.

Foto 4: Havacılık tarihinin en büyük kazasında hayatını kaybeden Hostes Rona Altınay'ın İstanbul Aşiyan mezarlığındaki, düşen uçak şeklinde yapılmış mezar taşı. (URL-6)

Foto 5: Trafik kazalarında hayatını kaybedenlerin mezar taşlarından Örnekler -Şanlıurfa Bediüzzaman Mezarlığı (Foto. Mutlu Özgen Arşivi)

Foto.6: Cinayete kurban gidenlerin mezar taşlarında yer alan tabanca figürü. Şanlıurfa Bediüzzaman Mezarlığı (Foto. Mutlu Özgen Arşivi)

Foto.7: Adıyaman'ın Gölbaşı ilçesinde 6 Şubat Depreminin gerçekleştiği saat 04.17'nin işlendiği mezar taşı örneği (Foto. Mutlu Özgen Arşivi)

Foto.8: Üsküdar Büyük Selimiye Camii haziresindeki Amansız hastalığın pençesinden kurtulamayan H.1252 / M.1836 Muharrem ayında göçen Hayriye'nin mezar taşı. (Foto. Mutlu Özgen Arşivi)

Foto.9. Günümüzde Tokat Müzesinde Sergilenen, Sivas valisi Muammer Bey'in Genç yaşta Verem'den ölen eşi Faika Hanım'a Ait Mezar Taşı (Foto. Mutlu Özgen Arşivi)

Foto.10: İstanbul Beylerbeyi'ndeki Küplüce Mezarlığı'nda Rus çocuk mezarı. (İHKKA:1024).

Foto 11: Deprem sonucunda vefat etmiş çocukların mezarlarına bırakılan eşyalar. (URL-15)

Foto.12. Üsküdar Büyük Selimiye cami haziresinde çocuk yaşta ölümü ile ailesini yasa boğan Malik Paşa'nın Torunu Mazlum Bey'e ait mezar taşı.
(Foto. Mutlu Özgen Arşivi)

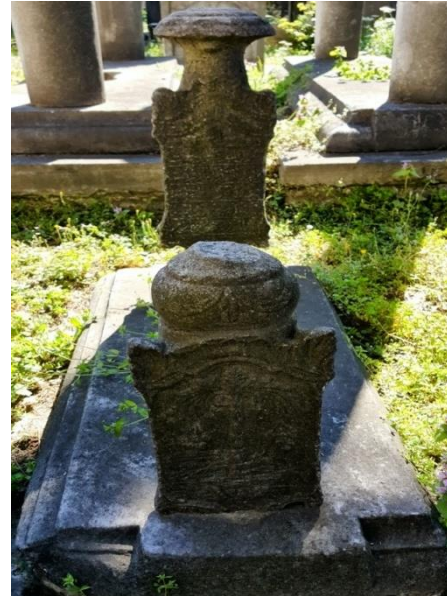
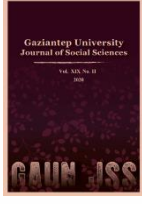

Foto.13. Üsküdar Büyük Selimiye camisinin haziresinde çocuk yaşta ölümü ile ailesini yasa boğan Ahmed Nazif Efendi'nin Torunu Emine Hanım'a ait mezar taşı.
(Foto. Mutlu Özgen Arşivi)

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Fragments of the Urban Space: A Psychogeographical Reading of Szirtes's Poetry

Kentsel Mekânın Fragmanları: Szirtes'in Şiirinin Psikocoğrafik Okuması

Emre ÇAKAR^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2288-9261

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 26, 2024

Accepted: December 29, 2024

Keywords:

George Szirtes,
Psychogeography,
Immigration,
Otherness,
Urban space.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Ekim 2024

Kabul tarihi: 29 Aralık 2024

Anahtar Kelimeler:

George Szirtes,
Psikocoğrafya,
Göç,
Ötekilik,
Kentsel mekân.

ABSTRACT

This paper examines the complex interplay between urban spaces and individual identity in the poetry of George Szirtes through a psychogeographical reading. By analysing selected works from various decades, including "Metro," "The Looking-Glass Dictionary," "Meeting Austerlitz," and "Reel" the study reveals how Szirtes articulates the significant effects of consumerism, migration, and nostalgia on both personal and collective identities. The poet's observations of his experiences as a Hungarian immigrant in England represent the complexities of language and belonging and display the tension between the familiar and the foreign. Also, Szirtes's poetry reflects themes of loss, memory, absurdity, and belonging, particularly in the context of cultural and social displacement and alienation. While discussing those themes, the paper employs the elements of psychogeography concerning its relationship to historical events. The paper also refers to the works of theorists such as Merlin Coverley and Guy Debord, who emphasized the emotional and psychological effects of urban landscapes on individuals. Through this evaluation, the study signifies the importance of engaging critically with our urban landscape to unveil the hidden narratives that shape our experiences within city life. Therefore, the findings offer an appreciation for the troubled stories embedded in poems and encourage a fresh connection to the spaces we inhabit.

ÖZ

Bu çalışma, psikocoğrafik bir inceleme yoluyla kentsel mekânlar ve bireysel kimlik arasındaki karşılıklı ve karmaşık etkileşimi George Szirtes'in seçilmiş şiirleri üzerinde incelemektedir. Çalışma, "Metro", "The Looking-Glass Dictionary", "Meeting Austerlitz" ve "Reel" gibi farklı yıllarda yayımlanmış kitaplarından seçilmiş şiirleri analiz ederek Szirtes'in tüketim, göç ve nostalji gibi temaları hem kişisel hem de kolektif kimlikler üzerindeki önemli etkilerini nasıl dile getirdiğini ortaya koymaktadır. 1948'de Budapeşte'de doğan Szirtes, 1956'daki Macar Ayaklanması'nın ardından mülteci olarak İngiltere'ye göç etmiş ve şiirlerini İngiltere'de yazmıştır. Şairin İngiltere'de bir göçmen olarak yaşadığı deneyimlere dair gözlemleri, dil ve aidiyetin karmaşık ilişkisini temsil etmekte ve tanıdık olan ile yabancı olan arasındaki gerilimi gözler önüne sermektedir. Ayrıca Szirtes'in şiiri, göç etmek zorunda bırakılan insanların yerinden edilmesini ve yabancılaşmasını, özellikle kültürel ve toplumsal duyarlılıkla kayıp, hafıza, anlamsızlık ve aidiyet temalarının içinde yansıtmaktadır. Bu temaları tartışırken, psikocoğrafyanın tarihsel olaylarla olan ilişkisine dair unsurlardan yararlanılmaktadır. Makale ayrıca Merlin Coverley ve Guy Debord gibi kentsel mekânların bireyler üzerindeki duygusal ve psikolojik etkilerini vurgulayan teorisyenlerin çalışmalarına da atıfta bulunmaktadır. Bu değerlendirme ışığında, kent yaşamındaki deneyimlerimizi şekillendiren gizli anlatıları ortaya çıkarmak için kentsel mekânı yeniden ve eleştirel bir şekilde değerlendirmenin önemine işaret ettiği söylenebilir. Çalışmanın sonunda ulaşılan bulgular, şiirlerde örtük şekilde var olan travma hikâyelerinin ortaya çıkarılmasını sağlamakta ve yaşadığımız mekânlarla yeni bir bağ kurulmasını teşvik etmektedir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: emre.cakar@cbu.edu.tr

Introduction

The concept of a lone individual strolling in an urban landscape is not new, although the term psychogeography is relatively new. This newly founded field is an interdisciplinary field that brings together studies ranging from geography, psychology, urban studies and cultural theory. In the broadest sense, psychogeography is the study of the dynamic relationship between geography and psychology that investigates how the physical environment of cities influences the human psyche. In this context, psychogeography is shaped by some other factors such as the identity of the urban walker, his/her background, and his/her interaction with the city. Accordingly, walkers produce a mutual relationship with places they visit, but this relationship also includes a sense of criticism of society and culture. Thus, the walker is completely different from an ordinary and passive sightseer; the walker establishes a deep and critical connection with the urban landscape.

Aiming to figure out how urban landscapes have an effect on emotions, behaviours, and social interactions, psychogeography uncovers the hidden emotional and psychological layers of city life with various figures like flâneur and derive. Guy Debord originally coined the term psychogeography in his essay, "Introduction to a Critique of Urban Geography" (1955). According to Debord, psychogeography aims to analyse the specific "laws" and distinct "effects" of geographical environments on the emotions and behaviour of individuals, whether these environments are intentionally designed or not. This field seeks to understand how different physical spaces influence people's feelings and actions. Debord claims that the "adjective *psychogeographical* can be applied to the findings arrived at by this type of investigation, to their influence on human feelings, and more generally to any situation or conduct that seems to reflect the same spirit of discovery" (qtd. in Knabb 2006, 8).

The origin of psychogeography dates to the 19th century. The figure of flâneur was initially used by Charles Baudelaire who described the term in his essay "The Painter of Modern Life." He traces the literary origin of the flâneur to Edgar Allan Poe's short story, "The Man of the Crowd." According to Coverley (2006), Poe's story is "one of the earliest examples of the use of the crowd as a symbol for the emerging modern city" and it explores "the role of the detached observer who becomes intoxicated by its movement" (p. 58). Baudelaire (1965) reproduces the role of the detached observer in the figure of the flâneur and defines this character as a "passionate observer" who finds joy in being part of a crowd (p. 9). Thus, the crowd is a natural habitat for a flâneur, Baudelaire writes, "[t]o be away from home and yet to feel oneself everywhere at home; to see the world, to be at the centre of the world, and yet to remain hidden from the world" (p. 9). In such an urban experience, the flâneur observes its movement and variety while feeling a sense of independence and detachment.

An Immigrant Poet: George Szirtes

Poet and translator George Szirtes, born in Budapest in 1948, immigrated to England as a refugee after the Hungarian Uprising in 1956. Brought up in London, Szirtes studied Fine Art in London and Leeds. Szirtes began publishing his poems in national magazines in 1973. His first poetry collection, *The Slant Door* was published in 1979 and won the Faber Memorial Prize the following year. His poetry collection *Reel* (2004) was awarded the T.S. Eliot Prize. He is married to the painter Clarissa Upchurch and has two children ("George Szirtes," *britishcouncil.org*). After his first return to Budapest in 1984, Szirtes began translating poetry, novels, plays, and essays from his mother tongue and earned multiple prizes and awards for his translation work. Additionally, his own books have been translated into numerous languages.

Sean O'Brien, a British poet, critic, novelist, and short-fiction writer, notes that "Szirtes's position in English poetry is unique" because he engages with the poetic forms and

traditions of his adopted homeland (“One who lies alone”). According to O’Brien, Szirtes has a direct connection to European history, the Holocaust, and the struggles of small nations against larger neighbour countries. Since he was born in the wake of fascism and Stalinism, he possesses an awareness of the dire consequences of these regimes that hold for the Jewish communities of Europe. O’Brien points out that this unique position of Szirtes’s makes him “a political writer” who is “a concerned, intelligent citizen” (“One who lies alone”). However, what gives a distinctive force to his work is its “powerful aesthetic impulse,” and this is especially evident in his engagement with the visible world (“One who lies alone”).

Alastair Bonnett in “The Dilemmas of Radical Nostalgia in British Psychogeography” (2009) claims that the “political history of nostalgia is used to explore two forms of British psychogeography;” the first form is embodied by the travel narratives of Iain Sinclair, and the second one covers the Revolutionary Psychogeographical Groups (p. 47). Sinclair’s travel writings portray the modern landscape as a site of creative purgatory, in which the writer engages with marginal histories and spaces to depict cultural and social loss. According to Bonnett, Sinclair’s approach to the evaluation of urban space involves “a kind of necessary violence ... that simultaneously anchors [him] in modernism” (p. 47). Just as modernist writers like T.S. Eliot or James Joyce dealt with the theme of alienation brought on by WWI and urbanization, Sinclair projects how the urban life is shaped by histories of decay and loss. Secondly, the Revolutionary Psychogeographical Groups emerged in various British cities in the mid-1990s and shared a quixotic relationship with the past similar to Sinclair. The point they focused on was the “historical re-readings of the everyday landscape” and the “uneasy combination of deracinating modernism and folksy localism” (p. 47).

However, at this point, the difference between the two sides turns out to be more precise in their evaluation of nostalgia. Bonnett claims that “nostalgia is also simultaneously refused and deployed” in *Revolutionary Psychogeography* (p. 48). Stephen Legg notes that “nostalgia has accompanied the rise of modernism” (p. 488) and it has been “‘depsychologised’ from a mental illness to a condition of modernity” (p. 482). Legg also points out that “nostalgia can actually be radically critical” and “a melancholic relation to the past could in fact represent a refusal to accept dominant narratives” (p. 488). In other words, it signifies the refusal of grand narratives, which is also asserted by Peter Fritzsche:

Nostalgia stalks modernity as an unwelcome double, a familiar symptom of unease in the face of political and economic transformation, plain evidence also for the persistent inability to acknowledge the destruction of tradition or to work with the materials of the present. Nostalgia typically illustrates the incapacity of contemporaries; it takes the measure of the distance people have fallen short in their efforts to make themselves “at home in a constantly changing world. (p. 62)

Therefore, Fritzsche argues that nostalgia symbolises the discomfort and unease people experience in the middle of political and economic changes. It reveals a collective struggle to understand the loss of tradition and the challenges of adapting to present realities. This feeling of nostalgia illustrates a failure to feel at home; thus, nostalgia is not simply a longing for the past but a criticism of the inability to provide a sense of continuity and comfort, which is directly related to the opposition between modernism and nostalgia. Fritzsche argues that modernism often disrupts traditional structures and creates a sense of dislocation among individuals due to political and economic troubles. On the other hand, nostalgia is a coping mechanism that displays a yearning for the past and stability. The feeling of nostalgia reveals the difficulty many people face adapting to the rapid changes of the modern world. Accordingly, many people struggle to reconcile the destruction of tradition with the demands of contemporary life.

Metro: Loss of Identity in Consumerism

Szirtes employs the representations of Hungary in his book *Metro*. The poem with the same title portrays Hungary between 1944 and 1945. This is a significant period because of the change of power in Hungary. In this period, radical fascist forces seized power and led to the deportation of many Hungarian Jews to concentration camps including Szirtes's mother. In the poem, his mother functions as a guide to a modern European city and its world of underground. This rather long poem, "Metro" consists of ten parts, in the first one, "At My Aunt's" the speaker depicts her aunt "sitting in the dark, alone / Half sleeping" (Szirtes, 1988, p. 17) and in her position, the aunt is portrayed to be happy along with her sister "in their roles," "And the child / Is happy in the reading of a tale / That ends in triumph over the wild" (p. 18). In this picture, the speaker points out the domestic harmony and happiness of her family members. And the repetitive use of "happy" indicates the acceptance of their duties. However, the happiness of a child is different from that of the aunt and her sister due to his/her state of satisfaction by reading. Also, the tale the child is reading illustrates the theme of the struggle between good and evil, between culture and the wild. In such tales, goodness and culture become victorious, and the order is restored at the end of the story.

Then, the representation of the interior place changes into the outer place where happiness is found after a particular pursuit. The speaker says, "There are certain places healthy to have lived in: / Certain Streets, hard cores of pleasures / Their doorways are ripe fruit, stay soft and open" (p.18). These lines portray the diversity found in different parts of the city. Healthy places suggest that while some places influence people's health positively some streets are "hard cores of pleasures" giving hedonistic experiences. At the end of the stanza, the speaker says, "There are places to be happy in if only you can find them" (p. 18). The speaker's remark signifies a hopeful message about the quest for happiness. Therefore, happiness is not inherent in some places; instead, it must be sought and discovered. This implies personal awareness and effort of the individual on the street as an onlooker. In the broader context, the pursuit of happiness in the city signifies the importance of a personal journey in finding joy in the middle of the difficulties of life.

In *Psychogeography*, Merlin Coverley (2006) discusses the sense of emptiness in contemporary life and argues that it is masked by a display of consumer goods. Coverley writes, "[t]he essential emptiness of modern life is obscured behind an elaborate and spectacular array of commodities and our immersion in this world of rampant consumerism leaves us disconnected from the history and community that might give our lives meaning" (p. 102). Coverley suggests that the focus on consumption and materialism detaches people from the historical and communal contexts that could fill their lives with a deeper sense of purpose and significance. Indeed, Coverley criticises the modern consumer culture; according to him, by being engrossed in consumer culture, individuals lose touch with their heritage and the communities they belong to, and tradition is an essential source of identity and meaning. Coverley's criticism refers to the harsh nature of consumerism and its influence on individuals, which can be followed in the representation of the city and citizens in Szirtes's "Metro." At the beginning of the second part of "Metro" titled "Undersongs" the speaker points out the complex relationship between the city and its inhabitants. The speaker expresses his adoration towards the city; however, the city is portrayed to have a consuming nature with the phrase "eats you up," (p. 20). Urban life not only eats you up but also "melts you into walls along with stone" (p. 20). The phrase "melts you into walls along with stone" implies the imagery of loss of individuality as the speaker becomes one with the physical fabric of the city. Hence, personal identity merges with the urban landscape. The speaker says,

I love the city, the way it eats you up
And melts you into walls along with stone

And stucco till your voice assumes a tone
 As crinkled, crenellated, creviced as itself,
 And you can recognize it in a shop
 Like something heard through windows. Human forms,
 Detail, allegory. (p. 20)

In the lines above, the imagery of melt indicates the loss of individual identity emphasising how the city changes and neutralises personal differences in society. Individuals turn into goods in a shop “like something heard through windows,” thus the speaker indicates that the city consumes one’s voice and turns it into a good in a shop symbolising the loss of individuality in urban space. Accordingly, in “Undersongs,” Szirtes revolves around the consuming impact of urban life that echoes Coverley’s criticism of the influence of consumerism on individual identity and community.

Otherness in *Portrait of My Father*

Ten years after the publication of *Metro, Portrait of My Father in an English Landscape* was published in 1998. The book contains biographical sonnets about the poet’s memories in Hungary. Especially, Szirtes employed images, anecdotes, stories to recount his memories about his father. Judith Kitchen found Szirtes “a master of iambic pentameter, of the sonnet” and *Portrait* “one of the most elegantly formal books” (1999, p. 371). Thus, Kitchen notes, it is the “wedding of form and content that gives the book its characteristic tensions” (p. 371). This combination of form and content in *Portrait* not only highlights Szirtes’ technical power but also deepens the emotional significance of his reflections on his father’s legacy and their shared history. One of the main tensions of the book, Kitchen argues, arises from the traditional opposition between father and son, and the other one is between homeland and exile (p. 371). The *Portrait* narrates the story of the family’s immigration to England after the Hungarian Revolution and how the poet is perplexed about his father’s second language. Accordingly, it is revealed that the main obstacle the poet faces originates from the organic relationship between language and politics. Each time he hears a second language, he feels like the *other* in society.

In *Portrait*, Szirtes deals with the themes of space, migration, language, and otherness, portraying a vivid picture reflecting the poet’s own experiences and familial history. This complex relationship is embodied in the particular poems within the sonnet sequence, where the tension between personal expression and cultural displacement becomes obvious. In the first poem of the sonnet sequence, “The Looking-Glass Dictionary,” the speaker says, “Words withheld. Words loosed in angry swarms,” which portrays the tension between two different actions. On the one hand, the speaker emphasizes keeping words secret. On the other hand, it is the act of releasing them, particularly in a burst of anger. Then, the speaker says, “An otherness. The whole universe was other,” which indicates a sense of alienation of the speaker (p. 40). Besides, the world is perceived as foreign and indefinite. In such a world, nobody “knows what the neighbour does behind closed doors,” which reinforces the theme of alienation and otherness (p. 40).

The metaphor of language as a foreign language indicates the alien nature of communication. It suggests that one can feel unfamiliar or insufficient when trying to express deep emotions in his/her native language. In a foreign country, it becomes more difficult to adapt to society because a foreign language can create barriers between individuals. In the 9th sonnet, the speaker discusses the differences between the mother tongue and the foreign language. The speaker revolves around the idea that our external communication is directly connected with an inner, dream-like language and says, “The language outside meets the ur-language within / with the consistency of dream / which sits like a faint moisture on the skin” (p. 44). Here, the speaker points out the link between external language and an inherent form

of communication, referred to as the “ur-language.” By means of this “ur-language” one has dreams, in other words, people talk in their native language in their dreams. Thus, Szirtes emphasizes the tension between the mother tongue and foreign language drawing attention to the nature of this internal-external language complexity and the idea that inherent forms of communication always exist within us. This conflict between two forms of language indicates the difficulty of immigrants getting used to their new environments. The poet deals with the alienation of speaking a “different language,” dreaming in another language and also living a different experience than his father. Szirtes’s discussion of having a different experience from his father originates from the tension between inherited identity and present reality, especially in the terms of the themes of exile and language.

Hungarian-born Szirtes experienced the troubles immigrants face while adapting to their new environments. He particularly looks through the lens of language and identity to the issue of experiencing the otherness. In his article, “What Being Bilingual Means for My Writing and Identity” Szirtes underlines the vulnerability of communication, especially how language can fail to deliver our intentions or emotions and writes,

language seems no more than a piece of tissue paper carried on the wind: flimsy, semi-transparent, endlessly vulnerable, like a deflated talk-bubble, almost weightless. At other times it is a brick wall, or worse still a room with dense walls and no exit, with only the sense of voices beyond the wall, faintly audible and never clear enough. (*The Guardian*, 2014)

In the lines above, Szirtes compares language first to a piece of tissue paper and then to a brick wall. The imagery of tissue paper signifies its delicate and fragile nature. Similar to tissue paper, language can be easily torn or swept away by external forces. On the other hand, the imagery of the wall suggests that language can also be a barrier that isolates individuals from one another. According to Szirtes, the wall is the symbol of frustration of incomplete or obstructed communication, and it is “never clear enough.”

The theme of otherness can also be followed in “The First, Second, Third and Fourth Circles” where the multicultural aspect of a city is emphasized. The speaker starts the poem by signifying the circular form of Budapest separated by the river Danube. In the nineteenth century, Budapest was divided into two different cities, Buda and Pest, and united in the 1870s. This divided nature of the city is initially embodied in the natural imagery; on one side, the city is snuggled to “cliffs and hills where the cool air shuffles through a park with cedars” (Szirtes, 1998, p. 10). Then, the speaker gives various urban images from his perspective, such as “a cog-wheeled railway, a deserted tram stop, / some concrete tables for ping-pong or for chess, / and benches where migrant workers from Romania / sleep to shave in the morning by a working fountain” (p. 10). The imagery of the cog-wheeled railway as a symbol of the city evokes a strong sense of nostalgia and the history of Budapest. The image of transformative forces reflects the duality of the city: a place where past and present intersects. However, the “deserted tram stop” indicates the feeling of abandonment and also the transformation of the city. The speaker refers to the leisure time of the citizens by employing the images of the “tables for ping-pong or chess” (p. 10). Hence, this layering of imagery—railways, tram stops, and recreational tables—represents the urban life and its ability to encompass collective memory and individual experience.

Nostalgia is perceived as a yearning for the past, a sentimental longing for what has been lost. This theme is more complex and active in discussing the relationship between memory and landscape. Alastair Bonnett (2015) claims that “nostalgia “acted not as a retreat from time but as a challenge to ‘frozen time,’ not a desire for all things gone but for landscape as an arena of popular identity and memory” (p. 77). According to Bonnett, nostalgia in psychogeography challenges the notion of ‘frozen time’—a static, unchanging view of the past. This particular form of nostalgia focuses on the landscape as a dynamic space where popular

identity and collective memory are continually negotiated. In this sense, it can be concluded that nostalgia becomes a means of interacting with the past in such a way that shapes present identities. Consequently, nostalgia transforms the landscape into a site of memory and engages with the past to enrich the present.

In the following lines, the speaker changes the theme to otherness, he says, “benches where migrant workers from Romania / sleep to shave in the morning by a working fountain” (Szirtes, 1998, p. 10). He focuses on the lives of others in society through the images of Romanian migrants sleeping on benches to shave by a working fountain. Thus, the speaker-observer informs the reader about the daily routines and difficulties of the immigrants representing the city as a shelter and a place of anguish for those who seek better life conditions. Accordingly, Szirtes expresses the multilayered structure of city life to display various images of history, nostalgia, migration and geography. The representation of public spaces and the life conditions of immigrants indicates the difficulties of urban life. In such a picture, a space of leisure turns into a site of shelter, and historical places exist together with modern structures and witness the harsh transition of the city.

Apart from the immigrants and their life conditions, Szirtes mentions the architectural diversity of the city. The speaker-observer recounts “lightbulbs and shopsigns over the gentler slopes / which are peopled with villas and baroque excrescences / belvederes, weathervanes, cherubs and furies, cupolas and turrets, / a wrought-iron gate with doorbells and nameplates” (Szirtes, 1998, p. 10). Villas and baroque excrescences signify the multilayered history and multicultural urban life. In such a vivid portrayal, the speaker-observer also illustrates the tension between the beauty of the city and the darker aspects of urban life. He depicts a “street where two drunks are fighting / and the police pick up girls from discos just for the hell of it, / doing handbrake turns by domed turkish baths / sweeping down the embankment, past the Olympic pool” (p. 10). The picture in which police picking up girls and drunks fighting is a typical urban image. The juxtaposition of the images of order and chaos reveals the dualistic characteristics of urban life. According to Coverley (2006), creating juxtapositions by drifting is one of the predominant characteristics of psychogeographical ideas along with “urban wandering, the imaginative reworking of the city, the otherworldly sense of spirit of place, ... the unexpected insights [and] the new ways of experiencing familiar surroundings” (p. 31). Employing juxtapositions and scenes from a street, the speaker wanders like a flaneur on streets, allowing the reader a chance to look at some familiar urban surroundings from a different angle. Also, in terms of the otherworldly sense of spirit of place, Szirtes can be compared to Dante Alighieri. Some critics argue that Szirtes employs a “Dantean trope to give Budapest an infernal character,” which underlines the consuming characteristics of urban life comparing it to Dante’s hell. This trope empowers Szirtes’s representation of the city as a Dantean place for the others in society.

Absurdity: Urban Emptiness in *Reel*

Awarded the T.S. Eliot Prize, Szirtes’s *Reel* presents his childhood memories blended with his contemporary concerns. The collection begins with the poem “Reel” which is dedicated to his wife, Clarissa Upchurch. According to Mason, *Reel* “encounters versions of his past, the way we experience history in cinematic images” (2005, p. 320). Through rich imagery and an awareness of history, Szirtes embodies some images of Budapest, hovering between its past and present. Consisting of three parts, “Reel” begins with the auditory experience of the speaker, and he says, “You wake to car sounds, radios, the cold sunlight” (Szirtes, 2004, p.11). The auditory imagery is followed by a visual metaphor of “Burning holes in windows, and [one] sense[s] The missing fabric of the previous night” (p.11). Here, the missing fabric indicates the theme of loss and forgetfulness. In other words, Szirtes’s imagery creates a sense of loss, disconnection and alienation from society. which reminds Coverley’s criticism of modern life.

Here, through the metaphor of “fabric,” Szirtes compares life to fabric arguing that with all its dreams, events, and thoughts the night does not provide continuity of time and memory. The speaker goes on to underline Coverley’s idea of the essential emptiness of modern life, saying “The city offers you no evidence” (p. 11).

In this urban life, the city fails to present a real meaning, leaving individuals fragmented and insecure. In such an atmosphere, the city provides “the collage of the overheard / Extended clauses of a broken sentence ... It is the Theatre of the Absurd” (p. 11). The imagery of the collage suggests the collection of diverse things, events, voices, noises and images. Szirtes’s line “The city offers you no evidence” can be considered a latent reference to the idea that the city is the Theatre of the Absurd where people and actions are meaningless and irrational. Accordingly, the lack of evidence can be seen as part of this absurdity, which often triggers the existential crisis of the citizens amidst the emptiness of life. Szirtes emphasises the essence of the city as a place of ambiguity and absurdity. The city is not depicted to be a place of truth; rather, it is a chaotic place.

In *The Art of Wandering* (2012), Coverley claims that “walking and writing are so clearly complementary activities” and for some writers “the act of walking provokes and engenders the act of writing” (p. 13-4). Coverley’s observation highlights how the physical act of moving through space can stimulate creative thought. Thus, the journey through a city or urban landscape becomes a catalyst for creativity. This psychogeographical practice can be traced in the poem “Reel,” where the *dérive*, or drifting walk, is used to explore the urban environment and uncover hidden or overlooked aspects of the city. Throughout “Reel,” the speaker-observer continues to depict various scenes from the chaotic urban life, while doing this, he is meant to walk around the city. In this way, walking becomes both a literal and metaphorical journey, where the writer strolls not just the streets but also the territory of ideas and emotions. In the third part of the poem, the speaker says,

On balmy afternoons you walk for miles
Trying to listen to the architecture.
It mutters continually, waving dusty files
Of unsolved grievances. (Szirtes, 2004, p. 15)

This stanza presents a vivid and contemplative exploration of the relationship between the individual and the cityscape. The speaker engages in an introspective journey and attempts to “listen to the architecture” as s/he walks miles on “balmy afternoons.” The phrase “balmy afternoons” evokes a sense of calm, warmth, and introspection, serving as the emotional backdrop for the speaker’s contemplative journey. This act of listening to the structures of the city suggests an effort to identify her/himself with the unknown narratives embedded in the urban environment. Accordingly, walking and listening to the architecture becomes a metaphor for the quest of the individual quest to connect with the urban landscape.

In one of his interviews, Szirtes says, “Now that I am in my seventies I am curious as to how I got here. The poems are an exploration of that. There are key narratives embedded in there that must, I assume, exist in a complex, not-entirely personal realm. They are not so much a sense of me, as of the world within which a figure like “me” existed” (qtd. in Bialer). Here, Szirtes revolves around the role of poetry in understanding his life and existence, particularly while celebrating his seventies. There are two realms in Szirtes’s poetry, firstly, poetry is a means of comprehending life in general and how he “got there.” Secondly, his idea that narratives exist in a “complex, not-entirely personal realm” suggests that his poetry deals with universal themes and experiences. Szirtes’s poems illustrate that individuals are influenced by larger historical, social and cultural forces, as he experienced during the Hungarian uprising as a child, and how these forces are represented in personal narratives.

In such an absurd life, Szirtes searches for meaning in some other places such as friendship and remembrance. Following the opening poem of the book, "Meeting Austerlitz" appears. Szirtes dedicates his poem to Winfried Georg Sebald, a renowned novelist, poet, and scholar whose life is similar to that of Szirtes. Sebald also immigrated to England and became a lecturer at the University of East Anglia. Since Sebald is the author of the novel *Austerlitz*, Szirtes entitled his poem "Meeting Austerlitz," in which he discussed the themes of "friendship, loss and memory" (Long and Whitehead, 2004, p. 9). Szirtes feels himself kin of Sebald due to the experiences of exile and displacement; according to Sears, Szirtes shares "exclusion, and the experiences of the located self as excluded from itself and from the histories and geographies in which it seeks its own location" (p. 323).

Szirtes juxtaposes the image of cold urban life with the image of friendship. The poem begins with a particular representation of harsh climatic trouble; the speaker says, "The cold sat down with frozen fingers. Cars / were iced up, the pavements were treacherous" (Szirtes, 2004, p. 17). While "The air was frosty, oddly tobacco-scented" (p. 18), the speaker "was taking a quiet stroll / in the nearby fields when [he] met Austerlitz" (p. 17). The following part of the poem turns out to be the dream-like recollections of the speaker since, in the second part of the poem, it is revealed that Austerlitz is dead when "It was winter in the sun. / His voice moved in the frozen field" (p. 19). While the speaker was fifty, he says, he was "feckless / and wanted to listen to what Austerlitz / might say on the subject, however ridiculous" (p. 19). In the following lines, Szirtes makes Austerlitz speak, which is found "unconventional" by some critics (Long and Whitehead, 2004, p. 9).

Szirtes wrote three poems about the prominent photographer Sebastião Salgado's works on human conditions, such as migration, exile, and displacement. The three-poem sequence was commissioned by an art gallery for Salgado's exhibition. The first poem, "Preface to an Exhibition" begins with a significant focus on suffering, and the speaker says, "How beautiful suffering is, and how sad" (p. 114). Szirtes depicts the emotions of socially alienated people. In the following lines, the speaker presents the themes of alienation and dislocation. The image of "home as a distant speck" conveys a sense of alienation and dislocation (p. 114). Here, "home," a place of safety and belonging, is reduced to a small, almost minor point on the horizon that symbolizes the emotional and physical distance that the speaker feels. Through this line, the speaker emphasises the experience of exile and migration, in which the concept of home turns out to be remote and inaccessible. Also, the "distant speck" signifies what has been lost and underlines the emotion of longing and the sense of irretrievability of the past. Accordingly, Szirtes discusses the themes of suffering and displacement and draws a portrait of the human condition of suffering in an absurd world.

In the second poem, "The wicked boy by the pylons," the speaker portrays an alienated but rebellious character who compares himself to the famous French poet Arthur Rimbaud. The speaker begins the poem by introducing himself as "the wicked boy," which sets the tone of the poem as nonconformist. The speaker walks "by pylons," which are markers often used to signify something to be avoided in a dangerous area or work zone. This setting suggests a sense of isolation and disconnection from society; the speaker walks by a hazardous place marked by some pylons. Thus, the pylons symbolize the difficult aspects of modern life and emphasize the speaker's alienation. In the following stanza, the speaker changes the tone of the poem to a more meditative mood, he says to be "lost for ever in sand, / In the industrial wasteland of the desert, grey / As the sky, as this, my very own wicked hand" (Szirtes, 2004, p. 116). The imagery of wasteland signifies the theme of desolation and emptiness, and the portrayal of the landscape reflects the speaker's inner troubles. Also, the image of the grey sky suggests a life devoid of colour and warmth, reinforcing the theme of emptiness and alienation.

Stephen Hardy (2000) claims that “it is poets rather than philosophers who tend to promote the significance of place, particularly from around the second half of the eighteenth century” (p. 86). Through poetry, according to Hardy, place became more than a conceptual or physical category. Poets thus expanded our understanding of the relationship between humans and their environments and created a legacy that continues to inform how we view and interact with the spaces around us. Szirtes, as a poet, draws a parallelism between himself and Rimbaud; the speaker of “The wicked boy by the pylons” says, “I am Rimbaud and the dead, and the black faced owl / In the ruined shed, I am the whoo” (Szirtes, 2004, p. 116). Rimbaud is considered a rebel of his time as an intellectual and youth. By referring to Rimbaud, the speaker not only praises Rimbaud but also suggests that they share a similar spirit of revolt and a desire to push the boundaries of everyday experience. On the other hand, the imagery of the “black-faced owl in the ruined shed” signifies darkness, mystery, and the unknown. The “ruined shed” also represents abandonment, creating an eerie setting. The owl’s presence in this desolate environment is connected to the representation of the wicked boy walking by pylons. The closing remark, “I am the whoo” reinforces the idea that the speaker is both the alienated and the wise man of society.

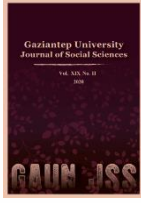
Conclusion

In terms of psychogeographical reading, George Szirtes’s poetry reveals the complex relationship between individuals and their urban environments. This study analysed Szirtes’s poetry from three different decades: the 80s, the 90s, and the millennium. In the 80s, his poems such as “Metro,” “At My Aunt’s,” and “Undersongs” proved how consumerism affects individual identity and community causing the loss of identity of the citizens. The poems in *Portrait of My Father in an English Landscape* epitomizing Szirtes’s poetics in the 90s displayed that Szirtes inclined to the relationship between the themes of otherness, migration and place, for example, in “The Looking-Glass Dictionary” and “The First, Second, Third and Fourth Circles” Szirtes employed the representation of urban walking to discuss the theme of nostalgia along with spatial elements. In the last part, the loneliness of the speaker-observer turns into absurdity in an urban emptiness. Through the poems of Szirtes such as “Reel,” we see how the act of walking transforms into a representation of identity, memory and the human experience. Again in “Reel,” Szirtes captures the essence of urban life and unveils the layers of meaning embedded in the architecture and landscape. Szirtes also dealt with the themes of loss and belonging, particularly for those who experienced the challenges of displacement and social alienation. This interplay between the physical and emotional realms emphasizes the significance of psychogeography in understanding how landscape shapes our perceptions and experiences.

Furthermore, in this study, by recognizing the emotional and psychological dimensions of urban life, we can develop an awareness of the experiences that shape our narratives, for example, as an immigrant, Szirtes experienced the difficulties of displacement and cultural estrangement. However, he turned this problem into an advantage by integrating the elements of immigration and alienation into his poetry. Since Szirtes did not forget the dark details of his childhood memories, Szirtes employed his recollections about exile, diaspora, and the holocaust in his poetry. Although the number of poems analysed in the paper could be increased, but it would exceed the scope of this study. The poems discussed here were aimed to display Szirtes’s concerns with immigration, otherness, and space. Szirtes’s three poetry collections published over three different decades enrich our understanding of the urban landscape and illuminate the broader historical and cultural forces. Accordingly, Szirtes’s poetry proves that psychogeography allows us to walk through our cities within the lines of the poems, revealing the hidden stories that define our human experience.

References

- Baudelaire, C. (1965). *The painter of modern life and other essays*. Mayne, J. (Trans. and Ed.). London: Phaidon Press Limited.
- Bialer, R. An interview with George Szirtes. *Asymptote Journal*. Retrieved from <https://www.asymptotejournal.com/interview/an-interview-with-george-szirtes/>.
- Bonnett, A. (2009). The dilemmas of radical nostalgia in British psychogeography. *Theory, Culture & Society*, 26 (1), 45-70.
- Bonnett, A. (2015). Walking through Memory: Critical Nostalgia and the City. *Walking inside out: Contemporary British psychogeography*. Richardson, T. (Ed.). London: Rowman & Littlefield. 75-87.
- Coverley, M. (2006). *Psychogeography*. Harpenden: Pocket Essentials.
- Coverley, M. (2012). *The art of wandering: The writer as walker*. Harpenden: Oldcastle Books.
- Fritzsche, P. (2002). How nostalgia narrates modernity. *The work of memory: New directions in the study of German society and culture*. Fritzsche, P. and Confino, A. (Eds.). Champaign, IL: University of Illinois Press. 62–85.
- “George Szirtes.” *britishcouncil.org*. 2024. Retrieved from <https://literature.britishcouncil.org/writer/george-szirtes>.
- Hardy, S. (2000). Placiality: the renewal of the significance of place in modern cultural theory. *Brno Studies in English*, 26 (1), 85-100.
- Kitchen, J. (1999). Review: Tensions. *The Georgia Review*, 53 (2), 368-384.
- Knabb, K. (2006). *Situationist international anthology*. Berkeley, CA: Bureau of Public Secrets.
- Legg, S. (2005). Contesting and surviving memory: Space, nation, and nostalgia in Les Lieux de Mémoire. *Environment and Planning D: Society and Space*, 23. 481-504
- Long, J.J. and A. Whitehead. (2004). Introduction. *W. G. Sebald: A Critical Companion*. Edinburgh: Edinburgh UP. 3–1.
- Mason, D. (2005). The passionate pursuit of the real. *The Hudson Review*, 58 (2), 319-328.
- O’Brien, S. “One who lies alone,” *theguardian.com*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2009/feb/21/george-szirtes-poetry-review>.
- Sears, J. (2005). George Szirtes’s Meetings with “Austerlitz.” *The AnaChronisT*. 11. 321-340.
- Sutherland-Smith, J. (2001). In and out of Focus. *pnreview.co.uk*. 28.1 https://www.pnreview.co.uk/cgi-bin/scribe?item_id=1041.
- Szirtes, G. (2014). George Szirtes: What being bilingual means for my writing and identity. *theguardian.com*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/education/2014/may/03/george-szirtes-bilingual-poetry-translation>.
- Szirtes, G. (1988). *Metro*. Oxford: Oxford University Press.
- Szirtes, G. (1998). *Portrait of my father in an English landscape*. Oxford: Oxford University Press.
- Szirtes, G. (2004). *Reel*. Northumberland: Bloodaxe Books.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Weight of Conformity: Unpacking the Model Minority in Chang-rae Lee's *Native Speaker*

Uyum Sağlamanın Ağırlığı: Chang-rae Lee'nin Native Speaker Adlı Romanında Örnek Azınlık Mitinin Açıklaması

Vahit YAŞAYAN^{a*}

^a Dr. Öğretim Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7484-6998

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 16, 2024

Accepted: January 3, 2025

Keywords:

Korean American Literature,
Chang-rae Lee,
Native Speaker,
The model minority.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Eylül 2024

Kabul tarihi: 3 Ocak 2025

Anahtar Kelimeler:

Koreli Amerikalı Edebiyatı,
Chang-rae Lee,
Native Speaker,
Örnek azınlık miti.

ABSTRACT

Chang-rae Lee's *Native Speaker* centers on Henry Park, a Korean American who works as a spy for a private intelligence firm, and offers an in-depth exploration of the effects of immigration, cultural identity, and assimilation on the individual. Henry is tasked with infiltrating the political campaign of John Kwang, a rising Korean American politician who represents hope for the Korean American community. As Henry navigates his dual role, the novel interrogates the pressures of the "model minority" stereotype, strained personal relationships, and cultural belonging. Through his internal conflict, *Native Speaker* critically examines the immigrant experience, underscoring how social expectations and assimilation impact personal identity and the complexities of living across cultural boundaries. This article examines the aspirations of three central characters in *Native Speaker*—Korean immigrant Mr. Park, his son Henry Park, and the politician John Kwang. By analyzing their respective dreams, this study reveals that these Korean American ambitions, while diverse in their personal goals, are unified by their entanglement with the Asian American model minority stereotype. Despite generational differences, Mr. Park, Henry Park, and John Kwang represent distinct facets of this stereotype: the self-made immigrant, the self-effacing and dutiful subordinate, and the overachieving public figure, respectively. These characters' ambitions not only reflect their individual struggles but also underscore the broader socio-cultural pressures that shape and constrain the Korean American experience, highlighting the hidden costs associated with their pursuit of success and the model minority myth.

ÖZ

Chang-rae Lee'nin *Native Speaker* adlı romanı, özel bir istihbarat firmasında casus olarak çalışan Koreli Amerikalı Henry Park'ı merkeze alarak göçmenlik, kültürel kimlik ve asimilasyonun birey üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemektedir. Henry, göçmen toplumu için bir umut simgesi olan, kariyer basamaklarını hızla yükselmiş Koreli Amerikalı politikacı John Kwang'ın siyasi kampanyasına sızma görevlendirilmiştir. Casusluk görevini sürdürürken kendi kimliğiyle de mücadele eden Henry aracılığıyla roman, "örnek azınlık" mitinin getirdiği baskılar, zorlayıcı kişisel ilişkiler ve kültürel aidiyet meseleleri üzerine derinlemesine bir sorgulama yapmaktadır. Henry'nin içsel çatışmaları aracılığıyla *Native Speaker*, göçmen deneyimini çeşitli bir bakışla inceleyip toplumsal beklentiler ve asimilasyon süreçlerinin kişisel kimlik üzerindeki etkisini ve kültürel sınırların ötesinde yaşamın getirdiği karmaşıklıkları vurgulamaktadır. Bu makale, *Native Speaker*'daki üç ana karakterin -Koreli göçmen Bay Park'ın, baş kahraman Henry Park'ın ve politikacı John Kwang'ın- hayallerini incelemektedir. Çalışma, Koreli Amerikalı karakterlerin farklı bireysel hedeflerine rağmen, ortak noktalarının Asyalı Amerikalılar için kalıplaşmış örnek azınlık miti ile olan bağlantıları olduğunu ortaya koymaktadır. Henry Park, babası ve John Kwang, nesiller arası farklılıklara rağmen, bu stereotipin farklı yönlerini temsil etmektedir: Henry'nin babası kendi çabasıyla yükselen Koreli göçmeni, Henry kendini geri plana atan ve sadık bir astı, John Kwang ise kendini gerçekleştirmiş, başarılı bir kamu figürünü simgeler. Bu karakterlerin hayalleri, bireysel mücadelelerini yansıttığı kadar, Koreli Amerikalıların deneyimlerini şekillendiren ve kısıtlayan daha geniş sosyokültürel baskıları da gözler önüne sermektedir. Makale, başarıya ulaşmanın ve örnek azınlık miti peşinde koşmanın beraberinde getirdiği ağır bedellere dikkat çekmektedir.

Introduction

The Korean American experience is a complex tapestry woven from threads of immigration, identity, and the pursuit of the American Dream. As one of the fastest-growing Asian American communities in the United States, Korean Americans have navigated the challenges of assimilation, cultural preservation, and racial identity within a society that often sees them through the lens of the “model minority” stereotype. This stereotype, while ostensibly positive, imposes expectations that can block out the diverse realities of Korean American lives. For many Korean immigrants and their descendants, the American Dream represents the promise of economic opportunity, social mobility, and a better future for their children. This dream has driven waves of immigration, particularly since the 1960s, when American immigration laws began to favor proficient professionals and entrepreneurs. Yet, the pursuit of this dream has often come with significant sacrifices. Korean Americans have faced the pressures of balancing traditional cultural values with the demands of life in a predominantly white society. This balancing act is further complicated by the racialization of their identity, where they are simultaneously celebrated for their perceived economic success and marginalized as perpetual foreigners. The dreams of Korean Americans are thus shaped by a dual narrative: one of resilience and achievement, and another of struggle and adaptation. These dreams are not monolithic but are influenced by factors such as generational differences, socioeconomic status, and the unique challenges of maintaining a sense of cultural identity in the diaspora. As Korean Americans continue to carve out their place in the broader American society, their experiences and aspirations reflect both the promises and the limitations of the American Dream.

One of the contemporary Korean American authors, Chang-rae Lee, who is known for his exploration of identity, immigration, and the complexities of the Asian American experience, delves deeply into the psychological and social ramifications of the immigrant experience in his work, offering a nuanced portrayal of the tensions between cultural heritage and assimilation in a multicultural society (Naimon, 2014, p. 121). Born in Seoul, South Korea, in 1965, Lee immigrated to the United States with his family when he was three years old. Lee’s debut novel, *Native Speaker* (1995), won the Hemingway Foundation/PEN Award and established him as a significant voice in contemporary American literature. His other notable works include *A Gesture Life* (1999), *Aloft* (2004), *On Such a Full Sea* (2014), and *My Year Abroad* (2021). His works through their nuanced exploration of identity and cultural assimilation, have made a profound impact on the literary landscape, enriching the dialogue around the immigrant experience and contributing to a deeper understanding of Asian American perspectives.

Native Speaker centers on Henry Park, a Korean American man working as a spy for a private intelligence firm. Henry is tasked with infiltrating the political campaign of John Kwang, a rising Korean American politician who represents hope for the immigrant community. As Henry navigates his double life, the novel explores his internal conflicts—struggling with the expectations of being a “model minority,” his fractured relationships, especially with his estranged wife, and his sense of belonging in both his Korean heritage and American society. Through Henry’s journey, *Native Speaker* examines the challenges of maintaining one’s cultural identity while trying to succeed in a society that often demands conformity. The novel is a poignant reflection on the immigrant experience, the burdens of assimilation, and the costs of living between two worlds. This article examines the aspirations of three central characters in Chang-rae Lee’s *Native Speaker*—Korean immigrant Mr. Park, his son Henry Park, and the politician John Kwang. By analyzing their respective dreams, this study reveals that these Korean American ambitions, while diverse in their personal goals, are unified by their entanglement with the Asian American model minority stereotype. Despite

generational differences, Mr. Park, Henry Park, and John Kwang represent distinct facets of this stereotype: the self-made immigrant, the self-effacing and dutiful subordinate, and the overachieving public figure, respectively. These characters' ambitions not only reflect their individual struggles but also underscore the broader socio-cultural pressures that shape and constrain the Korean American experience, highlighting the hidden costs associated with their pursuit of success and the model minority myth.

In exploring the complexities of gender identity, Judith Butler's concept of performativity challenges the conventional understanding of gender as a fixed, inherent quality. Butler elucidates that gender is not a pre-existing identity, but rather an ongoing performance, a repetition of acts that create the illusion of a stable identity. As Butler succinctly puts it: "In imitating gender, drag implicitly reveals the imitative structure of gender. . ." (Butler, 1990, p. 138). This perspective unravels the notion of an "original" gender, suggesting that all gender expressions are, in essence, forms of imitation" (Butler, 1990, p. 138). The performance of drag, thus "reveals the distinctness of those aspects of gendered experience which are falsely naturalized as a unity through the regulatory fiction of heterosexual coherence" (Butler, 1990, p. 137). Butler's concept of gender as performative can be applied to the American immigrant experience by considering how immigrants often navigate and "perform" cultural identities. Just as gender is not inherent but constructed through repeated acts, immigrant identities are shaped by the need to adapt, mimic, and sometimes resist dominant cultural norms in America, revealing the fluid and constructed nature of both identity and belonging. In *Native Speaker*, Chang-rae Lee in indicating how his Asian American characters perform the model minority and American national identity, exposes the stereotype and the myth of the American success story as similarly constructed, both compulsory and fictitious narratives.

At first glance, the model minority stereotype might seem benign or even favorable. However, a thorough understanding of its problematic nature requires an examination of its origins. The myth of the Asian model minority emerged in the 1970s, following the civil rights movements, as a tool to undermine calls for social justice and structural reform. White conservatives argued that if Asian Americans, who had also endured racist practices like the Chinese Exclusion Act and Japanese American internment, could succeed, then other racial minorities should be able to thrive without government intervention. This reasoning positioned Asian Americans as a "proof" that success was attainable through individual effort alone, irrespective of systemic inequalities. As William Petersen discusses in his article "Success Story, The Japanese-American Style," the stereotype was strategically deployed to promote the idea that Asian Americans' success could be easily replicated by other marginalized groups without the need for societal changes or policy interventions (Petersen, 1966). The most insidious aspect of the model minority stereotype lies in its strategic use to create divisions between Asian Americans and other communities of color, leveraging perceived success as a means to invalidate broader struggles against systemic racism.

Several issues arise from the conservative reasoning behind the model minority stereotype. First, many recent Asian immigrants have arrived with significant economic and cultural resources, in contrast to African Americans, who have endured centuries of slavery and its associated legacies of poverty and illiteracy. Second, the absence of visible reliance on government assistance among Asian Americans does not necessarily indicate a lack of need; rather, it may reflect barriers such as limited English proficiency and unfamiliarity with the American social services system. Third, the stereotype's portrayal of Asian Americans as a monolithic group obscures significant economic diversity within the community, with many Chinese Americans, Filipino Americans, Korean Americans, Vietnamese Americans, and Cambodians living below the poverty line. Lastly, the attributes often ascribed to Asian Americans, such as diligence, deference, and compliance, are frequently linked to Confucian

cultural values. However, the experience of being marginalized or perceived as “enemy aliens” in America has likely intensified the need for such behaviors to avoid conflict and remain inconspicuous. This dynamic is poignantly expressed by the protagonist in Shawn Wong’s *American Knees* (1995), who reflects on his military service during the Vietnam War: “All he could remember was the fear he’d felt when the sergeant had called him a “gook.” That, and the desire he’d brought back from his few months in the army to be anonymous in the world. There was safety in being Asian American at home in America. We work hard. We keep quiet. I am the model minority. Don’t shoot me” (Wong, 1995, p. 59). What Wong points out underscores how the model minority stereotype functions as a strategic response to being perceived as an outsider; it represents a way to counteract marginalization by conforming to an image of docility and invisibility.

However, many Asian Americans have internalized the stereotype as a cultural emblem. The troubling effects of this internalization are compellingly addressed by the editors of *Aiiieeee! An Anthology of Asian-American Writers*:

The general function of any racial stereotype is to establish and preserve order between different elements of society ... and enforce white supremacy with a minimum of effort, attention, and expense. ... The stereotype operates as a model of behavior. It conditions the mass society’s perceptions and expectations. ... The stereotype operates most efficiently and economically when the vehicle of the stereotype, the medium of its perpetuation, and the subject race to be controlled are all one. The successful operation of the stereotype results in the neutralization of the subject race as a social, creative, and cultural force. ... For the subject to operate efficiently as an instrument of white supremacy, he is conditioned to accept and live in a state of euphemized self-contempt. This self-contempt itself is nothing more than the subject’s acceptance of white standards of objectivity, beauty, behavior, and achievement as being morally absolute, and his acknowledgment that, because he is not white, he can never fully measure up to white standards. ... This gesture of self-contempt and self-destruction, in terms of the stereotype, is euphemized as being successful assimilation, adaptation, and acculturation. (Chin et al., 1983, p. xxvi—xxviii)

As the editors claim, by embracing the stereotypes, Asian Americans risk perceiving themselves as merely inferior imitations of white culture. While the mainstream culture may view Asian Americans as hardworking, dependable, and polite, it often denies them qualities such as boldness and innovation, and excludes them from leadership roles. This dynamic contributes to the “glass ceiling” faced by many Asian Americans, who, despite being perceived as “triumphant” in public, encounter significant barriers to advancement.

The stereotype that emerges from “racist love” can swiftly transform into one of “racist hate.” For instance, a self-made individual lauded for their ingenuity might also be condemned for their perceived cutthroat ambition. Similarly, someone valued for their subservience and reserve may be criticized as passive or enigmatic. Likewise, an overachiever celebrated for their exceptional intelligence or competence can be regarded with suspicion as a potential threat or fraud. Consequently, the “model minority” stereotype is never far removed from the fear-inducing image of the “yellow peril,” a xenophobic concept that portrays Asians as an existential threat to Western values and society. This duality reveals how admiration can quickly shift to hostility, reflecting the underlying racial anxieties that fuel both stereotypes.

Mr. Park: The Self-Made Immigrant’s Pursuit of the American Dream

In *Understanding Chang-rae Lee*, Amanda Page explores the complexities of identity, assimilation, and cultural conflict in Lee’s works, particularly highlighting the nuanced portrayal of immigrant experiences in *Native Speaker*. Accordingly, the characters in Lee’s novel effectively illustrate the impact of the stereotype on Korean Americans (Page, 2017, p. 10). The protagonist’s father, Mr. Park, a prosperous green grocer, perceives himself as a model of the American Dream. As the narrator puts it,

in his personal lore he would have said that he started with \$200 in his pocket and a wife and baby and just a few words of English. Knowing what every native loves to hear, he would have offered classic immigrant story, casting himself as the heroic newcomer, self-sufficient, resourceful. (Lee, 1995, p. 49)

This narrative embodies the quintessential story of the self-made man—the diligent immigrant who, much like the protagonists in Horatio Alger’s “from rags to riches” narratives, rises through hard work. The widespread appeal of this story lies in its reinforcement of the myth that America is truly a land of opportunity, where anyone who puts in the effort can achieve success and prosperity. However, it also subtly implies that those who fail to thrive in this land of abundance have only themselves to blame, absolving society and its more affluent members of any responsibility to assist the impoverished or the vulnerable.

While Mr. Park portrays himself as a self-made American hero, his son Henry Park is quick to highlight the Korean cultural support that underpinned his success. In the novel, the protagonist reveals that his father’s initial capital came from a “*ggeh*,” a Korean money club where members contribute to a collective pool, which is then distributed to each member on a rotating basis. Each participant contributes a set amount weekly, and eventually, each receives the full sum during their turn in the cycle (Lee, 1995, p. 50). It was through this collective financial support from his Korean community, rather than solely through individual effort, that the father was able to secure the capital needed to launch his business.

In the context of the immigrant experience, achieving material success often entails considerable sacrifices. While the father takes pride in his financial achievements in his new country, his move to America has resulted in severe downward occupational mobility. Despite holding a Master’s degree in engineering, he becomes a greengrocer in New York. When Henry inquires about his father’s grocery business, his mother interjects, “Don’t shame your father! . . . He graduated from the best college in Korea, the very top, and he doesn’t need to talk about selling fruits and vegetables. It’s below him” (Lee, 1995, p. 56). Although proud, he endures daily indignities from both white and black customers. For example, when a white woman returns a partially eaten apple, his father discourages Henry from confronting her, saying, “She’s a steady customer” (Lee, 1995, p. 54). On another occasion, after being physically assaulted by African Americans in his store, he comes home with “deep bruises about his face, his nose and mouth bloody, his rough workshirt torn at the shoulder” (Lee, 1995, p. 56). Despite these humiliations—and his academic qualifications—he never mentions these experiences when recounting his success story.

Achieving financial success as part of the American dream often entails sacrificing personal time in favor of professional obligations, leading to a growing disconnect between father and child. Mr. Park, who believes he is fulfilling his paternal responsibilities by working tirelessly and ensuring his son’s education, fails to recognize that Henry desires more tangible expressions of affection and attention. Consequently, the protagonist, unable to understand his father’s preoccupation with wealth, sees his father’s aspirations with disdain. As he points out, “I though his life was all about money. He drew much energy and pride from his ability to make it almost at will. He was some kind of human annuity. He had no real cleverness or secrets for good business; he simply refused to fail, leaving absolutely nothing to luck or chance or something else” (Lee, 1995, p. 49). Henry sees his father’s unwavering commitment to duty as cold and self-centered, rather than admirable for its perseverance and iron discipline. As he continues to reflect on this, he realizes:

for him the world . . . operated on a determined set of procedures, certain rules of engagement. These were the inalienable rights of the immigrant. I was to inherit them, the legacy unfurling before me this way you worked from before sunrise to the dead of night. You were never unkind in your dealings, but then you were not generous. Your family was your life, though you rarely saw them. (Lee, 1995, p. 47)

The generation gap is deepened by both cultural and linguistic differences. Influenced by American cultural norms, Henry mistakenly equates his father's limited verbal and physical expressions of affection with an absence of love. He fails to recognize that his father's nonverbal actions, like returning home early after his wife's death or attending all his son's basketball games, are alternative ways of showing care. Moreover, the father's struggle with English and the son's limited proficiency in Korean create further distance. In a society where English holds significant cultural value, Henry's stronger grasp of the language leads him to lose respect for his father.

As Mr. Park's financial situation improves, it paradoxically results in heightened social isolation. His increasing adherence to the American ideal of rugged individualism and subsequent economic success further distances him from his Korean American community. Initially, upon their arrival in New York, the family resided near other Korean families and maintained a strong social network, frequently engaging in weekend gatherings, picnics, and soccer games in the park. However, once the father achieves financial success, the family relocates to a predominantly white suburb, leading to a loss of connection with their Korean peers. As Henry states,

I know over the years my father and his friends got together less and less. . . . But it wasn't just him. They all got busier and wealthier and lived farther and farther apart. Like us, their families moved to big houses with big yards to tend on weekends, they owned fancy cars that needed washing and waxing. They joined their own neighborhood pool and tennis clubs and were making drinking friends with Americans. Some of them, too, were already dead, like Mr. Oh, who had a heart attack after being held up at his store in Hell's Kitchen. And in the end my father no longer belonged to any *ggeh*, he complained about all the disgraceful troubles that were now cropping up, people not paying on time or leaving too soon after their turn getting the money. In America, he said, it's even hard to stay Korean. (Lee, 1995, p. 51)

The passage highlights a paradox: as financial gain increases, there is a corresponding decline in social, and potentially ethical, values. The death of Mr. Oh underscores the significant risks that Korean shopkeepers face in their pursuit of success in America. A contrast is drawn between the shallow relationships formed with affluent acquaintances in white suburbs and the dependable, though economically disadvantaged, Korean friends in the ghetto. Additionally, the text suggests that the American focus on individualism and personal achievement contributes to the erosion of the "*ggeh*," a communal network of mutual support. The protagonist reflects on whether Mr. Park

if given the chance, would have wished to go back to the time before he made all that money, when he had just one store and we rented a tiny apartment in Queens. He worked hard and had worries but he had a joy then that he never seemed to regain once the money started coming in. . . . They had lots of Korean friends that they met at church and then even in the street, and when they talked in public there was a shared sense of how lucky they were, to be in America but still have countrymen near. (Lee, 1995, p. 51)

The narrator suggests that Mr. Park endures significant sacrifices for the pursuit of his dream, including a diminished occupational status, frequent disrespect from customers, a lack of esteem from his son, and social isolation. His desire to perceive himself as a "heroic newcomer" can therefore be interpreted as a coping strategy to counterbalance the hardships and losses experienced due to migration.

Ironically, the pursuit of being a self-made individual entails embracing American ideology and accepting the mainstream culture's categorization of Asian Americans as the "model minority." The novel illustrates that immigrants, like Mr. Park, who adamantly conform to this model minority role have unconsciously internalized the American racial hierarchy: "we believed in anything American, in impressing Americans, in making money, polishing apples in the dead of night, perfectly pressed pants, perfect credit, being perfect, shooting black people, watching our stores and offices burn down to the ground" (Lee, 1995, p. 53). Adhering to the model minority stereotype thus involves not only striving to please the white majority—by

being flawless, diligent, and uncomplaining—but also adopting the mainstream culture’s prejudices against African Americans. Such prejudice likely contributed to the tragic incident where a Korean grocer, Soon Ja Du, shot and killed a black teenage girl, Latasha Harlins, over a dispute about a bottle of orange juice, for which Du received a minimal sentence. It is important to note that *Native Speaker* draws connections between the American ideal of the self-made man, the model minority stereotype, and the racial dynamics in society. It also reveals that the pursuit of self-made success and material advancement is ultimately a self-centered aspiration that fails to address existing social inequalities.

Henry Park: The Dutiful Subordinate and His Silent Struggles

In contrast to Mr. Park’s American Dream, which centers on financial success and providing a good education for his son, the aspirations of Henry Park, the protagonist, diverge significantly. As Ryan Chow states, Henry

is a multivalent figure, although his respective identities often seem to contradict. Each new face offers a different lens through which to view him. Henry is the son of a Korean immigrant, but an American citizen. He is a father whose son is dead, and a husband whose wife has left him. He is both a spy embedded in politician John Kwang’s operations, and a friend and supporter of Kwang’s vision. (Chow 2023, p. 2)

While the immigrant father envisions prosperity through economic achievement, Henry’s dream focuses on cultural assimilation and societal acceptance as a fully “American” individual, a “native speaker.” In pursuit of this dream, Henry makes considerable efforts to immerse himself in American culture and achieve mastery of the English language. However, despite his flawless English, he remains acutely aware that people like him “are always thinking about still having an accent” (Lee, 1995, p. 12). This observation underscores the persistent difficulty faced by individuals of Asian descent in being fully recognized as “American”—a term that, in the eyes of the mainstream culture, continues to equate to “white.” Henry’s wife, Lelia, remarks during their first encounter that although he speaks English “perfectly,” she can still discern that he is not a “native speaker,” partly due to his appearance (Lee, 1995, p. 12).

This observation reflects not only her personal perception but also highlights how Lelia’s parents’ attitudes exemplify prevalent stereotypes about Asian Americans. Her mother-in-law, despite her deep affection for the protagonist, characterizes him as possessing an “old-style charm, reminiscent of 1957” (Lee, 1995, p. 118). Henry reflects on this perception, noting, “I’m her exotic ... Like a snow leopard. Except I’m not porcelain” (Lee, 1995, p. 118). Similarly, Lelia’s father-in-law, Stew, initially expresses his disapproval of Henry, stating, “When I first learned that Lelia was dating you, I was quite displeased. I questioned who you were. Just another bright Oriental kid. When she told us about the marriage, I nearly yanked the phone off the wall” (Lee, 1995, p. 120). Although Stew later develops a positive view of Henry, his perception evolves from seeing Henry as an undesirable foreigner to a model minority. Stew acknowledges, “I can see why Lelia chose you. There are admirable aspects of Oriental culture and intellect. You’ve been raised to be cautious and deliberate” (Lee, 1995, p. 121). Furthermore, Stew’s praise for Henry’s father reveals the reliance on stereotypes: “I saw a man who didn’t feel the need to show off. You could see he had worked hard to achieve his success. He owes nothing to anyone, nor does he expect anything” (Lee, 1995, p. 121). Stew’s commendations highlight the stereotypical views that shape his admiration for Henry and his father, particularly valuing their self-reliance and independence from government aid.

In the novel, Henry’s career also exemplifies the ways in which stereotypes effectively neutralize the subject race, diminishing its role as a social, creative, and cultural force. In his efforts to conform to the expectations of the mainstream culture, Henry has lost his sense of identity. He has strived so intensely to embody the model minority—deferential, self-effacing,

and invisible—that he no longer recognizes himself. *Native Speaker* begins with the line, “the day my wife left she gave me a list of who I was” (Lee, 1995, p. 11). Through this list of idioms, Henry reveals that Lelia has constructed a “vision of [him] in the starkest light, snapshots of the difficult truths native to our time together” (Lee, 1995, p. 11). The list includes terms such as “illegal alien,” “emotional alien,” “Yellow peril: neo-American,” “traitor,” and “spy” (Lee, 1995, p. 5). However, what is more troubling than the list itself is Henry’s attachment to it:

I read through the list twice. ... Later I would make three photocopies, one to reside permanently next to my body, in my wallet, as a kind of personal asterisk . . . in case of accidental death. Another I saved to show her again sometime. ... The last, to historicize, I sealed in an envelope and mailed to myself. The original I destroyed. I prefer versions of things, copies that aren’t so precious. (Lee, 1995, p. 4)

His adoption of Lelia’s list as a form of self-identification signifies the extent to which he permits white “idioms” to shape his sense of self, indicating how deeply his own identity is obscured by stereotypes. By referring to these idioms as “instant snapshots,” he suggests they do not capture his true essence. The “original” self is deemed insignificant because it is not a genuine original but rather a construct shaped by external influences. His “original” self is endangered because throughout his life, he has strived to replicate the image sanctioned by the dominant culture (Kessel, 2012, p. 202). Henry confesses during his initial encounter with Lelia that he instinctively adapted his behavior: “I did something then that I didn’t know I could do. It was strangely automatic. Instantly I was thinking of the lover she might want. ... I made those phantom calculations ... so that I might cast for her the perfect picture of a face” (Lee, 1995, p. 13). What Henry presents to Lelia is not his authentic self but rather a crafted “picture of a face” (Lee, 1995, p. 13). This constructed persona serves to shield his vulnerabilities, creating a distance between his true identity and the image he projects.

Henry’s skill in assuming artificial identities is so refined that when offered a job as a spy, he perceives it as “the perfect vocation” and his “truest place in the culture” (Lee, 1995, p. 127). He effortlessly adopts different personas for various assignments, each necessitating the creation of a “legend.” This legend, meticulously crafted before any mission, is an extensive “story” or “autobiography” of the persona he assumes (Lee, 1995, p. 22). Typically, an autobiography is a narrative of one’s true self; however, in this context, it is deliberately termed a “legend,” highlighting its fictional nature. This concept of a “legendary autobiography” evokes the autobiographies such as *Out of the Melting Pot* (1920), *The Making of a Chinaman* (1926), *My Life in China and America* (1909) published by individuals of Asian descent in early twentieth-century America. These works, ostensibly personal narratives, often conformed to the dominant narrative of successful assimilation into American society, suggesting a certain degree of narrative shaping to meet societal expectations. While the performative aspect of these autobiographies is implied, Henry’s performance is overt. The accolades Henry receives from a colleague underscore this performative element: “You were fucking magnificent! You were brilliant. Tony, Emmy, Academy-fucking-Award” (Lee, 1995, p. 42). By inverting the stereotype that Asians are naturally inscrutable and cunning, Lee argues that it is the pressure to conform to the American stereotype that cultivates the “cunning Oriental,” turning him into an exceptional performer.

Apart from his skill in assuming multiple identities, another characteristic that makes Henry well-suited for espionage is his capacity to blend into his surroundings, deliberately minimizing his presence. As he states,

I have always only ventured where I was invited or otherwise welcomed. When I was a boy, I wouldn’t join any school club or organization before a member first approached me. I wouldn’t eat or sleep at a friend’s house if it weren’t prearranged. I never assumed anyone would be generous to me, or in any way helpful I never considered it my right to expect approval or sanction no matter what good I had done. My father always reminded me that neither he nor the world owed me a penny. So call me what you will. An assimilationist, a lackey. A duteous foreign-faced boy. (Lee, 1995, p. 160)

His tendency to remain inconspicuous is not an inherent trait but stems from his fear of rejection by the mainstream culture and Mr. Park's insistence on achieving self-made success. Henry epitomizes the dual nature of two seemingly contradictory stereotypes: the model minority and the yellow peril. He is both the obedient servant and the ominous spy, though he acts as an informant for the dominant culture against his fellow Asians. His profession serves as a metaphor for his own existence. Aware of his complicity in perpetuating the stereotype, Henry becomes both a victim and an agent of the very racism that exploits him.

Henry experiences a sense of disappointment when his son, Mitt, is born, wishing the child possessed more of Lelia's Caucasian features. He not only discourages Mitt from learning Korean but also abstains from personally teaching him English, believing it better for the child to learn it from his mother, whom he views as the "standard-bearer" of the language (Lee, 1995, p. 12). Despite Lelia's persistent encouragement for Mitt to attend Korean school on weekends, Henry resigns himself to the belief that his son will never acquire the "old language." He harbors a hope that Mitt will grow up with a unified sense of identity, which, he believes, might bestow upon him the confidence and authority that his "broad half-yellow face" could not. This desire reflects Henry's own assimilative mindset—a problematic and romanticized attachment to his adopted country, one that is both "ugly and half-blind" (Lee, 1995, p. 266-67). His efforts to fully integrate into American culture, particularly through his attempts to assimilate Mitt, ultimately fail, as symbolized by Mitt's tragic death. Despite Henry's attempts to downplay Mitt's "half-yellow face," the child is subjected to racial slurs such as "chink," "jap," "gook," "Charlie Chan," "mutt," and "mongrel" (Lee, 1995, p. 103). This culminates in a fatal incident on Mitt's seventh birthday, when he is suffocated in a "dog pile" during what is described as an "accident" (Lee, 1995, p. 105). The persistence of racial prejudice proves to be an insurmountable barrier to complete assimilation. Mitt's death forces the protagonist to confront the harsh reality that his dream of assimilation was ultimately unattainable.

Henry's narrative extends beyond merely critiquing the mainstream culture; it serves as a cautionary tale for Asian Americans attempting to conform to a pre-established model. Baudrillard, in his exploration of simulacra, posits that what may initially serve as a reflection of an underlying reality can, through repeated mediation, ultimately "mask and pervert" that reality. This process can further obscure its "absence" and, in the end, exist as a "pure simulacrum" that is entirely detached from any genuine reality (Baudrillard, 1988, p. 170). The protagonist reveals that after years of performing, he, too, has transformed into a pure simulacrum, becoming, in his words, a perfect imitation—a "paper-mate":

On paper, by any known standard, I was an impeccable mate. I did everything well enough. I cooked well enough, cleaned enough, was romantic and sensitive and silly enough, I made love enough, was paternal, big brotherly, just a good friend enough, father-to-my son enough, forlorn enough, and then even bull-headed and dull and macho enough, to make it all seamless. For ten years [Lelia] hadn't realized the breadth of what I had accomplished with my exacting competence, the daily work I did, which unto itself became an unassailable body of cover. And the surest testament to the magnificent and horrifying level of my virtuosity was that neither had I. (Lee, 1995, p. 161)

The recurring phrase "well enough" evokes the notion of the model minority stereotype, suggesting that the simulacrum has supplanted the original identity. Conforming to whichever role he is given, Henry struggles to uncover an authentic self beneath the layers of his imitation.

John Kwang: The Overachieving Public Figure and the Burden of Representation

Apart from Mr. Park and his son Henry Park, whose aspirations reflect more traditional pursuits, John Kwang embodies the most expansive vision of the American Dream. While Kwang consciously adopts the model minority role -specifically as an overachiever- he also transcends the limitations of this stereotype. He strategically incorporates the American success narrative, albeit with an Asian nuance, into his political agenda. His campaign staff reach out

to diverse racial groups, asserting in various languages that “Kwang is like you. He will be an American” (Lee, 1995, p. 143). However, Lee underscores the deliberate efforts Kwang undertakes to reinforce his American identity, as well as the extent to which his public image is meticulously crafted by the media and public relations efforts:

John Kwang dressed like a power broker. His taste for colors and fabrics was impeccable. ... He had every kind of shoe for his occasions, brogans, oxfords, wing tips, Loafers, patent-leather pumps, deep-beaded boots. With his suits he mostly stayed to the conservative, what the people expected of him ... the American executive look, but at more internationally flavored events ... you could see him working the room in something silken and double-breasted, the lines rakishly cut down to hug his youthful waist. (Lee, 1995, p. 137)

Even Kwang’s choice of vehicle is influenced by political strategy: “He drove several different cars, but always American models; a politician, especially an Asian-American one, has no other option” (Lee, 1995, p. 179). Kwang must consistently present an Americanized persona, particularly because his race is perceived by the mainstream culture as inherently foreign. To counteract media manipulation, his public relations manager, along with her team (including Henry), spends an entire rainy morning rehearsing the appearance Kwang is scheduled to make the next day. They meticulously choreograph his steps and timing to preempt any attempts by the media to “sound-bite” and distort his statements (Lee, 1995, p. 87). As Henry observes, “we must have looked like a small troupe of performance artists staging an imaginary event” (Lee, 1995, p. 192). The literal “staging” of Kwang’s political image underscores how, like Henry and his father, Kwang is performing a role dictated by societal expectations. He confides to Henry: “When you are someone like me, you must be many people at once ... the most versatile actor this land has ever known” (Lee, 1995, p. 293).

Although all politicians are, to some extent, actors with roles shaped by their parties, constituencies, and the media, this performance is particularly exhausting for an Asian American like Kwang, who must navigate both the constraints of the model minority stereotype and the challenge of passing as a native speaker. As a racial minority, Kwang -much like Henry- lacks the cultural capital that comes naturally to a native speaker. Henry observes of Kwang’s English, despite how fluently he spoke, how flawlessly he articulated his words, he continued to listen for the subtle inflection, the slip, the minor error that would betray his true racial identity (Lee, 1995, p. 179). This observation highlights Henry’s internalized self-contempt; he cannot accept that someone of his background could be truly impeccable, seeing himself and Kwang as mere imitations of the original. It also underscores the difficulty Asian Americans face in being fully accepted as Americans. Henry adds, “There was something in [Kwang’s] speech that I still found unsettling. I couldn’t shake the feeling that there was a hidden dubbing at play” (Lee, 1995, p. 179). This comment recalls Lelia’s earlier remark about Henry’s own speech: “You seem like someone who’s always listening to himself. You’re very aware of what you’re doing. If I had to guess, I’d say you’re not a native speaker” (Lee, 1995, p. 12). The terms “dubbing” and “non-native speaker” suggest that, for both Kwang and Henry, English is not their first, “authentic” language. They are also “un-original” in the sense that they cannot freely express themselves like native speakers but must constantly monitor their speech and behavior. This relentless focus on crafting an image leaves Kwang feeling a deep sense of emptiness when his political career abruptly ends.

As Betsy Huang argues, Kwang “is a clear foil to Henry’s father, who, in many ways, typifies the stock “old-world” parent figures that have populated countless immigrant narratives (Huang, 2006, p. 248). While Henry’s father never ventures far from the safe confines of his home and his grocery stores, Kwang has stepped boldly into the public arena” (Huang, 2006, p. 248). In other words, in contrast to Henry’s father, who focuses on achieving individual economic success, and Henry, who strives for cultural assimilation, Kwang ventures into a realm where Asian Americans have traditionally been hesitant—by becoming a prominent

politician. As Henry reflects, “before I knew of him, I could never have imagined someone like him. A Korean man . . . integrated into the public consciousness. Not just a respectable grocer, dry cleaner, or doctor, but a significant public figure willing to speak and act beyond the confines of his family” (Lee, 1995, p. 139). Kwang’s bold presence in the political arena challenges the conventional boundaries of the Asian American identity, redefining what it means to be both a leader and a member of this community.

Moreover, rather than adhering to a conservative party line, Kwang advocates for interethnic collaboration and democracy for all. Instead of setting racial minorities against each other, he challenges the myth of the model minority and emphasizes the shared history of suffering between Black and Korean communities. Addressing a diverse crowd of Koreans, Blacks, and Hispanics, he attributes interethnic tensions to internalized self-hatred:

A young black mother of two, Saranda Harland, is dead. Shot in the back by a Korean shopkeeper. Charles Kim, a Korean-American college student, is also dead. He was overcome by fumes trying to save merchandise in the fire-bombed store of his family.

So let’s think together in a different way. ... Let us think it is the problem of a self-hate. The problem is our acceptance of what we loathe and fear in ourselves.

If you are listening to me now and you are Korean, and you pridefully own your own store. Know that the blacks who spend money in your store and help put food on your table and send your children to college cannot open their own stores. Why? Because banks will not lend to them because they are black. ... And if they do not have the same strong community you enjoy, the one you brought with you from Korea, which can pool money and efforts for its members — it is because this community has been broken and dissolved through history. (Lee, 1995, p. 151-52)

Saranda Harland clearly alludes to Latasha Harland, the teenager killed by Soon Ja Du, while Charles Kim subtly references Edward Lee, a young man who was shot accidentally during the 1992 Los Angeles riots. Kwang highlights the deep-rooted self-loathing prevalent among people of color, emphasizing how this self-hatred can manifest as antagonism toward other racial minorities, often seen as fellow underdogs. He perceptively points out that it is the broader social structure — one that enables banks to deny loans to nonwhite individuals and enforces restrictive housing covenants that bar people of color from purchasing homes — that is ultimately responsible for the poverty and despair experienced by the oppressed, rather than their neighbors of a different race.

Kwang powerfully dismantles the model minority myth, which falsely suggests that Asian Americans thrive due to their diligence, while African Americans struggle because of perceived laziness. He highlights, much like Henry does earlier in the narrative, that it is the communal support systems brought by immigrants from Korea, rather than the opportunities provided by America, that enable individuals like Mr. Park to gain a foothold in their new environment. However, Kwang takes this argument a step further by emphasizing that African Americans are not to blame for lacking similar networks, as they have faced a harsh historical reality marked by slavery, disenfranchisement, and systemic disempowerment. By deconstructing the model minority myth, Kwang also challenges the national narrative of the self-made man—a narrative often buttressed by hidden forms of capital or unacknowledged white privilege.

Kwang seeks to unite Korean Americans and African Americans by emphasizing a common history rooted in experiences of colonization. As he elucidates,

We Koreans know something of this [African American] tragedy. Recall the days over fifty years ago, when Koreans were made servants and slaves in their own country by the imperial Japanese Army. How our mothers and sisters were made the concubines of the very soldiers who enslaved us.

I’m speaking of histories that all of us should know. Remember ... most of all the struggles to survive with one’s own identity still strong and alive.

I ask that you remember these things, or know them now. Know that what we have in common, the sadness and the pain and injustice, will always be stronger than our differences. (Lee, 1995, p. 153)

Kwang's thorough depiction of the historical oppression of Koreans by the Japanese serves as an implicit critique of the model minority myth, which homogenizes diverse Asian nationalities despite their distinct power dynamics and varied economic realities. By highlighting the parallel histories of African Americans and Koreans, Kwang's message sharply contrasts with those who see violence against African Americans as a means of assimilating into American society. Instead, Kwang proposes that racial minorities -despite their physical differences- can develop a sense of solidarity through their shared struggles. Equally significant is his belief in preserving one's cultural identity as vibrant and intact, rather than conforming to the pressure to assimilate or "disappear" into the mainstream. As demonstrated in Henry's experience, the identity crisis among Korean Americans today is just as intense as it was for Koreans over fifty years ago. Kwang's focus on the experiences of both African American and Korean American communities also serves as an implicit condemnation of the various facades of the model minority myth.

In challenging the divisive myth of the model minority and advocating for a collective struggle against the dominant culture, Kwang pushes beyond the typical constraints imposed on Asian Americans. However, this bold ambition also becomes his downfall. As previously discussed, there is a fine line separating the model minority stereotype from the "yellow peril" trope, akin to the narrow divide between figures like Charlie Chan and Fu Manchu. Within the novel, there is a pervasive feeling among both white and nonwhite characters that Kwang is overstepping his boundaries. It appears as though everyone is waiting with anticipation for Kwang's inevitable misstep-both in terms of language and morality. When Kwang eventually falters, his decline is rapid and irreversible. The narrative suggests that the specific reasons for his downfall matter less than the sense of its inevitability. It is enough to note that Kwang's reputation is utterly destroyed following a minor fire in his office that results in the death of his Hispanic aide and a cleaning woman -a firebombing that is later revealed to have been orchestrated by Kwang's own associates- and a subsequent car accident. Kwang's car accident, caused by his excessive drinking, leaves a "hospitality girl" who was his passenger in a coma (Lee, 1995, p. 322).¹ The media frenzy that once built Kwang up now serves to tear him down: "with the barrage of questions and arc lights and auto minders, he actually falters. ... He doesn't seem to be occupying the office, the position" (Lee, 1995, p. 293). The "flash pictures" of Kwang "leaving a downtown precinct house after his bail is posted" are distant echoes of his previously immaculate image: "They have him walking away in half-profile, from the back, from the side, his suit jacket unfurled, suggesting flight. ... His tie is unknotted and his hair is dampened and mussed, and he has a gauze patch taped above his left temple ... the whole effect of him vapid and dislodged. ... The shots are nearly criminal" (Lee, 1995, p. 321).

After the incident, Henry reflects on the contrast between Kwang and his father, who eventually realizes that the sky was never truly within his reach, understanding instead that "the truer height for him was more like a handful of vegetable stores" (Lee, 1995, p. 333). Despite

¹ Critics often draw parallels between Chang-rae Lee's *Native Speaker* and F. Scott Fitzgerald's *The Great Gatsby*. As Christa Baiada and Seung Ah Oh note, reviewers and scholars alike have frequently compared Lee's novel to Fitzgerald's classic, highlighting Henry Park's role as "a Carraway-esque narrator, seduced by the grandeur of Kwang's ambitions and his subsequent rise and fall" (Baiada, 2013, p. 65). Both novels explore similar themes, such as the concept of the self-made man, the elusive and hollow nature of the American Dream, and the consequences of overreaching desires (Oh, 2023, p. 45).

the differences in their aspirations, Henry's father, Henry himself, and Kwang share a common thread in their experience: a betrayal of their own identities in their pursuit of success in America. Speaking on behalf of all immigrants, the narrator notes, "When I get here, I work. I work for the day I will finally work for myself. I work so hard that one day I end up forgetting the person I am" (Lee, 1995, p. 279). This statement exposes the hidden cost of the work ethic commonly associated with the model minority myth.

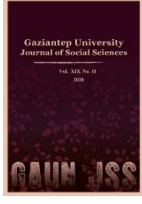
Conclusion

Lee's novel offers a refreshing shift from the abundance of success stories prevalent in Asian American literature. As previously mentioned, trade publishers have historically favored Asian American personal narratives that highlight the ability to assimilate and adapt, which have collectively shaped the contemporary image of Asian Americans as the model minority. Although recent works endorsed by the mainstream display more diversity in terms of content and genre, many still fall within what David Palumbo-Liu describes as "model minority discourse": "The most popular texts tend to be perceived as resolutions to a generalized "problem" of race, ethnicity, and gender... There is, therefore, a doubleness in Asian American literary texts, which serve as representatives of an eccentric "ethnic" literature as well as models of successful assimilation into the core" (Palumbo-Liu, 2019, p. 395-96). In contrast, *Native Speaker* serves as a dark reflection on the American Dream and a sharp critique of the Asian American model minority stereotype, which confines each of the three central characters to the norms, ideals, linguistic and racial hierarchies, and the image-making and political strategies of the dominant culture. The novel not only deconstructs the model minority myth but also exposes the American success story—the national narrative suggesting that anyone can succeed on their own—as fundamentally hollow. Similar to how drag performance reveals the constructed nature of gender, the performances of Mr. Park, Henry, and Kwang in the novel lay bare the stereotype and the national narrative as mere regulative fiction.

By challenging conventional Asian American success narratives, *Native Speaker* redefines the boundaries of Asian American literature, illustrating the potential to disrupt the constraints of the "model minority discourse." On the surface, Lee's work appears accessible and appealing to a broad readership due to his poetic prose, deep knowledge of Western literary traditions, adept use of subtlety, and avoidance of overt protest—qualities that likely contributed to the novel's extended presence on the bestseller list upon its release. Yet, beneath this accessible veneer, the protagonist echoes Lee's critique of the very American education that shaped him, revealing the fraught relationship between empowerment and alienation. The novel's protagonist reflects on how the mastery of language and cultural codes -skills imparted through American education- has positioned him not only as an empowered speaker but also as a perpetual outsider. He describes how he and others like him learn "every lesson of accent and idiom" and dismantle the pretenses of American society, becoming at once its "most perilous and dutiful brethren" (Lee, 1995, p. 320). This duality captures the novel's double-voiced discourse: while English and American education provide the Asian American writer with a lyrical mode of expression, they also mark him as a racialized, assimilationist, or subservient figure. Lee's narrative voice operates like that of a double agent, employing the language as though he were a native speaker yet using this dual awareness to critique American ideals of success, the melting pot, and the model minority stereotype. Beneath the novel's lyrical style lies a tone that is both furious and sorrowful, revealing the deep ambivalence embedded within the protagonist's -and, by extension, the author's- navigation of American cultural myths.

References

- Baiada, C. (2013). Ash imagery in Chang-rae Lee's *Native Speaker*. *The Explicator*, 71(1), 65-68. <https://doi.org/10.1080/00144940.2013.763650>.
- Baudrillard, J. (1988). *Selected writings* (M. Poster, Ed.). Stanford: Stanford University Press.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Chin, F., Chan, J., Inada, L., Wong, S. (1983). *Aiiieeee! An anthology of Asian-American writers*. Washington: Howard University Press.
- Chow, R. (2023). Hiding and speaking in Chang-rae Lee's *Native Speaker*. *Asian Pacific American Law Journal*, 27(1), 1-24. <https://www.jstor.org/stable/48758105>.
- Coolidge, M. R. (1920). *Out of the melting pot*. New York: The Century Co.
- Huang, B. (2006). Citizen Kwang: Chang-rae Lee's *Native Speaker* and the politics of consent. *Journal of Asian American Studies*, 9 (3), 243-269. <https://doi.org/10.1353/jaas.2006.0026>.
- Kessel, T. (2012). Like someone listening to himself: observing who we are in Chang-rae Lee's *Native Speaker*. *The Explicator*, 70 (3), 201-204. <https://doi.org/10.1080/00144940.2012.702697>.
- Koo, Y. (1909). *My life in China and America*. New York: Henry Holt and Company.
- Kuo, J. (1926). *The making of a Chinaman*. New York: Macmillan.
- Lee, C. (1995). *Native Speaker*. New York: Riverhead Books.
- Naimon, D., Lee, C. (2014). A conversation with Chang-rae Lee. *The Missouri Review*, 37(1), 120-134. <https://doi.org/10.1353/mis.2014.0010>.
- Page, A. M. (2017). *Understanding Chang-rae Lee*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Palumbo-Liu, D. (2019). *Asian/American: Historical crossings at a racial frontier*. Stanford: Stanford University Press.
- Pettersen, W. (1966, January 9). Success story, Japanese-American style. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1966/01/09/archives/success-story-japaneseamerican-style-success-story-japaneseamerican.html>.
- Oh, S. A. (2023). Crossing the Queensboro bridge: Gatsby, automobiles, and immigrant mobility in Chang-rae Lee's *Native Speaker*. *The Explicator*, 81(2), 41-45. <https://doi.org/10.1080/00144940.2023.2243535>
- Wong, S. (1996). *American knees*. New York: Simon and Schuster.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Çuci Han'ın Tespit Edilen Evlilikleri ve Bu Evliliklerinden Doğan Çocukları

The Identified Marriages of Jochi Khan and The Children Born of These Marriages

Çetin KAYA^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kastamonu / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3876-5140

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Haziran 2024

Kabul tarihi: 4 Kasım 2024

Anahtar Kelimeler:

Moğollar,
Çuci Han,
Altın Orda,
Kadın.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 13, 2024

Accepted: November 4, 2024

Keywords:

Mongols,
Jochi Khan,
Golden Horde,
Woman.

ÖZ

Çuci, Çinggis Kagan'ın eşi Börte'nin dünyaya getirmiş olduğu ilk erkek evlattır. Ancak Çinggis Kagan'ın oğlu olup olmadığıyla ilgili bazı şüpheler mevcuttur. Çinggis Kagan onu bu duruma rağmen kendi evladı olarak görmüştür. Bu nedenle Çuci de Çinggis Kagan'ın kurmaya çalıştığı sihrî akrabalıklar kapsamında bazı evlilikler gerçekleştirmiştir. Ayrıca Çuci'nin, Moğolların hasımları üzerinde kurmuş oldukları üstünlük neticesinde ele geçirilen bazı kadınlarla da evlendiği görülmektedir. Yapılan araştırma kapsamında onun on eşinin ismine ulaşılmıştır. Bu eşlerden üç tanesinin ismi Reşiduddin Fazlullah-ı Hemedânî tarafından kaydedilmiş olmasına rağmen daha kapsamlı bir örneği anonim eser Mu'izzü'l Ensâb'da görülmektedir. Eserlerden edinilen bilgilere göre, bu kadınların isimleri şu şekildedir: Sartak Hatun, Biktutmuş Fucin, Oki Fucin, Sultan Hatun, Kulu Hatun, Kunci Hatun, Kusar, Kavus, Karacin Hatun ve Kuyi Hatun. Bunların bazılarının mensup olduğu boy ve ailelerine dair bilgiler mevcut olsa da diğerleri sadece isim olarak bilinmektedir. İsmi kaynaklarda mevcut olan bu kadınların Çuci'nin on iki erkek evladının annesi olduğu görülmektedir. Ancak Çuci'nin çeşitli kaynaklarda ismine rastlanan on sekiz erkek evladı bulunmaktadır. Bunlardan altı erkek çocuğunun annesinin ismine ulaşılamamıştır. Çuci'nin ayrıca iki de kız çocuğa sahip olduğu bilinmektedir. Onların da anneleri mevcut kaynaklardan tespit edilememiştir. Neticede Çuci'nin yirmi adet evladının olduğu görülmüştür. Bu çocuklardan annesinin ismi tespit edilemeyenler, Çuci'nin adları bilinen eşlerinden mi, yoksa başka kadınlardan mı dünyaya gelmiştir, sorularına dair herhangi bir malumat da mevcut değildir.

ABSTRACT

Jochi is the first son born to Chinggis Qaghan's wife Börte. However, there are some doubts about whether he is the son of Chinggis Qaghan. But Chinggis Qaghan adopted him as his own son. For this reason, the Jochi also performed some marriages within the scope of the marital relations that Chinggis Qaghan tried to establish. It is also seen that Jochi married some women captured as a result of the superiority the Mongols had over their enemies. Within the scope of our research, the names of Jochi's ten wives were identified. Although the names of three of these wives were recorded by Rashhid al-Din Fazlullah Hamadani, we see a more comprehensive example in the anonymous work Mu'izz al-ansab. The names of these women are as follows: Sartaq Khatun, Bequtmush Fujin, Oki Fujin, Sultan Khatun, Qulu Khatun, Qunji Khatun, Qusar, Qavus, Qarajin Khatun and Kuyi Khatun. Although there is information about the tribes and families of some of them, others are known only by name. Twelve sons of Jochi were born to these women whose names are available in the sources. However, Jochi had eighteen sons whose names we found in various sources. But the names of the mothers of the six boys could not be identified. It is known that Jochi also has two daughters. However, their mothers could not be identified from available sources. As a result, it was understood that Jochi had twenty children. There is no information about whether the mothers of these children whose mothers cannot be identified were born to Jochi's wives whose names are known or to other women.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ccekinkayaa.58@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Jochi is the first son born to Chinggis Qaghan's wife Börte. However, there are some doubts about whether he is the son of Chinggis Qaghan. But Chinggis Qaghan adopted him as his own son. Chinggis Qaghan did not discriminate between his other sons born from Börte and gave him the same rights as his other sons. For this reason, the Jochi also performed some marriages within the scope of the marital relations that Chinggis Qaghan tried to establish. We see the first example of this in the attempt of Chinggis Qaghan to marry Jochi in order to further strengthen the bond of friendship and establish a kinship bond with the Keraites ruler Ong Khan's daughter. However, this marriage did not take place due to Ong Khan's son Senggum's disdain for Chinggis Qaghan and his family. This situation was given great importance and came to the point of making Ong Khan and Chinggis Qaghan enemies. It is also seen that Jochi married some women captured as a result of the superiority the Mongols had over their enemies. Within the scope of our research, the names of Jochi's ten wives were identified. Although the names of three of these wives were recorded by Rashhid al-Din Fazlullah Hamadani, we see a more comprehensive example in the anonymous work Mu'izz al-ansab. The names of these women are as follows: Sartaq Khatun, Bequtmush Fujin, Oki Fujin, Sultan Khatun, Qulu Khatun, Qunji Khatun, Qusar, Qavus, Qarajin Khatun and Kuii Khatun. Although there is information about the tribes and families of some of them, others are known only by name. In addition, it is seen that Qarajin Khatun and Kuii Khatun, among these ten women, have a lower status than the others. In addition, only the names of Jochi's wives named Qusar and Qavus were published without any mention of dignity. No record could be found from sources as to whether this situation affected their status. Twelve sons of Jochi were born to these women whose names are available in the sources. These children's own and mother's names are as follows: Orda, born to Sartaq Khatun, Batu, born to Oki Fujin, Sultan Khatun's children Berke Berkejer and Bura, Qunji Khatun's son Tanqut, Qusar's sons Chilequn and Shiban, Seniqum and Sunqur born to Qavus, Buqal son of Qarajin Khatun and Tuqa Timur born to Kuii Khatun. Apart from these names, the presence of a child named Burqulji, who is seen to have been born by this woman, in the section of the work called Mu'izz al-ansab where information about Qulu Khatun is given, draws attention. However, as a result of our research, the existence of this child could not be confirmed in any other genealogy, including the same work. For this reason, the possibility of Jochi having a son with this name was not considered. In addition, the names of any children born from the marriage of Bequtmush Fujin and Jochi could not be determined from the sources. However, Jochi had eighteen sons whose names we found in various sources. The names of the other boys are as follows: Esen, Buqaji, Chimbai, Mamad, Khami and Odur. But the names of the mothers of the six boys could not be identified. It is known that Jochi also has two daughters. The first of these was named Quluikhan and was given to the Oirat tribe as a bride in 1207. However, the issue of which son of Qutuqa, one of the Oirat tribe lords, this girl was married to has become suspicious due to conflicting information given in the sources. Because while the work titled *The Secret History of the Mongols* narrates that Quluikhan was married to Qutuqa's elder son Törelji, Jami'u't-tawarikh gives information that this girl was married to Qutuqa's younger son Inalji. Also, one of the things known about Quluikhan is that she was married off during the time of Batu, one of her siblings, after the death of her father Jochi, probably because she was young. Bulqan Beqi, another daughter of Jochi, was given as a wife to Sugnaq Teqin, the son of Ozar, the ruler of Almaliq. However, the mothers of these girls could not be identified from available sources. As a result, it was understood that Jochi had twenty children. There is no information about whether the mothers of these children whose mothers cannot be identified were born to Jochi's wives whose names are known or to other women. In addition, in our study, we aimed to ensure that the names of the mentioned persons are better understood by the readers by including the different alphabets and spelling methods identified from the works on the names of Jochi's wives and children.

Giriş

Kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında, Çuci'nin¹ Kongirat boyuna mensup Börte'den (Börte hakkında bkz. Kaya, 2022, s. 79) dünyaya geldiği hususunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Ancak Temüçin'in oğlu olup olmadığı konusu tartışmaya açıktır. Bu mesele üzerine kaynaklarda farklı rivayetlere yer verilmektedir. Mevcut karışıklığa mahal veren kaynakların başında *Moğolların Gizli Tarihçesi* gelmektedir. Çünkü eserden edinilen bilgilere göre, Temüçin'in eşi olan Börte, Çuci'nin (eserde ٧٧٧) doğumu öncesinde bir dönem Merkit boyu tarafından alıkonmuştur. Bu esaret sırasında Temüçin'in babası Yesügey Bagatur'un, Merkit beylerinden Yeke Çiledü'nün elinden Ögelün'ü kaçırmakla kendisine eş yapmasına bir karşılık maiyetinde, aralarından biriyle evlendirilmiştir. Börte'nin evlendirildiği kişi Çilger Böğüt olup, Yeke Çiledü'nün kardeşidir. Ardından Temüçin ve mütteliklerinin Merkit boyuyla yapmış olduğu savaşlar neticesinde Börte kurtarılmıştır. Börte kurtarıldıktan kısa süre sonra da Çuci'yi dünyaya getirmiştir. Bu sebeple onun Çilger Böğüt'ün oğlu olduğu düşüncesi, daima zihinlerde bir karmaşaya mahal vermiştir. Bu düşüncenin dışı vurumu ise, Moğolları tek çatı altında toplayarak Çinggis Kagan namıyla anılan Temüçin'in, ilk veliaht tayininde gerçekleşmiştir. Çinggis Kagan'ın oğullarından Çağatay burada açıkça Çuci'nin nesebinin Merkit boyuna dayandığını dillendirmiş ve aralarında büyük bir kavga meydana gelmiştir. Ancak Çinggis Kagan, iki oğlunu da kınadıktan sonra, bir daha bu meselenin konuşulmasını yasaklamıştır (Bkz. Anonim, 1990; Anonim, 2004; Anonim, 2011; Anonim, 1995; Kaya, 2021a, s. 25-26). Bu durum Çinggis Kagan'ın Çuci'yi nesebi ne olursa olsun kendi oğlu olarak kabul ettiğini göstermektedir (Kalan, 2012, s. 126-127).

Çuci'nin dünyaya gelişi ile ilgili farklı bir rivayette bulunan *Câmiu't Tevârih* adlı esere göre ise, ilk önce Börte ile Temüçin'in Koçin Beki (Beki hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Erdoğan, 2019, s. 255-273) isimli bir kız çocukları olmuştur. Onun ardından dünyaya gelen Çuci (eserde ٧٧٧) ise, Temüçin'in Börte'den doğan ilk erkek evladıdır. Çuci'nin doğumuyla ilgili bölümde şu bilgiler yer almaktadır: Merkit boyu Çinggis Kagan'ın (eserde ٧٧٧) hanesini yağmalama fırsatı bulduğu zaman Börte, Çuci'ye hamileydi. Bu saldırı sırasında Börte, Merkitler tarafından esir edildi. Ama o sırada Merkit beyleri, Kereyit beyi Ong Han (Tuğrul) ile barış içerisinde oldukları için Börte'yi onun yanına yolladılar. Ong Han da Çinggis Kagan'ın babasının eski dostu olduğu için onu oğlu, Börte'yi de gelini olarak görmüştür. Ong Han'ın emirleri ona, Börte ile evlenmesi gerektiğini söyledikleri zaman, bu isteğe karşı gelmiş ve ona iffet ve namusla bakmıştır. Çinggis Kagan'a, kaçırılan eşinin Ong Han'ın yanında olduğu haberi gelince, hemen Saba Noyan'ı göndermiş ve Börte'yi ondan talep etmiştir. Ong Han, Çinggis Kagan'ın bu talebini hemen yerine getirmiştir. Saba Noyan, hamileliği ağırlaşmış olan Börte'yi, Çinggis Kagan'a getirirken yolda bir erkek çocuk dünyaya gelmiştir. Yeni doğan bu çocuğa yol tehlikeli olduğundan beşik yapmaya fırsat bulamayıp, onu hamura sarmışlardır. Doğumu aniden gerçekleştiği için de adını Çuci koymuşlardır (Hemedânî, 1995, s. 71-72, 708). Eserde yer alan bu rivayete göre, Çuci'nin nesebine dair hiçbir şüphe olmaksızın, onun Temüçin'in oğlu olduğu görülmektedir. Ayrıca bu eseri referans alan birçok kaynakta da olay aynı şekilde neşredilmiştir (Mîrhând, 2006, s. 3898; Hândmîr, 1984, s. 74).

¹ Bu isim farklı kaynaklarda Cuçi, Cuci, Tuşi şeklinde anılsa da *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk*'ta Uygur harfleri ile yazılmış kısmın transkripsiyonu olan Çuci'yi (٧٧٧) kullanmak uygun görülmüştür. Ancak diğer kaynaklardan edinilen bilgilere değinilirken, o eserlerde geçen hâlinin transkripsiyonuna da yer verilecektir. Bu durum lüzumlu görüldüğü ölçüde zikredilen diğer isimler için de geçerlidir (Hemedânî, t.y., vr. 108a). Çuci adının ne manaya geldiği hakkında görüşler için ayrıca bkz. (Kalan, 2012, s. 119-130; Golden, 2020, s. 482-488).

Çuci Han'ın Eşleri

Kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında, Çuci'nin ilk evlilik girişimine dair veriler 1202 yılına aittir. Kereyit hanı Tuğrul'un Naymanlar karşısında yenik düşmesi sonrasında Çinggis Kagan, onun yardım talebi üzerine Bogorçu, Muhali, Burgul ve Çilegün Bagatur adlı ünlü komutanlarının desteğini sunmuştur. Ardından gerçekleştirilen saldırılarla, Tuğrul'un Naymanlar tarafından esir edilen oğlu Senggüm kurtarılmıştır. Bu yardım sonrası Tuğrul'un iltifatlarından memnun kalan Çinggis Kagan, Çuci'yi Kereyit hanı Tuğrul'un kızı Çagur Begi ile evlendirmek istemiştir. Ancak Senggüm'ün muhalefeti nedeniyle bu dileği gerçekleşmemiştir. Ayrıca kız isteme meselesine kızan Senggüm, Çinggis Kagan'ın soyunu küçümsemiştir. Bu olay Çinggis Kagan ve Tuğrul Han'ın arasına bir soğukluk girmesine sebep olmuştur. Kereyitler ile Moğollar arasında yaşanacak olan savaşların temeli böylece atılmıştır (Anonim, 1990, 340-342, 347-349; Anonim, 2004, 591-593, 596-599; Anonim, 2011, 111-114; Anonim, 1995, s. 86-89; Hemedânî, 1995, s. 301; Kaya, 2021b, s. 190-191; Subaşı, 2021, s. 228; Zhao, 2008, s. 36). Ama 1207 yılına gelindiğinde Çuci'nin bir kız babası olduğu görülmektedir (Anonim, 1990, s. 679-684; Anonim, 2004, s. 163-164; Anonim, 2011, s. 204-205; Anonim, 1995, s. 160). Bu nedenle Çuci'nin bahsi geçen yıl öncesinde bir evlilik ya da evlilikler yaptığı çıkarımında bulunulabilir. Çuci'nin gerçekleşen evliliklerine dair *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk*'ta üç kadın ismi geçmektedir. Bunlar sırasıyla: Sartak Hatun (سرتاق خاتون), Biktutmuş Fucin² (بيکتوتمش فوجين), Oki Fucin (اوکی فوجين) şeklindedir (Hemedânî, t.y., vr. 108a). *Mu'izzü'l Ensâb*'da ise, isimleri bir takım neşir aksaklıklarından dolayı tahmini olarak okunabilen, Çuci'nin (eserde جوجی) on adet eşinin adına rastlanmaktadır. Bunlar sırasıyla: Sorkadu Hatun (سرقادو خاتون), Bikutmuş Kucin (بيکوتمش قوجين), Sultan Hatun (سلطان خاتون), Kulu Hatun (قلو خاتون), Kunci Hatun (قونجی خاتون), Kusar (قوسر), Oki Kucin (اوکی قوجين), Kavus (قاوس), Karaçin Hatun (قراچين خاتون), Kuyi Hatun (کوی خاتون) olarak okunmuştur. Ayrıca eserde bunların haricinde, müellif tarafından onun ismi tespit edilemeyen başka eşlerinin de bulunduğu neşredilmiştir (Anonim, t.y., vr. 18a-b).

Sartak Hatun

Kaynaklarda Çuci'nin en büyük eşi olarak Sartak Hatun'un ismi geçmektedir. Ancak bu evliliğin ne zaman gerçekleştiği hususunda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Onun hakkında bilinen şeylerden biri Kongirat boyuna mensup olduğudur (Hemedânî, t.y., vr. 108a; Hemedânî, 1995, s. 710; Anonim, t.y., vr. 18a). Kongirat boyu *Câmiu't Tevârih*'e göre, Ergenekon'a sığınan Moğolların atası Kıyan ve Nikuz'un soyundan neşet etmiştir. Ergenekon'dan çıktıktan sonra da çeşitli şubelere ayrılmışlardır. Bu şubelerin ataları Curluk Mergen, Kabay Şire ve Tusbudavu isimli üç kardeştir (Hemedânî, 1995, s. 157-163). Bu boya dair ilk kayıtlar Çin kaynaklarında 1126 yılında Jin Hanedanı'na (1115-1234) karşı yaptıkları saldırılar nedeniyle tutulmuştur (Atwood, 2004, s. 456). Çin kaynaklarında Kongirat boyu mensuplarının yurt tuttıkları bölgede bulunan Onngir gölüne istinaden bu adla anıldıkları belirtilmektedir (T'ang, 1970, s. 53). Yukarıda bahsedilen Çinggis Kagan'ın Curluk Mergen soyuna mensup eşi Börte haricinde, annesi Ögelün de bu boyun Kabay Şire neslinin Olhunud şubesindedir (Hemedânî, 1995, s. 161-162). Kaynaklarda Sartak Hatun ile Çuci'nin bir erkek evladı olduğundan söz edilmektedir. Bu çocuk Orda (اورده) adında olup, onun oğullarının en büyüğüdür (Hemedânî, t.y., vr. 108a-109a; Hemedânî, 1995, s. 710; Anonim, t.y., vr. 18a-19a; Benâketî, 2000, s. 394).

² Fucin / Üçin / Kucin kelimeleri birbirinin muadili olup, Çin dilinde hükümdar eşlerine verilen bir ünvanıdır. Türk dilinde Hatun'a karşılık gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hemedânî, 1995, s. 274; Rybatzki, 2006, s. 25; Kaya, 2022, s. 77).

Biktutmuş Fucin

Çuci'nin bu eşinin, *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk ve Mu'izzü'l Ensâb*'da Kereyit hanı Tuğrul'un kardeşi Caka Gambu'nun³ kızı olduğu neşredilmiştir (Hemedânî, t.y., vr. 108a; Anonim, t.y., vr. 18a). Kereyit boyu, asıl olarak Moğol olmayıp sonradan bu birliğe dahil olmuştur. Ancak dil ve adet bakımından Moğollara çok benzemektedirler. İlk yurtları Tannu Dağı'nın kuzeyi olup, sonrasında Tula Nehri civarına göçmüşlerdir (Hemedânî, 1995, s. 111-113; T'ang, 1970, s. 157). Kereyit hanı Tuğrul ile müttefik olan Caka Gambu bu boyun Tongkayit şubesinin başında bulunmaktaydı (Hemedânî, 1995, s. 339). *Câmiu't Tevârih*'te, Çuci ile Biktutmuş Fucin'in evlenme zamanları, Çinggis Kagan'ın İbaha Beki, Toluy'un da Sortagtani Beki ile yapmış olduğu izdivaçla aynı zamana koyulmaktadır (Hemedânî, 1995, s. 339). *Moğolların Gizli Tarihçesi* Biktutmuş ile Çuci'nin evliliklerinden bahsetmese de diğer evliliklerin tarihi hakkında, Kereyit hanı Tuğrul'un, Çinggis Kagan tarafından yenildiği 1203 yılını işaret etmektedir (Anonim, 1990, s. 445-446; Anonim, 2004, s. 108; Anonim, 2011, s. 139; Anonim, 1995, s. 109). Caka Gambu ve ağabeyi Tuğrul Han'ın, Naymanlar ile yapılan savaşlar sırasında arasının bozulduğu bilinmektedir. Bu sebepten Tuğrul Han'ın daha sonra Moğollar ile giriştiği mücadelelere, Caka Gambu katılmamıştır. Böylelikle onun, Çinggis Kagan ile olan dostluğu devam etmiştir (Hemedânî, 1995, s. 374-375). Ancak Çinggis Kagan, Naymanlar ile savaştığı sırada (1204-1205) Caka Gambu, ondan ayrılmış ve bu durum düşmanlık olarak algılanmıştır. Çinggis Kagan'ın emri ile o, pusuya düşürülerek öldürülmüştür (Anonim, 1990, s. 580-582; Anonim, 2004, s. 140; Anonim, 2011, s. 179; Anonim, 1995, s. 139). Caka Gambu'nun kızı Biktutmuş Fucin ile Çuci'nin evliliklerinden dünyaya gelmiş herhangi bir evladın ismine de kaynaklarda rastlanmamıştır.

Oki Fucin

Oki Fucin, ile Çuci'nin evlilik tarihi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir malumat bulunamamıştır. Ancak bu kadının Kongirat boyunun Curluk Mergen soyuna mensup olduğu bilinmektedir. Ayrıca Çuci'nin anne tarafından akrabasıdır. Oki Fucin'in babası Alçi Noyan, Çuci'nin annesi Börte'nin kardeşidir (Hemedânî, t.y., vr. 108a; Anonim, t.y., vr. 18b; Hemedânî, 1995, s. 159, 720; Özcan, 2024, s. 26-27). Alçi Noyan ile Çinggis Kagan'ın dostluğunun temelleri, Börte ile evliliğinden öncesine dayanmaktadır. Her ne kadar *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde Çinggis Kagan'ın Börte ile evlendiği sırada aileler tarafından herhangi bir sorun çıkarılmadığı neşredilmiş (Anonim, 1990, s. 123-125; Anonim, 2004, s. 29; Anonim, 2011, s. 40; Anonim, 1995, s. 36-37) olsa da *Câmiu't Tevârih*'te bu durum farklı anlatılmıştır. Eserde, Çinggis Kagan nişanlısı Börte ile evlenmeye gittiği zaman, bu kızın babası Dey Seçen'in izdivacı güçleştirmeye çalıştığı neşredilmiştir. Ancak Çinggis Kagan ile sıkı bir dostluk bağı kurmuş olan Alçi Noyan, babasını ikna ederek kendisinden bir yaş büyük olan ablası Börte'yi, onunla evlendirmeyi başarmıştır. Bu sebepten Alçi Noyan'ın Çinggis Kagan nazarında mertebesi daha da yükselmiştir (Hemedânî, 1995, s. 159). Kaynaklarda Alçi Noyan'ın kızı Oki Fucin'in, Çuci ile evliliğinden doğan tek evladı olarak Batu'nun (باتو) ismi geçmektedir. Batu doğum sırasına göre, Çuci'nin ikinci erkek evladıdır (Hemedânî, t.y., vr. 108a; Anonim, t.y., vr. 18b; Hemedânî, 1995, s. 723). Bu kadından başka çocuğu olup olmadığı da bilinmemektedir.

³ Asıl ismi Kereidey olup uzun süre Tangutlar tarafından alı konulmuştur. Sonrasında Tangutlar ona "Vilayet Beyi" manasına gelen Caka Gambu ünvanını vererek kendi boyunun bulunduğu topraklara dönmesine izin vermişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hemedânî, 1995, s. 361).

Sultan Hatun

Mu'izzü'l Ensâb'da Sultan Hatun'un ailesine dair herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen, bu hatunun Berke (بركه), Berkecer (بركجر) ve Bura'nın (بوره) annesi olduğu neşredilmiştir. Eserde Çuci'nin oğulları arasında; Berke doğum sırasına göre üçüncü, Bura beşinci, Berkecer ise onuncu olarak belirtilmiştir (Anonim, t.y., vr. 18a-19a). *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk*'ta Berke (بركه), Çuci'nin üçüncü, Berkecer (بركجر / برکجر) ise dördüncü erkek evladıdır. Bu kaynakta Bura'nın ismine rastlanmamıştır (Hemedânî, t.y., vr. 108a). *Sîreti Celâleddîn Mengubernî*'de Çuci'nin (eserde توشى), Muhammed Harezmsah'ın kızı Sultan Hatun ile evlendiği bilgisi yer almaktadır (Nesevî, 2015, s. 60; Ahmedünesevi, 1934, s. 33). Bu bilgiye istinaden bahsi geçen kadının, Harezmsah'ın kızı olan Sultan Hatun ile aynı kişi olup olmadığı hakkında bazı araştırmacılar tarafından çeşitli fikirler ortaya atılmıştır (Bkz. Richard, 1988; Altuğ Kaya, 2024; Paydaş ve Bostancı, 2020). Harezmsah Muhammed'in kızı olan Sultan Hatun'un hayatına dair kaynaklarda, Harezmsahların Karahıtaylara karşı kurduğu bir siyasi ittifak neticesinde, Karahanlı hükümdar ailesine mensup ve Semerkant hâkimi Sultan Osman ile evlendirildiği bilgisi görülmektedir. Ancak Sultan Osman'ın yeniden Karahıtaylara meyletmesi üzerine Sultan Hatun gözden düşmüştür. Harezmsah Muhammed'in 1213 yılında Semerkant şehrini zapt etmesiyle Sultan Osman öldürülmüş, Sultan Hatun da yeniden Harezm'e dönmüştür (İbnü'l Esir, 1987, s. 224-226; Cuveynî, 2016, s. 466-468; Cüveynî, 2013, s. 337-338; Huncan, 2007, s. 380-383; Kaya, 2024a, s. 339-340; Altuğ Kaya, 2024, s. 350-354; Paydaş ve Bostancı, 2020, s. 1346-1348). Moğolların Semerkant ve Buhara'yı zapt etmelerinin ardından Harezmsah şehrine yürüdüklerini (bkz. Kaya, 2024b, s. 157-168) öğrenen Terken Hatun, hanedana mensup kişileri yanına alarak Harezmsah şehrini terk etmiştir. Bu sırada Sultan Hatun da onlarla birlikte oradan ayrılmıştır. Mazenderan taraflarında giderek orada bulunan İlâl kalesine sığınmıştır. Ancak Moğol komutanlardan Cebe ve Sübgedey'in bu kaleyi kuşatması ile Harezmsah Muhammed'in haremi ile birlikte 1221 yılında Sultan Hatun da esir edilerek Semerkant'a yollanmıştır (Kaya, 2024a, s. 344-345). Ardından da Çuci ile evlendirilerek onun haremine girmiştir. Çuci'nin 1226 yılında ölümü (Hemedânî, 1995, s. 731-733) sonrasında da Sultan Hatun'un saygınlığını koruduğu görülmektedir (Richard, 1988, s. 638). Ama Berke'nin doğumuyla ilgili çoğu kaynak onun Müslüman bir kadından dünyaya gelmediğini ifade ederken, (el-Cûzcânî, 2010, s. 213; el-Cûzcânî, 2016, s. 181; Ötemiş Hacı, 2009a, s. 25; Ötemiş Hacı, 2009b, s. 7; Bedirhan, 2021, s. 51-53) sadece *Tevârih-i Çengîznâme-i Şeceretu'l Etrâk Bazî Tevârih-i Selâtîn-i Türk* adlı eserde annesinin Müslüman olabileceği ihtimaline yer verilmiştir (Uluğ Bek, t.y., vr. 76a). Sultan Hatun'un Berke'nin annesi olduğu hususu bazı araştırmacılar tarafından kabul edilirken (Richard, 1988; Yuvalı, 2017, s. 196-198), diğerleri bu duruma şüpheyle bakmıştır (Altuğ Kaya, 2024; Paydaş ve Bostancı, 2020).

Kulu Hatun

Mu'izzü'l Ensâb'da Kulu Hatun'un nesebi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen hatunun isminden sonra Burgulci olarak okunan bir isme yer verilmiştir (Anonim, t.y., vr. 18b-19a). Ancak Çuci'nin bu isimde bir evladının varlığına hiçbir kaynakta rastlanamamıştır.

Kunci Hatun

Mu'izzü'l Ensâb'a göre, bu hatun Kereyit boyuna mensup olup, Çuci'nin on ikinci erkek evladı Tangut'un (تنگوت) annesidir (Anonim, t.y., vr. 18b-19a). *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk*'ta verilen şecerenin Arap harfleri ile yazılmış kısmında Tangut'un adı yedinci sırada, Uygur harfleri ile neşredilmiş kısmında (ئۇگوت) ise, altıncı sırada yer almaktadır (Hemedânî, t.y., vr. 109a). Eserde yer alan Arap harfli ve Uygur harfli kısımlar arasındaki uyumsuzluk sağdan sola

beşinci kutucukta başlamaktadır. Muhtemelen bu karışıklığın sebebi, iki farklı alfabede neşri yapanların farklı kişiler olup, birinin, diğeri yazdığı yazıyı okuyamamasıdır.

Kusar

Mu'izzü'l Ensâb'da Çuci'nin diğeri eşlerinden bahsedilirken, isimlerin sonuna genellikle Kucin, Hatun gibi bir saygınlık ifadesi neşredilir. Ama Kusar sadece ismi ile zikredilmektedir. Esere göre, Kusar'dan Çuci'nin iki erkek evladı olmuştur. Bunlar ise, sekizinci sırada yer alan Cilavun (جلاون) ve on birinci sırada yer alan Şiban (شيبان) dır (Anonim, t.y., vr. 18b-19a). *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk*'un Arap harfleri ile yazılmış kısmına göre, Çuci'nin oğulları arasında Şiban altıncı, Cilavaun (جلاون) ise dokuzuncu sıradadır. Ancak Uygur Harfleri ile yazılmış kısmına göre, Şiban (شيبان) beşinci, diğeri ise Çilegün (چيلگون) ismi ile neşredilmiş olup, sekizinci sıradadır (Hemedânî, t.y., vr. 109a).

Kavus

Çuci'nin eşi olarak zikredilen bu kadın da *Mu'izzü'l Ensâb*'da Kusar gibi herhangi bir saygınlık ifadesine yer verilmeden sadece ismi ile kaydedilmiştir. Esere göre, Çuci'nin dokuzuncu sırada yer alan oğlu Sengüm (شنگوم) ve on dördüncü sırada bulunan Sungur (شکور) isimli oğullarının annesidir (Anonim, t.y., vr. 18b-19a). *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk*'un vermiş olduğu şecerenin Arap harfli kısmına göre, Sinkgur (شنگور) onuncu, Sengüm (شنگوم) ise on beşinci ve son oğul olarak kaydedilmiştir. Eserin Uygur harfli kısmında Sungur (شکور) dokuzuncu, Senigüm (شنگوم) ise on dördüncü sırada yer almaktadır (Hemedânî, t.y., vr. 109a).

Karaçin Hatun

Mu'izzü'l Ensâb'da, Çuci'nin eşleri arasında en meşhur ve itibar sahibi olanlarının Kavus da dâhil yukarda bahsedilen sekiz hanımı olduğu neşredilmiştir. Onlardan sonra zikredilenlerinin ise, cariyeye konumunda bulunduğu bildirilmektedir. Cariye olarak nitelendirilen kadınların başında ise, Karaçin Hatun'un ismine yer verilmektedir (Anonim, t.y., vr. 18b-19a). Moğol toplumunda cariyeler genelde savaş esirleri ve yoksul boylardan alınan kızlardan oluşmaktaydı. Onlar hiçbir ayrıcalıktan yararlanamaz ve doğurduğu çocuk da meşru varis olarak kabul görmezdi (Beyânî, 2018, s. 38-39). Çuci'nin Karaçin Hatun'dan dünyaya gelen tek oğlu, *Mu'izzü'l Ensâb*'da on üçüncü sırada yer alan Boğal / Boul (بوغال \ بول) adındadır (Anonim, t.y., vr. 18b-19a). *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk* adlı eserin Arap harfleri ile yazılmış kısmında Bual (بوال) sekizinci sırada bulunmaktadır. Aynı eserin Uygur harfleri ile yazılmış kısmında ise yedinci sırada bu kişinin ismi Bugul (بگول) olarak neşredilmiştir (Hemedânî, t.y., vr. 109a).

Kuyi Hatun

Mu'izzü'l Ensâb'da Çuci'nin eşleri arasında son ismi geçen kadın Kuyi Hatun olmakla birlikte, Karaçin Hatun gibi cariyeye olduğu ve itibar olarak diğeri tarafından alt seviyede yer aldığı belirtilmiştir. Ayrıca bu hatunun Merkit boyuna mensup olduğu neşredilmiştir (Anonim, t.y., vr. 18b-19a). Merkit boyu Temüçin'in, Çinggis Kagan olarak anılmaya başlayacağı süreç içinde aşağı Selenge, Orhun ve Hilok (Nehir hakkında bilgi için bkz. Kalan, 2012, s. 8) nehirlerinin birleştiği kısımlarda yurt tutmuş durumdaydı. Bu boyya ait ilk kayıtlar 1096-1097 yıllarında Çin'e yapılan akınlara dahil olmaları nedeniyle tutulmuştur (Atwood, 2004, s. 347). *Câmiu't Tevârih*'te neşredildiği üzere, Merkit boyu Türklerin bir koludur. Moğollar onları Merkit olarak da adlandırmaktadırlar. Moğollar ile Merkit boyu arasında birçok savaş gerçekleşmiştir. Neticede ağır yenilgilere maruz kalan bu boy Moğollara tabii olmuştur. Ayrıca eserden Çuci'nin de Merkit boyu üzerine gerçekleştirdiği seferler izlenebilmektedir (Hemedânî, 1995, s. 93-97). Ancak Kuyi Hatun ile Çuci'nin izdivacının ne zaman gerçekleştiğine dair kayda herhangi bir eserden ulaşılamamıştır. Zira *Mu'izzü'l Ensâb*'da on yedinci sırada ismi zikredilen Tuka

Timur'un (توقا تیمور) Çuci'nin Kuyi Hatun'dan doğan oğlu olduğu belirtilmektedir (Anonim, t.y., vr. 18b-19a). *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk*'un Arap harfleri ile yazılmış kısmında Tuka Temür (توقا تیمور) olarak verilen bu isim on dördüncü, Uygur harfleri ile neşredilen kısımda (توقا تیمور) ise, on üçüncü sırada yer almaktadır (Hemedânî, t.y., vr. 109a).

Çuci'nin Annesi Tespit Edilemeyen Evlatları

Yukarıda büyük oranda *Mu'izzü'l Ensâb* ve *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk* adlı eserlere dayanarak yapılan incelemeler neticesinde, Çuci'nin eşleri ve onlardan doğan oğulları hususu incelenmiştir. Ancak *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk*'ta yer alan ama annesinin ismine hiçbir kaynaktan rastlanamayan dört oğlu daha bulunmaktadır. Bunlar arasında bulunan Bukaci (بوكاجى) beşinci sırada yer alıp, isminin Uygur harfleri ile yazılmış olan kısmına Şiban adı neşredilmiştir. Bu nedenle Bukaci isminin buraya yanlışlıkla neşredildiği, böylece eserde bulunan Arap harfli ve Uygur harfli yazımların akışını bozduğu düşünülmektedir. Bu durumun haricinde eserde, Bukaci'nin Berke Han sonrası üç yıl tahtta bulunduğu ve Möngke Temür'ün (مونغكا تیمور) oğlu Olguy (اولغوى) tarafından öldürüldüğü bilgisi yer almaktadır (Hemedânî, t.y., vr. 109a, 113a-b). Ancak bu bilgiler diğer eserlerden teyit edilememiştir. Yine aynı eserin Arap harfleri ile yazılmış kısmında on birinci sırada yer alan Cimbay (جيمباى), on ikinci sırada bulunan Muhammed (محمد) ve on üçüncü sırada olan Odur (اودور) adlı oğulların Çuci'nin hangi eşi ya da eşlerinden dünyaya geldikleri bilinmemektedir. Ayrıca bu isimler Uygur harfleri ile onuncu sırada Çimbay (چيمباى), on birinci sırada Mamad (ماماد) ve on ikinci sırada Odur (اودور) şeklinde neşredilmiştir (Hemedânî, t.y., vr. 109a).

Mu'izzü'l Ensâb adlı eserde ise, annelerinin ismi belli olmayan Çuci'nin altı oğlunun adına yer verilmiştir. Bunlar, dördüncü sırada yer alan İsen (ايسن), altıncı sırada bulunan Bukaci (بوكاجى), yedinci sıradaki Muhammed (محمد), on beşinci sırada olan Hami (حمى), on altıncı sırada mevcut olan Odur (اودور) ve on sekizinci olarak son sırada yerini alan Kuvadur (قوادور) şeklindedir (Anonim, t.y., vr. 19a). Çuci'nin oğulları haricinde bazı kaynaklarda annelerinin isimleri tespit edilemeyen kızlarının da mevcut olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi Kuluyhan (كولويخان) olup, *Moğolların Gizli Tarihçesi*'ne göre, 1207 yılında Oyrat boyu beylerinden Kutuka'nın oğullarından Törelçi'ye eş olarak verilmiştir. Ayrıca Kutuka'nın küçük oğlu İnalçi de Çinggis Kagan'ın kızı Çiçegen ile evlendirilmiştir (Anonim, 1990, s. 679-684; Anonim, 2004, s. 163-164; Anonim, 2011, s. 204-205; Anonim, 1995, s. 160). Ancak bu durum *Câmiu't Tevârih*'te farklı işlenmiştir. Esere göre, Kutuka'nın büyük oğlu Törelçi'ye Çiçegen eş olarak verilmiştir. Batu tarafından kız kardeşi Kuluy İğaci (قولوى ايگاجى) ise, İnalçi'ye gelin edilmiştir (Hemedânî, 1995, s. 100-101; Kaya, 2021b, s. 192; Subaşı, 2021, s. 222). Muhtemelen kaynaklarda Kuluyhan ve Kuluy İğaci olarak anılan bu kız, yaşı küçük olduğu için ancak babası Çuci'nin ölümü sonrası evlenecek çağa gelmiştir. Böylelikle Batu zamanında, babasının vermiş olduğu söze sadık kalınarak evlilik gerçekleştirilmiştir. Çuci'nin kaynaklarda annesinin ismine rastlanamayan kızlarından bir diğeri ise Bulgan Beki (بلغان بيكى) olup, Almalık hâkimi Ozar'ın, Nayman boyundan Küçlüg tarafından öldürülmesi sonrası Moğolların desteğiyle yerine geçen oğlu Suknak Tekin (سقناق تكين) ile evlendirilmiştir. Bu evliliğin tarihi, elde edilen veriler doğrultusunda 1218 yılı olarak görülmektedir (Djamal al-Karshi, 2005, s. 132, CLXXIX; T'ang, 1970, s. 148; Ögel, 2002, s. 345-350; Kaya, 2023, s. 80-81).

Sonuç

Yapılan araştırma neticesinde Çuci'nin kaynaklarda yer alan on farklı eşinin adına ulaşılmıştır. Bu eşlerinden doğan on üç oğlunun adları tespit edilmiştir. Ancak annelerinin ismi mevcut olan on üç oğul içinde yer alan Burgulci'nin adının mevcut şecerelerde bulunmaması, durumunu şüpheli hâle getirmektedir. Böylece onun Çuci'nin oğulları arasında sayılıp sayılmayacağı hususundaki sorular geçerliliğini sürdürmektedir. Burgulci hariç tutulduğunda

Çuci'nin hangi eşinden doğduğu belirsiz altı erkek çocuğunun daha olduğu görülmektedir. Çuci'nin, anne adını bilmediğimiz bu çocuklarının, ismi kaynaklarda mevcut olan eşlerinden mi, yoksa başka kadınlardan mı doğduğu hususu da çözüme kavuşturulamamıştır. Oğullarının yanı sıra Çuci'nin iki de kız çocuğuna sahip olduğu kaynaklardan tespit edilmiştir. Ancak onların da hangi kadından doğduğu hususuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Böylelikle edinilen bilgiler ışığında Çuci'nin hangi eşinden doğduğu bilinen ve bilinmeyen, erkek ya da kız ayırmaksızın yirmi evlada sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Reşiduddîn Fazlullah-ı Hemedânî'nin *Câmiu't Tevârih* ve *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk* adlı eserlerine göre Çuci Han'ın oğulları

OĞULLAR		
	Uygur Harfli	Arap Harfli
1	Orda	Orda
2	-	Batu
3	-	Berke
4	Berkeçer	Berkecer
5	Şiban	Bukaci
6	Tangut	Şiban
7	Bugul	Tangut
8	Çilegün	Bual
9	Sungur	Cilavaun
10	Çimbay	Sinkgur
11	Mamad	Çimbay
12	Odur	Muhammed
13	Tuka Temür	Odur
14	Senigüm	Tuka Temür
15	-	Sengüm

Tablo 2: Reşiduddîn Fazlullah-ı Hemedânî'nin *Câmiu't Tevârih* ve *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk* adlı eserlerine göre Çuci Han'ın eşleri ve onlardan doğan çocukları

	EŞLER	ÇOCUKLAR
1	Sartak Hatun	Orda
2	Biktutmuş Fucin	-
3	Oki Fucin	Batu

Tablo 3: *Mu'izzü'l Ensâb*'a göre Çuci Han'ın oğulları ve anneleri

	OĞULLAR	ANNELER
1	Orda	Sorkadu Hatun
2	Batu	Oki Kuçin
3	Berke	Sultan Hatun
4	İsen	-
5	Bura	Sultan Hatun
6	Bukaci	-
7	Muhammed	-
8	Cilavun	Kusar
9	Sengüm	Kavus
10	Berkecer	Sultan Hatun
11	Şiban	Kusar
12	Tangut	Kunci Hatun
13	Buğal/Bual	Karaçin Hatun
14	Sungur	Kavus

15	Hami	-
16	Odur	-
17	Tuka Timur	Kuyi Hatun
18	Kuvadur	-

Tablo 4: *Mu'izzü'l Ensâb'a* göre Çuci Han'ın eşleri

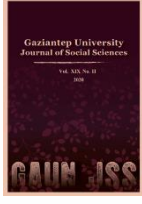
EŞLER	
1	Sorkadu Hatun
2	Biktutmuş Kucin
3	Sultan Hatun
4	Kulu Hatun
5	Kunci Hatun
6	Oki Kuçin
7	Kusar
8	Kavus
9	Karaçin Hatun
10	Kuyi Hatun

Kaynakça

- Ahmedünesevi, Şehabeddin. (1934). *Celalüttin Harezmeşah*. (Necip Asım Çev.). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Altuğ Kaya, K. (2024). *Harezmeşâh Devleti'nde hükümdar ailesinden bir kadın: Han Sultan*. Bozan, O. vd. (Ed.). *Harezmeşahlar devleti din-dil-kültür* (1. Baskı 349-365). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Anonim. (1990). *Mongolun nigoça tobçıyan*. (Sumyabaatar, B. Trs.). Ulaanbaatar: Ulsin Hevleliin Gazar.
- Anonim. (1995). *Moğolların gizli tarihi*. (Temir, A. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anonim. (2004). *The secret history of the Mongols*. (de Rachewiltz, I. Çev.). Leiden: Brill.
- Anonim. (2011). *Moğolların gizli tarihçesi*. (Kaya, M. L. Çev.). Kalan, E. (Ed.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Anonim. (t.y.) *Mu'izzü'l ensâb*. Bibliotheque Nationale France. Department des Manuscrits. Persian 67, 18a-19a.
- Atwood, C. P. (2004). *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York: Facts on File, Inc.
- Bedirhan, Y. (2021). *Bozkırda İslam'ın kılıcı Berke Han*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Benâketî, Fahreddin Davud. (2000). *Târîh-i Benâketî*. (Şear, C. Neşr.). Tahran: Encümen-i Asar Mefahir-i Ferhengi.
- Beyânî, Ş. (2018). *Moğol dönemi İran'ında kadın*. (Uyar, M. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cuveynî, Alâeddîn Atâ-Melik. (2016). *Târîh-i cihân guşâ*. (Kazvînî, M. Neşr.). Tahran: İntişarat-ı Hermes.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. (2013). *Tarih-i cihan guşa*. (Öztürk, M. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Djamal al-Karshi. (2005). *İstoriya Kazakistana v persidskih istoçnikah Djamal al- Karshi al-mulhakat bissurah*. Cilt 1. (Vohidova, Ş. H. ve Aminova, B. B. Çev.). Almatı: Daik Pryess.

- el-Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc. (2010). *Tabakât-ı Nâsirî*. Cilt 2. (Habibi A. Neşr.). Tahran: İntişarat-ı Esatir.
- el-Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc. (2016). *Tabakât-ı Nâsirî Moğol istilasına dair kayıtlar*. (Uyar, M. Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Erdoğan, C. (2019). Moğollarda kullanılan Beki/Begi unvanı üzerine notlar. *Mavi Atlas*, 7 (1), 255-273.
- Golden, P. B. (2020). Tuşi: Cüçi adı üzerine. (Ercan, A. B. Çev.). *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 482-488.
- Hândmîr, Gıyâsuddîn. (1984). *Târîh-i habîbu's siyer*. Cilt 3. (Debirsiyaki, M. Neşr.). Tahran: Ketab Furuşi Hayyam.
- Hemedânî, Reşîduddîn Fazlullah-ı. (1995). *Câmiu't tevârih*. Cilt 1. (Ruşen, M. ve Musevi, M. Neşr.). Tahran: İntişarat-ı Elburz.
- Hemedânî, Reşîduddîn Fazlullah-ı. (t.y.). *Kitâb-ı nesebnâme-i mulûk*. Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed Kitaplığı. Nu: 2937, 108a-109a, 113a-b.
- Huncan, Ö. S. (2007). *Türk Hakanlığı Karahanlılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İbnü'l Esir. (1987). *El-kamil fi't tarih*. Cilt 12. (Ağırakça, A. ve Özaydın, A. Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kalan, E. (2012). İvolga örneğinde Hun kent kültürüne genel bir bakış. *Türkbilig*, (24), 1-19.
- Kalan, E. (2012). Tarihi kaynaklara göre Cuçi adının kökeni ve Cengiz Kağan'a oğul olma sorunsalı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27 (1), 119-130.
- Kaya, Ç. (2021a). Büyük Moğol Ulusu'nda ilk veliaht tayini hususuna dair bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (14), 23-34.
- Kaya, Ç. (2021b). Cengiz Han'ın kızları ve yapmış oldukları evlilikler. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (22), 189-199.
- Kaya, Ç. (2022). *Cengiz Han'ın kadınları*. Söylemez, O. vd. (Ed.). *Cengiz Han'ı aramak* (1. Baskı, 77-92). İstanbul: Bengü Yayınları.
- Kaya, Ç. (2023). *Çağatay Hanlığı – Büyük Moğol Kağanlığı arasındaki siyasi ilişkiler (Başlangıçtan 1320 yılına kadar)*. İstanbul: Post Yayınevi.
- Kaya, Ç. (2024a). *Minnetten lanete Harezşahlar idaresinde Terken Hatun'un yeri ve önemi*. O. Bozan vd. (Ed.). *Harezşahlar Devleti din-dil-kültür* (1. Baskı, 331-348). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Kaya, Y. (2024b). *Moğolların Gürgenç seferi*. O. Bozan vd. (Ed.). *Harezşahlar ve etrafındaki dünya* (1. Baskı, 157-168). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Mîrhând, Muhammed. (2006). *Târîh-i ravzatu's safâ*. Cilt 8. (Kıyanfer, C. Neşr.). Tahran: İntişarat-ı Esatir.
- Nesevî, Muhammed. (2015). *Sîreti Celâleddîn Menguberni*. (Minovi, M. Neşr.). Tahran: İntişarat-ı İlim u Ferheng.
- Ögel, B. (2002). *Çingiz Han'ın Türk müşavirleri*. İstanbul: I.Q Kültür Sanat Yayınları.
- Ötemiş Hacı. (2009a). *Cengiznâme*. (Gülensoy, T. Çev.). Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Ötemiş Hacı. (2009b). *Çengiz-nâme*. Kamalov, İ. (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özcan, A. T. (2024). *Batu*. İstanbul: Kronik Yayıncılık.
- Paydaş, K. ve Bostancı, F. (2020). Han Sultan'ın Berke Han'ın annesi olup olmadığı hususunda mutâlaalar. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6 (4), 1344-1355.
- Richard, J. (1988). Berke Han'ın İslam'a girişi ve Altınordu hanlığında İslamiyetin yayılışı. (Yuvalı, A. Çev.). *Türk Kültürü*, 306 (26), 634-642.
- Rybatzki, V. (2006). *Die personennamen und titel der mittelmongolischen dokumente*. Helsinki: Publications of the Institute for Asian and African Studies,
- Subaşı, Ö. (2021). *Moğollarda kadın, evlilik ve dış siyaset*. İstanbul: Selenge Yayınları.

-
- T'ang, C. (1970). *Moğol sülalesi devrinde Türk ve İslam dünyası ile temaslarda bulunan şahsiyetler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü, İstanbul.
- Uluğ Bek (t.y.) *Tevârih-i Çengîznâme-i şeceretu'l Etrâk bazî tevârih-i selâtîn-i Türk*. Harvard University Houghton Library. Microfilm on File No: 89-1356, 76a.
- Yuvalı, A. (2017). *İlhanlı tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Zhao, G. Q. (2008). *Marriage as political strategy and cultural expression Mongolian royal marriages from world empire of Yuan Dynasty*. New York: Peter Lang Publishing, Inc..
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Roma'nın Doğu Sınır Birliklerinde Lojistik Unsur Olarak Yük ve Binek Hayvanlarının Temin Yöntemleri ve Kullanım Alanları¹

Supply Methods and Usage Areas of Pack and Mount Animals as Logistic Elements in the Eastern Frontier Units of the Roman Empire

Abdurrahman UZUNASLAN^a Erdal KAYA^{b*}

^a Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8964-3317

^b Dr. Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6100-2339

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Kasım 2024

Kabul tarihi: 5 Aralık 2024

Anahtar Kelimeler:

Roma Ordusu,
Doğu sınır birlikleri,
Yük ve binek hayvanı,
At,
Katır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 12, 2024

Accepted: December 5, 2024

Keywords:

Roman Army,
Eastern frontier units,
Pack and mount animals,
Horse,
Mule.

ÖZ

Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemleri boyunca Roma ordusu ve savaş gücünün en önemli unsurunu güçlü yük ve binek hayvanları oluşturmuştur. Bunlar arasında birinci önceliği, şüphesiz süvari atları almıştır. Bununla birlikte, ulaşım ve nakliye amacıyla kullanılan ve savaş gereçlerini, erzak, çadır ve ordunun diğer yüklerini taşıyan önemli sayıda ve farklı türde hayvanın kullanıldığı bilinmektedir. Roma İmparatorluğu, farklı coğrafyalarda görev yapan sınır birliklerinin ihtiyaç duyduğu yük ve binek hayvanları için farklı temin yöntemleri geliştirmiştir. Özellikle barış dönemlerinde, düzenli hayvan tedarikini sağlamak için ciddi ve düzenli bir organizasyonun planlandığı görülmektedir. Söz konusu organizasyonun en önemli amacı, orduda ihtiyaç duyulan sağlıklı ve yeterli güce sahip hayvanları özenle seçmek ve ardından savaşa hazır hâle getirecek eğitimlerden geçirmektir. Ancak, savaş ve isyanların yaşandığı olağanüstü zamanlarda bu kuralların daha esnek olduğunu vurgulamak gerekir. Bu nedenle ordunun acil ihtiyaçları ve nitelikli hayvan rezervinin azaldığı durumlarda Roma, farklı temin yöntemlerine de başvurmuştur. Söz konusu yöntemler arasında en yaygın olanlar; satın alma veya zorla el koyma, karşılıklı anlaşma veya ganimet yoluyla temin, ayrıca mütteliklerden gelen yardımlar şeklinde sıralanabilir. Burada sıralanan temin yöntemleri özellikle epigrafik belgeler yoluyla ispatlanabilmektedir. Bu çalışma, Roma'nın doğuda yaptığı askeri operasyonlar sırasında, sınır birliklerinin ihtiyaç duyduğu yük ve binek hayvanlarının hangi yöntemlerle tedarik edildiğine ilişkin ayrıntıları; antik kaynaklar, epigrafik materyaller ve modern literatür ışığında ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Throughout the republican and imperial eras, the most important element of the Roman Army and fighting force was strong pack and mount animals. Among these, the first priority was undoubtedly the cavalry horses. However, it is known that a significant number of different types of animals were used for transportation and transport purposes, carrying war materials, provisions, tents and other loads of the army. The Roman Empire developed different methods of supplying pack animals and mounts needed by the frontier units serving in different geographies. Especially in times of peace, it appears that a serious and regular organization was planned to ensure a regular supply of livestock. The most important purpose of the organization in question was to carefully select healthy and strong animals needed in the army and then train them to make them ready for war. However, it should be emphasized that these rules are more flexible in times of emergency such as war and rebellion. For this reason, when the army's urgent needs and qualified animal reserves were decreasing, Rome resorted to different supply methods. The most common methods are purchase or seizure by force, provision through mutual agreement or loot, and aid from allies. The methods of procurement listed here can be proven especially through epigraphic documents. This study reveals the details of the methods by which the pack and mount animals needed by the frontier units were supplied during the military operations of Rome in the east, in the light of ancient sources, epigraphic materials and modern literature.

¹ Bu çalışma, ikinci yazarın "Roma'nın Doğu Sınır Birliklerinin Sefer Organizasyonu (M.Ö.1. Yüzyıl-M.S. 3. Yüzyıl)" başlıklı doktora tezinden genişletilerek türetilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Despite having less carrying capacity compared to carts animals such as mules, donkeys, horses, ponies, packhorses and camels (especially in military units deployed in the east) that carried the army's *impedimenta* during and after military campaigns of Roman army played an active role in the victories they won. These animals, which had better maneuverability and were faster than carts, could pass through narrow, dangerous and difficult routes quickly and safely and could cover longer distances in a day without the need for paved roads. In addition, mules and donkeys, which were less costly than transport vehicles, were indispensable elements of the *cursus publicus*. Among the pack and mount animals used in the Roman army, cavalry horses undoubtedly constituted the largest and most important share. Horses were rarely used as pack animals by the Romans, but were preferred as mounts, especially by cavalry units and officers. However, horses were also frequently used in scouts and medical services.

The horses meticulously selected for use in military service and the cavalrymen who rode them were subjected to a special and challenging training. Papyrus obtained from Egypt provide very important information about the procurement and allocation procedure of riding and pack horses used in Roman cavalry units. According to those, especially during the imperial period horses were provided by purchasing or by force for the Roman troops deployed in different regions of Egypt and Syria. Purchasing were made by taking into account certain standards and were carried out as a result of correspondence between the provincial governor, army commander and unit officers within the chain of command, and new horses were provided for the army using the same procedure to replace the depleted horses.

Another important method used to provide horses for the army, other than purchasing, taxing or forcibly requisitioning, was the breeding of horses on state-owned stud farms. There were state-owned horse farms in the Cappadocia region, as in Spain and Thrace. In the horse and other pack and mount animals farms belonging to the kingdom of Cappadocia, which was converted into imperial property during the reign of Tiberius, horses were probably raised for the Roman armies. However, it is reflected in epigraphic documents that Cappadocian horses were very popular and sought-after during the Roman imperial period.

The first animal that comes to mind is undoubtedly the mule when it comes to pack animals in the ancient World. Less costly and more durable than horses, and stronger than donkeys, mules were among the animals that were used extensively in the Roman world. Mules, which can travel 80 kilometers a day and have the capacity to carry approximately 135 kilograms of weight, provided great advantages to Roman armies in carrying loads, especially in mountainous regions with difficult climate conditions such as Armenia and Pontus.

Another animal other than mules was the donkey, which was frequently used in Roman armies to pull carts and as a mount. As with mules, there is no information or data, other than ancient authors, about the method and procedure for providing donkeys to the Roman armies. As with mules, there is no information or data about the method and procedure for supplying donkeys to the Roman armies, other than the anecdotes in the works of ancient authors. According to the information given by Josephus, the Roman army seized the herds of enemy troops, including donkeys, during the First Jewish War. Donkeys, which have less carrying capacity than mules and camels, were also limited to transportation. Therefore, it can be said that donkeys were mostly used to carry the troops' provision, weapons, equipment and other materials and to evacuate wounded soldiers from the battlefield.

Another animal used as a pack animal and a mount in the Roman armies, especially in the troops deployed in the East was camel which was widely used in the military field by the Assyrians, Persians and Greeks who ruled in the Near East. The Romans who first encountered the dromedarii in the Battle of Magnesia against the army of the Seleucid King Antiochus III in 190 BC could not establish their own camel troops for a long time. Epigraphic evidence suggests that the first *dromedarii* unit of the Roman army was formed in the province of Syria during the reign of Emperor Trajan. The earliest records of the unit called *Ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum* date back to 156/157 AD. It is understood that the dromedarii were mostly used in desert regions and provinces with caravan routes, such as Egypt and Syria. During their time as part of the Roman army, they undertook extremely important and strategic tasks such as escorting commercial and military convoys, patrolling important communication routes, ensuring the security of economically important regions, conducting reconnaissance in deserts, and ensuring that communication between garrisons and state messengers was kept open.

The Roman Empire used different methods to supply the pack animals and mounts needed by the frontier units deployed in different geographies. It is possible to speak of the existence of a regular animal supply system in peacetime. Because in times of peace there was enough time for animals to be carefully selected, to be checked for health and strength, and to be subjected to some training. This was not the case in times of emergency, such as war or rebellion. In the periods when there was not enough time to procure and meet certain criteria, Roman military officials had to put into practice different methods for the diminishing animal stock. These methods can be listed as purchase, forced seizure, provision through agreement, loot or aid from allies.

Giriş

Askerî seferler öncesinde, esnasında ve sonrasında ordunun yüklerini taşıyan katır, eşek, at, midilli, yük beygiri ve deve (özellikle doğuda konuşlandırılan askerî birliklerde) gibi hayvanlar; yük arabalarına kıyasla daha az taşıma kapasitesine sahip olmalarına rağmen Roma ordusuna önemli avantajlar sağlamışlardır. Bununla birlikte yük arabalarına nazaran manevra kabiliyetleri ve hızları fazla olan söz konusu hayvanlar, dar veya tehlikeli yol ve güzergâhlardan daha rahat ve daha hızlı bir şekilde geçebilmekte; taş döşeli yollara ihtiyaç duymadan bir günde daha uzun mesafeler kat edebilmekteydi. Yine taşıma araçlarına göre daha az maliyetli olan bu hayvanlardan katır ve eşek, *cursus publicus*un da vazgeçilmez unsurlarıydı (Mitchell, 1976, s. 122-123; Roth, 1999, s. 202. Roma ordusuna yük ve binek hayvan temini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Davies, 1969; Hyland, 1990, s. 71-76 ve 101-103; Kissel, 1995, s. 234-237; Dixon-Southern, 1992, s. 158-165).

Yük hayvanlarının sırtlarındaki yükler, ahşap kasalar, küfeler (*bisaccii*) ve yük semerleri (*clitellae/sagmae*) içerisinde taşınmaktaydı (Liv. 25. 36. 5; Petron. 31; Roth, 1999, s. 202). Antik kaynaklarda, ordu yüklerinin hayvanlar tarafından taşınmasına ilişkin birçok anekdot bulunmaktadır. Frontinus, askerler tarafından sürülen katırlara yüklenen saman ve tahıl çuvallarına atıfta bulunurken (Frontin. *strat.* 3. 2. 8.) Livius, siper kazmak için uygun olmayan kayalık bir zeminde Kartacalılar tarafından çevresi sarılan Cornelius Scipio'nun, kamp duvarını kazıklarla yüklü semerleri üst üste yığarak nasıl yükselttiğini aktarmıştır. Yine Plutarkhos, Petra'da bulunan Pompeius'un, askerlerine Mithradates Eupator'un ölümünü haber vermek için yaptığı konuşmayı, kürsü bulunmadığı için askerler tarafından üst üste konulan yük hayvanlarının semerleri üzerinde yaptığını aktarmıştır. Titus Livius ve Plutarkhos tarafından aktarılan bilgiler, Roma ordularının yüklerinin devasa miktarını ve ordudaki yük hayvanlarının çokluğunu göstermesi bakımından önemlidir (Plut. *Pomp.* 41. 3-5; Liv. 25. 36. 5. Ayrıca bkz. Roth, 1999, s. 202-203).

Taşınan yüklere gelince bunlar genellikle çuvallar içindeki tahıl ürünleri; içerisinde yağ, şarap veya çeşitli gıdalar taşınan *amphora* gibi daha hacimli yükler ve ordunun teçhizatlarıydı. Bu yükler, hayvanların her iki tarafına dengeli bir şekilde yerleştirilerek taşınmaktaydı. Zira aşırı yüklenme ve sakatlık gibi nedenlerle hayvanların telef olmaması için yüklerin doğru bir şekilde bölünmesi hayati önem taşıyordu (Varro *rust.* 2. 6; Roth, 1999, s. 203).

Antik kaynaklar ve epigrafik belgeler, Roma ordusunda kullanılan yük ve binek hayvanlarının, genellikle sivillerden satın alma/el koyma, savaş sonunda düşman birliklerinden ele geçirme (anlaşma yoluyla veya ganimet olarak) yoluyla veya müttefiklerden gelen yardımlarla tedarik edildiklerini göstermektedir. Tacitus'un aktardığı bilgilere göre Principatus döneminin başında Gallia eyaletleri, Romalılar için at temin etmekten bıkmışlardı. Iosephus, MS 68 yılında Ürdün Vadisi yakınlarında Romalıların eşek, koyun, deve ve öküzlerden oluşan büyük bir sürüye el koyduklarını ifade etmiştir (Ios. *bell. Iud.* 4. 7. 5; Tac. *ann.* 2. 5. Diğer örnekler için bkz. Tac. *hist.* 1. 57; Tac. *ann.* 1. 71).

Yük ve binek hayvanları dışında, ordu için kullanılmak üzere koşum hayvanlarının da tedarik edildiği epigrafik belgeler yoluyla kanıtlanmıştır. İmparator Valerianus'un MS 256 yılındaki doğu seferi sırasında eyaletler, Roma ordusu için koşum hayvanları temin etmeyi taahhüt etmek zorunda kalmışlardır: Oxyrhynchus'tan ele geçen bir papirüs birkaç köyün, Suriye'de bulunan Roma askerleri için seçilmiş 36 pulluk öküzünün tedarik ve nakliyesine ilişkin yeminli taahhüdünü içermektedir (*P.Oxy.* XLIII 3109; Kissel, 1995, s. 237; Adams 2007: 152-153).

Burdur Tren Garı yakınlarında 1970 yılında keşfedilen, Tiberius Dönemi'nin başlarına tarihlenen, Grekçe-Latince olarak yazılmış bir *edictum*; Augustus'un imparatorluk çapında

kurmuş olduğu resmî haberleşme ve ulaşım sisteminin işleyişi ve eyalet sakinlerinden kiralanan araba ve yük/binek hayvanlarının kullanımına ve tedarikine ilişkin oldukça önemli bilgiler içermektedir. Bununla birlikte, devletin yetki vermediği kimselerin taşıma esnasında zor kullanarak haksız isteklerde bulunmaları karşısında ilgili kiracıların şikayetlerine ve çözüm yöntemlerine ışık tutmaktadır. Belgede yer alan bilgilere göre İmparator Tiberius tarafından Galatia valisi olarak görevlendirilen Sextus Sotidius Strabo Libuscidianus, bölgedeki resmî taşımacılığın bazı Romalılar tarafından suistimal edildiğini fark etmiş ve bu hizmeti sunan Pisidialıların aldıkları ücretler ve kiralama yöntemlerine ilişkin bir kararname yayımlamıştır. Buna göre yalnızca senatörler, bazı süvariler, bir kısım rütbeli ordu mensupları² ve izin belgesi olmak koşuluyla idari veya askerî devlet görevlileri araç değiştirme istasyonlarında vasıta talep edebileceklerdi. Bu sistemin işleyebilmesi için eyalet kentleri *leiturgia/angareia* sözcüğüyle ifade edilen yükümlülüklerini yerine getirerek hayvan veya yük arabalarını sağlamak, araç değiştirme istasyonlarının bakımını yapmak ve hayvanların beslenmesini üstlenmek zorundaydılar. Bu emirnameden³ anlaşıldığı kadarıyla resmî ulaştırma sistemi, yöre halkına ait yük hayvanları ve vasıtaların devlet görevlileri tarafından kiralınması ilkesine dayanmaktaydı. Bununla birlikte Sagalassosluların herhangi bir bedel talep etmeden devlet görevlilerini, binek hayvanları ve arabaların değiştirildiği dinlenme istasyonlarında (*mansio/mutatio/praetorium*) misafir etmek zorunda oldukları da burada belirtilmiştir (Belge konusundaki tartışmalar için bkz. Mitchell, 1976; Kolb, 2000, s. 55-64 ve 71-78; Mitchell, 2015; Adak, 2019, s. 442-444). Sınırlı olmakla birlikte yazıtlara yansımış bu detay, Roma ordusunun ve resmi görevlilerinin ihtiyaçları çerçevesinde etkin bir şekilde kullanılan yük ve binek hayvanlarına ilişkin önemli detayları gün yüzüne çıkarmıştır.

At

Evcilleştirildikleri andan itibaren hayatın her alanında var oldukları bilinen atlar⁴ Romalılar tarafından nadiren yük hayvanı olarak tercih edilmişlerdir. Askerî birliklerin gündelik yaşamlarında önemli bir yere sahip olan atlar, özellikle süvari birlikleri ve subay sınıfı tarafından etkin bir binek hayvanı olarak tercih edilmiştir. Bununla birlikte atların binek aracı olarak kişisel kullanımın yanı sıra Roma ordusunda yük hayvanı olarak da işlev gördükleri hususunda yeterli bilgiler mevcuttur (Roth, 1999, s. 204).

Varro'ya göre atların, kullanım çeşitliliğine göre yetiştirilmesi farklılıklar göstermekteydi. Bu kapsamda yetiştirilen ve eğitilen atlar, askerlik hizmetleri, damızlık, yarışma ve eğlence amaçlı olarak kullanılması dışında, taşımacılıkta ve atlı arabalarda da kullanılmaktaydı. Diğer yandan antik metinler, bazı cins atların iğdiş edilerek yol hizmetlerinde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Orduda kullanılacak atların ise hızlı ve uysal olmasına dikkat edilmekteydi (Varro *rust.* 2. 7. 15; Roth, 1999, s. 204).⁵

² *Centuriones* vb.

³ *Sagalassos halkı, her bir yük arabası için 40 stadia başına 10 AS almak kaydıyla buradan geçenlerin kullanmaları için Kormasa (Kozluca Köyü/Keçiborlu) ve Konana (Gönen/Isparta) kentlerine kadar on adet at arabası ve yolcular için gereken sayıda katır temin etmekle yükümlüdürler. Eğer Sagalassos halkı bu ihtiyaçları karşılayamıyorsa, bu görevi üstlenebilecek olan bir diğer şehrin veya köyün halkına, sağlayacakları katır, at arabası ve servis için ödeme yaparak bu görevi bildirilen şekilde yerine getirebilirler. AE 1976, 653 (=SEG 26, 1392).*

⁴ Yunan-Roma dünyasında at, at biniciliği ve atın kullanım alanlarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Varro *rust.* 2. 1-8; Plin. *nat.* 8. 64-67; Xen. *hipp*; Xen. *equ.*; Hyland, 1990. Ayrıca bkz. Roth, 1999, s. 62-65 ve 204; Raepsaet, 2000, s. 698-703; Willekes, 2016; Ebers, Lichtenberger ve Nieswandt, 2022.

⁵ Roma ordusunda kullanılan süvari atlarının daha hızlı ve yumuşak başlı olmaları için iğdiş edildiklerine ilişkin

Roma ordusunda atlar, sefer esnasında yaralanan veya hastalanan askerler için sıhhiye hizmetlerinde de kullanılmaktaydı. Appianos, Scipio Aemilianus'un İspanya'daki birliklerin yürüyüş hattı üzerinde dolaşarak sık sık arkayı teftiş ettiğini, süvarilerin atlarından inip yerlerini hasta askerlere vermelerini ve katırlara aşırı yük bindiğinde piyadelerin yükün bir kısmını taşımalarını emrettiğini aktarmıştır (App. *Hisp.* 14. 86). Bu olay, olağanüstü durumlar karşısında alınan bir önlem örneği olarak değerlendirilmelidir. Nitekim atların, güvenlik kaygısına ve stratejik nedenlere bağlı olarak, bu tür durumlarda oldukça sınırlı ölçekte kullanıldığını ifade etmeliyiz. Ayrıca orduda yeterli sayıda atın olması, savaşa uygun olmaması durumunda, çok fazla bir anlam ifade etmiyordu (Hyland, 1990, s. 72-86; Roth, 1999, s. 204).

Roma ordusundaki binek veya yük hayvanları, titizlikle seçilmekteydi. Bunlar içerisinde özellikle süvari atları, onu kullanacak süvariyle birlikte özel bir talime tabi tutulmaktaydı (bkz. Hyland, 1993; Speidel, 1996; Dixon-Southern, 1992, s. 126-134). "Yardımcı süvari birliği" (*ala quingenaria*) içerisinde yaklaşık 600 at bulunmaktaydı. *Ala miliaria*'da ise bu sayı daha fazlaydı. Piyadelerden oluşan *cohort*lara eklenen süvari birliği (*cohors equitata*) içerisinde, birlik *quingenaria* ise 120, birlik *miliaria* ise 240 süvari bulunmaktaydı. Bu sayının yedek atlar ve başka ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak değişebileceğini belirtmeliyiz.⁶

Mısır'daki arkeolojik kazılarda ele geçen papirüsler, Roma süvari birliklerinde kullanılan binek ve yük atları temin ve tahsis prosedürü hakkında oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlardan biri, *Syria Coele* Valisi Marius Maximus tarafından *cohors XX Palmyrenorum*'un *tribunusu* Ulpius Maximus'a gönderilen, MS 208 yılı Mart tarihli bir mektuba yansımıştır. Buna göre Maximus, normal prosedürlere uygun bir şekilde kayıtlara giren dört yaşında, kızıl renkli, maskeli ve üzerinde damga bulunmayan bir atı, adı geçen birliğin süvarilerinden Iulius Bassus için teslim aldığını belirtmiştir. Davies'e göre komutan Maximus, yeni atlar için valiye başvuruda bulunmuş ve muhtemelen atın tahsis edileceği askerin adını ve değiştirilme nedenini de bildirmiş olmalıydı. Bu durum valinin, atın komutanın takdirine bağlı olarak herhangi bir askere değil, belirli bir süvari için ısmarlandığı konusunda emir verdiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır (*P.Dura* 56; *CPL* 330; Davies, 1969, s. 436. Değerlendirme için ayrıca bkz. Stauner 2004, s. 40-43). Dura-Europos'tan ele geçen, MS 251 yılına tarihlendirilen benzer içeriğe sahip başka bir papirüste, atını kaybeden ve kendisine yeni bir at tahsis edilen iki askerden bahsedilmektedir (*P.Dura* 97; Krş. Davies, 1969, s. 436-437). Her iki belgeden, süvari birliklerinin at ihtiyacının belirli standartlar dikkate alınarak emir komuta zinciri içinde yapılan yazışmalar neticesinde giderildiği ve eksilen atların yerine yine aynı prosedürle yeni atlar temin edildiği anlaşılmaktadır.

Geç İmparatorluk Dönemi'nde, Küçük Asya, İspanya ve Trakya'da devlete ait damızlık at çiftlikleri bulunmaktaydı. Özellikle Küçük Asya'nın doğusundaki Kappadokia bölgesi askerî at yetiştiriciliği konusunda ön plana çıkmıştı. Erken İmparatorluk Dönemi'nde Roma ordusuna at yetiştiren çiftliklere ilişkin bilgiler son derece kısıtlıdır (Jones, 1964, s. 625-626, 671; Davies, 1969, s. 453; Dixon-Southern, 1992, s. 160). Yine de Tiberius Dönemi'nde imparatorluk mülküne dönüştürülen Kappadokia bölgesindeki krallık çiftliklerinde başta at olmak üzere, ordu için yük ve binek hayvanları yetiştirilmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte Kappadokia atlarının İmparatorluk Dönemi'nde oldukça rağbet gördüğü epigrafik belgelere yansımıştır. Örneğin yukarıda bahsedilen, *Syria Coele* Valisi Marius Maximus

olarak bkz. Plin *nat.* 8. 42; Davies, 1969, s. 453-454; krş. Amm. 17. 12. 2.

⁶ Hyginus'a göre *ala quingenaria*'da bulunan at sayısı 564, *miliaria*'da ise 1096'ydı. Ps.-Hyg. *mun. castr.* 16; Krş. Veg. *mil.* 2. 14. Ayrıca bkz. Davies, 1969, s. 429; Gilliver, 1999, s. 25.

tarafından Ulpius Maximus'a gönderilen mektubun yer aldığı papirüste adı geçen Halatha adlı askere temin edilen binek hayvanı; bir Kappadokia atıydı.⁷

Kappadokia atlarının ününü ve yalnızca binek hayvanı olarak kullanılmadıklarını kanıtlayan bir diğer epigrafik belge, Mısır'dan ele geçen ve MS 77 yılına tarihlendirilen bir papirüstür. Belge üzerinde yer alan bilgilere göre, *ala Apriana* yardımcı birliğinden Valerius Longus adlı bir süvari, Rufus adlı bir *centuriodan* 2700 *drahmi* (yaklaşık 675 *denarii*) karşılığında bir Kappadokia atı satın almıştır. Latince kaleme alınan satış belgesine göre Rufus, atın yiyip içtiğini ve bir atta bulunması gereken tüm standart özellikleri taşıdığını taahhüt etmiştir. Söz konusu taahhütlerden, atın en az iki yaşında olduğu, birtakım veterinerlik testlerinden ve talimlerden geçtiği anlaşılmaktadır. Tüm bu özelliklerine rağmen söz konusu hayvan bir süvari atı değil, büyük olasılıkla *alanın* yük ve teçizatlarını taşımak veya yük arabalarını çekmek için seçilmişti (*PSI VI 729*; Davies, 1969, s. 436, 442-443). Dura-Europos ve Mısır'dan ele geçen papirüsler üzerinde yer alan Kappadokia atı ifadeleri, menşeden ziyade, atların cinslerine atıfta bulunmak için kullanılmış olabilir ve Kappadokia'dan ithal edildikleri anlamına gelmemelidir. Zira bu atların Suriye veya Mısır'da da yetiştirilmiş olabilecekleri ihtimal dâhilindeydi (Dixon-Southern, 1992, s. 160).

Katır

Askerî bağlamda, antik dönemde yük hayvanı denilince akla ilk olarak katırlar gelmekteydi.⁸ Tükettikleri yem bakımından atlara göre daha az maliyetli ve ayakları daha sağlam olan katırlar, eşeklere nazaran da daha güçlü ve dayanıklı hayvanlardı. Bu nedenle yük hayvanı olarak eşek ve atlara kıyasla ordu için daha avantajlıydılar (Hyland, 1990, s. 71-72; Roth, 1999, s. 206). Pahalı oldukları bilinen katırlar, antik dönemde çiftçiler tarafından eşekler kadar yaygın bir şekilde tercih edilmemekteydi, nitekim askerî kullanım açısından önemli olan maliyet değil, hayvanın taşıma kapasitesiydi (Roth, 1999, s. 206).

Günümüzde bir katırın taşıma kapasitesi, 72 kg'dan 135 kg'a, hatta belirli koşullar altında bu miktar 180 kg'a kadar çıkabilmektedir (Labisch, 1975, s. 83; Goldsworthy, 1996, s. 293; Roth, 1999, s. 206). Roma Dönemi'nde katırların yük kapasitesine ilişkin tek kaynak, Diokletianus'un narah kararnamesidir. Burada odun taşıyan bir katır için verilen yük kapasitesi 98 kg'dır (*CIL III*, 2208; Lauffer, 1971, 136; Roth, 1999, s. 206). Söz konusu ağırlık, muhtemelen azami yükten ziyade varsayıma dayanan bir miktarı belirtmekteydi, çünkü Mısır'dan elde edilen kanıtlardan yola çıkılarak bir eşeğin normal kapasitesinin 100 kg olarak verilmesi, katır için verilen 135 kg'ın pratikte daha gerçekçi olduğunu göstermektedir. Katırın günlük seyahat mesafesi, bir günde yaklaşık 40 km ile 80 km arasında değişmekte, zorunlu yürüyüşlerde ise bu mesafe değişebilmektedir. Örneğin 19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri ordusundaki katır kervanları, günde 135-165 km yol gitmekteydiler. Ancak söz konusu sayısal değerlerin, olağanüstü durumlara işaret etmiş olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Sonuç olarak ortalama bir katırın taşıma kapasitesinin, günde 50 km'lik bir mesafe için, yaklaşık 135 kg civarında olduğu tahmin edilmektedir. Dağlık bir bölgede bu mesafe 20 km'ye kadar düşebilmektedir (Roth, 1999, s. 206-207).

⁷ *ec[um Ca]ppado[cem] P.Dura 56; CPL 330; Davies, 1969, s. 443.*

⁸ Plinius'a göre, erkek eşek ile dişi atın (kısırak) çiftleşmesiyle meydana gelen katır, zahmetli işlerde gücüyle dikkat çeken bir hayvandı. Bkz. *Plin. nat.* 8. 69. 171. Katırların Roma ordusunda yük hayvanları olarak kullanıldıklarına ilişkin olarak bkz. *Liv.* 7. 14. 7, 10. 40. 8-9, 25. 11. 19, 41. 3. 6, 42. 1. 8; *Frontin. strat.* 1. 8. 9; 2. 4. 5; *Ios. bell. Iud.* 3. 3. 3-5, 3. 6. 2; *Plut. Mar.* 13. 1-2; *App. Hisp.* 14. 85, 86; *SHA. Alex.* 47. 1.

Eşek

Günümüzden yaklaşık 5000-6000 yıl önce evcilleştirilen (Kitchell, 2014, s. 57), Antik Dönem'de sosyal-ticari hayatın önemli unsurlarından biri olarak eşek (Lat. *asinus/asina*, Yun. *ὄνος/ὄποζύγιον*), her düzeydeki malın taşınması için kullanılan en yaygın yük hayvanıydı (Hyland, 1990, s. 231-235; Roth, 1999, s. 205).⁹ Bununla birlikte antik dönem ordularında yük arabalarının çekilmesinde ve binek hayvanı olarak eşeklerden sıklıkla yararlanılmıştır. Dayanıklı ve hastalıklara karşı dirençli bir yük hayvanı olarak eşek, Roma ordusunda MÖ 200'lü yıllardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Iosephus, Yahudi Savaşı sırasında (MS 66-70) Romalılar tarafından ele geçirilen hayvanlar arasında eşeklerin de bulunduğunu aktarmıştır. Bu eşekler büyük olasılıkla ordunun yüklerinin, silahların ve diğer teçhizatların taşınmasında kullanılmaktaydı (Ios. *bell. Iud.* 4. 7. 5; Roth, 1999, s. 205).

Modern araştırmalar, eşeklerin taşıma kapasitelerinin 70-90 kg arasında değiştiğini öne sürerken Diokletianus'un narh kararnamesinde bir eşeğin taşıma ücreti, yaklaşık 165.5 kg'lık bir yük üzerinden hesaplanmıştır (Goldsworthy, 1996, s. 293; Roth, 1999, s. 205). Modern tahminlerin ihtiyatlı olduğu göz ardı edilmemelidir ve fermandaki yük kapasitesi, katırda olduğu gibi, azami yükü değil fiyatların hesaplandığı miktarı göstermekteydi. Hellenistik ve Roma dönemlerine ait bir Mısır papirüsünde kaydedilen eşek yüklerine ilişkin verilere göre, hayvanların % 41'i üç tahıl *artabae*, % 35'i dört *artabae* ve % 9,3'ü bu miktarlardan daha fazla (altı *artabae* kadar) yük taşımıştır. Taşınan her bir *artaba* tahılın yaklaşık 29,5 kg ağırlığına tekabül eden 38,79 litre buğday ihtiva ettiği düşünüldüğünde, her bir eşeğe 3,5 *artabalık* bir yük düştüğü anlaşılmaktadır. Bu da ortalama bir eşeğin yükünün 103,25 kg olduğu anlamına gelmekteydi. Diğer yandan bazı kaynaklarda eşeklerin, 175 kg'ı aşan 6 *artabalık* yükleri taşıdıkları kaydedilmiştir. Bu durum, Roma ordusunda yük ve kısmen binek hayvanı olarak kullanılan eşeklerin taşıdıkları yük miktarı hakkında net bir düzenleme olmadığını ortaya koymaktadır. Zira bazı katırcıların gerektiğinde bu yükleri arttırabileceği unutulmamalıdır. Netice itibariyle bir eşeğin ortalama yük kapasitesinin 100 kg'dan az olmadığını öne sürmek mümkündür (Habermann, 1990, s. 63, 83; Roth, 1999, s. 205-206).

Roma orduları tarafından daha çok yük hayvanı olarak kullanıldığı bilinen eşeklerin temin yöntemi ve prosedürüne ilişkin antik kaynaklar dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Buna göre, yukarıda da ifade edildiği gibi, Roma ordusu Birinci Yahudi Savaşı sırasında aralarında eşeklerin de bulunduğu düşman birliklerinin hayvan sürülerine el koymuştur (Ios. *bell. Iud.* 4. 7. 5). Ayrıca eşeklerin, katır ve develere kıyasla ordudaki kullanım alanı, çok ağır olmamakla birlikte, yük taşımacılığıyla sınırlıydı. Bu nedenle eşeklerin acil durumlarda silah-teçhizat, erzak veya diğer malzemelerin taşınması ve yaralıların savaş meydanından tahliye edilmesinde kullanılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Deve

Yaklaşık MÖ 1. binyıldan itibaren Arap yarımadasında evcilleştirilen develer, sonraki yüzyıllarda Yakın Doğu coğrafyasında hüküm süren Asurlular, Persler¹⁰ ve Yunanlılar¹¹

⁹ Plinius, eşeğin, çiftçilik ve emeğin yanı sıra özellikle katır üretimi için yararlı bir hayvan olduğunu aktarmıştı. *Plin. nat.* 8. 68. 167.

¹⁰ Develerin askeri amaçla kullanılması fikri oldukça eskiye dayanmaktadır. Antik dünyada, deve binicileri, *dromedarii*, hakkındaki ilk bilgilerin kaynağı Herodotos'tur. Onun aktardığı bilgilere göre Pers ordusunun süvarileri içerisinde, Araplardan oluşturulmuş deve birlikleri yer almaktaydı. Bkz. *Hdt.* 7. 86-87.

¹¹ Başta Seleukoslar olmak üzere, bazı Hellenistik krallıkların ordularında da deve birlikleri bulunmaktaydı. *Dabrowa*, 1991, s. 364.

tarafından askerî alanda yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmışlardır.¹² Romalılar deve süvarileriyle (*dromedarii*) ilk kez MÖ 190 yılında, Seleukos kralı III. Antiokhos'un ordusuna karşı yapılan Magnesia Savaşı'nda karşılaşmışlardır.¹³ Bununla birlikte Roma birlikleri, Arabia ve Suriye çöllerinde Arap kabilelerine karşı düzenlenen operasyonlarda da *dromedariilerle* mücadele etmişlerdir. Bunlar arasında en iyi bilinen deve birlikleri, Palmyra ordusunun hizmetinde olanlardı. (Dabrowa, 1991, s. 364).

Doğuda görev yapan Roma ordularında yük ve binek hayvanı olarak kullanıldıkları bilinen develere ilişkin Plutarkhos, Lucullus'un biyografisinde şu bilgileri aktarmıştır:

Bithynia'da Mithradates ve ordusunu takip eden Lucullus, askerlerinin çoğu dondurucu soğuğa teslim olunca onları geride bırakmak zorunda kaldı, fakat kalan askerleriyle Rhyndakos Nehri (Kocaçay/Balıkesir) civarında düşmanları yakalayarak bozguna uğrattı. Sonuç olarak Apollonia'dan gelen pek çok kadın, ordunun yüklerini çaldı ve ölüleri soydu. Sayısız yük hayvanı yanında, 6000 at ve 15000 kişi ele geçirildi. Bunların hepsini yanlarında taşıyarak düşmanların ordugahı boyunca geçtiler. Sallustius'un, Romalıların ilk kez o zaman deve görmüş olduğunu söylemesine şaşırıyorum. Zira Sallustius, bundan önce Antiokhos'u yenen Scipio'nun askerlerinin ve daha sonra da Orkhomenos ve Kharoneia yakınlarında Arkhelaos ile savaşmış olanların deveye aşına olmadıklarını düşünmüş olmalıydı (Plut. Luc. 11. 4).

Gerek düşman gerekse müttefik ordularında savaşan *dromedariilerle* birçok kez temas kurmalarına rağmen Romalılar, uzun bir süre kendi deve süvarilerini kuramamışlardır. *Dromedariilerin* Roma ordusunda kullanılmaya başlanması imparator Nero Dönemi'ne rastlar.¹⁴ Ancak bu dönemde söz konusu birliklerin resmî anlamda ordunun bir parçası olup olmadıkları konusunda herhangi bir veri bulunmamakla birlikte (Dabrowa, 1991, s. 364) bunların müttefik krallıklara veya kabilelere ait olması kuvvetle muhtemeldir.

İmparatorluk Dönemi'nde Romalılar hem Yakın Doğu'da hem de Kuzey Afrika'da develeri yaygın bir şekilde kullanmışlardır. Antik ve epigrafik kaynaklar, bu dönemde Roma ordusundaki develerin yük hayvanı olarak kullanıldıklarını göstermektedir. MÖ 26/25 yılında *Arabia Felix*'i işgalinde Aelius Gallus su ikmalini, büyük olasılıkla bölgedeki müttefiklerden veya yerel satıcılardan temin edilen, develerle yapmıştır (Strab. 16. 4. 24). Bir diğer örnek, yukarıda da ifade edildiği üzere, Tacitus'un aktardığı bilgilerdir. MS 58-63 yılları arasındaki Parth seferi esnasında Corbulo'nun ordusuna, tahıl yüklü büyük bir deve kervanı eşlik etmiştir (Tac. ann. 15. 12. Ayrıca bkz. Toynbee, 1973, s. 138-139; Dabrowa, 1991, s. 364). Corbulo'nun seferi ilginç bir örnektir, çünkü Roma ordusu bu tarihlerde Kommagene'den, çöl olmayan bir yere, dağlık Armenia bölgesine hareket etmekteydi. Bu nedenle Corbulo develeri, büyük olasılıkla katır ve eşeklere göre üstün taşıma kapasiteleri ve hızları nedeniyle tercih etmişti (Roth, 1999, s. 207). Zira Corbulo, Caesennius Paetus'un güçlerini kurtarmak için zamanla yarışlıyordu. Vespasianus'un MS 68 yılındaki Peraea Seferi sırasında Romalılar, çok sayıda

¹² Plinius'un aktardığı bilgilerden hareketle, doğuda sürüler hâlinde bakılıp beslenen develerin Baktria'da ve Arabia'da iki türüne rastlanmaktaydı. Baktria'da rastlanılan tür iki hörgüce sahipken Arabia'dakiler tek hörgüçlüydü. Ayrıca at kadar hızlı olan ve yük hayvanı olarak kullanılan develerin, dört gün boyunca susuzluğa dayanabildikleri bildirilmiştir. Plin. nat. 8. 26; Roth, 1999, s. 207.

¹³ Titus Livius'un aktardığı bilgilere göre Roma ordusuna karşı savaşan III. Antiokhos'un ordusunda, süvari birliklerinin önünde, Arap okçular tarafından sürülen ve *dromadas* adı verilen-büyük olasılıkla bir birlik olarak develer yer almaktaydı. Liv. 37. 40. Ayrıca bkz. Plut. Luc. 11. 4; App. Syr. 32-33; Dabrowa, 1991, s. 364.

¹⁴ *Corbulo, yılmadan Fırat Nehri kıyısında inşa edilen kalelerin kontrolünü sağlayabilmek için kuvvetlerinin bir kısmını Suriye'de bıraktı ve erzak sıkıntısının bulunmadığı en kısa yoldan Kommagene bölgesine, ardından Kapadokya'ya, buradan da Armenia'ya doğru yola koyuldu. Savaşın olağan unsurlarına ek olarak orduya tahıl yüklü büyük bir deve kafilesi eşlik ediyordu; böylece o, hem açlığa hem de düşmana karşı kendini savunabiliyordu.* Tac. ann. 15. 12. 1.

eşek ve öküzün yanı sıra develeri de ganimet olarak ele geçirmiş ve daha sonra onları büyük olasılıkla taşımacılıkta kullanmışlardır (Ios. bell. Iud. 4. 7. 5).

Epigrafik veriler, Roma ordusunun ilk *dromedarii* birliğinin, imparator Traianus Dönemi'nde Suriye eyaletinde oluşturulduğunu göstermektedir. *Ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum* adı verilen (AE 1947, 171; Seyrig, 1941, s. 233-235; Dabrowa, 1991, s. 364) birliğe ilişkin en eski kayıtlar MS 156/157 yıllarına aittir (CIL XVI, 106). Söz konusu kayıtların Antoninus Pius Dönemi'ne (MS 138-161) ait olmasına rağmen *Palmyrenorum* birliğinin, Traianus'un Arabia'yı ilhak etmeyi planladığı sıralarda oluşturulduğu kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte imparatorun, bölgenin coğrafi koşulları nedeniyle böyle bir birliğe ihtiyaç duyduğu açıktır. *Palmyrenorum* birliğinin *dromedarius*larının önemli bir kısmı büyük olasılıkla Palmyra'dan toplanmıştır. Birliğin adı, Roma ordusunda görev yapan deve süvarilerinin çoğunlukla (başta Arap kabileleri olmak üzere) doğu eyaletlerinin sakinlerinden toplanması, liderinin Palmyralı olması ve Palmyralıların deve bakımı ve kullanımı konusunda oldukça deneyimli olmaları bu kanıyı destekler niteliktedir. Şu an için *Ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum* hakkında, MS 156/157 yılında var olduğu ve Suriye eyaletinde konuşlandırılmış olduğu gerçeği dışında herhangi bir bilgi ya da veri bulunmamaktadır (Dabrowa, 1991, s. 364-365).¹⁵

MS 2. ve 3. yüzyıllarda Roma ordusunda, *cohortes equitatae* olarak adlandırılan piyade-süvari karışımı yardımcı birliklere¹⁶ eklenen deve birlikleri bulunmaktaydı. Bunlar, *cohortes equitatae* içerisinde ayrı bir *turma* oluşturmakla birlikte, dahil oldukları birlik *cohortes milliariae equitatae* olduğunda iki *turma* hâlinde örgütlenmekteydi (BGU II, 696, 10-12). Epigrafik belgelere göre *turmanın* komutanı *sesquiplicariustu* (P.Dura 87, col. I, 1-9; P.Dura 88; Fink, 1971, no. 47; Gilliam, 1950, s. 227-228; Dabrowa, 1991, s. 364). Bir *cohors equitata milliaria* içerisinde görev yapan deve birliğinin sayısı, 39'u geçmemekle birlikte genellikle 36 olarak hesaplanmıştır (P.Dura 89, I, 5-11; Dabrowa, 1991, s. 364, dn. 6).¹⁷

¹⁵ Arabia eyaletinden ele geçen ve MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen epigrafik belgelerde de bir *ala dromedariorum*dan bahsedilmektedir (CIL III 123 ve 14160 = ILS 2541; Dabrowa, 1991, s. 364; Speidel, 1978, s. 25-26, 116). Söz konusu deve birliğinin adının, *Ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*'un kısaltılmış hali olduğu düşünülmektedir. Epigrafik veriler dışında, resmi imparatorluk kayıtları da Roma ordularında görev yapan deve birliklerine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. *Notitia Dignitatum*'da yer alan kayıtlara göre MS dördüncü yüzyılın sonlarında Mısır'da üç [*ala III dromedariorum* (Not. dign. Or. XXX1. 48; Roxan, 1976, tab. III, no. 8), *ala II Herculia dromedariorum* (Not. dign. or. XXX1.54; Roxan, 1976, tab. I, no. 7), *ala I Valeria dromedariorum* (Not. dign. or. XXXI, 57; Roxan, 1976, tab. II, no. 5)] Filistin'de ise bir [(*ala Antana dromedariorum* (Not. dign. or. XXXIV.33; Roxan, 1976, s. 62 and tab 11, no. 10)] deve birliği konuşlandırılmıştır. Roma ordusundaki *dromedariilere* ilişkin önemli sayıda epigrafik belge bulunmasına karşın bunların, birliklerin örgütlenmesi, görevleri ve tarihçesi hakkında yeterli veri veya ipucundan yoksun oldukları görülmektedir. Dabrowa, 1991, s. 364, dn. 4.

¹⁶ Epigrafik belgeler üzerinde yer alan ve günümüze ulaşan *pridianalar* (birliklerin sayılarının ve kayıplarının listelendiği raporlar), görev listeleri ve sabah raporlarına göre bu birlikler, *coh. I Augusta praetoria Lusitanorum equitata* (BGU II, 696 = Fink, 1971, no. 64); *coh. II Ituraeorum equitata* (AE 1968, 513; Fink, 1971, s. 311); *coh. I Numidarum equitata* (Fink, 1971, s. 201-202; Davies, 1977, s. 151-159); *coh. XX Palmyrenorum milliaria equitata* (P.Dura 82 = Fink, 1971, no. 47) ve muhtemelen *coh. II Emesenorum*'dur (Schlumberger, 1951, s. 87-88, nos. 1-2). *Dromedariilerin* eklendiği *auxilia* sayısının daha fazla olduğu düşünülmektedir. Dabrowa, 1991, s. 365, dn. 7-8).

¹⁷ MS 3. yüzyılın başlarında Dura-Europos'ta konuşlandırılan *cohors XX Palmyrenorum* birliğinin görev listelerinde, otuz iki ile otuz altı arasında değişen sayılarda *dromedariinin* yer aldığı ve bunların bir veya ikisinin süvari ve piyadelerle birlikte bazı görevler üstlenmiş oldukları bilinmektedir. Dixon-Southern, 1992, s. 32; Southern, 2006, s. 123.

Roma ordusunda *dromedarius*ların kaydedildiği bir diğer eyalet Mısır'dı. Cronius Barbasatis adında bir *dromedarius*, *decurion* Salvianus'un Mısır'da bulunan *turmasında* görevlendirilmiştir. Başka bir birimden transfer edilmediği bilinen Barbasatis, süvari birliğine gönüllü olarak katılmıştı. Dolayısıyla deve biniciliği konusundaki becerileri, muhtemelen birliğe kaydedildikten kısa bir süre sonra fark edilmişti. *Dromedarius*ların, Roma ordusuna piyade olarak kaydedildikleri ve deve binicisi olmadan önce piyade sıfatıyla birkaç yıl görev yapmış oldukları muhtemeldir (Dixon-Southern, 1992, s. 32; Southern, 2006, s. 123).

Historia Augusta'nın Severus Alexander biyografisinde, Roma ordusunda develerin yük hayvanı olarak kullanılmış olduklarına ilişkin bir pasaj yer almaktadır. Buna göre *ordu*, *düşman topraklarında iken bile* (İmparator Severus Alexander) *katır ve develer kullanarak askerlerinin yükünü hafifletir, çünkü devletin esenliği onlara bağlıydı* (SHA Alex. 47. 1). İmparatorun askerî seferlerinin anlatıldığı ilgili bölümde, herhangi bir bölge ya da tarih verilmemesine karşın olayın doğuda geçtiği ve buradaki askerî birliklerin develerden sıklıkla istifade etmiş oldukları kuvvetle muhtemeldir.¹⁸

Roma ordusunda deve kullanımına ilişkin bir diğer antik kaynak, 6. yüzyılın önemli tarihçilerinden Prokopios'un "Gizli Tarih" (*Anecdota/Historia Arcana*) adlı eseridir. O, eserinin 30. bölümünde imparator Iustinianus'un, devletin öteden beri beslediği ve ordunun ağırlıklarını (erzak, silah ve diğer teçhizatlar) taşımada kullandığı develeri besleme işine son verdiğini; bu nedenle Bizans ordusunun, düşman üzerine harekete geçtiği zaman artık çok sınırlı bir şekilde ilerlediğini aktarmıştır. Tacitus ve Prokopios'un verdiği bilgilerden hareketle, doğunun özellikle sıcak ve kuru iklimin hâkim olduğu bölgelerinde, askerler ve atlar için gerekli suyun, yiyeceğin ve yemin taşınmasında çift ya da tek hörgüçlü develerin kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Zira develer, bakımları kolay ve taşımada son derece verimli hayvanlardı (Prok. HA 30. 15-16; Kissel, 1995, s. 235, dn. 230).

Yapısı ve komuta kademesi hakkındaki bilgiler yok denecek kadar az olan Roma *dromedari*lerinin silah ve teçhizatlarına ilişkin bir veri ya da kaynak bulunmamaktadır. Titus Livius'un, III. Seleukos'un ordusunda Romalılara karşı savaşan Arap *dromedari*lerin silahları hakkında verdiği bilgiler oldukça kısa olup ayrıntı içermektedir.¹⁹ Dolayısıyla Livius tarafından aktarılan bilgiler, yalnızca bir ipucu olarak değerlendirilebilir. *Dromedarius*ların silah ve teçhizatları hakkında yorum yapmayı imkânsız kılan bir diğer önemli husus, ikonografik verilerin olmayışdır (Dabrowa, 1991, s. 365).

Romalıların *dromedari*lerini, kendileri bu konuda deneyimsiz oldukları için - Palmyralılar başta olmak üzere- başka halkların uyguladığı yöntemlerle örgütledikleri düşünülmektedir. Palmyra'nın, meharist/deve süvarilerinin silah ve teçhizatları büyük olasılıkla Romalılar için örnek bir model teşkil etmekteydi. Traianus Dönemi'nde oluşturulan ilk düzenli deve birliğinin adı (*ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*) ve askerlerinin çoğunluğunun Palmyra'dan gelmiş olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle Palmyralı süvarilerin

¹⁸ Develerin, doğuda yalnızca Roma orduları tarafından kullanılmadıkları, onların Roma'nın düşmanları tarafından da kullanılmış oldukları bilinmektedir. Plutarkhos'un aktardığı bilgilere göre Parth generali Surena'ya özel seyahatlerinde, binlerce deveden oluşan bir yük katarı eşlik etmekteydi ve MÖ 53 yılındaki Carrhae Savaşı'nda Parth ordusunda oklarla yüklü birçok deve bulunmaktaydı. Bkz. Plut. *Crass.* 21. 6, 25. 1.

¹⁹ ... Süvari birliğinin önünde, turpanlarla donatılmış arabalar ve dromadas (Yun. δρομάδα, çoğul δρομάδες) adı verilen develer vardı. Bunlara, düşmana yüksekte ulaşabilmek için dört arşın uzunluğunda (yaklaşık 1,75 m) ince kılıçlar taşıyan Arap okçular binmekteydi. Liv. 37. 40. 12.

silahları, teçhizatları ve savaş taktiklerine ilişkin tüm bilgiler göz önüne alındığında, Romalıların Palmyralıları takip ettiği rahatlıkla söylenebilir (Dabrowa, 1991, s. 365).

Palmyra'nın sanat eserleri içerisinde önemli bir yer tutan mimari kabartmalar üzerindeki (tanrısal ve meharistlere ait) tasvirler ve *tesseralar* (MS 1-3. yüzyıllara tarihlendirilen söz konusu tasvirler ve *tesseralar* için bkz. Sołtan, 1969, s. 5-46; Makowski, 1975, s. 137-149; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, özellikle s. 314-316, Pl. 5-7 ve 11-14) ile antik kaynaklardan yola çıkarak Roma *dromedariilerinin* silah ve teçhizatlarını tanımlamak mümkündür. Buna göre Roma ordusundaki deve süvarileri, göğüs zırhı (Makowski, 1975, s. 140-149; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, Pl. 11-13), yay (Sołtan, 1969, s. 36-37; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, s. 309-313, Pl. 1, S1), yaklaşık 1,75 m uzunluğunda bir mızrak (Liv. 37. 40. 12; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, s. 309-315, S6, S12, S17, S22, S32, S33, Pl. 6-7, S42, S43, S44 ve S47, 318-320, T17, T29, T41 ve T44), deve sırtında yapılan dövüşte kullanılan yaklaşık 90 cm uzunluğundaki bir kılıç (Sohan, 1969, s. 37 ve 44-45; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, s. 318-319, Pl. 11, 13, T17 ve T29, s. 314-315, Pl. 6-7, S38, S43 ve S47), hançer (Sołtan, 1969, s. 45; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, s. 309, Pl. 1, S1) ve küçük, yuvarlak bir kalkan (*cetra*) (Sołtan, 1969, s. 37; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, s. 309, 311, 313-315, S4, S6, S17, S32-S34, S36, S38-S40, S42-S43, 318-320, T17, T29 ve T43) gibi silah ve teçhizatlarla donatılmışlardı. Deve üzerinde etkili bir şekilde mücadele edebilmek ve manevra kabiliyeti açısından kişisel ekipmanların yanı sıra, çöl bölgelerindeki zorlu yaşam ve hizmet koşullarına uygun giysilerin de büyük önem taşıdığını ifade etmek gerekir (Dabrowa, 1991, s. 365).

Roma İmparatorluk Dönemi'nin askerî birlikleri arasında *dromedarii* sayısının çok az olduğu ve Traianus'un doğudaki seferleri sırasında yaşanan kötü deneyimler nedeniyle yeni deve birliklerinin kurulmadığı dikkat çekmektedir. Bu durumun en önemli nedeni, deve birliklerinin savaş meydanlarında çok etkili olamayışydı.²⁰ Buna karşın Traianus Dönemi'nde *ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum* orduda tutulması ve *dromedariilerin* doğuda konuşlandırılan bazı *auxilia*lara dahil edilmeleri, çöl bölgelerindeki son derece zorlu askeri eylemler söz konusu olduğunda develerin talep gördüğünü ve yerlerinin doldurulamadığını açıkça ortaya koymaktadır (Dabrowa, 1991, s. 365).

Mısır ve Suriye gibi, çöl bölgeleri ve kervan yollarının bulunduğu eyaletlerde kullanıldıkları anlaşılan *dromedariiler*, Roma ordusunun bir parçası oldukları süre boyunca ticari ve askerî kafilelere refakat etmek, önemli muhabere güzergâhlarında devriye gezmek, ekonomik açıdan önemli bölgelerin güvenliğini sağlamak, çöllerde keşif yapmak, garnizonlar ve devletin habercileri arasındaki iletişimin açık tutulmasını sağlamak gibi son derece önemli ve stratejik görevler üstlenmişlerdir (Davies, 1967, s. 115 vd.; Davies, 1989, s. 59. Dabrowa, 1991, s. 365). Deve birliklerinin faaliyet gösterdikleri bölgelerde onlara yiyecek, su ve diğer ihtiyaçları sağlayan özel istasyonlar bulunmaktaydı. Mısır ve Suriye'de keşfedilen çok sayıda yer (Mısır için bkz. Sidebotham, 1986, s. 62-67; Suriye için bkz. Schlumberger, 1951, s. 48 vd. Ayrıca bkz. Dabrowa, 1991, s. 365), söz konusu stratejik üslerin İmparatorluk Dönemi boyunca aktif olarak kullanıldığını göstermektedir. Netice itibarıyla *dromedariinin*, çok önemli görünmeyen fakat aslında önemli olan polislik görevleri yerine getirdiği; dolayısıyla sayıları az olmasına

²⁰ Vegetius'a göre Afrika'daki bazı kavimler tarafından kullanılan, çöle ve susuzluğa karşı dayanıklı olan develer, kendilerine aşına olmayanlar tarafından görüldükleri zaman ortaya çıkan tuhafluk hariç, savaşlarda pek etkili değildir. Veg. mil. 3. 23. Ayrıca bkz. Speidel, 1978, s. 50, 116; Dabrowa, 1991, s. 365.

karşın imparatorluğun sınırlarını savunmada ve kontrol edilmesi oldukça zor bölgelerdeki Roma çıkarlarını korumada önemli rol oynadıkları söylenebilir (Dabrowa, 1991, s. 365).

Roma ordusundaki kullanım alanı, at ve katırlara kıyasla oldukça kısıtlı olan develerin tedarik ve teslim yöntemleri hakkında epigrafik buluntular önemli ayrıntılar sunmaktadır. Özellikle Mısır'dan ele geçen papirüsler, doğudaki askerî operasyonlarla ilişkili olarak sivil halktan satın alma veya hayvanların çok kısa sürede toplanması gereken özel durumlarda zorla el koyma yöntemiyle orduya deve temin edildiğini ortaya koymaktadır. Arsinoites kentinden ele geçen ve MS 216/217 yılına tarihlendirilen bir papirüs üzerinde yer alan bilgilere göre Socnopaios Nesos'tan Aurelia Taesis adlı bir kişi, imparator Caracalla'nın Mısır'ı ziyareti²¹ nedeniyle kendisinden alınan iki yetişkin devenin daha sonra kendisine geri verildiğini; sonrasında bu develerden birinin, muhtemelen Caracalla'nın doğu seferi için Suriye'de bulunan Roma ordusunda kullanılmak üzere, *praefectus* Valerius Datus'un talimatıyla görevlendirilen *centurio* Aurelius Calvisius Maximus tarafından teslim alındığını; diğer devenin ise uygun olmadığı için kabul edilmediğini beyan etmiştir. Belgeden anlaşıldığı üzere, katır ve atlarda olduğu gibi, orduda kullanılacak develer için de belirli standartlar ve özellikler dikkate alınmış ve hayvanlar, veteriner kontrolünde yapılan detaylı muayenenin ardından teslim alınmıştır (BGU I, 266; 346-348; Davies, 1969, s. 433-434; Dabrowa, 1991, s. 365; Kissel, 1995, s. 236; Dabrowa, 1991, s. 365).

Mısır'dan ele geçen ve MS 203 yılına tarihlendirilen yirmi iki mektuptan on ikisi, benzer şekilde Roma ordusuna satın alma yoluyla deve tedarik edildiğini kanıtlamaktadır. Bunlardan 22 Eylül tarihli mektup, Babil kentinde görevli bir Roma subayı tarafından, Mısır'ın farklı bölgelerinde bulunan resmî görevlilere hitaben yazılmıştır. Mektupta, Mısır'daki memurlardan Babil'e deve göndermeleri talep edilmiş; gönderilecek develerin dayanıklı, erkek ve askerî konvoylar için uygun olmaları istenmiştir. Teslim edilecek hayvanların sağlıklı ve güçlü olmaları gerektiği konusundaki talepler bu develerin, büyük ihtimalle kuşatma malzemelerinin taşınması veya yol yapımı için gerekli taşların nakliyesi²² gibi ağır yükler için düşünüldüklerini akla getirmektedir. Ayrıca develerin, Septimius Severus tarafından kurulan *Mesopotamia* Eyaleti'ni savunmak amacıyla sınır bölgesindeki kentlerde yapılan tahkimat çalışmaları veya Euphrates sınırı üzerindeki istihkâmların onarım faaliyetleri kapsamında değerlendirilmiş olabilecekleri ihtimal dâhilindedir (*P.Flor* II 278; Davies, 1969, s. 434; Kissel, 1995, s. 236-237. Roma ordusuna deve temin edildiğine ilişkin diğer örnekler için bkz. Davies, 1969, s. 433-435.).

Su ve yeme ihtiyaç duymadan günlerce dayanabilen develerin yük kapasitesine ilişkin modern araştırmalarda farklı görüşler mevcuttur. Engels, devenin azami taşıma kapasitesi için 135 kg gibi düşük bir miktar önerirken Goldsworthy, 188–269 kg gibi daha gerçekçi bir rakam vermiştir (Engels, 1978, s. 14; Goldsworthy, 1996, s. 293; Roth, 1999, s. 207). Develerin yük miktarı hakkında önemli veriler içeren Mısır'dan ele geçmiş papirüslerin büyük bir çoğunluğu, bu hayvanların yaklaşık 175 kg'a eşdeğer 6 *artabae* yük ve daha fazlasını taşıdıklarını kanıtlamaktadır (Habermann, 1990, s. 61, 83; Roth, 1999, s. 207-208). Eşek ve katırda olduğu gibi devenin sırtındaki yükler de küfe içerisinde taşınmaktaydı, ancak diğer hayvanların

²¹ İmparator Caracalla'nın MS 215-216 yılları arasındaki Mısır ziyareti ve buradaki faaliyetleri (özellikle İskenderiye) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cass. Dio 78. 21-24; Herodian. 4. 8. 9, 4. 9. 1-8; SHA *Carac.* 6. 2-3; Lukaszewicz, 2021.

²² Roma ordusu tarafından Marcus Aurelius Dönemi'nde Mısır'da, taş ocaklarından çıkarılan büyük mermer/taş sütunların taşınması için deve kiralandığına ilişkin olarak bkz. BGU 762; Davies, 1969, s. 434; Adams, 2007, s. 153.

yüklerine kıyasla bu küfelerin arasına (devenin sırtına) daha fazla malzeme konulabilmekteydi. Bu ve diğer avantajların yanı sıra develere sahip olmanın dezavantajları da bulunmaktaydı. Öncelikle kontrol ve idare edilmeleri zordu ve her türlü arazi ve iklim şartlarına uyum sağlayabilmeleri mümkün değildi (Roth, 1999, s. 208).

Sonuç

Roma ordusunda kullanılan yük ve binek hayvanları; önemli savaşlarda, zorlu yürüyüşlerde, taşımacılıkta, inşa faaliyetlerinde ve lojistik unsurlar arasında en önemli kalemi oluşturmaktaydı. Bunların temini Roma ordu lojistiğinin ana unsuru olup en az, nitelikli asker temini kadar önemliydi. Yük ve binek hayvanları dışında kalan küçük ve büyükbaş hayvanlar, ordunun kurban ritüelleri, beslenme ve yiyecek ihtiyaçları için önemli olup, bu araştırmanın kapsamı dışındadır.

Başta tahıl, zeytinyağı, su, silah ve teçhizatlar olmak üzere askerî personelin kişisel malzemeleri, çadırlar, ahşap kazıklar, kuşatma ve inşaat malzemeleri katır, eşek, deve ve kısmen de at gibi hayvanların sırtında askeri üs bölgelerine ve savaş meydanlarına taşınmaktaydı. Roma ordusunun lojistik ihtiyacına uygun olarak düzenli tedarik zincirinde yer alan yük ve binek hayvanları, imparatorluk ordusu için belirli haralarda yetiştirilmesi dışında sivil satıcılardan, kabilelerden veya köylerden satın alma, zorla el koyma, kazanılan savaşlar sonrasında düşman birliklerinin sürülerinin ele geçirilmesi, müttefiklerden gelen yardımlar ve anlaşma yoluyla yapılan teminler şeklinde sıralanabilir.

Ordu ve satıcılar arasında akdedilen sözleşmelere göre yapılan rutin tedariklerde hayvanlar, veteriner kontrolünden ve ufak çaplı bir eğitimden geçirilmekteydiler. Bu durum, ordunun hayvanları arasında en önemli paya sahip süvari atlarının temininde daha dikkatli ve düzenli bir şekilde yapılmaktaydı. Nitekim epigrafik belgelere de yansıdığı üzere üçüncü yüzyılda yapılan satın alımlar, süvari birliklerine verilen önemi ve Roma ordusunun bu dönemdeki etkili savaş gücünü net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Roma İmparatorluğu, süvari veya yük atlarını yalnızca dışarıdan temin etmemekteydi. Geç İmparatorluk Dönemi'nde özellikle Küçük Asya, İspanya ve Thrakia'da devlete ait at çiftlikleri bulunmaktaydı. Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk dönemlerinde resmi çiftliklerin varlığına ilişkin bilgiler son derece kısıtlı olsa da Tiberius Dönemi'nde Kappadokia eyaletinde bulunan, krallığa ait at çiftliklerinin imparator mülküne dönüştürülmüş olabileceği ve bu çiftliklerde süvari, binek, yük, sirk ve tören atlarının yetiştirilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte Mısır, Suriye ve diğer askeri bölgelerde de yetiştirildiği bilinen Kappadokia atlarının imparatorluk genelinde aranan cinsler ve büyük bir üne sahip oldukları, epigrafik belgelerle kanıtlanmıştır.

Çalışmada ele alınan hayvanlardan biri de antik dönemde özellikle askeri yük taşımacılığında oldukça rağbet gören katırdır. Bakımı kolay, maliyeti az, dayanıklı ve diğer hayvanlara kıyasla yüksek taşıma kapasitesine sahip olan bu hayvanların dağlık ve tehlikeli dar yollardan zorlanmadan geçebilmeleri, Roma ordusu için önemli avantajlar sağlamaktaydı. Günümüzde özellikle İran ve Irak sınırında kaçakçılar tarafından taşımacılıkta katır kullanılmasının temel nedeni söz konusu avantajlardır. Katır dışındaki bir diğer yük hayvanı olan eşekler, orduya ait silah ve teçhizatın taşınmasında, yük arabalarının çekilmesinde ve binek hayvanı olarak kullanılmaktaydı. Roma birlikleri tarafından savaş ganimeti olarak ele geçirilen hayvanlar arasında yer alan eşeklerin, yaklaşık 103-175 kg arasında değişen yükleri taşıma kapasitesine sahip oldukları düşünülmektedir.

Doğu sınırında görev yapan Roma birlikleri tarafından, yük taşımacılığı başta olmak üzere, süvari binek hayvanı olarak kullanıldıkları epigrafik belgeler ve antik kaynaklara

yansıyan bir diğere önemli hayvan develerdir. Her ne kadar Fırat hattı üzerinde sıralanan lejyon garnizonları ve *auxilia* kalelerinde *dromedarii* konuşlandırıldığı veya kullanıldığına ilişkin herhangi bir bilgi ya da veri yoksa da Özellikle Mısır ve Suriye eyaletlerinde bulunan askeri bölgelerde develerden ve deve birliklerinden yoğun bir şekilde istifade edildiği bilinmektedir. Su ikmal, bu güçlü ve dayanıklı hayvanlar vasıtasıyla yapılmıştır. Bununla birlikte develer, özellikle Flaviuslar Dönemi'nde Fırat sınır hattı üzerinde cereyan eden askeri operasyonlarda ordunun çuvallar dolusu tahıl, silah-teçhizat gibi yüklerinin ve askeri üs bölgelerinin kontrolünde bulunan ocaklardan çıkarılan mermer ve taş gibi ağır ve hacimli yapı malzemelerinin nakledilmesinde ve Mısır, Suriye gibi sıcak bölgelerde askeri birlikler için su ikmalinde kullanılmışlardır. Romalılar, katır ve eşeklere kıyasla daha güçlü ve susuzluğa günlerce dayanabilen develerin avantajlarını tecrübe ettikten sonra özellikle İudaea ve Suriye bölgelerinde kazanılan savaşlardan sonra düşman birliklerinin develerine el koymaya başlamışlardır.

Develer orduda yalnızca taşımacılık hizmetleri için kullanılmamaktaydı. Binek hayvanı olarak, polisiye hizmetler başta olmak üzere savaşlarda da önemli görevler üstlenmişlerdir. Roma'nın ilk resmi deve birliği, *ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*, Traianus'un Arabia bölgesini ilhak planları sırasında Suriye'de kurulmuştur. Bununla birlikte Mısır ve Suriye'de görev yapan piyade ve süvari birlikleri içerisinde, *dromedarius* olarak adlandırılan deve binicileri yer almaktaydı. MS üçüncü yüzyılın başlarında Dura-Europos'ta konuşlandırılan *cohors XX Palmyrenorum*'a eklenen deve süvarileri ve Traianus Dönemi'nde yine Suriye'de görev yapan *ala I Ulpia dromedariorum* adlı deve birliği, Roma İmparatorluğu'nun doğudaki askeri birliklerini; konuşlandırılan bölgelerin iklimi, topografyası, bölgedeki düşman birliklerinin taktiksel organizasyonu ve savaş stratejisine göre oluşturduğunu ve buna göre vaziyet aldığı açıkça ortaya koymaktadır.

Roma'nın ilk deve birliğinin oluşmasında önemli katkıları bulunan Palmyralı süvarilerin silah ve teçhizatları, Roma *dromedarii* için model teşkil etmiştir. Suriye'de oluşturulan *ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*'un askerlerinin çoğunluğu Palmyralılardan oluşmaktaydı. Birliğin adı, liderinin Palmyralı olması, Palmyralıların deve yetiştirme ve onları kullanma konusundaki maharetleri bu kanıyı destekler niteliktedir. Palmyralı süvarilerin silahları ve teçhizatları, deve bakımı konusundaki tecrübeleri, deve üzerinde savaşma ve onları kullanma tekniklerine ilişkin tüm ayrıntılar göz önüne alındığında Romalıların deve birliklerini oluştururken Palmyralılardan destek aldıkları ve onları takip ettikleri rahatlıkla söylenebilir.

Resmî anlamda ilk *dromedarii* birliğinin kurulduğu Traianus Dönemi ve sonrasında yeni deve birliklerinin kurulmaması oldukça dikkat çekicidir. Bu durumun temel nedeni deve birliklerinin savaş meydanlarında etkili olmamasıydı. Ancak Traianus Dönemi'nde *ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*'un orduda tutulması ve *dromedarii*lerin doğudaki *auxilia*lar içerisinde kendilerine yer bulabilmeleri Mısır ve Suriye gibi, çöl bölgelerine sahip eyaletlerde özellikle askeri hareketler söz konusu olduğunda, develere olan ihtiyacın kaçınılmaz olduğunu ortaya koymaktadır. Zorlu çöl bölgeleri ve kervan güzergâhlarının bulunduğu eyaletlerde oldukça işe yaradıkları bilinen *dromedarii*, Roma ordusunda kullanıldıkları süre zarfında kafilelerin güvenliğini sağlamak, önemli haberleşme yolları ve kervan güzergâhlarında devriye gezmek, ticaret bölgelerinin güvenliğini sağlamak ve askeri üsler ile resmi haberciler arasındaki iletişimin devamlılığını sağlamaktı. Netice itibarıyla sayıları çok az olmasına rağmen *dromedarii*'nin, başta Mısır ve Suriye'de olmak üzere, imparatorluğun sınırlarını ve ticaret rotalarının güvenliğini sağlama noktasında hayati görevler üstlendiğini ifade etmek gerekir.

Epigrafik belgeler, doğudaki Roma birliklerine deve temini hakkında oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre Suriye'de görev yapan askeri birlikler için Mısır'ın kırsal bölgelerinden develer satın alınmıştır. Söz konusu alımlar eyalet valisi, ordu komutanı ve

develeri talep eden askeri birliklerin komutanları arasındaki yazışmalar neticesinde ilgili askeri birlik ve satıcılar arasında yapılan sözleşmelere göre gerçekleşmekteydi. Satış sözleşmelerinde dikkat çeken hususlardan biri de talep edilen develerin erkek, genç, sağlıklı ve güçlü olmasına gösterilen ihtimamdı. Bununla birlikte belgelerde, veteriner kontrolünden geçemeyen develerin de iade edildiği ayrıca belirtilmiştir. Epigrafik verilerden elde edilen önemli bilgilerden biri de satın alınan develerin, 175 kg'dan daha ağır yükleri taşıyabilmeleridir. Söz konusu yükler, yukarıda da ifade edildiği gibi, büyük olasılıkla kuşatma malzemeleri, yapı taşı ve mermerdi.

Orduya hayvan tedariki, hiyerarşik bir düzen içerisinde; eyalet valisi, ordu komutanı ve birlik subayları arasındaki resmi yazışmalar neticesinde titizlikle yapılmaktaydı. Atın gönderileceği askeri birliğin komutanı, eyalet valisine yeni at talebinin veya değişimin nedeni, sayı ve atın hangi askere verileceğine ilişkin bir rapor sunmaktaydı. Birliklerden gelen taleplerin eyalet valisi ve ordu komutanları tarafından uygun görülmesi durumunda görevlendirilen birlik komutanları ki bunlar genellikle *centuriolar*dı, satıcılarla iletişime geçmekteydi. Özellikle süvari veya savaş atlarının temininde şu hususların dikkate alındığı göze çarpmaktadır: 2 ve 4 yaş arasındaki hayvanlar, güç kaybı yaşamadan uzun mesafelerde ağır yükleri taşıyabilme kapasitesine ve dengesine sahip olma, verilen komutları algılayabilme, hız yeteneğine sahip olma, savaş ve yürüyüş hattında istikrarlı bir şekilde durabilme, süvarinin tek elle binebilmesine olanak sağlayabilme ve üzerinde silah kullanılabilme yeteneğine sahip, her türlü engeli aşabilecek güçte bacaklara sahip olma, derin suya girmekten veya yüzmekten korkmama, üzerine binilirken sabit durabilme, yönlendirmeye istekli, sakin ve uysal olmalıydı.

Augustus döneminin resmî ulaşım ve haberleşme sistemi *cursus publicus*un da en önemli unsuru olan yük ve binek hayvanlarının tedarik yöntemleri hakkında önemli ayrıntılar sunan bir diğer önemli belge Burdur yazıtıdır. Küçük Asya eyaletlerinde görevlendirilen veya bu eyaletlerde seyahat hâlinde bulunan Romalı askeri yetkililere yerel halk tarafından kiralanan hayvanlar ve sistemin suistimaline karşılık alınan önlemlere ışık tutan yazıttan anlaşıldığı üzere söz konusu *munus*, devletin belirlediği standart bir ücret karşılığında yapılmaktaydı. Büyük olasılıkla doğudaki sınır eyaletlerinde de geçerli olan bu sistem sayesinde ordu mensupları, makul bir ücret karşılığında yük ve binek hayvanı tedarik etmekle birlikte güvenli ve rahat bir konaklama imkânı elde etmişlerdir

Roma ordusu için yük ve binek hayvanı temini hakkında bilgi veren epigrafik veriler, Mısır, Suriye ve kısmen batıdaki askerî bölgelerden ele geçen epigrafik belgelerle sınırlıdır. Bu durum, doğu sınır birlikleri söz konusu olduğunda daha da karmaşık bir hâl almaktadır. Zira şimdiye kadar Fırat sınır hattından, orduya hayvan teminine ilişkin bilgi veren herhangi bir epigrafik veri ele geçmemiştir. Bu önemli eksiklik araştırmacıları, başta Mısır ve Suriye'deki Dura-Europos olmak üzere, imparatorluğun diğer bölgelerinde yer alan lejyon ve *auxilia* garnizonlarından ele geçen ticari-askerî içerikli papirüsler ve diğer epigrafik belgelere yönlendirmektedir. Dolayısıyla Roma ordusunun Mısır, Suriye, Pannonia, Moesia, Afrika ve Britannia gibi eyaletlerde uyguladığı yük ve binek hayvanı temin ve prosedürünün, şu an için, Fırat sınır hattında konuşlandırılan lejyon ve *auxilia*lar için de geçerli olduğu varsayılabilir. Epigrafik veriler dışında özellikle konuya ilişkin antik yazarların eserlerinde yer alan anekdotlar, Roma ordusuna hayvan temini hakkında oldukça önemli ipuçları sağlamaktadır. Lucullus'un Mithradates'i takibi sırasında Roma askerlerinin ele geçirdiği binlerce hayvan, Birinci Yahudi-Roma Savaşı'nda ve Vespasianus'un Filistin topraklarında ele geçirilen eşek, öküz ve deve sürüleri bu anekdotlardan yalnızca birkaçıdır.

At, katır, eşek ve deve dışında, ordu için başta öküz olmak üzere koşum hayvanlarının da tedarik edilmiş olduğu epigrafik belgelerle kanıtlanmıştır. Oxyrhynchus'tan ele geçen ve Suriye'de bulunan Roma birlikleri için pulluk öküzlerinin temin ve teslimine ilişkin bilgiler

içeren papirüs buna örnektir. Söz konusu öküzler büyük olasılıkla yük arabalarının çekilmesi ve askerî bölgelerde ekilen toprakların sürülmesi için kullanılmaktaydı.

Kaynakça

Modern Literatür

- Adak, M. (2019). Küçük Asya'da Roma İmparatorluğu Dönemi'nde ulaşım, iletişim ve taşımacılık, O. Tekin (ed.), *Hellenistik ve Roma dönemlerinde Anadolu: krallar, imparatorlar, kent devletleri* (s. 432-449), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Adams, C. E. P. (2007). *Land transport in Roman Egypt: a study of economics and administration in a Roman province*, Oxford: Oxford University Press.
- Dabrowa, E. (1991). *Dromedarii* in the Roman army: A note, V. A. Maxfield-M. J. Dobson (eds.), *Roman frontier studies 1989: Proceedings of the XVth international congress of Roman frontier studies* (s. 364-366), University of Exeter Press.
- Davies, R. W. (1967). Ratio and opinio in Roman military documents, *Historia* 16, 116-118.
- Davies, R. W. (1969). The supply of animals to the Roman army and the remount system, *Latomus*, 28/2, 429-459.
- Davies, R. W. (1989). *Service in the Roman army*, D. J. Breeze-V. A. Maxfield (eds.), Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Dixon, K. R., Southern, P. (1992). *The Roman cavalry: From the first to the third centuries AD*, London: B.T.
- Ebers, S., Lichtenberger, A. ve Nieswandt, H.-H. (2022). *Das pferd in der antike: von Troja bis Olympia*, Darmstadt: wbg Academic.
- Engels, D. (1978). *Alexander the Great and the logistics of the Macedonian army*, Berkeley: University of California Press.
- Fink, R. O. (1971). *Roman military records on papyrus* (APA, Monograph 26), Cleveland, Ohio: The Press of Case Western Reserve for APA.
- Gilliam, J. F. (1950). Some Roman military papyri, *Yale Classical Studies* 11, 171-252.
- Gilliver, C. M. (1999). *The Roman art of war*, Stroud: Tempus Publishing.
- Goldsworthy, A. K. (1996). *The Roman army at war, 100 BC-AD 200*, Oxford: Clarendon Press.
- Habermann, W. (1990). Statistische datenanalyse an den zolldokumenten des Arsinoites aus römischer zeit, *MBAH*, 9/1, 50-94.
- Hyland, A. (1990). *The horse in the Roman world*, London.
- Hyland, A. (1993). *Training the Roman cavalry: from Arrian's Ars Tacticala*, Gloucestershire: Alan Sutton.
- Jones, A. H. M. (1964). *The later Roman empire 284-602: a social, economic and administrative survey* (vol. II), Oxford: Basil Blackwell.
- Kissel, Th. (1995). *Untersuchungen zur logistik des römischen heeres in den provinzen des griechischen ostens (27 v. Chr.-235 n. Chr.)*, St. Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag.
- Kitchell, K. F. Jr. (ed.), (2014). *Animals in the Ancient world from A to Z*, London/New York: Routledge 2014.
- Kolb, A. (2000). *Transport und nachrichtentransfer im römischen reich* (Klio Beihefte, Neue Folge Band 2), Berlin: Akademie Verlag.
- Labisch, A. (1975). *Fruementum commeatusque: die nahrungsmittelversorgung der heere Caesars* (Beiträge zur Klassischen Philologie, Heft 69), Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain.
- Lauffer, S. (1971). *Diokletians preiseidkt*, Berlin: Walter de Gruyter.

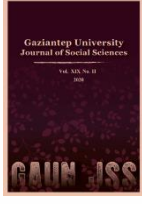
- Lukaszewicz, A. (2021). *Caracalla in Egypt (A.D. 215–216)*, Warsaw: University of Warsaw Press.
- Makowski, K. A. (1975). Bogowie i meharyści, *Studia Palmyreńskie/Études palmyréniennes* 6-7, 1975, 137-149.
- Mitchell, S. (1976). Requisitioned transport in the Roman empire: a new inscription from Pisidia, *JRS*, 66, 106-131.
- Mitchell, S. (2015). *Roma İmparatorluğu'nda resmi taşımacılık hizmetleri* (çev. Hatice Palaz Erdemir), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Raepsaet, G. (2000). Pferd, *DNP* 9, 698-703.
- Raja, R., Seland, E. H. (2020). Horses and camels in Palmyrene art: iconography, contexts and meanings, *ZOrA* 13, 2020, 300–344.
- Roth, J. P. (1999). *The logistics of the Roman army at war (264 B.C.-A.D. 235)*, Leiden-Boston-Köln: Brill.
- Roxan, M. (1976). Pre-Severan auxilia named in the Notitia Dignitatum, R.Goodburn-P. Bartholomew (eds.), *Aspects of the Notitia Dignitatum (BAR S-15, s. 59-72)*, Oxford.
- Schlumberger, D. (1951). *La Palmyre du nord-ouest*, Paris: Paul Geuthner.
- Seyrig, H. (1941). Inscriptions grecques de l'agora de Palmyre, *Syria* 22, 3/4, 223-270.
- Sidebotham, S. E. (1986). *Roman economic policy in the Erythra Thalassa 30 B.C.-A.D. 217*, Leiden: E. J. Brill.
- Sołtan, A. (1969). Ikonografia meharystów Palmyreńskich, *Studia Palmyreńskie/Études palmyréniennes* 3, 1969, 5-46.
- Southern, P. (2006). *The Roman army: a social and institutional history*, Santa Barbara, CA: ABC-Clio.
- Souza, P. de, (1999). Kamel, *DNP* 6, 222-223.
- Speidel, M. P. (1978). *Guards of the Roman armies: an essay on the singulares of the provinces* (Antiquitas, Reihe I, XXVIII), Bonn: Dr. Rudolf Habelt.
- Speidel, M. P. (1996). Roman cavalry training and the riding school of the Mauretanian horse guard, *AntAfr*, 32, 57-62.
- Stauner, K. (2004). *Das offizielle schriftwesen des römischen heeres von Augustus bis Gallienus (27 v. Chr. – 268 n. Chr.). Eine untersuchung zu struktur, funktion und bedeutung der offiziellen militärischen verwaltungsdokumentation und zu deren schreibern*, Bonn: Dr. Rudolf Habelt.
- Toynbee, J. M. C. (1973). *Animals in Roman life and art*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Willekes, C. (2016). *The horse in the ancient world: from Bucephalus to the Hippodrome*, London: I. B. Tauris.

Antik Kaynaklar ve Standart-Sürelı Yayınların Kısaltmaları

<i>AE</i>	L'Année épigraphique
Amm.	Ammianus Marcellinus
<i>AntAfr</i>	Antiquités africaines
<i>APA</i>	American Psychological Association
App.	Appianos
<i>Hisp.</i>	<i>Hispanica</i>
<i>Syr.</i>	<i>Syriaca</i>
<i>BAR</i>	British Archaeological Reports.

<i>BGU</i>	Berliner griechische Urkunden. Ägyptische Urkunden aus den königlichen Museen zu Berlin
Cass. Dio.	Cassius Dio
<i>CPL</i>	Corpus Papyrorum Latinarum
<i>DNP</i>	Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike
Frontin <i>strat.</i>	Sextus Iulius Frontinus, <i>Strategematon</i>
Hdt.	Herodotos
Herodian.	Herodianos
Ios.	Flavius Iosephos
<i>bell. Iud.</i>	<i>Bellum Iudaicum</i>
Liv.	Titus Livius, <i>ab urbe condita</i>
<i>MBAH</i>	Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte
Petron.	Petronius, <i>satyrica</i>
Plin. <i>nat.</i>	Plinius maior, <i>naturalis historia</i>
Plut.	Plutarkhos, <i>Bioi paralleloi</i>
<i>Luc.</i>	<i>Lucullus</i>
<i>Mar.</i>	<i>Marius</i>
<i>Crass.</i>	<i>Crassus</i>
<i>Pomp.</i>	<i>Pompeius</i>
Prok.	Prokopios
<i>HA</i>	<i>historia arcana</i>
<i>PSI</i>	G. Vitelli-M. Norsa (eds.), <i>Papiri greci e latini (Pubblicazioni della Società Italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto)</i> , Rome-1912-1957.
Ps.-Hyg. <i>mun. castr.</i>	Pseudo-Hyginus, <i>de munitioibus castrorum</i>
<i>P.Dura</i>	<i>Excavations at Dura-Europos. Final Report V, I: The parchments and papyri</i> , C. B. Welles <i>et al.</i> (eds.), New Haven: Yale University Press 1959.
<i>P.Flor II</i>	<i>Papiri greco-egizii, Papiri Fiorentini. II: D. Comparetti (ed.), Papiri letterari ed epistolari</i> , 1908-1910.
<i>P.Oxy.</i>	The Oxyrhynchus Papyri
<i>SEG</i>	Supplementum Epigraphicum Graecum
SHA	Scriptores Historiae Augustae
<i>Alex.</i>	<i>Severus Alexander</i>
<i>Carac.</i>	<i>Caracalla</i>
Strab.	Strabon

Tac.	Tacitus
<i>ann.</i>	<i>annales</i>
<i>hist.</i>	<i>historiae</i>
Varro	Varro
<i>rust.</i>	<i>res rusticae</i>
<i>Veg. mil.</i>	Vegetius, <i>epitoma rei militaris</i>
Xen.	Xenophon
<i>equ.</i>	<i>de equitandi tatione/peri hippikes</i>
<i>hipp.</i>	<i>Hipparchicus</i>
ZOrA	Zeitschrift für Orient-Archäologie

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Ordusunun Modernizasyonunda Amerikan Etkisi: M1 Garand Piyade Tüfeklerinin Türk Silahlı Kuvvetleri Envanterine Girişi Üzerine Bir Değerlendirme

The American Influence on the Modernisation of Turkish Army: An Assessment of the Entry of the M1 Garand Infantry Rifle into the Turkish Armed Forces Inventory

Ali Serdar METE^{a*}

^a Dr., Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3662-7636

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Ağustos 2024

Kabul tarihi: 8 Aralık 2024

Anahtar Kelimeler:

Türk Silahlı Kuvvetleri,
Askeri modernizasyon,
Amerikan etkisi,
Piyade Tüfegi,
M1 Garand.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 26, 2024

Accepted: December 8, 2024

Keywords:

Turkish Armed Forces,
Military modernisation,
American influence,
Infantry Rifle,
M1 Garand.

ÖZ

Cumhuriyet yönetimi Türk Silahlı Kuvvetlerinin oluşumunda Osmanlı mirasını devraldı. İstiklal Savaşı sonrasında eldeki imkânların değerlendirilerek ordunun yeniden teşkilatlanmasına çalışıldı. Atatürk döneminde modernizasyonun ilk adımları atılmış olsa da II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi savunma sanayi yatırımlarının gelişimini olumsuz etkiledi. Türkiye, son ana kadar savaşa katılmayarak askerî ve ekonomik açıdan kaldıramayacağı bir yükten de kaçınmıştı. Türk ordusunun mevcut kabiliyetleri barış döneminde yeterli olmakla birlikte bir dünya savaşının gereklerine uygun olmaktan uzaktı. II. Dünya Savaşı boyunca gelişen askerî teknolojinin yeni ürünlerinin temin edilememesi de savaş sonrasında ordunun ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyon ihtiyacını şiddetlendirmişti. Soğuk Savaş döneminde iyice açığa çıkan Sovyet tehdidi sebebiyle Türkiye Amerikan desteğine askerî açıdan özellikle ihtiyaç duyuyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye yönelik planları Türk-Amerikan askerî ilişkilerini güçlendirerek Türkiye'ye askerî yardım yapılmasının önünü açtı. 1947'den itibaren yürütülen çalışmalar Amerikan Yardımı'nın fiziki unsurlarıyla birlikte eğitim ve doktrin açısından Türk ordusunun modernizasyonunda Amerikan etkisini doğurdu. Prusya askerî usullerinin yerine Amerikan usulleri uygulanmaya başlanırken Türkiye'nin NATO'ya girişiyle Amerikan etkisi kalıcı hâle geldi. Türk askerinin Amerikan yardımıyla tanıştığı M1 Garand Piyade Tüfegi, pek çok ilkin temsilcisi olduğu gibi Amerikan etkisinin de sembolü oldu. Bu çalışmada M1 Garand Piyade Tüfegi merkeze alınarak Türk ordusunda Amerikan etkisinin doğuşu incelendi. İmparatorluk döneminden devralınan askerî mirasın uğradığı değişime de değinilerek savaşın fizikî unsurlarının başında gelen ateşli silahların ordunun teşkilat ve doktrinine etkisi üzerinde duruldu.

ABSTRACT

The Republican administration inherited the Ottoman legacy of the formation of the Turkish Armed Forces. After the War of Independence, efforts were made to reorganize the army through available resources. Although the first steps of modernization were taken during the Atatürk era, the outbreak of World War II negatively impacted the development of the defense industry. By remaining neutral in the initial stages of WWII, Turkey was able to avert the grave military and economic repercussions. It would not have been able to endure. Indeed, the existing military capabilities were adequate during times of peace, however far from being appropriate for the prerequisites of a world war. The lack of access to modern military equipment and technology during WWII further exacerbated the post-war want for modernization of the military and the Turkish Armed Forces. Due to the imminent Soviet threat, most overtly exposed during the Cold War, Turkey was in particular need of and thus open to American military support. The US' plans involving Turkey paved the way for military aid, henceforth strengthening Turkish-American military ties. The activities carried out since 1947, together with the physical elements of American Aid, gave rise to a growing US' influence in the modernization of the Turkish army in terms of training and doctrine. While the American doctrine replaced the previously ruling Prussian military doctrine, the US influence became permanent and prevalent with Turkey's entry into the NATO. The M1 Garand Infantry Rifle, which the Turkish soldier acquired with American help, became a very symbol of the inherent US influence as well as of many firsts to come. In this study, the birth of the American influence in the Turkish Rifle was examined on the basis of the M1 Garand Infantry Rifle. The change in the military heritage inherited from the imperial period was also touched upon and the impact of firearms, which are the main physical elements of war, on the organization and doctrine of the army was focused on.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: aserdarmete@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The republican administration inherited the Ottoman heritage in the formation of the Turkish Armed Forces. After the War of Independence, the possibilities at hand were evaluated and attempts were made to reorganize the army. Although the first steps of modernization were taken in the Atatürk's era, the outbreak of the World War II negatively affected the development of defence industry investments. Turkey had also avoided a burden that it could not bear militarily and economically by not joining the war until the last moment. Although the current capabilities of the Turkish army were sufficient in peacetime, they were far from being efficient in terms of the requirements of a world war. The inability to provide new products of military technology that developed during the war also exacerbated the need for modernization of the army and the Turkish Armed Forces after the war. Turkey, which maintained its position of armed neutrality until the end of WWII, had undergone a period of vigilance during which it immediately expended all its resources, although it did not participate in the war. Although Turkey was on the side of the victors when the war ended, it had become open to threats that would emerge in the new period from a military and economic point of view. The urgent modernization need of the Turkish army, which is one of the last representatives of the old world in the post-war period, has also opened the door for an important change for Turkey. Support from the United States against the Soviet Threat would increase Turkey's power in the region but would also create a valuable opportunity for the goal of military modernization, which was not achieved during the war. From the point of view of the United States, this situation provided both political and military benefits. Thus, Turkish-US relations have developed by taking shape on the basis of military and political benefits. Turkey, which was located in the Western Bloc in the Bipolar World, was getting closer to the United States, while the military assistance received from the United States has both enriched the Turkish Armed Forces inventory and reorganized the armed forces according to the *American Doctrine*. The Turkish army, which has been reshaped under the American influence, has thus gained the elements of modern warfare. The United States' plans for Turkey have strengthened the Turkish-American military relations and paved the way for military assistance to Turkey. The collaboration that was started in 1947, together with the physical elements of American Assistance, gave rise to the American influence in the modernization of the Turkish army in terms of training and doctrine. According to the treaties signed, an American military mission was also to be assigned in Turkey for the rapid settlement of the American military system and the easier adaptation of the Turkish army to new military equipment. *The Joint American Military Mission for Aid to Turkey (JAMMAT)* would be the beginning of a new era that would lead to a change in doctrine within the Turkish Armed Forces. As a matter of fact, since the American aid began in 1947, it has been observed that the Turkish Armed Forces has undergone significant changes in terms of equipment, organization and doctrine. The introduction of the M1 Garand infantry rifle was also one of the most important developments that will serve as an example of the physical element of these changes. Until the arrival of the M1 Garand rifles in 1947; the infantry rifles used in the Turkish army were weapons that worked in the repeating fire Mauser system. Compared to semi-automatic rifles, Turkish rifles had to be re-installed every time they were fired, and this reduced the user's contribution to the battle because it affected the user's speed. Although the ammunition used was almost the same diameter, the magazine capacity of the M1 was more than Turkish rifles. Since the technical characteristics of the M1 increased the combat capabilities of the soldier, the advantages of these weapons were easily experienced on the battlefield. Turkey's decision to send troops to the Korean War was an occasion for the Turkish military to experience new weapons on the battlefield. The first Turkish troops to participate in the war reached Korea, where accelerated training was also carried out on board. The recognition of American weapons and coordination between the troops continued on the battlefield as well. As the Turkish forces became familiar with the allies' combat procedures and equipment, their coordination ability increased and continued to fight. Throughout the war, it was observed that the Turkish troops, who were followed by Turkish and US officers, used their new weapons and equipment effectively. The difficulties caused by the war conditions had accelerated the adaptation of the Turkish military to new weapons. In this respect, the Korean War enabled the Turkish army to recognize and use new technology on the battlefield, while Turkey's cooperation with the United States was also an efficient factor in turning into an alliance. As a matter of fact, Turkey's application for NATO membership that was made in 1949 was accepted in 1952 while the war was ongoing. The M1 Garand Infantry Rifle, which the Turkish soldiers started to use thanks to the American aid, became a symbol of the American influence, as it was the representative of many firsts. In this study, the birth of the American influence in the Turkish army was examined on the basis of the M1 Garand Infantry Rifle. The change in the military heritage inherited from the imperial period was also touched upon, and the impact of firearms, which are the main physical elements of war, on the organization and doctrine of the army was focused on. Archive documents accessible in the bibliography of the study were used primarily.

Giriş

Cumhuriyet Türkiyesi, Osmanlı askerî gücünün son temsilcileri tarafından imparatorluktan geriye kalan topraklar üzerinde kuruldu. Yeni devletin tüm kurumlarında olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Ordusu da Osmanlı mirasını devraldı.

İstiklal Savaşı muzafferiyeti, Cumhuriyet ordusunun yeniden yapılanmasında önemli bir itici güç oldu. Türk ordusu köklü geçmişinden gelen usul ve esaslara çağın şartlarına uygun unsurlar eklenerek, zaman içinde gelişti. Devletin tüm kurumları için bir yeniden yapılandırma dönemi olarak adlandırılabilir Ataturk döneminde tam bağımsızlık ilkesinin teminatı olan silahlı kuvvetlerinin de yeniden teşkilatlanmasına gayret edildi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk ordusunun ve silahlı kuvvetlerin mevcut durumunun tespiti, ihtiyaçların belirlenmesi ve eksiklerin tamamlanması sürdürülen çalışmaların genel çerçevesini oluşturmaktaydı. Belirlenen çerçeveye uygun olarak teşkilat, doktrin ve teçhizat açısından ordunun modern ordularla rekabet edebilecek seviyeye çıkarılması en temel hedef hâline geldi. (Hale, 2014, s. 108-110; Özdağ, 2017, s. 104-106; Güzeloglu, 2022, s.179-228)

Ataturk döneminde Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) her açıdan modernizasyonu için sarf edilen çaba İnönü döneminde de sürdü. Ancak bu dönemde II. Dünya Savaşı'nın ayak sesleri her ülkeyi etkilediği gibi Türkiye'nin önüne de ciddi engeller çıkardı. Ordunun modernizasyonu ve savunma sanayiinin kurulması için çalışmalar devam etse de dünyanın içinde bulunduğu yakın savaş hâli Cumhuriyet yönetimini herhangi bir alanda hamle yapmaktan alıkoyup vatan savunması odaklı politikalara sevk etti. II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar silahlı tarafsızlık pozisyonunu koruyan Türkiye, savaşa katılmamakla beraber hemen bütün kaynaklarını sarf ettiği bir teyakkuz dönemi geçirmişti. Savaş sona erdiğinde Türkiye galiplerin safında yer alsa da askerî ve ekonomik açıdan yeni dönemde ortaya çıkacak tehditlere açık hâle gelmişti. Savaş sonrası dönemde eski dünyanın son temsilcilerinden olan Türk ordusunun acil modernizasyon ihtiyacı Türkiye için önemli bir değişimin de kapısını araladı. İki Kutuplu Dünya'da Batı Bloku'nda yer alan Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'yle (ABD) yakınlaşırken ABD'den alınan askerî yardımlar hem TSK envanterini zenginleştirdi hem de silahlı kuvvetlerin *Amerikan Doktrini*'ne göre yeniden düzenlenmesini sağladı. Amerikan etkisiyle yeniden şekillenen Türk ordusu, modern savaşın unsurlarına da bu sayede kavuştu. Amerikan harp araç ve gereçleri arasında M1 Garand Piyade Tüfeği özel bir yere sahipti. Bu silah Türk askerinin kullandığı ilk yarı otomatik piyade tüfeği olmakla birlikte Doğu Bloku'na karşı Amerikan gücünün de en önemli sembollerindendi. (Jones, 1998, s. 7-8; Şarlak, 2022, s. 29-30)

Bu çalışmada M1 Garand Piyade Tüfeği merkeze alınarak Türk ordusunda Amerikan etkisinin doğuşu incelendi. İmparatorluk döneminden devralınan askerî mirasın uğradığı değişime de değinilerek savaşın fizikî unsurlarının başında gelen ateşli silahların ordunun teşkilat ve doktrinine etkisi üzerinde duruldu. Çalışmanın kaynakçasında ulaşılabilen arşiv belgeleri öncelikli olarak kullanıldı. Gizlilik bulunan belgelerden doğan eksikler uluslararası yayımlar ve belgelerle giderilmeye gayret edildi.

İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi ve Türk-Amerikan İttifakı'nın Kökenleri

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye, kurumları yeni yeni oluşmaya başlayan bir ülke görünümündeydi. Cumhuriyet yönetimi bölgesinde güçlü ve dünyada söz sahibi bir Türkiye için Ataturk döneminde kararlı adımlar atabilmişti. Devletin kurumsal yapısının şekillendiği bu 15 yıl, İnönü dönemi için zengin bir birikim anlamına geliyordu.

Dünyayı daha öncekilerden çok farklı bir silahlı mücadeleye atan II. Dünya Savaşı'nın arifesinde İsmet İnönü'nün liderliği Türkiye için önemli faydalar sağlamıştı. Ataturk'ün yaklaşan savaşı işaret eden ve bu duruma karşı Türkiye'nin askerî gücünü artırmaya yönelik politikaları Millî Şef İnönü tarafından da sürdürüldü. Bu dönemde de TSK'nin komutası

Mareşal Fevzi Çakmak'a emanet edilmişti. Tecrübeli ve bir o kadar da temkinli bir komutan olan Çakmak, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı tedbirlerinin sembolleşen ismi oldu. İnönü yönetimi siyasi ve diplomatik açıdan savaş dışında kalmak için gayret sarf ederken, Çakmak komutasındaki TSK olası saldırılara karşı Türkiye'yi savunmaya odaklanmıştı. Savaşın patlak vermesinden sonra silahlı tarafsızlık ilan eden Türkiye'nin tüm politikalarını belirleyen ana fikir savaşa girmemek ancak her an gelebilecek bir saldırıya karşı hazırlıklı olmaktan ibaretti (Koçak, 2013, s.141; Hale, 2014, s. 122-124; Tekeli ve İlkin, 2018, s. 396-400; Korkmazcan, 2021, s. 163).

Türkiye'yi savaşın etkilerinden korumak ve saldırılara karşı hazırlıklı olabilmek için seferber edilen ordu, savaş boyunca ortaya çıkan askerî teknolojiye sahip olmaktan çok uzaktı. Özellikle Alman silah endüstrisinin ürünleri karşısında direnmesi mümkün olmayan I. Dünya Savaşı silahları önemli bir handikapı. Almanlar savaşın ilk üç yılında çok agresif ve hızlı saldırılarla neredeyse Avrupa'nın tamamını işgal ederken hareketin yönünü doğuya doğru çevirmeyi de ihmal etmemişti. Mihver Devletleri ve Müttefikler'le sürdürülmeye çalışılan dengeli ilişkiler Türkiye'nin diplomatik silahıydı. Askerî açıdan sahip olunan güçse Türk ordusunun silah altında bulundurulmuş insan kaynağıydı. Savaş başladığında 230.000 olan asker mevcudu savaş sonuna kadar 1.300.000'e kadar çıkarılabilmişti. Türkiye'nin savaşa dahil olması için taraflardan gelen baskılar ilk günden itibaren sürerken Türkiye bu baskıları hafifletmek için direniyordu. Dengeleri gözeterek savaşın dışında kalmaya gayret eden Türk diplomasisi için savaşın seyrinin dikkatle izlenmesi hayati öneme sahipti. Müttefikler ve Mihver Devletleri ile yapılan münferit anlaşmalar savaşın seyrine göre değişiklik gösteren dostluk, saldırmazlık, iş birliği ve yardım anlaşmaları olarak çeşitlendi. Savaşın Mihver Devletleri lehine seyrettiği 1941 yılının başlarında Türkiye'nin ABD ile yaptığı bir anlaşma ABD'nin desteğinin savaşa etkisinin doğru hesaplandığını göstermekteydi (Soysal, 2000, s. 650-651; Sıvış, 2019, s. 1523-1545).

II. Dünya Savaşı boyunca tüm ihtimaller değerlendirilmiş olsa da TSK için en temel mesele eldeki imkânların muhafazası oldu. Ateş gücünü artıracak üretim ve satın almaları istenilen seviyede yapmak mümkün olmadığından mevcut silah ve ekipmanların verimli bir şekilde kullanılmasına gayret edildi. Türk ordusunun ilk topçu silahları *Krupp* başta olmak üzere Erhard, Skoda ve Schneider-Creusot üretimi top ve havanlarla bunlara ait nakliye ve muhafaza araçlarıydı. Piyade içinse Mauser başta olmak üzere çok farklı marka ve çapta tüfekler kullanılmaktaydı. Makineli tüfek birlikleri Alman Maximi, Schwarzlose ve Hotchkiss silahlarıyla donatılmıştı. Subay ve astsubaylar, Mauser, Browning, Luger ve Nagant gibi farklı marka ve çaplarda tabancalar kullanılmaktaydı. Bu silahların bakımı, onarımı ve modernizasyonu için öncelikli olarak eldeki imkânlar değerlendirildi. Türkiye'de bulunmayan parça, makine, hat gibi diğer ihtiyaçlar içinse en son çare olarak ithalat yolları aranılmaktaydı. Tüm imkânlar seferber edilmişse de Türk ordusunun mevcut silahlarını çeşitlendirmek ve daha da önemlisi savaş sırasında ortaya çıkan yeni silahlarla değiştirmek mümkün olmamıştı (Turkey, 1948, s. 39-40; Turkey As An Ally, 1956, s.2; Erendil, 1988, s. 137; İlkin ve Tekeli, 2019, s. 400-402).

Türk Silahlı Kuvvetleri II. Dünya Savaşı'na muharip bir güç olarak katılmadığından eldeki silah ve ekipman tarafsızlığı korumak görevinde yeterli faydayı sağladı. Ancak savaş sonunda ortaya çıkan yeni dünya düzeninde Türkiye'nin savunma kabiliyetlerinin artırılması için TSK'nin ve öncelikli olarak ordunun modernizasyonu en önemli ihtiyaç olarak kendisini hissettirmişti. Güvenlik endişesinin temel sebebi iki kutuplu dünyanın çatışmasında Türkiye'nin tam ortada kalmasıyken bu endişeyi artıran sebepse savaş boyunca ortaya çıkan yeni askerî teknolojiye Türk ordusunun sahip olmamasıydı.

Amerikan Askerî Yardımları ve Türk Ordusunda Yeni Dönemin Başlaması

II. Dünya Savaşı'nda dengenin Müttefikler'e dönmesiyle Cumhuriyet yönetiminin ilgisi askerî gücünü artıracak fırsatları yakalamaya yönelmişti. İttifak teklifleri değerlendirilirken de en önemli hedef savaştan yara almadan çıkacak şekilde konumlanmaktı.

Savaş sonuna kadar Müttefiklerle sürdürülen görüşmeler ve ziyaretlerde Türkiye'nin askerî alt yapısını güçlendirme gayreti gözle görülür şekilde hissedilmekteydi. Bunun yanında Osmanlı'dan gelen Alman etkisinin de hesaba katılması gerekmekteydi. Türk ordusu her açıdan Alman prensiplerine göre dizayn edilmiş ve üstelik ağırlıklı olarak Alman silahlarıyla donatılmıştı. Müttefikler'in Türkiye ile ilgili endişelerinin başında söz konusu Alman etkisi gelmekteydi. II. Dünya Savaşı patlak verene kadar Türkiye'de bulunan Alman subay-müşavirler bu etkinin fiziki temsilcileriydi. Türk tarafının temel endişesiye Mihver Devletleri'ne karşı Müttefikler'den yeterli askerî destek alamamak ve savaşın hezimetle sonuçlanmasıydı. Ancak savaş Müttefikler lehine dönüp artık sonuç az çok belli olunca tarafların endişeleri de buna paralel olarak azaldı (Gürün, 1988, s. 1455-1468; Sander, 2020, s. 110; Ünalp, 2020, s. 201-221; Alkan, 2022, s. 43-44).

Türkiye son anda Almanya'ya savaş ilan ederek kazanan tarafta bulunsa da II. Dünya Savaşı'nda galipler arasında yer almadı. Buna rağmen savaşın son yıllarında başlayan askerî yakınlaşma özellikle ABD ve Britanya ile ilişkilerin sürdürülebileceğine işaret etmekteydi. Bu süreçte Müttefikler'in askerî yapısı, tesisleri, silah, mühimmat ve teçhizatları Türk makamları tarafından yakında tanınmış, Türkiye'nin gelişmiş teknolojinin ürünü olan bu yapıdan faydalanabileceği fikri doğmuştu. ABD'nin savaşa liderlik ederek zaferin lokomotifi oluşu da Türkiye'yi etkileyen faktörlerin başında gelmekteydi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (Sovyetler Birliği) önderliğindeki Doğu ve ABD önderliğindeki Batı Bloğu arasında oldukça stratejik bir bölgede yer alan Türkiye, Soğuk Savaş döneminde bu stratejik konumundan dolayı oldukça gergin yıllar geçirecekti (Turkey's Position in The East-West Struggle, 01.02.1951, s. 4; Hanhimaki ve Westad, 2003, s. 15-18; Belge, 2014, s. 612-614; Atmaca, 2014, s. 19-34).

Sovyet tehdidine karşı ABD'den alınacak destek Türkiye'nin bölgedeki gücünü artıracak olmakla birlikte savaş boyunca ulaşılamayan askerî modernizasyon hedefi için de kıymetli bir fırsat doğuracaktı. ABD açısından bakıldığında bu durum hem siyasi hem askerî faydalar sağlamaktaydı. Türkiye'nin desteklenmesi hâlinde Doğu'da ideolojik bir direnç noktası oluşturmak mümkün olacaktı. Ayrıca Türk ordusunun zengin insan kaynağını silah, ekipman ve savaştan galip ayrılmış Amerikan doktriniyle yeniden yapılandırmak Sovyetler'e karşı güçlü ve caydırıcı bir müttefik doğuracaktı. Böylece Türk-ABD ilişkileri askerî ve siyasi fayda esasına göre şekillenerek gelişti (Contribution To Nie-9: Turkey, 1951, s.1-2; Çalış, 2017, 57-60; Uyar ve Güvenç, 2022, s. 86-106).

M1 Garand Piyade Tüfeklerinin TSK Envanterine Girişi

Sovyetler Birliği'ne karşı Batı Bloku'nda yer alan Türkiye için bu oluşumun lokomotifi olan ABD ile iyi ilişkiler tesis edilmesi, bu devletin desteğinin en üst düzeyde alınabilmesi, hayati bir meseleydi. Amerikan Hükümeti'nden siyasi, ekonomik ve askerî destek alınması hâlinde Sovyet tehdidine karşı daha güçlü durmak mümkün olacaktı ki ABD bu desteği 1947'de resmen ilan etti. ABD Başkanı Truman'ın komünist tehditle karşı karşıya olan her ülkeye yardım sözü bir doktrine dönüşmüştü. ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın adıyla anılacak planla daha belirgin bir forma kavuşan bu destek, savaş sonrasında bölgedeki Sovyet etkisini azaltarak Batı Avrupa'nın yeniden inşasını amaçlamaktaydı. Marshall Planı çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan 400 milyon dolarlık bir ekonomik paketle desteklenecekti. Askerî hibelerin öncelikli olduğu bu yardım paketi kapsamında Türkiye'ye Amerikan silah, teçhizat ve araçları gönderilecekti ("Pravda Echoes Izvestia in Attack on Trumann Greek-Turkish Policy", 1947; "Truman Doctrine-Marshall Plan", 1947; "Who really did what to the Marshall plan Europe?").

1947; “Vandenberg Won’t Fight”, 1947; “Marshall Plan Aid Fostering Second Revolution in Turkey”, 1950; Ateş, 2020, s. 15-42).

ABD tarafından Sovyetler’in Batı’ya doğru yayılmasını engellemek için sarf ettiği yoğun çaba dış politikasının temel belirleyicisiydi. Stratejik üstünlüğü ele geçirmek ve iki kutuplu dünyada Sovyetleri zayıflatmak Soğuk Savaş süresince ortaya koyulan tüm faaliyetlerin hareket noktasını teşkil etmişti. Türkiye’ye yapılması planlanan Amerikan yardımları aslında Batı Bloku’nun kendi sınırlarını belirlemesinin yollarından biriydi. Dünya geneline yayılsa da Sovyet tehdidinin en yakın hissedildiği iki Akdeniz ülkesi olan Yunanistan ve Türkiye, Truman Doktri’nin ve Marshall Planı’nın en etkili şekilde uygulandığı ülkelerin başında gelmekteydi. (“Truman’s Greek Policy Winning Wide Support”, 1947; Satterthwaite, 1972, s. 74-84; Evered, 2010, s. 50-66; Holm, 2017, s. 40-45)

Yapılan anlaşmalar çerçevesinde Amerikan askerî sisteminin hızlıca yerleşmesi ve Türk ordusunun yeni harp araç gereçlerine daha kolay adaptasyonu için bir Amerikan askerî misyonu da Türkiye’de görevlendirilecekti. Kısa adıyla JAMMAT olarak bilinen Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu, TSK içinde doktrin değişikliğine sebep olacak yeni bir dönemde başlangıcı olacaktı. Nitekim, Amerikan yardımlarının başladığı 1947’den itibaren TSK’nın teçhizat, teşkilat ve doktrin açısından önemli değişikliklere uğradığı görüldü. Amerikan silahlarının dost ve müttefik ülkelere bir yardım unsuru olarak gönderilmesi ABD’nin Soğuk Savaş sonrasında oluşturduğu güvenlik kalkanının önemli bir unsuruydu. Yardımlar, hibeler ve uygun fiyatlı satışlarla Sovyet tehdidine karşı savunma hattı güçlendirilirken savaş sonrasında ihtiyaç fazlası hâline gelen silahlar da daha verimli kullanılmış oluyordu. M1 Garand tüfeklerinin kullanılmaya başlanması da bu değişikliklerin fizikî unsuruna örnek teşkil edecek en önemli gelişmelerden biriydi (Celep, 2020, s. 3; Munson, 2012, 68-70).

Amerikan silahları Türk ordusu tarafından imparatorluk döneminde de kullanılmıştı. Amerikan İç Savaşı’ndan sonra alınan Amerikan tüfekleri dönemin şartlarında Türk askerinin yeni teknolojiyle tanışmasına vesile oldu. Alman silahlarının üstün özellikleri sebebiyle tercih edilmesine kadar Amerikan tüfekleri kullanılmaya devam edildi. Bu geçiş döneminin ardından Osmanlı ve Cumhuriyet ordusunda ana muharebe silahı olarak Alman silahları tercih edildi. Soğuk Savaş döneminde yeniden Amerikan tüfeklerinin kullanılmaya başlaması yıllar süren Alman etkisinin artık sonra eriyor olduğunun da önemli bir göstergesiydi. Zira Amerikan silahları da beraberinde önemli yenilikleri getirdi. Bunlardan en kritik olanı M1 Garand Piyade Tüfeklerinin kullanılmaya başlamasıyla Türk askerinin ilk defa yarı otomatik bir piyade tüfeği kullanması oldu (Hartmann, t.y., s. 10-11; Gencer, Örenç ve Ünver, 2008, s. 152).

M1 Garand Piyade Tüfeklerinin Teknik Özellikleri ve Türk Ordusunda Kullanımı

M1 Garand piyade tüfeği, John Cantius Garand tarafından dizayn edildi. Amerikan ordusunun kullandığı M1903 Springfield tüfeğinin gelişmiş bir versiyonu olan M1 Garand her atışta mekanizmayı kurmaya gerek kalmadan kendi kendine ateşe hazır hâle gelmekteydi. Bu yönüyle M1 Garand dünyanın ilk yarı otomatik piyade tüfeği unvanını da kazanmış oldu (Basic Field Manual U.S. Rifle, Caliber .30, M1903, 1940, s. 1-4; Brusino, 2009, s. 5).

Yapılan testler ve denemelerde başarılı sonuçlara ulaşan teknik heyetler M1 Garand Piyade Tüfeği’nin Amerikan ordusu envanterine girişini kabul etti ve silah 1936’dan itibaren kullanılmaya başlandı. Her atıştan sonra yeniden kurulmak zorunda kalınan eski model tüfeklerle mukayese edildiğinde yeni tüfeğin sağladığı hız avantajı üretiminin artmasını kolaylaştırmıştı. John C. Garand’ın adıyla anılan tüfek Springfield Armory Inc. tesislerinde üretilmeye başladıktan sonra her geçen yıl üretim miktarı daha da arttı. II. Dünya Savaşı şartlarında tüfeğe ihtiyaç arttığından Amerikan askerî standartlarına uygun olarak farklı üreticiler de üretim hattına dahil oldu. 1941’de üretime başlayan ve en meşhur Amerikan silah üreticilerinden biri olan Winchester Repeating Arms Co., Springfield Armory’dan sonra en fazla

M1 Garand tüfeği üreten firma oldu. II. Dünya Savaşı'nda Amerikan ordusu için üretilen M1 Garand miktarı toplamda 5.468.772 adede ulaştı. (U.S. Patent no. 1.892.141, 1932; Browne, 2003, s. 83; Thompson, 2012, s. 30, 60; Jones, 2017, s. 20-21)

Amerika'nın yeni silahı bir piyade tüfeği olarak üretilmiş olsa da savaş boyunca Amerikan ordusunun farklı sınıfları da bu silahı kullandı. Silahın doldurma kolaylığı, saldırı gücü ve isabeti sayesinde sağladığı taktik avantajlar ABD ordusuna önemli bir ateş gücü kazandırmıştı. Bu gücü yakından gören müttefik ve düşman kuvvetler de benzer silahları üretmek için çalışmalar başlattı. Nitekim M1 Garand'ın açtığı yolu yarı-otomatik bir Sovyet silahı olan SVT 38 izledi. Sovyetler bu tüfeği savaşın ihtiyaçlarına göre 1940'ta güncelledi ve yeni versiyona SVT 40 adını verdi. Alman ordusu için geliştirilen yarı otomatik piyade tüfeği olan Gewehr 41 ancak 1941'de hizmete alınabildi. Bu silahın gelişmiş versiyonu olan Gewehr 43 de 1943'te Alman ordusu tarafından kullanılmaya başlandı. Almanlar otomatik tabanca ve makineli tüfek gibi piyade silahlarında güçlü bir üretim kapasitesine sahip olsalar da yeni nesil piyade tüfeği üretiminde oldukça gecikmişti. (German Infantry Weapons, 1943, s.15-25; McNab, 2013, s. 11-12;)

II. Dünya Savaşı silah teknolojisi ve çeşitliliği açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir mücadele sahası oldu. Müttefiklerin zaferiyle sonuçlanan savaş bu devletlerin iki önemli gücü olan ABD ve SSCB'yi silah sanayisinde ön plana çıkardı. Bu durumun önemli sebeplerinden biri iki devletin silah üretim kabiliyetlerine eklenen Alman silah sanayisinin bilgi birikimi oldu. Savaşın orduların ihtiyaçları sebebiyle üretilen milyonlarca silah arasında her türden piyade tüfeği de bulunmaktaydı. Savaşın sonra ihtiyaç fazlası olarak kalan piyade tüfekleri Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB tarafında yer alan devletlere kaydırılarak adete taraf olmanın sembolü hâline geldi (Manual for Tokarov Manual for Rifles&Carbines, 1954, s. 48-50; Thompson, 2012, s. 33).

Türkiye'nin savaş sonrasındaki askerî ittifak arayışları aynı zamanda TSK'nın modernizasyonu için doğabilecek fırsatların da değerlendirilmesi anlamına geliyordu. Savaş sırasında ABD ile yapılan görüşmelerde Türkiye'ye silah başta olmak üzere askerî malzeme sağlaması için gayret gösterilmişti. Bu görüşmelerde Britanya Hükümeti Türkiye ve Amerika arasında bir köprü vazifesi görürken temin edilecek kredi ve askerî malzeme sayesinde Türkiye'yi Müttefiklerin yanında savaşa dahil etme amacı gütmekteydi. Savaş sona erdikten sonra Britanya Hükümeti'nin varlığına ihtiyaç duyulmadan ABD ile yeniden görüşmeler başlatıldı. 23 Şubat 1945 tarihinde imzalanan Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşmasıyla Türkiye'nin ABD'den harp araç ve gereçlerini temin etmesi amaçlanmıştı. Bu anlaşmayla Türkiye'ye açılacak kredilerle alınacak veya kiralanacak silahların finansmanı sağlanacaktı. Bu anlaşmayı takip eden dönemde Türk Hükümeti ABD'nin Türkiye'ye yakın bölgelerde konuşlanmış birliklerinden ihtiyaç fazlası silahları temin etmek için gayretlerini artırdı. Özellikle ABD'nin Ortadoğu'daki varlığına odaklanan Türk ilgisi bütün kanalları deneyerek bu bölgedeki Amerikan silahlarını satın almaya yoğunlaştı. Bu girişimlerde istenilen sonucun alınması uzun soluklu bir süreci işaret ederken ABD'nin Sovyetler'e karşı sertleştirdiği politika Türkiye'nin elini güçlendirdi (DBA, 23777/103889/16, 15.03.1944; 23777/103889/15, 01.01.1945; 23777/103903/25, 20.09.1945; 23777/103903/4, 26.01.1946; 23777/103903/3, 30.01.1946; 23777/103903/1, 01.02.1946; Tamkin, 2009, s. 60-62; Özlü, 2013, s. 57-105).

1947'de Amerikan Başkanı Truman'ın ilan ettiği ve Truman Doktrini olarak bilinen prensipler Türkiye'nin endişelerini teyit ederken ABD'nin Sovyet yayılmasına karşı tedbirlerini de ilan ediyordu. Bu tedbirlerin başında Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyetler'e karşı askerî açıdan güçlendirilmesi gelmekteydi. Yunanistan işgal dahil olmak üzere savaşın bütün etkilerine maruz kalarak askerî açıdan çok zayıf bir durumdayken Türkiye savaşa girmemesine rağmen askerî teknolojinin geldiği seviyede tehditlere karşı savunmasızdı. Her iki devlet için de ABD'nin sunduğu desteğin karşı koyulmaz cazibesinin sebebi bu askerî zayıflıktı. Türkiye

açısından ordunun modernizasyonunu Yunanistan açınsındansa savaşıın yaralarını sarmayı ifade eden süreç Truman'ın Mart 1947'deki nutkundan hemen sonra başladı. Amerikan'ın Türkiye'ye sağlayacağı askerî destek aslında topyekûn bir değişimin habercisiydi. 1947'ye kadar *Prusya Askerî Sistemi* üzerinde teşkilatlanmış ve ağırlıklı olarak Alman silahlarıyla teçhiz edilmiş Türk ordusu bu tarihten itibaren Amerikan tarzında yeniden yapılanacaktı. Bu yapılanmanın ilk adımı Türk ordusunun tüm sınıflarının kendi ihtiyaçlarına uygun olarak Amerikan silahlarıyla teçhiz edilmeye başlanması oldu. M1 Garand Piyade Tüfekleri de bu sayede Türk askerî tarafından kullanılmaya başlandı (Grüşshaber, 2018, s. 18-19; Çifçi, 2022, s. 385-386; Kostak, 2022, s. 9-23; Akkaya, 2006, s. 176-179).

1947'de M1 Garand tüfeklerinin gelişine kadar Türk ordusunda kullanılan piyade tüfekleri mükerrer ateşli Mauser sisteminde çalışan silahlardı. Bu silahlar kullanılabilir durumda olmakla birlikte eski teknoloji ürünüydü. Yarı otomatik tüfeklerle karşılaştırıldığında Türk tüfekleri her ateşlemede yeniden kurulmak zorundaydı ve bu durum kullanıcının hızını etkilediğinden muharebeye katkısını azaltmaktaydı. Kullanılan mühimmat hemen hemen aynı çapta olmasına rağmen M1'in şarjör kapasitesi Türk tüfeklerinden fazlaydı. Türk tüfekleri 7,9 mm çapında 5 fişek alırken M1'in kapasitesi 30-06 kalibre (7,62 x 63 mm) 8 fişek alıyordu. Tüfeklerin her ikisi de hazne içindeki şarjörden beslenmekle birlikte Amerikan tüfeklerinin beslemesi otomatik olduğundan el ile yapılan kurmaya göre daha hızlı yapılmaktaydı. Zaten bu tüfeklerin yarı-otomatik adını almasının sebebi de beslemeyi, barut gazının gücünü kullanarak çalışan mekanizma sayesinde, otomatik yapıyor olmasıydı. M1'nin teknik özellikleri askerî muharebedeki kabiliyetlerini artırdığından bu silahların avantajları savaş alanında da rahatlıkla tecrübe edilmişti (Ball, 2006, s. 356-370; U.S. Rifle Caliber .30, M1, 1965, s. 12-15).

TSK'nin kayıtlarına göre M1 Garand tüfekleri "12 Temmuz 1947 tarihli 5123 sayılı Türkiye Hükümeti ile ABD Hükümeti Arasında İmzalanan Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşmaya Dair Kanun'un 05 Eylül 1947 tarihli ve 6699 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanması ile envantere girmeye başlamıştır." Bu silahların toplam adedi 158.812¹ olup partiler hâlinde TSK'ye teslim edildi. Fişek çapının Türk çapına uyarlanması için herhangi bir çalışma yapılmamış olup orijinal mühimmat olan 30-06 kalibre fişekler kullanılmıştı. Söz konusu mühimmat da silahlarla birlikte geldiğinden ilk yıllarda bunların üretimi için bir çalışma yapılmadı. Silahların envantere girmesiyle birliklere dağıtımı ve kullanımı başladı (Seijas, 2017, s. 23-28).

Yeni silahlar için tüm eğitim faaliyeti ABD subaylarının rehberliğinde yapılacağından Amerikan Askerî Komisyonu'nun yönergelerine uyuldu. Bu komisyonun TSK içindeki varlığı daha önce hiç kullanılmayan silah, mühimmat ve teçhizatla beraber Amerika menşeli tüm ekipmanların tanınması için önemi bir avantajdı. Yabancı uzmanlarla çalışma tecrübesi bulunan Türk subaylarının Amerikalı meslektaşlarından edineceği kabiliyetler yeni malzemenin gelecek dönem kullanımı için güçlü bir zemin hazırladı. Amerikan Komisyonu üyeleri sahip oldukları geniş yetkiler ve izinlerle TSK içinde görev yaparken Amerikan Askerî Sistemi'nin yerleşmesinde bir geçiş döneminin hazırlayıcısı oldu. Askerî yardımların teslimine başlanmasıyla birlikte Amerika'ya muayene ve benzer görevle gönderilen TSK personeli de karşılıklı etkileşimin ilk örneklerindendi. 1947'de göreve başlayan JAMMAT yoğun mesaisi ve Türk tarafının ilgisi sayesinde TSK üzerinde bir Amerikan etkisini doğurdu. Zamanla güçlenecek olan Amerikan etkisi silah, mühimmat, teçhizat gibi fiziki unsurların da etkisiyle TSK'nin Amerikan Sistemi'ne geçişini sağladı. Amerikan Askerî Yardımları çerçevesinde Türkiye'ye gönderilen M1 Garand tüfekleri söz konusu değişimin Türk askerinin elindeki sembolü oldu (BCA, 113/36/3, 31.05.1947; 114/59/10, 02.09.1947;

¹ Tüfek miktarıyla ilgili bilgi 11.11.2021 tarih ve 2105506151 başvuru numaralı e-dilekçeye Genelkurmay Başkanlığı Lojistik Daire Başkanlığı'nın 19.11.2021 tarih ve saat 09.26'da verdiği cevabına müstenittir.

115/77/1, 12.12.1947; 117/62/18, 17.09.1948; 118/103/11, 09.03.1949; Celep, 2020, s.121, 146-147; Akkaya, 2006, 176-179).

M1 Garand Piyade Tüfekleriyle Donatılmış Türk Askerinin Savaş Tecrübesi: Kore Savaşı

Amerikan tüfeklerinin alımı devam ederken bu silahların Türk askerince doğru ve etkili kullanılması için gayretler de sürdü. Silahların miktarı arttıkça birliklere dağıtımını artarak kullanımı yaygınlaştı. Amerikan silah ve mühimmatlarının kullanımına yönelik eğitim faaliyetleri de bu oranda artmıştı. Bununla birlikte M1 Garand tüfeklerinin muharebe sahasında kullanılması Türkiye'nin Kore Savaşı'na taraf olmasıyla başladı.

Türkiye'nin savaşa katılma kararını takip eden günlerde başlatılan hazırlıklarda eğitim faaliyetleri de önemli bir yer tutuyordu. Kore'ye sevk için hazırlanan birliklerin durumu ve hazırlıkları Amerikalı yetkililer tarafından denetlenmekte ve ilgililer teftiş raporlarıyla bilgilendirilmekteydi. Amerikan raporlarında söz konusu birliklerin tüm kabiliyetlerine yer verilerken Amerikan harp malzemesine sahip olup olmadıkları ve bunları kullanmak için gerekli eğitimleri alıp almadıklarına özellikle dikkat edilmişti. Hazırlıklar kapsamında savaşa katılacak Türk birliğinin komuta kademesi de süratle oluşturulmuş ve karargâh olarak Yedek Subay Okulu tahsis edilmişti. Komuta kademesinin hazırlıkları hızla tamamlaması gerekirken kendisinden beklenen diğer önemli vazife teşkil edilen birliğin hızlıca eğitilerek savaşa hazır hâle getirilmesiydi. General Tahsin Yazıcı², 12 Ağustos 1950 tarihinde, Birleşmiş Milletler Türk Silahlı Kuvvetleri olarak bilinen tugayın komutasına atanınca birlik en üst seviyeden söz konusu eğitim faaliyetlerini sürdürdü. Türk Tugayı'nın muharip gücü olan 241. Piyade Alayı Amerikan piyade silahları kullanacağından bu silahlara harp sahasında hâkim olması gerekmektedir. Etimesgut'ta sürdürülen bu eğitimler için hızlandırılmış bir program hazırlanmıştı. (ATASE, KS, 1/0/4, 05.08.1950; 110/9/1/15/, 10.08.1950; 1/0/10, 16.08.1950; 3/0/98, 04.09.1950; BCA, 216/30/06, 10.09.1950; Çifçi, 2015, s. 162-163; Özçelik, 2017, s. 21-22) Söz konusu hazırlık eğitimlerin seyrini bildiren bir raporda durum şöyle özetlenmişti (ATASE, KS, 3/0/13, 18.09.1950):

Piyade alayı ve Müf. Tas. Tk.'ı hariç diğer birlikler kendi sınıf okullarında 25 Ağustos-13 Eylül arasında kısaltılmış özel bir programa göre eğitime tabi tutulmuşlardır. Etimesgut'a avdetlerinde birlik komutanları eğitimin verimli olduğunu, faydalandıklarını bildirmişlerdir. P.A. ve Tas. Tk.'ı aynı tarihte (25 Ağustos) Etimesgut'ta; P.A.'ı Gerilla kursu öğretmeni ve kursiyer Sb.larının; Tas.Tk.'ı ise P. Atış okulundan gönderilen bir Bazukacı öğretmenin nezaretinde eğitime başlamışlardır. P.A.'ı için bidayette bütün erleri seyyanen aynı tarzda eğiten bir programın tatbikine başlanmış ise de bilâhère ihtisas eğitimine duyulan şiddetli ihtiyaç sebebiyle ve sayın K.K.K.'nin yüksek müsadeleriyle eğitim programı tadil edilerek tatbik edilmiştir. Bu arada muhtelif yeni silahların kullanımı ve atışına ehemmiyet verilmiş ve mucibi memnuniyet netice alınmıştır. Birlik hâlinde eğitim için vakit bulunamamıştır. Deniz yolculuğu sırasında yapılacak plan tatbikatları (Plan takımı tedarik edilebilirse) ve kum masası çalışmaları ile bu eksik kısmen telâfiye çalışılacaktır.

Savaşa katılma kararının alınmasından çok kısa bir süre sonra yola çıkması gereken Türk birlikleri muhtemel savaş senaryolarına karşı hazırlıklı olmalıydı. Hazırlık süresi az olduğundan öncelikle subay ve astsubay kadrosunun eğitime ağırlık verildi. Muharebe alanında komuta Amerikan karargahında olacağından savaşın ortaya çıkaracağı olağanüstü durumlarla birlikte müşterek hareketin zorlukları da komuta kademesinin hazırlıklı olması gereken durumlardandı. Dolayısıyla seçilen komuta kademesinin söz konusu eğitimlerin önemine vakıf olması özellikle vurgulanan bir husustu. Yazıcı'nın bizzat takip ettiği eğitim faaliyetlerinin savaş alanına sevk edilecek birlik için hayati öneme sahip olduğu şüphesizdi. Kore Savaşı'na katılacak olan Türk Tugayı hazırlıklarını tamamlayacak ve deniz yoluyla

² Tahsin Yazıcı'nın M1 Garand eğitimlerinde çekilmiş bir fotoğrafı için bkz. EK-2

Kore'ye sevk edilecekti. 17 Eylül 1950'den itibaren denizde geçecek yaklaşık 1 aylık sürede bu birliklerin eğitimi gemide devam etti. Gemide geçen sürede yapılacak eğitimlerle ilgili hazırlanan tarifname komuta kademesinin konuya verdiği önemi göstermekteydi (DBA, 44874/216231/76, 25.07.1950; 44853/216583/36, 04.08.1950; ATASE, KS, 1/0/78, 30.08.1950; "Turkish commander in Korea gets U.S. award TOKIO", 1951). 14 Eylül 1950 tarihinde Albay Celal Dora tarafından ilgililere gönderilen tarifnamenin önemini vurgulayan emirler şöyleydi (ATASE, KS, 2/0/18, 14.09.1950):

1- M1, Amerikan Piyade Otomatik Tüfekleri ve Mk. Tf.leri için bastırılan tarifnamelerden P.Bl.lerine 18 adet, Ağr. Bl.ler ve Kh.Bl.ler ile Müstakil Bl.lere 15'er adet olmak üzere dağıtılmıştır. Bu tarifnamelerin hemen Bl.lere kadar dağıtımı yapılacak ve Bl.lere verilen bu tarifnamelerden her subay ve gediklide daima birer adet bulunacaktır. Sb. ve gedikliler yeni verilmiş bu silahlar hakkında tam bir bilgi sahibi olacaktır. Silahlar üzerinde buna göre çalışacaklardır.

2- M1 P.Tf ve Mk. Tf.ler hakkında çalışmalar nakil sırasında vapurda da devam edeceğinden buradaki çalışmalarda da tarifnameler subay ve gediklilerin yanında bulunacak ve aradığımda bana gösterilecektir. Emre göre hareket edilmesini rica ederim.

Türk Tugayı'nın ilk birlikleri 16 Ekim 1950 tarihinde muharebe alanına ulaşım yerleştikten sonra da eğitimlere devam edildi Amerikan komutası altında müşterek harekate devam edecek tüm birlikler için koordinasyon hayati derecede önemliydi. Türk kuvvetleri de müttefiklerin savaş usulleri ve ekipmanlarını tanıdıkça koordinasyon kabiliyeti artarak muharebelere devam etti. Türk askerinin kullanılan silahlara hakimiyetini artırmak maksadıyla yapılan eğitimler savaşın tüm şiddetiyle devam ettiği 1950-1953 yılları arasında aralıksız sürdürüldü. M1 Garand başta olmak üzere tüm piyade silahları için benzer eğitimler teorik ve uygulamalı olarak yapılmaktaydı. Bu durum Türk kuvvetlerinin diğer sınıfları için de geçerliydi. M1 ve diğer yeni silahların tanıtımı için kullanım kılavuzları hazırlanmıştı. Bu kılavuzların ilk örnekleri Kore Savaşı şartlarında hazırlanmış olan oldukça kısa talimatlardan ibaretti. İngilizceden tercüme edilen kaynakların ince teknik detayları üzerinde durulmamış hızlı ve anlaşılır metinler elde edilmeye çalışılmıştı. Örneğin; silahların tanıtımı için hazırlanan bir broşürde M1 Garand tüfeğinin temel muharebe kabiliyetleri gösterilerek diğer teknik detaylara yer verilmemişti. Ayrıca bu notta Amerikan ölçü birimleri aynen alınarak bunların metrik sisteme çevrilmesine ihtiyaç duyulmadığı görülmekteydi (Savcı, 2018, s. 59; Atlı, 2020, s. 31,64). Söz konusu broşürde M1 Garand hakkında birliklere iletilen temel bilgiler aşağıda gösterilmiştir (ATASE, KS, 71/0/35, 31.12.1952):

Tüfek, Cal. 30 M1

- a. Azami menzil: M2 Normal mermisi 3500 yd
M14 (T15) Zırh mermisi 3300 yd
 - b. Azami tesir mesafesi: 500 yd
 - c. Delme kuvveti: Zırh mermisi ile azami delme (İlk hızı 2765 Ft/s)
Malzeme	200 yd'da	600 yd'da	1500 yd'da
Zırh Levha	0.5 inç	0.3 inç	0.1 inç
Zırh Levha (Sertleştirilmiş)	0.3 inç	0.2 inç	0.1 inç
Kum (kuru)	8.0 inç	11.0 inç	9.0 inç
Kil (kuru)	18.0 inç	15.0 inç	10.0 inç
- d. Azami dağılma:
Mesafe	Azami Dağılma
200 yd.	0 yd.
600 yd.	1 yd.
800 yd.	2 yd.
1000 yd.	5 yd.
1600 yd.	25 yd.
- e. İlk hızı: M2 Normal mermi 2800 Ft/s
M14 Zırh mermisi 28030 Ft/s
 - f. Ateş sürati: Dakikada azami 16-32
Dakikada devamlı 16
 - g. Bağla doldurulur, bağda 8 atım
 - h. Ateş mevziindeki ağırlığı 3.840 Kgr.

Savaş boyunca Türk birliklerinin Amerikan silahlarını kullanmalarına yönelik eğitimler teorik ve uygulamalı olarak devam etti. Düzenli olarak yapılan atış eğitimlerinde askerin M1 Garand tüfeklerine hakimiyetini ve dolayısıyla savaşa katkısını artırmak esastı. Askere verilen eğitimlere subaylar için düzenlenen nişancılık eğitimleri de eklenmiş bu sayede tüfeklerin kullanımıyla ilgili eğitim verecek uzman personel yetiştirilmesi hedeflenmişti. Amerikan subaylarının da katılacağı nişancılık eğitimlerinden biri için yayınlanan kurs emrinde eğitimin söz konusu hedefi şöyle vurgulanmıştı (ATASE, KS, 71/0/35, 31.12.1952):

Bu kursun gayesi, Amerikan ve Türk subaylarının müşterek çalışması ve yetiştirilmesi sayesinde bunların ellerindeki erlere nişancılığı layikiyle öğretebilmelerini sağlamaktır. Bütün subay talebeler pratik derslere hem hoca hem de talebe şeklinde iştirak edeceklerdir ki bu suretle talebelerin atışta karşılaşılabilecekleri zorlukları takdir etsinler. Böylece talebelere iyi bir tecrübe kazandırılmış ve atış esnasında hemen yerinde lüzumlu tashihati yaparak sadece hocalık değil aynı zamanda hataları görmeleri de edilmiş olacaktır.

Savaşın seyrine uygun olarak Kore'deki Türk kuvvetine yeni askerlerin gelmesi ve bazılarının da yurda dönmesini gerektirmekteydi. Bölgeye yeni gelen kuvvetler M1 Garand ve gerekli diğer Amerikan silahlarıyla donatılmaktaydı. Bu birliklerin teçhiz edilmesi ve eğitimleri de muharebeler arasındaki uygun zamanlarda yapıyordu. Birliklerden düzenli olarak alınan raporlara ek olarak yeni kuvvetlere dağıtılan silah ve harp malzemesinin durumuyla ilgili bilgiler de istenmekteydi. Bu raporlar talep edilirken silah ve harp malzemelerinin miktarı, durumu, sevk şekilleri ve kullanımlarındaki verimlilikle sorulmaktaydı. M1 başta olmak üzere diğer tüm piyade silahlarının muharebelerdeki verimliliklerinin sorgulanması ve kontrolü TSK'nin yeni silahlarla ilgili gelecek planlarının bir parçasıydı. M1 Garand için yapılan değerlendirmede silahın muharebe sahasındaki kabiliyetleri sıralanırken bazı zayıf yönlerine de yer verilmişti. ("We Stay in Korea and Fight", 1951; "More Turks for Korea", 1951) Eldeki silahlarla mukayese edilerek yapılan bu değerlendirme aşağıda gösterilmektedir (ATASE, KS, 9/0/24, 11.01.1951; 78/0/33, 10.08.1952):

M1 Piyade Tüfeği: Bilumum Piyade tüfeklerinden iyidir.

- a) Yarım otomatik olduğundan ateş sürati fazladır.
- b) Fişek haznesi 8 mermi aldığından dolduruş için sarf edilecek zaman ve bir anda kullanılacak mermi miktarı diğer piyade tüfeklerine nazaran iyidir.
- c) Nişangah tertibatı kabili ayar olduğundan vuruş noktası düzeltilmesi ve rüzgar tashihati yapılır. Ve dolayısı ile atış sıhhati daha fazladır.
- d) Silah kendiliğinden boşaltma ve dolduruşunu yaptığından nişan noktası kaybolmadan devamlı ateş etmek imkânı vardır. Bu da diğer tüfeklere göre büyük bir üstünlüktür.
- e) Tesiri kat'i ve öldürücüdür.
- f) Diğer piyade tüfeklerine nazaran geri tepmesi daha azdır.
- g) Tüfek temizlik için kolayca sökülür ve bütün parçaları ayrılır.
- h) İlk hızının fazla oluşu hem otomatikliğini kolaylaştırır hem de yakın mesafede zinde kuvveti fazladır.
- i) Dipçikte hazne içinde temizlik tüpü ve tel fırça mevcuttur.
- j) Kasatura sustalıdır kendiliğinden yere düşmez ve zayi olmaz.
- k) Ek namlu ile (bomba atan) bomba, tenvir, işaret fişekleri atar.
- l) Ateş için yapılan hazırlıkta emniyet kolayca açıldığından kabzesi bırakılmadan emniyet açılabilir ve alınabilir.

Mahzurları:

- a) Üzerinde harbisi yoktur.
- b) Temizliğine çok dikkat etmek mecburiyeti vardır.
- c) Dolduruş çok eğitime muhtaçtır.
- d) Soğuk havalarda ve ilk dolduruşlarda sürgü tamamen kapanmadığından elle ileriye doğru oturtmak lazımdır.
- e) Kasatura kılıfı madeni olmadığından çabuk kırılabilir.

M1 Garand Piyade Tüfeğinin envantere girdikten yaklaşık 3 yıl sonra muharebede kullanılmış olması silahın yukarıda listelenen üstünlüklerini mukayeseli olarak tespit etme imkânı verdi. Her atıştan sonra tekrar kurularak ateşlenen mevcut piyade tüfeklerine nazaran M1 Garand ateş ve dolduruş hızının yanında güçlü ve isabetli atış imkânı gibi temel üstünlükler

sunmaktaydı. Silahın yarı otomatik bir mekanizmaya sahip olması yapılan mukayesede en önemli avantajı olarak görülmüştü. Savaş sırasındaki tecrübe bu avantajın doğrularken temizlikte hassasiyet gösterilmesi ve dolduruş esnasında kazaya sebebiyet vermemesi için dikkatli olunması gibi bazı dezavantajlar da tespit edilmişti. Ancak bu dezavantajlar silahın üstün teknik özelliklerinin yanında önemsiz detaylar olarak değerlendirilmişti. Bu bakımdan TSK envanterine giren ilk tüfeklerin gelişinden itibaren kalan kısmın teslim alınmasında acele edilmişti. Kore Savaşı sırasında komuta kademesine sunulan raporlarda yeni tüfeklerin alımının son derece elzem olduğu ve alımlarda acele edilmesi gerektiği vurgulanmıştı. Savaş boyunca Türk ve ABD subaylarınca takip edilen Türk birliklerinin yeni silah ve ekipmanlarını etkili bir şekilde kullandığı görüldü. Savaş şartlarının doğurduğu zorluklar Türk askerinin yeni silahlara adaptasyonunu hızlandırmıştı. Kore Savaşı boyunca başarıları sebebiyle sık sık ödüllendirilen birlik ve personeller Türk-Amerikan birliklerinin koordinesinde de beklenmeyen aksaklıklar yaşanmadığına işaret ediyordu. Bu yönüyle Kore Savaşı, Türk ordusunun yeni teknolojiyi muharebe sahasında tanıyıp kullanmasını sağlarken Türkiye'nin ABD ile iş birliğinin ittifaka dönüşmesine de vesile olmuştu. Nitekim Türkiye'nin 1949'da yaptığı NATO üyelik başvurusu savaş sürerken 1952'de kabul edildi. Böylece Türkiye hem ABD ile ittifakını hem de Batı Bloku'ndaki yerini güçlendirmekteydi (ATASE, KS, 13/0/14, 25.02.1951; 26/0/135, 21.06.1951; 76/06/96, 04.07.1952; 140/0/56, 09.03.1954; The Present Situation in Turkey, 11.01.1957, s. 2; McGhee, 1990, s. 89; Abou-El-Fadl, 2019, s. 145-146).

II. Dünya Savaşı'ndan hemen önce ortaya çıkan yeni teknolojinin ürünü olan M1 Garand Piyade Tüfeği, savaştan hemen sonra TSK envanterine girerek Türk askerinin yeni teknolojiyle tanışmasında önemli bir araç oldu. Türk ordusunun ihtiyaçları göz önünde bulundurularak takip edilen askerî yenilikler arasında M1'nin kabiliyetlerini en çabuk ispatlayan silahlardan olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. M1 dönemin şartlarında önemli bir ateş gücü sağlıyor olsa da gelişen teknolojilere uygun olarak yeni silahların üretim ve satın alınması için çalışmalara devam edildi. 1952'den itibaren artık bir NATO üyesi olan Türkiye'nin uygun bulunan daha üstün silahlarla teçhiz edilmesi meselesi her zaman gündemdeki canlılığını korudu. 1968'de Almanya ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde Heckler&Koch firmasının ürettiği yeni nesil piyade tüfeklerinin alınmasına karar verildi. Bu tüfekler tam otomatik olarak çalışması ve 20 fişeklik şarjörle beslenmesi sebebiyle M1'e göre ciddi üstünlüklere sahipti. Alımların düzenli bir şekilde devam etmesi ve daha sonra yapılan Türkiye'de üretim anlaşmasıyla H&K G3 Türk askerinin ana muharebe tüfeği olarak kullanılmaya başlandı (BCA, 228/90/17, 11.07.1968; 245/6/14, 16.01.1970; Ahmad, 2017, s. 19; Saray, 2019, s. 134; Thompson, 2019, s. 15-16).

Soğuk Savaş yıllarında uzun süre yurt savunmasında ve muharebede kullanılan M1 Garand Piyade Tüfekleri TSK'nin II. Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan yeni teknolojiyle tanışmasında önemli bir unsur oldu. Daha üstün kabiliyetlere sahip yeni tüfekler alıncaya kadar M1 Garand tüfekleri geçiş döneminde Türk ordusunun piyade tüfeği ihtiyacını layıkıyla karşılamıştı.

Sonuç

Zorlu bir bağımsızlık mücadelesinin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti için ordu her zaman önemli bir güç kaynağıydı. Osmanlı ordusunun son temsilcileri tarafından kurulan yeni devletin ilk yıllarında ordunun güçlü ve savaşa hazır bir vaziyette bulunması Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada söz sahibi olabilmesi için hayati bir meseleydi.

Atatürk döneminde Türk ordusunun modernizasyonu için sürdürülen çalışmalar fiziki kabiliyetlerin artırılmasının yanında kalıcı sonuçlar alınabilmesi için doktrinde de iyileştirmeler yapılmasına odaklandı. Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Prusya Askerî Sistemi tercih edilirken ordunun ana muharebe silahları da Alman menşeliydi. İnönü

döneminde sürdürülmeye çalışılan modernizasyon çalışmaları II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kesintiye uğradı. Türk ordusunda görev yapan Alman subaylar savaşın başlamasıyla ülkelerine dönerken, silah modernizasyonu için de ithalat kanalları neredeyse tamamen kapanmıştı. Türkiye savaş boyunca sürdürdüğü tarafsızlığını rağmen ordusunu seferber etmiş, bu süreçte Türk Silahlı Kuvvetleri eldeki imkânları korumak ve bunlarla yetinmek durumunda kalmıştı.

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Türk ordusu savaşa katılmamış olmakla birlikte savaş sırasında ortaya çıkan yeni askerî teknolojinin ürünlerinden de mahrum bir durumdaydı. Savaştan galiplerin safında çıkmış olsa da Türkiye yeni oluşan dünya düzeninde ABD ve Sovyetler Birliği arasında başlayan gerginliğin tam ortasında kaldı. Soğuk Savaş'ın başlangıcı Türk Silahlı Kuvvetlerini zorlu bir sürece sokmuştu. İnsan kaynağı bakımından kuvvetli olsa da Türk ordusunun savaşın yeni kurallarına göre yeniden yapılanması ve yeni silah ve harp araçlarıyla donatılması gerekmektedir. Türkiye'nin tehditlere karşı askerî modernizasyon arayışları ABD'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik politikalarıyla kesişince 1947'den itibaren iki devlet arasında ileride ittifaka dönüşecek askerî iş birliği başladı.

1947'den itibaren alınan Amerikan Askerî Yardımları, Türk ordusunun modern silah ve harp malzemesi ihtiyacını karşılarken, Türk ordusunun Alman Askerî Sistemi'nden uzaklaşarak Amerikan Askerî Sistemi'ni kabulünü kolaylaştırdı. Türkiye'de görev yapan Amerikan Askerî Komisyonu da bu sistemin yerleşmesinde önemli bir rol oynadı.

M1 Garand Piyade Tüfekleri, Amerikan Askerî Yardımları çerçevesinde alınmaya başladı ve Türk askerinin elinde söz konusu Amerikan etkisinin sembollerinden biri oldu. II. Dünya Savaşı şartlarında Amerikan birliklerinin ateş gücüne önemli bir katkı sağlayan bu tüfek Türk askeri için yarı-otomatik sistemde çalışan tüfeklerin ilk örneğiydi. M1 Garand tüfekleri alınmaya başladıktan kısa süre sonra Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması bu silahların muharebe sahasındaki kabiliyetlerinin de yakından tanınmasını sağladı. Silahın mevcut piyade tüfeklerine nazaran sağladığı hız ve ateş gücü savaşta sağladığı önemli avantajların başında geliyordu. Bu avantaj sayesinde Kore Savaşı'ndan sonra da uzun süre kullanılmaya devam edildi.

Amerika'nın Sovyet tehdidine karşı müttefikleri ile askerî iş birliğinin sembolü olan M1 Garand Piyade Tüfekleri, 1970'li yıllarda yeni nesil piyade tüfeklerinden olan H&K G3 Piyade Tüfeğinin kullanılmaya başlanmasına kadar önemini korudu. Günümüzde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tören ve karşılama birliklerinin kullandığı bu tüfek Soğuk Savaş döneminde Türk ordusunun savaş kabiliyetlerinin öne çıkan unsurlarından biri olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri)

113/36/3, 31.05.1947; 114/59/10, 02.09.1947; 115/77/1, 12.12.1947; 117/62/18, 17.09.1948; 118/103/11, 09.03.1949; 110//1/15/, 10.08.1950; 216/30/06, 10.09.1950; 228/90/17, 11.07.1968; 245/6/14, 16.01.1970.

DBA (Dışişleri Bakanlığı Arşivi)

23777/103889/16, 15.03.1944; 23777/103889/15, 01.01.1945; 23777/103903/25, 20.09.1945; 23777/103903/4, 26.01.1946; 23777/103903/3, 30.01.1946; 23777/103903/1, 01.02.1946; 44874/216231/76, 25.07.1950; 44853/216583/36, 04.08.1950.

ATASE (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi)

KS (Kore Savaşı)

1/0/4, 05.08.1950; 1/0/10, 16.08.1950; 1/0/78, 30.08.1950; 2/0/18, 14.09.1950; 3/0/113, 18.09.1950; 9/0/24, 11.01.1951; 13/0/14, 25.02.1951; 26/0/135, 21.06.1951; 76/06/96,

04.07.1952; 70/0/46, 08.08.1952; 78/0/33, 10.08.1952; 71/0/35, 31.12.1952; 140/0/56, 09.03.1954.

Resmî Yayınlar

Contribution to nie-9: Turkey. (1951). y.y.: Office of Intelligence Research Department of State.
J.C. Garand semiautomatic rifle. (1932). Washington: U.S. Patent Office.

Basic field manual U.S. rifle, caliber .30, M1903. (1940). Washington: United States Government Print Office.

German infantry weapons special series no.14. (1943). Washington: Military Intelligence Service War Department.

Intelligence handbook Soviet ground force weapons and armoured vehichles. (1969). y.y.: Directorate of Intelligence.

Manual for Tokarov manual for rifles&carbines. (1954). Carlisle: Ordnance Corps, Hartmann R.T. (t.y.).
Uncle Sam in Turkey. New York: Turkish Information Office.

The present situation in Turkey. (1957). y.y.: Centrel Intelligence Agency.

Turkey. (1948). y.y.: Central Intelligence Agency.

Turkey as an ally. (1956). y.y.: Central Intelligence Agency.

Turkey's possition in the East-West struggle. (1951). y.y.: Central Intelligence Agency.

U.S. rifle caliber .30, M1 (1965). Washington: Headquarters Department of The Army.

Bruscino, T. A. Jr. (2009). M1 Garand rifle. J. T. Hoffman (Ed.), *A history of U.S. army adaptation in war and peace* (s. 5-17). Washington: Center of Military History United States Army.

Gazeteler

Pravda Echoeslzvestia in attack on Trumann Greek-Turkish policy. (1947, 16 Mart). *The Sunday Star.*

Truman's Greek Policy winning wide support. (1947, 28 Mart). *The Willmington Morning Star.*

Truman Doctrine-Marshall Plan. (1947, 4 Temmuz). *The People's Voice.*

Who really did what to the Marshall plan Europe?. (1947, 12 Temmuz). *The Chicago Star.*

Vandenberg won't fight. (1947, 7 Kasım). *The Arizona Sun.*

Marshall Plan aid fostering second revolution in Turkey. (1950, 28 Ekim). *The Evening Star.*

We stay in Korea and fight. (1951, 15 Ocak). *Halifax Evening Courier.*

More Turks for Korea. (1951, 6 Ağustos). *The Scostman.*

Turkish commander in Korea gets U.S. award Tokio. (1951, 16 Eylül). *Civil & Military Gazette.*

Araştırma ve İncelemeler

Abou-El-Fadl, R. (2019). *Foreign policy as nation making Turkey and Egypt in Cold War.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ahmad, F. (2017). *Modern Türkiye'nin oluşumu.* (Alogan, Y. Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akkaya, E. (2006). *Türk ordusundaki stratejik ve doktriner değişiklikler (1923-1960).* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Alkan, R. (2022). *Türk ordusunda son Alman General Hilmar von Mittelberger.* İstanbul: Timaş Yayınevi.

Ateş, B. (2020). Askeri değişim: Soğuk Savaş sonrası dönem üzerine bir inceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 5-42.

Atlı, C. (2020). *Arşiv belgelerine göre Kore Savaşında Türk ordusu (1950-1953).* İstanbul: Kitabevi Yayınları.

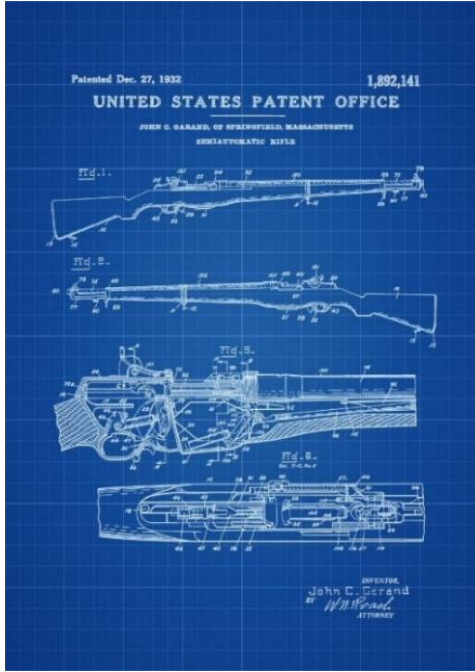
Atmaca, A. Ö. (2014). *The geopolitical origins of Turkish-American relations: revisiting*

- the Cold War years*. All Azimuth, 3(1), 19-34.
- Ball, R.W.D. (2006). *Mauser military rifles of the world*. Iola: Gun Digest Books.
- Belge, M. (2014). *Militarist modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Browne, S. A. (2003). *Patents for soldiers*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). U.S. Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth.
- Celep, B. (2020). *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (Jammât) ve Türkiye'deki faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.
- Çalış, Ş. H. (2017). *Turkey's Cold War foreign policy and Western alignment in the modern Republic*. London&New York: I.B.Tauris.
- Çifçi, E. (2022). *Prusya'dan Nato'ya Türk ordusunda batı etkisi 1880-1960*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Çifçi, E. (2015). *Şark Cephesi'nden Kore'ye bir Türk generali Tahsin Yazıcı'nın askerlik serüveni*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Evered, K. T. (2010). The Truman Doctrine in Greece and Turkey: America's Cold War fusion of development and security. *The Arab World Geographer*, 3(1), 50-66.
- Erendil, M. (1988). *Topçuluk tarihi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Gencer, A.İ., Örenç, A. F. ve Üner, M. (2008). *Türk-Amerikan silah ticareti tarihi I/belgeler*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Grüsshaber, G. (2018). *The 'German Spirit' in the Ottoman and Turkish army, 1908-1938, a military history of knowledge transfer*. Berlin&Boston: De Gruyter Oldenbourg.
- Gürün, K. (1988). Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na sokma çabaları. *Belleten*, 52(104), 1455-1468.
- Güzeloğlu, E. (2022). İstiklâl Harbi'nden mekanize savaşa: iki savaş arası dönemde Türk ordusunun kara doktrini ve tartışmaları (1923-1939). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 41, 179-228.
- Hale, W. (2014). *Türkiye'de ordu ve siyaset*. (Fethi, A. Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hanhimaki, J. M. ve Westad, O. A. (2003). *The Cold War a history in documents and eyewitness accounts*. Oxford&NewYork: Oxford University Press.
- Hart, S. (2018). *German weapons of World War II*. London: Amber Books.
- Holm, M. (2017). *The Marshall Plan a new deal for Europe*. New York&London: Routledge.
- Jenzen-Jones, N.R. (2017). *Global development and production of self-loading service rifles 1896 to the present*. Genava: Small Arms Survey.
- Jones, H. (1989). *A new kind of war America's global strategy and The Truman Doctrine in Greece*. New York&Oxford: Oxford University Press.
- Koçak, C. (2013). *Türkiye'de Millî Şef dönemi (1938-1945)* (Cilt 2). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Korkmazcan, N. S. (2021). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kostak, E. (2022). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin Türkiye'ye yönelik başlattığı askerî yardımlara Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın etkisi. *Atatürk Dergisi*, 11(1), 9-23.
- Mcghee, G. (1990). *The US-Turkish-NATO Middle East connection how the Truman Doctrine contained The Soviets in the Middle East*. New York: Palgrave Macmillan.
- McNab, C. (2013). *German automatic rifles 1941-1945 Gew 41, Gew 43, FG 42 and StG 44*. Oxford: Osprey Publishing.
- Munson, H. A. IV (2012). *The Joint American Military Mission To Aid Turkey: implementing the Truman Doctrine And transforming U.S. foreign policy, 1947-1954*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Washington State University, Washington D.C.

- Özçelik, N. (2017). *Mehmetçik Kore’de Kore Savaşı’nda Türk ordusu*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Özdağ, Ü. (2017). *Atatürk ve İnönü dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Özlü, H. (2013). İkinci Dünya Savaşı’nda, Türkiye’ye gelen İngiliz heyetleri ile yapılan görüşmeler ve İngiltere’den alınan askerî yardımların sonuçları. *Atatürk Dergisi*, 2(1), 57-105.
- Sander, O. (2020). *Türkiye’nin dış politikası*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Saray, M. (2019). *Sovyet tehdidi karşısında Türkiye’nin Nato’ya girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın hatıraları ve belgeler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Saruhan, Ö. (1989). *An analysis of foreign military sales procedures (Turkish procurement example)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). United States Navy Naval Postgraduate School, Monterey-California.
- Satterthwaite, J. C. (1972). The Truman Doctrine: Turkey. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401, 74-84.
- Savcı, M. (2018). *Kore Savaşı’na katılan Türk birlikleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Seijas, B. (2017). *CMP Turks*. GCA Journal, 21(1), 23-28.
- Sıvıış, E. (2019). Türk-Amerikan müttefikliğinde peşrev dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye. *Belgi*, 18, 1525-1543.
- Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiye’nin siyasal andlaşmaları, I. (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şarlak, Z. (2022). *Türkiye’nin milli güvenlik devleti kökeni, gelişimi, dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tamkin, N. (2009). *Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-45*. London: Palgrave Macmillan.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2018). *Dış siyaseti ve askerî stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi* (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thompson, J. (2020). *The essential M1 Garand: a practical and historical guide for shooters and collectors*. New York: Skyhorse Publishing.
- Thompson, L. (2012). *The M1 Garand*. London: Osprey Publishing.
- Thompson, L. (2019). *G3 battle rifle*. London: Osprey Publishing.
- Uyar, M. ve Güvenç, S. (2022). A tale of two military missions: the Germans in the Ottoman Empire and the Americans in the Republic of Turkey. *War&Society*, 41(2), 86-106.
- Ünal, F.R. (2020). İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin savaş dışı kalma politikaları ve sonuçları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 25, 201-221.

Ekler

Ek 1. John. C. Garand ve M1 Garand Tüfeği

Ek 2. General Tahsin Yazıcı'nın M1 Tüfeği Eğitimi (Erhan Çifçi Arşivinden)

Ek 3. Kore Savaşı'nda Türk Askeri M1 Garand Tüfekleriyle

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Büyükkelçilik Raporlarına Göre Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Bakışı (1950-1960)

The Soviet Union's View of Turkey According to Embassy Reports (1950-1960)

Betül TEKİNSOY^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Tokat / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5342-366X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Eylül 2024

Kabul tarihi: 25 Kasım 2024

Anahtar Kelimeler:

Türk-Sovyet ilişkileri,
Büyükkelçilik Raporları,
Soğuk Savaş.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 30, 2024

Accepted: November 25, 2024

Keywords:

Turkish-Soviet relations,
Embassy Reports,
Cold War.

ÖZ

Sovyetler Birliği'nin I. Dünya Savaşı sonrasında Batılı devletlerin işgallerine karşı yürütülen Türk Millî Mücadelesine verdiği destek, her iki devletin yaklaşmasını sağlayan önemli bir adım olmuştur. 1925 yılında imzalanan ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçerliliğini koruyacak olan Dostluk antlaşması ise iyi komşuluk ilişkilerinin uzun yıllar devam etmesini sağlamıştır. Ancak Türkiye'nin 1930'lu yıllardan itibaren Batılı devletlerle sorunlarını çözerek yakınlaşmaya başlaması, Türkiye Sovyetler Birliği ilişkilerinin gerilemesine, II. Dünya Savaşı'nın başlaması ise bozulmasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında olumsuz bir seyir izleyen ilişkiler, Sovyetlerin Boğazlardan üs verilmesi ve toprak talepleri yönündeki istekleri ile kopmuş ve Türkiye, Sovyetleri bir tehdit unsuru olarak algılamaya başlamıştır. Bu durum, Türkiye'nin Batı bloğuna yönelerek, NATO başta olmak üzere bir takım askeri teşkilatlara üye olmayı amaçlamasına neden olacaktır. Sovyetler her ne kadar Stalin'in ölümünden sonra Türkiye ile yakın münasebetler kurmak istese de Türkiye 1960'lı yıllara kadar Sovyetlere karşı temkinli yaklaşmıştır. Çalışmamızda 1950-1960 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkileri ve Sovyetlerin Türkiye'ye bakışı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen Büyükkelçilik raporları başta olmak üzere diğer elçilik ve kurumlardan gönderilen raporlar çerçevesinde ele alınmıştır. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivinde yer alan Türk Dışişleri Bakanlığı ile Büyükkelçilikler arasındaki yazışmalar temel kaynak olarak kullanılmış olup ayrıca dönemle ilgili kaleme alınan telif ve tetik eserler de istifade edilen diğer kaynaklar arasında yer almıştır.

ABSTRACT

The support given by the Soviet Union to the Turkish National Struggle against the occupations of Western states after World War I was an important step that brought the two states closer together. The Friendship Treaty, signed in 1925 and valid until the end of World War II, ensured that good neighborly relations continued for many years. However, as Turkey began to resolve its problems with Western countries and get closer to them in the 1930s, relations between Turkey and the Soviet Union declined, and the start of World War II led to their deterioration. Relations, which followed a negative course during and after World War II, were severed by the Soviets' demands for bases in the Straits and territorial claims, and Turkey began to perceive the Soviets as a threat. This situation would cause Turkey to turn towards the Western bloc and aim to become a member of a number of military organizations, primarily NATO. Although the Soviet Union wanted to establish close relations with Turkey after Stalin's death, Turkey approached the Soviet Union cautiously until the 1960s. In our study, Turkish-Soviet relations between 1950 and 1960 and the Soviet Union's view of Turkey were discussed within the framework of embassy reports sent to the Ministry of Foreign Affairs, as well as reports sent by other embassies and institutions. The correspondence between the Turkish Ministry of Foreign Affairs and the embassies in the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs was used as the primary source, and other sources used were also copyrighted and research works written about the period.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: betultekinsoy@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The friendly relations between Turkey and the Soviet Union that began during the Atatürk era continued until World War II. The Treaty of Friendship and Neutrality signed between Turkey and the Soviet Union in 1925 and later extended was an important factor in ensuring the continuation of good neighborly relations. However, when the Soviets informed Turkey that this treaty, which was due to expire on March 19, 1945, would not be extended, relations between the two countries began to deteriorate. Turkey's decision to resolve its problems with Western states and turn to the West also had a major impact on the decline in relations. The negative attitude of the Soviet Union towards Turkey during and after World War II, especially its demands for bases and land in the Straits that threatened Turkey's territorial integrity, brought about tensions between the two countries that would continue during the Cold War years. The Western support that began under the leadership of US President Truman and continued with Marshall aid caused the Soviet Union to make adverse propaganda in the press, claiming that Turkey was turning to the West by falling under the control of the US. The fact that the Soviets were seen as a threat in Turkish foreign policy caused Turkey to apply to become a member of a number of military organizations, especially NATO, and as a result, the Soviets intensified their publications against Turkey. Articles written about Turkish-Soviet relations and mentioned in embassy reports included the Soviet Union's thoughts that the Soviets were concerned about Turkey's friendship and cooperation with Greece and Yugoslavia, and that Turkey would gain more by siding with the Soviets rather than cooperating with NATO. The Soviet Union described NATO as an organization with aggressive aims and threatened Turkey with notes it sent, stating that Turkey would become an instrument of the organization's aggressive aims by joining NATO. After Stalin's death, the Soviet Union changed its foreign policy and wanted to establish good relations with Turkey. In order to achieve this, they announced that they were giving up their claims to the Straits and territorial claims. This approach of the Soviet Union, which wanted to regain Turkey's trust, was welcomed by the Democratic Party government due to the conditions of the period. However, Turkey continued to display a cautious approach towards the Soviet Union. In the reports sent to the Ministry of Foreign Affairs from the Turkish Embassy in Moscow and other embassies and diplomatic missions, the changes and transformations that took place in the Soviet Union's policies towards Turkey between 1950 and 1960 are noteworthy. Indeed, Turkey's presence in the Western Bloc and especially its membership in NATO during the period until Stalin's death caused anti-Turkish articles to be published in the Eastern Bloc press, especially in the Moscow press. Ambassadors also specifically included these issues in the reports they sent. The reports also provide information about the maneuvers that the Soviets, whose territorial demands were rejected by Turkey based on articles in the foreign press, planned to make in the Black Sea against the possibility of any war, and emphasize that Soviet threats continue. The historical ambitions of the Soviets over Istanbul, which have continued since the past, were also one of the issues emphasized. In fact, it is emphasized that the Soviets aimed to approach these ambitions with their territorial demands and their desire for a base in the straits. Turkey's membership in the Balkan Pact and the Baghdad Pact was also watched with concern by the Soviets, who saw Turkey as the Western Bloc's intermediary in the Middle East. When the telegrams sent to the embassies are examined, it is seen that the Soviets pursued a policy of Sovietization in the Caucasus and forced the Turks and Muslims in the region to migrate through cultural and economic pressure. Another striking issue in the reports was the Soviets' warnings about Turkey's Western-oriented Middle East policies. The Soviets emphasized that Turkey would be the country most harmed by a chaos in the Middle East. The issue of military bases established by the US was also a subject of reports within the framework of Turkish-Soviet relations. The Soviet Union interpreted the US establishing many nuclear weapons bases on the territory of NATO member states, especially Turkey, and engaging in an arms race as an attempt to create a war environment and warned the Turkish government. In our study, Turkish-Soviet relations and the Soviets' view of Turkey between 1950-1960 were discussed within the framework of reports sent to the Ministry of Foreign Affairs, primarily from the Embassy reports, and also from other diplomatic missions. This study, designed as a descriptive research design, used the content analysis method. Approximately 38 documents in the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs were examined by applying document analysis, one of the qualitative research methods. In addition to these documents, copyrighted and research works written about the period were also among the other sources used.

Giriş

Rusya'daki Bolşevik iktidar ile Millî Mücadeleyi yürüten Ankara hükümetinin ortak paydada buluşarak emperyalist batılı devletlere karşı mücadele etmeleri, bundan sonraki süreçte yakın ilişki kurmalarına imkân sağlamıştır. Ankara hükümetine askeri malzeme ve mali yardımda bulunan Sovyetler Türkiye'nin Batı'ya karşı verdiği mücadeleyi kazanması için destek olmuştur. Sovyet Birliği'nin bu yardımlarının nedenleri arasında; Kafkas ve Orta Asya Müslümanları arasında olumlu etki yaratmak ve Türkiye'de Bolşevik rejimin benimsenmesini sağlamak gibi birtakım beklentileri bulunmaktadır (Kamel, 2014, s. 164). TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açılmasının ardından Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkilerin kurulması, Türkiye'nin yeni yönetiminin tanınması ve her iki devlet arasında ittifak yapılması amacıyla Moskova ile irtibata geçmiştir. Bu teşebbüs Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında uzun yıllar devam edecek olan iyi ilişkilerin başlangıcını teşkil etmiştir (Armaoğlu, 2022, s. 94). Nitekim Cumhuriyetin ilk yirmi yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ortak sınırlarının olması, Türkiye'nin Bolşevik rejimden maddi ve manevi destek sağlaması açısından faydalı olmuştur (Sander, 2020, s. 82). 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile de Türkiye doğu sınırının güvenliğini sağlayarak Batı'daki mücadelesine devam ederken, Sovyetler de Millî Mücadelesini sürdüren Türkiye'ye silah, cephane ve para yardımı yaparak esasında kendi güvenliğini de sağlamıştır. Nitekim Türk Millî Mücadelesinin başarısızlıkla sonuçlanması durumunda İngilizlerin Anadolu'ya ve Yakın Doğu'ya hâkim olma ihtimali, Sovyetler için tehdit unsuru olarak görülmüştür (Bodur, 2005, s. 207). Bundan sonraki süreçte Sovyetler Birliği, özellikle Lozan Konferansı sırasında Boğazlar üzerinde Türk egemenliğini savunarak Türkiye'ye desteğini sürdürmüştür (Uçarol, 2013, s. 801).

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1925'te imzalanan ve 1945 yılına kadar yürürlükte kalacak olan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması da iyi komşuluk ilişkilerinin devamında önemli bir köşe taşı olmuştur. Bu antlaşma 1929, 1931 ve 1935 yıllarında yeniden uzatılmıştır. 1927 yılında imzalanan Türk- Sovyet Ticaret Antlaşması da iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesine imkân sağlamıştır. Türkiye'nin 1931 yılından itibaren Balkan devletleri ile yakınlaşması ve Milletler Cemiyeti'ne üye olmak için çaba göstermesi Sovyetleri ve İtalya'yı harekete geçirmiştir. İtalya'nın Başbakan İsmet İnönü'yü davet etmesinden haberdar olan Sovyetler Birliği İsmet İnönü'nün öncelikle Rusya'yı ziyaret etmesini talep etmişlerdir. İlk önce Rusya'yı ziyaret eden Sovyetlerin kalkınma planından etkilenmiştir. Bu ziyaretin Türkiye için olumlu tarafı her iki devlet arasında imzalanan ve Rusya'nın Türkiye'ye 20 sene vadeli ve faizsiz 8 milyon dolar kredi vermeyi kabul ettiği antlaşmanın imzalanması olmuştur (Saray, 2000, s. 53-55). Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında dostluk ilişkileri 1923-1930 yılları arasında devam etmiş ancak Sovyetler Türkiye'nin dayanağı olan tek devlet olmaktan çıkmaya başlamıştır. Nitekim Türkiye'nin batılı devletlerle Lozan Antlaşması'ndan kalan sorunlarını çözerek yakınlaşma içerisine girmesi Sovyetler Birliği'nde Türkiye kaybetme korkusuna neden olmuştur. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının ardından 1933 yılı sonuna kadar her iki ülke arasında görüş ayrılıkları olsa da herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Ancak 1934 yılından sonra ilişkiler gerilemeye başlayacak ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra taraflar birbirlerinden uzaklaşacaklardır (Yılmaz, 2017, s. 429). 1939 yılında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşması, Sovyetler Birliği'nin Almanlarla Saldırmazlık Paketi imzalaması ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur (Sönmezoğlu, 2016, s. 137). II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında da her iki ülke arasındaki ilişkiler olumsuz bir seyir izlemiştir. Nitekim Yalta Konferansı'nın 10 Şubat 1945'te yapılan toplantısında Montrö Boğazlar Sözleşmesi Stalin tarafından gündeme getirilmiştir. Stalin söz konusu antlaşmanın modasının geçtiğini, hazırlanma sürecinde Japonya'nın Rusya'dan daha etkin bir rol oynadığını ve İngiltere ile Rusya arasındaki ilişkilerin kötü olduğu bir süreçte oluşturulduğunu dile getirmiş

ve antlaşmanın değiştirilmesini talep etmiştir (Gürün, 1983, s. 137). Sovyetlerin 19 Mart 1945’de yakın zamanda süresi dolacak olan 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması’nın uzatılmayacağını Türkiye’ye bildirmesi ile her iki ülke arasında ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Molotov’un birkaç ay sonra Moskova’daki Türk elçisine her iki ülke arasında yeni bir anlaşma yapılmasının, kuzeydeki bazı toprakların (Kars ve Ardahan) Sovyetlere bırakılmasına, Boğazlardan üs verilmesine ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin tekrar gözden geçirilmesine bağlı olduğunu bildirmesi de gerginliği zirveye taşımıştır (Karpas, 2022, s. 261). Sovyetler Birliği bu istekleri ile Türkiye’nin bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden bir tavır sergilemiştir (Armaoğlu, 2022, s. 327). Bu isteklerin ilk önce 1939 yılında yapıldığının altının çizilmesi de gerekmektedir. Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu’nun Moskova ziyaretinde Molotov, Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nde değişiklik yapılmasını ilk kez gündeme getirmiştir (Tellal, 2000, s. 28). Yirmi yıllık bir antlaşma olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ne taraf olan devletlerden herhangi birisinin değişiklik talep istemesi hâlinde, her beşinci yılın başında tekliflerini bildirme hakkına sahip olması durumundan yararlanan Ruslar, 7 Ağustos 1946 tarihinde yeniden Boğazlar konusunda kendi lehlerine değişiklik talep eden bir nota göndermişlerdir. Sovyetler bu notada, Montrö Sözleşmesi’nin uygulanamaz bir durum aldığını, ABD ve İngiltere’nin de Montrö’nün değiştirilmesini istediklerini iddia ederek Türkiye’den bazı isteklerde bulunmuştur (Uzman, 2018, s. 131). Türkiye ise ABD ve İngiltere’nin desteğini alarak Rus isteklerini reddetmiştir. Rus tehlikesinden endişe duyan ABD ve İngiltere ise 9 Ekim 1946’da Boğazların Türkiye’nin hâkimiyeti altında olduğunu bildiren bir notayı Sovyetler Birliği’ne iletmıştır. Bu ortak notada; Boğazlar ile ilgili müzakere sürecine ABD ve İngiltere’nin de katılması gerektiğinin altı çizilerek, Boğazlara yönelik bir saldırı olması hâlinde konunun BM Güvenlik Konseyi’ne taşınacağı uyarısı yapılmıştır (Dokuyan, 2013, s. 127-128).

1945-1946 yıllarında Sovyet tehditleri Türkiye’nin Batı’ya yönelmesine ve Batılı devletlerce kurulan tüm siyasal, askeri ve ekonomik kuruluşlara katılmayı amaç edinmesine neden olmuştur (Kurban, 2014, s. 229). Sovyetler Birliği’nin, Türk boğazlarında üs ve toprak taleplerini tekrar gündeme getirdikleri 7 Ağustos 1946’daki notası üzerine ABD Türkiye’ye destek olma kararı almıştır (Albayrak, 2004, s. 418). 12 Mart 1947’de ABD başkanı Truman’ın kendi adıyla anılacak olan mesajını Kongre’ye göndermesi, Sovyet radyo ve basınında Türkiye’nin ABD’nin güdümüne girdiği yönünde bir kampanyanın başlatılmasına neden olmuştur. Nitekim kongrenin 22 Mayıs 1947’de 75 numaralı genel yasayı kabul ederek Truman’ın Türkiye ve Yunanistan’a yardım etme düşüncesini bir doktrin hâline getirmesi (Kalyon, 2010, s. 11) Sovyetlerce dünya barışına karşı bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Yine 1948 yılındaki Marshall Planı da Rusya’nın bu yardımdan faydalanan devletlere ve doğal olarak da Türkiye’ye karşı cephe almasına sebebiyet vermiştir. Türkiye’nin 1950 yılında Yunanistan ile birlikte NATO’ya üye olmak için başvuruda bulunması sonucu Sovyetler Türkiye aleyhindeki neşriyatını daha da sertleştirmiş, Türkiye’nin NATO’ya üye olması ile birlikte de verdiği notalarla tehditlerini devam ettirmiştir (Gürün, 1983, s. 198-199). Sovyetler Türkiye’nin NATO’ya katılmakla teşkilatın saldırgan amaçlarına alet olacağını uyarısını yapmıştır (Tellal, 2022). Nitekim Türkiye’nin demokrasiye geçmesi ve NATO’ya girmesi ile Türk toprakları üzerinde komünist propagandası yapamayacaklarını anlamışlardır. NATO’nun Orta Doğu Komutanlığı kurulması için harekete geçmesi ve bu komutanlığın oluşturulması sürecinde Türkiye’de NATO üsleri kurulması kararı alması Sovyetler Birliği’nin tepkisine ve Türkiye’yi tehdit etmesine neden olmuştur (Saray, 2000, s. 135). Türkiye, NATO’ya üye olduktan sonra ABD ile çok sayıda ikili iş birliği anlaşması imzalamış ve topraklarında ABD’nin çok sayıda üs kurmasına izin vermiştir (Erdoğan ve Aslan, 2021, s. 302). Türkiye NATO’ya üye olması ile birlikte Sovyetleri yeniden düşman olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu durum Türkiye’yi Sovyetlere karşı çevreleme politikasını benimseyen ABD’ye

yakınlaştırırken, Sovyetlerden uzaklaştırmıştır. Sovyetler açısından ise Türkiye, NATO'nun cephe ülkesi olarak algılanmış ve iş birliği gündeme dahi alınmamıştır (Çelikipala, 2015, s. 120-121). Sovyetlerin, özellikle de Stalin dönemindeki Türkiye'ye yönelik tehditkâr politikaları ve Türkiye'nin Kore Savaşı sonrasında demokrasi cephesine dahil olması her iki ülkenin ilişkilerinin bozulmasında etkili olmuştur (Albayrak, 2004, s. 460).

1946-1950 yılları arasında Türkiye'den istediklerini alamayan Sovyetler Birliği, taktik değiştirerek, her iki ülke arasında dostane ilişkilerin gelişmesine yönelik bir siyaset gütmeye başlamıştır (Karpat, 2022, s. 257). Özellikle Stalin'in ölümünden sonra 1953 yılında Sovyet hükümeti Kars ve Ardahan üzerindeki isteklerinden vazgeçtiklerini belirtmiştir. Bu açıklama Menderes hükümeti tarafından olumlu karşılansa da Sovyetlere karşı temkinli politika devam ettirilmiştir (Hale, 2003, s. 123). Nitekim Sovyet Başbakanı Bulganin Türk hükümetinden özür dileyecek ve Sovyetler ile Türkiye arasındaki ilişkilerin Stalin tarafından bozulduğunu dile getirecektir (Bağcı, 2007, s. 76). Boğazlar üzerindeki hak iddialarından vazgeçtiklerini açıklayan SSCB böylelikle Türkiye'nin güvenini tekrar kazanmayı ümit edeceklerdir (Kurban, 2014, s. 232).

1950'li yıllarda Türk- Sovyet ilişkilerini etkileyen gelişmelerin başında Balkan Pakti gelmektedir. ABD ve Batılı devletler, Sovyet tehditleri karşısında Orta Avrupa'dan Afganistan'a kadar olan bölgelerin güvenliğin sağlamak için Balkan Pakti'nin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında 1954 yılında kurulan bu Pakt amacına ulaşamamıştır (Kamel, 2014, s. 98-99). Balkan Pakti'nden beklentilerin gerçekleşmemesinin belli başlı nedenleri arasında Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin bozulmaya başlaması, Sovyetlerin Stalin'in ölümünden sonra Yugoslavya ile yakınlaşması ve Yugoslav lider Tito'nun tarafsızlık politikasına yönelmesi yer almıştır (Bağcı, 2007, s. 55).

Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerin yayılcı bir politika izlemesinden dolayı Yakın ve Orta Doğu'nun öneminin gittikçe artmaya başlaması üzerine Türkiye, Yunanistan ve İran bu bölgede Sovyet yayılmasını önleme noktasında ABD tarafından bir kalkan olarak görülmüştür. Nitekim müttefiki ABD ile aynı siyaseti güden Türkiye'nin 1950'li yıllardaki dış politikasının temel prensiplerinden biri de Sovyetlerin Ortadoğu'da yayılmasını önlemek olmuştur (Bağcı, 2007, s. 37-38). Sovyetlerin Orta Doğu'daki etkisinin giderek artması, Batılı devletler ile bölgedeki devletleri birlikte hareket etmeye sevk etmiştir. Sovyet tehdidine karşı (Kamel, 2014, s. 100), Türkiye ve Irak bölgede barışın korunmasını sağlamak için 1955 yılında Bağdat'ta karşılıklı iş birliği antlaşması yaparak Bağdat Pakti'nin nüvesini oluşturmuşlardır. Bölgedeki menfaatleri gereği 1955'te Pakta katılan İngiltere'nin ardından, Pakistan ve İran da Bağdat Pakti'ne üye olmuştur (Saray, 2000, s. 145). Gerek Bağdat Pakti gerekse Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (SEATO), Sovyetleri batısından ve güneyinden çember içine alan politikayı tamamlayan teşkilatlardır (Kamel, 2014, s. 92). Bağdat Pakti'nin kurulmasına Sovyetler tepki göstererek, bu oluşumun Yakın ve Orta Doğu'daki gerginliği arttıracak ve bölgedeki ülkeler arasında anlaşmazlıklar çıkarmaya çalışan ülkelerin çıkarlarına hizmet edeceğini belirtmiştir (Bağcı, 2007, s. 67). Esasında bu Paktın ömrü de uzun olmamıştır. Irak'ta 14 Temmuz 1958 tarihinde çıkan ihtilalin ardından yeni rejimin üyeleri Bağdat Pakti'nden ayrılma kararı almıştır. Pakta üye diğer devletler de 1959 yılında paktın adını CENTO, merkezinin de Ankara olmasına karar vermişlerdir. 1979 yılına kadar devam eden Pakt kendisini feshetmiştir (Kamel, 2014, s. 100). Türkiye'nin, Orta Doğu'da komünizmin tehditlerine set çekmek ve Batı'nın çıkarlarını korumak için katıldığı Bağdat Pakti'nin Türkiye açısından olumlu sonuçları olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim Batı'dan beklenen destek alınmadığı gibi, başta Mısır ve Suriye olmak üzere Arap devletleriyle gerginlikler yaşanmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2022). 1957 yılında yaşanan Suriye bunalımı ve 1958'de

Irak'ta meydana gelen darbe Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin yeniden gerilmesine neden olmuştur. Irak'ta gerçekleşen darbeden sonra Türkiye'nin Irak'a müdahalesi gündeme gelmiş olup, Sovyetler Birliği bu duruma tepkisini Türkiye'yi bir nota ile uyarmakla göstermiştir. Gerek Suriye krizinde gerekse Irak olaylarında Türkiye'nin bir askeri müdahalesini önleyen ise Ruslar ile karşı karşıya gelmek istemeyen ABD olmuştur (Tellal, 2022).

Türkiye ile SSCB ilişkilerini etkileyen diğer bir gelişme ise Moskova'nın Türkiye'nin güneyindeki Arap ülkeleri ile yaklaşması olmuştur. Türkiye bu durumu Sovyetlerin Türkiye'yi güneyinden kuşatmak için giriştiği bir operasyon olarak değerlendirmiştir. 1957 yılında Türk topraklarına ABD tarafından Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi ve 1960 yılında Türkiye'nin topraklarından havalanan U-2 casus uçağının Sovyetler tarafından düşürülmesi her iki ülke arasındaki ilişkilerde yeniden krize neden olmuştur (Kamel, 2014, s. 173). Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik 1953 yılında başlayan barış girişimleri 1960 yılına kadar devam etmiş ancak bir sonuca varılamamıştır. Sovyetler her ne kadar Suriye ve Irak sorunlarında Türkiye'yi tehdit ederek Türk sınırlarındaki birliklerinin sayısını arttırsa da 1946 yılına nazaran daha yumuşak bir tavır takınmıştır. Özellikle Türkiye'ye ekonomik yardım yapma ve her iki ülke arasında ticari ilişkileri geliştirme gibi tekliflerde bulunmuştur. Ancak Türkiye bu girişimleri Sovyetlerin kendisini Batı'dan ayırmak için uyguladığı taktikler olarak görmüştür (Karpas, 2022, s. 264). 1960'lı yıllarda ise ilişkiler yumuşamaya başlamış, özellikle de Kıbrıs sorunu yeniden gündeme geldiğinde ABD Türkiye'ye destek vermezken, Sovyetlerin Türk tezine yakınlık göstermesi ilişkilerin normalleşmesinde önemli bir etken olmuştur (Uçarol, 2013, s. 969). Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, 1962 yılında yaşanan Küba Krizi ve 1964 yılındaki Johnson Mektubu gibi olaylardan sonra ABD'ye duyulan güvenin azalmasıyla birlikte olumlu bir seyir izlemeye başlamıştır (Matiç, 2023, s. 63). Bundan sonra Türkiye'nin Batı taraftarı bir siyaset yerine, çok boyutlu bir dış politikaya yöneldiği, bu değişen durumdan da en fazla rahatsız olan ülkenin de ABD olduğu görülmektedir (Albayrak, 2004, s. 469).

Bu çalışmada 1950-1960 yılları arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye bakışı başta Moskova Büyükelçiliği olmak üzere diğer büyükelçilik ve elçiliklerinden gelen raporlar doğrultusunda incelenecektir. Çalışmanın 1950-1960 yılları arasındaki Türkiye- Sovyet Rusya ilişkilerini kapsamaması nedeniyle en önemli kaynaklarını T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi belgeleri (TDA) oluşturmaktadır. İlgili arşivden 38 belgeye müracaat edilmiştir.

Büyükelçilik Raporlarına Yansıyan Konular

Sovyetlerin Türkiye'ye Yönelik Baskılarının Yabancı Basına Yansıması: Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve İstanbul üzerindeki Tarihî Emelleri

Türkiye II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılından 1947 yılına kadar zorlu bir süreçten geçmiştir. Savaşın sonlarına doğru yalnızlaşan Türkiye'nin toprak bütünlüğü Sovyet Birliği tarafından tehdit edilmeye başlamıştır (Papuççular, 2023, s. 100). Bu süreçte Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik tehditlerinin yabancı basının gündeminde yer almaya başladığı görülmektedir. Moskova Büyükelçiliği tarafından Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda son dönemlerde Moskova basınında Türkiye ile ilgili makalelerin arttığına dair bilgi verilmektedir. Raporda; Moskova basınında Nuh'un gemisini arayan heyetin casus olduğunu belirtmesi çirkin bir şantaj olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca 7 Eylül tarihli Yeni Zamanlar dergisinde çıkan "Türk muhabirlerinin ırkçı hezeyanları" başlıklı yazıda da ırkçı ve milliyetçilerin *zehirli propaganda* yaptıkları ve Türk hükümetinin de bunu desteklediği iddia edilmektedir. Görüldüğü üzere Sovyet basını Türkiye üzerindeki tazyiklerini bu türden yazılar

ile arttırmaktadır. Söz konusu raporda 1948 yılında Drovoni tarafından kaleme alınıp basılan ancak 1949 yılında satışa çıkarılan “Karadeniz Boğazı ve Beynelmille rejim” başlıklı kitaba da değinilmiştir. Bu kitapta Boğazlar Meselesinin tarihçesi hakkında bilgi verildiği ve bu konuda Sovyetler Birliği’nin isteklerinin haklı görülerek düşüncelerinin müdafaa edildiği vurgulanmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 571/35776-141155-32 (08.09.1949), 1-2). Sovyetlerin Boğazlar Meselesinde üs istekleri de büyük sorun teşkil etmiş ve bu mesele büyükelçilik raporlarında üzerinde hassasiyetle durulan bir konu olmuştur. Raporlarda yabancı basında konu ile ilgili yayınlanan makaleler hakkında bilgi verilmiştir. Nitekim Oslo Büyükelçiliği’nden gönderilen bir raporda, Oslo’da her gün yayınlanan “Arbeiderbladet” adlı gazetede yer alan “Rusya’nın yeni boğazlar politikası” başlıklı bir makaleden bahsedilmiştir (TDA, 571/35950-141837-58 (22.06.1953),1). Bunun yanı sıra Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürü Dr. Halim Alyot da Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü’ye gönderdiği yazıda, ABD’de Haziran 1953 tarihli “New York Times” gazetesinde yayınlanan “Gene Boğazlar Meselesi” başlıklı ve İngiltere’de 12 Haziran 1953 tarihinde yayınlanan “Rusya, Türkiye üzerindeki taleplerinden vazgeçtiğini bildirdi” başlıklı makaleler hakkında bilgi vermiştir. ABD basınında yer alan “Gene boğazlar meselesi” başlıklı makalede Moskova’nın Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasındaki dostluk ve iş birliğinden kaygı duyduğu ve buna engel olmak istediği belirtilmiş, Moskova’nın Türkiye’nin NATO ile daha fazla iş birliğini yapmak yerine, Sovyetlerin politikasını desteklediği takdirde daha çok kazanç elde edeceğine Türkiye’yi ikna etmek niyetinde olduğu vurgulanmıştır. Makalede ayrıca Türk devlet adamlarının Moskova’nın geçmişten beri Türk aleyhtarı propagandalarını bildikleri, Sovyetlerin Türk toprakları üzerindeki emelleri hakkında geniş malumata sahip oldukları bu nedenle Nazi- Sovyet iş birliği sürecinde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Hitlere yapılan Boğazlar ile ilgili tekliflerden de haberdar oldukları belirtilmiştir. Bu nedenlerden dolayı Türkiye’nin Rusya’ya itimat etmediği ve etmeyeceği ifade edilmiştir. İngiliz basınında Christopher Forbes Adam tarafından kaleme alınan “Rusya Türkiye üzerindeki taleplerinden vazgeçtiğini bildirdi” başlıklı makalede ise Sovyetlerin Türkiye üzerindeki toprak taleplerinden ve Çanakkale Boğazını askeri bakımdan kontrol etme isteğinden vazgeçtiğine dair Türk hükümetine bir nota gönderdiği belirtilmiştir. Makalede, Sovyetlerin Batı Avrupa için izlediği soğuk savaş siyasetini yeniden gözden geçirmek niyetinde olmadığı iddia edilmiş ve değiştirdikleri siyasetlerinin Güneydoğu Avrupa’yı da kapsadığı ifade edilmiştir (TDA, 571/35950-141837-49 (29.06.1953), 1-7). Görüldüğü üzere Büyükelçilik tarafından içerikleri hakkında bilgi verilen makalelerde Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerin Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tehdit eden isteklerinden vazgeçtiklerini belirtmelerine rağmen, Türkiye’nin tarihî süreçteki Rus isteklerini bildiği için temkinli yaklaştığı vurgulanmaktadır. Nitekim Türkiye’nin başta NATO olmak üzere Balkan Paktı gibi teşkilatlara üye olmasını kendisi için bir tehdit ve Batı’nın çevreleme politikasının bir halkası olarak görmesi, Sovyetlerin politikasını değiştirmesine ve Türkiye üzerindeki isteklerinden vazgeçmelerine neden olan önemli bir etkidir demek yanlış olmayacaktır.

Bern Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen başka bir raporda da Türkiye ile ilgili yabancı basında kaleme alınan yazılara dikkat çekildiği görülmektedir. Büyükelçilik tarafından gönderilen raporda, İsviçre basınından “Berner Tagblatt” gazetesinde 13 Haziran 1952 tarihinde yayınlanan “Türkiye üzerinde Sovyet baskısının şiddetleneceğine dair emareler” başlıklı makale hakkında bilgi verilmiştir. Bu makalede; 1952 yılının haziran ayında M. Eden’in başkanlığında toplanacak olan İngiliz Ortadoğu diplomatları konferansı ile Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri bakanı Fuad Köprülü’nün 7 Temmuz’da İngiltere’ye yapacakları ziyarete temas edilmekte ve bu görüşmelerin Sovyetlerin Türkiye’ye yönelik baskılarını arttırdığı zamana denk geldiği yönünde emarelerin bulunduğu belirtilmektedir. Makalede ayrıca Sovyetlerin yakın bir zamanda Türkiye ve İran üzerinde baskı kuracağı iddia

edilmekle birlikte, Karadeniz sahillerinin yakınlarına yapacakları deniz manevraları ile yeni bir savaşın çıkması hâlinde Türkiye'nin Karadeniz sahillerine ve doğu sınırlarına güvenmemesi yönünde bir algı yaratmaya çalıştıkları belirtilmiştir (TDA, 540/44634-214371-28 (20.06.1952), 1). Makalede Türkiye'nin Batılı devletlerle yakınlaştığı dönemlerde Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde baskılarını arttırdığına özellikle değinilmiştir. Büyükelçilik raporları, Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik tehditkâr politikaları ile ilgili yabancı basında yer alan yazılar hakkında Türkiye'ye malumat vermek suretiyle yabancı basının Türk- Sovyet ilişkilerini dair görüşlerini gözler önüne sermektedir.

Bir diğer önemli rapor ise Sofya Büyükelçiliğinden gönderilmiştir. Bu rapor İsviçre basınında yer alan ve Sovyetlerin Karadeniz sahillerine manevra yapacakları bilgisini veren makaledeki bilgileri doğrular niteliktedir. Sovyet Birliği'nin Karadeniz ve Balkanlar'da yapmayı planladığı manevralar hakkında bilgi veren Sofya Büyükelçiliği'nden gönderilen rapora göre; Sovyet donanması 25 Ağustos-10 Eylül 1950 tarihleri arasında devam etmesi düşünülen deniz manevraları yapmayı planlamıştır. Bu plana göre; bütün deniz kuvvetleri, deniz uçakları ve "Cortans Tonome No. 2" adını verdikleri 2500 uçaktan oluşan müstakil bir hava kuvvetinin de katılacağı büyük deniz manevraları yapılacaktır. Bu manevrada öncelikle Sovyetlere karşı Türkiye'nin de katılacağı bir savaş çıkması hâlinde Karadeniz Boğazı'nın çıkışı tamamen kapatılacak, savaşın beşinci günü boğaz ve çevresinin işgal harekâtına başlanacak, bu harekât donanma ve iki numaralı müstakil hava kuvveti tarafından yapılacaktır. Ayrıca Boğazın Anadolu sahiline ve Doğu'ya doğru Karadeniz sahillerine çıkarmalar yapılacak ve havadan kuvvetler indirilecektir. Bu harekâtlardan ayrı olarak da Rumeli sahillerine de çıkarmalar yapılacak ve ardından Trakya'ya geçilerek Çanakkale Boğazı'na inilecektir. Bu plan Yugoslavya ve Yunanistan'ın tarafsız ya da birbirlerine karşı savaşta olmaları farz edilerek uygulamaya konulacaktır. Plan gereği Ağustos ayının ortasından Ekim ayının başına kadar geçen sürede Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya'nın kuvvetlerinin de katılmasıyla manevraları sürdürecektir, yine aynı zaman aralığında Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan ordularının da katılımları ile ikinci bir manevra başlatacaktır. Bu manevranın Mareşal Rokosovski'nin başkanlığındaki Kurmay Heyeti tarafından yürütülmesi kararı verilmiştir (TDA, 571/35680-140939-28 (24.06.1950), 1-2). Raporda belirtilen bilgilere göre, Sovyetlerin deniz manevraları vasıtasıyla, NATO devletlerinin kendisine yönelik çevreleme politikasında önemli bir yeri olan Türkiye'ye bir nevi gözdağı vermek istediğini düşünmek mümkündür. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da Sovyetlerin Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir ittifak kurulmasından duyduğu endişedir. Çünkü bu planın ancak her iki ülkenin tarafsız olmaları ya da birbirleriyle savaşmaları hâlinde uygulanması öngörülmüştür. Nitekim Yugoslavya'nın Doğu bloğundan ayrılması ve Batı bloğuna eklenmesi ihtimalinin Rusları rahatsız ettiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan Sovyetler, Doğu bloğunda yer alan ve uydusu olan ülkelerden de yardım alacağını bildiğinden dolayı manevralarını sürdürebileceklerine inanmaktadır. ABD büyükelçisinin gizli servislerden edindiği bilgilerden hareketle, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen rapordaki Sovyetler Birliği'nin yapmayı planladığı manevraların doğruluğunu teyit etmiştir (TDA, 571/35680-140939-25 (29.06.1950), 1; TDA, 571/35680-1409939-26 (03.07.1950), 1).

Tarihî süreçte sürekli mücadeleler ve savaşlarla şekillenen Türkiye-SSCB ilişkilerinde Sovyetlerin İstanbul üzerindeki tarihî emelleri de belirleyici etken olmuştur. Sovyetler I. Petro'dan itibaren sıcak denizlere inebilmek için İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nı tehdit eden bir politika gütmüştür. Bu konu hakkında Türkiye'nin Londra Basın Ataşesi yardımcısı Bülent Ecevit tarafından Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'ne gönderilen bir raporda; Rusya'nın tarihî süreçte İstanbul üzerindeki emelleri ile ilgili "Continental News Service" isimli haftalık siyasi bir bültenin 29 Temmuz 1949 tarihli sayısında çıkan "Constantinople"

başlıklı yazısı hakkında bilgi verilmiştir. İçeriği hakkında ayrıntılı bilgi verilen bu yazıda, Büyük Petro döneminden beri Çarlık Rusya'nın dış siyasetinin hedefleri arasında İstanbul'u ele geçirmenin üzerinde en çok ısrar edilen konu olduğu belirtilmiştir. Yazıda ifade edildiği üzere, İstanbul'u cazip kılan amiller arasında İstanbul'un dindarlar tarafından Hristiyanlığın başkenti olarak görülmesi ve Roma'yı manevi ve dünyevi iktidarından edecek bir etkiye sahip olması yer almaktadır. Panslavistlerin ve Slavofillerin nazarında İstanbul'un ele geçirilmesi ile Slavların kurtarılma işi tamamlanacağı belirtilmiştir. Çarlık Rusya'nın sanayicileri, maliyecileri, askerleri ve stratejistlerine göre de İstanbul, Akdeniz'in sıcak sularında ve Yakın Doğu'da ticari ve siyasi nüfuza açılan bir kapı olarak görülmektedir. İstanbul'u Sovyetler için cazip kılan diğer bir husus da Orta ve Yakın Doğu'yu ayaklandırmada bir üs olarak görülmesidir. Bahse konu olan bu yazıda Dostoyevski'nin İstanbul hakkındaki sözlerine de yer verilmiştir. Nitekim ünlü yazar İstanbul'un beynelmilel bir konuma sahip olması durumunda İngilizler tarafından ele geçirilebileceğinden duyduğu kaygıyı dile getirmiştir. Ona göre, Sovyetlerin Avrupa ile arasındaki diplomatik ilişkiler nasıl gelişirse gelişsin İstanbul er geç Rusya'nın olmalıdır. Yazıda temas edilen diğer önemli bir husus ise, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetlerin Türkiye'nin çökmesini beklediğinin dile getirilmesidir. Yazıda Osmanlı Devleti yıkıldığında Sovyetlerin de zor bir süreç geçirdiği, Lenin liderliğinde güç kazandığında ise Türkiye'nin de kendi milli mücadelesini tamamladığı, bu yüzden de saldırılacak değil faydalanılacak bir devlet hâline geldiği ifade edilmiştir. Ayrıca Sovyetlerin II. Dünya Harbi'nin sonunda 1945'te zor kullanarak da olsa İstanbul'u almaya muktedir olabileceği ancak Soğuk Savaş döneminde İstanbul'a yapılacak saldırının bir dünya savaşına neden olabileceği vurgulanmıştır. Yazının sonunda Sovyetlerin birçok başarı elde etmesine rağmen, hayallerinden en önemlisi olan İstanbul'u elde edemediği dile getirilmiştir (TDA, 571/35948-141392-6 (29.07.1949), 1-5). Sovyetlerin İstanbul üzerindeki emelleri konusu 5 Ağustos 1940 tarihindeki "London Views and Tiding" bülteni ile "Time and Tide" dergisinde de ele alınmıştır (TDA, 571/35948-141392-4 (12.08.1949), 2). Raporda içeriği hakkında bilgi verilen makalede, aslında Türkiye'nin Sovyetler ve Batılı devletler ile olan ilişkilerinde İstanbul'un önemine değinilmektedir. Nitekim tarih boyunca sıcak denizlere inmek isteyen Sovyetler için İstanbul ne kadar önemliyse, Sovyetleri kendi çıkarları için hem sıcak denizlerde hem de Ortadoğu'da tehdit olarak gören başta İngiltere olmak üzere batılı devletler için de o derece önemlidir. Soğuk Savaş döneminde devletlerarasındaki çıkar çatışması Türkiye'nin ve doğal olarak İstanbul'un önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Basında yer alan makalelerde Sovyetlerin İstanbul üzerindeki geçmişten beri devam eden tarihî emelleri üzerinde durulmaktadır. Soğuk Savaş döneminde süper güç olan Sovyetler, Türkiye'den toprak talepleri ve boğazlarda üs istekleri ile emellerine yaklaşmak istese de İstanbul'a yapacakları olası bir saldırının yeni bir dünya savaşına yol açabileceği de vurgusu yapılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin Toprak Talepleri

Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını tehdit eden Sovyetlerin baskısının artması, bölgede çıkarlarının zarara uğrayacağını anlayan ABD ve İngiltere'nin harekete geçmesine ve Sovyetlere bir nota vermelerine neden olmuştur. Söz konusu bu notada, Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik taleplerinin kabulünün mümkün olmadığı belirtilmiştir. Batılı devletlerin bu tutumu Sovyet tehlikesine karşı Türkiye'nin rahat bir nefes almasını sağlamıştır (Saray, 2000, s. 89). Nitekim ilerleyen süreçte Sovyetler Birliği, Türkiye'ye ilettikleri bir nota ile Kars ve Ardahan üzerindeki haklarından ve Boğazlara dair isteklerinden vazgeçtiklerini bildirmiştir. Sovyetler ayrıca, 1945 yılında reddettikleri Türk- Sovyet Dostluk Antlaşması'nın da yenilenmesini talep etmişlerdir (Ahmad ve Ahmad, 1976, s. 110). Sovyetlerin toprak taleplerinden vazgeçmeleri elçilik raporlarına da yansımıştır. Brüksel elçiliği gönderdiği raporunda, Sovyetlerin daha önce Türkiye'ye yönelik taleplerinden vazgeçerek yeni bir dostluk

sürecine zemin hazırlayacak olan bir notayı Türk hükümetine bildirdikleri hususunun Belçika basınında geniş yer tuttuğunu, haberlerde ve yorumlarda yer aldığını bildirmiştir (TDA, 508/44344-211008-1 (11.06. 1953), 1). Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'nde gelen raporda ise aynı konuya temas edilmiştir. Bu rapora göre; Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'ne okuduğu beyanatında Sovyetler ile Türkiye ilişkilerine dikkat çekmiş ve her iki devlet arasında yapılan görüşmelerde Ermenistan SSCB ile Gürcistan SSCB'nin Türkiye'den toprak talepleri ile Sovyet hükümetinin Karadeniz'den gelebilecek tehditleri önlemek için Türk hükümetinden istekleri olduğuna vurgu yapmıştır. Söz konusu devletler arasında iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi ve barışın temini için Ermenistan ve Gürcistan hükümetlerinin Türkiye'den toprak taleplerinden vazgeçtikleri, yine aynı şekilde Sovyet hükümetinin de boğazlar meselesini yeniden gözden geçirdiğini ve Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'den herhangi bir toprak talebinde bulunmadığını belirtmiştir. Bu beyan üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti de bahsedilen iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi, barış ve güvenliğin sağlanmasının Türkiye tarafından da daima istendiğini ifade etmiştir (TDA, 571/35950-141837-68 (14.07.1953), 1-2). Türkiye yurtdışı barış dünyada barış ilkesi doğrultusunda komşularıyla iyi ilişkilerini devam ettirmek niyetinde olduğunu bildirirse de tarihî süreçte her iki millet arasındaki yaşanmışlıklar Türk hükümetini Sovyetlere karşı temkinli davranmaya mecbur bırakmıştır. Nitekim Sovyetlerin yakın zamana kadar var olan tehdit ve isteklerinden vazgeçerek, Türkiye'ye yakınlaşma çabalarının Türkiye'nin batı bloğunu tercih etmesi ve özellikle de NATO'ya üye olduğu 1952 yılından sonra gerçekleşmesini Sovyetlerin pek de inandırıcı olmayan bir taktiği olarak görmek mümkündür. Sovyetler, Batı bloğunun güçlenmesi karşısında Türkiye'yi NATO'dan koparmayı ve böylelikle kendi güvenliğini tehdit eden Batı'nın çevreleme politikasını da zayıflatmayı amaç edinmiştir demek mümkündür. Sovyetlerin Türkiye'den toprak talebi yabancı basında da konu olmuştur. Nitekim Türkiye'nin Prag elçiliğinden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında teati olan notalara Çekoslovakya basınında geniş yer verildiği bildirilmektedir. Komünist Partinin gazetesi olan "Rude Proveda"da 23 Temmuz 1953 tarihinde yayınlanan makalede, Türk- Sovyet ilişkilerinin II. Dünya Savaşı sonunda gerginleştiği, Sovyetlerin sözde haklı arazi ve boğazların emniyeti ile ilgili taleplerinin iki ülke arasındaki ilişkileri bozacak yayınlara neden olduğu belirtilerek, Türkiye'nin bu gerginlik nedeniyle Atlantik Paktı'na üye olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Sovyetlerin taleplerinden vazgeçmesi üzerine emperyalist devletlerin harekete geçtiği, 30 İngiliz ve Amerikan savaş gemisinin İstanbul limanını ziyaret etmesinin de bu durumun bir işareti olduğu belirtilmektedir (TDA, 571/35950-141837-42 (03.08.1953), 1). Prag elçiliğinden gönderilen raporda yer alan ve içeriği hakkında bilgi verilen makalede belirtildiği üzere, Sovyetlerin Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak için isteklerinden vazgeçtiği günlerde 22 Temmuz-7 Ağustos 1953 tarihleri arasında, ABD'ye ait 10, İngiltere'ye ait 22 olmak üzere toplamda 32 savaş gemisi İstanbul'u ziyaret etmiştir. Bu durum Sovyetlerin telaşlanmasına ve yeni bir nota ile Türkiye'den konu hakkında bilgi istemelerine neden olacaktır. Bu notayı, içişlerine müdahale olarak değerlendiren Türkiye'nin, söz konusu ziyaretin Montrö Sözleşmesi'ne aykırı olmadığını belirtmesi üzerine, Sovyet yönetimi yeni bir nota gönderecek ve yanlış anlaşıldıklarını sadece bilgi edinmek niyetinde olduklarını bildirecektir (Albayrak, 2004, s. 464-465). Sovyetlerin taleplerinden vazgeçmesi ve ılımlı bir tutum sergilemeye başlaması, Türkiye'nin batılı devletlerle müttefikliğini devam ettirmesini engelleyemeyecektir. ABD ve İngiltere'nin savaş gemilerinin hem Ruslara gözdağı verme hem de olası bir Türk-Rus yakınlaşmasını önleme girişimi olarak görmek mümkündür. Ancak dönemin Türk hükümeti zaten Sovyetlere karşı temkinli yaklaşmaktadır. Başta Rus tehdidi olmak üzere, Batı ile ittifakın ve ABD'den elde edilen mali yardımların devamını sağlama düşüncesi bu duruma temel etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin Kafkas Politikaları

Tarihî süreçte büyük devletlerin rekabet alanı olan Kafkasya, kıtalar, milletler ve kültürler arasında geçiş noktasında yer almaktadır. Bölge, jeopolitik ve jeoekonomik özelliklerinden dolayı küresel ve bölgesel güçlerin çıkarlarının merkezinde olmuştur (Sapmaz, 2007, s. 29-30). Kafkasya, sıcak denizlere inme politikası güden Sovyetler için de tarih boyunca büyük önem arz etmiştir. Sovyetler bu bölgeyi hem Akdeniz'e hem de Orta Doğu'ya geçişlerinde bir üs olarak kullanmak istemişlerdir. Kafkasya'yı etkisi altına alabilmek için de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tek uluslu bir toplum yaratma yoluna başvuran Sovyetler, Ortodoks ve Sovyet olmayan halklar üzerinde Sovyetleştirme siyaseti izlemişlerdir (Arslan Bilgin, 2023, s. 77). Sovyetler Birliği'nin kültür politikalarının en güçlüsü olarak görülen eğitim vasıtasıyla, halkların Sovyetleştirme meselesi uzun yıllar tartışılmıştır (Turan, 2023, s. 35). Nitekim bu amaca ulaşabilmek ve Kafkasya'da kalıcı olabilmek için okullar açılarak gençlerin eğitilmesi amaçlanmıştır. Sovyetler ayrıca işgali altındaki topraklarda hâkimiyetini sağlayabilmek için iskân politikası da takip etmiş ve bazen Slavları bazen de Kafkas halklarını göçe zorlamıştır (Arslan Bilgin, 2023, s. 30). Sovyetlerin bu nüfus oyunları Soğuk Savaş döneminde yazışmalara da konu olmuştur. Nitekim New York Maslahatgüzarı Adnan Kural tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda, Sovyetlerin Müslüman Kafkasya Türklerini tehcir ve imha siyaseti güttüğüne dair Münih'teki "Türkistan Birlik Komitesi" ve "Kuzey Kafkasya Milli Komitesi" tarafından iki telgraf gönderildiği belirtilmektedir (TDA, 571/35678-140789-12 (24.07.1950), 1-6). İngiltere'nin eski Moskova Büyükelçisi Sir David Kelly de 23 Şubat 1953 tarihinde "Rusya'da Türklere ve Müslümanlara karşı şiddetli baskı hareketleri" başlığı ile kaleme aldığı yazısında aynı konuya temas etmiştir. Kelly yazısında Sovyetlerin kendi sınırları içinde farklı ırk ve dine mensup olan milletleri Sovyetleştirmek için iki yol izlediğini, bunlardan birinin idari ve iktisadi denetim, diğersinin de manevi ve kültürel baskı olduğunu dile getirmektedir (TDA, 571/35796-141080-10 (22.02.1953), 1). Gerek komitelerden gönderilen telgraflar gerekse eski büyükelçinin yazısı Sovyetleştirme politikasının Soğuk Savaş sürecinde de devam ettiği izlenimini uyandırmaktadır. Sovyetler bu politikalarını gerçekleştirmekte güçlük yaşadıklarında ise bölgedeki Türkleri ve Müslümanları kültürel ve iktisadi tazyik ile zorunlu göçe zorlayarak, nüfus dengesini kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda ise Sovyetler ile Türkiye arasındaki siyasi gelişmeler ele alınmıştır. Bu raporda; Londra Büyükelçiliği ikinci kâtipi Kaya Pınar ile Sovyetler Birliği Büyükelçiliğinden Başkâtip Y. Modin arasındaki konuşmalara yer verilmiştir. Bu konuşmalarda Sovyet başkâtip, Rusya'da yaşayan Türklere (Azerbaycan Türkleri) bahsederek "bunlar Türk müdür? Sizin dilinizi mi konuşurlar? Şeklinde imalı sorular sormuş, Kaya Pınar ise cevaben onların Türk olduklarını ve Orta Asya'da da Türklerin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Sovyetlerde gösterimde olan Tolstoy'un "Harp ve Sulh" adlı filmini de Sovyetler için bir propaganda aracı olduğuna değinmiştir (TDA, 571/35922-141777-1 (24.12. 1956), 1-4). Sovyet yetkilinin ifadeleri, Sovyetlerin kültürel aktarımın en önemli aracı olan dil konusunda Türklere yönelik baskıcı bir tutum izleyerek milli olan unsurları yok etme politikası güttüklerini göstermektedir. Zira bu politikalar Sovyet topraklarında yaşayan Türklerin, Türkiye ile uzun yıllar bağ kurmasını engellemiştir.

Türkiye-Sovyetler Birliği Arasında Ticari İlişkiler ve Serdarabat Barajı Sorunu

Serdarabat Barajı meselesi, inişli çıkışlı bir seyir takip eden Türkiye-Sovyet ilişkilerinde uzun yıllar gündemdeki yerini korumuştur. CHP iktidarında TBMM'de ele alınan Serdarabat Barajı sorunu, DP iktidarında da üzerinde hassasiyetle durulan ve TBMM'de görüöülen bir konu olmuştur. 26 Aralık 1949 tarihinde Meclis Başkanına bir soru önergesi veren Kars milletvekili Hüsamettin Sorguç, Kars'ın Iğdır ilçesinde Sovyetler Birliği ile sınırı belirleyen

Aras Nehrinin üzerinde 1927 yılında Türkiye-SSCB arasında imzalanan anlaşmaya dayanılarak yapılan Serdarabat Barajı'ndan Türkiye'nin yararlanmadığını, anlaşmaya göre barajdan elde edilen sudan her iki ülkenin de yarı yarıya istifade etmesi gerekirken bunun mümkün olmadığını ifade ederek sebeplerini sormuştur. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ise cevaben; Aras Nehri üzerinde başlayan barajın masraflarının, yapılan anlaşma gereğince Sovyetler tarafından karşılanıp, masrafın yarısını da Türkiye'nin ödemesi kararı alındığını ancak belirtilen paranın o günün şartlarında ödenemediğini belirtmiştir. Daha sonraki yıllarda da Sovyetlerin istediği miktar fazla bulunduğundan ödeme reddedilmiştir (Özkal, 2022, s. 29-30). Sovyetler İğdir Ovası'nın sulanmasında barajdan su kullanımını engelleyen bir tutum sergilememiş ancak Serdarabat Barajı'nın suyundan faydalanmayı sağlayacak sulama kanalları ve tünellerinin inşası gerçekleştirilmemiştir (Bilgiç, 2023, s. 883).

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki Serdarabat Barajı meselesinin, Soğuk Savaş yıllarında da yazışmalara konu olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili NATO Daire Delegeliği'nden Türkiye'ye gönderilen yazıya karşılık olarak Dışişleri Bakanlığı'ndan verilen cevapta söz konusu barajın Sovyetler ile Türkiye arasında 8 Ocak 1927 tarihli Sular Mukavelesi'ne dayanılarak 1928-1930 yılları arasında inşa edildiği, barajın yapım masraflarının yarısının Türkiye tarafından ödenmesi gerektiğinden ve barajın sularından bir an önce yararlanmak istendiğinden Türk hükümetinin borcunun miktarını ve hangi para ile ödeyeceğini defalarca Sovyet hükümetinden sorduğu belirtilmiştir. Sovyet hükümeti ise Haziran 1953'de Türkiye'nin borcunun 449.462,80 dolar olduğunu belirtmiştir. Sovyetlerin Aras Nehri'nin yatağının Türkiye tarafından tanzim edilmesinden doğacak masrafa karşılık olarak 100 bin Türk lirası ödeme yapmaları gerektiğini belirtmesi üzerine, yukarıda belirtilen borçtan bu miktarın düşülmesi ile Türk Bayındırlık Bakanlığı 414.067,10 dolarlık tutarı 11 Eylül 1953 tarihinde Sovyet Devlet Bankası'nın The Cahse National Bank of Newyork'daki hesabına göndermiştir. Söz konusu yazıda ayrıca Serdarabad Barajı'ndan Türkiye'nin payına düşen suyun Türk topraklarına girebilmesi için barajın Türkiye kıyısında yapılacak olan ağızlık ve kapak tesisatının inşasına dair de daha önceden planlanan 25 Mayıs 1940 tarihli Mehaz Protokolü'nün bulunduğu ifade edilmektedir. İnşaata başlanabilmesi için de protokolün her iki ülke tarafından tasdik edilmesi gerekmektedir. Sovyet hükümetince tasdik edilen bu protokol, 25 Temmuz 1953 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile de onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. Yazıda baraj sorununun son zamanlarda ele alınan bir mesele olmadığı, yıllardır devam eden bir işin sonuçlanmasından ibaret olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Sovyetlerin kolaylıkla çözümlenebilecek bu tür basit sorunları hallederek ucuz bir hüsnüniyet gösterisinde bulunduğu ifade edilmiştir (TDA, 571/24469-106771-6 (19.11.1953), 1-2). Her iki ülke arasında Soğuk Savaş yıllarının çok öncesinde sorun olmaya başlayan Serdarabat Barajı'ndan su temin edilmesi meselesi, o dönemin şartları göz önüne alındığında Türkiye'nin imkânlarının yetersiz olmasından dolayı çözümlenememiştir. Türkiye'nin, Soğuk Savaş yıllarında Sovyet tehditlerine karşı Batılı devletler ile müttefik olmasına rağmen, bölgede sulama imkânlarının artmasına bağlı olan tarım ve ticaretin canlanması için baraj sorununun çözümlenmesinde önemli bir adım attığını söylemek mümkündür. Ancak bu sorunun nihayete ermesi Türkiye'nin Sovyetlere karşı bakışını değiştirmemiştir. Yazışmalardan da anlaşılacağı üzere, Türkiye ile yakın ilişki kurmak isteyen Sovyetler çok daha önce çözebilecekleri bu meseleyi ancak 1953 yılında çözüme kavuşturabilmiştir. Bu durumu Sovyetlerin Türkiye ile yakın ilişki kurma çabalarından ziyade Türkiye'yi Batı bloğundan koparmak için yaptığı bir hamle olarak görmek mümkündür.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile İlişkilerini Geliştirme Çabaları

Stalin'in 1953 yılında ölümü, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Sovyetlerin genel anlamda dış politikasında meydana gelen değişiklik, Türkiye'ye

yönelik politikasını da etkilemiştir (Gürün, 1983, s. 199). Yeni Sovyet yönetimi, 30 Mayıs 1953'te yaptığı açıklamada önceki Stalin yönetimin Türkiye'ye ilettiği notalardaki isteklerinin kendileri tarafından talep edilmediğini belirtmek suretiyle iyi komşuluk ilişkilerini geliştirme yönünde ilk adımı atmıştır. Böylece Sovyetler boğazlara ve Türk topraklarına yönelik herhangi bir taleplerinin olmadığını beyan ederek Türkiye'nin güvenini tekrar kazanmayı ümit etmişlerdir. Bu tarih itibarıyla Sovyetler Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine dair isteklerinden de vazgeçmiştir (Kurban, 2014, s. 258).

Sovyetlerin Türkiye ile yakınlaşma çabalarının Büyükelçilik raporlarına da yansımış olduğu görülmektedir. Moskova Büyükelçiliği'nden 1 Ocak 1956 tarihinde gönderilen raporda, Sovyet Dışişleri Bakanı'nın 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'ne yaptığı açıklamalar ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Raporda, Sovyet Dışişleri Bakanı'nın, Sovyetlerin Türkiye'den herhangi bir toprak talebinde bulunmadığını ve Boğazlarla ilgili olarak da her iki devletin güvenliğini koruyacak bir yolun bulunabileceğini ima ettiği ve Sovyetlerin bu konuda daha önceki görüşlerini değiştirdiğini beyan ettiği belirtilmiştir. Moskova Büyükelçiliği de 18 Temmuz 1953 tarihinde söz konusu açıklamaya verdiği cevapta, Sovyetlerin Türkiye'den toprak talebinde olmamasının memnuniyetle karşılandığını, Sovyet hükümeti tarafından açıklanan her iki devlet arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin devamı, barış ve güvenliğin sağlanması isteğinin Türkiye'nin de isteği olduğunu ve Boğazlar sorununun Montrö Boğazlar Sözleşmesinin hükümlerine bağlı bulunduğunu vurgulamıştır. Raporda, Sovyet Başbakanı Malenko'nun Ağustos 1953 tarihinde bütçe görüşmelerinin kapanış konuşmasında Türkiye ile ilgili sözlerine de yer verilmiştir. Malenkov bu konuşmasında; Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin, her iki devletin de yararına olduğunu ve Karadeniz'de güvenliğin sağlanmasında önemli rol oynayacağını belirtmiştir. Moskova Büyükelçiliği bu sözleri yatıştırıcı sözler olarak nitelendirilmiş ve Stalin'in ölümünden sonra Sovyetlerin ortaya koyduğu hüsnüniyet taarruzunun tezahürü olarak görmüştür. Ayrıca Sovyetlerin iyi komşuluk ilişkilerinin sağlanması hususunda yapıcı bir adım atmadığı da belirtilmiştir. Sovyetlerin, iki devlet arasında uzun yıllar sürüncemede kalan Serdarabad Barajı sorununu 1953 yılında çözmüş olmasının da Sovyet Rusya'nın son dönemlerdeki ucuz iyi niyet gösterilerinde bulunma taktiklerinde birisi olduğu yeniden vurgulanmıştır (TDA, 571-35783-141332-1 (01.01.1956)). Stalin sonrasında Sovyetlerin dış politikasında görülen bu değişim Türk diplomatlar tarafından gerçek bir değişiklik değil, bir taktik olarak değerlendirilmiştir. Zira Türkiye'nin Batılı devletler ile müttefikliğinin devam ediyor olmasını kendisine yönelik bir tehdit olarak görmeye devam eden Sovyetlerin Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak için sözde bir değişim içinde bulunduğu söylenebilir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerine dair başka bir rapor da Türkiye'nin Oslo Büyükelçiliği'nden gönderilmiştir. Bu raporda Sovyetlerin Oslo elçisi Gribanov ile yapılan görüşmeler hakkında bilgiler verilmektedir. Rus elçi Norveç ile Rusya arasında gelişen ilişkilerin aynısının Türkiye-Sovyetler arasında da gerçekleşmesi hakkında ne düşünüldüğünü sormuş, büyükelçi de hürriyet içinde barışın ve dostluk antlaşmasının temini için iki ülke arasındaki temasların faydalı olacağını ancak öncelikle sürüncemede olan ve tüm dünyayı ilgilendiren sorunların bir an önce çözümlenmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Sovyet elçi de kendilerinin de aynı görüşte olduğunu dile getirmiştir. Türkiye'nin Oslo Büyükelçisi görüşmelerin sonucunda, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı dostluk düşüncesinin getireceği sonuçları değerlendirerek, daha gerçekçi bir siyaset izlenmesi gerektiğini anlamış olduğunu belirtmektedir (TDA, 571/35874-141655-22 (06.08. 1956), 1-2). Raporda Sovyetlerin Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek için çaba sarf ettiği anlaşılrsa da Oslo Büyükelçiliği'nden gönderilen başka bir rapor, Türkiye'nin Sovyetlere karşı neden temkinli yaklaştığına bir örnek teşkil etmektedir. Raporda Sovyetlerin Orta Doğu devletlerinde nüfuzunu genişletmek için dini

kullandığı belirtilmektedir. Sovyetler özellikle Ermenilerden faydalanmak için Ermeni kilisesini propaganda aracı olarak değerlendirmişlerdir. Morgenbladet gazetesinde yayınlanan bir makalede bu konulara temas edilmiştir (TDA, 571/35976-141358-37 (25.10.1956), 1). Tarihî süreçte Ermenistan meselesinde Sovyetlerin Türkiye'ye karşı takındığı olumsuz tavır iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmeye çalışıldığı iki savaş arası dönemde etkisini yitirse de II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden gün yüzüne çıkmıştır. ABD'den Orta Doğu'ya kadar geniş bir coğrafyada yaşayan Ermeniler ve Sovyetler Türkiye'nin doğusundaki şehirlerin Sovyet Ermenistan topraklarına dahil olması için faaliyet göstermişlerdir (Papuççular, 2023, s. 98). Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı dönemlerden itibaren Türklere karşı Ermenileri kışkırtan ve Ermeni meselesi diye sözde bir sorunun ortaya çıkmasında da etkili olan Sovyetler, Orta Doğu'daki politikalarında da Ermenilerden istifade edebilmek için dini kullanmaya başlamışlardır. Moskova Büyükelçiliği'nden gönderilen başka bir raporda ise Sovyet Dışişleri Bakanı'nın dış politika, uluslararası durum ve Türk-Sovyet ilişkilerine dair beyanatına yer verilmiştir. Raporda belirtildiğine göre Dışişleri bakanı Şepilov, öncelikle Sovyetlerin Çin ile olan dostluk ilişkileri, Moskova'ya yapılan seyahatler, komünist ülkelerle olan ilişkiler, Atlantik Paktı, Süveyş Kanalı meselesi, Macaristan'da gerçekleşen olaylar, Eisenhower Doktrini, Federal Almanya'nın silahlanması, General Speidel'in tayini, Yakın Doğu meselelerine temas etmiş ve bütün bu meselelere yönelik olarak düzenledikleri deklarasyonu ABD, İngiltere ve Fransa sefirlerine bildirmiş olduklarını ve Sovyetlerin barış içinde bütün devletler ile dostluk ilişkileri kurmak istediklerini belirtmiştir. Konuşmasının devamında İran ile iyi komşuluk ilişkilerine temas eden Dışişleri Bakanı İran'dan sonra Türk-Sovyet ilişkilerine de değinerek Türkiye ile de iyi komşuluk ilişkileri geliştirme arzusu içinde bulduklarını belirtmiştir (TDA, 571/35874-141655-3 (12.02.1957), 1). Sovyet yetkililerinin bu türden beyanatlarının, özellikle Türkiye'nin Kıbrıs meselesi yüzünden başta ABD olmak üzere Batılı devletlerden beklediği desteği göremediği, bu yüzden de ilişkilerinin durağan olduğu yıllarda yoğunlaşmasını Sovyetlerin Türkiye'ye yakınlaşma politikasında bir hamle olarak değerlendirmek mümkündür. Moskova Büyükelçisi Kemal Kavur, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği başka bir raporunda da Sovyet Dışişleri Bakanının Türkiye-Sovyetler ilişkilerine dair Sovyet basınında yer alan konuşmasına yer vermiştir. Sovyet Bakan bu konuşmasında Sovyetler ile Türkiye arasındaki ilişkilerin uzun süredir peşin hükümler nedeniyle sekteye uğradığını, bu yüzden bu durumun giderilmesi gerektiğini, Türkiye'nin yöneticilerinin bu durumu ne kadar erken telakki ederse ilişkilerin o kadar çabuk iyileşme sürecine gireceğini belirtmiştir. Ayrıca iki ülkenin samimi ve gerçek ilişkilerinin tesisine ilişkin her iki tarafça ileri sürülmesi muhtemel olan teklifleri Türkiye ile birlikte incelemeye hazır olduklarını beyan etmiştir (TDA, 571/35874-141655-2 (13.02.1957), 1). Kemal Kavur Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerine dair gönderdiği bir diğer raporunda ise Sovyetlerin Kızılay'a gönderdiği yardımla ilgili olarak Sovyet basınında çıkan haberlere değinmiştir. Pravda'da çıkan Tass Ajansı'nın haberine göre Sovyet Büyükelçi Türk yetkililerini ziyaret ederek Türkiye'nin maruz kaldığı son felaketler nedeniyle taziyede bulunmuş ve Sovyet Kızılhaçının Kızılay'a 100.000 ruble yardımda bulunduğunu belirtmiştir (TDA, 571/35880-141685-2 (03.03.1956), 1). SSCB 1950'li yılların sonlarına doğru maddi yardımlar sunarak da iyi ilişkiler geliştirme çabasında olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim Türkiye de bir taraftan ABD ile ilişkilerini sürdürmek isterken diğer taraftan da çok yönlü bir dış politikayı benimsemeye başlayarak Sovyetlere yönelmiştir. Bu durum başta ABD olmak üzere Batılı devletler tarafından endişe ile karşılanacaktır. Zira Türkiye'nin bu girişiminde yukarıda da bahsedildiği üzere Kıbrıs Meselesinde Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı takındığı tavır etkili olmuştur. İlerleyen süreçte Başbakan Adnan Menderes, Sovyetler ile ekonomik ve siyasi görüşmeler yapmak üzere Moskova'yı ziyaret etmeyi planlayacak ancak 27 Mayıs darbesinin gerçekleşmesi bu girişimi engelleyecektir.

Sovyetlerin Türkiye ile ilişkilerini geliştirme çabaları, Ankara'daki Polonya Büyükelçisi ile Türk Dışişleri Bakanı arasındaki görüşmelere de konu olmuştur. Polonya Büyükelçisi J. Zambrowicz, 7 Mart 1955 tarihinde Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmesinde Sovyetlerin Türkiye ile dostluk ilişkisini geliştirme niyetinde olduğunu belirtmiştir, Türk Dışişleri Bakanı da Sovyetlerin Türkiye karşısında takip ettiği politikanın, genel siyasetlerinin bir parçasını oluşturduğunu, Türkiye'nin üyesi olduğu NATO'nun genel siyaseti çerçevesinde Sovyetlere karşı siyasi bir vaziyet alabileceğini belirtmiştir. Her iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesinin NATO-Moskova arasındaki ilişkilerin gelişmesine bağlı olduğunu da ayrıca ifade etmiştir (TDA, 566/341-2641-1 (11.03.1955), 1-2). Söz konusu görüşmeden anlaşılacağı gibi Sovyetlerin uydusu olan Polonya'nın büyükelçisi aracılığıyla Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik iyi niyetlerinden bahsedilse de Türkiye, temkinli adımlar atmaya devam etmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında gün yüzüne çıkan Sovyet tehdidi Türkiye'nin NATO'ya girmesinde en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Böylesi bir durumda Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin gelişmesi Sovyetlerin NATO'yu tanımaya bağlanmış ve Türkiye'nin NATO'nun siyasetini izlemekten taviz vermeyeceği özellikle vurgulanmıştır. Zaten 1959 yılı itibarıyla da ABD ile Sovyetler arasındaki ilişkilerde bazı sorunlar olmak birlikte kısmen bir yumuşama başlamıştır. Birçok Batılı ülke de Sovyetler ile iktisadi alanda iş birliği içerisine girmiştir (Göktepe ve Seydi, 2015, s. 72).

Sovyetler Birliği, Türkiye ile siyasi yakınlaşma sağlamanın yanı sıra kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için de çaba sarf etmiştir. Nitekim SSCB'nin Ankara büyükelçisi Vassili Kornev, Türk Dışişleri Bakanlığı'na yaptığı ziyaretinde iki ülke arasında kültürel ilişkilerin tesisi ve geliştirilmesi için birçok teklifte bulunmuştur. Büyükelçi Kornev, Fransa, İngiltere, Amerika ve İsviçre ile Sovyetler arasında temsil, konser ve bale gibi güzel sanatlara dair değişimlerin Türkiye ile de yapılmasının zamanının geldiğini, Türkiye'nin de istemesi ve kabul etmesi hâlinde piyanist, kemancı, bale sanatçısı ve akrobatlardan oluşan 15-20 kişilik bir grubu mart ayı içinde Türkiye'ye göndermeye hazır olduklarını belirterek, bunun karşılığında Türkiye'den de sanatkarların gönderilmesini talep etmiştir. Böylelikle Sovyetler Birliği'nde Türk kültürünün ve sanatının en iyi şekilde tanıtılabilme imkânının bulunabileceği vurgusunu yapmıştır. Dışişleri Bakanlığı'ndan verilen cevapta ise, Sovyetlerin güzel sanatlarda üst seviyede olduğunun ancak bu faaliyetlerin ideolojik propaganda aracı olarak kullanmaması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca kamuoyunun da bu faaliyetleri desteklemesinin elzem olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Sovyetlerin Türkiye'ye karşı takip ettiği siyasetten dolayı bu tarz kültürel faaliyetlere karşı temkinli yaklaşmaların olabileceği de ayrıca vurgulanmıştır. Büyükelçi Kornev de siyasi propagandanın mevzu bahis olmadığını, sadece sanatsal propagandanın olabileceğini ve gönderilecek sanatkarların Türkiye tarafından seçilebileceğini söylemiştir (TDA, 571/35874-141670-11 (09.01.1956), 1-2). Konuşmalardaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Türk hükümeti siyasi olduğu kadar kültürel alanda da Sovyetlere karşı temkinli yaklaşmakta ve özellikle komünizm propagandası yapılmasından endişe duymaktadır. Diğer devletlerle siyasi olduğu kadar kültürel ilişkilerinde de temel amacı komünizmin yayılmasını ve benimsenmesini sağlamak olan Sovyetlere karşı duyulan bu endişe hiç de yersiz değildir. II. Dünya Savaşı ile birlikte, Sovyet tehdidini her an ensesinde hisseden Türkiye, Atatürk döneminin sonlarına kadar Sovyetler ile dostluk içinde yürüttüğü siyasi ve kültürel ilişkilerini durdurmak zorunda kalmıştır. Stalin'in ölümünden sonra her ne kadar Sovyetler isteklerinden vazgeçtiklerini beyan ederek iyi niyet girişimlerinde bulunsada mevcut güvensizlik uzun süre devam etmiştir. Zira Sovyetler Türkiye dışında Suriye ile de kültürel ilişkilerini geliştirmek için yoğun bir çaba göstermiştir. Sovyetler ile Suriye arasında yapılan kültür antlaşması sonucunda her iki ülkenin heyetleri karşılıklı ziyaretlerde bulunmuştur. Bu ziyaretler 1957 yılında da devam etmiş, kültürel, iktisadi, teknik ve sanat alanında 30'a yakın Sovyet heyeti Suriye'yi ziyaret etmiştir. Sovyetler Suriye'ye yakınlaşabilmek için bir taraftan Suriye'de komünizme

yakınlığı ile bilinen güçleri desteklerken, diğer taraftan da askeri yardım yapmıştır (Baş, 2012, s. 97). Sovyetlerin özellikle komünizmin yayılmasını sağlamak ve güneyinden gelebilecek tehditleri engellemek için yürüttüğü bu politikalar, Türkiye'nin kültürel alanda da Sovyet isteklerine sıcak bakmamasına neden olarak gösterilebilir. Her iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler ancak 1965 yılı itibariyle yazarların karşılıklı ziyaretleriyle başlamıştır. Ancak bu ziyaretlere de yöneticilerin seçtiği ve izin verdiği yazarlar katılabilmektedir (Başaran, 2015, s. 2). Sovyetlerin Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek için attığı adımlara başka bir örnek ise Hafif Sanayi Bakanı olan Nikita Semyonoviç'in (Nikita Semyonovich Rijov) Türkiye'ye tayin edilmesine yönelik isteği olmuştur. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi, Sovyet Dışişleri Bakan yardımcısı Korin ile yaptığı görüşmeye ait gönderdiği raporunda; uzun zaman Sovyetlerin sanayi alanında çalışan Nikita Semyonoviç'in tayin edilmesinin bir kazanç olarak görüldüğünü bildirmiştir. Nitekim söz konusu uzman, 1935-1936 yılları arasında Kayseri Mensucat fabrikasında başmühendis yardımcılığı yapmış, 1946-1956 yılları arasında da Sovyetlerin çeşitli sanayi kurumlarında çalışmış (TDA, 571/35783-141318-2 (07.02.1957), 1), 1957-1966 yılları arasında SSCB'nin Türkiye elçiliğini yapmıştır (Arbaş, 2019, s. 145).

Sovyetler Birliği'nin Türkiye-ABD İlişkilerini Bozma Girişimleri

Büyükelçilikler ile Türk Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmalarda temas edilen önemli bir konu da Sovyetlerin Türkiye-ABD arasındaki ilişkileri bozmak ve Türkiye'yi Batı bloğu ile arasını açma niyetiyle ilgilidir. Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir raporda, bu konuyla ilgili bilgi verilmektedir. Raporda Washington'da yayınlanan "The Washington Daily News" gazetesinin 22 Ağustos 1955 tarihli sayısında Milton Berliner tarafından kaleme alınan ve ABD'de 22 gazetede de yayınlanan "Rusya Türkiye'ye tebessüm ediyor" başlıklı makalesinden bahsedilmiştir. Makalede Kremlin'in Amerikan diplomasisinin zayıf noktalarını istismar etmek hususunda çeşitli manevralar yaptığı ve Sovyetlerin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in Moskova'ya davet edilmelerinin nasıl karşılayacaklarının araştırıldığı belirtilmiştir. Yazar makalesinde, Sovyetlerin bu dostane yaklaşımının Türk Dışişlerinde birtakım endişeler uyandırması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Batı bloğuna dahil olduğunu bilen Sovyetler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ile dostluk ilişkilerini geliştirmiş olsa da Türkiye, Sovyetlerin niyetlerini bildiği için geçmişten gelen şüphelerini hâlâ koruduğu belirtilmektedir. Makalede Türkiye'nin Moskova'ya yaklaşmasında birtakım etkenlerin olduğu da ifade edilmektedir. Örneğin ekonomik sıkıntılar içinde bulunan Türkiye'nin 20-25 senelik süre zarfında faiziyle ödemek şartıyla ABD'den istediği 300 milyon dolarlık yardımın reddedilmesi önemli bir etken olarak görülmekte, ABD'den alınan 30 milyon dolarlık yardımın, Türkiye'nin giriştiği ağır sanayi programının bir bölümünü dahi karşılamaya kâfi gelmediği belirtilmektedir. Türkiye'nin komünizmin yayılmasında bir kale vazifesi görebilmesi için askeri bakımdan olduğu kadar iktisadi bakımdan da güçlenmesi gerektiğini belirtmiş olduğu, ABD'nin süreç içinde 1 milyar dolardan fazla yardım yapmış olsa da Türkiye-ABD arasındaki sorunun her iki ülke arasında dostane bir şekilde çözümlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Makalede ABD'nin Türkiye'nin istediği yardımı kabul etmemesini fırsat bilen Sovyetlerin Moskova radyosundan Türkiye'ye ithafen yaptıkları Türkçe yayında ABD'yi iyi gün dostu olmakla suçladıkları ve bu durumdan faydalanmak için Türk devlet adamlarını Moskova'ya davet ettikleri vurgulanmaktadır. Moskova'nın Türkiye'yi Batı'dan ayıramayacağı, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin buna fırsat vermeyecek kadar güçlü olduğu da ayrıca dile getirilmiştir (TDA, 502/23917-104500-1 (25.08.1955), 1-3). Washington Büyükelçiliği'nin raporunda içeriği hakkında bilgi verilen makaledeki görüşler, Sovyetlerin Türkiye ile ABD arasındaki müttefikliği özellikle iktisadi sorunları dile getirerek yıpratmaya çalıştığı iddiası üzerine kurulmuş, Türk devlet adamlarının Moskova'ya davet edilmesi de bu

müttefikliği bozmaya dönük bir adım olarak değerlendirilmiştir. Moskova Büyükelçiliği'nden gelen başka bir raporda ise Türkiye'nin Sovyetler ve Çekoslovakya'dan silah temin etmek istediğine yönelik Yugoslavya elçisinin beyanını hakkında bilgi verilmiştir. Yugoslavya elçisi Belgrat'tan edindiği bu bilginin doğru olup olmadığı hakkında Moskova Büyükelçisi'nde bilgi almak istemiştir. Büyükelçi Kemal Kavur ise Türkiye'nin NATO üyesi olması ve ABD'den askeri yardım alması nedeniyle bu yönde bir haberin doğru olmadığını kendisine ifade etmiştir (TDA, 571/35796-141085-22 (12.02.1956), 1). Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan Moskova Büyükelçiliği'ne gönderdiği yazıda da Yugoslavya elçisine verilen cevabın yerinde olduğu ve böylesi asılsız bir haberin yoklama mahiyetinde olabileceği belirtilmiştir (TDA, 571/35796-141085-21 (17.02.1956), 1). Bu tarzdan doğru olmayan bilgilerin gündeme getirilmesi de Sovyetlerin Türkiye ile müttefikleri arasındaki ilişkilere zarar vermeye çalışmasına bir örnek teşkil etmektedir.

Türkiye- Sovyetler Birliği Arasındaki Ticari İlişkiler

İki kutuplu dünyada yönünü Batı'ya çeviren ve NATO üyesi olan Türkiye'nin Sovyetler ile ticari ilişkileri 1953 yılına kadar durma noktasına gelmiştir. Türkiye ile Sovyetler arasındaki siyasi ve ticari ilişkilerin gelişmemesi yazışmalara da yansımıştır. Nitekim Sovyetler tarafından verilen demeçlerde Türkiye'ye karşı yumuşama politikası sergilenmesine rağmen, Türkiye'den iyi komşuluk ilişkilerine dair hiçbir müspet ve yapıcı adım atılmadığı belirtilmektedir. Milletlerarası ilişkilerin karışık olduğu bir dönemde Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik politikası dünya genel siyasetinin bir parçasını teşkil etmektedir. Türkiye ile Sovyetler arasındaki ticari ilişkiler de bunun bir göstergesidir. Türkiye'nin Sovyetlere ihracatı çok az olmakla beraber, ihraç edilen başlıca maddeler canlı hayvan, kirli tiftik, palamut, palamut tırnağı ve tütünden ibaret olmuştur. Ayrıca istatistiklere göre 1950 yılından beri Sovyetlerden Türkiye'ye -1951 yılında ithal edilen 7 bin lira değerindeki dokuma ürünleri hariç tutulursa-ithalat yapılmamıştır. Türkiye'nin Sovyetler ile ticaretinin genel ticarete oranı ihracatta %0,5 ile %1, ithalatta ise hiç denebilecek oranda gerçekleşmiştir. Söz konusu yazıda Sovyetler ile ticari ilişkilerin yakın bir gelecekte gelişebileceğini söylemenin mümkün olmadığı da ayrıca belirtilmektedir (TDA, 571/37784-141336-14 (27.02.1954), 1-2). İki ülke arasındaki siyasi gerginlik pek tabii ticari ilişkilere de yansımıştır. Türkiye'nin bu yaklaşımının temelinde hem Sovyetlere güveninin olmaması hem de başta ABD olmak üzere Batılı devletlerden elde edilen iktisadi desteği kaybetme korkusu yatmaktadır.

Bağdat Paktı

ABD Başkanı Eisenhower ve Dışişleri Bakanı Dulles, dünyanın çeşitli bölgelerinde komünizmin yayılmasının önlenmesi politikasını uygulama kararı olarak, Sovyetler Birliği ve Çin'in çevresindeki devletlerin ABD'nin öncülüğünde askeri paktlar içinde yer almaları yönünde bir politika gütmeye başlamışlardır. Türkiye'nin de dahil olacağı Bağdat Paktı bu politikanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Serbest, 2016, s. 402-403). Bağdat Paktı'nın kurulması süreci Dışişleri Bakanlığı ile Büyükelçilikler arasındaki yazışmalara yansıyan diğer önemli bir konu olmuştur. Türkiye'nin Varşova Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda bu konu hakkında Sovyetlerin Türkiye siyasetine dair Polonya basınında çıkan haberlere yer verilmiştir. Raporda, Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik aldatici faaliyetleri karşısında Türk hükümetinin genel politikasını korumasından dolayı Moskova'nın Türkçe yayınlarındaki tavrını değiştirdiği ve bu duruma paralel olarak Sovyetlerin peykleri olan devletlerden Polonya'da da aynı siyasetin izlendiği ve basın yoluyla Türkiye aleyhindeki yayınlara hız verildiği belirtilmiştir. Polonya'da komünist partisinin yayın organı olan Trybuna Ludu'nun 10 Ocak 1955 tarihli bir haberi de söz konusu aleyhte yazılara örnek olarak verilmiştir. Bahse konu olan haberde Başbakan Adnan Menderes'in Türkiye-Pakistan arasında 1954 yılında yapılan anlaşmaya benzer bir anlaşma yapmak için Irak ve diğer Arap devletlerine

ziyaretler gerçekleştirdiği, ABD'nin Arap ülkelerine baskı yapmak suretiyle onları Atlantik Paktı'na bağlayacak bir blok kurmaları için zorladığı belirtilmektedir. Yazıda ayrıca Adnan Menderes'in Bağdat ziyaretinin, özellikle Irak ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin kesildiği zamana rastladığı iddia edilmektedir. Söz konusu gazete, Londra'dan iktibasla yayınladığı başka bir haberde ise Lübnan'da yayınlanan El İhbar gazetesinin bir yazısını nakletmiştir. El İhbar gazetesinde Başbakan Adnan Menderes'in Arap ülkelerine ziyaretine değinilerek; *Amerikan emperyalizminin Ankara ve Bağdat'taki ajanlarını! seferber ettiği, ABD'nin maksadının saldırgan bir blok teşkil etmek olduğu ve bu durumun Arap ülkelerinin menfaatlerine aykırı olduğu* iddia edilmektedir. Polonya basınında Türkiye'yi ilgilendiren bu hususların dışında Almanya'nın silahsızlandırılması, Paris Antlaşmaları ve bu antlaşmalar ile ilgili Malenkov'un, Amerikan gazetelerine verdiği demeç de konu edinilmiştir. Polonya basını söz konusu bu demecin bütün dünyada barış isteyen insanlar üzerinde derin etkiler yarattığını iddia etmiştir. Ayrıca Polonya ve Doğu Almanya arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, Çin-Hindistan sorunu ve mahkemelerde görülen casusluk davaları da gazetelere konu olmuştur. Türkiye'nin Varşova Büyükelçisi raporunda dış basında Bağdat Paktı'nın oluşturulma sürecinde Türkiye aleyhinde yer alan yazılara değindikten sonra Sovyetlerin politikalarına da temas etmiştir. Özellikle de Polonya'yı tamamen etki altına alabilmek için büyük çaba sarf edildiği, bunu sağlamak için Sovyet dilinin Polonya halkına öğretilmeye çalışıldığı, 1953-1954 yılında bu dili öğreten 8300 kurs ve bu kurslara devam eden 100 bin öğrenci olduğunu vurgulamaktadır (TDA, 566/299-2429-15 (14.01.1955), 1-4). Rapordan da anlaşılacağı üzere Türkiye'nin ABD'nin isteği üzerine Bağdat Paktı'nın kurulma sürecindeki faaliyetleri Sovyetleri tedirgin etmiştir ve Sovyetler Stalin sonrası Türkiye'ye karşı takip ettikleri iyimser politikalarını değiştirerek basın aracılığıyla aleyhte propaganda yapmaya başlamıştır. Sovyetlerin uydusu olan devletlerin basını da bu yönde bir faaliyet içerisine girmiştir. Basında Türkiye'nin Amerikan emperyalizmin ajanı olduğu, Arap ülkelerini Batı'nın yanına çekmeye çalışan bir strateji izlediği iddia edilmektedir. Türkiye'nin Arap ülkelerinin liderliği rolünü üstlenerek askeri bir pakt kurulması yönündeki çabalarını, hem Soğuk Savaş döneminde Batı'nın Sovyetleri çevreleme politikası ile komünizmin yayılmasını engelleme projesini desteklemek hem de 1954 yılından itibaren bozulmaya başlayan ekonomisini düzeltmek için ABD'den elde ettiği yardımların devamını sağlamak düşüncesine bağlamak mümkündür. Bağdat Paktı ile ilgili başka bir rapor ise Moskova Büyükelçisi Kemal Kavur tarafından gönderilmiştir. Bu raporda, Sovyetlerin Bağdat Paktı'na dahil olan devletlerden birisine saldırma ihtimali hakkında bir büyükelçi tarafından yöneltilen bir soru ile ilgilidir. Büyükelçi raporunda Pakta üye olan devletlerden üçünün de hazır bulunduğu bir toplantıda Sovyetlerin bir saldırıya cüret edemeyeceğini ancak her şeye rağmen olası bir saldırıya karşı hazırlıklı olmanın da zaruri olduğunu belirtmiş ve gerekirse Pakistan ve İran Büyükelçilerine de telkinde bulunmanın gerekli olacağını vurgulamıştır (TDA, 571/35948-141394-3 (22.10.1956), 1). Bu rapor üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı Karaçi, Londra ve Tahran Büyükelçiliklerini durumdan haberdar ederek, Suriye Devlet Başkanına verilecek ziyafette Sovyetlerin Bağdat Paktı'na saldırı düzenleyebileceği bu yüzden de gereken tedbirlerin alınması gerektiğini bildirmiştir (TDA, 571/35948-141394-34 (24.10.1956), 1-2).

Suriye Olayları

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bir diğer sorun Suriye olayları olmuştur. Söz konusu olaylar devam ederken ülkede Sovyet taraftarı bir darbe yapılması sonrasında Türk birliklerinin Suriye sınırına yığılmasına Sovyetler Birliği tepki göstermiştir (Albayrak, 2004, s. 467). Sovyet Başbakanı Kosigin, Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği mektubunda Türkiye'nin bu hareketi ile Suriye'yi tehdit altında bulundurduğunu belirtmiştir. Menderes de cevaben Türkiye'nin kendi topraklarını savunmak adına hazırlık

yaptığını, Suriye'ye karşı saldırgan bir politika takip etmek gibi bir amaçlarının olmadığını bildirmiştir. Menderes'in bu cevabından tatmin olmayan, Kruşçev Moskova'da yaptığı konuşmasında Türkiye'nin emperyalist Batılı devletlerin Ortadoğu'daki amaçları açısından aracı ülke konumunda olduğunu söylemiştir (Gürün, 1983, s. 201). Sovyetler ayrıca ABD'nin Irak, Ürdün ve Lübnan'a silah yardımlarını arttırmasını da Suriye'ye yapılması planlanan bir askeri müdahalenin ön hazırlığı olarak nitelendirmiştir (Bağcı, 2007, s. 92). Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik siyasetinde önemli konulardan birisi olan Suriye olayları büyükelçilik raporlarına da yansımıştır. Bonn Büyükelçiliği tarafından gönderilen raporda SSCB Dışişleri Bakanı Gromyko'nun ABD, İngiltere ve Türkiye'nin Suriye aleyhinde birtakım faaliyetler içinde bulduklarını iddia ettiği sözlerine dair bilgi verilmiştir. Raporda belirtildiği üzere Pravda muhabiri tarafından kendisine yöneltilen "Birleşik Devletler, İngiltere ve Türkiye tarafından Suriye'ye karşı açılan kampanyanın arkasında gizli olan nedir?" sorusuna Sovyet Bakan Gromyko, Batılı devletlerin Suriye hükümetini devrememesi üzerine -Türkiye'yi kastederek- başka Orta Doğu devletlerini teşvik ettiklerini ve böylelikle faaliyetlerini sürdürdüklerini söylemiştir. Bakan Gromyko Türkiye'den bahsettiği konuşmasında Batılı devletlerin amaçlarına ulaşmak için Türkiye'ye özel bir önem verdiklerini, Türk hükümetinin de batılı devletlerin faaliyetlerini desteklediklerini, bu şekilde devam edilirse Türkiye'nin uçuruma sürükleneceğini ve Türkiye'nin bu planlara dahil olmasının tehlike arz ettiğini ifade etmiştir. Bakan ayrıca Türk birliklerinin Suriye sınırlarında bulundurulduğunu, siyasi ve iktisadi baskı uygulandığını ve Suriye'nin içişlerine silahlı müdahale tehlikesinin mevcut olduğunu iddia etmektedir. Sovyet Bakan, Türk devlet adamlarının ileri görüşlü olduğuna ve Türkiye'yi bir felakete sürüklemeyeceklerine inanmak istediklerini de sözlerine eklemiştir. Ayrıca geçmişte atıfta bulunarak Yakın ve Orta Doğu'da birçok devleti baskı altında tuttuğunu iddia ettiği Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına saygı duyduklarını, Sovyetlerin Atatürk'ün idaresi altındaki Türkiye'ye kurulduğu andan itibaren dostluk elini uzattığını da vurgulamıştır. Bu nedenlerden dolayı Türkiye ile Sovyetler arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin korunmasına ve gelişmesine verilen öneme dikkat çekmiştir (TDA, 4024/87962-320717-1 (12.09.1957), 1). Oslo Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığın gönderilen başka bir raporda da muhafazakâr "Morgenbladet" gazetesinin 4 Kasım 1957 tarihli sayısında yayınlanan "Türkiye'nin ketumluğu" başlıklı yazıdan bahsedilmiştir. Bu yazıda Türkiye'nin Suriye'ye karşı aleyhte hareket etmediği belirtilirken, Suriye sınırına gönderilen Türk birlikleri hakkında müttefik devletlere bilgi verilmemesinin bazı sorunlara sebebiyet verdiği ve Suriye'de Sovyet taraftarı olarak bilinen General Bizri'nin sağcı politikacılara karşı durumunu güçlendirdiği ileri sürülmüştür. Yazıda ayrıca Eisenhower ve Mc Milan görüşmeleri sırasında Orta Doğu ile ilgili sorunları görüşmek üzere Sovyetlerin de katıldığı bir toplantı düzenlenmenin, Sovyetlerin Orta Doğu'ya yönelik tehditkâr emellerinin kabul edilmiş olmasına sebebiyet vereceğinden yanlış bir hareket olacağı ifade edilmiştir (TDA, 561/222194-215218-8 (05.11.1957), 1). Raporlarda bahsedilen konular dikkate alındığında Türkiye'nin Suriye sınırına birliklerini yığması Sovyetler tarafından kaygıyla izlenmiş ve Türkiye Orta Doğu'da Batılı devletlerin aracı olarak görülmüştür. Ayrıca Atatürk dönemi Türk-Sovyet ilişkileri hatırlatılarak, Millî Mücadele sürecinde Sovyetlerin Türkiye'ye dostluk elini uzattığı vurgusu yapılmış ve aynı iyi komşuluk ilişkilerinin korunmasının gereğine ve önemine değinilmiştir. Basında yer alan yazıda ise Türkiye'nin Suriye olaylarındaki faaliyetlerinden Batılı devletleri haberdar etmemesinin vurgusu yapılarak, bu durumun Suriye'deki Sovyet taraftarlarının durumunu güçlendirdiğine temas edilmektedir. Orta Doğu meseleleri ile ilgili yapılan toplantılara Rusların da dahil olması, Orta Doğu'da komünizmin yayılmasının önüne set çekmek isteyen ABD'nin yanlış bir kararı olarak görülmektedir. Sovyetlerin Orta Doğu'ya yerleşmesi siyasi ve askeri ve iktisadi bir tehdit olarak da algılanmaktadır. Moskova Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen

raporda ise dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in NATO Konseyi'ndeki beyanati ile ilgili "Sovyet Rusya" adlı gazetede G. Lüdoz imzası ile "Bay Menderes'in masalları" başlıklı bir yazı çıktığı bildirilmiştir. Söz konusu bu makalede yazar hikâyecilik mesleğinin Doğu'da *asil ve muteber* bir meslek olarak görüldüğünü ve Türkiye başbakanı Adnan Menderes'in de NATO konseyindeki toplantıda masalcı bir kılığa büründüğünü iddia etmektedir. Makalede Menderes'in toplantıda Mısır ve Suriye'nin yardımları ile Orta ve Yakın Doğu'da çeşitli manevralara ve entrikalara başvuran Sovyetlerin iyi niyetli olmadığını ancak Sovyetlerin bu faaliyetlerine Bağdat Paketi'ne üye devletlerin karşı koyduklarını ve Türk ordusunun Orta Doğu'daki komünizmin genişlemesine karşı en önemli teminat olduğunu dile getirdiği ve bunu sağlayabilmek için Türkiye'ye atom silahı ve orta menzilli güdümlü mermilerin verilmesinin zaruri olduğunu ifade ettiği belirtilmiştir. Söz konusu makalede, Menderes'in Yakın ve Orta Doğu devletlerinin Amerikan bomba ve mermilerini hemen almaya meyilli görüldüğünü söylediği ancak Arap devletlerinin bu sözlere tepki gösterdikleri ve bu tepkilerin Menderes'in *pantürk iddialarının mübalağalı olduğunu* ortaya koyduğu iddia edilmektedir. Yazar, Menderes'in *masallarının* kendisine karşı nefret uyandırdığını, Suriye hükümetinin Ankara'ya bir nota gönderdiğini hatta Orta ve Yakın Doğu basınının Menderes'in icraatlarını eleştirdiğini de ifade etmektedir. Makalede yer alan "... bir kibrit bile yangına sebebiyet verebilir. Yalnız bu yangında ilk yanan kibrit olur. Türk başvekili acaba memleketine böyle bir akibeti mi temin istiyor?..." ifadeleri ile Türkiye'nin Orta Doğu politikalarından ötürü en çok zarar gören ülke olacağı iddia edilmektedir (TDA, 571/35922-141776-18 (25.12.1957), 1-2). Basında yer alan bu türden yazılar ile ABD'nin Türkiye'yi Suriye'ye karşı askeri bir harekâta yönlendirdiği algısı yaratılmaya çalışılmakta ve Arap devletleri nezdinde Türkiye'nin Suriye özelinde Ortadoğu politikası eleştirilmektedir. Nitekim Türkiye'nin Suriye karşısında aldığı sert önlemler sadece Türkiye-Suriye ilişkilerini değil Ortadoğu'da ABD'nin durumunu da etkilemiştir. ABD bölgede prestij kaybına uğrarken, bu krizden en çok yararlanan Sovyetler Birliği olmuştur.

Nükleer Silahlar ve Askeri Üsler Meselesi

Soğuk Savaş döneminin iki süper gücü olan ABD ve Sovyetler Birliği, 1945 Yalta düzeni sonucunda nükleer silahlarla ilgili birbirlerine karşı duydukları güvensizliğinde bir sonucu olarak bu konuyla ilgili her sorunda anlaşmazlık yaşamışlardır (Denk, 2011, s. 101). II. Dünya Savaşı'nı sona erdirmek isteyen ABD, Japonya'ya karşı ilk atom bombasını kullanarak atom bombası tekeli elinde bulundursa da Sovyetlerin 1949'da ilk Sovyet atom bombasını kullanmasıyla mevcut durum değişmiştir. Sovyetler Birliği tarafından 1953'te Hidrojen bombasının kullanılması ve 1957'de Moskova'da güdümlü mermi birliklerinin gösterilmesi silâh teknolojisinde ve silâhlanma yarışında iddialı olduklarını ortaya koymuştur (Erendil, 1994, s. 70). Her iki ülke arasındaki nükleer silâhlanma yarışının yanı sıra dikkat çeken bir diğer husus ise ABD'nin Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği ile olası bir savaş durumunda kullanmak üzere birçok üs kurmuş olmasıdır. ABD'nin stratejik bombardıman uçaklarının çoğunluğu orta menzilli uçaklardan oluştuğu için Sovyetlere yakın topraklar olan Kuzey Afrika, Ortadoğu ve bilhassa da Türkiye'de üs kurmak ABD için elzem olmuştur (Topçu, 2017, s. 107). Bu durum, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile önemli bir stratejik konumda bulunan Türkiye'yi ön plana çıkarmıştır (Kıyanç, 2020, s. 209). NATO'ya üye olduktan sonra müttefiki ABD ile çok sayıda ikili anlaşmalar imzalayan Türkiye, bu anlaşmalar kapsamında topraklarında hava üsleri kurulmasına izin vermiştir (Sönmezoğlu, 2016, s. 69). Türkiye ile ikili ilişkilerini iyileştirmek isteyen Sovyetler Birliği ise askeri üslerin kurulmasını kendisine yönelik bir tehdit unsuru olarak görerek tepki göstermiş ve bu tepkisini değişik tarihlerde gönderdiği notalarla dile getirmiştir. Nitekim Sovyetler Birliği 4 Şubat 1956 tarihinde ABD ve Türkiye'ye gönderdiği notada; ABD askeri üslerinden gönderilen balonları, gizli haber alma girişimleri olarak değerlendirmiştir. Türkiye ise bu notaya verdiği cevapta bu balonların

meteorolojik araştırmalar için gönderildiğini, bu durumun Sovyetlerin güvenliğine bir tehdit olarak görülmemesini belirtmiştir (Tellal, 2022).

Gerek nükleer silahlanma yarışı gerekse ABD tarafından kurulan askeri üsler çerçevesinde Türk-Sovyet ilişkileri yazışmalara konu olmuştur. Sovyet Başbakanı N. Boulganine tarafından Sovyet elçisi aracılığıyla 14 Aralık 1957'de Başbakan Adnan Menderes'e iletilen mesaj, Soğuk Savaş yıllarında Türk-Sovyet ilişkileri ve Sovyetlerin bahsedilen konularla ilgili Türkiye'ye bakışına dair verdiği bilgiler açısından oldukça önemlidir. Sovyet Başbakanının Türk Hükümeti'nin dikkatini uluslararası meseleler üzerine çekmeye çalıştığı mesajında; Paris'te toplanacak olan NATO Konseyi toplantısına temas edilmiş ve başta ABD olmak üzere NATO üyesi devletlerin Atom savaşı için askeri hazırlıklar içerisine girdikleri ifade edilmiştir. ABD'nin NATO'ya üye devletler üzerinde nükleer silah üsleri kuracağına dair açıklamaları olduğu, ABD ve İngiltere'nin silahlanma yarışına dair planlarını NATO'ya üye devletlere kabul ettirerek suni bir harp havası yaratmaya çalıştıkları vurgulanmıştır. Sovyet Başbakan bu durumdan duyduğu endişeyi dile getirerek, Sovyet hükümetinin evrensel barışı koruma çabasına rağmen, soğuk savaşın gittikçe tehlikeye bir boyut kazandığını ifade etmektedir. Mesajda değinilen diğer önemli bir nokta ise; NATO, SEATO ve Bağdat Pakti'nin tek bir teşkilat altında birleştirilmesine yönelik yapılan çalışmalara dairdir. Sovyet Başbakan, bu çalışmalarla dünyanın çeşitli bölgelerindeki ülkelerin birleştirilmesinin söz konusu olabileceğini ancak devletlerarasında herhangi bir anlaşmazlık çıkması hâlinde bu durumun dünya genelinde karışıklığa ve bunun sonucunda da savaş tehlikesine sebebiyet vereceğini ifade etmiştir. Türkiye'ye de temas edilen bu mesajda, Türkiye'nin bu yöndeki girişimleri kabul etmesinde kendi topraklarına uzak olan ülkelerdeki menfaatlerinin etkili olup olmadığı sorulmakta ve böylesi bir durumun Türkiye'yi savaşa sürükleyebileceği belirtilmektedir. Ayrıca Eisenhower doktrini de eleştirilmekte, ABD'nin Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin iç işlerine müdahalesinin, bu ülkelerin milli ve bağımsız bir politika uygulamalarına engel olduğu ve bu durumun söz konusu bölgelerdeki devletlerin menfaatlerine zarar vererek barışı tehdit edeceği ifade edilmektedir. Sovyet Başbakan, Sovyetlerin bu bölgelere yakın olması nedeniyle barışı korumak, eşit hak ve hükümlerlik haklarına saygı esasına dayanarak iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek istediklerini söylemektedir. Bahsedilen askeri teşkilatlara üye olan Türkiye'nin topraklarında Amerikan yardımı ve uzmanları tarafından inşa edilen kara ve deniz üslerinin varlığından ve bunların Sovyet topraklarına herhangi bir saldırı olduğunda bir tehdit unsuru olarak kullanılacağından duyulan endişe söz konusu yazıdan anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği, Türk topraklarındaki üslerin savunmada işe yaramayacağını sadece yakın mesafeli bölgelere saldırma amacıyla kullanılabileceğini belirtmekte ve üsleri kuran devletin değil Türkiye'nin olumsuz etkileneceğinin uyarısında bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı'nda Türk milletinin kayıpları dile getirilerek, gerçekleşecek bir savaşın yıkıcı etkilerine de işaret edilmektedir. Ayrıca Sovyetlerin NATO ve Varşova Pakti'na üye devletlere nükleer silahların kullanılmaması ve bir saldırmazlık antlaşması yapılmasını teklif ettiği ancak batılı devletler tarafından reddedildiği belirtilmiştir. Devletlerin barış içinde yaşaması, birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve hâkimiyet haklarına karşılıklı saygı duyması gibi prensiplerin Bandung Konferansı'nda Türkiye'nin de dahil olduğu Asya ve Afrika devletlerince kabul edildiğine de işaret edilmiştir. Sovyet Başbakan devletlerarasında silahlı çatışmaları azaltmak için birtakım önerilerde bulunmuştur. Buna göre; devletler en az iki-üç senelik bir süre için silahlanmayı durdurmalı ve bunu sağlamak için bir anlaşma yapmalıdırlar. Büyük devletler Türkiye de dahil olmak üzere, atom silahını yabancı bir devletin topraklarına mevzilendirmemelilerdir. Böylelikle Avrupa'da 100 milyondan fazla insanın yaşadığı geniş bir bölge atom silahlarından arındırılmış olacaktır. Amerika, İngiltere, Rusya, Fransa gibi devletler Yakın ve Orta Doğu'da bulunan devletlerin bağımsızlıklarını tehdit edecek herhangi bir girişimde bulunmamayı taahhüt etmeli, Türkiye ve diğer Orta Doğu

devletleri de bunu desteklemelidir. Türk hükümetinin inisiyatif kullanarak barışın sağlanması hususunda üzerine düşeni yaptığı takdirde, bu durumun Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesinde etkili olacağı da ayrıca vurgulanmaktadır (TDA, 571/35745-141112-2 (01.01.1958), 1-6). Söz konusu mesajda; gerek NATO, SEATO ve Bağdat Paktı gibi askeri oluşumların faaliyetleri gerekse NATO'ya üye devletlerin atom silahları için üsler kurma girişimleri Sovyetler Birliği tarafından kaygıyla izlenmiştir. Sovyetler dünya barışının korunmasının önemine temas etmiş olsa da esasında Ortadoğu'daki bu oluşumların kendisi için tehlike doğuracağından rahatsızlık duymaktadır. Ayrıca stratejik konumu nedeniyle büyük öneme haiz olan Türkiye'nin topraklarında ABD tarafından kurulan üsler konusunda da Türkiye'yi uyarmakta ve olası bir savaşta Türkiye'nin zarar göreceğini dile getirerek bir nevi tehdit etmektedir. Sovyetlerin açıklamalarını Orta Doğu'daki barışı koruma hususundaki çabası olarak değil de kendisine yönelik çevreleme politikasını engellemeye yönelik bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür. Sovyetler Birliği'nin Arap devletlerinin batı bloğu ile yakınlaşmalarını önlemeye ve Türkiye ile ilişkilerini düzeltmeye yönelik politikaları bu düşüncüyü kanıtlar niteliktedir. Sovyet politikalarının etkisiyle Orta Doğu ülkeleri arasında meydana gelen ikilikler, ülkeler arasında kimi zaman siyasi krizlerin çıkmasına da neden olmuştur. Moskova Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen başka bir raporda Amerikan üslerine temas edilmiştir. Bolşevik İhtilalinin 37. yıl dönümü münasebetiyle 6 Kasım akşamı düzenlenen törende Sovyetlerin senelik raporunu açıklayan Komünist Partisi Merkez Komitesi üyelerinden Başbakan yardımcısı ve Planlama Bakanı Saburov, milletlerarası gerginlik ile ilgili yaptığı açıklamalarında, Sovyet milletinin milletlerarası gerginliği azaltma olanaklarının tükenmemiş olduğu kanaatini taşıdığını ancak bazı devletlerce bir takım engellerin çıkarılarak Sovyetler ve peyklerine yönelik Asya, Avrupa ve dünyanın diğer bölgelerinde askeri yapılanmalar oluşturulduğunu ifade etmekte ve ABD'nin sınırlarından binlerce kilometre uzak ülkelerde sayıları gittikçe artan Amerikan üsleri kurduğunu belirtmektedir (TDA, 4024/87962-320724-2 (11.11.1954), 4). Raporda da belirtildiği gibi Sovyetler Birliği milletlerarası gerginliğin müsebbibi olarak Batı devletleri ve bu devletler tarafından kurulan NATO, Bağdat Paktı gibi askeri oluşumları ve Amerikan üslerini görmektedir. Bahsedilen törenin ertesi günü Kızıl Meydan'da yapılan geçit töreninde konuşan Savunma Bakanı Mareşal Bulganin de dış politikada Sovyetlerin başlıca hedefinin sulh olduğunu, bu nedenle de Avrupalı devletlere silahsızlanma anlaşması projesini sunduklarını belirtmiştir. Mareşal ayrıca batılı devletlerin askeri teşkilatlar kurmaya, silah yarışını şiddetlendirmeye ve Sovyetlere karşı düşmanca propagandalar yapmaya devam ettiklerinin vurgusunu yapmıştır. 7 Kasım gününü akşamında verilen davette Bulganin bütün askeri ataşelerle ayrı ayrı sohbet etmiş, Türkiye'nin askeri ataşe vekili Binbaşı Sözer'le yaptığı konuşmasında, "Stalin sizi gücendirdi biz tamir ettik. Sizin en yakın komşunuzuz, ne isterseniz veririz" ifadelerini kullanmıştır (TDA, 4024/87962-320724-1 (12.11.1954), 1,3). Bu ifadeleri ile Bulganin, Sovyetlerin Stalin sonrası Türkiye'ye yönelik politikalarının değiştiğine vurgu yapmış ve komşuluk ilişkilerini geliştirmek için yeni adımlar atılacağını belirtmiştir.

Sonuç

Atatürk Dönemi'nde itibaren iyi bir seyir takip eden Türkiye-Sovyetler Birliği arasındaki dostluk ilişkisi zaman zaman birtakım pürüzler yaşansa da II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Türkiye'nin savaşa dahil olmama çabası Sovyetlerin tepkisine neden olmuştur. Savaşın sonlarından itibaren de Sovyetlerin Türkiye'den boğazlardan üs ve toprak talepleri ilişkilerin gerginleşmesine ve Sovyetlerin bir tehdit unsuru olarak görülmesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki tercihini Batı bloğundan yana kullanmasını etkileyen temel faktörler arasında yer almıştır. ABD liderliğindeki Batı bloğu ile ittifak hâlinde olan Türkiye'yi kendisine yönelik

çevreleme politikasında bir araç olarak gören Sovyetler, özellikle Stalin'in ölümüne kadar geçen süreçte tehditlerine devam etmiştir. Türkiye, Sovyetlerin Stalin'den sonra taleplerinden vazgeçmesi ve eski dostluk ilişkilerine geri dönme çabaları karşısında temkinli adımlar atmış ve dış politikasında Batı bloğundan yana tavrını devam ettirmiştir. Bunda başta ABD olmak üzere Batılı devletlerden elde ettiği ekonomik yardımları devam ettirebilme düşüncesinin etkisi olmuştur. Ancak 1950'li yılların sonlarına doğru bu yardımların azalması ve dış politikada Kıbrıs meselesi özelinde müttefik olduğu devletlerden beklediği desteği görememesi Türkiye'nin çok taraflı bir dış politika izlemesini zorunlu kılmıştır.

1950-1960 yılları arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri etkileyen konular Büyükelçilik raporlarına da yansımıştır. Özellikle Sovyetlerin boğazlar ve İstanbul'a dair tarihî emelleri, toprak talepleri, Kafkasya politikaları başta olmak üzere her iki ülke arasındaki ticari ilişkiler ve Serderabad Barajı sorunu, Sovyetlerin Türkiye'yi Batı bloğundan ayırma çabaları, Bağdat Paktı, Suriye olayları, Atom silahları ve üs meselesi gibi sorunlar bu raporlarda ele alınmıştır. Sovyetlerin Türkiye'ye bakış açısı başta Sovyet basını olmak üzere yabancı basındaki yazılarda sıklıkla incelenmiştir. Dikkat çeken ön önemli hususlardan birisi, Sovyetlerin Stalin sonrasında Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden isteklerinden vazgeçtiklerini bildirmelerine ve Türkiye ile eski dostluk ilişkilerini geliştirme çabası içerisine girmesine rağmen Türkiye'nin tarihî süreçteki Sovyet yaklaşımını bildiği için temkinli yaklaşımı olmuştur. Türkiye'nin başta NATO olmak üzere Balkan Paktı, Bağdat Paktı gibi teşkilatlara üye olması ve Suriye olaylarında yürütülen siyaset, Sovyetler tarafından kaygıyla izlenmiştir. Özellikle Atatürk dönemi Türk-Sovyet ilişkilerine vurgu yapılarak Sovyetlerin Millî Mücadele sürecinde yaptıkları yardımlar hatırlanmış ve o dönemdeki dostluk ilişkilerinin devam etmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak Türkiye 1950'li yılların sonuna kadar Sovyetlere karşı olumlu adımlar atmamıştır. Bu durum, raporlardan da anlaşılacağı üzere gerek Sovyetlerin gerekse müttefiki olan devletlerin basınlarında Türkiye aleyhtarı neşriyatlara neden olmuştur. Bu yayınlarda Türkiye ABD'nin Orta Doğu'daki ajanı olmakla ve Arap ülkelerini Batı bloğuna yakınlaştırmak için bu ülkelerin liderliği rolünü üstlenmekle suçlanmıştır. Sovyetlerin Türkiye'ye bakışını etkileyen diğer önemli konu ise Türkiye topraklarındaki ABD üsleri olmuştur. Sovyetler, ABD'nin Türk topraklarında kurduğu üslerin, olası bir savaş durumunda Türkiye'ye zarar vereceği uyarısını yaparak, Türkiye'yi tehdit etmekten geri durmamıştır. Stalin'in ölümü sonrasında Türkiye'ye karşı tavrını değiştiren Sovyetler, Serdarabat Barajı sorununun çözümlenmesini sağlamak ve Türkiye ile kültürel ilişkileri geliştirmek gibi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Türkiye, Sovyetlerin kültürel ilişkiler vasıtasıyla komünizm propagandası yapma ihtimalinden duyduğu endişe nedeniyle bu istekleri uzun bir süre geri çevirmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

Dışişleri Bakanlığı TDA., 4024/87962-320717-1.

Dışişleri Bakanlığı TDA., 4024/87962-320724-1.

Dışişleri Bakanlığı TDA., 4024/87962-320724-2.

Dışişleri Bakanlığı TDA., 502/23917-104500-1.

Dışişleri Bakanlığı TDA., 508/44344-211008-1.

Dışişleri Bakanlığı TDA., 540/44634-214371-28.

Dışişleri Bakanlığı TDA., 561/222194-215218-8.

Dışişleri Bakanlığı TDA., 566/299-2429-15.

Dışişleri Bakanlığı TDA., 566/341-2641-1.

Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/24469-106771-6.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35678-140789-12.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35680-140939-25.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35680-140939-28.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35680-1409939-26.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35745-141112-2.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35776-141155-32.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35783-141318-2.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35796-141080-10.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35796-141085-21.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35796-141085-22.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35874-141655-2.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35874-141655-22.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35874-141655-3.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35874-141670-11.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35880-141685-2.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35922-141776-18.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35922-141777-1.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35948-141392-4.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35948-141392-6.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35948-141394-3.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35948-141394-34.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35950-141837-42.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35950-141837-49.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35950-141837-58.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35950-141837-68.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/35976-141358-37.
 Dışişleri Bakanlığı TDA., 571/37784-141336-14.
 Dışişleri Bakanlığı, TDA., 571-35783-141332-1.

Telif ve Tetkik Eserler

- Ahmad, F., Ahmad, B.T. (1976). *Türkiye’de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Albayrak, M. (2004). *Türk siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Arbaç, İ. (2019). *Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında normalleşme dönemindeki diplomatik ilişkilerin iki ülke basınında yansımaları*. Küçükıymaz, M. M. (Ed.). *Siyasi sosyal ve kültürel yönleriyle Türkiye ve Rusya 3* (1. Baskı, s. 141-158). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Armaoğlu, F. (2022). *Türk dış politikası tarihi*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2022). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Bağcı, H. (2007). *Türk dış politikasında 1950’li yıllar*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Baş, A. (2012). 1957 Suriye krizi ve Türkiye. *History Studies*, 4 (1), 89-109.
- Başaran, A. (2015). Siyasi ilişkiler-kültürel ilişkiler etkileşimi: Türk-Rus ilişkileri örneği. *Avrasya Etüdleri*, 48 (2), 101-142.
- Bilgiç, E. (2023). İğdir ovasında geciken verim: Türkiye-SSCB ekonomik ilişkilerinin bilinmeyen bir örneği, Serdarabat barajı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 862-894.
- Bilgin, F. A. (2023). Kafkasya’nın sovyetleştirilmesi ve Türkiye-Kafkasya ilişkileri. *Karadeniz Araştırmaları*, 20 (77), 29-42.
- Bodur, H. (2005). *Kronolojik 20. yüzyıl siyasi tarihi*. Ankara: Çağlar Yayınları.

- Çelikpala, M. (2015). Rekabet ve işbirliği ikileminde yönünü arayan Türk-Rus ilişkileri. *Bilig*, (72), 117-144.
- Denk, E. (2011). Bir kitle imha silahı olarak nükleer silahların yasaklanmasına yönelik çabalar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (3), 93-136.
- Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den istekleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (18), 119-135.
- Erdoğan, S., Aslan, Z. (2021). Demokrat Parti döneminde Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri: İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin mirası ve Soğuk Savaş etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 21 (42), 295-317.
- Erendil, M. (1994). *İkinci Dünya Harbi'nden sonra oluşan silâh sistemlerinin taktik ve stratejiye etkileri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö. (2022). *Arap devletleriyle ilişkiler*. Oran, B. (Ed.). *Türk dış politikası, Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*. Cilt: 1. (25. Baskı, s. 615-635). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göktepe, C., Seydi, S. (2015). Soğuk savaş başlangıcında Türk dış politikası. *Bilig*, (72), 197-222.
- Gürün, K. (1983). *Dış ilişkiler ve Türk politikası (1939'dan günümüze kadar)*. Ankara: A.Ü.S.B.F. ve Basın- Yayın Yüksek Okulu Basımevi.
- Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000*. (Demir, P. Çev.). İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Kalyon, L. (2010). Truman doktrini üzerine bir analiz. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6(11), 7-26.
- Kamel, A. (2014). *1923'ten günümüze Türk dış politikası ve diplomasisi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Karpat, K. (2022). *Türk dış politikası tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kıyanç, S. (2020). Soğuk savaş yıllarında Türkiye'deki ABD üs ve tesisleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (101), 203-252.
- Kurban, V. (2014). 1950-1960 yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (28), 253-282.
- Matiç, U. (2023). *Demokrat Parti dönemi Ortadoğu politikaları*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Papuççular, H. (2023). *Cumhuriyet'in dış politikası olaylar, aktörler, kurumlar 1923-2023*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özkal, İ. (2022). *Iğdır'da siyasi, sosyal ve ekonomik hayat (1923-1970)*. Iğdır: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sander, O. (2020). *Türkiye'nin dış politikası*. (Der. Melek Fırat). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sapmaz, A. (2007). *Rusya'nın Transkafkasya politikası ve Türkiye'ye etkileri*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Saray, M. (2000). *Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin NATO'ya girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın hatıraları ve belgeler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Serbest, M. B. (2016). Bağdat paktının kuruluş süreci ve gelişiminde Türkiye'nin rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (3), 401-424.
- Sönmezoglu, F. (2016). *Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikası 1945-1991*. İstanbul: Der Yayınları.
- Tellal, E. (2000). *Uluslararası ve bölgesel gelişmeler çerçevesinde SSCB-Türkiye ilişkileri 1953-1964*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Tellal, E. (2022). *SSCB'yle ilişkiler*. Oran, B. (Ed.). *Türk dış politikası, Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*. Cilt: 1. (25. Baskı, s. 499-521). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, R. (2023). Kafkasya'da Rus kültür politikaları (XIX-XX. Yüzyıl). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17 (35), 209-230.

-
- Uçarol, R. (2013). *Siyasi tarih (1789-2012)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Uzman, N. (2018). II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet talepleri ve Türkiye'nin tepkisi. *Akademik Bakış*, 11 (22), 117-142.
- Yılmaz, M. S. (2017). *Atatürk dönemi Türk dış politikası (1923-1938)*. Kekevi, S. vd. (Ed.). *Türk dış politikası (1830-1989)* (1. Baskı, s. 419-468). Ankara: Berikan Yayınevi.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Türkiye'de Çevre Ekonomisine Yönelik Yapılan Harcamaların Değerlendirilmesine Yönelik Yeni Bir Yaklaşım

A New Approach for Evaluating Expenditures Made for Environmental Economy in Turkey within the Scope of Sustainable Development

Nuh OKUMUŞ^{a*}

^a Dr., Gaziantep University, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6111-8083

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Kasım 2024

Kabul tarihi: 13 Ocak 2025

Anahtar Kelimeler:

Çevresel ekonomi,
Sürdürülebilir kalkınma,
Etkili Q-bulanık esnek küme.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 16, 2024

Accepted: January 13, 2025

Keywords:

Environmental economy,
Sustainable development,
Effective Q-fuzzy soft set.

ÖZ

Sürdürülebilir kalkınma, günümüzde hemen hemen tüm gelişmekte olan ülkelerin kalkınma stratejilerinde önemli bir yer tutan çevre politikası ilkesidir. Bu yaklaşım, kalkınmanın sürdürülebilir olması gerektiğini ve bunun gelecekteki nesilleri de gözetken bir süreç olduğunu vurgular. Sürdürülebilir kalkınma, çevre politikalarıyla uyumlu bir şekilde şekillendirilmelidir. Ekonomik büyüme ise, tek başına yeterli ve arzu edilen bir hedef değildir; zenginliğin, ülkeler, bölgeler ve gelir grupları arasında adil bir şekilde dağıtılması ve çevresel değerlere saygı gösterilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, çevresel değerlerin göz ardı edildiği bir büyüme ve kalkınma süreci sürdürülebilir olamaz. Bu nedenle, kalkınmanın sürdürülebilir olabilmesi için ekonomik, sosyal ve çevresel hedefler arasında dengeli bir yaklaşım benimsenmesi şarttır. Ekonomik faaliyetler çevre kirliliğinin başlıca nedeni olmasına rağmen, sürdürülebilir kalkınma modelleri çoğunlukla bu soruna karşı sınırlı veya etkisiz kalmaktadır. Çünkü mevcut sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları, harcama, büyüme ve rekabet gibi ekonominin esas yapı taşlarında radikal değişim önermemektedir. Çevre politikalarının başarıyla uygulanabilmesi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için öncelikle çevre sorunlarının doğru bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Sorunlar doğru şekilde tespit edildiğinde, çözüm için kullanılacak araçlar da daha etkili olacaktır. Bu bağlamda, Türkiye için en uygun çevre politikalarının belirlenmesi amacıyla yeni bir yaklaşım önerilmektedir. Bu yaklaşımda, çevre sorunlarına çözüm bulurken alternatifler sunma kavramı kritik bir rol oynamaktadır. Çevresel değerlerin korunmasında ekonominin ön planda tutulması gerektiğinden, tüketim alışkanlıklarında alternatif tercihlerde bulunulması esastır. Bu sayede gereksiz üretim önlenecek ve çevresel tahribatın önüne geçilecektir.

ABSTRACT

Sustainable development is an environmental policy principle that has a significant place in the development policy of almost all developing countries today. This approach emphasizes that development should be sustainable and that this is a process that also considers future generations. Sustainable development should be shaped in harmony with environmental policies. However, economic growth alone is not a sufficient and desired goal; wealth should be distributed fairly among countries, regions and income groups and environmental values should be respected. Otherwise, a growth and development process in which environmental values are ignored cannot be sustainable. Therefore, necessary for sustainable development adopt a balanced approach between economic, social and environmental goals. Although economic activities are the main cause of environmental pollution, sustainable development models are often limited or ineffective against this problem. Because current sustainable development approaches do not suggest radical changes in the basic building blocks of the economy such as spending, growth and competition. For environmental policies to be successfully implemented and their continuity to be ensured, environmental problems must first be correctly identified. When problems are correctly identified, the tools to be used for solution will also be more effective. For this reason, a new approach is proposed: the most appropriate environmental policies for Turkey. In this approach, the concept of providing alternatives while finding solutions to environmental problems plays a critical role. Since the economy should be kept at the forefront in protecting environmental values, it is essential to make alternative choices in consumption habits. In this way, unnecessary production will be prevented, and environmental damage will be prevented.

EXTENDED ABSTRACT

Especially in recent years, environmental problems such as global warming have been increasing, seasonal changes, poverty, global epidemics, ozone layer depletion and glacier melting have led to an increase in financial and economic measures. Although these measures cannot completely eliminate environmental problems, they help raise awareness. The increasing pressure on the environment threatens the healthy functioning of ecosystems. Rapidly increasing production and consumption accelerate air, water and soil pollution, while the depletion and degradation of natural resources have intensified. Many plant and animal species have become extinct and the capacity of nature to renew itself has been seriously compromised. The main reason for these environmental problems is that many countries ignore sustainable development goals and prioritize economic growth over environmental concerns. This imbalance between the environment and the economy has led to environmental disasters. The define of sustainability is a several dimensions phenomenon and is generally defined on three primary pillars: economic, ecological and social. Each of these pillars is indispensable, but it is significant to recognize that the correlation between economy and nature plays a main role in the emergence of the concept. Sustainability emerged as a necessary reply to the truth economic policies governing environmental problems are unsustainable. The survival of any economic system depends on establishing a balanced relationship between economy and environment. The first step in applying sustainability principles to economy is to determine guidelines regarding the use of natural resources. Nature has a limited carrying capacity and should not carry a load beyond this capacity. It is increasingly recognized that the most important factor behind the mentioned problems all these environmental degradations is economic policies that are incompatible with the environment. Capitalist economies are the most obvious systems in terms of destroying the environment. Although financial instruments are usually the first solutions that come to mind in combating environmental problems, increasing environmental problems over the years have required new tools and interventions. Today, in addition to environmental taxes applied in many countries; the area of use of financial instruments such as fees, incentives, subsidies, pricing and penalties is gradually expanding. This process has brought the relationship between economy and environment closer. This study aims to examine the economic dimension of the sustainable development approach, which is presented as a redress to environmental issues within the market economy, on the basis of environment, economy and society. Many real-world problems are characterized by uncertainty, which complicates old methods in fields such as economics, environmental. To address these challenges, Zadeh introduced fuzzy set theory as a mathematical tool (Zadeh;1965). He later expanded this idea to include interval-valued fuzzy sets (Zadeh;1975), where the membership space consists of all closed subintervals between 0 and 1. Further advancing these concepts, Molodtsov introduced soft set theory as a new framework for tackling vague problems (Molodtsov;1999). Maji et al. (Maji, Biswas, Roy;2001) later generalized soft set theory into fuzzy soft set theory, enhancing its applicability to decision-making scenarios. Maji et al. (Maji, Roy, Biswas;2003) meticulously defined fundamental operations. Sustainable development is an environmental policy principle that has an important place in the development strategies of almost all developing countries today. This approach emphasizes that development should be sustainable and that this is a process that also considers future generations. Sustainable development is an environmental policy principle that has a significant place in the development policy of almost all developing countries today. This approach emphasizes that development should be sustainable and that this is a process that also considers future generations. Sustainable development should be shaped in harmony with environmental policies. However, economic growth alone is not a sufficient and desired goal; wealth should be distributed fairly among countries, regions and income groups and environmental values should be respected. Otherwise, a growth and development process in which environmental values are ignored cannot be sustainable. Therefore, necessary for sustainable development adopt a balanced approach between economic, social and environmental goals. Although economic activities are the main cause of environmental pollution, sustainable development models are often limited or ineffective against this problem. Because current sustainable development approaches do not suggest radical changes in the basic building blocks of the economy such as spending, growth and competition. For environmental policies to be successfully implemented and their continuity to be ensured, environmental problems must first be correctly identified. When problems are correctly identified, the tools to be used for solution will also be more effective. For this reason, a new approach is proposed: the most appropriate environmental policies for Turkey. In this approach, the concept of providing alternatives while finding solutions to environmental problems plays a critical role. Since the economy should be kept at the forefront in protecting environmental values, it is essential to make alternative choices in consumption habits. In this way, unnecessary production will be prevented, and environmental damage will be prevented.

The main goal of this study is to develop a new algorithm for MCDM problems. A review of existing literature reveals that this approach has not been proposed in this form before. The rest of the paper is organized as follows: Section 2 presents the necessary information used in the study. In Section 3, the EQFSS method and its associated algorithm are developed. Section 4 describes the implementation of the EQFSS method, demonstrating its effectiveness through a numerical example. Finally, Section 5 concludes with some remarks.

Giriş

Çevre üzerindeki baskının artması ekosistemlerin sağlıklı işleyişini tehdit etmeye başlamıştır. Üretim ve tüketimdeki hızlı artış, hava, su ve toprak kirliliğini artırırken, doğal kaynakların tükenmesi ve bozulma süreci de hız kazanmıştır. Birçok canlı türü yok olmuş, tabiatın tekrar yenileme kapasitesi ciddi şekilde zarar görmüştür. Bu çevre sorunlarının temel nedeni birçok ülkenin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini göz ardı ederek ekonomik büyüme uğruna çevreyi ikinci planda tutmasıdır. Kızılaslan ve arkadaşları, sürdürülebilir kalkınmayı, mevcut çağın ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayarak hiçbir fedakârlıkta bulunmadan gelişim sağlamak olarak tanımlamaktadır. Bu kavramın odağında insanlık yer almakta olup, insanlar doğayla uyum içinde sağlıklı ve üretken bir yaşam sürme hakkına sahip olduğu kadar, çevreyi koruma sorumluluğunu da taşımaktadır. Bu çerçevede, araştırma, Meadows'un sürdürülebilir kalkınma için öngördüğü üç temel ölçütü incelemektedir: “sürdürülebilir”, “kritik” ve “yıkıcı”. Bu ölçütler ışığında, ilk olarak nüfus artışı ele alınmış ve Türkiye’deki nüfus artış hızının sürdürülebilir kalkınmayı “yıkıcı” bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır (Kızılaslan, Gürler, Kızılaslan; 2006). Bundan dolayı Kılıç, sürdürülebilir kalkınma anlayışının ekonomik niteliğine ekolojik bir yaklaşımını incelemiştir (Kılıç, 2013). Ekonomiler için sürdürülebilir büyümenin en önemli destekçileri çeşitli faaliyet alanlarındaki şirketlerdir. Değirmencioglu ve Aydın (Değirmencioglu, Aydın; 2024) çevre kirliliği bağlamında şirketlerin yasal sorumluluklarını incelemiştir. Öztürk ve Durak (2024), Yeşil Kuram çerçevesinde çeşitli yaklaşımları inceleyerek, yeşil normatif düşüncenin ve küresel siyasi ekonomi akımlarının yanı sıra, insan dışındaki canlıların güvenliği ve refahına odaklanmışlardır. Çalışmalarında, Türkiye'nin gelişmeyi teşvik eden çevresel politikalarını, AB ile uyum süreci içerisinde nasıl şekillendirdiğini ve bu politikaların ülkenin genel stratejileriyle nasıl örtüştüğünü değerlendirmişlerdir (Öztürk, Durak; 2024). Daştan ve Eygü, (Daştan, Eygü; 2024) bu çalışmalarını çevresel Phillips ve Kuznets eğrisi çerçevelerinde Türkiye'deki gelir artışı, işsizlik ve çevresel bozulma arasındaki dinamik ilişkileri incelemiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ekonomik gelişim sürecindeki çevresel sürdürülebilirliği riske atmadan ve sosyal dinamikleri ele alarak, büyüme ve çevresel bozulma arasındaki dengeyi anlamayı amaçlamışlardır. Demir ve Güzel, bu çalışmalarında Türkiye'deki sürdürülebilir kalkınmayı politika ve uygulamalar açısından analiz etmişlerdir. İlk olarak, çevrecilik, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil büyüme üzerine kapsamlı bir literatür taraması sunmuşlar ve ardından Türkiye'deki sürdürülebilir kalkınma politikalarını ve uygulamalarını detaylı bir şekilde incelemiştir. Çalışmaları, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma çabalarını ve bu süreçte karşılaşılan zorlukları derinlemesine ele almaktadır (Demir, Güzel; 2024). Ekonomi ile çevre arasındaki bu dengesizlik çevre felaketlerinin önünü açmıştır. Sürdürülebilirlik kavramı, çok yönlü bir olgu olup, genellikle ekonomik, ekolojik ve sosyal olmak üzere üç ana boyut üzerinden tanımlanmaktadır. Bunların her birinin vazgeçilmez bir yeri olmakla birlikte, ekonomi ile doğa arasındaki vazgeçilmez ilişkiden kaynaklanan sorunların kavramın ortaya çıkmasında diğerlerinden daha büyük bir rol oynadığı da kabul edilmelidir. Sürdürülebilirlik, çevreyi merkezine alan hegemonik ekonomik politikaların sürdürülemez olduğu gerçeğiyle ortaya çıkan bir değişim ve dönüşüm sürecinin sonucudur. Ekonomik sistemlerin devamlılığı, çevre ile ekonomi arasındaki ilişkinin dengeli bir şekilde kurulmasına bağlıdır. Sürdürülebilirlik ilkelerinin ekonomiye entegrasyonunda atılacak ilk adım, doğal kaynakların hangi ilkelere göre kullanılacağını belirlemesidir. Çünkü doğanın sınırlı bir taşıma kapasitesi bulunmakta ve bu kapasitenin üzerinde bir yük taşıması doğru değildir. Tahtaloğlu ve Kulaç, çevreyle ilgili eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek şekilde yeterince planlanmadığını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, makalelerinde çevre okuryazarlığının eğitim sistemine entegre edilmesi gerektiğini vurgulamış ve insanların çevreye yönelik tutumlarını davranış kalıplarına dönüştürerek sürdürülebilir kalkınmanın

sağlanmasına yönelik yeni öneriler sunmuşlardır (Tahtalıoğlu, Kulaç; 2019).

Birçok gerçek dünya problemi belirsizlik ile karakterize edilir ve bu da ekonomi, mühendislik ve çevre gibi alanlardaki geleneksel karar alma yöntemlerini karmaşılaştırır. Bu zorlukları ele almak için Zadeh, bulanık küme teorisini matematiksel bir araç olarak ortaya koydu (Zadeh, 1965). Daha sonra bu fikri, üyelik uzayının 0 ile 1 arasındaki tüm kapalı alt aralıklardan oluştuğu aralık değerli bulanık kümeleri de içerecek şekilde genişletti (Zadeh, 1975). Bu kavramları daha da ileri götüren Molodtsov, belirsiz problemleri ele almak için yeni bir çerçeve olarak yumuşak küme teorisini ortaya koydu (Molodtsov;1999). Maji ve arkadaşları (Maji, Biswas, Roy; 2001) daha sonra yumuşak küme teorisini bulanık yumuşak küme teorisine geliştirerek karar alma senaryolarına uygulanabilirliğini artırdı. Maji ve arkadaşları (Maji, Roy, Biswas; 2003) bu bağlamda birleşim, kesişim VE ve VEYA gibi temel işlemleri titizlikle tanımladılar. Ek olarak, Roy ve Maji (Roy, Maji; 2007) karar almada bulanık yumuşak kümelerin uygulamasını araştırdı. Yang ve diğerleri (Yang, Lin, Yang, Li, Yu; 2009) aralık değerli bulanık kümeleri yumuşak kümelerle bütünleştirerek yenilikçi bir yaklaşım benimsedi. Son olarak, Alkhazaleh ve Salleh (Alkhazaleh, Salleh; 2011) uzman görüşlerini tutarlı bir modelde toplayan, özelliklerini ayrıntılandıran ve birleşim, kesişim, VE ve VEYA gibi temel işlemleri tanımlayan yumuşak uzman küme teorisini sundu.

Alkhazaleh ve Salleh, bulanık esnek uzman kümesini (Alkhazaleh, Salleh; 2014) tanımladılar ve bu küme daha sonra geliştirilmiş bulanık esnek uzman kümesine (Hazaymeh, Abdullah, Balkhi, Ibrahim; 2012), belirsiz esnek uzman kümesine (Hassan, Alhazaymeh; 2013), geliştirilmiş belirsiz esnek uzman kümesine (Hassan, Alhazaymeh; 2013; 2014a; 2014b) ve çoklu Q-bulanık esnek uzman kümesine (Adam, Hassan; 2016) genişletildi. Q-bulanık esnek kümeler (Adam, Hassan; 2014; 2014a; 2014b) ve çoklu-Q bulanık esnek kümeler (Adam, Hassan;2014c;2015) Adam ve Hassan tarafından önerilmiştir. Etkin bulanık esnek küme (Alkhazaleh; 2022), zaman etkin bulanık esnek küme (Hazaymeh; 2024), etkin Q bulanık esnek uzman kümeleri (Başer, Uluçay; 2024), etkin Q nötrosofik esnek uzman kümeleri (Başer, Uluçay; 2024), sezgisel bulanık esnek uzman grafikleri (Uluçay, Şahin; 2024), sezgisel yamuk bulanık çoklu sayılara dayalı yeni bir geliştirilmiş benzerlik ölçüsü (Uluçay, Okumuş; 2024), yamuk bulanık çoklu sayılara sahip bazı harmonik toplama operatörleri (Uluçay, Şahin; 2023). Bu çalışmalara dayanarak burada Etkili Q-Bulanık Esnek Küme kavramına (EQBEK) genişletiyor. Burada, EQBEK 'in temel tanımının bazı özelliklerini sunuyoruz ve karar alma alanındaki önemini vurguluyoruz.

Mevcut araştırmanın amacı, ÇKKV problemlerinde yeni bir EQBEK yöntemi önermektir. Literatürdeki önceki çalışmalardan, bu çalışmadaki yöntemin henüz bu kapsamda önerilmediği açıktır. Makalenin geri kalanı aşağıdaki gibi oluşturulmuştur. Bölüm 2'de bazı ön bilgiler tanıtılmaktadır. Bölüm 3'te bir EQBEK yöntemi ve algoritması geliştirilmiştir. Bölüm 4'te EQBEK yöntemi verilmiş ve algoritmamızın etkinliği sayısal bir örnek aracılığıyla gösterilmiştir. Bölüm 5'te, Sonuç açıklamaları son bölümde sunulmuştur.

Temel Bilgiler

Tanım 1 [1] Boş olmayan bir V kümesi üzerinde bulanık kümeler, $v \in V$ için $\mu: V \rightarrow [0, 1]$ fonksiyonlarının olduğu $A = \{ \langle v: \mu_A(v) \rangle, v \in V \}$ kümesine denir.

Tanım 2 [21] V bir evrensel küme ve E bir parametre kümesi olsun. $A \subseteq E$ 'yi ele alalım. $P(V)$ nin V nin tüm bulanık kümelerinin kümesini ve F nin $F: A \rightarrow P(V)$ ile verilen bir fonksiyon olduğu varsayalım. (F, A) koleksiyonu V üzerindeki bulanık esnek küme olarak adlandırılır.

Tanım 3 [22] I birim aralık ve k pozitif bir tam sayı olsun. V 'deki çoklu Q -bulanık küme \tilde{A}_Q ve boş olmayan bir küme Q , $\tilde{A}_Q = \{(v, q), \mu_i(v, q) : v \in V, q \in Q\}$ olan $\mu_i : V \times Q \rightarrow I^k$, $i = 1, 2, \dots, k$ sıralı dizilerin bir kümesidir.

Tanım 4 [23] Etkin parametrelerin kümesi C ve A evrensel küme üzerindeki fonksiyonel etkin küme $\Lambda = \{(u, x), \delta_\Lambda(a) : a \in C\}$, $\Lambda : U \times X \rightarrow I^A$ şeklinde tanımlanan bulanık bir kümedir.

Tanım 5 [25] $(F, S)_\Lambda$ çifti, U üzerinde etkin bulanık esnek uzman kümesi olarak adlandırılır, ancak $F(U)$, U nun tüm bulanık alt kümelerinin kümesini belirtir ve etkin parametreler kümesi, Λ nin C üzerinde etkin küme olacağı şekilde C ile gösterilir. O zaman $F : Z \rightarrow F(U)$ ile verilen ve aşağıdaki gibi tanımlanır;

$$F(S)_\Lambda = \left\{ \frac{u_j}{T_{U(u_j)_\Lambda}} : u_j \in U, s \in S \right\}$$

Her $s \in S$ ve her $a_k \in C$ için şunu elde ederiz:

$$T_{U(u_j)_\Lambda} = \begin{cases} T_U(u_j) + \frac{(1 - T_U(u_j)) \sum_k \delta_{\Lambda_{x_j}}(a_k)}{|A|}, & T_U(u_j) \in (0,1) \text{ ise} \\ T_U(u_j), & \text{aksi takdirde.} \end{cases}$$

Önerilen Yeni Metot

Burada etkili Q -bulanık esnek kümeler $EQBEK$ nin tanımını ve bazı özelliklerini önereceğiz. Makale boyunca, V evrensel küme, $A \subseteq E$ parametreler kümesi, Q da bir arz kümesi, Λ etkili parametreler kümesidir.

Tanım 6 $EQBEK(V)$, V üzerinde $EQBEK$ kümelerin kümesi olacak şekilde $F_Q : A \rightarrow EQBEK(V)$ dönüşümü V üzerinde $EQBEK$ dir ve (F_Q, A) ile gösterilir.

$$F_{Q_\Lambda}(v_j, k_r) = \left\{ \frac{(v_j, k_r)}{\langle T_{V(v_j, k_r)_\Lambda} \rangle} : v_j \in V, k_r \in Q \right\}$$

Her $a_k \in C$,

$$T_{V(v_j, k_r)_\Lambda} = \begin{cases} T_V(v_j, k_r) + \frac{(1 - T_V(v_j, k_r)) \sum_k \delta_{\Lambda_{x_j}}(a_k)}{|A|}, & T_V(v_j, k_r) \in (0,1) \text{ ise} \\ T_V(v_j, k_r), & \text{aksi takdirde} \end{cases}$$

elde edilir. $\forall (a_k) \in \Lambda$, ve Λ nin elemanlarının sayısı $|\Lambda|$ ile gösterilir.

Örnek 1 Yeni bir ev inşa etmek isteyen bir müşteri, birçok uzmandan geri bildirim almak istiyor. $V = \{v_1, v_2\}$ evlerin kümesi, $Q = \{k_1, k_2\}$ inşaat şirketlerinin kümesi, $E = \{e_1, e_2\}$ parametrelerin kümesi ve etki parametrelerinin kümesinde $\Lambda = \{l_1, l_2\}$ olduğunu varsayalım. Dolayısıyla

$$\Lambda^1(v_1, k_1) = \left\{ \frac{l_1}{0.5}, \frac{l_2}{0.4} \right\}, \quad \Lambda^2(v_1, k_2) = \left\{ \frac{l_1}{0.3}, \frac{l_2}{0.8} \right\}$$

$$\Lambda^6(v_2, k_1) = \left\{ \frac{l_1}{0.9}, \frac{l_2}{0.4} \right\}, \quad \Lambda^7(v_2, k_2) = \left\{ \frac{l_1}{0.1}, \frac{l_2}{0.2} \right\}$$

F'nin aşağıdaki gibi tanımlanan QBK olduğunu varsayalım:

$$F_Q(e_1) = \left\{ \left(\frac{(v_1, k_1)}{0.6}, \frac{(v_1, k_2)}{0.7}, \frac{(v_2, k_1)}{0.4}, \frac{(v_2, k_2)}{0.2} \right) \right\}$$

$$F_Q(e_2) = \left\{ \left(\frac{(v_1, k_1)}{0.5}, \frac{(v_1, k_2)}{0.6}, \frac{(v_2, k_1)}{0.7}, \frac{(v_2, k_2)}{0.5} \right) \right\}$$

Daha sonra **Tanım 6** yı uygulayarak şunu elde ederiz:

$$F_Q(e_1)_\Lambda = \left\{ \begin{array}{l} \frac{(v_1, k_1)}{0.6 + \left[(1 - 0.6) \frac{0.5 + 0.4}{2} \right]}, \\ \frac{(v_1, k_2)}{0.7 + \left[(1 - 0.7) \frac{0.3 + 0.8}{2} \right]}, \\ \frac{(v_2, k_1)}{0.4 + \left[(1 - 0.4) \frac{0.1 + 0.4}{2} \right]}, \\ \frac{(v_2, k_2)}{0.2 + \left[(1 - 0.2) \frac{0.1 + 0.2}{2} \right]} \end{array} \right\}$$

$$= \frac{(v_1, k_1)}{0.8}, \frac{(v_1, k_2)}{0.9}, \frac{(v_2, k_1)}{0.6}, \frac{(v_2, k_2)}{0.3}$$

Benzer şekilde hesaplamalar sürdürüldüğünde *EQBEK* aşağıdaki gibi bulunur;

$$F_Q(e_2)_\Lambda = \frac{(v_1, k_1)}{0.7}, \frac{(v_1, k_2)}{0.8}, \frac{(v_2, k_1)}{0.8}, \frac{(v_2, k_2)}{0.6}$$

Tanım 7 Bir *EQBEK* $(F_Q, Z)_\Lambda$ nin tümleyeni $F_Q^{(c)} : \neg A \rightarrow EQFSS(V)$ olacak şekilde

$$(F_Q, Z)_\Lambda^c = (F_Q^{(c)}, \neg A)_\Lambda$$

dir. Burada her $\alpha \in E$ için

$$F_Q^{(c)}(\alpha)_\Lambda = \{ \bar{1} - \mu_{F_Q(\alpha)_\Lambda} \}$$

ve $((F_Q, A)_\Lambda^c)^c = (F_Q, A)_\Lambda$ ile gösterilir.

Örnek 2 Örnek 1'imizi kullanarak, $F_Q^{(c)}_\Lambda$ ile gösterilen *EQBEK* $F_{Q\Lambda}$ nin tümleyeni aşağıdaki gibi verilir:

$$(F_Q, Z)_\Lambda^c = \left\{ \neg(e_1)_\Lambda = \frac{(v_1, k_1)}{0.2}, \frac{(v_1, k_2)}{0.1}, \frac{(v_2, k_1)}{0.4}, \frac{(v_2, k_2)}{0.7} \right.$$

$$\left. \neg(e_2)_\Lambda = \frac{(v_1, k_1)}{0.3}, \frac{(v_1, k_2)}{0.2}, \frac{(v_2, k_1)}{0.2}, \frac{(v_2, k_2)}{0.4} \right\}$$

EQBEK için bir Uygulama

Şimdi bu kavramın belirsiz bilgi içeren karar verme problemlerine başarıyla uygulanabileceğini göstermek için EQBEK teorisinin bir uygulamasını sunacağız. Aşağıdaki algoritma, aşağıdaki etkili Q -bulanık esnek tabanlı karar verme problemini çözmek için önerilmektedir.

Sürdürülebilirlik kavramı doğası gereği çok boyutludur ve genellikle üç temel ayağı kapsar: ekonomik, ekolojik ve sosyal. Tüm bu unsurlar hayati öneme sahip olmakla birlikte, ekonomi ile doğa arasındaki karmaşık ilişkinin sürdürülebilirliğin bir kavram olarak gelişiminde daha önemli bir rol oynadığını kabul etmek önemlidir. Çevre politikalarının etkili bir şekilde uygulanması ve zaman içinde sürdürülebilmesi için çevre sorunlarının doğru bir şekilde tanımlanması esastır. Sorunlar doğru bir şekilde teşhis edildiğinde, bunları ele almak için tasarlanan çözümlerin ve araçların başarılı olma olasılığı çok daha yüksektir. Bu bağlamda, Türkiye için çevresel zorluklarla mücadele ederken alternatifler sunmanın önemini vurgulayan yeni bir yaklaşım önerilmektedir. Bu yaklaşım, çevresel sorunlara yönelik çözümlerin hem uyarlanabilir hem de ileriye dönük olmasını sağlayarak daha sürdürülebilir bir yol sunmaya odaklanmaktadır. Bu nedenle, önerilen yöntem sayesinde yapılan öneriler arasından Türkiye için en uygun olanı bulmak istiyoruz. X değerlendirme şirketi önerilen bu yöntemi dört farklı ülkede test etmek istiyor. There are three alternatives $\mathcal{U} = \{u_1, u_2, u_3\}$, alternatifler kümesi, $Q = \{k_1, k_2\}$ tedarik kümesi, parametreler kümesi $\epsilon = \{e_1 = \text{ulaşım}, e_2 = \text{konum}\}$ olacak şekilde parametreler e_i ($i = 1, 2$) ve etki parametreler kümesi $\Lambda = \{l_1 = \text{"çevre"}, l_2 = \text{"ekonomi"}\}$ ile gösterilsin. O hâlde;

$$\begin{aligned} \Lambda^1(u_1, k_1) &= \left\{ \frac{l_1}{(0.6)}, \frac{l_2}{(0.3)} \right\}, & \Lambda^2(u_1, k_2) &= \left\{ \frac{l_1}{(0.4)}, \frac{l_2}{(0.9)} \right\} \\ \Lambda^5(u_2, k_1) &= \left\{ \frac{l_1}{(0.4)}, \frac{l_2}{(0.8)} \right\}, & \Lambda^7(u_2, k_2) &= \left\{ \frac{l_1}{(0.2)}, \frac{l_2}{(0.5)} \right\} \\ \Lambda^{10}(u_3, k_1) &= \left\{ \frac{l_1}{(0.7)}, \frac{l_2}{(0.8)} \right\}, & \Lambda^{12}(u_3, k_2) &= \left\{ \frac{l_1}{(0.6)}, \frac{l_2}{(0.8)} \right\} \\ (N_Q, Z) &= \left\{ \left[(e_1), \left(\frac{(u_1, k_1)}{0.3}, \frac{(u_1, k_2)}{0.7}, \frac{(u_2, k_1)}{0.5}, \frac{(u_2, k_2)}{0.5}, \frac{(u_3, k_1)}{0.5}, \frac{(u_3, k_2)}{0.6} \right) \right], \right. \\ & \left. \left[(e_2), \left(\frac{(u_1, k_1)}{0.6}, \frac{(u_1, k_2)}{0.9}, \frac{(u_2, k_1)}{0.7}, \frac{(u_2, k_2)}{0.3}, \frac{(u_3, k_1)}{0.7}, \frac{(u_3, k_2)}{0.3} \right) \right] \right\} \end{aligned}$$

Tablo 1 EQBEK yi göstermektedir.

Aşağıdaki algoritma, Sunulan öneriler arasında en uygun öneriyi seçmek için kullanılabilir.

1. $QBEK (N_Q, Z)$ oluşturun
2. $EQBEK (N_Q, Z)_\Lambda$ hesaplayın,
3. $EQBEK s_j(u, k) = \frac{|\theta|}{s(\theta)}$ hesaplayın,
4. makss_j bulun ve çıkan sonucu büyükten küçüğe sıralayın.

Tablo 1: EQBEK

$U \times Q$	(u_1, k_1)	(u_1, k_2)	(u_2, k_1)	(u_2, k_2)	(u_3, k_1)	(u_3, k_2)
$N(e_1)_A$	0.6	0.9	0.8	0.7	0.9	0.2
$N(e_2)_A$	0.8	1.0	0.9	0.5	0.9	0.7
$s_j(u, k)$ $= \frac{ \theta }{S(\theta)}$	0.7	0.95	0.85	0.6	0.9	0.45

Görüldüğü gibi, maksimum puan $\max s_j = 0.95$ tir. Dolayısıyla en iyi alternatif (u_1) ve en iyi tedarikçi k_2 dir.

Sonuçlar ve Tartışmalar

Çevre politikalarını başarılı bir şekilde uygulamak ve uzun vadeli etkinliğini sağlamak için çevresel sorunları doğru bir şekilde belirlemek çok önemlidir. Bu bağlamda, Türkiye için en uygun çevre politikalarını geliştirmek için yeni bir yaklaşım önerilmektedir. Bu yaklaşımın temel bir bileşeni, özellikle zamanlamaya vurgu yapılarak çevresel zorlukları ele alırken en iyi alternatifler hakkında bilinçli kararlar alma yeteneğidir. Çevresel değerlerin korunmasının yanı sıra ekonomik hususların da önceliklendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Tüketim alışkanlıkları konusunda bilinçli seçimler yapılarak gereksiz üretim en aza indirilebilir ve böylece çevresel zarar azaltılabilir. Bu yaklaşım, çevre dostu politikaların etkili bir şekilde uygulanmasını sağlar ve sürdürülebilir bir geleceğe doğru atılan adımlara katkıda bulunur.

Çevre politikaları tasarlanırken ve çevre ekonomisi üzerine çalışmalar yapılırken, yalnızca çevresel sorunların kendisi değil, bu sorunlar arasındaki karmaşık ilişkiler de dikkate alınmalıdır. Çevresel sorunlar, yalnızca doğal kaynakların tükenmesi, kirlilik ya da iklim değişikliği gibi doğrudan etkilerle sınırlı değildir; aynı zamanda bu sorunların ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları da vardır. Örneğin, çevresel bozulma ekonomik krizlere, tarımda verim kaybına, sağlık sorunlarına, işsizlik oranlarının artmasına ve sosyal eşitsizliklere yol açabilir. Benzer şekilde, bu çevresel faktörler, toplumsal yapıyı ve bireylerin yaşam kalitesini doğrudan etkileyebilir. Bir yandan çevre sorunları, ekonomi üzerinde baskı yaratırken, diğer yandan bu sorunlara karşı verilen yanıtlar da ekonomik ve sosyal yapıları şekillendirir. Bu karşılıklı etkileşim, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinin önünde önemli engeller oluşturabilir. Örneğin, çevresel sürdürülebilirlik için atılan adımlar, ekonomik büyümeyi teşvik etme amacıyla genellikle daha kısa vadeli ve kâr odaklı politikalarla çelişebilir. Bu nedenle, çevre politikalarının ve ekonomi alanındaki kararların, çevresel, ekonomik, sosyal ve kültürel faktörler arasındaki dinamik etkileşimleri göz önünde bulundurarak tasarlanması gerekmektedir. Aksi takdirde, tek boyutlu politikalar sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada yetersiz kalabilir ve bu da daha büyük çevresel ve toplumsal sorunların ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu nedenle, çevre ekonomisi alanında yapılan çalışmalarda, çevresel sorunların çözümüne yönelik daha etkili stratejiler geliştirmek için bu bağlantıların kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu yaklaşımdan elde edilen bulgular ve yapılan analizler, çevre ekonomisinin daha derinlemesine incelenmesine katkı sağlayabilir ve bu alandaki mevcut literatürü önemli ölçüde geliştirebilir. Başlangıçta, tek bir uzmanın bakış açısına dayanan bu tür analizler, zamanla birden fazla uzman görüşünün dahil edilmesiyle daha kapsamlı ve sağlam sonuçlara ulaşılmasına olanak tanıyacaktır. Ayrıca, yapay zekanın temel bileşenlerinden biri olan bulanık mantık gibi alternatif yöntemler kullanılarak daha sofistike analizler elde edilebilir. Bu tür yeni analizler, önceki bulgularla karşılaştırıldığında, daha doğru ve etkili karar alma süreçlerine katkı sağlayabilir, çevresel sorunlara dair daha isabetli çözümler geliştirilmesine yardımcı olabilir.

Kaynakça

- Adam, F., Hassan, N. (2016). Multi Q-fuzzy soft expert set and its applications. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*,30(2), 943–950.
- Adam, F., Hassan, N. (2014). Q-fuzzy soft set. *Applied Mathematical Sciences*,8(174), 8689-8695.
- Adam F, Hassan N. (2014a). Operations on Q-fuzzy soft set. *Applied Mathematical Sciences*,8(175), 8697–8701.
- Adam, F., Hassan, N. (2014b). Q-fuzzy soft matrix and its application. *AIP Conference Proceedings*, 1602, 772–778, DOI: 10.1063/1.4882573.
- Adam, F., Hassan, N. (2014c). Multi Q-fuzzy parameterized soft set and its application. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 27(1), 419–424.
- Adam, F., Hassan, N. (2015). Multi Q-fuzzy soft set and its application. *Far East Journal of Mathematical Sciences*, 97(7), 871–881.
- Alkhazaleh, S., Salleh, A. R. (2011). Soft expert sets. *Advances in Decision Sciences*. 2011. article no. 757868
- Alkhazaleh, S., Salleh, A. R. (2014). Fuzzy soft expert set and its application. *Applied Mathematics*, 5(09), 1349-1368.
- Alhazaymeh, K., Hassan, N. (2014). Generalized vague soft expert set. *International Journal of Pure and Applied Mathematics*, 93(3), 351–360.
- Alhazaymeh, K., Hassan, N. (2014a). Mapping on generalized vague soft expert set. *International Journal of Pure and Applied Mathematics*, 93(3), 369–376.
- Alkhazaleh, S. (2022). Effective fuzzy soft set theory and its applications. *Applied Computational Intelligence and Soft Computing*, 2022(1), 6469745.
- Başer, Z., Uluçay, V. (2024). Effective Q-Fuzzy Soft Expert Sets and its some properties. *Uncertainty Discourse and Applications*.
- Başer, Z., Uluçay, V. (2024) Effective Q-Neutrosophic Soft Expert Sets and its application in decision making. *Algebraic Structures In the Universe of Neutrosophic: Analysis with Innovative Algorithmic Approaches*, 147.
- Daştan, M., Eygü, H. (2024). An empirical investigation of the link between economic growth, unemployment, and ecological footprint in Turkey: Bridging the EKC and EPC hypotheses. *Environment, Development and Sustainability*, 26(7), 18957-18988.
- Demir, S., Guzel, A. (2024). Revisiting policy and practices of sustainable development in Turkey. *Environment, Development and Sustainability*, 1-23.
- Degirmencioglu Aydin, N., Aydin, M. (2024). An environmental impact assessment of major economic sectors in Turkey: Economics and law perspective. *Journal of the Knowledge Economy*, 15(2), 5893-5913.
- Öztürk, T., Durak, İ. N. (2024). EU Environmental Policies in the Context of Green Theory and Türkiye's adaptation process. *Alanya Akademik Bakış*, 8(1), 224-226.
- Hazaymeh, A.A, Abdullah I.B., Balkhi and Ibrahim, R. I. (2012). Generalized fuzzy soft expert set. *Journal of Applied Mathematics*, Article ID 328195 DOI: 10.1155/2012/328195.
- Hassan, N., Alhazaymeh, K. (2013). Vague soft expert set theory. *AIP Conference Proceedings*, 1522, 953–958, DOI: 10.1063/1.4801233.
- Hassan, N., Alhazaymeh, K. (2013a). Generalized vague soft expert set theory, *AIP Conference Proceedings*, 1571, 970–974, DOI: 10.1063/1.4858779.
- Hazaymeh, A. (2024). Time effective fuzzy soft set and its some applications with and without a neutrosophic. *International Journal of Neutrosophic Science*, (2), 129-29.
- Kılıç, S. (2013). Sürdürülebilir kalkınma anlayışının ekonomik boyutuna ekolojik bir yaklaşım. *Mİstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47).

-
- Kizilaslan, N., Gürlü, A. Z., Kizilaslan, H. (2007). An analytical approach to sustainable development in Turkey. *Sustainable Development*, 15(4), 254-266.
- Maji, PK., Biswas, R., Roy, AR (2001). Fuzzy soft sets. *Journal of Fuzzy Mathematics*, 9, 589-602.
- Maji, PK, Biswas, R., Roy, AR. (2003). Soft set theory. *Computers & Mathematics with Applications*, 45, 555-562. [https://doi.org/10.1016/S0898-1221\(03\)00016-6](https://doi.org/10.1016/S0898-1221(03)00016-6).
- Molodtsov, D. (1999). Soft set theory—first results. *Computers & Mathematics with Applications*, 37, 19-31. [https://doi.org/10.1016/S0898-1221\(99\)00056-5](https://doi.org/10.1016/S0898-1221(99)00056-5).
- Roy, A. R., Maji, P. K. (2007). A fuzzy soft set theoretic approach to decision making problems. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 203, 412-418. <https://doi.org/10.1016/j.cam.2006.04.008>.
- Tahtalıoğlu, H., Kulac, O. (2019). The role of education in realizing sustainable development in Turkey. *Agathos: An International Review of the Humanities & Social Sciences*, 10(1).
- Uluçay, V., Şahin, M. (2024). Intuitionistic fuzzy soft expert graphs with application. *Uncertainty discourse and applications*, 1(1), 1-10.
- Uluçay, V., Okumuş, N. (2024). A new generalized similarity measure based on intuitionistic trapezoidal fuzzy multi-numbers: Turkey's sustainable tourism economy strategy application. *Journal of Fuzzy Extension and Applications*, 5(2), 238-250.
- Uluçay, V., Şahin, N. M. (2023). Some harmonic aggregation operators with trapezoidal fuzzy multi-numbers: Application of Law. *2023 Neutrosophic SuperHyperAlgebra And New Types of Topologies*, 202.
- Yang, X., Lin, T.Y, Yang, J, Li, Y., Yu, D. (2009). Combination of interval-valued fuzzy set and soft set. *Computers & Mathematics with Applications*, 58, 521-527. <https://doi.org/10.1016/j.camwa.2009.04.019>
- Zadeh, LA (1965). Fuzzy sets. *Information and Control*, 8, 338-353. [https://doi.org/10.1016/S0019-9958\(65\)90241-X](https://doi.org/10.1016/S0019-9958(65)90241-X)
- Zadeh, LA (1975). The concept of a linguistic variable and its application to approximate Reasoning-I. *Information Sciences*, 8, 199-249.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Impact of Education on Happiness and Wellbeing in a Middle-Income Country: The Case of Turkey

Orta Gelirli Bir Ülkede Eğitimin Mutluluk ve Refah Üzerindeki Etkisi

Mustafa ÖZER^{a*} Jan FIDRMUC^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, Kilis/Türkiye
ORCID: 0000-0002-1279-9273

^b Prof. Dr., Univ. Lille; PRIGO University; BOFIT; and CESifo Munich. Contact: Univ. Lille, CNRS, IESEG School of Management, UMR 9221 - LEM - Lille Économie Management, F-59000 Lille / FRANCE
ORCID: 0000-0002-3350-7276

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 20, 2024

Accepted: December 18, 2024

Keywords:

Turkey,

Education reform,

Happiness,

Welfare,

Difference in difference.

JEL Codes: H51; H52; I12; I26

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Eylül 2024

Kabul tarihi: 18 Aralık 2024

Anahtar Kelimeler:

Türkiye,

Eğitim reformu,

Mutluluk,

Refah,

Fark-analizi.

JEL Codes: H51; H52; I12; I26

ABSTRACT

This study analyses the causal relationship between education and subjective well-being by utilizing the 1997 educational reform in Turkey, which extended compulsory schooling from five to eight years. While the existing literature widely acknowledges the positive effects of education on employment opportunities, income levels, and health outcomes, its direct impact on subjective well-being remains a subject of debate. The central hypothesis posited is that education may elevate individuals' aspirations, thereby offsetting its positive effects on reported happiness. The research employs an instrumental variable (IV) approach, leveraging regional variations in the implementation of the reform to enable robust causal inference. The findings indicate that while education has significant positive effects on income and future expectations, its direct impact on subjective well-being is not statistically significant, particularly for women. These results suggest that the relationship between education and happiness is not straightforward but is mediated through more complex mechanisms, such as economic and social factors. The study challenges the notion that the weak link between education and happiness can be attributed solely to endogeneity or mediating variables, instead supporting the theory that elevated aspirations provide a more compelling explanation. Limitations include the reliance on self-reported happiness data and the focus on individuals directly affected by the reform, potentially constraining the generalizability of the findings. This study contributes to the literature by emphasizing that educational policies should be designed with consideration for mental and subjective well-being alongside traditional economic outcomes.

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'de 1997 yılında yürürlüğe giren ve zorunlu eğitimi beş yıldan sekiz yıla çıkaran eğitim reformunu kullanarak eğitim ile mutluluk arasındaki nedensel ilişkiyi analiz etmektedir. Mevcut literatür, eğitimin iş olanakları, gelir düzeyi ve sağlık gibi alanlarda olumlu etkiler yarattığını geniş çapta desteklerken, eğitimin mutluluk üzerindeki doğrudan etkisi hâlâ tartışma konusudur. Çalışmanın temel hipotezi, eğitimin bireylerin beklentilerini yükselterek rapor edilen mutluluk üzerindeki olumlu etkilerini dengeleyebileceğidir. Araştırma, reformun bölgesel uygulanma farklılıklarını araç değişken (IV) yöntemi ile kullanarak nedensel çıkarım yapmayı amaçlamaktadır. Bulgular, eğitimin gelir ve geleceğe yönelik beklentiler üzerinde anlamlı pozitif etkiler yarattığını, ancak özellikle kadınlar için mutluluk üzerindeki doğrudan etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, eğitimin mutluluğa olan etkisinin doğrudan bir ilişkiyle sınırlı olmayıp ekonomik ve sosyal faktörler gibi dolaylı mekanizmalar aracılığıyla daha karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Eğitim ve mutluluk arasındaki zayıf ilişkinin yalnızca içsellik ya da ara değişkenlerle açıklanamayacağı, aksine yükselen beklentiler teorisinin daha güçlü bir açıklama sunduğu belirtilmektedir. Araştırmanın sınırlılıkları arasında, mutluluk verilerinin öz-beyanlara dayanması ve analiz kapsamının reformdan etkilenen bireylerle sınırlı olması nedeniyle bulguların genelleştirilebilirliğinin kısıtlı olması yer almaktadır. Bu çalışma, eğitim politikalarının geleneksel ekonomik çıktılarla birlikte zihinsel ve önel iyi oluşu da dikkate alacak şekilde şekillendirilmesi gerektiğine işaret ederek literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

Introduction

Education has a broad range of positive returns at the individual level: it broadens one's intellectual horizons, translates into better job-market opportunities and higher earnings, leads to better health outcomes, more and better outcomes in the marriage market, and it turns people into better and more responsible citizens (Harmon Oosterbeek and Walker, 2003; Dickson and Harmon, 2011; Lafortune, 2013; Özer and Fidrmuc, 2024; Özer et al., 2018, 2023; Özer, Fidrmuc, Mentzakis, and Özkan, 2024; Özkan, 2024). Given its positive impacts along various dimensions that are themselves important for one's quality of life, education should also translate into higher individual welfare. However, the evidence on this has been so far very mixed. The ambiguous nature of the relationship between education and wellbeing may be caused by a number of factors. First, along with an increase in education, one's aspirations and expectations of what level of wellbeing is *adequate* or *normal* may also change (see Clark, 2018, and the studies cited therein). As a result, two persons, with similar quality-of-life outcomes but with different levels of education may report different levels of happiness. Similar adjustment in reference values may be responsible for the so-called *Easterlin Paradox*, whereby people continue reporting similar levels of happiness over time even if their income is continuously growing (Easterlin, 1974, 1995; Caporale, et al., 2009). Second, the relationship between education and welfare or happiness is complex. Educated people tend to have better outcomes in the labour and marital markets and are generally in better health. Earnings, labour-market success, health and marriage are all important determinants of wellbeing. Therefore, it is possible that the positive impact of education is indirect rather than direct. Analyses that also account for these determinants of happiness may consequently find no additional impact of education, beyond what is accounted by improved outcomes in other areas. Finally, it is possible that endogeneity bias affects the relationship between education and happiness, as both may be influenced by an unobserved third factor. For example, people who are highly motivated, socially adept, and have a generally optimistic outlook at life may be both happier and also put in the time and effort required to obtain higher educational qualifications. Alternatively, both educational attainment and wellbeing (and general outlook at life) may be determined by cultural values that different people espouse. If there is endogeneity in the relationship between education and happiness, then standard regression analyses of this relationship may yield misleading findings.

The vast majority of analyses of the relationship between education and happiness are correlational and do not attempt to account for the possible endogeneity bias inherent in this relationship. A recent exception is Dursun and Cesur (2016). They use people, who were influenced by the mandatory schooling reform in Turkey in 1997, which lengthened the mandatory schooling period from five years to eight years. Instrumenting educational attainments with exposure to this reform, they conclude that education translates into significantly higher happiness among Turkish women. However, among men, the relationship is reverse: more educated men report lower happiness (although this finding is less consistent and only weakly significant). In this paper, we revisit the findings of Dursun and Cesur (2016). Duflo (2001) argues that in less developed countries, the *intensity* of the implementation of educational reform often varies significantly across regions. Duflo (2001) argues that it is therefore important to account for the regional differences in the reform's implementation to construct the instrument to address the endogeneity of schooling. Otherwise, the results can be misleading and unreliable due to misallocation of the instrumental variable. Dursun and Cesur (2016) instrument education using an indicator whether the individual in question was affected by the reform based on year of birth. As such, the instrument does not account for the regional variation in the intensity of reform. This methodological weakness in their study might undermine the reliability of their findings. To address this potential fault, in our research, we

diverge from Cesur and Mocan's methodology and combine the date of birth with the reform intensity over time and across various Turkish provinces. This expanded methodological framework allows us to capture not only the reform's immediate effects on specific birth cohorts but also to account for the dynamic evolution of educational resources across different time periods and regions. By including these temporal and provincial variations, our study effectively considers the wide disparities in educational quality and access throughout Turkey. This approach offers a more nuanced and comprehensive understanding of how the reform influences happiness through its impact on education, presenting insights that are particularly relevant for discussions in the field of educational economics. In comparison to Dursun and Cesur (2016) results, it is found that the influence of reform on schooling of people changes, and schooling effects on the happiness of women vanishes when the paper accounts for the regional dimension (we are unable to estimate the impact for men as the educational reform is only weakly associated with higher educational attainments among men in our analysis). This finding does not depend on whether we control for other potential determinants of happiness or not. Therefore, our results offer little support for two of the explanations for the weak and mixed findings on the relationship between education happiness: that the absence of an effect is due to endogeneity bias, or because education affects happiness only indirectly, via other factors. Consequently, it appears that the raised-aspirations story is indeed the reason for the absence of a clear and positive effect.

In the next section, we briefly describe the education reform that constitutes the basis for our IV strategy. Sections 3 and 4 introduce the data used and outline our methodology. Section 5 presents our findings and the final section offers some concluding remarks.

The 1997 Reform of Compulsory Education (CER) in Turkey

The parliamentary election in December 1995 resulted in the victory by the Welfare Party, a political wing of the Islamists. This party subsequently formed a government during the following year. This was the first instance in modern Turkish history where an openly Islamist party took the lead in forming the government. The National Security Council, in which the army predominates, concluded in February 1997 that the government was not compatible with the secular character of modern Turkey and forced it to resign. In addition, the Council suggested that mandatory schooling would be eight years.¹ The officially-mentioned reasons for the CER was the need to improve education so as to facilitate Turkey's accession to the Customs Union with the European Union. However, an important (partial if not main) motivation for this decision was to ensure that children follow the state-approved curriculum rather than attend religious schools (see the discussion in Dulger, 2004; Özer and Fidrmuc, 2024; 2023; Özer, Fidrmuc, Mentzakis, and Özkan, 2024; Özkan, 2024). Only state schools were endorsed by the reform, and attending a religious school was not considered compatible with fulfilling the requirement of compulsory education. There were also changes in the university entrance rules at the time of the CER: graduates of specialized (vocational or religious) high schools could only apply to university departments offering education in the same subject: this further reduced the attractiveness of religious education by restricting the options that graduates of such schools had for further study.

The CER was implemented very quickly: the law was formally adopted by the Turkish Grand National Assembly in August 1997, just a few months after it was announced. The reform entered into force from the 1997-98 school year. Specifically, those born in 1986 and in

¹ The reform thus mandated that children were required to complete not only the primary school education (years 1-5) but also the lower secondary school (years 6-8).

subsequent years (11 years old or younger in 1997) were subject to the CER. Given the short amount of time in which the CER was implemented, the quality of education was not affected. Instead, the government focused its effort on increasing the capacity of schools (Dulger, 2004). Thus, the net registration rate to sixth grade is raised from 86 percent in 1997 to 96 percent in 2002 (Figure 2), and more than 70,000 new elementary school teachers were hired to teach grades 1 to 8. There was also a significant investment in expanding existing school and classroom capacity: about 104,000 new elementary schools were built, creating additional capacity for more than three million pupils.

The discussion above indicates that the reform itself was primarily motivated by political factors rather than by the state of education in Turkey at the time, making it a policy change that can serve to identify exogenous variation in educational attainment. We can therefore use the CER as an exogenous instrument for educational attainment of the affected individuals.

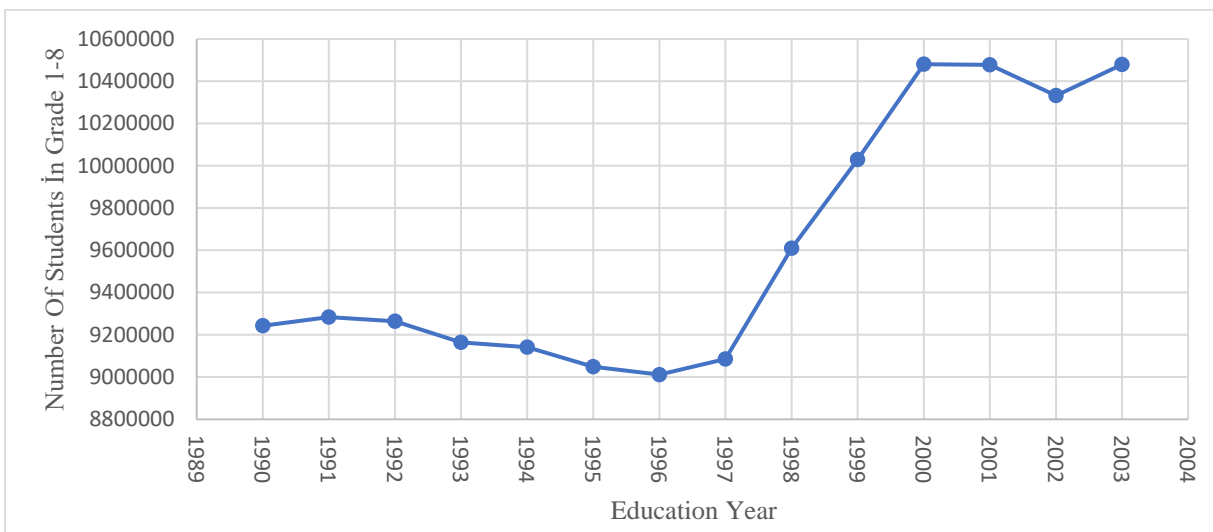

Figure 1: Number of students in grade 1-8, from 1990-91 to 2003-04

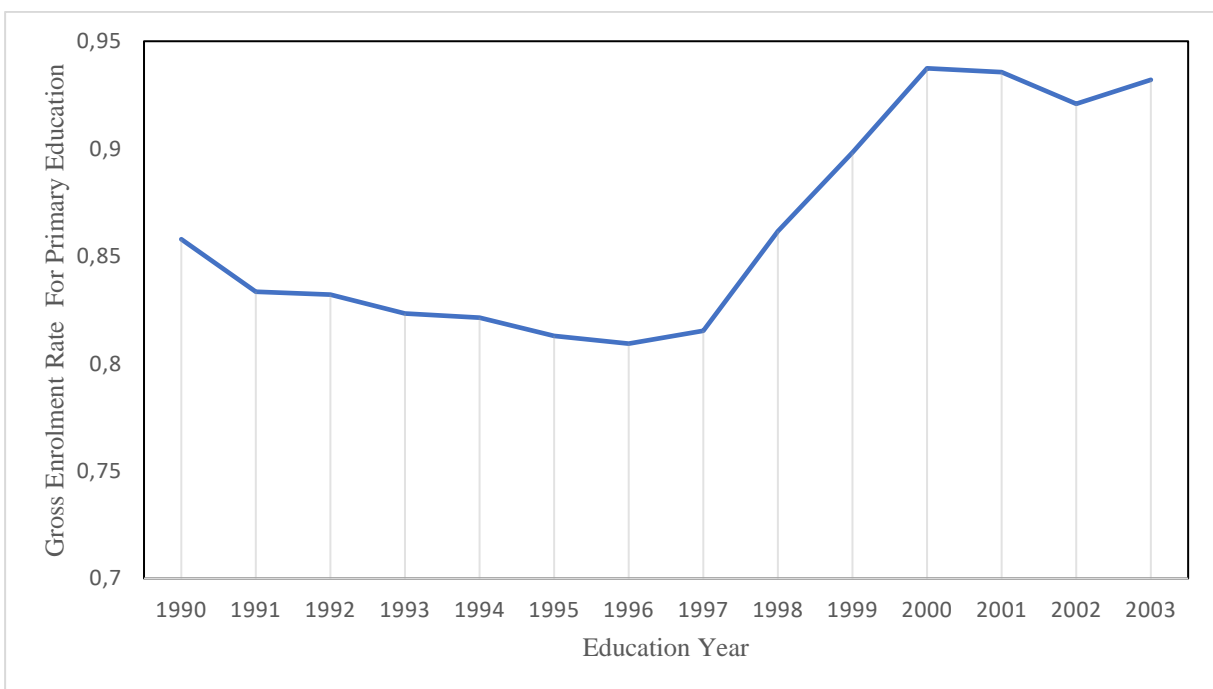

Figure 2: Gross enrolment rates in grades 1-8.

Data

This paper employs the Household Life Satisfaction Survey carried out in 2013 by the Turkish Statistical Institute. This is the merely survey wave detailing the provinces of the respondents, which are necessary for our IV strategy. The dataset also includes demographic details such as education, gender, age, marital status, birth year, labour market status, and region of residence. We use individuals born between 1980 and 1992: those born before 1986 constitute the control group, while those born later are the treatment sample. The weak enforcement of the age cut-off has created uncertainty about the position of those born in 1986, as they might have been influenced by the reform or not. To avoid possible misclassification issues, we excluded the birth year 1986 from our dataset. In further robustness analyses, we explore the effects of incorporating people whose birth year is 1986, treating these people alternately as members of either the treated or controlled groups to understand the potential impact of this inclusion. The data does not report the years of schooling. Instead, there is an education level variable. The education level is categorized as follows: no formal education, incomplete 5-year primary education, completed primary education, finished lower secondary school (8 year of education altogether), completed senior high school, and undergraduate degree or above. The reform in 1997 increased the compulsory education from 5 to 8 years, in other words, junior high school become compulsory for those born in or after 1986.

The happiness variable used in this study is based on the following question: “How happy are you when you consider your life as a whole?” The possible answers are: 1 Very happy, 2 Happy, 3 Moderate, 4 Unhappy, and 5 Very unhappy. A dummy variable is constructed from this variable, coding the very happy and happy categories as one, the other categories being coded as zero. Other questions related to life satisfactions are: “Are you satisfied with your health?”, “Are you satisfied with your marriage?”, “Are you satisfied with your residence?”, “Are you satisfied with the neighbourhood you live in?”, “Are you satisfied with your job?”, “Are you satisfied with the income from your job?”, “Are you satisfied with your monthly household income?”, “Are you satisfied with your relationship with your relatives?”, and “Are you satisfied with your relationship with your friends?”. The possible answers to these questions are: 1 Very satisfied, 2 Satisfied, 3 Moderate, 4 Dissatisfied and 5 Not satisfied at all. Again, we created dummy variables by assigning the value of one to the very satisfied and satisfied answers, and value of zero to all other categories. Then, these 9 variables were added up to create a composite index of life satisfaction. This index was normalized by dividing the value of the index by 9, so that the maximum value that the index can attain is 1.

A number of variables could potentially affect life satisfaction through education and therefore we use them as potential mechanisms. These are: income, labour market status, being hopeful about future, marital status, subjective economic wellbeing, being able to make ends meet, and anticipating an improvement in their situation in the coming year. Although wages are the main indicator of earnings, the survey did not collect wage information. Instead, household income variable which varies from 1 (very poor) to 5 (very rich) is used. This variable is normalized to have a mean of zero and standard deviation of one. Labour market status variable is a dummy variable which takes the value of one if the respondent works and zero otherwise. The marital status variable is also a dummy variable and takes a value of one for married individuals and zero in all other cases. As a long-term expectation variable, “How hopeful are you about your own future?” is used. Potential answers to this question are: 1 “very hopeful” 2 “hopeful” 3 “hopeless” 4 “very hopeless”. This was transformed into a binary variable assigned a value of 1 for the very hopeful and hopeful responses, and zero for hopeless and very hopeless answers.

To assess subjective wellbeing, we use the question "When you consider the welfare level of people living in Turkey as "0" being the lowest level and "10" the highest level, at what level do you see yourself?" This question was also normalized to have a mean zero and the standard error of one. "Can make ends meet" question is "To what extent can you meet the basic needs of your household with this income?". The possible answers are: 1 Very easy, 2 Easy, 3 Medium, 4 Difficult, and 5 Very difficult. To construct the dummy, very easy and easy categories are merged to take the value of one and other categories are zero. In order to control for the regional socio-economic differences, we included dummy variables for the 26 regions of residence in the model. In the data set, there is no areas classified as rural or urban variable. We additionally incorporate binary variables for each birth year to account for the effects of the changes in economic and social policies over time, and any other time-related effects.

Previous studies on Turkey suggest that the CER impact was higher in provinces with low gross enrolment in junior high school (grades 6-8) before the reform (Özer et al., 2018). For this reason, we control for the interaction of the gross enrolment rate in the province of residence in the 1996-1997 school year and the treatment dummy (Duflo, 2001) as well as the gross enrolment rate in the 1996-1997 education year. The 1996-1997 school year is the year just before the reform was implemented. This interaction term, therefore, captures the variation in the intensity of compulsory education reform by province and birth year. Most studies on the effects of the CER in Turkey use only one reform intensity variable (see Baltagi et al., 2019; Dincer et al., 2014; Günes, 2015; Özer et al., 2018). In contrast, we use two alternative variables to construct two different regressions of the effects of education on happiness. The first is the ratio of teacher (for grades 1 to 8) per child aged 6-13 at the level of the provinces and birth years. The second reform intensity variable is the change in monetary investment on educational infrastructure per thousand children aged 6 to 13 during the 1997-98 and 1996-97 academic years, measured at the level of provinces². It is important to note that the denominator of both reform indicators is the number of children of the relevant age rather than the number of pupils enrolled in school. Therefore, only the numerator is affected by the reform while the denominator reflects the demographics of Turkey 6-13 years prior to the reform.

The descriptive statistics are reported in Table 1. For all the education categories we use, men tend to be ahead of women. For example, the rate of completing 8 years of education in the pre-reform period for women was 44 percent, and 71 percent for men. Correspondingly, the impact of the CER was stronger for women than for men. The rate of junior high school (JHS) completion increased by 70 percent for women (0.752 in the experimental group versus 0.443 in the reference group). For men, corresponding increase in JHS completion rate is 29 percent (0.914 vs 0.708). Much smaller gains were registered for other educational outcomes: senior high school (SHS) and university completion. This is not surprising, as the CER did not affect these educational levels. With respect to happiness and life satisfaction, small gains appear to accrue to the treatment group relative to the control cohort. The expectations about the future do not differ significantly. The rate of marriage in the control group for women and

² The information on the number of educators in a province and in a particular year was gathered from the statistical yearbooks of the Turkish Ministry of Education. The missing values were interpolated using the exponential function method. Spending data were drawn from the annual statistical reports published by the Turkish Ministry of Development and were adjusted for inflation. Yearbooks for education statistics and expenditures enable precise categorization based on the number of teachers, expenditures and year. However, compiling the data from these sources necessitates going through each yearbook and manually adding up the teachers' and expenditure numbers at the provincial level. The censuses taken in 1985, 1990, and 2000 provide data regarding the count of children aged 6 to 13. For the years in between the censuses that were not counted, the exponential growth model was utilized to estimate the figures for the years with unavailable data.

men is higher compared to the treatment group: this reflects the fact that the individuals in the control group are slightly older. Similarly, the control groups (men and women) display higher employment rates than the treatment groups. Nevertheless, the percentages of respondents who say that they can meet their daily needs easily are similar for men and women in the treatment and control groups.

Empirical Strategy

This paper uses an instrumental variable (IV) approach because education and happiness or life satisfaction may have an endogenous relationship. Turkey's education reform of 1997 extended the mandatory education duration from 5 to 8 years, established new educational institutions for grades 1 to 8, and integrated the previously mandatory primary education (grades 1 to 5) with the formerly optional secondary education (grades 5 to 8). The reform itself was primarily motivated by political factors rather than by the state of education in Turkey at the time, making it a policy change that can act as a factor providing external variation in educational attainment in Turkey.

Duflo (2001) argues that in less developed countries such as Turkey, the differences among provinces in terms of education and socio-cultural outcomes are high. Instruments based only on the year of birth, without considering the regional intensity of education reform, may fail to remove the endogeneity bias completely (Duflo, 2001). Dursun and Cesur (2016) also examine the effect of education on happiness, but their instrument is based on birth years and does not account for the regional variation in the intensity of education reform. Therefore, their instrument suffers from this aforementioned bias, which possibly undermines the reliability of their results. To take account of Duflo's (2001) criticism, instead of using a dummy variable indicating whether a particular individual was affected by the reform given their year of birth, our instruments are the interaction of this treatment dummy variable with the reform intensity variables. We construct two instruments that we use as alternative measures of reform intensity. We estimate the following regression equations, using the two alternative measures of intensity described above:

$$S_{ipc} = \beta_0^S + \beta_1^S(Teacher_{pc} * T_i) + \beta_2^S Teacher_{pc} + \beta_3^S(Genrol96_p * T_i) + \mu_p^S + \theta_c^S + \varepsilon_{ipc}^S \quad (1)$$

$$S_{ipc} = \gamma_0^S + \gamma_1^S(\Delta Spend_p * T_i) + \gamma_2^S \Delta Spend_p + \gamma_3^S(Genrol96_p * T_i) + \mu_p^S + \theta_c^S + \varepsilon_{ipc}^S \quad (2)$$

where S_{ipc} is the educational attainment of person i , who resides in province p and was born in year c . We estimate two different equations for schooling because we use two different reform intensity measures to construct the instruments. The first instrument is the interaction of $Teacher_{pc}$ and T_i . $Teacher_{pc}$ is obtained by dividing the total number of teachers at primary and lower secondary school levels (classes 1 through 8) by the population of children in the age group between 6 and 13 (these are ages corresponding to primary and junior secondary schools, i.e. grades 1 to 8) in year c and province p . The second instrument is the interaction of $\Delta Spend_p$ and T_i . $\Delta Spend_p$ is the difference in expenditure for classroom construction at primary and lower secondary levels between the 1997-1998 and 1996-1997 academic years, in province p . T_i , the treatment variable is coded as 1 for individuals born between 1987 and 1992, who finished 8 years of mandatory schooling due to the educational reform, and as 0 for those born between 1980 and 1985, who were not influenced by this reform. Both instruments thus combine the exposure to the reform with the local measure of reform intensity. Correspondingly, β_1^S in model 1 and γ_1^S in equation 2 show the influence of the education reform on the treated group.

To account for province-specific effects, we add also the interaction of $Genrol96_p$, the total enrollment figure for the sixth level of education during the 1996-97 school year just

before the education reform, and T_i , the treatment dummy. Finally, μ_p and θ_c are the fixed effects of the province of residence and the year of birth³, respectively.

The main aim of this study is to analyze the effect of education on happiness. The following OLS model can be used to analyze this relationship:

$$H_{ipc} = \beta_0^H + \beta_1^H S_{ipc} + \beta_2^H Teacher_{pc} + \beta_3^H (Genrol96_p * T_i) + \mu_p^H + \theta_c^H + \varepsilon_{ipc}^H \quad (3)$$

$$H_{ipc} = \gamma_0^H + \gamma_1^H S_{ipc} + \gamma_2^H \Delta Spend_p + \gamma_3^H (Genrol96_p * T_i) + \mu_p^H + \theta_c^H + \varepsilon_{ipc}^H \quad (4)$$

H_{ipc} is the happiness or life satisfaction of person i who lives in province p and belongs to the cohort of birth c . The meaning of the other variables is as described previously. The relationship between education and these variables may be endogenous, as mentioned earlier, therefore we use 2SLS:

$$H_{ipc} = \beta_0^H + \beta_1^H \hat{S}_{ipc} + \beta_2^H Teacher_{pc} + \beta_3^H (Genrol96_p * T_i) + \mu_p^H + \theta_c^H + \varepsilon_{ipc}^H \quad (5)$$

$$H_{ipc} = \gamma_0^H + \gamma_1^H \hat{S}_{ipc} + \gamma_2^H \Delta Spend_p + \gamma_3^H (Genrol96_p * T_i) + \mu_p^H + \theta_c^H + \varepsilon_{ipc}^H \quad (6)$$

\hat{S}_{ipc} in model 5 and 6 is the predicted value of educational attainment.⁴ In the second stage of our regression, we include the same control variables as in the stage estimating educational attainment. The determination of the coefficient for the estimated level of education in this second stage depends entirely on leaving out the interaction term from the regression equation. If we assume that the teacher-to-child ratio in primary schools ($Teacher_{pc}$) and $\Delta Spend_p$ influence child health solely through its impact on schooling, then the Two-Stage Least Squares (2SLS) model's estimation is expected to give the causal effect of schooling on religiosity. To estimate the causal impact of education on happiness and life satisfaction, we use linear 2SLS models. IV probit and logit could be used to estimate the regressions as the dependent variables and the instruments are binary. However, Angrist (1991) and Angrist (2001) suggest that linear 2SLS is more robust to estimate the marginal effects than non-linear models when the dependent variable and the instrument are all binary variables (Angrist and Pischke, 2009, pp. 197–198).

In Turkey, the age at which one starts school depends on the birth year. Therefore, standard errors of the individuals in the same birth year might be correlated, and ignoring this possibility might invalidate the inference from the regressions. One can solve this problem by clustering at the appropriate level (i.e. birth year). However, there are only 12 birth years, 6 of which are in the control group and 6 of them are in the treatment group. Similarly, the standard errors of individuals living in the same region may be correlated. Therefore, the errors can be clustered at the NUTS-1 region of residence and birth year. Thus, we have 144 (12*12) clusters.⁵

³ Since our regressions include fixed effects for the years of birth, we do not include the treatment dummy, T_i , in the regressions as it would be collinear with the year-of-birth dummies.

⁴ To clarify, we do not implement IV-2SLS manual as this would produce incorrect standard errors. We use STATA to run IV-2SLS methodology automatically.

⁵ Note that while we use 12 NUTS-1 regions for our clustering strategy, the intensity of reform is computed at the level of provinces (NUTS-3) of which Turkey has 81. Using NUTS-1 regions of residence and birth years to cluster standard errors, we have 144 clusters, and around 195 observations in each cluster. The cluster of standard errors can be at the province of residence and year of birth. However, the drawback of this clustering is that the estimates would be based on much smaller sample sizes in each cluster: we would have 876 clusters (12*73), and 32 observations in each cluster. Angrist and Pischke (2009) and Bertrand et al. (2004) suggest that it is enough to

Results

The results of the first stage analysis for women and men are given in Table 2. The first row gives the result obtained with the instrument constructed as the interaction of the treatment dummy and the change in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97. The second row presents findings with the instrument being the interaction of the treatment dummy and the ratio of educators (for classes 1 to 8) for each child aged 6 to 13, categorized by province and year. Both models show that the CER positively and significantly affected JHS completion (8 years of schooling) of women only: those born in 1987 and later received, on average, more education. The F-statistic, which shows the strength of the instrument used, is greater than 10, indicating that both instruments are strongly influencing the probability of women completing the JHS. However, the CER did not affect the women's probability of completing senior high school or university education: given that the CER extended compulsory education only through to the JHS level, it is not surprising that it had little impact on attaining higher qualifications. Finally, the F-statistic is below 10 for each educational outcome of males: a possible explanation is that a large share of males were attaining the JHS qualifications already before the reform. Since the CER did not seem to affect the education of men, we will continue only with the education of women when we analyse the causality between education and happiness.⁶

The findings for the influence of schooling on women's happiness are reported in Table 3. We first consider OLS regressions, which suggest that completing JHS positively and importantly affects happiness levels and most of the other life satisfaction variables (except being satisfied with neighbourhood). In contrast, most of the IV coefficients are statistically insignificant, regardless of the instrument used. These results suggest that when we construct the instrument based on the interaction of policy intensity variable and the treatment dummy, the positive impact of education on happiness and life satisfaction, as reported by Dursun and Cesur (2016), vanishes.

As emphasized in the Introduction, a plausible explanation of the insignificant relationship between education and happiness rests on education impacting other factors of happiness, so that it impacts happiness indirectly rather than directly. To explore this possibility, we regress a number of such potential mediator variables on our CER measures: we consider self-reported position on subjective economic ladder, income, and a range of expectation to be better off next year, being married, having hope, being able to make ends meet easily, and being employed. The results, reported in Table 4, suggest that the exposure to the CER has a significantly positive impact only on income and the expectation to be better off next year: this is not surprising, given the obvious relevance of education for labour-market outcomes. When controlling for these possible channels of happiness, the effect of education on the happiness of Turkish women remains mainly insignificant (Table 5). Thus, the insignificant finding does not depend on whether we control for the potential channels of happiness or not.⁷

have around 42 and 50 clusters to have reliable standard errors.

⁶ The reliability of the construction of treated and controlled populations can be tested. To do this, we replaced the instruments with 12 separate two-way interaction dummy variables, representing the interactions of each year of birth and the reform intensity. The results, reported in the Appendix, Table A1, are as expected: the coefficients of the interactions are statistically significant for the treated year of births 1987-1992 but not for the cohorts not influenced by the reform. This confirms that the women in the treatment group were indeed significantly more likely to graduate from JHS so that the treatment and control groups are constructed correctly.

⁷ Note that is the indirect effect of education on happiness is important, we would expect to find a significant effect when omitting the channel variables, i.e. in our baseline set of results, and not when including the mediators of happiness.

Table 1: Summary Statistics: Dependent and Education Variables

A. Dependent Variables	Control (81-85 cohort)		Treatment (87-91 cohort)		Control (81-85 cohort)		Treatment (87-91 cohort)	
	Obs.	Mean	Obs.	Mean	Obs.	Mean	Obs.	Mean
JHS	15443	0.443567	12689	0.751990	10132	0.7083498	8362	0.9141354
SHS	15443	0.340348	12689	0.469068	10132	0.5433281	8362	0.6285578
UCD	15443	0.169138	12689	0.219166	10132	0.2719108	8362	0.2554413
Happiness	15443	0.639772	12689	0.680747	10132	0.5737268	8362	0.5931595
Happy with health	15443	0.772000	12689	0.852234	10132	0.8569878	8362	0.8857929
Happy with marriage	13358	0.929181	7274	0.948034	7716	0.9729134	2000	0.969
Happy with housing	15443	0.731140	12689	0.75648	10132	0.7815831	8362	0.8080603
Happy with neighborhood	15443	0.807227	12689	0.793286	10132	0.817805	8362	0.8098541
Happy with job	3723	0.795058	2696	0.774852	8620	0.7763341	5070	0.7836292
Happy with earning	3513	0.499573	2574	0.520591	8587	0.4716432	5010	0.5187625
Happy with income	15443	0.415140	12689	0.466309	10132	0.4440387	8362	0.4997608
Happy with relatives	15443	0.867837	12689	0.861612	10132	0.819088	8362	0.8234872
Happy with friends	15443	0.913877	12689	0.9129167	10132	0.8982432	8362	0.9153313
Composite life satisfaction index	13358	0.779512	7274	0.8039593	7716	0.7981189	2000	0.8150714
Subjective economic ladder	15443	-0.02750	12689	0.027634	10132	-0.01959	8362	0.02043
Income	15443	-0.02226	12689	0.027088	10132	-0.17853	8362	-0.14888
Expected to be better of next year	15443	0.372013	12689	0.46363	10132	0.39775	8362	0.478355
Married	15443	0.864987	12689	0.573252	10132	0.761548	8362	0.239177
Hopeful	15443	0.774331	12689	0.814012	10132	0.737466	8362	0.793351
Can make endless needs easily	15443	0.12776	12689	0.129482	10132	0.159988	8362	0.13657
Employed	15443	0.24108	12689	0.212468	10132	0.85077	8362	0.606314

Notes: JHS=Junior high school (8 years of compulsory education); SHS=Senior high school, UCD=university.

Table 2: The Effect of the education policy reform on Educational attainments (First Stage)

	Females			Males		
	JHS	SHS	UEDC	JHS	SHS	UEDC
IV with Spend	0.000159***	0.000130**	0.0000118	0.0000177	0.000155***	-0.00000055
(Spend*T)	(0.0000345)	(0.0000603)	(0.0000422)	(0.0000282)	(0.0000504)	(0.0000487)
F statistics	21.11	4.64	0.08	0.39	9.50	0.00
IV with Teacher	5.946***	2.292**	0.369	0.671	1.955*	1.746**
(Teacher*T)	(0.859)	(1.129)	(0.809)	(0.690)	(1.110)	(0.819)
F statistics	47.96	4.12	0.21	0.95	3.10	4.55
Observations	28,132	28,132	28,132	18,494	18,494	18,494

Notes: Standard errors, adjusted for clustering based on the region of residence and birth year, are included in parentheses. The significance thresholds are marked as follows: *** for $p < 0.01$, ** for $p < 0.05$, and * for $p < 0.1$. Each regression model includes fixed effects corresponding to birth years, interactions between the treatment variable and the gross enrolment figures from the 1996-97 academic year, as well as fixed effects for all 73 provinces of residence. The model with spending includes the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year, and the instrument (the interaction of treatment and the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year. The other model with the number of teachers includes educators (for levels 1 through 8) for each child between the ages of 6 and 13, categorized by province and year., and the instrument (the interaction of treatment and educators for levels 1 through 8 for each child between the ages 6 and 13 according to province and year).

Table 3: The Effect of Education on Happiness and Life Satisfaction Measures

	Happy	Satisfied with Health	Satisfied with Marriage	Satisfied with Housing	Satisfied with Neighbourhood	Satisfied with Job	Satisfied with Earning	Satisfied with Income	Satisfied with Family Relations	Satisfied with Friends	Composite life satisfaction index
OLS with spending	0.034*** (0.008)	0.046*** (0.007)	0.019*** (0.005)	0.043*** (0.009)	-0.033*** (0.007)	0.044*** (0.016)	0.070*** (0.024)	0.124*** (0.008)	-0.031*** (0.005)	-0.006 (0.004)	0.024*** (0.004)
IV with spending	0.136 (0.290)	0.052 (0.176)	-0.123 (0.165)	0.417* (0.215)	0.679*** (0.210)	-0.190 (0.615)	0.909 (1.571)	0.404 (0.311)	-0.089 (0.222)	-0.126 (0.227)	0.217 (0.136)
OLS with Teacher	0.034*** (0.008)	0.046*** (0.007)	0.018*** (0.005)	0.043*** (0.009)	-0.033*** (0.007)	0.044*** (0.016)	0.071*** (0.024)	0.124*** (0.008)	-0.031*** (0.005)	-0.006 (0.004)	0.024*** (0.004)
IV with teacher	-0.008 (0.126)	0.196* (0.110)	-0.029 (0.071)	0.016 (0.112)	0.253** (0.100)	0.216 (0.329)	0.648 (0.446)	0.168 (0.135)	-0.097 (0.097)	-0.066 (0.077)	0.015 (0.053)
N	28,132	28,132	20,632	28,132	28,132	6,419	6,087	28,132	28,132	28,132	20,632

Notes: Standard errors, adjusted for clustering based on the region of residence and birth year, are included in parentheses. The significance thresholds are marked as follows: *** for p<0.01, ** for p<0.05, and * for p<0.1. Each regression model includes fixed effects corresponding to birth years, interactions between the treatment variable and the gross enrollment figures from the 1996-97 academic year, as well as fixed effects for all 73 provinces of residence. The model with spending includes the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year, and the instrument (the interaction of treatment and the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year). The other model with the number of teachers includes educators (for levels 1 through 8) for each child between the ages of 6 and 13, categorized by province and year., and the instrument (the interaction of treatment and educators for levels 1 through 8 for each child between the ages 6 and 13 according to)

Table 4: The Effect of Education on Potential Mechanisms

	Subjective Economic Ladder	Income	Expected to better off next year	Married	Hope	Can make endless need easily	Employed
IV with spending ratio	0.508 (0.616)	0.049 (0.655)	0.288 (0.350)	-0.001 (0.336)	-0.408 (0.295)	0.137 (0.180)	0.012 (0.269)
IV with teacher ratio	0.178 (0.283)	0.774** (0.353)	0.363** (0.171)	0.013 (0.138)	-0.107 (0.117)	-0.013 (0.119)	-0.141 (0.147)
Observations	28,132	28,132	28,132	28,132	28,132	28,132	28,132

The model with spending includes the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year, and the instrument (the interaction of treatment and the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year. The other model with the number of teachers includes educators (for levels 1 through 8) for each child between the ages of 6 and 13, categorized by province and year., and the instrument (the interaction of treatment and educators for levels 1 through 8 for each child between the ages 6 and 13 by province and year)

Table 5: The Effect of Education on Happiness and Life Satisfaction Measures controlling for mechanisms

	Happy	Satisfied with Health	Satisfied with Marriage	Satisfied with Housing	Satisfied with Neighbourhood	Satisfied with Job	Satisfied with Earning	Satisfied with Income	Satisfied with Family Relations	Satisfied with Friends	Composite life satisfaction index
Controlling for subjective economic ladder											
IV spend	0.096 (0.292)	0.031 (0.172)	-0.161 (0.177)	0.402* (0.226)	0.700*** (0.215)	-0.172 (0.582)	0.953 (1.375)	0.355 (0.313)	-0.105 (0.225)	-0.144 (0.228)	0.192 (0.144)
IV teacher	-0.024 (0.127)	0.191* (0.110)	-0.042 (0.074)	0.004 (0.111)	0.253** (0.101)	0.176 (0.357)	0.591 (0.477)	0.148 (0.131)	-0.103 (0.098)	-0.072 (0.078)	-0.006 (0.057)
N	28,132	28,132	20,632	28,132	28,132	6,419	6,087	28,132	28,132	28,132	20,632
Controlling for income											
IV spend	0.137 (0.288)	0.053 (0.172)	-0.150 (0.174)	0.415* (0.214)	0.674*** (0.204)	-0.156 (0.523)	0.785 (1.156)	0.408 (0.286)	-0.088 (0.214)	-0.125 (0.219)	0.220 (0.157)
IV teacher	0.025 (0.111)	0.194** (0.097)	-0.029 (0.070)	0.045 (0.099)	0.227** (0.089)	0.217 (0.319)	0.650 (0.453)	0.251** (0.116)	-0.086 (0.085)	-0.055 (0.067)	0.014 (0.051)
N	28,132	28,132	20,632	28,132	28,132	6,419	6,087	28,132	28,132	28,132	20,632
Controlling for expected to be better of next year											
IV spend	0.108 (0.288)	0.037 (0.180)	-0.145 (0.170)	0.416* (0.223)	0.698*** (0.217)	-0.126 (0.583)	1.012 (1.442)	0.369 (0.302)	-0.097 (0.226)	-0.136 (0.231)	0.202 (0.140)
IV teacher	-0.050 (0.131)	0.183 (0.114)	-0.036 (0.072)	-0.004 (0.118)	0.258** (0.105)	0.185 (0.343)	0.599 (0.451)	0.113 (0.147)	-0.108 (0.102)	-0.077 (0.081)	0.004 (0.054)
N	28,132	28,132	20,632	28,132	28,132	6,419	6,087	28,132	28,132	28,132	20,632
Controlling for being married											
IV spend	0.136 (0.258)	0.052 (0.176)	-0.123 (0.165)	0.417* (0.214)	0.679*** (0.210)	-0.231 (0.593)	0.767 (1.449)	0.404 (0.310)	-0.089 (0.226)	-0.126 (0.227)	0.217 (0.136)
IV teacher	-0.010 (0.124)	0.195* (0.110)	-0.029 (0.071)	0.016 (0.112)	0.252** (0.099)	0.174 (0.319)	0.598 (0.426)	0.168 (0.134)	-0.098 (0.097)	-0.067 (0.077)	0.015 (0.053)
N	28,132	28,132	20,632	28,132	28,132	6,419	6,087	28,132	28,132	28,132	20,632

Table 5: The Effect of Education on Happiness and Life Satisfaction Measures controlling for mechanisms (continued)

Controlling for hope											
IV spend	0.273 (0.264)	0.115 (0.169)	-0.111 (0.157)	0.480** (0.216)	0.709*** (0.212)	-0.045 (0.554)	1.236 (1.557)	0.496* (0.275)	-0.042 (0.199)	-0.089 (0.208)	0.230* (0.120)
IV teacher	0.029 (0.123)	0.212* (0.112)	-0.021 (0.070)	0.035 (0.108)	0.263*** (0.101)	0.199 (0.324)	0.611 (0.437)	0.194 (0.130)	-0.085 (0.094)	-0.057 (0.075)	0.026 (0.051)
N	28,132	28,132	20,632	28,132	28,132	6,419	6,087	28,132	28,132	28,132	20,632
Controlling for being able to make ends meet											
IV spend	0.117 (0.301)	0.043 (0.183)	-0.133 (0.168)	0.416* (0.222)	0.697*** (0.219)	-0.219 (0.617)	0.862 (1.696)	0.359 (0.317)	-0.095 (0.226)	-0.132 (0.234)	0.211 (0.138)
IV teacher	-0.006 (0.125)	0.196* (0.110)	-0.029 (0.071)	0.017 (0.112)	0.253** (0.100)	0.238 (0.308)	0.693 (0.423)	0.173 (0.137)	-0.097 (0.097)	-0.066 (0.076)	0.015 (0.051)
N	28,132	28,132	20,632	28,132	28,132	6,419	6,087	28,132	28,132	28,132	20,632
Controlling for being employed											
IV spend	0.137 (0.291)	0.052 (0.176)	-0.131 (0.176)	0.418** (0.212)	0.681*** (0.206)	-0.190 (0.615)	0.909 (1.571)	0.404 (0.312)	-0.089 (0.222)	-0.126 (0.228)	0.226 (0.142)
IV teacher	-0.009 (0.122)	0.192* (0.106)	-0.031 (0.073)	0.018 (0.108)	0.243** (0.096)	0.216 (0.329)	0.648 (0.446)	0.174 (0.129)	-0.098 (0.093)	-0.064 (0.074)	0.014 (0.054)
N	28,132	28,132	20,632	28,132	28,132	6,419	6,087	28,132	28,132	28,132	20,632

The model with spending includes the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year, and the instrument (the interaction of treatment and the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year). The other model with the number of teachers includes educators (for levels 1 through 8) for each child between the ages of 6 and 13, categorized by province and year., and the instrument (the interaction of treatment and educators for levels 1 through 8 for each child between the ages 6 and 13 by province and year)

We implement a number of robustness checks to probe our insignificant findings further. In the main results, we exclude the person whose birth date was 1986 as these people can be either influenced or not influenced by the reform. Including them either in the control or treatment group makes little difference to our findings (Tables A2 and A3 in the Appendix). Instead of adjusting standard errors for clustering according to the geographic area of residence and the year of birth (resulting in 12*12 or 144 clusters), we cluster them at the level of year of birth only (12 clusters, see Tables A2 and A4 and A5 in the Appendix). Again, the results change little. We then restrict the sample used by using a narrower window around the threshold birth year affected by the CER: instead of 1980-1992, we use 1981-1991, 1982-1990, and 1983-1989. Next, we drop individual with education beyond the level affected by the CER: university graduates, and both university and SHS graduates. Restricting the sample in these ways does not affect our results substantially (see Tables A6 and A7 in the Appendix).

Conclusions

We revisit the relationship between education and happiness, given that the previous literature has yielded mixed results. We argue that this can be for three basic reasons: (1) receiving more education leads people to also raise their aspirations and expectations so that the impact of increased education on happiness is insignificant despite improved objective outcomes, (2) education impacts happiness through mediator factors such as earnings and health so that the effect is indirect rather than direct, and (3) the relationship is plagued by endogeneity bias. We build on the previous work of Dursun and Cesur (2016) by utilizing the 1997 education reform increasing compulsory schooling from five to eight years as an instrument for education so as to obtain a causal effect of education on happiness rather than mere correlation. Unlike Dursun and Cesur (2016), however, we recognize that in a less-developed country such as Turkey, the implementation of the education reform is likely to vary across regions. Therefore, compared to their findings, our instrument accounts for the provincial intensity of reform and provides reliable estimates.

Our findings suggest that the positive effect of education on happiness of Turkish women, found by Dursun and Cesur (2016) who used an instrument based on solely on birth years, vanishes when, as suggested by Duflo (2001), we construct the instrument as the interaction of the provincial-level variation in the implementation of the reform and birth years. The insignificant estimates are obtained regardless of whether we account for potential mediator factors or not. Therefore, our results suggest that raised aspirations constitute the most likely explanation for the absence of a relationship between education and happiness reported elsewhere in the literature and confirmed by our causal analysis. We should be careful when drawing conclusions about the general level of happiness and life satisfaction in Turkish society because our measures of life satisfaction and happiness outcome are self-reported and subjective. This is especially crucial given that the causal estimation relies on the complier average causal effects pertinent to those affected by the educational reform rather than the average person (Imbens and Angrist, 1994).

Reference

- Angrist, J. (1991). Instrumental variables estimation of average treatment effects in econometrics and epidemiology (Working Paper No. 0115). Retrieved from National Bureau of Economic Research website: <http://www.nber.org/papers/t0115>
- Angrist, J. D. (2001). Estimation of limited dependent variable models with dummy endogenous regressors: Simple strategies for empirical practice. *Journal of Business & Economic Statistics*, 19(1), 2-28.
- Angrist, J. D., Pischke, J.-S. (2009). *Mostly harmless econometrics: An empiricist's companion*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Baltagi, B. H., Flores-Lagunes, A., Karatas, H. M. (2019). The effect of education on health: Evidence from the 1997 compulsory schooling reform in Turkey. *Regional Science and Urban Economics*, 77, 205-221.
- Caporale, G. M., Georgellis, Y., Tsitsianis, N., Yin, Y. P. (2009). Income and happiness across Europe: Do reference values matter?. *Journal of Economic Psychology*, 30(1), 42-51.
- Clark, A. E. (2018). Four decades of the economics of happiness: Where next?. *Review of Income and Wealth*, 64(2), 245-269.
- Dickson, M., Harmon, C. (2011). Economic returns to education: what we know, what we don't know, and where we are going-some brief pointers. *Economics of Education Review*, 30(6), 1118-1122.
- Duflo, E. (2001). Schooling and labor market consequences of school construction in Indonesia: Evidence from an unusual policy experiment. *American Economic Review*, 91(4), 795-813.
- Dinçer, M. A., Kaushal, N., Grossman, M. (2014). Women's education: Harbinger of another spring? evidence from a natural experiment in Turkey. *World Development*, 64, 243-258. doi:10.1016/j.worlddev.2014.06.010
- Dulger, I. (2004). Case study on Turkey rapid coverage for compulsory education program. In conference on scaling up poverty reduction, Shanghai, China http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEY/Resources/Compulsory_Education.pdf.
- Dursun, B., Cesur, R. (2016). Transforming lives: the impact of compulsory schooling on hope and happiness. *Journal of Population Economics*, 29(3), 911-956.
- Easterlin, R. (1974). "Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence." In Paul A. David; Melvin W. Reder (eds.). *Nations and Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. New York: Academic Press, Inc.
- Easterlin, R. (1995). "Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All." *Journal of Economic Behavior and Organization*. 27 (1), 35-48.
- Güneş, P. M. (2015). The role of maternal education in child health: Evidence from a compulsory schooling law. *Economics of Education Review*, 47, 1-16.
- Harmon, C., Oosterbeek, H., Walker, I. (2003). The returns to education: Microeconomics. *Journal of Economic Surveys*, 17(2), 115-156.
- Imbens, G. W., Angrist, J. D. (1994). Identification and estimation of local average treatment effects. *Econometrica*, 62(2), 467. <https://doi.org/10.2307/2951620>
- Lafortune, J. (2013). Making yourself attractive: Pre-marital investments and the returns to education in the marriage market. *American Economic Journal: Applied Economics*, 5(2), 151-78.
- Özkan, Ö. (2024). Economic Impacts of the 1997 Compulsory Education Reform in Türkiye: New findings and employment analysis. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 10(2), 407-420.
- Özer, M., Fidrmuc, J. (2024). Education and mental health: Causal effects and intra-family spillovers. Available at SSRN 4907506.
- Özer, M., Fidrmuc, J., Eryurt, M. A. (2018). Maternal education and childhood immunization in Türkiye. *Health economics*, 27(8), 1218-1229.
- Özer, M., Fidrmuc, J., Eryurt, M. A. (2023). Education and domestic violence: Evidence from a natural experiment in Türkiye. *Kyklos*, 76(3), 436-460.
- Özer, M., Fidrmuc, J., Mentzakis, E., Özkan, Ö. (2024). Does education affect religiosity? Causal evidence from a conservative emerging economy. *CESifo Economic Studies*, 70(1), 34-50.
- Staiger, D., Stock, J. H. (1997). Instrumental variables regression with weak instruments. *Econometrica*, 65(3), 557-586.

Appendix: Additional Results and Robustness Checks

Table A1: PROBIT estimation of the impact of CER on completing junior high school according to two intensity measures

	Spending	Teacher
1981	-0.0000724 (0.0000706)	1.062876 (2.044945)
1982	.0000599 (.0000787)	2.457692 (1.891031)
1983	.0000555 (.0000694)	-.3080096 (1.479452)
1984	.0000779 (.0000838)	-.2796194 (1.583127)
1985	-.0000275 (.0001401)	1.28775 (1.703919)
1987	.0003352** (.000132)	3.532495** (1.802438)
1988	.0000903 (.0000829)	7.425172*** (2.113623)
1989	.0002713* (.000155)	7.131988*** (2.353008)
1990	.0002554** (.0001088)	8.319632*** (2.469985)
1991	.0003012*** (.0001103)	8.674075*** (1.912673)
1992	0.0004497** (0.0001777)	5.876439** (2.390225)
Chi2(5) value of joint Significance of 1987-1991	27.06	26.84
P value	0.0001	0.0002
Observations	28,132	28,132

Notes: 1980 birth year is the reference category. Robust standard errors clustered at the region of residence by-birth year are reported in parenthesis. Significance levels: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1. All regressions control for fixed effects of birth year, the interaction of treatment variable and gross enrolment rate in 1996-97, gross enrolment rate in 1996-97, fixed effects of 73 province of residence. The model with spending includes the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year, and the instrument (the interaction of treatment and the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year. The other model with number of teachers includes teachers for grades 1 to 8 per child aged 6-13 by province and year and the instrument (the interaction of treatment and teachers for grades 1 to 8 per child aged 6-13 by province and year).

Table A2: The Effect of CER on Completing Junior High School when 1986 birth cohort in treatment and control group (First Stage)

	1986 in Treatment		1986 in Control	
	Spending	Teacher	Spending	Teacher
Instrument	0.000121*** (0.0000402)	4.923*** (0.922)	0.000170*** (0.0000345)	5.451*** (0.799)
F statistics	9.12	28.54	24.28	46.5
Observations	30,440	30,440	30,440	30,440

The model with spending includes the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year, and the instrument (the interaction of treatment and the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year. The other model with number of teachers includes teachers for grades 1 to 8 per child aged 6-13 by province and year and the instrument (the interaction of treatment and teachers for grades 1 to 8 per child aged 6-13 by province and year).

Table A3: The Effect of Education on Happiness and Life Satisfaction Measures with including 1986

	Happ y	Satisfie d with Health	Satisfie d with Marriage	Satisfie d with Housing	Satisfied with Neighborhood	Satisfie d with Job	Satisfie d with Earning	Satisfie d with Income	Satisfied with Family Relations	Satisfie d with Friends	Composit e life satisfactio n index
1986 in Treatment Group											
IV with spending ratio	0.334 (0.363)	0.127 (0.222)	-0.085 (0.190)	0.564* (0.284)	0.865** (0.377)	0.446 (1.234)	4.285 (9.388)	0.714* (0.434)	-0.096 (0.273)	-0.076 (0.262)	0.300* (0.172)
IV with teacher ratio	- 0.057 (0.146)	0.121 (0.131)	-0.040 (0.077)	0.052 (0.133)	0.273** (0.131)	0.326 (0.390)	0.477 (0.470)	0.198 (0.170)	-0.105 (0.114)	-0.098 (0.091)	0.003 (0.064)
1986 in Control Group											
IV with spending ratio	0.083 (0.268)	0.062 (0.167)	-0.114 (0.154)	0.401* (0.201)	0.641*** (0.193)	-0.292 (0.603)	0.996 (1.758)	0.356 (0.290)	-0.071 (0.205)	-0.099 (0.210)	0.209 (0.127)
IV with teacher ratio	- 0.010 (0.126)	0.251* (0.110)	-0.026 (0.069)	-0.017 (0.109)	0.232** (0.099)	0.169 (0.322)	0.665 (0.448)	0.178 (0.133)	-0.111 (0.094)	-0.058 (0.074)	0.022 (0.052)
Observations	30,440	30,440	22,449	30,440	30,440	6,981	6,618	30,440	30,440	30,440	22,449

The model with spending includes the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year, and the instrument (the interaction of treatment and the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year. The other model with number of teachers includes teachers for grades 1 to 8 per child aged 6-13 by province and year and the instrument (the interaction of treatment and teachers for grades 1 to 8 per child aged 6-13 by province and year).

Table A4: The Effect of Education on Happiness and Life Satisfaction Measures with clustering at birth year level

	Happ y	Satisfie d with Health	Satisfie d with Marriage	Satisfie d with Housing	Satisfied with Neighborhood	Satisfie d with Job	Satisfie d with Earning	Satisfie d with Income	Satisfied with Family Relations	Satisfie d with Friends	Composit e life satisfactio n index
IV with spending ratio	0.136 (0.299)	0.052 (0.191)	- 0.123** (0.061)	0.417* (0.173)	0.679*** (0.117)	-0.190 (0.556)	0.909 (1.441)	0.404 (0.354)	-0.089 (0.257)	-0.126 (0.237)	0.217*** (0.058)
IV with teacher ratio	- 0.008 (0.126)	0.196* (0.098)	-0.029 (0.068)	0.016 (0.066)	0.253** (0.106)	0.216 (0.324)	0.648* (0.372)	0.168 (0.111)	-0.097 (0.091)	-0.066 (0.081)	0.015 (0.040)
Observations	28,132	28,132	20,632	28,132	28,132	6,419	6,087	28,132	28,132	28,132	20,632

Notes: Robust standard errors clustered at the region of residence by-birth year are reported in parenthesis. Significance levels: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1. All regressions control for fixed effects of birth year, the interaction of treatment variable and gross enrolment rate in 1996-97, gross enrolment rate in 1996-97, fixed effects of 73 province of residence, or province level spending ratio difference between 1997-98 and 1996-97 education year and teacher ratio by province and year, and the instrument (the interaction of treatment and Teacher ratio by province and year or province level spending ratio difference between 1997-98 and 1996-97 education year).

Table A5: The Effect of CER on Completing Junior High School with clustering at birth year level

	Spending	Teacher
Instrument	0.000159*** (0.0000343)	5.946*** (0.777)
F statistics	21.31	28.54
Observations	28,132	28,132

The model with spending includes the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year, and the instrument (the interaction of treatment and the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year). The other model with number of teachers includes teachers for grades 1 to 8 per child aged 6-13 by province and year and the instrument (the interaction of treatment and teachers for grades 1 to 8 per child aged 6-13 by province and year).

Table A6: The Effect of the education policy reform on educational attainments with various sample restrictions (First Stage)

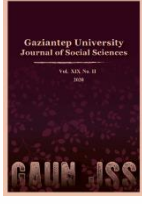
Reform Intensity	High school graduates only	Only junior high school graduates	1981-91 sample	1982-1990 sample	1983-1989 sample
Spending ratio	0.000195*** (0.00004) 23.7	0.000229*** (0.0000614) 13.96	0.000161*** (0.0000393) 16.82	0.000160*** (0.0000449) 12.73	0.000177*** (0.0000556) 10.14
Teacher ratio	7.654*** (1.014) 57	11.004*** (1.342) 67.26	6.184*** (0.950) 42.37	5.793*** (1.081) 28.69	6.332*** (1.193) 28.19
F statistics					
Observations	22,739	16,924	23,565	18,770	14,182

The model with spending includes the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year, and the instrument (the interaction of treatment and the difference in province level spending per thousand children aged 6-13 between 1997-98 and 1996-97 education year). The other model with number of teachers includes teachers for grades 1 to 8 per child aged 6-13 by province and year and the instrument (the interaction of treatment and teachers for grades 1 to 8 per child aged 6-13 by province and year).

Table A7: The Effect of Education on Happiness and Life Satisfaction Measures with alternative sample specifications

	Happ y	Satisfie d with Health	Satisfie d with Marriage	Satisfie d with Housing	Satisfied with Neighborhood	Satisfie d with Job	Satisfie d with Earning	Satisfie d with Income	Satisfie d with Family Relations	Satisfie d with Friends	Composit e life satisfactio n index
1981-1991 sample											
IV spending ratio	-0.029 (0.312)	-0.048 (0.182)	-0.109 (0.179)	0.381* (0.220)	0.688*** (0.216)	-0.209 (0.618)	0.993 (1.436)	0.601* (0.312)	0.067 (0.216)	-0.211 (0.258)	0.214 (0.136)
IV teacher ratio	-0.022 (0.129)	0.171 (0.105)	-0.040 (0.071)	-0.015 (0.111)	0.329*** (0.109)	0.225 (0.356)	0.790 (0.525)	0.219 (0.149)	-0.136 (0.107)	-0.061 (0.083)	0.039 (0.051)
Observations	23,565	23,565	17,483	23,565	23,565	5,443	5,176	23,565	23,565	23,565	17,483
1982-1990 sample											
IV spending ratio	-0.137 (0.360)	0.031 (0.189)	-0.073 (0.181)	0.511* (0.259)	0.693*** (0.247)	0.066 (0.743)	1.594 (2.022)	0.676* (0.345)	0.178 (0.200)	-0.076 (0.261)	0.241* (0.143)
IV teacher ratio	0.070 (0.171)	0.224* (0.122)	-0.019 (0.083)	-0.007 (0.142)	0.258** (0.128)	0.607 (0.447)	0.922 (0.719)	0.237 (0.162)	-0.092 (0.129)	-0.044 (0.102)	0.044 (0.058)
Observations	18,770	18,770	14,123	18,770	18,770	4,432	4,220	18,770	18,770	18,770	14,123
1983-1989 sample											
IV spending ratio	-0.092 (0.369)	0.043 (0.201)	-0.015 (0.197)	0.508* (0.284)	0.645** (0.264)	0.367 (0.771)	1.302 (1.731)	0.669* (0.327)	0.222 (0.162)	-0.075 (0.285)	0.246 (0.152)
IV teacher ratio	0.125 (0.187)	0.211* (0.128)	0.017 (0.083)	0.016 (0.136)	0.290** (0.133)	0.413 (0.309)	0.312 (0.440)	0.368* (0.178)	-0.237* (0.137)	-0.177 (0.115)	0.066 (0.058)
Observations	14,182	14,182	10,868	14,182	14,182	3,384	3,230	14,182	14,182	14,182	10,868
Without university graduates											
IV spending ratio	0.195 (0.233)	0.068 (0.210)	-0.176 (0.166)	0.292 (0.216)	0.360** (0.177)	-0.300 (0.432)	0.058 (0.565)	0.451 (0.294)	-0.157 (0.184)	-0.098 (0.186)	0.181 (0.136)
IV teacher ratio	-0.029 (0.103)	0.064 (0.101)	-0.032 (0.068)	-0.029 (0.111)	0.130 (0.099)	-0.132 (0.202)	-0.063 (0.301)	0.036 (0.110)	-0.138 (0.087)	-0.086 (0.071)	-0.009 (0.052)
Observations	22,739	22,739	17,874	22,739	22,739	3,365	3,042	22,739	22,739	22,739	17,874
Without high school and university graduates											
IV spending ratio	0.268 (0.300)	-0.177 (0.247)	-0.168 (0.204)	0.348 (0.229)	0.377 (0.237)	-1.099 (0.825)	0.236 (1.278)	0.619* (0.315)	-0.285 (0.251)	-0.206 (0.217)	0.121 (0.135)
IV teacher ratio	-0.017 (0.099)	0.056 (0.088)	-0.000 (0.066)	0.025 (0.106)	0.093 (0.090)	-0.410 (0.275)	-0.196 (0.396)	0.054 (0.110)	-0.105* (0.062)	-0.104 (0.065)	-0.041 (0.058)
Observations	16,924	16,924	14,084	16,924	16,924	1,976	1,673	16,924	16,924	16,924	14,084

Notes: Robust standard errors clustered at the region of residence by-birth year are reported in parenthesis. Significance levels: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1. All regressions control for fixed effects of birth year, the interaction of treatment variable and gross enrolment rate in 1996-97, gross enrolment rate in 1996-97, fixed effects of 73 province of residence, or province level spending ratio difference between 1997-98 and 1996-97 education year and teacher ratio by province and year, and the instrument (the interaction of treatment and Teacher ratio by province and year or province level spending ratio difference between 1997-98 and 1996-97 education year).

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Historical Evolution of Supply Chain Management in The VUCA Age: Sustainable, LARG and Digital Supply Chain Managements

VUCA Çağında Tedarik Zinciri Yönetiminin Tarihsel Evrimi: Sürdürülebilir, LARG ve Dijital Tedarik Zinciri Yönetimleri

Nuri Özgür DOĞAN^a Serkan DERİCİ^{b*}

^a Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7892-1550

^b Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Nevşehir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2581-6770

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 26, 2024

Accepted: December 10, 2024

Keywords:

Dijital Supply Chain Management,
Sustainability,
LARG,
VUCA Age.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Nisan 2024

Kabul tarihi: 10 Aralık 2024

Anahtar Kelimeler:

Dijital Tedarik Zinciri Yönetimi,
Sürdürülebilirlik,
LARG,
VUCA Çağı.

ABSTRACT

The increasing impact of technology is differentiating the business processes from the classical meaning. In this study, based on the fact that business processes in the world now include components such as Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity (VUCA) under the influence of different factors, new approaches in supply chains are discussed under the concept of VUCA as a flow process. Different important developments affecting the world such as political developments, digital transformation, epidemics and natural disasters make the classical supply chain dysfunctional. A review of the literature shows that the historical development of lean, agile, flexible and green (LARG) supply chains and digital supply chains under the VUCA era are not addressed in relation to each other. In today's studies on supply chains, the lack of knowledge of the new components of supply chains causes studies to be carried out in the classical chain understanding and this prevents applications that reflect the real world. In this respect, within the scope of the study, the historical development of supply chain management, industrial revolutions and their interaction with each other were revealed. Thus, it will contribute to new studies to understand the development of supply chain management from past to present and to focus on the right issues. The historical integrity has been preserved and developments have been obtained by reviewing the literature on supply chain management and industrial revolutions and these developments have been associated with each other and the historical development process has been presented in tables. In addition, all concepts are explained with the support of the literature and each development is expressed as a temporal flow in stages in this direction. It has been determined that there is a lack of theoretical explanation of this evolutionary development in the literature. The information presented in the article reveals the development of supply chain management as a whole with industrial revolutions and will contribute to the development of a professional perspective.

ÖZ

Teknolojinin giderek etkisinin artması ile beraber iş süreçleri klasik anlamdan farklılaşmaktadır. Bu çalışmada, dünyadaki iş süreçlerinin artık farklı faktörlerin etkisi altında Volatilité, Belirsizlik, Karmaşıklık, Belirsizlik (VUCA) gibi bileşenleri içerdiği gerçeğinden hareketle, tedarik zincirlerindeki yeni yaklaşımlar bir akış süreci olarak VUCA kavramı altında ele alınmaktadır. Politik gelişmeler, dijital dönüşüm, salgın hastalıklar ve doğal afetler gibi dünyayı etkileyen farklı önemli gelişmeler klasik tedarik zincirini işlevsiz hâle getirmektedir. Literatür incelendiğinde yalın, çevik, esnek ve yeşil (LARG) tedarik zincirlerinin tarihsel gelişimi ile VUCA dönemi altında dijital tedarik zincirlerinin birbiriyle ilişkili olarak ele alınmadığı görülmektedir. Günümüz şartlarında tedarik zincirlerinin ele alındığı çalışmalarda, tedarik zincirlerinin sahip olduğu yeni bileşenlerin bilinmemesi klasik zincir anlayışında çalışmalar yapılmasına neden olmakta ve bu durumda gerçek dünyayı yansıtan uygulamaların yapılmasına engel olmaktadır. Bu bakımdan çalışma kapsamında tedarik zinciri yönetiminin tarihsel gelişimi, endüstriyel devrimler ve bunların birbirleriyle olan etkileşimi ortaya konulmuştur. Böylece yeni çalışmaların geçmişten günümüze tedarik zinciri yönetiminin gelişimini anlaması ve doğru konulara odaklanmasına katkıda bulunulacaktır. Tarihsel bütünlük korunarak tedarik zinciri yönetimi ve sanayi devrimleri ile ilgili literatür taraması yapılarak gelişmeler elde edilmiş ve bu gelişmeler birbirleri ile ilişkilendirilerek tarihsel gelişim süreci tablolar hâlinde sunulmuştur. Ayrıca tüm kavramlar literatür desteği ile açıklanmış ve her bir gelişme bu doğrultuda aşama aşama zamansal bir akış olarak ifade edilmiştir. Bu evrimsel gelişimin teorik olarak açıklanmasında literatürde bir eksiklik olduğu tespit edilmiştir. Makalede sunulan bilgiler, tedarik zinciri yönetiminin endüstriyel devrimlerle birlikte bir bütün olarak gelişimini ortaya koymaktadır ve profesyonel bir bakış açısının gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Introduction

Today, the effects of economic crises, epidemics such as covid-19, political crises between countries and natural disasters such as fire, flood and earthquake are effective worldwide. On the other hand; rapid technological developments, internet-based applications and developing transportation opportunities have revealed dynamic and highly competitive markets. These situations, which appear suddenly in these markets and where businesses need to must respond quickly, reveal the fact that supply chains does not suffice in the classical structure. In addition, supply chains are in a digital transformation which contain to high-tech applications such as sensors, cloud computing and big data. As supply chains undergo digital transformation, incorporating technology, lean working principles, flexibility and environmentally friendly practices into this transformation process is important to achieve sustainable chain success.

The basis of today's artificial intelligence applications is based on associating logic propositions with mathematics (Martin-Löf, 1982). In this process, there have been many developments from the invention of simple calculators to today's smart technological tools. Within the scope of these developments; Business processes have become quite complex due to many factors such as the increase in the human population, the change in expectations and demands, the development of technology, internet-based applications and sensors. This complexity; uncertain processes have revealed a flexible and ever-changing dynamic structure. This emerging new structure required businesses to change their management policies and philosophies. This new way of thinking involving risks and changes, is defined the VUCA era. (Mack et al., 2015).

The concept of *VUCA* is a new age of thought created by combining the first letters of terms (Volatility, Uncertainty, Complexity and Ambiguity) expressing uncertain and variable situations experienced in business processes (Mohanta et al., 2020) and first introduced by the US military after the cold war period (Murugan et al., 2020).

The concept of supply chain, on the other hand, is the structure in which the links between the units involved in the process of revealing the products produced by the enterprises and offered to the consumers are established (Christopher, 1992). When considered as a process, the supply chain is the whole of the transportation and storage activities in the process of producing products by processing the raw materials, combining the parts and delivering the created products to the markets (Zijm et al., 2019).

In 2011, Industry 40 was announced at the Hannover Fair (Kagermann et al., 2011). The technology that was developing before industry 4.0 started to be applied to all sectors with this announced. The expansion of the scope of application, the whole world has started to talk about digital transformation. In this context, concepts such as sensors, the internet of things, cloud computing and big data which are the components of the last industrial revolution in all sectors (Yang et al., 2019), have become the main working point of enterprises (Soto-Acosta, 2020). This development, which has caused us to enter the digital age, has affected many sectors. In this direction, supply chain management is at the beginning of the works where the most important developments are experienced (Ivanov et al., 2019). The digital age we entered with the announcement of the last industrial revolution, communication in-chain in supply chain management has transformed into digital communication by moving from real environments to virtual environments via sensors (McIvor and Humphreys, 2004). The concept of digital supply chain management is a new phenomenon in which emerging digital components are integrated. In this context, digital supply chain management is defined as the structure in which separate applications and different facilities are systematically connected to each other through virtual networks throughout the supply chain network (Abdel-Basset et al., 2018).

In supply chains, which have become a flexible structure and transformed into a dynamic form with digitalization, the problems and workflows within the network have become quite complex, including uncertainties. Even companies operating around the world are now software-linked to each other via virtual networks. In this direction, supply chains have become a digital chain where there is a simultaneous flow of information and information about the products produced, sold and stored between different places (Bhargava et al., 2013). With the use of advanced technology, the development of the transportation routes of raw materials, the sending of products to any part of the world, and online sales have transformed the supply chains from national to a global structure. A development that occurs at any stage of the supply chain is now transmitted instantly to the actors in the chain via virtual networks (Manthou et al., 2014). In this direction, situations such as the continuous data flow, the purchase of products by consumers online, the tracking of instant product movement, the continuous forecasting, the integration of developing technological tools into the supply chain network have brought businesses face to face with the problem of big data analysis (Hung and Hsieh, 2017). Big data analysis is carried out at all stages supply chain management which of including planning, purchasing, production, shipping, sales, delivery and feedback (Zekhnini et al., 2020).

In digital supply chain management, the analysis of the large data obtained is only possible with artificial intelligence supported algorithms. The most used techniques in big data analysis are machine learning techniques (Athmaja et al., 2017). Machine learning techniques are basically classified into four groups as supervised, unsupervised, semi-supervised and reinforcement learning (Saravanan and Sujatha, 2018). The most widely used machine learning techniques in big data analytics applications in supply chain management (Bousqaoui et al., 2017): regression (Goldstein et al., 2017; Jagielski et al., 2018; Maulud and Abdulazeez, 2020), artificial neural networks (Chen et al., 2017; Kim et al., 2018; Chen et al., 2019), support vector machines (Burbidge et al., 2001; Rodriguez-Galiano et al., 2015; Battineni et al., 2019). The mentioned classification and the techniques to be used in the classes are shown in Figure 1.

Not just a business anymore, every business in the supply chain has to regularly analyze big data and share it with other actors. Only in this way will supply chains achieve sustainable success. Another important point understood here is that digital supply chain management covers the business processes carried out in the VUCA era, and the processes of Lean, Agile, Resilient and Green (Carvalho et al., 2011), which are effective in sustainable supply chain management.

In this study, the relationships between current issues in supply chain management such as digital, lean, agile, resilient, green and sustainable approaches are revealed. In doing so, the historical evolution of the concept of supply chain management, from its primitive form to its current advanced structure are presented. The rest of the paper is organized as follows: Section 2 reviews literature and describes the theoretical background in a detail way. Section 3 gives methodology and finally Section 4 presents the results.

Theoretical Background

As this study includes digital, LARG and sustainable supply chain managements in the VUCA era, theoretical background of these concepts were presented separately within the following sub-headings.

Digital Supply Chain Management

Nowadays, digital supply chains, which are frequently the subject of scientific studies and expressed as a special field of study by industry experts, are the connections between the actors in the chain are carried out online with internet-based systems instead of cables, all information is transmitted and stored simultaneously and at low cost. are structures.

Transmitting and sharing the information in the chain with virtual networks is the most important feature that distinguishes digital supply chains from their classical structure and makes the chain a whole (Oh and Jeong, 2019). Digital supply chains and optimization make it necessary to develop new management approaches apart from classical management approaches (Büyüközkan and Göçer, 2018). In this respect, the digital supply chain is expressed as a process in which advanced information technologies are integrated into the chain in order to provide a sustainable performance, it is transformed into an agile structure, activities are carried out for customer needs with the new technologies (such as augmented reality, big data, sensors) used, and it provides more added value by reducing costs (Ageron et al., 2020).

There are many scientific studies on digital supply chain in the literature. Many of these studies were in the form of theoretical reviews or literature reviews (Wu et al., 2016; Büyüközkan and Göçer, 2018; Agrawal and Narain, 2018; Iddris, 2018; Zhao et al., 2020; Farajpour et al., 2022). Although many theoretical studies have been done on digital supply chains, it has been determined that there is limited work on how these chains work. It has been determined that there is estimation (Rajesh, 2016; Vairagade et al., 2019) and modeling on a part of the chain (Gunasekaran et al., 2017; Scuotto et al., 2017; Ivanov and Dolgui, 2021) in all of the identified scientific studies.

Lean, Agile, Resilice and Green Supply Chain Management

Today, businesses operate under highly competitive and highly variable market conditions (Kumar and Bhat, 2014). In this direction, it should have lean processes that will minimize its costs and wastes and maximize activities with high added value (Womack et al., 1990). On the other hand, businesses should have a supply chain that can respond to their activities in a flexible and agile way in the face of constantly changing and uncertain market demand (Baramichai et al., 2007). In addition, supply chain structures should be designed in a structure that is resistant to sudden situations and focuses on minimizing environmental risks, contributing to ecological efficiency (Cabral et al., 2012). These four supply chain approaches, which are mentioned in the literature as *Lean*, *Agile*, *Resilient* and *Green*, are named as *LARG* supply chain by using their initials (Ghotbabadi et al., 2016).

In the literature review, it has been determined that there are many studies on these four methods (LARG), which are related to each other, and their relations with each other. In this context, lean supply chain management (Lamming, 1996; Jasti and Kodali, 2015; Tortorella et al., 2017; Garcia-Buendia et al., 2022), agile supply chain management (Power et al., 2001; Tarafdar and QRunfleh, 2017; Chowdhary, 2022; Hamdani et al., 2022; Oliveira-Dias et al., 2022), resilient supply chain management (Mensah and Merkurjev, 2014; Lee and Rha, 2016; Purvis et al., 2016; Shokouhifar and Ranjbarimesan, 2022) and green supply chain management (Hervani et al., 2005; Srivastava, 2007; Zhu et al., 2012; Tseng et al., 2019). On the other hand, the relationship between lean and agile supply chain managements (Qrunfleh and Tarafdar, 2013; Ciccullo et al., 2018; Kawa and Maryniak, 2019) and the relationship between agile and resilient supply chain managements (Carvalho et al., 2012; Taseer et al. Ahmed, 2022) and the relationship between lean and green supply chain management (Duarte et al., 2011; Cherrafi et al., 2018) and there are scientific studies that deal with four approaches (Carvalho and Cruz-Machado, 2011; Cabral et al., 2012; Sharma et al., 2021).

Sustainable Supply Chain Management

Today, the success of supply chains, which include many actors and are affected by many factors, depends on their sustainability. In this context, the chains, efficient virtual communication network, big data analysis and developed policies should be designed in a sustainable structure based on perfect communication and data transfer (Ki Fiona Cheung & Rowlinson, 2011). Sustainable supply chain management; that businesses operate in line with

the objectives they have developed for the environmental, social and economic dimensions of sustainability; there is cooperation in the chain in the management of material, information and capital flows; these are chains that aim to increase long-term performance in chains operating in an effective integration (Kumar et al., 2017; Stroumpoulis and Kopanaki, 2022).

In the literature review, it has been determined that there are many studies on different topics related to sustainable supply chain management. Some of these studies are as follows: literature review (Clift, 2003; Seuring and Müller, 2008; Abidi et al., 2017), sustainable supply chain management with multi-criteria decision making (Kumar et al., 2017; Matic et al., 2019; Alshehri et al., 2022), green supply chain management and sustainable supply chain management (Ahi and Searcy, 2013; Yildiz Çankaya and Sezen, 2019), agile supply chain management and sustainable supply chain management (Digalwar et al., 2020; Yusuf et al., 2020), theoretical studies (Vermeulen and Seuring, 2009; Galal and Moneim, 2016; Sauer and Seuring, 2018; Bubicz et al., 2019), sustainability relationship with digital supply chain (Jabbour et al., 2020; Liu et al., 2020; Akbari ve Hopkins, 2022; Beltagui et al., 2022; Zekhnini et al., 2022).

Research Methodology

The historical development of supply chain management shows that it has developed together with the industrial revolutions (Balon, 2020). The development of national economies and industries has directly influenced the development of supply chain management, as the forward and backward flow of products in a chain network is the subject of supply chain management. Frazon et al. (2019) compiled the evolution of the concept of supply chain management. In this study, the key events in the development of supply chain management (1980 to the present) are integrated into the table and shown in Table 1.

According to Table 1, the following points were determined: logistics 2.0 begins almost a century after Industry 2.0, phase 3.0 started almost simultaneously for all areas (Industry 3.0, 1969; Logistics 3.0, 1980; SCM 3.0, 1985), the features and techniques of SCM 3.0 (the first stage of SCM) are more compatible with industry 3.0 and logistics 3.0, SCM 1.0 and SCM 2.0 stages are absent, SCM 4.0 still has not reached its ideal maturity (Frazzon et al., 2019). Before mentioning the development of supply chain management in the historical process from its primitive state to its digital state, it would be meaningful to show all the developments on a chart and explain it afterwards. In this respect, the historical development of digital supply chain management is shown in Table 2 chronologically (1950s to the present).

Table 1: The Relationship of Supply Chain Management and Logistics with Industrial Revolutions

Period	The industrial Revolution	Logistics Age	Supply Chain Management
1780 - 1870	Industry 1.0 (1784 – 1870) <i>Mechanical loom, water, steam power</i>	Logistics 1.0 (late 19th - early 20th century) <i>Mechanization of Transport</i> <i>Sedentary Period</i> <i>Unit Load</i>	
1870 - 1980	Industry 2.0 (1870 – 1969) <i>Mass production with electrical energy</i>	Logistics 2.0 (1960 – 1980) <i>Automation of the Transport System</i> <ul style="list-style-type: none"> • Physical Distribution Period • Establishment of the National Physical Distribution Management Council • Beginning of Road Transport <ul style="list-style-type: none"> • 1961 Whip Effect • Material Requirements Planning (MRP) • Textbooks and Scientific Journals 	<i>In this period, the concept of supply chain was not used.</i>
1980 - 2010	Industry 3.0 (1969 - 2000'ler) <i>Microprocessors, First Programmable Logic Controller (PLC), Use of Electronics and Information Technology</i>	Logistics 3.0 (1980 – 2010) <i>Logistics Management System</i> <ul style="list-style-type: none"> • Personal Computers • Logistics Planning • Quick Response System • Third Party Logistics • Logistics, SCM Separation 	SCM 3.0 (early 1980s) <i>Integration between two channels</i> <ul style="list-style-type: none"> • Supply Chain Management Concept <ul style="list-style-type: none"> • Enterprise Resource Planning (ERP) • First Robot Cobot • Effective Customer Response • Logistics, SCM Separation <ul style="list-style-type: none"> • LARG SCM • VUCA Era
2010 - ...	Industry 4.0 (2010 - ...) <i>Strong product customization under production conditions with great flexibility</i> <ul style="list-style-type: none"> • Digitalization • Cloud Computing • Internet Of Things • Big Data • Machine Learning • Sensors 	Logistics 4.0 (2010 - ...) <i>Intelligent Transportation Systems (ITS), Real Time Detection Systems (RTLS)</i> <ul style="list-style-type: none"> • Digitalization • Risk management • Reverse Logistics • Big Data Analysis • Artificial Intelligence Innovation • Internet of Things 	SCM 4.0 (2010 - ...) <i>Total Network Integration</i> <ul style="list-style-type: none"> • Digitalization • Risk Management • Reverse Logistics • Big Data Analysis • Artificial Intelligence Innovation • Internet Of Things • Sensors • Smart Systems

Table 2. Historical Evolution of Supply Chain Management (Habib ve Jungthripanich, 2008; Rodrigue, 2020; Scmdojo, 2023)

PERIOD	1950s	1960s	1970s	1980s	1990s	2000s	2010s - ...
	Transportation Period Partial Processes	Physical Distribution Period	Physical Supply Period Deregulation Logistics	Physical Distribution Period Business Logistics Deregulation Transport Consolidation	Integration Period	Value Capture Period Teaching Supply Chain Management as a Course in Universities (2007)	Automation and Digitization Era
EVENTS	Birth of Logistics Concept	<ul style="list-style-type: none"> • Demand Forecast • Sourcing • Buy • Requirements Planning • Production planning • Stock and Storage • Transport • Packaging • Distribution Planning • Order Process • Customer relationship 	<p>Maturation of the Logistics Concept</p> <p>Establishment of the first real-time warehouse system (1971)</p> <p>Journal of Business Logistics was founded (1978)</p>	<p>The Birth of Supply Chain Management (1980)</p> <p>Material Management</p> <ul style="list-style-type: none"> • Storage • Handling • Packaging <p>Physical Distribution Beginning to Use SCM in Manufacturing Industry (1985)</p> <p>Supply chain management is a process</p>	<p>Enterprise Resource Planning (ERP) started to be used.</p> <p>Supply chain actors have begun to be seen as a whole.</p> <p>Optimization techniques have been used.</p> <p>The first robot cobot was invented.</p> <p>VUCA Concept Lean SCM Green SCM</p> <p>The Use of Supply Chain Management in the Service Industry (1995)</p>	<p>In SCM:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Information Technologies • Marketing • Sales • Process Planning • Finance <p>Agile SCM</p>	<p>Industry 4.0</p> <ul style="list-style-type: none"> • Digitalization • Digital Finance • Digital SCM
		Resilience SCM (the mid-to-late 1990s and early 2000s)					

Supply chain management is a very old discipline in practice, but the concept was first expressed in the twentieth century. Supply chains, which were initially thought to be quite simple, as a single line, are structured from raw material suppliers to consumers. Supply chains have changed from a simple line form with the effects of factors such as the development of technology, transportation and production areas in the historical process, as well as the changes in consumer needs; It has become an advanced network of multiple raw material suppliers, multiple production areas and different distribution channels, which are transmitted to a wide variety of markets. However, with this development and change and the digital transformation that entered our lives in the twenty-first century, the existence of digital supply chains is now mentioned. We are living in an era that was officially ushered in with the announcement of the last industrial revolution in 2011, enabling the use of high-tech components in the supply chain. One of the most important fields of activity for businesses in the digital age is supply chain management. Now, as in all areas of our lives, activities are planned, coordinated and carried out by using the internet, artificial intelligence and sensors in supply chain management.

In the early stages of supply chain management, the bringing together of different manufacturers in order to respond to customers in supply chains formed the basis of today's supply chains. Workshop type production, which is based on labor, started to leave its place to machines with the invention of steam machines. The use of steam engines in industry has made iron processing possible (Rosen, 2012). In addition to the increasing population and migration movements in the 1800s, the development of railway transportation with the beginning of the processing of iron made it possible to transport the products produced (Rodrigue, 2020).

In the 1900s, we see that the biggest innovation in the field of transportation was the invention of pallets. With the pallets, the transporters started to transport the products in a single shipment. This development in the field of transportation has led to the development of planning and transportation methods. The fact that supply chains became the main target by competitors during the Second World War led to the development of maritime transport (Mangan and Lalwani, 2016). The beginning of the development of maritime transport in a way that can be primitive first and then the efforts to optimize the carrying capacity by using containers have formed the basis of today's global supply chains (Song and Panayides, 2012).

The 1950s pass as the era of transportation in the field of logistics and supply chain. This period, which is also defined as the sedentary period in the field of logistics and supply chain (Ballou, 1978), is when computers and pocket calculators are not used, courses on logistics and supply chain are not given even in universities (Southern, 2011), the main actor is governments, almost no This is the period when there is no optimization in the field. In this period, when the concept of unit load was used in transportation, logistics and supply chain issues were used predominantly in the military. In this period, the main point of thought was to deliver the materials needed during the war to the places needed with a thinking style similar to the just-in-time production philosophy. The concept of logistics, which was referred to as a military term in this period (Ballou, 1978); the establishment of military facilities, the procurement of personnel, the transportation of materials (Habib, 2014).

By the 1960s, which was the period of physical distribution (Heskett et al., 1973), the use of computers in the field of supply chain made it possible to address optimization problems. During this period, textbooks and journals began to be published. In this period, the book "Logistics Management: Logistics Problems" was written by Smykay et al. (1961) and the Journal of Transportation was published (1961) by the American Transportation Association.

In the 1970s, when physical supply was at the forefront, the issue of physical contact came to the fore in addition to physical distribution, and studies were carried out to combine

these two behaviors. At the same time, lectures were started at universities and scientific journals, books and professional organizations were established (Southern, 2011).

In the 1980s, with the introduction of personal computers, there were revolutionary developments in the field of supply chain. In this period, the concept of supply chain management was used for the first time by Keith Oliver and started to be used by professionals working in the field of logistics (Oliver and Webber, 1992). Electronic systems began to be implemented. The concept of logistics has begun to be used instead of the term physical distribution (Rodrigue, 2020). The concept of supply chain has started to be considered as a process that is given importance as a result of the studies carried out in this period (La Londe, 1997).

In the 1990s, when business logistics began, Enterprise Resource Planning (ERP) started to be used and businesses realized that the whole process from the supply of inputs to the delivery of products to consumers should be seen as a whole in businesses (Handfield and Nicholas, 1998). Optimization methods have started to be used in the field of supply chain. Again in this period, the introduction of the internet into our lives and the beginning of electronic data transfers caused a complete integration to begin (Rodrigue, 2020). At the end of this period, the first robot Cobot, which is used in the field of supply chain, was invented (Dossou, 2018). In the 2000s, logistics was defined as a process within the supply chain management and these two concepts, which were used in the same sense, were separated from each other (Mukhamedjanova, 2020).

Digitalization has started to make its impact felt more in all sectors with the fourth industrial revolution. In this respect, there have been significant developments in supply chains since the start of the last industrial revolution in 2011. Risk management, reverse logistics, big data analysis, artificial intelligence innovation, the use of the internet of things in processes and finally robotic applications have been implemented. These developments have caused supply chain management to be one of the most influential factors in our daily lives and industries.

The last industrial revolution has revealed developments that cause us to enter the digital age and affect not only production but also many areas (Hofmann and Rusch, 2017). With this industrial revolution called Industry 4.0, innovations such as augmented reality, cloud computing, big data, sensors and the internet of things have begun to be used both in production areas and in other areas (Radivojević & Milosavljević, 2019). In this sense, digitalization has been reflected in the field as an important development that reduces costs by providing integration within supply chains (Raj et al., 2020). Production areas that emerged from the classical structure with Industry 4.0; smart factories by integrating these components; smart or digital supply chains have emerged with the integration of supply chains. Supply chains and logistics activities have been the most affected by digitalization in enterprises. In digital transmission chains, there is an optimally organized virtual connection between raw materials, materials, products and the duration of the equipment used in the chain network and the sensors integrated into the machines (Luthra & Mangla, 2018). This virtual connection allows information to be transmitted simultaneously and quickly. Thanks to this structure, supply chains gain a durable and plastic structure in the face of rapid final situations such as sudden changes preferred by consumers and problems in production. It is also a fact that control audits cannot be operated effectively thanks to this structure. In this period, the development of smart production systems and tools brought about radical changes in production and business processes, necessitating digitalization in the field of supply chain (Büyükoğuzkan and Göçer, 2018). With this development, the necessity for businesses to have digital supply chains in order to compete has become an accepted reality. In addition, digitalization and the facilitation of the use of the internet have become an important part of logistics and supply chain training, leading to the development of distance education opportunities. Supply chains now include flexible,

agile and advanced intelligent systems, with the development of educational content and educational paths, the introduction of new approaches and the impact of digitalization (Rodrigue, 2020).

The digital supply chain as a value chain: developed based on the components of industry 4.0. In this context, digital supply chains: autonomous control systems, intelligent logistics and distribution, 3D printing, robots and quality control, artificial intelligence, augmented reality, real-time systems, machine learning algorithms, big data, mobile computing, home collect, digital reality social media, pick up points, e-commerce, information integration and sharing, self-driving vehicles, automation warehousing, flexibility, IoT, IoS, monitor and drive customers behaviour, human computing interaction and horizontal and vertical integration. In digital supply chains, material, product and service flows form a cycle depending on these components. In digital supply chains, industry 4.0 components are connected to supply chains with cyber physical systems. The chain is protected by minimizing the data protection problem caused by the Internet of Things in cyber physical systems. In the light of all these components, digital supply chains consist of 2PL, 3PL, Wholesaler distributor, Retailer, Customers, Final Costomer, Service Partner (4PL, 5PL), suppliers, smart factories (Garay-Rondero et al., 2020).

In the digital supply chain, the entire process from raw material suppliers to the end consumer within this entire structure is interconnected with virtual networks thanks to IoT technology. The information flow problem in classical supply chains is eliminated thanks to these virtual networks. In this way, a development occurring in any link of the chain is shared simultaneously with the entire chain. This allows all stakeholders along the chain to have full information and thus achieve a flexible structure. The flexible structure of the chain members, together with digital supply chains, enables supply chains to be more resilient by preparing themselves in case of an unplanned negativity or development at any stage. In this respect, it can be said that digital supply chains are chains where the disconnect between stakeholders, as in the classical supply chain, is eliminated with digital components. Now, supply chains are seen as a single company thanks to the virtual networks and digital components they contain. This increases resilience, flexibility and efficiency in every link of the chain.

The application of the innovations brought by the last industrial revolution in supply chain management, the entire network has become a source of big data. The storage, storage, separation and analysis of the huge data produced within the supply chain network has become the main focus of supply chain managers. Contrary to classical methods, these operations can be performed on the large data obtained, with artificial intelligence-based systems that require the use of advanced technology. These practices differentiate digital supply chains from the traditional structure. Now, networks with lower cost, faster and minimizing uncertainties are designed compared to conventional supply chains. Analyzing the data produced by digital supply chains is possible with machine learning techniques. Machine learning also includes the most widely used techniques for analyzing big data shared between stages by being produced in a new and digital network designed. It has become a very important issue for supply chain management to make the analyzes made with computers using machine learning techniques correctly with reliable data and to make the results useful. The digital age, on-chain communications have moved from real environments to virtual environments and have turned into digital communications (McIvor ve Humphreys, 2004).

The amount of information about the process of supply chain managers has increased with these developments. New technologies used in the chain have caused supply chains to become a flexible structure that provides real and simultaneous data to all members in the network (Cavalcante vd., 2019). Consumers' purchase of products online, integrating developing technological tools into the supply chain network, and the constantly provided big

data analysis have forced businesses to do big data analytics on chains (Hung and Hsieh, 2017). With this necessity, there has been a rapid evolution from traditional supply chain management to digital supply chain; In this sense, the analyzes to be made and the use of big data have become an important process that creates sustainable value for businesses and provides a significant competitive advantage against businesses operating in the same sector. The digital supply chain is an agile structure in which the central management approach is eliminated, advanced information technologies are integrated into the chain in order to provide a sustainable performance, activities are carried out for customer needs together with the new technologies used and costs are reduced. It is expressed as a process that provides more added value (Ageron et al., 2020).

Results

The VUCA era that emerged in the post-Cold War era and the development of technology, business processes have become quite complex. Flexible and agile supply chains play a vital role in new business processes involving sudden changes, where uncertainties and risks are high. On the other hand, with digitalization, not only supply chains, but the whole world has entered into a virtual network. Under VUCA conditions, it is important for businesses to have a sustainable supply chain management, to survive under intense competition conditions.

In today's digital world, the entire supply chain is followed by virtual networks. For example, when an individual purchases a product through a web page, information flows throughout the supply chain network. Against this flow of information, suppliers are preparing for raw materials, manufacturers are preparing for production, and distributors realize that new transportation is required. On the other hand, businesses can predict which product is in demand across the product range and what they should produce in the future. It has a flexible structure by using digital tools in the face of uncertainty, risk and volatility; Businesses with lean, agile, resilient and environmentally friendly practices provide competitive advantage. It will continue to exist with an intelligent supply chain designed in this way. Digital supply chains also consist of the four main actors (supplier, producer, distributor and consumer) that classical supply chains have. The difference from classical chains is that the entire forward and backward process is connected by virtual networks, regardless of the number of all these actors, vertical or horizontal structure. In digital supply chain applications, the big data obtained at every stage of the supply chain is analyzed by machine learning methods, and useful results are obtained and shared with the related actors. Thanks to this simultaneous, accurate and fast information flow, businesses can operate sustainably in lean production principles and in case of a possible sudden demand, they can respond to the demand thanks to the flexible structure of all stages of the chain.

In the face of globalization reaching gigantic dimensions with digitalization; Covid-19 outbreak; Businesses and countries with digital supply chains can gain serious advantages in the face of major natural disasters such as earthquakes, floods and fires, and economic and political crises. In the face of the recent covid-19 epidemic, while countries with businesses with the specified characteristics of supply chains do not have problems; In many developed countries, there have been major problems in the supply of pharmaceuticals and consumer goods. From another point of view, having a digital and sustainable supply chain will make it possible to use every stage of the supply chain effectively in case of a major natural disaster. In this direction, the needs arising in the natural disaster area will be determined and distribution will be provided with different alternative transportation methods. Based on all the aforementioned; The sustainable development, economic and social development of both businesses and countries depend on the existence of an effective and sustainable digital supply chain.

In this study, research has been conducted on the lack of full expression of the development flow in the literature on supply chain management. In this context, a literature review on supply chain management and industrial revolutions was conducted while maintaining historical integrity. As a result of this literature review, important developments were obtained and these developments were associated with each other and the historical development process was presented in tables. Furthermore, all concepts are explained with the support of the literature and each development is expressed as a temporal flow in this direction. In this respect, a study has emerged in which the historical development of the supply chain is fully expressed in the literature. This study will enable future researchers to make sense of current problems by considering the historical development of the supply chain. Again, in this way, they will focus on the right issues. As a result of the examinations, scientific studies in the literature and developments in the field of supply chain management show that research and sectoral investments should be different from a classical perspective. In this study, the process of transformation of the supply chain from primitive to modern has been revealed. In this direction, it is known that the SCM sector must now be resilient and flexible. The ability to carry out processes without disruptions as a result of changes and sudden developments depends on the design of supply chains in the modern sense. On the other hand, the era of green, agile, lean and resilient supply chains is now referred to as the VUCA era. Today, when scarce resources are becoming scarcer, supply chains need to be lean and green as a social responsibility and profitability item. On the other hand, agile and resilient structures need to be created in order to eliminate the impact of sudden crises such as epidemics or wars and to minimize the damages of uncertainties experienced in the sectors. Research and orientations should now be in this direction. In order to analyze this structure, digital components such as sensors and the Internet of Things should be analyzed and integrated into processes. This will create big data at each stage and big data can only be analyzed with appropriate algorithms such as machine learning. The literature on big data analysis and machine learning algorithms has started to develop. In addition, the existence of an effective digital system on the supply chain network makes all this possible. As governments support and emphasize green, lean and digital transformation, both companies and scientific studies should be designed with a focus on these issues.

References

- Abdel-Basset M., Manogaran G., Mohamed M. (2018). *Internet of Things (IoT) and its impact on supply chain: A framework for building smart, secure and efficient systems*. *Future Generation Computer Systems*, 86(9), 614-628.
- Abidi, N., Bandyopadhyay, A., Gupta, V. (2017). Sustainable supply chain management: A three dimensional framework and performance metric for Indian IT product companies. *International Journal of Information Systems and Supply Chain Management (IJISSCM)*, 10(1), 29-52.
- Ageron B., Bentahar O., Gunasekaran A. (2020). Digital supply chain: challenges and future directions. In *Supply Chain Forum: An International Journal* (Vol. 21, No. 3, pp. 133-138). Taylor & Francis.
- Agrawal, P., Narain, R. (2018). Digital supply chain management: An Overview. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 455, No. 1, p. 012074). IOP Publishing.
- Ahi, P., Searcy, C. (2013). A comparative literature analysis of definitions for green and sustainable supply chain management. *Journal of cleaner production*, 52, 329-341.
- Akbari, M., Hopkins, J. L. (2022). Digital technologies as enablers of supply chain sustainability in an emerging economy. *Operations Management Research*, 15(3-4), 689-710.

- Alshehri, S. M. A., Jun, W. X., Shah, S. A. A., Solangi, Y. A. (2022). Analysis of core risk factors and potential policy options for sustainable supply chain: an MCDM analysis of Saudi Arabia's manufacturing industry. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-31.
- Athmaja, S., Hanumanthappa, M., Kavitha, V. (2017, March). A survey of machine learning algorithms for big data analytics. In *2017 International conference on innovations in information, embedded and communication systems (ICIIECS)* (pp. 1-4). IEEE.
- Ballou RH (1978). *Basic business logistics: transportation, materials management, physical distribution* (No. 2). Prentice Hall.
- Balon, V. (2020). Green supply chain management: Pressures, practices, and performance-An integrative literature review. *Business Strategy & Development*, 3(2), 226-244.
- Baramichai, M., Zimmers Jr, E. W., Marangos, C. A. (2007). Agile supply chain transformation matrix: an integrated tool for creating an agile enterprise. *Supply Chain Management: An International Journal*, 12(5), 334-348.
- Battineni, G., Chintalapudi, N., Amenta, F. (2019). Machine learning in medicine: Performance calculation of dementia prediction by support vector machines (SVM). *Informatics in Medicine Unlocked*, 16, 100200.
- Beltagui, A., Nunes, B., Gold, S. (2022). Sustainability and the digital supply chain. In *The Digital Supply Chain* (pp. 397-417). Elsevier.
- Bhargava B, Ranchal R., Othmane LB (2013). Secure information sharing in digital supply chains. In *2013 3rd IEEE international advance computing conference (IACC)* (pp. 1636-1640). IEEE.
- Bousqaoui, H., Achchab, S., Tikito, K. (2017). Machine learning applications in supply chains: An emphasis on neural network applications. In *2017 3rd International Conference of Cloud Computing Technologies and Applications (CloudTech)* (pp. 1-7). IEEE.
- Bubicz, M. E., Barbosa-Póvoa, A. P. F. D., Carvalho, A. (2019). Incorporating social aspects in sustainable supply chains: Trends and future directions. *Journal of Cleaner Production*, 237, 117500.
- Burbidge, R., Trotter, M., Buxton, B., Holden, S. (2001). Drug design by machine learning: support vector machines for pharmaceutical data analysis. *Computers & chemistry*, 26(1), 5-14.
- Büyüközkan, G., Göçer, F. (2018). Digital Supply Chain: Literature review and a proposed framework for future research. *Computers in Industry*, 97, 157-177.
- Cabral, I., Grilo, A., Cruz-Machado, V. (2012). A decision-making model for lean, agile, resilient and green supply chain management. *International Journal of Production Research*, 50(17), 4830-4845.
- Carvalho, H., Cruz-Machado, V. (2011). Integrating lean, agile, resilience and green paradigms in supply chain management (LARG_SCM). *Supply chain management*.
- Carvalho, H., Duarte, S., Machado, V. C. (2011). Lean, agile, resilient and green: divergencies and synergies. *International Journal of Lean Six Sigma*, 2(2), 151-179.
- Carvalho, H., Azevedo, S. G., Cruz-Machado, V. (2012). Agile and resilient approaches to supply chain management: influence on performance and competitiveness. *Logistics Research*, 4, 49-62.
- Cavalcante IM, Frazzon EM, Forcellini FA, Ivanov D (2019). A supervised machine learning approach to data-driven simulation of resilient supplier selection in digital manufacturing. *International Journal of Information Management*, 49, 86-97.
- Chen, M., Challita, U., Saad, W., Yin, C., Debbah, M. (2017). Machine learning for wireless networks with artificial intelligence: A tutorial on neural networks. arXiv preprint arXiv:1710.02913, 9.

-
- Chen, M., Challita, U., Saad, W., Yin, C., Debbah, M. (2019). Artificial neural networks-based machine learning for wireless networks: A tutorial. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 21(4), 3039-3071.
- Cherrafi, A., Garza-Reyes, J. A., Kumar, V., Mishra, N., Ghobadian, A., Elfezazi, S. (2018). Lean, green practices and process innovation: A model for green supply chain performance. *International Journal of Production Economics*, 206, 79-92.
- Chowdhary, C. L. (2022). Agile Supply Chain: Framework for Digitization. In *Innovative Supply Chain Management via Digitalization and Artificial Intelligence* (pp. 73-85). Singapore: Springer Singapore.
- Christopher, M. (1992). *Logistics and supply chain management*, FT Prentice Hall, London.
- Clift, R. (2003). Metrics for supply chain sustainability. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 5, 240-247.
- Ciccullo, F., Pero, M., Caridi, M., Gosling, J., Purvis, L. (2018). Integrating the environmental and social sustainability pillars into the lean and agile supply chain management paradigms: A literature review and future research directions. *Journal of cleaner production*, 172, 2336-2350.
- Digalwar, A., Raut, R. D., Yadav, V. S., Narkhede, B., Gardas, B. B., Gotmare, A. (2020). Evaluation of critical constructs for measurement of sustainable supply chain practices in lean-agile firms of Indian origin: A hybrid ISM-ANP approach. *Business Strategy and the Environment*, 29(3), 1575-1596.
- Dossou, P. E. (2018). Impact of Sustainability on the supply chain 4.0 performance. *Procedia Manufacturing*, 17, 452-459.
- Duarte, S., Cabrita, M. D. R. D. M. F., Machado, V. A. C. (2011). Exploring lean and green supply chain performance using balanced scorecard perspective. In *Proceedings of the 2011 International Conference on Industrial Engineering and Operations Management (IEOM)* (pp. 520-525). IEOM Research Solutions Pty Ltd.
- Farajpour, F., Hassanzadeh, A., Elahi, S., Ghazanfari, M. (2022). Digital supply chain blueprint via a systematic literature review. *Technological Forecasting and Social Change*, 184, 121976.
- Frazzon EM, Rodriguez CMT, Pereira MM, Pires MC, Uhlmann I. (2019) Towards supply chain management 4.0. *Brazilian Journal of Operations & Production Management*, 16(2), 180-191.
- Ghotbabadi, A. R., Gandae, S., Gandae, M. T. (2016). Making LARG supply chain management smart and identification of its conditions with management tools of SWOT, BI, and RFID technology. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 6(9), 321-333.
- Galal, N. M., Moneim, A. F. A. (2016). Developing sustainable supply chains in developing countries. *Procedia Cirp*, 48, 419-424.
- Garay-Rondero, C. L., Martinez-Flores, J. L., Smith, N. R., Caballero Morales, S. O., Aldrette-Malacara, A. (2020). Digital supply chain model in Industry 4.0. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 31(5), 887-933.
- Garcia-Buendia, N., Moyano-Fuentes, J., Maqueira-Marín, J. M. (2022). A bibliometric study of lean supply chain management research: 1996–2020. *Total Quality Management & Business Excellence*, 33(15-16), 1872-1895.
- Goldstein, B. A., Navar, A. M., Carter, R. E. (2017). Moving beyond regression techniques in cardiovascular risk prediction: applying machine learning to address analytic challenges. *European Heart Journal*, 38(23), 1805-1814.
- Gunasekaran, A., Papadopoulos, T., Dubey, R., Wamba, S. F., Childe, S. J., Hazen, B., Akter, S. (2017). Big data and predictive analytics for supply chain and organizational performance. *Journal of Business Research*, 70, 308-317.
-

- Habib MM, Jungthirapanich C (2008). An integrated framework for research and education supply chain for the universities. In *2008 4th IEEE International Conference on Management of Innovation and Technology* (pp. 1027-1032). IEEE.
- Habib, M. (2014). Supply chain management (SCM): Its future implications. *Open Journal of Social Sciences*, 2(09), 238.
- Hamdani, F. E., Quintero, I. A. Q., Enjolras, M., Camargo, M., Monticolo, D., Lelong, C. (2022). Agile supply chain analytic approach: a case study combining agile and CRISP-DM in an end-to-end supply chain. In *Supply Chain Forum: An International Journal* (pp. 1-15). Taylor & Francis.
- Handfield RB, Nicholas EL (1999). *Introduction to Supply Chain Management*, Prentice-Hall, Inc., New Jersey.
- Hervani, A. A., Helms, M. M., Sarkis, J. (2005). Performance measurement for green supply chain management. *Benchmarking: An international journal*, 12(4), 330-353.
- Heskett JL, Glaskowsky NA, Ivie RM (1973). *Business logistics: Physical distribution and materials management* (Vol. 1). New York: Ronald Press Company.
- Hofmann E., Rüsç M (2017). Industry 4.0 and the current status as well as future prospects on logistics. *Computers in Industry*, 89, 23-34.
- Hung CC, Hsieh CC (2017). Big data management on wireless sensor networks. In *big data analytics for sensor-network collected intelligence* (pp. 99-116). Academic Press.
- Iddris, F. (2018). Digital supply chain: survey of the literature. *International Journal of Business Research and Management*, 9(1), 47-61.
- Ivanov, D., Dolgui, A., Sokolov, B. (2019). The impact of digital technology and Industry 4.0 on the ripple effect and supply chain risk analytics. *International Journal of Production Research*, 57(3), 829-846.
- Ivanov, D., Dolgui, A. (2021). A digital supply chain twin for managing the disruption risks and resilience in the era of Industry 4.0. *Production Planning & Control*, 32(9), 775-788.
- Jabbour, C. J. C., Fiorini, P. D. C., Ndubisi, N. O., Queiroz, M. M., Piato, É. L. (2020). Digitally-enabled sustainable supply chains in the 21st century: A review and a research agenda. *Science of the total environment*, 725, 138177.
- Jagielski, M., Oprea, A., Biggio, B., Liu, C., Nita-Rotaru, C., Li, B. (2018). Manipulating machine learning: Poisoning attacks and countermeasures for regression learning. In *2018 IEEE symposium on security and privacy (SP)* (pp. 19-35). IEEE.
- Jasti, N. V. K., Kodali, R. (2015). A critical review of lean supply chain management frameworks: Proposed framework. *Production Planning & Control*, 26(13), 1051-1068.
- Kagermann, H., Lukas, W., Wahlster, W. (2011). *Industrie 4.0 –Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. Industriellen Revolution*. VDI Nachrichten, Berlin.
- Kawa, A., Maryniak, A. (2019). Lean and agile supply chains of e-commerce: empirical research. *Journal of Information and Telecommunication*, 3(2), 235-247.
- Ki Fiona Cheung, Y., Rowlinson, S. (2011). Supply chain sustainability: a relationship management approach. *International journal of managing projects in business*, 4(3), 480-497.
- Kim, J. S., Merrill, R. K., Arvind, V., Kaji, D., Pasik, S. D., Nwachukwu, C. C., ... Cho, S. K. (2018). Examining the ability of artificial neural networks machine learning models to accurately predict complications following posterior lumbar spine fusion. *Spine*, 43(12), 853.
- Kumar, D., Rahman, Z., Chan, F. T. (2017). A fuzzy AHP and fuzzy multi-objective linear programming model for order allocation in a sustainable supply chain: A case study. *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, 30(6), 535-551.

- Kumar DP, Amgoth T, Annavarapu CSR (2019). Machine learning algorithms for wireless sensor networks: A survey. *Information Fusion*, 49, 1-25.
- Kumar Sharma, S., Bhat, A. (2014). Modelling supply chain agility enablers using ISM. *Journal of modelling in management*, 9(2), 200-214.
- La Londe BJ (1997). Supply Chain Management: Myth or Reality?. *Supply Chain Management Review*, Vol. 1, Spring, pp. 6-7.
- Lamming, R. (1996). Squaring lean supply with supply chain management. *International Journal of Operations & Production Management*.
- Liu, Y., Zhu, Q., Seuring, S. (2020). New technologies in operations and supply chains: Implications for sustainability. *International journal of production economics*, 229, 107889.
- Luthra S, Mangla SK (2018). *Evaluating challenges to Industry 4.0 initiatives for supply chain sustainability in emerging economies*. Process Safety and Environmental Protection, 117, 168-179.
- Mack, O., Khare, A., Krämer, A., Burgartz, T. (Eds.). (2015). *Managing in a VUCA World*. Springer.
- Mangan, J., Lalwani, C. (2016). *Global logistics and supply chain management*. John Wiley & Sons.
- Manthou, V., Vlachopoulou, M., Folinas, D. (2014). Virtual e-Chain (VeC) model for supply chain collaboration. *International Journal of Production Economics*, 87(3), 241-250.
- Martin-Löf, P. (1982). Constructive mathematics and computer programming. In *Studies in Logic and the Foundations of Mathematics* (Vol. 104, pp. 153-175). Elsevier.
- Matić, B., Jovanović, S., Das, D. K., Zavadskas, E. K., Stević, Ž., Sremac, S., Marinković, M. (2019). A new hybrid MCDM model: Sustainable supplier selection in a construction company. *Symmetry*, 11(3), 353.
- Maulud, D., Abdulazeez, A. M. (2020). A review on linear regression comprehensive in machine learning. *Journal of Applied Science and Technology Trends*, 1(4), 140-147.
- McIvor R, Humphreys P (2004). Early supplier involvement in the design process: lessons from the electronics industry. *Omega*, 32(3), 179-199.
- Mensah, P., Merkurjev, Y. (2014). Developing a resilient supply chain. *Procedia-Social and behavioral sciences*, 110, 309-319.
- Mohanta, B., Nanda, P., Patnaik, S. (2020). Management of VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity and Ambiguity) Using machine learning techniques in industry 4.0 paradigm. *New Paradigm of Industry 4.0: Internet of Things, Big Data & Cyber Physical Systems*, 1-24.
- Mukhamedjanova, K. A. (2020). Concept of supply chain management. *Journal of Critical Reviews*, 7(2), 759-766.
- Murugan, S., Rajavel, S., Aggarwal, A. K., Singh, A. (2020). Volatility, uncertainty, complexity and ambiguity (VUCA) in context of the COVID-19 pandemic: challenges and way forward. *International Journal of Health Systems and Implementation Research*, 4(2), 10-16.
- Lee, S. M., Rha, J. S. (2016). Ambidextrous supply chain as a dynamic capability: building a resilient supply chain. *Management Decision*.
- Oh, J., Jeong, B. (2019). Tactical supply planning in smart manufacturing supply chain. *Robotics and Computer-Integrated Manufacturing*, 55, 217-233.
- Oliveira-Dias, D., Maqueira, J. M., Moyano-Fuentes, J. (2022). The link between information and digital technologies of industry 4.0 and agile supply chain: Mapping current research and establishing new research avenues. *Computers & Industrial Engineering*, 108000.
-

- Oliver RK, Webber MD (1992). Supply chain management: Logistic catches up with strategy. 1982. *Outlook cit. Christopher, M., Logistics, the Strategic Issues*.
- Power, D. J., Sohal, A. S., Rahman, S. U. (2001). Critical success factors in agile supply chain management-An empirical study. *International journal of physical distribution & logistics management*.
- Purvis, L., Spall, S., Naim, M., Spiegler, V. (2016). Developing a resilient supply chain strategy during 'boom' and 'bust'. *Production Planning & Control*, 27(7-8), 579-590.
- Qrunfleh, S., Tarafdar, M. (2013). Lean and agile supply chain strategies and supply chain responsiveness: the role of strategic supplier partnership and postponement. *Supply Chain Management: An International Journal*, 18(6), 571-582.
- Radivojević G., Milosavljević L. (2019). The concept of logistics 4.0. In *4th Logistics International Conference* (pp. 23-25).
- Raj A, Dwivedi G, Sharm, A, de Sousa Jabbour ABL, Rajak S (2020). Barriers to the adoption of industry 4.0 technologies in the manufacturing sector: An inter-country comparative perspective. *International Journal of Production Economics*, 224, 107546.
- Rajesh, R. (2016). Forecasting supply chain resilience performance using grey prediction. *Electronic Commerce Research and Applications*, 20, 42-58.
- Rodrigue JP (2020). *The geography of transport systems*. Routledge.
- Rodriguez-Galiano, V., Sanchez-Castillo, M., Chica-Olmo, M., Chica-Rivas, M. J. O. G. R. (2015). Machine learning predictive models for mineral prospectivity: An evaluation of neural networks, random forest, regression trees and support vector machines. *Ore Geology Reviews*, 71, 804-818.
- Rosen, W. (2012). *The most powerful idea in the world: A story of steam, industry, and invention*. University of Chicago Press.
- Saravanan, R., Sujatha, P. (2018). A state of art techniques on machine learning algorithms: a perspective of supervised learning approaches in data classification. In *2018 Second international conference on intelligent computing and control systems (ICICCS)* (pp. 945-949). IEEE.
- Sauer, P. C., Seuring, S. (2018). A three-dimensional framework for multi-tier sustainable supply chain management. *Supply Chain Management: An International Journal*, 23(6), 560-572.
- Scmdojo (2023) Evolution of Supply Chain Management and Logistics <https://www.scmdojo.com/history-and-evolution-of-supply-chain-and-logistics/>
- Scuotto, V., Caputo, F., Villasalero, M., Del Giudice, M. (2017). A multiple buyer-supplier relationship in the context of SMEs' digital supply chain management. *Production Planning & Control*, 28(16), 1378-1388.
- Seuring, S., Müller, M. (2008). From a literature review to a conceptual framework for sustainable supply chain management. *Journal of cleaner production*, 16(15), 1699-1710.
- Sharma, V., Raut, R. D., Mangla, S. K., Narkhede, B. E., Luthra, S., Gokhale, R. (2021). A systematic literature review to integrate lean, agile, resilient, green and sustainable paradigms in the supply chain management. *Business Strategy and the Environment*, 30(2), 1191-1212.
- Shokouhifar, M., Ranjbarimesan, M. (2022). Multivariate time-series blood donation/demand forecasting for resilient supply chain management during COVID-19 pandemic. *Cleaner Logistics and Supply Chain*, 5, 100078.
- Song, D. W., Panayides, P. (2012). *Maritime logistics: a complete guide to effective shipping and port management*. Kogan Page Publishers.
- Soto-Acosta, P. (2020). COVID-19 pandemic: Shifting digital transformation to a high-speed gear. *Information Systems Management*, 37(4), 260-266.
-

- Southern RN (2011). *Historical perspective of the logistics and supply chain management discipline*. *Transportation Journal*, 50(1), 53-64.
- Srivastava, S. K. (2007). Green supply-chain management: a state-of-the-art literature review. *International journal of management reviews*, 9(1), 53-80.
- Stroumpoulis, A., Kopanaki, E. (2022). Theoretical perspectives on sustainable supply chain management and digital transformation: a literature review and a conceptual framework. *Sustainability*, 14(8), 4862.
- Smykay EW, Bowersox DJ & Mossman FH (1961). *Physical Distribution Management*, New York: Macmillan Publishing Co, 1961.
- Tarafdar, M., Qrunfleh, S. (2017). Agile supply chain strategy and supply chain performance: complementary roles of supply chain practices and information systems capability for agility. *International Journal of Production Research*, 55(4), 925-938.
- Taseer, M. I., Ahmed, A. (2022). The most effective leadership style in pursuit of resilient supply chain: Sequential mediation of flexibility and agile supply chain. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 16(3), 387-423.
- Tortorella, G. L., Miorando, R., Marodin, G. (2017). Lean supply chain management: Empirical research on practices, contexts and performance. *International Journal of Production Economics*, 193, 98-112.
- Tseng, M. L., Islam, M. S., Karia, N., Fauzi, F. A., Afrin, S. (2019). A literature review on green supply chain management: Trends and future challenges. *Resources, Conservation and Recycling*, 141, 145-162.
- Vairagade, N., Logofatu, D., Leon, F., Muharemi, F. (2019). Demand forecasting using random forest and artificial neural network for supply chain management. In *Computational Collective Intelligence: 11th International Conference, ICCCI 2019, Hendaye, France, September 4–6, 2019, Proceedings, Part I 11* (pp. 328-339). Springer International Publishing.
- Vermeulen, W. J., Seuring, S. (2009). Sustainability through the market-the impacts of sustainable supply chain management: introduction. *Sustainable Development*, 17(5), 269-273.
- Yang, H., Kumara, S., Bukkapatnam, S. T., Tsung, F. (2019). The internet of things for smart manufacturing: A review. *IIE transactions*, 51(11), 1190-1216.
- Yildiz Çankaya, S., Sezen, B. (2019). Effects of green supply chain management practices on sustainability performance. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30(1), 98-121.
- Yusuf, Y., Menhat, M. S., Abubakar, T., Ogbuke, N. J. (2020). Agile capabilities as necessary conditions for maximising sustainable supply chain performance: An empirical investigation. *International Journal of Production Economics*, 222, 107501.
- Womack JP, Jones DT, Roos D (1990) *The Machine that Changed the World*, Mandarin Books, London.
- Wu, L., Yue, X., Jin, A., Yen, D. C. (2016). Smart supply chain management: a review and implications for future research. *The International Journal of Logistics Management*.
- Zekhnini, K., Cherrafi, A., Bouhaddou, I., Benghabrit, Y., Garza-Reyes, J. A. (2020). Supply chain management 4.0: a literature review and research framework. *Benchmarking: An International Journal*, 28(2), 465-501.
- Zekhnini, K., Cherrafi, A., Bouhaddou, I., Chaouni Benabdellah, A., Bag, S. (2022). A model integrating lean and green practices for viable, sustainable, and digital supply chain performance. *International Journal of Production Research*, 60(21), 6529-6555.
- Zhao, J., Ji, M., Feng, B. (2020). Smarter supply chain: A literature review and practices. *Journal of Data, Information and Management*, 2, 95-110.

- Zhu, Q., Sarkis, J., Lai, K. H. (2012). Examining the effects of green supply chain management practices and their mediations on performance improvements. *International journal of production research*, 50(5), 1377-1394.
- Zijm H., Klumpp M., Heragu S., Regattieri A. (2019). Operations, logistics and supply chain management: definitions and objectives. *Operations, logistics and supply chain management*, 27-42.
-

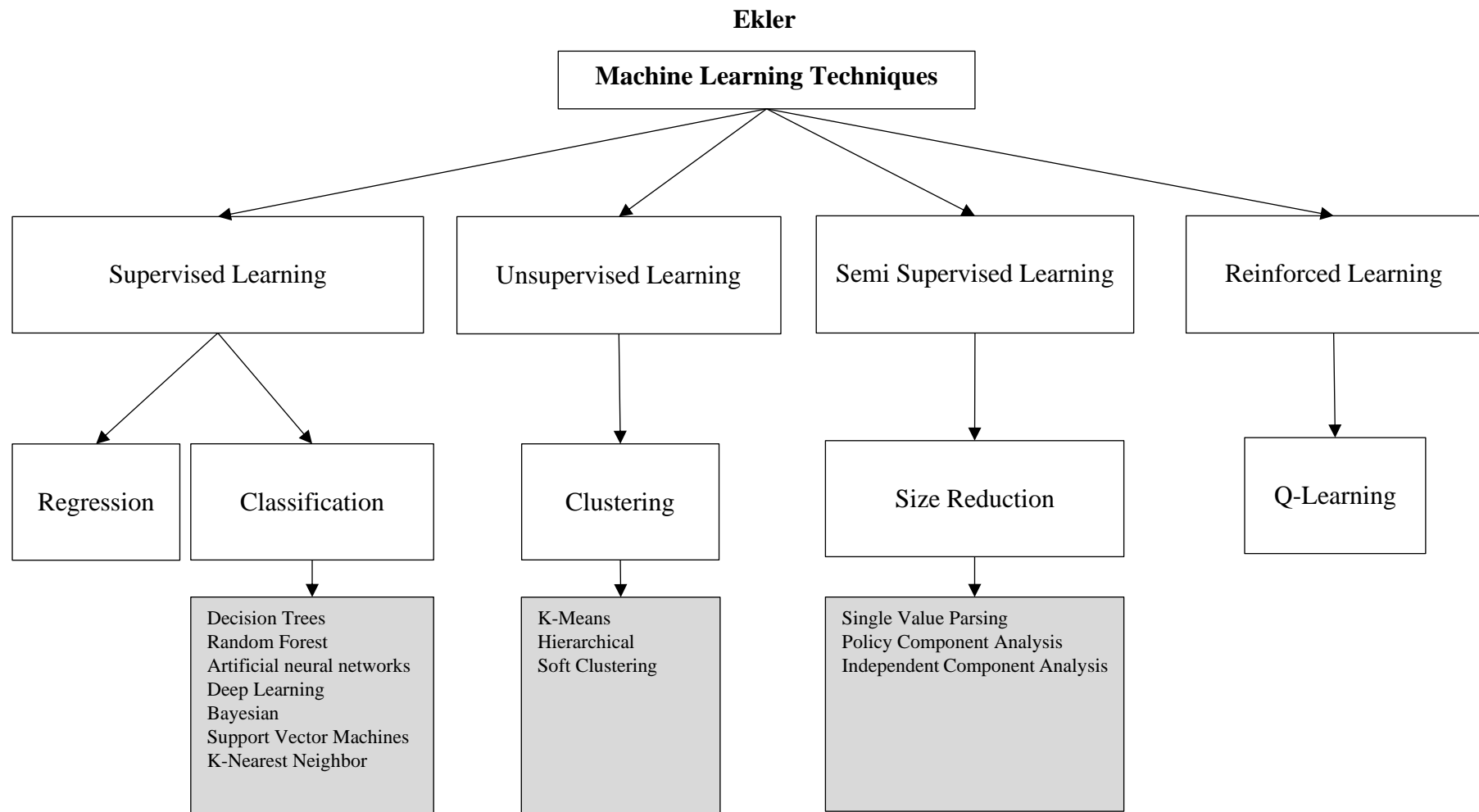

Figure 1: Classification of Machine Learning Techniques (Kumar et al., 2019)

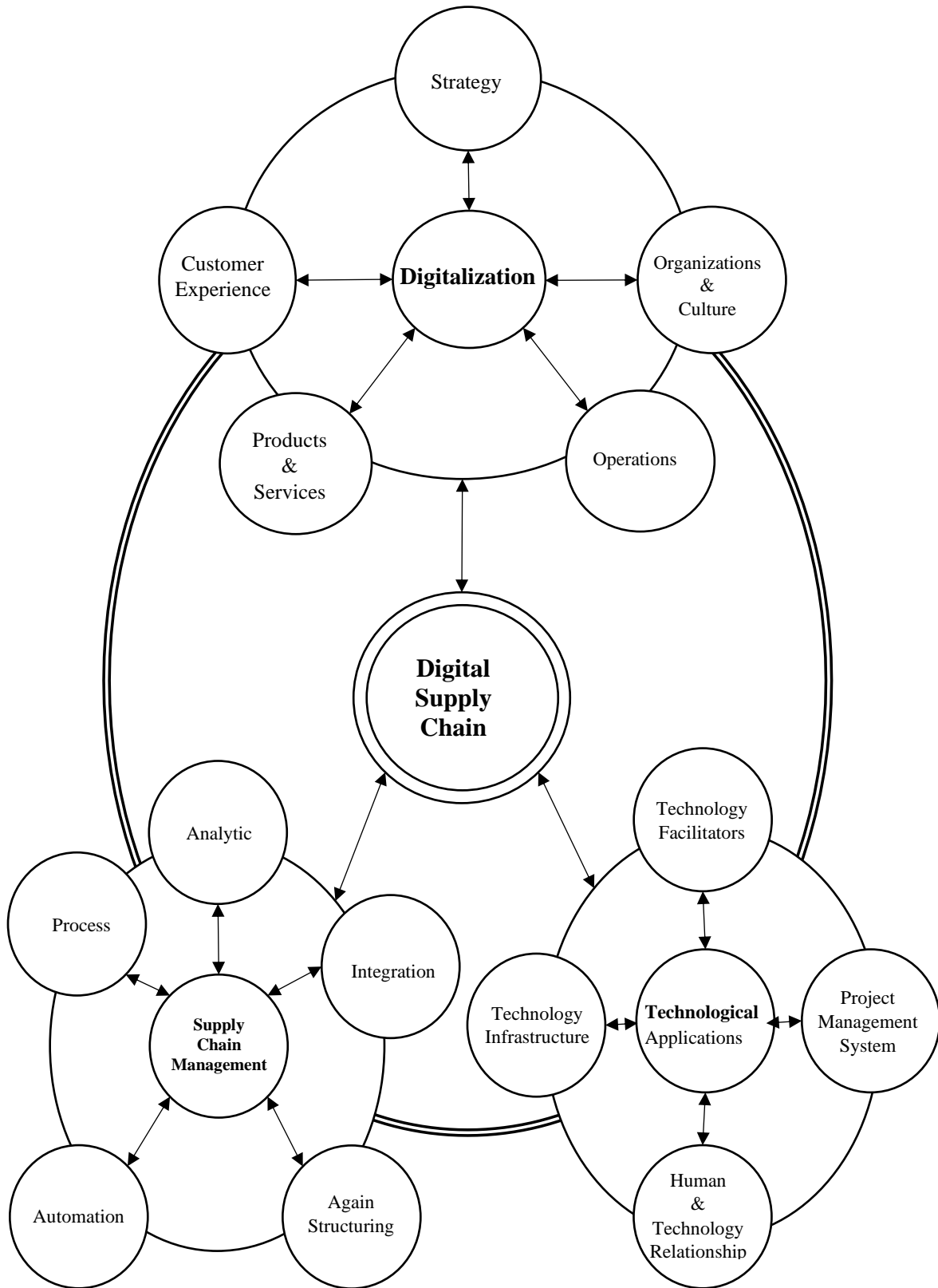
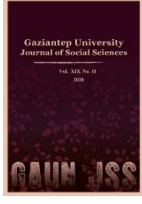

Figure 2. Disciplines and Components of the Digital Supply Chain (Büyükozkan ve Göçer (2018))

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İşletmelerde İsrarla Mücadelede Yeşil Yönetim Uygulamalarının Rolü¹

The Role of Green Management Practices in Combating Waste in Businesses

Zeynep KURT^{a,*} Ayşehan ÇAKICI^b

^a Dr., Mersin / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-2423-8596

^b Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Ana Bilim Dalı, Mersin / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-4090-5309

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Ocak 2024

Kabul tarihi: 13 Kasım 2024

Anahtar Kelimeler:

Yeşil yönetim uygulamaları,

İsraf,

İsrafla mücadele.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 27, 2024

Accepted: November 13, 2024

Keywords:

Green management practices,

Waste,

Fight against waste.

ÖZ

Son yüzyılda dünya nüfusunda yaşanan artış ve sanayideki gelişim, üretimde de artışa sebep olmuş, bunun sonucunda kaynaklar ve çevre büyük zarar görmüştür. Uzun yıllar işletmeler bu zarara dikkat etmeden geleneksel yönetim uygulamalarını benimseyerek işlevlerini sürdürmüştür. Verilen zararı en aza indirmek için çevreyi ve kaynakları koruyarak üretimi amaçlayan yeşil yönetim anlayışı geliştirilmiştir. Bu yeni yönetim anlayışı; geri dönüşüm uygulamaları ile kaynak ve enerji tasarrufu sağlarken, sürdürülebilirliğe hizmet eden ve işletmenin itibarını artıran faaliyetleri de içermektedir. Öte yandan israf tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kaynakların uygun değerlendirilmesinin ve verimli kullanımının önündeki büyük engeldir. Bunun yanı sıra israf, işletmelerin maliyetlerini artıran ve finansal performansını olumsuz etkileyen büyük bir sorundur. Buradan hareketle bu araştırma, yeşil yönetim uygulamalarının, israfın azaltılmasında bir çözüm yolu olabileceği inancı ile başlatılmıştır. Bu amaç doğrultusunda yeşil yönetimin israfa olan etkisini tespit etmek için bir araştırma başlatılmıştır. Mersin ili sınırları içerisinde bulunan, çevre ile ilgili kalite standartları belgesine sahip 16 firmada çalışan 244 yöneticiden anket yönetimi ile veri toplanmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra doğrulayıcı faktör analizi ve regresyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırma bulguları, yeşil yönetim uygulamalarının ve alt boyutlarının (pazarlama dışında) işletmelerde israfla mücadeleyi olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

ABSTRACT

The increase in the world population and the development of industry in the last century have also led to an increase in production, and as a result, resources and the environment have suffered great damage. For many years, businesses have continued their functions by adopting traditional management practices without paying attention to this damage. To minimize the damage caused, a green management approach has been developed that aims to protect the environment and resources while producing. This new management approach also includes activities that serve sustainability and increase the reputation of the business while providing resource and energy savings with recycling practices. On the other hand waste is a major obstacle to the proper evaluation and efficient use of resources in Turkey, as it is all over the world. In addition, waste is a major problem that increases the costs of businesses and negatively affects their financial performance. Based on this, this research was initiated with the belief that green management practices could be a solution to reducing waste. For this purpose, a study was initiated to determine the effect of green management on waste. Data was collected from 244 managers working in 16 companies with environmental quality standards certificates within the borders of Mersin province using a survey method. In the analysis of the data, descriptive statistics as well as confirmatory factor analysis and regression analysis were used. The research findings show that green management practices and their sub-dimensions (except marketing) positively affect the fight against waste in businesses.

¹ Çalışma, “İsrafla Mücadelede Yeşil Yönetim ve Yeşil Örgütsel Davranış: Mersin’de Yeşil Etiketli İşletmelerde Araştırma” adlı doktora tezine dayanmaktadır.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: mir2727@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Today, with technological, social, and economic changes, developed or developing countries have consumed resources unconsciously, resulting in serious damage to the natural environment we live in. The magnitude of the damage to the environment and the decrease in resources have led businesses to seek solutions. Based on this, the concept of green management has emerged as a phenomenon arising from necessity over time. It is possible to discuss the historical process of green management as the pre-industrial period and the industrial period. Until the Industrial Revolution, people lived in harmony and peace with the environment. For this reason, environmental problems that arose before the Industrial Revolution could be solved spontaneously without causing any problems for humanity, thanks to the self-renewing feature of nature. After the Industrial Revolution, the renewal feature was not sufficient due to the increase in production amount. In the literature, the concept of green management is generally used synonymously with businesses maintaining pro-environment and environmentally friendly activities. In this management approach, the business aims to minimize processes that harm the environment and acts with environmental responsibility awareness. On the other hand, waste is a concept used in the sense of wasting existing resources, which causes the economy and thus the natural balance to deteriorate. In this context, the main purpose of this research is to examine the contribution of green management practices to the fight against waste. The population of the research consists of managers of private-sector production enterprises that are thought to have an impact on the environment and have the ISO 14001 environmental management standard certificate. The study population consists of company managers (top, middle, and lower level) within the borders of Mersin province, who implement green management practices and have environmental quality standards certificates. The number of green-labeled companies was determined as 25, and positive responses were received from 16 companies regarding participation in the research. Convenience sampling technique was applied in sample selection. Working as a manager in green-labeled companies was the main criterion in sample selection. A survey was used as a data collection tool in the study, and the survey was administered by the researcher himself using the drop-and-collect technique. At the end of the implementation period, 244 usable surveys were obtained. The survey, which was developed using the literature, includes two scales in addition to demographic questions. The first scale used in the research is the 19-item Green Management Practices scale. To determine whether activities in line with the green management approach were implemented in enterprises, a scale consisting of 19 items, which was first designed by Karabulut (2003) and later redeveloped by Kara (2017) by taking into account the developments in production and used in his study, was used. The response categories of the items in the scale are based on a 5-point Likert rating; "1: Never", "2: Rarely", "3: Undecided", "4: Often", "5: Always". Fighting against waste, which is the dependent variable in the study, was determined with a two-item scale. These items were added by the authors. In the scale, the first item; The second article was produced based on the studies of Karabulut (2003) and Kara (2017), and the second article was based on the study of Erbaşı (2019). The response categories of the items in this scale are based on a 5-point Likert rating; It is determined as "1: Very low", "2: Low", "3: Medium", "4: High", and "5: Very high". Validity and reliability analyses of the scales were conducted by the authors of the study. To test the construct validity and reliability of the scales used in this study to determine the effect of green management practices in combating waste; Multiple deviance analysis, reliability analysis, and validity analysis were performed. As a result of the analysis, it has been determined that green management practices have a significant and positive effect on the fight against waste as a whole. As a result of the analysis of the effect of green management practices on reducing waste in terms of dimensions (human resources, marketing, production, accounting/finance, and R&D), it was concluded that green practices other than marketing have a positive effect on reducing waste. Within the scope of the research, the results regarding the ways and methods suggested by the participants to combat waste are as follows. The majority of participants think that education can be effective in combating waste in businesses, and some think that the use of renewable energy sources, sensor lighting and taps, and waste prevention technology can be effective in combating waste. Some participants stated that the management unit in the fight against waste; believes that planning, design, regulation, incentives, and rewards will be effective for positive results. While some participants thought that sanctions should be imposed on employee behavior that harms the environment in the business, some participants stated that most food waste occurs in the business and that regulations should be made on this issue. Apart from these, some participants point out that the state should provide incentives, support, and control to combat waste in businesses. As a result of this research conducted to determine the green management approach and its impact on the fight against waste, the following suggestions can be listed. The state can increase the transition to green management and green labeling of businesses with comprehensive legal regulations and incentives. Financial support and incentives provided by the state in the establishment of renewable energy resources and recycling systems in businesses can increase their use. The top management of the business can follow the environmentally friendly paths and methods followed by other businesses during the period of operation and integrate the necessary changes into their institutions. Businesses can contribute to corporate reputation by obtaining a green label and ensuring compliance with green management practices. In light of the literature study and research results, it has been concluded that the green management approach, which covers all activities within the business, can be a solution in the fight against waste.

Giriş

Sanayi Devrimi'nden bu yana üretim hızla artmış, çevre büyük zarar görmüştür. Artan üretim, kaynakların hızlı tükenmesine yol açmış kaynakların sınırsız olmadığı anlaşılmıştır. Bu noktada işletmelerde yaşanan israfın büyük bir sorun olduğu açıktır. İşletmelerin faaliyetlerini sürdürürken istenmeyen bu etkileri azaltmaya yönelik hareket etmeleri ihtiyaç hâline gelmiş ve yeşil yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır. Çevre dostu yönetim ya da çevreye duyarlı işletmecilik diye de adlandırılan yeşil yönetim anlayışı, işletmelerin faaliyetlerini sürdürürken çevre hassasiyetiyle hareket etmelerini ifade etmektedir. Bununla birlikte Taylor (1992, s. 647) yeşil yönetimi, maliyetleri azaltırken verimliliği artıran ve rekabet avantajı sağlayan bir yönetim şekli olarak tanımlamış, yeşil yönetim anlayışının mali yönünü vurgulamıştır.

Tarihte dünyada çevre tahribatının artış gösterdiği an tartışma konusudur. Bazıları insanlığın her döneminde çevrenin bencil ve savurgan insan davranışlarının sonuçlarına maruz kaldığını iddia etmektedir (Anderson, 1997). Bununla birlikte yeşil yönetim kavramının ortaya çıkışında sanayi dönemi sonrası oluşan çevre tahribatının ve kaynakların korunma ihtiyacının etkili olduğu görülmektedir. Bu sebeple yeşil yönetimin tarihini sanayi öncesi dönem ve sanayi dönemi olarak ele almak mümkündür. İlk çevre koruma hareketleri ise, 1800'lü yılların sonu ile 1900'lü yılların başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde başlamıştır (Kurt, 2024, s.584). Bu hareketler bireylerin ve şirketlerin doğal kaynakları bilinçli ve verimli şekilde kullanma istekleri ile ortaya çıkmıştır (Buchholz, 1993).

Yeşil yönetim uygulamaları; daha güvenilir, yüksek kaliteli, kaynakların daha verimli kullanıldığı ve düşük maliyetli üretim sürecini mümkün kılmaktadır. Ayrıca yeşil yönetim ile atıkların değerlendirilmesi yoluyla maliyetler azaltılmaktadır (Porter ve Linde, 1995, s.145). Dolayısıyla yeşil yönetim anlayışının hem kaynak tasarrufunda hem de çevrenin korunmasında önemli rol oynadığı ifade edilebilir.

İşletmelerde yönetim kademesinin işletmedeki bütün fonksiyonların ve bu fonksiyonlara bağlı eylemlerin üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir. Yeşil yönetim başlıca; insan kaynakları, üretim, muhasebe-finans, pazarlama ve araştırma-geliştirme olmak üzere beş faaliyetten oluşmaktadır. Diğer yandan yeşil yönetim faaliyetlerini destekleyen bir dizi çevre yönetim sistemi standartı bulunmaktadır. Dünya geneline bakıldığında farklı ülkelerde uygulanan farklı çevre yönetim sistemi standartları olsa da, sık kullanılan uluslararası standartlar; ISO 14000 serisi, EMAS ve BS77 Çevre Yönetim Standartlarıdır. Bu standartlar şirketlerin çevresel performanslarını ve operasyonlarını incelemelerine yardımcı olmaktadır (Ronald, 1996, s. 301). Yeşil yönetim, işletmelerde geleceğin ihtiyaçlarından ödün vermemeyi ifade eden sürdürülebilirlikle ilgili faaliyetler bütünü olarak da tanımlanabilir (Jovita, 2019, s. 5). Bu bağlamda yeşil yönetim anlayışı ile kaynakların daimi olma durumunu ifade eden sürdürülebilirlik kavramlarının ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan israf; para, zaman ve diğer bütün kaynakların, etkin bir sonuca ulaşmaksızın boş yere kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanımda israf, kaynakların kıt olduğu dünyada kaynakların gereksiz, yararsız veya amaçsız kullanımı olarak tanımlanmış bu kaynakların; emek, mal, hizmet, zaman, toprak, parasal ya da fiziki sermaye olabileceği ifade edilmiştir (Müftüoğlu, 2004, s. 66). İsrafın birçok türü olmakla birlikte, israf başlıca; su, gıda, enerji ve kâğıt israfı olmak üzere dört kategori altında incelenmektedir. İsraf, işletmelerin özellikle finansal performansını negatif yönde etkileyen bir sorun olarak karşımıza çıkmakta ve çözüme kavuşturulması önem arz etmektedir. Bu araştırmanın önemi, yeşil yönetim uygulamalarının işletmelerde büyük problem olan israfla mücadele için alternatif bir çözüm yolu olabilme ihtimalinden kaynaklanmaktadır.

Bu araştırmanın amacı Mersin’de faaliyet gösteren, çevre ile ilgili kalite standart belgesine sahip firmalar üzerinden yeşil yönetim uygulamalarının, israfla mücadeleye etkisini incelemektir.

Araştırma evreni Mersin ili sınırları içinde bulunan, yeşil yönetim uygulamaları yapan ve çevre ile ilgili kalite standartları belgelerine sahip firma yöneticilerinden (tepe, orta ve alt kademe olmak üzere) oluşmaktadır. Yeşil etiketli firma sayısı 25 olarak tespit edilmiş olup, ISO 14001 çevre yönetim standardı belgesine sahip özel sektör işletmelerinde çalışan 244 yöneticiden veriler toplanarak yeşil yönetim tarzının israfa olan etkisi incelenmiştir. Yeşil yönetim anlayışı, israf ve israfla mücadele ile ilgili literatürün gözden geçirilmesiyle, çalışmanın teorik çerçevesi oluşturulmuştur. İkinci bölümde araştırmanın metodolojisi yer almış ve üçüncü bölümde bulgularla elde edilen sonuçlar paylaşılmıştır. Bunlara ilave olarak çalışmada katılımcıların kanaatlerine de yer verilmiştir. Son olarak; devlete, işletme yöneticilerine ve gelecekteki araştırmalara yönelik önerilerle çalışma tamamlanmıştır.

Yeşil Yönetim Anlayışı

Yeşil yönetim anlayışı, genellikle işletmelerin çevre yanlısı, çevre dostu faaliyet sürdürmeleri ile eş anlamlı kullanılmıştır. Yeşil yönetim, işletmelerin amaçlarını gerçekleştirmek üzere faaliyetlerini yürütürken kaynakları ve çevrenin korunmasını sağlayan, sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk kavramları ile ilişkili, işletmeler için değer yaratan bir yönetim anlayışı olarak tanımlanmaktadır (Kurt, 2024, s. 584). Yapılan tanımdan da anlaşıldığı üzere yeşil yönetim, çevre ve kaynakların korunmasını sağlayan, sürdürülebilirliğe ve işletme imajına olumlu etkileri olan oldukça kapsamlı bir yönetim anlayışıdır.

20. yüzyılda yaşanan nüfus artışı ve endüstride yaşanan gelişim, üretim artışını da beraberinde getirmiştir. Yayılan gazlar, kimyasal madde ve katı atıkların neden olduğu çevresel zararlar ile işletmelerde çevre kirliliğine dikkat edilmeden faaliyetler sürdürülmüştür (Akyay, vd., 2015, s. 348). Sanayileşme kentleşmeye hız kazandırmış, bu da çevre tahribatına sebep olmuştur. Yaşanan çevresel sorunlar sonucunda; su kaynakları, deniz ve orman gibi önemli kaynakları kaybetme tehlikesi ortaya çıkmıştır. Suda, toprakta ve havada oluşan çevre hasarı tüm canlıların yaşamını olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan üretimdeki artış sonrasında mevcut kaynakların kontrolsüz kullanımıyla işletmeler kaynak sıkıntısı ile karşı karşıya kalmıştır. Buradan hareketle yeşil yönelimin bahsedilen bu sıkıntılara bir çare arayışı ile ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. Yeşil yönetimin en önemli katkılarının; kaynak israfını önlemek, etkinliği/verimliliği artırmak ve sürdürülebilirliği mümkün kılmak olduğu söylenebilir.

İşletmelerin tüm fonksiyonlarını yeşil yönetim anlayışı çerçevesinde gerçekleştirmeleri yeşil yönetim anlayışının etkin şekilde uygulanabilmesi açısından önemlidir. Yeşil yönetim faaliyetleri; insan kaynakları, üretim, muhasebe, pazarlama ve AR-GE gibi işletme fonksiyonlarında uygulanmaktadır. Çevre yönetim sistemi standartları ise işletmelerin faaliyetlerini sürdürürken, çevreyle ilgili faaliyetlerini gerçekleştirmelerini ve yasal düzenlemelere uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır (Karabulut, 2003, s. 29). Dolayısıyla çevre yönetim sistemi standartları, yeşil yönetimin uygulanışını desteklemektedir.

Yeşil yönetim anlayışıyla işletmeler kâr elde ederken, çevreyi koruyabilme imkânı bulmaktadır. İşletmelerin yeşil yönetim anlayışı çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmeleri işletme başarısına bazı katkılar sağlamaktadır. Bu katkılar şöyle sıralanmaktadır (Porter ve Linde, 1995, s. 145):

- İşletme imajının artması,
- Maliyette azalma,

- Kârlılık artışı,
- Rekabet avantajı sağlama,

Bu katkılara ilave olarak yeşil yönetim anlayışının kaynakların daimi olma yeteneği anlamını taşıyan sürdürülebilirliğe de olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir. Dünyada mevcut kaynakların daimi olarak kendi kendini yenilenebileceği fikri, kaynakların hatalı ve ölçüsüz kullanımına sebep olmuş, çevre uzun süre ihmal edilmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle küresel ısınma, iklimsel değişme, ekolojik istikrarsızlık, çevre kirliliği ve biyolojik çeşitliliğin azalması dünya ölçeğinde sorun hâline gelmiştir (Önel, 2021, s.22). Öte yandan dünya kaynakları sınırsız değildir ve kaynakların ölçülü kullanımı, hızla artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılama noktasında önemlidir. Yeşil yönetim daimi olarak iyileştirme ve geliştirme üzerine odaklanan bir kavramdır ve bu sebeple kaynakların korunması açısından önem taşımaktadır (Kautto, 2006, s. 377).

İsraf ve İsrafla Mücadele

İsraf

Alanyazında israf kavramı, var olan kaynakların boşa harcanması anlamında kullanılmıştır. Arapça kökenli olan bu kelime hata, düşkünlük, tiryakilik, cehalet ve haddi aşma manalarını taşıyan seref kökünden türetilmiştir. İsraf kavramı genel manada söz, davranış ve inanç gibi konularda adet ve örflerin koyduğu ölçülerin dışına çıkma anlamını taşımaktadır. Daha özel manada ise, kişilerin sahip olduğu imkân ya da malları uygun olmayan amaçlarla kullanması, harcaması ve temkinli olmaması demektir (Güner, 2012, s. 2). İsraf, ekonomiyi olumsuz etkileyen ve tabii dengenin de bozulmasına sebep olan bir sorun olduğu için çözülmesi önemlidir.

İsraf bir şeyin fayda sağlamadan kullanılması ya da tümünden heba edilmesidir. Fayda sağlama ihtimali yüksek olan gıda, eşya ya da başka bir kaynağın gereksiz yere ziyan edilmesi bireysel zararın dışında, toplumsal açıdan da zarara sebep olmaktadır. Küçük miktarlarda yapılan birçok israf unsuru bir araya geldiğinde büyük kaynak kaybı ortaya çıkmakta ve toplumu etkileyecek boyutta zarar meydana gelmektedir. İsraf, küresel boyutta kaynakların dağılımını da olumsuz etkilemektedir. FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü) tarafından yapılmış bir çalışmanın sonuçlarına göre, dünya gıda üretiminin en az üçte biri israf edilerek kullanım dışı kalmaktadır. Gerçekleşen israfın ekonomik tutarı ise, tüm dünyada tüketilen enerji maliyetinin (yaklaşık 750 milyar dolar) onda biri civarındadır (Aydın, 2021, s. 60).

Bununla birlikte üretimdeki israfın tek zararı ekonomik değildir. Ekonomik kayıpların yanında israf, karbon emisyonuna da neden olmaktadır. Yine FAO verilerine göre dünyada yaşanan gıda israfı ile kişi başı karbon ayak izi 500 kg CO₂ civarındadır. Sonuç olarak fazladan üretilen her ürün çevre üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır ve bu etki israf edilen her ürünle artmaktadır (Dölekoğlu, vd., 2014, s.177).

İsrafın bir çok türü bulunmakla birlikte daha genel hâliyle israf; su, gıda, enerji ve kâğıt israfı olmak üzere dört kategori altında incelenmektedir. Aşağıda bu dört kategori ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.

Su İsrafı: Su, hiç kuşkusuz yaşamın başlangıcı ve devamı için temel gereksinimlerin başında yer almaktadır. İnsanlığın başlangıcından bugüne yerleşim yerleri su kaynakları çevresinde kurulmuştur. Dünya üzerinde bir milyardan fazla insan su kaynağına erişimden, iki milyardan fazla kişi ise yeterli sanitasyon (ideal hijyen için yapılan işlem) işleminden geçmiş suya erişimden yoksundur (Assaf, vd., 2004, s. 3). Bununla birlikte her yıl beş yaşın altındaki

yaklaşık 300.000 çocuk kirli su kaynaklı ishal nedeniyle hayatını kaybetmektedir. Diğer yandan tüm üretim çeşitlerinde kullanılan kaynaklardan biri sudur ve üretimde kullanılan suyun israfı büyük zarara neden olmaktadır. Bu bağlamda işletmelerde suyun verimli ve tasarruflu kullanımı için bazı çözüm yolları bulunmaktadır. Bunlar kısaca; düşük debili ve sensörlü musluk kullanımı, yağmur sularının depolanıp arıtılarak kullanımının sağlanması, atık sularının geri dönüştürülerek tekrar kullanımının sağlanması, işletme peyzaj düzenlemelerinin az su gereksinimine ihtiyaç duyulacak biçimde tasarlanması, çalışanların su tasarrufu uygulamalarına dahil edilmesi diye sıralanabilir.

Gıda İsrafı: Gıda israfı dünya üzerindeki besin dağılımını etkileyen, bunun sonucunda da beslenme yetersizliği ve açlığa sebep olabilen çok büyük bir sorundur. Ayrıca gıda israfı; üreticiler, tüketiciler, nakliyeciler, değer zincirindeki bütün paydaşlar ve makro bazda ülke için ekonomik kayıp anlamına gelmektedir. 2022 yılında dünya nüfusunun yaklaşık onda birinin (yaklaşık 811 milyon insanın) yetersiz beslendiği tahmin edilmektedir. Dünyada bazı ülkelerde insanların aşırı gıda tüketiminden bazı ülkelerde ise gıda yetersizliğinden sağlık sorunları yaşaması dikkat çekicidir. İşletme özelinde gıda israfında ise, tüketilen gıda tür ve miktarının ilgililerce takip ve denetimi önemlidir. Böylece tercih edilmeyen ve fazladan sunulan gıdanın israf olmasının önüne geçilebilecektir.

Enerji İsrafı: Son yüzyılda ekonomik ve sosyal gelişmelerin en önemli getirilerinden biri de enerjidir. Petrol, doğalgaz ve kömür gibi kaynakların sınırlı ve tükenen kaynaklar olduğu düşünüldüğünde, mevcut kaynakların planlı ve verimli kullanımının önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Erdoğan ve Gürbüz, 2014, s.79).

Bunun yanı sıra hem teknolojiye hızlı gelişim hem de dünya nüfusundaki hızlı artış enerji kaynaklarını verimli kullanmayı zorunlu kılmıştır. Türkiye’de yalıtım eksikliği ve enerji kaçak kayıplarıyla yaşanan enerji israfının maliyeti yıllık 15 milyar dolar civarındadır. Öte yandan alınacak tedbirlerle bu maliyeti azaltmak mümkündür. Örneğin kamu kurumlarında yapılan bir tasarruf çalışması ile sadece enerji tasarruflu lamba kullanımı ile bir yılda 41 milyon TL tasarruf sağlanmıştır. Özel sektörde yapılan bir tasarruf çalışmasında ise, yapı yalıtımları ile bir yılda 420 milyon TL tasarruf edilmiştir. Dolayısıyla farklı tedbirlerle enerji maliyetinin azaltılması mümkündür.

Kâğıt İsrafı: Günlük hayatta en çok israf edilen bir diğer malzeme kâğıttır. Ev, okul, iş yerleri ve daha birçok yerde kâğıt ve kâğıttan üretilmiş ürünler sıklıkla kullanılmaktadır. Kâğıt üretimi için dünyada kullanılan orman alanı yıllık ortalama 78 milyon hektardır. Bu miktar dünya üzerinde bulunan tüm ormanların %1.3’üne tekabül etmektedir (<https://israf.org>, 2021). Diğer yandan ofis ortamında çalışan bir personel yılda ortalama 80 kg kâğıt israf etmektedir ve bu rakam 1 ağaçtan elde edilen kâğıda denk gelmektedir.

Sonuç olarak kâğıt israfı; ormanları, ekonomiyi, çevreyi ve insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Bireylere kazandırılacak bilinçli kullanım alışkanlığı, bütün bu etkilerin azaltılması noktasında tek çare gibi görünmektedir.

İsrafla Mücadele

İsrafla mücadele edebilmek için ilk önce israfın bir problem olduğu kabul edilmeli, daha sonra israfa neden olan durumlar tespit edilmeli ve en son bu durumları ortadan kaldırmak için yollar aranmalıdır. İsrafla mücadele, birey ve örgüt boyutunda olmak üzere iki şekilde ele alınabilmektedir.

İsrafla mücadele birey boyutunda ele alındığında aile doğru başlangıç noktasıdır. Her problemde olduğu gibi israf konusunda da temel eğitim aile içerisinde verilmektedir. Çocukluk çağından itibaren günlük davranışlarda (su, enerji ve gıda tüketimi gibi) tasarrufa alıştıran

bireyler yetişkinliklerinde de bu davranışları devam ettirmektedir. İsrarla mücadele örgüt boyutunda ele alındığında ise, israfın maliyetinin işletmeler için önemli olduğu ve bu maliyetten kurtulma isteğinin iyi bir motivasyon kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak işletmeler, israf edilen ürünlerde gömülü olan hammadde ve işçilik maliyetlerindeki tasarruflardan çok başka maliyetlere odaklanırlar. Bu da işletmelere zarar olarak yansımaktadır. Oysa işletmelerde israfın önlenmesi ve kaynak verimliliği ile elde edilen tasarruflarla elde edilecek miktar çok büyük olabilir (McKinsey, 2011). Dolayısıyla israf sonucunda değerlendirilmeyen kaynakların maliyetinin işletmelerce bilinmesi israfıla mücadelede önemlidir.

İsrafi azaltma çabaları hakkında daha fazla farkındalık yaratarak, onarım ve yeniden kullanım kültürü geliştirerek, ortak değer ve sorumluluklara dayalı anlayış oluşturulmalıdır (Esposito, vd., 2016, s. 5). Bu noktada iş yerlerinde israfın yol açtığı zarar ve israfın önlenmesiyle elde edilecek kâr konusunda, çalışanların bilgilendirilmesi ile onların davranışlarında fark yaratılabileceği ileri sürülebilir.

Literatürde yeşil yönetim anlayışının, israfi azalttığını işaret eden bazı araştırmalar bulunmaktadır. Klassen ve Mclaughlin (1996) çevre yönetiminin finansal performans üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik yaptıkları araştırmada, işletmelerin etkili çevre yönetim sistemiyle maliyet tasarrufu yaptığı ve bunun sonucunda işletmenin finansal performansının pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır.

Akatay ve Aslan (2008) işletmelerin yeşil yönetime duyarlılıklarını ve bu kapsamda işletmeleri ISO 14001 sertifikası almaya yönelten faktörleri araştırmışlardır. Araştırma sonucunda işletmelerin yeşil yönetime yönlendiren değişkenlerden birinin maliyetleri azaltma etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Proyugo ve Zhong (2019) Çin’de faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli deri endüstrisinde israfi belirlemeyi ve israfi azaltan faktörleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırmanın bulgularına göre yeşil değer akışı haritalama sisteminin işletmelerde meydana gelen israfi azaltmada olumlu gelişme gösterdiği tespit edilmiştir.

Mehdijev ve Kolli (2022) İsveç’te enerji sektöründeki KOBİ’lerde yeşil yönetim uygulamalarının işletmelerin finansal performansları üzerindeki etkisini araştırmıştır. 328 İsveçli KOBİ üzerinde yapılan araştırmanın bulguları, yeşil yönetim uygulamalarının, işletmelerin finansal performansını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Bu çalışmaların yanı sıra Molina-Azorin vd., (2009), Haden vd., de (2009), yeşil yönetim uygulamalarının işletmelerde israfi azaltarak, ekonomik performanslarına olumlu etki ettiğini ileri süren kavramsal çalışmalar yapmışlardır.

Sonuç olarak israfıla mücadele aileden başlayan, rutin davranışlarla şekillenen, kültür ve farkındalıkla sonuç alınabilen; aileleri, işletmeleri ve tüm toplumu büyük kaynak kaybından kurtaran çok kapsamlı bir süreçtir. İsrarla mücadelede elde edilecek başarı ekonomik, sosyal ve ahlaki boyutta büyük faydalar sağlamaktadır. Bu çalışma ile yeşil yönetim anlayışının israfıla mücadelede bir yol olabileceğine dair farkındalık sağlanması amaçlanmaktadır.

Yöntem

Araştırma Mersin ilinde faaliyet gösteren ISO 14001 çevre yönetim sistemi standartlarına sahip özel sektör üretim işletmeleri üzerinde yapılmıştır. Araştırmada yeşil yönetim anlayışının israfıla mücadelede etkili olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Buradan hareketle çalışmada test edilen hipotez şu şekildedir.

H1: “Yeşil yönetim uygulamaları, israfıla mücadeleyi olumlu yönde etkiler”

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini çevre üzerinde etkiye sahip olduğu düşünülen ve ISO 14001 çevre yönetim standardı belgesine sahip olan özel sektör üretim işletmelerinin yöneticileri (tepe, orta ve alt kademe olmak üzere) oluşturmaktadır. Çalışma evreni ise Mersin ili sınırları içinde bulunan, yeşil yönetim uygulamaları yapan ve çevre ile ilgili kalite standartları belgelerine sahip firma yöneticilerinden (tepe, orta ve alt kademe olmak üzere) oluşmaktadır. Yeşil etiketli firma sayısı 25 olarak tespit edilmiş olup, 16 firmada çalışan 244 yöneticiden anket yoluyla veri toplanmıştır. Örneklem seçiminde kolayda örnekleme tekniği uygulanmıştır. Yeşil etiketli firmalarda yönetici olarak çalışıyor olmak örneklem seçiminde temel kriter olmuştur.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Literatürden yararlanılarak geliştirilen ankette demografik soruların yanı sıra 2 adet de ölçek bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan birinci ölçek, on dokuz maddeli Yeşil yönetim uygulamaları ölçeğidir. İşletmelerde yeşil yönetim anlayışına uygun faaliyetlerin uygulanıp uygulanmadığını belirlemek üzere ilk olarak Karabulut (2003) tarafından tasarlanan, daha sonra Kara'nın (2017) üretimdeki gelişmeleri dikkate alarak yeniden düzenlediği ve çalışmasında kullandığı 19 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeğin güvenilirlik katsayısının 0,866 olduğu tespit edilmiştir. Ölçekte bulunan maddelerin tepki kategorileri 5'li dereceleme göre; "1: Hiçbir zaman", "2: Nadiren", "3: Kararsızım", "4: Sık sık", "5: Her zaman" şeklinde belirlenmiştir.

İkinci ölçek iki maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler yazarlar tarafından tasarlanmıştır. İsrarla mücadele ölçeği için yapılan güvenilirlik analizinde Alfa katsayısının 0,788 olduğu tespit edilmiştir. Ölçekte, birinci madde; Karabulut (2003) ve Kara'nın (2017) çalışmalarından, ikinci madde ise Erbaşı'nın (2019) çalışmasından hareketle üretilmiştir. İsrarla mücadele ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,788 olarak tespit edilmiştir. Ölçekte bulunan maddelerin tepki kategorileri 5'li dereceleme göre; "1: Çok düşük", "2: Düşük", "3: Orta", "4: Yüksek", "5: Çok yüksek" şeklinde belirlenmiştir.

Veri Analizi

Yeşil yönetim uygulamalarının israfıla mücadeledeki etkisini belirlemek üzere yapılan araştırmada öncelikle veriler analize hazır hâle getirilmiştir. Bu amaçla sırasıyla; çoklu sapan analizi, güvenilirlik analizi ve geçerlik analizleri yapılmıştır.

Çoklu Sapan Analizi

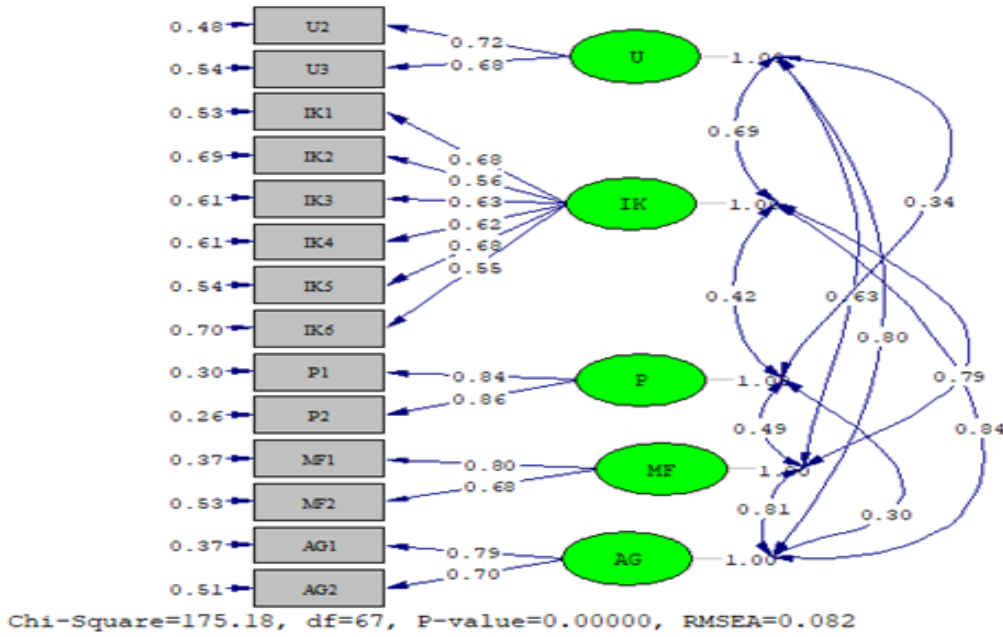
Araştırmada çok değişkenli sapan gözlemlerin tespitinde Mahalanobis Uzaklıklarından (MD^2) yararlanılmıştır. On dokuz maddeli Yeşil Yönetim Uygulamaları için α : 0,001 anlam düzeyinde t-değeri 3,883 olup; bir (1) adet çoklu sapan tespit edilmiştir (Kalaycı, 2006: 212). İki maddeli israfın azaltılması ölçeğinde ise çoklu sapan bulunmamaktadır. Tespit edilen iki çoklu sapanı ait gözlem veri setinden çıkarılmıştır.

Güvenirlik Analizi

Ölçekler için ayrı ayrı güvenilirlik analizi yapılmıştır. Bu amaçla boyutlardaki maddelerin; madde-toplam korelasyonu, çoklu açıklayıcılık katsayıları ve madde boyuttan çıkarıldığında hesaplanacak Alfa değeri incelenmiştir. Madde-toplam korelasyonunun +0,250'nin (Kalaycı, 2010, s. 412) ve çoklu açıklayıcılık katsayısının da 0,300'ün (Alpar, 2012, s. 391) üzerinde olması tercih edilmiştir. Yeşil yönetim uygulamaları boyutunda 7 madde bulunmasına rağmen U1, U4, U5, U6 ve U7 maddeleri düşük çoklu açıklayıcılık katsayısı nedeniyle boyuttan çıkarılmıştır. Geriye kalan iki maddenin alfa katsayısı 0,654 olarak hesaplanmıştır. 6 maddeli insan kaynakları boyutunda 0,783, iki maddeli pazarlama boyutunda 0,838, iki maddeli muhasebe-finans boyutunda 0,704 ve yine iki maddeli araştırma-geliştirme

boyutunda 0,712 olarak hesaplanmıştır. Boyutlar itibariyle en düşük madde-toplam korelasyon katsayısı 0,471 olup; bu değerlerde negatif işaret bulunmamaktadır. Çoklu açıklayıcılık katsayıları bakımından üç boyutun değeri bir miktar düşük olmakla birlikte, en düşük değer 0,238'dir. Üretim boyutundan çıkarılan beş madde sonucu tüm ölçekteki madde sayısı 14'e düşmektedir. Tüm ölçek dikkate alındığında; en düşük madde-toplam korelasyonu 0,471, en düşük çoklu açıklayıcılık katsayısı da 0,363'dür. Dolayısıyla üretim boyutu biraz düşük olmakla birlikte, boyutlar ve ölçeğin tümünde güvenirliliğin sağlandığı söylenebilir.

Araştırmada bağımlı değişken israfıla mücadeledir. İki maddeli ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0,788'dir. Madde-toplam korelasyon katsayısı 0,521 olup; negatif işaret taşımamaktadır. Çoklu açıklayıcılık katsayısı da 0,657'dir. Böylece israfın azaltılması ölçeğinin de güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 1: Yeşil Yönetim Uygulamaları Standardize Yük değerleri

Geçerlik Analizi

Araştırmada ölçeklerin boyutlarının daha önceden belli olması (Kalaycı, 2006) nedeniyle her ölçeğe DFA (doğrulayıcı faktör analizi) ayrı ayrı uygulanmıştır. Bu analiz bir modelde gözlenebilen ve gözlenemeyen bütün değişkenlerin beraber testinden ortaya çıkan sonucun, verilerle ne ölçüde uyum gösterdiğini ortaya çıkarmayı sağlamaktadır (Özdamar, 2016. s. 286). Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile yapılan hata hesaplamalarında oldukça net sonuçlar elde edilebilmektedir. DFA uygulanırken, standartlaştırılmış faktör yük değerlerinin en az 0,50 olması tercih edilmiştir (Kalaycı, 2010, s. 329; Şencan, 2005, s. 779). Buna karşın standardize yüklerin 0,70 ve üzerinde olması tercih edilir bir durumdur (Hair vd., 2014, s. 115).

Şekil 1'de görüldüğü gibi, doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, tüm standardize yük değerleri 0,50'nin üstündedir. Elde edilen uyum değerleri dikkate alındığında da uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde kaldığı görülmektedir. Bu durum yeşil yönetim uygulamaları ölçeğinin yapı geçerliğinin sağlandığı yönünde yorumlanabilir.

Yeşil yönetim uygulamaları ölçeğine dair standardize yükler, t-değerleri, açıklanan varyans (R^2), birleşik güvenirlilik (CR: Composite Reliability) ve boyutların Alfa güvenirlilik katsayıları Tablo 1' de yer almaktadır. Buna göre tüm maddelerin standardize yükleri 0,50'nin

ve tüm t-değerleri de 1,96'nın üzerindedir. Maddelere ait t-değerlerinin de %5 anlam düzeyinde 1,96'dan büyük, yani anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Yeşil Yönetim Uygulamaları DFA Sonuçları

Faktörler/Maddeler	Standart Yükler	Hata	t-değeri	Açıklanan Varyans (R ²)
Üretim (Ü)			Alfa: 0,65; CR: 0,66	
Ü2	0,72	0,48	10,57	0,52
Ü3	0,68	0,54	10,06	0,46
İnsan Kaynakları (İK)			Alfa: 0,78; CR: 0,85	
İK1	0,68	0,53	11,32	0,47
İK2	0,56	0,69	8,75	0,31
İK3	0,63	0,61	10,13	0,39
İK4	0,62	0,61	10,02	0,39
İK5	0,68	0,54	11,13	0,46
İK6	0,55	0,70	8,58	0,30
Pazarlama (P)			Alfa: 0,84; CR: 0,84	
P1	0,84	0,30	12,00	0,70
P2	0,86	0,26	12,26	0,74
Muhasebe-Finans (MF)			Alfa: 0,70; CR: 0,71	
MF1	0,80	0,37	12,80	0,63
MF2	0,68	0,53	10,90	0,47
Araştırma-Geliştirme (AG)			Alfa: 0,71; CR: 0,72	
AG1	0,79	0,37	13,18	0,63
AG2	0,70	0,51	11,44	0,49

İki maddeli israfın azaltılması ölçeği için DFA'nın doymuş model üretmesi nedeniyle bu ölçeğe açıklayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. İki madde tek faktörde toplam varyansın %82,835'ini açıklamıştır. KMO örneklem yeterliği %50 olup düşük diye nitelendirilebilir. Buna karşın Bartlett küresellik testi (ki-kare: 136,282; sd: 1; p<0,0001) anlamlıdır. Her iki madde için faktör yükleri 0,910 ve eşkökenlilik de 0,828'dir. Böylece israfı mücadele ölçeğinin tek boyutlu yapısının teyit edildiği söylenebilir.

Yakınsak geçerlilik, değişkenler arasındaki ifadelerin birbirleriyle ve oluşturdukları faktörle ilişkili olduklarını gösterir (Arslan, vd., 2024, s.341). Bu analizde her faktör için hesaplanan CR değerinin AVE değerinden büyük olması beklenmekte olup; ayrıca AVE değerinin de 0,50'den büyük olması arzu edilmektedir. Yeşil yönetim uygulamaları ölçeğine ait tüm faktörlerin CR değerleri, biri hariç 0,70'in üstündedir. AVE değerlerinden biri düşük (0,39) ve biri de sınıra yakın (0,49) olup; diğerleri 0,50'nin üstündedir. Tüm CR değerlerinin AVE değerlerinden büyük olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca AVE değerlerinin kareköklerinin boyutlar arası korelasyonların karesinden de büyük olduğu tespit edilmiştir. Böylece yeşil yönetim uygulamaları için yakınsak geçerliğin sağlandığı öngörülebilir.

Ayırt edici gerçeklik ise, değişkenlere ait maddelerin, ait oldukları faktör dışındaki diğer faktörlerle daha az ilgili olması gerektiğini işaret eder (Arslan, vd., 2024, s. 341). Bu amaçla ortalama açıklanan varyans (ASV: Average Shared Square Variance) ve maksimum paylaşılan varyans (MSV: Maximum Squared Variance) değerleri hesaplanmaktadır. Yeşil yönetim ölçeği DFA geçerlik değerlerine göre, tüm CR değerleri AVE değerlerinden ve tüm MSV değerleri de ASV değerlerinden büyüktür. Buna karşın boyutlar arası korelasyonların orta, birkaçının da yüksek olması, çalışılan konu olan yeşil yönetim uygulamalarıyla yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Örnek vermek gerekirse, yeşil uygulamaların işletme fonksiyonlarından sadece birkaçında değil tümünde uygulanması gerekliliği, boyutlar arası orta ve yüksek korelasyonların ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir.

Araştırmanın Bulguları

Katılımcı Profili

Araştırmada katılımcı profili (cinsiyet, yaş, statü, eğitim düzeyi, mevcut firmada çalışma süresi, vb), çalışılan işletmenin toplam çalışan sayısı ve işletmenin yeşil etiketi aldığı yıl gibi unsurlar için frekans analizi yapılmıştır. Tablo 2’de katılımcıların demografik ve işletme özelliklerine özelliklerine dair bulgular bulunmaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı (n=244)

Değişken	Fr	%	Değişken	Fr	%
Cinsiyet			Pozisyon		
Kadın	97	39.8	Tepe Yönetici	11	4.5
Erkek	147	60.2	Orta Kademe Yönetici	74	30.3
Yaş			Alt Kademe Yönetici	159	65.2
26 yaş ve altı	24	9.8	Eğitim Düzeyi		
27-42 yaş arası	151	61.9	İlköğretim	2	0.8
43-57 yaş arası	65	26.0	Lise	22	9.0
58-76 yaş arası	4	1.6	Ön Lisans	16	6.6
Mevcut Firmada Çalışma Süresi			Lisans	160	65.6
1 yıl ve altı	34	13.9	Yüksek Lisans	43	17.6
2-5 yıl arası	84	34.4	Doktora	1	0.4
6-10 yıl	58	23.8	Yeşil Etiket Alındığı Yıl		
11 yıl ve üzeri	68	27.9	2000-2010 yılları arasında	44	18.0
İşletmenin Toplam Çalışan Sayısı			2010’dan günümüze	200	82.0
Orta Boy İşletme (50-250 çalışan)	99	40.6			
Büyük İşletme (+250 çalışan)	145	59.4			

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırma katılımcılarının %39.8’i (97) kadın, %60.2’si (147) erkektir. Katılımcıların %9.8’i (24) 26 yaş ve altı, %61.9’u (151) 27-42 yaş, %26.0 (65) 43-57 yaş, %1.6 (4) 58-76 yaş grubunda bulunmaktadır. Katılımcıların %4.5’i (11) tepe yönetici, %30.3’ü (74) orta kademe yönetici ve % 65.2’si (159) alt kademe yöneticidir. Araştırma katılımcılarının eğitim düzeylerine bakıldığında; %0.8’inin (2) ilköğretim, %9’unun (22) lise, %6.6’sının (16) ön lisans, %65.6’sının (160) lisans, %17.6’sının (43) yüksek lisans ve %0.4’ünün (1) doktora düzeyinde eğitim seviyesine sahip oldukları görülmektedir. Araştırma katılımcıların mevcut firmada çalışma süresine bakıldığında; %13.9’unun (34) 1 yıl ve daha az sürede, %34.4’ünün (84) 2-5 yıl arasında, % 23.8’inin (58) 6-10 yıl arasında, %27.9’unun (68) 11 ve üzeri yıl mevcut işletmede çalıştığı görülmektedir.

Yine Tablo 2’ye bakıldığında katılımcıların %40.6’sının (99) orta büyüklükte işletme, %59.4’ünün (145) büyük işletmede çalıştıkları görülmektedir. Katılımcıların %18’inin (44) 2000-2010 yılları arasında, %82’sinin (200) 2010 yılından bugüne yeşil etikete sahip olmuş firmalarda çalıştığı görülmektedir. Yeşil etiket alma eğiliminin 2010 yılından sonra arttığı görülmektedir.

Hipotez Testi Bulguları

Araştırma hipotezinin test edilmesinde regresyon analizinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın hipotezi; **H1**: “Yeşil yönetim uygulamaları, israfla mücadeleyi olumlu yönde etkiler” şeklinde geliştirilmiştir. Bu hipotez basit regresyon analizinden yararlanılarak test edilmiştir. Yapılan regresyon analizinin sonucu aşağıda yer alan Tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 3: Yeşil Yönetim Uygulamalarının İsrافی Azaltma Etkisine Yönelik Bulgular

Değişkenler	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize katsayılar	t değeri	p değeri
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	1,538	,242		6,352	p<0,0001
Yeşil Yönetim Uygulamaları	,558	,059	,517	9,399	p<0,0001

Bağımlı değişken: İsrafın azaltılması; Model için $F_{(1;242)}: 88,343; p<0,001; R: 0,517; R^2:0,267$

Tablo 3’e bakıldığında, bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında kurulan modelin bir bütün hâlinde anlamlı ve geçerli olduğu görülmektedir ($F: 88,343, p<0,001$). Böylece yeşil yönetim uygulamalarının israfla mücadeleyi anlamlı şekilde etkilediği tespit edilmiştir. R^2 değeri israfla mücadeledeki değişimin yüzde kaçının yeşil yönetim uygulamaları tarafından açıklandığını göstermektedir. Tabloya bakıldığında israfla mücadeledeki değişimin %26.7’sinin yeşil yönetim uygulamaları tarafından açıklandığı, geriye kalan %73.3’lük değişimin ise modele katılmayan başka faktörlerden kaynaklandığı görülmektedir. Yeşil yönetim uygulamalarındaki bir birimlik artış, israfla mücadeleyi 0,517 birim artırmaktadır. Sonuç olarak, yeşil yönetim uygulamalarının israfla mücadele üzerinde olumlu yönde anlamlı etkiye sahip olduğu ifade edilebilir, buradan hareketle eldeki verilerle birinci hipotezin desteklendiğini söylemek mümkündür.

Yeşil yönetim uygulamalarının beş boyutu bulunmaktadır. Bu boyutlardan hangilerinin israfı azaltmaya etkisinin olduğunu tespit etmek için çoklu regresyon analizi yapılmış olup; bulguları Tablo 4’de sunulmaktadır.

Tablo 4: Yeşil Yönetim Uygulamaları Boyutlarının İsrafın Azaltılmasına Etkisi

Değişkenler	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize katsayılar	t değeri	p değeri
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	1,157	,279		4,141	p<0,0001
Üretim	,143	,065	,149	2,211	,028
İnsan Kaynakları	,187	,083	,175	2,260	,025
Pazarlama	,026	,031	,050	,825	,410
Muhasebe-Finans	,113	,055	,151	2,069	,040
Araştırma ve Geliştirme	,164	,076	,170	2,153	,032

Bağımlı değişken: İsrafın azaltılması; Model için $F_{(5;238)}: 20,241; p<0,001; R: 0,546; R^2:0,298 \Delta R^2:0,284; Min.Tolerans: 0,472; Max.VIF:2,119; Max.CI: 29,889$

Tablo 4’e göre beş boyut ve bir bağımlı değişken arasında kurulan modelin bir bütün hâlinde anlamlı ve geçerli olduğu görülmektedir ($F_{(5;238)}: 20,241; p<0,001$). Çoklu regresyon analizinde tolerans değerinin 0,10’dan küçük, VIF değerlerinin 10’dan büyük olması değişkenler arasında çoklu bağımlılık sorunu olduğunu göstermektedir. Tabloya bakıldığında, değişkenler arasında çoklu bağımlılık sorununun bulunmadığı görülmektedir. Tabloda R^2 değerine bakıldığında modelin israfın azaltılmasındaki değişimin %28,4’ünü açıklayabildiği, geriye kalan %71,6’lık değişimin ise modele katılmayan başka faktörlerden kaynaklandığı görülmektedir. Tablo incelendiğinde pazarlama dışındaki diğer yeşil uygulamaların israfın azaltılmasında etkili olduğu görülmektedir. Göreceli olarak en fazla etkiyi insan kaynakları ($\beta:0,175$) ve araştırma-geliştirme ($\beta:0,175$) yapmaktadır. Üretim boyutundaki bir birimlik artış, israfın azaltılmasını $\beta:0,149$ birim artırırken, muhasebe-finans 0,151 birim artırmaktadır.

Sonuç

Sanayi Devrimi sonrası, üretimde büyük atılım ve gelişmeler gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler dünya üzerindeki yaşama katkıları sağladığı gibi büyük tahribatın oluşmasına da sebep olmuştur. Artan nüfus, sınırlı kaynaklar ve kirlenen çevre farklı iş model ve usullerinin geliştirilmesini mecburi kılmıştır. Araştırma kapsamında ele alınan yeşil yönetim anlayışı bu sorunların çözümüne yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Hiç şüphesiz işletmelerde yaşanan önemli sorunlardan biri israftır. Bu çalışma bahsi geçen problemlere dikkat çekmek, değişkenler arası ilişkileri ortaya koymak ve çözüm önerilerini sunmak üzere gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında yapılan literatür taramasında yeşil yönetimin, işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirirken çevreyi daha az tahrip eden, geri dönüşüm ve atık yönetimi gibi faaliyetlerde maliyetleri düşüren ve bu yolla da kârlılığa hizmet eden bir yönetim şekli olduğu anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra yeşil yönetim, işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluklarını gerçekleştirmelerini kolaylaştıran ve sürdürülebilirliğe hizmet eden bir yönetim anlayışıdır. Çalışma bu yönüyle işletmelere rehber niteliği taşımaktadır. Çalışmanın temel amacı yeşil yönetim uygulamalarının, israfla mücadeleye olan katkılarını incelemektir. Araştırmanın belli başlı sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Araştırma sonucuna göre, 2010 yılından bugüne firmaların yeşil etiket ediniminde büyük artış olduğu ortaya çıkmıştır. Yeşil etiketler firmada çevre ile ilgili belli standartlara uyumu gerektirmektedir. Bu standartlar ile çevre ile birlikte kaynakların korunması da mümkün olmaktadır (atık yönetimi, geri dönüşüm vb. yollarla). Dolayısıyla yeşil etiketler firmada maliyetleri azaltma yoluyla kârlılığa hizmet etmektedir. Diğer taraftan yeşil etiketler firmaların imajına olumlu etki etmektedir. Çevre yönetim standartları, bir kuruluşun çevreye daha az zarar vermesini sağlayan, işletme verimliliğini artıran, maliyetleri düşüren ve çevresel sorumluluğu azaltan uygulamaları içermektedir (Donaldson, 1996, s. 35-36). Diğer taraftan geride kalan birkaç on yılda devlet, yönetmeliklerle işletmeleri çevre yönetim sistemlerine yönlendirmiştir. Dolayısıyla 2010 yılından sonra işletmelerin yeşil etiket alımındaki artış; işletmelerde maliyetleri azaltması, işletme imajına katkı sağlaması ve devletin hukuki düzenlemelerle yeşil etiket alımını zorunlu kılması ile açıklanabilmektedir. İşletmelerde üretim faaliyetlerinin, hava, su ve toprak üzerinde kirlenici bir etki yapmaması ve biyoçeşitliliği olumsuz etkilememesi gerekmektedir. Yeni teknolojilerden, AR-GE ve inovasyondan yararlanarak tüm ekonomik faaliyetlerin karbon nötr ekonomiye göre gerçekleştirilmesi önemlidir. Bununla birlikte enerji verimliliğinin artırılması, yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık verilmesi, döngüsel ekonomiye geçilmesi, kaynak kullanımında tasarruf ve lojistikte kombine taşımacılık politikalarına ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Araştırma kapsamında yapılan analiz sonucunda yeşil yönetim uygulamalarının bütün hâlde israfla mücadele üzerinde anlamlı ve olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. *H1: "Yeşil yönetim uygulamaları, israfla mücadeleyi olumlu yönde etkiler"* hipotezi desteklenmektedir. Sonuç olarak, yeşil yönetim uygulamalarının israfla mücadele üzerinde olumlu yönde anlamlı etkisi olduğu ileri sürülebilir.

Yeşil yönetim uygulamalarının boyutlar (üretim, pazarlama, insan kaynakları, muhasebe/finans ve AR-GE) itibarıyla israfın azaltılmasına etkisine ilişkin sonuç da pazarlama dışındaki diğer yeşil uygulamaların israfın azaltılmasında olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu boyutlardan göreceli olarak en fazla etkiyi insan kaynakları ($\beta:0,175$) ve AR-GE ($\beta:0,170$) yapmaktadır. Dolayısıyla yeşil yönetim uygulamalarının işletmelerde israfla mücadele ederken etkili bir yönetim metodu olduğu ileri sürülebilir. Bu sonuç benzer şekilde, Proyugo ve Zhong'un (2019) yeşil üretimin, israfı azaltma üzerinde etkili olduğu, Klassen ve McLaughlin (1996) ve Claver vd.'nin (2007), yeşil yönetim anlayışının işletmenin finansal

performansını olumlu yönde etkilediği araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Yine bu sonuç; Karabulut'un (2003) yeşil yönetimin işletme başarısını artırdığı, Porter ve Van Der Linde'in (1995) yeşil işletmeciliğin işletmelere rekabet avantajı sağladığı bulgularıyla da benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla yeşil yönetimin işletmelerde israfı azaltan, finansal performansı ve rekabet avantajını artıran bu yolla da işletmelere katkı sağlayan bir yönetim anlayışı olduğu ifade edilebilir.

Yapılan araştırma kapsamında katılımcıların israfla mücadele için önerdiği yol ve yöntemlere ilişkin sonuçlarda şu şekildedir. Katılımcıların çoğunluğu, işletmelerde israfla mücadelede eğitimin etkili olabileceğini, bazıları israfla mücadelede *yenilenebilir enerji kaynaklarının, sensörlü aydınlatma/muslukların ve israfı önleyici teknoloji kullanımının* etkili olabileceğini düşünmektedir. Bazı katılımcılar ise israfla mücadelede yönetim biriminin; *planlama, dizayn, düzenleme, teşvik ve ödüllendirmelerinin* olumlu sonuçlar için etkili olacağı kanaatindedir. Katılımcılar için israfla mücadelede, *kurum kültürü, farkındalık ve bilinçlendirme* gibi faktörler önem taşımaktadır. Bazı katılımcılar işletmede *çevreye zarar veren işgören davranışlarına yaptırım uygulanması* gerektiğini düşünmektedir. Yine bazı katılımcılar işletme içerisinde en çok *yemek israfının gerçekleştiğini bu konuda düzenlemeye gidilmesi* gerektiğini belirtmektedir. Bunların dışında bazı katılımcılar işletmelerde israfla mücadele için *devletin teşvik, destek ve denetim sağlaması* gerekliliğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak, yeşil yönetim uygulamalarının, işletmelerde büyük bir problem olan israfla mücadele için bir çözüm yolu olabileceği anlaşılmaktadır. Şunu da eklemek gerekir ki israf kavramı işletmelerde büyük bir sorun olmasına rağmen yeterince araştırılmış olduğunu ve yapılan önerilerin uygulamada geniş yer bulduğunu söylemek zordur. Bununla birlikte israf konusu gerek özel işletmeler gerekse kamusal alanda üzerinde en çok durulan konular arasında yerini ve gündemini koruyacaktır. Gelecekte yeşil geçen uygulamaların daha fazla dikkat çekeceği ve yeşil etiketli firma sayısında artış yaşanacağı düşünülmektedir.

Öneriler

Yeşil yönetim anlayışı ve israfın azaltılması arasındaki ilişkiyi ve etkileri tespit etmeye yönelik gerçekleştirilen bu araştırma sonucunda devlete, işletme yöneticilerine ve araştırmacılara yönelik öneriler aşağıda yer alan bölümde sıralanmaktadır.

Devlete Yönelik Öneriler

Araştırma kapsamında edinilen bilgilere ve araştırma bulgularına dayanılarak devlete yönelik öneriler şu şekilde sıralanabilmektedir;

- Devletin kapsamlı yasal düzenleme ve teşvikleri işletmelerin yeşil yönetime geçişlerinde ve yeşil etikete sahip olmalarında artış sağlayabilir.
- Devletin işletmelerde çalışanların yeşil örgütsel davranışlarının artırılmasına yönelik vereceği eğitimler hem çevrenin korunmasına hem de ekonomiye katkı sağlayabilir.
- İşletmelerde yenilenebilir enerji kaynakları ve geri dönüşüme yönelik sistemlerin kurulmasında devletin sağlayacağı mali destek ve teşvik, bu sistemlerin kullanımını artırabilir.
- İsfaf işletme faaliyetlerinden başlayarak ülke ekonomisini etkilemektedir. İşletmelerde gerçekleşen israfın belirli aralık ve mekanizmalarla denetimi, ekonomik kayıpları azaltabilir.
- Devlet tüm işletmelere sensörlü lamba ve su kullanımını zorunlu tutabilir.
- Devlet işletmelerin kendi enerjilerini üretmeleri için güneş paneli kullanımını zorunlu tutabilir.

- Devlet yeşil yönetim uygulamalarında en başarılı firmalara bazı vergi avantajları sağlayabilir.

İşletme Yöneticilerine Yönelik Öneriler

Araştırma kapsamında edinilen bilgilere ve araştırma bulgularına dayanılarak işletme yöneticilerine yönelik öneriler şu şekilde sıralanabilmektedir;

- İşletmeler kurumlarında yenilenebilir enerji kaynakları ve atık geri dönüşümü gibi yeşil yönetim faaliyetlerini uygulamalıdır. Bu faaliyetlerin orta ve uzun vadede kaynak tasarrufu sağlayarak kârlılığa sebep olduğunun farkında olmalıdır.
- İşletmeler yeşil yönetim uygulamalarına uyumlaştırmayı kolaylaştıran ve kurum itibarına katkı sağlayan yeşil etiketleri kurumlarına kazandırmalıdır.
- İşletmeler yeşil yönetim faaliyetlerini artırıcı AR-GE çalışmalarını artırmalı ve buna göre bütçelerini düzenlemelidir.
- İşletmeler çevre hassasiyetinin gözetilmesine satın alma işleminden, satış sonrası hizmetlere kadar devam etmeli kopukluk yaşamamalıdır. Tüm işletme fonksiyonlarında yeşil uygulamalara gitmeli ve bu anlayış yerleştirilmelidir.
- İşletmeler üretimlerinde az atık ve üstün çevre hassasiyeti gözeterek yeşil üretimin oluşmasına katkı sağlayabilir. Doğaya zarar vermeyen ambalajlar kullanarak pazarlama faaliyetlerini çevreci hâle getirebilirler. AR-GE çalışmalarına çevreye hasar vermeyen dizayn ve yenilikleri entegre ederek uygun düzeyde yeşil bir işletme tasarlayabilirler.
- İşletmeler, tıpkı dijital dönüşüme uyum sağlamak gibi yeşil dönüşüme uyum sağlamak için bünyelerindeki tüm faaliyetleri yeşil anlayışla yerine getirmelidir.
- İşletme üst yönetimi yeşil yönetim uygulamalarının uygulanmasını daha çok önemsemeli, işletme genelinde çevresel farkındalık seviyesinin artırılması için çalışmalar yapmalıdır.
- İşletme üst yönetimi faaliyet gösterilen dönemde diğer işletmelerin hangi çevreci yol ve yöntemi izlediklerini takip etmeli, gerekli değişimlere kurumlarını entegre etmelidir.
- İşletme üst yönetimi kurum kültürlerine çevreci değerleri kazandırarak, çevreci örgüt kültürünü oluşturmalıdır.
- İşletme üst yönetimi işletmelerin en önemli kaynağı olan çalışanların çevre hassasiyeti hususunda eğitilmesine önem vermelidir.
- İşletme üst yönetimi mevcut politika ve ilkelerini çevre hassasiyeti gözeterek oluşturmalıdır.

Gelecekteki Araştırmalara Yönelik Öneriler

Araştırma kapsamında edinilen bilgilere ve araştırma bulgularına dayanılarak gelecekteki araştırmalara yönelik öneriler şu şekilde sıralanabilmektedir;

- Araştırma kapsamında ele alınan, yeşil yönetim ve israfı mücadele değişkenleri henüz çok az sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu değişkenlerin farklı araştırmalarda farklı örneklemeler üzerinde başka değişkenlerle birlikte ele alınması literatüre katkı sağlayabilir.

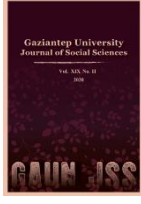
- Araştırmanın bağımsız değişkeni olan yeşil yönetim uygulamalarının, işletmelerde maliyetlerin azaltılması, kârlılık, finansal performans, kurum kültürü ve sürdürülebilirlik gibi değişkenlerle birlikte ele alınması yararlı olabilir.
- Yeşil üretim faaliyetleri kapsamında atık yönetimi, geri dönüşüm ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı gibi faaliyetlerin işletme maliyetlerine olan etkisi başka bir araştırmanın konusu olabilir.
- Yeşil insan kaynakları faaliyetlerinin işgörenlerin yeşil/çevreci davranışlarına etkisi daha kapsamlı olarak başka bir araştırmada incelenebilir.
- Araştırma kapsamında ele alınan ISO 14000 çevre yönetim standartlarının (yeşil etiket) işletmenin imajına, itibarına ve işletme başarısına olan katkıları başka araştırmalara konu olabilir.
- Araştırma kapsamında ele alınan değişkenlerden biri israftır ve bu kavram literatürde daha çok gıda boyutuyla ele alınmıştır. Üretim ve hizmet sektörü olmak üzere işletmelerde gerçekleşen israfın boyutunun ve çeşitliliğinin tespiti ve bu konuda öneriler geliştirilmesi hem işletmelere hem de ülke ekonomisine katkı sağlayabilir.
- İçerisinde bulunduğumuz dönemde yaşanan tüketim çılgınlığı, tüketimi tetikleyen sebepler ve israf ilişkisi başka araştırmalara konu olabilir.
- İşletmelerde yeşil dönüşümü zorlayan nedenler, dönüşümü sağlayan koşullar ve araçlar konusu irdelenebilir.
- İsrاف işletme içine girdikten sonra gelişen bir davranış olmayıp işletme çalışanı olmadan önce öğrenilen bir davranıştır. Dolayısıyla bu davranışın öncülleri ve kökenleri araştırılmalıdır. (örneğin, israf-kültür ilişkisi, israf-medya ilişkisi, israf-lider ilişkisi, israf-kamu yöneticileri ilişkisi, israf-aile ilişkisi, israf- eğitim ilişkisi gibi).

Kaynakça

- Akatay, A., Aslan Ş. (2008). Yeşil yönetim ve işletmeleri ISO 14001 sertifikası almaya yönelten faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 313-339.
- Akyay, U., Musluk B.Y., İlbey N. (2015). Examining the influence of green management on operation functions: Case of a business. *Research Journal of Business and Management*, 2, 348.
- Alpar, R. (2012). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlilik*. Detay Yayıncılık.
- Anderson, T. L. (1997). Conservatio–native american style. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, Vol. 37 No. 4, pp. 769-785.
- Arslan, S., Yapıcı, H., Ünver, R. (2024). Türk yetişkinler için öznel yaşam kalitesi ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 34(8), s.328-348.
- Assaf, K., Attia, B., Darwish, A., Wardam, B., Klawitter, S. (2004). Water as a human right: The understanding of water in the Arab countries of the middle east - a four country analysis. *Published by the Heinrich Böll Foundation*. s. 3.
- Aydın, A. (2021). *Turizm öğrencilerinin gıda tüketimi ve israfı konusundaki algı ve tutumları*. Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 60.
- Buchholz, R. A. (1998). Çevre yönetimi ilkeleri: İşin yeşillendirilmesi. *Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ*. s. 371.

- Claver-Cortés, E., Molina-Azorin, J. F., Tarí-Guilló, J. J., López-Gamero, M. D. (2005). Environmental management, quality management and firm performance, a review of empirical studies. *Corporate Environmental Strategy and Competitive Advantage*. Pages: 157-182.
- Donaldson, J. (1996). U.S. companies gear up for ISO 14001 certification. *InTech*, Vol.34, No.4, pp. 34-37.
- Dölekoğlu, C. Ö., Gün, S., Giray, F. H. (2014). Yoksulluk ve gıda israfı sarmalı, XI. *Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, Samsun, 172-182.
- Erbaşı, A. (2019). Yeşil örgütsel davranış ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *İstanbul Management Journal*. 86: 1–23.
- Erdoğan, S., Gürbüz, S. (2014). Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yapısal kırılmalı zaman serisi analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 32, 79-87.
- Esposito, M., Tse, T., Soufani, K. (2016). Companies are working with consumers to reduce waste. *Harvard Business Review*. s. 5.
- Güner, O. (2012). Krizler ve maneviyat.II. *Uluslararası Beşeri Bilimler Konferansı* (17-19 Mayıs 2012, Tiran, Arnavutluk).
- Hair, J. F., J., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis seventh edition*. United States of America: Pearson Education Limited.
- Haden, S. P., Oyler, J., Humphreys, J. (2009). Historical, practical, and theoretical perspectives on green management: an exploratory analysis. *Management Decision*, 47 (7), 1041-1055.
- Jovita, O. U., Chibuzar, A. A., Onyemachi, U. C. (2019). Green management and organizational effectiveness. *Strategic Journal of Business and Social Science*, Volume 2. Issue 2, 5.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikler*. Ankara: Asil.
- Kara, E. (2017). *Konaklama işletmelerinde çevre bilinci ve yeşil yönetim uygulamalarının işletme başarısına katkısı: Muğla ilinde bir araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). s. 32.
- Karabulut, E. (2003). *İşletmelerde çevre bilinci ve yeşil yönetim uygulamalarının işletme başarısına katkısını incelemeye yönelik bir araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Yönetimi ve Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.
- Karakuş, G., Erdirençelebi M. (2018) İşletmelerin yeşil yönetim algılarının işletme performansı üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma, *Journal of Business Research-Turk*, 681-704.
- Kautto, P. (2006). New instruments—old practices? the implications of environmental management systems and extended producer responsibility for design for the environment. *Business Strategy and the Environment*. 388 (July), 377–388.
- Keleş, C. (2007). *Yeşil pazarlama teticilerinin yeşil ürünleri tüketmede davranışları ve yeşil ürünlerin tüketiminde kültürün etkisi ile ilgili bir uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, s.15.
- Klassen, R. D., Mclaughlin, C. (1996). The impact of environmental management on firm performance. *Management Science*, 42(8): 1199-1214.
- Kurt, Z. (2024). Yeşil yönetim anlayışı ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (2), 583-593. Doi:10.33206/mjss.1435771
- Manisalı, E. (1980). *Türk ekonomisinde savurganlık*. Türk Ekonomisinde Savurganlık seminer kitabı içinde (ss. 9-21). İstanbul: Fakülteler Matbaası.

-
- McKinsey, (2011). *Resource Revolution: meeting the world's energy, materials, food and water needs*. McKinsey Global Institute.
- Mehdijev, S., Kolli, R. R. (2022). *The impact of environmental management on financial performance in smes, Sweden*.
- Molina-Azorin, J. F., Claver-Cortes, E., Lopez-Gamero, M. D., Tari, J. J. (2009). Green management and financial performance: a literature review. *Management Decision*, Vol. 47, No. 7, pp. 1080-1100.
- Müftüoğlu, T. (2002). *Türkiye’de küçük ve orta ölçekli işletmeler kobi’ler*. Turhan Kitabevi.
- Ohno, T. (1988). *Toyota production system: beyond large scale production*. Cambridge, Productivity Press. s. 19-20.
- Önel, B. (2021). İşletmelerin yeşil yönetim algıları ve sürdürülebilirlik bilinci. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*. Cilt 6 – Sayı 11.
- Özdamar, K. (2016). *Eğitim, sağlık ve davranış bilimlerinde ölçek ve test geliştirme yapısal eşitlik modellemesi; ibm, spss, ibm spss amos ve minitab uygulamalı*, Nisan Kitabevi, Eskişehir. s. 286.
- Porter, M. E., Van Der Linde, C. (1995). Green and competitive: Ending the stalemate. *Harvard Business Review*, 120–134.
- Prayugo, J., Zhong, L. X. (2019). Green productivity: Waste reduction with green value stream mapping. A case study of leather production. *International Journal of Production Management and Engineering*. s. 47-55.
- Taylor, S. R. (1992). *Green management: The next competitive weapon*. 24 (7), s. 669–680. (<http://israf.org>, 2023).
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Toplam Para Arzı ve Nominal Faiz Oranlarının Tüketici Fiyat Enflasyonu Üzerindeki Etkileri: Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeliyle Bir Değerlendirme

The Effects of Total Money Supply and Nominal Interest Rates on Consumer Price Inflation in Turkey: An Evaluation Using the Johansen Cointegration Test and Vector Error Correction

Ersin SÜNBÜL^{a*}

^a Dr., İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6187-2038

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Nisan 2024

Kabul tarihi: 25 Aralık 2024

Anahtar Kelimeler:

Para politikası,
Toplam para arzı,
Nominal faiz oranı,
Tüketici fiyat enflasyonu,
Johansen Eşbütünleşme Testi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 14, 2024

Accepted: December 25, 2024

Keywords:

Monetary policy,
Money supply,
Nominal interest rate,
Consumer price inflation,
Johansen Cointegration Test.

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de toplam para arzı ve nominal faiz oranlarının tüketici fiyat enflasyonu üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanılarak yapılan analiz, para arzı ve enflasyon arasındaki uzun vadeli ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bulgular, para arzındaki artışın uzun dönemde enflasyonu artırdığını göstermekte, bu da Friedman’ın monetarist teorisine uyumlu bir sonucu ifade etmektedir. Ancak kısa dönemde, para arzındaki değişimlerin enflasyonu artırıcı etkileri dikkat çekmiştir. Bu sonuç, Keynesyen teorisinin öngördüğü talep yönlü dinamikler ve piyasa beklentileriyle ilişkilendirilmektedir. Nominal faiz oranlarının enflasyon üzerindeki etkisi ise kısa vadede zayıf bulunmuştur. Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde, faiz oranlarının enflasyonu kontrol etme rolü sınırlı kalmakta, hatta zaman zaman ters etki yaparak enflasyonu artırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, faiz politikalarının etkinliğinin dışsal faktörler ve piyasa koşullarıyla sınırlanabileceğini göstermektedir. Özellikle, yüksek enflasyon dönemlerinde faiz oranlarının enflasyonla beklenen negatif ilişkiyi sağlayamadığı görülmüştür. Çalışmanın sonuçları, Türkiye’nin ekonomik yapısının ve dışsal şokların para politikası araçlarının etkinliğini şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Enflasyonla mücadelede geleneksel para politikası araçlarının ötesine geçilerek, döviz kuru politikaları, beklenti yönetimi ve talep yönlü önlemlerin entegre bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği önerilmektedir. Bu bulgular, özellikle gelişmekte olan ekonomiler için çok boyutlu politika stratejilerinin önemini ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

This study examines the effects of the total money supply and nominal interest rates on consumer price inflation in Turkey, using the Johansen Cointegration Test and the Vector Error Correction Model (VECM). The analysis particularly highlights the role of monetary policy in maintaining economic stability and controlling inflation, particularly in the post-COVID-19 pandemic era. High inflation rates, especially in emerging economies like Turkey, underscore the importance of understanding the dynamics between monetary policy instruments and inflation. The findings reveal a significant long-term relationship between money supply and inflation, aligning with monetarist theory. It was observed that an increase in money supply generates inflationary pressures over time, consistent with Friedman’s views on monetary expansion. Conversely, nominal interest rates exhibit inflationary effects in the short term, although these effects diminish in the long run. This short-term dynamic can be attributed to market expectations and demand-side pressures, as emphasized by Keynesian principles. Furthermore, the study highlights structural and external factors that influence the effectiveness of monetary policy in Turkey. Unlike in developed economies, nominal interest rates in Turkey tend to exacerbate rather than alleviate inflation during periods of high inflation. This outcome emphasizes policymakers’ need to consider external economic shocks and structural constraints when formulating inflation control strategies. In conclusion, this study provides valuable insights into the complex relationships between monetary policy instruments and inflation in emerging economies. The findings stress the need for Turkey to adopt multidimensional and flexible policy to effectively address inflation challenges, incorporating money supply management, expectation control, and exchange rate policies.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ersin.sunbul@nisantasi.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Monetary policy encompasses a set of tools used by central banks to achieve macroeconomic objectives such as ensuring economic stability, controlling inflation, and reducing unemployment rates. The monetary policies implemented by the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) influence critical economic variables, including inflation, interest rates, and money supply. The dynamic relationships between money supply, interest rates, and inflation have long been debated in economic theories. The aggressive rise in inflation rates in developing countries such as Turkey, exacerbated by the impacts of the COVID-19 pandemic, has complicated economic management and regulation. In this context, this study aims to examine the effects of two key monetary policy tools—total money supply and nominal interest rates—on consumer price inflation in Turkey.

This study analyzes the impact of monetary policy tools on inflation in Turkey using the Johansen Cointegration Test and Vector Error Correction Model (VECM). The analysis is based on monthly data spanning from June 2012 to November 2024. Data from the Central Bank of the Republic of Turkey's Electronic Data Distribution System (EVDS) were utilized to assess both long-term and short-term relationships between money supply, nominal interest rates, and the consumer price index. This analysis is crucial for understanding economic dynamics and providing strategic guidance to policymakers.

The theoretical framework of the study is built upon fundamental economic theories that explain the relationships between money supply, nominal interest rates, and inflation. The monetarist approach emphasizes the long-term effects of money supply on inflation. According to this perspective, increases in money supply may stimulate economic growth in the short run, but in the long run, they lead to higher price levels. This effect is particularly pronounced in developing countries like Turkey. The Keynesian theory, on the other hand, explains inflation not only in terms of money supply but also aggregate demand. According to Keynes, when aggregate demand exceeds production capacity, prices rise, leading to inflationary pressures.

The Fisher effect posits that nominal interest rates move in parallel with inflation, a relationship that is often more complex in developing economies like Turkey. This is because the relationship between inflation and interest rates may not always be directly measurable. The Taylor Rule, meanwhile, provides a model for setting interest rates, aiming to make central bank decisions more systematic and aligned with inflation targeting. These theories, along with the Johansen Cointegration Test and VECM methods, assist in more accurately modeling the effects of monetary policies.

The Johansen Cointegration Test was employed in this study to detect long-term equilibrium relationships among economic variables. This test assesses whether a cointegration relationship exists between money supply, interest rates, and the consumer price index. The Johansen Cointegration Test utilizes the Trace and Maximum Eigenvalue tests to evaluate the long-term validity of these relationships. In addition, to enhance the model's reliability, structural breaks were examined using the Zivot-Andrews test, and the normality and autocorrelation of residuals were verified using the Shapiro-Wilk and Durbin-Watson tests.

Furthermore, the Vector Error Correction Model (VECM) was employed to model short-term dynamic relationships. This model analyzes the short-term fluctuations of the variables while also examining how they return to equilibrium in the long term. The study investigates both short-term interactions among variables and long-term equilibrium relationships. The VECM, using cointegration vectors derived from the Johansen test, reveals how short-term deviations are corrected in the long run.

The results of the Johansen Cointegration Test show a strong long-term relationship between money supply and consumer price inflation. An increase in money supply leads to higher price levels and, consequently, inflation in the long term. Nominal interest rates were found to have an inflation-increasing effect in the short term, but this effect diminishes in the long term. These findings suggest that while monetary policy tools may be effective in the short run, their effects tend to fade over time. Moreover, the effectiveness of these tools can be significantly influenced by economic uncertainties and external shocks.

The VECM analysis indicates that interest rates have a short-term inflationary impact, but this effect weakens in the long run. This suggests that central banks can control short-term inflation pressures by raising interest rates, but in the long term, this may negatively impact growth. These findings highlight the importance of central banks in developing countries, especially in economies like Turkey, to carefully consider the long-term implications of monetary policy decisions.

This study provides important insights into the effectiveness of monetary policy tools in Turkey by analyzing the impact of money supply and nominal interest rates on inflation. It was found that money supply has a significant long-term impact on inflation, while nominal interest rates primarily exert short-term inflationary pressure, with this effect diminishing over time. These findings suggest that central banks must develop dynamic and multifaceted policies to control inflation. Furthermore, economic uncertainties and external shocks should be taken into account, as they may reduce the effectiveness of these policies. Policymakers should aim to implement more flexible and adaptive strategies.

The study emphasizes the importance of central banks carefully controlling money supply and adjusting interest rates without destabilizing macroeconomic equilibrium. In developing economies, particularly under high inflation and volatile economic conditions, monetary policy tools should be used effectively based on deep and flexible analyses. These findings offer valuable guidance for future monetary policy decisions.

Giriş

Para politikası araçları, ekonomik istikrarı sağlamak, enflasyonu kontrol etme ve işsizlik oranlarını düşürme gibi makro hedeflere yönelik olarak merkez bankaları tarafından kullanılan aktif yönlü araçlardır. Bu araçlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyüme ve istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından uygulanan para politikası da Türkiye ekonomisinin enflasyon, faiz oranları ve para arzı gibi önemli değişkenlerini şekillendirmektedir. Para arzı, faiz oranları ve enflasyon arasındaki dinamik ilişkiler, ekonomik teorinin yanı sıra politika yapımcılarının karar alırken göz önünde bulundurdıkları temel faktörlerdendir. Covid-19 pandemisi sonrası dönemde, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde, yüksek enflasyon ve para arzındaki artışlar, ekonomik denetim ve yönetimi daha karmaşık hâle getirmiş ve akademinin ilgisini de bu yöne çekmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki para politikası araçlarından olan toplam para arzı ve nominal faiz oranı değişkenlerinin tüketici fiyat enflasyonu üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu doğrultuda, Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanılarak, bu değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkiler analiz edilmiştir.

Çalışmanın veri seti, 2012M6 ile 2024M11 yılları arasındaki aylık verilerden ve 150 gözlemden oluşmaktadır. Veriler TCMB'nin Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) elde edilmiştir. Bu zaman dilimi, Türkiye ekonomisindeki önemli ekonomik dalgalanmaların, para arzı politikalarının ve faiz oranlarındaki değişikliklerin etkilerini değerlendirmek için seçilmiştir. Analizler değişkenlerin logaritmik dönüşümleri üzerine uygulanmıştır.

Türkiye ekonomisinde enflasyon, faiz oranları ve para arzı arasındaki ilişkinin incelenmesi, para politikasının etkinliği ve ekonomik denetim üzerine önemli bilgiler sunmaktadır. Enflasyon, özellikle Covid-19 sonrası dönemde oldukça agresif artışlar gösterirken, nominal faiz oranları ve para arzı üzerinde uygulanan politikaların etkisi giderek daha belirgin hâle gelmiştir. Enflasyonun yüksek seyrine karşılık, faiz oranlarının artırılması ve para arzının genişletilmesi, ekonominin dinamik yapısı içinde karşılıklı etkileşimlere yol açmıştır.

Johansen Eşbütünleşme Testi, enflasyon, para arzı ve faiz oranları arasında uzun dönemdeki denge ilişkilerini belirlemeye yönelik olarak kullanılmıştır. Test, uzun dönemde değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini ortaya koyarken, ekonomik modelin dayanıklı ve dengeli olup olmadığı spesifikasyon testleriyle de değerlendirilmiştir. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ise, kısa dönemdeki dinamik ilişkilerin incelenmesinde kullanılmıştır. VECM, özellikle kısa vadeli değişimlerin, uzun dönem dengeye nasıl döneceğini ve bu dengeye ulaşma hızını anlamada faydalı bir araç olarak değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, Türkiye'deki para politikası araçlarının enflasyon üzerindeki etkilerini daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle, para arzındaki artışların enflasyonu nasıl etkileyebileceği ve faiz oranlarının kısa dönemdeki düzeltici etkilerinin analiz edilmesi, ekonomik politika yapımcıları için önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'nin para politikası çerçevesinde, ekonomik karar alma süreçlerinde hangi faktörlerin dikkate alınması gerektiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, literatür taramaları ve teorik çerçevede değişkenler arasındaki ilişkiler ele alınmış, ikinci bölümde, Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli ile elde edilen ekonometrik bulgular ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. Sonuçlar bölümünde ise bu bulgular ışığında literatür ve teorik çerçeve ile karşılaştırmalar

yapılmıştır. Buna ek olarak, ekonomik karar alıcılar ve araştırmacılar için önerilerde bulunulmuştur.

Teori

Para politikası, merkez bankalarının ekonomik istikrarı sağlama, fiyat istikrarını koruma, ekonomik büyümeyi teşvik etme ve işsizlik oranlarını düşürme gibi makroekonomik hedeflere ulaşmak için kullandığı temel araçlardır. Bu araçlar, para arzı, nominal faiz oranları ve enflasyon gibi değişkenler arasında karmaşık etkileşimlere yol açar. Bu ilişkilerin açıklanması için literatürde farklı teorik yaklaşımlar söz konusudur. Monetarist teoriden Keynesyen yaklaşıma, Fisher etkisinden Taylor kuralına kadar birçok model, para politikalarının enflasyon üzerindeki etkilerini farklı açılardan ele alır. Bu bölümde, para politikası ve enflasyon ilişkisini açıklayan temel teorik yaklaşımlar tartışılmıştır.

Para Arzı ve Enflasyon İlişkisi (Monetarist Perspektif)

Monetarist yaklaşım, para arzının ekonomik istikrar üzerindeki belirleyici rolünü vurgular. Friedman (1968), para arzının enflasyon üzerinde uzun vadede önemli bir etkisi olduğunu öne sürerek, enflasyonun parasal bir olgu olduğunu belirtmiştir. Friedman'ın ünlü tespiti olan "enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur" ifadesi, monetarist teorinin temel yapısını oluşturur. Bu bakış açısına göre, para arzındaki artışlar kısa vadede ekonomik büyümeyi teşvik edebilirken, uzun vadede fiyat seviyelerinde sürekli bir artışa yol açar. Para arzındaki artış, genellikle daha fazla harcama yapma isteği uyandırarak talep tarafını güçlendirir. Sonuç olarak bu talep artışı da fiyatlar genel düzeyinde yükselmeye neden olur. Ancak, para arzındaki artışın bu etkisi yalnızca enflasyonu değil, aynı zamanda genel ekonomik dengeyi de etkileyebilir.

Para arzının kontrol edilmesinin enflasyonun yönetilmesindeki rolü çok kritik bir faktördür. Monetarist yaklaşımda, merkez bankalarının para arzını kontrol ederek enflasyon üzerinde düzenleyici bir etki yaratması gerektiği savunulur. Para arzındaki artış, sadece ekonomik büyümeyi değil, piyasa beklentilerini de etkiler. Blanchard ve Johnson (2013) gibi araştırmacılar, para arzındaki artışların piyasa beklentilerini etkileyerek, ücret-fiyat sarmalı gibi enflasyonist süreçleri tetikleyebileceğini belirtmişlerdir. Bu durum, merkez bankalarının politika tasarımı yaparken yalnızca ekonomik büyüme hedeflememeleri gerektiğini, aynı zamanda fiyat istikrarının da gözetilmesinin gerektiğini ortaya koyar.

Özellikle Türkiye'nin de aralarında olduğu gelişmekte olan ülkelerde, para arzının enflasyon üzerindeki etkisinin daha belirgin olduğunu gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla Türkiye örneği üzerinden bakıldığında, merkez bankalarının para arzını genişletici politikalar uygulaması, kısa vadede büyümeyi teşvik edebilirken, uzun vadede enflasyonist baskıların artmasına yol açabilir. Bu bağlamda, para arzının kontrolü, sadece kısa vadeli ekonomik hedeflerin değil, aynı zamanda uzun vadeli fiyat istikrarının sağlanması için de kritik bir araç olarak değerlendirilebilir.

Nominal Faiz Oranı ve Enflasyon İlişkisi (Fisher Etkisi)

Fisher etkisi, nominal faiz oranlarının enflasyonla paralel olarak hareket ettiğini savunur. Fisher (1930), nominal faiz oranlarının enflasyondaki değişimlere paralel olarak hareket ettiğini belirtmiş, uzun vadede enflasyonun nominal faiz oranlarını doğrudan etkileyebileceğini ifade etmiştir. Ancak, Fisher etkisinin her zaman doğrusal olmadığını savunan bir görüş de mevcuttur. Zayıf Fisher etkisi, enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişkinin her zaman doğrudan ve net bir şekilde ölçülemeyeceğini öne sürer. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, faiz oranlarının enflasyonla uyumlu hareket etmediği durumlarda ortaya çıkar. Türkiye gibi ülkelerde, nominal faiz oranları ile enflasyon arasındaki uyum

eksikliği, ekonomik belirsizlikleri artırabilir ve merkez bankalarının faiz oranlarını ayarlama konusunda daha dikkatli olmalarını gerektirebilir.

King ve Watson (1992), faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişkinin sadece parasal değil, aynı zamanda yapısal ve politik faktörlerden de etkilendiğini vurgularlar. Bu noktada, merkez bankalarının yalnızca nominal faiz oranlarını belirlemekle kalmayıp, aynı zamanda piyasa beklentilerini ve ekonomik belirsizlikleri de dikkate alarak faiz politikalarını yönlendirmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, merkez bankalarının politika yaparken sadece teorik modelleri değil, aynı zamanda piyasa duyarlılıklarını ve ekonomik göstergeleri de göz önünde bulundurması önemlidir.

Türkiye’de nominal faiz oranları, merkez bankasının enflasyonu kontrol altına alması için uyguladığı temel araçlardan biridir. Ancak, yüksek faiz oranlarının ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkileri de göz önünde bulundurularak, faiz politikaları daha dikkatli bir şekilde düzenlenmelidir. Nominal faiz oranlarının artırılması, kısa vadede enflasyonu düşürebilirken, uzun vadede büyüme oranlarını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, Fisher etkisi çerçevesinde faiz oranları ve enflasyon arasındaki ilişki, sadece kısa vadeli makroekonomik hedeflere değil, uzun vadeli ekonomik dengeye de zarar vermeyecek şekilde tasarlanmalıdır.

Toplam Talep ve Enflasyon (Keynesyen Perspektif)

Keynesyen yaklaşım, enflasyonun yalnızca para arzı ile değil, aynı zamanda toplam talep ve arz faktörleriyle de şekillendiğini savunur. Keynes (1936), özellikle tam istihdam seviyelerinde toplam talebin üretim kapasitesini aşması durumunda enflasyonun arttığını belirtmiştir. Keynesyen modelde, talep fazlası enflasyonist baskıları doğurur. Bu nedenle, merkez bankaları, faiz oranlarını artırarak veya para arzını daraltarak, talep baskılarını denetlemelidir.

Keynesyen teori, sadece para arzının değil, aynı zamanda talep ve arz dinamiklerinin de enflasyon üzerinde belirleyici rol oynadığını savunur. Bu bakış açısına göre, talep fazla olduğunda, yani ekonomideki toplam talep üretim kapasitesini aşarsa, fiyatlar artar ve bu da enflasyonu tetikler. Bu durum, merkez bankalarının faiz oranlarını artırarak ya da para arzını daraltarak talep baskılarını denetlemeleri gerektiğini ortaya koyar. Ancak, ekonomik durgunluk dönemlerinde para arzını artırarak toplam talebi canlandırmak gerektiği gibi aşırı ısınan ekonomilerde talep baskılarının önüne geçilmesi için sıkı para politikaları uygulanmalıdır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde, talep baskılarının daha fazla hissedildiği dönemlerde merkez bankalarının para politikaları çok önemli bir rol oynamaktadır. Ekonomik büyüme ile birlikte artan talep, fiyatlar üzerinde yükselme baskısı yaratabilir. Bu yüzden, Keynesyen bakış açısıyla talep ve arz faktörlerinin yanı sıra, merkez bankalarının faiz oranları ve para arzı politikalarını da dikkatli bir şekilde ayarlamaları gerekmektedir.

Faiz Oranı Belirleme ve Para Politikası (Taylor Kuralı)

Taylor kuralı, nominal faiz oranlarının belirlenmesinde kullanılan bir matematiksel model sunar. Taylor (1993), merkez bankalarının nominal faiz oranlarını, mevcut enflasyon oranı ile hedeflenen enflasyon oranı arasındaki fark ve üretim açığına dayalı olarak ayarlamaları gerektiğini önerir. Bu model, enflasyon hedeflemesi çerçevesinde merkez bankalarının makroekonomik istikrarı sağlamalarına yardımcı olur. Taylor kuralı, ekonomik hedeflerin belirlenmesinde kullanılacak bir yol haritası sunar ve merkez bankalarının kararlarını objektif bir şekilde almalarına yönelik bilgiler sağlar.

Taylor kuralının temel amacı, merkez bankalarının faiz oranlarını ekonomik hedeflere ulaşmak için dinamik bir biçimde ayarlamalarını sağlamaktır. Bu bağlamda, nominal faiz oranı

değişkeni, enflasyonla ve üretim açığıyla olan ilişkisini göz önünde bulundurarak belirlenir. Ancak, bu kuralın etkinliği, ekonomik koşullar ve piyasa beklentileri gibi dışsal faktörlere bağlı olarak değişebilir. Sonuç olarak, merkez bankalarının faiz oranlarını ve para arzını, ekonomik hedeflere ulaşmak için dinamik bir biçimde ayarlamaları gerekmektedir.

Enflasyon ve Faiz Oranı İlişkisi: Yeni Perspektifler

Son yıllarda, enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişkinin daha karmaşık hâle geldiği gözlemlenmiştir. Geleneksel teoriler, düşük faiz oranlarının enflasyonu artıracığı yönünde öngörüsünde bulunurken, yeni çalışmalar bu ilişkinin çok daha yapısal ve beklenti temelli olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, örneğin Türkiye gibi ülkelerde, faiz oranlarının enflasyonu düşürmek yerine arttırdığına dair ampirik bulgular, bu ilişkinin teorik çerçevesinin yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir (Pazarcı, Kar ve Altuntaş, 2023).

Yeni ekonomik teoriler, faiz oranları ve enflasyon arasındaki ilişkinin yalnızca parasal değil, yapısal, beklenti bazlı ve politika faktörlerinden de etkilendiğini savunur. Ekonomik belirsizlikler, merkez bankalarının politika kararlarını etkileyebilir ve piyasa beklentileri, faiz oranlarının etkilerini şekillendirebilir. Bu nedenle, merkez bankalarının faiz politikalarını belirlerken yalnızca geleneksel teorik çerçeveleri değil, aynı zamanda piyasa beklentilerini ve yapısal değişkenleri de göz önünde bulundurması gerektiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, enflasyon ve para politikası araçları arasındaki ilişki sadece teorik değil, aynı zamanda uygulamaya yönelik yeni analizlerle de ele alınmalıdır. Monetarist yaklaşım para arzının fiyat seviyeleri üzerindeki etkisini vurgularken, Fisher etkisi faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişkiye dair önemli ipuçları sunar. Keynesyen teori, enflasyonu yalnızca parasal değil, aynı zamanda talep ve arz dinamikleriyle de ele alır. Taylor kuralı ise, merkez bankalarının faiz oranlarını ekonomik hedefler doğrultusunda nasıl ayarlamaları gerektiğini matematiksel bir çerçeveye sunar.

Günümüzde, geleneksel teoriler yerine daha karmaşık ve beklenti temelli yaklaşımların ön plana çıkması, para politikalarının etkisini daha iyi anlamak için gereklidir. Bu bağlamda, enflasyon ve para politikası araçları arasındaki ilişki, sadece teorik değil, aynı zamanda uygulamaya yönelik yeni analizlerle de ele alınmalıdır.

Literatür

Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), belirli bir mal ve hizmet sepetindeki fiyat değişimlerini ölçen önemli bir göstergedir. Bu sepet, temel tüketim kalemlerini içermektedir; bunlar arasında gıda ve içecekler, konut kiralaları, ulaşım, sağlık harcamaları, eğitim giderleri, eğlence ve kültürel harcamalar ile giyim ve aksesuarlar yer almaktadır (Romer ve Romer, 2004; Samuelson ve Nordhaus, 2010; Mankiw, 2020). Enflasyon ile para politikası araçları arasındaki ilişki, ekonomi literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Bu ilişki, Keynes'in (1936) *Genel Teori* adlı eserine dayandırılan argümanlarla şekillenmiştir. Keynes, ekonomik durgunluk dönemlerinde para arzının artırılmasının ekonomik canlanmaya katkı sağlayacağı görüşünü savunmuş, bu görüş daha sonra matematiksel modellerle pekiştirilmiştir (Meade, 1937; Harrod, 1937).

Fisher (1930), nominal faiz oranlarının enflasyon beklentileriyle doğrudan ilişkili olduğunu ileri sürerken, Fama (1975) nominal faiz oranlarının geçmiş enflasyon verilerine dayanarak gelecekteki enflasyonu tahmin edebileceğini ifade etmiştir. McTaggart, Findlay ve Parkin (2003) ile McConnell, Brue ve Flynn (2018), reel arz ile enflasyon arasındaki ilişkileri incelemiş ve enflasyon dinamiklerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini tartışmışlardır. Mishkin (1992) ve Mishkin ve Simon (1995) ise kısa vadeli faiz oranları ile enflasyon

arasındaki ilişkinin sınırlı olduğunu, ancak uzun vadeli faiz oranları ile daha güçlü bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

Stock ve Watson (1999), para arzı ve faiz oranları gibi ekonomik faktörlerin enflasyon tahminlerinde kullanılabileceğini belirtmiş, Friedman (1970) ise para arzının uzun vadede enflasyon üzerinde etkili olduğunu ve para politikası araçlarının enflasyonu kontrol etmede belirleyici bir rol oynayabileceğini vurgulamıştır. Sargent ve Wallace (1984), para arzının enflasyon üzerindeki belirleyici etkisini gösteren çalışmalara odaklanırken, Taylor (1993) faiz oranlarının enflasyonun belirlenmesinde etkili bir para politikası aracı olarak rol oynadığını savunmuştur.

Çatalbaş (2007), enflasyon ile para arzı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında genellikle pozitif bir ilişki bulmuş, ancak bazı dönemlerde bu ilişkinin negatif yönleri de gözlemlenmiştir. David ve Ann (2014), Nijerya örneğinde para arzı ile enflasyon arasındaki nedenselliği incelemiş ve para arzının enflasyonu etkileyen ana faktör olduğunu ortaya koymuşlardır. Kiganda (2014), para arzı ile enflasyon arasında güçlü ve tek yönlü bir ilişki saptarken, Hossain (2005) Endonezya'daki 1954-2002 dönemine ait verileri kullanarak iki yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuş, Göçmen (2016) ise Türkiye'nin 1970-1996 yıllarına ait verilerinde, enflasyon ile para arzı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmiştir.

Bazı çalışmalarda, para arzı ve enflasyon arasındaki ilişkinin doğrusal olmayan ve daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Ofori, Danquah ve Zhang (2017), 1964-2015 yılları arasındaki Gana verilerini inceleyerek, para arzı ile enflasyon arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Ditimi, Sunday ve Onyedikachi (2018), Nijerya'daki 1970-2016 dönemi verilerini kullanarak para arzı ile enflasyon arasında nedensellik ilişkisi bulamamış ve diğer ekonomik göstergelerin enflasyon üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Emmanuel, Udoh, Prince, Okoh ve Ndu (2019) ise Nijerya'nın 2010-2018 dönemi verilerinde, para arzının enflasyon üzerinde etkisi bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Tursoy ve Muhammad (2020), Türkiye'nin 1987-2019 dönemine ait enflasyon ve para arzı değişkenleri arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri inceleyerek, bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Bağcı (2021), 2008-2020 dönemi Türkiye verilerini kullanarak, para arzı ve enflasyon arasındaki ilişkiyi kantitatif regresyon yöntemiyle ele almış ve bu ilişkinin heterojen bir yapıda olduğunu ortaya koymuştur. Bağcı, para arzındaki artışların her zaman enflasyonu artırmayabileceğini, bazı durumlarda ise enflasyonu düşürebileceğini vurgulamıştır.

Faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür de geniş bir yelpazeye sahiptir. Fama (1975), nominal faiz oranlarının geçmiş enflasyon oranları ile gelecekteki enflasyonu tahmin edebileceğini ileri sürmüşken, Mishkin (1992) ve Mishkin ve Simon (1995), kısa vadeli faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişkinin sınırlı olduğunu, ancak uzun vadeli faiz oranları ile güçlü bir ilişki bulunduğunu göstermişlerdir. Bhanumurthy ve Agarwal (2003), faiz oranları ile beklenen enflasyon arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığını doğrulamışlardır. Abubakar ve Sivagnanam (2017), kısa vadeli faiz oranları ile enflasyon arasında güçlü bir ilişki bulamamış, ancak uzun vadeli faiz oranları ile kısmi bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir.

Shaw (2019), merkez bankalarının enflasyon beklentilerini dikkate alarak para politikası oluşturması gerektiğini vurgulamış, Adil, Danish, Bhat ve Kamaiah (2020) ise uzun vadeli faiz-enflasyon ilişkisinin önemini ve bu ilişkinin etkin para politikası için kritik olduğunu belirtmişlerdir. Kopuk (2021), 2008 sonrası dönemde faiz oranı ile enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmış ve Johansen Eşbütünleşme Testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli gibi yöntemlerle yaptığı analizlerde, kısa dönemde faiz oranlarının enflasyonu artırıcı, uzun dönemde ise azaltıcı

etkisini gözlemlemiştir. Bu çalışma, faiz oranlarının fiyat istikrarını sağlamak için etkin bir araç olabileceğini ve uzun vadede enflasyonu kontrol altına alabileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca, yalnızca faiz oranı politikalarının yeterli olmayabileceği, döviz kuru politikalarının da enflasyonla mücadelede önemli bir rol oynayabileceği belirtilmiştir. Suryavanshi (2023) ise, faiz ve enflasyon arasında herhangi bir nedensellik ilişkisini bulamamış ancak bu iki değişken arasında eşbütünleşme olduğunu tespit etmiştir.

Covid-19 gibi kriz dönemlerinde genişletici para politikalarının enflasyon baskılarına yol açabileceği, Ebrahimi, Igan ve Peria (2020) tarafından değerlendirilmiştir. Erdoğan, Yıldırım ve Gedikli (2020), yüksek faiz oranlarının kredi maliyetini artırarak tüketim ve yatırımı düşürebileceğini, ancak bunun yanı sıra maliyetlerin artmasına ve fiyatların yükselmesine neden olabileceğini belirtmişlerdir.

Cihantimur (2024), Türkiye verilerinde maliye ve para politikalarının koordinasyonunun enflasyonu kontrol altına almak için kritik olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, maliye politikalarının enflasyon üzerindeki etkisini azaltmak için kamu harcamalarının etkinliğinin artırılması ve vergi sisteminde yapısal düzenlemeler yapılması önerilmektedir.

Kayacan ve Doğdu (2024), 1985-2022 dönemi için Türkiye verilerini kullanarak enflasyon ile para politikaları arasındaki ilişkiyi Vektör Hata Düzeltme Modeli yöntemiyle incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, enflasyon oranlarında meydana gelen %1'lik bir azalma, mevduat faiz oranlarında %0,49 bir değişikliğe yol açabilmektedir. Ayrıca, enflasyon ve mevduat faiz oranları arasında çift yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Çalışma, enflasyonist baskıların kontrolü açısından para politikalarının önemli bir araç olduğunu, ancak bu politikaların aynı zamanda enflasyonist hızlanmaya yol açabileceğini belirtmektedir. Sonuç olarak, para ve maliye politikalarının eşgüdümlü bir şekilde uygulanmasının, ekonomik istikrarın sağlanması için kritik bir ön koşul olduğu vurgulanmıştır.

TCMB (2024) tarafından yayımlanan Para Politikaları Raporu'nda, enflasyon hedeflemesi stratejisi kapsamında faiz oranları, döviz kuru politikaları ve diğer para politikaları araçlarının enflasyon üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve fiyat istikrarını sağlamak için gerekli politika önerileri sunulmuştur. Bu rapor, sıkı para politikalarının ne zaman ve hangi koşullarda uygulanması gerektiği konusunda yol göstermektedir.

Bu çalışmanın literatüre katkısı, faiz oranları ve para arzı ile enflasyon arasındaki etkileşimin genellikle doğrusal bir perspektiften ele alındığı geleneksel yaklaşımın ötesine geçerek, Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli gibi gelişmiş zaman serisi analiz yöntemleriyle bu etkileşimi daha derinlemesine incelemesidir. Bu yaklaşım, enflasyonu düşürmeye yönelik politika tasarımlarında daha nitelikli ve kapsamlı çıkarımlara ulaşılmasını sağlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli kullanılarak zaman serisi analizleri yapılmıştır. Zaman serisi verileri üzerinde yapılan bu analizler, teorik bir temele dayalı olarak ekonomik ilişkileri ortaya koymak amacıyla uygulanmıştır. Eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ve kısa dönemli dinamikleri doğru bir şekilde modellemeye yönelik güçlü araçlar sunmaktadır. Ancak bu tür bir analizde, modelin geçerliliği ve güvenilirliği için birçok ön test ve düzeltme yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda, öncelikle serilerin durağanlık özellikleri test edilmiş, ardından mevsimsel etkiler ele alınmış ve son olarak modelin kalıntıları üzerinden model geçerliliği değerlendirilmiştir.

Zivot-Andrews Yapısal Kırılma ve Birim Kök Testi

Zivot-Andrews testi, zaman serisinin durağan olup olmadığını test ederken, serideki yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testidir. Zivot-Andrews testi, zaman serisinin iki ana durumu için varsayımlar yapar. Bunlar, değişkenin durağanlığı ve yapısal kırılma durumlarıdır. Bu durumlar sırasıyla; serinin ortalamasının ve varyansının zamanla değişmemesi durumunu ve belirli bir noktada yapısal bir değişim yaşaması, yani ortalama veya varyansın değişmesi durumunu ifade eder. Zivot-Andrews testi, eşitlik (1)'e göre yapısal kırılma noktasını tespit etmeye çalışır.

$$y_t = \alpha + \beta_t + \delta D_t + \rho y_{t-1} + \epsilon_t \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de, y_t zaman serisini, t zamanın indeksini, D_t yapısal kırılma dönemi için bir ikili değişkeni (örneğin $D_t = 1$ kırılma anında, diğer zamanlar için $D_t = 0$), α ve β katsayıları, ρ birim kök parametresini (serinin durağanlık özelliklerini belirler), ϵ_t ise hata terimini ifade eder.

Yapısal kırılma için kritik değerler ve test istatistiği, genellikle simülasyonla elde edilen değerlerle karşılaştırılır ve bununla birlikte, serinin durağan olup olmadığı değerlendirilir. Eğer $\rho = 1$, bu durumda serinin birim kök içerdiği ve durağan olmadığı söylenebilir (Zivot ve Andrews, 1992).

WO (Wald-Wolfowitz) Mevsimsellik Analizleri

Mevsimsel etkiler, özellikle ekonomik verilerde sıkça görülen, yıllık, çeyreklik veya aylık döngülerle ilgili tekrarlayan paternlerdir. Mevsimsel etkilerin zaman serisinden arındırılması, doğru modelleme ve analiz yapabilmek için önemlidir. WO Testi, zaman serilerinde mevsimsel etkilerin var olup olmadığını belirlemek için kullanılan yöntemlerden birisidir. WO Testi eşitlik (2)'ye göre mevsimsel etkileri tespit etmeye çalışır.

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^N \theta_i D_{it} + \epsilon_t \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de, y_t mevsimsel etkilerle düzeltilen zaman serisini, μ genel sabiti, D_{it} mevsimsel dummy değişkenlerini (örneğin, çeyrek yıl ya da ay), θ_i mevsimsel etkilerin katsayılarını, ϵ_t hata terimini ifade eder.

Test, θ_i katsayılarının sıfır olup olmadığını araştırır. Eğer katsayılar sıfırdan anlamlı şekilde farklıysa seride mevsimsel etkilerin bulunduğu işaret eder. Bu durumda serinin mevsimsellikten arındırılması gerekir (Wald, 1943; Friedman ve Schwartz, 1982).

Johansen Eşbütünleşme Testi

Johansen Eşbütünleşme Testi, çoklu zaman serileri arasında uzun dönemli denge ilişkilerinin varlığını test etmek için kullanılan bir yöntemdir. Bu test, birden fazla zaman serisinin uzun dönemli dengeye bağlı olup olmadığını test eder. Eşbütünleşme testinin temel amacı, n sayıda zaman serisi arasındaki eşbütünleşme vektörlerinin varlığını belirlemektir.

Johansen Eşbütünleşme Testi, iki tür test istatistiği kullanır, bunlar İz Testi (Trace Testi) ve Maksimum Özdeğer Testi (Maximum Eigenvalue Testi)'dir.

Çok değişkenli Johansen Eşbütünleşme Testi eşitlik (3)'e göre ifade edilebilir.

$$\Delta \begin{bmatrix} CPI_t \\ MSUP_t \\ INTRATE_t \end{bmatrix} = \mu + \Pi \begin{bmatrix} CPI_{t-1} \\ MSUP_{t-1} \\ INTRATE_{t-1} \end{bmatrix} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta \begin{bmatrix} CPI_{t-i} \\ MSUP_{t-i} \\ INTRATE_{t-i} \end{bmatrix} + \epsilon_t \quad (3)$$

Eşitlik (3)'te, Π eşbütünleşme vektörlerinin katsayı matrisini (bu matris, uzun dönemli dengeyi ifade eder), Γ_i kısa dönem dinamiklerini belirten katsayıları, μ sabit terimi ve ϵ_t hata terimini ifade eder.

Johansen Eşbütünleşme Testi, eşbütünleşme vektörlerinin sayısını test eder ve eşbütünleşme ilişkilerinin varlığını belirler. Eşbütünleşme ilişkileri, uzun dönemde birbirine bağımlı olan seriler arasında bir tür dengeyi ifade eder (Johansen ve Juselius, 1990; Pesaran ve Shin, 1995).

Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Vektör Hata Düzeltme Modeli, çoklu zaman serilerinin uzun dönemli denge ilişkilerini ve kısa dönemli dinamiklerini birlikte modellemek için geliştirilen bir analiz yöntemidir. VECM, eşbütünleşme ilişkileri bulunduktan sonra, seriler arasındaki kısa dönemli sapmaların uzun dönemdeki dengeye nasıl dönüşeceğini analiz eder. Çalışmada Tüketici Fiyat Enflasyonu bağımlı (CPI), Toplam Para Arzı (MSUP) ve Nominal Faiz Oranı (INTRATE) bağımsız değişkenlerdir.

VECM eşitlik (4)'e göre analizler yapılmaktadır.

$$\begin{aligned} \Delta CPI_t &= \mu_1 + \Gamma_{11}\Delta CPI_{t-1} + \Gamma_{12}\Delta MSUP_{t-1} + \Gamma_{13}\Delta INTRATE_{t-1} + \\ &\Pi_1 CPI_{t-1} + \Pi_2 MSUP_{t-1} + \Pi_3 INTRATE_{t-1} + \epsilon_{1t} \end{aligned} \quad (4)$$

Eşitlik (4)'te ΔCPI_t , t dönem farkları, μ_1 sabit terimi, $\Gamma_{11}, \Gamma_{12}, \Gamma_{13}$ kısa dönem katsayıları, Π_1, Π_2 ve Π_3 uzun dönem denge ilişkisini ve ϵ_t hata terimini ifade eder.

Modeldeki Π matrisinin özdeğerleri (eigen), seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkilerinin varlığını gösterir. Eğer Π matrisi sıfır olmayan özdeğerlere sahipse, seriler arasında uzun dönemdeki denge ilişkilerinden söz edilebilir. Kısa dönemli dinamikler, Γ katsayıları ile belirlenir ve bu katsayılar, her bir serinin diğerleriyle olan ilişkisini gösterir (Engle ve Granger, 1987; Stock ve Watson, 1988).

Ekonomik modelleme açısından VECM, kısa dönemdeki sapmaların nasıl düzeleceğini, uzun dönemde ise nasıl dengeye geleceğini gösteren önemli bir analiz yöntemidir.

Kalıntı Testleri ve Model Kontrolleri

Modelin doğruluğunu ve geçerliliğini test etmek için bir dizi ek test önerilmektedir. Bu testler, modelin kalıntılarının (residual) belirli varsayımlara uygun olup olmadığını belirlemek için kullanılır. Söz konusu testler ve testlerin uygulanmasında kullanılan eşitlikler müteakip maddelerde açıklanmıştır.

Shapiro-Wilk Normal Dağılım Testi

Shapiro-Wilk testi, kalıntıların normal dağılıma uygunluğunu analiz eder (Shapiro ve Wilk, 1965).

$$W = \frac{(\sum_{i=1}^n \alpha_i \epsilon_i)^2}{\sum_{i=1}^n (\epsilon_i - \bar{\epsilon})^2} \quad (5)$$

Eşitlik (5)'te ϵ_i , modelin kalıntılarını, α_i teorik ağırlıkları ifade eder.

Durbin-Watson Otokorelasyon Testi

Durbin-Watson testi, kalıntıların otokorelasyonunu araştırmak için kullanılan bir analiz yöntemidir. Özellikle ardışık gözlemler arasındaki bağımlılıkları araştırır.

$$DW = \frac{\sum_{t=2}^n (\epsilon_t - \epsilon_{t-1})^2}{\sum_{t=1}^n \epsilon_t^2} \quad (6)$$

Eşitlik (6)'ye göre hesaplanan test istatistiğinde sonuç 2'ye yakınsa artıklar arasında otokorelasyon olmadığı değerlendirilebilir (Durbin ve Watson, 1951).

Box-Ljung Beyaz Gürültü Testi

Box-Ljung testi, zaman serilerinde ardışık gözlemler arasındaki korelasyonları inceleyen ve serinin beyaz gürültü olup olmadığını belirleyen bir testtir. Beyaz gürültü, bağımsız ve aynı dağılıma sahip rastgele değişkenlerden oluşan bir seriyi ifade eder. Diğer bir ifadeyle, zaman serisinde otokorelasyon ya da bağımlılık bulunmaz. Genellikle modelin kalıntılarının rastgele dağılıp dağılmadığını kontrol etmek için kullanılır.

$$Q = n(n + 2) \sum_{k=1}^h \frac{\hat{\rho}_k^2}{n-k} \quad (7)$$

Eşitlik (7)'de Q , Box-Ljung test istatistiğini, n gözlem sayısını, h test edilen gecikme (lag) sayısını, $\hat{\rho}_k^2$ 'inci gecikme için otokorelasyon katsayısını ifade eder.

Sonuç olarak, Box-Ljung Testi zaman serisi modellemesinde kalıntıların bağımsız olup olmadığını test etmenin ve modelin doğruluğunu artırmanın bir aracı olarak önemli kanıtlar sunmaktadır (Ljung ve Box, 1978).

Breusch-Pagan Heteroskedastisite Testi

Breusch-Pagan testi, regresyon modelinde heteroskedastisite olup olmadığını test etmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. Heteroskedastisite, model kalıntılarının sabit bir varyansa sahip olmamaları durumudur. Diğer bir ifadeyle, hata terimlerinin varyansı, bağımsız değişkenlerin değerine bağlı olarak değişir.

$$LM = n \cdot R^2 \quad (8)$$

Eşitlik (8)'de LM , Breusch-Pagan test istatistiğini, n gözlem sayısını, R^2 ise hata terimlerinin regresyon modeline göre hesaplanan kareler toplamını (bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasındaki ilişkiyi ölçen bir değerdir) ifade eder (Breusch ve Pagan, 1979).

Tartışılan bu yöntemlerin her biri, zaman serisi analizlerinde farklı türdeki ilişkileri ve özelliklerin incelenmesini sağlar. Zivot-Andrews testi, yapısal kırılmaların varlığına duyarlıdır, Johansen Eşbütünleşme Testi uzun dönemli denge ilişkilerini belirler ve VECM, kısa dönemdeki dinamikler ve uzun dönemdeki dengeyi birleştirir. Modelin geçerliliğini sağlamak için yapılan kalıntı testleri ise modelin doğruluğunu, güvenilirliğini ve geçerliliğini değerlendirir.

Uygulamalar

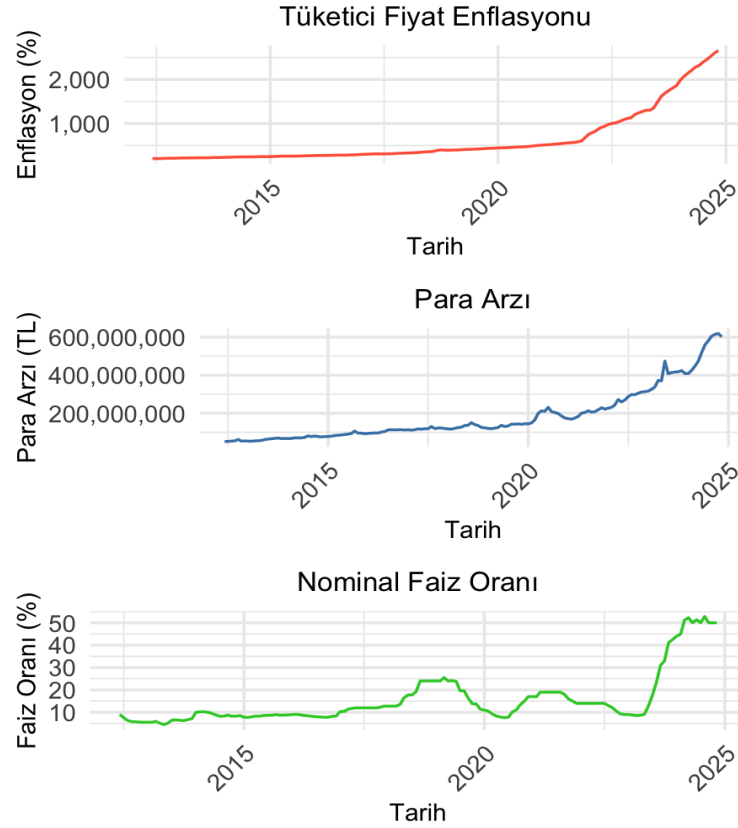
Veri Seti

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın para politikası araçlarından toplam para arzı ve nominal faiz oranının tüketici fiyat enflasyonu üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi için Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli kullanılarak zaman serisi analizleri yapılmıştır. Veriler, TCMB'nin EVDS'nden elde edilmiştir (Erişim tarihi: 14.2.2024). Örneklem, Covid-19 pandemisi dönemi gibi kriz dönemlerini de kapsayacak şekilde 2012M6 ile 2024M11 tarihleri arasındaki aylık 150 gözlemi içermektedir. Analizlerde, orijinal verilerin logaritmik değerleri kullanılmıştır. Çalışmaya dahil edilen değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Çalışmaya alınan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri

Değişkenler	Minimum	1. Çeyrek	Medyan	Ortalama	3. Çeyrek	Maksimum
tur_enf	204	261	379	628	581	2657
tur_faiz	4.52	8.38	11.39	15.41	17.69	52.79
tur_parz	51,142,850	90,710,284	125,041,354	183,002,454	220,686,716	618,580,257

Söz konusu değişkenlerin orijinal değerlerine ilişkin zaman yolu grafikleri Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1: Değişkenlerin zaman yolu grafikleri

Tablo 1’de yer alan tüketici fiyat enflasyonu bağımlı değişken, toplam para arzı ve nominal faiz oranı ise bağımsız değişkenlerdir. Tablodaki temel istatistikler, Türkiye ekonomisinde tüketici fiyat enflasyonu (enf_tur), toplam para arzı (parz_tur) ve nominal faiz oranı (faiz_tur) değişkenlerinin temel özelliklerini özetlemektedir. Verilere ilişkin önemli bulgular aşağıda sunulmuştur.

Enflasyon, Türkiye'deki ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Uç noktalar çok yüksek (2657 gibi) bir değeri, bu da hiper enflasyon dönemlerine işaret etmektedir.

Faiz oranları ise enflasyon gibi büyük dalgalanmalar göstermektedir ve bu da ekonomik krizlerin ve merkez bankası politikalarının etkisini yansıtmaktadır. Özellikle yüksek faiz oranları (52.79), Türkiye'nin ekonomik kriz dönemlerinde izlediği sıkı para politikalarının bir sonucu olabileceğine işaret etmektedir.

Para arzı, uzun vadede önemli bir artış göstermektedir ve bunun ekonomik büyüme, enflasyon kontrolü ve para politikaları üzerindeki etkilerini incelemek önemli olacaktır.

Şekil 1; Türkiye'deki para politikası araçlarının ekonomik koşullarını yansıtan önemli göstergeler sunmaktadır. Tüketici fiyat enflasyonu, özellikle 2020 sonrası yüksek artışlar göstermekte, nominal faiz oranları ise enflasyonla birlikte dalgalı bir seyir izlemektedir. Para arzı ise 2012'den itibaren sürekli artış göstererek, ekonomik büyüme ve enflasyon üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Artan para arzı ve yüksek enflasyon, faiz oranları üzerinde baskı oluşturmuş, özellikle 2021 sonrasında faiz oranlarının enflasyonu dengelemeye yönelik olarak arttığı gözlemlenmiştir.

Bu verilerin daha derinlemesine incelenmesi için durağanlık, mevsimsellik analizleri, Johansen Eşbütünlük Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli gibi ileri ekonometrik yöntemler kullanılarak devam edilmiştir.

Birim Kök Testi

Zivot-Andrews Birim Kök Testi için H_0 hipotezi: Seri birim kök içerir, diğer bir ifadeyle seri durağan değildir.

Testin sonuçlarını yorumlarken, test istatistiği kritik değeri geçtiğinde H_0 hipotezi reddedilir. Zivot-Andrews Kırılmalı Birim Kök Testi ve fark olarak yapılan testlerin sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği ($I(0)$)	p -değerler (0.01, 0.05, 0.10)	Sonuç ($I(0)$)	Test İstatistiği ($I(1)$)	Sonuç ($I(1)$)	Potansiyel Kırılmalar
Enflasyon	-2.963			-8.613		131
Para Arzı	-3.52	-5.57, -5.08, -4.82	H_0 Kabul	-8.373	H_0 Red	142
Faiz Oran	-3.331			-7.592		131

Tablo 2 incelendiğinde;

Enflasyon serisi için yapılan Zivot-Andrews testinin $I(0)$ (durağanlık) düzeyindeki test istatistiği -2.963'tür. Bu değer, kritik değerlerin üzerinde kalmaktadır (kritik değerler: -5.57, -5.08, -4.82 sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde). Ayrıca, p -değeri genellikle 0.05'ten yüksek olduğundan, H_0 hipotezi reddedilemez ve serinin durağan olmadığı sonucuna varılmaktadır. Bu durum, enflasyon serisinin zaman içinde yapısal bir değişim göstermediğini, yani serinin birim kök taşıdığını ve başlangıçta durağan olmadığını işaret etmektedir. $I(1)$ (fark alındığında durağanlık) düzeyinde test istatistiği -8.613 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, kritik değerlerin çok altında yer almaktadır (kritik değerler: -5.57, -5.08, -4.82 sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyeleri için). Ayrıca, bu test istatistiği için p -değeri çok düşük olup 0.05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir ve enflasyon serisinin durağan hâle geldiği sonucuna ulaşılır. Bu, enflasyon serisinin birinci farkı alındığında durağanlık sağladığını ve zaman serisinin düzgün hâle geldiğini göstermektedir. Test sonuçlarına göre, potansiyel kırılma noktası 131'inci gözlemlerde meydana gelmiştir. Bu, serinin yapısal bir değişikliğe uğradığı ve modelin bu kırılmaya göre yeniden değerlendirilmesi gerektiğini işaret etmektedir. Potansiyel kırılma, enflasyon serisinin dinamiklerinin zaman içinde değiştiğini ve bu değişimin ekonometrik modellemeye yansımaları gerektiğini gösterir.

Para arzı serisi için yapılan Zivot-Andrews testinin $I(0)$ düzeyindeki test istatistiği -3.52'dir. Bu değer, kritik değerlerin üzerinde kalmaktadır (kritik değerler: -5.57, -5.08, -4.82 sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde), dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilemez ve serinin durağan olmadığı sonucuna varılmaktadır. Bu, para arzı serisinin baştan itibaren durağan olmadığını ve seride bir birim kök olduğunu gösterir. $I(1)$ düzeyinde test istatistiği -8.373 olarak hesaplanmıştır. Bu değer de kritik değerlerin altında kalmaktadır. Bu nedenle, H_0 hipotezi reddedilir ve para arzı serisinin durağan hâle geldiği sonucuna ulaşılır. Bu durum, para arzı

serisinin birinci fark alındığında zaman serisinin durağan hâle geldiğini göstermektedir. Potansiyel kırılma noktası 142'nci gözlemde tespit edilmiştir. Bu, serinin önemli bir yapısal değişiklik yaşadığı bir dönemi işaret eder.

Faiz oranı serisi için yapılan Zivot-Andrews testinin $I(0)$ düzeyindeki test istatistiği -3.331'dir. Bu değer de kritik değerlerin üzerinde kalmaktadır (kritik değerler: -5.57, -5.08, -4.82 sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde). Dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilemez ve serinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. $I(1)$ düzeyindeki test istatistiği -7.592 olup, bu değer de kritik değerlerin altında yer almaktadır. Bu nedenle H_0 hipotezi reddedilir ve faiz oranı serisinin durağan hâle geldiği sonucuna varılır. Yani, faiz oranı serisi de birinci fark alındığında durağan hâle gelmiştir. Potansiyel kırılma noktası 131'inci gözlemde gerçekleşmiştir. Bu da faiz oranı serisinin yapısal bir değişikliğe uğradığını gösterir.

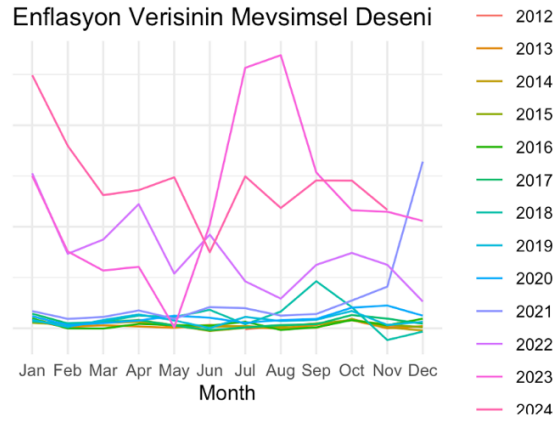
Serilerin Mevsimsellik Testi Sonuçları Tablo 3'te özetlenmiştir. Mevsimsellik araştırmasında WO (Winter's Optimization) testi kullanılmıştır. Her üç değişken için yapılan WO testinin temel hipotezi; " H_0 seride mevsimsel bileşen yoktur, yani serinin zaman içindeki dalgalanmaları sadece rastlantısaldir ve belirgin mevsimsel bir desen yoktur" şeklinde kurulabilir.

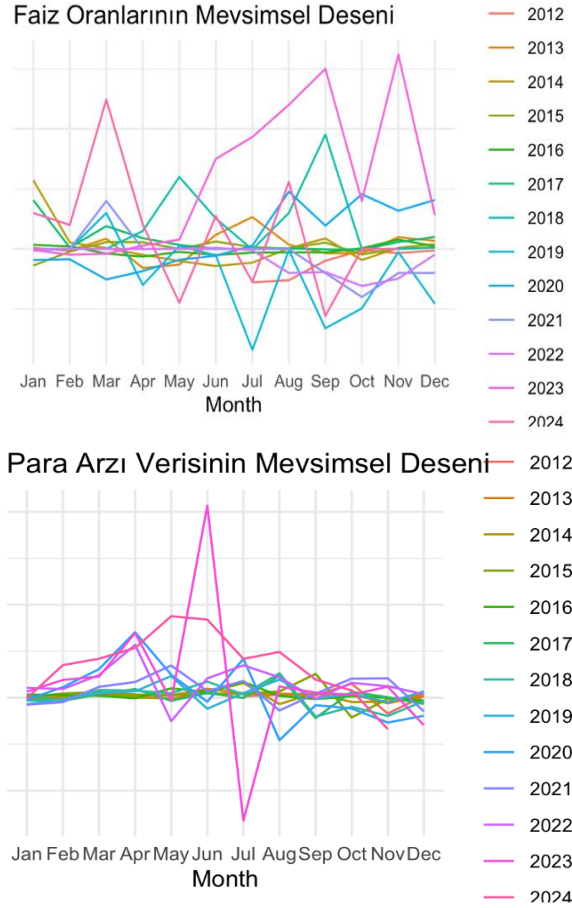
Mevsimsel ayrıştırma (combined_test) sonuçlarına dayalı olarak her bir zaman serisinin mevsimsellik analizi özeti Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: WO test sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği	p-değeri	Sonuç
Enflasyon	1	0.0000000002691	Mevsimsellik tespit edilmiştir
Para Arzı	1	0.02062, 0.09236, 0.00009852	Mevsimsellik tespit edilmiştir
Faiz Oranı	0	1, 1, 0.1804	Mevsimsellik tespit edilmemiştir

Serilere ilişkin mevsimsellik grafiği Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 2: Değişkenlerin mevsimsel desen grafikleri

Tablo 3 ve Şekil 2 için yapılan analizler aşağıda sunulmuştur.

Enflasyon serisi için test istatistiğinin “1” ve p -değerinin 0.0000000002691 şeklinde hesaplandığı görülmektedir. Bu sonuç, serinin mevsimsel bir bileşeni olduğunu ve mevsimsellik tespit edildiğini göstermektedir.

Para arzı serisi için test istatistiği “1” ve p -değerinin farklı seviyelerde (0.02062, 0.09236, 0.00009852) şeklinde hesaplandığı görülmektedir. Bu sonuçlar da serinin mevsimsellik içerdiğini ve özellikle birkaç p -değerinin düşük olmasıyla mevsimselliğin daha belirgin olduğunu işaret etmektedir.

Faiz oranı serisi için test istatistiğinin “0” ve p -değerinin (1, 1, 0.1804) şeklinde hesaplandığı görülmektedir. Bu sonuç, seride mevsimsellik tespit edilmediğini ve faiz oranı serisinin mevsimsel bir yapı içermediğini işaret etmektedir.

İleri analizlere, durağanlaştırılmış ve mevsimsellikten arındırılmış serilerle devam edilmiştir.

Johansen Eşbütünleşme Testi

Johansen Eşbütünleşme Testi, birden fazla zaman serisinin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediğini belirlemeye yönelik bir analiz yöntemidir. Bu çalışmada, üç değişkenli bir sistemde ($\log_{enf.18}$, $\log_{parz.18}$, $\log_{faiz.18}$) eşbütünleşme ilişkilerinin olup olmadığı araştırılmıştır. R-Studio’da Johansen Eşbütünleşme Testi için yazılan komut eşitlik (8)’de sunulmuştur.

$$\text{johansen_test} = \text{ca.jo}(\text{data}, \text{type} = \text{"trace"}, \text{ecdet} = \text{"none"}, \text{K} = 8) \quad (8)$$

Eşitlik (8)'e göre Trace test istatistiği, doğrusal trend'i ve gecikme sayısı olarak ise ((K): 8) tercih edilmiştir.

Tahmin edilen modelin gecikme uzunluğuna (lag) AIC, BIC, HQ ve FPE bilgi kriteri istatistiğine göre karar verilmiştir. Doğru gecikme uzunluğunun seçilmesi, modelin doğru çalışması için kritik bir adımdır. Sonrasında yapılan eşbütünleşme ve VECM analizlerinin güvenilirliğini artırır. Söz konusu istatistik Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Gecikme uzunluğu seçimi (VARselect sonuçları)

Gecikme (p)	AIC	BIC	HQ	FPE
1	13.10	13.21	13.37	488108
2	13.06	13.25	13.53	468642
3	12.96	13.24	13.64	427276
4	12.94	13.29	13.81	416534
5	12.94	13.38	14.01	417757

Tablo 4' göre, Lag=4'ün AIC ve FPE kriterlerine göre en uygun gecikme uzunluğu olarak seçildiği görülmektedir. Bu, çalışmada kullanılan Johansen Eşbütünleşme Testi için 4 gecikme uzunluğunun tercih edilmesini sağlamaktadır.

4 gecikmeli modele göre Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Johansen eşbütünleşme test sonuçları özet tablosu (Lag=4)

Test Tipi	Test İstatistiği	p -değerler	Sonuç
$r \leq 2$ (iki eşbütünleşme)	21.74	10%: 6.50, 5%: 8.18, 1%: 11.65	Reddedildi: En az iki eşbütünleşme ilişkisi var.
$r \leq 1$ (bir eşbütünleşme)	49.82	10%: 15.66, 5%: 17.95, 1%: 23.52	Reddedildi: En az bir eşbütünleşme ilişkisi var.
$r = 0$ (sıfır eşbütünleşme)	93.49	10%: 28.71, 5%: 31.52, 1%: 37.22	Reddedildi: En az bir eşbütünleşme ilişkisi var.

Tablo 5'teki veriler Johansen Eşbütünleşme Testine göre, enflasyon, para arzı ve faiz oranları arasında en az bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

$r \leq 2$ (iki eşbütünleşme) test istatistiği 21.74 olarak hesaplanmıştır. Kritik değerlerle karşılaştırıldığında (10%: 6.50, 5%: 8.18, 1%: 11.65) çok daha büyüktür. Bu nedenle $r \leq 2$ hipotezi reddedilmiş ve en az iki eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

$r \leq 1$ (bir eşbütünleşme) test istatistiği 49.82 olarak hesaplanmıştır. Kritik değerler (10%: 15.66, 5%: 17.95, 1%: 23.52) ile karşılaştırıldığında çok daha büyüktür. Bu durumda $r \leq 1$ hipotezi de reddedilmiştir ve en az bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

$r = 0$ (sıfır eşbütünleşme) test istatistiği 93.49 olarak hesaplanmıştır. Kritik değerlerin çok üzerindedir. $r = 0$ hipotezi reddedilmiş, yani eşbütünleşme ilişkisi olmadığı hipotezi geçerli değildir.

Sonuç olarak; $r \leq 2$ (iki eşbütünleşme), $r \leq 1$ (bir eşbütünleşme) ve $r = 0$ (sıfır eşbütünleşme) test istatistiklerinin her biri, ilgili kritik değerlerin oldukça üzerinde yer almaktadır. Bu durumda p -değerleri çok küçük olacaktır ve her üç hipotez için de p -değerleri 0.01'den düşük kabul edilir. Bu durum, her bir hipotez için hipotezlerin reddedilmesi gerektiği anlamına gelir.

Eşbütünleşme vektörleri (Uzun dönem ilişkiler) Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Eşbütünleşme vektörleri (Uzun dönem ilişkiler)

Değişken	Enflasyon (log_enf.l8)	Para Arzı (log_parz.l8)	Faiz Oranı (log_faiz.l8)
Enflasyon (log_enf.l8)	1.0000	1.0000	1.0000
Para Arzı (log_parz.l8)	-0.51379	-0.3169	0.2628
Faiz Oranı (log_faiz.l8)	-0.01686	-3.2059	-0.3246

Tablo 6 incelendiğinde;

Enflasyon (log_enf.l8) ile para arzı (log_parz.l8) arasındaki eşbütünleşme vektörünün katsayısı -0.51379 olarak hesaplanmıştır. Bu negatif katsayı, para arzındaki artışların enflasyonu düşürme etkisi oluşturduğunu göstermektedir. Yani, para arzı ile enflasyon arasında negatif bir ilişki vardır. Bu sonuç, para arzının artması durumunda enflasyonun azalma eğiliminde olduğunu gösterir. Ancak, para arzındaki değişikliklerin enflasyonu dengeleyen bir etki yaratabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Enflasyon (log_enf.l8) ile faiz oranları (log_faiz.l8) arasındaki eşbütünleşme katsayısı ise -0.01686 olarak hesaplanmıştır. Bu katsayı, faiz oranları ve enflasyon arasındaki ilişkinin çok zayıf olduğunu ve faiz oranlarındaki değişikliklerin uzun dönemde enflasyon üzerinde belirgin bir etkisi olmadığını göstermektedir.

Teorik olarak para arzı arttığında, enflasyonun artması beklenirken, Johansen Eşbütünleşme Testinin sonuçları burada daha karmaşık bir dinamiği işaret edebilir. Örneğin, ekonomideki başka faktörler (faiz oranları, büyüme oranları, dış ticaret) bu ilişkiyi dengeleyebilir veya farklı yönlerde etkileyebilir. Dolayısıyla farklı çalışmalarda ilave değişkenler kullanılarak analizler genişletilebilir.

Para arzı ve faiz oranları ilişkisi çalışmanın kapsamı dışında olduğundan veriler değerlendirilmemiştir.

Ağırlıklar matrisi (Kısa dönem ilişkiler) Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Ağırlıklar matrisi (Kısa dönem ilişkiler)

Değişkenler	Enflasyon Değişimi (log_enf)	Para Arzı Değişimi (log_parz)	Faiz Oranı Değişimi (log_faiz)
Enflasyon Değişimi (log_enf)	-0.7182	-0.03084	-1.083
Para Arzı Değişimi (log_parz)	2.3352	0.37230	-1.401
Faiz Oranı Değişimi (log_faiz)	-0.3926	0.50053	0.076

Tablo 7’de sunulan kısa dönemdeki ilişki istatistikleri, değişkenlerin birbirine olan etkilerinin daha karmaşık ve farklı düzeylerde olduğunu göstermektedir.

Para arzındaki kısa dönem artışlar (log_parz) enflasyon üzerinde güçlü ve pozitif etkiye sahiptir (katsayısı 2.3352). Veriler para arzındaki artışların enflasyonu doğrudan artırabileceğini göstermektedir.

Faiz oranındaki kısa dönem değişimler (log_faiz) enflasyonu negatif olarak etkilemektedir (katsayısı -1.083). Veriler faiz oranlarının ekonomi üzerinde sıkı bir kontrol sağladığını ve enflasyonu kontrol etmeye yönelik bir politika olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Tabloda yer alan diğer kısa dönemli istatistik verileri çalışmanın kapsamında olmadığından değerlendirilmemiştir.

Johansen Eşbütünleşme Modeli İçin Kalıntı Analizleri

Johansen Eşbütünleşme Modeli Kalıntıları, modelin uygunluğunu test etmek ve tahmin hatalarının modelde açıklanamayan kısmını incelemek için analiz edilmiştir. Bu bölümde kalıntıların beyaz gürültü (yani otokorelasyonun olup olmadığı) ve heteroskedastisite (varyansın sabit olup olmadığı) açısından test edilmiştir.

Box-Ljung Beyaz Gürültü Testi

Box-Ljung testi, kalıntıların beyaz gürültü olup olmadığını test eder. Yani, kalıntılar arasında anlamlı bir otokorelasyon olup olmadığını belirler. Test istatistiği Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8: Johansen eşbütünleşme modeli için Box-Ljung beyaz gürültü testi istatistiği

Kalıntı	Test İstatistiği (X^2)	df	p -değeri	Sonuç
Kalıntı 1	9.5	10	0.5	H_0 reddedilemez (Beyaz Gürültü)
Kalıntı 2	9.5	10	0.5	
Kalıntı 3	9.5	10	0.5	

Tablo 8 incelendiğinde, p -değerinin her bir kalıntı için 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu değer, tahmin edilen modelin kalıntıları arasında otokorelasyon sorunu olmadığına, diğer bir ifadeyle, beyaz gürültü sürecine uygun olduğuna işaret etmektedir.

Breusch-Pagan Heteroskedastisite Testi

Breusch-Pagan testi, kalıntılarda heteroskedastisite olup olmadığını test eder. Diğer bir ifadeyle kalıntıların varyansının zamanla sabit olup olmadığını araştırır. Test istatistiği Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9: Johansen eşbütünleşme modeli için Breusch-Pagan heteroskedastisite testi istatistiği

Kalıntı	Test İstatistiği	df	p -değeri	Sonuç
Kalıntı 1	3.2	1	0.07	H_0 reddedilemez (Homoscedastisite)
Kalıntı 2	3.2	1	0.07	
Kalıntı 3	3.2	1	0.07	

Tablo 9 incelendiğinde, p -değerinin her bir kalıntı için 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu değer, tahmin edilen modelin kalıntılarında heteroskedastisite olmadığını, diğer bir ifadeyle varyansın sabit olduğunu işaret etmektedir.

Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçlarının Genel Değerlendirmesi

Bu çalışmada, Johansen Eşbütünleşme Testi ile üç zaman serisi arasındaki uzun dönemli ilişkiler analiz edilmiştir. Sonuçlar, en az iki eşbütünleşme vektörünün bulunduğunu ve zaman serilerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

Kalıntı analizi, modelin doğruluğunu kontrol etmek için yapılmış ve elde edilen sonuçlar, kalıntıların beyaz gürültü ve homoscedastik özellikler taşıdığını göstermektedir. Box-Ljung testi, kalıntıların birbirinden bağımsız olduğunu ve heteroskedastisite testi de kalıntıların sabit bir varyansa sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, modelin doğru ve geçerli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Johansen Eşbütünleşme Testi, modelin doğru bir şekilde kurulduğunu ve zaman serilerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Kalıntı analizleri ise modelin kalıntılarının rastgele ve sabit varyanslı olduğunu, bu nedenle modelin sağlam ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

Elde edilen eşbütünleşme ilişkilerinin yanı sıra, kısa dönem dinamiklerini anlamak amacıyla çalışmanın devamında Vektör Hata Düzeltme Modeli ile de ileri analizler yapılmıştır.

Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Bu bölümde VECM'nin parametreleri incelenmiş ve test istatistiklerine dair daha kapsamlı ekonometrik yorumlar yapılmıştır. Modelde kullanılan enflasyon (\log_enf), para arzı (\log_parz) ve faiz oranı (\log_faiz) gibi değişkenlerin, eşbütünleşme ve kısa dönem dinamikleri üzerinden yapılan analizlerin sonuçları müteakip alt başlıklarda tartışılmıştır.

Eşbütünleşme Vektörleri (Cointegrating vectors)

Eşbütünleşme, uzun dönemde değişkenler arasındaki denge ilişkisini ifade eder. Bu çalışmada incelenen değişkenler arasında uzun dönem ilişkisini gösteren iki eşbütünleşme vektörü tespit edilmiştir. Eşbütünleşme vektörlerine ilişkin istatistik Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10: Eşbütünleşme vektörleri istatistiği

Değişkenler	Eşbütünleşme Katsayıları	t-istatistiği	p-değeri
Enflasyon ($\log_enf.18$)	1	-	-
Para Arzı ($\log_parz.18$)	3.55	1.8	0.091
Faiz Oranı ($\log_faiz.18$)	-8.34	-3.2	0.004

Tablo 10'da incelendiğinde;

Enflasyon ($\log_enf.18$) için eşbütünleşme katsayısı 1 olarak belirlenmiş, ancak enflasyon bağımlı (referans) değişken olarak seçildiğinden dolayı t-istatistiği ve p-değeri hesaplanmamıştır. Dolayısıyla bu katsayının istatistiksel anlamlılığı ve etkisi analiz edilmemiştir.

Enflasyon ($\log_enf.18$) ile faiz oranı ($\log_faiz.18$) veya para arzı ($\log_parz.18$) arasındaki ilişki, istatistiksel olarak anlamlı bir eşbütünleşme vektörü oluşturmaz. Bu, enflasyon ile diğer iki değişken arasında uzun dönemde güçlü bir denge ilişkisi olmadığını işaret eder.

Enflasyon ($\log_enf.18$) ile para arzı ($\log_parz.18$) arasındaki ilişkiyi inceleyen katsayının t-istatistiği 1.8'dir. Bu değer, %5 anlamlılık seviyesinde kritik değer altında kaldığı için (yaklaşık 2.0 civarında) bu ilişkinin zayıf anlamlılık taşıdığını gösterir. Ancak %10 anlamlılık seviyesi için bu katsayı anlamlı olabilir. p-değeri 0.091, %10 anlamlılık seviyesinde ilişkiyi zayıf da olsa anlamlı kılmaktadır. Bu durum, enflasyon ve para arzı arasında uzun dönemde zayıf bir eşbütünleşme ilişkisi olabileceğine işaret edebilir.

Faiz oranı ($\log_faiz.18$) ile para arzı arasındaki ilişkiyi inceleyen katsayının t-istatistiği -3.2'dir. Bu değer, %1 anlamlılık seviyesinde kritik değer çok altında olup, bu ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır. p-değeri 0.004 ile bu ilişki oldukça güçlü bir şekilde anlamlı bulunmuştur. Bu durum, faiz oranlarındaki değişimlerin para arzı üzerinde güçlü negatif etkiler yarattığına ve bu ilişkinin uzun dönemde güçlü bir denge ilişkisi oluşturduğuna işaret edebilir.

Sonuç olarak faiz oranı ile para arzı arasındaki ilişkinin güçlü ve negatif olduğunu, Enflasyon ile diğer değişkenler arasında ise zayıf ve anlamlı olmayan ilişkiler bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Kısa Dönem Dinamikler (Error Correction Term, ECT)

Kısa dönem dinamikleri, özellikle değişkenlerin birbirlerine nasıl tepki verdiğini belirlemek ve nasıl düzeltildiğini görmek açısından önemlidir. Buna ek olarak ECT katsayıları

kısa dönem düzeltmelerin hızı hakkında da bilgiler sunmaktadır. Kısa dönem dinamikler ve ECT için hesaplanan test istatistikleri Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11: Kısa dönem dinamikler ve ECT için hesaplanan test istatistikleri

Değişkenler	Kısa Dönem Katsayıları	t-istatistiği	p-değeri
log_enf	-0.5	-3.1	0.00177
log_parz	2.70747	5.5	0.0001
log_faiz	0.10793	1.3	0.2

Tablo 11’de yer alan kısa dönem dinamikler ve ECT katsayıları aşağıda tartışılmıştır.

Enflasyon değişimi (log_enf) ile ilgili kısa dönem katsayısı -0.5’tir. Bu değer, enflasyon değişimlerinin kısa dönemde düzeltici bir etki yarattığını gösterir. t-istatistiği -3.1 ile bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya koymaktadır. Çünkü p-değeri 0.00177, %1 anlamlılık seviyesinde oldukça küçük bir değere sahiptir. Dolayısıyla, enflasyonun kısa dönemde düzeltici bir rol oynadığını ve sistemdeki dengesizliklerin hızla düzeltildiğini ifade eder.

Para arzı değişimi (log_parz), enflasyon üzerinde pozitif ve güçlü bir etkiye sahiptir. Kısa dönemde para arzındaki artışın enflasyonu artıran bir etkisi olduğu görülmektedir. t-istatistiği 5.5, p-değeri 0.0001 ile bu ilişkinin istatistiksel olarak çok anlamlı olduğunu gösterir. Bu durum, para arzı değişimlerinin kısa dönemde enflasyon üzerinde güçlü bir etki yarattığını ve bu ilişkinin yüksek güvenle kabul edilebileceğini işaret eder. Enflasyon değişimi ile para arzı değişimi arasındaki ilişki, kısa dönemde güçlü ve anlamlı bir etkidir. Para arzı değişimlerinin enflasyon üzerinde pozitif bir etkisi olduğu ve bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Enflasyon değişimi, aynı zamanda düzeltici bir etki yaratmakta ve sistemdeki dengesizliklerin hızla düzeltildiğini göstermektedir.

Faiz oranı değişimi (log_faiz) ile enflasyon arasındaki ilişki, istatistiksel olarak anlamlı değildir. t-istatistiği 1.3 ve p-değeri 0.2, bu ilişkinin anlamlı olmadığına işaret eder. Yüksek p-değeri, faiz oranı değişimlerinin kısa dönemde enflasyon üzerinde belirgin bir etkisi olmadığını gösterir. Bu durum, faiz oranlarının enflasyonun kısa dönem dinamiklerinde önemli bir rol oynamadığını ortaya koymaktadır. Faiz oranı değişimi ile enflasyon arasındaki ilişki ise istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla, faiz oranı değişimlerinin enflasyon üzerindeki etkisinin kısa dönemde belirgin olmadığı anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak, para arzı değişimi, enflasyon üzerinde güçlü bir etki yaparken, faiz oranı değişimleri kısa dönemde enflasyon üzerinde belirgin bir etkisi olmayan bir faktördür.

Vektör Hata Düzeltme Modeli İçin Doğrulama Testleri

Bu bölümde VECM modeli için doğrulama testleri ve bu testlerin sonuçlarına göre H_0 hipotezleri değerlendirilmektedir.

Shapiro-Wilk Normal Dağılım Testi

Shapiro-Wilk testi, modele ilişkin tahmin kalıntılarının (residual) normal dağılıp dağılmadığını test eden bir yöntemdir.

Yöntem için H_0 Hipotezi: Kalıntılar normal dağılmaktadır. Test istatistiği Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12: Vektör hata düzeltme modeli için Shapiro-Wilk testi İstatistiği

Test Yöntemi	Test İstatistiği	p-değeri
Shapiro-Wilk Testi	0.991	0.3

Tablo 12 incelendiğinde, p -değerinin 0.3 olduğu görülmektedir. Bu durumda H_0 reddedilemez. Test istatistiğinden hareketle, kalıntıların normal dağıldığı ve modelin geçerli olduğu değerlendirilebilir.

Durbin-Watson Otokorelasyon Testi

Durbin-Watson testi, modeldeki kalıntıların (residual) otokorelasyon içerip içermediğini test eden bir yöntemdir. Yöntem için H_0 Hipotezi: Kalıntılar arasında otokorelasyon sorunu yoktur. Test istatistiği Tablo 13’de sunulmuştur.

Tablo 13: Vektör hata düzeltme modeli için Durbin-Watson testi istatistiği

Test Yöntemi	Test İstatistiği	p -değeri
Durbin-Watson Testi	1.84	0.5

Tablo 13 incelendiğinde, p -değerinin 0.5 olduğu görülmektedir. Bu durumda H_0 reddedilemez. Test istatistiğinden hareketle, kalıntılarda otokorelasyon sorunu olmadığı ve kalıntıların birbirinden bağımsız hareket ettikleri değerlendirilebilir.

Ljung-Box Otokorelasyon Testi

Ljung-Box testi de Shapiro-Wilk testi gibi modeldeki kalıntıların (residual) otokorelasyon içerip içermediğini test eden bir yöntemdir. Ancak diğer testten farkı, belirli bir gecikme sayısı için kalıntılarda otokorelasyon olup olmadığını test etmek için kullanılan bir yöntem olmasıdır. Test istatistiği Tablo 14’de sunulmuştur

Tablo 14: Vektör hata düzeltme modeli için Ljung-Box testi istatistiği

Test Yöntemi	Test İstatistiği	p -değeri
Ljung-Box Testi (Lag 1)	1.23	0.3
Ljung-Box Testi (Lag 2)	0.45	0.9
Ljung-Box Testi (Lag 3)	0.21	0.8

Tablo 14 incelendiğinde, p -değerlerinin 0.3, 0.9 ve 0.8 olduğu görülmektedir. Bu durumda H_0 reddedilemez. Test istatistiğinden hareketle, kalıntılar arasında otokorelasyon sorununun bulunmadığı değerlendirilebilir.

Breusch-Pagan Heteroskedastisite Testi

Breusch-Pagan testi, kalıntılarda heteroskedastisite olup olmadığını test eder. Diğer bir ifadeyle kalıntıların varyansının zamanla sabit olup olmadığını araştırır. Test istatistiği Tablo 15’de sunulmuştur.

Tablo 15: Vektör hata düzeltme modeli için Breusch-Pagan heteroskedastisite testi istatistiği

Test Sonucu	Test İstatistiği	p -değeri
Breusch-Pagan Testi	5.72	0.09

Tablo 15 incelendiğinde, p -değerinin 0.05’ten büyük olduğu görülmektedir. Bu değer, tahmin edilen modelin kalıntılarında heteroskedastisite olmadığını, diğer bir ifadeyle varyansın sabit olduğunu işaret etmektedir.

Vektör Hata Düzeltme Testi Sonuçlarının Genel Değerlendirmesi

Uzun dönem ilişkiler açısından modelin eşbütünleşme vektörleri, enflasyon (log_enf), para arzı (log_parz) ve faiz oranı (log_faiz) arasındaki uzun dönem ilişkilerinin oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

Kısa dönem dinamikler açısından, enflasyonun ve para arzının birbirlerine güçlü şekilde tepki verdikleri, ancak faiz oranlarının enflasyon üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı değerlendirilmektedir.

Doğrulama testleri modelin geçerliliğini desteklemektedir. Modelin kalıntıları normal dağılmakta, otokorelasyon ve heteroskedastisite problemi bulunmamaktadır. Dolayısıyla hata düzeltme modelinden elde edilen istatistikler ve istatistiklere dayalı yapılan analizlerin geçerli ve güvenilir oldukları değerlendirilebilir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın para politikası araçları olan toplam para arzı ve nominal faiz oranı değişkenlerinin tüketici fiyat enflasyonu üzerindeki etkileri ampirik olarak incelenmiştir. Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli gibi gelişmiş zaman serisi analiz yöntemleri kullanılarak yapılan bu inceleme, teorik çerçeve ve literatürdeki mevcut bulgularla karşılaştırıldığında çeşitli sonuçlar ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bulguları, monetarist teori ile uyumlu olarak para arzı ve enflasyon arasında uzun vadede negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, Friedman (1968)'in para arzının enflasyon üzerindeki etkisini vurgulayan görüşünü desteklemektedir. Ancak, kısa vadede para arzının enflasyonu artırıcı etkisi gözlemlenmiş, bu durum Keynesyen yaklaşım ve Taylor kuralı çerçevesinde ekonomik politikalara dair önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle, para arzındaki artışların enflasyonu kısa vadede tetikleyici bir rol oynadığı ve bu ilişkinin piyasa beklentileri ile şekillendiği belirlenmiştir. Bu, Blanchard ve Johnson (2013) gibi araştırmacıların, para arzındaki artışların sadece ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda beklentileri de etkileyebileceğini vurgulayan görüşlerini desteklemektedir.

Faiz oranları ve enflasyon arasındaki ilişki, literatürdeki birçok çalışmanın aksine, Türkiye ekonomisinde kısa vadede zayıf bir ilişki göstermektedir. Mishkin (1992) ve Fama (1975) gibi araştırmalar, faiz oranlarının enflasyonla olan ilişkisini tartışırken, kısa vadeli faiz oranlarının enflasyonu etkileyen sınırlı bir araç olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmada, faiz oranlarının Türkiye'de, özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde, beklenen şekilde enflasyonu kontrol edici değil artırıcı bir etki gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde, faiz oranlarının enflasyon üzerinde beklenen negatif etkinin her zaman geçerli olmayabileceğine dair literatürdeki yapısal ve politik faktörlerin etkisini doğrulamaktadır.

Keynesyen teori, enflasyonu yalnızca para arzıyla değil, aynı zamanda talep ve arz dinamikleriyle de şekillendirdiğini savunur. Çalışmamızın bulguları, toplam talep ve talep baskılarının enflasyon üzerindeki etkisini de gözler önüne sermektedir. Özellikle, ekonomik daralma dönemlerinde para arzının artmasının talep canlandırıcı bir etki yaratarak enflasyonist baskıları artırabileceği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, Keynesyen yaklaşımın önerdiği gibi, merkez bankalarının yalnızca para arzını değil, talep baskılarını da dikkate alarak para politikalarını şekillendirmeleri gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, Taylor kuralı çerçevesinde yapılan inceleme, nominal faiz oranlarının enflasyon hedeflemesi doğrultusunda dinamik bir şekilde ayarlanmasının önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Ancak, Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde, dışsal faktörlerin ve piyasa beklentilerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği, faiz oranı politikalarının tek başına yeterli olamayabileceği ve döviz kuru gibi diğer faktörlerin de enflasyon üzerinde önemli etkiler yaratabileceği sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları, geleneksel teoriler ve literatürdeki mevcut bulgularla tutarlılık göstermektedir, ancak Türkiye'nin ekonomik koşullarının, faiz oranları ve para arzı gibi para politikası araçlarının etkinliğini değiştirdiğini göstermektedir. Dışsal ekonomik şoklar (örneğin, pandemi sonrası ekonomik süreçler) ve yapısal ekonomik faktörler, enflasyonist baskıları artırmakta ve faiz politikalarının etkinliğini sınırlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin para politikasının gelecekteki uygulamaları için, faiz oranlarının yanı sıra, para arzı yönetimi, beklentiler yönetimi ve döviz kuru politikalarının da birlikte dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Politika önerileri, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde, merkez bankalarının yalnızca geleneksel para politikası araçlarını değil, aynı zamanda ekonominin genel dinamiklerini de göz önünde bulundurması gerektiğini işaret etmektedir. Bu bağlamda, para arzı ve faiz oranları arasındaki ilişkinin yanı sıra, talep yönetimi, yapısal reformlar ve beklenti yönetimi gibi konuların da politika yapımcıları tarafından dikkate alınması gerektiği vurgulanmalıdır.

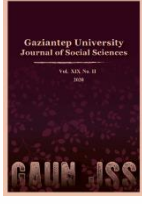
Gelecek çalışmalar, para politikalarının etkinliğini daha detaylı incelemek için farklı ekonomik şoklar ve dışsal faktörler ışığında uzun dönemli etkileşimleri ele alabilir. Ayrıca, enflasyon ve para politikası araçları arasındaki ilişkinin doğrusal olmayan yapısının daha derinlemesine anlaşılması için yapısal modellerin geliştirilmesi faydalı olabilir.

Kaynakça

- Abubakar, J., Sivagnanam, K. J. (2017). Fisher etkisi: Hindistan için zaman serisi verilerini kullanarak ampirik bir inceleme. *Journal of Quantitative Economics*, 15(3), 611–628. <https://doi.org/10.2478/ijfe-2020-0013>
- Adil, M. H., Danish, S., Bhat, S. A., Kamaiah, B. (2020). Fisher etkisi: Hindistan için ampirik bir yeniden inceleme. *Bulletin of Economic Research*, 40(1), 262–276.
- Bağcı, B. (2021). Türkiye'de para arzı ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiye yeni bir bakış açısı: Kantitatif regresyon analizi. *Journal of Financial Research and Studies*, 13(25), 309–322. <https://doi.org/10.14784/marufacd.975933>
- Bhanumurthy, N. R., Agarwal, S. (2003). Hindistan'da faiz oranı-fiyat ilişkisi. *Indian Economic Review*, 189–203. <https://www.jstor.org/stable/29793790>
- Blanchard, O. J., Johnson, D. R. (2013). *Macroeconomics*. Pearson Education.
- Breusch, T. S., Pagan, A. R. (1979). Heteroskedastisite ve rastgele katsayı varyasyonu için basit bir test. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 47(5), 1287–1294. <https://doi.org/10.2307/1911963>
- Cihantimur, N. (2024). *Bütçe açıkları ile enflasyon arasındaki ilişkinin analizi* (Master's thesis, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Çatalbaş, G. K. (2007). Türkiye'de para arzı ve enflasyon arasındaki ilişkinin incelenmesi: Parametrik olmayan regresyon analizi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 197–212.
- David, U., Ann, T. N. (2014). Nijerya'da para arzı ve enflasyon arasındaki nedensellik dinamikleri: Toda-Yamamoto testi ve hata düzeltme analizi. *Journal of Empirical Economics*, 3(2), 63–75.
- Ditimi, A., Sunday, K., Onyedikachi, E. E. O. (2018). Nijerya'da para arzı ve enflasyon arasındaki ilişki. *Journal of Economic Cooperation & Development*, 39(1), 83–108.
- Durbin, J., Watson, G. S. (1951). En küçük kareler regresyonunda seri korelasyonunun testi I. *Biometrika*, 37(3–4), 409–28. <https://doi.org/10.1093/biomet/37.3-4.409>
- Ebrahimi, E., Igan, D., Peria, S. M. (2020). COVID-19'un enflasyon üzerindeki etkisi: Potansiyel sürücüler ve dinamikler. *International Monetary Fund*.

- Emmanuel, U., Udoh, B. E., Prince, A. I., Okoh, J., Ndu, O. M. (2019). Nijerya'da para arzı ve enflasyon oranı: Eksik bağlantı. *Humanities*, 7(3), 156-166. <https://doi.org/10.18488/journal.73.2019.73.156.166>
- Engle, R. F., Granger, C. W. J. (1987). Eşbütünleşme ve hata düzeltme: Temsil, tahmin ve test, *Econometrica*, 55(2), 51–276.
- Erdoğan, S., Yıldırım, D. Ç., Gedikli, A. (2020). COVID-19 pandemi döneminde Avrupa ülkelerinde enflasyonun dinamikleri ve belirleyicileri: Bir mekansal panel veri analizi. *Düzce Medical Journal*, 22(Özel Sayı), 61-67. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1287380>
- Fama, E. (1975). Kısa vadeli faiz oranları, gelecekteki enflasyonun tahmincisi olarak. *American Economic Review*, 65(3), 269–282. <https://doi.org/10.7208/9780226426983-021>
- Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest*. New York, 43, 1-19.
- Friedman, M. (1968). Para politikasının rolü. *American Economic Review*, 58(1), 1-17.
- Friedman, M. (1970). Para teorisindeki karşı-devrim. *Explorations in Economic Liberalism: The Wincott Lectures* (ss. 3-21). London: Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1007/978-1-349-24967-1_1
- Friedman, M., Schwartz, A. J. (1982). *Monetary Trends in the United States and the United Kingdom: Their Relation to Income, Prices, and Interest Rates, 1867–1975*. Chicago: University of Chicago Press.
- Göçmen, T. (2016). Yüksek enflasyon dönemi sırasında para ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Journal of International Business and Economics*, 4(2), 1-11. <https://doi.org/10.15640/jibe.v4n2a1>
- Harrod, R. F. (1937). Mr. Keynes ve geleneksel teori. *Econometrica*, 5, 74-86.
- Hossain, A. (2005). Endonezya'da para büyümesi, enflasyon, para birimi devalüasyonu ve ekonomik büyüme arasındaki Granger nedenselliği: 1954-2002. *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 2(3), 45-68.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maksimum olabilirlik tahmini ve eşbütünleşme hakkında çıkarımlar-para talebine uygulamalar. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Kayacan, M., Doğdu, A. (2024). Enflasyon oranı, KDV gelirleri ve mevduat faiz oranları bağlamında para ve maliye politikasının araç ve etkilerine ilişkin yeni kanıtlar. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 105-135. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1445402>
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
- Kiganda, E. O. (2014). Enflasyon ve para arzı arasındaki ilişki. *Journal of Social Economics*, 2(2), 63-83.
- King, R. G., Watson, M. W. (1992). Uzun vadeli nötralityi test etme. *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly*, 83(3), 69-101. <https://doi.org/10.3386/w4156>
- Kopuk, E. (2021). Küresel kriz sonrası Türkiye'de para politikası etkinliğinin analizi. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 45-53.
- Ljung, G. M., Box, G. E. P. (1978). Zaman serisi modellerinde uyumsuzluk ölçüsü. *Biometrika*, 65(2), 297-303.
- Mankiw, N. G. (2020). Principles Of Economics. Cengage Learning. *Boston, MA, USA*.
- McConnell, C. R., Brue, S. L., Flynn, S. M. (2018). *Macroeconomics*. McGraw-Hill Education.
- McTaggart, D., Findlay, C., Parkin, M. (2003). *Microeconomics* (4. baskı). Pearson Education.
- Meade, J. E. (1937). Mr. Keynes sisteminin basitleştirilmiş bir modeli. *Review of Economic Studies*, 4(2), 98-107. <https://www.jstor.org/stable/2967607>

- Mishkin, F. S. (1992). Fisher etkisi gerçek mi?: Enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişki üzerine yeniden bir inceleme. *Journal of Monetary Economics*, 30(2), 195–215. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(92\)90060-F](https://doi.org/10.1016/0304-3932(92)90060-F)
- Mishkin, F. S., Simon, J. (1995). Avustralya'da Fisher etkisinin ampirik bir incelenmesi. *Economic Record*, 71(3), 217–229. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4932.1995.tb01889.x>
- Ofori, C. F., Danquah, B. A., Zhang, X. (2017). Para arzının enflasyon üzerindeki etkisi, Gana örneği. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research*, 3(1), 2312-2318. <http://www.onlinejournal.in>
- Pazarcı, Ş., Kar, A., Altuntaş, M. (2023). Türkiye'de Fisher hipotezinin geçerliliğine ilişkin ampirik bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(38), 564-577. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1194376>
- Pesaran, M. H., Shin, Y. (1995). Eşbütünleşme analizine bir Otoresif Dağıtılmış Gecikme Modelleme Yaklaşımı. *Cambridge, UK: Department of Applied Economics, University of Cambridge*, 371-413.
- Romer, C. D., Romer, D. H. (2004). Yeni bir para şoku ölçüsü: Türetme ve çıkarımlar. *American Economic Review*, 94(4), 1055–1084. <https://doi.org/10.1257/0002828042002651>
- Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D. (2010). *Economics*. McGraw-Hill.
- Sargent, T. J., Wallace, N. (1984). Bazı nahoş monetarist aritmetik. In Griffiths, B. ve Wood, G. E. (Eds.), *Monetarism in the United Kingdom* (ss. 1-9). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-06284-3_2
- Shapiro, S. S., Wilk, M. B. (1965). Tam örnekler için normallik testi analizi. *Biometrika*, 52(3-4), 591-611. <https://doi.org/10.1093/biomet/52.3-4.591>
- Shaw, P. (2019). Rasyonel beklentiler kullanılarak enflasyonun tahmini. *RBI Occasional Papers*, 40(1), 85-104.
- Stock, J. H., Watson, M. W. (1988). Ortak trendler için testler. *Journal of the American Statistical Association*, 83(404), 1097-1107.
- Stock, J. H., Watson, M. W. (1999). Enflasyon tahminleri. *Journal of Monetary Economics*, 44(2), 293-335. [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(99\)00027-6](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(99)00027-6)
- Suryavanshi, S. (2023). Hindistan'da Fisher etkisi üzerine bir çalışma. *Indian Economic Review*, 58, 485–503. <https://doi.org/10.1007/s41775-023-00180-1>
- Taylor, J. B. (1993). Uygulamada ayrımcılık ve politika kuralları. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 39(1), 195-214. [https://doi.org/10.1016/0167-2231\(93\)90009-L](https://doi.org/10.1016/0167-2231(93)90009-L)
- Tursoy, T., Muhammad, M. I. (2020). Türkiye'de para büyümesi ve enflasyon arasındaki lead-lag ilişkisi: Yeni bir dalgaletme analizi. *Theoretical and Practical Research in Economic Fields*, 11(1), 47-57. [https://doi.org/10.14505/tpref.v11.1\(21\).04](https://doi.org/10.14505/tpref.v11.1(21).04)
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2024). Para Politikası Raporu. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*.
- Wald, A. (1943). Birden çok parametre hakkında istatistiksel hipotezlerin test edilmesi. *Transactions of the American Mathematical Society*, 54(3), 426-482. <https://doi.org/10.2307/1990256>
- Zivot, E., Andrews, D. W. (1992). Büyük çöküş, petrol fiyatları şoku ve birim kök hipotezi üzerine daha fazla kanıt. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İç Kontrol Sisteminin Çalışan Verimliliği Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma

A Study on the Impact of Internal Control System on Employee Productivity

İpek YAYLALI^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7171-7752

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Mayıs 2024

Kabul tarihi: 26 Kasım 2024

Anahtar Kelimeler:

İç Kontrol Sistemi,

Kontrol ortamı,

Bilgi ve iletişim,

Çalışan verimliliği.

JEL Kodları: M40, M41, M42, M49

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 22, 2024

Accepted: November 26, 2024

Keywords:

Internal Control System,

Control environment,

Information and communication,

Employee productivity.

JEL Codes: M40, M41, M42, M49

ÖZ

Küreselleşme, rekabet ve teknolojide yaşanan değişimler işletme faaliyetlerinin yönetilmesinde farklı yeniliklerin doğmasına neden olmuş ve faaliyetlerde çeşitliliği hızlandırmıştır. Faaliyetlerde yaşanan çeşitlilik beraberinde işlemlerde hareketliliği artırmıştır. Yaşanan bu durumlar hilelerin ortaya çıkmasını da kaçınılmaz hâle getirmiştir. Günümüzde işletmelerde karşılaşılan hilelerin ve diğer sorunların temel nedeni; işletmelerde kontrol ortamının noksanlığı ile yönetim ve çalışanlar arasında bilgi ve iletişimin eksikliği olarak görülmektedir. Dolayısıyla, işletme varlıklarının korunması, kaynakların verimli kullanımı, kontrol mekanizmalarının doğru işlenmesi ve çalışan verimliliğinin sağlanması kapsamında iç kontrol sistemi büyük önem taşımaktadır. Çalışmada, kontrol ortamının varlığı ile bilgi ve iletişimin işletme çalışan verimliliğini ölçmedeki önemini ortaya koymak üzere etkin bir iç kontrol sisteminin oluşturulma gerekliliği tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışmada anket yöntemi uygulanmış olup bir üretim işletmesinde beyaz yakalılar örneklem oluşturulmuştur. Üretim işletmesinde toplam 250 çalışan mevcut olup 61 çalışanı beyaz yakalıdır. Ankete 52 beyaz yakalı katılım sağlamıştır. Anket verileri SPSS 22.0 programında analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin analizinde Korelasyon ve Regresyon testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurları arasında güçlü ve pozitif, kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurlarının çalışan verimliliği ile arasındaki ilişkiler ise pozitif ancak zayıf bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Demografik değişken gruplarında ise sadece kıdem gruplarında bilgi ve iletişim unsurlarında anlamlı bir farklılık belirlenmiştir.

ABSTRACT

Globalization, competition, and changes in technology have led to the emergence of different innovations in the management of business activities and accelerated diversity in operations. The diversity in activities has increased mobility in transactions. These circumstances have inevitably led to the emergence of fraud. The primary reasons for the frauds and other problems encountered in businesses today are seen as the lack of control environment in businesses and the lack of information and communication between management and employees. Therefore, the internal control system is of great importance in terms of protecting business assets, efficient use of resources, proper functioning of control mechanisms, and ensuring employee productivity. The aim of the study is to determine the necessity of establishing an effective internal control system to demonstrate the importance of the existence of the control environment and information and communication in measuring the efficiency of business employees. The survey method was applied in the study, and white-collar workers in a manufacturing company constituted the sample. There are a total of 250 employees in the manufacturing company, of which 61 are white-collar workers. 52 white-collar workers participated in the survey. The survey data were analyzed using SPSS 22.0 software. Correlation and Regression tests were applied to analyze the data obtained from the research. According to the analysis results, there is a strong and positive relationship between the control environment and information and communication elements, while the relationships between the control environment and information and communication elements with employee productivity are positive but weak. Significant differences were only identified in the information and communication elements in the demographic variable groups, particularly in the seniority groups.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ipek.yaylali@medipol.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In the study, it was aimed to determine the necessity of establishing an effective internal control system to highlight the importance of the presence of control environment in measuring the efficiency of information and communication for the employees of the enterprise. The survey method was applied in the study, and white-collar workers constitute the sample in a production enterprise. There are a total of 250 employees in the production facility, of which 61 are white-collar workers. 52 white-collar workers participated in the survey. The survey data were analyzed using SPSS 22.0 program. The research population consists of white-collar employees engaged in production in Istanbul. It was tried to determine to what extent white-collar employees are affected by the control environment and information and communication elements. There are 49 propositions in total in the questionnaire form. Five (5) Likert scale was used for the propositions. The questionnaire consists of two parts. In the first part; demographic characteristics of white-collar workers were tried to be determined. Seven questions were asked to determine demographic characteristics. In the second part, a total of 42 questions were asked to evaluate the effect of control environment and information and communication on employee productivity. In the study, the Cronbach's Alpha values for the control environment, information and communication, and employee efficiency scales were found to be high: Control Environment: 0.958, Information and Communication: 0.923, and Employee Efficiency: 0.920. It was revealed that there is a strong and positive relationship between the control environment and information and communication elements, while the relationships between the control environment and information and communication elements with employee efficiency are positive but weak. The model measuring the impact of the control environment and information and communication elements on employee efficiency was found to be not significant, while the model measuring the impact of the control environment on information and communication elements was significant. When demographic variable groups were evaluated, it was found that gender, age, education, marital status, length of service in the enterprise, and position groups did not significantly differ in terms of the control environment, information and communication elements, and employee efficiency. However, there was a significant difference between the groups in terms of the information and communication elements variable in the seniority groups. To enhance employee productivity, it is necessary to establish a conducive control environment, foster interdepartmental communication, improve physical facilities, and enhance social amenities. In other words, the performance of employees is positively influenced by the behavior and attitudes exhibited by management, which in turn positively affects job satisfaction; conversely, it diminishes job satisfaction when the opposite is true. The presence of a strong control environment indicates the presence of an effective internal control system. An effective internal control system also positively influences the reputation of the organization and the trust placed in it. The control environment not only affects employees' sense of control but also forms the basis of discipline. It should not be overlooked that the internal control system significantly impacts the activities, efficiency, and effectiveness of operations, the reliability of financial statements, compliance with legal regulations, and developments in employee performance. Furthermore, it is important for management to involve employees in the internal control process due to their contributions in identifying potential risks to achieve the company's mission and objectives and provide reasonable assurance. The effective functioning of internal control is ensured through the involvement of employees. When the correlation relationships between the variables of Control Environment, Information and Communication Elements, and Employee Efficiency are examined, a strong and positive correlation ($r=0.915$) between the control environment and information and communication elements is observed. In this case, it can be said that as the value of the control environment increases, the value of information and communication elements also increases. The relationships between the control environment and information and communication elements with employee efficiency are positive but weak ($r=0.303$ and $r=0.283$). In this case, it can be said that as the value of the control environment and information and communication elements increases, the employee efficiency also increases. In this study, where the impact of the control environment and information and communication elements on employee efficiency was measured through simple and multiple regression analyses, the model measuring the impact of the control environment and information and communication elements on employee efficiency was found to be not significant. However, the model measuring the impact of the control environment on information and communication elements was significant. The impact of the control environment on information and communication elements was found to be positive, with an R-squared value of 0.837, indicating a significant explanatory power of the control environment as an independent variable for information and communication elements. It appears that there is no significant difference ($p > 0.05$) among demographic variable groups in terms of the control environment, information and communication elements, and employee efficiency, except for the Seniority groups. However, there is a significant difference ($p < 0.05$) among groups for the information and communication elements variable. Gender, age, education, marital status, length of service in the enterprise, and position groups did not significantly differ in terms of the control environment, information and communication elements, and employee efficiency. For individuals with less than 5 years of seniority, the score for information and communication elements is higher compared to those with more than 5 years of experience. This suggests that when seniority exceeds 5 years, the score for information and communication elements decreases. This study has two main limitations. Firstly, it only focuses on the internal control elements of the control environment and information and communication elements. The second limitation is that the study only includes white-collar workers. Therefore, the results obtained are applicable only within these constraints. Hence, for future studies, it is recommended to include all elements of the internal control system, increase the number of sectors studied, and include both white-collar and blue-collar workers. Additionally, comparing across different sectors would contribute to the literature. The study serves as a suggestion for future research by researchers.

Giriş

Teknoloji bağlamında yaşanan değişim ve yenilikler tüm dünyada gelişen ve gelişmekte olan işletmelerde işlemlerin niteliğini, hızını ve şeklini değiştirmiştir (Yeh, 2013). Bu yenilik ve değişim faaliyetlerin çeşitliliğine, işletmelerin büyümesine, işlemlerde karmaşıklığa, yönetim yapısında değişikliklere ortam hazırlamış ve gerekli kontrol mekanizmalarına olan ihtiyacı giderek artırmıştır.

İşletmelerde etkin ve verimli “iç kontrol sistemi”; belirlenen amaç ve hedeflere ulaşma, mali raporlamanın güvenilirliğini sağlama ve faaliyetlerin uygun politika ve doğru kurallar çerçevesinde yürütülmesinde önem taşımaktadır (Aksoy, 2005). İç kontrol sistemi, işletmelerin risklere karşı savunma, yönetimi standartlaştırma, kontrol tasarımı ve süreçlerin değerlendirilmesi gibi hususlarda temel kurumsal garanti kapsamındadır (Al-Ahdal ve diğerleri, 2020). Bu noktadan hareketle, işletmelerde etkin ve verimli kurumsal yönetim uygulamaları, işletme içi verimliliğin sağlanmasında hayati bir rol oynamakta olup özellikle etkili iç kontrollerin uygulanmasında, şeffaflığa ve hesap verebilirliğe değer veren bir ortamın varlığında ve finansal raporlamanın doğruluğunu sağlamada faydası büyüktür (Rehman & Hashim, 2020). Faaliyet ve iş hacminde büyüklüğe ulaşmış işletmeler açısından etkin çalışan bir iç kontrol sisteminin önemi tartışılmaz.

Son yıllarda ortaya çıkan ve günümüze kadar devam eden muhasebe skandalları, küreselleşme ve teknolojideki değişimler, faaliyetlerdeki artışla birlikte işletme sahipliği ile yöneticiliğin ayrılması noktasında iç kontrol sistemine olan gereksinimi bir kez daha ortaya koymuştur. Yöneticiler, iç kontrol sistemi sayesinde işletme faaliyetlerini değerlendirme, riskli durumları analiz etme, yatırımcıların beklentilerini karşılama ve kaynakların etkin kullanımını gerçekleştirir (Akhmetshin ve diğerleri, 2018). İşletme faaliyetlerinde etkin uygulanan kontrol sistemi, sürdürülebilirlik ve karlılık amaçlarını gerçekleştirmelerinde kilit konumdadır (Liu J. Y., 2018). İç kontrol sistemi, vekâlet maliyetinin azaltılmasına katkı sağlar ve işletme masraflarını da azaltmaya yardımcı olur (Zhou ve diğerleri, 2021). İç kontrol sistemi aynı zamanda dolandırıcılık, kötü yönetim ve diğer finansal riskleri en aza indirmede fayda sağlar. Paydaşlara doğru raporlama sunan ve ihtiyaçları karşılayan önemli bir sistemdir (Al-Hazaima ve diğerleri, 2021). Bu kapsamda, işletmeler sorunlarını çözerken geçici tedbirler yerine kalıcı önlemler üretmeleri önemlidir. Şöyle ki, yapılan birçok araştırmalarda iç kontrol sisteminin olması hâlinde skandal ve diğer sorunların büyük ölçüde bertaraf edileceği ileri sürülmüştür. Bu noktadan hareketle, işletme faaliyetlerinin devamlılığını sağlayan ve her alanda olumlu ya da olumsuz faktörler oluşturan kuşkusuz çalışanların sergilediği performans düzeyi ile ilişkilidir. Aynı zamanda bu durum işletmelerin diğer sektörler karşısında rekabet üstünlüğü kazanmasında ve karlılığı artırmada da önemli bir etkidir. Bu bakımdan iç kontrol sisteminin varlığı ne kadar önemli ise çalışanlarında bu sisteme entegre edilmesi o kadar önemlidir. Biri olmadan diğerinin olması fonksiyonu etkisiz hâle getirir. Diğer bir ifadeyle, ekonomik şartların değişmesi beraberinde rekabet ortamını yaratarak varlıkların devamlılığında iç kontrol sistemi büyük önem taşımakta olup çalışanların güvenilir bir sistem içerisinde bulunması ve işlemlerle ilgili bilgilerin doğru zamanda aktarılması olası hileleri ve diğer sorunların ortaya çıkma potansiyelini azaltacaktır. Bu durum çalışan verimliliğini olumlu yönde artıracaktır.

Çalışmanın amacı, iç kontrol sisteminin alt unsurları olan kontrol ortamı ile bilgi ve iletişimin çalışan verimliliğini sağlamada ne yönde etki ettiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Literatür taramalarında iç kontrol sisteminin önemi ve işletmelere sağladığı faydalar konusunda sayısız çalışmalar bulunmaktadır. Diğer çalışmalarda olduğu gibi benzer bir konu ele alınmakta olup araştırma kapsamında işletmeler için hayati önem taşıyan ve sürdürülebilirlik kavramı gibi unsurların kazanılmasında etki derecesi fazla olan kontrol ortamı ile bilgi ve iletişimin çalışan verimliliğine olan etkisi ölçülmeye çalışılmış ve çalışmaya sadece beyaz yakalılar dahil edilerek

diğer çalışmalardan farklı bir örneklem oluşturulmuştur. Araştırma bu örneklem ile literatüre katkı sağlanması yönündedir. Çalışmada öncelikle iç kontrol sisteminin tanımı ve önemine değinilmiştir. Daha sonra kontrol ortamı ile bilgi ve iletişimin tanımı, önemi, gerekliliği ele alınmış, kontrol ortamı ile bilgi ve iletişimin çalışan verimliliği üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Sonuç kısmında ise anket verileri analiz edilmiştir. Çalışanların demografik özellikleri ile ilgili bilgiler ve kontrol ortamı ile bilgi ve iletişimin çalışan verimliliğine olan etkisine ilişkin yargılar değerlendirilmiştir.

Literatür Değerlendirmesi

Kurt (2024) çalışmasında, Türkiye'de kamu yönetimi içerisinde uygulanan iç kontrol sistemleri ve T.C. Sağlık Bakanlığı'nın iç kontrol uygulamalarının etkinliğini ele almıştır. Araştırma sonucunda, iç kontrol sistemlerinin sürekli olarak iyileştirilmesi ve teknolojik gelişmeler ile personel eğitiminin bu süreçte önemli olduğu belirtilmiştir.

Feng vd., (2024) çalışmalarında, 2007-2020 yılları arası Çin Menkul Kıymetler Borsası'nda yer alan şirketler üzerinde yönetim kurulunun Bilgi Teknolojileri uzmanlığına sahip olmasının iç kontrol sistemleri üzerinde etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, iş faaliyetlerinin etkili şekilde izlenmesi, değerlendirilmesi ve iletilmesi kapsamında yöneticilerin iç kontrolü artırdığı ve iç kontrol için bilgi sistemleri, firmaların yönetim yapısını iyileştirdiği tespit edilmiştir.

Karahan (2024) çalışmasında, Gaziantep Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren 698 üretim işletmeleri üzerinde COSO bileşenleri doğrultusunda iç kontrol sistemin etkinliğini araştırmıştır. Araştırma sonucunda, imalat işletmelerinin sektörler arası ve faaliyet sürelerine göre COSO bileşenlerine (kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim, izleme) yönelik değerlendirme ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı ifade edilmiştir.

Elmas vd., (2023) çalışmalarında, Türkiye'de faaliyet gösteren 6 katılım bankasının çalışanları üzerinde iç kontrol sisteminin kurumsallaşma düzeyi etkisini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, katılım bankalarının kurumsallaşma düzeyleri ile iç kontrol sistemlerinin orta seviyede olduğu görülmüş olup iç kontrol sistemi ve unsurları ile kurumsallaşma düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Abernethy vd., (2023) çalışmalarında, ABD şirketlerinde üst yönetim ekibinin siyasi tercihlerinin iç kontrol sistemine yatırımlarını etkileyip etkilemediğini ve iç kontrol sisteminin politik tercihler ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkiye aracılık edip etmediğini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, üst yönetim ekibinin siyasi tercihleri, iç kontrol sistemi aracılığıyla finansal raporlama kalitesini hem doğrudan hem de dolaylı etkilediği belirtilmiştir.

Kazan (2023) çalışmasında, tedarik zinciri yönetiminde iç kontrolün rolünü ve etkin bir iç kontrol sisteminin riskin yönetimi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda, iç kontrol uygulamaları tedarik zinciri yönetiminde etkinliğin ve risk yönetiminin artırılmasında etkili olacağı belirtilmiştir.

Koçyiğit vd., (2022) çalışmalarında, kamu hastanesinde stok yönetimi ve mutemetlik işlemlerine ilişkin iç kontrol sistemi uygulamalarını incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, kamu hastanesinde stok yönetimi ve mutemetlik işlemlerde mevzuat ve yazılı prosedürlere uygun şekilde hareket edilmeye çalışıldığı, yönetim tarafından süreçlerin kontrol ve takip edilmeye çalışıldığı fakat hastanenin etkin iç kontrol sistemi uygulamalarında bazı eksikliklerin olduğu ifade edilmiştir.

Erdoğan ve Özçelik (2022) çalışmalarında, perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde iç kontrol sisteminin COSO standartlarına uyumlarının değerlendirilmesi ve COSO standartlarına uyum düzeyinin şirket türü ve iç denetim biriminin varlığı yönünde farklılaşıp farklılaşmadığını incelemişlerdir. Araştırma neticesinde, iç kontrol sistemlerinin kontrol ortamı ve kontrol faaliyetleri bileşenleri açısından çok yüksek düzeyde olduğu, risk değerlendirme, bilgi ve iletişim ile izleme bileşenleri açısından ise yüksek düzeyde COSO standartları ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Demir ve Çiçekay (2021) çalışmalarında, iç kontrol sistemi ve iç kontrol sistemine yönelik ulusal ve uluslararası kurum ve düzenlemeleri teorik açıdan ele almışlardır. Araştırma sonucunda, ülkemizde iç kontrol ve iç kontrol sistemini tanıtan, süreçlerin aşamalarını tespit eden, sorumluluk alanlarını belirleyen hükümlere yer verildiği belirtilmiştir.

Kanca vd., (2021) çalışmalarında, 2019 yılı BIST (XKURY) endeksinde işlem gören 41 şirket üzerinde iç kontrol sisteminin finansal performansa etkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, finansal performans ile iç kontrol sistemi arasında doğrusal bir ilişki olduğu ve iç kontrollün işletmelerin finansal performansını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Savlı ve Akın (2021) çalışmalarında, Antalya Organize Sanayi Bölgesinde faaliyette bulunan 118 işletme üzerinde iç kontrol ve iç denetimin etkili bir biçimde uygulanıp uygulanmadığını araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, muhasebe denetiminde, iç kontrol ve iç denetimin işletme açısından önemli bir noktada olduğu ve işletmelerin iç kontrol ile iç denetime daha fazla önem vermeleri gerektiği belirtilmiştir.

Hanoon vd., (2021) çalışmalarında, Irak bankacılık sektörünün iç kontrol bileşenleri ile finansal performans arasındaki etkiyi incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, iç kontrol bileşenlerinin finansal performans üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Korga ve Aslanoğlu (2020) çalışmalarında, bankalarda iç kontrol sisteminin etkinliğini değerlendirmek ve iç kontrol sisteminin risk yönetimi üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, risk değerlendirme ve kontrol faaliyetleri unsurlarının risk yönetimi üzerinde etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Söylemez ve Eskin (2020) çalışmalarında, Edirne ve Çanakkale ili meyve-sebze hâllerindeki işletmeler üzerinde iç kontrol yeterliliğini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, işletmelerde eğitim seviyesi yükseldikçe iç kontrol etkinliğinin arttığı, fazla personel çalıştıran işletmelerin iç kontrol puanının daha yüksek olduğu, faaliyet sürelerine göre iç kontrol sistemi puanları arasında farklılık olmadığı belirlenmiştir. İşletmelerin hukuki yapılarında ise sermaye şirketlerinin iç kontrol sistemi puanının daha yüksek olduğu ifade edilmiştir.

Yüksel ve Teker (2020) çalışmalarında, İstanbul'da bulunan 21 ilçe belediyesinde usulsüzlük ve yolsuzluk gibi olumsuz olayları engellemek ve finansal ve finansal olmayan her türlü işlemlerin kontrolünü sağlamak için iç kontrol sisteminin stratejik yönetim üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, iç kontrol sisteminin üst yönetici tarafından kurgulanması ve iç kontrol sisteminin tüm bileşenlerinin birlikte yürütülmesi gerektiği, ayrıca kurumsal risk çalışmaları, prosedürlerin belirlenip kurumsal raporların yayınlanması, ön mali kontrol çalışmalarının yapılması ve işletmede iç denetçilerin çalıştırılması gerektiği konularına önemin verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Öndeş ve Çiftçi (2020) çalışmalarında, Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinde faaliyet gösteren işletmeler üzerinde iç kontrol sistemi ile stok yönetimi arasında bir ilişkinin olup olmadığını incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, stok yönetimi ile iç kontrol sistemi arasında

pozitif güçlü bir ilişki olduğu ve iç kontrol sisteminin stok yönetimini anlamlı oranda etkilediği tespit edilmiştir.

Hacıhasanoğlu ve Çağlı (2020) çalışmalarında, 119 devlet üniversitesinde 200 iç denetim birimi çalışanı üzerinde iç kontrol sisteminin kurumsallaşma üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, devlet üniversitelerinin iç kontrol sistemi ile kurumsallaşma düzeyi arasında yüksek oranda bir ilişki olduğu ve iç kontrol sisteminin kurumsallaşma düzeyi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Güneş ve Dursun (2019) çalışmalarında, havayolu sektöründe faaliyet gösteren ve yasal olarak iç kontrol sistemine sahip olması zorunlu olan bir işletmede SWOT analizi yöntemi ile iç kontrol sisteminin etkinliğini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, SWOT analizinin üst yönetim tarafından uygulandığı fakat daha önce iç denetim çalışmalarında uygulanmadığı tespit edilmiştir.

Gökçen ve Tipi (2019) çalışmalarında, BİST İmalat sektöründe bulunan 179 işletme üzerinde meydana gelebilecek hileleri önlemede iç kontrol sisteminin etkisini ele almışlardır. Araştırma sonucunda, etkin bir iç kontrol sisteminin ortaya çıkabilecek hilelerin önlenmesinde önemli etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Polat ve Güneş (2019) çalışmalarında, TRC3 bölgesi; “Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak” illerinde aile şirketleri üzerinde kurumsal yönetim ilkeleri ile kurumsal risk yönetimi ve iç kontrol sistemi arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, aile şirketlerinin kurumsallaşma aşamasında kurumsal yönetim ilkeleri, kurumsal risk yönetimi ve iç kontrol sistemi uygulamalarına daha fazla yer vermeleri gerektiği belirtilmiştir.

Gökçen ve Tahtlı (2019) çalışmalarında, İstanbul ilinin Pendik ilçesindeki alışveriş merkezlerinde faaliyet gösteren 248 işletmede etkin bir iç kontrol sisteminin işletmelerdeki hileleri önlemedeki rolünü araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, iç kontrol sistemi ile hilelerin önlenmesi arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Odek ve Okoth (2019) çalışmalarında, Kenya’da dağıtım şirketleri üzerinde iç kontrol sistemlerinin şirketlerin finansal performansı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, iç kontrol sistemi unsurları ile finansal performans arasında negatif bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir.

Karim vd., (2018) çalışmalarında, Malezya’da madeni yağ işletmelerinde uygulanan envanter ve standart prosedürlerde bir eksiklik olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırma neticesinde stok kontrolünde ortaya çıkan sorunların iç kontrol sisteminin eksikliğinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Şapçılar vd., (2018), Isparta turizmi üzerinde iç kontrol sistemi bileşenlerinden olan bilgi ve iletişim ağının olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, iç kontrol sisteminin uygulanmadığı ve uygulanmasına yönelik bir girişimin bulunmadığı, bilgi ve iletişim ağının olmadığı, bilgi ve iletişimin öneminin farkında oldukları, bilgi ve iletişim ağının olmamasının turizmi her açıdan olumsuz etkileyeceği belirtilmiştir.

Dursun ve Dal (2017) çalışmalarında, Tekstil sektöründe 140 çalışan üzerinde iç kontrol sisteminin etkinliğinin belirlenmesine yönelik bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda, iç kontrol sistemlerinin etkinliğini değerlendirmede üst yönetme bağlı birimin COSO modelinin bileşenlerini dikkate alarak, sürekli çalışmaların yapılması ve bu çalışmaların raporlanması gerektiği ifade edilmiştir.

Literatüre bakıldığında iç kontrol sistemi konularında birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Ulusal ve uluslararası yazın çalışmalarda iç kontrol sistemi hakkında genellikle

sektörlerdeki önemi, etkinliği, iç kontrol sisteminin kurumsallaşma ve finansal performans üzerindeki etkisi, iç kontrol ve kurumsal risk yönetimi ilişkisi, işletmelerde uygulanan iç kontrol sistemlerinin COSO standartlarına uyum düzeyi ve iç kontrol sistemlerinin hileleri önlemedeki rolü gibi konuların ele alındığı görülmektedir. İlgili çalışma literatür çalışmalarıyla benzerlik göstermekte olup iç kontrol bileşenlerin alt unsurları olan kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim bileşenlerini birlikte konu edinen çalışmaların olmaması çalışmanın gerekliliğini oluşturmuştur. Araştırmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

İç Kontrol Sisteminin Tanımı, Amacı ve Önemi

İç kontrol; muhasebe verilerinin doğru kayıtlara intikali, finansal tabloların zamanında hazırlanması, hile ve hataların tespiti ve önlenmesi, işletmeye ait olan varlıkların korunması, sürekliliğin sağlanması ve belirlenen amaçları gerçekleştirmek için hissedarlar tarafından uygulanan belirli prosedür ve kurallar bütünüdür (Travinska, 2014). Diğer bir ifadeyle yönetim kurulu, üst yönetim ve diğer çalışanları tarafından etkilenen ve faaliyetlerde verimliliği sağlamak amacıyla makul güvence vermeye yönelik oluşturulan bir işlemdir (COSO, 2013). İç kontrol risk değerlendirmesini içerir, olası riskleri değerlendirir ve işletmenin kontrol faaliyetleri, çalışanların iletişim ve bilgi sistemleri, izleme, raporlama ve iç denetim faaliyetlerinde kilit rol oynar (Giang & Dung, 2022). İç kontrol, işletmelerin iç ve dış paydaşlarının iç kararlarıyla ilgili kontrol, raporlama ve raporlama standartlarını karşılamasını sağlayan bütünsel bir süreçtir (Liu ve diğerleri, 2022).

2000'li yıllarda ortaya çıkan ve tüm dünyayı sarsan muhasebe skandalları, yolsuzluk ve iflaslar, finansal tabloların niteliğini, denetim kuruluşlarına ve denetim işlevlerinin güvenilirliğini, kurumsal yönetimin etkinliğini ve yatırımcıların söz konusu işletmelere olan güveni derinden sarsmıştır (Rezaee, 2005). Bu kapsamda, finansal tabloların hazırlanmasında ortaya çıkan başarısızlık ve hileler genelde zayıf iç kontrollere dayandırılmıştır (Agrawal & Chadha, 2005). Bu tür sorunları ve denetim skandalları önlemek için yeni yasal düzenlemelere ve değişikliklere gereksinim duyulmuştur (Tetik & Karaca, 2021). İşletmelerde ortaya çıkan usulsüzlükler ve faaliyetlerde etkin olmayan iç kontroller, çok sayıda yolsuzluk, performans düşüklüğü ve işletme kaynaklarının israfına yol açmıştır (Yeoh, 2020). İşletmelerde denetim unsurunun etkinliği ve verimliliği kadar iç kontrollerinde işletmelerin faaliyetine ve itibarına değer kattığı ortaya çıkmıştır (Moussalli ve diğerleri, 2012). İşletmelerin risk yönetimi konusunda önleyici tedbirler alması gerekmektedir. Yatırımcıların şeffaf bir şekilde finansal raporlama yapmasını sağlamak ve olumsuz olayların meydana gelme olasılığını azaltmak ve güveni kazanmak, öz disiplini geliştirmek ve yönetim performansını iyileştirmek vb. durumlar için iç kontrol muhasebe alanında kritik stratejilerden biri hâline gelmektedir (Huang & Huang, 2020); (Tan ve diğerleri, 2020); (Gallardo-Vázquez & Lizcano-Álvarez, 2020); (Myšková & Hájek, 2019).

İşletmelerde verimli bir iç kontrol sistemi hem personelin hem de yöneticilerin sorumluluklarını yerine getirmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. İç kontrol sisteminin etkin olarak çalışması sonucunda; yolsuzlukların bertaraf edilmesi ve işletme çalışanları tarafından yanlış kararların alınmasında hayati öneme sahiptir. Bu açıdan iç kontrol sistemi uygulanırken doğru zamanda doğru yerde uygulanması önemlidir (Aksoy, 2007). İç kontrol sistemi finansal tabloların güvenilirliğini, anlaşılabilirliğini ve muhasebe verilerinin kontrolüne yönelik yeni hedefleri gerçekleştirmeyi amaçlar (Dabbağoğlu, 2009). Diğer bir ifadeyle etkili bir iç kontrol sistemi; işletmeyi tüm yönleriyle olumlu etkiler. Performansı artırır ve suistimalleri, hile ve hataları en aza indirmeye yardımcı olur. Özellikle işletmelerin belirlenen hedeflere ulaşmada ve sürdürülebilirliği sağlamada iç kontrol sisteminin önemi yadsınamaz (Alabdullah, 2021); (Vu & Nga, 2022). İç kontrol sistemlerinin yolsuzluğu önlemede etkili olduğu yapılan çalışmalar göstermektedir. Özellikle adli muhasebecilerin iç kontrol sistemine büyük ölçüde

güvenmeleri bunun bir göstergesi niteliğindedir (Burzinji ve diğerleri, 2022); (Akinbowale ve diğerleri, 2023). Etkin bir iç kontrol sistemi hissedarların çıkarıcı davranışlarını sürekli engellemekte ve işletmelerin yatırım faaliyetlerini kolaylaştırarak oluşan maliyetleri en aza indirmektedir (Wang ve diğerleri, 2022).

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte faaliyetlerde artan çeşitlilik ve beraberinde muhasebe işlemlerinde yaşanan karmaşıklıklar işletme yönetiminin süreçleri doğrudan ve etkin kontrol edebilmesini imkânsız kılmaktadır. Yönetim, söz konusu olumsuzlukları uygulayacağı iç kontrol mekanizmalarıyla önleyebilir.

İç kontrol, faaliyetler kapsamında yapılan işlemlerin yasa ve mevzuatta uygun olarak yürütülmesini ve işletme tarafından belirlenen hedefleri başarıyla gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır (Rezaee, 1995). Bir işletmede etkin olarak uygulanan iç kontrolün birtakım amaçları bulunmaktadır (Erdoğan S. , 2009);

- İşletme faaliyetlerinde etkinliği ve verimliliği artırmak,
- Yönetimin politika ve kurallara olan bağlılığını sağlamak,
- Varlıkları korumak ve kayıpları önlemek,
- Muhasebe verileri, finansal tabloları ve raporlamaların güvenilirliğini oluşturmak,
- İşletmenin belirlenen amaç ve hedeflere ulaşılmasını sağlamak, şeklinde belirtilmiştir.

Doğru zamanda ve etkin olarak uygulanan iç kontrol sisteminin işletmelere sağladığı birçok faydalarda mevcuttur. Bunlar (Hatunoğlu ve diğerleri, 2012);

- İşletme faaliyetlerin verimliliğini sağlamak için doğru ve güvenilir veriler oluşturmak,
- İşletmede belirlenen kurallar ve politikalar kapsamında çalışanların uygun olarak davranıp davranmadığını tespit etmek,
- İşletme yönetiminin isteği doğrultusunda işletmede bulunan varlıkların çalınma, kaybolma, amacı dışında kullanılmasını engellemek için gerekli tedbirleri almak,
- İşletmeye ait olan varlıkların en üst düzeyde korunmasına yönelik sistemlerin geliştirilmesi ve kaynakların israfını önlemek, şeklinde sıralanabilir.

İç kontrol sisteminin etkinlik düzeyinin artırılması ve her daim iyileştirilmesi hile risklerinin önlenmesinde önemli bir savunma aracıdır (Kumuthinidevi, 2016). Bu açıdan işletmelerde yer alan kontrol sistemi hata ve hilelerin tespit edilmesinde ve gerekli tedbirlerin alınmasında bir rehber niteliğindedir (Vijayakumar & Nagaraja, 2012). İç kontrol sistemine yapılan yatırımlar firmaların uzun vadeli değer yaratmasına yardımcı olur (Lai ve diğerleri, 2020). İç kontrol sisteminden gerekli verimin alınması ise faaliyet ve işlemlerin özelliklerine göre uygulandığında sağlıklı sonuçlar elde edilebilir (Jokipii, 2010).

İç kontrol sistemi beş unsurdan oluşup birbiriyle ilişkilidir. Söz konusu unsurlar; “kontrol ortamı”, “risk değerlendirme”, “kontrol faaliyetleri”, “bilgi ve iletişim”, “izleme” den oluşmaktadır (Vasicek ve diğerleri, 2010).

Kontrol Ortamı Unsurunun Tanımı ve Önemi

İç kontrol sistemi unsurlarından ilki kontrol ortamı olup diğer bileşenlerin ana temelini oluşturur (Klamm & Watson, 2009). Söz konusu kontrol ortamı, faaliyetlerin yönetilmesi aşamasında hissedarların sergilediği iş ahlâkı ve felsefesi çalışan ve paydaşları etkilemektedir. Kontrol ortamı bileşenin etkili olması diğer tüm bileşenleri güçlendirmektedir. Aksi durumda ise diğer bileşenleri zayıflatır (Moeller, 2013).

İşletmenin faaliyet ve süreçlerin doğru yönetilmesinde ve takibin sağlanmasında temel adım güçlü kontrollerin oluşturulmasıdır. Bu durumda kontrol ortamı unsuru ancak iç kontrol

sistemi aracılığıyla fonksiyonlarını yerine getirmektedir. Bu kapsamda etkin bir iç kontrol sistemi (Arens & Loebbecke, 1997);

- Etkin ve zamanında doğru ve güvenilir bilgiye ulaşılması,
- Hazırlanan finansal raporlamalarda hata ve hilelerin derecesini minimum seviyeye indirilmesi,
- İşletme kapsamında yapılan işlemlerin güven içerisinde yapılabilmesi olarak tanımlanmaktadır.

Faaliyet ve süreçlerin yürütülmesinde karşılaşılan olumsuz durumların ortadan kaldırılmasında işletme yönetimine gerekli desteği sağlar (Arens & Loebbecke, 1997). Dolayısıyla “iç kontrol sistemi” sağlam olursa kontrol unsurunun etkinliği de sağlam olur. Yani, değişimin bu denli hızlı yaşandığı günümüzde işletmelerin rekabet avantajını elde edebilmeleri için sürekli kendilerini güncellemeleri gerekmektedir. Bu değişimin olumlu ve olumsuz yönlerinin takip edilmesi etkin bir kontrol ortamının yönetim tarafından sağlanmasıyla ilişkilidir. Tüm bunlarla birlikte, rekabet koşullarında etkin ve verimli bir işgücü potansiyelinin kazandırılması, karlılığın artırılması, çalışan verimliliğinin sağlanması kontrol ortamının varlığı ile mümkündür.

Kontrol ortamı unsuru, işletme yönetiminin belirlediği hedeflere ulaşmada makul güvence sağlayarak gerekli önlemlerin alınmasını planlar ve tüm birimlere yönlendirir (Özbek, 2012). Kontrol ortamı, işletmenin faaliyet ve süreçlerinde verimliliği artırarak yönetimin başarıya ulaşmasına katkı sağlar. Aynı zamanda güçlü kontrol ortamının varlığı, hata ve hilelerin tespit edilmesinde, işletmenin kurumsal şeffaflığın ve itibarın sağlanmasında faydası büyüktür (Güner, 2009). Ayrıca yönetim kurulunun, üst yönetimin ve sahiplerinin; strateji, etik değerler, süreç, yönetim tarzı, mevcut olan kontrollerin değerlendirilmesi ve kontrolün önemine ilişkin görüşleri sergilemektedir (Ernst & Young, 2002). Kontrol ortamı ayrıca dürüstlük ve etik değerler, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkesi, yönetimin performans değerlendirme yöntemleri, yetki ve sorumlulukların dağılımı, işletmenin insan kaynaklarını yönetmede uyguladığı strateji ve prosedürleri yansıtmaktadır (Hall, 2010).

İşletmelerde uygulanan kontrol unsurunun başarı olması işletmenin geçmişi, etik değerleri ve yönetim tarzıyla alakalıdır (Chan ve diğerleri, 2021). Kontrol ortamının alt unsurları olan ilkeler, bir işletmede iç kontrol yapısının etkin yürütülmesine ve belirlenen amaçlara ulaşılmasına yardımcı olmaktadır (COSO, 2013). Committee of Sponsoring Organizations (COSO) modelinde kontrol ortamını oluşturan ilkeler;

- “Etik değerler ve Dürüstlük”,
- “Yönetim Kurulunun İç Kontrol Faaliyetlerini Gözetim Sorumluluğu”,
- “Yetki ve Görev Dağılımlarının Oluşturulması”,
- “Yetkinliklerin değerlendirilmesi”,
- “Yetki ve sorumlulukların belirlenmesi”, gibi unsurları kapsamaktadır (Young, 2014).

Bilgi ve İletişim Unsurunun Tanımı ve Önemi

İşletmelerde faaliyet ve süreçlerin kontrol edilmesinde doğru bilgilerin elde edilmesi ve etkin bilgi sistemlerinin oluşturulması önemlidir. Dolayısıyla işletmeler, tüm birimlerde görevli olan personellerin kararlarının değerlendirilmesinde, hizmetlerin yerine getirilmesinde, çalışanların performanslarından gerekli verimliliğin alınmasında faaliyet alanına elverişli ve doğru iletişim sistemine sahip olmaları gerekir (Arslan, 2012). Yönetim bu unsurlara istinaden, iç ve dış iletişimlerini doğru, verimli, güvenilir ve zamanında sağlıklı şekilde kurmak ister (Çalışkan & Çiftçi, 2017). Bilgi ve iletişim, iç kontrolün diğer bileşenlerinin ana direğidir (Roberts & David, 2020).

Etkin iç kontrol sisteminin kurulması, belirlenen hedeflere ulaşılması ve faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi aşamasında doğru bir iletişim sürecine gereksinim duyulur. Bu süreçte çalışanların görevlerini doğru şekilde yerine getirebilmeleri adına işletme içinde bilginin anında sınıflandırılması, kaydedilmesi ve ilgililere duyurulması gerekmektedir (COSO, 2013). Bilgi ve iletişim fonksiyonu, etkili bir kontrol ortamının varlığı için önemlidir. İşletmeler strateji, plan, risk, kontrol çevresi, kontrol faaliyetleri ve performanslar belirli zamanlarda ve belirli şekillerde üst yönetimden en alt kişilere kadar gerekli bilgiler paylaşılmalı ve çalışanlarla yöneticiler arasında düzgün bir iletişim ağı sağlanmalıdır (Understanding Internal Controls, 2009).

İşletmelerde “iç kontrol sistemi” etkin olsa da üst-ast arasında sağlıklı bir bilgi akışı mevcut değilse iç kontrolün verimliliğinden söz etmek mümkün değildir (Cömert, 2013). İhtiyaç duyulan bilginin zamanında elde edilmesi ve ilgililere ulaştırılması kapsamında bilgi ve iletişim büyük önem taşımaktadır (Yavuz, 2002). Dolayısıyla ilgili tarafların mevcut sorumluluklarının farkında olmasını sağlayan ve yönetimin tüm süreçlerde doğru kararlar almasına yardımcı olan bir bilgi iletişim sisteminin kurulması hayati bir öneme sahiptir (Rittenberg ve diğerleri, 2007). Ayrıca, finansal ve finansal olmayan bilgileri içeren raporlamalar üretmesi bakımından iç kontrol hedeflerinin gerçekleştirilmesi için önem arz etmektedir (European Commission, 2006).

İşletmelerde birimler arası bilgi ve iletişim noksanı, sürekliliği etkilediği kadar karlılığa ve çalışan performansına olan etkisi de fazladır. Faaliyetlerde büyüme ve hedeflere ulaşma, istikrarı sağlama ve karlılığı koruma kontrollerinin yanında bilgi akışı için gerekli olan alt unsurların kurulması önemlidir. Bu açıdan işletme içindeki tüm oluşumların bilgi ve iletişim sistemleri içerisinde barınması gerekir. Çünkü çalışanların sorumluluk bilincini anlamaları ve gerekli performansı sağlamları iyi bir iletişim kanalı ile mümkündür.

İşletmedeki bilgi süreçlerinin değerlendirilmesinde dört temel kriter söz konusudur. Bunlar (Usul, 2015);

- İç ve dış bilgilere doğru ve zamanında ulaşılması ve performansla ilgili değerlendirmelerin üst yönetime iletilmesi,
- Görev ve sorumluluk bilincinin yerine getirilmesi için kişilere bilgilerin düzgün ve zamanında aktarılması,
- Bilgi süreçlerinin aralıklarla değerlendirilmesi,
- İşletmen yönetiminin bilgi akış sistemine pozitif tutum sergilemeleri, şeklinde belirtilmektedir.

Verimli ve etkin iç kontrol sistemi için; bilgilerin zamanında, anlaşılabilir, ulaşılabilir, kaliteli ve güvenliği doğrulanabilir bilgilerin sağlanması günümüz işletmeler için önem teşkil etmektedir. Bilgi ve iletişim faaliyetlerine yönelik “COSO” kapsamında bilgi ve iletişim ilkeleri şu şekilde sınıflandırılmaktadır;

- “Bilgilerin oluşturulması ve değerlendirilmesi”,
- “İşletme içi bilgi iletişim süreçleri”,
- “İşletme dışı bilgi iletişim süreçleri”, şeklindedir (COSO, 2013).

Kontrol Ortamı ile Bilgi ve İletişim Unsurlarının Çalışan Verimliliği Üzerindeki Etkisi

İç kontrol sistemini kurmak isteyen yönetim; olası riskleri önlemek, muhasebe verilerinde karmaşıklığı gidermek, faaliyetlere ilişkin değerlendirmeleri sağlamak, çalışan performansını artırmaya yönelik güncellemeleri takip etmek, çalışan ve yönetim arasında bilgi akışını sağlamaya yönelik gerekli alt yapıları oluşturmak ve süreçlerin doğru yönetilmesi adına kontrol ve diğer usul ve yöntemleri hayatta geçirmeleri gerekir. İşletmelerde muhasebe ve diğer

işlemlerin doğru, uygun ve güvenilir bir şekilde yürütülmesi karşısında gerekli tüm kontrollerin devreye girmesi önemlidir. İnsan faktörünün olduğu her yerde hata ve hile kaçınılmazdır. Bu olumsuz durumların önlenmesi iç kontrol sisteminin uygulanmasıyla mümkündür. İç kontrol sisteminin tüm bileşenleri birbiriyle ilişkili olup, ilk adım kontrol ortamının oluşturulmasıdır. Daha sonra süreçlerin sağlıklı yürütülmesi aşamasında bilgi ve iletişim bileşeni önem taşımaktadır. Bir işletmede bu bileşenlerinin eksikliği hilelerin doğmasına ve çalışanın verimliliği üzerindeki etkisinin azalmasına zemin hazırlar.

İç kontrol sistemi insanlardan etkilenen süreçtir. Dolayısıyla işletme bünyesinde yer alan üst birimden en alt birime kadar kişiler iç kontrolün parçasıdır (Şaşmaz & Çiftçi, 2017). İç kontrol sistemi, finansal ve çalışan verimliliği üzerinde önemli rol oynar (Masanja, 2018). İşletmeler kurumsal risk yönetiminin her aşamasında, iç kontrol sisteminin tüm bileşenlerine ihtiyaç duyar. Özellikle süreçlerin akışında kontrol ortamı ile faaliyetlerin sağlıklı yönetilmesinde bilgi ve iletişim unsuru merkezi konumdadır (Cendrowski & Mair, 2009).

Kontrol ortamının varlığı, kurumsal yönetim uygulamalarının etkin şekilde işlemesine ve olası hilelerin tespit edilmesine fayda sağlar (Mensah ve diğerleri, 2003). Ayrıca, çalışanların bilincini etkileyerek işletmenin gidişatına yön verir (Anthony, 2004).

İşletmeler, ekonomik bağlamda sürekli faaliyetlerde çeşitliliğe gitmektedirler. Bu ekonomik büyüme zamanla tüm birimlerde karmaşıklığa yol açmaktadır. Bu aşamada işletme yönetiminin temel amacı; ekonomik gelişmenin yanında olası risklere karşı sürekliliği sağlamaları ve istikrarlı bir büyüme için uygun ve doğru kontrol ortamları oluşturmaları gerekmektedir. Uygun ortam sağlandıktan sonra işletme yönetimi tarafından belirlenen hedeflerin gerçekleşmesi için çalışanlarla iletişim içerisinde bulunmaları ve ilgili bilgileri paylaşmaları önemlidir (Savlı & Akın, 2021). İşletme içerisinde mevcut olan birtakım sorumlulukların uygun şekilde yerine getirilmesi aşamasında gerekli olanakları sağlayan etkili bir iletişim ağının varlığıdır (Graham, 2008). Dolayısıyla belirlenen hedeflerin ve gerekli performansın elde edilmesi adına kontrol ortamı kapsamında bulunan tüm ilgililere bilgilerin zamanında ve doğru bir şekilde aktarılması pozitif sonuçlara neden olacaktır (Karakaya, 2016). Tüm bunlarla birlikte, kontrol ortamının yanında çalışanların verimliliğine etki eden bilginin paylaşılmasıdır. Bilgi akışının olmadığı bir işletmede ekonomi anlamda büyümeden söz edilemez.

İşletmelerde olası risklerin ve diğer sorunların çözümü için etkili iç kontrol sisteminin varlığı şüphesiz tartışılmaz. İç kontrol sistemi aracılığı ile verimli bir kontrol ortamı sağlanmalı ve gerek işletme içi gerekse de işletme dışından etkin bir iletişim ağı kurulmalıdır. Bu durum, işletme sürekliliği için hayati öneme sahiptir. Yönetim, kontrol ortamı kapsamında faaliyetlerle ilgili bilgilerin çalışanlar aracılığı ile olumlu sonuçlar doğurabileceği ve her sorunu çözmeye hazır olduklarına dair çalışanları ikna etmeleri gerekir. Yönetim tarafından bu tür davranışlar sergilendikten sonra riskleri belirlemek ve performansı yükseltmek adına destekleyici teknolojik değişimler takip edilmeli ve gerekli görülmesi durumunda uygulamalıdır (Marchetti, 2012).

Çalışanların iş görme performansı kapsamında kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim yaşamsal bir öneme sahiptir. İşletmeler finansal ve çalışan verimliliğini arttırmaya yönelik işletme içi işler kadar işletme dışı işlerle ilgili doğru bir bilgi ve doğru bir iletişim kurmaları gerekmektedir (Akyel, 2010). Bilgi ve iletişim unsuru, iç kontrol sisteminin etkin yürütülmesinde, çalışanların sorumluluk bilincini geliştirmelerinde ve işletme hedeflerinin gerçekleştirilmesi kapsamında önemlidir (Tarantino, 2006). Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma aşamasında devreye etkin bir kontrol ortamı önemli rol oynamaktadır. Kontrol ortamının sağlanması ise etkin ve verimli bir iç kontrol sistemiyle ilişkilidir.

İşletme süreçlerinin etkin yönetilmesi kapsamında en kritik noktalardan biri yönetici ve personel arasında yaşanan iletişim kanallarıdır. İşletme çalışanları tüm görev ve sorumluluklarını düzgün şekilde yerine getirmeleri aşamasında üst yönetimden net ve açık mesajlar almaları gerekir (INTOSAI GOV 9100, 2004). Dördüncü unsur olan bilgi ve iletişim, iç kontrol sistemi bünyesinde kontrol ortamı gibi önemli bir etkiye sahiptir. İşletme kapsamında belirlenen strateji ve kuralların ilgili çalışanlara iletilmesi, günlük işlemlerle ilgili bilgilerin aktarılması, sorun ve yanlışların belirlenmesi vb. hususlar bilgi ve iletişim sisteminin verimli işleyişiyle alakalıdır. Çalışanların kontrol ortamlarına uyum sağlamaları ve sorumluluklarını aktarırken ne gibi bir iletişim içerisinde bulunmaları gerektiğini bilmeleri önemlidir (DiNapoli, 2010). Bu süreçte verimli bir faaliyet yönetimi için kontrol ortamıyla birlikte bilgi ve iletişim sisteminin en üst seviyedeki yönetim biriminden en alt seviyedeki kişileri kapsayacak şekilde tasarlanması gerekmektedir. Tüm birimlerde işletme yönetimi ve çalışanların performanslarının takip edilmesi ve değerlendirilmesi, alınan kararların doğruluğunun tespiti, çalışanların memnuniyeti ve faaliyetlerin verimliliği gibi durumların kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim fonksiyonlarına sahip olması yönünde bir gereklilik olduğu belirtilmektedir. Yani, uygun bir kontrol ortamı ile sağlıklı bir bilgi iletişim işletme faaliyetlerini her yönden olumlu etkileyeceği göz ardı edilmemelidir.

Çalışanlarla iletişim kurulması her açıdan önemlidir. Çünkü süreçlerin etkin yönetilmesi ve verimliliğin sağlanması çalışanların sergileyeceği performansla ilişkilidir. Bu bakımdan, işletme yönetiminin çalışanlarla güçlü bir bağ kurması için gerekli tüm koşulları sağlamaları gerekir. Tüm bunlarla birlikte, çalışanlarla sıkı bir iletişim memnuniyeti ve motivasyon her alanda başarıyı etkiler. Diğer bir ifadeyle, çalışanlardan elde edilecek performans yönetimin sergileyeceği davranışla doğru orantılıdır. Yönetim, işletme sürekliliği için maliyet faktörlerini ikinci planda tutmaları elzem bir durumdur. Bu süreklilik ise çalışanlar arasında güçlü bir iletişimle mümkündür. Yönetim kapsamında da etkin bir kontrol ortamının varlığı diğer faktörleri üzerinde büyük etkiye sahip olacaktır.

Araştırma Modeli

Çalışmanın bu bölümünde; araştırmanın yöntemi, amacı, güvenilirlik analizi ve bulgular yer almaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Gelişen teknoloji, küreselleşme ve rekabet koşulları ister istemez işletmeleri çeşitliliğe yönlendirmiştir. Dolayısıyla işletmelerin sürdürülebilirliği sağlamaları için bu değişimlere ayak uydurması bir ihtiyaçtan ziyade artık bir zorunluluk hâline gelmiştir. Bu koşullar kapsamında işletmelerde faaliyet ve süreçlerin doğru yönetilmesinde kontrol sistemi önem taşımaktadır. İşletme içerisinde verimli iç kontrol sistemi risklerin değerlendirilmesinde, doğru raporlamada ve en önemlisi çalışan verimliliğini sağlanmada kilit rol oynamaktadır. Çalışmadaki temel amaç, işletmeler nezdinde hayati öneme sahip olan iç kontrol sisteminin alt unsurları olan kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurlarının çalışan verimliliği üzerinde etkisi olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma evrenini İstanbul ilinde üretim yapan beyaz yakalı çalışanlar oluşturmaktadır. Beyaz yakalı çalışanların kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurlarından ne derece etkilendikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında, beyaz yakalı çalışanlara “Google Form” aracılığıyla e-posta adreslerine anket formu gönderilmiştir. Anket formu için gerekli etik izinler alınarak Google form üzerinden beyaz yakalı çalışanların yanıtlanması istenmiştir. Araştırmada kullanılan anket formunun hazırlanmasında literatürdeki çalışmalarından yararlanılmıştır. Anket formunda toplam 49 adet önerme bulunmaktadır. Önergeler için Beş’li (5) likert ölçeği kullanılmıştır. Anket formu 2 (iki) kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda; beyaz yakalıların demografik

özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Demografik özelliklerin tespitine yönelik 7 adet soru yöneltilmiştir. İkinci bölümde ise kontrol ortamı ile bilgi ve iletişimin çalışan verimliliğine olan etkisini değerlendirmek üzere toplam 42 adet soru yöneltilmiştir. Ankette 3 değişken için ayrı ayrı başlıklar hâlinde sorular ifade edilmiş olup “Kontrol Ortamı” için 22 adet, “Bilgi ve İletişim” için 9 adet, “Çalışan Verimliliği” için 11 adet soru yönetilmiştir. Anket soru formları toplam 61 beyaz yakalı tarafından yanıtlanmıştır. Yapılan değerlendirmelerde eksik ve hatalı cevaplar elenmiş olup ana kütleyi temsil eden beyaz yakalı sayısı 52 olarak tespit edilmiştir. Araştırmada veriler SPSS 22.0 istatistiksel paket programı vasıtasıyla bilgisayar ortamında; Regresyon ve Korelasyon testleri uygulanarak değerlendirilmiştir.

Kontrol ortamı ile Bilgi ve iletişimin çalışan verimliliğine ilişkin etkilerini ölçmek üzere 3 model değişken olan kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsuruna yönelik önermeler; “Hacıhasanoğlu ve Kaya (2018)”, “Aksoy (2005)”, “COSO (2013)” ve “Kurnaz (2020)” çalışmalarından faydalanmıştır. Çalışan verimliliğine ilişkin önermeler ise “Karakurum” (2005)’un doktora tezinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın Etik İzinleri

“İç Kontrol Sisteminin Çalışan Verimliliği Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma” adlı çalışmanın “İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler” etik kurulu raporunda olumlu olarak değerlendirilmiştir. Etik Kurulu kararı tarih ve sayısı: 21.05.2024- 28620 olarak izin alınmıştır.

Bulgular

Bu bölümde iç kontrol ortamının unsurlarından olan kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurlarının çalışan verimliliğine olan etkisi incelenmiştir. Ayrıca çalışmada kontrol ortamının bilgi ve iletişim unsurları üzerindeki etkisine de bakılmıştır. Bununla birlikte iç kontrol ortamının unsurlarından olan kontrol ortamı ve bilgi ve iletişim unsurları ile çalışan verimliliğinin demografik özelliklere göre farklılık olup olmadığı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada örneklem sayısı G*power programının 3.1.9.4 versiyonu kullanılarak belirlenmiştir. Kontrol ortamı ve bilgi ve iletişim unsurlarının çalışan verimliliği üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada bağımsız değişken sayısının 2, güç değerinin 0.8, alfa hata payının 0,05 ve etki büyüklüğünün 0.2 olduğu durumda toplamda 52 örneklem ile analiz yapılabilir.

Ölçek Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Bu çalışmada kullanılan kontrol ortamı, bilgi ve iletişim unsurları ile çalışan verimliliği ölçekleri literatürde kullanılmış ve geçerlilik ve güvenilirlik değerleri sağlanmış olan ölçeklerdir. Bu ölçek maddeleri kullanılarak “Cronbach’s Alfa” katsayısı yöntemiyle alakalı ölçeklerin güvenilirlikleri tekrar ölçülmüştür. “Cronbach’s Alfa” katsayısı yönteminin (0,6) ve üstü olması hâlinde değişkenlerin tanımlanması ve ilgili değişkenlerin araştırma değişkenleri olarak analiz edilmesi uygun olacaktır (Akgül & Çevik, 2003).

22 sorudan oluşan kontrol ortamı, 9 sorudan oluşan bilgi ve iletişim unsuru ve 11 sorudan oluşan çalışan verimliliği ölçeğinin kullanıldığı bu çalışmada 52 kişiden elde edilen verilerle analizler yapılmıştır.

Tablo 1: Kontrol Ortamı Unsuru, Bilgi ve İletişim Unsuru ve Çalışan Verimliliği Ölçekleri için Güvenilirlik Analizleri

Ölçek	Cronbach’s Alpha	İfade Sayısı
Kontrol Ortamı Unsuru	0,958	22
Bilgi ve İletişim Unsuru	0,923	9
Çalışan Verimliliği	0,920	11

Cronbach's Alfa, Güvenilirlik değeri minimum 0,7'dir. Bu bilgiler doğrultusunda, 0,958 şeklinde elde edilen Cronbach's Alpha yöntemi ile geliştirilmiş olan Kontrol ortamı faktörü ölçeğinin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir. Soruların tamamı analize tabi tutulduğunda ortaya çıkan değerler " $0,80 < \alpha < 1,00$ " aralığında olduğu için güvenilir olarak kabul edilmektedir.

Güvenirlik Analizi Sonrasında Araştırmanın Hipotezleri ve Araştırma Modeli

Kontrol ortamı ve bilgi iletişim unsurlarının çalışan verimliliğine ve kontrol ortamının bilgi ve iletişim unsurlarına olan etkisinin araştırıldığı bu çalışmada iki farklı regresyon modeli kurularak analizler yapılmıştır. Kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurlarının çalışan verimliliğine etkisi çoklu regresyon modeliyle, kontrol ortamının bilgi ve iletişim unsurlarına etkisi ise basit regresyon modeliyle analiz edilmiştir.

Kontrol Ortamı ve Bilgi İletişim Unsurlarının Çalışan Verimliliğine Etkisi

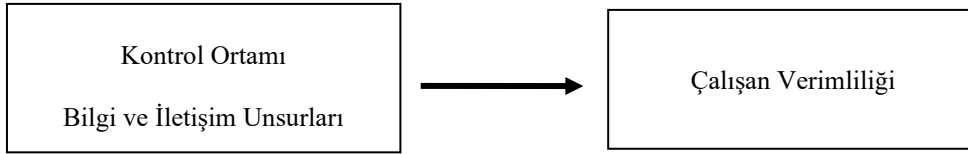
Kontrol Ortamı ile Bilgi ve İletişim Unsurlarının Çalışan Verimliliğine etkisini gösteren araştırma hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşmuştur:

H₁: "Kontrol Ortamının Çalışan Verimliliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır".

H₂: "Bilgi ve İletişim Unsurlarının Çalışan Verimliliği üzerinde anlamlı bir etkisi vardır".

Kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurlarının çalışan verimliliği üzerindeki etkisine yönelik araştırma modeli araştırma hipotezine uygun olarak Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

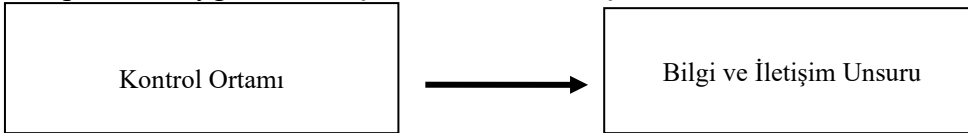
Şekil 1'de yer alan çalışan verimliliği değişkeni bağımlı değişken, kontrol ortamı ve bilgi ve iletişim unsurları değişkenleri ise bağımsız değişkenlerdir. Bu değişkenler araştırmanın amacı ve yöntem başlığı altında detayları verilen ölçeklerin kullanılması sonucunda anketle elde edilen verilerden oluşturulmuştur.

Kontrol Ortamının Bilgi ve İletişim Unsurlarının Etkisine Ait Araştırma Modeli

Kontrol Ortamının Bilgi ve İletişim Unsurlarına etkisini gösteren araştırma hipotezi aşağıdaki şekilde oluşmuştur.

H₁: "Kontrol Ortamının Bilgi ve İletişim Unsurları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır".

Kontrol ortamının bilgi ve iletişim unsurları üzerindeki etkisine ait araştırma modeli araştırma hipotezine uygun olarak Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2: Araştırma Modeli

Şekil 2'de yer alan bilgi ve iletişim unsurları değişkeni bağımlı değişken, kontrol ortamı değişkeni ise bağımsız değişkendir. İlk modelden farklı olarak kontrol ortamının bilgi ve iletişim unsurları üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığı da test edilmiştir. Bu değişkenler araştırmanın amacı ve yöntem başlığı altında detayları verilen ölçeklerin kullanılması sonucunda anketle elde edilen verilerden oluşturulmuştur.

Değişkenler Arası İlişkiler: Korelasyon Analizi

Araştırma değişkenleri olan Kontrol Ortamı, Bilgi ve İletişim Unsurları ve Çalışan Verimliliği değişkenlerinin birbirleriyle olan korelasyon ilişkileri Tablo: 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenler Arasındaki Korelasyon Değerleri

		1	2	3
1	Kontrol Ortamı	1		
2	Bilgi ve İletişim Unsurları	,915**	1	
3	Çalışan Verimliliği	,303*	,283*	1

N= 52, *p<0,05, **p<0,01

(Tablo:2) değerlendirildiğine, kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurları arasında güçlü ve pozitif ($r=0,915$) bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bu durumda kontrol ortamı değeri arttıkça bilgi ve iletişim unsurlarının da değerinin arttığı söylenebilir. Kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurlarının çalışan verimliliği ile arasındaki ilişkiler ise pozitif ancak zayıf bir ilişki ($r=0,303$ ve $r=0,283$) olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda kontrol ortamı ve bilgi iletişim unsurlarının değeri arttıkça çalışan verimliliğinin de arttığı söylenebilir.

Hipotez Testleri: Regresyon Analizleri

Bu çalışmada, kontrol ortamının ve bilgi ve iletişim unsurlarının çalışan verimliliği üzerindeki etkisi çoklu regresyon analiziyle; kontrol ortamının bilgi ve iletişim unsurları üzerindeki etkisi ise basit regresyon analiziyle ölçülmüştür.

Hem çoklu hem de basit regresyon modellerinde öncelikle model anlamlılığını ölçen F testi sonucu incelenir. Modelin anlamlı olması durumunda basit regresyon modellerinde bağımsız değişkenin de anlamlı olduğu, çoklu regresyon modellerinde ise en az bir bağımsız değişkenin modelde anlamlı olduğu söylenebilir. Model anlamlılığı ölçüldükten sonra bağımsız değişkenlerin katsayılarının anlamlılığına bakılır. Çoklu regresyon modellerinde anlamlı olmayan bağımsız değişkenlerin olması durumunda bu değişkenler modelden çıkarılarak model tekrar çalıştırılır. Nihai model için bağımsız değişken katsayıları ve R^2 sonucu yorumlanır (Demir İ. , 2020). R^2 değeri bağımsız değişken veya değişkenlerin bağımlı değişkeninin yüzde kaçını açıkladığını belirten 0-1 arasında bir değerdir. R^2 değerleri için referans olarak “0,00” ile “0,25” değerler düşük, “0,25” ile “0,50” değerler orta, “0,50” ve üzerindeki değerler ise güçlü şeklinde tanımlanır (Henseler ve diğerleri, 2009).

Kontrol Ortamı ile Bilgi ve İletişim Unsurlarının Çalışan Verimliliğine Etkisi

Kontrol Ortamı ile Bilgi ve İletişim Unsurlarının Çalışan Verimliliği üzerindeki etkisi Çok Değişkenli Regresyon Analiziyle test edilmiştir.

Tablo 3: Kontrol Ortamı ile Bilgi ve İletişim Unsurlarının Çalışan Verimliliği Üzerindeki Etkisi

Çalışan Verimliliği		
	Beta	Sig.
Kontrol Ortamı	0,177	0,432
Bilgi ve İletişim Unsurları	0,022	0,915
Düzeltilmiş R2	0,054	
“N”	51	
“F”	2,429	
“Sig”	0,099	
“S.E.”	0,56684	

Tablo incelendiğinde modelin anlamlı olmadığı ($p>0,05$) görülmektedir. Bu durumda kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurlarının çalışan verimliliği üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı söylenebilir.

Kontrol Ortamının Bilgi ve İletişim Unsurlarına Etkisi

Kontrol Ortamının Bilgi ve İletişim Unsurları üzerindeki etkisi Basit Regresyon Analiziyle test edilmiştir.

Tablo 4: Kontrol Ortamının Bilgi ve İletişim Unsurları Üzerindeki Etkisi

Bilgi ve İletişim Unsurları		
	Beta	Sig.
Kontrol Ortamı	0,989	0,000
“R ² ”	0,837	
“N”	52	
“F”	251,280	
“Sig”	0,000	
“S.E.”	0,30064	

Tabloda görüldüğü üzere ilgili modelin anlamlı olduğu ($p<0,05$) görülmektedir. Bu durumda kontrol ortamının bilgi ve iletişim unsurları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. Beta katsayısına bakıldığında bu etkinin pozitif olduğu görülebilir. R2 değeri incelendiğinde ise kontrol ortamı değişkeninin bilgi ve iletişim unsurlarının %83,7 gibi büyük bir kısmını açıkladığı görülebilir. Bu sonuç, kontrol ortamının bilgi ve iletişim unsurlarını iyi derecede açıklayan bir bağımsız değişken olduğu sonucunu gösterir.

Demografik Frekans Analizleri

Araştırmaya katılan beyaz yakalı çalışanların demografik özellikleri olan “cinsiyet”, “yaş”, “medeni durum”, “eğitim durumu”, “işletmedeki çalışma süresi”, “çalışma hayatındaki kıdem” ve “pozisyona” ilişkin sorulara verilen yanıtların dağılımı Tablo 5’te sunulmuştur. Katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlar sıklık ve yüzde olarak belirtilmiştir.

Tablo 5: Demografik Özellikler

Cinsiyet	Sıklık(N=52)	Yüzde
“Erkek”	28	53,8
“Kadın”	24	46,2
Yaş	Sıklık(N=52)	Yüzde
“18-25”	5	9,6
“26-33”	19	36,5
“34-41”	19	36,5
“42 ve Üzeri”	9	17,3
Eğitim	Sıklık(N=52)	Yüzde
“Önlisans ve Altı”	16	30,8
“Lisans”	29	55,8
“Lisansüstü”	7	13,5
Medeni Durum	Sıklık(N=52)	Yüzde
“Evli”	34	65,4
“Bekar”	17	32,7
İşletmedeki Çalışma Süresi	Sıklık(N=52)	Yüzde
“1 yıldan az”	7	13,5
“1-5 yıl”	17	32,7
“6-10 yıl”	12	23,1
“11-15 yıl”	9	17,3
“16 yıl ve Üzeri”	7	13,5
Çalışma Hayatındaki Kıdem	Sıklık(N=52)	Yüzde
“5 yıldan az”	17	32,7

“6-15 yıl”	19	36,5
“16 yıl ve üzeri”	16	30,8
Pozisyon	Sıklık(N=52)	Yüzde
“Çalışan”	16	30,8
“Orta/Alt kademe yönetici”	30	57,7
“Üst düzey yönetici”	5	9,6

Tablo incelendiğinde bütün demografik değişken gruplarında yeterli sayıda gözlem olduğu görülebilir. Yaş, Eğitim, Çalışma hayatındaki kıdem ve Pozisyon değişkenlerinde bazı gruplar bileştirilmiş ve her grupta yeterli sayıda gözlem sayısı olması sağlanmıştır.

Araştırma Ölçeklerinin Betimsel Özellikleri

Araştırma değişkenleri olan kontrol ortamı, bilgi ve iletişim unsurları ile çalışan verimliliği değişkenlerinin betimsel istatistik değerleri Tablo: 6’da sunulmuştur. Betimsel istatistik değerleri, değişkenlerin çeşitli istatistiksel sonuçlarını içerdiğinden değişkenleri anlamak açısından önemlidir.

Tablo 6. Ölçeklerin Betimsel Özellikleri

Araştırma Ölçekleri	“N”	“Ortalama”	“Std. Sapma”	“Minimum”	“Maksimum”
Kontrol Ortamı		3,0232	0,88540	1	5
Bilgi ve İletişim Unsurları	52	3,1838	0,95732	1	5
Çalışan Verimliliği		4,0624	0,58281	2,45	5

Tablo incelendiğinde en yüksek ortalamanın çalışan verimliliğinde olduğu görülebilir. Bu durumda çalışan verimliliği katılımcılar arasında yüksektir. Kontrol ortamı ve bilgi ve iletişim unsurlarının ortalamaları ise birbirine yakındır. Değerlerin 1-5 arasında değiştiği göz önünde bulundurulduğunda bütün değişkenlerde ortalama nispeten yüksektir.

Cinsiyet ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Analizler

Araştırma değişkenleri olan Kontrol Ortamı, Bilgi ve İletişim Unsurları ve Çalışan Verimliliği değişkenlerinin katılımcıların cinsiyette göre anlamlı olarak farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir.

Tablo 7: Cinsiyet ve Araştırma ölçeklerine İlişkin Bulgular

“Grup Değişkeni”		“İstatistik Değerler”			“T-Test”	
“Cinsiyet”		“N”	“Ort.”	“Ss”	“t”	“Sig.”
Kontrol Ortamı	Erkek	27	3,035	0,912	0,103	0,918
	Kadın	24	3,009	0,874		
Bilgi ve İletişim Unsurları	Erkek	27	3,241	0,955	0,447	0,657
	Kadın	24	3,120	0,976		
Çalışan Verimliliği	Erkek	27	4,071	0,674	0,107	0,915
	Kadın	24	4,053	0,474		

Tablo sonuçları incelendiğinde araştırma değişkenlerinde cinsiyette göre “anlamlı” bir farklılığın ortaya çıkmadığı ($p>0,05$) görülmektedir. Bu durumda cinsiyet grupları arasında kontrol ortamı, bilgi ve iletişim unsurları ve çalışan verimliliğine göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Yaş ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Analizler

Kontrol Ortamı, Bilgi ve İletişim Unsurları ve Çalışan Verimliliği değişkenlerinin yaş gruplarına göre anlamlı olarak farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir.

Tablo 8: Yaş ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Bulgular

“Grup Değişkeni”		“İstatistik Değerler”			“F-Test”	
“Yaş”		“N”	“Ort.”	“Ss”	“F”	“Sig.”
Kontrol Ortamı	“18-25”	5	3,591	0,860	1,188	0,324
	“26-33”	19	2,893	0,817		
	“34-41”	18	3,133	1,060		
	“42 ve Üzeri”	9	2,763	0,544		
Bilgi ve İletişim Unsurları	“18-25”	5	3,850	0,698	1,610	0,200
	“26-33”	19	3,072	0,979		
	“34-41”	18	3,319	1,075		
	“42 ve Üzeri”	9	2,778	0,582		
Çalışan Verimliliği	“18-25”	5	4,200	0,512	0,141	0,935
	“26-33”	19	4,081	0,546		
	“34-41”	18	4,010	0,664		
	“42 ve Üzeri”	9	4,051	0,605		

Tablo sonuçları incelendiğinde araştırma değişkenleri için yaş gruplarına göre “anlamli” bir farklılığın ortaya çıkmadığı ($p>0,05$) görülmektedir. Bu durumda farklı yaş grupları arasında kontrol ortamı, bilgi ve iletişim unsurları ve çalışan verimliliğine göre anlamli bir farklılık bulunmamaktadır.

Eğitim Seviyesi ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Analizler

Kontrol Ortamı, Bilgi ve İletişim Unsurları ve Çalışan Verimliliği değişkenlerinin eğitim seviyesi gruplarına göre anlamli olarak farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir.

Tablo 9: Eğitim Seviyesi ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Bulgular

“Grup Değişkeni”		“İstatistik Değerler”			“F-Test”	
“Eğitim”		“N”	“Ort.”	“Ss”	“F”	“Sig.”
Kontrol Ortamı	“Önlisans ve Altı”	15	2,879	0,951	0,590	0,558
	“Lisans”	29	3,141	0,893		
	“Lisansüstü”	7	2,844	0,736		
Bilgi ve İletişim Unsurları	“Önlisans ve Altı”	15	2,925	1,045	1,890	0,162
	“Lisans”	29	3,405	0,930		
	“Lisansüstü”	7	2,821	0,707		
Çalışan Verimliliği	“Önlisans ve Altı”	15	4,291	0,501	2,717	0,076
	“Lisans”	29	3,903	0,558		
	“Lisansüstü”	7	4,234	0,710		

Tablo sonuçları incelendiğinde araştırma değişkeni için eğitim gruplarına göre “anlamli” bir farklılığın ortaya çıkmadığı ($p>0,05$) görülmektedir. Bu durumda farklı eğitim grupları arasında kontrol ortamı, bilgi ve iletişim unsurları ve çalışan verimliliğine göre anlamli bir farklılık bulunmamaktadır.

Medeni Durum ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Analizler

Kontrol Ortamı, Bilgi ve İletişim Unsurları ve Çalışan Verimliliği değişkenlerinin medeni durumlarına göre anlamli olarak farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir.

Tablo 10: Medeni Durum ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Bulgular

“Grup Değişkeni”		“İstatistik Değerler”			“T-Test”	
“Medeni Durum”		“N”	“Ort.”	“Ss”	“t”	“Sig.”
Kontrol Ortamı	“Evli”	33	2,971	0,912	-0,624	0,535
	“Bekar”	17	3,139	0,873		
Bilgi ve İletişim Unsurları	“Evli”	33	3,038	0,997	-1,546	0,129
	“Bekar”	17	3,478	0,860		
Çalışan Verimliliği	“Evli”	33	4,105	0,617	0,535	0,595

	“Bekar”	17	4,011	0,525	
--	---------	----	-------	-------	--

Tablo sonuçları incelendiğinde araştırma değişkeni için medeni duruma göre “anlamli” bir farklılığın ortaya çıkmadığı ($p>0,05$) görülmektedir. Bu durumda medeni durum grupları arasında kontrol ortamı, bilgi ve iletişim unsurları ve çalışan verimliliğine göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

İşletmedeki Çalışma Süresi ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Analizler

Kontrol Ortamı, Bilgi ve İletişim Unsurları ve Çalışan Verimliliği değişkenlerinin İşletmedeki Çalışma Süresi gruplarına göre anlamlı olarak farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir.

Tablo 11: İşletmedeki Çalışma Süresi ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Bulgular

“Grup Değişkeni”		“İstatistik Değerler”			“F-Test”	
“İşletmedeki Çalışma Süresi”		“N”	“Ort.”	“Ss”	“F”	“Sig.”
Kontrol Ortamı	“1 yıldan az”	7	3,545	0,952	2,392	0,064
	“1-5 yıl”	17	2,981	0,756		
	“6-10 yıl”	11	2,431	0,816		
	“11-15 yıl”	9	3,332	1,087		
	“16 yıl ve Üzeri”	7	3,136	0,540		
Bilgi ve İletişim Unsurları	“1 yıldan az”	7	3,625	1,212	2,058	0,102
	“1-5 yıl”	17	3,235	0,835		
	“6-10 yıl”	11	2,545	0,914		
	“11-15 yıl”	9	3,528	1,017		
	“16 yıl ve Üzeri”	7	3,179	0,616		
Çalışan Verimliliği	“1 yıldan az”	7	4,312	0,409	0,574	0,683
	“1-5 yıl”	17	4,021	0,488		
	“6-10 yıl”	11	3,901	0,684		
	“11-15 yıl”	9	4,141	0,782		
	“16 yıl ve Üzeri”	7	4,065	0,545		

Tablo sonuçları incelendiğinde araştırma değişkeni için İşletmedeki Çalışma Süresi gruplarına göre “anlamli” bir farklılığın ortaya çıkmadığı ($p>0,05$) görülmektedir. Bu durumda farklı İşletmedeki Çalışma Süresi grupları arasında kontrol ortamı, bilgi ve iletişim unsurları ve çalışan verimliliğine göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Kıdem ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Analizler

Kontrol Ortamı, Bilgi ve İletişim Unsurları ve Çalışan Verimliliği değişkenlerinin Kıdem gruplarına göre anlamlı olarak farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir.

Tablo 12: Kıdem ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Bulgular

“Grup Değişkeni”		“İstatistik Değerler”			“F-Test”	
“Kıdem”		“N”	“Ort.”	“Ss”	“F”	“Sig.”
Kontrol Ortamı	“5 yıldan az”	17	3,356	0,881	2,010	0,145
	“6-15 yıl”	19	2,787	0,898		
	“16 yıl ve üzeri”	15	2,945	0,812		
Bilgi ve İletişim Unsurları	“5 yıldan az”	17	3,684	0,843	3,962	0,026
	“6-15 yıl”	19	2,882	0,991		
	“16 yıl ve üzeri”	15	3,000	0,857		
Çalışan Verimliliği	“5 yıldan az”	17	4,171	0,577	1,424	0,251
	“6-15 yıl”	19	3,885	0,627		
	“16 yıl ve üzeri”	15	4,164	0,510		

Tablo sonuçları incelendiğinde kontrol ortamı ve çalışan verimliliği değişkenleri için Kıdem gruplarına göre anlamlı bir farklılığın ortaya çıkmadığı ($p>0,05$) ancak bilgi ve iletişim unsurları değişkeni için gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p<0,05$) görülmektedir. Kıdem gruplarından hangilerinin bilgi ve iletişim unsurları ortalamalarının farklılaştığı post-

hoc testlerinden Tukey testi ile tespit edilmiştir. Tukey testi sonucu ve grup ortalamalarına göre 5 yıldan az kıdeme sahip kişilerde bilgi ve iletişim unsurları puanı 5 yıldan fazla tecrübesi olanlara göre daha yüksektir. Bu durumda kıdem 5 yılın üzerine çıkınca bilgi ve iletişim unsurları puanının da düştüğü söylenebilir.

Pozisyon ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Analizler

Kontrol Ortamı, Bilgi ve İletişim Unsurları ve Çalışan Verimliliği değişkenlerinin katılımcıların Pozisyon gruplarına göre “anlamli” olarak farklılık olup olmadığı analiz edilmiştir.

Tablo 13: Pozisyon ve Araştırma Ölçeklerine İlişkin Bulgular

“Grup Değişkeni”		“İstatistik Değerler”			“F-Test”	
“Pozisyon”		“N”	“Ort.”	“Ss”	“F”	“Sig.”
Kontrol Ortamı	“Çalışan”	15	2,955	0,859	0,070	0,933
	“Orta/Alt kademe yönetici”	30	3,062	0,862		
	“Üst düzey yönetici”	5	3,036	1,340		
Bilgi ve İletişim Unsurları	“Çalışan”	15	3,058	1,023	0,336	0,716
	“Orta/Alt kademe yönetici”	30	3,288	0,876		
	“Üst düzey yönetici”	5	3,050	1,410		
Çalışan Verimliliği	“Çalışan”	15	4,315	0,378	2,318	0,110
	“Orta/Alt kademe yönetici”	30	4,009	0,632		
	“Üst düzey yönetici”	5	3,764	0,595		

Tablo sonuçları incelendiğinde araştırma değişkenleri için pozisyon gruplarına göre “anlamli” bir farklılığın ortaya çıkmadığı ($p>0,05$) görülmektedir. Bu durumda farklı pozisyon grupları arasında kontrol ortamı, bilgi ve iletişim unsurları ve çalışan verimliliğine göre anlamli bir farklılık bulunmamaktadır.

Sonuç

İşletme sayılarının artması ve hacimlerinin büyümesi rekabet ortamını hızlandırmıştır. Günümüz iş dünyasında küresel rekabet ortamına ayak uydurabilmek adına yenilikçilik kavramı ön plana çıkmış ve işletmeleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemeye başlamıştır. Söz konusu işletmeler yaşamlarını sürdürebilmek ve faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmek adına farklı yöntemlere gereksinim duymuştur.

Faaliyetlerde çeşitliliğin artması ve teknoloji bağlamında yaşanan değişimler, muhasebe ve diğer birimlerde hata ve hilelerin ortaya çıkma olasılıklarını artırmıştır. Böylelikle, faaliyetlerin sağlıklı yönetebilme aşamasında kontrolü de güçlendirmektedir. Bu tür olumsuz durumların bertaraf edilmesi çalışanların sergilediği başarı potansiyeli ile ilişkilidir. İşletmeler çalışanlarıyla ayrılmaz bir bütündür. Bu bakımdan yönetim, çalışanların verimliliğini artırmada gerekli koşulları sağlamalı ve çalışma kalitesini olumsuz etkileyebilecek durumları kontrol etmelidir. İşletmelerin temel amaçları bulunduğu sektörde istikrarı sağlamak ve karlılığı artırmaktır. Dolayısıyla gerek özel gerekse kamuda bulunan işletmeler amaçlarına ulaşmak için gerekli tüm alt unsurları oluşturmaları önemlidir.

Kontrol Ortamı, Bilgi ve İletişim Unsurları ve Çalışan Verimliliği değişkenlerinin birbirleriyle olan korelasyon ilişkileri incelendiğinde; kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurları arasında güçlü ve pozitif ($r=0,915$) bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bu durumda kontrol ortamı değeri arttıkça bilgi ve iletişim unsurlarının da değerinin arttığı söylenebilir. Kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurlarının çalışan verimliliği ile arasındaki ilişkiler ise pozitif ancak zayıf bir ilişki ($r=0,303$ ve $r=0,283$) olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda kontrol ortamı ve bilgi iletişim unsurlarının değeri arttıkça çalışan verimliliğinin de arttığı söylenebilir.

Kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurlarının çalışan verimliliği üzerindeki etkisi ve kontrol ortamının bilgi ve iletişim unsurları üzerindeki etkisinin basit ve çoklu regresyon analizleriyle ölçüldüğü bu çalışmada, kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurlarının çalışan verimliliği üzerindeki etkisini ölçen model anlamlı çıkmamıştır. Kontrol ortamının bilgi ve iletişim unsurları üzerindeki etkisini ölçen model ise anlamlı çıkmıştır. Kontrol ortamının bilgi ve iletişim unsurları üzerindeki etkisi pozitif ve R^2 değeri 0,837 gibi büyük bir değer olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuç kontrol ortamının bilgi ve iletişim unsurlarını iyi derecede açıklayan bir bağımsız değişken olduğu sonucunu gösterir.

Demografik değişken gruplarının kontrol ortamı, bilgi ve iletişim unsurları ve çalışan verimliliğine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı analizinde ise sadece Kıdem gruplarına göre anlamlı bir farklılığın ortaya çıkmadığı ($p>0,05$) ancak bilgi ve iletişim unsurları değişkeni için gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p<0,05$) görülmektedir. Cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum, işletmedeki çalışma süresi ve pozisyon grupları kontrol ortamı, bilgi ve iletişim unsurları ve çalışan verimliliğine göre anlamlı olarak farklılaşmamıştır. Kıdemi 5 yıldan az kıdeme sahip kişilerde bilgi ve iletişim unsurları puanı 5 yıldan fazla tecrübesi olanlara göre daha yüksektir. Bu durumda kıdem 5 yılın üzerine çıktığında bilgi ve iletişim unsurları puanının da düştüğü söylenebilir.

Bu çalışmanın iki temel kısıtı bulunmaktadır. Birincisi çalışmanın sadece iç kontrol unsurlarından kontrol ortamı ile bilgi ve iletişim unsurlarının çalışmaya konu edilmesidir. Diğer kısıt ise çalışmaya sadece beyaz yakalılar dahil edilmesidir. Bu nedenle elde edilen sonuçlar bu iki kısıt için geçerlidir. Dolayısıyla bundan sonraki çalışmalarda; aynı konunun iç kontrol sisteminin tüm unsurlarının ele alınması, sektör sayısı artırılması ve çalışmaya hem mavi yakalı hem de beyaz yakalı çalışanların dahil edilmesi önerilmektedir. Ayrıca çalışmanın sektörler arası karşılaştırılması da literatüre katkı sağlayacaktır. Çalışma, araştırmacıların sonraki çalışmalarına öneri niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Abernethy, M. A., Li, W., Zhang, Y., Shi, H. (2023). Firm culture and internal control system, *Accounting and Finance*, 63(3), 3095-3123.
- Agrawal, A., Chadha, S. (2005). Corporate governance and accounting scandals. *The Journal of Law and Economics*, 48(2), 371-406.
- Akgül, A., Çevik, O. (2003). *İstatistiksel analiz teknikleri*. Ankara: Emek Ofset.
- Akhmetshin, E. M., Vasilev, V. L., Mironov, D. S., Zatsarinnaya, E. I., Romanova, M. V., Yumashev, A. V. (2018). Internal control system in enterprise management: Analysis and interaction matrices. *European Research Studies Journal*, 21(2), 728-740.
- Akinbowale, O. E., Klingelhöfer, H. E., Zerihun, M. F. (2023). Application of forensic accounting techniques in the South African banking industry for the purpose of fraud risk mitigation. *Cogent Economics and Finance*, 11(1), 2153412.
- Aksoy, T. (2005). Ulusal ve uluslararası düzenlemeler bağlamında iç kontrol ve iç kontrol gerekliliği: Analitik bir inceleme, *Mali Çözüm Dergisi*, (72), 138-164.
- Aksoy, T. (2005). Bağımsız denetim şirketleri için ulusal ve uluslararası düzenlemelerle uyumlu çok yönlü bir iç kontrol anket formu önerisi. *Mali Çözüm Dergisi*, (73), 168-202.
- Aksoy, T. (2007). *BASEL II ve iç kontrol*. Ankara: SMMM Odası Yayınları.
- Akyel, R. (2010). Türkiye’de iç kontrol kavramı, unsurları ve etkinliğinin değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(1), 83-98.
- Alabdullah, T. Y. (2021). New insights to investigate the impact of internal control mechanisms on firm performance: A study in oman. *Riset Akuntansi Dan Keuangan Indonesia*, 6(2), 205-214.

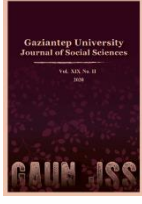
- Al-Ahdal, W. M., Alsamhi, M. H., Tabash, M. I., Farhan, N. H. (2020). The impact of corporate governance on financial performance of Indian and GCC listed firms: An empirical investigation. *Research in International Business and Finance*, (51), 101083.
- Al-Hazaima, H., Low, M., Sharma, U. (2021). Perceptions of salient stakeholders on the integration of sustainability education into the accounting curriculum: A Jordanian study. *Meditari Accountancy Research*, 29(2), 371-402.
- Anthony, M. (2004). Internal control: Governance framework and business risk assessment at reed elsevier in auditing. *Journal of Practice and Theory*, 3(6), 39-51.
- Arens, A. A., Loebbecke, J. K. (1997). *Auditing: An integrated approach*. Prentice-Hall, New Jersey.
- Arslan, A. (2012). *Kamu idarelerinde stratejik planlama-performans programı-faaliyet raporlaması-iç kontrol sistemi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Burzinji, Z., Yusoff, W. S., Rosbi, M., Salleh, M. M., Abdullah, A. H. (2022). The effect of forensic accounting on fraud prevention, the moderating role internal control effectiveness. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 10(1), 213-230.
- Cendrowski, H., Mair, W. C. (2009). *Enterprise risk management and COSO: A guide for directors, Executives and Practitioners*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Chan, K. C., Chen, Y., Liu, B. (2021). The linear and non-linear effects of internal control and its five components on corporate innovation: Evidence from Chinese firms using the COSO framework. *European Accounting Review, Taylor & Francis Journals*, 30(4), 733-765.
- COSO. (2013). *Internal control- integrated framework. Executive Summary. COSO*.
- Cömert, N. (2013). *Denetim, (Ed. Melih Erdoğan), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2618, Eskişehir*.
- Çalışkan, Y., Çiftçi, Y. (2017). 5018 sayılı kanun kapsamında kamu kurumlarında iç kontrol sistemi: Maliye bakanlığı uygulamasının incelenmesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 5(3), 105-125.
- Dabbağoğlu, K. (2009). İç kontrol sistemi. *Kafkas Üniversitesi Dergisi*, (26), 109-115.
- Demir, İ. (2020). *SPSS ile istatistik rehberi*. İstanbul: Efeakademi.
- Demir, M., Çiçekay, H. (2021). İşletmelerde iç kontrol sisteminin önemi, iç kontrol sistemine yönelik ulusal ve uluslararası kurum ve düzenlemeler. *Uluslararası İktisadi ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 9-26.
- DiNapoli, T. P. (2010). Management's responsibility for internal controls, comptroller division of local government and school accountability, *Local Government Management Guide*: 1-29.
- Dursun, G. D., Dal, B. G. (2017). İç kontrol sisteminin etkinliğinin belirlenmesi ve bir tekstil işletmesinde iç kontrol sisteminin incelenmesi. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 1(1), 17-26.
- Elmas, B., Korkmaz, E., Çelik, M. (2023). İç kontrol sistemi ile kurumsallaşma arasındaki ilişkinin incelenmesi: katılım bankaları üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 713-727.
- Erdoğan, A., Özçelik, H. (2022). İç kontrol sisteminin COSO standartlarına göre değerlendirilmesi: Perakende sektöründe bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 461-476.
- Erdoğan, S. (2009). *İç kontrol sistemi: Kamu iktisadi teşebbüsleri için iç kontrol modeli önerisi*. DPT Uzmanlık Tezleri Yayın No: 2799. Ankara.
- Ernst & Young. (2002). *Preparing for internal control reporting: A guide for management's assessment under section 404 of the Sarbanes-Oxley act*.

- European Commission. (2006). *Public internal financial control*. European Communities.
- Feng, Y., Mao, Y., Cai, J., Xu, N. (2024). Can board IT expertise improve corporate internal control? *Finance Research Letters*. (62), 105126.
- Gallardo-Vázquez, D., Lizcano-Álvarez, J. L. (2020). CSR-related competitiveness and legitimacy in MSMEs. *Economics and Sociology* 13(1), 52-73.
- Giang, H. T., Dung, L. T. (2022). The effect of internal corporate social responsibility practices on firm performance: The mediating role of employee intrapreneurial behaviour. *Review of Managerial Science*, 16(4), 1035-1061.
- Gökçen, B. A., Tahtlı, F. (2019). Etkin bir iç kontrol sisteminin işletmedeki hileleri önlemedeki rolü ve perakende sektöründe bir araştırma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 177-205.
- Gökçen, G., Tipi, O. (2019). İşletmelerde hilelerin önlenmesine yönelik iç kontroller ve BIST imalat sektöründe bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41(1), 145-169.
- Graham, L. (2008). *Internal controls: Guidance for private, government, and nonprofit entities*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Güner, M. F. (2009). Kamu idarelerinin etkin yönetiminde iç kontrol uygulamalarının rolü. *Maliye Dergisi*, (157), 183-195.
- Güneş, R., Dursun, G. D. (2019). İç kontrol sistemi etkinliğinin incelenmesinde SWOT analizi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 296-306.
- Hacıhasanoğlu, T., Çağlı, T. (2020). İç kontrol sisteminin kurumsallaşma üzerine etkisi: Devlet üniversiteleri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(2), 132-147.
- Hacıhasanoğlu, T., Kaya, E. (2018). Üretim işletmelerindeki iç kontrol sisteminin COSO standartlarına uyum derecesinin belirlenmesi: Kocaeli ili örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 241-266.
- Hall, J. A. (2010). *Accounting information system*. 7th Edition, Ohio: Cengage Learning.
- Hanoon, R. N., Khalid, A. A., Rapani, N., Aljajawy, T. M., Waeli, A. J. (2021). The impact of internal control components on the financial performance, in the Iraqi banking sector. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government*, 27(3), 2517-2529.
- Hatunoğlu, Z., Koca, N., Kılıç, M. (2012). İç kontrolün muhasebe sistemindeki hata ve hilelerin önlenmesindeki rolü üzerine bir alan çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 169-189.
- Henseler, J., Ringle, C. M., Sinkovics, R. R. (2009). *The use of partial least squares path modeling in international marketing*. Emerald Group Publishing Limited.
- Huang, R., Huang, Y. (2020). Does internal control contribute to a firm's green information disclosure? *Evidence from China*. *Sustainability* 12(8),1-23.
- INTOSAI GOV 9100. (2004). *Guidelines for international control standards for the public sector*, INTOSAI Professional Standards Committee Secretariat, Copenhagen k, Denmark.
- Jokipii, A. (2010). Determinants and consequences of internal control in firms: A contingency theory based analysis. *Journal of Management and Governance*, 14(2), 115-144.
- Kanca, S., Çankaya, F., Dinç, E. (2021). İç kontrol sisteminin şirketlerin finansal performansına etkisi: BIST şirketlerinde bir uygulama. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, (32), 31-52.
- Karahan, M. (2024). Gaziantep'te organize sanayi bölgesinde bulunan imalat işletmelerinin iç kontrol sistemlerinin COSO modeli açısından incelenmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 34(185), 1261-1294.

-
- Karakaya, G. (2016). Çalışan hileleri ve iç kontrol ilişkisi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 39(330), 159-172.
- Karakurum, M. (2005). *The effects of person-organization fit on employee job satisfaction, performance and organizational commitment in a Turkish public organization*. Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi/SBE, Ankara.
- Karim, N. A., Nawawi, A., Salin, A. (2018). Inventory control weaknesses-a case study of lubricant manufacturing company. *Journal of Financial Crime*, 25(2), 436-449.
- Kazan, G. (2023). Tedarik zinciri yönetiminde iç kontrol: Verimliliğin ve risk yönetiminin etkinliğinin artırılması. *Denetim Dergisi*, (28), 123-136.
- Klamm, B. K., Watson, M. W. (2009). SOX 404 reported internal control weaknesses: A test of COSO framework components and information technology, *Journal of Information Systems*, 23(2), 1-23.
- Koçyiğit, S. Ç., Ceylan, Ö., Uysal, D. (2022). İç kontrol sistemi: Stok yönetimi ve mutemetlik işlemleri açısından kamu hastanesi örneği. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 8(1), 34-50.
- Korga, S., Aslanoglu, S. (2020). İç kontrol sisteminin unsurları ile risk yönetimi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bankacılık sektöründe bir uygulama. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (60), 95-116.
- Kumuthinidevi, S. (2016). A study on effectiveness of the internal control system in the private banks of trincomalee. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 6(6), 600-612.
- Kurnaz, E. (2020). Sağlık sektöründe iç kontrol sisteminin COSO iç kontrol modeli bileşenleri açısından incelenmesi: Bir hastane uygulaması. *Mali Çözüm Dergisi*, 30(157), 163-185.
- Kurt, G. (2024). Türk kamu yönetiminde iç kontrol ve T.C. Sağlık Bakanlığı iç kontrol uygulamalarının değerlendirilmesi. *Journal of Economics and Political Sciences*, 4(1), 20-34.
- Lai, S. M., Liu, C. L., Chen, S. S. (2020). Internal control quality and investment efficiency. *Accounting Horizons*, 34(2), 125-145.
- Liu, B., Huang, W., Chan, K. C., Chen, T. (2022). Social trust and internal control extensiveness: Evidence from China. *Journal of Accounting and Public Policy*, 41(3), 106940.
- Liu, J. Y. (2018). An internal control system that includes corporate social responsibility for social sustainability in the new era. *Sustainability*, 10(10), 3382-3409.
- Marchetti, A. (2012). *Enterprise risk management best practices*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Masanja, N. M. (2018). The impact of internal control challenges on organizational financial performance for selected local government authorities in arumeru district, Arusha Tanzania. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 2(11), 206-211.
- Mensah, S., Aboagye, K., Addo, E., Buatsi, S. (2003). *Corporate governance and corruption in Ghana: Empirical findings and policy implications*. African Capital Markets Forum, Accra.
- Moeller, R. R. (2013). *Executive's guide to COSO internal controls: Understanding and implementing the new framework*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Moussalli, S. D., Gray, O. R., Karahan, G. (2012). Illuminating the limits of auditor accountability for fraud detection through a historical study of internal control evaluation. *Journal of Business, Industry and Economics* (17), 83-101.
-

- Myšková, R., Hájek, P. (2019). Relationship between corporate social responsibility in corporate annual reports and financial performance of the US companies. *Journal of International Studies* 12(1),269–282.
- Odek, R., Okoth, E. (2019). Effect of internal control systems on financial performance of distribution companies in Kenya. *Research Journal of Finance and Accounting*, 10(20), 11-32.
- Öndeş, T., Çiftçi, Ş. (2020). İşletmelerde iç kontrol sistemi ve stok yönetimi: TRA1 Düzey 2 Bölge Uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 63-80.
- Özbek, Ç. (2012). *İç denetim, kurumsal yönetim, risk yönetimi, iç kontrol*. TİDE Yayınları.
- Polat, E., Güneş, R. (2019). Aile şirketlerinin kurumsallaşmasında iç kontrol sisteminin aracı etkisi: TRC3 bölgesi araştırması. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(21), 554-576.
- Rehman, A., Hashim, F. (2020). Can forensic accounting impact sustainable corporate governance?. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 21(1), 212-227.
- Rezaee, Z. (1995). What the COSO report means for internal auditors. *Managerial Auditing Journal*, 10(6), 5-9.
- Rezaee, Z. (2005). Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud. *Critical Perspectives on Accounting*, 16(3), 277-298.
- Rittenberg, L. E., Martens, F., Landes, C. E. (2007). Internal control guidance not just a small matter: COSO's latest guidance on controls for smaller businesses fits all organizations. *Journal of Accountancy*, 1-8.
- Roberts, J. A., David, M. E. (2020). Boss phubbing, trust, job satisfaction and employee performance. *Personality and Individual Differences*, (155), 109702.
- Savlı, P., Akın, O. (2021). Muhasebe denetiminde iç kontrol ve iç denetimin önemi: Antalya ilinde faaliyet gösteren sanayi işletmelerinde bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(1), 31-58.
- Söylemez, S. Y., Eskin, İ. (2020). Hal işletmelerinin iç kontrol sistemi ve sektörel sorunları: Edirne ve Çanakkale'de bir alan araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 769-788.
- Şapcılar, M. C., Güngören, F., Büyükşalvarcı, A. (2018). İç kontrol sisteminin bir alt unsuru olan bilgi ve iletişimin alternatif turizme etkisi: Isparta turizmi üzerine nitel bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 349-395.
- Şaşmaz, E., Çiftçi, Y. (2017). İşletmelerde iç kontrol sisteminin etkinliğinin sağlanması: Mermer sektöründe bir işletme uygulaması. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(9), 111-123.
- Tan, D., Bilal, Gao, S., Komal, B. (2020). Impact of carbon emission trading system participation and level of internal control on quality of carbon emission disclosures: Insights from Chinese state-owned electricity companies. *Sustainability* 12(5), 1-14.
- Tarantino, A. (2006). *Manager's guide to compliance: Sarbanes-Oxley, COSO, ERM, COBIT, IFRS, BASEL II, OMB's A-123, ASX 10, OECD principles, turnbull guidance, best practices and case studies*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Tetik, N., Karaca, H. (2021). İç kontrol kavramı ve uygulamalarının tarihsel gelişimi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi (2021 Özel Sayı)*, 189-204.
- Travinska, S. I. (2014). Current liabilities as an internal control item in a company using computer technologies. *Economic Studies journal, Bulgarian Academy of Sciences-Economic Research Institute*, (2), 144-155.

- Understanding Internal Controls. (2009). *A references guide for managing university business practices*. <http://www.ucop.edu/ctlacct/under-ic.pdf>.
- Usul, H. (2015). *TMS ve TFRS uygulamalı Türkiye denetim standartlarına göre bağımsız denetim*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Vasicek, V., Dragija, M., Hladika, M. (2010). Impact of public internal financial control on public administration in croatia. *Theoretical and Applied Economics*, 17(4), 71-86.
- Vijayakumar, A., Nagaraja, N. (2012). Internal control systems: Effectiveness of internal audit in risk management at public sector enterprises. *BVIMR Manage* 5(1), 1-8.
- Vu, Q., Nga, N. T. (2022). Does the implementation of internal controls promote firm profitability? Evidence from private Vietnamese small-and medium-sized enterprises (SMEs). *Finance Research Letters*, (45), 102178.
- Wang, P., Bu, H., Liu, F. (2022). Internal control and enterprise green innovation. *Energies*, 15(6), 2193.
- Yavuz, S. T. (2002). İç kontrol fonksiyonu'nun bileşenleri: İç kontrol merkezi teftiş'ten (iç denetim'den) farklı bir mekanizma mıdır? *Bankacılar Dergisi*, 13(42), 39-56.
- Yeh, C. M. (2013). Tourism involvement, work engagement and job satisfaction among frontline hotel employees. *Annals of Tourism Research*, (42), 214-239.
- Yeoh, P. (2020). Banks' vulnerabilities to money laundering activities. *Journal of Money Laundering Control*, 23(1), 122–135.
- Young, M. (2014). *The financial reporting handbook*. Wolters Kluwer Publishing.
- Yuksel, M., Teker, S. (2020). Investigation of the effect of internal control system on strategic management in municipalities. *PressAcademia Procedia (PAP)*, (11), 153-156.
- Zhou, M., Li, K., Chen, Z. (2021). Corporate governance quality and financial leverage: Evidence from China. *International Review of Financial Analysis*, 73(6), 101652.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Destabilizing Hegemony: Fostering Uncertainty to Sustain Russian Status with Multipolarity

Hegemonyayı Sarsmak: Rusya'nın Küresel Statüsünü Çok Kutupluluk Yoluyla Koruma Arayışı

Muhammet KOÇAK^{a*} Mirsad KRIJESTORAC^b Nikoloz ESITASHVILI^c

^a Dr. Öğretim Üyesi, Milli İstihbarat Akademisi, Ankara / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-6448-9250

^b Dr., Broward College, Political Science, Broward County, FL / USA

ORCID: 0000-0002-4687-1165

^c Prof., Tbilisi State University, Tbilisi / GEORGIA

ORCID: 0000-0002-9022-3608

ARTICLE INFO

Article History:

Received: July 23, 2024

Accepted: January 15, 2025

Keywords:

Russian Foreign Policy,
Russia-US relations,
Strategy,
International security,
Unpredictability.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Temmuz 2024

Kabul tarihi: 15 Ocak 2025

Anahtar Kelimeler:

Rus Dış Politikası,
Rusya-ABD ilişkileri,
Strateji,
Uluslararası güvenlik,
Tahmin edilemezlik.

ABSTRACT

Since the commencement of Vladimir Putin's third presidential term, Russia has undergone a significant transformation in its foreign policy, becoming more globally active and regionally assertive. This study argues that central to this transformation is the strategic use of "unpredictability" to advance Russia's interests in an international environment where US hegemony is perceived to be declining. The strategy of unpredictability is primarily executed through cyberattacks and coercive military power, aimed at reshaping the international system to favor Russian interests. The research question examined by this paper is: What strategy underlies Russia's use of cyberattacks and coercive military power to challenge US hegemony? To answer the question, our study employs Kenneth Waltz's three levels of analysis in international relations: the individual, the state, and the system levels. At the individual level, we examine how Vladimir Putin's personal beliefs and strategic calculations shape Russian foreign policy. At the state level, we explore how Russia's internal political, economic, and social structures contribute to its foreign policy actions. At the systemic level, we analyze how Russia seeks to challenge the ideological foundations of the US-led international order and create a multipolar world. Russia's cyber operations against Estonia, Georgia, and Ukraine, alongside its military interventions in Georgia, Ukraine, and Syria, serve as examples of this strategy. This study evaluates the role of unpredictability in achieving Russia's foreign policy objectives and its implications for the international system. Finally, the consequences of this strategy for global governance are discussed.

ÖZ

Vladimir Putin'in üçüncü başkanlık döneminden itibaren Rusya, dış politikasında belirgin bir dönüşüm sergileyerek küresel ölçekte daha aktif ve bölgesel olarak daha iddialı bir duruş sergilemiştir. Bu çalışmada, bu dönüşümün merkezinde, ABD hegemonyasının azaldığı bir uluslararası ortamda Rusya'nın çıkarlarını ilerletmek amacıyla "öngörülemezlik" stratejisinin kullanıldığı savunulmaktadır. Öngörülemezlik stratejisi, siber saldırılar ve zorlayıcı askeri güç kullanımı aracılığıyla yürütülmektedir ve Rusya'nın uluslararası sistemi kendi çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirmeyi amaçladığını göstermektedir. Araştırma sorumuz şu şekildedir: "Rusya'nın, siber saldırılar ve zorlayıcı askeri güç kullanımında ABD hegemonyasına meydan okuma stratejisi nedir?". Bu bağlamda, çalışmamız Kenneth Waltz'ın uluslararası ilişkilerde üç analiz düzeyine dayanan teorik çerçevesini kullanmaktadır: birey, devlet ve sistem düzeyleri. Birey düzeyinde, Vladimir Putin'in kişisel inançlarının ve stratejik hesaplamalarının dış politikaya etkisi incelenmektedir. Devlet düzeyinde, Rusya'nın iç siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılarının dış politikaya katkıları ele alınmaktadır. Sistem düzeyinde ise Rusya'nın ABD liderliğindeki uluslararası düzenin ideolojik temellerine meydan okuması ve çok kutuplu bir dünya düzeni oluşturma çabaları incelenmektedir. Siber saldırılar (Estonya, Gürcistan, Ukrayna) ve zorlayıcı askeri güç kullanımları (Gürcistan, Ukrayna, Suriye), Rusya'nın bu stratejiyi nasıl uyguladığının örnekleridir. Çalışmamız, bu stratejinin Rusya'nın dış politika hedeflerine ulaşma sürecindeki rolünü ve uluslararası sistem üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Son olarak, bu stratejinin küresel yönetim üzerindeki sonuçları tartışılmaktadır.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: m.kocak@mia.edu.tr

Introduction

Since the commencement of Vladimir Putin's third term as president, Russia has exhibited a marked transformation in its foreign policy, characterized by increased global activism and regional assertiveness (Hill and Gaddy, 2012; Kanet, 2019). We argue that central to this transformation is the strategic use of 'unpredictability' as a tool to advance Russia's interests in an international environment where the United States's (U.S.) hegemony is perceived to be declining. The unpredictability is primarily executed through cyberattacks and coercive military power, aimed at destabilizing perceived adversaries and reshaping the international system to favor Russian interests.

This can be observed through a comprehensive analysis of Russia's foreign policy, focusing on Russia's tactical actions to achieve its strategic goal. It is argued here that Russia's goal is to strengthen its global influence by fostering an unpredictable international climate, thereby expediting the decline of U.S. hegemonic power and elevating Russia's global status. This strategy employs a combination of military and cyber capabilities to challenge the existing global status of the United States and its allies. Our contribution to the literature lies in bridging the gap in understanding the comprehensive strategy underpinning Russia's actions. While the existing literature has extensively covered Russia's military engagements and political interventions, there is a need for an explanation of the broader framework of Russia's foreign policy strategy and its implications for the international system.

The theoretical approach to this analysis draws on Kenneth Waltz's three levels of analysis in international relations. Waltz's (2001) theory provides a good lens to understand the complex dynamics of international politics and actors like Russia. At the individual level, we consider the influence of key leaders, such as Vladimir Putin, whose personal beliefs, experiences, and strategic calculations significantly shape Russia's foreign policy decisions. At the state level, we examine the internal political, economic, and social structures of Russia that drive its foreign policy actions. However, this analysis places a particular emphasis on the systemic level, which focuses on the broader international environment and the interactions among states within the international system. Emphasizing the systemic level, we explore how Russia's actions are aimed at achieving broader objectives rather than merely influencing specific theaters and outcomes. The starting point of the analysis is the assertion that Russia's foreign policy strategy under Putin has been characterized by a deliberate effort to foster unpredictability in the international system. This strategy is rooted in a desire to counterbalance the U.S.-led Western hegemony and create a multipolar world where Russian influence is strengthened. Although we share the Waltzian framework, one of our contributions is to show how unorthodox ideational factors can also play an important role in the conduct of foreign policy in a strategic way. By challenging the ideational foundations of the U.S.-led international order, Russia seeks to create systemic repercussions that weaken the existing hegemony.

Cyberattacks and coercive military power are the two primary mechanisms through which Russia operationalizes this strategy. Notable examples of cyberattacks include Estonia in 2007, Georgia in 2008, and Ukraine in 2014. These cyber operations target critical infrastructure, disrupt communications, and sow confusion, thereby weakening adversaries and enhancing Russia's strategic position. In parallel, Russia's use of coercive military power is evident in its interventions in Georgia (2008), Ukraine (2014 and 2022), and Syria (2015 and 2024). These military actions involve direct engagements, support for government or separatist movements, and the deployment of sophisticated military tactics in various theatres, aimed at countering U.S. domination and control. Collectively, these actions achieve immediate tactical objectives while also creating long-term strategic uncertainties for Russia's adversaries, making it challenging for them to anticipate and effectively counter Russian moves.

The declining U.S. hegemony creates a favorable environment for Russia's strategy of unpredictability. As the U.S. grapples with internal challenges such as political polarization, economic inequalities, and social unrest, its capacity to project power and maintain global stability is perceived to be diminishing. Externally, criticisms of unjust U.S. foreign policies and interventions further erode its influence. Russia exploits these conditions by using unpredictability to take advantage of gaps in U.S. influence. Through its cyber and military tactics, Russia challenges U.S.-led initiatives, disrupts alliances, and creates alternative power structures that favor Russian interests. By doing so, Russia not only asserts its strategic objectives but also undermines the existing rule-based international order created to maintain peace and security (but not justice, Mazrui 1990), and in that way facilitating the emergence of a more multipolar world.

In the following sections, we will explore the evolution of Russia's strategy of systemic unpredictability, examining pivotal moments that has shaped its current stance. We will analyze case studies such as the conflict in Ukraine and the Syrian Civil War, specifically illustrating how Russia employs unpredictability to achieve its foreign policy objectives. We will also explore the role of the state's soft power and cyber capabilities in Russia's strategy, highlighting how these tools have been repurposed to reinforce state control and counter Western influence. Finally, we will discuss the implications of Russia's strategy for the international system and the future direction of global governance.

Predictability and Unpredictability

When the discourses guiding Russia's foreign policy in the post-1990 period are examined, it could be seen that Russia was experiencing a transformation and almost all political movements emphasize the need for restructuring in order to be part of the new international system after the Cold War. At this point, two general views appear to come to the fore within Russia. These are the Atlanticists, who advocate for Westernism in foreign policy, and the Eurasianists, who are anti-Westernism. Although the policy of Atlanticism, which preferred Westernism, was followed after the dissolution of the USSR during the reign of Boris Yeltsin, after a while, the policy of Eurasianism became dominant under the influence of Vladimir Putin, who was brought to power by the Russian deep state infrastructure (Şöhret, 2015b, pp. 585-586)

Ever since then Russia's foreign policy under Vladimir Putin has increasingly utilized unpredictability as a strategic tool. This approach marks a significant shift from just traditional diplomatic norms, aiming to disrupt the U.S.-led international order and promote a multipolar world where Russian influence is more pronounced, and its global power status is recognized and solidified. At the systemic level, unpredictability challenges the predictability inherent in the current global order, primarily dominated by the United States. The U.S. hegemony relies on a stable, predictable international environment, supported by its own economic, military, and ideational pillars. By fostering unpredictability, Russia seeks to weaken these foundations and create a more fragmented and unstable international system. At the state level, Russia's internal dynamics, including centralized authority and emphasis on sovereignty, facilitate the use of unpredictability in its foreign policy. The state's consolidation of power under Putin, coupled with economic resilience and societal attitudes, supports a foreign policy that leverages unpredictability to protect and advance national interests (Goldman, 2010, p. 178). Such orientation could only be effectively sustained at the individual level by a strong leader. Being such a leader, Vladimir Putin's tactical calculations and experiences significantly shape the use of unpredictability. His background in intelligence and security services informs a worldview that values unpredictability to keep adversaries off-balance and exploit opportunities in a fluid international environment (Short, 2023, p. 145). Therefore, Putin's leadership style and decision-making processes are crucial in implementing this strategy.

Sources of Predictability in the International System

As Kentor posits, hegemony is a tangible phenomenon, articulated through the symbiosis of economic prowess (manifested in mechanisms such as sanctions or access to pivotal international financial institutions like the WTO and IMF) and coercive might (embodied in state military capabilities) (Kentor, 2005, pp. 74-87). Both are important for this observation because actors use them either interchangeably or combined, as in the case of the U.S, which ensures its hegemonic dominance with its capital-coercive intensive structure. Following George H. Bush's 1991 proclamation of a "new world order" to both the U.S. Congress and the global audience, American strategists heralded the dawn of a "New American Century," anticipating the enduring supremacy of U.S. dominance into the 21st century. However, such proclamations and anticipations have not mitigated much the anarchic disposition of the international system, which remains devoid of a supervisory entity that other states might rely on for protection, as starkly demonstrated by the recent Gaza crisis. Yet, the proclamation signaled the desire of the U.S. to be a single global hegemon that can assert its will on players in the international arena and insist on U.S.-preferred outcomes, and in that way influence interactions among players within the international system.

With this shift from one of the Cold War superpowers to a single hegemonic power, and precisely because there is no agency above the state, the U.S. gained the ability to increase and enforce its will upon individual actors. In this way, the U.S. increased predictability in the international system, in terms of which actions and outcomes will occur in the international sphere, in accordance with the U.S.'s desires and demands. Therefore, predictability refers not to stability or absence of conflict, but rather, to a new logic in the international system where the hegemon's preferred course of action and outcomes are more likely. This scenario should be observed by looking at military and economic, as well as ideational factors. The current international system is predominantly liberal and democratic, among many other things, and as such it hurts authoritarian states, like Russia. For this reason, Russia is also engaged in an ideational confrontation against the West.

Domestic sources supporting international hegemony are also relevant as a point of observation. Concurring with the notion that U.S. hegemony is underpinned by a rich ideological and societal orientation, we could reference Bacevich's (2005) observation that a significant segment of American society, particularly Christian Evangelicals, perceive the U.S. military as an essential extension of Jesus Christ's saving mission (p 146). This perception garners widespread support among the populace, facilitating the allocation of increased funds for military endeavors, while the prowess of the U.S. military is viewed as a tool to address various global challenges and irregularities in accordance to U.S. ideas (Bacevich, 2005, p. 57). Related to this, Bacevich points out the support for the U.S.'s global role by neoconservatives who argue that the U.S. military is a benign hegemon, essentially agreeing with Bacevich on the role of the U.S. military in its foreign policy but disagreeing about the foundations of U.S. military expansion. Similarly, Ikenberry (2011) presents a counterargument, positing that U.S. hegemony extends beyond mere coercive force, outlining how the U.S., in concert with other Western powers, has fostered a liberal international order grounded in openness, rule-based governance, and progressive ideals (p. 2). He contends that the U.S. commitment to the existing rule-based liberal framework engenders mutual benefits across global economic, political, and security domains. Ikenberry (2011) further asserts that the U.S. distinguishes itself from historical empires through its reliance on consensual norms and international institutions, with the U.S. military's capabilities ensuring adherence and engagement from the global community (p. 25). Regarding the role of the U.S. military, in the same work he argues that the power capabilities available to the hegemon ensure the compliance and participation of other members of the international system (p. 57).

There is an ongoing discussion among the observers about whether the U.S.'s hegemony is at a zenith, in decline, or on the rise. What all of them have in common is that U.S.'s hegemony is still out there, and we suggest that we pay attention to how unpredictability as a counterbalance of hegemony affects international politics. Accordingly, we argue that if the hegemony is at its peak, unpredictability saps it; if it is in decline, it will further exacerbate the decline; and if the hegemony is on the rise, increased unpredictability in the international relations system will certainly slow the rise, or possibly even completely stop it.

However, constructing a unipolar world based on unpredictability-predictability has drawbacks as well. The demise of the USSR brought about a unipolar system where the unchecked U.S. empire overextended its reach to the border of Russia via NATO and by other means, a condition well-explained by Paul Kennedy (1988). As suggested by him, overextension has been one of the reasons for the ultimate collapse of empires throughout history and the U.S. has reached the point where it runs the risk of falling into this trap (p. 515). Additionally, Julian Go (2011) assumes that empires go through the following phases: hegemonic ascendancy when states develop their economic and military capacities to the point of superiority vis-à-vis their rivals; hegemonic maturity when empires achieve global military and economic superiority; and hegemonic decline when they begin to be challenged by their rivals. Go (2011) examines time phases that correspond to British and American respective imperial stages and comparatively analyzes their patterns as useful circumstances to make predictions. Kennedy and Go suggest that the U.S.-led predictability in the international system can be challenged at the very phase when hegemony seems to be at its zenith. Those approaches to imperial strength rely on economic and military calculations, and we can add the ideational component suggested by Ibn Khaldun when he notes a group's strength and quality of *assabiya* -roughly translated as a national identity with common internal group cohesion and goals- as the most important factor for perpetuating an empire and its dominance. When the strength and quality of an empire's assay weakens, the empire is in decline (Go, 2011, p. 1). Russia, with its strategy of unpredictability, seems to be trying to undermine the U.S.'s hegemony in all those dimensions.

Why Does Russia Seek Unpredictability?

Unpredictability in the international system creates a wider area for Russian maneuvering and helps it amass power and influence. The desired international unpredictability operates with a simple logic. Since units within the international relations system are interacting, a change or disruption anywhere in the system causes fluctuations in the rest of the system as well. Therefore, if Russia facilitates and encourages enough of these changes or disruptions in the system, the hegemon who sits on top of it will certainly weaken and preferably fall off the top. If the hegemon remains on top, the structure that it created will become less stable, and subsequently, its hegemonic ability to project power will diminish. Therefore, in either situation, Russia hopes to gain maneuvering space in the international system to (re)assert itself. Because unpredictability is dangerous, like a Damoclean sword hanging over politicians and generals, it keeps various adversaries in a constant state of uncertainty that self-generates more unpredictability.

Since the U.S.'s hegemony is based on a combination of internal stability, economic, coercive, and ideational power, and because states try to use whatever type of power they have to improve their status, Russia is using multiple tools to achieve its goals. In places where Russia uses coercive military power, such as Georgia, Ukraine, and Syria, and to a lesser extent, Serbia and Bosnia in the Balkans, along with the Sahel region in Africa, a high level of unpredictability produces a large maneuvering space for Russia to interject itself into interactions among those states and even to extend its influence into neighboring countries in various ways. For example, since the global economy is very much dependent on expectations,

unpredictability can destabilize economic structures and hegemony by undermining Saudi Arabian oil production, or disrupting global grain supply chains, as both were done in 2023 with Russia in background.

Russia's push for unpredictability in the ideational foundations of the international system is evident in its official documents as well as its actions. In an essay published in 2013 in a Russian military journal, Russia's Chief of Staff Valeriy Gerasimov suggested that the regime collapse in the Middle East and North Africa happened as a result of information warfare (Fridman, 2019). As can be understood from his words, Russia sees information as a sphere or platform that can be operationalized to disorganize governance, shape an enemy's public opinion, and organize protests against the incumbent government (Galeotti, 2014).

On December 5, 2016, the Russian Federation's Defense Ministry issued the "Doctrine of Information Security of the Russian Federation". This pivotal document articulates the information domain as an expansive ecosystem, encompassing digital data, the Internet, content creators, and the regulatory frameworks that govern interactions within this space. Central to the doctrine is the assertion that safeguarding Russia's information infrastructure, catalyzing the growth of its information technology sector, and enhancing national information security interests are of paramount importance. The doctrine critically addresses the exploitation of the information realm by state and non-state entities for militaristic endeavors, particularly through the undermining of political and social stability across various global regions (Putin, 2016). A cornerstone of the document is the strategic imperative for Russia's security services to mitigate information-related threats, emphasizing the augmentation of Russia's technological sophistication. This mandates a concerted effort to cultivate Russia's capacities in soft power and cyber power, preparing the groundwork for a nuanced development and deployment of such orientation. Importantly, the doctrine posits that the pursuit of ambiguity and the cultivation of strategic unpredictability might, in itself, constitute a form of victory, underscoring the nuanced approach Russia adopts with the use of information security toward achieving its geopolitical objectives.

Evolution of the Russian Strategy of Unpredictability

Seeking to increase unpredictability in the international system is a journey marked by ideational shifts, strategic recalibrations, and a response to changing global realities. This subsection aims to trace the contours of this journey, examining the pivotal moments that shaped Russia's path from the euphoric pro-Western aftermath of the Cold War to its assertive, and sometimes confrontational stance under Vladimir Putin. In that way, we gain crucial insights into the motivations and strategies that underpin Russia's current position on the world stage, offering a nuanced understanding of its role in the evolving international order, with aims to increase the level of unpredictability in the international system. The adoption of this strategy came as a result of the process of learning that took place throughout the three post-Cold War decades while the new Russian state searched for its "place under the sun" and a way into the international system. The current Russian Federation was born as a state that was ostensibly looking to be part of the liberal world order. However, over time this enthusiasm was replaced by disappointment and the desire to assert the unique Russian way of thinking in politics and international relations. In this part, we should examine how this learning process took place and pushed Russia towards adopting such a strategic orientation.

The dissolution of the Soviet Union created euphoria in the liberal West as well as among the Western-friendly wing within the new Russia. Yeltsin's construct of a national interest came after his defeat of Gorbachev. Consequently, Russia's national interest was also to be aligned with the West (Felkay, 2002, p. 194). The Yeltsin-Kozyrev duo aimed for radical economic reform, membership in international Western institutions, and separation from the

former Soviet states. The above-mentioned goal was embodied in the document issued by the Ministry of Foreign Affairs in 1992 as the Concept of the National Interest of the Russian Federation. Westernizers attempted to erect economic (quitting the ruble zone, ending the customs union), strategic (ignoring Russians outside of Russia and clashes in the former USSR), and cultural (construction of a new “best identity” Tolz, 1998) barriers between Russia and the former Soviet Republics, contrary to the Commonwealth of Independent States agreement. In the end, Kozyrev attempted to push Gorbachev’s reforms even further, but their efforts were precluded by the West’s unwillingness and inability to respond with the support of the new path, as well as the strong push back response from what remained of the Soviet bureaucracy. The dissolution of the USSR paraded as a defeat, the West’s unwillingness to accept Russia and give it substantive aid, the economic and social crisis, and separatist movements gradually paved the way for rather statist ideas to prevail within the new Russia.

This trend was further strengthened under Primakov’s Foreign Ministry, which argued that as a weaker superpower, Russia had to find a new way to balance against the US and prioritize its internal development, an idea he borrowed from Gorchakov. Primakov wanted cooperation with the West, but not full submission; he also wanted integration with the former Soviet states, but did not condone previous imperial overstretch. These ideas found a place in their 1997 National Security Concept as well. Although Primakov was critical of NATO’s aggressive expansion, he attempted to adapt Russia to the new reality. Following the 1999 U.S. intervention in Kosovo, Russia re-realized that the real threat to Russia was still NATO and that Russia’s relations with the former Soviet countries should be strengthened, while China was not much of a threat – rather, it began to be seen as a possible partner, like in the Balkans (Imširović et al. 2024). This strategy was a major departure from the isolationist tone adopted during the early 1990s (Halbach 2022, p. 16). Now, Russia assumed a more active role in regional issues, which was welcomed by many, both inside and outside of the state. Under Primakov, Russia re-claimed influence in the post-Soviet space and aimed to balance the West globally.

The failure of the above-mentioned initially desired reforms and Yeltsin’s ailing health, paved the way for Putin’s presidency and made his goals explicitly aimed at the restoration of state authority, adopting the principles of ‘dictatorship of law’ with the ‘power vertical’, all while signaling for a change of course (Putin, 2000). To achieve that, as new President, Putin initially built a coalition of commercial elites and hardliners and prioritized Russia’s economic development. Regarding relations with the West, Putin insisted on Russia’s economic and social well-being and aimed at pragmatic cooperation with the West against international terrorism. What Putin was trying to do was to achieve Russia’s new status not by balancing, but by asserting his state’s interests, all while strengthening the country domestically. In terms of welfare and status, at that point Russia fared well. But this success still could be attributed primarily to rising oil prices, which was Russia’s main export.

Putin’s rhetoric towards the West began to change after the 2004 Beslan attacks when he suspected Western meddling in Russian domestic affairs and began to be more confrontational. He also took steps towards the adjustment of the regime and vertical centralization of power. It came due to Russian anxiety about the U.S.’s desired regime changes in the post-Soviet countries through the Color revolutions, which represented the exercise of the hegemon’s certainty. In response, Russians took precautions by restricting the access of the West inside Russia’s social media spaces. This was also the phase when Russia’s strategy of unpredictability solidified as, at best, a pragmatic option. This transformation had implications for Russia’s foreign policy as well. Putin declared that he considered the dissolution of the Soviet Union as the ‘greatest geopolitical catastrophe’ of the past century (Putin, 2005). In the

following years, the Kremlin repeatedly addressed domestic and international issues more assertively, and by more frequently using military force.

The journey of Russia's foreign policy from the early 1990s to the present day illustrates a nation's struggle to find its place in a changing world. The shift from a pro-Western approach under Yeltsin to a more assertive, often confrontational stance vis-à-vis the West under Putin reflects deep-seated concerns and a response to internal challenges and external perceptions. This evolution, fueled by economic crises, ideological shifts, and geopolitical realities, has seen Russia adopt a strategy aimed at increasing unpredictability in the international system. This strategy, while serving Russia's short-term interests, raises questions about long-term global stability and Russia's role in it. As Russia continues to navigate its path, balancing its historical legacy with contemporary ambitions, its foreign policy remains a critical factor in shaping the international system of the 21st century with increasing multipolarity, as evidence of the relative success of Russia's strategy. Understanding this complex journey not only provides insights into Russia's current policies but also offers valuable lessons for international relations in an era marked by shifting power dynamics and emerging global challenges.

Russian Cyber and Coercive/Military Actions Aiming to Increase Unpredictability

In order to be effective, Russia's strategy of unpredictability is grounded in a comprehensive approach that spans various domains, including military, economic, and ideational tactics supported through the sophisticated information warfare. By leveraging a combination of those actions, Russia aims to weaken its adversaries and expand its influence. This multifaceted strategy is designed to disrupt at every opportunity the established international order, create change often with instability, and challenge the predictability that major powers, particularly the United States, count on. The successful practical application of these tactics demonstrates Russia's ability to adapt and respond to global dynamics, exploiting vulnerabilities and creating opportunities for own maneuvering. The following section will explore some of those specific interventions employed by Russia to achieve its strategic goals, highlighting how these activities are operationalized and their broader implications for international relations. By understanding these tactical actions, we gain deeper insights into Russia's foreign policy and its impact on the evolving geopolitical landscape.

Coercive/Military Actions

Russia's use of coercive military power is a fundamental component of its strategy to destabilize regions and amplify its geopolitical influence. This approach entails direct military interventions and the calculated use of force to achieve specific strategic objectives. By executing military operations that disrupt the predictability of the outcomes in the international sphere, Russia not only asserts its interests but also generates significant strategic uncertainty for its adversaries forcing them to continuously second-guess themselves as well as other actors involved. This method, again, underscores Russia's readiness and capability to use military force as a means to challenge and reshape existing global power dynamics, making it a pivotal tactic in its broader foreign policy strategy.

We can briefly observe several key instances where Russia has employed coercive military power to further its strategic goals in this fashion. We begin with the 2008 conflict with Georgia, which marked an early demonstration of Russia's willingness to use force to reassert its geo-security interests in the Caucasus and maintain its influence in the post-Soviet space. We then move on to the annexation of Crimea in 2014 and the subsequent conflict in Eastern Ukraine, highlighting how these actions have created ongoing instability and geopolitical tensions. The discussion will also cover Russia's intervention in the Syrian civil war, which has significantly bolstered its presence in the Middle East. Finally, we mention Russia's expanding military activities in Africa, where it utilizes private military contractors and military advisors

to extend its reach and secure valuable resources. Through these case studies, we aim to illustrate the scope and impact of Russia's coercive military tactics in its quest to enhance its global influence.

One of the earliest examples of Russia's use of coercive military power was the 2008 war with Georgia when Russia militarily secured both sides of the Caucasian passage through the Roki Tunnel. Russia's rapid and decisive military came as a response to Georgia's attempt to regain control over the breakaway region of South Ossetia, which effectively disrupted the then pro-Western Georgian government's plans and signaled to the international community that Russia was prepared to use force to protect its interests in the post-Soviet space. The conflict began when Georgian forces launched an offensive to reclaim control of the breakaway territory, prompting a quick and massive Russian military response. Within days, Russian forces had not only repelled the Georgian advance but also pushed deep into Georgian territory, highlighting the inadequacies of Georgia's military capabilities and exposing the limitations of U.S.-Western support (Markoff, 2008) and uncertainty of outcomes. As a result, Russia strengthened control of the strategic passage through the Greater Caucasus Mountains and solidified control over South Ossetia and Abkhazia, both of which declared independence. This intervention not only secured Russian influence in these regions but also served as a warning to other former Soviet states about the potential consequences of pursuing policies contrary to Russian interests, particularly towards the West. It demonstrated Russia's readiness to use military force to maintain its sphere of influence and challenged the Western intention and narrative of an expanding liberal order in Eastern Europe (Asmus, 2014, p. 37).

The annexation of Crimea in 2014 represents another significant example with the use of military power by Russia for its strategic objectives. Following the Euromaidan protests and the ousting of Ukrainian President Viktor Yanukovich, Russia swiftly moved to annex Crimea, citing the anti-Russian atmosphere of the protests and need to protect the Russian-speaking populations as a justification. Russia's military intervention in Crimea was executed with a high degree of sophistication and planning, utilizing unmarked troops, known as "little green men," to seize key installations and infrastructure, which shows they were readying themselves for a while to act in such a way. To solidify the takeover, the annexation was followed by a mock referendum, widely criticized and deemed illegitimate by the international community, in which the majority of Crimean voters purportedly chose to join Russia. After the referendum of March 16, 2014, the newly formed Autonomous Republic of Crimea and the special status cities of Sevastopol separated from Ukraine. The mentioned regions were then connected to the Russian Federation under the name of the Republic of Crimea and the federal cities of Sevastopol. After that, Crimea's status ceased to be an internal issue of Ukraine and turned into a regional and global problem. The Crimean Problem has become important enough to be addressed not only in terms of political developments and international relations but also in terms of international law. The annexation of Ukraine's Crimea by the Russian Federation without any valid reason means a violation of international law and the territorial integrity of an independent UN member state. In addition, it causes great debates on the principles of the right to self-determination put forward specifically in Crimea and the transfer of administrative rights over a region from one state to another (Şöhret, 2017, p.3-4). This move was met with significant international condemnation and led to the imposition of economic sanctions on Russia by the U.S. and the European Union (Kuzio, 2017, p. 57), and the US attempts to bolster Ukrainian defenses for a future conflict with Russia (Blinken, 2025).

Russia did not stop meddling with Ukrainian sovereignty only in Crimea. In Eastern Ukraine, Russia has supported separatist movements in the Donetsk and Luhansk regions, providing them with military, financial, and logistical support in their secessionist efforts. The resulting conflict has further destabilized Ukraine, preventing it from moving closer to the EU

and NATO, and has created a frozen conflict that Russia can manipulate to its advantage, as they did. As the world was reeling from the effects of the global pandemic in 2022, Russia escalated its military actions in Ukraine with a full-scale invasion, marking a significant intensification of the conflict. The invasion using widespread military assaults across multiple fronts, was initially aimed to overthrow the Ukrainian government and install a pro-Russian regime. Despite early gains, Russian forces faced a robust resistance from the U.S.-supported Ukrainian troops and widespread condemnation from the international community. Nevertheless, the invasion led to a big humanitarian crisis, with millions of Ukrainians displaced, and intensified global economic sanctions against Russia but only with mixed results (Benjamin et al., 2023, p. 156). This aggressive 2022 move further demonstrated Russia's willingness to openly use military force to achieve its strategic objectives and significantly increased geopolitical tensions, pushing the world into a phase of unpredictability and uncertainty.

In Syria, Russia's military intervention beginning in 2015 further exemplifies its use of coercive power to achieve strategic goals. By intervening in support of the Assad regime at that time, Russia not only preserved its ally but also established itself as a key power broker in the Middle East and the wider Mediterranean basin. The deployment of air and naval forces, coupled with sophisticated military tactics, allowed Russia to turn the tide of the Syrian civil war in favor of Assad after its troop's initial poor performance facing the widespread Western-backed opposition and actors. Russian airstrikes targeted various rebel groups opposing Assad, weakening their positions and enabling Syrian government forces to reclaim control over significant territory (Geukjian, 2022, p. 215). This intervention served multiple purposes: it protected Russian military bases in Syria, countered Western influence in the region, secured Russian presence on both sides of Bosphorus, and demonstrated Russia's capability to project power beyond its immediate neighborhood. By showcasing its advanced military technology and operational capabilities, Russia also sent a message to other states in the region and beyond about its resurgent military power. Russian assertiveness secured its interests in Syria even after the recent Assad regime collapsed (by and large due to the Russian intervention of removing Assad) and Turkish-backed rebel forces took over the country, but with guarantees that Russian interests would be protected (Osborn and Rodionov, 2024). Thus, the intervention in Syria has had profound implications for regional geopolitics, increasing uncertainty while reinforcing Russia's role as a crucial player in Middle Eastern affairs and ensuring its continued presence in the Eastern Mediterranean.

Russia's activities in Africa reflect its broader strategy of using military power to expand its influence in strategically significant regions far abroad. Through a combination of military advisors, private military contractors, and arms deals, Russia has deepened its involvement in several African countries sometimes overtly supporting rebel groups, while on the other occasions propping up friendly governments. This approach enables Russia to extend its geopolitical reach while avoiding the direct deployment of its regular military forces. In the Central African Republic, Russia has provided military advisors and equipment to support the government against rebel groups. Russian private military contractors, often linked to the Wagner Group, have played a crucial role in training local forces and securing key areas. This military assistance has been accompanied by agreements granting Russian companies access to valuable natural resources, such as diamonds and gold, highlighting the dual economic and strategic motivations behind Russia's involvement (Banchereau and Donati, 2024). In Libya, Russia supported the rebellious General Khalifa Haftar's Libyan National Army in its bid to control the country. Russian military contractors, advanced weaponry, and political backing bolstered Haftar's forces, significantly influencing the ongoing conflict. Russia's involvement in Libya aims to secure a military foothold in North Africa and establish another base in the

Mediterranean, and in that way gain leverage over Europe by influencing migration flows and regional stability (Wang, 2023, p. 182). Russia's military engagement in Africa extends to other countries as well, including Burkina Faso, Niger, Sudan, and Mozambique, where it has pursued military cooperation agreements and provided security assistance. These activities underscore Russia's intention to reestablish itself as a global power with influence across multiple continents and disrupt global and regional power arrangements.

As evident, by employing coercive military power Russia creates significant unpredictability in the international system making its role is crucial to a resolution of tensions and flash points. These actions achieve immediate geopolitical objectives, and again, also send a clear message to other states about Russia's ability and willingness to protect its geopolitical interests. This approach disrupts the predictability and stability that many states, particularly in the West, rely on thereby enhancing Russia's strategic importance on the global stage.

Discussions about power in international relations are generally expressed as the capacity of a county to control someone and do something for its own benefit. In this respect, in both cases, it is possible to evaluate power as a control mechanism over others and their behavior, as well as one's own agency to act independently. On the other hand, deterrent coercion is defined as taking precautions to prevent and thwart aggression. In practical terms, it means that the opponent or enemy reaches a conclusion on his own in the light of available information. In other words, a state would ask itself "what happens to me if I attack someone?". This question can be made substantially harder to answer due to the increased uncertainty and is an essential part of the Russian deterrent. Although Russia can rely on its nuclear capabilities, deterrence is not a phenomenon that can only be achieved through hard power. A cost to actors could be inflicted through reputation, economy, or ability to form alliances, and all of them depend on information. To ensure and rely on deterrence, the opponent's available opportunities and capabilities should be well known and be evaluated with great care in a rational way. In this context, the impact of possible alliances and collaborations on the deterrence desired to be achieved, should be considered extremely carefully (Şöhret, 2015a, p.75). Russia is evidently doing such evaluations in its attempt to structure its own activities, improve own power and reputation, and minimize impact of the possible deterrence activities by the U.S.-Western block.

Cyber Operations

As we observed, Russia's approach to international relations over time has transformed through the adoption of soft power and cyber capabilities as well. This transformation responds to the perceived threats of the Color Revolutions and the challenge of maintaining own state sovereignty in a highly connected world. Under Vladimir Putin, Russia has reorganized own soft power to reinforce state control and counter Western influence, projecting it as a modern version of Soviet-era propaganda. Along that approach, Russia has embraced cyberspace as a critical extension of traditional battlegrounds, focusing on information warfare. Russia's holistic approach to its power projections which includes cyberspace, termed informatization, aims to prevent internal instability and counter external threats, while also to assert own interests abroad. We can note how Russia has implemented such approach and tactics through a few significant events. We will examine early cyberattacks in Estonia, the coordinated cyber and military operations in Georgia and Ukraine, and the intrusion in the 2016 U.S. presidential election. These case studies will illustrate Russia's multifaceted approach to statecraft and its impact on the international landscape.

The Color Revolutions in the early 2000s, which saw a series of pro-democracy uprisings in post-Soviet states, were perceived by Russia as Western attempts to undermine those states' sovereignty and promote desirable regime changes in them. These movements, often supported by Western governments and NGOs, were viewed as direct threats to Russia's

sphere of influence and internal stability (Wilson, 2015, p. 291). In response, President Vladimir Putin highlighted the security concerns posed by foreign soft powers in his presidential addresses. He emphasized that the activities of so-called “pseudo-NGOs” were employed as soft power tools of Western countries to create instabilities within sovereign states (*Article by Prime Minister Vladimir Putin for Moskovskiye Novosti*). This perspective was the foundation for Russia's countermeasures. In response to these perceived threats, Russia created its version of soft power, transforming it into a modern incarnation of Soviet-era propaganda. Russia's redefined soft power was designed not just to promote own cultural and political values abroad, but also to counteract Western influence and safeguard state sovereignty. By leveraging media, educational programs, and cultural exchanges, Russia aimed to control its national narrative and reinforce and project its power. This approach builds upon Soviet-era propaganda techniques, which sought to control the information environment and promote a favorable image of the communist state. Russia's modern soft power deployment thus serves as a tool to bolster internal and external state's political regime interests and support overall strategic objectives.

Russia's approach to cyberspace reflects a significant conceptual shift, encapsulated in the term “informatization” (Wentz, et al. 2009). Unlike the Western countries' view that treats cyberspace as a distinct domain, Russia integrates it into its traditional military and geopolitical strategies (Connell and Vogler, 2017). Russian holistic approach sees cyberspace as intertwined with other forms of statecraft, enabling the state to leverage digital technologies for both defensive and offensive purposes. Informatization encompasses not just cyber defense, but also the strategic use of information to influence public opinion anywhere and undermine adversaries with it. For Russia therefore, cyberspace is not a separate realm but an extension of a real battleground. This perspective drives its emphasis on dominating the information sphere to be able to use it as needed. Russian cyber operations aim to tactically disrupt and control the information flow within and beyond its borders, often to create uncertainty and thus maintaining a strategic advantage. The objective of such tactics is to defend against cyber threats and to use cyber capabilities proactively as a part of broader geopolitical maneuvers. Through sophisticated cyber tactics, Russia seeks to undermine the stability of its adversaries, influence political outcomes, and assert its dominance in the information realm.

In April 2007, Estonia became the target of a series of coordinated cyberattacks, marking one of the first major instances of state-sponsored cyber warfare. The attacks began during a period of heightened political tension over the relocation of a Soviet-era World War II memorial known as the Bronze Soldier from the center of Tallinn to a military cemetery (Rfe/rl, 2009). This decision sparked outrage among Estonia's Russian-speaking minority and drew sharp criticism from Russia. The cyberattacks, which primarily took the form of Distributed Denial of Service (DDoS) attacks, targeted government websites, banks, and media outlets. These DDoS attacks flooded servers with traffic, overwhelming them and causing significant disruptions to services. Key government websites, including those of the parliament, ministries, and the prime minister's office, were rendered inaccessible for extended periods. Estonia's banking system was also heavily impacted, with major banks experiencing outages that prevented customers from accessing their accounts or conducting transactions. The coordination of these cyberattacks with Russian political dynamics was evident. The timing of the attacks coincided with the height of the controversy surrounding the memorial's relocation, suggesting a deliberate attempt to exploit the situation to create chaos and undermine the Estonian government. Despite substantial evidence pointing to Russian state involvement, including the use of Russian-language instructions about it on hacking forums and the targeting of Estonian institutions critical to national security and daily life, the Kremlin denied any responsibility. The attacks, however, were widely interpreted as a form of retaliation for the

Estonian hostile act and a demonstration of Russia's capabilities in cyber warfare (Rfe/rl, 2009). This event was a wake-up call for the international community, highlighting the potential for cyberattacks to be used as tools of political coercion and warfare. Estonia's experience underscored the vulnerabilities of even highly digitized and advanced societies to cyber threats. The attack also prompted NATO's reaction with establishment of the Cooperative Cyber Defense Centre of Excellence (CCDCOE) in Tallinn to enhance cyber defense capabilities among member states.

The Five-Day War between Russia and Georgia in August 2008 provided another significant example of Russia's use of cyberattacks in coordination with military operations. The conflict was sparked by Georgia's attempt to regain control over its breakaway regions of South Ossetia and Abkhazia, which had been supported by Russia. As Russian military forces advanced into Georgian territory, a series of cyberattacks were launched against the Georgian government websites and key infrastructures. These attacks included DDoS assaults and website defacements, targeting the websites of the Georgian president, government ministries, and various media outlets. The cyberattacks aimed to disrupt communication, sow confusion, and hinder the Georgian government's ability to respond to the unfolding military confrontation (Markoff 2008). For instance, as Russian forces prepared to launch airstrikes on the Georgian city of Gori, the city's government websites were taken offline, preventing the dissemination of information and instructions to the public and exacerbating panic among civilians. The coordination between the cyberattacks and the physical military advances was evident. This dual approach of using both cyber and kinetic operations demonstrated sophisticated tactics used to paralyze an adversary's response capabilities and enhance the effectiveness of military actions. Despite Russia's denial of involvement, the evidence suggested a high level of coordination between the cyber operations and the military campaign that only a state could carry. Furthermore, the cyberattacks were traced back to servers in Russia, while the timing and targets of the attacks aligned closely with the objectives of the Russian military. This integration of cyber and conventional warfare tactics again illustrated a new dimension of warfare, where cyber capabilities are used to complement and amplify traditional military operations.

The annexation of Crimea in 2014 and the subsequent conflict in Eastern Ukraine present some of the most prominent instances of Russia's strategic use of cyber capabilities. Following the Euromaidan protests, Russia swiftly moved to annex Crimea. This action was also accompanied by a range of cyber operations aimed at destabilizing Ukraine and facilitating the annexation process. During the initial occupation of Crimea, the Ukrainian government and military communication systems were targeted by sophisticated cyberattacks. The cyber operations included efforts to intercept and disrupt Ukrainian military communications, making it difficult for Ukrainian forces to coordinate their response (Unwala et al., 2015, p. 4). Additionally, malware such as 'Snake' (also known as 'Turla') was deployed to infiltrate Ukrainian government networks, exfiltrate sensitive information, and disrupt critical infrastructure (Sanger and Erlanger 2014). In Eastern Ukraine, Russia continued to leverage cyber capabilities to support separatist movements in the Donetsk and Luhansk regions even beyond the Crimean takeover. Cyberattacks were used to undermine the Ukrainian government's efforts to maintain control of the country and to spread pro-Russian propaganda. These operations were part of a broader strategy to destabilize the Ukrainian state, create a protracted conflict, and prevent Ukraine from its desired move closer to the Western alliance and the European Union.

Following the initial annexation of Crimea and the escalation of conflict in Eastern Ukraine, Russia's cyber operations have persistently targeted Ukrainian infrastructure and critical systems. One of the most notable cyberattacks occurred in December 2015 when hackers compromised the Ukrainian power grid, causing widespread blackouts (Zetter, 2016).

Attributed to a group linked to Russian intelligence agencies, this attack used sophisticated malware to infiltrate the control systems of power distribution companies, demonstrating the potential of cyberattacks to cause physical damage and disrupt essential services. In 2016 again, Ukraine's financial sector faced a series of cyberattacks, including the deployment of the "Petya" and "NotPetya" malware. These attacks caused significant economic disruption within Ukraine, while it also had global repercussions, affecting multinational companies and spreading rapidly across borders. The "NotPetya" attack, initially disguised as ransomware, was designed to cause maximum damage by rendering systems inoperable, highlighting the far-reaching impact of state-sponsored cyber warfare and the challenges in attribution and response. Throughout this period, Russia has continued to refine and expand its cyber capabilities, integrating them into its broader military and geopolitical strategy (Bellabarba, 2024).

The ongoing conflict in Ukraine has remained a focal point for these efforts, with cyber operations playing a crucial role in maintaining pressure on the Ukrainian government. Following Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022, the intensity and sophistication of cyberattacks have escalated further. Cyber operations have targeted critical infrastructure, government networks, and communication systems, aiming to cripple Ukraine's ability to respond to military aggression. Due to the nature of modern warfare dependent on the information infrastructure, these attacks have disrupted vital services, created widespread confusion, and amplified the physical impacts of military assaults. Additionally, Russia has employed cyber tools to spread disinformation and propaganda, seeking to undermine Ukrainian people's morale and international support for Ukraine (Pandit, 2022). These post-2022 cyber warfare efforts again underline Russia's commitment to continue leveraging and improving cyber capabilities as a central tactical component of its broader strategy to destabilize Ukraine and re-assert its dominance in the region. These persistent cyber-attacks exemplify the full integration of digital warfare with conventional military operations while also highlighting the fast-developing threat posed by state-sponsored cyber activities in contemporary conflicts.

The integration of cyber operations with broader security tactics underscores Russia's commitment to enhance its technical capabilities while maintaining its own strategic advantage, and making the international response to its actions difficult. By leveraging coercive military power with integrated cyber capabilities, Russia seeks to create instability and challenge the predictability of the Western-dominated world order that major powers, led by the U.S., rely on. This comprehensive strategy highlights its ability to adapt and exploit global vulnerabilities while enhancing Russia's influence.

Conclusion

The main argument of this paper is that Russia's foreign policy under Vladimir Putin strategically leverages uncertainty and unpredictability to disrupt the established post-Cold War international order and advance its geopolitical interests. By intentionally challenging the predictability upon which the U.S. hegemonial global order relies, Russia seeks to create a multipolar world where its influence and power is increased, and its strategic goals are more easily achieved.

This paper is grounded in Kenneth Waltz's theory with three levels of analysis - individual, state, and systemic. At the individual level, Vladimir Putin's leadership is pivotal, with his personal experiences and worldview driving Russia's foreign policy decisions. At the state level, Russia's internal dynamics, including increasingly centralized authority and economic strategies, are organized to support its foreign policy objectives. At the systemic level, the broader international environment and the interactions among states are crucial for understanding how Russia's actions aim to reshape global power dynamics. Emphasizing the systemic level, this paper demonstrates how Russia's foreign policy is designed to achieve

broader objectives by introducing unpredictability into the international system. However, unlike in the Waltzian approach, Putin's strategy of unpredictability is based not only on material power, but on ideational factors as well.

Russia's operationalization of coercive military power is a fundamental tactic in its strategic goal of unpredictability. The conflicts in Georgia (2008), Ukraine (2014 and 2022), and Syria (2015 and 2024) exemplify how Russia employs direct military interventions to achieve those strategic goals. These actions challenge the predictability of Western-desired outcomes and international responses. By intervening militarily, Russia not only asserts its dominance in a specific theater of conflict but also signals to other states that it is willing and able to use force to protect and advance its interests. In Georgia, the swift and decisive military action during the Five-Day War showcased Russia's capability to use force to maintain its sphere of influence. The annexation of Crimea and the ongoing conflict in Eastern Ukraine further highlighted Russia's readiness to increase strategic advantages through military interventions. The intervention in Syria solidified Russia's role as a key power broker in the Middle East and beyond, demonstrating its ability to project power beyond its immediate neighborhood.

In addition to military power, Russia has also greatly utilized cyber capabilities to create and increase unpredictability in the international system. Cyberattacks on Estonia (2007), Georgia (2008), and Ukraine (2014 and beyond) illustrate how Russia coordinates cyber operations with its broader strategic objectives. The cyberattacks on Estonia and Georgia demonstrated Russia's ability to also use digital tools to achieve political and military goals. The extensive cyber operations in Ukraine, including the disruption of the power grid and financial sector, further underscored the role of cyber tools in Russia's strategy of unpredictability. These actions created long-term strategic uncertainties for Russia's adversaries.

Russia's strategy of unpredictability significantly impacts the international system. By leveraging a multifaceted approach, often with a combination of coercive military power and sophisticated cyber tactics, Russia disrupts the stability and predictability that underpins the new U.S.-led global order. This approach enhances Russia's maneuverability in international affairs, while it also challenges the ideological coherence and stability of the new international system. The extensive use of hybrid tactics highlights Russia's continued adaptability and sophistication in modern statecraft. These tactics create significant uncertainties, making it challenging for other states to anticipate and counter Russian actions effectively. This unpredictability serves as a strategic advantage for Russia, making the Western response less effective (if possible), and allowing the Kremlin to achieve their geopolitical objectives through an increasing degree of deniability and ambiguity of Western-desired objectives.

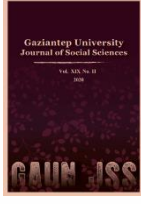
As shown here, Russia's strategy of unpredictability represents a deliberate and calculated effort to reshape the international order in its favor. By fostering instability and leveraging hybrid tactics, Russia challenges the established norms and power structures, promoting a multipolar world where its influence is strengthened. Understanding this strategy is crucial for policymakers and scholars as they navigate the evolving geopolitical landscape and address the challenges posed by states behaving like Russia, causing the international system to become increasingly fragmented and conflict prone. However, this era of unpredictability also presents opportunities for *rethinking and reforming* international institutions and norms, while remembering that the balance of power encompasses "a balance of all the capacities states choose to use in pursuing their goals" (Waltz, 2001, p. 205). That is why balancing against states like Russia now means renewed commitment to diplomacy, dialogue, and multilateralism, as well as a reevaluation of the major principles that underpin the international system. The challenge for global leaders and policymakers will be to navigate

this Russian-desired unpredictable landscape, while balancing national interests with the need for international cooperation and stability with security, peace, and justice.

References

- Asmus, R. (2010). *A little war that shook the world: Georgia, Russia, and the future of the West*. St. Martin's Press.
- Bacevich, A. J. (2005). *The new American militarism: How Americans are seduced by war*. Oxford University Press.
- Banchereau, M., Donati, J. (2024, June 7). What to know about Russia's growing footprint in Africa. *AP News*. <https://apnews.com/article/mali-wagner-mercenaries-russia-abuses-b03cf8fe6d9ddbcb2d012464944906>
- Bellabarba, G. (2024). Notpetya: Understanding the destructiveness of cyberattacks. *Security Outlines*. <https://www.securityoutlines.cz/notpetya-understanding-the-destructiveness-of-cyberattacks/>
- Blinken, A. (2025, January 04). Antony Blinken Insists He and Biden Made the Right Calls. (L. Garcia-Navarro, Interviewer) *New York Times*. From <https://www.nytimes.com/video/podcasts/10000009893254/antony-blinken-insists-he-and-biden-made-the-right-calls.html>
- Connell, M., Vogler, S. (March 2017). Russia's approach to cyber warfare. Center for Naval Analyses. Arlington, VA: Center for Naval Analyses's Occasional Paper Series. Retrieved from https://www.cna.org/archive/CNA_Files/pdf/dop-2016-u-014231-1rev.pdf
- Connell, M., Vogler, S. (March 2017). Russia's approach to cyber warfare. *Center for Naval Analyses*. Arlington, VA: *CNA's Occasional Paper Series*. Retrieved from https://www.cna.org/archive/CNA_Files/pdf/dop-2016-u-014231-1rev.pdf
- Felkay, A. (2002). *Yeltsin's Russia and the West*. Praeger.
- Fridman, O. (2019). On the "Gerasimov Doctrine": Why the west fails to beat Russia to the punch. *Prism*, 8 (2), 1-13.
- Galeotti, M. (2014). The 'Gerasimov Doctrine' and Russian Non-Linear War. In *Moscow's Shadows: Analysis and Assessment of Russian Crime and Security*.
- Go, J. (2011). *Patterns of empire: The British and American empires, 1688 to the present*. Cambridge University Press.
- Goldman, M. I. (2010). *Petrostate: Putin, power, and the new Russia*. Oxford University Press.
- Halbach, Uwe (2022). *Ein Jahr Primakov: Bilanzen russischer Aussenpolitik 1996* [Foreign policy making in Russia. What influence did Yevgeny Primakov have on the foreign affairs of Russia?]. Munich: GRIN Verlag.
- Ikenberry, G. J. (2011). *Liberal Leviathan: The origins, crisis, and transformation of the American world order*. Princeton University Press.
- Imširović, M., Kapo, A., Olemanu L. G., Farahdiba E. S. (2024). Sino-Russian Coexistence in Serbia: Strategic symmetry. *Jurnal Politik Profetik*, 12(2), 170-201.
- Kennedy, P. M. (1988). *The rise and fall of the great powers*. Random House.
- Kentor, J. (2004). *Globalization, hegemony and power*. Routledge.
- Kuzio, T. (2017). *Putin's war against Ukraine: Revolution, nationalism, and crime*. CreateSpace.
- Markoff, J. (2008, August 13). Before the gunfire, cyberattacks. *The New York Times*. http://www.nytimes.com/2008/08/13/technology/13cyber.html?_r=0.
- Mazrui, A. A. (1990). *Cultural forces in world politics*. James Curry.
- Monaghan, A. (2012). *The vertical: Power and authority in Russia*. The Royal Institute of International Affairs.

- Osborn, A.; Rodionov, M. (2024, December 9). Syria's Asad in Moscow after deal on military bases: Russian state media. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/russia-says-syrias-assad-has-left-country-given-orders-peaceful-power-handover-2024-12-08/>
- Pandit, P. (2022). Ukraine cyberattacks 2022: The unfolding cyberwar in Ukraine. *Vision of Humanity*. <https://www.visionofhumanity.org/ukraine-cyberattacks-2022/>
- Putin, V. (2024, June 7). Article by Prime Minister Vladimir Putin for *Moskovskiye Novosti. Russian Mission*. <http://russiaeu.ru/en/news/article-prime-minister-vladimir-putin-moskovskiye-novosti>
- Putin, V. V. (2000). Television address by the Russian President to the country's citizens. *Rossiiskaya Gazeta*. In *The Current Digest of the Post-Soviet Press*, 52(20).
- Reifer, T. E. (2004). *Globalization, hegemony and power: Antisystemic movements and the global system*. Routledge.
- Rfe/RI. (2009). Russian Group's Claims Reopen Debate On Estonian Cyberattacks. *Rfe/RI*. https://rferl.org/a/Russian_Groups_Claims_Reopen_Debate_On_Estonian_Cyberattacks_/1564694.html
- Sanger, D. E., Erlanger, S. (2014, March 9). Suspicion falls on Russia as 'snake' cyberattacks target Ukraine's government. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2014/03/09/world/europe/suspicion-falls-on-russia-as-snake-cyberattacks-target-ukraines-government.html>
- Şöhret, M. (2015a). Nükleer gücün uluslararası ilişkilerde caydırıcılık unsuru olarak kullanılması, (Ed.) Çomak, H, Sancaktar, C, Yıldırım, Z., Enerji Diplomasisi, İstanbul: Beta Yayınları.
- Şöhret, M. (2015b). Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu, (Ed.) Ülger, İ. K., *Putin'in ülkesi: Yeni yüzyıl eşliğinde Rusya Federasyonu analizi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şöhret, M. (2017). Kırım sorununun uluslararası hukukta devletlerin kurulma ve sona erme şekilleri bakımından incelenmesi, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, No.53, pp.1-27.
- Short, P. (2023). *Putin*. Henry Holt and Company.
- Tolz, Vera. (1998). Forging the Nation: National Identity and Nation Building in Post-Communist Russia. In *Europe-Asia Studies* 50 (6), 993–1022.
- Waltz, K. (1954). *Man, the state, and war*. Columbia University Press.
- Wang, D. (2023). The USA, China, and Russia in Libya. In *China, Russia, and the USA in the Middle East*. <https://doi.org/10.4324/9781003372011-5>
- Wentz, L.; Starr, S.H.; Kramer, F. (2009). Nation-state Cyber Strategies: Examples from China and Russia. In *Cyberpower and National Security* (pp. 465-488). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Zetter, K. (2016, March 3). Inside the cunning, unprecedented hack of Ukraine's power grid. *Wired*. <https://www.wired.com/2016/03/inside-cunning-unprecedented-hack-ukraines-power-grid/>

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Aşçılık Eğitimi Alan Bireylerin Aşırı Yemek Yapma Korkusu (Mageirofobi) Düzeylerinin İncelenmesi

Investigation of Fear of Overcooking (Mageirophobia) Levels of Individuals Receiving Cookery Training

İhsan KAZKONDU^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Devrek Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Zonguldak / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5581-5835

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Eylül 2024

Kabul tarihi: 15 Ocak 2025

Anahtar Kelimeler:

Mageirofobi,

Aşçılık eğitimi,

Psikoloji,

Kişilik özellikleri,

Kaygı.

ÖZ

Son yıllarda artan gastronomik ilgi, aşçılık eğitimine olan talebi de beraberinde getirmiştir. Tüketicilerin yeme-içme deneyimlerine verdikleri değer, işletmelerin yüksek standartlarda ürün ve hizmet sunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, iyi bir aşçılık eğitimi almış personel, işletmelerin rekabet gücünü artırarak karlılıklarına doğrudan katkı sağlamaktadır. Ancak aşçılık mesleğini seçen bireylerde mesleğini severek icra etmesine rağmen psikolojik faktörlerden dolayı mesleki performans açısından bazı olumsuzluklar da yaşanabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, aşçılık eğitimi alan bireylerde mageirofobi düzeyini belirlemek, ilişkili faktörleri tespit etmek ve çözüm önerileri sunmaktır. Araştırma aşçılık programında eğitimi alan ve almış 400 bireyle yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak, demografik bilgileri, aşırı yemek yapma korkusunu ve kişilik özelliklerini ölçen anket kullanılarak online yöntemle veri toplama süreci yürütülmüştür. Araştırma verileri, SPSS 22.0 istatistik paket programı ile ölçeklerin geçerlik ve güvenirliği, demografik özellikler ve araştırma hipotezleri bu program ile analiz edilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine göre kişilik özellikleri ile aşırı yemek yapma korkuları arasındaki ilişki, farklı demografik gruplar arasındaki aşırı yemek yapma korkusu düzeyleri ve gruplar arasındaki farklılıklar analiz edilmiştir. Yapılan çalışmadan çıkan bulgulara göre aşçılık eğitimi alan bireylerde mageirofobinin yaygın olduğu, özellikle kadınlarda, öğrencilerde ve içe dönük kişilik özelliklerine sahip bireylerde daha yüksek mageirofobi düzeylerinin görüldüğü ortaya çıkmıştır. Mageirofobinin, gıda güvenliği ve hijyen, gastronomik estetik, pişirme sürecinde kontrol kaybı ve tarif takibi korkusu gibi farklı boyutları olduğu ve bu boyutların demografik ve psikolojik faktörlerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Çalışma, aşçılık eğitimi sürecinde öğrencilerin karşılaşabileceği psikolojik zorluklara dikkat çekmekte ve bu alanda daha fazla araştırma yapılmasının önemini vurgulamaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 20, 2024

Accepted: January 15, 2025

Keywords:

Mageirofobia,

Culinary education,

Psychology,

Personality traits,

Anxiety.

ABSTRACT

The increasing gastronomic interest in recent years has brought along the demand for cookery education. The value that consumers place on eating and drinking experiences makes it obligatory for businesses to offer high standards of products and services. In this context, personnel with a good cookery education directly contribute to the profitability of businesses by increasing their competitiveness. However, individuals who choose the profession of cookery may experience some negativities in terms of occupational performance due to psychological factors, although they perform their profession fondly. The research aimed to determine the prevalence and severity of mageirophobia in this population, identify related factors, and propose solutions. The study involved 400 individuals from a Culinary Arts program. Data collection was conducted online using a questionnaire assessing demographic information, fear of cooking, and personality traits. SPSS 22.0 was utilized for data analysis, examining scale validity and reliability, demographic characteristics, and research hypotheses. The relationship between personality traits and mageirophobia was investigated, considering demographic factors. Additionally, the levels of mageirophobia across different demographic groups were compared. Findings revealed a significant prevalence of mageirophobia among culinary trainees, with heightened levels observed in women, current students, and individuals with introverted personality traits. Mageirophobia was found to encompass various dimensions, including concerns about food safety and hygiene, gastronomic aesthetics, fear of losing control during cooking, and apprehension about following recipes. These dimensions were correlated with both demographic and psychological factors. The study underscores the psychological challenges culinary students may face and advocates for further research in this area.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ihsan.kazkondu@beun.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The study investigates the prevalence and implications of mageirocophobia, or the fear of cooking, among individuals engaged in culinary education. The research aimed to determine the extent of mageirocophobia within this population, identify associated factors, and propose potential solutions. The study was conducted with 400 individuals, both current students and graduates, from the Culinary Arts program at Zonguldak Bülent Ecevit University. Data was collected through an online survey that assessed demographic information, levels of mageirocophobia, and personality traits. The findings revealed a significant prevalence of mageirocophobia among culinary students and graduates. The study observed notably higher levels of this fear in women, current students, and individuals exhibiting introverted personality traits. These results suggest that women and students might experience heightened anxiety and pressure related to cooking. Furthermore, the fear of social evaluation and criticism could predispose introverted individuals to mageirocophobia. The present study revealed several distinct dimensions of mageirocophobia, encompassing concerns related to food safety and hygiene, anxieties about gastronomic aesthetics, fear of losing control during cooking, and apprehension regarding recipe adherence. These dimensions can manifest in diverse ways, affecting individuals' culinary experiences. For example, individuals with a heightened fear of food safety and hygiene may experience persistent worry about contamination or inadvertently causing foodborne illness. Conversely, those grappling with a fear of gastronomic aesthetics might exhibit anxiety over achieving visually perfect food presentation. To analyze the research data, SPSS 22.0 statistical software was employed. This software facilitated the examination of scale validity and reliability, demographic characteristics, and research hypotheses. Pearson correlation analysis was conducted to explore the relationship between personality traits and the fear of overeating, taking into account participants' demographic characteristics. Additionally, independent samples t-tests and one-way ANOVA were utilized to compare levels of fear of overeating across various demographic groups. Tukey's HSD test was then applied for post-hoc comparisons to pinpoint specific group differences. This study aimed to investigate the prevalence, level, and associated factors of mageirocophobia (fear of cooking) among individuals undergoing culinary training. The research findings indicate that individuals in culinary training, particularly women, students, and those with introverted personality traits, have a higher likelihood of experiencing mageirocophobia. Furthermore, it was found that this fear has various dimensions, including concerns about food safety and hygiene, gastronomic aesthetics, fear of losing control during the cooking process, and fear of following recipes or creating new ones. These dimensions were also found to be associated with demographic and psychological factors. The study's findings highlight the psychological challenges that students may encounter during culinary training and emphasize the importance of further research in this area. In particular, it is suggested that culinary training institutions should pay more attention to the psychological well-being of their students and establish support mechanisms to help them cope with issues such as mageirocophobia. In light of the findings of this study, the following recommendations are proposed to mitigate the fear of overeating (mageirocophobia) and promote the psychological well-being of individuals undergoing culinary training: Culinary training institutions should offer psychological counseling and support services to their students. These services can aid students in coping with anxiety, stress, and mageirocophobia. Additionally, group therapy sessions and workshops can be organized to empower students to overcome these challenges and bolster their self-confidence in the kitchen. Culinary training curricula should be enhanced to include courses on psychological resilience, stress management, and coping mechanisms. These courses can equip students with the tools to navigate the pressures inherent in the kitchen environment and safeguard their psychological health. Raising awareness and providing education about mageirocophobia is essential. Students should be informed that this fear is prevalent and can be successfully addressed. Furthermore, both instructors and students should be educated on recognizing the symptoms of this fear and the available avenues for seeking support. Culinary training should be conducted within a supportive and adaptable learning environment that encourages students to make mistakes, take risks, and explore their creativity. In an environment where students feel comfortable and secure, the likelihood of issues like mageirocophobia arising may be reduced. Experienced chefs or culinary graduates can serve as mentors to students. Mentors can offer guidance in the kitchen, share their experiences, and assist students in navigating challenges. This can contribute to enhancing students' self-confidence and empowering them to overcome obstacles such as the fear of overeating. Recognizing that students have diverse learning styles and needs, personalized learning approaches should be embraced. This can enable students to learn at their own pace and foster a greater sense of comfort. Programs and activities should be organized to facilitate students' ability to maintain a healthy work-life balance. This can help students manage stress levels and minimize the risk of burnout. Further research is warranted on the fear of overeating and the psychological well-being of individuals in culinary training. Such research can contribute to the development of more effective intervention and coping strategies. This research contributes to the field by highlighting the phenomenon of mageirocophobia among culinary students and graduates, paving the way for future investigations in this area. Additionally, it offers recommendations to culinary institutions for supporting the psychological health of their students. However, the study's limitations include its single-university sample and reliance on survey data, which might restrict the generalizability of the findings. Future studies should consider larger and more diverse samples and explore various data collection methods to delve deeper into the complexities of mageirocophobia. This study addresses a crucial aspect of the psychological well-being of individuals in culinary education. It is evident that psychological barriers, such as mageirocophobia, can negatively impact students' learning experiences and professional development. Therefore, culinary institutions must prioritize their students' psychological needs and establish support systems to help them navigate such challenges. This research contributes significantly by raising awareness and offering solutions in this regard.

Giriş

Yiyecek ve içecek sektörü, artan rekabet ve müşteri talepleri karşısında sürekli bir değişim hâlinde olan sektörlerden biridir. Bu dinamik ortamda sektörün başarısı, nitelikli iş gücünün varlığına doğrudan bağlı olmaktadır. Şahin Ören ve Arman (2014) tarafından yapılan çalışmada, sektörün dünya standartlarında hizmet verebilmesi için yetkin çalışanlara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Jang ve George (2012) ise çalışanların kişisel özelliklerinin, sektördeki performanslarını önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymuştur. Yiyecek ve içecek sektörünün içerisinde en önemli meslek kolunun başında profesyonel aşçılık mesleği gelmektedir. Aşçılık mesleği sadece lezzetli yemekler hazırlamanın ötesinde, yaratıcılığı, kültürü ve sosyal bağlantıları da içeren bir sanat formu olarak kabul edilmektedir. Bu dinamik alan, bireylere kendilerini ifade etme, kültürel mirası paylaşma ve başkalarıyla bağlantı kurma fırsatı da sunabilmektedir. Ancak, fırsatlarının yanında aşçılık mesleği aynı zamanda çeşitli psikolojik zorlukları da beraberinde getirmektedir (Lee ve Graham, 2001; Yeniçeri, Mevsim, Özçakar, Özan, Güldal ve Başak, 2007). Çoklu görevli bir çalışma ortamı olan endüstriyel mutfaklarda, profesyonel aşçıların zamanı etkili bir şekilde kullanabilme ve birden fazla görevi aynı anda yürütebilme yetkinlikleri, bireysel ve kurumsal performans açısından kritik öneme sahiptir. Bu durum, Jang ve George (2012)'nin de belirttiği gibi, endüstriyel mutfakların nitelikli personel arayışındaki temel gerekçelerden biridir. Bu yüzden mutfak ortamının hızlı temposu, yüksek beklentiler, sürekli eleştiriye açık olma, yoğun zaman baskısı ve hata yapma korkusu, aşçılık öğrencileri ile profesyoneller üzerinde kaygı, stres, tükenmişlik sendromu, özgüven eksikliği ve hatta depresyon gibi bir dizi psikolojik sorunlara yol açabilmektedir (Zahari, Jalis, Zulfifly, Radzi ve Othman, 2009; Smith ve Jones, 2018; Dalton, 2020).

Bu psikolojik zorluklar arasında, aşırı yemek yapma korkusu (mageirofobi) yemek yapma eylemiyle ilgili yoğun bir kaygı ve korku durumunu ifade etmekte, özellikle son dönemlerde dikkat çekici özellikte olup daha fazla araştırmayı hak etmektedir (Kayaalp, Bakan, Öztürk, Metin ve Avcıkurt, 2022). Bireyler, yemek yaparken başkalarının sağlığını tehlikeye atmaktan, yemeklerin beğenilmemesinden, mutfak kazalarından veya tarifleri takip edememekten endişe duyabilirler (Maslach ve Leiter, 2022). Bu korku, sadece aşçılık öğrencileriyle sınırlı olmayıp, profesyonel aşçılar tarafından da deneyimlenebilir. Bu durum, aşçılık mesleğinin getirdiği baskıların ve performans kaygısının, deneyimli profesyonelleri bile etkileyebileceğini göstermektedir (Johnson, 2023).

Aşırı yemek yapma korkusu, bireylerin mutfakta kendilerini ifade etmelerini, yeni tarifler denemelerini ve yaratıcılıklarını keşfetmelerini engelleyerek hem kişisel hem de mesleki gelişimlerini olumsuz etkileyebilir. Bu durum, özellikle aşçılık eğitimi alan bireyler için, öğrenme sürecini sekteye uğratabilir, özgüvenlerini zedeleyebilir ve mesleki hedeflerine ulaşmalarını zorlaştırabilir (Kayalp vd., 2022). Bu nedenle, aşçılık eğitimi veren kurumların, öğrencilerin psikolojik sağlıklarına da önem vererek, bu tür korkuların üstesinden gelmelerine yardımcı olacak destek mekanizmaları oluşturmaları büyük önem taşımaktadır (Mitchell, Woodhouse, Heptinstall ve Camp, 2013).

Bu çalışmanın amacı, aşçılık eğitimi alan bireylerde aşırı yemek yapma korkusunun yaygınlığını ve düzeyini belirlemek, bu korkunun altında yatan faktörleri detaylı bir şekilde incelemek ve bu korkunun üstesinden gelmek veya etkilerini en aza indirmek için uygulanabilir çözüm önerileri sunmaktır. Bu çalışma, aşçılık eğitimi alan bireylerin psikolojik sağlıklarına dikkat çekerek, bu alanda daha fazla araştırma yapılmasına ve öğrencilere psikolojik destek sağlanmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, bu çalışmanın sonuçları, aşçılık eğitimi müfredatlarına psikolojik dayanıklılık ve stres yönetimi gibi konuların dahil edilmesine yönelik öneriler sunarak, geleceğin aşçılarının hem mutfakta hem de zihinsel olarak daha sağlıklı bir ortamda yetişmelerine katkıda bulunabilir.

Kavramsal Çerçeve

Meslek Olarak Aşçılık ve Aşçı Olmak İçin Sahip Olunması Gereken Nitelikler

Meslek, bireyin ekonomik bağımsızlığını sağlamak amacıyla, belirli bir eğitim süreci gerektirerek ve topluma hizmet amacıyla sürdürülen sistematik bir faaliyet olarak tanımlanabilir (Oğan, 2022). Bir faaliyetin meslek olarak kabul edilebilmesi için; toplumsal bir ihtiyacı karşılaması, belirli bir eğitim ve uzmanlık gerektirmesi, düzenli bir gelir sağlaması, yasal ve etik normlara uygun olması, kendine özgü bir kimliğe sahip olması ve genellikle bir meslek örgütü tarafından denetlenmesi gibi kriterlere sahip olması gerekmektedir (Telman, 2000).

Bireyin yaşam boyu sürececek olan sosyal ve ekonomik hayatını şekillendiren en önemli faktörlerden biri meslek seçimidir. Meslek seçimi, bireyin ilgi, yetenek ve değerleriyle uyumlu bir iş hayatı sürdürmesine, dolayısıyla yaşam doyumu ve toplumsal statü kazanmasına olanak tanımaktadır. Bu seçim sürecinde bireysel özellikler, aile yapısı, sosyoekonomik koşullar, toplumsal cinsiyet rolleri ve toplumun mesleklere yönelik değerlendirmeleri gibi çoklu faktörün etkisi söz konusudur (Çelik, Gencoğlu ve Kemer, 2021).

Aşçılık mesleği insanlık tarihinin başlangıcından itibaren var olan ve kültürlerin dokusunu şekillendiren temel bir meslek olarak görülmektedir (Bişiren ve Genç, 2023). Ülkelerin mutfak miraslarını koruyup geliştiren aşçılar, günümüzde küresel mutfak sahnesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu gelişmeler, aşçılığın prestijini artırmış ve mesleği daha da profesyonel bir hâle getirmiştir (Özbay ve Karaca, 2021). Aşçılık mesleği genel tanımlama olarak besin maddelerinin tüketime uygun hâle getirilmesi amacıyla, bilimsel bilgilere dayalı teknikler ve standartlar çerçevesinde planlı bir süreç içerisinde gerçekleştirilen, hijyenik koşullara uygun ve lezzet-görünüm-besin değeri dengesi gözetilerek hazırlanan yemeklerin üretimini kapsayan bir meslek olarak ifade edilebilir (Oğan, 2022). Mesleki Yeterlilik Kurumu aşçılık mesleğini ulusal meslek standardı çerçevesinde “gıda güvenliği kurallarını temel alarak işletme ve bölüm ihtiyaçları doğrultusunda, ulusal ve dünya mutfaklarına ait ana yemek gruplarını, mezeleri, salataları, garnitürleri ve tatlıları reçete/menülere uygun olarak hazırlama ve servis için sunuma hazır hâle getirme bilgi ve becerisine sahip olma” olarak tanımlamaktadır (Mesleki Yeterlilik Kurumu, 2024). Aşçılık mesleği, gastronomi alanında, ham maddelerin fiziksel ve kimyasal dönüşümlerini gerçekleştirerek tüketime hazır hâle getirme süreçlerini kapsayan, çok yönlü bir uzmanlık gerektiren bir disiplindir (Villapaz, 2024). Bu mesleği başarıyla icra etmek isteyen bireylerin aşağıda yer alan nitelikleri mümkün olduğunca taşıması meslekte başarılı olmalarını sağlayabilmektedir:

- **Bilişsel beceriler:** Aşçılık, sadece fiziksel bir beceri değil, aynı zamanda güçlü bir zihinsel süreçleri içeren bir sanattır. Bilişsel beceriler, bir aşçının yaratıcılığını, problem çözme yeteneğini ve mutfakta başarılı olmasını sağlayan en önemli faktörlerden biridir (Yorgancı ve Sungur, 2023). Bu yüzden aşçılığı tercih eden bireyler bilişsel becerilerini artırmak için yeni lezzetler keşfederek farklı kültürlerin mutfaklarından esinlenerek yeni bir yemek tarifi geliştirebilmeli, bir yemeğin tadını alarak eksik olan öğeleri belirleyebilmeli ve gerekli düzeltmeleri önerebilmeli, yemek hazırlama ve pişirme sırasında ortaya çıkan bir sorunu çözmek için alternatif yöntemler bulmalı, yemek organizasyonları ve tarif geliştirme süreçlerinde planları yapabilmelidir (Spotts vd, 2024). Bu tür aşçılık mesleği ile ilgili bilişsel becerileri geliştirmek bireyde mesleki motivasyon ve başarıyı artırmaya katkı sağlayacaktır.
- **Psikomotor beceriler:** Aşçılık mesleğinde fiziksel beceriler açısından yemek hazırlama ve pişirme esnasında hareketleri koordine ve kontrol edebilme yeteneğine sahip olma da oldukça önemli niteliklerden biridir. Bu meslekte psikomotor beceri olarak hızlı ve

doğru bir şekilde kesme, doğrama, karıştırma gibi teknikleri uygulama yeteneği, mutfak aletlerini etkin kullanma becerisi, estetik ve dengeli tabaklama ve süsleme yeteneği, iş güvenliği ve hijyen kurallarına uygun hareket etme gibi fiziksel ve teknik beceriler gerekmektedir (Harun vd., 2018; Biadnes, 2022).

- **Sosyal beceriler:** Aşçılık mesleğinde birey insanlarla etkileşim kurma ve iletişim becerilerini kullanma becerilerine sahip olmalıdır. Mutfak ortamı, genellikle birçok kişinin bir arada çalıştığı yoğun bir ortam olduğundan bir aşçının ekip arkadaşlarıyla uyum içinde çalışabilmesi, görevleri paylaşabilmesi ve takım hedeflerine ulaşmak için birlikte çalışabilmesi gerekmektedir (Mcdowell vd., 2015). Ayrıca tarifleri anlamak, diğer aşçılarla yemeklerin içeriği ve pişirme süreçleri hakkında iletişim kurmak, müşterilerin özel isteklerini almak ve menüleri açıklamak için etkili iletişim kurması da meslekte başarısını artıracaktır (Farmer vd., 2018).
- **Kişisel özellikler:** Başarılı bir aşçı olmak için belirli kişisel özelliklere sahip olmak da oldukça önemlidir. Bu özellikler hem iş hayatında hem de mutfak ortamında daha verimli olmaya sağlayabilmektedir (Robinson ve Beesley, 2010). Disiplin, düzenlilik, temizlik, dikkatlilik, sabır, öğrenmeye açıklık, yaratıcılık, fiziksel dayanıklılık, stres yönetimi ve zaman yönetimi gibi kişisel özellikler, aşçılığın yoğun ve dinamik çalışma ortamında başarılı olması için önemli kişisel özellik kriterlerindedir (Türkmendağ ve Karaman, 20249).

Aşçıların Yemek Hazırlama ve Pişirme Yetkinliğini Etkileyen Faktörler

Aşçıların yemek hazırlama ve pişirme yetkinliğini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler bireysel yeteneklerden çevresel koşullara, eğitimden deneyime kadar geniş bir yelpazede değerlendirilebilir (Johnston ve Phelan, 2016). Literatür incelendiğinde bu faktörlerin cinsiyet, yaş, sağlık durumu, eğitim, mesleki tutum ve davranışlar, çevresel etkenler ve teknolojik gelişmeler başlığı altında yoğunlaştığı görülmektedir (Short, 2003; Gisslen, 2009; Engler-Stringer, 2010; The Culinary Institute of America, 2013; McGowan vd., 2017; Lavelle vd., 2019; Pala, 2023; The Culinary Institute of America, 2024).

Cinsiyet: Yiyecek ve içecek sektörü, geleneksel olarak kadınların egemen olduğu ev mutfağı ile özdeşleştirilmesine rağmen, profesyonel mutfaklarda erkeklerin daha fazla temsil edildiği bir durumla karşı karşıyadır. Bu durum, toplumdaki cinsiyet rollerine dair derinlemesine oturmuş inançların bir yansımasından kaynaklanmaktadır. Kadınların mutfakta doğuştan gelen yeteneklere sahip olduğu düşünülse de profesyonel mutfaklar erkeklere daha uygun bir alan olarak algılanmaktadır (Kabil, 2022). Endüstriyel mutfaklarda yapılan istihdam analizleri, erkeklerin kadınlara göre daha sıklıkla aşçıbaşı veya kısım şefi gibi üst düzey pozisyonlarda yer aldığını göstermektedir (Platzer, 2011; Qin ve Yang, 2015; Herkes ve Redden, 2017; Orido, 2017). Bu durumun altında yatan nedenler arasında, toplumun erkek şeflere olan daha fazla ilgisinin yanı sıra, kadınların sektörde tanınma sürecinde karşılaştıkları engeller de bulunmaktadır. Profesyonel mutfakların fiziksel olarak zorlayıcı çalışma koşulları ve uzun çalışma saatleri, kadınların aile içi sorumluluklarıyla bağdaştırılması güçlükleri nedeniyle kariyerlerinde ilerlemesini engelleyen önemli faktörler arasındadır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak, kadınların fiziksel dayanıklılıklarının bu tür ortamlara uygun olmadığı yönündeki yanlış bir inanış da bu durumu pekiştirmektedir (Yetiş, Ardiç ve Çalışkan, 2020). Sonuç olarak ele alınan tüm bu faktörler, kadınların profesyonel mutfaklarda yeterince temsil edilmemesine ve farklı kariyer yollarını tercih etmelerine neden olmaktadır. Bu olumsuz durum hem sektörün çeşitliliğini sınırlamakta hem de kadınların potansiyelini tam olarak değerlendirilmemesine yol açmaktadır (Agmapisarn, 2016; Cano, 2019).

Yaş: Aşçılık mesleğinde yaş faktörü yemek hazırlama ve pişirme yetkinliğini olumlu etkilediği gibi ayrıca olumsuz açıdan da etkileyebilmektedir. Genel olarak meslekte deneyim ve bilgi birikimi açısından yaşın artması ile aşçıların yetkinliklerinde artış olabilmekteyken fiziksel ve zihinsel açıdan bazı olumsuz durumlarda da yaşın artışıyla birlikte artış gözlenebilmektedir (Demirtaş ve Demirtaş, 2015). Özellikle mesleki deneyim ve bilgi birikimi aşçıların çok çeşitli reçetelere, hammaddelere, pişirme tekniklerine hâkim olmalarını, yemekleri daha iyi hazırlamalarını, yeni durumlara daha hızlı uyum sağlamalarını, sorunlar ile daha kolay başa çıkabilmelerini sağlamaktadır (Bayram ve Nazik, 2023). Ancak yaşla birlikte fiziksel güç ve dayanıklılıkta azalma aşçıların daha uzun saatler ayakta durabilmelerini ve ağır yük taşımalarını olumsuz etkilemekte, mutfakta kaza ve yaralanma sıklıkları artmakta, duyu hassasiyetlerin azalması ile birlikte de yemeklerdeki lezzet kalitesi düşebilmektedir (Üner ve Ayberk, 2019).

Eğitim: Aşçılık mesleğinde bir bireyin yemek hazırlama ve pişirme yetkinliğini belirleyen en önemli faktörün başında eğitim gelmektedir. Özellikle eğitim ile aşçı adaylarına ve aşçılara meslek ile ilgili temel teknikler, beslenme bilgisi, yiyecek hazırlama ve pişirme teknikleri gibi bilgiler ve beceriler aktarılmakta ve bu sayede mutfaklarda usulüne uygun, sağlıklı ve lezzetli yemekler hazırlayabilen, mutfakta güvenli şekilde çalışan profesyoneller yetişmektedir (Yorgancı ve Sungur, 2023). Mutfak becerilerinin kazanılmasında kültürel miras, formal eğitim ve informal öğrenme gibi çeşitli yollar bulunmaktadır. (Özdemir ve Mankan, 2022). Eğitim vasıtasıyla aşçı adayları ve aşçılar hem teknik becerilerini geliştirmekte hem de yaratıcılıklarını kullanarak özgün lezzetler ortaya çıkarabilmektedir. Sürekli öğrenmeye açık olmak, aşçılıkta başarı için anahtar niteliği taşımaktadır (Şat, Sezen ve Doğdubay, 2023).

Mesleki Tutum: Mesleki tutum, bireyin bir mesleğe yönelik duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkilerinin bütünü olarak tanımlanabilir (Yılmaz ve Çemrek, 2019). Bir meslek mensubunun mesleği hakkındaki değerlendirmeleri, inançları ve duygusal tepkileri, onun mesleki tutumunu şekillendirmektedir. Bu tutum, bireyin mesleğe karşı nasıl bir yaklaşım sergileyeceğini belirleyen önemli bir psikoloji yapısıdır (Yılmaz ve Tanrıverdi, 2017). Mutfak çalışanları da mesleklerine yönelik belirgin tutumlara sahiptir. Bu tutumlar, bireylerin mutfakta edindiği deneyimler, yaşadığı olaylar ve gözlemleri sonucu oluşmaktadır. Mesleki tutumun duygusal boyutu; bireyin mesleğine karşı duyduğu sevgi, ilgi veya hoşnutsuzluk gibi duygusal tepkileri ifade etmekte, bilişsel boyut; meslek hakkında sahip olunan inançlar, bilgiler ve değerlendirmeleri kapsamakta, davranışsal boyut ise bu duygular ve düşüncelerin somut davranışlara dönüşmesiyle ortaya çıkmaktadır (Aykaç ve Buyruk, 2024). Örneğin, işine bağlı, yemeğe ilgili olan, yeniliklere açık, müşteri odaklı, ekip çalışmasına yatkın, stres yönetebilen aşçıların olumlu tutumları mutfakta başarıyı artırmaktadır. Araştırmalar, bireylerin mesleklere yönelik tutumlarının, o meslekteki başarıları ve iş doyumunu düzeyleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Yılmaz ve Çemrek, 2019). Pozitif bir mesleki tutum, bireyin işinden daha fazla zevk almasını, daha yüksek performans göstermesini ve uzun vadede meslekte kalma olasılığını artırmaktadır (Kurnaz, Akyurt Kurnaz ve Kılıç, 2014).

Motivasyon: Yemek yapma eyleminin sosyal takdiri, bireylerin mutfak becerilerinin gelişiminde önemli bir motivasyon kaynağı olmaktadır. Hazırlanan yiyeceklerden alınan olumlu geri bildirimler, aşçıların kendilerini daha fazla geliştirmeye yönlendirerek, mutfak becerilerinin daha da ileri seviyelere taşınmasını sağlamaktadır. Genel olarak pişirilen veya hazırlanan yemek ile ilgili alınan sosyal onay, aşçıların mutfak becerileri üzerinde pozitif bir geri bildirim döngüsü oluşturmaktadır (Pala, 2023).

Çevre: Aşçıların yemeği hazırlama ve pişirme yetkinlikleri üzerinde etkili faktörlerden biri olan çevre faktörü, yemek hazırlama ve pişirme süreci içerisinde karşılaştığı ve kontrol edemediği veya sınırlı kontrol edebildiği tüm koşulları ifade etmektedir. Bu koşullar mutfak ortamının fiziksel özellikleri, sosyal etkileşimler, organizasyonel yapı ve dış çevreden gelen uyaranlar gibi

çok farklı boyutlarda olabilmektedir (İçigen ve Geçgin, 2021). Fiziksel çevre açısından mutfağın tasarımı ve düzeni, kullanılan ekipmanların durumu, mutfağın ortam sıcaklığı ve nem oranı, mutfağın hijyen koşulları, gıda depolama koşulları gibi fiziksel şartlar; sosyal çevre olarak ekip ilişkileri, mutfak yönetim sistemi ve müşteri ilişkileri sosyal şartlar; organizasyonel çevre olarak menü planlaması, malzeme temini ve bütçe kısıtlamaları; dış çevre açısından ise ekonomik koşullar, sosyal trendler, sosyal alışkanlıklar gibi etmenler aşçıların yemek hazırlama ve pişirme yetkinliklerine doğrudan veya dolaylı olarak olumlu/olumsuz etki etmektedir (Ternier, 2010; Gardillo ve Prescott, 2023).

Zaman: Aşçılık mesleği zamanla yarışılan mesleklerden biri olduğu için yemeklerin doğru zamanda ve doğru sıcaklıkta servis edilmesi hem lezzet hem de sunum açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden zaman faktörü aşçıların tüm eylemlerini ve vereceği kararları etkileyen yemek hazırlama ve pişirme sürecindeki en kritik unsurlardan biri durumundadır. Menüde yer alan her bir yemeğin hazırlanma ve pişme süresini tahmin etme, pişirme sırasını belirleme, pişirme işlemlerini senkronize etme, farklı yemeklerin aynı vakitte hazır hâle gelmesini sağlama gibi durumlar aşçıların yemek hazırlama ve pişirme yetkinliklerini artırıcı faktörler arasında gösterilebilmektedir (Pala, 2023, The Culinary Institute of America, 2024).

Teknolojik Gelişmeler: Mutfaklarda teknolojik gelişmeler aşçıların yemek hazırlama ve pişirme şekillerini büyük etkilerle değiştiren faktörlerden biri olarak görülmektedir. Özellikle bu etkiler aşçıların yetkinliklerini hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilemektedir (Yurt ve Sarı, 2022). Yemek hazırlama süreçlerinin otomatikleşmesi, akıllı ocak ve fırınların profesyonel mutfaklarda yer alması, dijital yemek tarif veri tabanlarının yaygınlaşması, mesleki gelişim ile ilgili online eğitim ve seminerle gibi teknolojik unsurlar aşçıların yemek hazırlama ve pişirme yetkinliklerine olumlu katkılar sunacak faktörler olarak ifade edilebilir (Öztürk, 2020).

Dünya’da ve Türkiye’de Aşçılık Eğitimi

Aşçılık eğitimi, mutfak sanatlarının pratik uygulamalarına odaklanarak, gıda maddelerinin hazırlanması, pişirilmesi ve sunulması süreçlerindeki teknik bilgi ve becerileri kazandırmayı amaçlayan mesleki eğitim türü olarak tanımlanmaktadır (Yorgancı ve Sungur, 2023).

Dünya genelinde Sanayi Devrimi'nin tetiklediği toplumsal ve ekonomik dönüşüm, aşçılık gibi tüm mesleklerde olduğu gibi, sistematik ve planlı bir mesleki eğitim ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Esnaf birlikleri tarafından verilen geleneksel çıraklık eğitimi, devletlerin eğitim sistemlerine dahil edilerek daha kapsamlı ve kurumsal bir yapıya kavuşmuştur (Oğan, 2022). Aşçılık mesleğinin, özellikle İngiltere’de yemeğin sadece besleyici olmaktan çıkarılıp, lezzet ve sunumun ön plana çıktığı bir sanat olarak kabul edilmesi, bu alandaki mesleki eğitimlerin küresel çapta önem kazanmasına öncülük etmiştir. Bu gelişmeyle birlikte, aşçılık eğitimi, dünya genelinde mutfak sanatları olarak adlandırılan disiplinler içerisinde yerini almış ve giderek daha fazla ilgi görmüştür (Kurnaz, Akyurt Kurnaz ve Kılıç, 2014).

Aşçılık eğitimi, 19. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde kurumsal bir yapıya kavuşmaya (The Culinary Institute of America, 2024), Türkiye’de ise 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sistematik olarak verilmeye başlanmıştır. Türkiye’de aşçılık eğitimi, ilk olarak 1962 yılında Ankara Otelcilik Okulu’nda ortaöğretim düzeyinde, ardından 1997 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi’nde ön lisans programı olarak sunulmuştur. Lisans düzeyinde ise 2003 yılında Yeditepe Üniversitesi’nde Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü’nün açılmasıyla birlikte gastronomi eğitimi yaygınlaşmıştır (Şat, Sezen ve Doğdubay, 2023). Yükseköğretim Kurulu verilerine göre, 2023-2024 öğretim yılında Türkiye genelinde çok sayıda üniversitede aşçılık ve gastronomi programları bulunmakta olup, bu programlara olan ilgi oldukça yüksektir (Yükseköğretim Kurulu, 2024). Son otuz yılda yaşanan bu hızlı

büyüme, aşçılık mesleğinin toplumsal prestijinin artması ve bireylerin bu alanda kariyer yapma isteklerinin artmasıyla ilişkilendirilebilir. Aşçılık eğitiminin yaygınlaşması, sektörün nitelikli personel ihtiyacını karşılamaya yönelik önemli bir adım olup iş gücünün kalitesini ve üretimde emek faktörünün verimliliğini de artırmıştır (Arslan ve Pekerşen, 2019).

Aşçılık Eğitiminde Bireylerin Karşılaşabilecekleri Psikolojik Zorluklar

Aşçılık eğitimi, bireylerin mutfak becerilerini geliştirmelerine ve yaratıcılıklarını ifade etmelerine olanak tanıyan, disiplin, özveri ve tutku gerektiren zorlu bir süreçtir. Bu süreç, öğrencileri sadece teknik becerilerle donatmakla kalmamakta, onları yüksek baskı altında çalışmaya, hızlı kararlar vermeye ve sürekli eleştiriye açık olmaya da hazırlamak zorundadır (Shani, Belhassen ve Soskolne, 2013; Deutsch, 2016). Bu zorlu ortam, öğrencilerin psikolojik sağlıklarını çeşitli şekillerde etkileyebilmektedir (Okumus, 2021). Deutsch (2018) yaptığı çalışmada aşçılık eğitimi alan öğrencileri sadece teknik olarak yetkin aşçılar olarak yetiştirilmemesi gerektiği, öğrencilerin hata yapmalarına, risk almalarına, yemek pişirmeyi sadece bir tarif takip etme süreci olarak değil, keşif ve ifade biçimi olarak görmelerine izin veren destekleyici ve esnek bir öğrenme ortamı hazırlanması gerektiğini vurgulamıştır. Hegarty (2011) ve Woodhouse (2016) ise aşçılık eğitimi veren öğretmenlerin öğrencilerin yaratıcılıklarını teşvik etmelerini, aşçılık eğitimini sadece sektör ihtiyaçlarını karşılamak yerine öğrencilerin kişisel ve mesleki gelişimlerine katkıda bulunacak şekilde dönüştürmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Günümüzün aşçılık öğrencileri genellikle medya aracılığıyla bir aşçılık kariyeri hakkında algılar geliştirmiştir. Televizyonda ve internette yemek ile ilgili programların sayısındaki artış, şef mesleğini popülerleştirmeye ve yemekten alınan zevkin farkındalığını artırmaya yardımcı olmuştur (Yıldırım ve Uyar, 2024). Ancak, medya genellikle aşçılık mesleğinin sadece ışıltılı ve heyecanlı yanlarını göstermekte, uzun çalışma saatleri, yüksek stres ve fiziksel zorluklar gibi zorlu yönlerini göz ardı etmektedir (Gray ve Farrell, 2021). Medya aşçılık mesleğini popülerleştirmede önemli bir rol oynarken, öğrencilerin gerçekçi beklentilere sahip olmaları ve mesleğin tüm yönlerini anlamaları için daha fazla bilgiye ihtiyaçları bulunmaktadır. (Pratten, 2003).

Aşçılık eğitimi sürecinde öğrenciler psikolojik zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Bunlar arasında, performans kaygısı, mükemmeliyetçilik, tükenmişlik ve iş-yaşam dengesi sorunları öne çıkmaktadır.

- **Performans Kaygısı:** Bu kaygı, öğrencilerin kendilerini yetersiz hissetmelerine, hata yapmaktan korkmalarına ve potansiyellerini tam olarak ortaya koyamamalarına yol açabilmekte, bu yüzden mutfak ortamının rekabetçi doğası ve sürekli değerlendirme altında olma durumu öğrencilerde performans kaygısına neden olabilmektedir (Condrasky, Williams, Catalano ve Griffin, 2011).
- **Mükemmeliyetçilik:** Mükemmeliyetçilik, sürekli hata yapma korkusuna, yüksek stres düzeylerine ve hatta depresyon gibi ruh sağlığı sorunlarına sebep olabilecek bir durumdur (Limburg vd., 2017). Aşçılık, detaylara dikkat ve hassasiyet gerektiren bir alandır. Bu durum, bazı öğrencilerin mükemmeliyetçi bir yaklaşım benimsemesine neden olabilmektedir (Kaçar Başaran, 2023).
- **Tükenmişlik:** Tükenmişlik, motivasyon kaybı, enerji düşüklüğü, sinirlilik ve iş tatminsizliği ile karakterize olup öğrencilerin akademik başarılarını ve genel sağlıklarını olumsuz etkileyebilmektedir. Yoğun çalışma saatleri, fiziksel zorluklar ve duygusal baskılar da aşçılık öğrencilerinde tükenmişlik sendromuna yol açabilecek faktörlerdendir (Melamed, vd, 2009).

- **İş-Yaşam Dengesi Sorunları:** Aşçılık eğitimi ve mesleği, genellikle uzun ve düzensiz çalışma saatlerini kapsamaktadır. Bu durum, öğrencilerin iş-yaşam dengelerini sağlamalarını zorlaştırabilmekte, kişisel yaşamlarını ve sosyal ilişkilerini olumsuz etkileyebilmektedir (Kinman ve Jones, 2008).

Bu psikolojik zorlukların yanı sıra, aşırı yemek yapma korkusu (mageirofobi) da aşçılık eğitimi alan bireylerin karşılaşılabileceği önemli bir zorluktur. Bu fobi, yemek yapma eylemiyle ilgili yoğun bir kaygı ve korku durumunu ifade etmektedir (Kayaalp vd., 2022). Bireyler, yemek yaparken başkalarının sağlığını tehlikeye atmadan, yemeklerin beğenilmemesinden, mutfak kazalarından veya tarifleri takip edememekten endişe duyabilmektedir. Bu korku, öğrencilerin özgüvenlerini zedeleyebilmekte, öğrenme motivasyonlarını azaltabilmekte ve hatta mesleki hedeflerinden vazgeçmelerine neden olabilmektedir (Wang ve Tsai, 2017). Aşçılık eğitimi sürecinde karşılaşılan bu psikolojik zorluklar, öğrencilerin akademik başarılarını, mesleki gelişimlerini ve genel sağlıklarını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, aşçılık eğitimi veren kurumların, öğrencilerin psikolojik ihtiyaçlarına daha fazla önem vermeleri ve bu zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olacak destek mekanizmaları geliştirmeleri gerekmektedir. Özellikle aşçılık eğitimi müfredatlarının öğrencileri yiyecek-içecek sektörünün zorluklarına karşı hazırlamak için eğitim bilimleri teorilerine göre bilimsel ilkeler kullanılarak revize edilmesi, uygulamalı eğitimlerin de öğrencilerin öz güvenlerini ve hazır bulunuşluk düzeylerini yükseltecek öğretim yöntemleri ile gerçekleştirilmesi gerektiği yapılan çalışmalarda vurgulanmaktadır (Kim ve Kim, 2005; Jang, 2005; Horng ve Hu, 2009; Müller, VanLeeuwen, Mandabach ve Harrington 2009; Deursch, 2018; Dalton, 2020; Okumus, 2021). Bu, öğrencilerin eğitim süreçlerini başarıyla tamamlamalarına, sağlıklı bir mesleki yaşam sürdürmelerine ve mesleki potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmelerine olanak tanıyacaktır.

Aşçılık Eğitimi ve Aşırı Yemek Yapma Korkusu (Mageirofobi) İlişkisi

Aşırı yemek yapma korkusu (Mageirofobi), literatürde nispeten yeni bir kavram olup üzerinde sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır.

Aşırı yemek yapma korkusu, bireylerin yemek yapmaktan kaçınmalarına, sosyal ortamlarda yemek yapmaktan çekinmelerine ve hatta aşçılık eğitimi alan bireylerin mesleki gelişimlerini olumsuz etkilemesine neden olabilmektedir (Kayaalp vd., 2022). Bu korkunun bireyler üzerindeki etkileri, sadece yemek yapmaktan kaçınma davranışıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sosyal ortamlarda yemek yapmaktan çekinme, aşçılık eğitimi veya kariyerinden uzaklaşma gibi daha geniş kapsamlı sonuçlara da yol açabilmektedir (Johnson, 2023). Bu yüzden mageirofobi, aşçılık eğitimi ve kariyerleri üzerinde potansiyel bir engel oluşturarak öğrencilerin ve profesyonellerin başarılarını olumsuz etkileyebilecek olumsuz özellikler barındırmaktadır.

Kayaalp vd. (2022) aşırı yemek yapma korkusu ile ilgili yaptıkları çalışmada bu korkuyu tanımlayarak ve bireylerin aşırı yemek yapma korku düzeylerini ölçmek için ölçek geliştirme çalışması gerçekleştirmişlerdir. Bu ölçek aşağıda yer alan dört alt boyuttan oluşmaktadır:

- **Tehlikeli ve Yenilemeyecek Gıdalar Sunma Korkusu (Gıda Güvenliği ve Hijyen Korkusu):** Bireylerin başkalarına bozulmuş, kontamine olmuş veya başka bir şekilde zararlı olabilecek yiyecekler sunmaktan duydukları yoğun korkuyu ifade etmektedir. Bu korku, gıda zehirlenmesine neden olma, başkalarını hasta etme veya sosyal yargılanma endişelerinden kaynaklanabilmektedir. Bu korkuya sahip olanlar sosyal izolasyona girebilir, kariyer gelişimlerini olumsuz etkileyebilir ve genel yaşam kalitesinde düşüş ve kısıtlamalara sebep olabilir (Green, Draper ve Dowler, 2003).

- **Sunum Korkusu (Gastronomik Estetik Korkusu):** Bireylerin yemeklerin görsel sunumu, düzenlemesi ve estetik değerleriyle ilgili yoğun bir kaygı veya korku yaşaması durumudur. Bu korku, yemeklerin kusursuz bir şekilde sunulması gerektiği inancından kaynaklanabilmekte ve bireyin kendi yeteneklerine veya başkalarının beklentilerine dair güvensizliklerini yansıtabilmektedir (Egan, Wade ve Shafran, 2011). Bu korkunun altında yatan nedenler çeşitlilik göstermektedir. Özellikle sosyal medya ve popüler kültürün yarattığı mükemmel yemek imajı, bireylerde gerçekçi olmayan beklentiler oluşturmakta ve yetersizlik duygularına neden olmaktadır (Fardouly, Diedrichs, Vartanian ve Halliwell, 2015; Holland ve Tiggemann, 2016). Ayrıca, mükemmeliyetçilik eğilimi olan bireyler, yemek sunumunda en ufak bir hatayı bile kabul edilemez bulabilmektedir. Bu korku yemek pişirme ve yeme deneyiminin keyfini azaltarak sosyal etkileşimleri olumsuz etkileyebilir. Bu korkunun üstesinden gelmek için, bireyler kendilerine karşı daha anlayışlı ve hoşgörülü olmayı öğrenmeli, mükemmeliyetçilik düşüncelerine meydan okunmalı ve yemek pişirmeyi bir zevk kaynağı olarak görmeye odaklanmalıdır. Profesyonel yardım almak da bu korkunun yönetilmesinde faydalı olabilecek yöntemlerden biridir (Rozin ve Pallon, 1987; Dovey ve McManus, 2001; Bardone-Cone ve Boyd, 2008).
- **Pişirme Aşamalarından Korkma (Pişirme Sürecinde Kontrol Kaybı Korkusu):** Bireylerin yemek yaparken belirli aşamalarda veya tekniklerde yoğun bir kaygı veya korku yaşaması durumudur. Bu korku, kesme, doğrama, ateş kullanma, hamur yoğurma veya belirli pişirme yöntemlerini uygulama gibi becerilerde yetersizlik hissinden veya olumsuz deneyimlerden kaynaklanmaktadır. Bu korku türünün düzeyini geçmişte yaşanan kazalar, yaralanmalar, belirli tekniklerde özgüven eksikliği, hatalardan kaçınma, pişirme sürecinin kontrol edilemez olduğuna dair inançların durumu belirlemektedir (Conroy, Poczwardowski ve Henschen, 2001; Thomas ve Dittmar, 2011).
- **Reçete Korkusu (Tarif Takibi ve Yeni Reçete Korkusu):** Bireylerin yemek tarifleriyle etkileşim kurarken veya onları takip ederken yoğun bir kaygı veya korku yaşaması durumudur. Bu korku, tarifin karmaşıklığı, belirli teknikler veya malzemeler hakkında bilgi eksikliği, başarısızlık korkusu veya yemeklerin beklentileri karşılayamaması endişesinden kaynaklanmaktadır. Reçete korkusu, yemek yapmaktan keyif almayı engelleyebilir ve yeni lezzetler keşfetmeyi sınırlayabilir. Bu korkunun üstesinden gelmek, mutfakta yaratıcılığı teşvik edebilir ve yemek yapma deneyimini daha keyifli hâle getirebilir (Conroy vd., 2001; Kayaalp vd., 2022).

Konu ile İlgili Yapılmış Çalışmalar

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde aşçılık eğitimi ile ilgili yapılmış çalışmaların bireylerin aşçılık kariyeri için gerekli yetkinlikler, aşçılık eğitimi süresi içerisinde pişirme yetkinliklerinin kazandırılması için kullanılan strateji, öğretim yöntemleri ve program teorileri, bireylerin yemek hazırlama ve pişirme yetkinlikleri ile psikolojik faktörlerin ilişkisi, aşçılık eğitimi alan öğrencilerin kariyer kaygıları konularının ele alındığı görülmüştür.

Zopiatis (2010) tarafından yapılan araştırmada, aşçılık kariyerinde başarılı olmak için gerekli olan yetkinlikler incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, yemek pişirme tekniklerinin bir aşçı için vazgeçilmez olduğunu, liderlik ve yönetim becerilerinin de önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ancak, aşçıların kavramsal yetkinliklerini geliştirmede eksiklikleri olduğu tespit edilmiştir.

Blamey, Gordon, Newstead ve McDowell (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada aşçılık eğitimi süreçlerinde pişirme yetkinliğinin kazandırılması için kullanılan stratejiler,

program teorileri ve öğretim yöntemleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışma bulguları, eğitim programlarında uygulanan stratejilerin, programın genel amacı ve kılavuzlarıyla tutarlı olduğunu göstermiştir. Ancak, araştırmacılar pişirme yetkinliğinin gelişiminde bireysel farklılıkların (örneğin, öz güven) da önemli bir rol oynadığını vurgulayarak, gelecekteki eğitim programlarında bu değişkenlerin de dikkate alınması gerektiğini önermişlerdir.

Kowalkowska, Poinhos ve Radrigues (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada bireylerin yemek pişirme yetkinliği ile sosyo-demografik, psikolojik ve yemek pişirmeye ilgili diğer değişkenler arasındaki ilişki incelemiş, sıklıkla yemek pişiren, kendilerini yemek yaparken daha güvenli hisseden ve yemek yapmaktan keyif alan bireylerin, yemek pişirme yetkinliğinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca, yemek yapmayı öğrenme motivasyonlarının başında kişisel ilgiyi sıralayan katılımcıların, daha yetkin birer aşçı oldukları belirlenmiştir.

Turpçu ve Akyurt (2018) tarafından turizm lisans öğrencilerinin kariyer kaygılarının ortaya çıkarılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada daha önce turizm sektöründe çalışma deneyimi olmayan öğrencilerin turizm sektöründe çalışma deneyimi yaşayanlara oranla daha fazla mesleki kaygı ve korku yaşadıkları saptanmıştır.

Mutlu ve Esen (2022) turizm eğitimi alan öğrencilerin kariyer kaygılarını belirlemek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada turizm mesleğini icra etme konusunda kişilik özelliklerinin beceri ve deneyimden kaynaklanan herhangi bir kariyer kaygısı yaşatmadığı ancak tecrübesizliğe eklenen akademik bilgi eksikliğinin kariyer kaygısını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özdemir ve Mankan (2022) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, ortaöğretim aşçılık programına katılan öğrencilerin yemek pişirme ve hazırlama becerilerindeki yeterlilikleri incelenmiştir. Çalışma bulguları, öğrencilerin sebze doğrama, sos ve çorba hazırlama, fırında pişirme gibi temel becerilere dair kendilerini yeterli gördüklerini ortaya koymuştur. Ancak, çiğ balık hazırlama ve pişirme gibi daha spesifik ve teknik bir beceri konusunda öğrencilerin ciddi eksiklikleri olduğu tespit edilmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Deseni ve Modeli

Kaygı ve stres, gerçek veya algılanan bir tehdit karşısında ortaya çıkan, bireyin fiziksel ve psikolojik sağlığını olumsuz etkileyen yaygın psikolojik deneyimler olarak kabul edilmektedir (Yeniçeri vd., 2007). Kaygı ve stres düzeyinin orta seviyelerde olması, özellikle öğrencilerin öğrenme düzeyleri ile ilgili performanslarını artırabilecek iken, stres seviyesinin yükselmesi kaygı durumunun artarak korkuya dönüşmesine neden olmakta, öğrencilerin dikkat, yoğunlaşma ve öğrenme seviyelerini azaltmakta, yaptıkları işte yanlışlık yapma, sosyal ilişkilerinde sorunlar yaşama, iş veriminde azalma gibi durumları doğurabilmektedir (Lee ve Graham, 2001). Bu çalışmada aşçılık eğitimi alan bireylerin seçtikleri meslek alanı ile ilişkili fobilerden biri olan aşırı yemek yapma korkusu düzeylerini belirlemek ve bu fobi türünü yenmek veya etkilerini minimize etmek için çözüm önerileri üretmek amaçlanmıştır.

Çalışmanın amacına uygun olarak belirlenen araştırma hipotezlerinin desteklenip desteklenmediğini belirlemek amacıyla aşçılık eğitimi alan bireylere yönelik nicel araştırma yöntemlerinin önemli bir ögesi olan ilişkisel tarama modeli ve anket tekniğinden faydalanılmıştır. Nicel araştırma yöntemleri, sayısal değer taşıyan verilerin bir araya getirilmesine katkı veren farklı olay, nesne ve bireyler ile ilgili algı ve davranışları gözlemleme, ölçme ve sonuçların birbiriyle mukayese edilebilmesini sağlayan bir araştırma şeklidir (Kozak, 2014). Araştırmada üç farklı değişken bulunmaktadır. Bu değişkenlerden bağımsız değişkenler

aşçılık eğitimi alan bireylerin cinsiyetleri, mezun olma durumları ve ilgi duydukları mutfak bölümleri, aracı değişken kişilik özellikleri ve bağımlı değişken ise aşırı yemek yapma korkusu değişkenleridir. Araştırmada aşçılık eğitimi alan bireylerin kişilik özellikleri ile aşırı yemek yapma korkuları arasındaki ilişki ile demografik özelliklerine göre aşırı yemek yapma korkuları arasındaki farklılıklar araştırılmıştır. Araştırmanın modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

H1: Aşçılık eğitimi alan bireylerin cinsiyete göre aşırı yemek yapma korkuları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H1a: Aşçılık eğitimi alan bireylerin gıda güvenliği ve hijyen korkusu düzeyleri, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H1b: Aşçılık eğitimi alan bireylerin gastronomik estetik korkusu düzeyleri, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H1c: Aşçılık eğitimi alan bireylerin pişirme sürecinde kontrol kaybı korkusu düzeyleri, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H1d: Aşçılık eğitimi alan bireylerin tarif takibi ve yeni reçete korkusu düzeyleri, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H2: Aşçılık eğitimi alan bireylerin mezun olma durumlarına göre aşırı yemek yapma korkuları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H2a: Aşçılık eğitimi alan bireylerin gıda güvenliği ve hijyen korkusu düzeyleri, mezun olma durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H2b: Aşçılık eğitimi alan bireylerin gastronomik estetik korkusu düzeyleri, mezun olma durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H2c: Aşçılık eğitimi alan bireylerin pişirme sürecinde kontrol kaybı korkusu düzeyleri, mezun olma durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H2d: Aşçılık eğitimi alan bireylerin tarif takibi ve yeni reçete korkusu düzeyleri mezun olma durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H3: Aşçılık eğitimi alan bireylerin ilgi duydukları mutfak bölümlerine göre aşırı yemek yapma korkuları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H3a: Aşçılık eğitimi alan bireylerin gıda güvenliği ve hijyen korkusu düzeyleri, ilgi duydukları mutfak bölümlerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H3b: Aşçılık eğitimi alan bireylerin gastronomik estetik korkusu düzeyleri, ilgi duydukları mutfak bölümlerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H3c: Aşçılık eğitimi alan bireylerin pişirme sürecinde kontrol kaybı korkusu düzeyleri, ilgi duydukları mutfak bölümlerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H3d: Aşçılık eğitimi alan bireylerin tarif takibi ve yeni reçete korkusu düzeyleri ilgi duydukları mutfak bölümlerine göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H4: Aşçılık eğitimi alan bireylerin kişilik özellikleri ile aşırı yemek yapma korkuları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

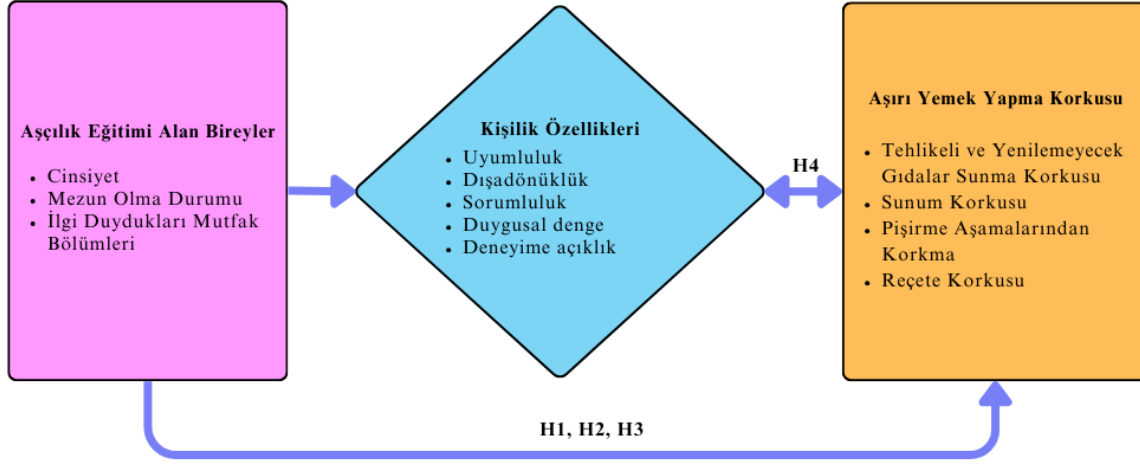
H4a: Aşçılık eğitimi alan bireylerin uyumluluk kişilik özellikleri ile aşırı yemek yapma korkuları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4b: Aşçılık eğitimi alan bireylerin dışadönüklük kişilik özellikleri ile aşırı yemek yapma korkuları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4c: Aşçılık eğitimi alan bireylerin sorumluluk kişilik özellikleri ile aşırı yemek yapma korkuları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4d: Aşçılık eğitimi alan bireylerin duygusal denge kişilik özellikleri ile aşırı yemek yapma korkuları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4e: Aşçılık eğitimi alan bireylerin deneyime açıklık kişilik özellikleri ile aşırı yemek yapma korkuları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’de aşçılık eğitimi alan üniversite öğrencileri ve üniversiteden mezun olmuş bireyler oluşturmaktadır. Yükseköğretim Kurulu 2023-2024 öğretim yılı yükseköğretim istatistiklerine göre Türkiye’de 77 adet devlet üniversitesi ve 27 vakıf üniversitesinde aşçılık eğitimi veren ön lisans programı bulunmakta olup bu programlarda normal öğretimde 15.529, ikinci öğretimde 3.796, uzaktan öğretimde 124 ve açık öğretimde 33.464 aktif öğrenci toplamda ise 52.918 öğrenci öğrenim görmektedir. Aşçılık öğrenimi gören öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı ise 18.506’sı erkek ve 34.412’si kadın şeklindedir (Yükseköğretim Kurulu, 2024). Araştırmanın örnekleminde özellikle mezun sayısının tespit edilememesinden dolayı evren sayısının yüksekliğine dayanarak örneklem sayısının 384 olabileceği hesaplanmıştır. Araştırmada örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış ve kriter olarak aşçılık eğitimi almış olmak, aşçılık mezunu olmak kriterlerine göre örneklem seçilmiştir. Buna göre araştırmanın örneklemini Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi’nde aşçılık eğitimi alan ve bu bölümden mezun olan 400 birey oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı ve Süreci

Araştırmada verilerin elde edilmesi için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket üç farklı kısımdan oluşmakta olup ilk kısımda katılımcı demografi özelliklerini ortaya çıkarmaya yönelik 8 sorudan oluşan kısım, ikinci kısımda katılımcıların aşırı yemek yapma korkularını ölçmeye yönelik 19 ifadeden oluşan kısım ve katılımcıların kişilik özelliklerini belirlemeye yönelik 30 ifadeden oluşan kısma yer verilmiştir. Araştırmada katılımcıların aşırı yemek yapma korkularını tespit etmek için Kayaalp vd. (2022) tarafından aşırı yemek yapma korkusu ölçeğinin geliştirilmesi amacıyla geçerliği ve güvenilirliği yapılmış ve Türkçe’ye uyarlanmış çalışmanın ölçeğinden yararlanılmıştır. Kayaalp vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçlara göre ölçeğin dört alt boyut ve 19 maddeden oluştuğu, toplam varyansın 54,776’sını açıkladığı ve ölçeğin Cronbach Alpha değerinin 0,805 ile yüksek güvenilirlik düzeyinde olduğu bulunmuştur. Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde uyum

değerleri bulunmuş olup değerlerin kabul edilebilir seviyede olduğu tespit edilmiştir. ($\chi^2/df = 1,98$, GFI= 0,93, CFI= 0,93, NFI= 0,90 ve RMSEA= 0,04).

Katılımcıların kişilik özelliklerinin değerlendirilmesinde, kişilik özelliklerini tespit etmek amacıyla Goldberg (1990) tarafından geliştirilmesi yapılan ve Türk halkında uygulanması için Morsünbül (2014) tarafından Türkçe versiyona uyarlanan Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi (HBBKT) tercih edilmiştir. Bu test beş temel kişilik boyutunu ölçmek için 30 madde içermektedir. Maddeler, 7'li Likert tipi bir ölçek kullanılarak değerlendirilmiştir. Morsünbül (2014) tarafından yapılan güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, alt boyutların Cronbach's alfa katsayıları 0.71 ile 0.81 arasında değişmekte olup, kullanılan ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan doğrulayıcı faktör analizi, ölçeğin beş faktörlü yapısının verileri iyi temsil ettiğini ortaya koymuştur ($\chi^2/df = 3.76$, GFI = 0.91, CFI = 0.92, NFI = 0.91, NNFI = 0.91, RMSEA = 0.08). Bu bulgular, HBBKT'nin Türk kültüründe geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu desteklemektedir.

Anketin uygulanabilmesi için Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurul Komisyonu'ndan 26.07.2024 tarih ve 476670 sayılı toplantısından alınan karar ile araştırma izni alınmıştır. Anketin geçerliği ve güvenilirliği, gastronomi ve mutfak sanatları alanında uzman beş akademisyenden alınan görüşlerle sağlanmıştır. Anketin pilot uygulaması, soruların anlaşılabilirliğini ve ifade biçimini değerlendirmek amacıyla 60 katılımcı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma, üniversitenin ilgili etik kurulundan gerekli izinleri alarak yürütülmüştür. Veri toplama aşamasında, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Devrek Meslek Yüksekokulu öğrenci ve mezunlarına yönelik olarak çevrimiçi (Google Forms) bir anket çalışması yapılmıştır. Toplamda 400 katılımcıdan Veri toplanmış olup veri toplama süreci 15-20 Ağustos 2024 tarihleri arasında tamamlanmıştır.

Veri Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS 22.0 ile nicel analizlere tabi tutularak ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliği, demografik özellikler ve araştırma hipotezleri bu program ile analiz edilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine göre kişilik özellikleri ile aşırı yemek yapma korkuları arasındaki ilişki Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Farklı demografik gruplar arasındaki aşırı yemek yapma korkusu düzeyleri t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile karşılaştırılmıştır. Grup farklılıklarının belirlenmesinde ise Tukey HSD testi kullanılmıştır.

Araştırmanın Güvenirlik Analizine İlişkin Sonuçları

Tablo 1: Aşırı Yemek Yapma Korkusu (Mageirocophobia) Ölçeğinin ve Alt Boyutlarının Güvenirlik (Cronbach Alpha) Analizi Bulguları

Ölçek ve Alt Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach Alpha (α)
Aşırı Yemek Yapma Korkusu Ölçeği	19	0,863
Gıda Güvenliği ve Hijyen Korkusu Alt Boyutu	7	0,820
Gastronomik Estetik Korkusu Alt Boyutu	4	0,846
Pişirme Sürecinde Kontrol Kaybı Korkusu Alt Boyutu	4	0,725
Tarif Takibi ve Yeni Reçete Korkusu Alt Boyutu	4	0,773

Aşırı yemek yapma korkusu ölçeğinin iç tutarlılığını değerlendirmek amacıyla Cronbach's alpha güvenilirlik katsayısı hesaplanmış, ölçeğin ve alt boyutlarının Cronbach's alpha güvenilirlik katsayıları Tablo 1'de sunulmuştur. Tüm ölçek için hesaplanan Cronbach's alpha değeri, .863 olarak bulunmuştur, bu da ölçeğin yüksek bir iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Gıda Güvenliği ve Hijyen Korkusu, Gastronomik Estetik Korkusu, Pişirme Sürecinde Kontrol Kaybı Korkusu ve Tarif Takibi ve Yeni Reçete Korkusu alt boyutları için elde edilen Cronbach's alpha değerleri sırasıyla .820, .846, .725 ve .773 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, ölçeğin tüm alt boyutlarının da yeterli düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Büyüköztürk'e (2011) göre, Cronbach's alpha değerinin 70 ve üzerinde olması bir ölçeğin güvenilir kabul edilmesi için yeterli bir kriter olarak bildirilmiştir.

Araştırmanın Faktör Analizine İlişkin Sonuçları

Aşırı Yemek Yapma Korkusu (Mageirocophobia) Ölçeğinin (AYYKÖ) yapı geçerliliğini ortaya çıkarmak amacıyla ölçeğe Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır. Faktör analizi esas ölçeğin aslına bağlı kalarak dört faktör altında gerçekleştirilmiştir. Veriye en uygun çözümü elde etmek için temel bileşenler yöntemi tercih edilmiş ve doğrudan eğik döndürme (direct oblimin) yöntemi ile faktörler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Doğrudan eğik döndürme, faktörler arasında korelasyon olduğu varsayıldığında tercih edilen bir yöntemdir (Büyüköztürk, 2011).

Yapılan yapı geçerliliği analizine göre Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) 0,853 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, Field (2024)'e göre "harika" olarak kabul edilen aralıkta yer almaktadır. Ayrıca, Bartlett Testi sonucu anlamlı bulunmuş ($\chi^2(171) = 3247,422$; $p < 0,05$) ve ölçek maddeleri arasındaki korelasyonun faktör analizi için yeterli olduğu tespit edilmiştir.

AFA sonucunda, 19 maddeden oluşan Aşırı Yemek Yapma Korkusu Ölçeğinin dört alt boyutlu bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Bu dört faktör, toplam varyansın %64,48'ini açıklamaktadır. Faktör 1, ölçeğin en büyük bölümünü temsil ederken, diğer faktörler de önemli ölçüde varyans açıklamaktadır. Bu bulgular, AYYKÖ'nün aşırı yemek yapma korkusunu geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçtüğünü göstermektedir. Tablo 2'de maddelerin faktörlere göre dağılımı ve faktör yükleri gösterilmiştir.

Tablo 2: Aşırı Yemek Yapma Korkusu (Mageirocophobia) Ölçeğinin Faktör Analizi Bulguları

Maddeler	İfadeler	F 1	F 2	F 3	F 4
M. 1	Yemeği az pişirmekten korkarım.	,819			
M. 2	Gıda zehirlenme haberleri beni çok endişelendirir.	,694			
M. 3	Pişiireceğim yiyecekleri yeterince temizleyemezsem diye korkarım.	,708			
M. 4	Deniz ürünleri gibi zor yemekleri pişirmek beni korkutur.	,666			
M. 5	Farklı yiyecekleri bir araya getirerek yemek yapmak beni tedirgin eder.	,805			
M. 6	Yemeğin kıvamını tam tutturamazsam diye kaygılanırım.	,662			
M. 7	Hazırladığım yemeği kimse yemezse diye korkarım.	,643			
M. 8	Soframın kusursuz olmasına çok önem veririm.		,928		
M. 9	Soframın her detayının uyumlu olmasını isterim.		,935		
M. 10	Hazırladığım tüm tabakların aynı görünmesini isterim.		,911		
M. 11	Hazırladığım yemeğin görünümü hoş değilse sunmak istemem.		,689		
M. 12	Yemek yaparken kendimi kesebilir veya yakabilirim diye endişe duyarım.			,692	
M. 13	Pişirme sürecinde ocak ve gaz güvenliği hususunda devamlı bir dikkat gösteririm.			,705	
M. 14	Ekipmanları doğru kullanamama endişesi taşımaktayım.			,666	
M. 15	Pişirme esnasında meydana gelebilecek kazalar zihnimi sürekli meşgul eder.			,725	
M. 16	Tarifin adımlarını eksiksiz takip edememe konusunda kaygı duyarım.				,759
M. 17	Kullandığım tarifin aşamalarını kaçırmaktan endişe duyarım.				,775
M. 18	Tarifteki adımları doğru takip edemezsem diye endişelenirim.				,730
M. 19	Tarifte önerilen ekipmanları kullanmaktan çekinirim.				,621
Özdeğer		5,615	2,825	2,787	1,026
Açıkladığı Varyans		29,551	14,867	14,668	5,400

Açılanan Toplam Varyans**64,485**

Tablo 2’de yer alan Aşırı Yemek Yapma Korkusu Ölçeği'nin faktör analizi sonuçlarına göre, ölçek dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar, sırasıyla Gıda Güvenliği ve Hijyen Korkusu, Gastronomik Estetik Korkusu, Pişirme Sürecinde Kontrol Kaybı Korkusu ve Tarif Takibi ve Yeni Reçete Korkusu olarak isimlendirilmiştir. Ölçek maddelerinin faktör yükleri, 0.621 ile 1.00 arasında değişmekte olup, bu değerler maddelerin ilgili faktörleri yeterli düzeyde temsil ettiğini göstermektedir. Kayaalp vd. (2022) tarafından geliştirilen ölçekteki alt boyutlarla benzerlik gösteren bu bulgu, ölçeğin yapı geçerliliğini desteklemektedir.

Araştırmanın Normallik Testi Analizine İlişkin Sonuçları**Tablo 3:** Aşırı Yemek Yapma Korkusu (Mageirocophobia) Ölçeğinin ve Alt Boyutlarının Normallik Testi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutlar	\bar{X}	SS	Çarpıklık	Basıklık
Aşırı Yemek Yapma Korkusu Ölçeği	54,71	,874	,107	-,261
Gıda Güvenliği ve Hijyen Korkusu Alt Boyutu	17,72	,871	,324	-,802
Gastronomik Estetik Korkusu Alt Boyutu	12,25	,902	-,587	1,065
Pişirme Sürecinde Kontrol Kaybı Korkusu Alt Boyutu	11,40	,272	,190	-,781
Tarif Takibi ve Yeni Reçete Korkusu Alt Boyutu	8,84	,895	,659	-,133

Aşırı Yemek Yapma Korkusu Ölçeği ve alt boyutlarına ilişkin olarak hesaplanan standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri, Tablo 3’te sunulmuştur. Shoa (2002) tarafından belirtilen normal dağılım kriterleri çerçevesinde yapılan değerlendirmede, ölçek ve alt boyutlarının verilerinin genel olarak normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Elde edilen bulgular, Aşırı Yemek Yapma Korkusu Ölçeği verilerinin normal dağılım varsayımını desteklemekte olup bu durum istatistiksel analizlerin geçerliliği açısından önemli bir bulgu niteliğindedir.

Bulgular**Araştırmanın Betimsel Bulguları**

Çalışma kapsamında örneklemini Aşçılık programında öğrenim gören ve öğrenim görmüş bireylerin cinsiyet, yaş, mezun olunan lise, öğrenim türü, çalışmak istenilen veya çalışılan mutfak türü, ilgi duyulan mutfak bölümleri ve aşırı yemek yapma korkusu düzeylerine ilişkin betimsel istatistik analizlerine bu bölümde yer verilmektedir.

Tablo 4: Aşçılık Eğitimi Alan Bireylerin Demografik Özelliklerine Yönelik Bulgular (n=400)

Değişkenler	N	%	Değişkenler	N	%		
Cinsiyet	Kadın	231	57,8	Çalışmak İstenilen veya Çalışılan Mutfak Türü	Otel Mutfağı	194	48,5
	Erkek	169	42,3		Restoran Mutfağı	154	38,5
	Toplam	400	100		Diğer Mutfaklar	52	13,0
Yaş Grubu	18-24 yaş	284	71,0	Toplam	400	100	
	25-34 yaş	105	26,3	Sıcak Bölüm	107	26,8	
	35-44 yaş	7	1,8	Soğuk Bölüm	50	12,5	
	45 yaş ve üstü	4	1,0	Pastane	108	27,0	
	Toplam	400	100	Kasaphane Bölümü	5	1,3	
Mezun Olunan Lise Türü	Alan İçi	219	54,3	İlgi Duyulan Mutfak Bölümü	Kahvaltı Bölümü	8	2,0
	Alan Dışı	181	45,3		Alakart Bölüm	115	28,7
	Toplam	400	100		Diğer Bölümler	7	1,8
Mezuniyet Durumu	Öğrenci	194	48,5	Toplam	400	100	
	Mezun	206	51,5				
	Toplam	400	100				
Öğrenim Türü	Birinci Öğretim	201	50,2				
	İkinci Öğr.	199	49,8				
	Toplam	400	100				

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların %57,8'inin kadın, %42,3'ünün ise erkek olduğu, %71,0'inin 18-24 yaş aralığında bulunduğu, %54,3'ünün aşçılık, pastacılık alanı ile ilgili alan içi liselerden mezun olduğu ve %45,3'ünün de alan dışı liselerden mezun olduğu bulunmuştur. Araştırmaya katılan bireylerin %48,5'i hâlen öğrenci konumunda iken, %51,5'i ise mezun durumundadır. Katılımcıların yaklaşık yarıya yakını (%48,5) otel mutfağında çalışmak istediğini belirtirken, en çok ilgi duyulan mutfak bölümleri sırasıyla; %28,7 ile alakart mutfağı, %27,0 ile pastane mutfağı, %26,8 ile sıcak bölüm ve %12,5 ile soğuk bölüm olarak bulunmuştur.

Tablo 5: Aşırı Yemek Yapma Korkusu (Mageirocophobia) Ölçeği ile İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

İfadeler	\bar{X}	SS	Kesinlikle	Kısmen	Kararsızım	Kısmen	Kesinlikle	
			Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılmıyorum	
			%	%	%	%	%	
Gıda Güvenliği ve Hijyen Korkusu	1. Yemeği az pişirmekten korkarım.	2,59	1,44	33,0	22,3	10,0	22,5	12,3
	2. Gıda zehirlenme haberleri beni çok endişelendirir.	2,61	1,47	34,3	19,0	11,8	21,3	13,8
	3. Pişireceğim yiyecekleri yeterince temizleyemezsem diye korkarım.	2,52	1,64	45,0	14,5	5,0	14,5	21,0
	4. Deniz ürünleri gibi zor yemekleri pişirmek beni korkutur.	2,48	1,48	38,8	18,5	13,5	14,2	15,0
	5. Farklı yiyecekleri bir araya getirerek yemek yapmak beni tedirgin eder.	1,82	1,17	57,3	21,0	9,3	7,8	4,8
	6. Yemeğin kıvamını tam tutturamazsam diye kaygılanırım.	2,60	1,41	31,5	21,5	15,0	20,0	12,0
	7. Hazırladığım yemeği kimse yemezse diye korkarım.	3,11	1,54	23,8	15,3	15,3	18,3	27,5
Gastronomik Estetik Korkusu	8. Soframın kusursuz olmasına çok önem veririm.	4,55	1,10	5,8	3,8	2,8	5,5	82,3
	9. Soframın her detayının uyumlu olmasını isterim.	4,50	1,08	5,3	3,8	3,8	10,8	76,5
	10. Hazırladığım tüm tabakların aynı görünmesini isterim.	4,40	1,14	5,8	4,5	5,0	13,5	71,3
	11. Hazırladığım yemeğin görünümü hoş değilse sunmak istemem.	3,31	1,30	11,5	17,0	23,3	25,5	22,8
Pişirme Sürecinde Kontrol Kaybı Korkusu	12. Yemek yaparken kendimi kesebilir veya yakabilirim diye endişe duyarım.	2,66	1,43	29,0	24,3	12,3	20,5	14,0
	13. Pişirme sürecinde ocak ve gaz güvenliği hususunda devamlı bir dikkat gösteririm.	3,69	1,39	10,8	14,5	9,5	25,8	39,5
	14. Ekipmanları doğru kullanamama endişesi taşımaktayım.	2,63	1,48	33,0	20,3	13,3	17,5	16,0
	15. Pişirme esnasında meydana gelebilecek kazalar zihnimi sürekli meşgul eder.	2,42	1,45	39,5	20,5	13,0	13,8	13,5
Tarif Takibi ve Yeni Reçete Korkusu	16. Tarifin adımlarını eksiksiz takip edememe konusunda kaygı duyarım.	2,33	1,22	33,5	25,0	22,5	13,3	5,8
	17. Kullandığım tarifin aşamalarını kaçırmaktan endişe duyarım.	2,53	1,35	31,0	23,8	16,8	18,5	10,0
	18. Tarifteki adımları doğru takip edemezsem diye endişelenirim.	2,18	1,28	43,5	21,0	14,8	15,5	5,3
	19. Tarifte önerilen ekipmanları kullanmaktan çekinirim.	1,81	1,17	58,3	19,5	10,5	6,5	5,3

Aşırı Yemek Yapma Korkusu Ölçeği'ndeki maddelere verilen puanların ortalamaları, standart sapmaları ve yüzdelik değerleri Tablo 5'te sunulmuştur. Bulgulara göre, katılımcılar "Soframın kusursuz olmasına çok önem veririm." (M = 4,55, SS = 1,10), "Soframın her detayının uyumlu olmasını isterim." (M = 4,50, SS = 1,08) ve " Hazırladığım tüm tabakların aynı görünmesini isterim." (M = 4,40, SS = 1,14) maddelerinde en yüksek düzeyde anlaşma göstermişlerdir. Öte yandan, "Tarifte önerilen ekipmanları kullanmaktan çekinirim" (M = 1,81, SS = 1,17), " Tarifteki adımları doğru takip edemezsem diye endişelenirim." (M = 2,18, SS = 1,28) ve " Farklı yiyecekleri bir araya getirerek yemek yapmak beni tedirgin eder." (M = 1,82, SS = 1,17) maddelerinde ise en düşük düzeyde anlaşma görülmüştür. Bu sonuçlar, katılımcıların sunum kaygısı ve tarif takibi ve yeni reçete korkusu yaşadıklarını, ancak yeni lezzetler denemekten de çekindiklerini göstermektedir.

Araştırmada Yer Alan Değişkenlere Ait Farklılık Testleri Analizlerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan aşçılık eğitimi alan bireylerin değişkenlere göre aşırı yemek yapma korkuları ve alt boyutları arasında farklılık test analizlerine bu bölümde yer verilmiştir. Aşçılık eğitimi alan bireylerin cinsiyete göre aşırı yemek yapma korkuları ile ilgili t testi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 6: Aşçılık Eğitimi Alan Bireylerin Cinsiyete Göre Aşırı Yemek Yapma Korkuları ile İlgili T Testi Sonuçları (n=400)

Boyutlar	Değişken	N	\bar{X}	SS	T	df	P
Aşırı Yemek Yapma Korkusu Toplam Puanı	Kadın	231	56,60	13,90	3,220	398	,001*
	Erkek	169	52,13	13,45			
Gıda Güvenliği ve Hijyen Korkusu	Kadın	231	18,78	6,95	3,560	398	,001*
	Erkek	169	16,26	7,03			
Gastronomik Estetik Korkusu	Kadın	231	12,53	2,56	2,226	398	0,27*
	Erkek	169	11,88	3,27			
Pişirme Sürecinde Kontrol Kaybı Korkusu	Kadın	231	11,71	4,32	1,178	398	0,81
	Erkek	169	10,96	4,17			
Tarif Takibi ve Yeni Reçete Korkusu	Kadın	231	8,93	3,76	,566	398	0,05*
	Erkek	169	8,71	4,07			

*p<0,05

Tablo 6'ya göre, aşçılık eğitimi alan bireylerin cinsiyete göre aşırı yemek yapma toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (T=3,220; p<0,001). Buna göre aşçılık eğitimi alan kadın bireylerin aşırı yemek yapma korkularının erkek bireylere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Alt boyutlar açısından bakıldığında cinsiyet ile gıda güvenliği ve hijyen korkusu (T=3,560; p<0,001), gastronomik estetik korkusu (T=2,226; p<0,027) ve tarif takibi ve yeni reçete korkusu (T=0,566; p<0,05) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken, pişirme sürecinde kontrol kaybı korkusu (F=1,178; p=0,81) arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu bulguya göre aşçılık eğitimi alan kadın bireylerin tehlikeli gıda sunma, sunum yapma ve reçeteye uyma korkuları erkeklere göre daha yüksek düzeydedir. Kadınların gıda güvenliği ve hijyen korkusu konusunda daha fazla kaygı yaşamaları, besin zehirlenmesi gibi konulara karşı daha duyarlı olmalarından veya mutfakta daha az deneyimli olmalarından kaynaklanabilir. Gastronomik estetik korkusu; kadınların, yemeklerin görsel sunumuna daha fazla önem vermeleri ve bu konuda daha fazla kaygı yaşamaları ile toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili beklentilerle ilişkilendirilebilir. Tarif takibi ve yeni reçete korkusu ise kadınların, mutfakta daha geleneksel roller üstlenmesi ve bu nedenle yeni tarifler denemekten çekinmeleri, tarif takibi ve yeni reçete korkusunu artırabilir. Tablo 6'da yer alan bulgulara göre araştırma hipotezlerinden H₁ ana hipotezi ile H_{1a}, H_{1b} ve H_{1d} alt hipotezlerinin desteklendiği; H_{1c} alt hipotezin desteklenmediği görülmektedir.

Tablo 7: Aşçılık Eğitimi Alan Bireylerin Mezun Olma Durumlarına Göre Aşırı Yemek Yapma Korkuları ile İlgili T Testi Sonuçları (n=400)

Boyutlar	Değişken	N	\bar{X}	SS.	T	df	P
Aşırı Yemek Yapma Korkusu Toplam Puanı	Öğrenci	194	56,24	14,74	2,143	398	0,033*
	Mezun	206	53,28	12,84			
Gıda Güvenliği ve Hijyen Korkusu	Öğrenci	194	18,79	7,24	2,969	398	0,003*
	Mezun	206	16,70	6,80			
Gastronomik Estetik Korkusu	Öğrenci	194	11,82	3,04	-2,885	398	0,004*
	Mezun	206	12,66	2,70			
Pişirme Sürecinde Kontrol Kaybı Korkusu	Öğrenci	194	11,92	4,22	2,388	398	0,017*
	Mezun	206	10,90	4,26			
Tarif Takibi ve Yeni Reçete Korkusu	Öğrenci	194	9,31	4,04	2,378	398	0,018*
	Mezun	206	8,39	3,70			

*p<0,05

Tablo 7’de aşçılık eğitimi alan bireylerin mezun olma durumlarına göre aşırı yemek yapma korkusu toplam puan ortalamaları öğrenci olan bireylerde ($56,24 \pm 14,74$) mezun olan bireylere göre ($53,28 \pm 12,84$) daha yüksek bulunmuştur. Aşçılık eğitimi alan bireylerin mezun olma durumları ile aşırı yemek yapma korkuları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($T=2,143$; $p<0,05$). Aşçılık eğitimi alan bireylerin mezun olma durumları ile gıda güvenliği ve hijyen korkusu ($T=2,969$; $p<0,05$), gastronomik estetik korkusu ($T=-2,885$; $p<0,05$), pişirme sürecinde kontrol kaybı korkusu ($T=2,388$; $p<0,05$) ve tarif takibi ve yeni reçete korkusu ($T=2,378$; $p<0,05$) puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu bulguya göre aşçılık eğitimi alan öğrenciler mezun öğrencilere göre tehlikeli ve yenilemeyecek gıdalar sunma, yiyeceği düzgün pişirememeye ve reçeteye uyarak pişirme konularından daha fazla korku yaşama potansiyeline sahip iken mezunlar ise öğrencilere göre yiyecekleri sunma konusunda daha fazla korkuya sahip durumdadır. Tablo 7’de yer alan bulgulara göre araştırma hipotezlerinden H_2 ana hipotezi ile H_{2a} , H_{2b} , H_{2c} ve H_{2d} alt hipotezlerinin desteklendiği tespit edilmiştir.

Aşçılık eğitimi alan bireylerin ilgi duydukları mutfak bölümlerine göre aşırı yemek yapma korkuları arasındaki farklılık analiz sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Aşçılık Eğitimi Alan Bireylerin İlgi Duydukları Mutfak Bölümlerine Göre Aşırı Yemek Yapma Korkuları ile İlgili Tek Yönlü Anova Analizi Sonuçları (n=400)

Boyutlar	Değişken	N	\bar{X}	SS.	F	df	P	Anlamlılık
Aşırı Yemek Yapma Korkusu Toplam Puanı	Sıcak Bölüm	107	53,12	14,59	2,153	399	0,047*	• Soğuk B.- Sıcak B.
	Soğuk Bölüm	50	57,88	12,64				• Soğuk B.-
	Pastane Bölümü	108	57,09	13,65				Kasaphane B.
	Kasaphane Bölümü	5	43,20	19,92				• Soğuk B.-
	Kahvaltı Bölümü	8	57,12	9,01				Alakart B.
	Alakart Bölüm	115	52,97	13,49				• Pastane B.- Sıcak B.
	Diğer Bölümler	7	54,00	14,38				• Pastane B.- Kasaphane B.
							• Pastane B.- Alakart B.	

*p<0,05

Yapılan varyans analizi sonuçlarına göre, aşçılık eğitimi alan bireylerin ilgi duydukları mutfak bölümleri ile aşırı yemek yapma puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F(3,196)= 2,153$, $p < 0,05$). Post hoc Tukey testi sonuçlarına göre, soğuk mutfak ve pastane bölümlerini tercih eden bireylerin, sıcak mutfak, kasaplık ve alakart bölümlerini tercih eden bireylere göre daha yüksek düzeyde aşırı yemek yapma korkusu

yaşadıkları belirlenmiştir. Tablo 8’de yer alan bulgulara göre araştırma hipotezlerinden H₃ ana hipotezi ile H_{3a}, H_{3b}, H_{3c} ve H_{3d} alt hipotezlerinin desteklendiği görülmektedir.

Araştırmada Yer Alan Değişkenlere Ait İlişki Testlerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan aşçılık eğitimi alan bireylerin kişilik özellikleri alt boyutları ile aşırı yemek yapma korkuları arasında ilişki olup olmadığını test etmek için gerçekleştirilen korelasyon analiz bulgularına Tablo 9’da yer verilmiştir.

Tablo 9: Kişilik Özellikleri ile Aşırı Yemek Yapma Korkusu Arasındaki Korelasyon Bulguları

	Uyumluluk (1)	Dışa Dönüklük (2)	Sorumluluk (3)	Duygusal Denge (4)	Deneyime Açıklık (5)	AYYK (6)
Uyumluluk (1)	1					
Dışa Dönüklük (2)	-,002	1				
Sorumluluk (3)	,642**	-,058	1			
Duygusal Denge (4)	-,077	,452**	-,097	1		
Deneyime Açıklık (5)	,579**	-,041	,394**	-,167**	1	
AYYK (6)	,023	-,115*	-,027	-,102*	,061	1

**p<0,01; *p<0,05

Tablo 9’da yer alan korelasyon analizi sonuçlarına göre, aşırı yemek yapma korkusu ile dışadönüklük ($r = -0,115$, $p < 0,05$) ve duygusal denge ($r = -0,102$, $p < 0,05$) arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, içe dönük ve nevrotik kişilik özelliklerine sahip bireylerin, aşırı yemek yapma korkusu yaşama eğiliminde olduklarını göstermektedir. Aksine, dışadönük ve duygusal olarak dengeli bireylerde ise bu korkunun daha düşük olduğu görülmüştür. Tablo 9’da yer alan bulgulara göre araştırma hipotezlerinden H₄ ana hipotezi ile H_{4b} ve H_{4d} alt hipotezlerinin desteklendiği, H_{4a}, H_{4c} ve H_{4e} alt hipotezlerinin ise desteklenmediği görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Kaygı ve stresin bireyin algıladığı veya gerçek bir tehdit karşısında ortaya çıkan fizyolojik ve psikolojik sağlığı olumsuz yönde etkileyen evrensel bir deneyim olduğu bilinmektedir. Özellikle öğrenme süreçlerinde, orta düzeyde kaygı ve stres, bireyin motivasyonunu artırarak performansı yükseltebilir iken stres düzeyinin aşırı artması, kaygının korkuya dönüşmesine yol açarak öğrenme, dikkat ve konsantrasyon gibi bilişsel süreçleri olumsuz etkileyebilmektedir. Bu durum, öğrencilerde hatalı davranışlar, sosyal ilişkilerde zorluklar ve genel performans düşüklüğü gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Bu çalışmada aşçılık eğitimi alan bireylerde meslek ile ilişkili bir fobi türü olan aşırı yemek yapma korkusu (mageirofobi) yaygınlığını ve düzeyini belirlemek, fobinin etkilerini azaltmak ve fobiyi yönetmek için stratejiler geliştirmek amaçlanmıştır.

Araştırma sonuçları incelendiğinde, aşçılık eğitimi alan bireylerin en çok sofrasızlığı, sofrasız detayında uyum ve hazırlanan tüm tabakların servis esnasında standart görünümü gibi gastronomik estetik konularında korku ve endişe duydukları saptanmıştır. Kanık’ın (2017) gastro-endişe konusunda yaptığı çalışmada gastronomi ve mutfak sanatlarında öğrenim gören her on öğrenciden sekizinin yemek-gıda-beslenmeye dair endişe duydukları, en fazla endişe duyulan konunun genetiği değiştirilmiş gıdalar tüketmek ile hormon ve tarım ilaçlarına maruz kalmış gıdalar ile yemek üretmek olduğu, yapılan bu çalışmadan farklı olarak gıda güvenliği konusunda endişelerin öğrenciler arasında daha yoğunlukta olduğu bulunmuştur.

Araştırmada cinsiyet değişkeni açısından özellikle kadın bireylerin erkek bireylere göre daha fazla aşırı yemek yapma korkusu yaşadıkları, en fazla korkunun ise gıda güvenliği ve hijyen konusunda yaşandığı bulunmuştur. Cullen (2010) tarafından mutfak eğitimi alan öğrencilerin ulusal ve uluslararası stajlara yönelik tutumlarını belirlemek için gerçekleştirilen

çalışmada kız öğrencilerin uluslararası staj süreci içerisinde mutfakta baskıya maruz kalma konusunda erkeklere göre daha fazla korku ve endişe yaşadıkları tespit edilmiştir. Akoğlu, Cansızoğlu, Orhan ve Özdemir'in (2017) mutfak eğitimi alan öğrencilerin sektöre yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre sektörde negatif ayrımcılığa uğradığına yönelik daha yüksek oranda korku ve endişe yaşadıkları ifade edilmiştir. Akşit Aşık (2018) tarafından turizm öğrencilerinin korku ve kaygı düzeylerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmada kız öğrencilerin korku ve kaygı düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çelik ve Akar Şahingöz (2018) tarafından mutfakta cinsiyete dayalı roller üzerine yaptıkları çalışmada kadın aşçıların ön yargılardan dolayı meslek ile ilgili zorluklar ile karşı karşıya kaldıkları bulunmuştur. Çakıcı ve Çiçek'in (2022) aşçılık eğitimi alan öğrencilerin mesleğe yönelik tutumlarının kariyer niyetlerini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada kız öğrencilerin sektörde cinsiyet ayrımcılığına maruz kaldıklarını, sektörde kadınlara daha fazla yer verilmesini istedikleri ifade edilmiştir. Daha önce yapılmış bu çalışmalardan yola çıkarak aşçılık mesleğini yapmak isteyen ve icra eden kadınların kaygı ve korkularının artışında ön yargıların da etkisinin olabileceği söylenebilir. Yapılan bu çalışmadan çıkan cinsiyet açısından özellikle kadın bireylerin aşırı yemek yapma korkularının erkek bireylere göre daha yüksek bulunması sonucu bu konuda daha önce yapılmış çalışmaları destekler nitelik taşımaktadır. Fakat Öztürk ve Görkem (2011) tarafından mutfak dalı öğrencilerinin mesleki yeterliklerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan çalışmada ise kız öğrencilerin pratik yeterliklerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek düzeyde olduğu ifade edilmiştir. Bu sonuca göre kız öğrencilerin aşçılık mesleğinde pratik yetkinliklerinin yüksek olmasına rağmen gerekli konuma getirilmediği, negatif cinsiyet ayrımcılığına uğradığı ve bu gibi olumsuz faktörlerin kız öğrencilerde meslek ile ilgili korku ve endişeleri artırdığı söylenebilir.

Aşçılık eğitimi alan öğrenci ve mezunlar karşılaştırıldığında; öğrencilerin mezun olan bireylere oranda daha fazla aşırı yemek yapma korkusu yaşadıkları, öğrencilerin daha çok gıda güvenliği ve hijyen, yemek pişirme esnasında kontrolü kaybetme ve tarifi takip edememe korkusunu yaşadıkları, mezunların ise öğrencilere kıyasla daha çok gastronomik estetik konusunda korkular yaşadıkları bulunmuştur. Oğan (2022) tarafından aşçılık programında öğrenim gören öğrencilerin iş hayatına hazır bulunma düzeylerini incelemek amacıyla yapılan çalışmada aşçılık programı öğrencilerinin inisiyatif kullanma ve risk alma düzeylerinin mezunlara göre daha düşük olduğu, mesleki eğitim sürecinde aşçılık öğrencilerinin inisiyatif kullanma ve risk alma konularında eksikliklerinin mutlaka giderilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Oğan (2022) tarafından yapılan çalışmadan elde edilen sonuç yapılan bu çalışmanın sonucunu desteklemektedir.

Aşçılık eğitimi alan soğuk bölüm ve pastane bölümünü tercih eden bireylerin sıcak bölüm, kasaphane ve alakart mutfak bölümünü tercih edenlere göre daha yüksek düzeyde aşırı yemek yapma korkusu yaşadıkları belirlenmiştir. Bu sonuca göre aşırı yemek yapma korkusu yüksek olan soğuk bölüm ve pastane bölümünü tercih eden bireylerin bu bölümleri yapılan işlerin daha kolay ve az riskli olduklarını düşündükleri için tercih ettikleri, bu nedenle ağır iş yükü bulunan ve aşırı hızlı olmayı gerektiren sıcak bölüm, kasaphane bölümü ve alakart mutfak bölümünü stres ve kaygı düzeylerini artırabildiği için tercih etmek istemedikleri söylenebilir.

Araştırmaya göre aşçılık eğitimi alan bireylerin kişilik özellikleri ile aşırı yemek yapma korkuları arasındaki ilişki incelendiğinde içe dönük ve nevroitik kişilik özelliklerine sahip bireylerin daha çok aşırı yemek yapma korkusu yaşama eğilimi içerisinde oldukları görülmüştür. Bu sonucun tam tersi olarak dışadönük ve duygusal açıdan dengeli kişilik özelliklerine sahip bireylerin ise daha düşük aşırı yemek yapma korkusuna sahip oldukları tespit edilmiştir. Doğan ve Yeşiltaş'ın (2017) gerçekleştirdikleri çalışmada aşçılık mesleğini icra

edenler ve aşçı olmak isteyen bireylerde bulunması gereken en önemli beş özellikten birinin “değişim ve yeniliğe açık olmak” şeklinde bulunduğu ifade edilmiştir. Üst Can’ın (2021) aşçılık bölümü tercih nedenleri ile kişilik ilişkisi üzerine yaptığı çalışmada aşçılık bölümünü tercih eden öğrencilerin ağırlıklı olarak deneyime açıklık kişilik özelliğine sahip olduğu bulunmuştur. Sarı ve Çavuş (2021) tarafından turizm alanında öğrenim gören öğrencilerin kişilik özelliklerinin kariyer çapalarına etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada kişilik özelliklerinin öğrencilerin kariyer ile ilgili tutumları üzerinde yüksek etkisi olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle turizm meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilerin kariyerlerine yönelik adımların ortaöğretim programında başlamasından dolayı henüz ortaöğretim sürecinde öğrencilerin kişilik özelliklerinin belirlenerek buna yönelik kariyer planı oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun için turizm alanı ile ilgili liseleri tercih eden öğrencilere mülakat sistemi kullanılarak kişilik özelliklerini belirlemek için ön test yapılmasının gerektiği önerilmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar aşçılık eğitimi sürecinde öğrencilerin karşılaşılabileceği psikolojik zorluklara dikkat çekmekte ve bu alanda daha fazla araştırma yapılmasının önemini vurgulamaktadır. Harbalıoğlu ve İpek’in (2014) aşçılık programı öğrencilerinin mesleki tutumlarının belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada aşçılık programı öğrencilerinin yemek pişirme, yiyecek, mutfak ve yemek konularında tartışabilecekleri bir platform oluşturularak bilgi ve becerilerinin ölçülebileceği ve bu uygulama ile öğrencilerin aşçılık mesleğinde karşılaşılabilecekleri zorlukları daha kolay aşabilecekleri önerilmiştir. Bişiren ve Genç (2023) tarafından Türkiye’deki üniversitelerde verilen aşçılık eğitimi müfredatlarının incelenmesi ile ilgili gerçekleştirilen çalışmada müfredatta meslek derslerine ek olarak yönetim, organizasyon, planlama, pazarlama, finans, ekonomi gibi işletmeciliğe yönelik derslerin yer aldığı ifade edilmiştir. Özellikle aşçılık eğitimi veren kurumların, öğrencilerin psikolojik sağlıklarına daha fazla önem vermeleri ve aşırı yemek yapma korkusu gibi sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olacak destek mekanizmaları oluşturmaları gerekmektedir. Bu nedenle aşçılık eğitimi veren kurumların müfredatlarına stresle başa çıkma, meslek psikolojisi gibi alanlarda derslerin eklenmesi öğrencilerin psikolojik sağlıkları konusunda bilinçlenmesi açısından önemlidir.

Bu çalışmanın sonuçları doğrultusunda, aşçılık eğitimi alan bireylerin aşırı yemek yapma korkusunu azaltmak ve psikolojik sağlıklarını desteklemek için aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Aşçılık eğitimi veren kurumlar, öğrencilere psikolojik danışmanlık ve destek hizmetleri sunmalıdır. Bu hizmetler, öğrencilerin kaygı, stres ve aşırı yemek yapma korkusu gibi sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olabilir. Ayrıca, öğrencilere yönelik grup terapileri ve atölye çalışmaları düzenlenerek, bu sorunların üstesinden gelmelerine ve mutfakta özgüvenlerini artırmalarına destek olunabilir.
- Aşçılık eğitimi müfredatlarına, psikolojik dayanıklılık, stres yönetimi ve başa çıkma becerileri gibi konuları içeren dersler eklenmelidir. Bu dersler, öğrencilerin mutfak ortamının getirdiği baskılarla başa çıkmalarına ve psikolojik sağlıklarını korumalarına yardımcı olabilir.
- Aşırı yemek yapma korkusu hakkında farkındalık yaratmak ve bu konuda eğitim vermek önemlidir. Öğrenciler, bu korkunun yaygın olduğunu ve üstesinden gelinebilir bir sorun olduğunu bilmelidirler. Ayrıca, eğitmenler ve öğrenciler, bu korkunun belirtilerini tanımak ve bu konuda destek almak için nerelere başvurabilecekleri konusunda bilgilendirilmelidir.
- Aşçılık eğitimi, öğrencilerin hata yapmalarına, risk almalarına ve yaratıcılıklarını keşfetmelerine izin veren destekleyici ve esnek bir öğrenme ortamında

gerçekleştirilmelidir. Öğrencilerin kendilerini rahat ve güvende hissettikleri bir ortamda, aşırı yemek yapma korkusu gibi sorunların ortaya çıkma olasılığı azalabilir.

- Deneyimli şeflerin veya aşçılık mezunlarının, öğrencilere mentorluk yapması sağlanabilir. Mentorlar, öğrencilere mutfakta rehberlik edebilir, deneyimlerini paylaşabilir ve karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olabilir. Bu, öğrencilerin özgüvenlerini artırmalarına ve aşırı yemek yapma korkusu gibi sorunların üstesinden gelmelerine katkı sağlayabilir.
- Öğrencilerin farklı öğrenme stilleri ve ihtiyaçları olduğu göz önünde bulundurularak, bireyselleştirilmiş öğrenme yaklaşımları benimsenmelidir. Bu yaklaşım türleri öğrencilerin kendi hızlarında öğrenmelerine ve kendilerini daha rahat hissetmelerine olanak tanıyabilir.
- Öğrencilerin iş-yaşam dengelerini sağlamalarına yardımcı olacak programlar ve etkinlikler düzenlenmelidir. Bu etkinlikler öğrencilerin stres düzeylerini azaltmalarına ve tükenmişlik riskini en aza indirmelerine yardımcı olabilir.
- Aşırı yemek yapma korkusu ve aşçılık eğitimi alan bireylerin psikolojik sağlığı konusunda daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Bu araştırmalar, daha etkili müdahale ve başa çıkma stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Bu önerilerin uygulanması, aşçılık eğitimi alan bireylerin aşırı yemek yapma korkusu gibi psikolojik zorluklarla başa çıkmalarına ve daha sağlıklı bir mesleki yaşam sürdürmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca bu öneriler, aşçılık eğitiminin kalitesini artırarak, geleceğin şeflerinin hem mutfakta hem de zihinsel olarak daha donanımlı bireyler olarak yetişmelerine katkıda bulunabilir.

Kaynakça

- Agmapisarn, C. (2016). Becoming professional female chefs in thailand: A case study of chef bo bo lan restaurant, Bangkok. *Social Science Asia*, 2 (2), 23-29.
- Akoğlu, A., Cansızoğlu, S., Orhan, N., Özdemir, S. (2017). Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin sektörde çalışmaya yönelikbakış açıları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (2), 146-159.
- Akşit Aşık, N. (2018). Turizm öğrencilerinin kaygı düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 10 (2), 83-98.
- Arslan, N., Pekerşen, Y. (2019). Aşçılık eğitimi ve sektör başarısı arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi: Beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan aşçılar üzerine bir araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2), 93-122.
- Aykaç, E., Buyruk, L. (2024). Mutfak çalışanlarının mesleğe yönelik tutumlarının oluşmasında örgütsel destek algısı ve lider üye etkileşiminin rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16 (3), 1935-1953.
- Bardone-Cone, A. M., Boyd, J. L. (2008). Perfectionism, body image, and eating disorder pathology. *International Journal of Eating Disorders*, 41 (1), 70-74.
- Bayram, F., Nazik, M. H. (2023). Otel ve restoran işletmeleri mutfak yöneticilerinin ticari mutfak planlama ilkeleri konusunda bilgi düzeylerinin tespit edilmesine yönelik bir çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15 (3), 2465-2479.
- Biadnes, M. V. (2022). Teachers skills competence, learners satisfaction and psychomotor performance in cookery NC II. *teachers? Skills Competence, Learners? Satisfaction and Psychomotor Performance in Cookery NC II*, 94 (1), 11-11.

- Bişiren, A., Gençer, K. (2023). Türkiye'deki üniversitelerde verilen aşçılık eğitimi ile gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminin karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5 (9), 337-350.
- Blamey, A., Gordon, J., Newstead, K., McDowell, J. (2017). Strengthening adult community-based cooking skills interventions using realist principles. *British Food Journal* 119 (5), 1130-1146.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (17. Bs.). Ankara: Pegem Akademi, 128-130.
- Cano, M. (2019). *Masculinity in the kitchen: Gender performance in the culinary arts industry*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University of Texas, El Paso.
- Condrasky, M. D., Williams, J. E., Catalano, P. M., Griffin, S. F. (2011). Development of psychosocial scales for evaluating the impact of a culinary nutrition education program on cooking and healthful eating. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 43 (6), 511-516.
- Conroy, D. E., Poczwadowski, A., Henschen, K. P. (2001). The fear of failure and perfectionism scale (FFPS): Further evidence for construct validity with high school athletes. *Measurement in Physical Education and Exercise Science*, 5 (3), 147-165.
- Cullen, F. (2010). Phenomenological views and analysis of culinary arts student attitudes to national and international internships: the "nature of being" before, during, and after international internship. *Journal of Culinary Science & Technology*, 8 (2-3), 87-105.
- Çakıcı, A. C., Çiçek, M. (2022). Mesleğe yönelik tutumun kariyer niyetine etkisi: İstanbul'da aşçılık eğitimi alan lise öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 9 (2), 393-410.
- Çelik Gencoğlu, H. U., Kemer, U. (2021). Aşçılık programında okuyan kadın öğrencilerin mesleğe bakış açılarının değerlendirilmesi: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi örneği. *Aydın Gastronomy*, 5 (2), 105-116.
- Çelik, M., Akar Şahingöz, S. (2018). İş yaşamında cinsiyet ayrımcılığı: Kadın aşçılar örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (3), 370-383.
- Dalton, S. (2020). Disrupting culinary education: making a case for a European curriculum framework for culinary higher education. *Dublin Gastronomy Symposium 2020 - Food and Disruption*. 73-77.
- Demirtaş, Ş., Demirtaş, R. (2015). Mutfak çalışanlarında çalışma ortamı, psikososyal stres ve yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3 (3), 517-522.
- Deutsch, J. (2016). Revolutionizing culinary education: can cooking save our food system? *Dublin Gastronomy Symposium 2016 - Food and Revolution*.
- Deutsch, J. (2018). Can improvisation save culinary education? *Liminalities: A Journal of Performance Studies*, 14 (1), 169-182.
- Doğan, S., Yeşiltaş, M. (2017). Aşçının kişisel özellikleri ile mesleki yetkinliklerinin tespitine yönelik bir çalışma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (4), 250-263.
- Dovey, T. M., McManus, F. (2001). Food neophobia: A conceptual model. *Appetite*, 37 (1), 13-25.
- Egan, S. J., Wade, T. D., Shafran, R. (2011). Perfectionism as a transdiagnostic process: A clinical review. *Clinical Psychology Review*, 31 (2), 203-212.
- Engler-Stringer, R. (2010). Food, cooking skills, and health: a literature review. *Canadian Journal of Dietetic Practice and Research*, 71 (3), 141-145.
- Erden, A. E., Gümüş, E. (2023). *Son dönemdeki teknolojik gelişmeler ve gastronomideki kullanımları*. Öksüz, M. (Ed.). *Turizm alanında çok yönlü araştırmalar* (1. Baskı, s. 115-137). Gaziantep: Özgür Yayınları.

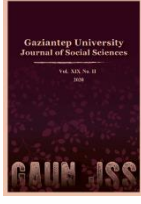
- Fardouly, J., Diedrichs, P. C., Vartanian, L. R., Halliwell, E. (2015). Social comparisons on social media: The impact of Facebook on young women's body image concerns and mood. *Body Image, 13* (1), 38-45.
- Farmer, N., Touchton-Leonard, K., Ross, A. (2018). Psychosocial benefits of cooking interventions: a systematic review. *Health Education & Behavior, 45* (2), 167-180.
- Field, A. (2024). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage Publications Limited.
- Gordillo, P., Prescott, M. P. (2023). Assessing the use of social cognitive theory components in cooking and food skills interventions. *Nutrients, 15* (5), 1287.
- Gisslen, W. (2009). *Professional cooking (7. edition)*. USA: John Wiley & Sons, Inc.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative "description of personality": the big-five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology, 59* (6), 1216-1229.
- Gray, E., Farrell, K. G. (2021). Perceptions of culinary education and chef apprenticeships in Ireland. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning, 11* (1), 228-240.
- Green, J., Draper, A., Dowler, E. (2003). Short cuts to safety: risk and rules of thumb in accounts of food choice. *Health, Risk ve Society, 5* (1), 33-52.
- Harbalıoğlu, M., Ünal, İ. (2014). Aşçılık programı öğrencilerinin mesleki tutumlarının belirlenmesi: Ön lisans düzeyinde bir uygulama. *Turizm Akademik Dergisi, 1* (1), 57-67.
- Harrington, R. J., Mandabach, K. H., Thibodeaux, W., VanLeeuwen, D. (2005). The institutionalization of culinary education: An initial assessment. *Journal of Culinary Science ve Technology, 4* (4), 31-49.
- Harun, H., Rahman, A. W. A., Noorazman, A. S., Noor, S. N. F. M., Sahak, A. A. M. (2018). The effectiveness of cognitive and psychomotor domain of culinary art students' performance after internship in private colleges. In *MATEC Web of Conferences* (Vol. 150, p. 05021). EDP Sciences.
- Hegarty, J. A. (2011). Achieving excellence by means of critical reflection and cultural imagination in culinary arts and gastronomy education. *Journal of Culinary Science ve Technology, 9* (2), 55-65.
- Heimberg, R. G., Liebowitz, M. R., Hope, D. A., Schneier, F. R. (1995). *Social phobia: Diagnosis, assessment, and treatment*. New York: Guilford Press.
- Herkes, E., Redden, G. (2017). Misterchef? Cooks, chefs and gender in MasterChef Australia. *Open Cultural Studies, 1* (1), 125-139.
- Holland, G., Tiggemann, M. (2016). A systematic review of the impact of the use of social networking sites on body image and disordered eating outcomes. *Body Image, 17*, 100-110.
- Hornig, J.-S., Hu, M.-L. (2009). The impact of creative culinary curriculum on creative culinary process and performance. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education, 8* (2), 34-46.
- İçigen, M., Geçgin, E. (2021). Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin meslek seçimlerinde etkili olan aile ve yakın çevre faktörlerinin incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, (9)*, 391-414.
- Jang, J., George, R. T. (2012). Understanding the influence of polychronicity on job satisfaction and turnover intention: A study of non-supervisory hotel employees. *International Journal of Hospitality Management, 31* (2), 588-595.
- Jang, M. H. (2005). The current state of the management of culinary education and measures to educate human resources in the culinary field. *The Korean Journal of Culinary Research, 11* (2), 48-66.

- Johnson, E. (2023). What is the mageirocophobia?, CDP Pnline College, mental Health, Erişim Tarihi: 28.08.2024, <https://cpdonline.co.uk/knowledge-base/mental-health/what-is-mageirocophobia/>
- Johnston, N. E., Phelan, K. V. (2016). Assessing objective and subjective factors of culinary career success: Exploring the influence of industry certifications. *Journal of Culinary Science & Technology*, 14 (1), 36-58.
- Kabil, E. N. (2022). Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kadınların motivasyon ve verimliliği üzerindeki rolü: Mutfak departmanı çalışanları üzerine bir araştırma. *Journal of New Tourism Trends*, 3 (1), 70-85.
- Kaçar Başaran, S. (2023). Perfectionism and intolerance of uncertainty as triggers of depression, anxiety and obsessive- compulsive symptoms: A structural model based on transdiagnostic approach. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 675-700.
- Kanık, İ. (2017). Gastro-endişe ve yeni toplumsal hareketler. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (4), 599-620.
- Kayaalp, B. Z. U., Bakan, R., Öztürk, E., Metin, E., Avcıkurt, A. S. (2022). Aşırı yemek yapma korkusu (Mageirocophobia) ölçeği'nin geliştirilmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 60-71.
- Kim, T. H., Kim, W.-M. (2005). A study on the learning model for efficient culinary practice. *The Korean Journal of Culinary Research*, 11 (1), 1-17.
- Kinman, G., Jones, F. (2008). A life beyond work? Job demands, work-life balance, and wellbeing in UK academics. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 17 (1-2), 41-60.
- Kowalkowska, J., Poínhos, R., Rodrigues, S. (2017). Cooking skills and sociodemographics among Portuguese university students. *British Food Journal*, 120 (3), 563-577.
- Kozak, M. (2014). *Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yayım teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kurnaz, A., Akyurt Kurnaz, H., Kılıç, B. (2014). Ön lisans düzeyinde eğitim alan aşçılık programı öğrencilerinin mesleki tutumlarının belirlenmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32 (1), 41-61.
- Lavelle, F., Benson, T., Hollywood, L., Surgenor, D., McCloat, A., Mooney, E., Caraher, M., Dean, M. (2019). Modern transference of domestic cooking skills. *Nutrients*, 11 (4), 870.
- Lee, J., Graham, A. V. (2001). Students perception of medical school stress and their evaluation of a wellness elective. *Medical Education*, 35 (7), 652-659.
- Limburg, K., Watson, H. J., Hagger, M. S., Egan, S. J. (2017). The relationship between perfectionism and psychopathology: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 73 (10), 1301-1326.
- Maslach, C., Leiter, M. P. (2022). *The burnout challenge: Managing people's relationship with their jobs*. London: Harvard University Press.
- McDowell, D., McMahan-Beattie, U., Burns, A. (2015). Schoolinary art: practical cooking skills issues for the future. *British Food Journal*, 117 (2), 629-650.
- McGowan, L., Caraher, M., Raats, M., Lavelle, F., Hollywood, L., McDowell, D., Spence, M., McCloat, A., Mooney, E., Dean, M. (2017). Domestic cooking and food skills: A review. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 57 (11), 2412-2431.
- Melamed, S. (2009). Burnout and risk of regional musculoskeletal pain-a prospective study of apparently healthy employed adults. *Stress and Health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 25 (4), 313-321.

- Mesleki Yeterlilik Kurumu, (2024). *Ulusal meslek standardı: Aşçı-Seviye 4*. Erişim Tarihi: 05.12.2024, <http://mtod.mebnet.net/sites/default/files/Asci.pdf>
- Mitchell, R., Woodhouse, A., Heptinstall, T., Camp, J. (2013). Why use design methodology in culinary arts education?. *Hospitality ve Society*, 3 (3), 239–260.
- Morsünbül, Ü. (2014). Hızlı büyük beşli kişilik testi Türkçe versiyonu geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Düşünen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 27 (1), 316-322.
- Mutlu, Ç., Esen, D. (2022). Turizm eğitimi alan öğrencilerin kariyer kaygıları. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 6 (1), 1-19.
- Müller, K. F., VanLeeuwen, D., Mandabach, K., Harrington, R. J. (2009). The effectiveness of culinary curricula: A case study. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 21 (2), 167–178.
- Oğan, Y. (2022). Üniversite öğrencilerinin iş hayatına hazır bulunma düzeyi: Aşçılık programı üzerine bir araştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 1-18.
- Okumus, B. (2021). A meta-analysis of evolution of gastronomy and culinary education research published in top-tier culinary, hospitality, and tourism journals. *Journal of Foodservice Business Research*, 24 (1), 101–120.
- Orido, C. O. (2017). *Challenges faced by female chefs in the Kenyan hospitality industry: A study through an African oral tradition of storytelling*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Auckland University of Technology, Auckland.
- Özbay, G., Karaca, E. (2021). Türkiye'deki aşçılık örgütlenmesine yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde değerlendirme. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 5 (1), 1-22.
- Özdemir, S., Mankan, E. (2022). Aşçılık öğrencilerinin pişirme ve yiyecek hazırlama becerileri. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 5 (2), 154-168.
- Öztürk, H. M. (2020). Teknolojik gelişmeler ve gastronomi alanına yansımaları: Gastronomi 4.0. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 222-239.
- Öztürk, Y., Görkem, O. (2011). Mutfak dalı öğrencilerinin mesleki yeterliklerinin değerlendirilmesi: Otelcilik ve turizm meslek lisesi öğrencilerine yönelik bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 69-89.
- Pala, K. (2023). *Çoklu görev ve kariyer uyum yeteneklerinin pişirme yetkinlikleri üzerindeki etkisi: Aşçılık eğitimi alan öğrenciler üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Platzer, R. (2011). *Woman not in the kitchen: A look at gender equality in the restaurant industry*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). California Polytechnic State University, California.
- Pratten, J. D. (2003). The training and retention of chefs. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 15 (4), 237-242.
- Qin, J., Yang, Z. (2015). Perception of gender equality among female employees in Beijing five star hotel. *Tourism Tribune*, 30 (9), 63-71.
- Robinson, R. N., Beesley, L. G. (2010). Linkages between creativity and intention to quit: An occupational study of chefs. *Tourism Management*, 31 (6), 765-776.
- Rozin, P., Fallon, A. E. (1987). A perspective on disgust. *Psychological Review*, 94 (1), 23.
- Sarı, Ö., Çavuş, Ş. (2021). Turizm meslek lisesi öğrencilerinin kişilik özelliklerinin kariyer çapalarına etkisi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (3), 231-251.
- Shani, A., Belhassen, Y., Soskolne, D. (2013). Teaching professional ethics in culinary studies. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 25 (3), 447-464.

- Spotts, R. L., Massare, B. A., Matzelle-Zywicki, M., Sun, A., Yoder, L. R., Schaefer, E. W., Sekhar, D. L. (2024). Cooking with the community: Addressing food insecurity through equipment provision and professional instruction. *AJPMF Focus*, 3 (1), 1-6.
- Short, F. (2003). Domestic cooking skills-what are they. *Journal of the HEIA*, 10(3), 13-22.
- Şahin Ören, T., Arman, A. (2017). Aşçılık programı ön lisans seviyesinde verilmesi gereken derslerin kategorilerine göre ilişkin değerlendirme. *Yükseköğretim Dergisi*, 7 (3), 179-185.
- Şat, R., Sezen, T. S., Doğdubay, M. (2023). Türkiye'de gastronomi eğitiminin tarihi ve gelişimi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34 (3), 318-334.
- Telman, C. (2000). *Başarıya giden yolda meslek seçimi*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Ternier, S. (2010). Understanding and measuring cooking skills and knowledge as factors influencing convenience food purchases and consumption. *SURJ Journal*, 3 (2), 69-76.
- The Culinary Institute of America. (2013). *Techniques of healthy cooking* (4. edition). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- The Culinary Institute of America. (2024). *The professional chef* (10. edition). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Thomas, J. J., Dittmar, H. (2011). I'm not a domestic goddess: The interplay of cooking skills, gender roles and food attitudes. *Appetite*, 57 (2), 406-413.
- Turpcu, E., Akyurt, H. (2018). Turizm eğitimi alan öğrencilerin kariyer streslerinin belirlenmesi: Giresun Üniversitesi lisans öğrencileri üzerine bir araştırma. *International Journal of Social Science*, 5 (69), 365-380.
- Türkmenbaş, T., Karaman, N. (2024). Gender inequality in the culinary profession in tourism from the perspective of university students with working experiences in culinary. *Frontiers in Sociology*, 9 (1), 1-19.
- Üner, M. H., Ayberk, H. S. (2019). Düzce ilindeki mutfak çalışanlarının genel bilgileri ile kaza geçirme oranlarının incelenmesi. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7 (1), 849-860.
- Üst Can, Ç. (2021). Aşçılık bölümü tercih nedenleri ile kişilik ilişkisi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 1122-1137.
- Villapaz, M. J. (2024). Effect of immersion program on the cookery skills og grade nine students. *Nexus International Journal of Science and Education*, 1 (2), 139-145.
- Wang, C.-Y., Tsai, M.-J. (2017). Students self-efficacy and attitudes toward web-based recipe learning in Taiwan culinary education. *Asia-Pacific Education Researcher*, 26 (3-4), 193-204.
- Woodhouse, A. (2016). Critical self-reflection: A means to instigate a culinary education revolution. *Dublin Gastronomy Symposium 2016- Food and Revolution*.
- Yorgancı, E., Sungur, B. (2023). Yiyecek içecek hizmetleri alanında aşçılık eğitimi alan öğrencilerin temel mutfak yeterliliklerinin belirlenmesi: İstanbul ili örneği. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 7 (1), 108-123.
- Yeniçeri, N., Mevsim, V., Özçakar, N., Özcan, S., Güldal, D., Başak, O. (2007). Tıp eğitimi son sınıf öğrencilerinin gelecek meslek yaşamları ile ilgili yaşadıkları anksiyete ile sürekli anksiyetelerinin karşılaştırılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 19-24.
- Yetiş, Ardiç, Ş., Çalışkan, N. (2020). Turizm sektöründe kadın istihdamı: Mevcut duruma ilişkin bir değerlendirme. *Manisa Celal Bayar Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (3), 105-119.
- Yıldırım, A. Z., Uyar, U. (2024). Dijital çağda aşçılığın evrimi: Sosyal medya ve yemek videoları üzerine inceleme. *Anasay* 8 (29), 152-162.
- Yılmaz, A., Tanrıverdi, H. (2017). Aşçıların meslek uyumu ve meslek algısı düzeyleri üzerine bir araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 621-639.

-
- Yılmaz, H., Çemrek, F. (2019). Aşçılık programı ile gastronomi bölümünde okuyan kadın öğrencilerin aşçılık mesleğine yönelik tutumları: Afyon Kocatepe Üniversitesi örneği. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 2 (2), 141-156.
- Yurt, İ., Sarı, Ö. (2022). Teknolojik gelişmeler ve insan kaynağına etkisi: Yiyecek içecek sektörüne yönelik bir inceleme. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 5 (4), 1575-1588.
- Yükseköğretim Kurulu. (2024). *Yükseköğretim 2023-2024 öğretim yılı bölüm bazlı sayısal veriler*. Erişim Tarihi: 28.08.2024, <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Zopiatis, A. (2010). Is it art or science? Chef's competencies for success. *International Journal of Hospitality Management*, 29 (3), 459-467.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Restaurant Atmosphere and Behavioral Intention¹

Restoran Atmosferi ve Davranışsal Niyet

Esra ÖZATA ŞAHİN^{a*} İrfan YAZICIOĞLU^b

^a Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Alaca Avni Çelik Meslek Yüksekokulu, Çorum / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9438-5882

^b Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Ankara / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8575-0817

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 7, 2024

Accepted: January 3, 2025

Keywords:

Atmosphere,
Restaurant atmosphere,
Behavioral intention.

ABSTRACT

The concept of atmosphere, which refers to the design of the purchasing environment, aims to create certain emotions that increase the consumer's purchase intention. The atmosphere of any business in question can be effective in consumers' restaurant preferences. In order to gain an advantage in a competitive environment, businesses can provide customer satisfaction by conducting studies on the atmosphere. Therefore, controlling consumer behavior has become extremely important. At this point, the concept of behavioral intention formation, which is the output of consumers' purchasing process, emerges. Behavioral intention can be estimated by consumer behavior, consumers' attitudes towards behavior, subjective norms regarding behavior, and perceived control over performing the behavior. Examining the effect of restaurant atmosphere on behavioral intention after purchase is one of the factors of strategic importance for businesses. In this context, the purpose of the research is to reveal the effect of restaurant atmosphere on behavioral intention after purchasing the service. The survey form, which was created as a result of the literature review, was used as the data collection tool in the research. The research population consists of customers of Tourism Operation Certificated Restaurants operating in Ankara. Descriptive statistics CFA (Confirmatory Factor Analysis) and SEM (Structural Equation Model) analyses were used in the evaluation of data and hypotheses. According to the findings obtained as a result of the analysis, all hypotheses created for the restaurant atmosphere dimensions (facility aesthetics, ambiance, lighting, layout and employees/personnel) were supported according to the research results. When the effect coefficients of the sub-dimensions of the restaurant atmosphere scale are examined, it is seen that the highest effect is in the "layout" dimension and the lowest effect is in the "facility aesthetics" dimension. It was determined that the restaurant atmosphere has a significant and positive effect on behavioral intention.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Ağustos 2024

Kabul tarihi: 3 Ocak 2025

Anahtar Kelimeler:

Atmosfer,
Restoran atmosferi,
Davranışsal niyet.

ÖZ

Satın alma ortamının tasarımını ifade eden atmosfer kavramı, tüketicide satın alma niyetini artıran belirli duyguları oluşturmayı amaçlamaktadır. Söz konusu herhangi bir işletmenin atmosferi, tüketicilerin restoran tercihlerinde etkili hâle gelebilmektedir. Rekabet ortamında üstünlük elde etmek için işletmeler atmosferle ilgili çalışmalar yaparak müşteri memnuniyetini sağlayabilmektedir. Dolayısıyla tüketici davranışlarını kontrol etmek son derece önemli hâle gelmiştir. Tam bu noktada tüketicilerin satın alma süreci çıktısı olan davranışsal niyet oluşumu kavramı ortaya çıkmaktadır. Davranışsal niyet; tüketici davranışı, tüketicilerin davranışa yönelik tutumları, davranışa ilişkin öznel normlar ve davranışı gerçekleştirme üzerindeki algılanan kontrol tarafından tahmin edilebilir. Restoran atmosferinin satın alma sonrasında davranışsal niyet üzerindeki etkisini incelemek, işletmeler açısından stratejik önem arz eden faktörlerden biridir. Bu kapsamda araştırmanın amacı, restoran atmosferinin hizmeti satın alma sonrasında davranışsal niyet üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Araştırmada veri toplama aracı olarak alanyazın taraması sonucunda oluşturulan anket formu kullanılmıştır. Araştırma evrenini ise Ankara ilinde faaliyet gösteren Turizm İşletme Belgeli Restoranların müşterileri oluşturmaktadır. Verilerin ve hipotezlerin değerlendirilmesinde DFA (Doğrulayıcı Faktör Analizi) ve YEM (Yapısal Eşitlik Modeli) analizleri kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirlik analizi Cronbach's Alpha katsayısıyla yapısal geçerliliği de DFA ile incelenmiştir. Analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre restoran atmosferi boyutlarına yönelik (tesis estetiği, ambiyans, aydınlatma, yerleşim ve çalışan/personel) oluşturulan hipotezlerin hepsi araştırma sonuçlarına göre desteklenmiştir. Restoran atmosferi ölçeğinin alt boyutlarının etki katsayıları incelendiğinde en yüksek etki "yerleşim" boyutunda, en düşük etki ise "tesis estetiği" boyutunda olduğu görülmektedir. Restoran atmosferinin davranışsal niyet üzerinde anlamlı ve pozitif olarak etkisi olduğu tespit edilmiştir.

¹ Özata Şahin, E. (2022). Derived from the PhD Dissertation named "The Effects of Restaurant Atmosphere and Service Quality on Behavioral Intention", Ankara Hacı Bayram Veli University Institute of Graduate Programs, Published Doctoral Dissertation, Ankara.

Introduction

Food and Beverage Businesses, where production and consumption are simultaneous, where producer and consumer are together and mutual interaction is intense, come to the fore as an important part of the service sector. All the elements that make up the service have a significant impact on the consumer's behavior and purchase intention. Therefore, there are many factors that affect the purchasing behavior of consumers in food and beverage businesses. The most important of these is the atmosphere of the business (Özata Şahin, 2022). The first study on the concept of atmosphere in the literature has been conducted by Kotler (1973). The aim of this study is to reveal the effect of consciously designed spaces on consumer behavior. Kotler defines atmosphere as *“purchasing environment designed to increase the probability of purchase, to be effective on the consumer and to evoke certain emotional impulses”* (Kotler, 1973). As for the other definitions made in literature regarding the atmosphere, Heung and Gu (2012) defined atmosphere as *“the conscious design of space”*, Milliman (1986) expressed it as *“an all-encompassing term used to describe an experience that is felt but not always seen”*, Ha and Jang (2012) defined atmosphere as *“an important factor in influencing customer satisfaction”* (as cited in Petzer and Mackay, 2014); Francioni, Savelli, and Cioppi (2018) defined it as *“all physical and non-physical elements that can affect the customer's behavior towards the business”* and finally, Turley and Bolton (1999) used the phrase *“shaping a marketing environment to both encourage certain behaviors and evaluations from consumers and to appeal to a specific target market”*.

Kotler argues that the atmosphere is formed by a combination of various factors. He expresses these factors as sight, sound, hearing, and touch (Ariffin, Bibon, and Abdullah, 2012). Bitner (1992), on the other hand, defined the atmosphere in three dimensions as “environmental conditions”, “spatial order and functionality” and “signs, symbols and objects”. Ambient conditions refer to the abstract background features of the environment such as lighting, temperature, music, and smell. Spatial layout and functionality refer to the ease with which machinery, equipment and goods in an environment achieve the set goals. Signs, symbols, and objects are open or closed signals that are used to communicate with customers about the environment (Liu and Jang, 2009).

In addition to these, atmosphere is used to meet various different terms in the literature. These can be listed as follows: “physical environment” (Baker, 1986; Han and Ryu, 2009; Hendriyani, 2018; Helmfalk and Hulten, 2017); “service extensions” (Bitner, 1992); “ambience” (Bschaden et al., 2020; Chiguvi, 2015; Stroebele and Castro, 2004); “physical evidence” (Sherry, 1998), “marketing environment” (Turley and Milliman, 2000); “economic environment” (Arnold, Handelman, and Tigert, 1996); “interactive space” (Mathwick, Malhotra and Rigdon, 2001); “environmental psychology” (Weinrach, 2000; Horng, Chou, Liu, and Tsai, 2013); “social work domain” (Tombs and McColl-Kennedy, 2003). Of these concepts, while the physical environment, physical evidence and service extensions express abstract background features, ambience represents abstract background features that tend to affect non-visual senses (Ryu and Jang, 2008_a). The physical environment can affect behavior and has the feature of characterizing the restaurant environment within the context of atmosphere (Helmfalk and Hulten, 2017).

It is possible to see many prominent studies on the evaluations of restaurant atmosphere in the literature (Bitner, 1992; Baker and Cameron, 1996; Kivela, Inbakaran, and Reece, 2000; Raajpoot, 2002; Sulek and Hensley, 2004; Wall and Berry, 2007; Ryu and Jang, 2008_a; Liu and Jang, 2009; Kim and Moon, 2009; Voon, 2011; Ryu and Han, 2011; Ariffin, Bibon and Abdullah, 2012). In our study, the DINESCAPE model (Ryu and Jang, 2008_a), which is frequently used in the literature, was used. The basic approach of this model is to determine the

effect of physical environments (including only the physical environment where food is eaten, external places are not included, parking lot, etc.) on customer perception. It is thought that this study, in which it is suggested that the restaurant atmosphere can affect the purchasing behavior of customers, may provide an advantage for business managers, and make it possible to make a difference in the competitive environment by concentrating on the atmosphere in the restaurant.

There are many measurement models for restaurant atmosphere in the literature. These models are DINESCAPE Model, Servicescape Model, TANGSERV Model, Flynn Model and Mehrabian-Russel (S-O-R) Model. These dimensions, which are considered as interior and exterior, provide the opportunity to evaluate the physical conditions of restaurants. In the current study, the DINESCAPE scale, which covers these physical conditions in detail and includes only the interior, is the DINESCAPE scale. These dimensions are; ambiance, aesthetics, lighting, table arrangement and layout, and staff/employees. Conceptually, DINESCAPE is defined as “the man-made physical and human environment in the dining areas of restaurants” (Ryu and Jang, 2008b). While this scale focuses on the interior of restaurants, it does not include the exterior (park, etc.) and areas outside the point of purchase (restrooms and customer waiting areas, etc.). In short, this scale addresses the physical environment within the restaurant. This model, developed by Ryu and Jang (2005), examines the restaurant atmosphere in 6 dimensions. The DINESCAPE model addresses features specific to the service sector such as facility aesthetics, ambiance, lighting, table arrangement, area arrangement, and employees (Choi, Yang, and Tabari, 2020). DINESCAPE is similar to the Servicescape concept, which describes the characteristics of the physical environment, but the difference is that it is limited to dining areas only (Ryu, 2005).

Literature Review

Restaurant managers need to determine which aspects of the restaurant need to be invested in to increase customer satisfaction and encourage repeat visits. In addition to the quality of food in a restaurant, the physical environment of the restaurant, that is, the atmosphere variables, can affect customer satisfaction and repeat visits. Factors such as decor, sound, temperature, cleanliness, smell, lighting, color and music can be counted among the factors that can affect it. While these factors allow the restaurant to have a better image, they can also contribute greatly to the creation of the customer's expectation of a better dining experience (Sulek and Hensley, 2004).

There are different opinions in the literature regarding the dimensions of the atmosphere. According to Rosenbaum and Massiah (2011), the atmosphere consists of four dimensions. These are physical, social, social symbolic and natural dimensions. Bitner (1992) considers the dimensions of the atmosphere as environmental conditions, spatial order and functionality. Ambient conditions; While it covers the background features of the environment such as temperature, lighting, noise, music and smell, spatial layout shows the ways in which equipment and furniture are arranged, and functionality shows the performance of these elements and the ability to facilitate the achievement of goals. According to Ryu and Jang (2008_a), the atmosphere dimension consists of six dimensions. These are facility aesthetics, ambiance, lighting, table layout, layout and employees.

Similar to the views of Ryu and Jang (2008_a), Heung and Gu (2012) examined the restaurant atmosphere in four dimensions, including facility aesthetics, ambiance, spatial layout and employee factors. But then they added scenic appeal as the fifth dimension. They stated that the reason for this is that although the view is not physically a part of the restaurant, it is an integral part of the atmosphere. A good view can be a good selling factor for the restaurant's

marketing. Lucas (2003) examined the atmosphere in five dimensions and these dimensions are; cleanliness, seating comfort, interior decor, ambience and cleanliness.

Contrary to these views that focus on the interior, Berman and Evans (1995) divided the atmosphere into four categories: outdoor, indoor, design variables and point-of-purchase-decoration variables (as cited in Heung and Gu, 2012). Again, Turley and Milliman (2000) examined the restaurant atmosphere in five dimensions by including external factors. These dimensions are external variables, internal variables, layout variables, purchasing and decoration variables and human variables. Turley and Milliman added an “interior” dimension to the restaurant atmosphere, including music, sound, lighting, scent, color, temperature and visual design that had not been grouped before.

As can be seen, in the literature, atmosphere is defined by many researchers in different dimensions (decor, sound, temperature, music, color, spatial layout, functionality, noise, equipment, furniture, ambience, employees, facility aesthetics, scenic attractiveness, interior, exterior, design variables). , human variables and purchase note, etc.) are discussed. What these dimensions have in common is that they can affect the consumer positively or negatively in the purchasing environment. Managers who want to gain competitive advantage or differentiate themselves need to make improvements or updates on these dimensions in the purchasing environment in order to create a positive impact on the consumer.

The atmosphere of the restaurant has been discussed in many dimensions in the literature. These dimensions, considered indoor and outdoor, provide the opportunity to evaluate the physical conditions of restaurants. In the current research, the scaling that covers these physical conditions in detail and only includes the interior space is the DINESCAPE scale. These dimensions; ambience, aesthetics, lighting, table layout and layout and personnel/employees. Conceptually, DINESCAPE is defined as “the man-made physical and human environment in restaurant dining areas” (Ryu and Jang, 2008_b). While this scale focuses on the interior of restaurants, it does not include outdoor areas (parks, etc.) and areas outside the point of purchase (toilets and customer waiting areas, etc.). In summary, this scale addresses the physical environment within the restaurant.

One of the most important factors that make up the restaurant atmosphere is ambience (Şahin, 2019; Şahin and Yazıcıoğlu, 2020). It is stated that ambience, which refers to environmental factors such as smell, sound, lighting, heat, music, etc. that affect the subconscious through the senses, has an effect on consumption behavior (Ryu and Jang, 2005). It refers to abstract background features that tend to affect non-visual senses and can affect the subconscious on customers. These background conditions mainly refer to music, smell, and temperature (Ryu and Jang, 2008_a).

Physical environments are one of the influential factors in a customer's psychological state and behavior in service industries. Facility aesthetics is the dimension that includes architectural design along with interior design and decor that contribute to the attractiveness of the environment. After entering a restaurant's dining area, customers consciously or unconsciously observe elements that may affect their attitudes towards the restaurant (Ryu and Jang, 2008_a). Horng, Hong, and Lin (2011) stated that facility aesthetics greatly affect the overall atmosphere. Wakefield and Blodgett (1996) think that customers are affected by the arrangements (walls, colors, floor, tables and chairs, etc.) in the restaurant. Different architectural designs can lead to different moods, emotions, and feelings. Interior design factors such as furniture, pictures, plants, and wall decorations can serve to increase the perceived quality of dining environments and create feelings such as pleasure or arousal in the customer (Ryu and Jang, 2008_a).

Lighting, which is included in the restaurant atmosphere dimensions, is also included in the dimensions of ambiance. There is a view in the literature that lighting can be a part of ambiance. The reasoning of those who argue the opposite of this view is that if a dimension is important for customers, that dimension can be considered as a single dimension. Therefore, lighting was removed from the ambiance dimension and considered as a separate dimension (Ryu and Jang, 2008a). Lighting is considered an important component of the restaurant atmosphere and is stated to visually affect everything in the restaurant, including the products purchased by customers (Summers and Hebert, 2001). There are limited studies on lighting in the literature (Gardner and Siomkos, 1986; Baker et al., 1992; Areni and Kim, 1994; Cuttle and Brandston, 1995; Boyce et al., 1996).

In restaurants, various objects (tables, seats, etc.) are designed and arranged to improve service. Effective design of a physical environment or spatial layout is very important in ensuring customer satisfaction because it gives customers a sense of comfort. Table arrangement and layout refers to the arrangement of objects such as machinery, equipment, and furniture, the size, shape of objects, and the relationship between these objects (Hyun and Kang, 2014). Staff professionalism is one of the restaurant atmosphere dimensions. However, this variable made it difficult to distinguish the effect of service quality from the elements of atmosphere, so this dimension was removed. The main difference between atmosphere and service quality is that atmosphere occurs without a service encounter, while service quality requires a service. The human variable is not as easily controllable as other elements of atmosphere. Therefore, service quality is not included as a dimension in the restaurant atmosphere (Heung and Gu, 2012).

Methodology

The aim of this study is revealing the effect of restaurant atmosphere on behavioral intention. The main and sub-hypotheses developed for the purposes of the research are as follows:

H₁ expresses the hypothesis that "The restaurant atmosphere has a significant effect on behavioral intention". The sub-hypotheses formed in line with the main hypothesis are; H_{1a} expresses the hypothesis that "Restaurant atmosphere 'facility aesthetics' dimension has a significant effect on behavioral intention". H_{1b} expresses the hypothesis that "Restaurant atmosphere 'ambiance' dimension has a significant effect on behavioral intention". H_{1c} "Restaurant atmosphere 'lighting' dimension has a significant effect on behavioral intention". H_{1d} expresses the hypothesis that "Restaurant atmosphere 'layout' dimension has a significant effect on behavioral intention". H_{1e} expresses the hypothesis that "The restaurant atmosphere 'employees/staff' dimension has a significant effect on behavioral intention". The research population consists of the customers of the 'Restaurants with Tourism Operation Certificate' operating in Ankara, the capital city of Türkiye.

The research universe consists of customers of 'Tourism Operation Licensed Restaurants' operating in Ankara. The list of relevant restaurants is in ANNEX-2 (The list was last updated as of 05.08.2021, YİGM, 2021). Ankara was preferred because it is the second largest city in Turkey, the researcher is close to this city and there are many restaurants with tourism operation licenses in this city. The reason for choosing tourism operation licensed restaurants is that they are required to comply with the provisions regarding management, personnel and business characteristics, physical conditions and business principles. In addition, these businesses are affiliated with the provincial tourism directorates and the facility numbers are updated on the provincial directorates' websites. Therefore, the number of businesses also consists of up-to-date data.

In scientific research, determining the sample size - volume that will represent the universe is one of the basic factors that enable the generalization of research results to the universe (Ural and Kılıç, 2006: 46). Sensitivity, confidence level and the number of units in the sample to be selected are evaluated in relation to each other. The sample diameter that provides the desired level of sensitivity and reliability is given in the formula below, depending on the number of units in the population.

$$n = \frac{N(zs)^2}{Nd^2 + (zs)^2} \tag{1}$$

Here N is the number of units in the population, z is the critical value in the standard normal distribution for the desired reliability level, d is the sensitivity, and s is the standard deviation. If the sampling study is on the proportion in the population; the variance related to the proportion

$$s^2 = p.q \quad (q = 1 - p)$$

since the above formula is

$$n = \frac{Nz^2 pq}{Nd^2 + z^2 pq} \tag{2}$$

It is expressed as.

The number of samples to be selected from the population is obtained by applying the formula given in (2) above. Considering the nature of the study, the number of samples was determined with 95% reliability and 5% sensitivity. In this case, the required number of samples was determined to be approximately 384 according to the calculation made based on the formula (Yamane, 2001). The data collection process began with the determination of the number of samples.

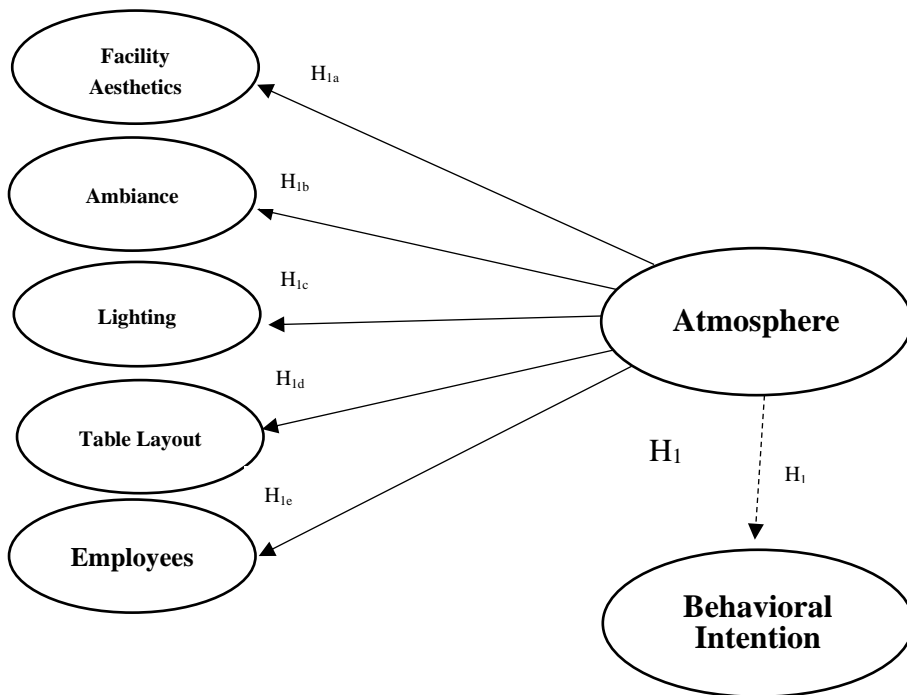

Figure 1: Research Model

Data Collection

In this study, a questionnaire consisting of three parts has been used to collect primary data. In the first part of the questionnaire, there are six questions to determine the demographic characteristics of the participants. These questions are; participants' gender (1: Male, 2: Female), age (1: 18-24, 2: 25:34, 3: 35-44, 4: 45-54, 5: 55-64, 6: 65 and above), education level (1 : primary education, 2: High school, 3: Associate Degree, 4: Undergraduate, 5: Graduate), marital status (1: married, 2: single), monthly household income (1: 2800 TL and below, 2: 2800-4999 TL, 3: 4999- 6999 TL, 4: 6999-8999 TL, 5: 8999 TL and above), and frequency of eating out 1: almost daily, 2: several times a week, 3: once a week, 4: every fortnight, 5: once or twice a month).

In the second part of the questionnaire, 21 statements about the restaurant atmosphere have been included. The statements in questionnaire have been adapted from the DINESCAPE scale used by Ryu and Jang (2008_a) to measure restaurant atmosphere and have been graded as a five-point Likert scale (1- Strongly Disagree, 2- Disagree, 3- Undecided, 4- Agree, 5- Strongly Agree). This scale consists of six dimensions: facility aesthetics, ambiance, lighting, table setting, layout and employee/staff.

In the third part of the questionnaire, 4 statements have been included to determine the behavioral intentions of the participants. The aforementioned expressions have been used and adapted to the study by using the behavioral intention scale used by Yazdanpanah and Forouzani (2015) and adapted by Çekiç (2021). The behavioral intention scale is graded as a five-point Likert scale (1- Strongly Disagree, 2- Disagree, 3- Undecided, 4- Agree, 5- Strongly Agree). The data used in the research have been collected in Ankara between 25 September and 10 December 2021. 600 questionnaires have been applied, after removing the missing and incorrectly filled questionnaires, 564 usable questionnaires have been analyzed.

Population Sampling

For this purpose, as the second largest city in Türkiye, Ankara has been chosen, hence the researcher's reachability to this city and the high number of restaurants with tourism operation certificates in this city. The reason for choosing the restaurants with tourism operation certificate is that they are obliged to comply with the provisions regarding management, personnel and business characteristics, physical conditions, and operating principles. In addition, these businesses are affiliated to the provincial directorates of tourism and the number of facilities is updated on the website of the provincial directorates. For this reason, the number of businesses also consists of up-to-date data. There are 78 enterprises with Tourism Operation Certificate on the website of the Ministry of Culture and Tourism. The list was last updated as of 05.08.2021 (YİGM, 2021).

Reliability and Validity

In this context, the validity and reliability analysis findings for the scales used in the questionnaire are given below. The Cronbach's Alpha coefficient findings for the scales and sub-dimensions used in the questionnaire are given in Table 1.

Table 1: Cronbach's alpha coefficients for the scales and sub-dimensions used in the research

Scale/Dimension	Scale Item	Cronbach's Alpha
<i>Restaurant Atmosphere Scale</i>	18	0,929
Aesthetic	5	0,862
Ambiance	4	0,782

Lighting	3	0,741
Positioning	3	0,627
Employee	3	0,871
<i>Behavioral Intention Scale</i>	4	0,921

In general, confidence intervals are evaluated as; 0.80-1.00: the developed scale/test has high reliability; 0.60-0.79: the developed test is highly reliable; 0.40-0.59: the reliability of the developed test is low; 0.00-0.39: the developed test is not reliable according to Cronbach's alpha coefficients (Alpar, 2013). According to the findings obtained in our study, the reliability of the scales and sub-dimensions used in the research are as follows: Restaurant Atmosphere scale, aesthetics and personnel sub-dimensions, and other scales and sub-dimensions have been determined to have "high reliability". The ambience, lighting and layout dimensions of the Restaurant Atmosphere scale have been determined to be "quite reliable".

Table 2: Consistency coefficients of the scales used in the research

Index	Restaurant Atmosphere D1	Restaurant Atmosphere D2	Behavioral Intention
CMIN/DF	4,135	4,152	0,661
GFI	0,903	0,9	0,999
CFI	0,871	0,856	1
RMSEA	0,075	0,075	0

The consistency statistics values for the validity of the structural models of the scales used in the research are presented in Table 2. According to the findings, it is seen that the fit index values for the impact model of the scales are within the acceptable range.

Research Findings

The survey included 21 statements to evaluate restaurant atmosphere. The statements in question were adapted from the DINESCAPE scale used by Ryu and Jang (2008a) to measure restaurant atmosphere and were rated on a five-point Likert scale (1- Strongly Disagree, 2- Disagree, 3- Undecided, 4- Agree, 5- Strongly Agree). This scale consists of six dimensions: facility aesthetics, ambience, lighting, table arrangement, layout and employees/staff.

Table 3: The effect coefficients regarding the "Facility Aesthetics" sub-dimension items on the Restaurant Atmosphere Scale

Expressions aesthetics	for Estimation	Standard Estimation	Standard Error	Critical Value	P
A1	1	0,824			
A2	0,901	0,839	0,039	22,937	0,000
A3	0,871	0,734	0,046	19,073	0,000
A4	0,689	0,619	0,045	15,408	0,000

A5	0,809	0,681	0,047	17,304	0,000
-----------	-------	-------	-------	--------	-------

When the effect coefficients of the items of the "Facility Aesthetics" Sub-Dimension of the Restaurant Atmosphere Scale presented in Table 3 are examined, it is seen that the effects of all items are statistically significant. According to the standard estimation values, it is seen that the highest effect was in the item "A2" (Wall decorations were visually interesting), and the lowest effect was in the item "A4" (The colors used created a warm atmosphere). Based on this result, the hypothesis that *"restaurant atmosphere 'facility aesthetics' dimension has a significant effect on behavioral intention"* (H_{1a}) has been supported. In accordance with the results of the research conducted by Ünal, Akkuş and Akkuş (2014), it was stated that "When customers evaluate the aesthetics of the facility, they give priority to wall decorations. What's more, they considered paintings, colors, plants, and music as a part of aesthetics". According to the results of the research carried out by Keskin, Solunoğlu, and Aktaş (2020), it was determined that "the aesthetics of the facility, which is one of the dimensions of atmosphere, has a positive ($\beta=1.496$, $p<0.05$) and significant effect on the revisit intention of guests".

Table 4: The effect coefficients regarding the "Ambience" sub-dimension items on the Restaurant Atmosphere Scale

Expressions for aesthetics	Estimation	Standard Estimation	Standard Error	Critical Value	P
A6	1	0,803			
A9	1,086	0,831	0,048	22,707	0,000

When the effect coefficients of the items of the "Ambience" Sub-Dimension of the Restaurant Atmosphere Scale are examined in Table 4, it is seen that the effects of all items are statistically significant. Since the coefficients of the items A7 and A8 were insignificant during the analysis phase, they were excluded from the model. According to the standard estimation values for the remaining items, the highest effect was seen in the item "A9" (The restaurant has a pleasant smell), and the lowest effect was in the item "A6" (Background music relaxed me). Smell, sound, lighting, heat, music, etc. that affect the subconscious through the senses. It is stated that ambience, which refers to environmental factors, has an impact on consumption behavior (Ryu and Jang, 2005). Based on this result, the hypothesis that *"restaurant atmosphere 'ambience' dimension has a significant effect on behavioral intention"* (H_{1b}) has been supported.

Table 5: The effect coefficients regarding the "Lightning" sub-dimension items on the Restaurant Atmosphere Scale

Lightning	Estimation	Standard Estimation	Standard Error	Critical Value	P
A10	1	0,847			
A11	0,585	0,496	0,048	12,165	0,000
A12	0,941	0,806	0,042	22,625	0,000

In Table 5, when the effect coefficients regarding the "Lighting" Sub-Dimension items of the Restaurant Atmosphere Scale have been examined, it is observed that the effects of all items are statistically significant. According to the standard estimation values, it is understood that the highest effect is in the item "A10" (*Lighting provided a friendly atmosphere*), and the lowest effect is in the item "A11" (*Lighting created a feeling of welcome*). In a previous study,

it was stated that lighting in restaurants may affect many elements related to the atmosphere. According to the results of this study, while lighting can both increase and decrease the perception of space width, it can also make the atmosphere of the restaurant more attractive and create contrast by emphasizing the shape of the objects in ambiance (Özkul, Bilgili and Koç, 2020). According to another study, it was alleged that the intensity and wavelengths (color and tone) of light affected the time spent in the restaurants (Helmefalk and Hulten, 2017). Based on this result, the hypothesis that “*the 'lighting' dimension of restaurant atmosphere has a significant effect on behavioral intention*” (H_{1c}) has been supported.

Table 6: The effect coefficients regarding the 'Layout' sub-dimension items on the Restaurant Atmosphere Scale

Layout	Estimation	Standard Estimation	Standard Error	Critical Value	P
A16	1	0,838			
A17	-0,268	-0,178	0,066	-4,052	0,000
A18	0,952	0,839	0,039	24,52	0,000

In Table 6, when the effect coefficients concerning the "Settlement" Sub-Dimension items of the Restaurant Atmosphere Scale have been examined, it is clear that the effects of all items are statistically significant. According to the standard estimation values, it is seen that the highest effect is in the item "A18" (*The layout allows me to move comfortably*), the lowest effect is in the item "A17" (*The sitting arrangement makes me feel cramped*). Layout refers to the way objects (equipment, furniture, etc.) are arranged within the environment. Layout can have a direct impact on customers' perception of quality, their level of pleasure and excitement, and their desire to revisit (Ryu and Jang, 2008_a). Based on this result, the hypothesis that "the 'settlement' dimension of restaurant atmosphere has a significant effect on behavioral intention" (H_{1d}) has been supported.

Table 7: The effect coefficients of the 'Personnel' sub-dimension items on the Restaurant Atmosphere Scale

Personnel	Estimation	Standard Estimation	Standard Error	Critical Value	P
A19	1	0,834			
A20	0,961	0,844	0,039	24,578	0,000
A21	0,942	0,82	0,04	23,473	0,000

In Table 7, when the effect coefficients regarding the items in the sub-dimension "Personnel" of the Restaurant Atmosphere Scale have been examined, it is seen that the effects of all items are statistically significant. According to the standard estimation values, it is clear that the highest effect is in the item “A20” (*Sympathetic employees make me feel good*), and the lowest effect is in the item “A21” (*Employees are clean and well dressed*). According to Turley and Milliman (2000), employee factors include employees (employee characteristics, employee uniforms), customers (customer characteristics, customer density, etc.) and privacy. According to Ryu and Jang (2008_a), personnel/employees; It refers to the appearance and number of employees. Although the physical appearance of customers should also be evaluated among these factors, only the number of employees and their appearance were evaluated due to the difficulty of controlling this situation (Ryu and Jang, 2008_a). Based on this result, the hypothesis

that "restaurant atmosphere 'personnel/employee dimension has a significant effect on behavioral intention" (H_{1e}) has been supported.

Table 8: The effect coefficients regarding sub-dimensions of the on the total scale

Atmosphere	Estimation	Standard Estimation	Standard Error	Critical Value	P
Facility Aesthetics	1	0,767			
Ambiance	1,056	0,989	0,063	16,66	0,000
Lightning	1,081	0,948	0,064	16,866	0,000
Layout	1,134	0,996	0,065	17,343	0,000
Personnel	1,103	0,97	0,065	16,953	0,000

In Table 8, when the effect coefficients of the sub-dimensions on the restaurant atmosphere scale have been examined it is observed that the effects of all dimensions are statistically significant. According to the standard estimation values, it is seen that the highest effect is in the "layout" dimension and the lowest effect is in the "facility aesthetics" dimension. Based on this result, the hypothesis that "restaurant atmosphere has a significant effect on behavioral intention" (H_1) has been supported. In a study, it is stated that tourists who experience local food in a restaurant with a local food concept have a strong effect on their intention to revisit the restaurant (Gupta and Duggal, 2021). The result obtained supports the literature.

Table 9: The correlation coefficients for the relations between the sub-dimensions of the according to the CFA model

Dimensions	Aesthetics	Ambiance	Lightning	Layout	Personnel
Aesthetics	1				
Ambiance	0,805	1			
Lightning	0,657	0,725	1		
Layout	0,603	0,667	0,662	1	
Personnel	0,651	0,740	0,784	0,727	1

The correlation coefficients regarding the relations between the sub-dimensions of the have been given in Table 9. The fact that all correlation coefficients are positive can be interpreted that there is a positive relationship between these variables. This is all to say that, when one of the variables increases, it is expected that the other variables will increase.

Table 10: The correlation coefficients for the relationship between restaurant atmosphere and behavioral intention according to the CFA model

Dimension	Restaurant Atmosphere	Behavioral Intention
Restaurant Atmosphere	1	
Behavioral Intention	0,537	1

The correlation coefficients including the relationships between restaurant atmosphere, service quality and behavioral intention have been presented in Table 10. The fact that all correlation coefficients are positive can be interpreted as a positive relationship between these variables. In other words, when one of the variables increases, it is expected that the other variables will increase, as well. The restaurant is considered more than just a place to eat, but a place where customers can spend quality time, relax, have fun and socialize (Welton, Jonsson and Walter, 2018). Therefore, any improvement made in the restaurant will also positively affect the customer.

Conclusions

Theoretical Contributions

The main objective of this research, which was carried out in Ankara specifically for the customers of the restaurants with Tourism Establishment Certificate, was to reveal the effect of restaurant atmosphere on behavioral intention in the post-purchase period. In the light of the findings obtained, it has been determined that the restaurant atmosphere has a significant and positive effect on behavioral intention. Therefore, any positive development in each dimension of the restaurant atmosphere positively affects behavioral intention, which is considered to be the output of the purchasing process.

In the previous studies conducted in literature, it was stated that the aesthetics of the facility greatly affected the general atmosphere (Horng, Hong, and Lin, 2011). According to another study, it was stated that customers were affected by the interior designs (walls, colors, floors, tables, and chairs, etc.) of the restaurant (Wakefield and Blodgett, 1996). Different architectural designs may lead to different moods, emotions, and feelings. The interior design factors such as furniture, paintings, plants, and wall decorations can serve to increase the perceived quality of dining environments, creating feelings such as pleasure or arousal in a customer (Ryu and Jang, 2008_a). In accordance with the results of the research conducted by Ünal, Akkuş and Akkuş (2014), it was stated that “When customers evaluate the aesthetics of the facility, they give priority to wall decorations. What’s more, they considered paintings, colors, plants, and music as a part of aesthetics”.

According to the results of the research carried out by Keskin, Solunoğlu, and Aktaş (2020), it was determined that “the aesthetics of the facility, which is one of the dimensions of atmosphere, has a positive ($\beta=1.496$, $p<0.05$) and significant effect on the revisit intention of guests”. In a previous study, it was stated that lighting in restaurants may affect many elements related to the atmosphere. According to the results of this study, while lighting can both increase and decrease the perception of space width, it can also make the atmosphere of the restaurant more attractive and create contrast by emphasizing the shape of the objects in ambiance (Özkul, Bilgili and Koç, 2020). According to another study, it was alleged that the intensity and wavelengths (color and tone) of light affected the time spent in the restaurants (Helmefalk and Hulten, 2017).

According to the research findings obtained as a consequence of the analyzes, it has been determined that there is a significant and positive effect between the atmosphere and behavioral intention ($p<0.05$). The more accurately the restaurant atmosphere is designed and planned with all its dimensions, the higher customer satisfaction and gratulation will be ensured. This subject has been extensively discussed in literature and studies have presented consequences supporting the findings obtained. In these studies, the dimensions that make up the restaurant atmosphere were examined one by one. Therefore, the findings of this study are important in terms of providing integrity.

It is of great importance for businesses to develop innovative and effective sales activities in a competitive environment. It is believed that the results obtained from this study will help businesses develop various strategies concerning the atmosphere. Through this study, it is thought that the effect of restaurant atmosphere on behavioral intention will be an important resource for both scientific and food & beverage businesses with the results obtained by supporting it by means of statistical analysis.

Practical Implications

Factors such as facility aesthetics, ambience, lighting, layout and personnel affect the perception of the restaurant atmosphere. Therefore, it is very important to develop these elements in order to positively affect customers' emotions, thoughts and physical actions towards the restaurant. Customer satisfaction will be achieved when restaurants work meticulously on each factor and make successful improvements.

When the dimensions regarding the restaurant atmosphere are examined, business managers can work on related dimensions to increase customer satisfaction. This study has focused on “interior aspects” of restaurant atmosphere; however, the size of the research can be expanded by focusing on the “external aspects” in future studies. According to research results, it has been observed that, while the highest effect in the is in the layout dimension, the lowest effect is in the facility aesthetics dimension. Accordingly, a number of adjustments could be made according to the expressions in the layout dimension of the businesses in order to ensure customer satisfaction.

Each aspect of the restaurant atmosphere (facility aesthetics, ambience, lighting, table setting, layout, and workers/staff) can actually be studied as a research topic and by including environmental factors; the data obtained may provide the opportunity to make comparisons for both situations. As the “DINESCAPE” scale was used. However; by using other scales in literature, another dimension of the subject can be analyzed. The scope of the study can be expanded by including the variables concerning the theory of planned behavior (attitude towards behavior, subjective norm, and perceived behavioral control). Similar studies could be conducted in different cities or countries by expanding the scope of the research and the results can offer comparison opportunities. The ability of businesses to gain superiority in the competitive market and achieve their goals and objectives is directly related to the purchasing behavior of consumers. Therefore, studies on this subject can play an important role in determining the sales and post-sales marketing strategies of businesses.

Suggestions

When the dimensions of the restaurant atmosphere are examined, business managers can conduct studies on the relevant dimensions to increase customer satisfaction.

This study focused on the “interior” for the restaurant atmosphere, and the dimension of the study can be expanded by focusing future studies on the “exterior”.

According to the research results, it is observed that the highest effect in the restaurant atmosphere scale is in the layout dimension, while the lowest effect is in the facility aesthetics dimension. Accordingly, businesses can make arrangements according to the expressions in the layout dimension and provide customer satisfaction.

Each dimension of the restaurant atmosphere (facility aesthetics, ambience, lighting, table arrangement, layout and employees/personnel) can actually be studied as a research topic, and by including environmental factors, the data of both situations can be compared.

The DINESCAPE scale was used as the restaurant atmosphere scale. Other scales in the literature can be used to examine another dimension of the subject.

The scope of the research can be expanded and applications can be made in different cities and comparisons can be made.

The ability of businesses to gain superiority in the competitive market and to achieve their goals and objectives is directly related to the purchasing behaviors of consumers. Therefore, studies to be conducted on this subject can play an important role in determining the sales and after-sales marketing strategies of businesses.

Limitations

This study is limited to 564 participants who were in Ankara between September and December 2021. Additionally, these participants are limited to being customers of 78 Restaurants with Tourism Operation Certificates. Different results may be obtained in another study conducted on customers of other companies.

Future research

Along with the results of this research, future studies can focus on the relationship between restaurant atmosphere and service quality and business performance.

Disclosure Statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Ethics Committee Approval

Ankara Hacı Bayram Veli University Ethics Commission, in its article E-11054618-302.08.01-62144 and titled "Scientific and Educational Purposes"; ,The issue regarding the thesis study titled "The Effects of Restaurant Atmosphere and Service Quality on Behavioral Intention", was discussed at the meeting of our Commission dated 08.12.2021 and numbered 10, and the relevant person's work, approved by the Ethics Commission, cannot be carried out ethically, provided that permission is obtained from the places where it is planned to be carried out. It was unanimously decided that there was no harm (Research Code No: 2020/258).

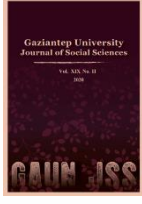
References

- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Areni C.S., Kim D. (1994). The influence of in-store lighting on consumers' examination of merchandise in a wine store. *Int J Res Mark*; 11(2), 117-25.
- Ariffin, H. F., Bibon, M. F., Abdullah, R. P. S. R. (2012). Restaurant's atmospheric elements: What the customer wants. *Procedia-social and behavioral sciences*, 38, 380-387.
- Arnold, S. J., Handelman, J., Tigert, D. J. (1996). Organisational legitimacy and retail store patronage. *Journal of business research*, 35, 229–239. doi:10.1016/0148-2963(95)00128-X.
- Baker, J. (1986). The role of the environment in marketing services: The consumer perspective. the services challenge: integrating for competitive advantage (Ed: J. Czepiel, C. A. Congram & J. Shanahan). *Chicago: American marketing association*, 79-84.
- Baker, J., Cameron, M. (1996). The effects of the service environment on affect and consumer perception of waiting time: An integrative review and research propositions. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 24 (4), 338-349.
- Baker, J., Levy, M., Grewal, D. (1992). An Experimental Approach To Making Retail Store Environmental Decisions. *Journal Retailing*, 68(4):445– 61.

- Berman, B., Evans, J. R. (1995). Retail Management (6th ed., p. 95) *New York: McMillan Publishing Co.* <https://doi.org/10.1108/BFJ-11-2016-0567>.
- Bitner, M. J. (1992). Servicescapes: the impact of physical surroundings on customers and employees. *Journal of marketing*, 56, 57-71.
- Boyce, P. R., Lloyd, C. J., Eklund, N. H., Brandston, H. M. (1996). *Quantifying the effects of good lighting: The green hills farms project*. Meeting Of The Illuminating Engineering Society Of North America, Cleveland.
- Bschaden, A., Dörsam, A. F., Cvetko, K., Kalamala, T., Stroebele B. (2020). The impact of lighting and table linen as ambient factors on meal intake and taste perception. *Food Quality and Preference*, 79.
- Çekiç, İ. (2021). Gastronomi şehirlerinin algılanan mutfak imajı ile davranışsal niyet arasındaki ilişki (Doktora Tezi). *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Chiguvu, D. (2015). Impact of ambiance conditions on customer satisfaction in the restaurant industry; case study of debonairs pizza outlets in botswana. *International Journal of Science and Research*, 6(2), 1825- 1833.
- Choi, S. H., Yang, E. C. L., Tabari, S. (2020). Solo dining in Chinese Restaurants: A Mixed-Method Study In Macao. *International Journal Of Hospitality Management*, 90, 102628.
- Cuttle C., Brandston H. (1995). Evaluation of retail lighting. *J Illum Eng Soc*, 24(2), 33-49.
- Francioni, B., Savelli, E., Cioppi, M. (2018). Store satisfaction and store loyalty: The moderating role of store atmosphere. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 43(C), 333-341.
- Francis, J., Eccles, M. P., Johnston, M., Walker, A., Grimshaw, J., Foy, R., Bonetti, D. (2004). Constructing questionnaires based on the theory of planned behaviour: A manual for health services researchers: Centre For Health Services Research. *University of Newcastle Upon Tyne*.
- Gardner M.P., Siomkos G.J. (1986). Toward A Methodology For Assessing Effects Of In-Store Atmospherics. *Adv Consum Res*, 13, 27-31.
- Gupta, V., Duggal, S. (2021). How do the tourists' behavioral intentions influenced by their perceived food authenticity: A case of Delhi. *Journal of Culinary Science & Technology*, 19(4), 294-314.
- Ha, J., Jang, S. (2012). 'The effects of dining atmospherics on behavioral intentions through quality perception'. *Journal of Services Marketing*, 26 (3), 204-215.
- Han, H., Ryu, K. (2009). The roles of the physical environment, price perception, and customer satisfaction in determining customer loyalty in the restaurant industry. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 33, 487-510.
- Helme Falk, M., Hultén, B. (2017). Multi-sensory congruent cues in designing retail store atmosphere: Effects on shoppers' emotions and purchase behavior. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 38, 1-11.
- Hendriyani, G. A. D. (2018). The importance of physical environment for guest satisfaction on restaurant in Bali. *Advances in Economics, Business, and Management Research (AEBMR)*, 52, 148-158.
- Heung, V. CS., Gu, T. (2012). Influence of restaurant atmospherics on patron satisfaction and behavioral intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 31, 1167-1177.
- Hornig, J. S., Chou, S. F., Liu, C. H., Tsai, C. Y. (2013). Creativity, aesthetics, and eco-friendliness: A physical dining environment design synthetic assessment model of innovative restaurants. *Tourism Management*, 36, 15-25.
- Hornig, J.S., Hong, J.C., Lin, Y.C. (2011). Innovation strategies for organizational change in a tea restaurant culture: A social behavior perspective. *Social Behaviour Personality International Journal*, 39, 265-273.

- Hyun, S. S., Kang, J. (2014). A better investment in luxury restaurants: Environmental or non-environmental cues?. *International Journal of Hospitality Management*, 39, 57-70.
- Keskin, E., Solunoğlu, A., Aktaş, F. (2020). Yiyecek içecek işletmelerinde memnuniyetin tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkisinde atmosfer ve sadakatin aracı ve düzenleyici rolü; Kapadokya örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8 (2), 1222-1246.
- Kim, W. G., Moon, Y. J. (2009). Customers' cognitive, emotional, and actionable response to the servicescape: A test of the moderating effect of the restaurant type. *International Journal of Hospitality Management*, 28(1), 144-156.
- Kıvela, J., Inbakaran, R., Reece, J. (2000). Consumer research in the restaurant environment part 3: Analysis, findings, and conclusions. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 12 (1), 13-30.
- Kotler, P. (1973). Atmospherics as a marketing tool. *Journal of Retailing*, 49 (4), 48- 64.
- Liu, Y., Jang, S. S. (2009). The effects of dining atmospherics: An extended Mehrabian–Russell model. *International Journal of Hospitality Management*, 28(4), 494-503.
- Lucas, F. A. (2003). The determinants and effects of slot servicescape satisfaction in a las vegas hotel casino. *UNLV Gaming Research & Review Journal*, 7(1), 1-19.
- Mathwick, C., Malhotra, N., Rigdon, E. (2001). Experiential value: Conceptualization, measurement and application in the catalogue and internet shopping environment. *Journal of Retailing*, 77, 39–56. Doi:10.1016/S0022-4359(00)00045-2.
- Milliman, R. E. (1986). The influence of background music on the behavior of restaurant patrons. *Journal of Consumer Research*, 13(2), 286-289.
- Özata Şahin, E. (2022). *Restoran atmosferi ve hizmet kalitesinin davranışsal niyet üzerine etkileri*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.
- Özkul, E., Bilgili, B., Koç, E. (2020). The Influence of the color of light on the customers' perception of service quality and satisfaction in the restaurant. *Color Research & Application*, 45(6), 1217-1240.
- Petzer, D., Mackay, N. (2014). Dining atmospherics and food and service quality as predictors of customer satisfaction at sit-down restaurants. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 3 (2), 1-14
- Raajpoot, N. A. (2002). TANGSERV: A multiple item scale for measuring tangible quality in foodservice industry. *Journal of Foodservice Business Research*, 5(2), 109-127.
- Rosenbaum, M. S., Massiah, C. (2011). “An expanded servicescape perspective”. *Journal of Service Management*, 22(4), 471-490.
- Ryu, K. (2005). *Dinescape, emotions and behavioral intentions in upscale restaurants*. Kansas State University, Department of Hotel, Restaurant, Institution Management & Dietetics College of Human Ecology.
- Ryu, K., Han, H. (2011). The influence of physical environments on disconfirmation, customer satisfaction, and customer loyalty for first-time and repeat customers in upscale restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, 30 (3), 599-611.
- Ryu, K., Jang, S. (2005). A multiple item scale for measuring the physical environment in upscale restaurants. *Proceedings of the 2005 Asia Pacific Tourism Association (Apta) Annual Conference*, Goyang, Korea.
- Ryu, K., Jang, S. (2006). Intention to experience local cuisine in a travel destination: The modified theory of reasoned action. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30 (4), 507-516.
- Ryu, K., Jang, S. (2008_a). Influence of restaurant's physical environments on emotion and behavioral intention. *The Service Industries Journal*, 28 (8), 1151-1165.
- Ryu, K., Jang, S. (2008_b). DINESCAPE: A scale for customers' perception of dining environments. *Journal of Foodservice Business Research*, 11:1, 2-22.

- Şahin, E. (2019). *Menü dizaynı ve restoran ambiyansının menüden yemek seçimine etkisi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, E., Yazıcıoğlu, İ. (2020). Restoran aydınlatmasının menüden yemek seçimine etkisi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 54-66.
- Sherry, J. F. (1998). Servicescapes: The concept of place in contemporary markets. *American Marketing Association, NTC Business Books*.
- Stroebele, N., Castro, J. M. D. (2004). Effect of ambience on food intake and food choice. *Nutrition*, 20 (9), 821-838.
- Sulek, J. M., Hensely, R. L. (2004). The relative importance of food, atmosphere, and fairness of wait: The case of a full-service restaurant. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 45 (3), 235-247.
- Summers, T. A., Hebert, P. R. (2001). Shedding some light on store atmospherics influence of illumination on consumer behavior. *Journal of Business Research*, 54, 145-150.
- Tombs, A., McColl-Kennedy, J. R. (2003). Social-servicescape conceptual model. *Marketing theory*, 3, 447-475. Doi:10.1177/1470593103040785.
- Turley, L. W., Bolton, D. L. (1999). Measuring the affective evaluations of retail service environments. *Journal of Professional Services Marketing*, 19(1), 31-44.
- Turley, L.W., Milliman, R.E. (2000). Atmospheric effects on shopping behavior: A review of the experimental evidence. *Journal of Business Research*, 49, 2, 193-211. New York: Harpercollins.
- Ünal, S., Akkuş, G., Akkuş, Ç. (2014). Yiyecek içecek işletmelerinde atmosfer, duygu, memnuniyet ve davranışsal sadakat ilişkisi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, (1), 23-49.
- Ural, A., Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel araştırma süreci ve Spss ile Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Voon, B. H. (2011). Service environment of restaurants: Findings from the youth customers. *Journal of ASIAN Behavioural Studies*, 1 (2), 45-56.
- Wakefield, K.L., Blodgett, J.G. (1996). The effects of the servicescape on customers' behavioral intentions in leisure service setting. *J. Serv. Marketing*, 10, 45-61.
- Wall, E. A., Berry, L. L. (2007). The combined effects of the physical environment and employee behavior on customer perception of restaurant service quality. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 48(1), 59-69.
- Weinrach, J. (2000). Environmental psychology: Why should we care?. *Environmental Quality Management*, 10, 83-86.
- Wellton, L., Jonsson, I. M., Walter, U. (2018). Making meals in small seasonal restaurants. *Journal of Culinary Science & Technology*, 16(1), 1-17.
- Yamane, T. (2001). *Temel örnekleme yöntemleri*. (Çev: Alptekin Esin, M. Akif Bakır, Celal Aydın, Esen Gürbüzsel). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Yazdanpanah, M., Forouzani, M. (2015). Application of the theory of planned behaviour to predict Iranian students' intention to purchase organic food. *Journal of Cleaner Production*, 107, 342-352.
- YİGM. (2021). <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9579/turizm-tesisleri.html>, Date of access: 07.11.2021.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İbn Derrâc'ın Şiirlerinde Çiçek Tasviri

Flower Description in Ibn Darrâj's Poems

Gamze YÜCETÜRK KURTULMUŞ^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı, Ardahan / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6261-5858

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Eylül 2024

Kabul tarihi: 9 Aralık 2024

Anahtar Kelimeler:

İbn Derrâc,
Endülüs şiiri,
Çiçek,
Doğa tasviri,
Zahriyyât.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 26, 2024

Accepted: December 9, 2024

Keywords:

İbn Darrâj,
Andalusian poetry,
Flower,
Nature depiction,
Zahriyyât.

ÖZ

Endülüs'ün önde gelen tabiat şairlerinden İbn Derrâc, el-Mansur b. Ebî 'Âmir'in kâtibi ve şairi idi. Hem bulunduğu coğrafyanın doğal güzellikleri hem de uzun yıllar sürdürdüğü saray şairliği; onun hayal gücünü ve bunları şiire dökme becerisini geliştirerek özellikle nevriyyât (meyve ağacının çiçekleri) ve zahriyyât (diğer çiçekler) türündeki şiirleriyle diğer tabiat şairlerinden ayrılmasını sağlamıştır. Yani doğayı bir bütün olarak incelemek yerine parçaya odaklanmıştır. Endülüs Emevileri Döneminde yaşamış bu şair, konuyu işleyiş bakımından öncü şairlerden olsa da klasik Arap şiirinin üslubundan kopmamıştır. Bu yönüyle birçok Endülüslü şair gibi Doğulu şairlere benzetilmiş ve Endülüs'ün Mutenebbî'si olarak anılmıştır. Bunun yanı sıra klasik tarzda ifadeler kullanması, "Endülüs'te yaşayan bedevî bir şair olarak tanınmasına" yol açmıştır. Mahmûd Ali el-Mekkî tarafından tahkiki yapılarak 1961 yılında Şam'da yayınlanmış ve 173 parça şiir içeren şairin divanı, çalışmanın ana kaynağını oluşturmaktadır. Çalışmada Arap edebiyatında doğa tasviri, bunun birer parçası olan nevriyyât ile zahriyyât türü şiirler ve İbn Derrâc hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Ardından şairin divanı baştan sona incelenmiş ve divanda geçen meyve, bitki ve ağaç isimleri hariç tutularak sadece zahriyyât türüne giren çiçek isimleri tespit edilmiştir. Böylece bu çiçeklerin farklı benzetme ve anlatımlarla şiirde işleniş amaçları ve şekilleri, herhangi bir duygunun, düşüncenin ya da durumun genel sembolik değerlerinden farklılıkları ortaya konmuştur.

ABSTRACT

Ibn Darrâj, one of the leading nature poets of Andalusia, was the scribe and poet of al-Mansûr ibn Abi 'Âmir. Both the natural beauties of the geography in which he lived and his long years as a laureateship developed his imagination and his ability to put these in poetry, and distinguished him from other nature poets, especially with his poems in the nawriyyât (flowers of fruit tree) and zahriyyât (other flowers) genres. In other words, instead of examining nature as a whole, he focused on the parts. This poet, who lived during the Andalusian Umayyad Period, was one of the pioneer poets in terms of his treatment of the subject, but he could not break away from the style of classical Arabic poetry. In this respect, he was likened to Eastern poets, like many Andalusian poets and was called the Mutanabbi of Andalusia. In addition, his use of classical style expressions led to his being "known as a Bedouin poet living in Andalusia." The poet's diwan, which was edited by Mahmud Ali al-Makki and published in Damascus in 1961 and contains 173 poems, constitutes the main source of the study. In the study, brief information is given about the depiction of nature in Arabic literature, the nevrriyyât and zahriyyât genre poems that are a part of it, and about Ibn Darrâj. Then, the poet's diwan was examined from beginning to end, and only the names of flowers that fall into the zahriyyât genre were identified, excluding the names of fruits, plants and trees in the diwan. Thus, the purposes and ways in which these flowers are used in poetry with different metaphors and expressions, and their differences from the general symbolic values of any emotion, thought or situation, are revealed.

EXTENDED ABSTRACT

Although the existence of nature poetry and the elements of nature in Arabic poetry dates back to the pre-Islamic period, the birth of garden culture in Islamic civilization began to be mentioned during the Umayyad and Abbasid periods. Both as a result of the changing environment and their acquaintance with Islam, the Arab poets' view of nature developed and thus, depictions of flowers and gardens began to appear, especially in the poems of the Abbasid period. Andalusia, with its magnificent nature, has so influenced the Arabs coming from the East that it has become the most productive region in terms of nature depictions. This productivity includes continuous innovation and development in terms of subject and form as well as quantity. The most important of these innovations is that in the 10th century, flower depictions ceased to be an introduction to subjects such as eulogy and ghazels and became an independent subject.

Andalusian poets, both because it was a feature inherited from the descriptive poetry of the Age of Ignorance and because of the Islamic belief, thought that every object in the universe had a meaning or a truth that it pointed to, and focused on the piece. In other words, in his poetry, he often focused on a single object and described it piece by piece, and did not describe nature as a whole. When we look at the style and rhetoric features, the art of personification, which is an inseparable part of nature poems, comes to the fore. Simplicity is essential in these poems. Poets have expressed the colors and diversity of flowers in understandable and easy words. Ibn Darraj used flowers in his poems, which were mostly written in the genre of eulogy, as a symbol reflecting his feelings as well as his beliefs and thoughts.

Ibn Darraj, one of the prominent names in the genre of flower depiction, was born in 347/958 in the village of Castelle in the Jaén province of Andalusia, into a prestigious family that played a role in the administration. In his adulthood, he took the exam held in the assembly convened by Mansur in Cordoba. Thus, in 992, he took his first step towards becoming a palace poet and became the scribe and poet of al-Mansur b. Abi 'Amir. After Mansur's death, he continued to be a palace poet under the auspices of his son Abdul Malik.

The poems that Ibn Darraj wrote for Abdul Malik about the beauty of spring and the description of flowers are pastoral poems that contain tones suitable for being sung as music by his concubines, as he liked. Although most of his poems are of the eulogy genre, he also wrote elegies for Subh and al-Sarakustī, the wives of Caliph al-Hakam al-Mustansir. His use of classical expressions in his elegiac poems led to his being "known as a Bedouin poet living in Andalusia." In addition, because he followed in the footsteps of the Eastern poets, Ibn Darraj, like many Andalusian poets, was likened to them and was called the Mutanabbi of Andalusia.

The poet's diwan, which was edited by Mahmud Ali al-Makki and published in Damascus in 1961 and contains 173 poems, constitutes the main source of the study.

In this study, brief information is given about the depiction of nature in Arabic literature, the poems of the nevrīyyât and zahriyyât genres, which are a part of it, and Ibn Darraj. Then, the poet's diwan was examined from beginning to end. As a result, it can be seen that while Ibn Darraj included various flower names in his diwan, he used some of them for the purpose of directly describing the flower and gave them under a separate title, and he included some of them in the eulogy poems he wrote for a ruler. In addition, excluding the names of fruits, plants and trees mentioned in the diwan, only the names of flowers that fall into the zahriyyât genre were taken into consideration and a total of eight flower names were identified. The most frequently mentioned were basil, rose, gillyflower and oxeye.

The prominent features of Ibn Darraj's diwan include his classical style, his use of simple and clear language, and his use of flower names such as saffron, which are not very common in Andalusian poetry and garden descriptions. He also attributes different meanings to flowers than their common symbolic uses. For example, he identified the lotus flower with the concepts of generosity and stinginess, as it opens in the morning and closes at night.

As a result of all this, it is clearly evident that the poet's purpose and shapes of flowers and the symbolic values he attributes to them differ from other poets.

Giriş

Tabiat şiirinin en temel unsurlarından biri bahçedir. Bahçe fikri ise istikrara kavuşmuş ve refah düzeyi yüksek toplumlarda medeniyetin bir göstergesi olarak ortaya çıkmıştır. İnsanın güzellik, huzur ve zevk arayışını gerçekleştirecek bahçeler; sürekli bir özen ve çabayla birlikte ekonomik imkânlar doğrultusunda gelişir (Hoess, 1994, s. 1). Ayrıca bahçe, insanın kültürel yapısını, dinî inançlarını ve gereksinimlerini yansıtır. Kutsal kitaplarda cennetin genellikle bir bahçe olarak anlatılması; özellikle İslam bahçelerinin her zaman cennetin bir sembolü olarak tasarlanmasında etkili olmuştur. İnsanın yaratıcısı ile vahdet hâlinde bulunduğu ilk makamı Aden Cenneti'ni kendine hatırlatmada en büyük yardımcı tabiattır. Bu yüzdendir ki Arap-İslam bahçe sanatı, tevhit inancı üzerine kurulmuş ve bahçelerin en cazip özelliği huzur ve tefekkür vurgusu olmuştur (Clark, 2017, s. 19, 23).

İnsanın estetik algısını geliştiren ve duygu dünyasında büyük etkiler uyandıran tabiatın güzellikleri; elbette ki şairlerin ürünlerini ortaya koymadaki en önemli itici faktör olmuştur. Tabiat şiirinin ve doğa unsurunun Arap şiir sanatında yer edinmesi; İmru'u'l-Kays, eş-Şanfara, Tarafa b. el-'Abd gibi şairlerin temsil ettiği İslamiyet öncesi döneme uzansa da Arabistan'da anlaşılan biçimiyle bir bahçe fikri yoktur. Bu dönemde doğa; çölün zorluklarını tasvir etmede ve kayıp geçmişe duyulan özlemi ifade etmede bir araç olarak kullanılmıştır. Emeviler ve Abbasiler döneminde hem değişen çevrenin etkisiyle hem de İslamiyet ile tanışmanın sonucu Kuran'daki cennet tasvirleriyle birlikte Arap şairlerinin tabiata bakışı gelişmiş ve İslam medeniyetinde bahçe kültürünün doğuşundan bahsedilmeye başlanmıştır. İran, Suriye ve İspanya gibi ülkeler fethedildiğinde adeta yeryüzü cennetlerinin bulunduğu inanılmıştır. Böylelikle özellikle Abbasi dönemi şiirlerinde çiçek ve bahçe tasvirleri görülmeye başlamıştır. Abbasi döneminde şiirlerinde bu tarz tasvirlerle yer veren şairlerin başında er-Ravdiyyât isimli divanı olan Ebû Bekir es-Sanevberî gelir (Clark, 2017, s. 25, 29; Yanık, 2020, s. 26; Kâsım, 2022, s. 15).

Endülüs ise tabiat tasvirleri açısından en verimli bölgedir. Bu verimlilik ise sadece nicelik bakımından değil, konu ve şekil bakımından da sürekli bir yenilik ve gelişmeyi kapsamaktadır. Coğrafi özellikleri ve iklimi gereği çöl, kaya, deve unsurlarının yerini nehirler, ağaçlar, bahçeler ve çiçeklerin aldığı Endülüs tabiat şiiri 4/10. yüzyılda zenginleşerek 5/11. yüzyılda zirvesine ulaşmıştır. Doğa unsurlarının başlı başına bir konu olarak işlendiği yeni akımlar ortaya çıkmış, böylece her biri ayrı bir şiir türü hâline gelmiştir; neviyyât (meyve veren ağaç çiçeğini konu alan şiirler), zahriyyât (çiçek şiirleri), ravdiyyât (bahçe şiirleri), semeriyyât (meyve şiirleri), rab'ıyyât (bahar mevsimini anlatan şiirler), selciyyât (kar şiirleri), mâ'ıyyât (su şiirleri) vb. (Yanık, 2019, s. 17).

Endülüs Şiirinde Doğa Temasının İşlenişi

Üç taraftan denizlerle çevrili bir yarımada olan Endülüs'te yeni şiir türlerinin gelişmesinin en önemli sebebi; büyümlü doğası ve çekici manzaralarının olmasıdır. Hoş havası, bereketli toprağı, gürül gürül akan nehirleri, yemyeşil dağları, zapt edilemez kaleleri ile yeryüzünün kendini en güzel biçimde ifade ettiği Endülüs'ün bu harika doğası; tarih boyunca insanların kalplerini nasıl fethettiyse Araplarınkini de öyle fethetmiştir. Göz dolduran, duygu ve hisleri harekete geçiren, hayal dünyasını büyüleyen bu cömert topraklar; Arapların zihinlerini, ahlâklarını ve ruh hâllerini güçlü bir şekilde etkilemiştir. Bu yeni çevrede tattıkları konforlu hayat ve gördükleri hoş manzaralar şairlerin de dikkatini çekmiş ve ister istemez şiirlerinde yer bulmuştur ('Atik, 1967, s. 291; Yanık, 2019, s. 12).

Şairlerin dost ve içki meclislerini temsilen düzenlediği eğlence ve keyif hayatının da yeni şiir türlerinin ortaya çıkmasında katkısı vardır. Bu meclisler, hem doğanın bir nimeti saydıkları içkinin etkisiyle hem de tabiatın büyüleyiciliği karşısında kendinden geçmiş hâlde aşklarını ve özlemlerini ifade etmede ilham kaynağı olmuştur ('Atik, 1967, s. 291-292).

Bir başka sebep de “dört bir yanında medeniyetin yüksek seviyeye ulaştığı; ilim, sanat ve edebiyatın yüksek düzeye çıktığı Endülüs’te şiirin gelişmesinde ve daha zevkli bir hâle gelmesinde” (Yanık, 2019, s. 13) en belirgin özellik lüks ve müreffeh yaşantıdır. Bu yaşantı tarzı; şairleri doğayı ve doğal güzellikleri tasvir etmeye yöneltmiştir. Şüphesiz çevre faktörü Endülüs edebî karakterini açık bir biçimde etkilemiştir. Fakat Doğu edebiyatının ve ilminin etkileri de yadsınamaz. Hâl böyleyken Endülüs tabiat şiirinin gelişme ve olgunlaşma sebeplerinden biri de Endülüslü şairlerin, bahçe ve çiçek şiirleriyle meşhur olan Sanavberî’nin şiirlerine vâkıf olup ondan etkilenmeleridir (Yanık, 2019, s.14).

Endülüs tabiat şiirlerinde doğa, tanrıça olarak değil; tarafsız, etkisiz bir varlık olarak ele alınır. Doğa "şairde aracılık uyandırmaz, hayata ve evrene dair herhangi bir felsefi görüşü harekete geçirmez, herhangi bir sembolizme veya herhangi bir mitolojik kavrama da yer vermez." Jayyusi, bu tür şiirlerin ahlaki mesajlar öğretme veya aktarma amacı taşımadığını ifade eder. Üslubu didaktik değildir ve şair ne bir öğretmen ne de bir habercidir. Şiirin “kendi varlığının ötesindeki” tek amacı “kendisi gibi başka bir esere üstün gelmek”tir (1992, s. 376). Çoğu şair için durum böyle olsa da İbn Derrâc ve İbn Hafâce gibi daha sonraki bazı Endülüs şairleri, kişisel inançlarına karşılık gelecek felsefi fikirler üzerinde düşünmek ve yaratmak için doğa unsurlarını birer sembol olarak kullanmıştır. Bu şairlerin öncülüğünde, sonrakiler kentlerde tabiata dair hem yapay hem de doğal sahnelerin bir arada bulunmasından faydalanarak şiirlerinde alışılmadık görüntü kombinasyonları yaratmışlardır. Çiçekler farklı benzetme ve anlatımlarla şiire canlılık katmış; renk, koku ya da şekil özellikleriyle herhangi bir duygunun ya da durumun sembolü olmuşlardır. Üstelik İbn Hafâce tabiat şiirini sadece aşk ve şarap şiirleriyle değil mersiye ve züht gibi konularla da ilişkilendirerek (‘Abbâs, 1962, s. 204) tabiat şiirinin alanını genişletmiştir.

Ayrıca Endülüslü şair, bir “anatomik araştırmacı” olarak nitelendirilebilir. Yani şiirinde çoğu zaman tek bir nesneye odaklanır ve onu parça parça tasvir eder, doğayı bir bütün olarak anlatmaz. Bu eğilim, Aburqayeq tarafından şairin bakış açısını kısıtlayarak şiiri fiziksel çevresinden yalıtması (2020, s. 54-55) sebebiyle eleştirilir. Oysa Endülüs şairleri, aslında hem Cahiliye dönemi tasvir şiirlerinden miras kalan bir özellik olmasından kaynaklı hem de İslam inancı gereği evrendeki her bir nesnenin bir anlamı veya işaret ettikleri bir hakikat olduklarını düşünmeleri sebebiyle parçaya odaklanmaktır (Yanık, 2020, s. 47).

Endülüs tabiat şiirinin amaçları ve konularına dair sözü edilen bu özelliklerinin yanı sıra üsluba ve söz sanatlarına yönelik özelliklerine bakıldığında tabiat şiirlerinin ayrılmaz bir parçası olan kişileştirme sanatı öne çıkmaktadır. Bu şiirlerde yalınlık esastır. Onlar, felsefenin inceliklerinden ve derinliklerinden uzaktır. Şair, istediği anlamı hiç zorlanmadan aktarır, çiçeklerin renklerini ve çeşitliliğini anlaşılır ve kolay sözcüklerle ifade eder. Bu sebeple de istiare, tıbak, mukabele, mübalağa ve cinas gibi bazı manevi ve lafzi sanatları kullanmada aşırıya kaçmaz. Bunun yerine teşbih, mecaz ve kinaye sanatlarını şiirlerinde çokça kullanır (Yanık, 2019, s. 41, 43).

El-Mu’tedid b. ‘Abbâd döneminde yaşayıp Tavâif döneminin başlarında vefat eden Habib el-Himyerî’nin kitabı “el-Bedî’ fi vasfî’r-Rabî”in düzeninden anlaşıldığına göre Endülüs şiirinin -onun dönemine kadar- benimsediği genel yönelim şöyledir: Birinci kısımda bahar tasvirinin konuları genel bir biçimde ele alınır. İkinci kısımda birçok çiçek tasviri vardır ve yine bu bölümde İbn Rûmî’nin öncülük ettiği biçimde çiçekler arasında karşılaştırma meselesi görülür. Üçüncü bölümde ise yasemin, nilüfer gibi her bir çiçek için özel başlıklar oluşturulur. Fakat Habib’in bir araya getirdiği beyitlerin özellikle doğayı tasvir amacıyla nazmedilmediği, aslında bazılarının övgü şiirine giriş niteliğinde olduğu açıkça görülür. Çiçek tasvirleriyle ilgili bu yeni yönelim şiirlerle sınırlı kalmamış risale gibi nesir türünü de kapsamıştır. Ebû Hafs İbn Burd’un Ebu’l-Velîd b. Cuhûr’a yazdığı risalesinde beş çiçek

türünün tasvirini yapıp aralarından gülü üstün tutması gibi. Böylece Endülüslü edebiyat alimleri saray imajını doğaya indirgemişlerdir (‘Abbâs, 1962, s. 194, 196-197).

İbn Hamdis ise -Tavaif döneminde tabiat şiirinde yaygın olmayan bir yönelim olmasına rağmen- doğa manzarasını artık gazel, içecek tasviri gibi bir konunun girişi olmaktan çıkarmış bağımsız bir konu hâline getirmiştir. Bu dönemdeki bir başka yönelim de çiçek veya doğa tasvirini bir hatırlama/anma için araç hâline getirmektir (‘Abbâs, 1962, s. 201).

Çiçekler, tarih boyunca hüznün ya da sevincin derinliğini ifade etmede insanlara ilham kaynağı olduğu gibi insanın, özellikle de kadının duyguları, hassasiyeti ve güzelliğiyle her zaman doğrudan ilişkili olmuştur. Bu yüzden Endülüslü şairler kadar Endülüslü yöneticiler de çiçeklere düşkünlüklerini çeşitli yollarla göstermişlerdir. Endülüs Emevi Devleti’nin baş veziri el-Mansûr b. Ebû ‘Âmir, kızlarına çiçek isimlerinden ad verirken hâciplik görevinde bulunan ‘Abdu’l-Melik b. Ebî ‘Âmir b. Ebî Mansûr, şebboy ve farklı türden çiçeklere olan aşkını ifade ettiği bir şiir nazmetmiştir (Kâsım, 2022, s. 22).

Endülüslü şairler; genellikle gül, sümbül, süsen, nergis ve menekşe gibi çiçeklenme süreleri uzun süren çiçekleri şiirlerinde tekrar tekrar kullanmışlardır. Fakat şiirde sürekli aynı çiçeklerin kullanılmış olması, bahçecilikte de bu çiçeklerle sınırlı kalındığı anlamına gelmemelidir. Endülüs Emevî hükümdarı Abdurrahman (MS 756-788), bahçıvanlarını ve elçilerini mümkün olduğunca yeni bitkiler keşfetmeleri yönünde teşvik etmiştir. Abdurrahman, bitki çeşitliliğinin mükemmelliği ile ünlü er-Rusafa şehrine yeni bitkiler getirmeleri için haberciler göndermiştir. Bununla beraber bahçıvanlık tecrübesi, şairlerin alanı değildir. Onlar daha çok güzelliğe, romantizme, bildikleri ve sevdikleri çiçeklerin sembolizmine bağlı kalmayı tercih etmişlerdir (Clark, 2017, s. 153-155).

Endülüs’te nevriyyat ve zahriyyat türünün başlangıcı kabul edilen 4/10. ve 5/11. yüzyıllarda bu şiir türünün konuları arasında; hüznün, sevinç, gurur gibi duyguları ifade etmede çiçek tasviriyle ilişkili olarak gazel, şarap tasviri, bahçe tasviri, kadın tasviri, medih ve ağıt da bulunmaktadır. Kadının güzelliğini dile getirmek amaçlı yapılan ilişkilendirmede gül yanağa, nergis göze, ayva göğse, şeker kamışı endama, badem içi gülümseme sırasındaki ön dişlere benzetilir (Kâsım, 2022, s. 25,74-75). Ayrıca şairler, parlak renkleri ve benzersiz güzellikleriyle çiçekleri Allah’ın birliğini ifade etmek için de kullanmışlardır. Allah’ın yaratmadaki kudret ve rahmetini henüz yumuşak bir tomurcuk olan küçük bir çiçekle göstermişlerdir (Kâsım, 2022, s. 67). Söz konusu şiir türünde 4/10. yüzyılın öne çıkan şairleri arasında İbn ‘Abd Rabbih el-Kurtubiyyi (ö. H. 328), İbn Ferec el-Ceyânî (ö.h. 336), İbn Hâni’ el-Endelusiyyi (ö. H. 362), Yusuf b. Harun er-Remâdî (ö. H. 403) bulunmaktadır. Endülüs Emevi Devletinin ilk halifesi Abdurrahman en-Nâsır şairlere önem vermiş, dolayısıyla onun zamanında, yani 5/11. yüzyılda da İbn Şuheyd el-Endelusî (ö. H. 426), Ebû Cafer b. el-Âbâr (ö. H. 433), İbn Zeydûn (ö. H. 463), İdris b. el-Yemân el-Yâbisî (ö. H. 465), el-Mu‘temid b. ‘Abbâd (ö.h. 488) gibi pek çok büyük şair yetişmiştir. Bunlardan biri de İbn Derrâc’tır.

İbn Derrâc’ın Hayatı ve Edebî Yönü

Şairin Doğu’da ve Batı’da elde ettiği şöhrete rağmen şiirlerinden alıntıları ve onların tercümesini içeren kitaplar; yetmiş yıldan fazla süren hayatına dair bize pek bir bilgi vermemektedir. Tam adı Ahmed b. Muhammed b. el-‘Âsî b. Ahmed b. Süleyman b. İsa b. Derrâc el-Endelusî el-Kastellî olup künyesi Ebû Ömer’dir. İbn Derrâc, 347/958 yılında Endülüs’ün Ceyân eyaletine bağlı Kastelle köyünde, yönetimde rol oynayan itibarlı bir ailede doğmuştur. Soy; Endülüs’e 711 yılında ilk fetih hareketleriyle geldiği bilinen Berberilerin Sanhâce kabilesine dayanmaktadır. Ancak şiirlerinde köklerine dair izler yok denecek kadar azdır. Bunun sebebi, Endülüs’e ilk gelen Berberilerin bu beldeye hızla uyum sağlayıp toplumla bütünleşmesine dayandırılır (el-Kastellî, 1961, s. 21-22, 24-25).

Eğitim hayatına Ceyyân'daki sohbet meclisine sık sık katılan bir öğrenci olarak başlamış ve belki de döneminin diğer çocukları gibi aldığı ilk dersler Kurân ezberlemek, nahiv, edebiyat, fıkıh okumaları olmuştur. Ancak doğduğu yer olan Ceyyân; Yahya b. el-Hakem el-Ğazal, gibi Endülüs'ün önemli birçok şairini yetiştirmişti ve bu yüzden Derrâc'ın burada yetişmesi, onun şiir alanında yetenekli olmasının bir tesadüf olmadığını gösterir. Ayrıca daha küçük bir çocukken birkaç defa Endülüs'ün başkenti Kurtuba'ya gidip burada edebî atmosferi yakından inceleme fırsatı bulmuştur. Fakat ne eğitim için ne de kâtiplik görevi için oraya yerleşmeye hazır değildir. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Mansur b. Ebî 'Âmir'den önce herhangi bir Endülüs hükümdarıyla iletişime geçmemiştir (el-Kastellî, 1961, s. 36-38).

Bir süre sonra Kurtuba'ya tekrar giden şair, her haftanın belli gününde Mansur tarafından toplanan mecliste saraya kabul edilecek şairler için düzenlenen sınava tabi olmuştur. İbn Derrâc, bu sınava meyve tasvirine dair bir şiirle katılarak 992 yılında saray şairi olma yolunda ilk adımını atmıştır. Böylece el-Mansur b. Ebî 'Âmir'in kâtibi ve şairi olmuştur. Mansur'un elinden okunan ilk şiiri Kasîdetu'l-Hâiyye'de eşi ile kızına veda ederek Kurtuba'ya seyahat etmesinden söz eder. Bu yolculuğun getirdiği ayrılık, şiirlerinde özlem ve şefkat duygularının yansımaları olarak görülür. Bunun yanı sıra şiirlerinde sıklıkla oğullarından da söz eder. İbn Derrâc, Mansur'un himayesinde olduğu dönemde saraya yapılan ziyaretleri, gelen elçileri, sarayın içinde yaşanan hadiseleri şiirlerinde aktarmanın yanı sıra çıktığı çoğu savaşta Mansur'a eşlik etmiştir (el-Kastellî, 1961, s. 5, 38, 42-44). Mansur'un vefatının ardından oğlu Abdülmelik'in himayesinde saray şairliğine devam etmiştir.

Abdülmelik'e yazdığı baharın güzelliği ve çiçek tasvirine dair şiirleri ise onun sevdiği biçimde cariyeleri tarafından musiki olarak söylenmeye uygun tınılar içeren pastoral şiirlerdir. 399/1008 yılında ölümünün ardından kardeşi Abdurrahman'ın tahta çıkışıyla Derrâc için de zorlu günler başlamıştır. Yönetimde başarı sağlayamayan Abdurrahman'ın yarattığı siyasi boşluk sonucunda İbn Derrâc, himayesiz kalmış ve ekonomik kaygılarla şiirlerini sunacağı bir güç arayışına girmiştir. Böylece uzun zaman sonra ilk defa Kurtuba'dan ayrılmak zorunda kalarak mecburi bir gezgine dönüşmüştür. 1013 yılında halife olan Süleyman b. el-Hakem'e övgü dolu şiirler yazmışsa da beklediği ilgiyi görememiş ve Sebte başta olmak üzere birçok emirliği dolaşmıştır. 1017 yılında Sarakusta'da Munzir b. Yahyâ'nın himayesinde yaklaşık on yıl şair ve divan kâtibi olarak görev yaptıktan sonra 421/1030 yılında Dâniye şehrinin emiri Mucahid el-Âmirî'nin sarayında vefat etmiştir (el-Kastellî, 1961, s. 58-59,61,66). Endülüs Emevi Devletinin çöküşüne rastlayan yaşamının yaklaşık son yirmi yılında adaletsizlik ve yolsuzluğun yaygınlaştığı, bağnazlığın ortaya çıktığı çalkantılı siyasi ve sosyal olaylara tanık olması, ayrıca yaşadığı maddi sıkıntılardan dolayı kendisinden uzakta olan ailesinin yoksulluk çekmesinden endişelenmesi ya da onları kaybetme korkusu; Derrâc'ı psikolojik yabancılaşmaya ve depresyona itmiştir. Üstelik onu bunalıma ve yabancılaşmaya iten tek sebep bunlar da değildir. Bu süreçte sıklıkla yaptığı yolculukların zorluğu şiirlerinde resmettiği tablodan açıkça anlaşılmaktadır (el-Mevlid, 2008, s. 49-50).

Se'âlebî, *Yetîmetu'd-Dehr* adlı eserinde ondan Endülüs'ün Mutenebbî'si olarak söz eder. Derrâc gibi birçok Endülüslü şair Doğu'daki şairlere benzetilmiştir ve bu durum; Endülüs şiirinin 11. yüzyıl Mulûku't-Tavâif dönemine gelene kadar şekil ve içerik açısından genel olarak Doğu şiirinin uzantısı olduğunu göstermektedir (el-Kastellî, 1961, s. 5; Sezgin, 1991, s. 21). Şiirlerinin çoğu medih türünden olsa da Halife el-Hakem el-Mustansır'ın eşi Subh ve es-Sarakustî için kaleme aldığı mersiyeleri de vardır. Özellikle mersiye türündeki şiirlerinde klasik tarzda ifadeler kullanması, onun "Endülüs'te yaşayan bedevî bir şair olarak tanınmasına" yol açmıştır (Toprak, 2014, s. 246, 315). En meşhur kasidelerinden biri Ebû Nuvas'ın el-Hasîb'i methetme konusundaki Râiyye'sine karşılık el-Mansûr b. Ebi 'Âmir'i methetme konusunda kaleme aldığı Râiyye'sidir. Derrâc'ın divanında yer almayan bu kaside, Fas kraliyet ailesinden

büyük tarihçi Abdurrahman b. Zeydân'ın elyazması koleksiyonundadır (Mübârek, 2017, s. 248).

Yukarıda adı geçen kasidelerinden başka şairin risâle tarzında nesir türünde yazılarının olduğu bilinse de bunlar günümüze ulaşmamıştır. 173 parça şiir içeren divanı, Mahmûd Ali el-Mekkî tarafından tahkiki yapılarak 1961 yılında Şam'da yayınlanmıştır. Çalışmanın ana kaynağını oluşturan bu yayında belirtildiğine göre, orijinal el yazmasında baştan ve sondan eksik sayfalar bulunmaktadır. Eserin el yazması nüshası Zeydanî Kütüphanesinde bulunmaktadır (el-Kastellî, 1961, s. 89). Divanda yaşadığı dönemin tarihi olaylarını yansıtan savaş ve fetihlerle ilgili ya da istiyanklıkla ilgili unsurlardan başka astrolojik ve mitolojik unsurlar, rüzgâr ve çiçek isimleri de öne çıkmaktadır.

Şiirlerinde İşlediği Çiçek Tasviri

İbn Derrâc, divanında çeşitli çiçek isimlerine yer verirken bunların bazısını doğrudan çiçeği tasvir etmek amacıyla ele almış ve ayrı bir başlık altında vermiştir, bazısını da bir hükümdara yazdığı methiye şiirlerinin içerisine almıştır. Ayrıca divanda servi, kavak ve meşe ağaçları; başak, elma, turunç gibi çeşitli meyve, bitki ve ağaç isimleri görülse de makalenin kapsamı gereği sadece zahriyyât türüne giren çiçek isimleri incelenmiştir.

Süsen (السُّوسَن)

Süsen (iris); sivri ve uzun yapraklı bir çiçektir. Bu bakımdan genellikle dil, kılıç, hançer, kirpik gibi öğeleri sembolize ederken İbn Derrâc'ın şiirinde ise kaleye benzetilir.

Derrâc; el-Mansur b. Ebî 'Âmır'ın ilk katibi olan ve İbnu'l-Kattâ' olarak da bilinen 'Îsâ b. Sa'îd el-Yahsubî'yi¹ ve Abdulmelik'i kast ederek "Allah her ikisine de rahmet eylesin" dedikten sonra Şaban ayındaki süsen bahçesini şöyle tasvir eder:

و اسلَّ سِيوْفًا مِنْ مُعْتَقَةِ الْعَنْبِ	وَاهْزُرُ رِمَاحًا مِنْ تِبَاشِيرِ الْمُنَى
أَحْجَارُهُنَّ مِنَ الرَّوَاطِمِ وَالنَّخْبِ	وَأَنْصِبُ مَجَانِيقًا مِنَ النَّيْمِ الَّتِي
أَيْدِي الرَّبِيعِ بِنَاءِهَا فَوْقَ الْقُضْبِ	لِمَعَاقِلٍ مِنْ سَوْسَنِ قَدْ شَيَّدَتْ
حَوْلَ الْأَمِيرِ لِهَمِّ سَيْوْفٍ مِنْ دَهَبِ	شُرُفَاتِهَا مِنْ فَضَّةٍ وَحُمَائِهَا
خَلَّلَ الْبِنَاءِ وَ مَدَّ صَفْحَةَ مُرْتَقِبِ	مُنْرَقِيَيْنَ لِأَمْرِهِ وَقَدْ ارْتَقَى
عَبْدُ الْمَلِكِ إِلَيْهِ فِي جَيْشٍ لَجِبِ ²	كَأَمِيرٍ "الْوَنَةَ" تَطَّلَعَ إِذْ دَنَا

Ve sallayın umut haberlerinden mızrakları

çekin yıllanmış şaraptan kılıçları

Ve camdan mancınıklar kurun

taşları çamurdan ve çakıl taşlarından olsun

Süsenden kaleler inşa etti

ince dallar üzerine baharın elleri

¹ 10 Rebiu'l-evvel 386 /4 Aralık 1006 yılında Abdulmelik el-Muzaffer tarafından katledilmiştir.

² el-Kastellî, s. 36.

*Ki o kalelerin balkonları gümüştedir ve emirin
 etrafındaki muhafızların kılıçları altındandır
 Emiri gözetleyerek ilerledi
 yapıya doğru ve uzattı beklenen sayfayı
 Yaklaştığında Abdülmelik gürültülü ordusuyla
 onu bekleyen Lûna emiri gibi*

Abdülmelik'i övdüğü bu dizelerde şair, savaşın ve çatışmaların yarattığı tahribat ve acının yerine baharın gelişiyile canlanan doğa gibi Abdülmelik'in gelişiyile de Lûna'da yeşeren umudu tasvir etmiş ve süsen bitkisiyle hem mevsim bakımından hem de siyasi hayat bakımından kışın sona erdiğini simgelemiştir. Kale, mancınık, kılıç gibi savaşa dair sözcüklerle süsen, gümüş, altın gibi doğaya ve refaha dair zıt sözcükleri bir araya getirerek kargaşanın ortasındaki güzelliğe dikkat çekmiştir. Süsen çiçeğini sevgilinin dişine benzettiği beyitleri ise şöyledir:

فالسَّوْسُنُ الْمُجْتَلَى ثَنِيَاءُ	إِنْ كَانَ وَجْهُ الرَّبِيعِ مِبْتَسِمًا
بَطِيبِ رِيحِ الْحَبِيبِ رِيَاءُ	يَا حَسَنُهُ سِنَّ ضَاكِكِ عَيْقِ
فاشتَقَّ مِنْ ضِدِّهِ فِسْمَاءُ	خَافَ عَلَيْهِ الْحَسُودَ عَاشِقُهُ
خَلَى عَلَ الْأَنْفِ مِنْهُ سِيْمَاءُ	وَهُوَ إِذَا مُعْزَمٌ تَنَسَّمَهُ
فِي عَارِضِي الْإِفْهِ لِذِكْرَاهُ ³	كَمَا يُخَلِّي الْحَبِيبُ غَالِيَةً

*Baharın yüzü gülümsüyorsa
 açılan süsenlerin ön dişleri de gülümser
 Ey güzel, sevgilinin hoş kokusuyla
 mis kokan gülen diş
 Aşığı onun kıskançlığından korktu
 ve zıddından türeterek ona isim verdi
 Ve vurgunsa eğer kokusuna
 kalır burunda izleri
 Sevgilinin değerli bir şey bırakması gibi
 sevilenin
 yanaklarında ona hatıra diye*

Bu beyitlerde hoş kokusunu sevgiliden alan süsenin güzellik ve koku bakımından sevgilinin gölgesinde kaldığı düşünülmektedir.

³ el-Kastelli, s. 41-42.

Gül (الورد)

Arapçada “verd” (ورد) sözcüğü; gül anlamının yanı sıra çiçek anlamında da kullanılmaktadır. Çiçeklerin baş tacı olarak görülen güle dair bağımsız bir şiir türü dahi ortaya çıkmıştır (Clark, 2017, s. 157). Gül-ü bülbül denilen bu şiir türü Fars edebiyatından Arap edebiyatına girmiş, oradan da Doğu kültürünün Avrupa’ya geçişinde iki önemli kapı olan Endülüs ve Sicilya yoluyla Batıya ulaşmıştır (Özkan, 1996, s. 222).

Gülün din ve tasavvufta da özel bir yeri vardır. Müslümanlıkta gül, Hz. Peygamberi simgeler. Gül, miracı sırasında alnından düşen bir ter damlasından yaratılmıştır ve dünyadaki güzelliğin ve ihtişamın mükemmel bir tezahürüdür. Ayrıca Hz. Peygamberin en sevdiği çiçeğin gül olduğu yönünde yaygın bir kanı da vardır. Hristiyanlık inancında gül, Hz. İsa’nın kanını, agapeyi (merhamet), bazen de Meryem Ana’yı temsil eder. Tasavvufta güllerin dikenleri manevi yolculuk sırasındaki çileleri ve Yüce Allah’ın gazabını temsil ederken, çiçeğin kendisi ise Allah’ın şefkat ve merhametini sembolize etmektedir. Gül, aynı zamanda huzurlu bir ruhun temsilcisi olarak da kabul edilir (Clark, 2017, s. 161-162; Goody, 2010, s. 412).

Gülün kadifemsi yumuşaklığı ve kırmızı renginden ötürü sevgilinin yanağına benzetilmesi, İbn Derrâc’ın şiirlerinde en sık görülen biçimdir.

فَلَيْنُ غَمِيمَتِ هُنَاكَ أَمْثَالَ الدُّمَى فُهْنَا بِيوْتِ الْمِسْكِ فَاغْنَمْ وَ انْتَهَبْ
تُحَفًا لَشُعْبَانٍ جَلَا لَكَ وَجْهَهُ عَوْضًا مِنَ الْوَرْدِ الَّذِي أَهْدَى رَجَبًا⁴

*Gerçekten kukla gibilerini ganimet aldın
ve işte orada misk meskenleri, ele geçir ve yağmala
Recep’in hediye ettiği güller yerine
Yüzü sana dönük olan Şaban’ın armağanları olarak*

Yukarıdaki dizelerde şair, Abdümelik’e olan övgülerine devam etmiştir ve kutsal ayların ilki olan, aynı zamanda savaşın yasak olduğu haram aylardan sayılan Recep ayı ile ilişkilendirdiği gülü dinî bir sembol niteliğinde kullanmıştır.

İbn Derrâc’ın gül imgesine yer verdiği bir başka şiir de şöyledir:

ضَجِكَ الزَّمَانُ لَنَا فَهَاكَ وَ هَاتِهِ أَوْ مَا رَأَيْتَ الْوَرْدَ فِي شَجَرَاتِهِ؟
قَدْ جَاءَ بِالنَّارِئِجِ مِنْ أَغْصَانِهِ وَ بِخَجَلَةِ الْمَعشُوقِ مِنْ وَجْنَاتِهِ
كَسَاهُ مَوْلَانَا غَلَائِلَ سَيِّفِهِ يَوْمًا يُسْرِبُهُ دِمَاءَ عُدَاتِهِ
مِنْ بَعْدِ مَا نَفَخَ الْحَيَا مِنْ رُوجِهِ فِيهِ وَ عَرَفُ الْمِسْكِ مِنْ نَفْحَاتِهِ⁵

*Güldü zaman orada burada bize
yoksa görmedin mi ağacındaki gülleri?
Getirdi dallarından turunç meyvesini*

⁴ el-Kastellî, s. 36.

⁵ el-Kastellî, s. 40-41.

*ve yanaklarından sevgilinin utangaçlığını,
Ve örttü onu efendimiz bir gün
düşmanlarının kanına bulanmış kılıcının keskinliğiyle
Üfledikten sonra ruhundan hayat
tanır miski kokusundan*

el-Meymûn'u övdüğü aşağıdaki beyitlerde şair, gülü başarının sembolü olarak kullanmıştır.

و النَّصْرُ وَ الصَّبْرُ وَ الْإِيمَانُ مِنْ مَدَدِهِ	جَمْعاً غَدَاً الْحَاجِبُ الْمُؤْمِنُ قَائِدُهُ
وَ مِثْلَهَا سَيْرِيكَ اللَّهُ فِي وَدَيْهِ	لَمِثْلِهَا كُنْتُ يَا "مَنْصُورُ" وَالِدَهُ
بِوَأْسِقِ لِّلْغَلَا تَهْتَرُ فِي تَأْدِيهِ	أَنْجَبْتَهُ وَسَطَ رَوْضِ الْمُلْكِ تَطَّارُهُ
وَ وَرْدُ زَهْرَتَيْهَا قَدْ رَاقَ فِي نَضْدِهِ ⁶	أَثْمَارُهَا مِنْ جَنَى الْجَائِنِينَ دَائِيَّةً

*Tamamen el-Hâcib el-Meymûn onun lideri oldu
Zafer, sabır ve imanın yardımlarıyla
Ey "Mansûr", sen onun babası gibiydin
Allah da sana onun gibisini oğlunda gösterecektir
(Anası) onu kraliyet bahçesinin ortasında doğurdu
yüceliğin yüküyle soğukta titrerken
Günahkarların mahsulü olan meyveler yakındır
ve çiçeğinin gülü parıldadı masasında*

Gülün yumuşaklık bakımından sevgilinin yanağına benzetildiği bir diğer beyitte şair, sevgiliye dair duyulan özlem karşısında gençliğinin kendisine fayda sağlamadığını şu sözlerle dile getirir:

وَ مِنْ وَرْدِ خَدَيْهِ الرِّيَاضُ النَّوَاعِمُ	وَ مَا تَجَنَّبْتِي مِنْ طَيِّبِ أُرْدَانِهِ الصَّبَا
تَجَلَّلَهُ كِسْفٌ مِنَ اللَّيْلِ فَاجِمٌ ⁷	فَأَهْفِي عَلَى قَرْنٍ مِنَ الشَّمْسِ سَاطِعٍ

*Ne elde edersin genç ellerinin hoşluğundan
ve yumuşak yanaklarının güllerinden
Özlemim kapkaranlık bir gece tutulmasıyla örtülen
parlak bir güneş boynuzudur.*

⁶ el-Kastellî, s. 145.

⁷ el-Kastellî, s. 150.

Gülün rengi bakımından sevgilinin yanağına benzetildiği şu beyitte ise ağlamaktan kızarmış yanaklarda inciler (gözyaşları) vardır:

و هَبَّ غَلِيلُ الشَّجْوِ فِي غَلْلِ اللَّمَى و سَالَ جُمَانُ الْخَدِّ فِي يَانِعِ الْوَرْدِ
فَجَرَّعْتُ حَرَ الشَّوْقِ مِنْ بَرْدِ الْحَيَا و زَوَّدْتُ مَرَّ الصَّابِ مِنْ ذَائِبِ الشَّهْدِ⁸

*Esti üzüntünün harareti, esmer dudakların susuzluğunda
ve aktı gül kırmızılığındaki yanağın incileri
Böylece özlemin sıcaklığını hayatın soğuşundan içirdim
ve mür ağacının acılığını balla arttırdım*

Öküzgözü (البهار)

Endülüslü şair Ebu'l-Velîd İsmail b. Âmir el-Himyerî, “öküzgözü (البهار) sözcüğü için Doğu’da nergis (النرجس) denildiğini belirtir. Endülüslüler ise her iki ismi de kullanır. Er-Ru‘aynî’nin açıklamasına göre Doğuluların tanımladığı şekliyle Endülüs nergisi, Endülüs’te öküzgözüdür. Dolayısıyla nergis ile öküzgözü aynı çiçek değildir. Öyle ki el-Himyerî ve Ebû Bekir b. Nasr gibi bazı şairlerin kasidelerinde öküzgözü ile nergis aynı dizelerde iki ayrı çiçek olarak kullanılır. Mastı çiçeği ya da arnika da denilen, bahar mevsiminde yetişen, sarı tomurcuklu, papatyayı andırır, hoş kokulu bir çiçektir (Rahîm, 1986, s. 147).

İbn Derrâc, bir kez daha ‘Îsâ b. Sa‘îd el-Yahsubî’yi ve el-Mansur’u kast ederek “Allah her ikisine de rahmet eylesin” der ve bu sefer öküzgözünü tasvire geçer:

دُعِيْتُ فَأَصْنَعُ لِدَاعِيِ الطَّرْبِ و طَابَ لَكَ الدَّهْرُ فَاشْرَبْ وَ طِيبْ
و هَذَا بَشِيرُ الرَّبِيعِ الْجَدِيدِ يُبَشِّرُنَا أَنَّهُ قَدْ قَرُبَ
بَهَارٌ يَزُوقُ بِمِسْكَ ذَكِيٍّ و صُنْعُ بَدِيعٍ وَ خُلُقٌ عَجَبْ
غُصُونُ الرَّبْرِ جَدٍ¹⁰ قَدْ أَوْرَقَتْ لَنَا فِضَّةً نَوَّرَتْ بِالذَّهَبِ⁹

*Davet edildin o halde dinle seni davet edeni
hoşça vakit geçir ve içip sağlıklı ol
Bu yeni baharın müjdecisi
müjdelere bize onun yaklaştığını
Parıldar öküzgözü keskin bir misk ile
eşsiz bir işçilik ve harika bir yaratım ile
Zebercedin dalları yaprak açtı*

⁸ el-Kastellî, s. 502.

⁹ el-Kastellî, s. 38.

¹⁰el-Bedî’de bu sözcüğe karşılık “الزمرد” (zümrüt) sözcüğü geçmektedir. Abdurrahman Kâsım’ın doktora tezinde ise “الزير” (sümbül) karşılığı verilir (Bkz. s.55).

bize altınla aydınlatılmış gümüş gibi

İbn Derrâc, dört bir yana yayılan hoş kokusuyla baharın gelişini müjdeleyen öküzgözünden büyülenmiş ve onun tazeliyle parlayan yeşil dallarını zebecet taşına benzetmiştir. Onun bu göz kamaştırıcı güzelliğine övgüsü, aslında Allah'ın eşsiz yaratımına bir övgüdür.

İbn Derâc'ın, el-Mansur'un sarayına girmesini sağlayan ve ona övgüler dizdiği kasidesinde elma tabağını süsleyen öküzgözü çiçeklerinden şöyle söz eder:

مُنْضَدِّ بَجْنِي الرَّهْرِ مُنْسِقِ	يَا حَبَّبًا حَجَلُ التَّفَاحِ فِي طَبَقِ
نَوَاطِرًا بِجَفُونَ الْعَاشِقِ الْأَرِقِ	فِيهِ عُيُونٌ بِهَارٍ قَدْ أَحَطْنَ بِهِ
بَدْرٌ بَدَا [قِطْعًا مِنْ حُمْرَةِ الشَّقَقِ]	كَأَنَّ مَا أَحْمَرَ مِنْ نُفَاجِهِ حَجَلًا
كَأَتَمَّا عُذِيَّتْ مِنْ جُودِهِ الْعَدِيَّ ¹¹	فِي مَجْلِسِ الْمَلِكِ "الْمَنْصُورِ" يَانِعَةً

Ah, ne kadar utanç verici elmaların, taze toplanmış çiçeklerle

muntazam bir biçimde dizili aynı tabakta olması

Öküzgözünün gözleri kuşattı onu

sevgilinin uykusuz göz kapaklarına bakarak

Sanki elmalarının bir kısmı utançtan kızarmış gibi

dolunay belirdi [alacakaranlığın kızılığında parçalar halinde]

Hükümdar "el-Mansûr"un tahtında olgunlaşmıştı

sanki onun bol iyiliğinden beslenmişti.

Nergis (النَّرْجِس)

Zehirli soğanı, ortasında sarı bir çanı ve beyaz yaprakları olan bu çiçek baharın müjdecisidir. Yeşil nergis (narcissus viridiflous), sarı nergis, Amazon nergisi, Doğu nergisi, kara nergisi vd. (Kâsım, 2022, s. 17) olmak üzere elli ila yetmiş arasında türü bulunur. Ortadaki çan, talihsiz Narkissos'un gözyaşlarını temsil eder. Mitolojiye göre, Narkissos çok güzel fakat aşkı küçümseyen bir delikanlıdır. Narkissos'un aldırış etmediği kızlar, tanrılardan onun cezalandırılmasını ister. Bu ceza sonucu Narkissos, bir gün dereye kendi yansımasını görür ve kendine âşık olur. Kendini seyrederken suya düşüp boğulan Narkissos'un öldüğü yerde göze benzer bir çiçek biter ve efsaneye göre o günden beri bütün güzellere hayran hayran bakar. Bu efsaneden hareketle ismini de bu kahramandan alan nergis çiçeği sevgilinin mahmur ve baygın gözlerine benzetilir. Aynı zamanda bünyesinde uyuşturucu maddeler barındıran nergisin yaprakları hep açık olduğundan onda bir uykusuzluk hâli sezilir. Bundan dolayı sarhoşluk, mahmurluk ve hastalık hâlleri nergisin sembolleri olarak kullanılır (Grimal, 1997, s. 527-528; Ingram, 1887, s. 251).

İbn Derrâc ise şarap ile nergisi beyaz, sarı ve kırmızı renkleri bakımından birbirine benzetir ve kişileştirme sanatını kullanarak bu benzerlikleri üzerine onları konuşur.

¹¹ el-Kastellî, s. 512.

شكلاّن من راحٍ و رَوْضَةٍ نَرْجِسٍ يَتَنَازَرُ عَانَ الشَّيْبَةِ وَسَطَ الْمَجْلِسِ
 مُنْبَاهِيَيْنَ تَلَوْنَا بِلُؤُنٍ مَتَبَارِيَيْنَ تَنْفَسًا بِنَفْسِ
 لَكِنَّ هَذِي بَيْنَ أَحْشَاءِ الْفَتَى نَارٌ، وَ هَذَا جَنَّةٌ لِلْأَنْفَسِ
 فَكَأَنَّهَا مِنْ حَدِّ سَيْفِكَ تَلْتَطِي وَ كَأَنَّهَ مِنْ طَيْبِ خُلُقِكَ يَكْتَسِي¹²

Mey ve nergis bahçesi

tartışırılar benzerlik üzerine meclisin orta yerinde

Gösteriş yaparlar rengarenk renkleriyle

ve rekabet ederler nefes nefese bir halde

Fakat burası ruhlar için bir cennetken

gencin bağrında bir ateş

Sanki o ateş kılıcının ucundan parlıyor

kendisi karakterinin iyiliğiyle örtülüymken

Şairin şarap ve nergisin renk yönünden olduğu kadar nergisin bünyesindeki uyuşturucu bir madde sebebiyle sarhoşluk ve mahmurluk yaratması bakımından da benzer gördüğü düşünülebilir.

Şebboy (الخيري)

Nergisgiller sınıfından çiçekli bir bitkidir ve en meşhur türü sarı şebboydur. Rahîm, sarı şebboyun “el-mensûr” (المنثور) olarak da adlandırıldığını (Rahîm, 1986, s. 154) ifade eder ki bu sözcük, Arapçada aynı zamanda “dağınık, saçılmış” anlamlarına gelir ve şebboyun görüntüsü itibariyle dağınık saç andırması açısından bir anlam ilişkisi olduğu düşünülebilir. Ayrıca gece açan ve kokusu artan bu çiçek; karanlığı, geceyi ve gizliliği sembolize eder.

İbn Derrâc, el-Mansur’un kalplere huzur ve mutluluk getiren kişi olduğunu överek başladığı şiirine şebboyun güzelliğini överek devam eder (Kâsım, 2022, s. 85):

غَدَا غَيْرَ مُسْعِدِنَا ثُمَّ رَاحَا يُسَاعِدُنَا طَرَبًا وَ ارْتِيَاحَا
 وَ خَيْرَ فَاخْتَارَ دِينَ الْغُبُوقِ وَ لَجَّ فَلَيْسَ يَرَى الْاِصْطِبَاخَا
 فَإِنَّ أَنْسَ الصُّبْحِ نَامٌ وَ شَحَّ وَ إِنَّ أَنْسَ اللَّيْلِ نَمٌ وَ فَاخَا
 كَمَا خَيْرَ اللَّهِ عَبْدَ الْمَلِكِ فَاخْتَارَ فِي رَاخْتِيهِ السَّمَاخَا
 وَ فِي صَهَوَاتِ الْخَيُْولِ الرَّجَالِ وَ مِنْ أَدْوَاتِ الرَّجَالِ السَّلَاخَا
 فَعَمَّ الْقَرِيبَ نَدَى وَ الْبَعِيدَ وَ رَوَى السُّيُوفَ دَمًا وَ الرَّمَاحَا¹³

Yarınlar bizim için mutluluk değildi sonra o,

¹² el-Kastellî, s. 38.

¹³ el-Kastellî, s. 39.

*mutlu ve rahat (hissetmemize) yardımcı olmaya başladı
Kendisine bir seçenek sunuldu ve akşam şarabını seçti
ve bunda ısrar etti bu yüzden sabah içileceği görmüyor*

*Sabahı görürse uyur ve cimrileşir
geceyi görürse hoş kokusu artar ve yayılır
Nasıl ki Allah 'Abdumelik'e seçenek sundu
O da avuçlarında bağışlamayı seçti
At sırtında insanlar vardı
ve insanların aletleri arasında silahlar
Kılıçlar ve mızraklar kana doymuşken
ihسان yakına ve uzağa yayıldı*

Şiirde “şebboy” kelimesi doğrudan geçmese de geceleri artan kokusuyla ondan söz edildiği anlaşılır ve kokusu dört bir yana yayılırken içki meclislerinin vazgeçilmez bir eşlikçisi olduğu dile getirildikten sonra tekrar el-Mansur’a methiyeler düzülür.

Şairin divanında sarı şebboy için ayırdığı başlık altında kaleme aldığı şu dizelerde bir kez daha “şebboy” sözcüğü geçmeksizin özelliklerinden yararlanarak onu tasvir eder:

أعاره النَّزِجِسُ مِنْ لُونِهِ	تَفْضُلاً وَازْدَادَ مِنْ طَيِّبِهِ
و نَاسَبَ النَّمَامَ لِمَا انْتَمَى	إِلَى اسْمِهِ الْأَدْنَى وَ تَرَكَيبِهِ
و مَا يُجَارِي وَاحِداً مِنْهُمَا	إِلَّا كَبَا فِي رِيحِ تَقْرِيْبِهِ
و لَوْ رَجَا عَبْدَ الْمَلِيكِ الَّذِي	تَأَدَّبَ الدَّهْرُ بِتَأْدِيْبِهِ
لَجَاءَنَا مُبْتَدِراً سَابِقاً	يُزْرِي بِمَنْ قَدْ كَانَ يُزْرِي بِهِ ¹⁴

*Nergis ona lütfederek renginden verdi
ve arttı onun hoş kokusu
Akraba oldu yabani kekiğe
sahip olduğu yerel ismi ve yapısı sebebiyle
Ne nergise ne de yabani kekiğe ayak uydurabilir o
yaklaşan rüzgârda tökezleyip düşmesi dışında
Ve zamanın terbiye ettiği Abdumelik
dileseydi disiplini
Gelirdi bize kendisini küçümseyenleri
küçümseyen eski bir isyancı olarak*

¹⁴ el-Kastellî, s. 40.

Nilüfer (النُّلُوفَر)

İbn Derrâc, solmak üzere olan nilüferle yaklaşmakta olan gün batımı vaktini sembolize eder. Aynı zamanda sabah açan nilüferi elin açıklığına, yani cömertliğe benzetirken geceleyin solması bakımından ise kapanan ele, yani cimriliğe benzetir ve ardından cömertliği ve umut veren yönetimiyle meliki (Mansûr b. Ebû ‘Âmir) övgüye geçer.

وَيَلُوفَرٍ قَمِينٍ بِالذُّبُولِ	يَرُوقُ فَيَذْبَلُ عَمَّا قَلِيلِ
يَلَاقِي الصَّبَاحَ بِيَمْنَى جَوَادِ	وَيُخْفِي الظَّلَامَ بِيَمْنَى بَخِيلِ
يُبِيحُ الضُّحَى مَا حَوَى مِنْ نَسِيمِ	وَيَمْنَعُهُ عِنْدَ وَقْتِ الأُفُولِ
أَلَمْ يَرَ عَبْدَ المَلِكِ المَلِكِ	مَجِيبَ الرَّجَاءِ وَمُعْطِي الجَزِيلِ؟
لَوْ أَزْدَادَتِ الأَرْضُ عَرْضاً بَعْرَضِ	وَلَوْ وَصَلَ الدهرُ طَوَلاً بطولِ
لَمَا زَالَ يُوسِعُ هَذَا وَتَلِكِ	بِفَعْلِ كَرِيمٍ وَذِكْرِ جَمِيلِ ¹⁵

Nilüfer de solmak üzere

birazdan kuruyacak

Cömerdin sağ eliyle sabahı karşılar,

cimrinin sol eliyle karanlığı gizler

Kuşluk vakti bırakıverir meltemini

alacakaranlıkta ise mâni olur ona

Abdümelik, meliki umut veren

ve bereket bahşeden olarak görmedi mi?

Genişleseydi yeryüzü eni kadar

ve uzasaydı zaman boyu kadar

O vakit devam ederdi şunu bunu genişletmeye

cömert ameller ve güzel zikirlerle

Reyhan (الرَّيْحَان)

Fesleğen olarak da bilinen bu çiçek güzel kokusu yönünden sevgiliyle özdeşleştirilir. İbn Derrâc'ın sevgilinin kokusunu reyhana benzettiği dizeleri şöyledir:

وَمِنْ ذِكْرِكَ رِيحَانِي وَرَاجِي	مَكَارِمُكَ اغْتِبَاقِي وَاصْطِبَاحِي
وَأَرْقُلُ مِنْكَ فِي رَوْضِ السَّمَاكِ	تَحْيِيْنِي بِأَثْمَارِ الأَمَانِي
إِلَيْكَ نِزَاعُ نَفْسِي وَارْتِيَاكِ	فَمَا هَاجَتْنِي الأَطْرَابُ إِلَّا

¹⁵ el-Kastellî, s. 42-43.

ولا غنَّتْ لِي الأَمالُ إلاَّ وحظُّ رضاكَ سُؤلي و اقتراحِي¹⁶

*Cömertliğin akşam şarabım ve ışığımdı
seni anmak benim reyhanım ve sevincimdir
Dileklerimin meyveleriyle selamla ki beni
mağfiret bahçesinde senden daha üstün olayım
Hiçbir neşe, heyecanlandırmadı beni
ruhumun çatışmaları ve huzuru olan senden başka
Yeşerdi benim için umutlar
soru ve önerimden memnun kalman şansıyla*

İbn Derrâc, reyhan kokusunu sadece sevgilinin kokusuyla ilişkilendirmemiş, emiri övgü amacıyla onun döneminin ferahlığını reyhan ile şu şekilde ilişkilendirmiştir:

هنيئاً لهذا الدهر رَوْحٌ و رِيحانُ و للدينِ و الدنيا أمانٌ و إيمانُ
بأنَّ قعيدَ الشِّرْكِ قد تُلَّ عرْشُهُ و أنَّ أميرَ المؤمنِينَ سليمانُ¹⁷

*Kutlu olsun ruhu ve reyhanı olan bu çağa
güvenliği ve inancı olan bu dine ve dünyaya
Alçak müşrik tahtını yitirmiş
ve müminlerin emiri Süleyman olmuştur*

فتى سَيْفُهُ للدينِ أمانٌ و إيمانُ يُمناهُ للأمالِ رَوْحٌ و رِيحانُ
تَقَلَّدَ سَيْفَ اللهِ فينا بِحَقِّهِ فَبَرَّتْ عُهودُ بالوفاءِ و إيمانُ¹⁸

*Kılıcı din için güven ve inanç olan genç,
ümitler içinse rahmet ve reyhan
Aramızda Allah 'ın kılıcını hakkıyla kuşanandır o
böyle yapıldı antlaşmalar sadakat ve imanla*

Safran (الجسَاد)

Sonbahar mevsiminde açan, mor renkte çiçekleri olan soğanlı bir bitkidir. Ortasındaki üç parçalı tepeciği turuncu renktedir. Bu tepeciğin kurutulduğunda aldığı sarı renk ise hastalığın, ayrılığın, hüznün ve sonbaharın sembolüdür. İbn Derrâc da şu dizelerinde gülü sağlık, güzellik veya iyiliğin; safranı hastalık ve kötülüğün sembolü olarak gösterir:

¹⁶ el-Kastellî, s. 48-49.

¹⁷ el-Kastellî, s. 54.

¹⁸ el-Kastellî, s. 91.

وَأَيُّ فَوَاتِحٍ وَرَدٍ نَصِيدٍ
مَوَاقِعُهَا فِي نَحْوِ الْأَعَادِي
وَكَمْ غَادَرَتْ لِمَهَبِّ الرِّيَّاحِ
سَنَا جَسَدٍ شَرَقٍ بِالْجِسَادِ؟¹⁹

*Hangi taze gülün, düşmanın boğazında yeri vardır?
Rüzgârın savurduğu doğulu bir vücutta kaç safran²⁰ yaprağı kalmıştır?*

Sonuç

Endülüs şiirinin zirvesine ulaştığı bir dönemde, 10. yüzyılın ikinci yarısı ile 11. yüzyılın başlarında yaşamış bir şair olarak İbn Derrâc, divanında okuyuculara ve araştırmacılara mitoloji, astroloji, savaş aletleri, çiçek isimleri gibi çeşitli alanlardan unsurlar içeren zengin malzemeler sunmuştur. Fakat bunların arasında nevrîyyât ve zahriyyât türündeki çiçek isimlerini konu alan şiirleri en dikkat çekenlerindedir. Öyle ki onun bu türdeki şiirleri, bahçe tasvirleriyle ünlü İbn Hafâce ve İbnü'z-Zekkâk gibi şairlere öncülük etmiştir.

Cennetin yeryüzündeki görünümü olarak kabul edildiğinden İslam kültüründe bahçe sanatının ayrı bir önemi vardır. Endülüs'ün kendisi de dönemin şairlerince doğal bir bahçe olarak kabul görmüştür. Bu sebeple Endülüslü şairlerin şiirlerinde tabiat ve bahçe tasvirinin her zaman önemli bir yeri olmuştur. Ancak coğrafyanın sunduğu bir nimet olarak bahçelerinde çok sayıda çiçek türü olduğu bilirse de şiirde sadece belli türlerin yinlendiği görülür. İbn Derrâc'ın divanında ise en çok geçen çiçek isimleri reyhan, gül, şebboy, öküzgözü olmakla birlikte toplamda sekiz çiçek ismine rastlanmıştır. Bunun yanı sıra başlı başına bir çiçek türü olmadığı için, bütün çiçeklerin henüz açılmamış hâlini anlatan “gonca” (أكمام) ya da ahiret çiçeği (زهرة العقبى), cin çiçeği (زهرة الجن) gibi çeşitli kelimelerle oluşturulan söz öbekleri ya da çiçek anlamındaki zehra (زهرة) gibi sözcükler tespit edilse de bunlara makalede yer verilmemiştir.

İbn Derrâc'ın divanında çiçekler, sembolik biçimde bir hükümdarın başarısına övgü yahut bir şeyin sembolü olmaksızın doğrudan çiçeğin kendisi tasvir edilerek Allah'ın muhteşem yaratımına övgü veya bir kadının güzelliğini ifade etme amacı taşır. Bu bağlamda çiçeklerin bir benzetme ögesi olduğu teşbih sanatıyla benzeyenin yüceltilmesi ve güzelliğinin en üst düzeyde gösterilmesi amaçlanır.

Gül; hemen hemen tüm toplumlarda kültürel, dinî ya da siyasî bakımdan birçok farklı anlam barındıran, en fazla sembolik kullanıma sahip çiçeklerdendir. Fakat çiçeklerin sevgiliyi tasvirde çoğunlukla organları sembolize ettiği gibi İbn Derrâc'ın şiirinde gülün kullanım amacı da sevgilinin yanağını temsil etmektir. Ayrıca şairin öküzgözü çiçeği ile elmanın aynı tabakta bulunmasını utanç verici bir durum olarak ele aldığı ve öküzgözünü daha üstün tuttuğu dizelerindeki gibi çiçeklerle özellikle elma ve turunç gibi meyveleri bir arada işlemesi ve bunların arasında kıyas yapması; onun pastoral unsurları çarpıcı bir biçimde işlediğini göstermektedir.

İbn Derrâc'ın divanında öne çıkan özellikler arasında kullandığı klasik tarzdaki üslubu, yalın ve açık bir dil kullanmasından başka Endülüs şiirinde ve bahçe tasvirlerinde çok karşımıza çıkmayan türden safran vb. çiçek isimlerine yer vermesi sayılabilir. Ayrıca çiçeklere yaygın

¹⁹ el-Kastellî, s. 290.

²⁰ Mekkî, beyitte geçen el-cisâd (الجساد) sözcüğüne safran anlamını vermiştir. Oysa safran; Arapça kaynaklarda genellikle “زعفران” (za'ferân) olarak geçmektedir.

sembolik kullanımlarından farklı anlamlar yüklediği de görülür. Örneğin; nilüfer çiçeğini sabah açıp gece kapanması yönüyle cömertlik ve cimrilik kavramlarıyla özdeşleştirmiştir.

Özellikle nevriyyât ve zahriyyât türündeki tasvirleriyle öncü bir şair olan İbn Derrâc'ın çiçekleri işleyiş şekli; kullandığı tasvirler, teşbihler ve sembolik ifadelerdeki sıra dışılık bu türün gelişiminde ne denli önemli katkılarının olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- 'Abbâs, İ. (1962). *Târîhu'l-Edebi'l-Endelusiyyi-'Asru't-Tavâif ve'l-Murâbitîn*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe.
- Aburqayeq, G. (2020). Nature as a motif in Arabic Andalusian poetry and English romanticism. *Journal of Critical Studies in Language and Literature*, 1(2), 52-61.
- 'Atîk, 'A. (1967). *el-Edebu'l-'Arabiyyu fi'l-Endelus*. Beyrut: Dâru'l-Nahdatu'l-'Arabiyye.
- Clark, E. (2017). *İslam medeniyetinde bahçe sanatı*. (Dolanbay, E. Çev.). İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- Goody, J. (2010). *Çiçeklerin kültürü*. (Beşikçi, M Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji sözlüğü: Yunan ve Roma*. (Tamgüç, S. Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Hoess, L. (1994). *The concept of the garden in selected Spanish works of the Medieval and Golden Age* (Doktora Tezi). British Columbia veri tabanından erişildi <https://open.library.ubc.ca/collections/ubctheses/831/items/1.0088311>
- Ingram, J. H. (1887). *The Language of flowers*. London: Frederick Warne and Co.
- Jayyusi, S. K. (1992). Nature poetry in Al-Andalus and the rise of Ibn Khafâja. *The Legacy of Muslim Spain*. ed. Salma K. Jayyusi. Leiden: E.J. Brill. 367-397.
- Kâsım, A. (2022). *en-Nevriyyât ve 'z-zahriyyât fi 'ş-ş'i'ri'l-Endelusî fi'l-karneyni'r-râbî' ve'l-hâmis lil-hicret*. Doktora Tezi. Cezayir: Muhammed Haydar Biskra Üniversitesi.
- el-Kastelli, D. E. (1961). *Dîvanu İbn Derrâc el-Kastellî*. (thk. Mahmûd Ali el-Mekkî.). Şam: Menşûratü'l-Mektebi'l-İslâmî.
- el-Mevlid, R. B. Ö. (2008). *el-İğtirâb fi hayât İbn Derrâc ve Şi'rihi*. (Yüksek Lisans Tezi.) Mekke: Ummu'l-Kurâ Üniversitesi.
- Mübârek, Z. (2017). *el-Muvâzene beyne 'ş-şu'erâ'*. Kâhire: Muessesetu Hindâvî.
- Özkan, M. (1996). Gül ü bülbül. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde Cilt 14, s. 222-223. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Rahîm, M. (1986). *en-Nevriyyât fi 'ş-ş'i'ri'l-Endelusî*. Kâhire: 'Âlem el-Kutub.
- Sezgin, F. (1991). *Târîhu't-turâsi'l-'Arabiyyi II/5*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî, Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd.
- Toprak, M. F. (2014). *Endülüs şiirinde mersiye*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yanık, N.H. (2019). *Endülüs Arap şiirinde tabiat tasviri*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Yanık, N. H. (2020). *Arap şiirinde tasvir*. Erzurum: Fenomen Yayınları.